พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย ชาดก

เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๓

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

มหานิบาตชาดก

๖. ภูริทัตชาดก

พระเจ้าภูริทัตทรงบำเพ็ญศีลบารมี

[๖๘๗] รัตนะอย่างใดอย่างหนึ่ง มีอยู่ในนิเวศน์ของท้าวธตรฐ รัตนะทั้งหมดนั้นจงมาสู่พระราชนิเวศน์ของพระองค์ ขอพระองค์จงทรงพระกรุณาโปรดประทานพระราชธิดาแก่พระราชาของข้าพระองค์เถิด พระเจ้าข้า.

[๖๘๘] พวกเราไม่เคยทำการวิวาห์กับนาคทั้งหลาย ในกาลไหน ๆ เลย พวกเราจะทำการวิวาห์อันไม่สมควรนั้นได้อย่างไรเล่า.

[๖๘๙] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่กว่ามนุษย์พระ-องค์จำต้องทรงสละพระชนม์ชีพหรือแว่นแคว้นเสีย

๑. บาลีเล่มที่ ๒๘ อรรถกถาชาดกเล่มที่ ๑๐.

เป็นแน่ เพราะเมื่อนาคโกรธแล้ว คนทั้งหลาย เช่น พระองค์จะมีชีวิตอยู่นานไม่ได้ ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระองค์เป็นมนุษย์ไม่มีฤทธิ์ มาดูหมิ่นพระยานาคธตรผู้มีฤทธิ์ ผู้เป็นบุตรของท้าววรุณนาคราช เกิดภายใต้แม่น้ำยมุนา.

[๖๙๐] เราไม่ได้ดูหมิ่นท้าวธตรผู้เรืองยศ ก็ท้าวธตรฐเป็นใหญ่กว่านาคแม่ทั้งหมด ถึงจะเป็นพระยานาคผู้มีอานุภาพมาก ก็ไม่สมควรกะธิดาของเรา เราเป็นกษัตริย์ของชนชาววิเทหรัฐ และนางสมุททชาธิดาของเราก็เป็นอภิชาต.

[๖๙๑] พวกนาคเหล่ากัมพลอัสสดรจงเตรียมตัวจงไปบอกให้นาคทั้งปวงรู้ จงพากันไปเมืองพาราณสี แต่อย่าได้เบียดเบียนใคร ๆ เลย.

[๖๙๒] นาคทั้งหลาย จงแผ่พังพานห้อยอยู่ที่บ้านเรือน ในสระน้ำ ที่ทางเดิน ที่ทาง ๔ แพร่ง บนยอดไม้ และบนเสาระเนียด แม้เราก็จะนิรมิตตัว ให้ใหญ่ขาวล้วน วงล้อมเมืองใหญ่ด้วยขนดหาง ยังความกลัวให้เกิดแก่ชนชาวกาสี.

[๖๙๓] นาคทั้งหลายได้ฟังคำของท้าวธตรฐแล้ว แปลงเพศเป็นหลายอย่าง พากันเข้าไปยังพระนครพาราณสี แต่มิได้เบียดเบียนใคร ๆ เลย แผ่พังพานห้อยอยู่ที่บ้านเรือน ในสระน้ำ ที่ทางเดิน ที่ทาง ๔ แพร่ง

บนยอดไม้ พวกสตรีเป็นอันมากได้เห็นนาคเหล่านั้น แผ่พังพานห้อยอยู่ ตามที่ต่าง ๆ หายใจฟู่ ๆ ก็พากันครั่นครวญ ชาวเมืองพาราณสีมีความสะดุ้งกลัว เดือดร้อน ก็พากันไปประชุมกอดอกร้องทุกข์ว่า ขอพระองค์จงทรงพระราชทานพระราชธิดา แก่พระยานาค เถิดพระเจ้าข้า.

[๖๙๔] ท่านชื่ออะไร มีนัยน์ตาแดง อกผาย นั่งอยู่ท่ามกลางป่าอันเต็มไปด้วยดอกไม้ สตรี ๑๐ คน เป็นใคร ทรงเครื่องประดับล้วนแต่ทองคำ นุ่งผ้างาม ยืนเคารพอยู่ ท่านเป็นใคร มีแขนใหญ่ รุ่งเรืองอยู่ในท่ามกลางป่า เหมือนไฟอันลุกโชนด้วยเปรียง ท่านคงเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่คนใดคนหนึ่ง เป็นยักษ์หรือเป็นนาคผู้มีอานุภาพมาก.

[๖๙๕] เราเป็นนาคผู้มีฤทธิ์เดช ยากที่ใคร ๆ จะล่วงได้ ถ้าแม้เราโกรธแล้ว พึงขบชนบทที่เจริญให้แหลกได้ด้วยเดช มารดาของเราชื่อสมุททชา บิดาของเราชื่อว่าธตรฐ เราเป็นน้องของสุทัสสนะ คนทั้งหลายเรียกเราว่า ภูริทัต.

[๖๙๖] ท่านเพ่งดูห้วงน้ำลึกวนอยู่ทุกเมื่อใด น่ากลัว ห้วงน้ำนั้นเป็นที่อยู่อันรุ่งเรืองของเรา ลึกหลายร้อยชั่วบุรุษ ท่านอย่ากลัวเลย จงเข้าไปยังแม่น้ำยมุนา เป็นแม่น้ำมีสีเขียวไหลจากกลางป่า กึกก้องด้วย

เสียงนกยูงและนกกระเรียน เป็นที่เกษมสำราญของผู้มีอาจารวัตร.

[๖๙๗] ดูกรพราหมณ์ ท่านพร้อมด้วยบุตรและภรรยา ไปถึงนาคพิภพแล้ว เราจะบูชาท่านด้วยกามทั้งหลาย ท่านจักอยู่เป็นสุข.

[๖๙๘] แผ่นดินมีพื้นอันราบเรียบ ประกอบด้วยต้นกฤษณาเป็นอันมาก ดารดาษด้วยหมู่แมลงค่อมทอง มีหญ้าเขียวชะอุ่มงามอุดม หมู่ไม้อันน่ารื่นรมย์ สระโบกขรณีที่สร้างไว้สวยงาม ระงมด้วยเสียงหงส์ มีดอกปทุมร่วงหล่นอยู่เกลื่อนกลาด มีปราสาท ๘ มุม มีเสาพันเสาอันขัดเกลาดีแล้วทุกเสา สำเร็จด้วยแก้วไพฑูรย์ เรืองจรูญด้วยเหล่านางนาคกัญญา พระองค์เป็นผู้บังเกิดในวิมานทิพย์อันกว้างใหญ่ เป็นวิมานเกษมสำราญรื่นรมย์ มีสุขหาอันใดจะเปรียบปานมิได้ ด้วยบุญของพระองค์ พระองค์เห็นจะไม่ทรงหวังวิมานของพระอินทร์ เพราะฤทธิ์อันยิ่งใหญ่ไพบูลย์ของพระองค์นี้ ก็เหมือนของท้าวสักกะผู้รุ่งเรือง ฉะนั้น.

[๖๙๙] อานุภาพของคนรับใช้ชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งอยู่ในบังคับบัญชาของท้าวสักกเทวราชผู้รุ่งเรือง ใคร ๆ ไม่พึงถึงแม้ด้วยใจ.

[๗๐๐] เราปรารถนาวิมานของเทวดาทั้งหลาย ผู้ตั้งอยู่ในความสุขนั้น จึงไปรักษาอุโบสถอยู่บนจอมปลวก.

[๗๐๑] ข้าพระองค์พร้อมด้วยบุตรเข้าไปสู่ป่าแสวงหาเนื้อ ญาติเหล่านั้นไม่รู้ว่าข้าพระองค์ตายหรือเป็น ข้าพระองค์ขอทูลลาพระภูริทัตผู้เรืองยศ โอรสแห่งกษัตริย์แคว้นกาสี พระองค์ทรงอนุญาตแล้ว ข้าพระบาทก็จะได้ไปเยี่ยมญาติ.

[๗๐๒] การที่ท่านได้มาอยู่ในสำนักของเรานี้เป็นความพอใจของเราหนอ แต่ว่าถามารมณ์เช่นนี้เป็นของหาไม่ได้ง่ายในมนุษย์ ถ้าท่านไม่ปรารถนาจะอยู่ เราจะบูชาท่านด้วยกามารมณ์ทั้งหลาย เราอนุญาตให้ท่านไปเยี่ยมญาติได้โดยสวัสดี.

[๗๐๓] ดูกรพราหมณ์ เมื่อท่านทรงทิพยมณีนี้อยู่ ย่อมได้ปศุสัตว์และบุตรทั้งหลายตามปรารถนา ท่านจงถือเอาทิพยมณี ไปปราศจากโรคภัยเป็นสุขเถิด.

[๗๐๔] ข้าแต่พระภูริทัต พระดำรัสของพระองค์หาโทษมิได้ ข้าพระองค์ยินดียิ่งนัก ข้าพระองค์แก่แล้วจักบวช ไม่ปรารถนากามทั้งหลาย.

[๗๐๕] ถ้าหากพรหมจรรย์มีการแตกหัก กิจที่ต้องทำด้ายโภคทรัพย์ทั้งหลายเกิดขึ้น ท่านอย่าได้มีความหวั่นใจ ควรมาหาเรา เราจะให้ทรัพย์แก่ท่านมาก ๆ.

[๗๐๐] ข้าแต่พระภูริหัต พระดำรัสของพระองค์หาโทษมิได้ ข้าพระองค์ยินดียิ่งนัก ข้าพระองค์จักกลับมาอีก ถ้าจักมีความต้องการ.

[๗๐๗] พระภูริทัตตรัสดำรัสนี้แล้ว จึงใช้ให้นาคมาณพ ๔ ตนไปส่งว่า ท่านทั้งหลายจงมา เตรียมตัวพาพราหมณ์ไปส่งให้ถึงโดยเร็ว นาคมาณพ ๔ ตนที่ภูริทัตตรัสใช้ให้ไปส่ง ฟังรับสั่งของภูริทัต เตรียมตัวแล้ว พาพราหมณ์ไปส่งให้ถึงโดยเร็ว.

[๗๐๘] แก้วมณีที่สมมติกันว่าเป็นมงคล เป็นของดี เป็นเครื่องปลื้มรื่นรมย์ใจ เกิดแต่หิน สมบูรณ์ด้วยลักษณะ ที่ท่านถืออยู่นี้ ใครได้มาไว้.

[๗๐๙] แก้วมณีนี้ พวกนางนาคมาณวิกาประมาณพันหนึ่งล้วนมีตาแดงแวดล้อมอยู่โดยรอบ ในกาลวันนี้ เราเดินทางไปได้แก้วมณีนั้นมา.

[๗๑๐] แก้วมณีอันเกิดแต่หินนี้ ที่หามาได้ด้วยดีอันบุคคลเคารพบูชา ประดับประดาเก็บรักษาไว้ด้วยดีทุกเมื่อ ยังประโยชน์ทั้งปวงให้สำเร็จได้ เมื่อบุคคลปราศจากการระวังในการเก็บรักษา หรือในการประดับประดา แก้วมณีอันเกิดแต่หินนี้ ที่บุคคลหามาได้โดยไม่แยบคาย ย่อมเป็นไปเพื่อความพินาศ คนผู้ไม่มีกุศลไม่ควรประดับแก้วมณีอันเป็นทิพย์นี้ เราจักให้ทองคำร้อยแท่ง ขอท่านจงให้แก้วมณีนี้แก่เราเถิด.

[๗๑๑] แก้วมณีของเรานี้ ไม่ควรแลกเปลี่ยนด้วยโคหรือรัตนะ เพราะแก้วมณีอันเกิดแต่หินบริบูรณ์ด้วยลักษณะ เราจึงไม่ขาย.

[๗๑๒] ถ้าท่านไม่แลกเปลี่ยนแก้วมณีด้วยโค หรือรัตนะ เมื่อเช่นนั้นท่านจะแลกเปลี่ยนแก้วมณีด้วยอะไร เราถามแล้ว ขอท่านจงบอกความข้อนั้นแก่เรา.

[๗๑๓] ผู้ใดบอกนาคใหญ่ผู้มีเดช ยากที่บุคคลจะล่วงเกินได้ เราจะให้แก้วมณีอันเกิดแต่หิน อันรุ่งเรืองด้วยรัศมี.

[๗๑๔] ครุฑผู้ประเสริฐหรือหนอ แปลงเพศเป็นพราหมณ์มาแสวงหานาค ประสงค์จะนำไปเป็นอาหารของตน.

[๗๑๕] ดูกรพราหมณ์ เรามิได้เป็นครุฑ เราไม่เคยเห็นครุฑ เราเป็นผู้สนใจด้วยงูพิษ ชนทั้งหลายรู้จักเราว่าเป็นหมองู.

[๗๑๖] ท่านมีกำลังอะไร มีศิลปอะไร ท่านเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งผลอันพิเศษในอะไร จึงไม่ยำเกรงนาค.

[๗๑๗] ครุฑมาบอกวิชาหมองูอย่างสูง แก่ฤาษีโกสิยโคตรผู้อยู่ในป่าประพฤติตบะอยู่สิ้นกาลนาน เราเข้าไปหาฤาษีตนหนึ่งซึ่งนับเข้าในพวกฤาษีผู้บำเพ็ญตนอาศัยอยู่ในระหว่างภูเขา ได้บำรุงท่านโดยเคารพมิได้เกียจคร้านทั้งกลางคืนกลางวัน ในกาลนั้นท่านบำเพ็ญวัตรและพรหมจรรย์ เป็นผู้มีโชค เมื่อได้สมาคมกับเรา จึงสอนมนต์ทิพย์ให้แก่เราด้วยความรัก เราทรงไว้ซึ่งผลอันวิเศษในมนต์นั้น จึงไม่กลัวต่อนาค

เราเป็นอาจารย์ของพวกหมอฆ่าพิษ ชนทั้งหลายรู้จักเราว่าอาลัมพายน์.

[๗๑๘] เราทั้งหลายจงรับแก้วไว้สิ ดูกรพ่อโสมทัต เจ้าจงรู้ไว้ เราทั้งหลายอย่าละสิริ อันมาถึงตนด้วยท่อนไม้ตามชอบใจสิ.

[๗๑๙] ข้าแต่พ่อผู้เป็นพราหมณ์ ภูริทัตนาคราชบูชาคุณพ่อผู้ไปถึงที่อยู่ของตน เพราะเหตุไร คุณพ่อจึงปรารถนาประทุษร้ายต่อผู้กระทำดีเพราะความหลงอย่างนี้ ถ้าคุณพ่อปรารถนาทรัพย์ ภูริทัตนาคราชก็คงจักให้ คุณพ่อไปขอท่านเถิด ภูริทัตนาคราชคงจักให้ทรัพย์เป็นอันมากแก่คุณพ่อ.

[๗๒๐] ดูก่อนโสมทัต การกินของที่ถึงมือ ถึงภาชนะ หรือที่ตั้งอยู่เบื้องหน้า เป็นความประเสริฐประโยชน์ที่เห็นประจักษ์ อย่าได้ล่วงเราไปเสียเลย.

[๗๒๑] คนประทุษร้ายมิตร สละความเกื้อกูล จะต้องหมกไหม้อยู่ในนรกอันร้ายแรง แผ่นดินย่อมสูบผู้นั้น หรือเมื่อผู้นั้นมีชีวิตอยู่ก็ซูบซีด ถ้าคุณพ่อปรารถนาทรัพย์ ภูริทัตนาคราชก็คงจักให้ ผมเข้าใจว่า คุณพ่อจักต้องได้ประสบเวรที่ตนทำไว้ในไม่ช้า.

[๗๒๒] พราหมณ์ทั้งหลายบูชายัญแล้ว ย่อมบริสุทธิ์ได้ เราจักบูชามหายัญ ก็จักพ้นจากบาปด้วยการบูชายัญอย่างนี้.

[๗๒๓] เชิญเถิด ผมจะขอแยกไป ณ บัดนี้ วันนี้ผมจะไม่ขออยู่ร่วมกับคุณพ่อ จะไม่ขอเดินทางร่วมกับคุณพ่อผู้ทำกรรมหยาบอย่างนี้สักก้าวเดียว.

[๗๒๔] โสมทัตผู้ได้ยินได้ฟังมามาก ครั้นกล่าวกะบิดา และประกาศกะเทวดาทั้งหลายอย่างนี้แล้ว ก็หลีกไปจากที่นั้น.

[๗๒๕] ท่านจงจับเอานาคใหญ่นั่น จงส่งแก้วมณีนั้นมาให้เรา นาคใหญ่นั่นมีรัศมีดังสีแมลงค่อมทอง ศีรษะแดง ตัวปรากฏดังกองปุยนุ่น นอนอยู่บนจอมปลวกนั่น ท่านจงจับเอาเถิดพราหมณ์.

[๗๒๖] อาลัมพายน์เอาทิพยโอสถทาตัว และร่ายมนต์ทำการป้องกันตัวอย่างนี้ จึงสามารถจับพระ-ยานาคนั้นได้.

[๗๒๗] เพราะได้ทอดพระเนตรเห็นข้าพระองค์ผู้ให้สำเร็จสิ่งที่น่าใคร่ทั้งปวง มาเฝ้าแล้ว อินทรีย์ของพระแม่เจ้าไม่ผ่องใส พระพักตร์พระแม่เจ้าก็เกรียมดำ เพราะทอดพระเนตรเห็นข้าพระองค์เช่นนี้ พระพักตร์พระแม่เจ้าเกรียมดำ เหมือนดอกบัวอยู่ในมือลูกขยี้ ฉะนั้น.

[๗๒๘] ใครว่าล่วงเกินพระแม่เจ้าหรือ หรือพระแม่เจ้ามีเวทนาอะไร เพราะทอดพระเนตรเห็นข้าพระองค์ผู้มาเฝ้า พระพักตร์ของพระแม่เจ้าเกรียมดำเพราะเหตุไร.

[๗๒๙] พ่อสุทัสสนะลูกเอ๋ย แม่ได้ฝันเห็นล่วงมาเดือนหนึ่งแล้วว่า (มี) ชายมาตัดแขนของแม่ดูเหมือนข้างขวา พาเอาไปทั้งที่เปื้อนเลือด เมื่อแม่กำลังร้องไห้อยู่ ตั้งแต่แม่ได้ฝันเห็นแล้ว เจ้าจงรู้เถิดว่า แม่ไม่ได้ความสุขทุกวันคืน.

[๗๓๐] แต่ก่อนนางกัญญาทั้งหลาย ผู้มีร่างกายอันสวยสดงดงาม ปกคลุมด้วยตาข่ายทอง พากันบำเรอภูริทัตใด บัดนี้ภูริทัตนั้นย่อมไม่ปรากฏ แต่ก่อนเสนาทั้งหลายผู้ถือดาบอันคมกล้า งามดังดอกกรรณิการ์ พากันห้อมล้อมภูริทัตใด บัดนี้ภูริทัตนั้นย่อมไม่ปรากฏ เอาละ เราจักไปยังนิเวศน์แห่งภูริทัตเดี๋ยวนี้ จักไปเยี่ยมน้องของเจ้า ผู้ตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล.

[๗๓๑] ภริยาทั้งหลายของภูริทัต เห็นพระ-มารดาของภูริทัตเสด็จมา ต่างพากันประคองแขนคร่ำครวญว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า หม่อมฉันทั้งหลายไม่ทราบเกล้า ล่วงมาเดือนหนึ่งแล้วว่า ภูริทัตผู้เรืองยศ โอรสของพระแม่เจ้าสิ้นชีพเสียแล้ว หรือว่ายังดำรงชนม์อยู่.

[๗๓๒] เราไม่เห็นภูริทัต จักตรอมตรมด้วยทุกข์สิ้นกาลนาน ดังนางนกพลัดพรากจากลูกเห็นแต่รังเปล่า เราไม่เห็นภูริทัต จักตรอมตรมด้วยทุกข์สิ้นกาลนาน ดังนางหงส์ขาวพลัดพรากจากลูกอ่อน เรา

ไม่เห็นภูริทัต จักตรอมตรมด้วยทุกข์สิ้นกาลนาน ดัง นางนกจากพรากในเปือกตมอันไม่มีน้ำเป็นแน่ เราไม่เห็นภูริทัตจักตรอมตรมด้วยความโศก เปรียบเหมือน เบ้าของช่างทอง เกรียมไหม้ในภายใน ไม่ออกไปภายนอกฉะนั้น.

[๗๓๓] บุตรธิดาและชายาในนิเวศน์ของภูริทัต ล้มนอนระเนระนาดดังต้นรังอันลมฟาดหักลง ฉะนั้น.

[๗๓๔] อริฏฐะและสุโภคะ ได้ฟังเสียงอันกึกก้องของบุตรธิดาและชายาของภูริทัต จึงวิ่งไปในระหว่าง ช่วยกันปลอบมารดาว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า จงเบาพระทัยอย่าเศร้าโศกไปเลย เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมมีความตายและความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาอย่างนี้ การตายและการเกิดขึ้นนี้ เป็นความแปรของสัตว์โลก.

[๗๓๕] ดูก่อนพ่อสุทัสสนะ ถึงแม่รู้ว่าสัตว์ทั้งหลายมีอย่างนี้เป็นธรรมดา ก็แต่ว่าแม่เป็นผู้อันความเศร้าโศกครอบงำแล้ว ถ้าเมื่อแม่ไม่ได้เห็นภูริทัตคืนวันนี้เจ้าจงรู้ว่า แม่ไม่ได้เห็นภูริทัต เห็นจะต้องละชีวิตไปแน่.

[๗๓๖] ข้าแต่พระแม่เจ้า จงเบาพระทัย อย่าเศร้าโศกไปเลย ลูกทั้ง ๓ จักเที่ยวแสวงหาภูริทัตไปตามทิศน้อยทิศใหญ่ ที่ภูเขา ซอกเขา บ้าน และนิคม แล้วจักนำท่านพี่ภูริทัตมา พระแม่เจ้าจักได้ทรงเห็นท่านพี่ภูริทัตภายใน ๗ วัน.

[๗๓๗] นาคหลุดพ้นจากมือ ไปฟุบลงที่เท้าของท่าน คุณพ่อ มันกัดเอากระมังหนอ คุณพ่ออย่ากลัวเลย จงถึงความสุขเถิด.

[๗๓๘] นาคตนนี้ ไม่สามารถจะทำความทุกข์อะไร ๆ แก่เราเลย หมองูมีอยู่เท่าใด ก็ไม่ดียิ่งไปกว่าเรา.

[๗๓๙] คนเซอะอะไรหนอ แปลงเพศเป็นพราหมณ์มาท้ารบในที่ประชุมชน ขอบริษัทจงฟังเรา.

[๗๔๐] ดูก่อนหมองู ท่านจงต่อสู้กับเราด้วยนาค เราจักต่อสู้กับท่านด้วยลูกเขียด ในการรบของเรานั้น เราทั้งสองจงมาพนันกันด้วยเดิมพัน ๕,๐๐๐ กหาปณะ.

[๗๔๑] ดูก่อนมาณพ เราเท่านั้นเป็นคนมั่งคั่งด้วยทรัพย์ ท่านเป็นคนจน ใครจะเป็นคนรับประกันท่าน และอะไรเป็นเดิมพันของท่านเดิมพันของเรามี และคนรับประกันเช่นนั้นก็มี ในการรบของเราทั้งสอง เราทั้งสองมาพนันกันด้วยเดิมพัน ๕,๐๐๐ กหาปณะ.

[๗๔๒] ดูก่อนมหาบพิตรผู้ทรงเกียรติ เชิญสดับคำของอาตมภาพ ขอความเจริญจงมีแก่มหาบพิตร ขอมหาบพิตรทรงรับประกันทรัพย์ ๕,๐๐๐ กหาปณะของอาตมภาพเถิด.

[๗๔๓] ข้าแต่ดาบส หนี้เป็นของบิดา หรือว่าเป็นหนี้ที่ท่านทำเอง เพราะเหตุไรท่านจึงขอทรัพย์มากมายอย่างนี้ต่อข้าพเจ้า.

[๗๔๔] เพราะนายอาลัมพายน์ ปรารถนาจะต่อสู้กับอาตมภาพด้วยนาค อาตมภาพจักให้ลูกเขียดกัดนายอาลัมพายน์ ดูก่อนมหาบพิตรผู้ผดุงรัฐ ขอเชิญพระองค์ผู้มีหมู่ทหารดาบเป็นกองทัพ เสด็จไปทอดพระเนตรนาคในวันนี้.

[๗๔๕] ข้าแต่ดาบส เราไม่ได้ดูหมิ่นท่านโดยทางศิลปศาสตร์เลย ท่านมัวเมาด้วยศิลปศาสตร์มากไป ไม่ยำเกรงนาค.

[๗๔๖] ดูก่อนพราหมณ์ แม้อาตมภาพก็ไม่ได้ดูหมิ่นท่านในทางศิลปศาสตร์ แต่ว่าท่านล่อลวงประชาชนนักด้วยนาคอันไม่มีพิษ ถ้าชนพึงรู้ว่านาคของท่านไม่มีพิษ เหมือนอย่างอาตมารู้แล้ว ท่านก็จะไม่ได้แกลบสักกำมือหนึ่งเลย จักได้ทรัพย์แต่ที่ไหนเล่า หมองู.

[๗๔๗] ท่านผู้นุ่งหนังเสือพร้อมทั้งเล็บ เกล้าชฎารุ่มร่าม เหมือนคนเซอะ เข้ามาในประชุม ดูหมิ่นนาคเช่นนี้ว่าไม่มีพิษ ท่านเข้ามาใกล้แล้วก็จะพึงรู้ว่านาคนั้นเต็มไปด้วยเดช เหมือนของนาคอันสูงสุด ข้าพเจ้าเข้าใจว่านาคตัวนี้จักทำท่านให้แหลกเป็นเหมือนเถ้าไปโดยฉับพลัน.

[๗๔๘] พิษของงูเรือน งูปลา งูเขียว พึงมีแต่พิษของนาคมีศีรษะแดง ไม่มีเลยทีเดียว.

[๗๔๙] ข้าพเจ้าได้ฟังคำของพระอรหันต์ทั้งหลายผู้สำรวม ผู้มีตบะ มาว่า ทายกทั้งหลายให้ทานในโลกนี้แล้วย่อมไปสู่สวรรค์ ท่านมีชีวิตอยู่ จงให้ทานเสียเถิด ท่านมีสิ่งของที่ควรจะให้ นาคนี้มีฤทธิ์มากมีเดช ยากที่ใคร ๆ จะก้าวล่วงได้ เราจะให้นาคนั้นกัดท่าน มันก็จักทำท่านให้เป็นเถ้าไป.

[๗๕๐] ดูกรสหาย แม้เราก็ได้ฟังคำของพระ-อรหันต์ทั้งหลายผู้สำรวม ผู้มีตบะมาว่า ทายกทั้งหลายให้ทานในโลกนี้แล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์ ท่านนั่นแหละเมื่อมีชีวิตอยู่ จงให้ทานเสีย ถ้าท่านมีสิ่งของที่ควรจะให้ ลูกเขียดชื่อว่าอัจจิมุขีนี้ เต็มด้วยเดชเหมือนของนาคอันสูงสุด เราจักให้ลูกเขียดนั้นกัดท่าน ลูกเขียดนั้นจักทำท่านให้เป็นเถ้าไป นางเป็นธิดาของท้าวธตรฐ เป็นน้องสาวต่างมารดาของเรา นางอัจจิมุขีผู้เต็มไปด้วยเดช เหมือนของนาคอันสูงสุดนั้นจงกัดท่าน.

[๗๕๑] ดูกรมหาบพิตร ถ้าอาตมภาพจักหยดพิษลงบนแผ่นดิน มหาบพิตรจงทรงทราบเถิด ต้นหญ้า ลดาวัลย์ และต้นยาทั้งหลาย พึงเหี่ยวแห้งไปโดยไม่ต้องสงสัย.

[๗๕๒] ดูกรมหาบพิตร ถ้าอาตมภาพจักขว้างพิษขึ้นไปบนอากาศ มหาบพิตรจงทราบเถิดว่า ฝนและน้ำค้างจะไม่ตกตลอด ๗ ปี.

[๗๕๓] ดูกรมหาบพิตร ถ้าอาตมภาพจักหยดพิษลงในน้ำ มหาบพิตรจงทราบเถิด สัตว์น้ำมีประมาณเท่าใด ทั้งปลาและเต่าก็พึงตายหมด.

[๗๕๔] น้ำที่โลกสมมติว่าสามารถลอยบาปได้มีอยู่ที่ท่าปยาคะ ภูตผีอะไรฉุดเราลงสู่แม่น้ำยมุนาอันลึก.

[๗๕๕] นาคราชใด เป็นใหญ่ในโลก เรืองยศ พันเมืองพาราณสีไว้โดยรอบ เราเป็นลูกของนาคราชผู้ประเสริฐนั้น ดูกรพราหมณ์ นาคทั้งหลายเรียกเราว่า สุโภคะ.

[๗๕๖] ถ้าท่านเป็นโอรสของนาคราชผู้ประเสริฐ ผู้เป็นพระราชาของชนชาวกาสี เป็นอธิบดีอมรพระชนกของท่านเป็นคนใหญ่คนโตผู้หนึ่ง และพระชนนีของท่าน ก็ไม่มีใครเทียบเท่าในหมู่มนุษย์ ผู้มีอานุภาพมากเช่นท่าน ย่อมไม่สมควร จะฉุดแม้คนเพียงเป็นทาสของพราหมณ์ให้จมน้ำเลย.

[๗๕๗] เจ้าแอบต้นไร่ยิงเนื้อซึ่งมาเพื่อจะดื่มน้ำ เนื้อถูกยิงแล้วรู้สึกได้ด้วยกำลังลูกศร จึงวิ่งหนีไปไกล เจ้าได้พบมันล้มอยู่ในป่าใหญ่ จึงแล่เนื้อหาบมาถึงต้นไทรในเวลาเย็น อันกึกก้องไปด้วยเสียงร้องของนกแขกเต้าและนกสาลิกา มีใบเหลืองเกลื่อนกล่นไปด้วยย่านไทร มีฝูงนกดุเหว่าร้องอยู่ระงมน่ารื่นรมย์ใจ ภูมิ-

ภาคเขียวไปด้วยหญ้าแพรกอยู่เป็นนิตย์ พี่ชายของเรา เป็นผู้รุ่งเรืองไปด้วยฤทธิ์และยศ มีอานุภาพมาก อันนางนาคกัญญาทั้งหลายแวดล้อม ปรากฏแก่เจ้าผู้อยู่ที่ต้นไทรนั้น ท่านพาเจ้าไปเลี้ยงดู บำรุงบำเรอด้วยสิ่งที่น่าใคร่ทุกอย่าง เป็นคนประทุษร้ายต่อท่านผู้ไม่ประทุษร้าย เวรนั้นมาถึงเจ้าในที่นี้แล้ว เจ้าจงเหยียดคอออกเร็ว ๆ เถิด เราจักไม่ไว้ชีวิตแก่เจ้า เราระลึกถึงเวรที่เจ้าทำต่อพี่เรา จักตัดศีรษะเจ้าเสีย.

[๗๕๘] พราหมณ์ผู้ทรงเวท ๑ ผู้ประกอบในการขอ ๑ ผู้บูชาไฟ ๑ ด้วยฐานะ ๓ ประการนี้ พราหมณ์เป็นผู้ที่ใคร ๆ ไม่ควรจะฆ่า.

[๗๕๙] เมืองของท้าวธตรฐอยู่ภายใต้แม่น้ำยมุนา จดหิมวันตบรรพต ซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลแม่น้ำยมุนา ล้วนแล้วไปด้วยทองคำงามรุ่งเรือง พี่น้องร่วมต้องของเรา ล้วนเป็นคนมีชื่อลือชา อยู่ในเมืองนั้น ดูก่อนพราหมณ์ พี่น้องของเราเหล่านั้นจักว่าอย่างไร เจ้าจักต้องเป็นอย่างนั้น.

[๗๖๐] ข้าแต่พี่สุโภคะ ยัญและเวททั้งหลายในโลกที่พวกพราหมณ์ประกอบขึ้น ไม่ใช่เป็นของเล็กน้อย เพราะฉะนั้น ผู้ติเตียนพราหมณ์ซึ่งใคร ๆ ไม่ควรติเตียน ชื่อว่าย่อมละทิ้งทรัพย์เครื่องปลื้มใจและธรรมของสัตบุรุษเสีย.

[๗๖๑] พวกพราหมณ์ถือการทรงไตรเพท พวกกษัตริย์ปกครองแผ่นดิน พวกแพศย์ยึดการไถนา และพวกศูทรยึดการบำเรอวรรณะทั้ง ๔ นี้ เข้าถึงการงานตามที่อ้างมาเฉพาะอย่าง ๆ นั้นกล่าวกันว่า มหาพรหมผู้มีอำนาจจัดไว้.

[๗๖๒] พระพรหมผู้สร้างโลก ท้าววรุณ ท้าวกุเวร ท้าวโสมะ พระยายม พระจันทร์ พระวายุ พระอาทิตย์ แม้ท่านเหล่านี้ก็ล้วนบูชายัญมามากแล้ว และบูชาสิ่งที่น่าใคร่ทุกอย่างแก่พราหมณ์ผู้ทรงเวท ท้าวอรชุน และท้าวภีมเสน มีกำลังมากมีแขนนับพัน ไม่มีใครเสมอในแผ่นดิน ยกธนูได้ ๕๐๐ คัน ก็ได้บูชาไฟมาแต่ก่อน.

[๗๖๓] ดูกรพี่สุโภคะ ผู้ใดเลี้ยงพราหมณ์ทั้งหลายมานานด้วยข้าวและน้ำตามกำลัง ผู้นั้นมีจิตเลื่อมใสอนุโมทนาอยู่ ได้เป็นเทพเจ้าองค์หนึ่ง.

[๗๖๔] พระเจ้ามุจลินท์สามารถบูชาเทวดาคือไฟ ผู้กินมาก มีสีไม่ทราม ให้อิ่มหนำด้วยเนยใส ทรงบูชายัญวิธีแก่เทวดา คือไฟผู้ประเสริฐแล้วได้บังเกิดในทิพยคติ.

[๗๖๕] พระเจ้าทุทีปะ มีอานุภาพมาก มีอายุยืน ๑,๐๐๐ ปี มีพระรูปงามน่าดูยิ่งนัก ทรงละแว่นแคว้นอันไม่มีที่สุด พร้อมทั้งเสนา เสด็จออกผนวชแล้วได้เสด็จสู่สวรรค์.

[๗๖๖] ข้าแต่พี่สุโภคะ พระเจ้าสาครราช ทรงปราบแผ่นดินอันมีสาครเป็นที่สุด รับสั่งให้ตั้งเสายัญอันงามยิ่ง ล้วนแล้วด้วยทอง ทรงบูชาไฟแล้ว ได้เป็นเทพเจ้าองค์หนึ่ง แม่น้ำคงคาและมหาสมุทร เป็นที่สั่งสมนมส้ม ย่อมเป็นไปด้วยอานุภาพของผู้ใด ผู้นั้น คือ พระเจ้าอังคโลมปาทะ ทรงบำเรอไฟแล้ว เสด็จไปเกิดในพระนครท้าวสหัสนัยน์.

[๗๖๗] เทวดาผู้ประเสริฐมีฤทธิ์มาก มียศ เป็นเสนาบดีของท้าววาสวะในไตรทิพย์ กำจัดมลทินด้วยโสมยาควิธี (บูชาด้วยการดื่มน้ำโสม) ได้เป็นเทพเจ้าองค์หนึ่ง.

[๗๖๘] เทวดาผู้ประเสริฐ มีฤทธิ์ เรืองยศ สร้างโลกนี้โลกหน้า แม่น้ำภาคีรถี ขุนเขาหิมวันต์ และเขาวิชฌะ ได้บูชาไฟมาก่อน ภูเขามาลาคิรี ขุนเขาหิมวันต์ ภูเขาวิชฌะ ภูเขาสุทัสนะ ภูเขานิสภะ ภูเขากากเวรุ ภูเขาเหล่านั้น และภูเขาใหญ่อื่น ๆ กล่าวกันว่าพวกพราหมณ์ผู้บูชายัญได้ก่อสร้างทำไว้.

[๗๖๙] ชนทั้งหลายเรียกพราหมณ์ผู้ทรงเวท ผู้เข้าถึงคุณแห่งมนต์ ผู้มีตบะ ในโลกนี้ว่า ผู้ประกอบในการขอ มหาสมุทรซัดท่วมพราหมณ์นั้น ผู้กำลังตระเตรียมน้ำอยู่ที่ฝั่งมหาสมุทร เพราะเหตุนั้น น้ำในมหาสมุทรจึงดื่มไม่ได้.

[๗๗๐] วัตถุที่ควรบูชา คือพวกพราหมณ์เป็นอันมากมีอยู่ในแผ่นดินของท้าววาสวะ พราหมณ์ทั้งหลายมีอยู่ในทิศบูรพา ทิศปัจจิม ทิศทักษิณและทิศอุดร ย่อมยังปีติและโสมนัสให้เกิด.

[๗๗๑] ดูกรพ่ออริฏฐะ ความกาลีคือความปราชัยของนักปราชญ์ทั้งหลาย กลับเป็นความมีชัยของคนโง่เขลาผู้ทรงเวท ไตรเพทเป็นเหมือนอาการของพยับแดด เพราะเป็นของไม่เห็นเสมอไป มีคุณทางหลอกลวง พาเอาคนมีปัญญาไปไม่ได้ ไตรเพทมิได้มีเพื่อป้องกันคนผู้ประทุษร้ายมิตร ผู้ล้างผลาญความเจริญเหมือนไฟที่คนบำเรอแล้ว ย่อมป้องกันคนโทสจริตทำกรรมชั่วไม่ได้ ถ้าคนทั้งหลายจะเอาไม้ที่มีอยู่ในโลกทั้งหมด พร้อมทั้งทรัพย์สมบัติของตน คลุกกับหญ้าให้ไฟเผา ไฟอันมีเดชไม่มีใครเทียมเผาสิ่งนั้นหมดก็ไม่อิ่ม ใครจะพึงทำให้ไฟซึ่งรู้รส ๒ อย่างให้อิ่มได้ นมสดแปรไปได้เป็นธรรมดา คือ แปรเป็นนมส้มแล้วเป็นเนยข้น ฉันใด ไฟก็มีความแปรไปได้เป็นธรรมดาฉันนั้น ไฟประกอบด้วยความเพียร (ในการสีไฟ) จึงจะเกิดได้ ไม่เคยได้เห็นไฟเข้าไปอยู่ในไม้แห้งและไม้สด คนสีไฟไม่สี ไฟก็ไม่เกิด ไฟย่อมไม่เกิดเพราะไม่มีคนทำให้เกิด ถ้าแหละไฟพึงอยู่ภายในไม้แห้งและไม้สด ป่าทั้งหมดในโลกก็จะพึงแห้งไป และไม้

แห้งก็จะพึงลุกโพลง ถ้าคนทำบุญได้โดยเอาไม้และหญ้าให้ไฟกิน คนเผาถ่าน คนหุงเกลือ พ่อครัว และคนเผาศพ ก็พึงทำบุญได้ ถ้าแม้พราหมณ์เหล่านี้ทำบุญได้เพราะการเลี้ยงไฟ เพราะเรียนมนต์เพราะเลี้ยงไฟให้อิ่มหนำ ในโลกนี้ใคร ๆ ผู้เอาของให้ไฟกินจะชื่อว่าทำบุญหาได้ไม่ เพราะเหตุอย่างไรเล่า เพราะไฟเป็นผู้อันโลกยำเกรง รู้รส ๒ อย่าง พึงกินได้มากทั้งของมีกลิ่นอันไม่น่าฟูใจ คนเป็นอันมากไม่ชอบ พวกมนุษย์ละเว้น และเป็นของไม่ประเสริฐ คนบางพวกนับถือไฟเป็นเทวดา ส่วนพวกมิลักขุนับถือน้ำเป็นเทวดา ทั้งหมดนี้พูดผิด ไฟและน้ำไม่ใช่เทพเจ้าตน. ใดตนหนึ่ง โลกบำเรอไฟ ซึ่งไม่มีอันทรีย์ ไม่มีกายที่จะรู้สึกได้ ส่องแสงสว่าง เป็นเครื่องทำการงานของประชาชน เมื่อยังทำบาปกรรมอยู่ จะพึงไปสุคติได้อย่างไร พวกพราหมณ์ผู้ต้องการเลี้ยงชีวิตในโลกนี้กล่าวว่า พระพรหมดรอบงำได้ทั้งหมด และว่าพระ-พรหมบำเรอไฟ พระพรหมมีอานุภาพกว่าทุกสิ่ง และมีอำนาจ ไม่มีใครสร้างกลับไปไหว้ไฟที่ตนสร้างเพื่อประโยชน์อะไร คำของพวกพราหมณ์น่าหัวเราะเยาะไม่ควรแก่การเพ่งเล็ง ไม่เป็นความจริง พวกพราหมณ์ในปางก่อนก่อขึ้นไว้ เพราะเหตุแห่งสักการะ พราหมณ์เหล่านั้น เมื่อลาภและสักการะเกิดขึ้น จึงร้อยกรองยัญพิธีว่าเป็นธรรมสงบระงับ ด้วยการฆ่าสัตว์

บูชายัญ พวกพราหมณ์ถือการทรงไตรเพท พวก
กษัตริย์ปกครองแผ่นดิน พวกแพศย์ยึดการไถนา และ
พวกศูทรยึดการบำเรอ วรรณะทั้ง ๔ นี้ เข้าถึงการงาน
ตามที่อ้างมาเฉพาะอย่าง ๆ นั้น กล่าวกันว่า มหา-
พรหมผู้มีอำนาจจัดไว้ ถ้าคำนี้พึงเป็นคำจริงเหมือนดัง
ที่พวกพราหมณ์กล่าวไว้ คนที่ไม่ใช่กษัตริย์ไม่พึงได้
ราชสมบัติ ผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์ไม่พึงศึกษามนต์ คน
นอกจากแพศย์ไม่พึงทำการไถเลย และพวกศูทรก็ไม่
พึงพ้นจากการรับใช้ผู้อื่น เพราะคำนี้เป็นคำไม่จริง
เป็นคำเท็จ พวกคนหาเลี้ยงท้องกล่าวไว้ คนไม่มี
ปัญญาหลงเชื่อ บัณฑิตทั้งหลายย่อมเห็นด้วยตนเอง
เพราะพวกกษัตริย์ย่อมเก็บส่วยจากพวกแพศย์ พวก
พราหมณ์ถือศัสตราเที่ยวฆ่าสัตว์ เพราะเหตุไร พระ-
พรหมจึงไม่ทำโลกอันแตกต่างกันเช่นนั้นให้ตรงเสีย
ถ้าแหละพระพรหมเป็นใหญ่ เป็นผู้เจริญในโลกทั้งปวง
เป็นเจ้าชีวิตของหมู่สัตว์ ทำไมจึงจัดโลกทั้งปวงให้มี
ความทุกข์ ทำไมจึงไม่ทำโลกทั้งปวงให้มีความสุข ถ้า
แหละพรหมนั้นเป็นใหญ่ เป็นผู้เจริญในโลกทั้งปวง
เป็นเจ้าชีวิตของหมู่สัตว์ เหตุไรจึงทำโลกโดยไม่เป็น
ธรรม คือ มายาและเจรจาคำเท็จ มัวเมา ถ้าแหละ
พระพรหมนั้นเป็นใหญ่ เป็นผู้เจริญในโลกทั้งปวง
เป็นเจ้าชีวิตของหมู่สัตว์ ก็ชื่อว่าเป็นเจ้าชีวิตอยุติธรรม
เมื่อธรรมมีอยู่ พรหมนั้นก็จัดโลกไม่เที่ยงธรรม ตั๊ก

แตน ผีเสื้อ งู แมลงภู่ หนอน และแมลงวัน ใคร ฆ่าแล้วย่อมบริสุทธิ์ ธรรมเหล่านี้ไม่ใช่ของพระอริยะ เป็นธรรมผิด ๆ ของชาวกัมโพชรัฐเป็นอันมาก

[๗๗๒] ถ้าแหละคนฆ่าเขาแล้วย่อมบริสุทธิ์ และผู้ถูกฆ่าย่อมเข้าถึงแดนสวรรค์ พวกพราหมณ์ก็พึงฆ่าพวกพราหมณ์ด้วยกันซิ หรือพึงฆ่าพวกที่หลงเชื่อถ้อยคำของพราหมณ์ด้วยกันเสียซิ พวกเนื้อ ปศุ-สัตว์และโคตัวไหน ๆ ไม่ได้อ้อนวอนเพื่อให้ฆ่าตนเลย ล้วนแต่ดิ้นรนต้องการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ ชนทั้งหลายย่อมนำเอาสัตว์และปศุสัตว์เข้าผูกที่เสายัญ พวกคนพาลย่อมยืนหน้าเข้าไปที่เสาบูชายัญเป็นที่ผูกสัตว์ ด้วยการพรรณนาต่าง ๆ ว่า เสายัญนี้จะให้สิ่งที่น่าใคร่แก่ท่านในโลกหน้า จะเป็นของยั่งยืนในสัมปรายภพ ถ้าว่าบุคคลพึงได้แก้วมณี สังข์ มุกดา ข้าวเปลือก ทรัพย์ เงิน ทอง ที่เสายัญ ในไม้แห้งและไม้สดไซร้ อนึ่ง เสายัญจะพึงให้สิ่งที่น่าใคร่ทั้งปวงในไตรทิพย์ได้ พราหมณ์เท่านั้นพึงบูชายัญ ผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์ก็จะไม่พึงให้พราหมณ์บูชายัญอะไร ๆ เลย แก้วมณี สังข์ มุกดา ข้าวเปลือก ทรัพย์ เงิน ทอง จักมีที่เสายัญที่ไม้แห้ง ที่ไม้สดที่ไหน เสายัญจะพึงให้สิ่งที่น่าใคร่ทั้งปวงในไตรทิพย์ที่ไหน พราหมณ์เหล่านี้เป็นคนโอ้อวด หยาบช้า โง่เขลา โลภจัด ยื่นหน้าเข้าไปด้วย

การพรรณนาต่าง ๆ จงถือเอาไฟมา และจงให้ทรัพย์แก่เรา แต่นั้นท่านให้สิ่งที่น่าใคร่ทั้งปวงแล้ว จักมีความสุข พวกที่โกนผมโกนหนวดและตัดเล็บพาพระราชาหรือมหาอำมาตย์เข้าไปยังโรงบูชาไฟ ยื่นหน้าเข้าไปด้วยการพรรณนาต่าง ๆ ย่อมถือเอาทรัพย์ด้วยเวท พวกพราหมณ์ผู้โกหก พอหลอกลวงได้คนหนึ่ง ก็มาประชุมกินกันเป็นอันมาก เหมือนฝูงกาตอมนกเค้าหลอกเอาจนเกลี้ยงแล้ว เก็บไว้ที่บริเวณบูชายัญ พวกพราหมณ์ลวงผู้นั้นได้คนหนึ่งอย่างนี้แล้ว ก็พากันมาเป็นอันมาก ใช่ความพยายามล่อหลอก พรรณนาด้วยสิ่งที่ไม่แลเห็นปล้นเอาทรัพย์ที่แลเห็นไป เหมือนพวกราชบุรุษ ที่พระราชาสอนให้เก็บส่วย เก็บทรัพย์ของพระราชาไป ฉะนั้น ดูก่อนอริฏฐะ พราหมณ์เช่นนั้นเป็นโจร ไม่ใช่สัตบุรุษ เป็นผู้ควรจะฆ่าในโลก พวกพราหมณ์กล่าวว่า ไม่ทองหลางเป็นแขนขวาของพระ-อินทร์ จึงตัดเอาไม้ทองหลางมาใช้ในยัญนี้ ถ้าคำนั้นเป็นคำจริง พระอินทร์ก็แขนขาด ทำไมพระอินทร์จึงชนะพวกอสูรด้วยกำลังแขนนั้นได้ คำนั้นเป็นคำเท็จ พระอินทร์ยังมีแขนพร้อม เป็นเทวดาชั้นเลิศ ไม่มีใครฆ่าได้ กำจัดอสูรได้ มนต์ของพราหมณ์เหล่านี้เหลวเปล่า หลอกลวงกันให้เห็นได้เฉพาะในโลกนี้ ภูเขามาลาคิรี ขุนเขาหิมวันต์ ภูเขาวิชฌะ ภูเขาสุทัสนะ ภูเขานิสภะ ภูเขากากเวรุ ภูเขาใหญ่อื่น ๆ ที่กล่าวกัน

ว่า พวกพราหมณ์ผู้บูชายัญเอาอิฐเช่นใดมาสร้างภูเขา อิฐเช่นนั้นก็ไม่ใช่ธรรมชาติของภูเขา ภูเขาเป็นอย่างอื่น ไม่หวั่นไหว เห็นได้ชัด ๆ ว่าเป็นหิน ไม่ใช่อิฐเป็นหินมานมนาน เหล็กและโลหะย่อมไม่เกิดในอิฐที่พวกพราหมณ์สรรเสริญยัญกล่าวไว้ว่า ผู้บูชายัญก่อสร้างไว้ ชนทั้งหลายเรียกพราหมณ์ผู้ทรงเวท ผู้เข้าถึงคุณแห่งมนต์ ผู้มีตบะในโลกนี้ว่า ผู้ประกอบในการขอ มหาสมุทรซัดท่วมพราหมณ์นั้น ผู้กำลังตระเตรียมน้ำอยู่ที่ฝั่งมหาสมุทร เพราะเหตุนั้น น้ำในมหาสมุทรจึงดื่มไม่ได้ แม่น้ำพัดเอาพราหมณ์ผู้เรียนเวททรงมนต์ ไปเกินกว่าพัน เหตุไรน้ำในแม่น้ำจึงมีรสไม่เสีย มหาสมุทรเท่านั้นดื่มไม่ได้ บ่อน้ำทั้งหลายในมนุษยโลกนี้ ที่เขาขุดไว้เกิดเป็นน้ำเค็มก็มี แต่ไม่ใช่เค็มเพราะท่วมพราหมณ์ตาย น้ำในบ่อเหล่านั้นดื่มไม่ได้ เป็นนำรู้รสสองอย่าง ครั้งดึกดำบรรพ์ตั้งแต่ปฐมกัป ใครเป็นภรรยาใคร ใครได้ให้มนุษย์เกิดขึ้นก่อน โดยธรรมแม้นั้น ใครๆ ไม่เลวไปกว่าใคร ท่านกล่าวจำแนกส่วนไว้อย่างนี้ แม้ลูกคนจัณฑาลก็พึงเรียนเวทสวดมนต์ได้ (ถ้า) เป็นคนฉลาดมีความคิด หัวของเขาก็ไม่พึงแตกเจ็ดเสี่ยง มนต์เหล่านี้พวกพรหมสร้างไว้เพื่อฆ่าตน เป็นการสร้างแต่ปาก เป็นการสร้างยึดถือไว้ด้วยความโลภ เปลื้องได้ยาก เข้าถึงคลองด้วยคำของพวกพราหมณ์ผู้แต่งกาพย์กลอน จิตของพวก

คนโง่ ยังหลงในทางลุ่มๆ ดอน ๆ คนไม่มีปัญญาเชื่อเอาจริงจัง ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง มีกำลังอย่างลูกผู้ชาย พราหมณ์ไม่มีกำลังเช่นนั้นเลย ความเป็นมนุษย์ของพราหมณ์เหล่านั้น พึงเห็นเหมือนของโค ชาติของพราหมณ์เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีใครเสมอสิ่งอื่น ๆ เสมอกันหมด ถ้าแหละพระราชาทรงชำนะหมู่ศัตรูได้ โดยลำพังพระองค์เอง ประชาราษฎร์ของพระราชานั้นพึงมีสุขอยู่เสมอ มนต์ของกษัตริย์และไตรเพทเหล่านี้ มีความหมายเสมอกัน ถ้าไม่วินิจฉัยความแห่งมนต์และไตรเพทนั้นก็ไม่รู้ เหมือนทางที่น้ำท่วม มนต์ของกษัตริย์และไตรเพทเหล่านี้ มีความหมายเสมอกัน ลาภ ไม่มีลาภ ยศ และไม่มียศ ทั้งหมดเทียว เป็นธรรมดาของวรรณะทั้ง ๔ นั้น พวกคฤหบดีใช้คนจำนวนมากให้ทำงานในแผ่นดิน เพราะเหตุแห่งทรัพย์และข้าวเปลือก ฉันใด แม้พวกพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพทก็ฉันนั้น ย่อมใช้คนเป็นจำนวนมากให้ทำการงานในแผ่นดินในวันนี้ พราหมณ์เหล่านั้นเสมอกันกับคฤหบดี มีความขวนขวายประกอบในกามคุณเป็นนิตย์ ใช้คนเป็นจำนวนมากให้ทำการงานในแผ่นดินเหมือนกัน พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้รู้รสสองอย่าง หาปัญญามิได้.

[๓๗๓] กระบวนกลอง ตะโพน สังข์ บัณ-
เฑาะว์และมโหรทึกของใคร มาข้างหน้า ทำให้
พระราชาจอมทัพทรงหรรษา ใครมีสีหน้าสุกใสด้วย
แผ่นทองคำอันหนา มีพรรณดังสายฟ้า ชันษายังหนุ่ม
แน่น สอดสวมแล่งธนูรุ่งเรืองด้วยสิริมาอยู่ นั่นเป็นใคร
ไตรมีพักตร์ผ่องไสเพียงดังทอง เหมือนถ่านไฟไม้ตะ-
เคียนซึ่งลุกโชนอยู่ที่ปากเบ้า รุ่งเรืองด้วยสิริมาอยู่ ใคร
นั่น มีฉัตรทองชมพูนุชมีซี่น่ารื่นรมย์ใจสำหรับกันรัศ-
มีพระอาทิตย์ รุ่งเรืองด้วยสิริมาอยู่ ใครนั่นมีปัญญา
ประเสริฐ มีพัดวาลวิชนีอย่างดีเยี่ยม อันคนใช้ประคอง
ณ เบื้องบนเศียรทั้งสองข้าง คนทั้งหลายถือกำหางนก
ยูงอันวิจิตรอ่อนสลวย มีด้ามล้วนแล้วด้วยทองและ
แก้วมณี จรลีมาทั้งสองข้าง ข้างหน้าของใคร กุณฑล
อันกลมเกลี้ยง มีรัศมีดังสีถ่านไม้ตะเคียนซึ่งลุกโชนอยู่
ที่ปากเบ้า งดงามอยู่ทั้งสองข้าง ข้างหน้าของใคร
เส้นผมของใครต้องลมอยู่ไหว ๆ ปลายสนิทละเอียด
ดำ งามจดนลาต ดังสายฟ้าพุ่งขึ้นจากท่องฟ้า ใคร
มีเนตรซ้ายขวากว้างและใหญ่ งาม มีพักตร์ผ่องใส
ดังคันฉ่องทอง ใครมีโอษฐ์สะอาดเหมือนสังข์อันขาว
ผ่อง เมื่อเจรจา (แลเห็น) ฟันขาวสะอาดงามดังดอก

มณฑารพตูม ใครมีมือและเท้าทั้งสองมีสีเสมอด้วยน้ำครั่ง ตั้งอยู่ในที่สบาย มีริมฝีปากเปล่งปลั่งดังผลมะพลับ งามดังดวงอาทิตย์ ใครนั่นมีเครื่องปกคลุมขาวสะอาด ดังหนึ่งต้นสาละใหญ่มีดอกสะพรั่งข้างเขาหิมวันต์ในฤดูหิมะตก งามปานดังพระอินทร์ผู้ได้ชัยชนะ ใครนั่น นั่งอยู่ท่ามกลางบริษัท คล้องพระแสงขรรค์ครั่งทอง วิจิตรด้วยด้ามแก้วมณีที่อังสา ใครนั่น สวมรองเท้าทองอันวิจิตร เย็บเรียบร้อย สำเร็จเป็นอันดี ข้าพเจ้าขอนอบน้อมต่อผู้แสวงหาคุณอันใหญ่.

[๗๗๔] ผู้ที่มาเหล่านี้ เป็นนาคที่มีฤทธิ์ เรืองยศ เป็นลูกท้าวธตรฐ เกิดแต่นางสมุททชา นาคเหล่านี้มีฤทธิ์มาก.

จบภูริทัตชาดกที่ ๖

อรรถกถามหานิบาตชาดก

ภูริทัตชาดก

พระศาสดา เมื่อทรงอาศัยกรุงสาวัตถี ประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภอุบาสกทั้งหลาย แล้วตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **ยํ กิญฺจิ รตนมตฺถิ** ดังนี้.

ได้ยินว่า ในวันอุโบสถ อุบาสกเหล่านั้นอธิษฐานอุโบสถแต่เช้าตรู่ ถวายทาน. ภายหลังภัตต่างถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น ไปยังพระเชตวัน นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เพื่อฟังธรรม ก็ในกาลนั้น พระศาสดาเสด็จมายังธรรมสภา ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่เขาตบแต่งไว้ ตรวจดูภิกษุสงฆ์ ทรงทราบว่า ก็บรรดาภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย ธรรมกถาตั้งขึ้นปรารภภิกษุเหล่าใด พระตถาคตทั้งหลายทรงเจรจาปราศรัยกับภิกษุเหล่านั้น เพราะเหตุนั้น วันนี้ธรรมกถาที่เกี่ยวกับบุพจริยา ตั้งขึ้นปรารภอุบาสกทั้งหลายดังนี้แล้ว จึงทรงเจรจาปราศรัยกับอุบาสกเหล่านั้นแล้วตรัสถามว่า พวกเธอเป็นผู้รักษาอุโบสถหรืออุบาสกทั้งหลาย. เมื่ออุบาสกกราบทูลให้ทรงทราบจึงตรัสว่า ดีละ อุบาสกทั้งหลาย ก็ข้อที่พวกเธอ เมื่อได้พระพุทธเจ้าผู้เช่นเราเป็นผู้ให้โอวาท พึงกระทำอุโบสถ จัดว่าเธอกระทำกรรมอันงามไม่น่าอัศจรรย์เลย. แม้โปราณกบัณฑิตผู้ไม่เอื้อเฟื้อละยศใหญ่ กระทำอุโบสถได้เหมือนกัน ดังนี้แล้ว ได้ทรงเป็นผู้นิ่ง อันภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนาแล้ว จึงทรงนำอดีตนิทานมาว่า

ภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล ยังมีพระราชาพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า **พรหมทัต**ครองราชสมบัติในกรุงพาราณสี ทรงประทานตำแหน่งอุปราช

แก่พระราชโอรส ทอดพระเนตรเห็นยศใหญ่ของพระราชโอรสนั้น จึงทรงเกิดความระแวงขึ้นว่า พระราชโอรสจะพึงยึดแม้ราชสมบัติของเรา จึงรับสั่งให้เรียกพระราชโอรสนั้นมาแล้วตรัสว่า ดูก่อนพ่อ เธอไม่อาจจะอยู่ในที่นี้ เธอจงออกไปจากที่นี้ แล้วไปอยู่ในที่ ๆ เธอชอบใจ โดยล่วงไปแห่งเรา เธอจงยึดเอารัชสมบัติอันเป็นของแห่งตระกูล. พระราชโอรสทรงรับพระดำรัสแล้ว ถวายบังคมพระราชบิดาแล้ว เสด็จออกจากพระนคร เสด็จไปยังแม่น้ำยมุนา โดยลำดับทีเดียว แล้วให้สร้างบรรณศาลาในระหว่างแม่น้ำยมุนา สมุทรและภูเขา มีรากไม้และผลไม้เป็นอาหารอาศัยอยู่ในที่นั้น. ครั้งนั้น นางนาคมาณวิกาผู้ที่สามีตายตนหนึ่งในภพนาค ผู้สถิตย์อยู่ฝั่งสมุทรตรวจดูยศของคนเหล่าอื่นผู้มีสามี อาศัยกิเลสกระสันขึ้น จึงออกจากภพนาค เที่ยวไปที่ฝั่งสมุทร เห็นรอยเท้าของพระราชโอรส จึงเดินไปตามรอยเท้า ได้เห็นบรรณศาลานั้น. ครั้งนั้น พระราชโอรส ได้เสด็จไปสู่ป่าเพื่อต้องการผลไม้. นางเข้าไปยังบรรณศาลา เห็นเครื่องลาดทำด้วยไม้และบริขารที่เหลือ จึงคิดว่า นี้ชรอยว่าจักเป็นที่อยู่ของบรรพชิตรูปหนึ่ง เราจักทดลอง เขาบวชด้วยศรัทธาหรือไม่หนอ ก็ถ้าเขาจักบวชด้วยศรัทธา จักน้อมไปในเนกขัมมะ เขาจักไม่ยินดีการนอนที่เราตกแต่งไว้ ถ้าเขาจักยินดียิ่งในกาม จักไม่บวชด้วยศรัทธา ก็จักนอนเฉพาะในที่นอนที่เราจัดแจงไว้ เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจักจับเขากระทำให้เป็นสามีของตนแล้วจักอยู่ในที่นี้เอง. นางไปสู่ภพนาค นำดอกไม้ทิพย์ และของหอมทิพย์มาจัดแจงที่นอนอันสำเร็จด้วยดอกไม้ได้นำดอกไม้ไว้ที่บรรณศาลา เกลี่ยจุณของหอมประดับบรรณศาลา แล้วไปยังภพนาคตามเดิม. พระราชโอรส เสด็จมาในเวลาเย็นเข้าไปยังบรรณศาลา ทรงเห็นความเป็นไปนั้น จึงคิดว่า ใครหนอจัดแจงที่นอนนี้ ดังนี้แล้วจึงเสวยผลไม้น้อยใหญ่ คิดว่า น่าอัศจรรย์ ดอกไม้

มีกลิ่นหอม น่าอัศจรรย์ ดอกไม้มีกลิ่นหอม ใครตบแต่งที่นอนให้เป็นที่ชอบใจของเรา เกิดโสมนัสขึ้นด้วยมิได้บวชด้วยศรัทธา จึงนอนพลิกกลับไปกลับมาบนที่นอนดอกไม้ ก้าวลงสู่ความหลับ. วันรุ่งขึ้นเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นไป ลุกขึ้นแต่ไม่ได้กวาดบรรณศาลาได้ไปเพื่อต้องการแก่รากไม้และผลไม้น้อยใหญ่ในป่า. ในขณะนั้น นางนาคมาณวิกามาเห็นดอกไม้เหี่ยวแห้งรู้ว่า ท่านผู้นี้ น้อมใจไปในกาม ไม่ได้บวชด้วยศรัทธา เราอาจจะจับเขาได้ ดังนี้แล้วนำดอกไม้เก่า ๆ ออกไป นำดอกไม้อื่น ๆ มา จัดแจงที่นอนดอกไม้เหมือนอย่างนั้นนั่นแล ประดับบรรณศาลาและเกลี่ยดอกไม้ในที่จงกรมแล้วไปยังภพนาคตามเดิม. แม้ในวันนั้น พระราชโอรสนั้น ก็นอนบนที่นอนดอกไม้ วันรุ่งขึ้นจึงคิดว่าใครหนอประดับบรรณศาลานี้. พระองค์ไม่ไปเพื่อต้องการผลไม้น้อยใหญ่ ได้ยืนอยู่ในที่กำบังไม่ไกลจากบรรณศาลา. ฝ่ายนางนาคมาณวิกา ถือของหอมและดอกไม้เป็นอันมากมายังอาศรมบท. พระราชโอรส พอเห็นนางนาคมาณวิกาผู้ทรงรูปอันเลอโฉม มีจิตปฏิพัทธ์ ไม่แสดงตน เข้าไปยังบรรณศาลาของนาง เข้าไปในเวลาจัดแจงดอกไม้แล้วถามว่า เจ้าเป็นใคร ? นางตอบว่า ข้าแต่นายฉันชื่อว่า นางนาคมาณวิกา. พระราชโอรสตรัสถามว่า เธอมีสามีแล้วหรือยัง. นางตอบว่า ข้าแต่นาย เมื่อก่อนฉันมีสามี แต่เดี๋ยวนี้ฉันยังไม่มีสามี เป็นหม้ายอยู่ ท่านเล่าอยู่ที่ไหน ? พระราชโอรสตอบว่า ฉันชื่อว่าพรหมทัต-กุมารโอรสของพระเจ้ากรุงพาราณสี ก็ท่านเล่าเพราะเหตุไร จึงละภพนาคเที่ยวอยู่ในที่นี้. นางตอบว่า ข้าแต่นาย ดิฉันตรวจดูยศของพวกนางนาคมาณวิกาผู้มีสามีในที่นั้น อาศัยกิเลสจึงกระสันขึ้น ออกจากภพนาคนั้นเที่ยวแสวงหาสามี. พระราชโอรสตรัสว่า เพราะเหตุนั้นแล นางผู้เจริญ แม้เราก็ไม่ได้บวชด้วยศรัทธา เพราะถูกพระบิดาขับไล่ จึงมาอยู่ในที่นี้ เจ้าอย่าคิดไปเลย เราจักเป็น

สามีของเจ้า แม้คนทั้งสองก็ได้อยู่สมัครสังวาสกันในที่นั้นนั่นเอง. นางสร้างตำหนักมีค่ามากด้วยอานุภาพของตนแล้ว นำบัลลังก์อันควรแก่ค่ามากแล้วตบแต่งที่นอน. จำเดิมแต่นั้นมา พระราชโอรสนั้น ไม่ได้เสวยรากไม้และผลไม้น้อยใหญ่ เสวยแต่ข้าวและน้ำอันเป็นทิพย์เหล่านั้นเลี้ยงชีวิต. ครั้นต่อมาภายหลัง นางนาคมาณวิกาตั้งครรภ์ตลอดบุตรเป็นชาย พวกญาติได้ขนานนามท่านว่า สาครพรหมทัต เพราะท่านประสูติที่ฝั่งแม่น้ำสาคร. ในเวลาที่เดินได้ นางนาคมาณวิกาก็คลอดบุตรเป็นหญิง. พวกญาติขนานนามนางว่า **สมุททชา** เพราะนางเกิดที่ริมฝั่งสมุทร. ก็แลเมื่อระยะกาลล่วงเลยไป ครั้งนั้นพรานไพรชาวกรุงพารา สีคนหนึ่ง ถึงที่นั้นแล้ว ได้กระทำปฏิสันถาร จำพระราชโอรสได้อยู่ในที่นั้น ๒-๓ วันแล้วกล่าวว่า ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระองค์จักบอกความที่พระองค์อยู่ในที่นี้แก่ราชตระกูล ไหว้ท่านแล้วออกจากที่นั้น ได้ไปสู่พระนคร. ในกาลนั้นพระราชาก็สวรรคต. พวกอำมาตย์ได้ทำพระสรีรกิจแก่ท้าวเธอ แล้วประชุมกันในวันที่ ๗ ปรึกษากันว่า ชื่อว่า รัชสมบัติอันไม่มีพระราชา ย่อมดำรงอยู่ไม่ได้ พวกเราไม่อยู่ของพระราชโอรส ยังมีชีวิตอยู่ หรือว่าไม่มี จึงปล่อยผุสสรถยืดเอาพระราชา. ขณะนั้นพรานไพรเข้าไปสู่พระนคร ทราบเรื่องนั้นของอำมาตย์เหล่านั้น จึงไปยังสำนักของพวกอำมาตย์แล้วคิดว่า เราอยู่ในสำนักของพระราชโอรส ๓-๔ วันแล้วจึงมา จึงได้บอกเรื่องนั้น. ลำดับนั้นอำมาตย์ทั้งหลายได้ฟังดังนั้นแล้ว ได้ทำสักการะแก่เขา มีเขาเป็นผู้นำทางไปในที่นั้น ได้กระทำปฏิสันถารแล้ว บอกความที่พระราชาสวรรคตแล้ว ทูลว่า ขอพระองค์จงครองราชสมบัติเถิด พระเจ้าข้า. พระราชโอรสทรงดำริว่า เราจักรู้จิตของนางนาคมาณวิกา ดังนี้แล้วเข้าไปหาเธอแล้วตรัสว่า ดูก่อนนางผู้เจริญ พระบิดาของเราสวรรคตแล้ว อำมาตย์ทั้งหลายมาในที่นี้ เพื่อยกฉัตรให้

เรา ไปกันเถิดนางผู้เจริญ เราทั้งสองจักครองรัชสมบัติในกรุงพาราณสี ประมาณ ๑๒ โยชน์ เธอจักเป็นใหญ่กว่าหญิง ๑๖,๐๐๐ คน. นางกล่าวว่า ข้าแต่นาย ดิฉันไม่อาจไปกับท่านได้. พระราชโอรสถามว่า เพราะเหตุอะไร ? นางกล่าวว่า พวกเราเป็นอสรพิษร้าย โกรธเร็ว ย่อมโกรธแม้ด้วยเหตุเพียงเล็กน้อย และชื่อว่าการอยู่ร่วมผัวเป็นภาระหนัก ถ้าดิฉันเห็นหรือได้ยินสิ่งอะไรก็โกรธ แลดูอะไร จักกระจัดกระจายไปเหมือนกำธุลี เพราะเหตุนี้ ดิฉันจึงไม่อาจไปกับท่านได้ แม้วันรุ่งขึ้นพระราชโอรสก็อ้อนวอนเธออยู่นั่นเอง. ลำดับนั้นนางจึงกล่าวกะท่านอย่างนี้ว่า ดิฉันจักไม่ไปด้วยปริยายไร ๆ ส่วนนาค-กุมารบุตรของเราเหล่านี้ เป็นชาติมนุษย์ เพราะเกิดโดยสมภพกับท่าน ถ้าบุตรเหล่านั้นยังมีความรักในเรา ท่านจงอย่าประมาทในบุตรเหล่านั้น แต่บุตรเหล่านี้แล เป็นพืชน้ำละเอียดอ่อน เมื่อเดินทางต้องลำบากด้วยลมแดดจะพึงตาย ท่านพึงให้ขุดเรือลำหนึ่ง ให้เต็มด้วยน้ำแล้วให้บุตรเหล่านั้นเล่นน้ำนำไป พึงกระทำสระโบกขรณีในพื้นที่ในภายในพระนครแก่บุตรเหล่านั้น. ก็แล นางครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ไหว้พระราชโอรสทำประทักษิณกอดพวกบุตร ให้นั่งระหว่างถันจูบที่ศีรษะ มอบให้แก่พระราชโอรส ร้องไห้คร่ำครวญแล้วหายไปในที่นั้นนั่นเอง ได้ไปยังภพนาคตามเดิม. ฝ่ายพระราชโอรสถึงความโทมนัส มีพระเนตรนองด้วยน้ำตา ออกจากนิเวศน์ เช็ดนัยนาแล้วเข้าไปหาพวกอำมาตย์. พวกอำมาตย์เหล่านั้น อภิเษกพระราชโอรสนั้นในที่นั้นนั่นเอง แล้วทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ พวกข้าพระองค์จะไปยังนครของพระองค์ พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงจึงรีบขุดเรือยกขึ้นสู่เกวียนให้เต็มด้วยน้ำ ขอท่านจงเกลี่ยดอกไม้ต่าง ๆ อันสมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่นบนหลังน้ำ บุตรทั้งหลายของเราผู้มีพืชแต่น้ำ บุตรเหล่านั้นเล่นน้ำ ในที่นั้น จักไปสบาย. พวกอำมาตย์ได้กระทำเหมือนอย่างนั้น. พระราชาเสด็จถึงกรุงพาราณสี เสด็จเข้าไปยังนครที่ตบแต่งไว้ แวดล้อมไปด้วย

หญิงนักฟ้อน และอำมาตย์เป็นต้นประมาณ ๑๖,๐๐๐ คน ประทับนั่งบนพื้นใหญ่ เสวยน้ำมหาปานะ ๗ วัน แล้วให้สร้างสระโบกขรณี เพื่อประโยชน์แก่พวกบุตร. พวกบุตรได้เล่นในที่นั้นเนืองนิตย์ ภายหลังวันหนึ่งเมื่อพวกบุตรพากันเล่นน้ำในสระโบกขรณี เต่าตัวหนึ่งเข้าไป ไม่เห็นที่ออก จึงดำลงในพื้นสระโบกขรณี ในเวลาเด็กเล่นน้ำ ผุดขึ้นจากน้ำโผล่ศีรษะขึ้นมา เห็นพวกเด็กเหล่านั้น จึงดำลงไปในน้ำอีก. พวกเด็กเหล่านั้นเห็นเต่านั้นจึงสะดุ้งกลัว ไปยังสำนักของพระบิดากราบทูลว่า ข้าแต่พ่อ ในสระโบกขรณียังมียักษ์ตนหนึ่ง ทำพวกข้าพระองค์ให้สะดุ้ง. พระราชาทรงสั่งบังคับพวกราชบุรุษว่า พวกท่านจงไปจับยักษ์นั้นมา. ราชบุรุษเหล่านั้นทอดแหนำเต่าไปถวายแด่พระราชา พระกุมารทั้งหลายเห็นเต่านั้นแล้วร้องว่า นี้ปีศาจพ่อ นี้ปีศาจพ่อ. พระราชาทรงกริ้วเต่าด้วยความรักในบุตร จึงสั่งบังคับว่า พวกท่านจงไปทำกรรมกรณ์แก่เต่านั้นเถิด. ในบรรดาราชบุรุษเหล่านั้น ราชบุรุษคนหนึ่งกล่าวว่า เต่านี้เป็นผู้ก่อเวรแก่พระราชา ควรจะเอามันใส่ในครกแล้วเอาสากตำทำให้เป็นจุณ. อำมาตย์บางพวกกล่าวว่า ควรจะปิ้งให้สุกในไฟถึง ๓ ครั้งแล้วจึงกิน. อำมาตย์บางพวกกล่าวว่า ควรจะต้มมันในกะทะนั่นแล. แต่อำมาตย์คนหนึ่งผู้กลัวน้ำกล่าวว่าควรจะโยนเต่านี้ลงในน้ำวนแห่งแม่น้ำยมุนา มันจะถึงความพินาศใหญ่ในที่นั้น เพราะกรรมกรณ์ของเต่านั้นเห็นปานนี้ย่อมไม่มี. เต่าได้ฟังถ้อยคำของเขาจึงโผล่ศีรษะขึ้นพูดอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เหตุอะไรของท่าน เราทำผิดอะไร ที่ท่านวิจารถึงกรรมกรณ์เห็นปานนี้กะเรา ก็เราสามารถออดกลั้นกรรมกรณ์นอกนี้ได้ ก็แลผู้นี้เป็นผู้หยาบช้าเหลือเกิน ท่านอย่ากล่าวคำเห็นปานนี้เลย. พระราชาทรงสดับดังนั้น ควรจะสร้างทุกข์กะเต่านี้แหละดังนี้แล้วจึงให้ทิ้งลงไปในน้ำวนแห่งแม่น้ำยมุนา. เต่านั้นถึงห้วงน้ำอันเป็นที่ไปสู่ภพนาคแห่งหนึ่ง

ได้ไปสู่ภพนาคแล้ว. ลำดับนั้นพวกนาคมาณพบุตรของพญานาคชื่อว่า ธตรฐ กำลังเล่นอยู่ในห้วงน้ำนั้น เห็นเต่านั้น จึงกล่าวว่า พวกท่านจงจับมันเป็นทาส. เต่านั้นคิดว่า เราพ้นจากพระหัตถ์ของพระเจ้าพาราณสีแล้ว บัดนี้ถึงมือของพวกนาคผู้หยาบช้าเห็นปานนี้ เราจะพึงพ้นด้วยอุบายอะไรหนอ เต่านั้นคิดว่า อุบายนี้ใช้ได้ เราจะพึงพูดมุสาวาทจึงจะพ้น แล้วกล่าวว่า พวกท่านมาจากสำนักของพระยานาคชื่อว่าธตรฐ เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวกะเราอย่างนี้ เราเป็นเต่าชื่อว่า จิตตจูฬ เป็นทูตแห่งพระเจ้าพาราณสีมายังสำนักของพระยานาคชื่อว่าธตรฐ พระราชาของเรา ประสงค์จะให้ธิดาแก่พระยานาคชื่อว่า ธตรฐ จึงส่งเรามา ขอท่านจงแสดงเราแก่พระยานาคนั้นเถิด. นาคมาณพเหล่านั้นเธอแล้วเกิดโสมนัส พาเต่านั้นไปยังสำนักพระราชากราบทูลความนั้นแล้ว. พระราชารับสั่งให้เรียกเต่านั้นมาด้วยคำว่า จงนำมันมาเถิด พอเห็นเต่านั้น จึงพอพระทัยตรัสว่า ผู้มีร่างลามกเห็นปานนี้ ไม่สามารถจะทำทูตกรรม. เต่าได้ฟังดังนั้นจึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ก็ชื่อว่าผู้เป็นทูตจะพึงมีร่างกายประมาณเท่าลำตาลหรือ ความจริงร่างกายเล็กหรือน้อยไม่เป็นประมาณ การทำกรรมในที่ที่ไปแล้ว ๆ ให้สำเร็จนั่นแล เป็นประมาณ ดังนั้น ข้าแต่มหาราชเจ้า ทูตเป็นอันมากของพระราชาของเราเป็นมนุษย์ ย่อมทำกรรมบนบก นกย่อมทำกรรมบนอากาศ ข้าพระองค์ชื่อว่า จิตตจูฬ ถึงฐานันดรเป็นที่โปรดปรานของพระราชา เป็นผู้ปกครองหมู่บ้าน ย่อมทำกรรมในน้ำ ขอพระองค์อย่าข่มขู่ ดูหมิ่นข้าพระองค์เลย ดังนี้แล้วจึงสรรเสริญคุณของตน. ลำดับนั้น พระยานาคธตรฐ จึงถามเต่านั้นว่า ก็ท่านเป็นผู้อันพระราชาส่งมาเพื่อต้องการอะไร ? เต่ากล่าวว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พระ-

ราชาของข้า ตรัสกะข้า อย่างนี้ว่า เราจะทำมิตรธรรมกับพระราชา ชาวชมพูทวีปทั้งสิ้น บัดนี้ เราควรจะทำมิตรธรรมกับพระยานาคธตรฐ เราจะให้นางสาวสมุททชาผู้เป็นธิดาของเราแก่พระยานาคธตรฐ จึงส่งข้า มาด้วยพระดำรัสว่า ขอท่านอย่ากระทำการเนิ่นช้า จงส่งบุรุษทั้งหลายไปกับข้า และกำหนดวันรับนางทาริกาเถิด. พระยานาคนั้นยินดีให้กระทำสักการะแล้ว ส่งนาค-มาณพ ๔ นายไปกับเต่านั้นด้วยคำว่า พวกท่านไปเถิด จงฟังคำของพระราชากำหนดวันแล้วจงมา. นาคมาณพเหล่านั้น รับคำแล้วจึงพาเต่าออกจากภพนาค. เต่าเห็นสระปทุมสระหนึ่งในระหว่างแม่น้ำยมุนากับกรุงพาราณสีมีความประสงค์จะหนีไปด้วยอุบายอย่างหนึ่งจึงกล่าวอย่างนี้ว่า ดูก่อนนาคมาณพทั้งหลาย ผู้เจริญ พระราชาของเรา และบุตรภรรยาของพระราชา เห็นเราเที่ยวไปในน้ำไปสู่พระราชนิเวศน์อ้อนวอนว่า ท่านจงให้ดอกปทุมแก่เราทั้งหลาย จงให้รากเง่าบัว เราจักถือเอารากเง่าบัวเหล่านั้น เพื่อประโยชน์แก่เขาเหล่านั้น พวกท่านจงปล่อยข้า ในที่นี้ แม้เมื่อพวกท่านไม่เห็นข้า จงล่วงหน้าไปยังสำนักของพระราชา เราจักเห็นพวกท่านในที่นั้นนั่นแล. นาคมาณพเหล่านั้นเชื่อถ้อยคำของเต่านั้นจึงได้ปล่อยเต่านั้นไป เต่าได้แอบอยู่ในที่ส่วนข้างหนึ่งในที่นั้น. ฝ่ายนาคมาณพไม่เห็นเต่า จึงเข้าไปเฝ้าพระราชาด้วยเพศแห่งมาณพตามสัญญาว่า เราจักไปสำนักพระราชา.

จบกัจฉปกัณฑ์

พระราชาทรงกระทำปฏิสันถารแล้วตรัสถามว่า พวกท่านมาแต่ที่ไหน ? นาคมาณพทั้งหลายทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พวกข้าพระองค์มาจากสำนักของพระยานาคธตรฐ. พระราชาตรัสถามว่า เพราะเหตุไร พวกท่านจึงมาในที่นี้. นาคมาณพทั้งหลายทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พวกข้าพระองค์เป็นทูตของพระยานาคธตรฐนั้น พระยานาคธตรฐถามถึงความไม่มีโรคของพระองค์ และพระองค์ปรารถนาสิ่งใด ท่านจะให้สิ่งนั้นแก่พระองค์ ข่าวว่าพระองค์จะประทานนางสมุททชา ผู้เป็นพระธิดาของพระองค์ให้เป็นบาทปริจาริกาของพระราชาของพวกข้าพระองค์ ดังนี้แล้ว เมื่อจะประกาศความนั้นจึงกล่าวคาถาที่หนึ่งว่า

รัตนะอย่างใดอย่างหนึ่ง มีอยู่ในนิเวศน์ของท้าวธตรฐ รัตนะทั้งหมดนั้นจงมาสู่พระราชนิเวศน์ของพระองค์ ขอพระองค์จงทรงพระกรุณาโปรดประทานพระราชธิดาแก่พระราชาของข้าพระองค์เถิด พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สพฺพานิ เต อุปยนฺตุ ความว่า ขอรัตนะทั้งหมดของท้าวธตรฐนั้นจงนำเข้ามา คือจงเข้ามาสู่พระนิเวศน์ของพระองค์

พระราชาครั้นได้สดับดังนั้นจึงตรัสคาถาที่ ๒ ว่า

พวกเราไม่เคยทำการวิวาห์กับนาคทั้งหลาย ในกาลไหน ๆ เลย พวกเราจะทำวิวาห์อันไม่สมควรนั้นได้อย่างไรเล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บ ว่า **อสํ ยุตฺตํ** ความว่า ไม่สมควรคือไม่เหมาะสมกับสัตว์ดิรัจฉาน พวกเราเป็นชาติมนุษย์ จะกระทำความสัมพันธ์กับสัตว์ดิรัจฉานอย่างไรได้.

พวกนาคมาณพ ได้ฟังคำดังนั้นแล้วจึงกล่าวว่า ถ้าความสัมพันธ์กับพระยานาคธตรฐไม่เหมาะสมกับท่าน เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไร ท่านจึงส่งเต่าชื่อว่าจิตตจูฬผู้อุปฐากของตนไปเป็นทูตแก่พระราชาของพวกเราว่า เราจะให้ธิดาของเราชื่อว่า สมุททชา เล่า ครั้นส่งสาสน์อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อท่านกระทำการดูหมิ่นพระราชาของพวกเรา พวกเราแลชื่อว่าเป็นนาคมาณพจักรู้กรรมที่ควรกระทำแก่ท่าน เมื่อจะขู่พระราชาจึงกล่าว ๒ พระคาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่กว่ามนุษย์ พระองค์
จำต้องทรงสละพระชนม์ชีพหรือแว้นแคว้นเสียเป็นแน่
เพราะเมื่อพวกนาคโกรธแล้ว คนทั้งหลาย เช่นพระองค์
จะมีชีวิตอยู่นานไม่ได้ ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ
พระองค์เป็นมนุษย์ไม่มีฤทธิ์ มาดูหมิ่นพวกพระยานาค
ธตรผู้มีฤทธิ์ ผู้เป็นบุตรของท้าววรุณนาคราช เกิด
ภายใต้แม่น้ำยมุนา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รฏฺฐํ วา** ความว่า ชีวิตหรือรัฐท่านจักสละโดยส่วนเดียว. บทว่า **ตาทิสา** ความว่า พระราชาทั้งหลายผู้เช่นท่าน ถูกนาคผู้มีอานุภาพมากโกรธแล้วอย่างนี้ ไม่สามารถจะดำรงชีวิตอยู่ได้นาน ย่อมอันตรธานไปในระหว่างเทียว. บทว่า **โย ตฺวํ เทว** ความว่า ข้าแต่สมมติเทพท่านใดแม้เป็นมนุษย์. บทว่า **วรุณสฺส** ได้แก่ พระยานาคชื่อว่าวรุณ. บทว่า **นิยํ ปุตฺตํ** ได้แก่บุตรผู้อยู่ในภายใน (ตน). บทว่า **ยามุนํ** ได้แก่ เกิดในภายใต้แม่น้ำยมุนา.

ลำดับนั้น พระราชาได้ตรัส ๒ คาถาว่า

เราไม่ได้ดูหมิ่นท้าวธตรฐเรื่องยศ ก็ท้าวธตรฐ
ผู้เป็นใหญ่กว่านาคแม้ทั้งหมด ถึงจะเป็นพระยานาคผู้
มีอานุภาพมา ก็ไม่สมควรกะธิดาของเรา เราเป็น
กษัตริย์ของชนชาววิเทหรัฐ และนางสมุททชาธิดาของ
เราก็เป็นอภิชาต.

บรรดาบทเหล่านั้นด้วยบทว่า **พหูนมฺปิ** นี้ ท่านกล่าวหมายเอาความเป็นใหญ่ แห่งภพนาคประมาณ ๕๐๐ โยชน์. บทว่า **น เม ธีตรมารโห** ความว่า ก็ท่านแม้เป็นผู้มีอานุภาพมากอย่างนี้ก็ไม่สมควรกะธิดาของเรา เพราะท่านเป็นอหิชาติ (ชาติงู). พระองค์เมื่อแสดงถึงผู้เป็นญาติอันเป็นฝ่ายมารดา จึงตรัสคำนี้ว่า **ขตฺติโย จ วิเทหานํ** ดังนี้. ด้วยบทว่า **สมุทฺทชา** นี้ ท่านกล่าวว่า คนทั้งสอง คือกษัตริย์ผู้เป็นราชโอรสของพระจ้าวิเทหะ และพระธิดาของเรานามว่าสมุททชา เป็นอภิชาตสมควรจะสังวาสกันและกัน เพราะนางย่อมไม่คู่ควรแก่งูผู้มีกบเป็นภักษา.

พวกนาคมาณพได้ฟังดังนั้นแล้ว แม้ประสงค์จะฆ่าพระองค์ด้วยสมในนาสิก ในที่นั้นนั่นเอง จึงคิดว่า แม้เมื่อพวกเราถูกพระราชาส่งไปเพื่อกำหนดวัน การที่เราจะฆ่าพระราชานี้แล้วไปไม่สมควรเลย พวกเราจักไปกราบทูลพระราชาแล้วจักทราบ ดังนี้แล้ว พวกเขาจึงลุกจากที่นั้นออกจากราชนิเวศน์ดำรงแผ่นดินไปในที่นั้น ถูกพระยานาคถามว่า พ่อทั้งหลาย พวกท่านได้ราชธิดาแล้วหรือ ? ดังนี้แล้วโกรธต่อพระราชา จึงกราบทูลว่า ข้าแต่สมบัติ-เทพ พระองค์ส่งพวกข้าพระองค์ไปในที่ใดที่หนึ่ง เพราะเหตุอันไม่สมควร

อะไรเลย ถ้าพระองค์ปรารถนาจะฆ่า พระองค์จงฆ่าพวกข้าพระองค์เสียในที่นี้แหละ พระราชานั้นด่าบริภาษพระองค์ ยกธิดาของตนขึ้นด้วยความเมาในชาติ ดังนี้แล้วกราบทูลถึงความที่พระองค์กล่าวและมิได้กล่าว ทำความโกรธให้เกิดขึ้นแก่พระราชา. พระองค์เมื่อจะทรงสั่งบังคับให้ประชุมบริษัทจึงตรัสว่า

พวกนาคเหล่ากัมพลอัสสดรจงเตรียมตัว จง
ไปบอกให้พวกนาคทั้งปวงรู้กัน จงพากันไปกรุง
พาราณสี แต่อย่าได้เบียดเบียนใคร ๆ เลย.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **กมฺพลสฺสตรา** พระองค์เมื่อสั่งบังคับว่า นาคชื่อว่ากัมพลอัสสดร ผู้เป็นฝักฝ่ายมารดาของเรานั้น นาคผู้อยู่ที่เชิงเขาสิเนรุ และนาคเหล่านั้นจงลุกขึ้นเถิด และนาคเหล่าอื่นผู้กระทำตามคำของเราในทิศใหญ่ ๔ ในทิศน้อย ๔ มีประมาณเท่าใด จงไปบอกนาคทั้งหมดนั้นให้ทราบ ข่าวว่าพวกท่านจงรีบประชุมกันจึงได้ตรัสอย่างนั้น. ลำดับนั้นเมื่อพวกนาคทั้งหมดนั่นแลรีบประชุมกันทูลว่า พวกข้าพระองค์จะทำอย่างไร พระ-เจ้าข้า. พระองค์จึงตรัสว่า นาคของเราทั้งหมดจงรีบไปกรุงพาราณสี. และเมื่อพวกนาคเหล่านั้นกล่าวว่า พวกข้าพระองค์ไปในที่นั้นจะพึงทำอย่างไร พระเจ้าข้าอย่างไรพวกข้าพระองค์จะทำให้เป็นขี้เถ้าโดยการประหารด้วยพ่นลมทางนาสิก. พระยานาคไม่ปรารถนาความพินาศแก่นาง เพราะมีจิตปฏิพัทธ์ในราชธิดา จึงตรัสว่าพวกนาคอย่าพึงเบียดเบียนใคร ๆ. อธิบายว่า บรรดาพวกท่านบางพวกอย่าพึงเบียดเบียนใคร ๆ อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน.

ลำดับนั้น พวกนาคจึงกล่าวกะพระราชาว่า ข้าแต่มหาราช ถ้าไม่เบียดเบียนมนุษย์บางคน พวกเราไปในที่นั้นแล้วจะกระทำอะไร ? ลำดับนั้น

พระราชาจึงตรัสกะพวกนาคนั้นว่า พวกท่านจงทำสิ่งนี้และสิ่งนี้ แม้เราก็จะทำสิ่งชื่อนี้ ดังนี้แล้ว เมื่อจะตรัสบอกจึงตรัสสองคาถาว่า

นาคทั้งหลาย จงแผ่พังพานห้อยอยู่ที่บ้านเรือน
ในสระน้ำ ที่ทางเดิน ที่ทาง ๔ แพร่ง บนยอดไม้
และบนเสาระเนียด แม้เราก็จะนิรมิตตัวใหญ่ขาวล้วน
วงล้อมเมืองใหญ่ด้วยขนดหาง ยังความกลัวให้เกิดแก่
ชนชาวกาสี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โสพฺเภสุ** แปลว่า ในสระโบกขรณี. บทว่า **รถิยา** แปลว่า ที่ถนน. บทว่า **ลมฺพนฺตุ** แปลว่า ห้อยลงอยู่. บทว่า **วิตตา** ความว่า นาคทั้งหลายจงแผ่พังพาน มีร่างกายใหญ่ ห้อยลงอยู่ ที่บ้านเรือนเป็นต้นเหล่านั้น และที่ประตูและทาง ๔ แพร่ง ประมาณเท่านี้ ก็แลเมื่อทำ อันดับแรกจงนิรมิตร่างกายให้ใหญ่และแผ่พังพานให้ใหญ่ ภายในห้องและภายนอกห้องเป็นต้น ภายใต้และบนเตียงและตั่ง ที่บ้านเรือน ที่ข้างทางเดินเป็นต้น บนหลังน้ำในสระโบกขรณี บนบกและที่เรือน บังหวนควัน เหมือนสูบของช่างโลหะกระทำเสียงว่า **สุ สุ** ห้อยลงและนอนลง และอย่าแสดงตนแก่คน ๔ คน คือ เด็กหนุ่ม คนแก่ชรา หญิงมีครรภ์ และนางสมุททชา แม้เราก็จะไปด้วยร่างกายอันใหญ่ขาวล้วน วงล้อมเมืองกาสีไว้โดยรอบ ๗ ชั้น ปิดด้วยพังพานใหญ่ การทำให้มืดมนเป็นอันเดียวกัน ให้เกิดความกลัวแก่ชนชาวกาสี เปล่งเสียงว่า **สุ สุ** ดังนี้. นาคทั้งหลายได้กระทำอย่างนั้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

นาคทั้งหลายได้ฟังคำของท้าวธตรฐแล้ว แปลง
เพศเป็นหลายอย่าง พากันเข้าไปยังกรุงพาราณสี แต่

มิได้เบียดเบียนใคร ๆ เลย แผ่พังพานห้อยอยู่ที่บ้าน เรือน ในสระน้ำ ที่ทางเดิน ที่ทาง ๔ แพร่ง บนยอดไม้ พวกสตรีเป็นอันมากได้เห็นนาคเหล่านั้น แผ่พังพาน ห้อยอยู่ ตามที่ต่าง ๆ หายใจฟู่ ๆ ก็พากันร้องคร่ำครวญ ชาวเมืองพาราณสีมีความสะดุ้งกลัว เดือดร้อนก็พากัน ไปประชุมกอดอกร้องทุกข์ว่า ขอพระองค์ จง พระราชทานพระราชธิดา แก่พระยานาคเถิด พระ-เจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อเนกวณฺณิโน** ความว่า ก็นาคเหล่านั้น แปลงเพศเป็นหลายอย่าง ด้วยอำนาจสีเขียวเป็นต้น นิรมิตรูปเห็นปานนั้น. บทว่า **ปวชฺชึสุ** ความว่า นาคเหล่านั้น เข้าไปในเวลาเที่ยงคืน. บทว่า **ลมฺพึสุ** ความว่า โดยทำนองที่ท้าวธตรฐกล่าวแล้วนั่นแล นาคทั้งหมดห้อยลงอยู่ตัดการสัญจรของพวกมนุษย์ในที่นั้น ๆ ก็นาคมาณพทั้ง ๔ ตนเป็นทูตมาวงล้อมเท้าทั้ง ๔ แห่งที่บรรทมของพระราชา แผ่พังพานใหญ่บนพระเศียร ได้แยกเขี้ยวยืนดูอยู่ เหมือนจะฉกกัดศีรษะด้วยปาก. ฝ่ายท้าวธตรฐ รับสั่งให้ปิดพระนคร โดยทำนองที่ตนกล่าวแล้วนั่นแล บุรุษทั้งหลายเมื่อตื่นขึ้น เหยียดมือหรือเท้าไปทางที่ใด ๆ ก็ถูกต้องงูในที่นั้น ๆ แล้วร้องว่า งู ๆ ดังนี้. บทว่า **ปุถู กนฺทึสุ** ความว่า ประทีปจุดขึ้นในเรือนใด ๆ หญิงทั้งหลายในเรือนนั้น ๆ ตื่นขึ้นแล้ว แลดูประตู เสา ไม้จันทัน เห็นพวกนาคห้อยลงอยู่ ร้องคร่ำครวญกันเป็นอันมาก โดยพร้อม ๆ กันทีเดียว พระนครทั้งสิ้นได้เกิดโกลาหลเป็นอันเดียวกันด้วยประการฉะนี้. บทว่า **โสณฺฑิกเต** แปลว่า แผ่พังพาน. บทว่า **ปกฺกนฺทุ** ความว่า ครั้นราตรีสว่าง เมื่อนครทั้งสิ้น

และพระราชนิเวศน์ถูกปกคลุมด้วยลมหายใจเข้าออกของพวกนาค มนุษย์ทั้งหลายพากันกลัว จึงกล่าวกะนาคราชทั้งหลายว่า พวกท่านเบียดเบียนพวกเราเพื่ออะไร ? ดังนี้แล้วจึงส่งทูตไปถึงท้าวธตรฐว่า พระราชาของพวกท่านทรงพระดำริว่า จะให้ธิดาของเราแก่ท่าน เมื่อทูตของท้าวเธอมากล่าวอีกว่า จงให้ แล้วด่าบริภาษพระราชาของพวกเรา เมื่อทูตกล่าวว่า ถ้าไม่ให้ธิดาแก่พระ-ราชาของพวกเรา ชีวิตของชาวพระนครทั้งสิ้นจะไม่มี จึงอ้อนวอนว่า เพราะเหตุนั้นแล ท่านจงให้โอกาสแก่นายของเรา พวกเราจักไปอ้อนวอนพระราชา ได้โอกาสแล้วไปยังประตูพระนคร พากันร้องคร่ำครวญด้วยเสียงดัง. ฝ่ายมเหสีของพระองค์ บรรทมอยู่ในห้องของตน ๆ ร้องคร่ำครวญในทันทีทันใดว่า พระเจ้าข้า ขอพระองค์จงให้ธิดาแก่พระเจ้าธตรฐเถิด.

ฝ่ายนาคมาณพทั้ง ๔ นั้น ได้ยืนอยู่เหมือนจะเอาปากฉกกัดศีรษะว่า จงให้ จงให้ พระองค์ทรงบรรทมอยู่ ได้สดับเสียงชาวพระนครและมเหสีของพระองค์ร้องคร่ำครวญอยู่ และพระองค์ถูกนาคมาณพทั้ง ๔ คุกคาม ทรงสะดุ้งพระทัยแต่มรณภัย จึงได้ตรัสขึ้น ๓ ครั้งว่า เราจะให้พระนางสมุททชาผู้เป็นธิดาของเราแก่ท้าวธตรฐ. นาคราชทั้งหมด ครั้นได้ฟังพระดำรัสดังนั้นแล้ว ก็กลับไปยังที่ประมาณหนึ่งคาวุต สร้างนครขึ้นแห่งหนึ่ง เหมือนเทวนคร ได้อยู่ในที่นั้น จึงส่งบรรณาการไปว่า ข่าวว่า ขอพระองค์จงส่งพระธิดา พระราชายึดเอาเครื่องบรรณาการที่พวกนาคนำมา จึงส่งพวกนาคเหล่านั้นไปว่า พวกท่านไปเถิด เราจักส่งธิดาไปในความคุ้มครองของพวกอำมาตย์ของเรา แล้วรับส่งให้เรียกธิดามาให้ขึ้นสู่ปราสาทชั้นบน ให้เปิดสีหบัญชรแล้วให้สัญญาว่า ดูก่อนแม่ เจ้าจงดูนครอันตบแต่งแล้วนี้ เจ้าเป็นอัครมเหสีของพระราชานี้ในที่นี้ นครนั้นไม่ไกลแต่ที่นี้ เมื่อเวลาเจ้าเกิดความเบื่อหน่ายนครนั้นขึ้นมา เจ้าสามารถจะมาในที่นี้ได้ เจ้าพึงมาในที่นี้ แล้วให้สนานศีรษะ ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง

ให้นั่งในวอที่ปกปิดแล้วได้ประทานส่งไปในความคุ้มครองของอำมาตย์ของพระ-องค์. พระยานาคทั้งหลายกระทำการต้อนรับพระธิดาแล้วได้กระทำมหาสักการะ อำมาตย์ทั้งหลายเข้าไปสู่พระนคร ถวายพระธิดานั้นแก่ท้าวเธอ ได้ถือเอาทรัพย์เป็นอันมากแล้วกลับมา. พระราชาให้พระธิดาขึ้นสู่ปราสาท ให้นอนบนที่นอนอันเป็นทิพย์ที่ประดับไว้. ในขณะนั้นนั่นเอง พวกนาคมาณพ แปลงเพศเป็นคนค่อมและคนเตี้ยเป็นต้น แวดล้อมพระธิดาเหมือนพวกบริจาริกาของมนุษย์ พระธิดาพอนอนบนที่นอนอันเป็นทิพย์ ถูกต้องสัมผัสอันเป็นทิพย์เท่านั้นก็ก้าวลงสู่ความหลับ. ท้าวธตรฐพาพระธิดา พร้อมบริษัทนาคหายไปในที่นั้น ได้ปรากฏในภพนาค. พระราชธิดา ทรงตื่นขึ้น ทรงทอดพระเนตรที่บรรทมอันเป็นทิพย์ที่ตบแต่งไว้ และที่อื่นเช่นปราสาทอันสำเร็จด้วยทองคำและสำเร็จด้วยแก้วมณี พระอุทยานและสระโบกขรณีและภพนาค เหมือนเทพนครที่ตบแต่งไว้ จึงตรัสถามหญิงบำเรอมีหญิงค่อมเป็นต้นว่า นครนี้ช่างตบแต่งเหลือเกิน ไม่เหมือนนครของเรา นครนั่นเป็นของใคร. หญิงบำเรอทูลว่า ข้าแต่พระเทวี นั่นเป็นของพระสวามีของพระนาง พระเจ้าข้า ผู้ที่มีบุญน้อยย่อมไม่ได้สมบัติเห็นปานนี้ ท่านได้สมบัตินี้ เพราะท่านมีบุญมาก. ฝ่ายท้าวธตรฐ รับสั่งให้ตีกลองร้องประกาศไปในภพนาคประมาณ ๕๐๐ โยชน์ว่า ผู้ใด ๆ แสดงเพศงูแด่พระนางสมุททชา ผู้นั้น ๆ จักต้องราชทัณฑ์. เพราะเหตุนั้น ขึ้นชื่อว่าผู้สามารถเพื่อจะแสดงเพศงูแก่พระนางแม้คนเดียวไม่ได้มีเลย. เพราะความสำคัญว่าเป็นโลกมนุษย์ พระนางจึงชื่นชมยินดีกับท้าวธตรฐนั้น ในที่นั้นนั่นเอง อยู่สังวาสด้วยความรักด้วยอาการอย่างนี้.

จบนครกัณฑ์

ครั้นต่อมา พระนางทรงอาศัยท้าวธตรัฐ จึงทรงครรภ์ ประสูติพระโอรส พวกพระญาติได้ตั้งชื่อว่า **สุทัสสนะ** เพราะเห็นแล้วให้เกิดความรัก ในเวลาพระโอรสทรงดำเนินเดินได้ พระนางประสูติพระโอรสอีกองค์หนึ่ง พวกพระญาติได้ตั้งชื่อว่า ทัตตะ ก็พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์. พระนางประสูติโอรสอีกองค์หนึ่ง พวกพระญาติตั้งชื่อท่านว่า **สุโภคะ** พระนางประสูติพระโอรสอีกพระองค์หนึ่ง พวกพระญาติได้ตั้งชื่อท่านว่า **อริฏฐะ.** ดังนั้นพระนางแม้ประสูติพระโอรส ๔ พระองค์แล้ว ก็ไม่รู้ว่าเป็นภพของนาค ภายหลังวันหนึ่ง พวกนาคหนุ่ม ๆ บอกแก่พระโอรสชื่อว่า อริฏฐะว่า มารดาของพระองค์เป็นมนุษย์ ไม่ใช่เป็นนางนาค. พระโอรสนามว่า อริฏฐะ คิดว่าเราจะทดสอบพระมารดานั้น. ครั้นวันหนึ่งเมื่อเสวยนมจึงนิรมิตสรีระเป็นงู เอาปลายหางเสียดสีหลังเท้าพระมารดา. พระนางเห็นร่างงูของพระโอรสนามว่า อริฏฐะ จึงตกพระทัยสะดุ้งกลัวแล้วกรีดร้อง ทิ้งพระโอรสไปที่ภาคพื้น นัยน์ตาของพระโอรสนั้นแตกไปเพราะเล็บ แต่นั้นโลหิตก็ไหล. พระราชาทรงสดับเสียงของพระนาง จึงตรัสถามว่า นั่นเสียงกรีดร้องของใคร ทรงสดับกิริยาที่พระโอรสนามว่าอริฏฐะกระทำ จึงเสด็จพลางคุกคามว่าไปเถิดพวกท่านจงพาอริฏฐะนั้นไปทำให้ถึงความสิ้นชีวิต. พระราชชิดาทรงทราบว่า พระราชาทรงกริ้ว จึงตรัสด้วยความสิเนหาในบุตรว่า พระเจ้าข้า นัยน์ตาบุตรของหม่อมฉันแตกไปแล้ว ขอพระองค์จงงดโทษให้แก่บุตรของหม่อมฉันเถิด. พระราชา เมื่อพระนางตรัสอย่างนั้น จึงตรัสว่า เราไม่อาจทำอะไรได้ จึงงดโทษให้ก็ในวันนั้นพระนางได้ทราบว่า นี้เป็นภพนาค จำเดิมแต่นั้นมา พระโอรสนามว่าอริฏฐะ ได้ชื่อว่าอริฏฐะบอด. ฝ่ายพระโอรสทั้ง ๔ องค์ถึงความรู้เดียงสาแล้ว. ลำดับนั้น พระบิดาของพระโอรสเหล่านั้น ได้ทรงประทานรัชสมบัติแห่งละ ๑๐๐ โยชน์ ยศใหญ่ได้มีแล้ว. นางสาวนาคพากันแวดล้อมแห่งละ ๑๖,๐๐๐ พระบิดาได้มีรัชสมบัติ ๑๐๑ โยชน์เท่านั้น พระโอรสทั้ง ๓ มาเพื่อเฝ้าพระมารดาบิดาทุก ๆ เดือน ฝ่าย

พระโพธิสัตว์มาทุกกึ่งเดือน พระโพธิสัตว์นั่นเอง ได้กล่าวถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในภพนาค พร้อมกับพระบิดาจึงไปสู่ที่อุปัฏฐากแม้ของท้าววิรูปักขมหาราช พระองค์ได้กล่าวแม้ปัญหาที่ตั้งขึ้นในสำนักของภพนาคนั้น. ภายหลังวันหนึ่ง เมื่อท้าวมหาราชวิรูปักข์ พร้อมด้วยนาคบริวารไปยังไตรทศบุรี นั่งแวดล้อมท้าวสักกะ ได้ถกปัญหาขึ้นในระหว่างหมู่เทพทั้งหลาย ใคร ๆ ไม่สามารถจะแก้ปัญหาแม้นั้นได้ พระโพธิสัตว์เป็นผู้นั่งอยู่บนบัลลังก์อันประเสริฐเท่านั้นจึงแก้ได้.

ลำดับนั้น พระเทวราชาทรงบูชาพระโพธิสัตว์นั้น ด้วยของหอมและดอกไม้อันเป็นทิพย์แล้ว ตรัสว่า พ่อทัตตะ ท่านประกอบด้วยปัญญาอันไพบูลย์เสมอด้วยแผ่นดิน ตั้งแต่นี้ไปท่านจงชื่อว่า **ภูริทัต** เพราะเหตุนั้นจึงได้ตั้งชื่อท่านว่า **ภูริทัต.** ตั้งแต่นั้นมาท่านได้ไปสู่ที่อุปัฏฐากของท้าวสักกะ เห็นเวชยันตปราสาทอันประดับประดาไว้ และสมบัติของท้าวสักกะ อันน่ารื่นรมย์ยิ่งนัก เกลื่อนกล่นไปด้วยนางเทพอัปสร ทำความปรารถนาในเทวโลกแล้วคิดว่า เราจะประโยชน์อะไรด้วยอัตภาพนี้ซึ่งมีกบเป็นภักษา แล้วไปสู่ภพนาคอยู่จำอุโบสถ จักกระทำเหตุเกิดในเทวโลกนี้ ดังนี้แล้วจึงกลับมาภพนาค ทูลลาพระมารดาและพระบิดาว่า พระแม่ พ่อ หม่อมฉันจะกระทำอุโบสถกรรม. พระมารดาพระบิดาตรัสว่า ดีละพ่อ จงทำเถิด ก็เมื่อเจ้าจะทำ เจ้าอย่าไปภายนอก จงกระทำในวิมานอันว่างแห่งหนึ่งในภพนาคนี้แล ก็เมื่อพวกนาคไปข้างนอก ภัยใหญ่ย่อมเกิดขึ้น. พระโพธิสัตว์ทูลรับว่า ดีละ แล้วอยู่จำอุโบสถในพระราชอุทยาน ในวิมานอันว่างนั้นนั่นเอง. ลำดับนั้น นางนาคต่างถือดนตรีต่าง ๆ แวดล้อมพระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์คิดว่า เมื่อเราอยู่ในที่นี้ อุโบสถจักไม่ถึงที่สุด เราจะไปถิ่นมนุษย์ กระทำอุโบสถ ไม่ได้บอกแก่มารดาและบิดา เพราะกลัวจะถูกห้ามจึงเรียกภรรยาทั้งหลายของตนมากล่าวว่า นางผู้เจริญ ฉันจะไปโลกมนุษย์ ขดขนด (เข้าสมาธิ) บนจอมปลวก ไม่ไกลแต่ที่ที่ต้นไทรใหญ่มีอยู่

ที่ฝั่งแม่น้ำยมุนา จักอธิษฐานอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๔ นอนกระทำอุโบสถกรรม เมื่อเรานอนทำอุโบสถกรรมตลอดคืนยังรุ่งในเวลาอรุณขึ้นนั่นแล พวกเจ้าผู้เป็นสตรี ถือดนตรีครั้งละ ๑๐ นาง จงผลัดเปลี่ยนกันไปยังสำนักของเรา บูชาเราด้วยของหอมและดอกไม้ ขับฟ้อนแล้วกลับมายังภพนาคตามเดิม ดังนี้แล้วไปในที่นั้น วงขนดบนจอมปลวกแล้วอธิษฐานอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๔ ว่า ผู้ใดปรารถนา หนัง เอ็น กระดูก หรือเลือด ผู้นั้นจงนำไปเถิด แล้วนิรมิตร่างประมาณเท่างอนไถ นอนกระทำอุโบสถกรรม พออรุณขึ้น นางมาณวิกามาปฏิบัติพระโพธิสัตว์ตามคำพร่ำสอนแล้วกลับมาสู่ภพนาค เมื่อพระโพธิสัตว์กระทำอุโบสถกรรมตามทำนองนี้ ระยะกาลผ่านไปยาวนาน.

จบอุโบสถกัณฑ์

ในกาลนั้น ยังมีพราหมณ์เนสาทคนหนึ่ง อาศัยอยู่ใกล้ประตูกรุงพาราณสี พร้อมกับโสมทัตลูกชาย ไปสู่ป่าเที่ยวดักสัตว์ด้วยหลาวยนต์และบ่วงแร้ว ฆ่ามฤคได้แล้วหาบเนื้อมาขายเลี้ยงชีพ. วันหนึ่ง พราหมณ์นั้นไม่ได้อะไร โดยที่สุดแม้เพียงเหี้ยสักตัวหนึ่ง จึงกล่าวว่า ดูก่อนพ่อโสมทัต ถ้าเราไปมือเปล่า ๆ มารดาของเจ้าก็จะโกรธเอา เราจักพาสัตว์สักตัวหนึ่งไปให้ได้ ดังนี้แล้วจึงบ่ายหน้าตรงไปทางจอมปลวกที่พระโพธิสัตว์นอนอยู่ เห็นรอยเท้าเนื้อทั้งหลาย ซึ่งลงไปดื่มน้ำที่แม่น้ำยมุนาจึงกล่าวว่า ลูกพ่อ ทางเนื้อปรากฏอยู่ เจ้าจงถอยออกไป เราจะยิงเนื้อซึ่งมาดื่มน้ำ ดังนี้แล้วจึงหยิบเอาธนูยืนแอบโคนต้นไม้ต้นหนึ่งคอยดูเนื้ออยู่. ครั้นเวลาเย็นเนื้อตัวหนึ่งมาเพื่อดื่มน้ำ. พราหมณ์นั้นยิงเนื้อนั้น. เนื้อหาล้มลงในที่นั้นไม่ ตกใจด้วยกำลังศรมีเลือดไหลวิ่งหนีไป. ส่วนบิดาและบุตรพากันติดตามเนื้อนั้นไป จับเอาเนื้อนั้นในที่ ๆ มันล้มลงแล้ว ออกจากป่า

ถึงต้นไทรนั้น ในเวลาพระอาทิตย์ตก จึงปรึกษากันว่า บัดนี้ไม่ใช่เวลาที่สามารถจะไปได้ เราจะพักอยู่ในที่นี้แล ดังนี้แล้วจึงเอาเนื้อวางไว้ในที่สมควรข้างหนึ่ง ก็พากันขึ้นต้นไม้นอนอยู่ที่ระหว่างค่าคบไม้. ครั้นเวลาใกล้รุ่งพราหมณ์ตื่นขึ้น เอียงหูคอยฟังเสียงเนื้อร้อง.

ขณะนั้น นางนาคมาณวิกาทั้งหลาย พากันมาตกแต่งอาสนะดอกไม้เพื่อพระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์กลายร่างกายจากงู นิรมิตเป็นร่างทิพย์ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง ประทับนั่งบนอาสนะดอกไม้ ด้วยลีลาดุจท้าว-สักกเทวราช. ฝ่ายนางนาคมาณวิกา ก็บูชาพระโพธิสัตว์ด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น แล้วบรรเลงทิพย์ดนตรีจับฟ้อนรำขับร้อง. พราหมณ์ ได้ฟังเสียงนั้นแล้วคิดว่า นั่นเป็นใครหนอ เราจักรู้จักเสียงนั้นดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า ลูกพ่อผู้เจริญ เมื่อไม่อาจปลุกบุตรให้ตื่นขึ้นได้ จึงคิดว่า ลูกนี้เห็นจะเหนื่อยจงนอนไปเถิด เราจักไปคนเดียว คิดแล้วก็ลงจากต้นไม้เข้าไปหาพระโพธิสัตว์. เหล่านางนาคมาณวิกา เห็นพราหมณ์นั้นจึงดำลงในแผ่นดินพร้อมด้วยเครื่องดนตรีกลับไปยังนาคพิภพตามเดิม. ส่วนพระโพธิสัตว์ได้นั่งอยู่แต่ผู้เดียวเท่านั้น. พราหมณ์ยืนอยู่ในสำนักของพระโพธิสัตว์ เมื่อจะถามจึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ท่านชื่ออะไร มีนัยน์ตาแดง อกผายนั่งอยู่ท่าม
กลางป่า อันเต็มไปด้วยดอกไม้ สตรี ๑๐ คนเป็นใคร
ทรงเครื่องระดับล้วนแล้วแต่ทองคำ นุ่งผ้างาม ยืน
เคารพอยู่ ท่านเป็นใครมีแขนใหญ่ รุ่งเรืองอยู่ในท่าม
กลางป่าเหมือนไฟอันลุกโชนด้วยเปรียง ท่านคงเป็น
ผู้มีศักดิ์ใหญ่คนใดคนหนึ่ง เป็นยักษ์หรือเป็นนาคผู้มี
อานุภาพมาก.

บรรดาบทเหล่านั้นบทว่า **ปุปฺผาภิหารสฺส** ความว่า อันประกอบด้วยการนำไปเฉพาะซึ่งดอกไม้ทิพย์ ที่เขานำมาเพื่อบูชาพระโพธิสัตว์.

บทว่า **โก** แปลว่า ท่านคือใคร. บทว่า **โลหิตกฺโข** แปลว่า มีนัยน์ตาแดง. บทว่า **วิหตนฺตรํ โส** แปลว่า มีรัศมีผึ่งผาย. บทว่า กา **กมฺพุกายูรธรา** แปลว่า ทรงเครื่องอันล้วนแล้วด้วยทองคำ. บทว่า **พฺรหาพาหุ** แปลว่า มีแขนใหญ่ อธิบายว่า มีแขนใหญ่. บทว่า **วนสฺส มชฺเฌ** ความว่า ท่านมีแขนใหญ่คือใคร มีอานุภาพมากในท่ามกลางแห่งป่าใหญ่ คือท่านเป็นใครหนอมีศักดิ์ใหญ่ ในท่ามกลางแห่งนางนาคผู้ปิดอกผูกโบที่ศีรษะ นุ่งผ้าดี ๆ.

พระมหาสัตว์ ได้ฟังดังนั้นแล้วดำริว่า ถ้าเราจักบอกว่า เราเป็นใครคนใดคนหนึ่งที่มีฤทธิ์ในบรรดาผู้มีฤทธิ์มีท้าวสักกเทวราชเป็นต้น. พราหมณ์คนนี้คงจักเชื่อแน่แท้ แต่วันนี้เราควรจะพูดความจริงอย่างเดียว เมื่อจะบอกว่าคนเป็นพระยานาค จึงกล่าวว่า

เราเป็นนาคผู้มีฤทธิ์เดช ยากที่ใคร ๆ จะล่วงได้
ถ้าแม้เราโกรธแล้ว พึงขบกัดชนบทที่เจริญ ให้แหลก
ได้ด้วยเดช มารดาของเราชื่อสมุททชา บิดาของเราชื่อ
ธตรฐ เราเป็นน้องของสุทัสสนะ คนทั้งหลายเรียกว่า
ว่า ภุริทัต.

บรรดาบทเหล่านั้นบทว่า **เตชสี** ความว่า ชื่อว่า ผู้มีเดชด้วยเดชเพียงดังยาพิษ. บทว่า **ทุรติกฺกโม** ความว่า ใคร ๆ อื่นไม่สามารถเพื่อจะล่วงได้. บทว่า **ฑเสยฺยํ** ความว่า ถ้าเราโกรธแล้ว พึงขบกัดแม้ชนบทที่กว้างขวางได้ เมื่อเขี้ยวของเราเพียงตกไปในแผ่นดิน ด้วยเดชของเรา ชาวชนบททั้งหมดพร้อมด้วยแผ่นดินพึงไหม้เป็นขี้เถ้าไป. บทว่า **สุทสฺสนกนิฏฺโมฆสฺมิ** ความ

ว่า เราเป็นน้องชายของสุทัสสนะ ผู้เป็นพี่ชายเรา. อธิบายว่า ความว่า ชนทั้งหมดย่อมรู้จักเราในนาคพิภพระยะทาง ๕๐๐ โยชน์ อย่างนี้ว่า วิทู ผู้รู้วิเศษ.

ก็แลพระมหาสัตว์ ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วจึงคิดว่า พราหมณ์นี้ เป็นผู้ดุร้ายหยาบคาย ถ้าเขาจะไปบอกแก่หมองูแล้ว พึงทำแม้อันตรายแก่อุโบสถกรรมของเรา ไฉนหนอเราจะนำพราหมณ์ผู้นี้ไปยังนาคพิภพ พึงให้ยศแก่ท่านเสียให้ใหญ่โตแล้ว จะพึงทำอุโบสถกรรมของเราให้ยืนยาวนานไปได้. ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงกล่าวกะพราหมณ์นั้นอย่างนี้ว่า ดูก่อนพราหมณ์ เราจะให้ยศแก่ท่านให้ใหญ่โต นาคพิภพเป็นสถานอันน่ารื่นรมย์นัก มาไปกันเถิด ไปในนาคพิภพนั้นด้วยกัน. พราหมณ์กล่าวว่า ข้าแต่นาย บุตรของข้าพเจ้ามีอยู่คนหนึ่ง เมื่อบุตรนั้นมา ข้าพเจ้าก็จักไป. ลำดับนั้นพระมหาสัตว์จึงกล่าวกะพราหมณ์นั้นว่า ดูกรพราหมณ์ ท่านจงไปนำบุตรของท่านมาเถิด เมื่อจะบอกที่อยู่ของพระองค์จึงกล่าวว่า

ท่านเพ่งดูห้วงน้ำลึกวนอยู่ทุกเมื่อ น่ากลัวใด ห่วงน้ำนั้น เป็นที่อยู่อันรุ่งเรืองของเรา ลึกหลายร้อยชั่ว บุรุษ ท่านอย่ากลัวเลย จงเข้าไปยังแม่น้ำยมุนา เป็นแม่น้ำที่มีสีเขียวไหลจากกลางป่า กึกก้องด้วยเสียงนกยูงและนกกระเรียน เป็นที่เกษมสำราญของผู้มีอาจารวัตร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สทาวฏฺฏึ** แปลว่า วนเวียนเป็นไปอยู่ทุกเมื่อ. บทว่า **เภสฺมึ** แปลว่า น่าสะพรึงกลัว. บทว่า **อเปกฺขสิ** ความว่า ท่านเพ่งดูห้วงน้ำเห็นปานนี้นั้นใด. บทว่า **มยูรโกญฺจาภิรุทำ** ความว่า กึกก้องด้วยเสียงร้องของนกยูงและนกกระเรียนที่อยู่ในกลุ่มป่าที่ฝั่งทั้ง ๒ ของแม่น้ำยมุนา. บทว่า **นีโลทกำ** แปลว่า น้ำมีสีเขียว. บทว่า **วนมชฺฌโต** ได้แก่

ไหลมาจากท่ามกลางป่า. บทว่า **ปวิส มา ภีโต** ความว่า ท่านอย่ากลัวเลย จงเข้าไปยังแม่น้ำยมุนา. บทว่า **วตฺตวตํ** ความว่า จงเข้าไปสู่ภูมิเป็นที่อยู่ของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวัตร ผู้มีอาจารวัตร.

ก็แลพระมหาสัตว์ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วจึงกล่าวว่า ไปเถิดพราหมณ์ ไปนำบุตรมา. พราหมณ์จึงไปบอกความนั้นแก่บุตร แล้วพาบุตรนั้นมา. พระมหาสัตว์พาพราหมณ์กับบุตรทั้งสอง ไปยังฝั่งแม่น้ำยมุนา ยืนอยู่ที่ริมฝั่งแล้วกล่าวว่า

ดูก่อนพราหมณ์ ท่านพร้อมด้วยบุตรและภรรยา
ไปถึงนาคพิภพแล้ว เราจะบูชาท่านด้วยกามทั้งหลาย
ท่านจักอยู่เป็นสุข.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปตฺโต** ความว่า ท่านถึงนาคพิภพของเราแล้ว. บทว่า สานุจโร แปลว่า พร้อมด้วยภรรยา. บทว่า **มยฺหํ** ความว่า เราจะบูชาด้วยกามทั้งหลายอันเป็นของ ๆ เรา. บทว่า **วจฺฉสิ** ความว่า ท่านจักอยู่เป็นสุขในนาคพิภพนั้น.

ก็แลพระมหาสัตว์ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงนำบิดาและบุตรทั้งสองไปยังนาคพิภพด้วยอานุภาพของตน. เมื่อบิดาและบุตรทั้งสอง ไปถึงนาคพิภพอัตภาพก็ปรากฏเป็นทิพย์. ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ก็ยกสมบัติทิพย์ให้แก่บิดาและบุตรทั้งสองนั้นมากมาย และได้ให้นางนาคกัญญาคนละ ๔๐๐. ทั้งสองคนนั้นก็บริโภคสมบัติใหญ่อยู่ในนาคพิภพนั้น.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ก็มิได้ประมาท ไปกระทำอุปัฏฐากพระชนกและชนนีทุกกึ่งเดือน แสดงธรรมกถาถวาย และต่อแต่นั้น ก็ไปยังสำนักของพราหมณ์ถามถึงความไม่มีโรคแล้วกล่าวว่า ท่านต้องการสิ่งใด ก็พึงบอกไปเถิด อย่า

เบื่อหน่าย จงรื่นเริง ดังนี้แล้ว ได้การทำปฏิสันถารกับท่านโสมทัตแล้วไปยังนิเวศน์ของพระองค์ พราหมณ์อยู่นาคพิภพได้หนึ่งปี เพราะเหตุที่ตนมีบุญน้อย ก็เกิดเบื่อหน่ายใคร่จะไปโลกมนุษย์ เห็นนาคพิภพปรากฏเหมือนโลกันตนรก ปราสาทอันประดับงดงาม ก็ปรากฏเหมือนเรือนจำ นางนาคกัญญาที่ตกแต่งสวยปรากฏเหมือนนางยักษิณี พราหมณ์จึงคิดว่า เราเบื่อหน่ายเป็นอันดับแรก เราจักรู้ความคิดของโสมทัตบ้าง ดังนี้แล้วจึงไปยังสำนักของท่านโสมทัตแล้วถามว่า ดูก่อนพ่อโสมทัต ท่านเบื่อหน่ายหรือไม่. ท่านโสมทัตย้อนถามว่า ข้าแต่พ่อ ข้าจักเบื่อหน่าย เพราะเหตุอะไร ข้าไม่เบื่อหน่าย ก็พ่อเบื่อหน่ายหรือ. พราหมณ์ตอบว่า เออ เราเบื่อหน่ายอยู่. โสมทัตถามว่า เบื่อหน่ายเพราะเหตุไร. พราหมณ์ตอบว่า ดูก่อนเจ้า พ่อเบื่อหน่ายด้วยมิได้เห็นมารดาและพี่น้องของเจ้า พ่อโสมทัตจงมาไปด้วยกันเถิด. โสมทัตแม้กล่าวว่า จะไม่ไป แต่เมื่อบิดาอ้อนวอนแล้วอ้อนวอนเล่าก็รับคำ. พราหมณ์คิดว่า เราได้ความตกลงใจของบุตรเป็นอันดับแรก แต่ถ้าจะบอกพระภูริทัตว่าเราเบื่อหน่าย พระภูริทัตก็จักให้ยศแก่เรายิ่ง ๆ ขึ้นไป เมื่อเป็นเช่นนี้เราก็จะไม่ได้ไป เราจะต้องพรรณนายกย่องสมบัติของภูริทัตด้วยอุบายอย่างหนึ่งจึงถามว่า ที่พระภูริทัตละสมบัติถึงเพียงนี้ ไปทำอุโบสถกรรมที่มนุษยโลกนั้น เพราะเหตุใด ถ้าตอบว่าต้องการจะไปสวรรค์ เราก็จักทูลให้ทราบความหมายของเราว่า สมบัติมีถึงอย่างนี้แล้ว ท่านยังละไปทำอุโบสถกรรมเพื่อต้องการจะไปสวรรค์ เพราะเหตุไรเล่า คนอย่างเราจะมาเลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยทรัพย์ของผู้อื่น เราจักไปมนุษยโลกเยี่ยมญาติแล้วบวชบำเพ็ญสมณธรรม ดังนี้ พระภูริทัตคงจักอนุญาตให้ไป ครั้นพราหมณ์คิดดังนี้ ครั้นต่อมาวันหนึ่ง พอพระโพธิสัตว์มาเยี่ยมและถามว่า เบื่อหรือไม่ ก็ตอบว่า ข้าพเจ้าจักเบื่อหน่ายเพราะเหตุอะไร สิ่งของเครื่องบริโภคที่ได้แต่สำนักของพระองค์ มิได้บกพร่องสักอย่างหนึ่ง ในระยะนี้ พราหมณ์มิได้

แสดงถึงเรื่องที่เกี่ยวแก่การจะไป ตั้งต้นก็กล่าวพรรณนาถึงสมบัติของพระโพธิสัตว์ว่า

แผ่นดินมีพื้นอันราบเรียบ ประกอบด้วยต้นกฤษณาเป็นอันมาก ดารดาษด้วยหมู่แมลงค่อมทอง มีหญ้าเขียวชะอุ่มงามอุดม หมู่ไม้อันน่ารื่นรมย์ สระโบกขรณีที่สร้างไว้สวยงาม ระงมด้วยเสียงหงส์ มีดอกปทุมร่วงหล่นอยู่เกลื่อนกลาด มีปราสาท ๘ มุม มีเสา ๑,๐๐๐ เสา สำเร็จด้วยแก้วไพฑูรย์ เรืองจรูญด้วยเหล่านางนาคกัญญา พระองค์เป็นผู้บังเกิดในวิมานทิพย์อันกว้างใหญ่เป็นวิมานเกษมสำราญรื่นรมย์ มีความสุขหาสิ่งใดจะเปรียบปานมิได้ ด้วยบุญของพระองค์ พระองค์เห็นจะไม่ทรงหวังวิมานของพระ-อินทร์ เพราะฤทธิ์อันยิ่งใหญ่ไพบูลย์ของพระองค์นี้ เหมือนของท้าวสักกเทวราชผู้รุ่งเรือง ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมา สมนฺตปริโต** ความว่า แผ่นดินในนาคพิภพของท่านนี้ ในทิสาภาคทั้งปวง มีพื้นอันราบเรียบ เกลื่อนกล่นไปด้วยทองคำ เงิน แก้วมณี แก้วมุกดา และทราย. บทว่า **สมา** ได้แก่ แผ่นดินมีพื้นเสมอ. บทว่า **ปหูตครา มหี** ความว่า ประกอบด้วยต้นกฤษณาเป็นอันมาก. บทว่า **อินฺทโคปกสญฺฉนฺนา** ความว่า ดารดาษไปด้วยหมู่แมลงค่อมทอง. บทว่า **โสภติ หริตุตฺตมา** ความว่า ดารดาษไปด้วยหญ้าแพรกมีสีเขียวชะอุ่มดูงดงาม. บทว่า **วนเจตฺยานิ** ได้แก่ หมู่ไม้ในป่า. บทว่า **โอปุปฺผปทุมา** ความว่า บนหลังน้ำดารดาษไปด้วยดอกปทุมที่ร่วงหล่น. บทว่า **สุนิมฺมิตา** ความว่า สร้างขึ้นด้วยดีด้วยบุญสมบัติ

ของท่าน. บทว่า อฏฺฐ สา ความว่า ในปราสาทอันเป็นที่อยู่ของท่าน มีเสาแล้วด้วยแก้วไพฑูรย์ สร้างไว้ดีทั้ง ๘ มุม ปราสาทของท่านมีเสา ๑,๐๐๐ บริบูรณ์รุ่งโรจน์ โชติช่วงด้วยนางนาคกัญญา. บทว่า **อุปปนฺโนสิ** ความว่า ท่านบังเกิดในวิมานเห็นปานนี้. บทว่า **สหสฺสเนตฺตสฺส วิมานํ** ได้แก่ เวชยันตปราสาท. บทว่า **อิทฺธิ หิ ตยายํ วิปุลา** ความว่า เพราะเหตุที่ฤทธิ์อันยิ่งใหญ่ไพบูลย์ของท่านนี้ ด้วยอุโบสถกรรมนั้น ท่านจึงไม่ปรารถนาวิมานแม้ของท้าวสักกเทวราช ข้าพเจ้าสำคัญว่า ท่านปรารถนาตำแหน่งอื่นยิ่งกว่านั้น.

พระมหาสัตว์ ครั้นได้ฟังดังนั้นแล้วจึงกล่าวว่า ดูก่อนพราหมณ์ ท่านอย่าพูดอย่างนั้นเลย. ยศศักดิ์ของเราหากเทียบกับยศศักดิ์ของท้าวสักกเทวราชแล้ว นับว่าต่ำมาก ปรากฏเหมือนเมล็ดพันธุ์ผักกาดใกล้ภูเขาสิเนรุ พวกเราก็มีค่าไม่ถึงแม้ด้วยคนบำเรอของท่าน ดังนี้แล้วจึงกล่าวคาถาว่า

อานุภาพของคนบำรุงบำเรอชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งอยู่ใน
อำนาจของท้าวสักกเทวราชผู้รุ่งเรือง ซึ่งใครๆ ไม่พึง
ถึงด้วยใจ.

ความแห่งคำเป็นคาถานั้นมีดังนี้ ดูก่อนพราหมณ์ ใครๆ ไม่พึงถึงด้วยใจคือแม้ด้วยจิตว่า ชื่อว่า ยศศักดิ์ของท้าวสักกเทวราช จะมีเพียงเท่านี้ คือ ๑-๒-๓-๔ วันเท่านั้น ยศศักดิ์ของสัตว์เดรัจฉานของเรายังไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งยศศักดิ์ของท้าวมหาราชทั้ง ๔ ก็ดี ของท้าวโลกบาลทั้ง ๔ ผู้บำรุงบำเรอเที่ยวทำให้เป็นผู้ใหญ่ผู้นำก็ดี.

ก็แลครั้นพระโพธิสัตว์กล่าวอย่างนี้แล้ว จึงกล่าวต่อไปว่า เราได้ยินท่านพูดว่า นี้เป็นวิมานของท่านผู้มีพระเนตร ๑,๐๐๐ เราก็ระลึกได้เพราะว่าเรา

ปรารถนาเวชยันตปราสาท จึงกระทำอุโบสถกรรม เมื่อจะบอกความปรารถนาของตนแก่พราหมณ์ จึงกล่าวคาถานี้ว่า

เราปรารถนาวิมานของเทวดาทั้งหลาย ผู้ตั้งอยู่
ในความสุขนั้น จึงเข้าจำอุโบสถ อยู่บนจอมปลวก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิชฺฌาย** แปลว่า ปรารถนา. บทว่า อมรานํ ได้แก่ เทพผู้มีอายุยืนนาน. บทว่า **สุเขสินํ** ได้แก่ ผู้แสวงหาความสุข คือผู้ปรารถนาความสุข.

พราหมณ์ครั้นได้ฟังดังนั้นแล้ว ถึงความโสมนัสว่า บัดนี้เราได้โอกาสแล้ว เมื่อจะลาไปจึงกล่าว ๒ คาถาว่า

ข้าพระองค์กับทั้งบุตรเข้าไปสู่ป่าแสวงหามฤค
มานานวัน พวกญาติทางบ้านเหล่านั้น ไม่รู้ว่าข้าพระ
องค์ตายหรือเป็น ข้าพระองค์จะขอทูลลาพระภูริทัต
ผู้ทรงยศ เป็นโอรสแห่งกษัตริย์กาสี กลับไปยัง
มนุษยโลก พระองค์ทรงอนุญาตแล้ว ข้าพระองค์
ก็จะไปเยี่ยมหมู่ญาติ พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นาภิเวเทนฺติ** แปลว่า ย่อมไม่รู้. ความว่า แม้เมื่อกล่าวถึงพวกเขาเหล่านี้ก็ไม่มีใครรู้เลย. บทว่า **มิคเมสาโน** ตัดเป็น **มคํ เอสาโน** แปลว่า ผู้ แสวงหามฤค. บทว่า **อามนฺตเย** แปลว่า ข้าพระองค์ขอทูลลา. บทว่า **กาสิปุตฺตํ** ได้แก่ เป็นโอรสแห่งราชธิดาของกษัตริย์กาสี.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์กล่าว ๒ คาถาว่า

การที่ท่านได้มาอยู่ในสำนักของเรานี้ เป็นความพอใจของเราหนอ แต่ว่ากามารมณ์เช่นนี้ เป็นของ

ไม่ได้ง่ายในมนุษย์ ถ้าท่านไม่ปรารถนาจะอยู่ เราจะ
บูชาท่านด้วยกามารมณ์ทั้งหลาย เราอนุญาตให้ท่านไป
เยี่ยมญาติได้โดยสวัสดี.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ ครั้นกล่าว ๒ คาถาแล้ว จึงคิดว่า พราหมณ์นี้ เมื่อได้อาศัยเราเลี้ยงชีพเป็นสุขคงจะไม่บอกแก่ใคร ๆ เราจักให้แก้วมณีอันให้ความใคร่ทุกอย่างแก่พราหมณ์นี้. ลำดับนั้น เมื่อจะให้แก้วมณีแก่พราหมณ์นั้น จึงกล่าวว่า

ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงรับเอาทิพยมณีนี้ไป เมื่อ
ท่านทรงทิพยมณีนี้ไป จะต้องการปศุสัตว์ก็ดี บุตรก็ดี
หรือปรารถนาอะไรอื่นก็ดี ก็จะได้สมประสงค์ทุก
ประการ ท่านจงปราศจากโรคภัยเป็นสุขเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปสุ ปุตฺเต จ วินฺทสิ ความว่า เมื่อท่านทรงแก้วมณีนี้ ด้วยอานุภาพของแก้วมณีนี้ ท่านย่อมได้สิ่งที่ท่านปรารถนาทั้งหมด คือจะเป็นปศุสัตว์ บุตร และสิ่งอื่นก็จะได้สมประสงค์.

ลำดับนั้น พราหมณ์จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระภูริทัต พระดำรัสของพระองค์หาโทษ
มิได้ ข้าพระองค์ยินดียิ่งนัก ข้าพระองค์แก่แล้วจัก
บวช ไม่ปรารถนากามทั้งหลาย.

คำอันเป็นคาถานั้นมีอธิบายว่า ดูก่อนภูริทัต พระดำรัสของท่านเป็นกุศล ไม่มีโทษ ข้าพระองค์ยินดีพระดำรัสนั้นยิ่งนักไม่ปฏิเสธ แต่ข้าพระองค์แก่แล้ว เพราะฉะนั้นข้าพระองค์จักบวช. บทว่า **น กาเม อภิปตฺถเย** ความว่า ข้าพระองค์ไม่ปรารถนากามทั้งหลาย ข้าพระองค์จะประโยชน์อะไรด้วยแก้วมณี.

พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า

หากว่าพรหมจรรย์มีการต้องละเลิกไซร้ กิจที่พึง
ทำด้วยโภคทรัพย์ทั้งหลายเกิดขึ้น ท่านอย่าได้มีความ
หวั่นใจเลยควรมาหาเรา เราจะให้ทรัพย์แก่ท่านมาก ๆ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เจ ภงฺโค** ความว่า ดูก่อนพราหมณ์ ชื่อว่าการอยู่พรหมจรรย์ เป็นการทำได้ยากยิ่ง ถ้าหากในกาลใด พรหมจรรย์ที่เราไม่ยินดีมีการต้องละเลิก ในกาลนั้น กิจที่ต้องทำด้วยโภคทรัพย์ทั้งหลายของผู้เป็นคฤหัสถ์มีอยู่ ในกาลเช่นนี้ ท่านอย่าได้หวาดหวั่นใจไปเลย ควรมาสำนักเรา เราจะให้ทรัพย์แก่ท่านมาก ๆ.

พราหมณ์กล่าวว่า

ข้าแต่พระภูริทัต พระดำรัสของพระองค์หาโทษ
มิได้ ข้าพระองค์ยินดียิ่งนัก ข้าพระองค์จะกลับมาอีก
ถ้าจักมีความต้องการ.

ศัพท์ว่า **ปุนาปิ** ในคาถานั้นแก้เป็นปุนปิ. อนึ่ง นี้ก็เป็นบาลีเช่นกัน

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์รู้ว่าพราหมณ์นั้นไม่ปรารถนาจะอยู่ในที่นั้น จึงให้เรียกนาคมาณพทั้งหลายมา แล้วส่งไปว่า พวกท่านจงนำพราหมณ์ไปให้ถึงมนุษยโลก.

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

พระภูริทัตตรัสดำรัสนี้แล้ว จึงใช้ให้นาคมาณพ
๔ ตนไปส่งว่า ท่านทั้งหลายจงมา เตรียมตัวพา
พราหมณ์ไปส่งให้ถึงโดยเร็ว นาคมาณพทั้ง ๔ ตนที่
ภูริทัตตรัสใช้ให้ไปส่ง ฟังรับสั่งของภูริทัต เตรียมตัว
แล้วพาพราหมณ์ไปส่งให้ถึงโดยเร็ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาเปสุ** ความว่า นาคมาณพทั้ง ๔ ขึ้นจากแม่น้ำยมุนา ส่งให้ถึงทางไปกรุงพาราณสี ก็แลครั้นส่งให้ถึงแล้วจึงกล่าวว่าไปเถิดท่าน ดังนี้แล้วก็กลับมายังนาคพิภพตามเดิม.

ฝ่ายพราหมณ์ เมื่อบอกแก่บุตรว่า ดูก่อนพ่อโสมทัต เรายิงมฤคในที่นี้ สุกรในที่นี้ ดังนี้แล้วจึงเดินไป เห็นสระโบกขรณีในระหว่างทางแล้วกล่าวว่า พ่อโสมทัต อาบน้ำกันเถิด เมื่อท่านโสมทัตกล่าวว่า ดีละพ่อ ทั้งสองคนจึงเปลื้องเครื่องอาภรณ์อันเป็นทิพย์ และผ้าทิพย์ แล้วห่อวางไว้ริมฝั่งสระ-โบกขรณีแล้วลงไปอาบน้ำ. ขณะนั้น เครื่องอาภรณ์และผ้าทิพย์เหล่านั้นได้หายไปยังนาคพิภพตามเดิม ผ้านุ่งห่มผืนเก่ากลับสวมใส่ในร่างของคนทั้งสองนั้นก่อนแม้ธนูศรและหอกได้ปรากฏตามเดิม. ฝ่ายท่านโสมทัตร้องว่า ท่านทำเราให้ฉิบหายแล้วพ่อ. ลำดับนั้น บิดาจึงปลอบท่าน โสมทัตว่า อย่าวิตกไปเลยลูกพ่อ เมื่อมฤคมีอยู่เราฆ่ามฤคในป่าเลี้ยงชีวิต. มารดาท่านโสมทัตทราบการมาของคนทั้งสอง จึงต้อนรับนำไปสู่เรือน จัดข้าวน้ำเลี้ยงดูให้อิ่มหนำสำราญ. พราหมณ์บริโภคอาหารเสร็จแล้วก็หลับไป. ฝ่ายนางจึงถามบุตรว่า พ่อโสมทัต ทั้ง ๒ คนหายไปไหนมานานจนถึงป่านนี้. โสมทัตตอบว่า ข้าแต่แม่ พระภูริทัตนาคราชพาข้ากับบิดาไปยังนาคพิภพ เพราะเหตุนั้นเราทั้งสองคิดถึงแม่ จึงกลับมาถึงบัดนี้. มารดาถามว่า. ได้แก้วแหวนอะไร ๆ มาบ้างเล่า. โสมทัตตอบว่า ไม่ได้มาเลยแม่. มารดาถามว่า. ทำไมพระภูริทัตไม่ให้อะไรบ้างหรือ. โสมทัตตอบว่า พระภริทัตให้แก้วสารพัดนึกแก่พ่อ ๆ ไม่รับเอามา. มารดาถามว่า เหตุไรพ่อเจ้าจึงไม่รับ. โสมทัตตอบว่า. ข้าแต่แม่ ข่าวว่าพ่อจักบวช. นางพราหมณีนั้นโกรธว่า บิดาทิ้งทารกให้เป็นภาระแก่เรา ตลอดกาลประมาณเท่านี้ ไปอยู่เสียในนาคพิภพ ข่าวว่าเดี๋ยวนี้จะบวช ดังนี้แล้วจึงตีหลังพราหมณ์ด้วยพลั่วสาดข้าว แล้วขู่คำรามว่า อ้ายพราหมณ์ผู้ชั่วร้าย ข่าวว่าจักบวช ภูริทัตให้แก้วมณีก็ไม่รับ ทำไมไม่บวช กลับมาที่นี้

ทำไมอีกเล่า จงรีบออกไปให้พ้นเรือนกู. ลำดับนั้น พราหมณ์จึงปลอบนาง พราหมณีว่า เจ้าอย่าโกรธข้าเลย เมื่อมฤคในป่ายังมีอยู่ข้าจะไปฆ่ามาเลี้ยงเจ้า ดังนี้แล้วก็จากที่นั้นไปป่าพร้อมด้วยบุตร หาเลี้ยงชีวิตโดยทำนองในก่อนแล.

จบเนสาทกัณฑ์

ในกาลนั้น ยังมีครุฑคนหนึ่ง อยู่ที่ต้นงิ้วทางมหาสมุทรภาคใต้ กระพือลมปีกแหวกน้ำในมหาสมุทรลงไป จับศีรษะนาคราชได้ตัวหนึ่ง. แท้จริงในกาลนั้น ครุฑทั้งหลาย ยังไม่รู้จักวิธีจับนาค ครั้นภายหลังจึงรู้จักวิธีจับนาค อย่างในปัณฑรกชาดก[๑] แต่ครุฑตัวนั้น เมื่อจับนาคทางศีรษะ ยังไม่ทันน้ำจะท่วมมาถึง ก็หิ้วนาคขึ้นได้ ปล่อยให้นาคห้อยหางลง พาบินไปเบื้องบนป่าหิมพานต์. ก็ในกาลนั้นมีพราหมณ์ชาวกาสิกรัฐผู้หนึ่ง ออกบวชเป็นฤาษี สร้างบรรณศาลาอาศัย อยู่ในหิมวันตประเทศ. ที่สุดจงกรมของฤาษีนั้นมีต้นไทรใหญ่อยู่ต้นหนึ่ง. ฤาษีนั้นทำที่พักผ่อนหย่อนใจในกลางวันที่โคนต้นไทรนั้น ครุฑหิ้วนาคผ่านไปถึงตรงยอดไทร. นาคปล่อยหางห้อยอยู่ก็เอาหางพันคาคบต้นไทรด้วยหมายใจจะให้พ้น . ครุฑมิทันรู้ก็รีบไปทางอากาศ เพราะมันมีกำลังมาก. ต้นไทรพร้อมทั้งรากติดหางนาคไปด้วย เมื่อครุฑพานาคไปถึงต้นงิ้วก็จิกด้วยจะงอยปาก ฉีกท้องนาคกินมันเหลวของนาค ทิ้งร่างลงไปในต้องมหาสมุทร ต้นไทรก็ตกลงเสียงดังสนั่นหวั่นไหว. ครุฑสงสัยว่าเสียงอะไร ก็มองไปดูเบื้องต่ำแลเห็นต้นไทร จึงคิดในใจว่า ต้นไทรนี้เราถอนมาแต่ไหน ก็นึกได้โดยถ่องแท้ว่า ต้นไทรนั้นอยู่ท้ายที่จงกรมของพระดาบส ตัวเราจะปรากฏว่า ทำอกุศลหรือไม่หนอ เราจักไปถามดาบสนั้นดูก็จะรู้ได้ ดังนี้แล้วก็แปลงเพศเป็นมาณพน้อยไปสู่สำนักพระดาบส. ขณะนั้นพระดาบสกำลังทำที่นั้นให้สม่ำเสมอ พระยาสุบรรณไหว้พระดาบสแล้วก็นั่งอยู่ ณ ที่สมควร ทำทีประหนึ่งว่าไม่รู้

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๒๓๘๗

แกล้งถามว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ที่ตรงนี้เดิมเป็นที่อยู่ของอะไร. ดาบสตอบว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ สุบรรณตนหนึ่งนำนาคมาเพื่อเป็นภักษาหาร เมื่อนาคเอาหางพันคาคบต้นไทรด้วยหมายจะให้พ้น สุบรรณนั้นมิทันรู้บินไปโดยเร็ว เพราะความที่ตนมีกำลังมาก เมื่อเป็นเช่นนี้ต้นไม้ในที่นี้ ก็ถูกถอนขึ้นทันที ที่ตรงนี้แหละเป็นที่แห่งต้นไทรนั้นถอนขึ้น. สุบรรณถามว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ อกุศลกรรมจะมีแก่สุบรรณหรือไม่. ดาบสตอบว่า ถ้าหากว่าสุบรรณนั้นไม่รู้อกุศลกรรมก็ไม่มี เพราะไม่มีเจตนา. สุบรรณถามว่า ก็อกุศลกรรมจะมีแก่นาคนั้นหรือไม่เล่าเจ้าข้า. ดาบสตอบว่า นาคก็มิได้จับเหนี่ยวไว้เพื่อจะให้ต้นไทรเสียหาย จับเหนี่ยวไว้เพื่อจะให้พ้นภัย เพราะเหตุนั้นอกุศลกรรมก็ไม่มีแก่นาคแม้นั้นเหมือนกัน.

สุบรรณได้ฟังคำของดาบสก็ยินดีจึงกล่าวว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ข้าพเจ้านี้แหละคือสุบรรณนั้น ข้าพเจ้ายินดีด้วยพระผู้เป็นเจ้าแก้ปัญหา ข้าพเจ้ารู้มนต์ชื่อว่า อาลัมพายน์ บทหนึ่งหาค่ามิได้ ข้าพเจ้าจะถวายมนต์นั้นแก่พระผู้เป็นเจ้า ให้เป็นส่วนบูชาอาจารย์ พระผู้เป็นเจ้าจงรับไว้เถิด. ดาบสกล่าวว่า พอละ เราไม่ต้องการด้วยมนต์ ท่านจงไปเถิด. สุบรรณวิงวอนอยู่บ่อย ๆ จนพระดาบสรับแล้วจึงถวายมนต์ แล้วบอกยาแก่ดาบสแล้วก็หลีกไป.

จบครุฑกัณฑ์

ในกาลนั้น ยังมีพราหมณ์คนหนึ่งในกรุงพาราณสีกู้ยืมหนี้สินไว้มากมาย ถูกเจ้าหนี้ทั้งหลายทวงถามก็คิดว่า เราจะอยู่ในเมืองนี้ไปทำไมอีก เข้าไปตายเสียในป่ายังประเสริฐกว่า ดังนี้แล้วจึงออกจากบ้านเข้าไปในป่าจึงบรรลุถึงอาศรมแห่งพระฤาษี ปฏิบัติพระดาบสให้ยินดีด้วยวัตตสัมปทาคุณ. พระดาบสคิดว่า พราหมณ์ผู้นี้เป็นผู้มีอุปการะแก่เรายิ่งนัก เราจักให้ทิพยมนต์ซึ่งสุบรรณราชให้เราไว้แก่พราหมณ์ผู้นี้ ดังนี้ แล้วก็บอกพราหมณ์ว่า ดูก่อนพราหมณ์ เรา

รู้มนต์ชื่อว่าอาลัมพายน์ จักให้มนต์นั้นแก่ท่าน ท่านจงเรียนมนต์นั้นไว้ แม้เมื่อพราหมณ์นั้นห้ามว่า อย่าเลย ข้าพเจ้าไม่ต้องการมนต์ ก็อ้อนวอนแล้วอ้อนวอนเล่า จนพราหมณ์รับถ้อยคำแล้วจึงให้มนต์ และบอกยาอันประกอบกับมนต์และอุปจารแห่งมนต์ พราหมณ์นั้นคิดว่า. เราได้อุบายที่จะเลี้ยงชีพแล้ว ก็พักอยู่ ๒-๓ วัน แล้วอ้างเหตุว่า โรคลมเบียดเบียน จนพระดาบสยอมปล่อยไป จึงกราบไหว้พระดาบสขอขมาโทษแล้วก็ออกจากป่าไป จนถึงฝั่งแม่น้ำยมุนาโดยลำดับ เดินสาธยายมนต์นั้นไปตามหนทางใหญ่.

ขณะนั้น นางนาคมาณวิกาบาทบริจาริกาของพระภูริทัตประมาณ ๑,๐๐๐ ตน ต่างถือเอาแก้วมณีที่ให้ความปรารถนาทุกอย่างนั้นออกจากนาคพิภพแล้ววางแก้วนั้นไว้บนกองทราย ริมฝั่งแม่น้ำยมุนา แล้วพากันเล่นน้ำตลอดคืน ด้วยแสงสว่างแห่งแก้วมณีนั้น ครั้นอรุณขึ้น จึงพากันตกแต่งกายด้วยเครื่องอาภรณ์ทั้งปวง นั่งล้อมแก้วมณีให้สิริเข้าสู่กาย. ฝ่ายพราหมณ์ก็เดินสาธยายมนต์มาถึงที่นั้น เหล่านางนาคมาณวิกาได้ยินเสียงมนต์ สำคัญว่าเสียงพราหมณ์นั้นเป็นสุบรรณ ก็สะดุ้งกลัวเพราะมรณภัยไม่ทันหยิบแก้วมณี ก็พากันแทรกปฐพีไปยังนาคพิภพ พราหมณ์เห็นแก้วมณีก็ดีใจว่ามนต์ของเราสำเร็จผลเดี๋ยวนี้แล้ว ก็หยิบเอาแก้วมณีนั้นไป.

ขณะนั้น พราหมณ์เนสาทพร้อมโสมทัตเข้าไปสู่ป่าเพื่อล่าเนื้อ เห็นแก้วมณีนั้นในมือของพราหมณ์นั้น จึงกล่าวกะบุตรว่า ดูก่อนโสมทัต แก้วมณีดวงนี้พระภูริทัตให้แก่เรามิใช่หรือ.

โสมทัต. ใช่แล้วพ่อ.

บิดา. ถ้าเช่นนั้นเราจะกล่าวโทษแก้วมณีดวงนั้นหลอกพราหมณ์เอาแก้วมณีนี้เสีย.

โสมทัต. ข้าแต่พ่อ เมื่อพระภูริทัตให้ครั้งก่อนพ่อไม่รับ แต่บัดนี้กลับจะไปหลอกพราหมณ์เล่า นิ่งเสียเถิด.

พราหมณ์เนสาทจึงกล่าวว่า เรื่องนั้นยกไว้ก่อน เจ้าคอยดูเราหลอกตานั่นเถิด ว่าแล้วเมื่อจะปราศรัยกับอาลัมพายน์จึงกล่าวว่า

แก้วมณีที่สมมติว่าเป็นมงคล เป็นของดี เป็นเครื่องปลื้มรื่นรมย์ใจเกิดแต่หิน สมบูรณ์ด้วยลักษณะที่ท่านถืออยู่นี้ ใครได้มาไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มงฺคลฺยํ** ความว่า แก้วมณีที่สมมติว่าเป็นมงคล ให้ซึ่งสมบัติอันน่าใคร่ทั้งปวง.

ลำดับนั้น อาลัมพายน์กล่าวคาถาว่า

แก้วมณีนี้ พวกนางนาคมาณวิกาประมาณ ๑,๐๐๐ ตน ล้วนมีตาแดงแวดล้อมอยู่โดยรอบ ในกาลวันนี้ เราเดินทางไปได้แก้วมณีนั้นมา.

คำเป็นคาถานั้นมีอธิบายว่า วันนี้เราเดินไปตามทางแต่เวลาเช้าตรู่ เดินไปตามหนทางใหญ่ได้พบแก้วมณี แวดล้อมโดยรอบด้วยนางนาคมาณวิกาผู้มีตาแดงประมาณ ๑,๐๐๐ ตน ก็นางนาคมาณวิกาทั้งหมดนั้นเห็นเราเข้าสะดุ้งตกใจแล้ว พากันทิ้งแก้วมณีนี้หนีไป.

พราหมณ์เนสาท ประสงค์จะลวงอาลัมพายน์นั้น จึงประกาศโทษแห่งแก้วมณี ประสงค์จะยึดเอาเป็นของตนจึงกล่าวคาถาว่า

แก้วมณีอันเกิดแต่หินนี้ ที่สั่งสมมาได้ด้วยดี อันบุคคลเคารพบูชาประดับประดาเก็บรักษาไว้ดีทุกเมื่อ ยังประโยชน์ทั้งปวงให้สำเร็จได้ เมื่อบุคคลปราศจากการระวังในการเก็บรักษา หรือในการประดับประดา

แก้วมณีอันเกิดแต่หินนี้ ที่บุคคลหามาได้โดยไม่แยบ
คาย ย่อมเป็นไปเพื่อความพินาศ คนผู้ไม่มีกุศล ไม่
ควรประดับแก้วมณีอันเป็นทิพย์นี้ เราจักให้ทองคำ
ร้อยแท่ง ขอท่านจงให้แก้วมณีนี้แก่เราเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพตฺถ** ความว่า ผู้ใดจักเก็บประดับสั่งสมแก้วมณีอันเกิดแต่หินนี้ คือทรงไว้เก็บไว้ด้วยดี โดยยึดถือว่าของๆ เราเหมือนชีวิตของตน อันผู้นั้นนั่นเก็บสั่งสมด้วยดี บูชาทรงไว้เก็บรักษาไว้ด้วยดี ย่อมยังประโยชน์ทุกอย่างให้สำเร็จ. บทว่า **อุปจารวิปนฺนสฺส** ความว่า ก็บุคคลผู้ปราศจากการเก็บรักษาไว้โดยอุบายอันไม่แยบคาย ท่านกล่าวว่าย่อมนำมาแต่ความพินาศเท่านั้น. บทว่า **ธาเรตุมารโห** แปลว่า ไม่ควรเพื่อจะประดับประดา. บทว่า **ปฏิปชฺช สตํ นิกฺขํ** ความว่า พวกเรารู้เพื่อจะเก็บแก้วมณีไว้ให้มากในเรือนของเรา เราจะให้แท่งทอง ๑๐๐ แท่งแก่ท่าน ท่านจงปกครองแท่งทองนั้น แล้วจงให้แก้วมณีแก่เรา. แม้แท่งทองในเรือนของท่านเพียงแท่งเดียวก็ไม่มี ผู้นั้นย่อมรู้ว่าแก้วมณีนั้นให้สิ่งสารพัดนึก เราจะอาบน้ำดำศีรษะแล้วเอาน้ำประพรมแก้วมณี จึงกล่าวว่า ท่านจงให้แท่งทอง ๑๐๐ แท่งแก่เรา เมื่อเป็นเช่นนี้เราจักให้แก้วมณีที่ปรากฏว่าเป็นของเราแก่ท่าน เพราะเหตุนั้นผู้กล้าหาญจึงกล่าวอย่างนี้.

ลำดับนั้น อาลัมพายน์ กล่าวคาถาว่า

แก้วมณีของเรานี้ ไม่ควรแลกเปลี่ยนด้วยโคหรือ
รัตนะ เพราะแก้วมณีอันเกิดแต่หิน บริบูรณ์ด้วย
ลักษณะเราจึงไม่ขาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เนวมายํ** ความว่า แก้วมณีของเรานี้ ชื่อว่า ควรแลกเปลี่ยนด้วยวัตถุอะไร. บทว่า **เนว เกยฺโย** ความว่า และแก้วมณีของเรานี้ สมบูรณ์ด้วยลักษณะชื่อว่าเป็นของไม่ควรซื้อและควรขายด้วยวัตถุอะไรๆ.

พราหมณ์เนสาทกล่าวว่า

ถ้าท่านไม่แลกเปลี่ยนแก้วมณีด้วยโคหรือรัตนะ
เมื่อเป็นเช่นนั้นท่านจะแลกเปลี่ยนแก้วมณีด้วยอะไร
เราถามแล้ว ขอท่านจงบอกความข้อนั้นแก่เรา.

อาลัมพายน์กล่าวว่า

ผู้ใดบอกนาคใหญ่ผู้มีเดช ยากที่บุคคลจะล่วง
เกินได้ เราจะให้แก้วมณีอันเกิดแต่หินอันรุ่งเรืองด้วย
รัศมี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชลนฺตริว เตชสา** แปลว่า เหมือนรุ่งเรืองด้วยรัศมี

พราหมณ์เนสาทกล่าวว่า

ครุฑผู้ประเสริฐหรือใครหนอ แปลงเพศเป็น
พรหมณ์มาแสวงหานาค ประสงค์จะนำไปเป็นอาหาร
ของตน.

คำว่า **โก นุ** นี้ในคาถานั้น พราหมณ์เนสาทคิดว่า ชะรอยว่าผู้นั้นเป็นครุฑติดตามอาหารของตนจึงกล่าวอย่างนั้น

อาลัมพายน์กล่าวว่า

ดูก่อนพราหมณ์ เรามิได้เป็นครุฑ เราไม่เคยเห็น
ครุฑ เราเป็นผู้สนใจด้วยงูพิษ ชนทั้งหลายรู้จักเราว่า
เป็นหมองู.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มํ วิทู** ความว่า ชนทั้งหลายรู้จักเราว่าผู้นี้เป็นผู้สนใจด้วยงูพิษ เป็นหมองู ชื่อว่า อาลัมพายน์.

พราหมณ์เนสาทกล่าวว่า

ท่านมีกำลังอะไร มีศิลปอะไร ท่านเป็นผู้ทรง
ไว้ซึ่งผลอันพิเศษในอะไร จึงไม่ยำเกรงนาค.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยคำว่า **กิสฺมึ วา ตฺวึ ปรตฺถทฺโธ** ท่านถามว่า ท่านเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งผลอันพิเศษในอะไร กระทำอะไรให้เป็นที่อาศัย จึงไม่ยำเกรงนาคคืออสรพิษ คือดูหมิ่นไม่ทำความยำเกรงให้เป็นผู้ประเสริฐ.

อาลัมพายน์นั้น เมื่อแสดงกำลังของตนจึงกล่าวว่า

ครุฑมาบอกวิชาหมองูอย่างสูงแก่ฤาษีโกสิยโคตร
ผู้อยู่ในป่าประพฤติตบะอยู่สิ้นกาลนาน เราเข้าไปหา
ฤาษีตนหนึ่งซึ่งนับเข้าในพวกฤาษีผู้บำเพ็ญตน อาศัย
อยู่ในระหว่างภูเขา ได้บำรุงท่านโดยเคารพ มิได้เกียจ
คร้านทั้งกลางคืนกลางวัน ในกาลนั้น ท่านบำเพ็ญ
วัตรและพรหมจรรย์ เป็นผู้มีโชค เมื่อได้สมาคมกับ
เรา จึงสอนมนต์ทิพย์ให้แก่เราด้วยความรัก เราทรงไว้
ซึ่งผลอันวิเศษในมนต์นั้น จึงไม่กลัวต่อนาค เราเป็น
อาจารย์ของพวกหมอผู้ฆ่าอสรพิษ ชนทั้งหลายรู้จักเรา
ว่าอาลัมพายน์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โกสิยสฺสกฺขา** ความว่า ครุฑมาบอกแก่ฤาษีโกสิยโคตร ก็เหตุที่ครุฑนั้นบอกทั้งหมดพึงกล่าวให้พิสดาร. บทว่า ภาวิตตฺตญฺญตรํ ความว่า เราเข้าไปหาฤาษีคนหนึ่ง บรรดาผู้บำเพ็ญตน.

บทว่า **สมฺมนฺโต** แปลว่า อาศัยอยู่. บทว่า **กามสา** ได้แก่ ด้วยความปรารถนาของตน. บทว่า **มนํ** ความว่า ย่อมประกาศมนต์นั้นแก่เรา. บทว่า **ตฺยาหํ มนฺเต ปรตฺถทฺโธ** ความว่า เราทรงไว้ซึ่งผลอันวิเศษคืออาศัยมนต์เหล่านั้น. บทว่า **โภคินํ** ได้แก่ นาคทั้งหลาย. บทว่า **วิสฺมาฏานํ** ความว่า เป็นอาจารย์ของพวกหมอฆ่าอสรพิษ.

พราหมณ์เนสาท ได้ฟังดังนั้นแล้วจึงคิดว่า อาลัมพายน์นี้ให้แก้วมณีแก่บุคคลผู้แสดงที่อยู่ของพระภูริทัตแก่เขา ครั้นแสดงพระภูริทัตแก่เขาแล้วจึงจักรับเอาแก้วมณี.

แต่นั้นเมื่อจะปรึกษากับบุตรจึงกล่าวว่า

ดูก่อนลูกโสมทัต เราควรรับแก้วมณีไว้สิ เจ้าจงรู้ไว้ เราอย่าละสิริอันมาถึงตนด้วยท่อนไม้ตามชอบใจสิ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คณฺหามฺหเส** แปลว่า ควรรับเอา. บทว่า กามสา ความว่า อย่าที่ด้วยท่อนไม้แล้วละสิริตามชอบใจของตน.

โสมทัตกล่าวว่า

ข้าแต่พ่อผู้เป็นพราหมณ์ ภูริทัตนาคราชบูชาคุณพ่อผู้ไปถึงที่อยู่ของตน เพราะเหตุไร คุณพ่อจะปรารถนาประทุษร้าย ต่อผู้กระทำดี เพราะความหลงอย่างนี้ ถ้าคุณพ่อปรารถนาทรัพย์ ภูริทัตนาคราชก็คงจักให้ คุณพ่อไปขอท่านเถิด ภูริทัตนาคราชคงจักให้ทรัพย์เป็นอันมากแก่คุณพ่อ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปูชยิ** ความว่า บูชาแล้วด้วยกามอันเป็นทิพย์. บทว่า **ทุพฺภิมิจฺฉสิ** ความว่า ดูก่อนพ่อ ท่านปรารถนาเพื่อกระทำกรรมคือการประทุษร้ายต่อมิตรเห็นปานนั้นหรือ.

พราหมณ์กล่าวว่า

ดูก่อนโสมทัต การกินของที่ถึงมือ ที่อยู่ในภาชนะหรือที่ตั้งอยู่เบื้องหน้า เป็นความประเสริฐ ประโยชน์ที่อยู่เบื้องหน้าเรา อย่าได้ล่วงเราไปเสียเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า หตฺถคตํ ความว่า ดูก่อนพ่อโสมทัต ท่านเป็นหนุ่มไม่รู้ความเป็นไปของโลกอะไร เพราะจะเคี้ยวกินสิ่งที่อยู่ในมือ อยู่ในบาตร หรือที่ตั้งเก็บไว้ตรงหน้านั้นนั่นแลประเสริฐ คือ ตั้งอยู่ในที่ไม่ไกล

โสมทัตกล่าวว่า

คนประทุษร้ายต่อมิตร สละความเกื้อกูล จะตกหมกไหม้อยู่ในนรกอันร้ายแรง แผ่นดินย่อมสูบผู้นั้น หรือเมื่อผู้นั้นมีชีวิตอยู่ที่ซูบซีด ถ้าคุณพ่อปรารถนาทรัพย์ ภูริทัตนาคราชก็คงจักให้ ลูกเข้าใจว่า คุณพ่อจักต้องประสบเวรที่ตนทำไว้ในไม่ช้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มหิมสฺส วินฺทฺรียติ** ความว่า ดูก่อนพ่อ ปฐพีย่อมแยกให้ช่องแก่ประทุษร้ายต่อมิตร ทั้งที่ยังเป็นอยู่นั่นแล.

บทว่า **หิตจฺจาคี** ได้แก่ ผู้สละประโยชน์เกื้อกูลของตน. บทว่า **ชีวเร วาปิ สุสฺสติ** ความว่า ถึงจะมีชีวิตอยู่ก็ย่อมซูบซีดเป็นมนุษย์เพียงดังเปรตฉะนั้น. ว่า **อตฺตกตํ เวรํ** ได้แก่ บาปที่ตนทำ. บทว่า **น จิรํ** ความว่า ลูกเข้าใจว่า ไม่นานเขาจักประสบเวร.

พราหมณ์กล่าวว่า

พราหมณ์ทั้งหลายบูชามหายัญแล้ว ย่อมบริสุทธิ์ได้ เราจักบูชามหายัญ ก็จักพ้นจากบาปด้วยการบูชายัญอย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **สุชฺฌนฺติ** แสดงว่า ลูกโสมทัต ลูกยังเป็นหนุ่มไม่รู้อะไร ธรรมดาว่า พราหมณ์ทั้งหลาย ครั้นกระทำบาปอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยยัญ จึงได้กล่าวอย่างนี้

โสมทัตกล่าวว่า

เชิญเถิด ลูกจะขอแยกไป ณ บัดนี้ วันนี้ลูกจะไม่ขออยู่ร่วมกับคุณพ่อ จะไม่ขอเดินทางร่วมกับคุณพ่อ ผู้ทำกรรมหยาบอย่างนี้สักก้าวเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปายามิ** ความว่า เชิญเถิด ลูกจะขอแยกไป คือหนีไป. ก็แลบัณฑิตมาณพครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว เมื่อไม่อาจให้บิดาเชื่อฟังคำของตน จึงโพนทนาให้เทวดาทราบด้วยเสียงอันดังว่า ข้าพเจ้าจะไม่ไปกับคนทำบาปเห็นปานนี้ละ ครั้นประกาศแล้ว ก็หนีไปทั้ง ๆ ที่บิดาเห็นอยู่นั่นแลเข้าไปสู่ป่าหิมพานต์ บวชเป็นฤาษียังอภิญญาและสมาบัติให้เกิดแล้ว มิให้เสื่อมฌานแล้วเกิดในพรหมโลก.

เมื่อพระศาสดาจะประกาศความนั้นจึงตรัสว่า

โสมทัตผู้ได้ยินได้ฟังมามาก ได้กล่าวคำนี้กะบิดาแล้ว ได้ประกาศให้เทวดาทั้งหลายทราบแล้ว ก็ได้หลีกไปจากที่นั้น.

จบโสมทัตกัณฑ์

พราหมณ์เนสาทคิดว่า โสมทัตจักไปไหน ออกจากเรือนของตน ครั้นเห็นอาลัมพายน์ไม่พอใจหน่อยหนึ่ง จึงปลอบว่า ดูก่อนอาลัมพายน์ ท่านอย่าวิตกไปเลย เราจักชี้ภูริทัตให้ท่าน ดังนี้แล้ว ก็พาอาลัมพายน์ไปยังที่รักษาอุโบสถแห่งพระยานาค เห็นพระยานาคคู้ขดขนดอยู่ที่จอมปลวก จึงยืนอยู่ในที่ไม่ไกล เหยียดมือออกแล้วกล่าว ๒ คาถาว่า

ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงจับเอานาคใหญ่นั้น
จงส่งแก้วนั้นมาให้เรา มีรัศมีดังสีแมลงค่อมทอง
ศีรษะแดง ตัวปรากฏดังกองปุยนุ่น นอนอยู่บนจอม
ปลวก ท่านจงจับมันเถิดพราหมณ์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อินฺทโคปกวณฺณาภา** ความว่า รัศมีเหมือนรัศมีแห่งสีแมลงค่อมทอง. บทว่า **กปฺปาลปิฐรสฺเสว** ความว่า เหมือนกองปุยนุ่นที่จัดแจงไว้ดีแล้ว.

พระมหาสัตว์ ลืมเนตรขึ้นแลเห็นพราหมณ์เนสาท จึงคิดว่า เราได้คิดแล้วว่า พราหมณ์คนนี้จะทำอันตรายแก่อุโบสถของเรา เราจึงพาผู้นี้ไปยังนาคพิภพ แต่งให้มีสมบัติเป็นอันมาก ไม่ปรารถนาเพื่อจะรับแก้วที่เราให้ แต่บัดนี้ไปรับเอาหมองูมา ถ้าเราโกรธแก่ผู้ประทุษร้ายมิตร ศีลของเราก็จักขาด ก็เราได้อธิษฐานอุโบสถ อันประกอบด้วยองค์ ๔ ไว้ก่อนแล้ว ต้องให้คงที่อยู่ อาลัมพายน์จะตัด จะเผา จะฆ่า จะแทงด้วยหลาวก็ตามเถิด เราจะไม่โกรธเขาเลย ถ้าเราจะแลดูเขาด้วยความโกรธ เขาก็จะแหลกเป็นเหมือนขี้เถ้า ช่างเถอะทุบตีเราเถอะ เราจักไม่โกรธเลย ดังนี้แล้วก็หลับเนตรลง ทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมีไว้เป็นเบื้องหน้า ซุกเศียรเข้าไว้ ณ ภายในขนดนอนนิ่งมิได้ไหวติงเลย.

จบศีลกัณฑ์

ฝ่ายพราหมณ์เนสาท กล่าวว่า ดูก่อนอาลัมพายน์ผู้เจริญ เชิญท่านจับนาคนี้ และจงให้แก้วมณีแก่เราเถิด. อาลัมพายน์เห็นนาคแล้วก็ดีใจ มิได้นับถือในแก้วว่ามีอะไร เปรียบเหมือนเป็นหญ้า โยนแก้วมณีไปที่มือพราหมณ์เนสาทด้วยคำว่า เอาไปเถิดพราหมณ์ แก้วมณีก็พลาดจากมือพราหมณ์เนสาทตกลงที่แผ่นดิน. พอตกลงแล้วก็จมแผ่นดินลงไปยังนาคพิภพนั่นเอง. พราหมณ์

เนสาทเสื่อมจากฐานะ ๓ ประการ คือเสื่อมจากแก้วมณี เสื่อมจากมิตรภาพกับพระภูริทัต และเสื่อมจากบุตร. เขาก็ร้องไห้รำพันว่า เราหมดที่พึ่งพาอาศัยแล้ว เพราะเราไม่ทำตามคำของบุตร แล้วไปสู่เรือน.

ฝ่ายอาลัมพายน์ ก็ทาร่างของตนด้วยทิพยโอสถ เคี้ยวกินเล็กน้อยกับประพรมกายของตน ก็ร่ายทิพพมนต์ เข้าไปหาพระโพธิสัตว์ จับหางพระ-โพธิสัตว์คร่ามาจับศีรษะไว้มั่นแล้ว เปิดปากพระมหาสัตว์ เคี้ยวยาบ้วนใส่พร้อมเสมหะเข้าในปากพระมหาสัตว์. พระยานาคผู้เป็นชาติสะอาด ไม่โกรธไม่ลืมตา เพราะกลัวแต่ศีลจะขาดทำลาย. ลำดับนั้น อาลัมพายน์ก็ใช้ยาและมนต์ จับหางพระมหาสัตว์หิ้วให้ศีรษะห้อยลงเบื้องต่ำ เขย่า ให้สำรอกอาหารที่มีอยู่แล้วให้นอนเหยียดยาวที่พื้นดิน เหยียบย่ำด้วยเท้า เหมือนคนนวดถั่ว กระดูกเหมือนจะแหลกเป็นจุณออกไป. จับทางพระมหาสัตว์หิ้วให้ศีรษะห้อยลงข้างล่างอีก ฟาดลงเหมือนฟาดผ้า. พระมหาสัตว์แม้เสวยทุกขเวทนาถึงปานนี้ก็ไม่โกรธเลย

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

อาลัมพายน์เอาทิพยโอสถทาตัว และร่ายมนต์
ทำการป้องกันตัวอย่างนี้ จึงสามารถจับพระยานาคนั้น
ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สกฺขิ** แปลว่า สามารถ. บทว่า **สณฺหาตุ** แปลว่า เพื่อจะจับ.

อาลัมพายน์ ครั้นทำพระมหาสัตว์ให้ถอยกำลังดังนั้นแล้ว จึงเอาเถาวัลย์ถักกระโปรง แล้วเอาพระมหาสัตว์ใส่ในกระโปรงนั้น แต่สรีระของพระมหาสัตว์ใหญ่ เข้าไปในกระโปรงนั้นไม่ได้. ลำดับนั้น อาลัมพายน์จึงใช้

ส้นเท้าถีบพระมหาสัตว์ให้เข้าไป แล้วแบกกระโปรงไปถึงบ้านแห่งหนึ่ง จึงวางกระโปรงลง วางไว้กลางบ้านร้องบอกว่า ผู้ประสงค์จะดูการฟ้อนรำของนาคก็จงมา. ชาวบ้านทั้งสิ้นต่างมาประชุมกัน. ขณะนั้น อาลัมพายน์จึงกล่าวว่า มหานาค เจ้าจงออกมา. พระมหาสัตว์คิดว่า วันนี้เราจะเล่นให้บริษัทร่าเริงจึงจะควรอาลัมพายน์เมื่อได้ทรัพย์มากอย่างนี้ยินดีแล้ว จักปล่อยเราไป อาลัมพายน์จะให้เราทำอย่างใด เราก็จะทำอย่างนั้น. ลำดับนั้น อาลัมพายน์ก็นำพระมหาสัตว์ออกจากกระโปรงแล้วกล่าวว่า เจ้าจงทำตัวให้ใหญ่. พระมหาสัตว์ทำตัวให้ใหญ่ อาลัมพายน์บอกให้ทำตัวให้เล็กและให้ขด ให้คลาย ให้แผ่พังพาน ๑ พังพาน ๒-๓-๔-๕-๖-๗-๘-๙-๑๐-๒๐-๓๐-๔๐-๕๐-๖๐-๗๐-๘๐-๙๐-๑๐๐ ให้สูง ให้ต่ำ ให้เห็นตัว ให้หายตัว ให้เห็นครึ่งตัว ให้สีเขียว เหลือ แดด ขาว หงสบาทให้พ่นเปลวไฟ พ่นน้ำ พ่นควัน. ในอาการแม้เหล่านี้อาลัมพายน์ บอกให้ทำอาการใด ๆ พระมหาสัตว์ก็นิรมิตอัตภาพแสดงอาการนั้นๆ ทุกอย่าง ใคร ๆ เห็นพระมหาสัตว์นั้นแล้ว ก็ไม่สามารถจะกลั้นน้ำตาไว้ได้. มนุษย์เป็นอันมากต่างพากันให้สิ่งของต่าง ๆ มีเงิน ทอง ผ้า และเครื่องประดับเป็นต้น. อาลัมพายน์จึงได้ทรัพย์ในบ้านนั้นประมาณเป็นพัน ๆ ด้วยอาการอย่างนี้. อาลัมพายน์นั้นจับพระมหาสัตว์ได้ทรัพย์พันหนึ่ง จึงกล่าวกะพระมหาสัตว์ว่า จักปล่อยก็จริง แต่ถึงกระนั้นครั้นได้พันหนึ่งแล้ว ก็คิดว่า แม้ในบ้านเล็กน้อยเรายังได้ทรัพย์ถึงเพียงนี้ ถ้าในพระนครคงจักได้ทรัพย์มากมาย เพราะความโลภในทรัพย์จึงมิได้ปล่อยพระมหาสัตว์ไป. อาลัมพายน์นั้น เริ่มตั้งขุมทรัพย์ขึ้นได้ในบ้านนั้น แล้วจึงให้นายช่างทำกระโปรงแก้ว ใส่พระมหาสัตว์ในกระโปรงแก้วนั้น แล้วก็ขึ้นสู่ยานน้อยอย่างสบาย ออกไปด้วยบริวารเป็นอันมาก ให้พระมหาสัตว์เล่นไปในบ้านและนิคมเป็นต้น จนถึงกรุงพาราณสีโดยลำดับ

แต่อาลัมพายน์ ไม่ให้น้ำผึ้งและข้าวตอกแก่พระยานาค ฆ่ากบให้กิน พระมหา-สัตว์ก็มิได้รับอาหาร พระมหาสัตว์ไม่ได้อาหารเพราะกลัวอาลัมพายน์จะไม่ปล่อย อาลัมพายน์จึงให้พระมหาสัตว์เล่นในบ้านนั้น ๆ ตั้งต้นแต่หมู่บ้านใกล้ประตูทั้ง ๔ ด้านอีก. ครั้นถึงวันอุโบสถสิบห้าค่ำ อาลัมพายน์จึงขอให้กราบทูลแด่พระราชาว่า ข้าพระองค์จะให้นาคราชเล่นถวายพระองค์. พระราชา จึงรับสั่งให้ตีกลองร้องประกาศให้มหาชนประชุมกัน ชนเหล่านั้นจึงพากันมาประชุมบนเตียงและเตียงซ้อนกันที่พระลานหลวง.

จบอาลัมพายนกัณฑ์

ก็ใจวันที่อาลัมพายน์จับพระมหาสัตว์ไปนั้น พระมารดาของพระมหา-สัตว์ ได้เห็นในระหว่างทรงพระสุบินว่า พระนางถูกชาชคนหนึ่งตัวดำ ตาแดง เอาดาบตัดแขนขวาของพระนางขาดแล้วนำไปทั้งๆ ที่มีเลือดไหลอยู่. ครั้นพระ-นางตื่นขึ้น ก็สะดุ้งกลัวลุกขึ้นคลำแขนขวา ทรงทราบว่าเป็นความฝัน ลำดับนั้น พระนางทรงดำริว่า เราฝันเห็นร้ายแรงมาก บุตรของเราทั้ง ๔ คน หรือท้าว ธตรฐทั้งตัวเราเองคงจะเป็นอันตราย ก็อีกอย่างหนึ่งพระนางทรงปรารภคิดถึง พระมหาสัตว์ยิ่งกว่าผู้อื่น. เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า นาคนอกนั้นอยู่ใน นาคพิภพของตน ฝ่ายพระมหาสัตว์ เพราะเป็นผู้มีศีลเป็นอัธยาศัย ไปยังมนุษย์โลกกระทำอุโบสถกรรม เพราะเหตุนั้น พระนางจึงทรงคิดถึงพระภูริทัตยิ่งกว่าใครๆ ว่า หมองู หรือสุบรรณจะพึงจับเอาบุตรของเราไปเสียกระมังหนอ จากนั้นพอล่วงไปได้กึ่งเดือน พระนางทรงถึงโทมนัสว่า บุตรของเราไม่สามารถจะพลัดพรากจากเราเกินกึ่งเดือนเลย ภัยอย่างใดอย่างหนึ่งจักเกิดขึ้นแก่บุตรของเราเป็นแน่. ครั้นล่วงไปได้เดือนหนึ่ง พระนางสมุททชาก็ทรงโศกเศร้าหา เวลาขาดน้ำตามิได้ ดวงหฤทัยก็เหือดแห้ง พระเนตรทั้งสองก็บวมเบ่งขึ้นมา พระนางสมุททชาทรงนั่งมองหาทางที่พระมหาสัตว์จะกลับมาถึงเท่านั้นด้วยทรง รำพึงว่า ภูริทัตจักมา ณ บัดนี้ ภูริทัตจักมา ณ บัดนี้.

ครั้งนั้น สุทัสสนะโอรสองค์ใหญ่ของพระนางสมุททชาครั้นล่วงไปได้เดือนหนึ่งแล้ว พร้อมด้วยบริษัทเป็นอันมากมาเยี่ยมพระชนกชนนี พักบริษัทไว้ภายนอกแล้วขึ้นสู่ปราสาท ไหว้พระชนนี แล้วได้ยืนอยู่ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระนางสมุททชานั้นกำลังทรงโศกเศร้าถึงพระภูริทัตอยู่ มิได้เจรจาปราศรัยกับด้วยสุทัสสนะ. สุทัสสนะนั้น จึงคิดว่า พระมารดาของเรา เมื่อเรามาครั้งก่อนๆ เห็นเราแล้วย่อมยินดีต้อนรับ แต่วันนี้พระมารดาทรงโทมนัสน้อยพระทัย คงมีเหตุอะไรเป็นแน่. ลำดับนั้นเมื่อจะทูลถามพระชนนี จึงกล่าวว่า

เพราะได้เห็นข้าพระองค์ ผู้ให้สำเร็จสิ่งที่น่าใคร่
ทั้งปวงมาเฝ้า อินทรีย์ของพระแม่เจ้าไม่ผ่องใส พระ-
พักตร์พระแม่เจ้าก็เกรียมดำ เพราะทอดพระเนตรเห็น
ข้าพระองค์เช่นนี้ พระพักตร์พระแม่เจ้าเกรียนดำ
เหมือนดอกบัวอยู่ในมือ ถูกฝ่ามือขยี้ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อหฏฺฐานิ** แปลว่า ไม่ผ่องใส. บทว่า **สาวํ** ความว่า วันนี้แม้พระพักตร์ของพระแม่เจ้าก็เกรียมดำ เหมือนสีฝ้ากระจกที่ทำด้วยทอง. บทว่า **หตฺถคตํ** ความว่า ปิดไว้ด้วยมือ. บทว่า **เอทิสํ** ความว่า เพราะได้เห็นข้าพระองค์เห็นปานนี้ แม้ผู้มาเฝ้าพระองค์ด้วยความงามคือสิริอันใหญ่.

แม้เมื่อสุทัสสนะกล่าวอย่างนี้แล้ว พระนางสมุททชามิได้ตรัสปราศรัยเลย สุทัสสนะจึงคิดว่า ใครทำให้พระมารดาโกรธหรือหนอ หรือว่าพึงมีอันตราย ลำดับนั้น สุทัสสนะเมื่อจะทูลถามพระมารดานั้น จึงกล่าวคาถาอีกว่า

ใครว่ากล่าวล่วงเกินพระแม่เจ้าหรือพระแม่เจ้ามี
เวทนาอะไรบ้าง เพราะทอดพระเนตรเห็นข้าพระองค์
ผู้มาเฝ้า พระพักตร์ของพระแม่เจ้าเกรียมดำเพราะ
เหตุไร ?

บรรดาบทเหล่านั้นด้วยบทว่า **กจฺจิ นุ เต นาภิสฺสสิ** นี้ สุทัสสนะถามว่า ใครกล่าวล่วงเกินพระแม่เจ้าบ้างหรือ หรือว่า เบียนเบียนด้วยการด่าหรือด้วยการบริภาษ. บทว่า **ตุยฺห** ความว่า เพราะทอดพระเนตรเห็นข้าพระองค์ผู้มาเฝ้า ในครั้งก่อนๆ พระพักตร์ของพระแม่เจ้าไม่เป็นเช่นนี้. ด้วยบทว่า เยน นี้ สุทัสสนะถามว่า เพราะเหตุไร วันนี้พระพักตร์ของพระแม่เจ้าจึงเกรียมดำ พระแม่เจ้าจงบอกเรื่องนั้นแก่ข้าพระองค์.

ลำดับนั้น พระนางสมุททชาเมื่อจะตรัสบอกแก่สุทัสสนะนั้น จึงตรัสว่า

พ่อสุทัสสนะเอ๋ย แม่ได้ฝันเห็นล่วงมาเดือนหนึ่ง
แล้วว่า มีชายคนหนึ่งมาตัดแขนของแม่ ดูเหมือน
เป็นข้างขวา พาเอาไปทั้ง ๆ ที่เปื้อนด้วยเลือด เมื่อ
แม่กำลังร้องไห้อยู่ นับตั้งแต่แม่ได้ฝันเห็นแล้ว เจ้าจง
รู้เถิดว่า แม่ไม่ได้รับความสุขทุกวันทุกคืนเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **อิโต มาสํ อโรคตฺ** นี้พระนางสมุททชาแสดงว่า เมื่อแม่ฝันเห็นเจ้าตั้งแต่วันนั้นจนล่วงมาถึงวันนี้ได้หนึ่งเดือนแล้ว. บทว่า **ปุริโส** ความว่า ฝันว่า ยังมีชายคนหนึ่งรูปร่างดำ ตาแดง. บทว่า **โรทนฺติยา สติ** ความว่า เมื่อแม่กำลังร้องไห้อยู่. บทว่า **สุขํ เม นูปลพฺภติ** ความว่า ขึ้นชื่อว่า ความสุขของแม่ไม่มีเลย.

ก็แลเมื่อพระนางสมุททชา ตรัสอย่างนี้แล้ว จึงตรัสว่า ดูก่อนลูกรัก น้องของเจ้าหายไปโดยมิได้เห็น ชะรอยว่าภัยคงจะเกิดมีแก่น้องของเจ้า ดังนี้ พลางทรงรำพันกล่าวต่อไปว่า

เมื่อก่อนนางกัญญาทั้งหลาย ผู้มีร่างกายอันสวย
สดงดงาม ปกคลุมด้วยตาข่ายทอง พากันบำรุง
บำเรอภูริทัตใด บัดนี้ภูริทัตนั้น ย่อมไม่ปรากฏให้เห็น
เมื่อก่อนเสนาทั้งหลายผู้ถือดาบอันคมกล้า งามดังดอก
กรรณิการ์ พากันห้อมล้อมภูริทัตใด บัดนี้ภูริทัตนั้น
ย่อมไม่ปรากฏให้เห็น เอาเถอะ เราจักไปยังนิเวศน์
แห่งภูริทัตบัดเดี๋ยวนี้ จักไปเยี่ยมน้องของเจ้า ผู้ตั้งอยู่
ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมฺผุลฺลา ความว่า เหมือนดอกกรรณิการ์ที่บานสะพรั่ง เพราะทรงไว้ซึ่งเครื่องประดับทองคำ. ศัพท์ว่า หนฺท เป็นนิบาต ใช้ในอรรถแห่งอุปสรรค พระนางสมุททชาตรัสว่า ไปกันเถิดพ่อ เราจะไปนิเวศน์ของภูริทัต.

ก็แลครั้นพระนางสมุททชา ตรัสอย่างนี้แล้ว จึงเสด็จไปยังนิเวศน์แห่งพระภูริทัต พร้อมด้วยบริษัทของพระสุทัสสนะและบริษัทของพระนาง ฝ่ายเหล่าภรรยาของพระมหาสัตว์เมื่อไม่เห็นพระภูริทัตที่จอมปลวกแล้วจึงคิดว่า คงจักอยู่ในนิเวศน์ของมารดา จึงมิได้พากันขวนขวายหา. ภรรยาเหล่านั้นครั้นทราบว่า ข่าวว่า แม่ผัวมาไม่เห็นบุตรของตน จึงพากันต้อนรับแล้วทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า เมื่อพระราชบุตรของพระแม่เจ้าหายไป ล่วงไปหนึ่งเดือนเข้าวันนี้แล้ว ครั้นแล้วต่างพากันคร่ำครวญรำพัน หมอบลงแทบพระบาทของพระนางสมุททชา.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้นจึงตรัสว่า

ภรรยาทั้งหลายของภูริทัต เห็นพระมารดาของภูริทัตเสด็จมา ต่างประคองแขนคร่ำครวญว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า หม่อมฉันทั้งหลายไม่ทราบเกล้าล่วงมาเดือนหนึ่งแล้วว่า ภูริทัตผู้เรืองยศ โอรสของพระแม่เจ้า สิ้นชีพแล้วหรือว่ายังดำรงชนม์อยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุตฺตนฺเตยฺเย** ตัดเป็น **ปุตฺตํ เต อยฺเย** ข้าแต่พระแม่เจ้า โอรสของพระแม่เจ้า.

คาถาคร่ำครวญของหญิงเหล่านั้นดังนี้. พระมารดาของพระภูริทัตเสด็จพร้อมด้วยหญิงสะใภ้ทรงพากันคร่ำครวญในระหว่างถนน ทรงพาหญิงเหล่านั้นขึ้นสู่ปราสาทแห่งพระภูริทัตนั้นตรวจูที่นอนและที่นั่งของบุตรแล้วคร่ำครวญจึงตรัสคาถารำพันว่า

เราไม่เห็นภูริทัต จักตรอมตรมด้วยทุกข์สิ้นกาลนาน เหมือนนกพลัดพรากจากลูกเห็นแต่รังเปล่า เราไม่เห็นภูริทัต จักตรอมตรมด้วยทุกข์ สิ้นกาลนาน เหมือนนางหงส์ขาว พลัดพรากจากลูกอ่อน เราไม่เห็นภูริทัต จักตรอมตรมด้วยทุกข์สิ้นกาลนาน เหมือนนางนกจากพราก ในเปือกตมอันไม่มีน้ำเป็นแน่ เราไม่เห็นภูริทัต จักตรอมตรมด้วยความโศกเศร้า เปรียบเหมือนเบ้าของช่างทอง เกรียมไหม้ในภายใน ไม่ออกไปภายนอกฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปสฺสนฺตี** แปลว่า ไม่เห็นอยู่. บทว่า **หตจฺฉาปา** ความว่าเหมือนนางหงส์ขาว พลัดจากลูกอ่อน.

เมื่อพระมารดาพระภูริทัต ทรงรำพันอยู่อย่างนี้ นิเวศน์แห่งภูริทัต ก็แซ่เสียงเป็นอันเดียวกัน ปานประหนึ่งเสียงคลื่นในท้องสมุทรฉะนั้น. แม้นาคสักตนหนึ่ง ก็ไม่อาจทรงภาวะของตนอยู่ ทั่วทั่งนิเวศน์เป็นเหมือนป่าไม้รังถูกลมยุคันธวาตฉะนั้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

บุตรและชายในนิเวศน์ของภูริทัต ล้มนอน
ระเนระนาด เหมือนต้นรังอันลมฟาดหักลงฉะนั้น.

ในกาลนั้น อริฏฐะ และ สุโภคะ ๒ พี่น้องชาย ไปยังที่อุปัฏฐากของพระมารดาและพระบิดา ได้ยินเสียงนั้น จึงเข้าไปยังนิเวศน์ของภูริทัต ช่วยกันปลอบพระมารดา.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

อริฏฐะ และสุโภคะ ได้ฟังเสียงอันกึกก้องของ
บุตรธิดา และชายาของภูริทัตเหล่านั้น ในนิเวศน์ของ
ภูริทัต จึงวิ่งไปในระหว่าง ช่วยฉันปลอบพระมารดาว่า
ข้าแต่พระแม่เจ้า จงเบาพระทัยอย่าเศร้าโศกไปเลย
เพราะว่าสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีความตายและความเกิด
ขึ้นเป็นธรรมดาอยู่อย่างนี้ การตายและการเกิดขึ้นนี้
เป็นความแปรของสัตว์โลก.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **เอสาสฺส ปริณามตา** นี้ อริฏฐะและ สุโภคะกล่าวว่า การจุติ และ การอุบัตินี้ เป็นความแปรของสัตว์โลกนั้น สัตว์โลกย่อมเปลี่ยนแปรไปด้วยอาการอย่างนี้แล ใคร ๆ ชื่อว่า จะพ้นไปจากที่สุด ๒ อย่างนี้ ย่อมไม่มี.

พระนางสมุททชา ตรัสว่า

ดูก่อนพ่อสุทัสสนะ ถึงแม่เรารู้ว่า สัตว์ทั้งหลาย มีอย่างนี้เป็นธรรมดา ก็แต่ว่าแม่เป็นผู้อันความเศร้าโศก ครอบงำแล้ว ถ้าเมื่อแต่ไม่ได้เห็นภูริทัตในคืนวันนี้ เจ้าจงรู้ว่า แม่ไม่ได้เห็นภูริทัต เห็นจะต้องละชีวิตเป็นแน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อชฺช เจ เม** ความว่า ดูก่อนพ่อสุทัสสนะ ถ้าภูริทัตจักไม่มาให้แม่เห็นในคืนวันนี้ไซร้ ครั้นเมื่อแม่ไม่เห็นภูริทัต แม่เข้าใจว่า แม่จะละชีวิตเป็นแน่.

บุตรทั้งหลายกล่าวว่า

ข้าแต่พระแม่เจ้า จงเบาพระทัย อย่าเศร้าโศกไปเลย ลูกทั้ง ๓ จักเที่ยวแสวงหาภูริทัตไปตามทิศน้อยทิศใหญ่ ที่ภูเขา ซอกเขา บ้านและนิคม แล้วจักนำท่านพี่ภูริทัตมา พระแม่เจ้าจักได้ทรงเห็นท่านพี่ภูริทัตมาภายใน ๗ วัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จริ** ความว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า บุตรทั้ง ๓ คนปลอบใจพระมารดาว่า พวกลูกจักเที่ยวไปแสวงหาพี่ชายสู่ทิศน้อยทิศใหญ่.

แต่นั้น สุทัสสนะจึงคิดว่า ถ้าเราทั้ง ๓ ไปรวมกันก็จักชักช้าควรแยกไป ๓ แห่ง คือผู้หนึ่งไปเทวโลก ผู้หนึ่งไปหิมพานต์ ผู้หนึ่งไปมนุษยโลก แต่ถ้าให้กาณาริฏฐะไปมนุษยโลก ถ้าไปพบภูริทัตในบ้านและนิคมใด ก็จักเผาบ้านและนิคมนั้นเสียหมด เพราะกาณาริฏฐะ หยาบช้ากล้าแข็งมาก ไม่ควรให้ไปมนุษย์โลก ดังนี้จึงส่งอริฏฐะไปเทวโลกว่า ดูก่อนพ่ออริฏฐะ เจ้าจงไปยังเทวโลก

ถ้าว่าเทวดาต้องการฟังธรรม นำภูริทัตไปไว้ในเทวโลกไซร้ เจ้าจงพาเขากลับมา. และส่งสุโภคะให้ไปป่าหิมพานต์ว่า พ่อสุโภคะ เจ้าจงไปยังหิมพานต์เที่ยวค้นหาภูริทัตในมหานทีทั้ง ๕ พบภูริทัตแล้วจงพามา. ส่วนสุทัสสนะเองอยากไปมนุษยโลก แต่มาคิดว่า ถ้าเราจะไปโดยเพศชายหนุ่ม พวกมนุษย์ไม่ค่อยรักใคร่ ควรจะไปด้วยเพศดาบส เพราะพวกบรรพชิตเป็นที่รักใคร่ของพวกมนุษย์. เขาจึงแปลงเพศเป็นดาบส กราบลาพระมารดาแล้วหลีกไป. ก็ภูริทัตโพธิสัตว์นั้น มีนางนาคน้องสาวต่างมารดาอยู่คนหนึ่ง ชื่อว่า **อัจจิมุขี.** นางอัจจิมุขีนั้น รักพระโพธิสัตว์เหลือเกิน. นางเห็นสุทัสสะจะไปจึงร้องขอว่า ข้าแต่พี่ น้องลำบากใจเหลือเกิน น้องขอไปกับพี่ด้วย. สุทัสสนะกล่าวว่า ดูก่อนน้องไม่สามารถไปกับพี่ได้ พี่จะไปด้วยเพศบรรพชิต. อัจจิมุขีกล่าวว่า ข้าแต่พี่น้องจะกลายเป็นลูกเขียดน้อย นอนไปในชฎาของพี่. สุทัสสนะกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นจงมาไปกันเถิด. นางอัจจิมุขีจึงแปลงเป็นลูกเขียดน้อย นอนไปในชฎาของพี่ สุทัสสนะจึงคิดว่า เราจักตรวจสอบไปตั้งแต่ต้น ดังนี้แล้วจึงถามถึงที่ ๆ พระ-ภูริทัตไปรักษาอุโบสถกะภรรยาพระภูริทัตก่อนแล้ว จึงไปในที่นั้นแลเห็นโลหิตและที่ถักกระโปรงที่ทำด้วยเถาวัลย์ ในที่ ๆ อาลัมพายน์จับพระมหาสัตว์ รู้ชัดว่าหมองูจับภูริทัตไป ก็เกิดความโศกขึ้นทันที มีเนตรนองไปด้วยน้ำตา จึงตามรอยอาลัมพายน์ ไปจนถึงบ้านที่หมออาลัมพายน์ให้พระมหาสัตว์เล่นครั้งแรก จึงถามพวกมนุษย์ว่า หมองู เอานาคราช ชื่อ เห็นปานนี้มาเล่นในบ้านนี้บ้างหรือไม่. มนุษย์ตอบว่า อาลัมพายน์เอานาคราชเห็นปานนี้มาเล่น แต่นั้นถึงวันนี้ประมาณหนึ่งเดือนแล้ว. สุทัสสนะถามว่า หมองูนั้นได้อะไรบ้างไหม. มนุษย์ตอบว่า ที่บ้านนี้หมองูได้ทรัพย์ประมาณพันหนึ่งขอรับ. สุทัสสนะถามว่า บัดนี้หมองูไปไหน. มนุษย์ตอบว่า หมองูไปบ้านชื่อโน้น. สุทัสสะถามเรื่อยไปตั้งแต่บ้านนั้น จนถึงประตูพระราชฐาน.

จบวิลาปกัณฑ์

ขณะนั้นอาลัมพายน์ อาบน้ำสะศีรษะ ลูบไล้ของหอมนุ่งห่มผ้าเนื้อเกลี้ยงแล้ว ให้คนยกกระโปรงแก้วไปยังประตูพระราชฐาน. มหาชนประชุมกันแล้ว. พระราชอาสน์ก็จัดไว้พร้อมเสร็จ. พระราชานั้นเสด็จอยู่ข้างในนิเวศน์ ทรงส่งสาสน์ไปว่า เราจะไปดู ขออาลัมพายน์จงให้นาคราชเล่นไปเถิด. อาลัมพายน์จึงวางกระโปรงแก้วลงบนเครื่องลาดอันวิจิตร เปิดกระโปรงออกแล้วให้สัญญาว่า ขอมหานาคออกมาเถิด. สมัยนั้น สุทัสสนะก็ไปยืนอยู่ท้ายบริษัททั้งปวง. พระมหาสัตว์โพล่ศีรษะแลดูบริษัททั่วไป. นาคทั้งหลายแลดูบริษัทด้วยอาการ ๒ อย่างคือ เพื่อจะดูอันตรายจากสุบรรณอย่าง ๑ เพื่อจะดูพวกญาติอย่างหนึ่ง. นาคเหล่านั้นครั้นเห็นสุบรรณก็กลัวไม่ฟ้อนรำ ครั้นเห็นพวกญาติก็ละอายไม่ฟ้อนรำ. ส่วนพระมหาสัตว์เมื่อแลไปเห็นพี่ชายในระหว่างบริษัท ท่านก็เลื้อยออกจากกระโปรงตรงไปหาพี่ชายทั้ง ๆ ที่น้ำตานองหน้า.

มหาชนเห็นพระภูริทัตเลื้อย ก็พากันตกใจหลีกออกไป. ยังยืนอยู่แต่สุทัสสนะผู้เดียว. พระภูริทัตไปซบศีรษะร้องไห้อยู่ที่หลังเท้าของสุทัสสนะก็ร้องไห้. ฝ่ายสุทัสสนะก็ร้องไห้. พระมหาสัตว์ร้องไห้แล้วก็กลับมาเข้ากระโปรง. อาลัมพายน์เข้าใจว่า ดาบสถูกนาคนี้กัดเอา คิดจะปลอบโยนท่าน จึงเข้าไปหาสุทัสสนะแล้วกล่าวว่า

นาคหลุดพ้นจากมือ ไปฟุบลงที่เท้าของท่าน
คุณพ่อ มันกัดเอากระมังหนอ คุณพ่ออย่ากลัวเลย จง
ถึงความสุขเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มาภายิ** ความว่า ดูก่อนพ่อดาบส เราชื่อว่า อาลัมพายน์ ท่านอย่ากลัวเลย ชื่อว่า การปฏิบัติรักษานั้น เป็นหน้าที่ของข้าพเจ้า.

สุทัสสนะ เพราะมีความประสงค์จะกล่าวกับอาลัมพายน์จึงกล่าวว่า

นาคตัวนี้ ไม่สามารถจะยังความทุกข์อะไร ๆ
ให้เกิดแก่เราเลย หมองูมีอยู่เท่าใด ดีไม่ดียิ่งกว่าเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กายจิ** ความว่า นาคตัวนี้ไม่มีความสามารถในอันยังทุกข์อะไรๆ แม้มีประมาณน้อยให้เกิดขึ้นแก่เราได้ เพราะขึ้นชื่อว่าหมองูผู้เช่นกับเราย่อมไม่มี. อาลัมพายน์เมื่อไม่รู้จักว่าผู้นี้คือใครก็โกรธกล่าวว่า

คนเซอะอะไรหนอ แปลงเพศเป็นพราหมณ์มา
ท้าเราในที่ประชุมชน ขอบริษัทจงฟังเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทตฺโต** ได้แก่ คนเย่อหยิ่ง คนชั่ว คนลามก คนอันธพาล. บทว่า **อวาหยตฺ** แปลว่า มาท้าทาย. อีกอย่างหนึ่งบาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน. ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า คนนี้เป็นใคร เป็นคนโง่หรือเป็นบ้า มาท้าทายเราด้วยสงครามทำตัวเสมอเรามายังบริษัท. บทว่า **ปริสามมฺ** ความว่า ขอบริษัทจงฟังเรา โทษของเราไม่มี ท่านอย่ามาโกรธเราเลย.

ลำดับนั้น สุทัสสนะ ได้กล่าวกะหมองูว่า

ดูก่อนหมองู ท่านจงต่อสู้กับเราด้วยนาค เราจะ
ต่อสู้กับท่านด้วยเขียด ในการรบของเรานั้น เราทั้งสอง
จงมาพนันกันด้วยเดิมพัน ๕,๐๐๐ กหาปณะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นาเคน** ความว่า ท่านจักรบกับเราด้วยนาค เราจักรบกับท่านด้วยลูกเขียด. บทว่า **อา สหสฺเสหิ ปณฺจหิ** ความว่า เอาเถอะในการรบของเรานั้น เราจงมาพนันกันด้วยเดิมพัน ๕,๐๐๐ กหาปณะ.

อาลัมพายน์กล่าวว่า

ดูก่อนมาณพ เราเท่านั้นเป็นคนมั่งคั่งด้วยทรัพย์ ท่านเป็นคนจนใครจะเป็นคนรับประกันท่านและอะไรเป็นเดิมพันของท่าน เดิมพันของเรามี และคนรับประกันเช่นนั้นก็มี ในการรบของเราทั้งสอง เราทั้งสองมาพนันกันด้วยเดิมพัน ๕,๐๐๐ กหาปณะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โก นุ เต** ความว่า ใครจะเป็นคนรับประกันของท่านผู้เป็นบรรพชิตมีอยู่หรือ. บทว่า อุปชูตญฺจ นี้ อาลัมพายน์กล่าวว่า อีกอย่างหนึ่ง ทรัพย์อะไรชื่อว่าพึงเป็นของท่านที่ตั้งไว้ในการพนันนี้มีอยู่หรือ ท่านจงแสดงแก่เรา. บทว่า **อุปชูตญฺจ เม** ความว่า ก็ทรัพย์ที่จะพึงให้แก่เรา หรือที่จะพึงว่าเป็นเดิมพัน หรือใครผู้จะเป็นประกันเช่นนั้นมีอยู่ เพราะฉะนั้นในการรบของเราทั้งสองนั้น เราทั้งสองจะต้องมีทรัพย์เป็นเดิมพันจนถึง ๕,๐๐๐ กหาปณะ.

สุทัสสนะ ครั้นได้ฟังคำของอาลัมพายน์นั้นแล้ว ไม่กล้ายืนยันว่า เอาเถอะพนันกันด้วยทรัพย์ ๕,๐๐๐ กหาปณะดังนี้ก็ขึ้นสู่พระราชนิเวศน์ไปเฝ้าพระเจ้าพาราณสีผู้เป็นลุง แล้วกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนมหาบพิตรผู้ทรงเกียรติ เชิญสดับคำของอาตมภาพ ขอความเจริญจงมีแก่มหาบพิตร ขอมหาบพิตรทรงรับประกันทรัพย์ ๕,๐๐๐ กหาปณะ ของอาตมภาพเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กิตฺติมา** ได้แก่ ผู้สมบูรณ์ด้วยเกียรติคุณ.

พระราชาทรงพระดำริว่า ดาบสนี้ขอทรัพย์เรามากเหลือเกิน จึงตรัสคาถาว่า

ข้าแต่ดาบส หนี้เป็นหนี้ของบิดา หรือว่าเป็นหนี้
ที่ท่านทำเอง เพราะเหตุไร ท่านจึงขอทรัพย์มากมาย
อย่างนี้ ต่อข้าพเจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เปตฺติกํ วา** ความว่า ชื่อว่า หนี้เป็นของอันบิดาเอาไว้ใช้บริโภคหรือ หรือว่าตนเองทำขึ้นไว้ ทรัพย์อะไรที่บิดาของเราถือเอาจากมือของท่าน หรือว่าอะไรเราถือเอาของท่านไว้มีอยู่ เพราะเหตุไรเจ้าจึงขอทรัพย์เป็นอันมากถึงอย่างนี้กะเรา.

เมื่อพระราชาตรัสอย่างนี้ สุทัสสนะ จึงได้กล่าวคาถาว่า

เพราะอาลัมพายน์ ปรารถนาจะต่อสู้กับอาตม-
ภาพด้วยนาค อาตมภาพจักให้ลูกเขียดกัดพราหมณ์
อาลัมพายน์ ดูก่อนมหาบพิตรผู้ผดุงรัฐ ขอเชิญพระองค์
ผู้มีหมู่ทหารดาบเป็นกองทัพ เสด็จทอดพระเนตรนาค
นั้นในวันนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิชิคึสติ** ความว่า ในการสงครามที่ผู้ปรารถนาจะชนะ ถ้าอาลัมพายน์จักชนะอาตมภาพ อาตมภาพจักต้องให้ทรัพย์ ๕,๐๐๐ กหาปณะแก่เขา ถ้าอาตมภาพชนะเขาก็จักต้องให้แก่อาตมภาพเหมือนกัน เพราะฉะนั้น อาตมภาพจึงขอทรัพย์พระองค์เป็นอันมาก. บทว่า **ตํ** ความว่า ดูก่อนมหาบพิตร จงเสด็จไปทอดพระเนตรในวันนี้.

พระราชาตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นเราจักไป จึงเสด็จไปพร้อมกับดาบสนั้นแล. อาลัมพายน์เห็นพระราชาเสด็จมากับดาบส ตกใจกลัวว่า ดาบสนี้ไปเชิญพระราชาออกมา ชะรอยว่าจักเป็นบรรพชิตในพระราชาสำนัก เมื่อจะคล้อยตามจึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่ดาบส เราไม่ได้ดูหมิ่นท่าน โดยทางศิลป
ศาสตร์เลย ท่านมัวเมาด้วยศิลปศาสตร์มากเกินไปไม่
ยำเกรงนาค.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **สิปฺปวาเทน** อาลัมพายน์กล่าวว่า ดูก่อนมาณพ เราไม่ได้ดูหมิ่นท่านด้วยศิลปศาสตร์ของตนเลย แต่ท่านมัวเมาด้วยศิลปศาสตร์ของตนมากเกินไป ไม่บูชานาคนี้ คือไม่กระทำความยำเกรงต่อนาคนั้น.

ลำดับนั้น สุทัสสนะได้กล่าว ๒ คาถาว่า

ดูก่อนพราหมณ์ แม้อาตมาก็ไม่ดูหมิ่นท่านใน
ทางศิลปศาสตร์ แต่ว่าท่านล่อลวงประชาชนนักด้วย
นาคอันไม่มีพิษ ถ้าชนพึงรู้ว่านาคของท่านไม่มีพิษ
เหมือนอย่างอาตมารู้แล้ว ท่านก็จะไม่ได้แกลบสักกำ-
มือหนึ่งเลย จักได้ทรัพย์แต่ที่ไหนเล่าหมองู.

ลำดับนั้น อาลัมพายน์โกรธต่อสุทัสสนะ จึงกล่าวว่า

ท่านผู้นุ่งหนังเสือพร้อมทั้งเล็บ เกล้าชฎารุ่มร่าม
เหมือนคนเซอะ เข้ามาในประชุมชน ดูหมิ่นนาคเช่น
นี้ว่าไม่มีพิษ ท่านเข้ามาใกล้แล้ว ก็จะพึงรู้ว่านาคนั้น
เต็มไปด้วยเดช เหมือนของนาคอันสูงสุด ข้าพเจ้าเข้า
ใจว่านาคตัวนี้จักทำท่านให้แหลกเป็นเหมือนเถ้าไป
โดยฉับพลัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รุมฺมี** ความว่า ท่านนุ่งหนังเสือพร้อมทั้งเล็บ. บทว่า **อวิโส อติมญฺญสิ** ความว่า ท่านดูหมิ่นว่าไม่มีพิษ. บทว่า **อาสชฺช** แปลว่า เข้ามาใกล้. บทว่า **ชญฺญาสิ** แปลว่า ท่านพึงรู้.

ลำดับนั้น สุทัสสนะเมื่อกระทำการเย้ยหยันจึงกล่าวคาถาว่า

พิษของงูเรือน งูปลา งูเขียว พึงมี แต่พิษของ
นาคมีศีรษะแดง ไม่มีเลยทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สิลุตฺตสฺส** แปลว่างูเรือน. บทว่า **ทุฑฺฑุภสฺส** แปลว่า งูน้ำ. บทว่า **สิลาภุโน** แปลว่า งูเขียว.

สุทัสสนะครั้นแสดงงูไม่มีพิษดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า พิษของงูเหล่านั้น พึงมี แต่พิษของงูมีศีรษะแดงไม่มีเลย

ลำดับนั้น อาลัมพายน์ได้กล่าวกะสุทัสสนะด้วยคาถา ๒ คาถาว่า

ข้าพเจ้าได้ฟังคำของพระอรหันต์ทั้งหลาย ผู้
สำรวม ผู้มีตบะ มาว่า ทายกทั้งหลายให้ทานในโลกนี้
ย่อมไปสู่สวรรค์ ท่านมีชีวิตอยู่ จงให้ทานเสียเถิด ถ้า
ท่านมีสิ่งของที่จะควรให้ นาคนี้มีฤทธิ์มาก มีเดช
ยากที่ใคร ๆ จะก้าวล่วงได้ เราจะให้นาคนั้นกัดท่าน
มันก็จักทำท่านให้เป็นขี้เถ้าไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทาตเว** ความว่า ถ้าท่านมีสิ่งไรที่จะควรให้ ท่านจงให้เถิด.

ลำดับนั้นสุทัสสนะกล่าวว่า

ดูก่อนสหาย เราแม้ก็ได้ฟังคำของพระอรหันต์ทั้ง
หลาย ผู้สำรวมมีตบะมาว่า ทายกทั้งหลายให้ทานใน
โลกนี้แล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์ ท่านนั่นแหละเมื่อมีชีวิต
อยู่ จงให้ทานเสีย ถ้าท่านมีสิ่งของที่ควรจะให้จงให้ ลูก
เขียดชื่อว่า อัจจิมุขีนี้ เต็มด้วยเดชเหมือนของนาคอัน

สูงสุด เราจักให้ลูกเขียดนั้นกัดท่าน ลูกเขียดนั้นจัก
ทำท่านให้เป็นขี้เถ้าไป นางเป็นธิดาของท้าวธตรฐ
เป็นน้องสาวต่างมารดาของเรา นางอัจจิมุขีผู้เต็มไป
ด้วยเดช เหมือนของนาคอันสูงสุดนั้นจงกัดท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุคฺคสฺส เตชสา** ความว่า เต็มไปด้วยพิษอันสูงสุด.

ก็แล สุทัสสนะ ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงเหยียดมือร้องเรียกน้องหญิงในท่ามกลางมหาชนนั่นแล ด้วยคำว่า น้องหญิงอัจจิมุขี เจ้าจงออกจากภายในชฎาของพี่มายืนอยู่ในฝ่ามือของพี่.

นางอัจจิมุขีผู้นั่งอยู่ภายในชฎานั่นแล ได้ยินเสียงเรียกของสุทัสสนะพี่ชายยังฝนลูกกบให้ตกถึง ๓ ครั้งแล้ว จึงออกจากภายในชฎา นั่งอยู่ที่จะงอยบ่ากระโดดจากนั้น ยืนอยู่บนฝ่ามือของสุทัสสนะพี่ชาย แล้วทำหยาดพิษ ๓ หยาดให้ตกแล้วเข้าไปภายในชฎาของสุทัสสนะอีกตามเดิม. สุทัสสนะยืนถือพิษอยู่แล้วประกาศเสียงดังขึ้นว่า ชาวชนบทจักพินาศหนอ. เสียงของสุทัสสนะได้ดังกลบนครพาราณสีถึง ๑๒ โยชน์. ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสถามเขาว่า ชนบทจักพินาศเพื่ออะไร. สุทัสสนะทูลว่าดูก่อนมหาบพิตรอาตมาไม่เห็นที่หยดของพิษนี้. พระราชา เจ้าจงหยดพิษที่แผ่นดินใหญ่เถิด. ลำดับนั้น สุทัสสนะ เมื่อจะห้ามพระราชาว่า อาตมภาพไม่สามารถ หยดพิษบนแผ่นดินใหญ่นั้น มหาบพิตรจึงกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนมหาบพิตร ถ้าอาตมภาพจักหยดพิษลงบน
แผ่นดินไซร้ มหาบพิตรจงทราบเถิดว่า ต้นหญ้า
ลดาวัลย์ และต้นยาทั้งหลาย พึงเหี่ยวแห้งไปโดยไม่
ต้องสงสัย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ติณลตานิ** ความว่า หญ้า เถาวัลย์ และต้นยาทั้งปวงที่อาศัยแผ่นดินก็จะพึงเหี่ยวแห้งไป เพราะเหตุนั้น อาตมภาพจึงไม่อาจหยดพิษบนแผ่นดินได้. พระราชาตรัสว่า ดูก่อนพ่อ ถ้าเช่นนั้นท่านจงขว้างขึ้นไปบนอากาศ. สุทัสสนะ. เมื่อจะแสดงว่า ถึงในอากาศนั้น ก็ไม่อาจขว้างหยดพิษขึ้นไปได้ จึงกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนมหาบพิตร ถ้าอาตมภาพจักขว้างพิษขึ้น
บนอากาศ มหาบพิตรจงทราบเถิดว่า ฝนและน้ำค้าง
จะไม่ตกลงตลอด ๗ ปี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น หิมํ ปเต** ความว่า แม้เพียงหยาดน้ำค้าง ก็จักไม่ตกตลอด ๗ ปี.

พระราชาตรัสว่า ดูก่อนพ่อ ถ้าเช่นนั้นพ่อจงหยดพิษลงในน้ำ. สุทัสสนะ เมื่อจะแสดงว่า แม้ในน้ำนั้นก็หยดพิษลงไม่ได้ จึงกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนมหาบพิตร ถ้าอาตมภาพจักหยดพิษลง
ในน้ำ มหาบพิตรจงทราบเถิดว่า สัตว์น้ำมีประมาณ
เท่าใด ทั้งปลาและเต่าจะพึงตายหมด.

ลำดับนั้นพระราชาตรัสกะท่านว่า ดูก่อนพ่อ ข้าพเจ้าไม่รู้อะไร ท่านจงช่วยหาอุบายที่จะไม่ให้แคว้นของเราฉิบหายด้วยเถิด. สุทัสสนะทูลว่า ดูก่อนมหาบพิตร ถ้าเช่นนั้น มหาบพิตรจงรับสั่งให้คนขุดบ่อ ๓ บ่อ ต่อ ๆ กันไปในที่แห่งนี้. พระราชารับสั่งให้ขุดบ่อแล้ว. สุทัสสนะ จึงบรรจุบ่อแรกให้เต็มด้วยยาต่าง ๆ บ่อที่ ๒ ให้บรรจุโคมัย และบ่อที่ ๓ ให้บรรจุยาทิพย์. แล้วจึงใส่หยดพิษลงในบ่อที่ ๑. ขณะนั้นนั่นเองก็เกิดควันไฟลุกขึ้นเป็นเปลวแล้วเลยลามไปจับบ่อโคมัย แล้วลุกลามต่อไปถึงบ่อยาทิพย์ ไหม้ยาทิพย์หมดแล้วจึง

ดับ. อาลัมพายน์ยืนอยู่ใกล้บ่อนั้น. ลำดับนั้น ไอควันพิษฉาบเอาผิวร่างกายเพิก ขึ้นไป. ได้กลายเป็นขี้เรือนด่าง. อาลัมพายน์ ตกใจกลัว จึงเปล่งเสียงขึ้น ๓ ครั้งว่า ข้าพเจ้าปล่อยนาคราชละ พระโพธิสัตว์ได้ยินดังนั้น จึงออกจากกระโปรงแก้ว นิรมิตอัตภาพอันประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง ยืนอยู่ด้วยท่าทางเหมือนเทวราช. ทั้งสุทัสสนะทั้งอัจจิมุขี ก็มายืนอยู่เหมือนพระโพธิสัตว์นั่นแล. ลำดับนั้น สุทัสสนะ จึงทูลถามพระเจ้าพาราณสีว่า ข้าแต่มหาราช พระองค์ทรงรู้จักหรือ ข้าพระองค์ทั้งสามนี้ เป็นลูกใคร.

ราชา. ดูก่อนพ่อ เราไม่รู้จัก.

สุทัสสนะ. พระองค์ไม่รู้จักข้าพระองค์ทั้งสามยกไว้ก่อน แต่พระองค์ทรงทราบเรื่องที่ยกนางสมุททชาราชธิดาพระเจ้ากาสีซึ่งพระราชทานแก่ท้าวธตรฐหรือไม่เล่า.

ราชา. เออ เรารู้ นางสมุททชาเป็นน้องสาวเรา.

สุทัสสนะ. ข้าแต่มหาราช ข้าพระองค์ทั้งสามนี้เป็นลูกของนางสมุททชา พระองค์เป็นพระเจ้าลุงของข้าพระองค์ทั้งสาม.

พระราชาได้ฟังดังนั้น ก็ทรงสวมกอดจุมพิตหลานทั้ง ๓ ตน พลางทรงกรรแสงแล้วพาขึ้นปราสาท ทรงทำสักการะเป็นอันมากแล้ว ทรงกระทำปฏิสันถารแล้วถามว่า ดูก่อนภูริทัต พ่อมีฤทธิ์เดชสูงถึงอย่างนี้ ทำไมอาลัมพายน์จึงจับได้. พระภูริทัตนั้นจึงทูลเรื่องนั้นโดยพิศดารแล้ว เมื่อจะถวายโอวาทพระราชา จึงแสดงราชธรรมแก่พระเจ้าลุงโดยนัยมีอาทิว่า ขอพระราชทาน ธรรมเนียมพระราชาควรจะดำรงราชสมบัติโดยทำนองอย่างนี้.

ลำดับนั้น สุทัสสนะ จึงทูลพระราชาว่า ข้าแต่พระเจ้าลุง มารดาของข้าพระองค์ยังไม่พบเจ้าภูริทัต ก็ยังกลัดกลุ้มอยู่ ข้าพระองค์ไม่อาจจะอยู่ช้าได้.

ราชา. ดีละพ่อ จงพากันไปก่อนเถิด แต่ว่าลุงอยากจะพบน้องของเราบ้าง ทำอย่างไรจึงจะได้พบกัน.

สุทัสสนะ. ข้าแต่พระเจ้าลุง พระเจ้ากาสิกราชผู้เป็นพระอัยกาของข้าพระองค์ เดี๋ยวนี้อยู่ที่ไหนเล่า.

ราชา. ดูก่อนพ่อ พระเจ้ากาสิกราชนั้นต้องพรากจากน้องสาวของลุงแล้วไม่สามารถจะอยู่เสวยราชสมบัติได้ ได้ละราชสมบัติทรงผนวชเสียแล้วเสด็จไปอยู่ในไพรสณฑ์แห่งโน้น.

สุทัสสนะ. ข้าแต่พระเจ้าลุง มารดาของข้าพระองค์ประสงค์จะพบพระเจ้าลุงและพระอัยกาด้วย ถึงวันโน้น พระองค์จงเสด็จไปยังสำนักพระอัยกา ข้าพระองค์จักพามารดาไปยังอาศรมพระอัยกา พระเจ้าลุงจักได้พบมารดาของข้าพระองค์ในที่นั้นทีเดียว. ดังนั้นทั้ง ๓ ตน จึงกำหนดนัดหมายวันแก่พระเจ้าลุงแล้ว ออกจากพระราชนิเวศน์. พระราชาส่งราชภาคิไนยไปแล้ว ก็ทรงพระกรรแสงแล้วเสด็จกลับ. หลานทั้งสามตน ก็แทรกแผ่นดินลงไปนาคพิภพ.

จบนาคคเวสนกัณฑ์

เมื่อพระมหาสัตว์ถึงนาคพิภพเสียงร่ำไรรำพันก็เกิดขึ้นพร้อมกัน ฝ่ายพระภูริทัตเหน็ดเหนื่อยเพราะเข้าอยู่ในกระโปรงถึงหนึ่งเดือน จึงเลยนอนเป็นไข้ มีพวกนาคมาเยี่ยมนับไม่ถ้วน พระภูริทัตนั้นเหน็ดเหนื่อยเพราะปราศรัยกับนาคเหล่านั้น. กาณาริฏฐะ ซึ่งยังไปเทวโลกครั้นไม่พบพระมหาสัตว์ก็กลับมาก่อน. ลำดับนั้น ญาติมิตรของพระมหาสัตว์เห็นว่ากาณาริฏฐะนั่นเป็นผู้ดุร้ายหยาบคายสามารถจะห้ามนาคบริษัทได้ จึงให้กาณาริฏฐะเป็นผู้เฝ้าประตูห้องบรรทมของพระมหาสัตว์.

ฝ่ายสุโภคะก็เที่ยวไปทั่วหิมพานต์ จากนั้นจึงตรวจตราต่อไป ตามหามหาสมุทรและแม่น้ำนอกนั้น แล้วตรวจตรามาถึงแม่น้ำยมุนา.

ฝ่ายพราหมณ์เนสาทเห็นอาลัมพายน์เป็นโรคเรื้อนจึงคิดว่า เจ้านี่ทำพระภูริทัตให้ลำบากจึงเกิดเป็นโรคเรื้อน ส่วนเราก็เป็นคนชี้พระภูริทัตผู้มีคุณแก่เรามากให้อาลัมพายน์ด้วยอยากได้แก้ว กรรมชั่วอันนั้นคงจักมาถึงเรา เราจักไปยังแม่น้ำยมุนาตลอดเวลาที่กรรมนั้นจะยังมาไม่ถึง แล้วจักกระทำพิธีลอยบาปที่ท่าปยาคะ เขาจึงไปที่ท่าน้ำปยาคะแล้วกล่าวว่า เราได้ทำกรรมประทุษร้ายมิตรในพระภูริทัต เราจักลอยบาปนั้นไปเสีย ดังนี้แล้วจึงทำพิธีลงน้ำ.

ขณะนั้น สุโภคะไปถึงที่นั้น ได้ยินคำของพราหมณ์เนสาทนั้นจึงคิดว่าได้ยินว่าตาคนนี้บาปหนา พี่ชายของเราให้ยศศักดิ์มันมากมายแล้ว กลับไปชี้ให้หมองู เพราะอยากได้แก้ว เราเอาชีวิตมันเสียเถิด ดังนี้แล้วจึงเอาหางพันเท้าพราหมณ์ทั้งสองข้าง ลากให้จมลงในน้ำ พอจวนจะขาดลมหายใจจึงหย่อนให้หน่อยหนึ่ง. พอพราหมณ์โผล่หัวขึ้นได้ก็กลับลากให้จมลงไปอีก ทรมานให้ลำบากอย่างนี้อยู่หลายครั้ง พราหมณ์เนสาทโผล่หัวขึ้นได้จึงกล่าวคาถาว่า

น้ำที่โลกสมมติว่าสามารถลอยบาปได้ มีอยู่ที่ท่า
ปยาคะ ภูตผีอะไรฉุดเราลงสู่แม่น้ำยมุนาอันลึก.

บรรดาบทเหล่านั้น **บทว่าโลกฺย** ความว่า น้ำอันโลกสมมติว่าสามารถลอบบาปได้อย่างนี้. บทว่า **สชฺชนฺตุ** ความว่า น้ำเห็นปานนี้ที่จัดไว้สำหรับประพรม. บทว่า **ปยาคสฺมึ** ได้แก่ มีอยู่ที่ท่าปยาคะ.

ลำดับนั้น สุโภคะ ได้กล่าวกะพราหมณ์เนสาทนั้นด้วยคาถาว่า

นาคราชนี้ใดเป็นใหญ่ในโลก เรืองยศ พันกรุง
พาราณสีไว้โดยรอบ เราเป็นลูกของนาคราชผู้ประ-
เสริฐนั้น ดูก่อนพราหมณ์ นาคทั้งหลายเรียกเราว่า
สุโภคะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยเทส** ตัดเป็น **โย เอโส** แปลว่า นาคราชนั้นใด. บทว่า **ปกิรหรี สมนฺตโต** ความว่า พันกรุงพาราณสีไว้ทั้งหมด โดยรอบปรกพังพานไว้ข้างบน โดยสามารถนำทุกข์เข้าไปแก่ผู้เป็นข้าศึก.

ลำดับนั้น พราหมณ์เนสาทจึงคิดว่า นาคนี้เป็นพี่น้องของพระภูริทัต จักไม่ไว้ชีวิตเรา อย่ากระนั้นเลย เราจะยกยอเกียรติคุณของนาคนี้ทั้งมารดาและบิดาของเขา ให้ใจอ่อนแล้วขอชีวิตเทไว้ ดังนี้แล้วจึงกล่าวคาถาว่า

ถ้าท่านเป็นโอรสของนาคราชผู้ประเสริฐ ผู้เป็นพระราชาของชนชาวกาสี เป็นอธิบดีอมร พระชนกของท่านเป็นใหญ่คนโตผู้หนึ่ง และพระชนนีของท่านก็ไม่มีใครเทียบเท่าในหมู่มนุษย์ ผู้มีอานุภาพมากเช่นท่าน ย่อมไม่สมควรจะฉุดแม่คนที่เป็นเพียงทาสของพราหมณ์ให้จมน้ำเลย.

ในพระคาถานั้น โดยนามอีกอย่างว่า **กาสี** ชนทั้งหลายเรียกกันว่าพระราชาผู้เป็นอิสระในแคว้นกาสี ซึ่งมีชื่ออย่างนี้ พราหมณ์พรรณนาแคว้นกาสี ให้เป็นของพระเจ้ากาสี เพราะพระราชธิดาผู้เป็นใหญ่ในแคว้นกาสียึดเอา. บทว่า **อมราธิปสฺส** ความว่า ผู้เป็นใหญ่แห่งนาคทั้งหลาย กล่าวคืออมร เพราะมีอายุยืน. บทว่า **มเหสกฺโข** ความว่า เป็นผู้หนึ่งบรรดาผู้มีศักดิ์ใหญ่. บทว่า **ทาสํ ปิ** ความว่า จริงอยู่ผู้มีอานุภาพมากเช่นท่าน ไม่ควรเพื่อจะทำผู้ไม่มีอานุภาพ แม้เป็นทาสของพราหมณ์ให้จมน้ำ จะป่วยกล่าวไปไยถึงพราหมณ์ผู้มีอานุภาพมากเล่า.

ลำดับนั้น สุโภคะ จึงกล่าวกะพราหมณ์นั้นว่า เจ้าพราหมณ์ชั่วร้าย เจ้าสำคัญว่า จะหลอกให้เราปล่อยหรือ เราไม่ไว้ชีวิตเจ้า เมื่อจะประกาศกรรมที่พราหมณ์นั้นการทำจึงกล่าวว่า

เจ้าแอบต้นไม้ยิงเนื้อซึ่งมาเพื่อจะดื่มน้ำ เนื้อถูก
ยิงแล้วรู้สึกได้ด้วยกำลังลูกศร จึงวิ่งหนีไปไกล เจ้า
ไปพบมันล้มอยู่ในป่าใหญ่ จึงแล่เนื้อหามมาถึงต้นไทร
ในเวลาเย็น อันกึกก้องไปด้วยเสียงร้องของนกดุเหว่า
และนกสาลิกามีใบเหลือง เกลื่อนกล่นไปด้วยย่านไทร
มีฝูงนกดุเหว่าร้องอยู่ระงม น่ารื่นรมย์ใจ ภูมิภาคเขียว
ไปด้วยหญ้าแพรกอยู่เป็นนิตย์ พี่ชายของเราเป็นผู้รุ่ง
เรืองไปด้วยฤทธิ์และยศ มีอานุภาพมาก อันนางนาค
กัญญาทั้งหลายแวดล้อม ปรากฏแก่เจ้าผู้อยู่ที่ต้นไทร
นั้น ท่านพาเจ้าไปเลี้ยงดู บำรุงบำเรอด้วยสิ่งที่น่าใคร่
ทุกอย่าง เป็นคนประทุษร้ายต่อท่านผู้ไม่ประทุษร้าย
เวรนั้นมาถึงเจ้าในที่นี้แล้ว เจ้าจงเหยียดคอออกเร็ว ๆ
เถิด เราจักไม่ไว้ชีวิตเจ้า เราระลึกถึงเวรที่เจ้าทำต่อ
พี่ชายเรา จึงจักตัดศีรษะเจ้าเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สายํ นิโคฺรธมุปาคมิ** ความว่า ท่านเข้าไปยังต้นไทรในเวลาวิกาล. บทว่า **ปิงฺคิยํ** ความว่า มีใบสีเหลือง. บทว่า **สณฺฐตายุตฺ** แปลว่า เกลื่อนกล่นไปด้วยย่านไทร. บทว่า **โกกิลาภิรุทํ** ความว่า มีฝูงนกดุเหว่าร้องอยู่ระงม. บทว่า **ภุวํ หริตสทฺทลํ** ความว่า ภูมิภาคเขียวไปด้วยหญ้าแพรกอยู่เป็นนิตย์ เพราะเกิดในที่ใกล้น้ำ. บทว่า **ปาตุรหุ** ความว่า พี่ชายของเรานั้นได้ปรากฏชัดแก่เจ้าผู้อยู่ที่ต้นไทรนั้น. บทว่า **อิทฺธิยา** แปลว่าด้วยเดชแห่งฤทธิ์. บทว่า **โส เตน** ความว่า ท่านนั้นอันพี่ชายของเราพาไปสู่ภพของตนแล้วเลี้ยงดู. บทว่า **ปริสรํ** ความว่า เราระลึกนึกถึงเวรคือกรรมชั่วที่เจ้าทำแก่พี่ชายของเรา. บทว่า **เฉทยิสฺสามิ** แปลว่า เราจักตัด.

ลำดับนั้นพราหมณ์เนสาทจึงคิดว่า นาคนี้เห็นจะไม่ไว้ชีวิตเราแน่ แต่ถึงกระนั้นเราก็ควรจะพยายามกล่าวอะไรๆ เพื่อให้พ้นให้จงได้ จึงกล่าวคาถาว่า

พราหมณ์ผู้ทรงเวท ๑ ผู้ประกอบในการขอ ๑
ผู้บูชาไฟ ๑ ทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นพราหมณ์ที่ใคร ๆ
ไม่ควรจะฆ่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอเตหิ** ความว่า พราหมณ์เป็นผู้อันใครไม่ควรฆ่า คือฆ่าไม่ได้ ด้วยเหตุ ๓ ประการนี้ มีพราหมณ์ผู้ทรงเวทเป็นต้น เพราะผู้ใดฆ่าพราหมณ์ ผู้นั้นย่อมเกิดในนรก.

สุโภคะ ได้ฟังดังนั้นแล้ว ก็เกิดความลังเลใจ จึงคิดว่า เราจะพาพราหมณ์นี้ไปยังนาคพิภพ สอบถามพี่น้องดูก็จักรู้ได้ ดังนี้จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

เมืองของท้าวธตรฐ อยู่ภายใต้แม่น้ำยมุนา จด
หิมวันตบรรพตซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลแม่น้ำยมุนา ล้วนแล้ว
ไปด้วยทองคำงามรุ่งเรือง พี่น้องร่วมท้องของเรา ล้วน
เป็นคนมีชื่อลือชา อยู่ในเมืองนั้น ดูก่อนพราหมณ์
พี่น้องของเราเหล่านั้นจักว่าอย่างไร เราจักต้องเป็น
อย่างนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยํ ปุรี** แปลว่า นครใด. บทว่า **โอคาหฺหิ** ความว่า อยู่ลึกลงไปใต้แม่น้ำยมุนา. บทว่า **คิริมาหจฺจ ยามุนึ** ความว่า ตั้งอยู่ไม่ไกลแต่แม่น้ำยมุนา จดหิมวันตบรรพต. บทว่า **โชตเต** แปลว่า รุ่งเรืองอยู่. บทว่า **ตตฺถ เต** ความว่า พี่ชายของเราเหล่านั้น อยู่ในนครนั้น. อธิบายว่าเมื่อเจ้าถูกนำไปในที่นั้น พี่ชายเหล่านั้นว่าอย่างใด เจ้าจักเป็น

อย่างนั้น ก็ถ้าเจ้ากล่าวคำจริง ชีวิตของเจ้าก็จะมีอยู่ ถ้ากล่าวคำไม่จริง เราจะตัดศีรษะของเจ้าในที่นั้นทีเดียว.

สุโภคะครั้นกล่าวดังนั้นแล้ว จึงจับคอพราหมณ์เสือกไสไปพลางบริภาษไปพลาง จนถึงประตูปราสาทของพระโพธิสัตว์.

จบสุโภคกัณฑ์

ลำดับนั้น กาณาริฏฐะนั่งเฝ้าประตูอยู่ เห็นสุโภคะพาพราหมณ์เนสาททรมานมาดังนั้น จึงเดินสวนทางไปบอกว่า แน่ะ พี่สุโภคะ พี่อย่าเบียดเบียนพราหมณ์นั้น เพราะพวกที่ชื่อว่าพราหมณ์ในโลกนี้ เป็นบุตรท้าวมหาพรหม ถ้าท้าวมหาพรหมรู้เข้าก็จักโกรธว่า นาคเหล่านี้ เบียดเบียนแม้ลูกทั้งหลายของเราแล้ว จักทำนาคพิภพทั้งสิ้นให้พินาศ เพราะพวกที่ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เป็นผู้ประเสริฐและมีอานุภาพมากในโลก พี่ไม่รู้จักอานุภาพของพวกพราหมณ์เหล่านั้น ส่วนข้าพเจ้าเองรู้ เล่ากันมาว่า กาณาริฏฐะในภพที่เป็นลำดับที่ล่วงมาได้เกิดเป็นพราหมณ์บูชายัญ เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวอย่างนี้ ก็แลครั้นกล่าวแล้วด้วยอำนาจที่ตนเคยเสวยมาในกาลก่อน จึงมีปกติฝึงอยู่ในการบูชายัญ จึงเรียกสุโภคะและนาคบริษัทมาบอกว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย จงมาเถิด เราจักพรรณนาคุณของพราหมณ์ผู้ทำการบูชายัญ ดังนี้แล้วเมื่อเริ่มกล่าวพรรณนายัญจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พี่สุโภคะ ยัญและเวททั้งหลายในโลกที่
พวกพราหมณ์นอกนี้ประกอบขึ้น ไม่ใช่เป็นของเล็ก
น้อยเพราะฉะนั้น ผู้ติเตียนพราหมณ์ซึ่งใคร ๆ ไม่ควร
ติเตียน ชื่อว่าย่อมละทิ้งทรัพย์เครื่องปลื้มใจและธรรม
ของสัตบุรุษเสีย

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนิตฺตรา** ความว่า ดูก่อนสุโภคะ ยัญและเวททั้งหลายในโลกนี้ ที่พวกพราหมณ์ประกอบขึ้น ไม่ใช่เป็นเล็กน้อย ไม่เลวทราม มีอานุภาพมาก. ยัญและเวทเหล่านั้น ที่พวกพราหมณ์นอกนี้ประกอบขึ้น เพราะฉะนั้น แม้พราหมณ์ทั้งหลายเป็นผู้ไม่ใช่เล็กน้อยเลย. บทว่า **ตทคฺครยฺหํ** ความว่า ผู้ติเตียนพราหมณ์ที่ไม่ควรติ ชื่อว่า ย่อมละทิ้งทรัพย์และธรรมของสัตบุรุษ คือของบัณฑิตทั้งหลาย.

เล่ากันมาว่า เขาได้กล่าวว่า นาคบริษัททั้งหลายอย่าได้เพื่ออันกล่าวว่า พราหมณ์นี้ ได้ทำกรรมประทุษร้ายต่อมิตรในพระภูริทัตนี้.

ลำดับนั้น กาณาริฏฐะ ได้กล่าวกะสุโภคะนั้นว่า ดูก่อนพี่สุโภคะ พี่สุโภคะรู้หรือไม่ว่าโลกนี้ใครสร้าง เมื่อสุโภคะตอบว่า ไม่รู้ เพื่อจะแสดงว่าโลกนี้ท้าวมหาพรหม ปู่ของพวกพราหมณ์สร้าง จึงกล่าวคาถาอีกว่า

พวกพราหมณ์ ถือการทรงไตรเพท พวกกษัตริย์
ปกครองแผ่นดิน พวกแพศย์ยึดการไถนา และพวกศูทร
ยึดการบำเรอ วรรณะทั้ง ๔ นี้ เข้าถึงการงามตามที่
อ้างมาเฉพาะอย่าง ๆ นั้น กล่าวกันว่า มหาพราหมผู้มี
อำนาจจัดทำไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปาคู** แปลว่า เข้าถึงแล้ว. เล่ากันมาว่า พรหมนิรมิตวรรณะ ๔ มี พราหมณ์เป็นต้นแล้ว กล่าวกะพราหมณ์ทั้งหลายผู้ประเสริฐ เป็นอันดับแรกว่า พวกท่านจงยึดการศึกษาไตรเพทเท่านั้น อย่างกระทำสิ่งอะไรอื่น. กล่าวกะพระราชาว่า พวกท่านจงปกครองแผ่นดินอย่างเดียว อย่ากระทำสิ่งอะไรอื่น. กล่าวพวกแพศย์ว่า พวกท่านจง ยึดการไถนาอย่างเดียว. กล่าวกะพวกศูทรว่า พวกท่านจงยึดการบำเรอวรรณะ ๓ อย่างเดียว

ตั้งแต่นั้นมา ท่านกล่าวว่า พราหมณ์ผู้ประเสริฐยึดการศึกษาไตรเพท พระราชายึดการปกครอง แพศย์ยึดการไถนา ศูทรยึดการบำเรอ. บทว่า **ปจฺเจกํ ยถาปเทสํ** ความว่า เมื่อจะเข้ายึด ยึดเอาตามทำนองที่พราหมณ์กล่าวแล้ว โดยสมควรตามตระกูล และประเทศของตน. บทว่า **กตาหุ เอเต วสินาติ อาหุ** ความว่า ท่านแสดงว่า พราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้อันท้าวมหาพรหม ผู้มีอำนาจได้สร้างไว้อย่างนี้.

กาณาริฏฐะกล่าวว่า ขึ้นชื่อว่า มหาพรหมผู้มีอานุภาพมากอย่างนี้ ก็ผู้ใดทำจิตให้เลื่อมใสในมหาพรหมณ์เหล่านั้น ย่อมให้ทาน ผู้นั้นไม่มีการถือปฏิสนธิในที่อื่น ย่อมไปสู่เทวโลก อย่างเดียวจึงกล่าวว่า

พระพรหมผู้สร้างโลก ท้าววรุณ ท้าวกุเวร ท้าวโสมะ พระยายม พระจันทร์ พระวายุ พระอาทิตย์ แม้ท่านเหล่านี้ ก็ล้วนบูชายัญมามากแล้ว และบูชาสิ่งที่น่าใคร่ทุกอย่าง แก่พราหมณ์ผู้ทรงเวท ท้าวอรชุน และท้าวภีมเสน มีกำลังมาก มีแขนนับพัน ไม่มีใครเสมอในแผ่นดิน ยกธนูได้ ๕๐๐ คัน ก็ได้บูชาไฟมาแต่ก่อน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอเตปิ** ได้แก่ เทวราชผู้บูชายัญเป็นต้นเหล่านั้น. บทว่า **ปุถุโล** ความว่า บูชายัญมามากมาย. ด้วยบทว่า **อถ สพฺพกาเม** นี้ ท่านแสดงว่า อนึ่ง ให้สิ่งซึ่งน่าใคร่ทั้งปวง แก่พราหมณ์ผู้ทรงเวท จึงถึงฐานะเหล่านี้. บทว่า **วิกาสิตา** แปลว่า ฉุดคร่ามา. บทว่า **จาปสตานิ ปญฺจ** ความว่า ไม่ใช่เพียงคันธนู ๕๐๐ คัน ถึงธนูใหญ่ ๕๐๐ คัน ก็ยังคร่ามาได้ด้วยตนเอง. เสนาผู้น่ากลัว ชื่อว่า ภีมเสนะ. บทว่า

สหสฺสพาหุ ความว่า ไม่ใช่ท่านมีแขนนับพัน หมายความว่า ท่านสามารถยกธนูใหญ่ ซึ่งต้องยกด้วยแขนจำนวน ๑,๐๐๐ แขน ของคนผู้ถือธนู ๕๐๐ คนได้ เพราะเหตุนั้นจึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า **อาทหิ ชาติเวทำ** ความว่า ในกาลนั้น พระราชาแม้นั้น ให้พราหมณ์ทั้งหลายอิ่มหนำด้วยกามทั้งปวง ให้จุดไฟตั้งบำเรอไฟ เพราะเหตุนั้นนั่นแลท่าน จึงบังเกิดในเทวโลก เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า ชื่อว่า พราหมณ์ทั้งหลายเป็นใหญ่ในโลกนี้.

กาณาริฏฐะนั้นเมื่อจะสรรเสริญเฉพาะพวกพราหมณ์ แม้ให้ยิ่งขึ้นไป จึงกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนพี่สุโภคะ ผู้ใดเลี้ยงพราหมณ์ มานานด้วย
ข้าวและน้ำตามกำลัง ผู้นั้นมีจิตเลื่อมใสอนุโมทนาอยู่
ได้เป็นเทพเจ้าองค์หนึ่ง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โย** เป็นบทแสดงอนิยม คือท่านแสดงว่าผู้นั้นใดเช่นพระเจ้าพาราณสีองค์เก่า. บทว่า **ยถานุภาวำ** ความว่า บริจาคสิ่งทั้งหมดที่มีอยู่แก่เขาตามกำลังแล้วให้บริโภค. บทว่า **เทวญฺญตโร** ความว่า ดูก่อนพี่สุโภคะเขาได้เป็นเทวราชผู้มีศักดิ์ใหญ่ตนหนึ่ง. พราหมณ์ทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นทักขิไณยบุคคลผู้เลิศอย่างนี้.

ลำดับนั้น กาณาริฏฐะ เมื่อจะนำเหตุแม้อื่นอีกมาแสดง จึงกล่าวคาถาว่า

พราหมณ์ผู้ใด สามารถบูชาเทวดา คือไฟ ผู้กิน
มาก มีสีไม่ทราม ไม่อิ่มหนำด้วยเนยใส พราหมณ์
ผู้นั้น บูชายัญวิธี แก่เทวดา คือ ไฟผู้ประเสริฐแล้ว
ไดไปบังเกิดในทิพยคติและได้เข้าเฝ้าพระเจ้ายุตินทะ.[๑]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มหาสนำ** แปลว่า ผู้กินมาก. บทว่า เชตุำ แปลว่า เมื่ออิ่มหนำ. บทว่า **ยญฺญตฺตำ** ได้แก่ วิธีบูชายัญ. บทว่า

๑. บาลีเป็น พระเจ้ามุจลินท์.

วรโต ได้แก่ บูชาเทวดาคือไฟผู้ประเสริฐ. บทว่า **มุชตินฺทชฺฌคจฺฉิ** ความว่า พระเจ้ามุชตินทะได้ทรงเข้าถึงแล้ว.

เล่ากันมาว่า พระราชาพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า มุชตินทะ ในกรุงพาราณสี ในกาลก่อน ตรัสสั่งให้เรียกพราหมณ์ทั้งหลายมาแล้ว ถามถึงทางไปสวรรค์.

ลำดับนั้น พราหมณ์เหล่านั้น ทูลพระราชานั้นว่า ขอพระองค์จงทรงกระทำสักการะ แก่พวกพราหมณ์ และแก่เทวดาผู้เป็นพราหมณ์ เมื่อพระราชาตรัสถามว่า เทวดาผู้เป็นพราหมณ์เหล่าไหน จึงทูลว่า เทวดาคือไฟ ดังนี้ แล้วจึงทูลพระราชาว่า ขอพระองค์จงให้ไฟนั้นอิ่มหนำด้วยเนยใสและเนยข้น พระราชานั้นได้ทรงกระทำอย่างนั้น.

กาณาริฏฐะนั้น เมื่อจะประกาศความนั้น จึงกล่าวคาถานี้ว่า

พระเจ้าทุทีปะ มีอานุภาพมาก มีอายุ ๑,๐๐๐ ปี
มีพระรูปงาม น่าดูยิ่งนัก ทรงละแว่นแคว้น อันไม่มี
ที่สุดพร้อมทั้งเสนา เสด็จออกผนวชแล้ว ได้เสด็จสู่
สวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปพฺพชิ** ความว่า ผู้ครองราชสมบัติสิ้น ๕๐๐ ปี กระทำสักการะแก่พราหมณ์ทั้งหลาย แล้วละราชสมบัติอันหาที่สุดมิได้ พร้อมด้วยเสนาออกผนวช ทรงการทำสมณธรรม ๕๐๐ ปี เป็นพระทักขิไณยผู้เลิศน่าดูน่าชม. บทว่า **ทุทีโปปิ** ท่านกล่าวว่า พระราชาทรงพระนามว่า ทุทีปะ นั้น บูชาพราหมณ์ทั้งหลายเท่านั้น ก็เสด็จไปสู่สวรรค์ บาลีว่า **ทุทิปะ** ก็มี.

กาณาริฏฐะ เมื่อจะแสดงอุทาหรณ์แม้อื่นอีก แก่สุโภคะนั้น จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พี่สุโภคะ พระเจ้าสาครราชทรงปราบ
แผ่นดินอันมีสาครเป็นที่สุด รับสั่งให้ตั้งเสาผูกสัตว์
บูชายัญอันงามยิ่งนัก ล้วนแล้วด้วยทองคำ ทรงบูชา
ไฟแล้วได้เป็นเทพเจ้าองค์หนึ่ง แม่น้ำคงคาและ
สมุทร เป็นที่สั่งสมนมส้ม ย่อมเป็นไปด้วยอานุภาพ
ของผู้ใด ผู้นั้นคือ พระเจ้าอังคโลมบาท ทรงบำเรอ
ไฟ แล้วเสด็จไปเกิดในพระนครของท้าวสหัสสนัยน์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สาครนฺตํ** ได้แก่ แผ่นดินมีสาครเป็นที่สุด. บทว่า **อุสฺเสสิ** ความว่า เมื่อท่านถามถึงทางสวรรค์กะพวกพราหมณ์ ครั้นพวกพราหมณ์กล่าวว่า จงให้ยกเสาบูชายัญทองคำขึ้น จึงให้ยกขึ้นเพื่อฆ่าสัตว์เลี้ยง. บทว่า **เวสฺสานรมาทหาโน** ความว่า เริ่มบูชาไฟเทวดา อีกอย่างหนึ่งบาลีว่า เวสฺสานรึ ดังนี้ก็มี. บทว่า **เทวญฺญตโร** กาณาริฏฐะกล่าวว่า ดูก่อนพี่สุโภคะ ก็พระราชาองค์นั้นบูชาไฟแล้ว ได้เป็นเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่ตนหนึ่ง. บทว่า ยสฺสานุภาเวน ความว่า ดูก่อนพี่สุโภคะ แม่น้ำคงคาและมหาสมุทรใครสร้างพี่รู้ไหม. สุโภคะกล่าวว่า เราไม่รู้. กาณาริฏฐะกล่าวว่า พี่ไม่รู้อะไร พี่รู้แต่จะโบยตีพราหมณ์เท่านั้น ก็ในอดีตกาลพระเจ้ากรุงพาราณสีทรงพระนามว่าอังคโลมบาท ตรัสถามทางสวรรค์กะพวกพราหมณ์ เมื่อพวกพราหมณ์ทูลว่า พระองค์จงเสด็จเข้าไปหิมวันต์กระทำสักการะแก่พราหมณ์ทั้งหลายแล้วบำเรอไฟ พระองค์จึงพาแม่โคนมและพระมเหสีหาประมาณมิได้เข้าไปยังหิมวันต์ได้กระทำอย่างนั้น เมื่อพระราชตรัสถามว่า นมสดและนมส้มที่เหลือจากพวกพราหมณ์บริโภคแล้วจะพึงทำอย่างไร จึงกล่าวว่าจงทิ้งเสีย. ในที่ ๆ น้ำนมแต่ละน้อยถูกทิ้งลงไปนั้น ๆ ได้กลายเป็นแม่น้ำน้อย ส่วนน้ำนมนั้นกลายเป็นนมส้มไหลไปขังอยู่ในที่ใด ที่นั้นได้กลายเป็นสมุทรไป พระเจ้าพาราณสีทรงกระทำสักการะเห็นปานนี้ เสด็จไปสู่บุรีของท้าวสหัสสนัยน์ ผู้บำเรอไฟตามวิธีที่พราหมณ์กล่าว ด้วยประการฉะนี้.

กาณาริฏฐะ ครั้นนำอดีตนิทานนี้มาชี้แจงแก่สุโภคะดังนี้แล้ว จึงกล่าวคาถาว่า

เทวดาผู้ประเสริฐ มีฤทธิ์มาก มียศ มีเสนา-
บดีของท้าววาสวะในไตรทิพย์ กำจัดมลทินด้วยโสม-
ยาควิธี (บูชาด้วยการดื่มน้ำโสม) ได้เป็นเทพเจ้าองค์
หนึ่ง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โส โสมยาเคน มลำ วิหนฺตฺวา** ความว่า ดูก่อนพี่สุโภคะผู้เจริญ บัดนี้ ผู้ที่เป็นเสนาบดีของท้าวสักกเทวราช มียศมาก เป็นเทพบุตร แม้ผู้นั้น เมื่อก่อน เป็นพระเจ้าพาราณสี ถามถึงทางเป็นที่ไปสวรรค์กะพวกพราหมณ์ เมื่อพวกพราหมณ์กล่าวว่าขอพระองค์จงลอยมลทินของตน ด้วยโสมยาควิธีแล้วจะไปสู่เทวโลก จึงทรงกระทำสักการะใหญ่แก่พราหมณ์ทั้งหลายแล้ว กระทำการบูชาโสมยาคะ ตามวิธีที่พวกพราหมณ์เหล่านั้นกล่าวแล้ว จึงทรงกำจัดมลทินด้วยวิธีนั้นแล้ว เกิดเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่ง เมื่อจะประกาศความนี้จึงกล่าวอย่างนี้

เมื่อกาณาริฏฐะจะแสดงอุทาหรณ์แม้อื่นอีกแก่สุโภคะ จึงกล่าวว่า

เทวดาผู้ประเสริฐ มีฤทธิ์เรืองยศสร้างโลกนี้โลก
หน้า แม่น้ำภาคีรถี[๑] ขุนเขาหิมวันต์และเขาวิชฌะ ได้
บูชาไฟมาก่อน ภูเขามาลาคิริ ขุนเขาหิมวันต์ เขา
วิชฌะ ภูเขาสุทัสนะ ภูเขานิสภะ ภูเขากากเวรุ
ภูเขาเหล่านี้ และภูเขาใหญ่อื่น ๆ กล่าวกันว่าพวก
พราหมณ์ผู้บูชายัญได้ก่อสร้างไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โสปิ ตทา อาทหิ ชาตเวทำ ท่าน แสดงว่า ดูก่อนพี่สุโภคะ. มหาพรหมใด ได้สร้างโลกนี้และโลกหน้า แม่น้ำ

๑. ศัพท์ว่า ภาติรถี อรรถกถาว่า ภาติรถิคงคา อภิธานว่า ภาคิรถี.

ภาคีรถี แม่น้ำคงคา ขุนเขาหิมวันต์ เขาวิชฌะและเขากากเวรุ ในกาลใด มหาพรหมแม้นั้นได้เป็นมาณพก่อนกว่าพรหมอุบัติ ในกาลนั้นเขาเริ่มต้นบูชาไฟเป็นมหาพรหมได้สร้างทุกสิ่งทุกอย่าง พราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ก็เป็นอย่างนั้น. บทว่า **จิตฺยา กตา** ความว่า เล่ากันมาว่า เมื่อก่อน พระเจ้ากรุงพาราณสีพระองค์หนึ่ง ตรัสถามถึงทางไปสวรรค์กะพวกพราหมณ์ เมื่อพวกพราหมณ์ทูลว่า ขอพระองค์จงทำสักการะแก่พวกพราหมณ์ พระองค์ก็ได้ถวายมหาทานแก่พราหมณ์เหล่านั้นแล้ว ตรัสถามว่า ในการให้ทานของข้าพเจ้านี้ ไม่มีผลหรือ เมื่อพวกพราหมณ์ทูลว่า มีทั้งหมดพระเจ้าข้า แต่อาสนะไม่เพียงพอแก่พวกพราหมณ์ จึงรับสั่งให้ก่ออิฐสร้างอาสนะทั้งหลาย. ที่นอนและตั่งที่พระองค์ให้ก่อสร้างขึ้นนั้น เจริญด้วยอานุภาพของพวกพราหมณ์ กลายเป็นภูเขามาลาคิริเป็นต้น ภูเขาเหล่านั้นกล่าวกันว่า พวกพราหมณ์ผู้บูชายัญได้สร้างไว้ด้วยประการฉะนี้แล.

ลำดับนั้น กาณาริฏฐะจึงกล่าวกะสุโภคะนั้นอีกว่า พี่สุโภคะ ก็พี่รู้หรือไม่ว่า เพราะเหตุไร สมุทรนี้จึงเกิดเป็นน้ำเค็ม ดื่มไม่ได้. สุโภคะกล่าวว่า ดูก่อนอริฏฐะ พี่ไม่รู้. กาณาริฏฐะจึงกล่าวกะสุโภคะนั้นว่า พี่ก็รู้แต่จะเบียดเบียนพวกพราหมณ์เท่านั้นไม่รู้อะไรอื่นเลย คอยฟังเถิด จึงกล่าวคาถาว่า

ชนทั้งหลายเรียกพราหมณ์ผู้ทรงเวท ผู้เข้าถึง
คุณแห่งมนต์ ผู้มีตบะ ในโลกนี้ว่า ผู้ประกอบในการ
ขอ มหาสมุทรซัดท่วมพราหมณ์ผู้กำลังตระเตรียมน้ำ
อยู่ ที่ฝั่งมหาสมุทร เพราะเหตุนั้น น้ำในมหาสมุทร
จึงดื่มไม่ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยาจโยคีติธาหุ** ความว่า ชนทั้งหลายในโลกนี้เรียกพราหมณ์นั้นว่า ยาจโยคี ผู้ประกอบในการอ้อนวอนขอ. บทว่า **อุทกำ**

สชฺชนฺตํ ความว่า เล่ากันว่า วันหนึ่งพราหมณ์นั้น กระทำกรรมคือการลอยบาป ยืนอยู่ที่ริมฝั่ง ตักน้ำจากสมุทร กระทำการดำเกล้าสระหัวของตน ขณะนั้นสาครกำเริบท่วมทับพราหมณ์นั้น ผู้กระทำอย่างนั้น มหาพรหมได้ทรงสดับเหตุนั้นจึงโกรธว่า ได้ทราบว่า สาครนี้ฆ่าบุตรเรา จึงสาปว่าสมุทรจงดื่มไม่ได้ จงเป็นน้ำเค็ม ด้วยเหตุนั้นนั่นเองสมุทรจึงดื่มไม่ได้ กลายเป็นน้ำเค็ม ชื่อว่าพราหมณ์เหล่านี้ มีคุณมากถึงปานนี้แล.

กาณาริฏฐะกล่าวต่อไปว่า

วัตถุที่ควรบูชา คือพวกพราหมณ์เป็นอันมากมี
อยู่บนแผ่นดิน ของท้าววาสวะ พราหมณ์ทั้งหลายมี
อยู่ในทิศบูรพา ทิศปัจฉิม ทิศทักษิณและทิศอุดร
ย่อมยังปีติและโสมนัสให้เกิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วาสวสฺส** ความว่า ของท้าววาสวะ คือของท้าวสักกเทวราช ผู้ให้ทานแก่พวกพราหมณ์ในกาลก่อนแล้วถึงความเป็นท้าววาสวะ. บทว่า **อายาควตฺถูนิ** ความว่า พราหมณ์เป็นอันมาก ในปฐพีคือในแผ่นดิน ผู้เป็นบุญเขตในกาลก่อนผู้เป็นทักขิไณยอันเคยมีอยู่. บทว่า **ปุริมํ ทิสํ** ความว่า แม้บัดนี้พราหมณ์เหล่านั้นมีอยู่ในทิศทั้ง ๔ นี้ ย่อมให้เกิดความปลื้มปีติเป็นอันมากคือนำมาซึ่งความมีปีติและโสมนัสแก่ท้าววาสวะนั้น.

อริฏฐะ พรรณนาถึงพราหมณ์ ยัญ และ เวทด้วยคาถา ๑๔ คาถาด้วยประการฉะนี้.

จบการพรรณนายัญญวาท

นาคเป็นอันมากผู้มาเยี่ยมเยียนพระมหาสัตว์ฟังถอยคำนั้นของกาณาริฏฐะนั้นแล้ว ก็พลอยถือเอาผิด ๆ ด้วยคิดว่า กาณาริฏฐะพูดแต่ความจริงเท่านั้น. พระมหาสัตว์นอนป่วยอยู่ ได้ฟังคำนั้นทั้งหมดแล้ว. ทั้งพวกก็มาแจ้งให้ท่านทราบอีก. ลำดับนั้นท่านคิดว่า อริฏฐะพรรณนาทางผิดๆ เอาเถอะเราจะทำลายวาทะของกาณาริฏฐะนั้น แล้วจักกระทำบริษัทให้เป็นสัมมาทิฏฐิ ท่านลุกขึ้นอาบน้ำ ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง นั่งบนธรรมาสน์ สั่งให้นาคบริษัททั้งหมดประชุมกัน ให้เรียกกาณาริฏฐะมาแล้วกล่าวว่า เจ้ากล่าวสรรเสริญสิ่งที่ไม่จริง คือ เวท ยัญ และพราหมณ์ทั้งหลาย ก็ขึ้นชื่อว่า การบูชายัญด้วยวิธีเวทของพราหมณ์ทั้งหลาย ไม่นับว่าเป็นสิ่งประเสริฐเลย และไม่ใช่เป็นทางแห่งสวรรค์ เราจะชี้ข้อไม่เป็นจริงในวาทะของท่าน ดังนี้แล้ว เมื่อจะเริ่มชื่อวาทะอันว่าด้วยประเภทแห่งยัญจึงกล่าวว่า

ดูก่อนอริฏฐะ ความกาลีคือความปราชัยของนักปราชญ์ทั้งหลายกลับเป็นความมีชัยของคนโง่เขลา ผู้ทรงเวท. ไตรเพทเป็นเหมือนอาการของพยับแดด เพราะเป็นของไม่เห็นเสมอไป มีคุณทางหลอกลวง พาเอาคนมีปัญญาไปไม่ได้ ไตรเพทมิได้มีเพื่อป้องกันคนผู้ประทุษร้ายมิตรผู้ล้างผลาญความเจริญ. เหมือนไฟที่คนบำเรอแล้ว ย่อมป้องกันโทสจริตทำกรรมชั่วไม่ได้ ถ้าคนทั้งหลายจะเอาไม้ที่มีอยู่ในโลกทั้งหมดพร้อมทั้งทรัพย์สมบัติของตน คลุกกับหญ้าให้ไฟเผา ไฟอันมีเดชไม่มีใครเทียม เผาสิ่งเหล่านั้นทั้งหมดก็ไม่อิ่ม ใครจะพึงทำให้ไฟซึ่งรู้รส ๒ อย่าง ให้อิ่มได้ นมสดแปร

ไปได้เป็นธรรมดาคือแปรเป็นนมส้ม แล้วเป็นเนยข้น ฉันใด ไฟก็มีความแปรเป็นธรรมดาฉันนั้น ไฟประกอบด้วยความเพียร (ในการสีไฟ) จึงจะเกิดได้ ไม่เคยได้เห็นไฟเข้าไปอยู่ในไม้แห้งและไม่สด คนสีไฟไม่สี ไฟก็ไม่เกิด ไฟไม่เกิดเพราะไม่มีคนทำให้เกิด ถ้าแหละไฟพึงอยู่ภายในไม่แห้งและไม่สด ป่าทั้งหมดในโลกก็จะพึงแห้งไป และไม้แห้งก็จะพึงลุกโพลง ถ้าคนทำบุญได้โดยเอาไม้และหญ้าให้ไฟกิน คนเผาถ่าน คนหุงเกลือ พ่อครัว และคนเผาศพ ก็จะพึงได้ทำบุญ ถ้าแม้พราหมณ์เหล่านี้ทำบุญได้เพราะการเลี้ยงไฟ เพราะเรียนมนต์ เพราะเลี้ยงให้อิ่มหนำ ในโลกนี้ใครๆ ผู้เอาของให้ไฟกิน จะชื่อว่าทำปัญหาไม่ เพราะเหตุไร เล่า เพราะไฟเป็นสิ่งอันโลกยำเกรง รู้รสสองอย่าง พึงกินได้มาก ทั้งเป็นของเหม็นมีกลิ่นอันไม่น่าฟูใจ คนเป็นอันมากไม่ชอบ พวกมนุษย์ละเว้น และเป็นของไม่ประเสริฐ คนบางพวกนับถือไฟเป็นเทวดาส่วนพวกมิลักขุนับถือน้ำเป็นเทวดา คนเหล่านี้ทั้งหมดนี้พูดผิด ไฟไม่ใช่เทพเจ้าตนใดคนหนึ่ง และน้ำไม่ใช่เทพเจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง โลกบำเรอไฟซึ่งไม่มีอินทรีย์ ไม่มีกายจะรู้สึกได้ ส่องแสงสว่างเป็นเครื่องทำการงานของประชาชน เมื่อยังทำบาปกรรมอยู่ จะพึงไปสุคติได้อย่างไร. พวกพราหมณ์ผู้ต้องการเลี้ยงชีวิตในโลกนี้กล่าวว่า พระพรหมครอบงำได้ทั้งหมด และว่าพระ-

พรหมบำเรอไฟ พระพรหมมีอานุภาพกว่าทุกสิ่ง และมีอำนาจไม่มีใครสร้าง กลับไปไหว้ไฟที่ตนสร้างเพื่อประโยชน์อะไร คำของพวกพราหมณ์น่าหัวเราะเยาะไม่ควรแก่การเพ่งเล็ง ไม่เป็นความจริง พวกพราหมณ์ในปางก่อนก่อขึ้นไว้ เพราะเหตุแห่งสักการะ พราหมณ์เหล่านั้น เมื่อลาภและสักการะเกิดขึ้น จึงร้อยกรองยัญพิธีว่าเป็นธรรมสงบระงับ ด้วยการฆ่าสัตว์บูชายัญ พวกพราหมณ์ถือการทรงไตรเพท พวกกษัตริย์ปกครองแผ่นดิน พวกแพศย์ยึดการไถนา และพวกศูทรยึดการบำเรอ วรรณะทั้ง ๔ เข้าถึงการงานตามที่อ้างมา เฉพาะอย่างๆ นั้น กล่าวกันว่า มหาพรหมผู้มีอำนาจจัดไว้ ถ้าคำนี้พึงเป็นคำจริงเหมือนดังที่พวกพราหมณ์กล่าวไว้ คนที่ไม่ใช่กษัตรย์ ไม่พึงได้ราช-สมบัติผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์ไม่พึงศึกษามนต์ คนนอกจากแพศย์ไม่พึงทำการไถนาเลย และพวกศูทรก็ไม่พึงพ้นจากการรับใช้ผู้อื่น เพราะคำนี้เป็นคำไม่จริงเป็นคำเท็จพวกคนหาเลี้ยงท้องกล่าวไว้ คนไม่มีปัญญาหลงเชื่อบัณฑิตทั้งหลายย่อมเห็นด้วยตนเอง เพราะพวกกษัตริย์ย่อมเก็บส่วยจากพวกแพศย์ พวกพราหมณ์ พวกพราหมณ์ถือศัสตราเที่ยวฆ่าสัตว์ เพราะเหตุไร พระ-พรหมจึงไม่ทำโลกอันแตกต่างกันเช่นนั้นให้ตรงเสีย ถ้าและพระพรหมเป็นใหญ่ เป็นผู้เจริญ ในโลกทั้งปวง เป็นเจ้าชีวิตของหมู่สัตว์ทำไมจึงจัดโลกทั้งปวง

ให้มีความทุกข์ ทำไมจึงไม่ทำโลกทั้งปวงให้มีความสุข แหละพรหมนั้นเป็นใหญ่ เป็นผู้เจริญในโลกทั้งปวง เป็นเจ้าชีวิตของหมู่สัตว์ เหตุไรจึงทำโลกโดยไม่เป็นธรรม คือมารยาและเจรจาคำเท็จมัวเมา ถ้าแหละพระพรหมนั้นเป็นผู้ใหญ่ก็เป็นผู้เจริญในโลกทั้งปวง เป็นเจ้าชีวิตของหมู่สัตว์ มีชื่อว่าเป็นเจ้าชีวิตของหมู่สัตว์ ก็ชื่อว่าเป็นเจ้าชีวิตอยุติธรรม เมื่อธรรมมีอยู่ พรหมนั้นก็จัดไม่เที่ยงธรรม ตั๊กแตน ผู้เสื้อ งู แมลงภู่ หนอนและแมลงวัน ใครฆ่าแล้วย่อมบริสุทธิ์ ธรรมเหล่านี้ ไม่ใช่ของพระอริยะ เป็นธรรมผิด ๆ ของชาวกัมโพชรัฐเป็นอันมาก.

บรรดาบทเหล่านั้นบทว่า **เวทชฺฌคตาริฏฺฐ** ความว่า ดูก่อนอริฏฐะ ชื่อว่าความสำเร็จไตรเพทในบัดนี้ ก็เป็นความยึดถือเอาความกาลี อันนับว่าเป็นความปราชัยของนักปราชญ์ แต่กลับเป็นความมีชัยชนะของคนโง่เขลาเบาปัญญา. บทว่า **มรีจิธมฺมํ** ความว่า จริงอยู่ไตรเพทนี้เป็นเหมือนอาการธรรมดาของพยับแดด. เพราะเป็นของไม่เห็นเสมอไป คนพาลทั้งหลายไม่รู้ซึ่งธรรมดาของพยับแดดนี้นั้นอันไม่มีจริงเป็นเหมือนมีจริง เพราะการเห็นไม่ติดต่อกันเหมือนหมู่เนื้อมองเห็นพยับแดดด้วยสัญญาว่า น้ำจึงพาตนเข้าถึงความพินาศ เพราะสัญญาว่ามีจริงและไม่มีโทษ. บทว่า **นาติวหนฺติ ปณฺฑิ** ความว่า ก็มารยาเห็นปานนี้เป็นส่วนหนึ่ง ย่อมล่วงเลย คือไม่หลอกลวงบุรุษผู้มีปัญญา คือผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญา. ร อักษร ในบทว่า **ภวนฺติรสฺส** นี้ พึงเป็นบทพยัญชนะสนธิ. บทว่า **ภูนหุโน** ความว่า เวททั้งหลายของคนประทุษร้ายมิตร ผู้ฆ่าความเจริญ ย่อมไม่มีเพื่อความต้านทาน. อธิบายว่า ไม่สามารถจะเป็น

ที่พึงได้. บทว่า **ปริจิณฺโณว อคฺคิ** ความว่า อนึ่ง ไฟที่เขาบำเรอบูชา. บทว่า **โทสนฺตรํ** ความว่ากรรมชั่ว ย่อมไม่ต้านทาน คือไม่รักษาบุรุษผู้มีจิตอันประกอบด้วยโทษ เพราะโทษแห่งทุจจริตทั้ง ๓ ได้. บทว่า **สพฺพญฺจ มจฺจา** ความว่า แม้ถ้าว่า คนทั้งหลาย ผู้มีทรัพย์ มีโภคะจะเอาไม้ที่มีอยู่ในโลกทั้งหมด พร้อมทั้งทรัพย์สมบัติของตน คลุกกับหญ้าแล้วให้ไฟเผา. ไฟของท่านนี้ อันเดชไม่มีใครสามารถเท่า อันมีเดชไม่มีใครเหมือน เมื่อจะเผาสิ่งทั้งหมดนั้น ที่พวกนั้นให้เผาแล้ว ก็ไม่พึงไหม้ได้ เมื่อเป็นอย่างนั้นมันก็เผาให้อิ่มไม่ได้นะพี่. บทว่า **ทิรสญฺญู** ความว่า บุคคลผู้สามารถรู้รสได้ด้วยลิ้น ๒ ลิ้น ว่าสิ่งนั้นเป็นภักษาดี หรือน่าพอใจด้วยเนยใสเป็นต้น. บทว่า **กิริยา** ความว่า ใครพึงกระทำ คือพึงสามารถเพื่อจะทำ. อธิบายว่า ใครเล่าจักให้ผู้ไม่อิ่มอย่างนี้ คือผู้กินจุนี้ให้อิ่มแล้วไปสู่สวรรค์ ดูเถิดท่าน ข้อนั้นก็ยังผิดอยู่ตลอดกาล. บทว่า **โยคยุตฺโต** ความว่าเป็นผู้ประกอบด้วยไม้สีไฟ พอได้สิ่งนั้นเป็นปัจจัย ก็เกิดขึ้นคือบังเกิด. ท่านกล่าวกะไฟนั้นซึ่งไม่มีจิตที่เกิดขึ้นเพราะความพยายามของผู้อื่นอย่างนี้ว่า ท่านจงว่าฉันเป็นเทวดา. พูดแต่สิ่งไม่เป็นจริงนี้เท่านั้น. บทว่า **อคฺคิมนุปฺปวิฏฺโฐ** ความว่า ไม่เคยได้เห็นไฟเข้าไปในไม้แห้ง. บทว่า **นามตฺถมาโน** ความว่า ถึงไม้แห้งคนสีไฟไม่สีด้วยไม้สีไฟ ไฟก็เกิดไม่ได้. บทว่า **นากมฺมุนา ชายติ ชายเวโท** ความว่า เว้นการกระทำของบุรุษผู้ต้องการเวท ไฟก็ไม่เกิดได้เองตามธรรมดาของตนนั่นแล. บทว่า **สุสฺเสยฺยุ** ความว่า ป่าไม้ที่กำลังเหี่ยวแห้งด้วยไฟ ภายใน พึงแห้ง แม้ป่าไม้ที่ยังสดอยู่นั่นแหละก็พึงแห้งเหี่ยว. บทว่า **โภชฺ** แปลว่า ให้บริโภค. บทว่า **ธุมสิขึ ปตาปวึ** ความว่า ประกอบด้วยเปลวควัน ให้ร้อนอยู่. บทว่า **องฺคาริกา** แปลว่า คนเผาถ่าน. บทว่า **โลณกรา** แปลว่า คนต้มน้ำเค็มทำเกลือ. บทว่า **สูทา** แปลว่า คนครัว. บทว่า **สรีรทาหา** แปลว่า คนเผาศพ. บทว่า **ปุญฺญู** ความว่า คนเหล่านั้นแม้ทั้งหมด พึงทำแต่บุญเท่านั้น. บทว่า

อชฺเฌนมคฺคึ ความว่า แม้พราหมณ์ทั้งหลายจะเป็นผู้เลี้ยงไฟเรียนมนต์ก็ตาม. คนบางคนให้เธอ ทำให้มีควันมีเปลวให้ร้อน แม้อิ่มแล้วก็ไม่ชื่อว่าทำบุญ. บทว่า **โลกาปจิโต สมาโน** ความว่า เทวดาของท่านชื่อว่าอันโลกยำเกรง อันโลกบูชา. บทว่า **ยเทว** ความว่า คนพึงเว้นสิ่งซึ่งปฏิกูลน่าเกลียด มีซากงูเป็นต้นให้ห่างไกล. บทว่า **ตทปฺปสฏฺฐํ** ความว่า ดูก่อนสหาย คนรู้รส ๒ อย่าง พึงกินของที่ไม่ประเสริฐนั้น ได้อย่างไร คือเพราะเหตุไร. บทว่า **เทเวสุ** ความว่า คนบางพวกนับถือนกยูงนับถือเทวดาตนใดตนหนึ่ง บรรดาเทวดาทั้งหลาย. บทว่า **มิลกฺขู ปน** ความว่า ส่วนพวกมิลักขุผู้ไม่รู้นับถือน้ำว่าเป็นดังเทวดา. บทว่า **อสญฺญกายํ** ความว่า โลกบำเรอไฟอันได้ชื่อว่าเวสสานระซึ่งไม่มีอินทรีย์ มีกายที่ไม่มีจิตจะรู้สึกได้ ไม่มีความจงใจ กระทำกรรมมีการหุงต้มเป็นต้น แก่ประชาชนแล้วกระทำกรรมชั่ว จักไปสุคติได้อย่างไร. คำนี้ท่านพูดผิดยิ่งนัก. บทว่า **สพฺพาภิภูตาหุ ชีวิกตฺถ** ความว่า พวกพราหมณ์เหล่านี้ กล่าวว่า มหาพรหมครอบงำได้ทั้งหมด เพื่อความเป็นอยู่ของตน. และกล่าวว่า โลกทั้งหมด อันมหาพรมนั่นแหละสร้างขึ้น. กล่าวอีกว่า พระพรหมบำเรอไฟ. เล่ากันมาว่า พระพรหมนั่นแหละบูชาไฟ. บทว่า **สพฺพานุภาวี จ วสี** ความว่า และพระพรหมนั้น ถ้ามีอานุภาพทุกอย่าง และมีความคล่องในฤทธิไซร้ เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไรตนเองจึงไม่ใช้คนอื่นสร้าง ตนเองเท่านั้นสร้างขึ้นเอง. บทว่า **วนฺทิตสฺส** ความว่า พระ-พรหมนั้น พึงเป็นผู้อันเขากราบไหว้ แม้คำนี้ท่านกล่าวไม่ถูกเหมือนกัน . บทว่า หาสํ ความว่า ดูก่อนอริฏฐะ ขึ้นชื่อว่าคำของพราหมณ์ เป็นคำที่ควรจะหัวเราะไม่ควรจะเพ่งดูสำหรับบัณฑิตทั้งหลาย. บทว่า **ปริกรึสุ** ความว่า พราหมณ์เหล่านี้มุสาวาทเห็นปานนี้ พวกพราหมณ์ได้ก่อสร้างขึ้นในกาลก่อน เพราะเหตุแห่งสักการะเพื่อตน. บทว่า **สนฺธาภิตา ชนฺตูภิ สนฺติธมฺมํ** ความว่า พราหมณ์เหล่านี้ ประกอบลาภและสักการะเพียงเท่านี้ที่ไม่ปรากฏกับพวกสัตว์ แล้วผูก

พันสันติธรรมคือ ลัทธิธรรมของตน อันเกี่ยวด้วยการฆ่าสัตว์ จึงร้อยกรองยัญวิธีชื่อว่ายัญสูตร. บทว่า **เอตญฺเจ สจฺจํ** ความว่า หากจะพึงมีความจริงไซร้ ก็จะพึงมีเป็นต้นว่า นั่นเป็นสิ่งประเสริฐ ด้วยการที่ท่านอ้างเอาเอง. บทว่า **นาติขตฺติโย** ความว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้ที่ไม่ใช่กษัตริย์ จะครองรัฐไม่ได้ แม้ผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์ ก็ศึกษาบทมนต์ไม่ได้. บทว่า **มุสวิเม** ตัดเป็น **มุสาว อิเม.** บทว่า **โอทริยา** ความว่า พวกคนหาเลี้ยงท้อง หรือเพราะเหตุจะให้เต็มท้อง. บทว่า **ตทปฺปญฺญา** ความว่า เขากล่าวไว้ว่าคนพวกนั้น คือคนไม่มีปัญญา. บทว่า **อตฺตนาว** ความว่า ส่วนบัณฑิตทั้งหลาย ย่อมเห็นด้วยตนเองคำของพวกนั้นเป็นคำมีโทษ จึงไม่หลงเธอ. บทว่า **ตํ ตาทิสํ** ได้แก่ คำนั้นคือเห็นปานนั้น. บทว่า **สํ ขุภิตํ** ความว่า เพราะเหตุไร พระพรหมของท่านนั้น จึงไม่ทำโลกอันกำเริบแตกต่างกันที่ตั้งทำลายมารยาทที่พรหมตั้งไว้ให้ตรง. บทว่า **อลกฺขึ** ความว่า เพราะเหตุไร พระพรหมของท่านจึงสร้างโลกทั้งปวงให้เป็นทุกข์. บทว่า **สุขํ** ความว่า เพราะเหตุไร พระพรหมของท่าน จึงไม่สร้างโลกทั้งปวงให้รับแต่ความสุขโดยส่วนเดียว พระพรหมของท่านเห็นจะเป็นโจรผู้ทำให้โลกพินาศ. บทว่า **มายา** ได้แก่ มารยา. บทว่า **อธมฺเมน กิมตฺถการี** ความว่า เพราะเหตุไร พระพรหมของท่านจึงทำโลกทั้งปวงให้พินาศ คือประกอบไว้ในทางไร้ประโยชน์ ด้วยอรรถมีมารยาเป็นต้นนี้. บทว่า **อริฏฺโ** ความว่า ดูก่อนอริฏฐะ ผู้เป็นใหญ่ของท่านไม่ประกอบด้วยธรรม ซึ่งเมื่อกุศลธรรม ๑๐ ประการมีอยู่ ไม่จัดแจงธรรมเลย จัดแจงแต่อธรรม. คำในบทว่า **กีฏา** เป็นต้น เป็นปฐมาวิภัติ ใช้ในอรรถแห่งทุติยาวิภัติ. คนฆ่าสัตว์มีตั๊กแตนเป็นต้นเหล่านั้น ย่อมบริสุทธิ์ ย่อมไปสู่สวรรค์ ก็ธรรมเหล่านั้นเป็นของคนมาก ผู้ไม่ใช่พระอริยะ มีชาวแคว้นกัมโพชเป็นต้น. แต่ธรรมเหล่านั้นไม่แท้ ไม่เป็นธรรม กล่าวว่าเป็นธรรม ธรรมเหล่านั้นเป็นของที่พรหมของท่านสร้างขึ้น.

บัดนี้ พระภูริทัตเมื่อจะแสดงความไม่จริงแห่งธรรมเหล่านั้น จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

ถ้าแหละคนฆ่าเขาแล้วย่อมบริสุทธิ์ และผู้ถูกฆ่าย่อมเข้าถึงแดนสวรรค์ พวกพราหมณ์ก็พึงฆ่าพวกพราหมณ์ด้วยกันเสียซิ หรือพึงฆ่าพวกที่หลงเชื่อถ้อยคำ ของพราหมณ์ด้วยกันเสียซิ พวกเนื้อ ปศุสัตว์ และโคตัวไหน ๆ ไม่ได้อ้อนวอนเพื่อให้ฆ่าตนเลย ล้วนแต่ดิ้นรนต้องการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ ชนทั้งหลายย่อมนำเอาสัตว์และปศุสัตว์เข้าผูกที่เสายัญ พวกคนพาล ย่อมขึ้นหน้าเข้าไปที่เสาบูชายัญ เป็นที่ผูกสัตว์ด้วยการพรรณนาต่าง ๆ ว่า เสายัญนี้จะให้สิ่งที่น่าใคร่แก่ท่าน ในโลกหน้า จะเป็นของยั่งยืนในสัมปรายภพ ถ้าว่าบุคคลพึงได้แก้วมณี สังข์ มุกดา ข้าวเปลือก ทรัพย์ เงิน ทอง ที่เสายัญ ในไม้แห้ง และไม้สดไซร้ อนึ่ง เสายัญจะพึงให้ สิ่งที่น่าใคร่ทั้งปวงในไตรทิพย์ได้ พราหมณ์เท่านั้นพึงบูชายัญ ผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์ก็จะไม่พึงให้พราหมณ์บูชายัญอะไร ๆ เลย แก้วมณี สังข์ มุกดา ข้าวเปลือก ทรัพย์ เงิน ทอง จักมีที่เสายัญ ที่ไม้แห้ง ที่ไม้สด ที่ไหน เสายัญจะพึงให้สิ่งที่น่าใคร่ทั้งปวง ในไตรทิพย์ที่ไหน พราหมณ์เหล่านี้เป็นคน โอ้อวด หยาบช้า โง่เขลา โลภจัด ยื่นหน้าเข้าไปด้วยการพรรณนาต่าง ๆ ว่า จงถือเอาไฟมา และจงให้ทรัพย์แก่เรา แต่นั้นท่านให้สิ่งที่น่า

ใคร่ทั้งปวงแล้ว จักมีความสุข พวกที่โกนผม
โกนหนวดและตัดเล็บ พาพระราชาหรือมหาอำมาตย์
เข้าไปในโรงบูชาไฟ ยื่นหน้าเข้าไปด้วยการพรรณนา
ต่าง ๆ ย่อมถือเอาทรัพย์ด้วยเวท พวกพราหมณ์ผู้
โกหก พอหลอกลวงได้คนหนึ่งก็มาประชุมกินกันเป็น
อันมากเหมือนฝูงกาตอมนกเค้า หลอกเอาจนเกลี้ยง
แล้ว เก็บไว้ที่บริเวณบูชายัญ พวกพราหมณ์ลวงผู้นั้น
ได้คนหนึ่งอย่างนี้แล้ว ก็พากันมาเป็นอันมาก ใช้
ความพยายามล่อหลอกพรรณนา ด้วยสิ่งที่ไม่แลเห็น
ปล้นเอาทรัพย์ที่แลเห็นไป เหมือนพวกราชบุรุษที่พระ
ราชาสอนให้เก็บส่วย เก็บเอาทรัพย์ของพระราชาไป
ฉะนั้น ดูก่อนอริฏฐะ พราหมณ์เช่นนั้นเป็นเหมือน
โจร ไม่ใช่สัตบุรุษ เป็นผู้ควรจะฆ่าเสีย แต่ไม่มีใคร
ฆ่าในโลก พวกพราหมณ์กล่าวว่า ไม้ทองหลางเป็น
แขนขวาของพระอินทร์ จึงตัดเอาไม้ทองหลางมาใช้
ในยัญนี้ ถ้าคำนั้นเป็นคำจริง พระอินทร์ก็แขนขาด
ทำไมพวกพระอินทร์จึงชนะพวกอสูร ด้วยกำลังแขน
นั้นได้ คำนั้นเป็นคำเท็จ พระอินทร์ยังมีแขนพร้อม
เป็นเทวดาชั้นดีเลิศ ไม่มีใครฆ่าได้ กำจัดอสูรได้
มนต์ของพราหมณ์เหล่านี้เหลวเปล่า หลอกลวงกันให้
เห็นได้เฉพาะในโลกนี้ ภูเขามาลาคิรี ขุนเขาหิมวันต์
ภูเขาวิชฌะ ภูเขาสุทัสสนะ ภูเขานิสภะ ภูเขากากเวรุ

ภูเขาเหล่านี้และภูเขาใหญ่อื่น ๆ ที่กล่าวกันว่า พวกพราหมณ์ผู้บูชายัญก่อสร้างไว้ ที่กล่าวกันว่า พวกพราหมณ์ผู้บูชายัญเอาอิฐเช่นใดมาสร้างภูเขา อิฐเช่นนั้นก็ไม่ใช่ธรรมชาติของภูเขา ภูเขาเป็นอย่างอื่น ไม่หวั่นไหว เห็นได้ชัด ๆ ว่าเป็นหิน ไม่ใช่อิฐ เป็นหินมานมนาน เหล็กและโลหะย่อมไม่เกิดในอิฐ ที่พวกพราหมณ์สรรเสริญยัญกล่าวไว้ว่า ผู้บูชายัญก่อสร้างไว้ ชนทั้งหลายเรียกพราหมณ์ผู้ทรงเวท ผู้เข้าถึงคุณแห่งมนต์ ผู้มีตบะในโลกนี้ว่า ผู้ประกอบในการขอ มหาสมุทรซัดท่วมพราหมณ์นั้น ผู้กำลังตระเตรียมน้ำอยู่ที่ฝั่งมหาสมุทร เพราะเหตุนั้น น้ำในมหาสมุทรจึงดื่มไม่ได้ แม่น้ำพัดเอาพราหมณ์ ผู้เรียนเวท ทรงมนต์ ไปเกินกว่าพัน เหตุไรน้ำในแม่น้ำจึงมีรสไม่เสีย มหาสมุทรเท่านั้นดื่มไม่ได้ บ่อน้ำทั้งหลายในมนุษยโลกนี้ ที่เขาขุดไว้เกิดเป็นน้ำเค็มก็มี แต่ไม่ใช่เค็มเพราะท่วมพราหมณ์ตาย น้ำในบ่อเหล่านั้นดื่มไม่ได้ เป็นน้ำรู้รสสองอย่าง ครั้งดึกดำบรรพ์ ตั้งแต่ปฐมกัป ใครเป็นภรรยาใคร ใครได้ให้มนุษย์เกิดขึ้นก่อน โดยธรรมแม้นั้น ใคร ๆ ไม่เลวไปกว่าใคร ท่านกล่าวจำแนกส่วนไว้อย่างนี้ แม้ลูกคนจัณฑาลก็พึงเรียนเวท สวดมนต์ได้ (ถ้า) เป็นคนฉลาด มีความคิด หัวของเขาก็ไม่พึงแตกเจ็ดเสี่ยง มนต์เหล่านี้พวกพรหมสร้างไว้เพื่อฆ่าตน เป็นการสร้างแต่ปาก เป็น

การสร้างยึดถือไว้ด้วยความโลภ เปลื้องได้ยาก เข้าถึงคลอง ด้วยคำของพวกพราหมณ์ ผู้แต่งกาพย์กลอนจิตของพวกคนโง่ ยังหลงใหลในทางลุ่มๆ ดอนๆ คนไม่มีปัญญาเชื่อเอาจริงจัง ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง มีกำลังอย่างลูกผู้ชาย พราหมณ์ไม่มีกำลังเช่นนั้นเลย ความเป็นมนุษย์ของพราหมณ์เหล่านั้น พึงเห็นเหมือนของโค ชาติของพราหมณ์เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีใครเสมอ สิ่งอื่น ๆ เสมอกันหมด ถ้าแหละพระราชาทรงชำนะหมู่ศัตรูได้ โดยลำพังพระองค์เอง ประชาราษฎร์ของพระราชานั้นพึงมีสุขอยู่เสมอ มนต์ของกษัตริย์ และไตรเพทเหล่านี้ มีความหมายเสมอกัน ถ้าไม่วินิจฉัยความแห่งมนต์ และไตรเพทนั้นก็ไม่รู้ เหมือนทางที่น้ำท่วม มนต์ของกษัตริย์และไตรเพทเหล่านี้ มีความหมายเสมอกัน ลาภ ไม่มีลาภ ยศ ไม่มียศ ทั้งหมดเทียวเป็นธรรมดาของวรรณะทั้ง ๔ นั้น พวกคฤหบดี ใช้คนจำนวนมากให้ทำการงานในแผ่นดิน เพราะเหตุแห่งทรัพย์และข้าวเปลือก ฉันใด แม้พวกพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพท ก็ฉันนั้น ย่อมใช้คนเป็นจำนวนมาก ให้ทำการงานในแผ่นดิน ในวันนี้ พราหมณ์เหล่านั้นเสมอกันกับคฤหบดี มีความขวนขวายประกอบในกามคุณเป็นนิตย์ ใช้คนจำนวนมากไม่ทำการงานในแผ่นดินเหมือนกัน พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้รู้รสสองอย่าง หาปัญญามิได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โภวาที** ได้แก่พวกพราหมณ์. บทว่า **โภวาทินมารเภยฺยุ** ความว่า พึงฆ่าแต่พวกพราหมณ์เท่านั้น บทว่า เยวาปิ ความว่า ก็หรือว่า พวกใดพึงเชื่อถ้อยคำของพวกพราหมณ์พวกพราหมณ์พึงฆ่าแต่พวกผู้อุปัฏฐากนั้นเท่านั้น ส่วนพราหมณ์ไม่ฆ่าพวกพราหมณ์และพวกอุปัฏฐาก ฆ่าแต่สัตว์ดิรัจฉาน ซึ่งมีประการต่างๆ เท่านั้น ดังนั้น คำของพวกพราหมณ์เหล่านั้นจึงผิด. บทว่า **เกจิ** ความว่า พวกไหนๆ ที่จะร้องขอว่า ขออย่าฆ่าพวกเราเลย พวกเราจักไปสวรรค์ ย่อมไม่มีในยัญทั้งหลาย. บทว่า **ปาเณ ปสุมารภนฺติ** ความว่า ย่อมฆ่าพวกเนื้อเป็นต้น และปศุสัตว์ซึ่งกำลังดิ้นรนอยู่ เลี้ยงชีพ. บทว่า **มุขํ นยนฺติ** ความว่า คนพาลทั้งหลายย่อมนำเอาสัตว์และปศุสัตว์ สิ่งของทั้งหมด เช่น แก้วมณี สังข์ แก้วมุกดา ทรัพย์ ข้าวเปลือก เงินทอง ที่จัดแจงไว้ทั้งหมด ยื่นหน้าไปกล่าวคำนั้น ๆ ถือผิดๆ ด้วยเห็นเข้าใจไปว่า สิ่งนี้จักให้สิ่งที่น่าใคร่แก่ท่านในโลกหน้า และจักนำมาซึ่งความเป็นของเที่ยงแท้แน่นอน. บทว่า **สเจ จ** ความว่า ถ้าพึงได้แก้วมณีเป็นต้นนี้ที่เสาหรือที่ไม้นอกนั้นหรือว่าเสาเป็นต้นนั้น พึงให้ไตรทิพย์หรือสิ่งที่น่าใคร่ทั้งปวง หมู่พวกที่ไตรวิชาเป็นอันมาก จะพึงบูชายัญเพราะมีทรัพย์มากและใคร่ต่อสวรรค์ ไม่พึงให้พราหมณ์อื่นบูชา, ก็เพราะเหตุที่หวังแต่ทรัพย์เพื่อคนจึงไม่ให้ผู้อื่นบูชา ฉะนั้นพึงทราบว่า **อภูตวาทิโน** ผู้กล่าวสิ่งซึ่งไม่มีจริงเป็นจริง. บทว่า **กุโต จ** ความว่า สิ่งทั้งปวงมีแก้มณีเป็นต้นนี้ไม่มีที่เสา หรือที่ไม้นอกนั้นเลย จักรีดเอาไตรทิพย์อันเป็นสิ่งให้ความใคร่ทั้งปวงได้แต่ที่ไหน คำของพวกนั้น ไม่จริงทั้งนั้นแม้โดยประการทั้งปวง. บทว่า **สจา จ ลุทฺทา ปลุทฺธพาลา** ความว่า ดูก่อนอริฏฐะ. ขึ้นชื่อว่าพราหมณ์เหล่าที่เป็นผู้หลอกลวง ไร้กรุณาปราณี คนพาลเหล่านั้น ล่อลวงโลก

ตลบตะแลงยื่นหน้าไปด้วยเหตุต่างๆ. บทว่า สพฺพกาเม ความว่า ท่านจงเอาไฟบูชา และให้สิ่งเครื่องปลื้มใจแก่เรา. บทว่า ตโต สุขี ความว่า ท่านจงให้สิ่งซึ่งน่าใคร่ทั้งปวงแล้วจงมีความสุข. บทว่า ตมคฺคิหุตฺตํ สรณํ ปวิสฺส ความว่า จงพาพระราชา หรือมหาอำมาตย์แห่งพระราชา. เข้าไปโรงบูชาไฟ เข้าไปยังที่มิใช่เรือน. บทว่า โอโรปยิตฺวา ความว่า พรรณนาเหตุต่างๆ โกนผมโกนหนวดตัดเล็บ. บทว่า อติคาหฺหยนฺติ ความว่า อาศัยเวท ๓ ตามที่กล่าวแล้ว พลางกล่าวว่า สิ่งนี้ควรให้ สิ่งนี้ควรทำ ปราบปรามทำให้พินาศ คือกำจัดทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันเป็นของผู้นั้น. บทว่า อนฺนานิ **โภตฺวา กหฺกา กุหิตฺวา** ความว่า ผู้หลอกลวงเหล่านั้น กระทำกรรมคือการหลอกลวงมีประการต่างๆ มาประชุมร่วมกันพรรณนายัญ หลอกลวงผู้ให้บริโภคโภชนะดี ๆ มีรสเลิศ อันเป็นของผู้นั้น ครั้นแล้วทำผู้นั้นให้เป็นคนโล้นแล้วปล่อยเข้าไปในทางยัญ อธิบายว่า พาไปยังหลุมยัญในภายนอก. บทว่า โยคโยเคน ความว่า พราหมณ์เหล่านั้นประชุมกันเป็นอันมากแล้ว หลอกลวงผู้นั้นได้คนหนึ่ง ด้วยความพยายามนั้น ๆ คือการประกอบนั้น ๆ พรรณนาหลอกลวงทรัพย์ของผู้นั้นที่เห็นประจักษ์ และเทวโลกที่ไม่เห็น ด้วยเทวโลกที่ไม่เห็น ทำให้เป็นสถานเทวดา. บทว่า **อกาสิยา ราชูหิ วานุสิฏฺฐา** ความว่า ถูกพระราชาหรืออำมาตย์ของพระราชา พร่ำสอนว่า พวกท่านจงถือเอาพลีกรรมของเรานี้และนี้ เป็นเหมือนราชบุรุษ กล่าวคือคนผู้เก็บส่วย บทว่า **ตทสฺส** ความว่า ได้ถือเอาทรัพย์ของผู้นั้นไป. บทว่า **โจรสฺมา** ความว่า ผู้ถือเอาพลีที่ไม่เป็นจริง เป็นเหมือนโจรตัดที่ต่อ. บทว่า **วชฺฌา** ความว่า บาปธรรมเห็นปานนี้ควรฆ่า แต่ไม่ถูกฆ่าในโลกเหล่านี้. บทว่า **พาหารสิ** ตัดเป็น**พาหา อสิ** ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า ดูก่อนอริฏฐะ ท่านจงดูมุสาวาทของพราหมณ์แม้นี้ เล่ากันมาว่า พราหมณ์เหล่านั้น กล่าวกำใบไม้ใหญ่

ในยัญทั้งหลาย ว่าท่านเป็นแขนขวาของพระอินทร์จึงตัดเสีย หากคำของพราหมณ์เหล่านั้น นั้นเป็นความจริง เมื่อเป็นเช่นนั้น จะเป็นมีผู้แขนขาดพระอินทร์ชนะอสูร เพราะกำลังแขนได้อย่างไร. บทว่า **สมงฺคี** ความว่า ผู้พรั่งพร้อมด้วยแขน ไม่ขาดแขนไม่มีโรคเลย. บทว่า **หนฺตฺวา** ได้แก่ ฆ่าพวกอสูร. บทว่า **ปรโม** ความว่า เป็นผู้สูงสุด คือประกอบด้วยบุญฤทธิ์ ไม่ฆ่าคนเหล่าอื่น. บทว่า **พฺราหฺมณา** ได้แก่มนต์ของพราหมณ์ทั้งหลาย. บทว่า **ตุจฺฉรูปา** ได้แก่ ความว่างเปล่า คือไม่มีผล. บทว่า **วณฺณนา** ได้แก่ ความล่อลวงที่เห็นกันได้ในโลกนี้ ชื่อว่าเป็นมนต์ของพราหมณ์เหล่านั้น. บทว่า **ยถาปการานิ** ความว่า พราหมณ์บูชายัญถือเอาอิฐอย่างใดอย่างหนึ่งก่อสร้างการทำไว้. บทว่า **ทิฏฺฐเสลา** ความว่า จริงอยู่ ภูเขาทั้งหลาย ไม่หวั่นไหว เห็นได้เองไม่มีใครก่อสร้างขึ้น เป็นแท่งทึบ และล้วนแล้วด้วยหิน ไม่กลายเป็นอย่างอื่น อิฐทั้งหลายหวั่นไหว ไม่เป็นแท่งทึบ ไม่ล้วนแล้วแต่หิน. บทว่า **ปริวณฺณยนฺตา** ความว่า พราหมณ์ทั้งหลายพรรณาถึงยัญนี้. บทว่า **สมนฺตเวเท** ได้แก่พวกพราหมณ์ผู้มีเวทบริบูรณ์. บทว่า **วหนฺติ** ความว่า ย่อมพัดผู้ที่ตกไปในกระแสน้ำก็ดี ในแม่น้ำวนก็ดีไปสู่แม่น้ำ ให้จมลง ให้ถึงความสิ้นชีวิต. น อักษร ศัพท์หนึ่งในบทว่า **น เตน พฺยาปนฺนรสูทกานิ** นี้ เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่าเข้าไปตัด. จริงอยู่เมื่อถามท่านว่า แม่น้ำมีน้ำมีรสวิบัติเพราะเหตุนั้นมิใช่หรือจึงกล่าวอย่างนั้น . บทว่า **กสฺมา** ความว่า ดูก่อนเพราะเหตุไร น้ำในมหาสมุทรจึงทำให้ดื่มไม่ได้ มหาพราหมณ์ไม่สามารถจะทำน้ำในแม่น้ำทั้งหลายมีแม่น้ำยมุนาเป็นต้นให้ดื่มไม่ได้เท่านั้นหรือ หรือว่าสามารถแต่ในมหาสมุทรเท่านั้น. บทว่า **ทิรสญฺญราหุ** ความว่า เป็นน้ำรู้รส ๒ อย่าง. บทว่า **ปเร ปุรตฺถ** ความว่า ก่อนแต่นี้ คือประโยชน์ในเบื้องหน้าเขาทั้งปวง ได้แก่ ในกาลแห่งปฐมกัป. บทว่า **กา กสฺส ภริยา** ความว่า เป็นภรรยา

ของใครชื่อไร ? จริงอยู่ในกาลนั้น ไม่มีเพศหญิงและเพศชายเลย ภายหลังเกิดชื่อว่ามารดาและบิดา ด้วยอำนาจอสัทธรรม. บทว่า **มโน มนุสฺสำ** ความว่า ก็ในกาลนั้นให้เกิดเป็นมนุษย์ อธิบายว่า สัตว์ทั้งหลายสำเร็จด้วยใจบังเกิดขึ้น. บทว่า **เตนาปิ ธมฺเมน** ความว่า ด้วยเหตุแม้นั้นคือโดยสภาวะนั้น ใครๆ ชื่อว่า เลวโดยชาติย่อมไม่มี จริงอยู่ในกาลนั้นความต่างแห่งกษัตริย์เป็นต้น หามีไม่ เพราะเหตุนั้น พราหมณ์ทั้งหลายกล่าวคำใดไว้ว่า พราหมณ์เท่านั้นประเสริฐโดยชาติ คนนอกนั้นเลว เพราะเหตุนั้นคำนั้นจึงชื่อว่าผิด. บทว่า **เอวมฺปิ** ความว่า เมื่อโลกเป็นไปอย่างนี้ กษัตริย์เป็นต้นจึงแบ่งเป็น ๔ ส่วนด้วยอำนาจละวัตรอันเป็นของโบราณ ภายหลังจึงกำหนดตัดขาดกระทำด้วยตนเอง. บทว่า **เอวำ ปิ โวสฺสคฺควิภงฺคมาหุ** ความว่า พราหมณ์กล่าวจำแนกไว้อย่างนี้ว่า ด้วยการสละธรรมที่ตนกระทำไว้บรรดาสัตว์เหล่านั้น บางพวกเกิดเป็นกษัตริย์ บางพวกเป็นพราหมณ์เป็นต้น เพราะฉะนั้นคำว่าพวกพราหมณ์เท่านั้นประเสริฐจึงผิดทีเดียว. บทว่า **สตฺตธา** ความว่า ถ้าว่ามหาพรหมให้ไตรเพทแก่พวกพราหมณ์เท่านั้น ไม่ให้แก่พวกอื่น ศีรษะของจัณฑาลผู้กล่าวมนต์จะพึงแตก ๗ เสี่ยง แต่ก็ไม่แตก เพราะฉะนั้น พราหมณ์เหล่านี้ สร้างมนต์ขึ้นเพื่อฆ่าตนเอง ประกาศความที่ตนกล่าวมุสาแก่พวกนั้นจึงชื่อว่า กระทำการฆ่าคุณ. บทว่า วาจา กตา ความว่า ชื่อว่ามนต์เหล่านี้อันพวกพราหมณ์คิดทำด้วยมุสาวาท. บทว่า **คิทฺธิ กตา คหิตา** ความว่า ชื่อว่าอันพวกพราหมณ์ยึดถือ โดยความเป็นผู้ติดอยู่ในลาภ. บทว่า **ทุมฺโมจยา** ความว่า เปลื้องได้ยาก เหมือนปลาติดเบ็ดฉะนั้น. บทว่า **กาพฺยาปถานุปนฺนา** ความว่า ดำเนินตามคือเข้าถึงทางแห่งถ้อยคำของพวกพราหมณ์ผู้แต่งกาพย์กลอน พวกพราหมณ์เหล่ากล่าวมุสาผูกขึ้นโดยประการที่ตนปรารถนา. บทว่า **พาลานำ** ความว่า ก็จิตของคนโง่เหล่านั้น ยังตั้งไว้ผิด

ลุ่ม ๆ ดอนๆ พวกไม่มีปัญญาเหล่าอื่นย่อมเชื่อคำของคนโง่นั้น. บทว่า**โปริสยพเลน** ความว่าด้วยกำลังกล่าวคือความเป็นบุรุษ ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า ราชสีห์เป็นต้น ผู้ประกอบด้วยกำลังซึ่งเป็นของบุรุษ กล่าวคือเรี่ยวแรงแห่งบุรุษ ย่อมไม่มีแก่พราหมณ์. คนพาลทั้งหมดเลวกว่า แม้กว่าพวกเดียรัจฉานเหล่านี้ทีเดียว. บทว่า **มนุสฺสภาโว จ ควฺ ว เปกฺโข** ความว่า ก็อีกอย่างหนึ่งภาวะแห่งความเป็นมนุษย์ของพวกพราหมณ์เหล่านั้นพึงเห็นเหมือนฝูงโค. ถามว่า เพราะเหตุอะไร ? แก้ว่า เพราะชาติของพราหมณ์เหล่านั้นไม่เสมอกัน อธิบายว่า ชาติของผู้เสมอกับพวกพราหมณ์เหล่านั้นไม่เสมอกัน เพราะพวกพราหมณ์เหล่านั้นมีปัญญาทราม ความจริง สัณฐานของพวกโคก็อย่างหนึ่ง ของพวกพราหมณ์เหล่านั้นก็อย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่กระทำพราหมณ์เหล่านั้นแม้ให้เสมอกัน ในจำพวกเดียรัจฉานมีสีหะเป็นต้น กระทำให้เสมอกันกับโคเท่านั้น. บทว่า **สเจ ราชา** ความว่า ดูก่อนอริฏฐะ ถ้าว่ากษัตริย์เท่านั้น ปกครองแผ่นดิน โดยภาวะที่มหาพรหมให้ไซร้. บทว่า **สชีววา** ความว่า ประกอบด้วยอำมาตย์เป็นอยู่ร่วมกัน. บทว่า **อสฺสวา ปาริสชฺโช** ความว่า พึงเป็นผู้ใช้คนผู้ทำตามโอวาทของตน เมื่อเป็นเช่นนั้น บริษัทของพระราชา ชื่อว่าพึงรบแล้วให้ราชสมบัติแก่พระราชา ไม่พึงมี. พระราชาพระองค์นั้นผู้เดียวเท่านั้นพึงชนะหมู่ศัตรูด้วยพระองค์เท่านั้น เมื่อการรบมีอยู่อย่างนี้ ประชาราษฎร์ของพระองค์ พึงมีความสุขเป็นนิตย์ เพราะไม่มีความทุกข์ และข้อนั้นไม่เป็นความจริง แม้เพราะเหตุนั้น คำของพวกพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมผิด. บทว่า ขตฺติยมนฺตา ความว่า ราชศาสตร์และไตรเพทเหล่านั้นที่เป็นไปตามอำนาจราชอาณาตามความชอบใจของตนว่าสิ่งนี้เท่านั้นควรทำ ย่อมมีความหมายเสมอกัน. **อวินิจฺฉินิตฺวา** ความว่า กษัตริย์ไม่วินิจฉัยความหมายของมนต์แห่งกษัตริย์เหล่านั้น และความหมายของเวท

ทั้งหลาย ถือเอาด้วยอำนาจอาชญาเท่านั้นย่อมหยั่งรู้ถึงความหมายนั้น เหมือนทางที่ถูกห้วงน้ำตัดขาดฉะนั้น. บทว่า **อตฺเถน เอเต** ความว่า ราชศาสตร์และเวทเหล่านั้น ย่อมเสมอกันด้วยความหมายว่า หลอกลวง. เพราะเหตุไร ? เพราะพวกพราหมณ์กล่าวว่า พวกพราหมณ์เท่านั้นเป็นผู้ประเสริฐ วรรณะเหล่าอื่นเลว ก็โลกธรรมมีลาภเป็นต้นเหล่านั้นใด ทั้งหมดนั้นเป็นธรรมของวรรณะทั้ง ๔ ทั้งหมด จริงอยู่ แม้สัตว์คนหนึ่งชื่อว่าพ้นไปจากโลกธรรมเหล่านี้ย่อมไม่มี. ดังนั้น พวกพราหมณ์จึงกล่าวมุสาวาทว่า เราผู้ไม่พ้นไปจากโลกธรรมนั่นแลประเสริฐ. บทว่า **อิพฺภา** ได้แก่คฤหบดี. บทว่า **เตวิชฺชสฺ ฆาปิ** ความว่า ฝ่ายพวกพราหมณ์ ย่อมทำกรรมเป็นอันมากมีกสิกรรมและโครักข-กรรมเป็นต้นอย่างนั้นเหมือนกัน. บทว่า **นิจฺจุสฺสุกา** ความว่า เกิดความขวนขวายความพอใจเป็นนิตย์. บทว่า **ตทปฺปปญฺญา ทิรสญฺญรา เต** ความว่า ดูก่อนน้องชายผู้รู้รสทั้ง ๒ เพราะเหตุนั้น พวกพราหมณ์ผู้รู้รส ๒ อย่างเป็นผู้ไม่มีปัญญา พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้ไกลจากธรรม ก็ธรรมของพวกพราหมณ์แต่โบราณ ย่อมปรากฏในสุนัขในบัดนี้แล.

พระมหาสัตว์ ครั้นทำลายวาทะของพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว ให้ตั้งวาทะของพระองค์ด้วยประการฉะนี้ นาคบริษัททั้งหมดนั้น ได้ฟังธรรมกถาของพระมหาสัตว์แล้ว ก็พากันเกิดโสมนัส ฝ่ายพระมหาสัตว์จึงสั่งให้นาคบริษัท นำพราหมณ์เนสาทออกไปจากนาคพิภพ แม้เพียงการบริภาษก็มิได้การทำแก่พราหมณ์นั้น.

จบยัญญเภทกัณฑ์

ฝ่ายพระเจ้าสาครพรหมทัต มิได้ล่วงเลยวันที่ทรงกำหนดไว้ เสด็จไปยังพระตำหนักของพระราชบิดา พร้อมด้วยจตุรงคเสนา ส่วนพระมหาสัตว์ก็สั่งให้ตีกลองร้องประกาศว่า เราจะไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าลุง และพระเจ้าตาของเรา แล้วก็เสด็จขึ้นจากแม่น้ำยมุนาด้วยสิริอันงามเลิศ มุ่งไปยังอาศรมบทนั้น พี่น้องนอกนั้นกับชนกชนนี ก็ติดตามไปเบื้องหลัง ในขณะนั้น พระเจ้าสาครพรหมทัต ทอดพระเนตรเห็นพระมหาสัตว์ ผู้มากับนาคบริษัทเป็นอันมาก ทรงจำไม่ได้ เมื่อจะทูลถามพระราชบิดา จึงตรัสว่า

กลอง ตะโพน สังข์ บัณเฑาะว์ และมโหรทึก ของใคร มาข้างหน้า ทำให้พระราชา จอมทัพทรงหรรษา ใครมีสีหน้าสุกใส ด้วยแผ่นทองคำอันหนา มีพรรณดังสายฟ้า ชันษายังหนุ่มแน่น สอดสวมแล่งธนู รุ่งเรืองด้วยสิริมาอยู่ นั่นเป็นใคร ใครมีพักตร์ผ่องใสเพียงดังทองคำ เหมือนถ่านไฟไม่ตะเคียนซึ่ง ลุกโชนอยู่ที่ปากเบ้า รุ่งเรืองด้วยสิริมาอยู่ ใครนั่นมีฉัตรทองชมพูนุชมีซี่น่ารื่นรมย์ใจ สำหรับกันรัศมีพระอาทิตย์ รุ่งเรืองด้วยสิริมาอยู่ ใครนั่นมีปัญญาประเสริฐ มีพัดวาลวิชนีอย่างยอดเยี่ยม อันคนใช้ประคอง ณ เบื้องบนเศียรทั้งสองข้าง คนทั้งหลายถือกำหางนักยูง อันวิจิตร อ่อนสลวย มีด้ามล้วนแล้วด้วยทอง และแก้วมณี จรลีมาทั้งสองข้าง ข้างหน้าของใคร กุณฑลอันกลมเกลี้ยง มีรัศมีดังสีถ่านไม้ตะเคียนซึ่งลุกโชนอยู่ปากเบ้า งดงามอยู่ทั้งสองข้าง ข้างหน้าของใคร

เส้นผมของใครต้องลมอยู่ไหว ๆ ปลายสนิทละเอียด ดำ งามจดนลาต ดังสายฟ้าพุ่งขึ้นจากท้องฟ้า ใครมีเนตรซ้ายขวากว้างและใหญ่ งาม มีพักตร์ผ่องใส ดังคันฉ่องทอง ใครมีโอฐสะอาดเหมือนสังข์อันขาวผ่อง เมื่อเจรจา (แลเห็น) ฟันขาวสะอาด งามดังดอกมณฑารพตูม ใครมีมือและเท้าทั้งสองมีสีเสมอด้วยน้ำครั่งตั้งอยู่ในที่สบาย มีริมฝีปากเปล่งปลั่ง ดังผลมะพลับงามดังดวงอาทิตย์ ใครนั่นมีเครื่องปกคลุมขาวสะอาดดังหนึ่งต้นสาละใหญ่ ดอกบานสะพรั่ง ข้างเขาหิมวันต์ในฤดูหิมะตก งามปานดังพระอินทร์ผู้ได้ชัยชนะ ใครนั่น นั่งอยู่ท่ามกลางบริษัท คล้องพระแสงขรรค์ครั่ทอง วิจิตรด้วยด้ามแก้วมณีที่อังสา ใครนั่นสวมรองเท้าทอง อันวิจิตร เย็บเรียบร้อย สำเร็จเป็นอันดี ข้าพเจ้าขอนอบน้อมต่อท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฏิปนฺนานิ** ความว่า คนตรีเหล่านี้เป็นของใคร ดำเนินมาข้างหน้า. บทว่า **หาสยนฺตา** ความว่า ทำให้พระราชานี้ทรงหรรษา. บทว่า **กสฺส กาญฺจนปฏฺเฏน** ความว่า พระราชาตรัสถามว่า ใครมีสีหน้าโชติช่วงด้วยแผ่นกรอบหน้าที่นลาต เหมือนก้อนเมฆโชติช่วงด้วยสายฟ้าฉะนั้น. บทว่า **ยุวา กลาปสนฺนทฺโธ** แปลว่า ยังเป็นหนุ่ม สอดสวมแล่งธนู. บทว่า **อุกฺกามุเข ปหฏฺฐิว** ความว่า เหมือนทองคำที่ลุกโชน ที่เตาไฟของช่างทอง. บทว่า **ขทิรงฺคารสนฺนิภ**

แปลว่า เสมือนถ่านไม้ตะเคียนที่ลุกโชน. บทว่า **ชมฺโพนทํ** ความว่า ล้วนแล้วด้วยทองคำมีสีสุกปลั่ง. บทว่า **องฺคปริคฺคยฺห** ความว่า อันคนใช้ถือแส้จามรประคองมาอยู่. บทว่า **วาลวิชนึ** แปลว่า พัดวาลวีชนีอันแล้วด้วยแก้วมณี. บทว่า **อุตฺตมํ** แปลว่า อันยอดเยี่ยม. บทว่า เปกฺขุณหตฺถานี แปลว่า ต่างถือกำหางนกยูง. บทว่า **จิตฺรานิ** แปลว่า วิจิตรด้วยแก้ว ๗ ประการ. บทว่า **สุวณฺณมณิทณฺฑานิ** ความว่า มีด้ามขจิตด้วยทองที่สุกปลั่ง และด้วยแก้วมณี. บทว่า **อุภโต มุขํ** ความว่า เที่ยวไปข้างหน้าทั้งสองข้าง. บทว่า **วาเตน ฉุปิตา** แปลว่า อันลมรำเพยพัด. บทว่า **สินิทฺธคฺคา** แปลว่า มีปลายสนิท. บทว่า **นลาตนฺตํ** ความว่า เส้นผมเห็นปานนี้ นี่ของโครงดงามจดที่สุดนลาต. บทว่า **นภา วิชฺชุริวุคฺคตา** ความว่า ดุจดังสายฟ้าขึ้นจากท้องฟ้า ฉะนั้น. บทว่า **อุณฺณชํ** ความว่า บริสุทธิ์ ดุจคันฉ่องทองคำ. บทว่า **ลปนชาตา** แปลว่า ปาก. บทว่า **กุปฺปิลสาทสา** แปลว่า เสมือนดอกมณฑารพตูม. บทว่า **สุเข ฐิตา** ความว่า ยิ้มแย้มได้สบาย. บทว่า **ชยํ อินฺโท** ความว่า ดุจดังพระอินทร์ได้ชัยชนะ. บทว่า **สุวณฺณปิลกากิณฺณํ** แปลว่า เกลื่อนไปด้วยไฝทอง. บทว่า **มณิทณฺฑวิจิตฺตกํ** ความว่า วิจิตรไปด้วยแก้วมณีอังสา. บทว่า สุวณฺณขจิตา แปลว่า ขจิตไปด้วยทอง. บทว่า **จิตฺรา** ได้แก่ วิจิตรไปด้วยแก้ว ๗ ประการ. บทว่า **สุกตา** ความว่า สำเร็จเรียบร้อยแล้ว. บทว่า **จิตฺรสิพฺพินี** แปลว่า เย็บอย่างสวยงาม. ด้วยบทว่า **ปาทา** นี้ ท่านถามว่าใครนั่นสวมรองเท้าทอง เห็นปานนี้โดยเท้า.

พระดาบสผู้มีฤทธิ์ ได้อภิญญา ถูกพระเจ้าสาครพรหมทัต ผู้เป็นโอรสทูลถามอย่างนี้ เมื่อจะบอกว่า ดูก่อนพ่อ ผู้ที่มาเหล่านั้น คือนาคลูกท้าวธตรฐ หลานของเจ้า จึงกล่าวคาถาว่า

ผู้ที่มาเหล่านั้น เป็นนาคที่มีฤทธิ์เรื่องยศ เป็นลูกของท้าวธตรฐ เกิดแต่นางสมุททชา นาคเหล่านี้มีฤทธิ์มาก.

เมื่อพระราชฤาษี และพระเจ้าสาครพรหมทัต ตรัสอยู่อย่างนี้ นาคบริษัททั้งหลาย จึงพากันถวายบังคมบาทพระดาบส แล้วนั่ง ณ ที่อันสมควรส่วนข้างหนึ่ง. ฝ่ายนางสมุททชาก็ถวายบังคมพระราชบิดา และพระราชภาดาแล้ว ก็ปริเทวนากรรแสงไห้ แล้วก็พานาคบริษัทกลับไปยังนาคพิภพ. ฝ่ายพระเจ้าสาครพรหมทัตประทับ ณ ที่นั้นนั่นเอง สองสามวันจึงถวายบังคมลาขมาพระราชบิดาแล้วก็กลับยังกรุงพาราณสี. นางสมุททชาเทวีก็สิ้นชีพในนาคพิภพนั้นนั่นเอง.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ก็รักษาศีลอยู่จนตลอดชีวิต ในที่สุดแห่งชนมายุก็ได้ดำเนินไปในทางสวรรค์ กับนาคบริษัท.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงตรัสว่า ดูก่อนอุบาสกทั้งหลาย โบราณบัณฑิต เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้น. ก็ยังทรงสละนาคสมบัติเห็นปานนี้ กระทำอุโบสถกรรมดังนี้ จึงประชุมชาดกว่ามารดาบิดา (ของพระภูริทัต) ในกาลนั้น ได้มาเป็นสากยราชตระกูล พราหมณ์เนสาทมาเป็นพระเทวทัต โสมทัตมาเป็นพระอานนท์ นางอัจจิมุขี มาเป็นนางอุบลวรรณา สุทัสสนะเป็นพระสารีบุตร สุโภคะมาเป็นพระโมคคัลลานะ กาณาริฏฐะ มาเป็นสุนักขัตตลิจฉวี ภูริทัตมาเป็นเราผู้ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง.

จบอรรถกถาภูริทัตชาดกที่ ๖

๗. จันทกุมาร

พระจันทกุมารทรงบำเพ็ญขันติบารมี

[๗๗๕] พระราชาพระนามว่าเอกราช เป็นผู้มีกรรมอันหยาบช้า อยู่ในพระนครปุบผวดี ท้าวเธอตรัสถามขัณฑหาลปุโรหิต ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ พราหมณ์ เป็นคนหลงว่า ดูก่อนพราหมณ์ ท่านเป็นผู้ฉลาดในธรรมวินัย ขอจงบอกทางสวรรค์แก่เรา เหมือนอย่างนรชนทำบุญแล้วไปจากภพนี้สู่สุคติภพ ฉะนั้นเถิด.

[๗๗๖] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ นรชนให้แล้วซึ่งทานอันล่วงล้ำทาน ฆ่าแล้วซึ่งบุคคลอันไม่พึงฆ่า ชื่อว่าทำบุญแล้วย่อมไปสู่สุคติด้วยประการฉะนี้.

[๗๗๗] ก็ทานอันล่วงล้ำทานนั้นคืออะไร และคนจำพวกไหน เป็นผู้อันบุคคลไม่พึงฆ่าในโลกนี้ ขอท่านจงบอกข้อนั้นแก่เรา เราจักบูชายัญ จักให้ทาน.

[๗๗๘] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ยัญพึงบูชาด้วยพระราชโอรส พระราชธิดา พระมเหสี ชาวนิคมโคอุสุภราช ม้าอาชาไนย อย่างละ ๔ ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ยัญพึงบูชาด้วยหมวด ๔ แห่งสัตว์ทั้งปวง.

[๗๗๙] ในพระราชวังมีเสียงระเบ็งเซ็งแซ่เป็นอันเดียวน่าหวาดกลัว เพราะได้ฟังคำว่า พระกุมาร พระกุมารและพระมเหสีจะต้องถูกฆ่า.

[๗๘๐] เจ้าทั้งหลายจงไปทูลพระกุมารทั้งหลาย คือ **พระจันทกุมาร พระสุริยกุมาร พระภัททเสนกุมาร พระสุรกุมาร** และ **พระวามโคตกุมาร** ว่า ขอท่านทั้งหลายจงอยู่เป็นหมู่กัน เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ.

[๗๘๑] เจ้าทั้งหลายจงไปทูลพระกุมารทั้งหลาย คือ พระอุปเสนากุมารี พระโกกิลากุมารี พระมุทิตากุมารีและพระนันทากุมารีว่า ขอท่านทั้งหลายจงอยู่เป็นหมู่กัน เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ.

[๗๘๒] อนึ่ง เจ้าทั้งหลายจงไปทูลพระนางวิชยา พระนางเอราวดี พระนางเกศินี และพระนางสุนันทา ผู้เป็นมเหสีของเราประกอบด้วยลักษณะอันประเสริฐ ว่า ขอท่านทั้งหลายจงอยู่เป็นหมู่กัน เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ.

[๗๘๓] เจ้าทั้งหลายจงไปบอกคฤหบดีทั้งหลาย คือ ปุณณมุขคฤหบดี ภัททิยคฤหบดี สิงคาลคฤหบดี และวัฑฒคฤหบดีว่า ขอท่านทั้งหลายจงอยู่เป็นหมู่กัน เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ.

[๗๘๔] คฤหบดีเหล่านั้น เกลื่อนกล่นไปด้วยบุตรภรรยา มาพร้อมกัน ณ ที่นั้น ได้กราบทูลพระราชาว่า ขอเดชะ ขอพระองค์ทรงกระทำข้าพระองค์ทุกคนให้เป็นคนมีแหยม๑ หรือขอจงทรงประกาศข้าพระองค์ทั้งหลายให้เป็นข้าทาสเถิด พระเจ้าข้า.

๑. ปอยผมที่เอาไว้เป็นกระจุกบนหัว นอกจากหัวจุก.

[๗๘๕] เจ้าทั้งหลายจงรีบนำช้างของเรา คือ ช้างอภยังกร ช้างนาฬาคิรี ช้างอัจจุคคตะ (ช้างวรุณทันตะ) ช้างเหล่านั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ เจ้าทั้งหลายจงรีบไปนำมาซึ่งม้าอัสดรของเรา คือ ม้าเกสี ม้าสุรามุข ม้าปุณณมุข ม้าวินัตกะ ม้าเหล่านั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ เจ้าทั้งหลายจงรีบไปนำมาซึ่งโคอุสุภราชของเรา คือ โคยูถปติ โคอโนชะ โคนิสภะ โคควัมปติ จงต้อนโคเหล่านั้นทั้งหมดเข้าเป็นหมู่กัน เราจักบูชายัญ จักให้ทาน อนึ่ง จงตระเตรียมทุกสิ่งให้พร้อม วันพรุ่งนี้ เมื่อพระอาทิตย์ขึ้น เราจักบูชายัญ เจ้าทั้งหลายจงนำเอาพระจันทกุมารมา จงรื่นรมย์ตลอดราตรีนี้ เจ้าทั้งหลายจงตั้งไว้แม้ทุกสิ่ง วันพรุ่งนี้ เมื่อพระอาทิตย์ขึ้น เราจักบูชายัญ เจ้าทั้งหลายจงไปทูลพระกุมาร ณ บัดนี้ วันนี้เป็นคืนที่สุดแล.

[๗๘๖] พระราชมารดาเสด็จมาแต่พระตำหนักทรงกรรแสง พลางตรัสถามพระเจ้าเอกราชนั้นว่า พระลูกรัก ได้ยินว่า พ่อจักบูชายัญด้วยพระราชบุตรทั้ง ๔ หรือ.

[๗๘๗] เมื่อต้องฆ่าจันทกุมาร บุตรแม้ทุกคน หม่อมฉันก็สละ หม่อมฉันบูชายัญด้วยบุตรทั้งหลายแล้วจักไปสู่สุคติสวรรค์.

[๗๘๘] ลูกเอ๋ย พ่ออย่าเชื่อคำนั้น ข่าวที่ว่าสุคติจะมีเพราะเอาบุตรบูชายัญ ทางนั้นเป็นทางไปนรก ไม่ใช่ทางไปสวรรค์ ดูก่อน ลูกโกณฑัญญะ พ่อจงให้ทาน อย่าได้เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวงเลย นี่เป็นทางไปสู่สุคติมิใช่เพราะเอาบุตรบูชายัญ.

[๗๘๙] คำของอาจารย์ทั้งหลายมีอยู่ หม่อมฉันจะฆ่าจันทกุมารและสุริยกุมาร หม่อมฉันบูชายัญด้วยบุตรทั้งหลายอันสละได้ยากแล้ว จักไปสู่สุคติสวรรค์.

[๗๙๐] แม้พระเจ้าวสวัสดีพระราชบิดา ได้ตรัสถามพระราชโอรสของพระองค์นั้นว่า ลูกรักทราบว่าพ่อจักบูชายัญด้วยโอรสทั้ง ๔ หรือ.

[๗๙๑] เมื่อต้องฆ่าจันทกุมาร บุตรแม่ทุกคนหม่อมฉันก็สละ หม่อมฉันบูชายัญด้วยบุตรทั้งหลายแล้ว จักไปสู่สุคติสวรรค์.

[๗๙๒] ลูกเอ๋ย พ่ออย่าเชื่อคำนั้น ข่าวที่ว่าสุคติจะมีเพราะเอาบุตรบูชายัญ ทางนั้นเป็นทางไปนรกไม่ใช่ทางไปสวรรค์ ดูก่อน ลูกโกญฑัญญะ พ่อจงให้ทาน อย่าได้เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวงเลย นี่เป็นทางไปสู่สุคติ มิใช่เพราะเอาบุตรบูชายัญ.

[๗๙๓] คำของอาจารย์ทั้งหลายมีอยู่ หม่อมฉันจักฆ่าจันทกุมารและสุริยกุมาร หม่อมฉันบูชายัญด้วยบุตรทั้งหลายอันสละได้ยากแล้ว จักไปสู่สุคติสวรรค์.

[๗๙๔] ดูก่อน ลูกโกญฑัญญะ พ่อจงให้ทาน อย่าได้เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวงเลย พ่อจงเป็นผู้อันพระราชบุตรห้อมล้อม รักษากาสิกรัฐและชนบทเถิด.

[๗๙๕] ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลายให้เป็นทาสของขันฑหาลปุโรหิตเถิดพระเจ้าข้า ถึงแม่ข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะเลี้ยงช้างและม้าให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลายให้เป็นทาสของขัณฑหาลปุโรหิตเถิด พระเจ้าข้า ถึงแม้ข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่จะก็จะขนมูลช้างให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลายให้เป็นทาสของขัณฑหาลปุโรหิตเถิด พระเจ้าข้า ถึงแม้ว่าข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะขนมูลม้าให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลายให้เป็นทาสของขัณฑหาลปุโรหิตตามที่พระองค์มีพระประสงค์เถิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกขับไล่จากแว่นแคว้น ก็จักเที่ยวภิกขาจารเลี้ยงชีวิต.

[๗๙๖] เจ้าทั้งหลายพร่ำเพ้ออยู่เพราะรักชีวิต ย่อมก่อทุกข์ให้เกิดแก่เรานักแล จงปล่อยพระกุมารทั้งหลายไป ณ บัดนี้ เราขอเลิกการเอาบุตรบูชายัญ.

[๗๙๗] ข้าพระองค์ได้ทูลไว้แล้วในกาลก่อน เทียวว่าการบูชายัญนี้ทำได้ยาก ให้ยินดีได้แสนยาก บัดนี้ พระองค์ทรงกระทำยัญที่ข้าพระองค์ตระเตรียมไว้แล้วให้กระจัดกระจายเพราะเหตุไร ชนเหล่าใดบูชายัญเองก็ดี และชนเหล่าใดให้ผู้อื่นบูชายัญก็ดี อนึ่ง ชนเหล่าใด อนุโมทนามหายัญเช่นนี้ของบุคคลผู้บูชาอยู่ก็ดี ชนเหล่านั้นทั้งหมดย่อมไปสู่สุคติ.

[๗๙๘] ขอเดชะ เหตุไรในกาลก่อน พระองค์จึงรับสั่งให้พราหมณ์กล่าวคำเป็นสวัสดีแก่ข้าพระบาททั้งหลาย มาบัดนี้จะรับสั่งฆ่าข้าพระบาททั้งหลายเพื่อต้องการบูชายัญ โดยหาเหตุนี้ได้เลย ข้าแต่พระราชบิดา เมื่อก่อนในเวลาที่ข้าพระบาทยังเป็นดี พระองค์มิได้ทรงฆ่าและมิได้ทรงรับสั่งให้ฆ่า บัดนี้ ข้าพระบาททั้งหลาย ถึงความเจริญวัยเป็นหนุ่มแน่นแล้ว มิได้คิดประทุษร้ายพระองค์เลย เพราะเหตุไรจงรับสิ่งให้ฆ่าเสีย ข้าแด่พระมหาราชา ขอพระองค์จงทอดพระเนตรข้าพระบาททั้งหลาย ผู้ขึ้นคอช้าง ขี่หลังม้า ผูกสอดเครื่องรบ ในเวลาที่รบมาแล้วหรือเมื่อกำลังรบ ก็บุตรทั้งหลายเช่นดังพระบาททั้งหลายย่อมไม่ควรจะฆ่าเพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญเลย ข้าแต่พระราช

บิดา เมื่อเมืองชายแดนหรือเมื่อพวกโจรในดงกำเริบ
เขาย่อมใช้คนเช่นดังข้าพระบาททั้งหลาย แต่ข้า-
พระบาททั้งหลาย จะถูกฆ่าให้ตาย โดยมิใช่เหตุ
ในมิใช่ที่ ขอเดชะ แม่นกเหล่าไร ๆ เมื่อทำรัง
แล้วย่อมอยู่ ลูกทั้งหลายเป็นที่รักของแม่นกเหล่านั้น
ส่วนพระองค์ได้ตรัสส่งให้ฆ่าข้าพระบาททั้งหลาย
เพราะเหตุไร ขอเดชะ อย่าได้ทรงเชื่อขัณฑหาล-
ปุโรหิต ขัณฑหาลปุโรหิตไม่พึงฆ่าข้าพระองค์
เพราะว่าเขาฆ่าข้าพระองค์แล้ว ก็จะพึงฆ่าแม่พระองค์
ในลำดับต่อไป ข้าแต่พระมหาราชา พระราชาซึ่งหลาย
ย่อมพระราชทานบ้านอันประเสริฐ นิคมอันประเสริฐ
แม้โภคะ แก่พราหมณ์นั้น อนึ่ง พวกพราหมณ์ แม้ได้
ข้าวน้ำอันเลิศในตระกูลบริโภคในตระกูล ยังปรารถนา
จะประทุษร้ายต่อผู้ให้ข้าวน้ำเช่นนั้นอีก เพราะ
พราหมณ์เหล่านั้นโดยมากเป็นคนอกตัญญู ขอเดชะ
อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระ-
ราชทานข้าพระองค์ทั้งหลายให้เป็นทาสของขัณฑหาล
ปุโรหิตเถิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่าข้าพระองค์ทั้งหลายจะ
ถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะเลี้ยงช้างและม้าให้เขา
ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสียเลย
โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลายให้เป็นทาสของ
ขัณฑหาลปุโรหิตเถิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่าข้าพระองค์
ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะขนมูลช้างให้

เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสีย
เลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลายให้เป็น
ทาสของขัณฑทาลปุโรหิตเกิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่าข้า
พระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะขนมูล
ม้าให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าพระองค์ทั้งหลาย
เสียเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลาย
ให้เป็นทาสของขัณฑหาลปุโรหิต ตามที่พระองค์นี้
พระราชประสงค์เถิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่าข้าพระองค์
ทั้งหลายจะถูกขับไล่จากแว่นแคว้น ก็จัดเที่ยวภิกขา-
จารเลี้ยงชีวิต.

[๗๙๙] เจ้าทั้งหลายพร่ำเพ้ออยู่เพราะรักชีวิต
ย่อมก่อทุกข์ให้เกิดแก่เรานักแล จงปล่อยพระกุมาร
ทั้งหลายไป ณ บัดนี้ เราขอเลิกการเอาบุตรบูชายัญ.

[๘๐๐] ข้าพระองค์ได้ทูลไว้แล้วในกาลก่อนเทียว
การบูชายัญนี้ทำได้ยาก ให้ยินดีได้แสนยาก บัดนี้
พระองค์ทรงกระทำยัญที่ข้าพระองค์ตระเตรียมไว้แล้ว
ให้กระจัดกระจาย เพราะเหตุไร ชนเหล่าใดบูชายัญ
เองก็ดี และชนเหล่าใดให้ผู้อื่นบูชายัญก็ดี อนึ่ง ชน
เหล่าใดอนุโมทนามหายัญเช่นนี้ ของบุคคลผู้บูชายัญ
อยู่ก็ดี ชนเหล่านั้นย่อมไปสู่สุคติ.

[๘๐๑] ข้าแต่พระราชา ถ้าชนทั้งหลายบูชายัญ
ด้วยบุตรทั้งหลายจุติจากโลกนี้แล้วย่อมไปสู่เทวโลกดัง
ได้ยินมาไซร้ พราหมณ์จงบูชายัญก่อน พระองค์จัก

ทรงบูชายัญในภายหลัง ถ้าชนทั้งหลายบูชายัญด้วย บุตรทั้งหลาย จุติจากโลกนี้แล้วย่อมไปสู่เทวโลกดังได้ยินมาไซร์ ขัณฑหาลพราหมณ์ผู้นี้แล จงบูชายัญด้วยบุตรทั้งหลายของตน ถ้าว่าขัณฑหาลพราหมณ์รู้อยู่อย่างนี้ เหตุไรจึงไม่ฆ่าบุตรทั้งหลาย ไม่ฆ่าคนที่เป็นญาติทุกคนและตนเองเล่า ชนเหล่าใดบูชายัญเองก็ดี และชนเหล่าใดให้ผู้อื่นบูชายัญก็ดี อนึ่ง ชนเหล่าใดอนุโมทนามหายัญเช่นนี้ ของบุคคลผู้บูชาอยู่ก็ดี ชนเหล่านั้นย่อมไปสู่นรกทั้งหมด.

[๘๐๒] ได้ยินว่า พ่อเจ้าเรือนและแม่เจ้าเรือนทั้งหลายผู้รักบุตร ซึ่งมีอยู่ในพระนครนี้ ไฉนจึงไม่ทูลพระราชา อย่าให้ทรงฆ่าพระราชบุตรอันเกิดแต่พระอุระ ได้ยินว่า พ่อเจ้าเรือนและแม่เจ้าเรือนทั้งหลาย ผู้รักบุตรซึ่งมีอยู่ในพระนครนี้ ไฉนจึงไม่ทูลทัดทานพระราชา อย่าให้ทรงฆ่าพระราชบุตรอันเกิดแต่พระองค์ เราปรารถนาประโยชน์แก่พระราชาด้วย ทำประโยชน์แก่ชาวชนบททั้งปวงด้วย ใครๆ จะมีความแค้นเคืองกับเราไม่พึงมี ชาวชนบทไม่ช่วยกราบทูลให้ทรงทราบเลย.

[๘๐๓] ดูก่อนแม่เจ้าเรือนทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงไปกราบทูลพระราชบิดา และวิงวอนขัณฑหาลพราหมณ์ว่า ขอจงอย่าฆ่าพระราชกุมารทั้งหลายผู้ไม่คิดประทุษร้าย ผู้องอาจดังราชสีห์ ดูก่อนแม่เจ้าเรือน

ทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงไปกราบทูลพระราชบิดา และวิงวอนขัณฑหาลพราหมณ์ว่า ขอจงอย่าฆ่าพระ-ราชกุมารทั้งหลาย ผู้เป็นที่เพ่งที่หวังของโลกทั้งปวง.

[๘๐๔] ไฉนหนอ เราพึงเกิดในตระกูลนายช่างรถ ในตระกูลปุกกุสะหรือพึงเกิดในหมู่พ่อค้า พระ-ราชาก็ไม่พึงรับส่งให้ฆ่าในการบูชายัญวันนี้.

[๘๐๕] เจ้าผู้มีความคิดแม้ทั้งปวง จงไปหมอบลงแทบเท้าของผู้เป็นเจ้าขัณฑหาละเรียนว่า เรามิได้เห็นโทษเลย ดูก่อนแม่เจ้าเรือนแม้ทั้งปวง เจ้าจงไปหมอบลงแทบเท้าของผู้เป็นเจ้าขัณฑหาละเรียนว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ถ้าเราทั้งหลายได้ประทุษร้ายอะไรในท่าน ขอท่านจงอดโทษเถิด.

[๘๐๖] พระเสลาราชกุมารีผู้ควรการุณ ทรงเห็นพระภาดาทั้งหลายอันเขานำมาเพื่อบูชายัญ ทรงครั่นครวญว่า ดังได้สดับมา พระราชบิดาของเราทรงปรารภสวรรค์ รับสั่งให้ตั้งยัญขึ้น.

[๘๐๗] พระวสุลราชนัดดากลิ้งไปกลิ้งมาเฉพาะพระพักตร์พระราชากราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าพระบาทยังเป็นเด็ก ไม่มีความเป็นหนุ่ม ขอพระองค์ได้ทรงโปรด อย่าได้ฆ่าพระบิดาของข้าพระบาทเลย.

[๘๐๘] ดูก่อนวสุละ นั่นพ่อเจ้า เจ้าจงไปพร้อมกับบิดา เจ้าพร่ำเพ้ออยู่ในพระราชวัง ย่อมให้เกิด

ทุกข์แก่ข้านัก จงปล่อยพระราชกุมารทั้งหลาย ณ บัดนี้ เราขอเลิกการเอาบุตรบูชายัญ.

[๘๐๙] ข้าพระองค์ได้ทูลไว้แล้วในกาลก่อนเทียว การบูชายัญนี้ทำได้ยาก ให้ยินดีได้แสนยาก บัดนี้ พระองค์ทรงกระทำยัญที่ข้าพระองค์ตระเตรียมไว้แล้ว ให้กระจัดกระจายเพราะเหตุไร ชนเหล่าใดบูชายัญเอง ก็ดี และชนเหล่าใดให้ผู้อื่นบูชายัญก็ดี อนึ่ง ชนเหล่าใดอนุโมทนามหายัญเช่นนี้ของบุคคลผู้บูชาอยู่ก็ดี ชนเหล่านั้นทั้งหมดย่อมไปสู่สุคติ.

[๘๑๐] ข้าแต่สมเด็จพระเอกราช ข้าพระบาท ตระเตรียมยัญแล้วด้วยแก้วทุกอย่าง ตบแต่งไว้แล้ว เพื่อพระองค์ ขอเดชะ เชิญเสด็จออกเถิด พระองค์ทรงบูชายัญแล้วเสด็จสู่สวรรค์ จักทรงบันเทิงพระ-หฤทัย.

[๘๑๑] หญิงสาว ๗๐๐ คน ผู้เป็นชายาของจันท-กุมาร ต่างสยายผมแล้วร้องไห้ ดำเนินไปตามทาง ส่วนพวกหญิงอื่น ๆ ออกแล้วด้วยความเศร้าโศก เหมือนเทวดาในนันทวัน ต่างก็สยายผมร้องไห้ไปตามทาง.

[๘๑๒] พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้นกาสีอันขาวสะอาด ประดับกุณฑล ไล้ทากฤษณาและจุรณแก่นจันทน์ ถูกราชบุรุษนำไป เพื่อบูชายัญของสมเด็จพระเจ้าเอกราช พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้นกาสีอันขาวสะอาด ประ-

ดับกุณฑล ไล้ทากฤษณาและจุรณแก่นจันทน์ ถูกราช
บุรุษนำไป ทำความเศร้าพระหฤทัยให้แก่พระชนนี
พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้นกาสี
อันขาวสะอาด ประดับกุณฑล ไล้ทากฤษณาและจุรณ
แก่นจันทน์ ถูกราชบุรุษนำไป ทำความเศร้าใจให้แก่
ประชุมชน พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร เสวย
กระยาหารอันปรุงด้วยรสเนื้อ ช่างสนานสระสรงพระ
กายให้ดีแล้ว ประดับกุณฑล ไล้ทากฤษณาและจุรณ
แก่นจันทน์ ถูกราชบุรุษนำไปบูชายัญของพระเจ้า
เอกราช พระจันทกุมารและสุริยกุมาร เสวยกระยาหาร
อันปรุงด้วยรสเนื้อ ช่างสนานสระสรงพระกายดีแล้ว
ประดับกุณฑล ไล้ทากฤษณาและจุรณแก่นจันทน์ ถูก
ราชบุรุษนำไป ทำความเศร้าพระหฤทัยให้แก่พระชนนี
พระจันทกุมารและสุริยกุมาร เสวยกระยาหารอันปรุง
ด้วยรสเนื้อ ช่างสนานสระสรงพระกายดีแล้ว ประดับ
กุณฑลไล้ทากษฤณาและจุรณแก่นจันทน์ ถูกราชบุรุษ
นำไป ทำความเศร้าใจให้แก่ประชุมชน ในกาลก่อน
พวกพลช้างย่อมตามเสด็จพระจันทกุมารและพระสุริย-
กุมาร ผู้เสด็จขึ้นคอช้างตัวประเสริฐ วันนี้ พระจันท-
กุมารและพระสุริยกุมารทั้งสองพระองค์เสด็จดำเนิน
ด้วยพระบาทเปล่า ในกาลก่อนพวกพลม้าย่อมตาม
เสด็จพระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ผู้เสด็จขึ้นหลัง
ม้าตัวประเสริฐ วันนี้ พระจันทกุมารและพระสุริย-

กุมารทั้งสองพระองค์เสด็จดำเนินด้วยพระบาทเปล่า ในกาลก่อน พวกพลรถย่อมตามเสด็จพระจันทกุมาร และพระสุริยกุมาร ผู้เสด็จขึ้นทรงรถอันประเสริฐ วันนี้ พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ทั้งสองพระองค์เสด็จดำเนินด้ายพระบาทเปล่า ในกาลก่อน พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ราชบุรุษเชิญเสด็จออกด้วยม้าทั้งหลายอันตบแต่งเครื่องทอง วันนี้ ทั้งสองพระองค์ต้องเสด็จดำเนินด้วยพระบาทเปล่า.

[๘๑๓] นกเอี๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทางทิศบูรพาแห่งปุบผวดีนคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราชผู้หลงใหล จะทรงบูชายัญด้วยพระราชโอรส ๔ พระองค์ นกเอี๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทางทิศบูรพาแห่งปุบผวดีนคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราชผู้หลงใหล จะทรงบูชายัญด้วยพระราชธิดา ๔ พระองค์ นกเอี๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทางทิศบูรพาแห่งปุบผวดีนคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราชผู้หลงใหล จะทรงบูชายัญด้วยพระมเหสี ๔ พระองค์ นกเอี๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทางทิศบูรพาแห่งปุบผวดีนคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราชผู้หลงใหล จะทรงบูชายัญด้วยคฤหบดี ๔ คน นกเอี๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทางทิศบูรพาแห่งปุบผวดีนคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราชผู้หลงใหล จะทรง

บูชายัญด้วยช้าง ๔ เชือก นกเอ๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทางทิศบูรพาแห่งปุบผวดีนคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราชผู้หลงใหล จะทรงบูชายัญด้วยม้า ๔ ตัว นกเอ๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทางทิศบูรพาแห่งปุบผวดีนคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราชผู้หลงใหลจะทรงบูชายัญด้วยโคอุสุภราช ๔ ตัว นกเอ๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทางทิศบูรพาแห่งปุบผวดีนคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราชผู้หลงใหล จะทรงบูชายัญด้วยสัตว์ทั้งปวงอย่างละ ๔.

[๘๑๔] นี่ปราสาทของท่านล้วนแล้วด้วยทองคำ เกลื่อนกล่นด้วยพวงมาลัย บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า นี่เรือนยอดของท่านล้วนของคำ เกลื่อนกล่นด้วยพวงมาลัย บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า นี่พระอุทยานของท่าน มีดอกไม้บานสะพรั่งตลอดกาลทั้งปวง น่ารื่นรมย์ใจ บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า นี่ป่าอโศกของท่าน มีดอกบานสะพรั่งตลอดกาลทั้งปวง น่ารื่นรมย์ใจ บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า นี่ป่ากรรณิการ์ของท่าน มีดอกบานสะพรั่งตลอดกาลทั้งปวง น่ารื่นรมย์ใจ บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า นี่ป่าแคฝอยของท่าน มีดอกบานสะพรั่งตลอดกาลทั้งปวง น่ารื่นรมย์ใจ บัดนี้

พระลูกเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า นี่สวนมะม่วงของท่าน มีดอกบานสะพรั่งตลอดกาลทั้งปวง น่ารื่นรมย์ใจ บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า นี่สระโบกขรณีของท่าน ดารดาษไปด้วยดอกบัวหลวงและบัวขาว มีเรือทองอันงดงามวิจิตรด้วยลายเครือวัลย์ เป็นที่รื่นรมย์เป็นอันดี บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า.

[๘๑๕] นี่ช้างแก้วของท่าน ชื่อเอราวัณ เป็นช้างงามกำลัง บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ นั้นถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า นี่ม้าแก้วของท่านเป็นม้ามีกีบไม่แตก เป็นม้าวิ่งได้เร็ว บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ นั้นถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า นี่รถม้าของท่าน มีเสียงไพเราะเหมือนเสียงนกสาลิกา เป็นรถงดงามวิจิตรด้วยแก้ว พระลูกเจ้าเสด็จไปในรถนี้ ย่อมงดงามดังเทพเจ้าในนันทวัน บัดนี้ พระเจ้าลูกทั้ง ๔ นั้นถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า อย่างไรพระราชาผู้หลงใหล จึงจักทรงบูชายัญด้วยพระราชโอรส ๔ พระองค์ ผู้งามเสมอด้วยทอง มีพระกายไล้ทาด้วยจุรณจันทน์ อย่างไร พระราชาผู้หลงใหลจึงจักทรงบูชายัญด้วยพระราชธิดา ๔ พระองค์ ผู้งามเสมอด้วยทอง มีพระวรกายไล้ทาด้วยจุรณจันทน์

อย่างไรพระราชาผู้หลงใหล จักทรงบูชายัญด้วย พระมเหสี ๔ พระองค์ ผู้งามเสมอด้วยทอง มีพระวรกายไล้ทาด้วยจุรณจันทน์ อย่างไรพระราชาผู้หลงใหล จึงจักบูชายัญด้วยคฤหบดี ๔ คน ผู้งดงามเสมอด้วยทอง มีร่างกายไล้ทาด้วยจุรณจันทน์ คามนิคมทั้งหลายจะว่างเปล่า ไม่มีมนุษย์ กลายเป็นป่าใหญ่ไป ฉันใด เมื่อพระราชารับสั่งให้เอาพระจันท-กุมารและพระสุริยกุมารบูชายัญ พระนครปุบผวดีก็ก็จักร้างว่างเปล่า ไม่มีมนุษย์ กลายเป็นป่าใหญ่ไป ฉันนั้น.

[๘๑๖] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ข้าพระบาทจักเป็นบ้า มีความเจริญถูกขจัดแล้ว มีสรีระเกลือกกลั้วด้วยธุลี ถ้าเขาฆ่าจันทกุมารลมปราณของข้าพระ-บาทก็จะแตกทำลาย ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ข้าพระบาทจักเป็นบ้า มีความเจริญถูกขจัดแล้วมีสรีระเกลือกกลั้วด้วยธุลี ถ้าเขาฆ่าสุริยกุมาร ลมปราณของข้าพระบาทก็จะแตกทำลาย.

[๘๑๗] สะใภ้ของเราเหล่านี้ คือ นางฆัฏฏิกา นางอุปรักขี นางโปกขณี และนางคายิยา ล้วนกล่าววาจาเป็นที่รักแก่กันและกัน เพราะเหตุไร จึงไม่ฟ้อนรำขับร้องให้จันทกุมารและสุริยกุมารรื่นรมย์เล่า ใครอื่นที่จะเสมอด้วยนางทั้ง ๔ นั้นไม่มี.

[๘๑๘] ดูก่อนเจ้าขัณฑหาละ ความโศกเศร้าใจใดย่อมเกิดมีแก่เราในเมื่อจันทกุมารถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า แม่ของเจ้าจงได้ประสบความโศกเศร้าใจของเรานี้ ดูก่อนเจ้าขัณฑหาละ ความโศกเศร้าใจใดย่อมเกิดมีแก่เรา ในเมื่อสุริยกุมารถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า แม่ของเจ้าจงได้ประสบความโศกเศร้าใจของเรานี้ ดูก่อนเจ้าขัณฑหาละ ความโศกเศร้าใจใดย่อมเกิดมีแก่เรา ในเมื่อจันทกุมารถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า ภรรยาของเจ้าจงประสบความโศกเศร้าใจของเรานี้ ดูก่อนขัณฑหาละ ความโศกเศร้าใจใดย่อมเกิดมีแก่เรา ในเมื่อสุริยกุมารถูกนำไปเพื่อจะฆ่า ภรรยาของเจ้าจงได้ประสบความโศกเศร้าใจของเรานี้ ดูก่อนเจ้าขัณฑ-หาละ เจ้าได้ให้ฆ่าพระกุมารทั้งหลาย ผู้ไม่คิดประทุษร้าย ผู้องอาจดังราชสีห์ แม่ของเจ้าจงอย่าได้เห็นพวกลูก ๆ และอย่าได้เห็นสามีเลย ดูก่อนเจ้าขัณฑหาละ เจ้าได้ให้ฆ่าพระกุมารทั้งหลาย ผู้เป็นที่มุ่งหวังของโลกทั้งปวงแม่จงอย่าได้เห็นพวกลูก ๆ และอย่าได้เห็นสามีเลย ดูก่อนเจ้าขัณฑหาละ เจ้าได้ให้ฆ่าพระกุมารทั้งหลายผู้ไม่คิดประทุษร้าย ผู้องอาจดังราชสีห์ ภรรยาของเจ้า จงอย่าได้เห็นพวกลูก ๆ และอย่าได้เห็นสามีเลย ดูก่อนเจ้าขัณฑหาละเจ้าได้ให้ฆ่าพระกุมารทั้งหลาย ผู้เป็นที่มุ่งหวังของโลกทั้งปวง ภรรยาของเจ้าจงอย่าได้เห็นพวกลูก ๆ และอย่าได้เห็นสามีเลย.

[๘๑๙] ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสีย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลาย ให้เป็นทาสของขัณฑหาลปุโรหิตเถิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่าข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ถึงจะเลี้ยงช้างและม้าให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลาย ให้เป็นทาสของขัณฑหาลปุโรหิตเถิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่าข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะขนมูลช้างให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระ-องค์ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลาย ให้เป็นทาสของขัณฑหาลปุโรหิตเถิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะขนมูลม้าให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลาย ให้เป็นทาสของขัณฑหาลปุโรหิตตามที่พระองค์มีพระประสงค์เถิด พระเจ้าข้า ถึงแม้ว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกขับไล่จากแว่นแคว้น ก็จักเที่ยวภิกขาจารเลี้ยงชีวิต ขอเดชะ หญิงทั้งหลายผู้ปรารถนาบุตร แม้จะเป็นคนยากจน ย่อมวอนขอบุตรต่อเทพเจ้า หญิงบางพวกละปฏิภาณแล้ว ไม่ได้บุตรก็มี หญิงเหล่านั้นย่อมกระทำความหวังว่า ขอลูกทั้งหลายจงเกิดแก่เรา แต่นั้นขอหลานจงเกิดอีก ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระองค์รับสั่งให้ฆ่าข้าพระองค์

ทั้งหลาย เพื่อต้องการทรงบูชายัญ โดยเหตุอันไม่สมควร ข้าแต่สมเด็จพระบิดา คนทั้งหลายเขาได้ลูกเพราะความวิงวอนเทพเจ้า ขอพระองค์อย่ารับสั่งให้ฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเลย อย่าทรงบูชายัญนี้ด้วยบุตรทั้งหลายที่ได้มาโดยยากเลยพระเจ้าข้า ข้าแต่สมเด็จพระบิดา คนทั้งหลายเขาได้บุตรเพราะความวิงวอนเทพเจ้า ขอพระองค์อย่ารับสั่งให้ฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเลยพระเจ้าข้า ขอได้ทรงพระกรุณา โปรดอย่าได้พรากข้าพระองค์ทั้งหลายผู้เป็นบุตรที่ได้มาด้วยความยาก จากมารดาเลยพระเจ้าข้า.

[๘๒๐] ข้าแต่พระมารดา พระมารดาย่อมย่อยยับ เพราะทรงเลี้ยงลูกจันทกุมารมาด้วยความลำบากมาก ลูกขอกราบพระบาทพระมารดา ขอพระราชบิดา จงทรงได้ปรโลกอันสมบูรณ์เถิด เชิญพระมารดาทรงสวมกอดลูก แล้วประทานพระยุคลบาทให้ลูกกราบไหว้ ลูกจะจากไป ณ บัดนี้ เพื่อประโยชน์แก่ยัญของสมเด็จพระราชบิดาเอกราช เชิญพระมารดาทรงสวมกอดลูก แล้วประทานพระยุคลบาทให้ลูกกราบไหว้ ลูกจะจากไป ณ บัดนี้ เพื่อประโยชน์แก่พระทัยให้พระมารดา เชิญพระมารดาทรงสวมกอดลูก แล้วประทานพระยุคลบาทให้ลูกกราบไหว้ ลูกจะจากไป ณ บัดนี้ ทำความโศกเศร้าใจให้แก่ประชุมชน.

[๘๒๑] ดูก่อนลูกโคตมี มาเถิด เจ้าจงรัดเมาลี ด้วยใบบัว จงประดับดอกไม้อันแซมด้วยกลีบจำปา นี่เป็นปรกติของเจ้ามาเก่าก่อน มาเถิด เจ้าจงไล้ทาเครื่องลูบไล้ คือ จุรณจันทน์แดงของเจ้าเป็นครั้งสุดท้าย เจ้าลูบไล้ด้วยจุรณจันทน์แดงนั้นดีแล้ว ย่อมงดงามในราชบริษัท มาเถิดเจ้าจงนุ่งผ้ากาสิกพัสตร์ อันเป็นผ้าเนื้อละเอียดเป็นครั้งสุดท้าย เจ้านุ่งผ้ากาสิกพัสตร์นั้นแล้ว ย่อมงดงามในราชบริษัท เชิญเจ้าประดับหัตถาภรณ์ อันเป็นเครื่องประดับทองคำฝังแก้วมุกดาและแก้วมณี เจ้าประดับด้วยหัตถาภรณ์นั้นแล้ว ย่อมงดงามในราชบริษัท.

[๘๒๒] พระเจ้าแผ่นดินผู้ครองรัฐ ผู้เป็นทายาทของชนบท เป็นเจ้าโลกองค์นี้ จักไม่ทรงยังความสิเนหาได้เกิดในบุตรแน่ละหรือ.

[๘๒๓] ลูกทั้งหลายเป็นที่รักของเรา อนึ่ง แม้เจ้าทั้งหลายผู้เป็นภรรยาก็เป็นที่รักของเรา แต่เราปรารถนาสวรรค์ เหตุนั้นจึงได้ให้ฆ่าลูกทั้งหลาย.

[๘๒๔] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอจงทรงพระกรุณาโปรดรับสั่งให้ฆ่าข้าพระบาทเสียก่อน ขอความทุกข์อย่าได้ทำลายหทัยของข้าพระบาทเลย พระราชโอรสของพระองค์เป็นสุขุมาลชาติ ประดับแล้วงดงาม ข้าแต่เจ้าชีวิต ขอได้โปรดฆ่าข้าพระบาทเสียก่อน ข้าพระบาทจักเป็นผู้มีความเศร้าโศกกว่าจันท-

กุมาร ขอพระองค์จงทรงทำบุญให้ไพบูลย์ ข้าพระบาททั้งสองจะเที่ยวไปในปรโลก.

[๘๒๕] ดูก่อนจันทาผู้มีตางาม เจ้าอย่าชอบใจความตายเลย เมื่อโคตมีบุตรผู้อันเราบูชายัญแล้ว พี่ผัวน้องผัวของเจ้าเป็นอันมากจักยังเจ้าให้รื่นรมย์ยินดี.

[๘๒๖] เมื่อพระราชาตรัสอย่างนี้แล้ว พระนางจันทาเทวีก็ร่ำตีพระองค์ด้วยฝ่าพระหัตถ์ ทรงรำพันว่า ไม่มีประโยชน์ด้วยชีวิต เราจักดื่มยาพิษตายเสียในที่นี้ พระญาติพระมิตรของพระราชาพระองค์นี้ ผู้มีพระทัยดี ซึ่งจะกราบทูลทัดทานพระราชาว่า อย่าได้รับสั่งให้ฆ่าพระราชโอรสอันเกิดแต่พระอุระเลย ย่อมไม่มีแน่แท้เทียว พระญาติพระมิตรของพระราชาพระองค์นี้ ผู้มีพระทัยดี ซึ่งกราบทูลทัดทานพระราชาว่า อย่าได้รับสั่งให้ฆ่าพระราชโอรส อันเกิดแต่พระองค์เลย ย่อมไม่มีเป็นแน่แท้เทียว บุตรของข้าพระบาทเหล่านี้ ประดับพวงดอกไม้ สวมกำไลทองต้นแขน ขอพระราชาจงเอาบุตรของข้าพระบาทเหล่านั้นบูชายัญ แต่ขอพระราชทานปล่อยโคตมีบุตรเถิด ข้าแต่พระมหาราชา ขอจงทรงตัดแบ่งข้าพระบาทให้เป็นร้อยส่วนแล้ว ทรงบูชายัญในสถานที่เจ็ดแห่ง อย่าได้ทรงฆ่าพระราชบุตรองค์ใหญ่ ผู้ไม่คิดประทุษร้าย ผู้องอาจดังราชสีห์เลย ข้าแต่พระมหาราช ขอจงตัดแบ่งข้า

พระบาทให้เป็นร้อยส่วนแล้ว ทรงบูชายัญในสถานที่เจ็ดแห่ง อย่าได้ทรงฆ่าพระราชบุตรองค์ใหญ่ผู้เป็นที่มุ่งหวังของโลกทั้งปวงเลย.

[๘๒๗] เครื่องประดับเป็นอันมากล้วนแต่ของดี ๆ คือ มุกดา มณี แก้วไพฑูรย์ เราให้แก่เจ้า เมื่อเจ้ากล่าวคำดี นี้เป็นของที่เราให้แก่เจ้าครั้งสุดท้าย.

[๘๒๘] เมื่อก่อน พวงมาลาบานเคยสวมที่พระศอของพระกุมารเหล่าใด วันนี้ ดาบที่เขาลับคมดีแล้ว จักฟันที่พระศอของพระกุมารเหล่านั้น เมื่อก่อน พวงมาลาอันวิจิตรเคยสวมที่พระศอของกุมารเหล่าใด วันนี้ ดาบอันเขาลับคมดีแล้ว จักฟันที่พระศอของกุมารเหล่านั้น ไม่ช้าแล้วหนอดาบจักฟันที่พระศอของพระราชบุตรทั้งหลาย ก็หทัยของเราจะไม่แตก แต่จะต้องมีเครื่องรัดอย่างมันคงเหลือเกิน พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้นกาสีอันสะอาด ประดับกุณฑลไส้ทากฤษณาและจุรณแก่นจันทร์ เสด็จออกเพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญของพระเจ้าเอกราช พระจันทกุมารและพระสุริยกุมารทรงผ้าแคว้นกาสีอันขาวสะอาด ประดับกุณฑลไส้ทากฤษณา และจรุณแก่นจันทน์ เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญของพระเจ้าเอกราช พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้นกาสีอันขาวสะอาด ประดับกุณฑลไส้ทากฤษณาและจุรณแก่นจันทน์ เสด็จออกทำความเศร้าพระทัยแก่

พระชนนี พระจันทกุมารและพระสุริยกุมารทรงผ้าแคว้นกาสีอันขาวสะอาดประดับกุณฑลไล้ทากฤษณาและจุรณแก่นจันทน์ เสด็จออกทำความเศร้าใจให้แก่ประชุมชน พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร เสวยพระกระยาหารอันปรุงด้วยรสเนื้อ ช่างสนานสระสรงพระกายดีแล้ว ประดับกุณฑลไล้ทากฤษณาและจุรณแก่นจันทน์ เสด็จออกเพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญของพระเจ้าเอกราช พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร เสวยพระกระยาหารอันปรุงด้วยรสเนื้อ ช่างสนานสระสรงพระกายดีแล้ว ประดับกุณฑล ไล้ทากฤษณาและจุรณจันทน์ เสด็จออกกระทำความเศร้าพระทัยให้แก่พระชนนี พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร เสวยพระกระยาหาร อันปรุงด้วยรสเนื้อ ช่างสนานสระสรงพระกายดีแล้ว ประดับกุณฑล ไล้ทากฤษณาและจุรณแก่นจันทน์ เสด็จออกกระทำความเศร้าใจให้แก่ประชุมชน.

[๘๒๙] เมื่อเขาตกแต่งเครื่องบูชายัญทุกสิ่งแล้ว เมื่อพระจันทกุมารและพระสุริยกุมารประทับนั่ง เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ พระราชธิดาของพระเจ้าปัญจาลราช ประนมอัญชลีเสด็จดำเนินเวียนในระหว่างบริษัททั้งปวงทรงกระทำสัจกิริยาว่า ขัณฑหาละ

ผู้มีปัญญาทราม ได้กระทำกรรมชั่ว ด้วยความสัจจริง อันใด ด้วยสัจวาจานี้ ขอให้ข้าพเจ้าได้อยู่ร่วมกับพระสวามี อมนุษย์เหล่าใดมีอยู่ในที่นี้ ยักษ์ สัตว์ที่เกิดแล้วและสัตว์ที่จะมาเกิดก็ดี ขอจงกระทำความขวนขวายช่วยเหลือข้าพเจ้า ขอให้ข้าพเจ้าได้อยู่ร่วมกับพระสวามี เทวดาทั้งหลายที่มาแล้วในที่นี้ ปวงสัตว์ที่เกิดแล้วและสัตว์ที่จะมาเกิด ขอจงคุ้มครอง ข้าพเจ้าผู้แสวงหาที่พึ่ง ข้าพเจ้าขอวิงวอนท่านทั้งหลาย ขออย่าให้พวกข้าศึกชนะพระสวามีของข้าพเจ้าเลย.

[๘๓๐] ท้าวสักกเทวราชได้ทรงสดับเสียงคร่ำครวญของพระนางจันทานั้นแล้ว ทรงกวัดแกว่งค้อน ยังความกลัวให้เกิดแก่พระเจ้าเอกราชนั้นแล้วได้ตรัสกะพระราชาว่า พระราชากาลี จงรู้ไว้ อย่าให้เราตีเศียรของท่านด้วยค้อนเหล็กนี้ ท่านอย่าได้ฆ่าบุตรองค์ใหญ่ผู้ไม่คิดประทุษร้าย ผู้องอาจดังราชสีห์ พระราชากาลี ท่านเคยเห็นที่ไหน คนผู้ปรารถนาสวรรค์ฆ่าบุตรภรรยา เศรษฐี และคฤหบดี ผู้ไม่คิดประทุษร้าย.

[๘๓๑] ขัณฑหาลปุโรหิตและพระราชา ได้ฟังพระดำรัสของท้าวสักกะ ได้เห็นรูปอันอัศจรรย์แล้ว ให้เปลื้องเครื่องพันธนาการของสัตว์ทั้งปวง เหมือน

ดังเปลื้องเครื่องพันธนาการของคนผู้ไม่มีความชั่ว เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่ประชุมอยู่ ณ ที่นั้นในกาลนั้นทุกคน เอาก้อนดินคนละก้อนทุ่มลง การฆ่าซึ่งขัณฑหาลปุโรหิตได้มีแล้วด้วยประการดังนี้.

[๘๓๒] คนผู้กระทำกรรมชั่วฉันใดฉันนั้นเป็นต้องเข้านรกทั้งหมด คนทำกรรมชั่วแล้ว ไม่พึงได้จากโลกนี้ไปสู่สุคติเลย.

[๘๓๓] เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่มาประชุมกันอยู่ ณ ที่นั้นในกาลนั้น คือ พระราชาทั้งหลาย ประชุมกันอภิเษกพระจันทกุมาร เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่มาประชุมกันอยู่ ณ ที่นั้นในกาลนั้น คือ เทวดาทั้งหลายประชุมพร้อมกันอภิเษกพระจันทกุมาร เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่มาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั้น ในกาลนั้น คือ เทพกัญญาทั้งหลายประชุมพร้อมกันอภิเษกพระจันทกุมาร เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่ประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั้น ในกาลนั้น คือ พระราชาทั้งหลายประชุมพร้อมกัน ต่างแกว่งผ้าและโบกธง เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่มาประชุมพร้อม

กัน ณ ที่นั้นในกาลนั้น คือ ราชกัญญาทั้งหลาย ประชุมพร้อมกันต่างก็แกว่งผ้าและโบกธง เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่มาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั้นในกาลนั้น คือ เทพบุตรทั้งหลาย ประชุมพร้อมกันต่างแกว่งผ้าและโบกธง เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่มาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั้นในกาลนั้น คือ เทพกัญญาทั้งหลาย ประชุมพร้อมกันต่างแกว่งผ้าและโบกธง เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ชนเป็นอันมากต่างก็รื่นรมย์ยินดี พวกเขาได้ประกาศความยินดีในเวลาที่พระจันทกุมารเสด็จเข้าสู่พระนคร และได้ประกาศความหลุดพ้นจากเครื่องจองจำของสัตว์ทั้งปวง.

จบจันทกุมารชาดกที่ ๗

อรรถกถาจันทกุมารชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ ทรงปรารภพระเทวทัต จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **ราชาสิ ลุทฺทกมฺโม** ดังนี้.

เรื่องของพระเทวทัตนั้น มาแล้วในสังฆเภทกขันธกะแล้วนั่นแล. เรื่องนั้น นับจำเดิมแต่เวลาที่ท่านออกผนวชแล้วตราบเท่าถึงให้ปลงพระชนมชีพของพระเจ้าพิมพิสาร พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในที่นั้นนั่นเอง.

ฝ่ายพระเทวทัต ครั้นให้ปลงพระชนมชีพพระเจ้าพิมพิสารแล้ว ก็เข้าไปเฝ้าพระเจ้าอชาตศัตรูทูลว่า ดูก่อนมหาราช มโนรถของพระองค์ถึงที่สุดแล้ว ส่วนมโนรถของของอาตมา ก็ยังหาถึงที่สุดก่อนไม่. พระราชาได้ทรงฟัง ดังนั้นจึงตรัสถามว่า ดูก่อนท่านผู้เจริญ ก็มโนรถของท่านเป็นอย่างไร ? พระเทวทัต. ดูก่อนมหาราช เมื่อฆ่าพระทสพลแล้วอาตมาจักเป็นพระพุทธเจ้ามิใช่หรือ ? พระราชาตรัสถามว่า ก็ในเพราะเรื่องนี้ควรเราจะทำอย่างไรเล่า ? เทวทัต. ดูก่อนมหาราช ควรจะให้นายขมังธนูทั้งหลายประชุมกัน. พระราชาทรงรับว่า ดีละ ท่านผู้เจริญ จึงให้ประชุมนายขมังธนูจำพวกที่ยิงไม่ผิดพลาด รวม ๕๐๐ ตระกูล ทรงเลือกจากคนเหล่านั้นไว้ ๓๑ คน ตรัสสั่งว่า พ่อทั้งหลาย พวกเจ้าจงทำตามคำสั่งของพระเถระ ดังนี้แล้วจึงส่งไปยังสำนักพระเทวทัต. พระเทวทัตเรียกผู้เป็นใหญ่ ในบรรดาพวกนายขมังธนูเหล่านั้นมาแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ พระสมณโคดมประทับอยู่ ณ เขาคิมฌกูฏ เสด็จจงกรมอยู่ในที่พักกลางวันในที่โน้น. ส่วนท่านจงไปในที่นั้น ยิงพระสมณโคดมด้วยลูกศรอาบด้วยยาพิษ ให้สิ้นพระชนมชีพแล้ว จงกลับโดยทางชื่อโน้น. พระเทวทัตนั้น ครั้นส่งนายขมังธนูผู้ใหญ่นั้นไปแล้ว จึงพักนายขมังธนู

ไว้ในทางนั้น ๒ คน ด้วยสั่งว่า จักมีบุรุษคนหนึ่งเดินทางมาโดยทางที่พวกท่านยืนอยู่ พวกท่านจงปลงชีวิตบุรุษนั้นเสีย แล้วกับมาโดยทางโน้น. ในทางนั้น พระเทวทัตจึงวางบุรุษไว้สี่คนด้วยสั่งว่า โดยทางที่พวกท่านยืนอยู่ จักมีบุรุษเดินมา ๒ คน ท่านจงปลงชีวิตบุรุษ ๒ คนนั้นเสีย แล้วกลับมาโดยทางชื่อโน้น. ในทางนั้น พระเทวทัตวางคนไว้ ๘ คน ด้วยสั่งว่า โดยทางที่พวกท่านยืนอยู่ จักมีบุรุษ ๔ คนเดินทางมา พวกท่านจงปลงชีวิตบุรุษทั้ง ๔ คนนั้นเสีย แล้วกลับโดยทางชื่อโน้น. ในทางนั้น พระเทวทัตวางบุรุษไว้ ๑๖ คน ด้วยสั่งว่า โดยทางที่พวกท่านไปยืนอยู่ จักมีบุรุษเดินมา ๘ คน ท่านจงปลงชีวิตบุรุษทั้ง ๘ คนนั้นเสีย แล้วจงกลับมาโดยทางชื่อโน้น. ถามว่า ก็เพราะเหตุไรพระ-เทวทัตจึงทำอย่างนั้น. แก้ว่า เพราะปกปิดกรรมชั่วของตน. ได้ยินว่า พระ-เทวทัตได้ทำดังนั้น เพื่อจะปกปิดกรรมชั่วของตน.

ลำดับนั้น นายขมังธนูผู้ใหญ่ ขัดดาบแล้วทางข้างซ้าย ผูกแล่งและศรไว้ข้างหลังจับธนูใหญ่ทำด้วยเขาแกะ ไปยังสำนักพระตถาคตเจ้า จึงยกธนูขึ้นด้วยสัญญาว่า เราจักยิงดังนี้แล้ว จึงผูกสอดลูกศร ฉุดสายมาเพื่อจะยิง ก็ไม่สามารถจะยิงไปได้. พระศาสดา ได้ทรงให้คร่าธนูมาแล้ว หาได้ประทานให้ยิงไปได้ไม่. นายขมังธนูผู้ใหญ่นั้น เมื่อไม่อาจแม้จะยิงลูกศรไปก็ดี ลดลงก็ดี ก็ได้เป็นคนลำบากใจ เพราะสีข้างทั้งสองเป็นเหมือนจะหักลง น้ำลายก็ไหลนองออกจากปาก. ร่างกายทั้งสิ้นเกิดแข็งกระด้าง ได้เป็นเสมือนถึงอาการอันเครื่องยนต์บีบคั้น. นายขมังธนูนั้นได้เป็นคนอันมรณภัยคุกคามแล้วยืนอยู่.

ลำดับนั้น พระศาสดา ทรงทอดพระเนตรเห็นดังนั้นแล้ว ทรงเปล่งด้วยเสียงอันไพเราะ ตรัสปลอบนายขมังธนูว่า พ่อบุรุษผู้โง่เขลาท่านอย่ากล่าวเลย จงมาที่นี้เถิด. ในขณะนั้น นายขมังธนูก็ทิ้งอาวุธเสีย กราบลงด้วยศีรษะแทบพระบาทพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

โทษได้ล่วงข้าพระพุทธเจ้าแล้ว โดยที่เป็นคนเขลา คนหลง คนชั่วบาป ข้าพระพุทธเจ้ามิได้รู้จักคุณของพระองค์ จึงได้มาแล้ว เพื่อปลงพระชนมชีพของพระองค์ ตามคำเสี้ยมสอนของพระเทวทัตผู้เป็นอันธพาล ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงอดโทษข้าพระพุทธเจ้า ข้าแต่พระสุคตขอพระองค์จงอดโทษข้าพระพุทธเจ้า ข้าแต่พระองค์ผู้รู้โลก ขอพระองค์จงอดโทษข้าพระพุทธเจ้า ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอดโทษให้ตนแล้วก็นั่งลงในที่สุดส่วนข้างหนึ่ง. ลำดับนั้น พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศสัจจะทั้งหลายยังนายขมังธนูให้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว ดำรัสสอนว่า ท่านผู้มีอายุ ท่านอย่าเดินทางไปตามทางที่พระเทวทัตชี้ให้ จงไปเสียทางอื่น แล้วส่งนายขมังธนูนั้นไป. ก็แล้วครั้นส่งนายขมังธนูไปแล้ว พระองค์ก็เสด็จลงจากที่จงกรมไปประทับอยู่ ณ โคนไม้ต้นหนึ่ง.

ลำดับนั้น เมื่อนายขมังธนูผู้ใหญ่มิได้กลับมา นายขมังธนูอีก ๒ คนที่คอยอยู่ก็คิดว่า อย่างไรหนอเขาจึงล่าช้าอยู่ ออกเดินสวนทางไป ครั้นเห็นพระทศพล ก็เข้าไปถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่สุดส่วนข้างหนึ่ง. พระศาสดาครั้นทรงประกาศพระอริยสัจแก่ชนทั้ง ๒ ยังเขาให้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลแล้วดำรัสสอนว่า ท่านผู้มีอายุ ท่านอย่าเดินไปทางที่พระเทวทัตบอก จงไปโดยทางนี้ แล้วก็ส่งเขาไป โดยอุบายนี้ เมื่อทรงประกาศพระอริสัจ ยังนายขมังธนูแม้นอกนี้ ที่มานั่งเฝ้า ให้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว ก็ทรงส่งไปโดยทางอื่น.

ลำดับนั้น นายขมังธนูผู้ใหญ่นั้น กลับมาถึงก่อนก็เข้าไปหาพระเทวทัตกล่าวว่า ข้าแต่พระเทวทัตผู้เจริญ ข้าพเจ้าหาได้อาจปลงพระชนมชีพพระสัม-มาสัมพุทธเจ้าไม่ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ย่อมทรงฤทธิ์อันยิ่งใหญ่ ทรงอานุภาพอันยิ่งใหญ่. ส่วนบรรดานายขมังธนูเหล่านั้น รำพึงว่า เราทั้งหมด

นั้นอาศัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้รอดชีวิตแล้ว ก็ออกบรรพชาในสำนักพระศาสดา แล้วทรงบรรลุพระอรหัตทุกท่าน.

เรื่องนี้ได้ปรากฏในภิกษุสงฆ์. ภิกษุทั้งหลาย สนทนากันในโรงธรรมสภาว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ได้ยินว่าพระเทวทัต ได้กระทำความพยายาม เพื่อจะปลงชีวิตชนเป็นอันมาก เพราะจิตก่อเวรในพระตถาคตเจ้าพระองค์เดียว แต่ชนเหล่านั้น อาศัยพระศาสดาได้รอดชีวิตแล้วทั้งสิ้น. ฝ่ายพระศาสดาเสด็จออกจากที่บรรทมอันประเสริฐได้ทรงสดับถ้อยคำของภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ด้วยพระโสตธาตุอันเป็นทิพย์ เสด็จมายังโรงธรรมสภาตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งประชุมกันด้วยเรื่องอะไรหนอ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบ จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อน พระเทวทัต ก็กระทำความพยายามเพื่อจะฆ่าชนเป็นอันมาก อาศัยเราผู้เดียว เพราะจิตมีเวรในเรา ดังนี้แล้วได้ทรงนิ่งเสีย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลวิงวอนจึงทรงนำอดีตนิทานมาแสดงดังต่อไปนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล กรุงพาราณสีนี้ ชื่อว่า เมือง**ปุปผวดี.** พระโอรสของพระเจ้าวสวัตดีทรงพระนามว่า**เอกราช**ได้ครองราชสมบัติในเมืองนั้น . พระราชโอรสของพระองค์ ทรงพระนามว่า **พระจันทกุมาร** ได้ดำรงตำแหน่งเป็นอุปราช. พราหมณ์ชื่อว่า กัณฑหาละ[๑] ได้เป็นปุโรหิต. เขาถวายอนุศาสน์ทั้งอรรถและธรรมแด่พระราชา. ได้ยินว่า พระราชา ครั้นทรงสดับว่า กัณฑหาละเป็นบัณฑิต ก็ทรงให้ดำรงไว้ในหน้าที่ตัดสินอรรถคดี. ก็กัณฑหาลพราหมณ์นั้นเป็นคนมีจิตใจฝักใฝ่ในสินบน ครั้นได้รับสินบนแล้วก็ตัดสินให้ผู้มิใช่เจ้าของให้เป็นเจ้าของ ผู้เป็นเจ้าของมิให้ได้เป็นเจ้าของ. ครั้นภายหลังวันหนึ่ง มีบุรุษผู้แพ้คดีคนหนึ่ง โพนทนาด่าว่าอยู่ในที่เป็นที่วินิจฉัยอรรถคดี ครั้นออกมาภายนอก เห็นพระจันทกุมารจะเสด็จมาสู่ที่เฝ้าพระราชา

๑.บาลีเป็น ขัณฑหาละ.

ก็กราบลงแทบพระบาทแล้วร้องไห้ พระจันทกุมารนั้นถามเขาว่า เรื่องอะไรกัน บุรุษผู้เจริญ. เขาทูลว่า กัณฑหาลนี้ปล้นเขาในการตัดสินความ ถึงข้าพระองค์เมื่อเขารับสินบนแล้ว เขาก็ทำให้ถึงความพ่ายแพ้ในอรรถคดีพระเจ้าข้า. พระจันทกุมารตรัสปลอบว่า อย่ากลัวไปเลย ดังนี้แล้วก็ทรงพาบุรุษนั้นไปสู่โรงเป็นที่วินิจฉัยอรรถคดี กระทำผู้เป็นเจ้าของนั่นแลให้เป็นเจ้าของ ผู้มิใช่เจ้าของให้เป็นผู้มิใช่เจ้าของ. มหาชนพากันแซ่ซ้องสาธุการด้วยเสียงอันดัง. พระราชา ได้ทรงสดับเสียงนั้นจึงตรัสถามว่า นั่นเสียงอะไร ? มีผู้ทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ได้ยินว่า มีอรรถคดีอันพระจันทกุมารทรงตัดสินแล้วโดยชอบธรรม เสียงนั้นคือเสียงสาธุการของมหาชน. เพราะฟังเสียงนั้นพระราชาจึงเกิดปีติ.

พระจันทกุมารเสด็จมาถวายบังคมพระราชบิดาแล้ว ก็ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสกะท่านว่า แน่ะ พ่อได้ยินว่าเจ้าได้ตัดสินความเรื่องหนึ่งหรือ ? พระจันทกุมารทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ข้า-พระบาทได้ตัดสินเรื่องหนึ่ง พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า ถ้ากระนั้น ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปเจ้าคนเดียวจงยังการตัดสินอรรถคดีให้ดำเนินไปเถิด. แล้วทรงประทานหน้าที่วินิจฉัยอรรถคดีแก่พระกุมาร. ผลประโยชน์ของกัณฑหาลพราหมณ์ ย่อมขาดไป. เขาก็ผูกอาฆาตประพฤติเป็นผู้เพ่งโทษจะจับผิดในพระจันทกุมารตั้งแต่นั้นมา.

ส่วนพระราชานั้นเป็นผู้มีปัญญาอ่อน วันหนึ่งเวลาใกล้รุ่ง ได้ทรงสุบินเห็นปานนี้ว่า ได้ทอดพระเนตรเห็นดาวดึงส์พิภพ มีซุ้มประตูอันประดับแล้ว มีกำแพงแล้วไปด้วยแก้ว ๗ ประการ มีวิถีอันแล้วไปด้วย ทรายทอง กว้างประมาณ ๖๐ โยชน์ ประดับไปด้วยเวชยันตปราสาทสูงพันโยชน์ เป็นที่รื่นรมย์ไปด้วยสวนมีนันทวันเป็นต้น ประกอบด้วยสระโบกขรณี อันน่ายินดี

มีนันทโบกขรณีเป็นต้น มีหมู่เทพเกลื่อนกล่น. นางเทพอัสปร เป็นอันมาก ก็ฟ้อนรำขับร้องและประโคมดนตรี ในเวชยันตปราสาท ในดาวดึงส์พิภพนั้น. พระราชาได้ทรงเห็นดังนั้น ครั้นทรงตื่นบรรทม ใคร่จะเสด็จไปสู่พิภพนั้น จึงทรงดำริว่า พรุ่งนี้ในเวลาที่อาจารย์กัณฑหาละมาเฝ้า เราจะถามถึงหนทางอันเป็นที่ไปยังเทวโลก แล้วเราจักไปสู่เทวโลกโดยทางที่อาจารย์บอกให้นั้น. พระราชานั้นก็เสด็จสรงสนานแต่เช้าตรู่ ทรงนุ่งห่มภูษา เสวยโภชนาหารอันมีรสเลิศต่าง ๆ ทรงไล้ทาเครื่องหอมแล้วเสด็จประทับนั่ง ส่วนกัณฑหาล-พราหมณ์ อาบน้ำแต่เช้าตรู่ นุ่งผ้า บริโภคอาหาร ไล้ทาเครื่องหอมแล้ว ไปยังที่บำรุงพระราชา เข้าไปยังพระราชนิเวศน์ แล้วทูลถามถึงพระสำราญในที่พระบรรทม. ลำดับนั้น พระราชาประทานอาสนะแก่กัณฑหาลพราหมณ์นั่นแล้ว จึงทรงถามปัญหา.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้น จึงตรัสคาถาว่า

พระราชาพระนามว่า เอกราช เป็นผู้มีกรรมอัน
หยาบช้า อยู่ในพระนคร ปุปผวดี ท้าวเธอตรัสถาม
กัณฑหาลปุโรหิต ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พราหมณ์ เป็นผู้หลง
ว่า ดูก่อนพราหมณ์ ท่านเป็นผู้ฉลาดในธรรมวินัย ขอ
จงบอกทางสวรรค์แก่เรา เหมือนอย่างนรชนทำบุญ
แล้ว ไปจากภพนี้สู่สุคติภพ ฉะนั้นเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ราชาสิ** ความว่า ท่านเป็นพระราชา. บทว่า **ลุทฺทกกมฺโม** ได้แก่ ท่านเป็นผู้มีกรรมอันหยาบช้าทารุณ. บทว่า **สคฺคานมคฺคํ** ความว่า ทางแห่งสวรรค์. บทว่า **ธมฺมวินยกุสโล** ความว่า ด้วยบทว่า **ยถา** นี้ ท่านถามว่า เหมือนอย่างว่าคนทั้งหลาย ทำบุญแล้วจาก

โลกนี้ไปสุคติด้วยประการใด ขอท่านจงบอกทางแห่งสุคติแก่ข้าพเจ้า โดยประการนั้น ก็ปัญหานี้ ท่านควรจะถามกะพระสัพพัญญุพุทธเจ้า หรือกะพระโพธิสัตว์.

เพราะไม่เป็นพระสัพพัญญุพุทธเจ้า หรือพระสาวก ส่วนพระราชาทรงถามกะกัณฑหาลพราหมณ์ ผู้ไม่รู้อะไร ๆ เหมือนบุรุษผู้หลงทาง ๗ วัน พึงถามกะบุรุษคนอื่นผู้หลงทาง มาประมาณกึ่งเดือน.

กัณฑหาลพราหมณ์ คิดว่า เวลานี้เป็นเวลาที่จะได้เห็นหลังปัจจามิตรของเรา บัดนี้เราจักกระทำพระจันทกุมารให้ถึงสิ้นชีวิตแล้ว จักทำมโนรถของเราให้สำเร็จบริบูรณ์ ครั้งนั้นกัณฑหาลพราหมณ์ ครั้นกราบทูลพระราชาแล้วจงกล่าวคาถาที่ ๓ ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ คนทั้งหลายให้ทาน
อันล่วงล้ำทาน ฆ่าแล้วซึ่งบุคคลอันไม่พึงฆ่า ชื่อว่า
ทำบุญแล้ว ย่อมไปสู่สุคติด้วยประการฉะนี้.

ความแห่งคำในคาถานั้นมีดังนี้ว่า ดูก่อนมหาราช ชื่อว่า บุคคลผู้ไปสวรรค์ ย่อมให้ทานล่วงล้ำทาน ย่อมฆ่าบุคคลอันไม่ควรฆ่า ถ้าท่านปรารถนาจะไปสุคติไซร้ แม้ท่านก็จงทำอย่างนั้นนั่นแล.

ลำดับนั้น พระราชา จึงตรัสถามถึงอรรถแห่งปัญหากะกัณฑหาล-พราหมณ์นั้นว่า

ก็ทานอันล่วงล้ำทานนั้นอะไร ใครเป็นบุคคลอัน
ไม่พึงฆ่าในโลกนี้ ขอท่านจงบอกข้อนั้นแก่เรา เรา
จักบูชายัญ เราจะให้ทาน.

กัณฑหาลพราหมณ์ ทูลแก้ปัญหาแก่พระราชานั้นว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ยัญพึงบูชาด้วยพระ
ราชบุตรทั้งหลาย ด้วยพระมเหสีทั้งหลาย ด้วยชาว

นิคมทั้งหลาย ด้วยโคอุสภราชทั้งหลาย ด้วยม้าอาชา-
ไนยทั้งหลาย อย่างละ ๔ ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ
ยัญพึงบูชาด้วยหมวด ๔ แห่งสัตว์ทั้งปวง.

กัณฑหาลพราหมณ์นั้น เมื่อจะถวายพยากรณ์แก่พระราชานั้น ถูกพระราชานั้นทรงถามถึงทางไปสู่สวรรค์ แต่กลับพยากรณ์ทางไปนรก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุตฺเตหิ** ความว่า พระราชบุตรเป็นที่รักทั้งหลาย พระธิดาทั้งหลายผู้เกิดแล้วแก่พระองค์ด้วย. บทว่า **มเหสีหิ** ได้แก่ ด้วยพระชายาทั้งหลาย. บทว่า **เนคเมหิ** แปลว่า ด้วยเศรษฐีทั้งหลาย. บทว่า อุสเภหิ ความว่า อุสภราชทั้งหลายอันขาวปลอด. บทว่า **อาชานีเยหิ** ความว่า ด้วยม้าอันเป็นมงคลทั้งหลาย. บทว่า **จตูหิ** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พึงบูชายัญด้วยหมู่ ๔ แห่ง สัตว์ทั้งปวงอย่างนี้คือ สัตว์เหล่านี้ และสัตว์เหล่าอื่นทั้งหมด และสัตว์ ๔ เหล่ามีช้างเป็นต้น. กัณฑหาล-พราหมณ์ ให้พระราชาทรงเข้าพระทัยว่า พระราชาทั้งหลาย ผู้ทรงบูชายัญเมื่อได้ตัดศีรษะ แห่งสัตว์ทั้งหลาย มีพระราชบุตรเป็นต้นเหล่านั้น ด้วยพระขรรค์ ถือเอาโลหิตในลำคอด้วยถาดทองคำ ทิ้งลงไปในหลุมยัญแล้ว ย่อมเสด็จไปสู่เทวโลกพร้อมทั้งพระสรีระกายนั่นเอง ข้าแต่มหาราช อันการให้ทาน มีให้ของกิน และเครื่องนุ่งห่มเป็นต้น แก่สมณพราหมณ์ คนยากไร้ คนเดินทางวณิพกและยาจก จะได้เป็นอติทาน ทานอันล่วงล้ำทานหามิได้เลย ส่วนการฆ่าบุคคลที่ไม่ควรฆ่า มีบุตรและธิดาเป็นต้น แล้วกระทำยัญบูชาด้วยเลือดในลำคอของคนจำพวกนั้น ชื่อว่า อติทาน กัณฑหาลพราหมณ์นั้น คิดดังนี้ว่า ถ้าเราจักจับแต่พระจันทกุมารคนเดียว คนทั้งหลายจักสำคัญถึงเหตุเพราะจิตมีเวร เพราะฉะนั้น เขาจึงรวมพระจันทกุมารเข้าในระหว่างมหาชน.

ฝ่ายชนชาวพระราชวังใน ได้สดับเรื่องที่พระราชาและกัณฑหาละเหล่านั้นกล่าวอย่างนี้ จึงตกใจกลัว ร้องขึ้นด้วยเสียงอันดังพร้อมเป็นเสียงเดียวกัน.

พระศาสดา เมื่อจะประกาศความข้อนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

เสียงกึกก้องน่ากลัว ได้เกิดขึ้นในพระราชวัง
เพราะได้สดับว่า พระกุมาร และพระมเหสีทั้งหลาย
จะต้องถูกฆ่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตํ** ความว่า เพราะได้ฟังว่า พระราชกุมาร และพระมเหสีทั้งหลาย จะต้องถูกฆ่า. บทว่า **เอโก** ความว่า ได้มีเสียงกึกก้องเป็นอันเดียวกัน ทั่วพระราชนิเวศน์. บทว่า **เภสฺมา** แปลว่า น่ากลัว. บทว่า **อจฺจุคฺคโต** ความว่า ได้เกิดขึ้นอื้ออึง.

ในกาลนั้น ราชตระกูลทั้งสิ้น ได้เป็นดังป่าไม้รัง อันลมยุคันตวาตพัดต้องหักโค่นลงแล้ว.

ฝ่ายพราหมณ์ ทูลถามพระราชาว่า ข้าแต่พระมหาราช พระองค์อาจเพื่อกระทำยัญบูชานี้หรือ ๆ ไม่อาจ. ราชาตรัสว่า ดูก่อนอาจารย์ ท่านกลัวอย่างไรเราบูชายัญแล้ว จักไปสู่เทวโลก. กัณฑหาลพราหมณ์ ทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า บุรุษทั้งหลาย เกิดมาเป็นคนขลาด มีอัธยาศัยอ่อนกำลัง ไม่ชื่อว่าเป็นผู้สามารถเพื่อจะบูชายัญได้ ขอพระองค์จงให้ประชุมสัตว์ มีลมปราณทั้งปวงไว้ในที่นี้ ข้าพระองค์จักกระทำกรรมในหลุมยัญ ดังนี้แล้วจึงพาพรรคพวกผู้มีกำลังสามารถของตนอันพอเพียง ออกจากพระนคร ไปกระทำหลุมยัญให้มีพื้นราบเรียบสม่ำเสมอ แล้วล้อมรั้วไว้ เพราะเหตุไร ? เพราะว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้ทรงธรรม พึงมาแล้วห้ามการกระทำยัญนั้น เพราะเหตุนั้น พราหมณ์ในโบราณกาล จึงบัญญัติตั้งไว้ว่า หลุมยัญต้องล้อมรั้วจึงจะเป็นจารีต.

ฝ่ายพระราชา ทรงมีรับสั่งให้เรียกราชบุรุษทั้งหลายมาแล้วสั่งว่า ดูก่อนพ่อทั้งหลาย เราฆ่าบุตร ธิดาและภรรยาทั้งหลายของเราบูชายัญแล้ว เราจักไปสู่เทวโลก เจ้าจงไปทูลพระราชบุตร พระราชธิดา และพระมเหสีเหล่านั้นแล้วพามาสู่ที่นี้ทั้งสิ้น ดังนี้แล้ว เพื่อจะให้ราชบุรุษนำพระราชบุตรทั้งหลายมาก่อน จึงได้ตรัสว่า

พวกเจ้าจงไปทูลพระกุมารทั้งหลาย คือพระจันท-
กุมาร พระสุริยกุมาร พระภัททเสนกุมาร พระสูรกุมาร
พระรามโคตตกุมารว่า ขอท่านทั้งหลายจงอยู่เป็นหมู่
กัน เพื่อประโยชน์แก่ยัญ อันจะพึงบูชา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จนฺทญฺจ สุริยญฺจ** ความว่า พระจันทกุมารและพระสุริยกุมารทั้ง ๒ เป็นพระราชบุตรของพระนางโคตมีเทวี พระอัครมเหสี พระภัททเสนกุมาร พระสูรกุมาร พระรามโคตตกุมาร เป็นพระภาดาต่างมารดาของพระจันทกุมารและพระสุริยกุมารเหล่านั้น. บทว่า **ปสุกิร โหถ** ความว่า ขอท่านจงอยู่เป็นเป็นหมู่เป็นกองในที่เดียวกัน อธิบายว่า จงอย่ากระจัดกระจายกัน.

ราชบุรุษเหล่านั้นไปยังสำนักพระจันทกุมารก่อนแล้วทูลว่า ดูก่อนพ่อกุมาร ดังได้สดับมาว่าพระราชบิดาของพระองค์ ทรงพระประสงค์จะฆ่าพระองค์แล้ว เสด็จไปสู่เทวโลก ทรงสั่งพวกข้าพระองค์มาเพื่อคุมพระองค์ไป.

พระจันทกุมารตรัสว่า พระราชานั้นใช้ให้ท่านมาจับเราตามคำของใคร ? ราชบุรุษทูลว่า ตามคำของกัณฑหาลพราหมณ์ พระเจ้าข้า.

จันทกุมาร ตรัสถามว่า อย่างไรพระองค์ทรงใช้ให้ท่านมาจับเราคนเดียว หรือว่าให้จับคนอื่นด้วย.

ราชบุรุษทูลว่า พระองค์โปรดให้จับผู้อื่นด้วย ได้ยินว่า พระองค์ทรงใคร่จะบูชาด้วยหมวด ๔ แห่งสัตว์ทั้งปวง พระจันทกุมารคิดว่า กัณฑหาลพราหมณ์นี้มิได้จองเวรกับด้วยผู้อื่น แต่เมื่อไม่ได้กระทำการปล้นทางวินิจฉัยอรรถคดี ก็จะฆ่าคนเสียเป็นอันมาก เพราะจิตคิดจองเวรในเราแต่ผู้เดียว เมื่อเราได้ช่องเฝ้าพระราชบิดา ความพ้นภัยของคนทั้งหมดนี้ จักเป็นภาระของเราเป็นแน่. ลำดับนั้น พระจันทกุมารจึงตรัสแก่ราชบุรุษว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจงทำตามพระราชบัญชาของพระบิดาเถิด. ราชบุรุษเหล่านั้นนำพระจันทกุมารมาให้ประทับที่พระลานหลวง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งนำพระราชกุมารอื่นอีก ๓ พระองค์มาประทับใกล้ๆ กันแล้ว ก็ทูลแด่พระราชาว่า ข้าแต่พระสมมติเทพ ข้าพระองค์ได้นำพระราชโอรสทั้งหลายของพระองค์มาแล้ว. พระราชานั้น ได้ทรงสดับคำของราชบุรุษเหล่านั้นแล้วตรัสว่า ดูก่อนพ่อทั้งหลาย บัดนี้เจ้าจงไปนำพระราชธิดาทั้งหลายของเรามาแล้ว จึงให้ประทับในที่ใกล้แห่งพระภาดาของเธอ. เพื่อจะให้เขานำพระราชธิดาทั้ง ๔ มา จึงตรัสพระคาถานอกนี้ว่า

เจ้าทั้งหลายจงไปทูลพระกุมารทั้งหลาย คือพระ
อุปเสนากุมาร พระโกกิลากุมารี พระมุทิตากุมารี
และพระนันทากุมารีว่า ขอท่านหลายจงอยู่เป็นหมู่กัน
เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ.

ราชบุรุษเหล่านั้นไปสู่สำนักพระราชธิดาทั้งหลายด้วยคิดว่า เราจักกระทำด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้แล้วนำพระธิดาเหล่านั้น ผู้กำลังทรงกรรแสงคร่ำครวญให้มาประทับในที่ใกล้พระภาดา. จากนั้นพระราชา เมื่อจะให้ราชบุรุษไปคุมพระมเหสีทั้งหลายของพระองค์มา จึงตรัสพระคาถานอกนี้ว่า

อนึ่ง เจ้าทั้งหลายจงไปทูลพระนางวิชยา พระ-
นางเอราวดี พระนางเกศินีและพระนางสุนันทา ผู้เป็น

มเหสีของเรา ผู้สมบูรณ์ด้วยพระลักษณะอันประเสริฐ
ว่า ขอท่านทั้งหลายจงอยู่เป็นหมู่กัน เพื่อประโยชน์
แก่การบูชายัญ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ลกฺณวรูปปนฺนา ความว่า ท่านทั้งหลายจงทูลพระมเหสีแม้เหล่านี้ ผู้เลอโฉม ผู้สมบูรณ์ด้วยลักษณะแห่งสัตว์อันอุดม ๖๔ ประการ

ราชบุรุษเหล่านั้น ก็นำพระนางทั้ง ๔ อันกำลังปริเทวนาการคร่ำครวญอยู่แม้เหล่านั้นมา ให้ประทับอยู่ในที่ใกล้พระกุมาร. ลำดับนั้นพระราชาเมื่อจะทรงให้ราชบุรุษนำเศรษฐีทั้ง ๔ มา ตรัสพระคาถานอกนี้ว่า

เจ้าทั้งหลายจงไปบอกคฤหบดีทั้งหลายคือ ปุณณ-
มุขคฤหบดี ภัททิยคฤหบดี สิงคาลคฤหบดี และ
วัฑฒคฤหบดีว่า ขอท่านทั้งหลายจงอยู่เป็นหมู่กัน เพื่อ
ประโยชน์แก่การบูชายัญ.

ราชบุรุษทั้งหลายก็ไปนำคฤหบดีเหล่านั้นมา เมื่อพระราชาให้จับกุมพระกุมาร และพระมเหสีทั้งหลาย ทั่วพระนคร ไม่มีใคร ๆ ได้กล่าวคำอะไรเลย แต่ตระกูลแห่งเศรษฐีทั้งหลาย ย่อมมีเครือญาติเกี่ยวพันกันเป็นอันมาก เพราะฉะนั้นในกาลที่เศรษฐีเหล่านั้นถูกจับกุม มหาชนจึงพากันกำเริบขึ้นทั่วพระนคร. คนเหล่านั้นพูดกันว่า เราจักไม่ยอมให้พระราชาฆ่าเศรษฐีบูชายัญ ดังนี้แล้วก็พากัน แวดล้อมเศรษฐีไว้. ลำดับนั้น เศรษฐีเหล่านั้น มีหมู่ญาติห้อมล้อมอยู่รอบด้าน ถวายบังคมพระราชาแล้ว ก็ขอประทานชีวิตของตน.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้นจึงตรัสว่า

คฤหบดีเหล่านั้น เกลื่อนกล่นไปด้วยบุตรและ-
ภรรยา มาพร้อมกัน ณ ที่นั้น ได้กราบทูลพระราชา

ว่า ขอเดชะ ขอพระองค์ทรงกระทำข้าพระองค์
ทุกคนให้เป็นคนมีแหยม หรือขอจงทรงประกาศ
ข้าพระองค์ทั้งหลายให้เป็นข้าทาสเถิด พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺเพ สิขิโน** ความว่า ขอพระองค์จงทรงกระทำให้ข้าพระองค์ทุกคนมุ่นจุกผมบนกระหม่อม จงกระทำให้พวกข้าพระองค์เป็นคนรับใช้ของพระองค์ ข้าพระองค์จักกระทำหน้าที่เป็นคนรับใช้ของพระองค์. บทว่า **อถ วา โน ทาเส สาเวหิ** ความว่า เมื่อไม่ไว้พระทัยเชื่อข้าพระองค์ ก็จงให้ประชุมกองทัพทั้งหมด แล้วจงประกาศในท่ามกลางกองทัพเหล่านั้น ให้พวกข้าพระองค์เป็นทาส ข้าพระองค์ทั้งหลายก็จักกระทำวัตรของทาสแด่พระองค์.

คฤหบดีเหล่านั้น แม้ทูลอ้อนวอนขอชีวิตอยู่อย่างนี้ ก็หาอาจได้ไม่. ราชบุรุษทั้งหลายให้คฤหบดีทั้งหมดนั้นถอยกลับไปแล้ว ก็คุมเอาพวกเขาไปให้นั่งในที่ใกล้พระราชกุมารนั่นแล.

ภายหลังพระราชา เมื่อจะทรงสั่งราชบุรุษเพื่อให้นำสัตว์ทั้งหลายมีช้างเป็นต้นจึงตรัสว่า

เจ้าทั้งหลายจงรีบนำช้างของเรา คือช้างอภยังกร
ช้างนาพาคิรี ช้างอัจจุคคตะ ช้างวรุณทันตะ ช้างเหล่า
นี้จักเป็นไป เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ เจ้าทั้งหลาย
จงรีบไปนำมาซึ่งม้าอัสดรของเรา คือม้าเกศี ม้าสุรามุข
ม้าปุณณมุข ม้าวินัตกะ ม้าเหล่านั้น จกเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์แก่การบูชายัญเจ้าทั้งหลายจงรีบไปนำมาซึ่ง
โคอุสุภราชของเรา คือโคยูถปติ โคอโนชะ โคนิสภะ

โคควัมปติ จงต้อนโคเหล่านั้นทั้งหมด เข้าเป็นหมู่ กัน เราจักบูชายัญ จักให้ทาน อนึ่ง จงตระเตรียม ทุกสิ่งให้พร้อม วันพรุ่งนี้ เมื่อพระอาทิตย์ขึ้น เรา จักบูชายัญ เจ้าทั้งหลายจงนำเอาพวกกุมารมา จง รื่นรมย์ตลอดราตรีนี้ เจ้าจงตั้งไว้แม้ทุกสิ่ง วันพรุ่งนี้ เมื่อพระอาทิตย์ขึ้น เราจะบูชายัญ เจ้าทั้งหลาย จง ไปทูลพระกุมาร ณ บัดนี้วันนี้เป็นคือสุดท้าย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมุหำ กโรนฺตุ สพฺพำ** ความว่า จง กระทำให้เป็นหมวดละสิ่ง ๆ ไม่ใช่แต่สัตว์ทั้งหมดมีประมาณเท่านี้ แม้สัตว์ทั้งปวงที่เหลือจากนี้ จำพวกสัตว์ ๔ เท้าก็ดี จำพวกนกก็ดี ก็จงกระทำให้เป็นหมวดละ ๔ แล้วรวมไว้เป็นกอง เราจักบูชายัญอันประกอบด้วยหมวด ๔ แห่งสัตว์ทุกชนิด เราจักให้ทานแก่ยาจกทั้งหลาย และสมณพราหมณ์ทั้งหลาย. บทว่า **สพฺพำ ปิ ปฏิยาเทถ** ความว่า จงจัดตั้งสิ่งที่เหลือที่เรากล่าวแล้วนั้น. บทว่า **อุคฺคตมฺหิ** ความว่า ส่วนเราจักบูชายัญในวันพรุ่งนี้ แต่เช้าตรู่ ในเมื่อพระอาทิตย์อุทัย. บทว่า **สพฺพำ ปิ อุปฏฺฐเปถ** ความว่า จงจัดตั้งเครื่องอุปกรณ์แก่ยัญแม้ที่เหลือทั้งหมด.

ส่วนพระราชมารดาและพระราชบิดาของพระราชานั้น ยังมีพระชนม์อยู่ทั้งสองพระองค์. ลำดับนั้น พวกอำมาตย์จึงไปทูลพระราชมารดาว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า พระลูกเจ้าของพระองค์ทรงใคร่จะฆ่าพระราชบุตร และพระชายาแล้วบูชายัญ. พระราชมารดาตรัสว่า พ่อเฮ๋ย นี่เจ้าพูดอะไรอย่างนี้ แล้วก็ข้อนพระทรวงเข้าด้วยพระหัตถ์ กรรแสงคร่ำครวญเสด็จมา ตรัสถามว่า ดูก่อนลูก ได้ยินว่าพ่อจะกระทำยัญบูชาเห็นปานนี้จริงหรือ ?

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

พระราชมารดาเสด็จมาแต่พระตำหนัก ทรง
กรรแสงพลางตรัสถามพระเอกราชนั้นว่า พระลูกรัก
ได้ยินว่า พ่อจักบูชายัญด้วยพระราชบุตรทั้ง ๔ หรือ ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตํ ตํ** ได้แก่ ซึ่งพระเจ้าเอกราชนั้น. บทว่า สวิมานโต ได้แก่ จากพระตำหนักของพระองค์.

พระราชากราบทูลว่า

เมื่อต้องฆ่าจันทกุมาร บุตรแม้ทุกคน หม่อม
ฉันก็สละ หม่อมฉันบูชายัญ ด้วยบุตรทั้งหลาย แล้ว
จักไปสู่สุคติสวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จตฺตา** ความว่า เมื่อต้องฆ่าจันทกุมารนั่นแล บุตรแม้ทั้งหมดหม่อมฉันก็สละ เพื่อบูชายัญ.

ลำดับนั้น พระราชมารดาตรัสกะพระราชานั้นว่า

ลูกเอ๋ย พ่ออย่าเชื่อคำนั้น ข่าวที่ว่า สุคติจะมี
เพราะเอาบุตรบูชายัญ ทางนั้นเป็นทางไปนรก ไม่ใช่
ทางไปสวรรค์ ดูก่อนลูกโกณฑัญญะ พ่อจงให้ทาน
อย่าได้เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวงเลย นี่เป็นทางไปสู่สุคติ
ทางไปสู่สุคติ ไม่ใช่เพราะเอาบุตรบูชายัญ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิรยาเนโส** ความว่า นั่นเป็นทางแห่งอบาย ๔ ที่ชื่อว่า นรก เพราะไม่มีความแช่มชื่น. พระราชมารดา เรียกพระราชาด้วยพระโคตรว่า โกณฑัญญะ. บทว่า **ภูตภพฺยานํ** ความว่า แก่สัตว์ทั้งหลายที่เกิดมาแล้ว และแก่สัตว์ที่จะพึงเกิด. บทว่า **ยญฺเญน** ความว่า ชื่อว่าทางไปสวรรค์ ย่อมไม่มีด้วยการฆ่าบุตรและธิดาบูชายัญเห็นปานนี้.

พระราชาทูลว่า

คำของอาจารย์ทั้งหลายมีอยู่ หม่อมฉัน จักฆ่า
จันทกุมาร และสุริยกุมาร หม่อมฉันบูชายัญด้วยบุตร
ทั้งหลาย อันสละได้ยากแล้ว จักไปสู่สุคติสวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อาจริยานำ วจนำ** ความว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า มตินี้จะเป็นของข้าพระองค์ก็หามิได้ คำกล่าวนี้ คำสั่งสอนนี้ เป็นของกัณฑหาลาจารย์ ผู้ยังข้าพระองค์ให้ศึกษาซึ่งความพระพฤติชอบ เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จักฆ่าบุตรทั้งหลายเหล่านี้ เมื่อบูชายัญแล้วด้วยบุตรอันสละได้ยาก ข้าพระองค์จักไปสู่สวรรค์.

ลำดับนั้น พระราชมารดา เมื่อมิอาจจะยังพระราชาให้เชื่อถือพระวาจาของพระองค์ได้ ก็เสด็จหลีกไป พระราชบิดา ได้ทรงสดับข่าวนั้นแล้ว ก็เสด็จมาทรงได้ถามพระเจ้าเอกราชนั้น

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

แม้พระเจ้าวสวัตดีพระราชบิดาได้ตรัสถามพระ-
ราชโอรสของพระองค์นั้นว่า ดูก่อนลูกรัก ทราบว่าพ่อ
จักบูชายัญด้วยโอรสทั้ง ๔ หรือ ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วสวตฺติ** นี้เป็นชื่อของพระราชานั้น.

พระราชาทูลว่า

เมื่อต้องฆ่าจันทกุมาร บุตรแม้ทุกคน หม่อมฉันก็
สละ หม่อมฉันบูชายัญ ด้วยบุตรทั้งหลายแล้ว จักไป
สู่สุคติสวรรค์.

ลำดับนั้น พระราชบิดาตรัสว่า

ลูกเอ๋ย พ่อจงอย่าเชื่อคำนั้น ข่าวที่ว่าสุคติ จะมีเพราะฆ่าบุตรแล้วบูชายัญ ทางนั้นเป็นทางไปสู่นรก หาใช่หนทางไปสู่สวรรค์ไม่ ดูก่อนโกณฑัญญะ พ่อจงให้ทาน ไม่เบียดเบียนซึ่งสัตว์ทั้งวง อันเกิดมาแล้ว และจะพึงเกิด นี้เป็นทางไปสู่สุคติ มิใช่ทางที่ไปด้วยการฆ่าบุตรบูชายัญ.

พระราชาตรัสว่า

คำของอาจารย์ทั้งหลายมีอยู่ หม่อมฉันจักฆ่าจันทกุมาร และสุริยกุมาร หม่อมฉันบูชายัญด้วยบุตรทั้งหลายอันสละได้ยากแล้ว จักไปสู่สุคติสวรรค์.

ลำดับนั้น พระราชบิดาจึงตรัสกะพระราชาว่า

ดูก่อนโกณฑัญญะ พ่อจงให้ทาน อย่าได้เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวงเลย พ่อจงเป็นอันพระราชบุตรห้อมล้อมรักษากาสิกรัฐ. และชนบทเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุตฺตปริวุโต** แปลว่า อันบุตรทั้งหลายห้อมล้อมแล้ว. บทว่า **รฏฺฐ ชนปทญฺจ** ความว่า ท่านสามารถจะรักษากาสิกรัฐทั้งสิ้น และชนบท อันเป็นส่วนนั้น ๆ ของกาสิกรัฐนั้นนั่นแล.

ครั้งนั้นพระราชบิดาก็หาอาจกระทำ ให้พระเจ้าเอกราช ทรงเชื่อถือพระราชดำรัสของพระองค์ไม่ ลำดับนั้น พระจันทกุมารทรงพระดำริว่า อาศัยเราผู้เดียว ทุกข์เกิดขึ้นแล้วแก่คนมีประมาณเท่านี้ เราจะทูลวิงวอนพระราชบิดาของเรา แล้วปล่อยชนมีประมาณเท่านี้เสียให้พ้นจากทุกข์ คือความตาย พระองค์เมื่อจะทรงเจรจากับด้วยพระราชบิดาตรัสว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์อย่าได้ฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลาย ให้เป็นทาสของกัณฑหาลปุโรหิตเถิด พระเจ้าข้า ถึงแม้ข้าพระองค์ทั้งหลาย จะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะเลี้ยงช้างและม้าให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าพระองค์ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลาย ให้เป็นทาสของกัณฑหาล-ปุโรหิตเถิดพระเจ้าข้า ถึงแม่ข้าพระองค์ทั้งหลายจะก็จองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะขนมูลม้าให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสีย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลาย ให้เป็นทาสของกัณฑหาล-ปุโรหิต ตามที่พระองค์มีพระประสงค์เถิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ข้าพระองค์ทั้งหลาย จะถูกขับไล่จากแว่นแคว้น ก็จักเที่ยวภิกขาจารเลี้ยงชีวิต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิคฆพนฺธกาปิ** ความว่า ถึงแม้ข้าพระองค์ทั้งหลาย จะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่. บทว่า **ยสฺส โหนฺติ ตว กามา** ความว่า แม้ถ้าท่านปรารถนาจะให้แก่กัณฑหาลปุโรหิต ท่านจงกระทำพวกข้าพระองค์ให้เป็นทาสแล้วให้กัณฑหาลปุโรหิตเถิด แล้วกล่าวว่า พวกเราจักกระทำกรรมคือ ความเป็นทาสแก่กัณฑหาลปุโรหิต ด้วยบทว่า **อปิ รฏฺฐา** นี้ ท่านบ่นพร่ำว่า ถ้าพวกข้ามีโทษอะไร ๆ ท่านจงขับพวกข้าพระองค์เสียจากแว่นแคว้น อนึ่ง พวกข้าพระองค์ถูกขับไล่จากพระนครแล้ว จักถือกระเบื้องเที่ยวขอทาน เหมือนคนกำพร้า ขอเดชะ ขอพระองค์อย่าได้ฆ่าข้าพระองค์เลย จงให้ชีวิตแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด.

พระราชาได้ทรงฟังคำพร่ำกล่าวมีประการต่าง ๆ นั้น ของพระราชกุมารแล้ว ถึงซึ่งความทุกข์ ประหนึ่งว่าพระอุระจะแตก มีพระเนตรนองด้วยพระอัสสุชล ประกาศว่า ใครๆ ย่อมไม่ได้เพื่อฆ่าลูกเรา ความตองการด้วยเทวโลกไม่มีแก่เราแล้ว เพื่อจะปล่อยคนทั้งปวงนั้น จึงตรัสคาถาว่า

เจ้าพร่ำเพ้ออยู่เพราะรักชีวิต ย่อมให้ทุกข์แก่เรา
นักแล พวกท่านจงปล่อยพระกุมารทั้งหลาย ไป ณ
บัดนี้ เราขอพอกันทีด้วยการเอาบุตรบูชายัญ.

ราชบุรุษทั้งหลายเหล่านั้น ครั้นได้ฟังพระดำรัสของพระราชาแล้ว ก็ปล่อยสัตว์ที่รวมไว้เป็นหมู่ ๆ นั้นทั้งสิ้น ตั้งต้นแต่พระราชบุตรทั้งหลายตลอดไปถึงหมู่หกเป็นที่สุด.

ฝ่ายกัณฑหาลพราหมณ์กำลังจัดแต่งกรรมอยู่ในหลุมยัญ ลำดับนั้นบุรุษคนหนึ่งกล่าวกะกัณฑหาละนั้นว่า เฮ้ย กัณฑหาละ คนชั่วร้าย พระราชบุตรและราชธิดาทั้งหลายนั้น พระราชาทรงปล่อยไปแล้ว เจ้าต้องฆ่าลูกเมียของตนเอง เอาเลือดในลำคอของคนเหล่านั้นบูชายัญ กัณฑหาลพราหมณ์นั้นคิดว่านี่พระราชาทรงกระทำอย่างไรหนอ ลุกขึ้นแล่นมาด้วยกำลังเร็ว ประหนึ่งว่าถูกไฟประลัยกัลป์เผาอยู่ฉะนั้น จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าพระองค์ทูลไว้แล้วในกาลก่อนเทียวว่า การ
บูชายัญนี้ทำได้ยาก ให้เกิดความยินดีได้แสนยาก บัด
นี้ พระองค์ทรงกระทำยัญ ที่ข้าพระองค์ตระเตรียม
ไว้แล้ว ให้กระจัดกระจาย เพราะเหตุไร ชนเหล่าใด
บูชายัญเองก็ดี และชนเหล่าใดให้ผู้อื่น บูชายัญก็ดี
อนึ่งชนเหล่าใดอนุโมทนามหายัญเช่นนี้ ของบุคคล
ผู้บูชาอยู่ก็ดี ชนเหล่านั้นทั้งหลาย ย่อมไปสู่สุคติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุพฺเพ เมสิ วุตฺโต** ความว่า ข้าพระองค์ได้ทูลไว้แล้วในกาลก่อนเทียวมิใช่หรือว่า คนมีชาติขลาดกลัวเช่นพระองค์ ไม่สามารถจะบูชายัญ ขึ้นชื่อว่า บูชายัญนี้ทำได้ยาก ให้ความยินดีได้ยากิ เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านชื่อว่ากระทำความซัดส่ายแห่งยัญ ซึ่งถูกทอดทิ้งในบัดนี้ของเรา. บาลีว่า **วิขมฺภ** ดังนี้ ก็มี อธิบายว่า ปฏิเสธ. เขาแสดงว่า ดูก่อนมหาราช เพราะเหตุไรพระองค์จึงทรงกระทำอย่างนี้ ก็ชนประมาณเท่าใด บูชายัญด้วยตนเองก็ดี ให้บุคคลอื่นบูชาก็ดี อนุโมทนาที่ผู้อื่นบูชาแล้วก็ดี ทั้งหมดนั้นย่อมไปสู่สุคติอย่างเดียว.

พระราชาผู้บอดเขลา ทรงถือเอาคำของกัณฑหาลพราหมณ์ ผู้เป็นไปในอำนาจแห่งความโกรธ ผู้สำคัญว่าเป็นการชอบธรรม ก็ทรงให้ราชบุรุษไปจับกุมพระราชกุมารทั้งหลายกลับมาอีก.

เพราะเหตุนั้น พระจันทกุมาร เมื่อจะยังพระราชบิดาให้ทรงทราบจึงทูลว่า

ขอเดชะ เหตุไรในกาลก่อน พระองค์จึงรับสั่ง
ให้พราหมณ์กล่าวคำเป็นสวัสดีแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย
มาบัดนี้จะรับสั่งให้ฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเพื่อต้องการ
บูชายัญ โดยหาเหตุมิได้เลย ข้าแต่พระบิดา เมื่อก่อน
ในเวลาที่ข้าพระองค์ยังเป็นเด็ก พระองค์มิได้ทรงฆ่า
และมิได้ทรงสั่งให้ฆ่า บัดนี้ข้าพระองค์ทั้งหลาย ถึง
ความเจริญวัยเป็นหนุ่มแน่นแล้ว มิได้คิดประทุษร้าย
พระองค์เลย เพราะเหตุไร จึงรับสั่งให้ฆ่าเสีย ข้า
แต่พระมหาราชา ขอพระองค์จงทอดพระเนตรข้า
พระองค์ทั้งหลาย ผู้ขึ้นคอช้าง ขี่หลังม้า ผูกสอด

เครื่องรบในเวลาที่รบมาแล้วหรือเมื่อกำลังรบ ก็บุตรทั้งหลายเช่นดังข้าพระองค์ทั้งหลาย ย่อมไม่ควรจะฆ่าเพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญเลย ข้าแต่พระราชบิดา เมื่อเมืองชายแดนหรือเมื่อพวกโจรในดงกำเริบ เขาใช้คนเช่นดังข้าพระองค์ทั้งหลาย แต่ข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกฆ่าให้ตายโดยมิใช่เหตุ ในมิใช่ที่ ขอเดชะ แม่นกเหล่าไร ๆ เมื่อทำรังแล้วย่อมอยู่ ลูกทั้งหลายเป็นที่รักของแม่นกเหล่านั้น ส่วนพระองค์ได้ตรัสสั่งให้ฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลาย เพราะเหตุไร ขอเดชะ อย่าได้ทรงเชื่อกัณฑหาลปุโรหิต กัณฑหาลปุโรหิตไม่พึงฆ่าพระองค์ เพราะว่าเขาฆ่าข้าพระองค์แล้ว ก็จะพึงฆ่าแม้พระองค์ในลำดับต่อไป ข้าแต่พระมหาราชา พระ-ราชาทั้งหลายย่อมพระราชทานบ้านอันประเสริฐ นิคมอันประเสริฐ แม้โภคะ แก่พราหมณ์นั้น อนึ่ง พวกพราหมณ์ แม้โภคะ แก่พราหมณ์นั้น อนึ่ง พวกตระกูลยังปรารถนาจะประทุษร้ายต่อผู้ให้ข้าวน้ำเช่นนั้นอีก เพราะพวกพราหมณ์เหล่านั้นโดยมากเป็นคนอกตัญญู ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลาย ให้เป็นทาสของกัณฑหาลปุโรหิตเถิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่าข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะเลี้ยงช้างและม้าให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์

ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลาย ให้เป็นทาสของกัณฑหาลปุโรหิตเถิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่าข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะขนมูลช้างให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลาย ให้เป็นทาสของกัณฑหาลปุโรหิตเถิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่าพระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะขนมูลม้าให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลาย ให้เป็นทาสของกัณฑหาลปุโรหิตตามที่พระองค์มีพระราชประสงค์เถิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่าข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกขับไล่จากแว่นแคว้น ก็จักเที่ยวภิกขาจารเลี้ยงชีวิต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุพฺเพ** ความว่า ข้าแต่พระบิดา ถ้าข้าพระองค์เป็นบุตรอันพระองค์พึงฆ่าไซร้ เมื่อเป็นเช่นนี้เพราะเหตุไรเล่า ในกาลก่อนคือในกาลที่ข้าพระองค์เกิดแล้ว ชนผู้เป็นญาติของข้าพระองค์ทั้งหลาย จึงได้ให้พราหมณ์ทั้งหลายกล่าวคำเป็นสวัสดีมงคล ได้สดับมาว่า ในกาลนั้น กัณฑหาลพราหมณ์เองด้วย ตรวจตราลักษณะทั้งหลายของข้าพระองค์แล้วได้ทำนายว่า ภัยอันมาในระหว่างใด ๆ จักไม่มีแก่พระราชกุมารองค์นี้ ในกาลเป็นที่สุดของพระองค์ พระราชกุมารองค์นี้จักยังรัฐให้เป็นไป คำหลังของกัณฑหาลพราหมณ์ฟังไม่สมกับคำต้นดังนี้ พราหมณ์คนนี้ย่อมเป็นคนกล่าวเท็จ แต่บัดนี้พระองค์ทรงถือเอาคำของกัณฑหาลพราหมณ์ จักฆ่าข้าพระองค์

ทั้งหลายเพื่อบูชายัญ โดยหาเหตุอันควรมิได้เลย ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ขอพระองค์อย่าฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลาย ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมนรชน ขอพระองค์จงกำหนดให้จงดีว่า กัณฑหาลพราหมณ์คนนี้แล เป็นผู้ปรารถนาจะฆ่าชนหมู่ใหญ่ เพราะความเป็นเวรในข้าพระองค์คนเดียว. บทว่า **ปุพฺเพว โน** ความว่า ข้าแต่พระมหาราชา ถ้าแม้พระองค์ทรงใคร่จะฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลาย เพราะเหตุไร ในกาลก่อน คือในกาลที่ข้าพระองค์ทั้งหลายยังเยาว์วัย พระองค์จึงมิได้ฆ่าเองหรือให้ผู้อื่นฆ่าซึ่งข้าพระองค์ทั้งหลาย แต่มาบัดนี้ ข้าพระองค์ทั้งหลายรุ่นขึ้นเป็นหนุ่มตั้งอยู่ในปฐมวัย เจริญพร้อมด้วยบุตรและธิดาทั้งหลาย เมื่อเป็นเช่นนี้ ข้าพระองค์เกิดมามิได้คิดปองร้ายต่อพระองค์เลย พระองค์จักฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลาย เพราะเหตุไรเล่า. บทว่า **ปสฺส โน** ความว่า ขอพระองค์จงพิจารณาดูซึ่งข้าพระองค์ผู้พี่น้องชายทั้ง ๔ คน. บทว่า **ยุชฺฌมาเน** ความว่า ในการทำศัตรูทั้งหลายล้อมพระนครแล้วตั้งอยู่ ขอพระองค์จงทอดพระเนตรดูซึ่งพระราชบุตรทั้งหลายเช่นข้าพระองค์ รบอยู่ด้วยข้าศึกเหล่านั้น ก็พระราชาทั้งหลายอันไร้พระราชบุตร ย่อมชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีที่พึ่ง. บทว่า **มาทิสา** ความว่า พระราชบุตรทั้งหลายอันกล้าหาญ มีกำลัง จึงไม่เป็นบุคคลที่ควรฆ่าเพื่อบูชายัญ. บทว่า **นิโยชนฺติ** ความว่า ท่านย่อมใช้เพื่อประโยชน์อันจับกุมปัจจามิตรทั้งหลาย. บทว่า **อถ โน** แก้เป็น **อถ อมฺเห** บทว่า **อกรณสฺมา** ความว่า เพราะเหตุอันไม่สมควร. บทว่า **อภูมิยํ** ความว่า ในโอกาสอันไม่สมควรเลย. อธิบายว่า เพราะเหตุไร พ่อ พวกเราจึงถูกฆ่า. บทว่า **มา ตสฺส สทฺทเหสิ** ความว่า ดูก่อนมหาราช กัณฑหาลพราหมณ์มิได้ฆ่าเรา ท่านอย่าเชื่อกัณฑหาลพราหมณ์แม้นั้น. บทว่า **โภคํ ปิสฺส** ความว่า พระราชาทั้งหลายไม่ให้แม้โภคะแก่พราหมณ์นั้น. บทว่า **อถคฺคปิณฺฑิกาปี** ความว่า ก็พราหมณ์เหล่านั้น เมื่อได้ซึ่งน้ำอันลิศ ก้อนข้าวอันเลิศ จึงชื่อ

ว่า ได้ก้อนข้าวอันเลิศ. บทว่า **เตสํ ปิ** ความว่า พวกเขาบริโภคในตระกูลของคนเหล่าใด พวกเขาอยากจะทำร้าย แม้คนผู้ให้ซึ่งก้อนข้าวเห็นปานนี้แม้เหล่านั้น.

พระราชาครั้นทรงสดับคำพร่ำกล่าวของกุมารนั้น จึงตรัสว่า

เจ้าทั้งหลายพร่ำเพ้ออยู่เพราะรักชีวิต ย่อมก่อ
ทุกข์ให้เกิดแก่เรานักแล จงปล่อยกุมารทั้งหลายไป
ณ บัดนี้ เราขอเลิกเอาบุตรบูชายัญ.

พระราชาครั้นทรงกล่าวคาถานี้แล้ว ก็โปรดให้ปล่อยกุมารทั้งหลายแม้อีก

กัณฑหาลพราหมณ์มาแล้ว กล่าวอีกว่า

ข้าพระองค์ได้ทูลไว้แล้วก่อนเทียว การบูชายัญ
นี้ ทำได้ยาก ให้ยินดีได้แสนยาก บัดนี้ พระองค์ทรง
กระทำยัญที่ข้าพระองค์เตรียมไว้แล้วให้กระจัดกระจาย
เพราะเหตุไร ชนเหล่าใดบูชายัญเองก็ดี และชนเหล่า
ใดให้ผู้อื่นบูชายัญก็ดี อนึ่ง ชนเหล่าใดอนุโมทนา
มหายัญเช่นนี้ ของบุคคลผู้บูชาอยู่ก็ดี ชนเหล่านั้น
ย่อมไปสู่สุคติ.

ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ก็ให้จับพระราชกุมารเหล่านั้นอีกครั้งหนึ่ง. ลำดับนั้น พระกุมารเพื่อต้องการจะกล่าวไปตามกระแสความของกัณฑหาลพราหมณ์จึงทูลว่า

ข้าแต่พระราชา ถ้าชนทั้งหลายบูชายัญด้วยบุตร
ทั้งหลาย จุติจากโลกนี้ไปสู่เทวโลก ดังที่เล่ากันมา
ไซร้ พราหมณ์จงบูชายัญก่อน พระองค์จักทรงบูชา

ในภายหลัง ถ้าชนทั้งหลายด้วยบุตรทั้งหลาย
จุติจากโลกนี้แล้วย่อมไปสู่เทวโลก ดังที่เล่ากันมา
ไซร้ กัณฑหาลพราหมณ์ผู้นี้แล จงบูชายัญด้วยบุตร
ทั้งหลายของตน ถ้ากัณฑหาลพราหมณ์รู้อยู่อย่างนี้
เหตุไรจึงไม่ฆ่าบุตรทั้งหลาย ไม่ฆ่าคนที่เป็นญาติทุก
คนและตนเองเล่า ชนเหล่าใดบูชายัญเองก็ดี และชน
เหล่าใดให้ผู้อื่นบูชายัญก็ดี อนึ่ง ชนเหล่าใดอนุโมทนา
มหายัญเช่นนี้ ของบุคคลผู้บูชาอยู่ก็ดี ชนเหล่านั้น
ย่อมไปสู่นรกทั้งหมด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พฺราหฺมโณ ตาว** ความว่า จงบูชากัณฑหาลพราหมณ์ก่อน. บทว่า **สเกหิ** ความว่า แปลว่า จงบูชาด้วยบุตรทั้งหลายของตน. ลำดับนั้น พระจันทกุมาร เมื่อจะแสดงจึงได้ทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ เมื่อกัณฑหาลพราหมณ์นั้นบูชายัญอย่างนี้แล้วไปสู่เทวโลก พระองค์จึงจักทรงบูชายัญภายหลัง แม้โภชนะมีรสอร่อย พระองค์จะเสวย ต่อเมื่อคนอื่นได้ลองชิมแล้ว ก็นี่ความตายของบุตรทีเดียว เหตุไร พระองค์จึงไม่โปรดให้คนอื่นทดลองก่อนแล้วจึงทรงกระทำ. บทว่า **เอวฺ ชานำ** ความว่า เมื่อรู้อย่างนี้ว่า คนทั้งหลายฆ่าบุตรและธิดาแล้วไปสู่เทวโลก เพราะเหตุไร กัณฑหาลพราหมณ์จึงไม่ฆ่าบุตรทั้งหลายและพวกญาติของตนและตนเองเล่า ถ้าบุคคลใดรู้คุณแห่งการบูชายัญอย่างนี้ว่า ถ้าฆ่าผู้อื่นแล้วย่อมไปสู่เทวโลก ถ้าฆ่าตนเองแล้วจะได้ไปถึงพรหมโลกดังนี้ไซร้ ก็ไม่พึงฆ่าคนอื่น พึงฆ่าตนเองนั้นแล แต่กัณฑหาลพราหมณ์คนนี้ ไม่กระทำอย่างนั้น กลับจะยังพระองค์ให้ฆ่าข้าพระองค์ ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอพระองค์จงทรง

ทราบซึ่งความกระทำของกัณฑหาลพราหมณ์ แม้ด้วยเหตุนี้ว่า เมื่อไม่ได้เพื่อจะกระทำการปล้นลูกความในการวินิจฉัยเขาจึงกระทำดังนี้. บทว่า เอทิสึ ได้แก่ ยัญที่ฆ่าบุตรเห็นปานนี้.

พระราชกุมาร เมื่อทูลความมีประมาณเท่านี้ ก็ไม่อาจจะกระทำให้พระราชบิดาทรงถือเอาถ้อยคำของพระองค์ จึงทรงปรารภราชบริษัทที่ห้อมล้อมพระราชาอยู่นั้น ตรัสว่า

> ได้ยินว่า พ่อเจ้าเรือนและแม่เจ้าเรือนทั้งหลายผู้รักบุตร ซึ่งมีอยู่ในพระนครนี้ ไฉนจึงไม่ทูลพระราชาอย่าให้ทรงฆ่าพระราชบุตรอันเกิดแต่พระอุระ ได้ยินว่าพ่อเจ้าเรือนและแม่เจ้าเรือนทั้งหลายผู้รักบุตร ซึ่งมีอยู่ในพระนครนี้ ไฉนจึงไม่ทูลทัดทานพระราชาอย่าให้ทรงฆ่าพระราชบุตรอันเกิดแต่พระองค์ เราปรารถนาประโยชน์แก่พระราชาด้วย ทำประโยชน์แก่ชาวชนบททั้งปวงด้วย ใคร ๆ จะมีความแค้นเคืองกับเรา ไม่พึงมี ชาวชนบทไม่ช่วยกราบทูลให้ทรงทราบเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **ปุตฺตกามาโย** ท่านกล่าวหมายเอาแม่เจ้าเรือนเท่านั้น. อนึ่ง พ่อเจ้าเรือนก็ชื่อว่า เป็นผู้ปรารถนาบุตร. บทว่า **น อุปวทนฺติ** ความว่า ไม่เข้าไปกล่าวโทษ คือไม่ว่ากล่าว. บทว่า **อตฺรชํ** แปลว่า เกิดด้วยตน. แม้เมื่อท่านกล่าวอย่างนี้ ใคร ๆ ชื่อว่าเป็นผู้สามารถเพื่อจะทูลกับพระราชา ไม่ได้มีเลย. บทว่า **น โกจิ อสฺส ปฏิมํ มยา** ความว่า ใคร ๆ แม้เพียงคนเดียว ชื่อว่า กระทำความแค้นเคืองกับเราว่า พระราชกุมารองค์นี้รับสินบนของเรา หรือว่าก่อทุกข์ชื่อนี้ให้แก่เรา เพราะความ

เมาด้วยความเป็นใหญ่ ดังนี้มิได้มีเลย. บทว่า **ชนปโท น ปเวเทติ** ความว่า ชาวชนบท ไม่ช่วยกันประกาศ คือกราบทูลให้พระราชาทรงทราบว่า เราเป็นผู้ปรารถนาประโยชน์ของพระราชาและของชาวชนบท ด้วยประการฉะนี้ ทำไมชาวชนบทนี้จึงไม่กราบทูลพระราชบิดาของเราว่า พระราชบุตรของพระองค์เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยคุณธรรม.

แม้เมื่อพระจันทกุมารตรัสอย่างนี้แล้ว ใคร ๆ มิได้พูดอะไรเลย. เพราะเหตุนั้น พระกุมารเมื่อจะส่งพระชายาของพระองค์ ๗๐๐ นาง ให้ไปเพื่อวิงวอนจึงตรัสว่า

ดูก่อนแม่เจ้าเรือนทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลาย
จงไปกราบทูลพระราชบิดา และวิงวอนกัณฑหาล
พราหมณ์ว่า ขอจงอย่าฆ่าพระราชกุมารทั้งหลาย ผู้ไม่คิด
ประทุษร้าย ผู้องอาจดังราชสีห์ ดูก่อนแม่เจ้าเรือนทั้ง
หลาย ขอท่านทั้งหลายจงไปกราบทูลพระราชบิดา
และวิงวอนกัณฑหาลพราหมณ์ว่า ขอจงอย่าฆ่าพระ-
ราชกุมารทั้งหลาย ผู้เป็นที่เพ่งที่หวังของโลกทั้งปวง.

แม่เจ้าเรือนเหล่านั้น ไปกราบทูลวิงวอนแล้ว. พระราชาไม่ทอดพระเนตรดูเลย เพราะฉะนั้น พระราชกุมารไร้ที่พึ่งแล้ว จึงพร่ำเพ้อกล่าวคาถาว่า

ไฉนหนอ เราพึงเกิดในตระกูลนายช่างรถ ใน
ตระกูลปุกกุสะ หรือพึงเกิดในหมู่พ่อค้า พระราชาก็
ไม่พึงรับสั่งให้ฆ่าในการบูชายัญวันนี้.

ครั้นกล่าวดังนี้ พระกุมารเมื่อจะส่งพระชายาทั้งหลายไปอีกครั้งหนึ่ง จึงตรัสว่า

เจ้าผู้มีความคิดแม้ทั้งปวง จงไปหมอบลงแทบ
เท้าของผู้เป็นเจ้ากัณฑหาละ เรียนว่า เรามิได้เห็นโทษ
เลย ดูก่อนแม่เจ้าเรือนแม้ทั้งปวง เจ้าจงไปหมอบลง
แทบเท้าของผู้เป็นเจ้ากัณฑหาละ เรียนว่า ข้าแต่ท่าน
ผู้เจริญ ถ้าเราทั้งหลายได้ประทุษร้ายอะไรในท่าน ขอ
ท่านจงอดโทษเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปราธาหํ น ปสฺสามิ** ความว่า ข้าแต่อาจารย์กัณฑหาละ ข้าพเจ้าไม่เห็นความผิดของตน. บทว่า **กินฺเต ภนฺเต** ความว่า ข้าแต่ผู้เป็นเจ้ากัณฑหาละ พวกเราไม่เห็นความผิดอะไรของท่าน ก็ถ้าจันทกุมารมีโทษไซร้ ขอท่านจงกล่าวกะจันทกุมารนั้นว่า ขอท่านจงอดโทษเถิด.

ลำดับนั้น พระกนิษฐภคินีของพระจันทกุมารทรงนามว่า เสลากุมารี เมื่อไม่อาจอดกลั้นความโศกเศร้า ก็กราบลงแทบบาทมูลของพระราชบิดาแล้วคร่ำครวญ.

พระศาสดา เมื่อทรงประกาศความข้อนั้นจึงตรัสว่า

พระเสลาราชกุมารีผู้ควรการุญ ทรงเห็นพระ-
ภาดาทั้งหลาย อันเขานำมาเพื่อบูชายัญ ทรงคร่ำครวญ
ว่า ดังได้สดับมา พระราชธิดาของเรา ทรงปรารถนา
สวรรค์ รับสั่งให้ตั้งยัญขึ้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปนีตตฺเต** แปลว่า มีสภาวะอันเขานำมาเพื่อบูชายัญ. บทว่า **อุกฺขิปิโต** ความว่า พระราชบิดารับสั่งให้ยกขึ้นตั้งไว้ คือให้เป็นไปอยู่. ด้วยบทว่า **สคฺคถาเมน** นี้ พระเสลาคร่ำครวญอยู่ว่า

พระราชบิดาฆ่าพี่ชายทั้งหลายของเราปรารถนาสวรรค์. พระองค์จักฆ่าพี่ชายเหล่านี้แล้วไปสวรรค์หรือ ?

พระราชา ไม่ทรงยึดถือถ้อยคำแม้ของนาง. ลำดับนั้น โอรสของพระจันทกุมาร ทรงนามว่า วสุละ ครั้นเห็นพระบิดาได้รับทุกข์ คิดว่า เราจักเข้าไปทูลวิงวอนพระอัยกา ให้ประทานชีวิตแก่บิดาของเรา ดังนี้แล้ว หมอบลงแทบบาทมูลแห่งพระราชาแล้วคร่ำครวญ.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้นจึงตรัสว่า

พระวสุลราชนัดดา กลิ้งไปกลิ้งมาเบื้องพระ-
พักตร์พระราชากราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าพระบาทยัง
เป็นเด็กไม่ถึงความเป็นหนุ่ม ขอพระองค์ได้ทรงโปรด
อย่าได้ฆ่าพระบิดาของข้าพระองค์เลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทหรมฺหา อโยฆฺพนปฺปตฺตา ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พวกข้าพระองค์ยังเป็นเด็กอ่อน ยังไม่ถึงความเป็นหนุ่มก่อน ขอพระองค์อย่าได้ฆ่าพระบิดาของพวกข้าพระองค์ ด้วยความเอ็นดูแม้ในพวกข้าพระองค์ก่อนเถิด.

พระราชาทรงสดับเสียงคร่ำครวญของพระวสุละมีพระอุระประดุจจะแตกทำลายแล้ว สวมกอดพระราชนัดดา มีพระเนตรเต็มไปด้วยพระอัสสุชล ตรัสว่า หลานรัก เจ้าจงได้คืนลมหายใจเถิด ปู่จะปล่อยพ่อเจ้า แล้วก็ทรงกล่าวพระคาถาว่า

ดูก่อนวสุละ พ่อเจ้าอยู่นี่ เจ้าจงไปพร้อมกับบิดา
เจ้าพร่ำเพ้ออยู่ในพระราชวัง ย่อมให้เกิดทุกข์แก่ปู่นัก
จงปล่อยพระราชกุมารทั้งหลาย ณ บัดนี้ เราขอเลิก
การเอาบุตรบูชายัญ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนฺเต ปรสฺมึ** ได้แก่ ในภายในพระราชวัง.

กัณฑหาลพราหมณ์มากล่าวอีกว่า

ข้าพระองค์ได้ทูลไว้แล้วในกาลก่อนเทียว การบูชายัญนี้ทำได้ยาก ให้ยินดีได้แสนยาก บัดนี้พระองค์ทรงกระทำยัญ ที่ข้าพระองค์ตระเตรียมไว้แล้วให้กระจัดกระจาย เพราะเหตุไร ชนเหล่าใดบูชายัญเอง ก็ดี และชนเหล่าใดให้ผู้อื่นบูชายัญก็ดี อนึ่ง ชนเหล่าใดอนุโมทนามหายัญเช่นนี้ของบุคคลผู้บูชาอยู่ก็ดี ชนเหล่านั้นทั้งหมดย่อมไปสู่สุคติ.

ฝ่ายพระราชา ผู้มืดเขลา ก็ให้ราชบุรุษไปจับกุมพระราชบุตรทั้งหลายมาอีกครั้งหนึ่ง ตามคำของกัณฑหาลพราหมณ์. เพราะเหตุนั้นกัณฑหาล-พราหมณ์ จึงคิดว่า พระราชาพระองค์นี้ใจอ่อน ประเดี๋ยวให้ปล่อย ประเดี๋ยวก็ให้จับพระราชบุตรทั้งหลาย พระองค์จะปล่อยพระราชบุตรทั้งหลายตามคำของทารกทั้งหลายอีก อย่ากระนั้นเลยเราจะพาพระองค์ไปสู่หลุมยัญเสียเลย. ลำดับนั้นจึงกล่าวคาถา เพื่อจะให้พระองค์เสด็จไปในที่นั้นว่า

ข้าแต่สมเด็จพระเอกราช ข้าพระองค์ตระเตรียมยัญแล้วด้วยแก้วทุกอย่าง ตกแต่งไว้แล้วเพื่อพระองค์ ขอเดชะ เชิญเสด็จออกเถิด พระองค์ทรงบูชายัญแล้ว เสด็จสู่สวรรค์ จักทรงบันเทิงพระหฤทัย.

ความแห่งคำเป็นคาถานั้นว่า ข้าแต่มหาราช ยัญข้าพระองค์ตระเตรียมแล้วด้วยแก้วทุกประการเพื่อพระองค์ บัดนี้เป็นเวลาที่พระองค์จะเสด็จ

ไป เพราะฉะนั้นจักเสด็จออกไปบูชายัญแล้วไปสู่สวรรค์ทรงบันเทิงพระหฤทัย. ครั้นในเวลาที่เขาพาพระโพธิสัตว์ไปยังหลุมเป็นที่บูชายัญ นางห้ามทั้งหลายของพระโพธิสัตว์นั้น. ก็ได้ออก (จากที่นี้) โดยพร้อมกัน.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้น จึงตรัสว่า

หญิงสาว ๗๐๐ นาง ผู้เป็นชายาของพระจันท-
กุมาร ต่างสยายผมแล้วร้องไห้ ดำเนินไปตามทาง
ส่วนพวกหญิงอื่น ๆ ออกไปแล้วด้วยความเศร้าโศก
เหมือนเทวดาในนันทวัน ต่างก็สยายผมร้องไห้ไปตาม
ทาง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นนฺทเน วิย เทวา** ความว่า เหมือนเทวดาทั้งหลาย ห้อมล้อมเทพบุตร ผู้มีอันจุติเป็นธรรมดาในนันทวัน.

พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้น
กาสีอันขาวสะอาด ประดับด้วยกุณฑลไล้ทาด้วย
กฤษณาและจุรณแก่นจันทน์ ถูกราชบุรุษนำไป เพื่อ
บูชายัญของสมเด็จพระเอกราช พระจันทกุมารและ
พระสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้นกาสีอันสะอาดประดุจ
กุณฑล ไล้ทาด้วยกฤษณาและจุรณแก่นจันทน์ ถูกราช
บุตรนำไป ทำความเศร้าพระหฤทัยให้แก่พระชนนี
พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้นกาสี
อันขาวสะอาด ประดับกุณฑล ไล้ทาด้วยกฤษณา และ
จุรณแก่นจันทน์ ถูกราชบุรุษนำไป ทำความเศร้าใจให้
แก่ประชุมชน พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร

เสวยกระยาหารอันปรุงด้วยรสเนื้อ ช่างสนานสระสรงพระกายให้ดีแล้ว ประดับกุณฑล ทำความเศร้าพระหฤทัยให้แก่พระชนกชนนี พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร เสวยพระกระยาหารอันปรุงด้วยรสเนื้อ ช่างสนานสระสรงพระกายดีแล้ว ประดับกุณฑล ไล้ทาด้วยกฤษณาและจุรณแก่นจันทน์ ถูกราชบุรุษนำไป ทำความเศร้าใจให้แก่ประชุมชน. ในกาลก่อน พวกพลช้างย่อมตามเสด็จพระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ผู้เสด็จขึ้นสู่คอช้างเชือกประเสริฐวันนี้ พระจันทกุมารและพระสุริยกุมารทั้ง ๒ พระองค์เสด็จดำเนินด้วยพระบาทเปล่า ในกาลก่อน พวกพลม้า ย่อมตามเสด็จพระจันทกุมาร และพระสุริยกุมาร ผู้เสด็จขึ้นหลังม้าตัวประเสริฐ วันนี้ พระจันทกุมารและพระสุริยกุมารทั้ง ๒ พระองค์เสด็จดำเนินด้วยพระบาทเปล่า ในกาลก่อน พวกพลรถย่อมเสด็จตามพระจันทกุมารและพระสุริยกุมารผู้เสด็จขึ้นทรงรถอันประเสริฐ วันนี้ พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ทั้ง ๒ พระองค์เสด็จดำเนินด้วยพระบาทเปล่า ในกาลก่อน พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ราชบุรุษนำเสด็จออกด้วยม้าทั้งหลายอันตบแต่งด้วยเครื่องทอง วันนี้ทั้งสองพระองค์ต้องเสด็จดำเนินด้วยพระบาทเปล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กาสิกสุจิวตฺถธรา** ความว่า พระจันทกุมารและพระสุริยกุมารทรงผ้าแคว้นกาสีอันขาวสะอาด. บทว่า **จนฺทสุริยา** ได้แก่ พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร. บทว่า **นหาปกสุนหาตา** ชื่อว่าสนานสระสรงพระกายดี เพราะไล้ทาด้วยจุรณจันทน์ แล้วกระทำการประพรมด้วยเครื่องสนานทั้งหลาย. บทว่า **เย อสฺสุ** ในบท **ยสฺสุ** นี้เป็นเพียงนิบาต. อธิบายว่า ซึ่งกุมารเหล่าใด. บทว่า **ปุพฺเพ** แปลว่า ในกาลก่อนแต่นี้. บทว่า **หตฺถิวรธุรคเต** ได้แก่ ผู้เสด็จขึ้นสู่คอช้างเชือกประเสริฐ คือผู้เสด็จขึ้นสู่คอช้างเชือกประเสริฐอันเขาประดับตกแต่งแล้ว. บทว่า **อสฺสวรธุรคเต** แปลว่า ผู้ขึ้นสู่หลังม้าตัวประเสริฐ. บทว่า **รถวรธุรคเต** แปลว่า ผู้เสด็จทรงท่ามกลางรถอันประเสริฐ. บทว่า **นียึสุ** แปลว่า ออกไปแล้ว.

เมื่อหญิงเหล่านั้น ปริเทวนาการอยู่อย่างนี้นั่นแล ราชบุรุษนำพระโพธิสัตว์ออกจากพระนคร ในกาลนั้น ทั่วพระนครก็กำเริบขึ้น. ชาวนครปรารภจะออก. เมื่อมหาชนกำลังออกไป ประตูทั้งหลายไม่เพียงพอ. พราหมณ์เห็นคนมากเกินไป จึงคิดว่า ใครจะรู้ว่าเหตุอะไรจักเกิดขึ้น ก็สั่งให้ปิดประตูพระนครเสีย มหาชนเมื่อจะออกไปไม่ได้ ก็พากันร้องอื้ออึงอยู่ใกล้ ๆ สวนแห่งหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ริมประตูภายในพระนคร ฝูงนกทั้งหลายพากันตกใจกลัวด้วยเสียงอื้ออึงนั้นก็บินขึ้นสู่อากาศ. มหาชนเรียกนกนั้น ๆ แล้วพร่ำเพ้อกล่าวว่า

นกเอ๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบนไปทาง
ทิศบูรพาแห่งปุปผวดีนคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราชผู้
หลงใหลจะทรงบูชายัญด้วยราชโอรส ๔ พระองค์.
นกเอ๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทาง
ทิศบูรพาแห่งปุปผวดีนคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราช
ผู้หลงใหลจะทรงบูชายัญด้วยพระราชธิดา ๔ พระองค์.

นกเอ๋ยถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทาง
ทิศบูรพาแห่งปุปผวดีนคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราช
ผู้หลงใหล จะทรงบูชายัญด้วยพระมเหสี ๔ พระองค์.
นกเอ๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทาง
ทิศบูรพาแห่งปุปผวดีนคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราช.
ผู้หลงใหล จะทรงบูชายัญด้วยคฤหบดี ๔ คน.
นกเอ๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทาง
ทิศบูรพาแห่งปุปผวดีนคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราช
ผู้หลงใหล จะทรงบูชายัญด้วยช้าง ๔ เชือก.
นกเอ๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทาง
ทิศบูรพาแห่งปุปผวดีนคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราช
ผู้หลงใหล จะทรงบูชายัญด้วยม้า ๔ ตัว
นกเอ๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทาง
ทิศบูรพาแห่งปุปผวดีนคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราช
ผู้หลงใหลจะทรงบูชายัญด้วยโคอุสุภราช ๔ ตัว
นกเอ๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทาง
ทิศบูรพาแห่งปุปผวดีนคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราช
ผู้หลงใหล จะทรงบูชายัญด้วยสัตว์ทั้งปวงอย่างละ ๔.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มํ สมิจฺฉสิ** ความว่า นกผู้เจริญเอ๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ. บทว่า **อุยฺยสฺสุ ปุพฺเพน ปุปฺผวติยา** ความว่า เจ้าจงบินไปในที่ ๆ มีการปิดกั้นเพื่อบูชายัญ ทางทิศบูรพาแห่งปุปผวดีนคร. บทว่า ยชเตตฺถ ความว่า ในที่นั้น พระเจ้าเอกราชผู้หลงใหล พระองค์ทรงเชื่อถ้อยคำของกัณฑหาลพราหมณ์ บูชายัญด้วยพระราชโอรส ๔ พระองค์ แม้ในคาถาที่เหลือพึงทราบโดยนัยนี้เหมือนกัน.

มหาชนพากันคร่ำครวญในที่นั้นด้วยอาการอย่างนี้ จึงไปยังสถานที่อยู่ของพระโพธิสัตว์ เมื่อกระทำประทักษิณปราสาท แลเห็นพระตำหนักเรือนยอดในภายในพระนคร และสถานที่ต่าง ๆ มีพระอุทยานเป็นต้น จึงกล่าวคร่ำครวญอยู่ด้วยคาถาว่า

นี้ปราสาทของท่านล้วนด้วยทองคำภายในพระ-
ราชวัง น่ารื่นรมย์ยิ่งนัก บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔
พระองค์ ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า

นี้เรือนยอดของท่านล้วนแล้วด้วยทองคำ เกลื่อน
กล่นด้วยพวงมาลัย บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ พระองค์
ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า

นี้พระอุทยานของท่าน มีดอกไม้บานสะพรั่ง
ตลอดกาลทั้งปวง น่ารื่นรมย์ใจ บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔
พระองค์ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า

นี้ป่าอโศกของท่าน มีดอกบานสะพรั่งตลอดกาล
ทั้งปวง น่ารื่นรมย์ใจ บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ พระองค์
ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า

นี้ป่ากรรณิการ์ของท่าน มีดอกบานสะพรั่ง
ตลอดกาลทั้งปวง น่ารื่นรมย์ใจ บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔
พระองค์ ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า

นี้ป่าแคฝอยของท่าน มีดอกบานสะพรั่งตลอด
กาลทั้งปวง น่ารื่นรมย์ใจ บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔
พระองค์ ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า

นี้สวนมะม่วงของท่าน มีดอกบานสะพรั่งตลอด
กาลทั้งปวง น่ารื่นรมย์ใจ บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔

พระองค์ ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า

นี้สระโบกขรณีของท่าน ดารดาษไปด้วยดอก-บัวหลวงและบัวขาบ มีเรือทองอันงดงามวิจิตด้วยลายเครือวัลย์ เป็นที่รื่นรมย์ดี บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ พระ-องค์ถูกนำไปเพื่อจะฆ่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เตทานิ** ความว่า บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ ของเรา มีพระจันทกุมารเป็นหัวหน้า ละทิ้งปราสาทเห็นปานนี้ ถูกนำไปเพื่อจะฆ่า. บทว่า **โสวณฺณวิกตา** แปลว่า ขจิตด้วยทองคำ.

คนทั้งหลายพร่ำเพ้อในที่มีประมาณเท่านี้ จึงพากันไปสู่โรงช้างเป็นต้น อีกแล้วกล่าวว่า

นี้ช้างแก้วของท่าน ชื่อเอราวัณ เป็นช้างมีกำลัง บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ นั้น ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า

นี้ม้าแก้วของท่าน เป็นม้ามีกีบไม่แตก เป็นม้าวิ่งได้เร็ว บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ นั้น ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า

นี้รถม้าของท่าน มีเสียงไพเราะเหมือนเสียงนกสาลิกา เป็นรถงดงามวิจิตรด้วยแก้ว พระลูกเจ้าเสด็จไปในรถนี้ ย่อมงดงามดังเทพเจ้าในนันทวัน บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ นั้น ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า

อย่างไรพระราชาผู้หลงใหล จึงจักทรงบูชายัญด้วยพระราชโอรส ๔ พระองค์ ผู้งามเสมอทอง มีพระวรกายไล้ทาด้วยจุรณจันทน์

อย่างไรพระราชาผู้หลงใหล จึงจักทรงบูชายัญด้วยพระราชธิดา ๔ พระองค์ ผู้งามเสมอด้วยทอง มีพระวรกายไล้ทาด้วยจุรณจันทน์

อย่างไรพระราชาผู้หลงใหล จะทรงบูชายัญ ด้วยพระมเหสี ๔ พระองค์ ผู้งามเสมอด้วยทอง มีพระวรกายไล้ทาด้วยจุรณจันทน์.

อย่างไรพระราชาผู้หลงใหล จึงจักบูชายัญด้วย คฤหบดี ๔ คน ผู้งดงามเสมอด้วยทอง มีร่างกายไล้ทาด้วยจุรณจันทน์ คามนิคมทั้งหลายจะว่างเปล่า ไม่มีมนุษย์ กลายเป็นป่าใหญ่ไป ฉันใด เมื่อพระราชารับสั่งให้เอาพระจันทกุมารและสุริยกุมารบูชายัญ พระนครปุปผวดีก็จักร้างว่างเปล่า ไม่มีมนุษย์ กลายเป็นป่าใหญ่ไป ฉันนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอราวโณ** นี้ เป็นชื่อของช้างนั้น. บทว่า **เอกขุโร** ได้แก่ มีกีบไม่แตก. บทว่า **สาลิยา วิย นิคฺโฆโส** ความว่า ในเวลาไป ประกอบด้วยเสียงกังวาลไพเราะ ดุจกังวานแห่งนกสาลิกาทั้งหลาย. บทว่า **กถนฺนาม สามสมสุนฺทเรหิ** ความว่า มีผิวเหลืองดังทองคำ เสมอซึ่งกันและกันโดยกำเนิด ชื่อว่า งามเพราะปราศจากโทษ. บทว่า **จนฺทนมรุกตจฺเตหิ** แปลว่ามีอวัยวะไล้ทาด้วยจันทน์แดง. บทว่า พฺรหารญฺญา ความว่า คามและนิคมเหล่านั้นว่างไม่มีมนุษย์ กลายเป็นป่าใหญ่ฉันใด เมื่อพระราชาทรงบูชายัญด้วยพระราชโอรสทั้งสองพระองค์ แม้พระนครปุปผวดีก็จักร้างว่างเปล่าเป็นเสมือนป่าใหญ่ไปฉันนั้น.

คนเป็นอันมากนั้น เมื่อไม่ได้เพื่อจะออกไปภายนอก ก็พากันคร่ำครวญเที่ยวไปภายในพระนครนั่นเอง. ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ถูกนำไปสู่หลุมที่บูชายัญ. ลำดับนั้น พระมารดาของพระโพธิสัตว์ทรงนามว่า โคตมีเทวี ซบลงแทบบาทมูลของพระราชาทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ขอพระองค์จงประทานชีวิตแก่บุตรทั้งหลายของข้าพระบาท ทรงกรรแสงพลางกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระบาทจักเป็น
บ้า มีความเจริญถูกขจัดแล้ว มีสรีระเกลือกกลั้วด้วย
ธุลี ถ้าเขาฆ่าจันทกุมา ลมปราณของข้าพระบาทก็
จะแตกทำลาย ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระ-
บาทจักเป็นบ้า มีความเจริญถูกขจัดแล้ว มีสรีระ
เกลือกกลั้วด้วยธุลี ถ้าเขาฆ่าสุริยกุมาร ลมปราณของ
ข้าพระบาทก็จะแตกทำลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ภูนหตา** แปลว่า มีความเจริญถูกขจัดแล้ว. บทว่า **ปี สุนาว ปริกิณฺณา** ความว่า ข้าพระบาท มีสรีระเหมือนเกลือกกลั้วด้วยฝุ่น จักเป็นบ้าเที่ยวไป.

พระนางโคตมีเทวี เมื่อคร่ำครวญอยู่อย่างนี้ มิได้รับพระดำรัสอย่างไรจากสำนักพระราชา จึงทรงกล่าวแก่พระสุณิสาทั้งหลายว่า ชรอยลูกเราโกรธเจ้าแล้วจึงจักไปเสียกระมัง เหตุไรเจ้าไม่ยังเขาให้กลับมา ทรงสวมกอดชายาทั้ง ๔ ของพระกุมารเข้าแล้ว ก็ทรงกล่าวคร่ำครวญว่า

สะใภ้เราเหล่านี้ คือ นางฆัฏฏิกา นางอุปริกขี
นางโปกขรณี และนางคายิกา ล้วนกล่าววาจาเป็นที่
รักแก่กันและกัน เพราะเหตุไร จึงไม่ฟ้อนรำขับร้อง
ให้จันทกุมาร และสุริยกุมารรื่นรมย์เล่า ใครอื่นที่จะ
เสมอด้วยนางทั้ง ๔ นั้นไม่มี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กินฺนุมา น รมาเปยฺยุ ความว่า เพราะเหตุไร สะใภ้ทั้ง ๔ มีนางฆัฏฏิกาเป็นต้นนี้ จึงไม่พูดคำพึงใจแก่กันและกัน ฟ้อนรำขับร้อง ให้ราชโอรสทั้งสอง ของเราเพลิดเพลิน ไม่ให้เบื่อ

๑. อรรถกถาว่า โคปรักขี.

หน่าย อธิบายว่า จริงอยู่ ในการฟ้อนรำหรือขับร้อง ในชมพูทวีปทั้งสิ้นนี้ ใครอื่นที่จะเสมอด้วยนางทั้ง ๔ นี้ย่อมไม่มี.

พระนางทรงคร่ำครวญกะพระสุณิสาดังนี้แล้ว เมื่อไม่มองเห็นอุบายอันควรถืออย่างอื่น จึงทรงกล่าวคาถา ๘ คาถา แช่งด่ากัณฑหาลพราหมณ์ว่า

ดูก่อนกัณฑหาละ ความโศกเศร้าใจใด ย่อมเกิดมีแก่เรา ในเมื่อจันทกุมารถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า แม่ของเจ้าจงได้ประสบความโศกเศร้าใจของเรานี้ ดูก่อนกัณฑหาละ ความโศกเศร้าใจใดย่อมเกิดมีแก่เรา ในเมื่อสุริยกุมารถูกเขานำไปจะฆ่า แม่ของเจ้าจงได้ประสบความโศกเศร้าใจของเรานี้ ดูก่อนเจ้ากัณฑหาละ ความโศกเศร้าใจใดย่อมเกิดมีแก่เรา ในเมื่อจันทกุมารถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่าภรรยาของเจ้าจงประสบความโศกเศร้าใจของเรานี้ ดูก่อนเจ้ากัณฑหาละ ความโศกเศร้าใจใดย่อมเกิดมีแก่เรา ในเมื่อสุริยกุมารถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า ภรรยาของเจ้า จงได้ประสบความโศกเศร้าใจของเรานี้ ดูก่อนเจ้ากัณฑหาละ เจ้าได้ให้ฆ่าพระกุมารทั้งหลาย ผู้ไม่คิดประทุษร้าย ผู้องอาจดังราชสีห์ แม่ของเจ้าจงอยู่ได้เห็นพวกลูก ๆ และอย่าได้เห็นสามีเลย ดูก่อนเจ้ากัณฑหาละ เจ้าได้ให้ฆ่าพระกุมารทั้งหลาย ผู้เป็นที่มุ่งหวังของโลกทั้งปวง แม่ของเจ้าจงอย่าได้เห็นพวกลูก ๆ และอย่าได้เห็นสามีเลย ดูก่อนเจ้ากัณฑหาละ เจ้าได้ให้ฆ่าพระกุมารทั้งหลาย ผู้ไม่คิดประทุษร้าย ผู้องอาจดังราชสีห์

ภรรยาของเจ้าจงอย่าได้เห็นพวกลูก ๆ และอย่าได้เห็น สามีเลย ดูก่อนเจ้ากัณฑหาละ เจ้าได้ฆ่าพระกุมาร ทั้งหลาย ผู้เป็นที่มุ่งหวังของโลกทั้งปวง ภรรยาของ เจ้าจงอย่าได้เห็นพวกลูก ๆ และอย่าได้เห็นสามีเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิมํ มยฺหํ** ความว่า ความโศกเศร้าใจของเรานี้ จัดเป็นทุกข์. บทว่า **ปฏิมุญฺจตุ** ความว่า จงเข้าไป คือจงถึง. บทว่า **โย ฆาเตสิ** ความว่า เจ้าใดย่อมฆ่า. บทว่า **อเปกฺขิเต** ความว่า เจ้าย่อมฆ่าผู้ที่ชาวโลกทั้งปวงหวังอยู่ คือปรากฏอยู่.

พระโพธิสัตว์เมื่อทูลวิงวอนที่หลุมยัญ จึงกล่าวว่า

ขอเดชะ อย่าได้ฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสียเลย โปรดทรงพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลายให้เป็นทาส ของกัณฑหาลปุโรหิตเถิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่า ข้าพระ-องค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะเลี้ยงช้างและ ม้าให้เขา ขอเดชะ อย่าทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสีย เลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลาย ให้เป็น ทาสของกัณฑหาลปุโรหิตเถิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่าข้า-พระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะขนมูล ช้างให้เขา ขอเดชะ โปรดพระราชทานข้าพระองค์ ทั้งหลาย ให้เป็นทาสของกัณฑหาลปุโรหิตเถิดพระ-เจ้าข้า ถึงแม้ว่าข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วย โซ่ใหญ่ ก็จะขนมูลม้าให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรง ฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระราชทาน

ข้าพระองค์ทั้งหลาย ให้เป็นทาสของกัณฑหาลปุโรหิต ตามที่พระองค์มีพระประสงค์เถิด พระเจ้าข้า ถึงแม้ว่าข้าพระองค์ทั้งหลาย จะถูกขับไล่จากแว่นแคว้น ก็จะเที่ยวภิกขาจารเลี้ยงชีวิต ขอเดชะ หญิงทั้งหลายผู้ปรารถนาบุตร แม้จะเป็นคนยากจน ย่อมวอนขอบุตรต่อเทพเจ้า หญิงบางพวกละปฏิภาณแล้ว ไม่ได้บุตรก็มี หญิงเหล่านั้น ย่อมกระทำความหวังว่า ขอลูกทั้งหลายจงเกิดแก่เรา แต่นั้นขอหลานจงเกิดอีก ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระองค์รับสั่งให้ฆ่าข้าพระ-องค์ทั้งหลาย เพื่อต้องการทรงบูชายัญ โดยเหตุอันไม่สมควร ข้าแต่สมเด็จพระบิดา คนทั้งหลายเขาได้ลูกเพราะความวิงวอนของเทพเจ้า ขอพระองค์อย่ารับสั่งให้ฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเลย อย่าทรงบูชายัญนี้ด้วยบุตรทั้งหลายที่ได้มาโดยยากเลยพระเจ้าข้า ข้าแต่สมเด็จพระบิดา คนทั้งหลายเขาได้บุตร เพราะความวิงวอนเทพเจ้า ขอพระองค์อย่ารับสั่ง ให้ฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเลยพระเจ้าข้า ขอได้ทรงพระกรุณาโปรดอย่าได้พรากข้าพระองค์ทั้งหลาย ผู้เป็นบุตรที่ได้มาด้วยความยากจากพระมารดาเลยพระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทิพฺยํ** ความว่า แต่ก่อนพระองค์ผู้สมมติเทพ นารีทั้งหลายผู้ไร้บุตรแม้เป็นผู้ยากจน เป็นผู้มีความต้องการบุตรนำบรรณาการเป็นอันมาก ไปวอนขอเทพเจ้าว่า ขอเราจักได้ซึ่งลูกหญิงหรือลูกชายดังนี้. บทว่า **ปฏิภาณานิปิ หิตฺวา** ความว่า แม้ละแล้ว

คือไม่ได้แล้วซึ่งการตั้งครรภ์ ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า ข้าแต่มหาราช ก็ครรภ์ของนารีทั้งหลาย ผู้ไม่ได้การตั้งครรภ์เกิดขึ้นแล้ว ย่อมซูบซีดไป ฉิบหายไป. ในบรรดาหญิงเหล่านั้น บางพวกเมื่อไม่ได้บุตรก็ขอ, บางนางได้แล้วละการตั้งครรภ์ แล้วไม่บริโภค ก็ไม่ได้ซึ่งบุตร, บางนางเมื่อไม่ได้ความตั้งครรภ์ ก็ไม่ได้ซึ่งบุตร แต่มารดาของข้าพระบาท ได้แล้วซึ่งการตั้งครรภ์และบริโภค และมิได้ปล่อยให้ครรภ์ที่เกิดขึ้นแล้ว พินาศไปเสีย จึงได้บุตรทั้งหลาย. พระราชกุมารทรงวิงวอนว่า ขอพระองค์อย่าได้ฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลาย อันเป็นราชบุตรที่ได้มาด้วยประการฉะนี้. บทว่า **อสฺสาสกานิ** ความว่า ข้าแต่มหาราช สัตว์เหล่านี้ย่อมกระทำความหวังว่า อย่างไร ขอบุตรทั้งหลายจงเกิดแก่เรา. บทว่า **ตโต จ ปุตฺตา** ความว่า ขอบุตรทั้งหลายจงเกิดแม้แก่บุตรทั้งหลายของเราด้วย. บทว่า **อถ โน อการณสฺมา** ความว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ พระองค์ได้ชื่อว่า ฆ่าพวกข้าพระองค์ เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญด้วยเหตุอันไม่สมควรเลย. บทว่า **อุปยาจิตเกน** ได้แก่ ด้วยความวิงวอนเทพทั้งหลาย. บทว่า **กปณลทฺธเกหิ** พระราชโอรสตรัสว่า ขอพระองค์จงอย่าได้กระทำความพลัดพรากจากมารดาของพวกข้าพระองค์ กับพวกข้าพระองค์ ซึ่งเป็นบุตรที่มารดาได้มาด้วยความยากเลย และจงอย่าทำความพลัดพรากข้าพระ-องค์กับมารดาเลย.

พระจันทกุมาร แม้เมื่อทูลวิงวอนด้วยอาการอย่างนี้ ก็ไม่ตอบอะไร ๆ จึงหมอบลงแทบบาทมูลของพระมารดา พลางปริเทวนาการกล่าวว่า

ข้าแต่พระมารดา พระมารดาย่อมย่อยยับ เพราะ
ทรงเลี้ยงลูกจันทกุมาร มาด้วยความลำบาก ลูกขอ
กราบพระบาทพระมารดา ขอพระราชบิดา จงทรง

ได้ปรโลกอันสมบูรณ์เถิด เชิญพระมารดาทรงสวม-
กอดลูก แล้วประทานพระยุคลบาทให้ลูกได้กราบไหว้
ลูกจะจากไป ณ บัดนี้ เพื่อประโยชน์แก่ยัญของพระ
ราชบิดาเอกราช เชิญพระมารดาสวมกอดลูก แล้ว
ประทานพระยุคลบาทให้ลูกกราบไหว้ ลูกจะจากไป
ณ บัดนี้ ทำความโศกเศร้าพระทัยให้พระมารดา
เชิญพระมารดาสวมกอดลูก แล้วประทานพระยุคล-
บาท ให้ลูกกราบไหว้ ลูกจะจากไป ณ บัดนี้ ทำ
ความโศกเศร้าใจให้แก่ประชุมชน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พหุทุกฺขโปสิยา** ความว่า พระมารดาทรงเลี้ยงลูกมาโดยความลำบากมาก. บทว่า **จนฺทํ** ความว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า พระองค์ทรงเลี้ยงซึ่งบุตรคือพระจันทกุมาร ด้วยประการฉะนี้ บัดนี้พระแม่เจ้าย่อมทรงชราลง. บทว่า **ลภตุ ตาโต ปรโลกํ** ความว่า ขอพระราชบิดาของข้าพระองค์ จงได้ปรโลกอันสมบูรณ์ด้วยโภคะเถิด. บทว่า **อุปคุยฺห** ความว่า จงสวมกอด คือโอบกอด. บทว่า ปวาสํ ความว่า เป็นการพลัดพรากจากไปอย่างแท้จริง โดยมิได้หวนกลับมาอีก.

ลำดับนั้น พระมารดาของจันทกุมาร เมื่อจะทรงปริเทวนาการ จึงตรัสคาถา ๔ คาถาว่า

ดูก่อนลูกโคตมีมาเถิดเจ้าจงรัดเมาลีด้วยใบบัว จง
ประดับดอกไม้อันแซมด้วยกลีบจำปา นี่เป็นปรกติของ
เจ้ามาแต่ก่อน มาเถิด เจ้าจงไล้ทาเครื่องลูบไล้ คือ
จุรณจันทน์แดงของเจ้าเป็นครั้งสุดท้าย. เจ้าลูบไล้ด้วย
จุรณจันทน์แดงนั้นดีแล้ว ย่อมงดงามในราชบริษัท มา

เถิด เจ้าจงนุ่งผ้ากาสิกพัสตร์ อันเป็นผ้าเนื้อละเอียด เป็นครั้งสุดท้าย ครั้นนุ่งผ้ากาสิพัสตร์นั้นแล้ว ย่อมงดงามในบริษัท เชิญเจ้าประดับหัตถาภรณ์ อันเป็นเครื่องประดับทองคำฝังแก้วมุกดาและแก้วมณี เจ้าประดับด้วยหัตถาภรณ์นั้นแล้วย่อมงดงามในบริษัท.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปทุมปตฺตานิ** ความว่า ซึ่งเครื่องประดับอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ปทุมปัตตเวฐนะผ้าโพกสำหรับรัดเมาลีทำด้วยใบบัว พระนางโคตมี ทรงพระประสงค์เอาเครื่องประดับนั้นนั่นแล จึงตรัสอย่างนั้น อธิบายว่า เจ้าจงรวบขึ้นซึ่งเมาลีของเจ้าอันกระจัดกระจายแล้วจงพันด้วยปทุมปัตตเวฐนะ. ทรงเรียกพระจันทกุมารด้วยคำว่า **โคตมิปุตฺต.** บทว่า **จมฺปกทลมิสฺสาโย** ความว่า เจ้าจงประดับระเบียบดอกไม้นานาชนิดอันสมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่น แซมด้วยกลีบจำปาสอดสลับ ณ ภายใน. ด้วยบทว่า **เอสา เต** นี้พระนางพร่ำว่า นี้เป็นปกติของเจ้ามาแต่ครั้งก่อน จงลูบไล้เครื่องลูบไล้เครื่องจุรณจันทน์นั้นนั่นแลลูก. บทว่า **เยหิ จ** ความว่า เจ้าลูบไล้ด้วยเครื่องลูบไล้คือจันทน์แดงเหล่าใดแล้ว เจ้าจะงดงามในราชบริษัท เจ้าจงลูบไล้ด้วยเครื่องลูบคือจุรณจันทน์แดงเหล่านั้นเถิด. บทว่า **กาสิกํ** ได้แก่ ผ้ากาสิก-พัสตร์ อันมีค่าแสนหนึ่ง. บทว่า **คณฺหสฺส** ความว่า จงประดับ.

บัดนี้ พระนางจันทา ผู้เป็นอัครมเหสีของพระจันทกุมาร หมอบลงแทบบาททูลของพระราชา พลางร่ำไรกล่าวว่า

พระเจ้าแผ่นดินผู้ครองรัฐ ผู้เป็นทายาทของชนบท เป็นเจ้าโลกองค์นี้ จักไม่ทรงยังความสิเนหาให้เกิดในบุตรแน่ละหรือ.

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว ตรัสพระคาถาว่า

ลูกทั้งหลายเป็นที่รักของเรา(ตนเองก็เป็นที่รัก)
อนึ่ง แม้เจ้าทั้งหลายผู้เป็นภรรยาก็เป็นที่รักของเรา แต่
เราปรารถนาสวรรค์ เหตุนั้นจึงได้ให้ฆ่าเจ้าทั้งหลาย.

เนื้อความแห่งพระดำรัสนั้นว่า เพราะเหตุไรเราจึงไม่บังเกิดความรักลูก แท้จริงบุตรทั้งหลายเป็นที่รักของเรา ไม่ใช่แต่พระโคตมีองค์เดียวเท่านั้น แม้เราก็มีความรักบุตรทั้งหลาย ตนเองก็ดีก็เป็นที่รัก เจ้าทั้งหลายผู้เป็นสะใภ้ก็ดี ภรรยาทั้งหลายก็ดี ก็เป็นที่รักของเราเหมือนกัน แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น เราปรารถนาซึ่งสวรรค์นั้น เพราะเหตุนั้น เราจักฆ่าเจ้าทั้งหลายเหล่านี้ เจ้าอย่าคิดไปเลย แม้เจ้าทั้งหลายของเราเหล่านั้น ก็ไปอยู่กับเราในเทวโลกทั้งสิ้น.

พระนางจันทาทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ขอจงทรงพระกรุณา
โปรดรับสั่งให้ฆ่าข้าพระบาทเสียก่อน ขอความทุกข์
อย่าได้ทำลายหทัยของข้าพระบาทเลย พระราชโอรส
ของพระองค์เป็นสุขุมาลชาติ ประดับแล้วงดงาม ข้าแต่
เจ้าชีวิต ขอได้โปรดฆ่าข้าพระบาทเสียก่อน ข้าพระ-
บาทจักเป็นผู้มีความโศกเศร้ากว่าจันทกุมาร ขอ
พระองค์จงทรงทำบุญให้ไพบูลย์ ข้าพระบาททั้งสอง
จะเที่ยวไปในปรโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปธมํ** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ขอพระองค์จงทรงฆ่าข้าพระบาทก่อนกว่าพระสวามีของข้าพระบาท. บทว่า **ทุกฺขํ** ความว่า ทุกข์แต่ความตาย ของพระจันทกุมารนั้น ขออย่าได้ยังหัวใจ

๑. ในอรรถกถา เพิ่มคำว่า อตฺตา จ ตนเองก็เป็นที่รัก

ของข้าพระบาทให้แตกเสียเลย. บทว่า **อลงฺกโต** ความว่า ประดับแล้วด้วยอาการอย่างนี้คือพระกุมารองค์นี้องค์เดียว เขาประดับตกแต่งแล้วสำหรับข้า-พระบาท บทนี้ย่อมแสดงว่า ข้าแต่พระมหาราช พระองค์ไม่ทรงรักใคร่ซึ่งพระราชบุตรองค์นี้ว่าเป็นลูกของเรา. บทว่า **หนฺทยฺย** ตัดบทเป็น **หนฺท อยฺย.** พระนางพร่ำเพ้อพลางทูลอย่างนี้กะพระราชา. บทว่า **สโสกา** ความว่า เป็นไปกับด้วยความโศกเศร้ากับพระจันทกุมาร. บทว่า **เหสฺสามิ** แปลว่า จักเป็น. บทว่า **วิจรามิ อโภ ปรโลเก** ความว่า ข้าพระองค์แลพระจันทกุมารอันพระองค์ให้ฆ่ารวมกัน แม้ข้าพระองค์ทั้งสองจะเสวยสุขเที่ยวไปในปรโลก ขอพระองค์อย่าได้ทรงทำอันตรายแก่สวรรค์ของข้าพระบาททั้งสองเลย.

พระราชาตรัสว่า

ดูก่อนจันทาผู้มีตางาม เจ้าอย่าชอบใจความตาย
เลยเมื่อโคตมีบุตรผู้อันเราบูชายัญแล้ว พี่ผัวน้องผัว
ของเจ้าเป็นอันมาก จักยังเจ้าให้รื่นรมย์ยินดี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มา ตฺวํ จนฺเท รุจิ** ความว่า เจ้าอย่าชอบใจความตายของตนเลย. บาลีว่า **มา รุทิ** ดังนี้ก็มี ความว่า อย่าร้องไห้ไปเลย. บทว่า **เทวรา** ความว่า พี่ผัวน้องผัวของเจ้าเป็นผู้ประเสริฐ.

ต่อแต่นั้น พระศาสดาจึงตรัสกึ่งคาถาว่า

เมื่อพระราชาตรัสอย่างนั้นแล้ว พระนางจันทา
เทวีก็ร่ำไห้ตีพระองค์ด้วยฝ่าพระหัตถ์.

ต่อแต่นั้น พระนางก็ทรงรำพันว่า

ไม่มีประโยชน์อะไรด้วยชีวิต เราจักดื่มยาพิษ
ตายเสียในที่นี้ พระญาติและมิตรของพระราชาพระ

องค์นี้ผู้มีพระทัยดี ซึ่งจะกราบทูลทัดทานพระราชาว่า อย่าได้รับสั่งให้ฆ่าพระราชโอรสอันเกิดแต่พระอุระเลย ย่อมไม่มีเลย พระญาติและมิตรของพระราชาองค์นี้ผู้มีพระทัยดี ซึ่งจะกราบทูลทัดทานพระราชาว่าอย่าได้รับสั่งให้ฆ่าพระราชโอรส อันเกิดแต่พระอุระพระองค์นี้เลยย่อมไม่มีเป็นแน่ทีเดียว บุตรของข้าพระบาทเหล่านี้ประดับพวงดอกไม้สวมกำไลทองต้นแขน ขอพระราชาจงเอาบุตรของข้าพระบาทเหล่านั้นบูชายัญ แต่ขอพระราชทานปล่อยโคตมีบุตรเถิด ข้าแต่พระมหาราชา ขอจงทรงตัดแบ่งข้าพระบาทให้เป็นร้อยส่วนแล้วทรงบูชายัญในสถานที่ ๗ แห่ง อย่าทรงฆ่าพระราชโอรสองค์ใหญ่ผู้ไม่ผิดไม่ประทุษร้าย ผู้องอาจดังราชสีห์เลย ข้าแต่พระมหาราชา ขอจงตัดแบ่งข้าพระบาทให้เป็นร้อยส่วนแล้วทรงบูชายัญในสถานที่ ๗ แห่ง อย่าได้ทรงฆ่าพระราชโอรสองค์ใหญ่เป็นที่มุ่งหวังของโลกทั้งปวงเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอวํ** ความว่า เมื่อพระเจ้าเอกราชตรัสอย่างนั้น. ด้วยบทว่า **หนฺติ** พระนางทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ เหตุไรหรือพระองค์จึงตรัสเช่นนั้น แล้วทุบตีพระองค์ด้วยฝ่าพระหัตถ์. บทว่า **ปิสฺสามิ** แปลว่า จักดื่ม. บทว่า **อิเม เตปิ** ความว่า ทรงจับมือเด็ดที่เหลือแม้เหล่านี้ตั้งต้นแต่วสุลกุมาร ประทับยืนอยู่ใกล้บาทมูลของพระราชา แล้วได้กล่าวอย่างนั้น. บทว่า **คุณิโน** ความว่า ประกอบด้วยอาภรณ์คือกลุ่มดอกไม้. บทว่า **กายูรธาริโน** ความว่า ทรงไว้ซึ่งเครื่องประดับคือกำไล

ทอง. บทว่า **วิลสตํ** ความว่า ข้าแต่พระมหาราช พระองค์ฆ่าข้าพระบาทแล้วแบ่งเป็นร้อยส่วน. บทว่า **สตฺตธา** ความว่า จงบูชายัญในที่ ๗ แห่ง.

ดังนั้น พระนางจันทาเทวีนั้น ทรงคร่ำครวญในสำนักพระราชาด้วยคาถาเหล่านี้แล้ว เมื่อไม่ได้มีความโล่งใจจึงเสด็จไปสำนักพระโพธิสัตว์นั่นแลแล้วยืนร่ำไรอยู่. ลำดับนั้น พระจันทกุมารตรัสแก่พระนางจันทาว่า ดูก่อนจันทา เมื่อเรายังมีชีวิตอยู่ เราให้อาภรณ์แก่เจ้ามากมายมีแก้วมุกดาเป็นต้น เมื่อเรื่องนั้นๆ เจ้าเล่า เจ้ากล่าวแล้วด้วยดี แต่วันนี้เราจะให้อาภรณ์อันประดับอยู่กับกายเรานี้ เป็นของเราให้อันท้ายที่สุด เจ้าจงรับอาภรณ์นี้ไว้.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้นจึงตรัสว่า

เครื่องประดับเป็นอันมากล้วนแต่ของดี ๆ คือ มุกดา มณี แก้วไพฑูรย์เราให้แก่เจ้า เมื่อเจ้ากล่าวคำดี นี้เป็นของที่เราให้แก่เจ้าครั้งสุดท้าย.

ฝ่ายพระนางจันทาเทวี ครั้นสดับคำพระสวามีแล้ว ก็พลางรำพันกล่าวด้วยคาถา ๘ คาถาอื่นจากนั้นว่า

เมื่อก่อนพวงมาลาบานเคยสวมที่พระศอของพระกุมารเหล่าใด วันนี้ ดาบที่เขาลับคมดีแล้ว จักฟันที่พระศอของพระกุมารเหล่านั้น เมื่อก่อนพวงมาลาอันวิจิตรเคยสวมที่พระศอของพระกุมารเหล่าใด วันนี้ดาบสอันลับคมดีแล้ว จักฟันที่พระศอของพระกุมารเหล่านั้น ไม่ช้าแล้วหนอ ดาบจักฟันที่พระศอของพระราชบุตรทั้งหลาย ก็หทัยของเราจะไม่แตก แต่จะต้องมีเครื่องรัดอย่างมั่นคงเหลือเกิน พระจันทกุมารและ

พระสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้นกาสีอันสะอาด ประดับกุณฑลไล้ทากฤษณาและจุรณแก่นจันทน์ เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญของพระเจ้าเอกราช พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้นกาสีอันขาวสะอาด ประดับกุณฑลไล้ทากฤษณาและจุรณแก่นจันทน์ เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญของพระเจ้าเอกราชพระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้นกาสีอันขาวสะอาดประดับกุณฑลไล้ทากฤษณาและจุรณแก่นจันทน์ เสด็จออกทำความเศร้าพระหฤทัยแก่พระชนนี พระจันทกุมารและสุริยกุมารทรงผ้าแกว้นกาสีอันขาวสะอาดประดับกุณ-ฑลไล้ทากฤษณาและจุรณแก่นจันทน์ เสด็จออกทำความเศร้าใจให้แก่ประชุมชน พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร เสวยพระกระยาหารอันปรุงด้วยรสเนื้อช่างสนานสระสรงพระกายดีแล้วประดับกุณฑล ไล้ทากฤษณาและจุรณแก่นจันทน์เสด็จออก เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญของพระเจ้าเอกราช พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร เสวยพระกระยาหารปรุงด้วยรสเนื้อช่างสนานสระสรงพระกายดีแล้ว ประดับกุณฑล ไล้ทากฤษณาและจุรณจันทน์ เสด็จออกกระทำความเศร้าพระทัยให้แก่พระชนนี พระจันทกุมารและพระสุริย-กุมารเสวยพระกระยาหาร อันปรุงด้วยรสเนื้อ ช่างสนานสระสรงกายดีแล้ว ประดับกุณฑล ไล้ทากฤษณาและจุรณแก่นจันทน์เสด็จออกกระทำความเศร้าใจให้แก่ประชุมชน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ผุลฺลา มาลา ได้แก่ พวงดอกไม้. บทว่า เตสชฺช ตัดเป็น เตสํ อชฺช. บทว่า เนตฺตึโส แก้เป็น อสิ. บทว่า วิวตฺติสฺสติ แปลว่า จักตก. บทว่า อจิรา วต แปลว่า ไม่นานหนอ. บทว่า น ผาเลติ แปลว่า ไม่แตก. บทว่า ตาว ทฬฺหพนฺธนญฺจ เม อาสิ ความว่า จักมีเครื่องผูกมัดอันมั่นยิ่งนัก จักผูกมัดหทัยของเรา.

เมื่อพระนางจันทา ครั่นครวญอยู่อย่างนั้น การงานทุกอย่างในหลุมยัญสำเร็จแล้ว. อำมาตย์ทั้งหลายนำพระราชบุตรมาแล้ว ให้ก้มพระศอลงนั่งอยู่. กัณฑหาลพราหมณ์น้อมถาดทองคำเข้าไปใกล้แล้วหยิบดาบมาถือยืนอยู่ด้วยหมายใจว่า เราจักตัดพระศอพระราชกุมาร พระนางจันทาเทวีเห็นดังนั้น คิดว่า ที่พึ่งอื่นของเราไม่มี เราจักกระทำความสวัสดีของพระสวามีด้วยกำลังความสัตย์ของเรา จึงประคองอัญชลีดำเนินไปในระหว่างแห่งที่ชุมนุมชนแล้วทรงกระทำสัจกิริยา.

เมื่อเขาตกแต่งเครื่องบูชายัญทุกสิ่งแล้ว เมื่อพระจันทกุมารและพระสุริยกุมารประทับนั่ง เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ พระราชธิดาของพระเจ้าปัญจาลราช ประนมอัญชลีเสด็จดำเนินเวียนในระหว่างบริษัททั้งปวงทรงกระทำสัจกิริยาว่า กัณหาละผู้มีปัญญาทราม ได้กระทำกรรมอันชั่ว ด้วยความสัจจริงอันใด ด้วยสัจจวาจานี้ ขอให้ข้าพเจ้าได้อยู่ร่วมกับพระสวามี อมนุษย์เหล่าใดมีอยู่ในที่นี้ ยักษ์ สัตว์ ที่เกิดแล้วและสัตว์ที่จะมาเกิดก็ดี ขอจงกระทำความขวนขวายช่วยเหลือข้าพเจ้า ขอให้ข้าพเจ้าได้อยู่ร่วมกับพระสวามี เทวดาทั้งหลายที่มาแล้วในที่นี้ ปวงสัตว์ที่เกิดแล้วและ

สัตว์ที่จะมาเกิด ขอจงคุ้มครองข้าพเจ้าผู้เสวงหาที่พึ่ง
ผู้ไร้ที่พึ่ง ข้าพเจ้าขอวิงวอนท่านทั้งหลาย ขออย่าให้
พวกข้าศึกชนะพระสวามีของข้าพเจ้าเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปกฺขตสฺมึ** ความว่า เมื่อเขาจัดตกแต่งเครื่องบูชายัญพร้อมทุกสิ่ง. บทว่า **สมงฺคินี** ความว่า ขอข้าพเจ้า จงเป็นผู้ประกอบพร้อม คือประกอบเป็นอันเดียวกัน ได้แก่ เป็นผู้อยู่ร่วมกัน. บทว่า **เยธตฺถิ** ตัดเป็น **เย อิธ อตฺถิ** ชนเหล่าใดมีอยู่ในที่นี้. บทว่า **ยกฺขภูตภพฺยานิ** ความว่า ยักษ์กล่าวคือเทวดา ภูตกล่าวคือสัตว์ที่เจริญแล้วดำรงอยู่ และเหล่าสัตว์ที่พึงเกิดกล่าวคือสัตว์ผู้เจริญในบัดนี้. บทว่า **เวยฺยาวฏิกึ** ความว่า จงกระทำขวนขวายเพื่อข้าพเจ้า. **ตายถ มํ** ความว่า จงรักษาข้าพเจ้า. บทว่า **ยาจามิ โว** ความว่า ข้าพเจ้าขอร้องท่านทั้งหลาย. บทว่า **ปติมาหํ** ตัดเป็น **ปติ อหํ .** บทว่า อเชยฺยํ ความว่า ขอข้าศึกอย่าพึงชนะ คือไม่ชนะ.

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราช ทรงสดับเสียงคร่ำครวญของพระนางจันทาเทวีนั้นทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว ในขณะนั้นนั่นเอง ฉวยเอาค้อนเหล็กอันลุกโพลงแล้วเสด็จมาขู่พระราชาแล้ว ให้ปล่อยคนเหล่านั้นทั้งหมด.

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศความข้อนั้นจึงตรัสว่า

ท้าวสักกเทวราช ได้ทรงสดับเสียงคร่ำครวญ
ของพระนางจันทาเทวีนั้นแล้ว ทรงกวัดแกว่งค้อนยัง
ความกลัวให้เกิดแก่พระเจ้าเอกราชนั้นแล้ว ได้ตรัส
กะพระราชาว่า พระราชากาลี จงรู้ไว้อย่าให้เราตีเสียร
ของท่านด้วยค้อนเหล็กนี้ ท่านอย่าได้ฆ่าบุตรองค์ใหญ่

ผู้ไม่คิดประทุษร้าย ผู้องอาจดังราชสีห์ พระราชากาลี
ท่านเคยเห็นที่ไหน ? คนผู้ปรารถนาสวรรค์ ฆ่าบุตร
ภรรยา เศรษฐี และคฤหบดีผู้ไม่คิดประทุษร้าย.

กัณฑหาลปุโรหิต และพระราชาได้ฟังพระดำรัส
ของท้าวสักกะ ได้เห็นรูปอันน่าอัศจรรย์แล้ว ให้เปลื้อง
เครื่องพันธนาการของสัตว์ทั้งปวง เหมือนดังเปลื้อง
เครื่องพันธนาการของคนผู้ไม่มีความชั่ว เมื่อสัตว์ทั้ง
ปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่ประชุมอยู่ ณ ที่
นั้นในกาลนั้นทุกคน เอาก้อนดินคนละก้อนทุ่มลง การ
ฆ่าซึ่งกัณฑหาลปุโรหิตได้มีแล้วด้วยประการดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อมนุสฺโส** ได้แก่ ท้าวสักกเทวราช. บทว่า **พุชฺฌสฺสุ** แปลว่า ทรงรู้คือทรงกำหนด. บทว่า **ราชกลิ** ความว่า ดูก่อนพระราชาผู้กาลกิณี พระราชาผู้ลามก. บทว่า **มา เตหำ** ความว่า ดูก่อนพระราชาชั่ว ท่านจงรู้ อย่าให้เราดี คือประหารกระหม่อมของท่าน. บทว่า **โก เต ทิฏฺโฐ** ความว่า ใครที่ไหน ที่ท่านเคยเห็น. ศัพท์ว่า **หิ** ในบทว่า **สคฺคกามา หิ** นี้เป็นเพียงนิบาต. อธิบายว่า ผู้ใคร่ต่อสวรรค์ คือผู้ปรารถนาสวรรค์. บทว่า **ตำ สุตฺวา** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กัณฑหาลปุโรหิตฟังคำแห่งท้าวสักกเทวราชแล้ว. บทว่า **อพฺภูตมิทำ** ความว่า อนึ่งพระราชาทรงเห็นแล้วซึ่งการแสดงรูปแห่งท้าวสักกเทวราชนี้อันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมาก่อนเลย. บทว่า **ยถา ตำ** ความว่า ให้ปลดเปลื้องสัตว์ทั้งปวง เหมือนเปลื้องคนหาความชั่วมิได้ฉะนั้น. บทว่า **เอเกกเลฑฺฑุมกำ สุ** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนทั้งหลายทั้งปวงมีประมาณเท่าใด ประชุมกัน

แทบหลุมยัญนั้นกระทำเสียงเอิกเกริก ได้ให้การประหารกัณฑหาลปุโรหิตด้วยก้อนดินคนละก้อน. บทว่า **เอส วโธ** ความว่า นั่นได้เป็นกาฆ่ากัณฑหาล-ปุโรหิต. อธิบายว่า ให้กัณฑหาลปุโรหิตถึงความสิ้นชีวิตในที่นั้นนั่นเอง.

ส่วนมหาชน ครั้นฆ่ากัณฑหาลพราหมณ์นั้นแล้ว ก็เริ่มเพื่อจะฆ่าพระ-ราชา. พระโพธิสัตว์สวมกอดพระราชบิดาไว้แล้ว มิได้ประทานให้เขาฆ่า. มหาชนกล่าวว่า เราจะให้แต่ชีวิตเท่านั้นแก่พระราชาชั่วนั้น แต่พวกเราจะไม่ยอมให้ฉัตรและที่อยู่อาลัยในพระนครแก่พระราชานั่น เราจักทำพระราชาให้เป็นคนจัณฑาลแล้วให้ไปอยู่เสียภายนอกพระนคร แล้วก็ให้นำออกเสียซึ่งเครื่องทรงสำหรับพระราชา ให้ทรงผ้าย้อมด้วยน้ำฝาด ให้โพกพระเศียร ด้วยท่อนผ้าย้อมด้วยขมิ้น กระทำให้เป็นจัณฑาลแล้ว ส่งไปสู่ที่เป็นอยู่ของคนจัณฑาล. ส่วนคนพวกใด บูชายัญอันประกอบด้วยการฆ่าปศุสัตว์ก็ดี ใช้ให้บูชาก็ดี พลอยยินดีตามก็ดี ชนเหล่านั้นได้เป็นคนมีนิรยาบายเป็นที่ไปในเบื้องหน้าทั้งสิ้นทีเดียว.

พระศาสดาเมื่อจะประกาศความข้อนั้นจึงตรัสว่า

คนทำกรรมชั่วโดยวิธีใดแล้ว ต้องตกนรกทั้ง
หมด คนทำกรรมชั่วแล้ว ไปจากโลกนี้ไม่ได้สุคติเลย.

แม้มหาชนเหล่านั้น ครั้นนำคนกาลกิณีทั้งสองนั้นออกไปแล้ว ก็นำมาซึ่งเครื่องอุปกรณ์แห่งพิธีอภิเษก แล้วทรงอภิเษกพระจันทกุมารในที่นั้นนั้นนั่นเอง.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้นจึงตรัสว่า

เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว
ผู้ที่มาประชุมกันอยู่ ณ ที่นั้นในกาลนั้น คือพระราชา

ทั้งหลายประชุมนักอภิเษกจันทกุมาร เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่มาประชุมกันอยู่ ณ ที่นั้นในกาลนั้น คือ เทวดาทั้งหลายประชุมพร้อมกันอภิเษกพระจันทกุมาร เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่มาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั้นในกาลนั้น คือ เทพกัญญาทั้งหลาย ประชุมพร้อมกันอภิเษกพระจันทกุมาร เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่ประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั้น ในกาลนั้น คือ พระราชาทั้งหลายประชุมพร้อมกัน ต่างแกว่งผ้าและโบกธง เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้มาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั้น คือ ราชกัญญาทั้งหลาย ประชุมพร้อมกันต่างก็แกว่งผ้าและโบกธง เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพันจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่มาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั้น ในกาลนั้น คือ เทพ-บุตรทั้งหลาย ประชุมพร้อมกันต่างแกว่งผ้าและโบกธง เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่มาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั้นในกาลนั้น คือ เทพกัญญาทั้งหลาย ประชุมพร้อมกันต่างแกว่งผ้าและโบกธง เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ชนเป็นอันมากต่างก็รื่นรมย์ยินดี พวกเขาได้ประกาศความยินดีในเวลาที่พระจันทกุมารเสด็จเข้าสู่พระนคร และได้ประกาศความหลุดพ้นจากเครื่องจองจำของสัตว์ทั้งปวง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ราชปริสา จ** ความว่า ฝ่ายบริษัทแห่งพระราชาทั้งหลาย ก็ได้ถวายน้ำอภิเษกกะพระจันทกุมารนั้น ด้วยสังข์ทั้ง ๓. บทว่า **ราชกญฺญาโย** ความว่า แม้ขัตติยราชธิดาทั้งหลายก็ถวายน้ำอภิเษกพระจันทกุมาร. บทว่า **เทวปริสา** ความว่า ท้าวสักกเทวราช ก็ถือสังข์วิชัยยุตรถวายน้ำอภิเษกพร้อมด้วยเทพบริษัท. บทว่า **เทวกญฺญาโย** ความว่า แม้นางสุชาดาเทพธิดา พร้อมด้วยนางเทพกัญญาทั้งหลาย ก็ถวายน้ำอภิเษก. บทว่า **เจลุกฺเขปมกรุ** ความว่า ได้ให้ยกธงทั้งหลายพร้อมผ้าสีต่าง ๆ ชักขึ้นซึ่งผ้าห่มทั้งหลายทำให้เป็นแผ่นผ้าในอากาศ. บทว่า **ราชปริสา** ความว่า ราชบริษัททั้งหลาย และอีก ๓ เหล่า (คือราชกัญญา เทวบริษัท เทพกัญญา) ซึ่งเป็นผู้กระทำอภิเษกพระจันทกุมาร รวมเป็นสี่หมู่ด้วยกัน ได้กระทำการชัก โบกผ้าและธงนั่นแล. บทว่า **อานนฺทิโน อหุวาทึสุ** ความว่า คนทั้งหลายผู้บันเทิงทั่ว บันเทิงยิ่งแล้ว. บทว่า **นนฺทิปฺปเวสนครํ** ความว่า คนทั้งหลายผู้บันเทิงร่าเริงทั่วแล้ว ในกาลที่พระจันทกุมารเสด็จเข้าสู่พระนครให้กั้นฉัตร แล้วตีกลองอานันทเภรีร้องประกาศไปทั่วพระนคร. ถามว่า เพื่อประโยชน์อะไร ? แก้ว่า พระจันทกุมารของเราทั้งหลายพ้นแล้วจากเครื่องจองจำฉันใด คนทั้งปวงหลุดพ้นจากการจองจำฉันนั้นเหมือนกัน. เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า **พนฺธโมกฺโข อโฆสถ** ได้ประกาศการพ้นจากเครื่องจำดังนี้.

ลำดับนั้นแล พระโพธิสัตว์ทรงเริ่มตั้งวัตรปฏิบัติต่อพระราชบิดา. พระราชบิดาไม่ได้เสด็จเข้าสู่พระนคร. ในกาลเมื่อเสบียงอาหารสิ้นไป พระโพธิสัตว์ ก็เสด็จไปเพื่อประโยชน์แก่กิจต่าง ๆ มีการเล่นสวนเป็นต้น ก็เข้าไปเฝ้าพระราชบิดานั้น แต่ก็มิได้ถวายบังคม. ฝ่ายพระเจ้าเอกราชกระทำอัญชลี

แล้วตรัสว่า ขอพระองค์จงทรงมีพระชนม์ยืนนาน พระเจ้าข้า. เมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสถามว่า พระบิดาต้องประสงค์ด้วยสิ่งใด พระเจ้าเอกราชจึงทูลความปรารถนาแล้ว. พระโพธิสัตว์ก็โปรดให้ถวายค่าจับจ่ายใช้สอยแก่พระราชบิดา. พระโพธิสัตว์นั้นครองราชสมบัติโดยเที่ยงธรรมแล้ว ในกาลเป็นที่สุดแห่งอายุก็ได้เสด็จไปยังเทวโลก.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ประกาศอริยสัจแล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่แต่ในบัดนี้อย่างเดียวเท่านั้น แม้ในกาลก่อน พระเทวทัตพยายามเพื่อฆ่าคนเป็นอันมาก เพราะอาศัยเราแม้ผู้เดียว ดังนี้แล้วจึงทรงประชุมชาดก. กัณฑหาลพราหมณ์ ในกาลนั้น ได้เป็นพระเทวทัต พระนางโคตมีเทวี เป็นพระมหามายา พระนางจันทาเทวี เป็นราหุลมารดา พระวสุละ เป็นพระราหุล พระเสลากุมารี เป็นอุบลวรรณา พระสุรกุมาร เป็นพระอานนท์ พระรามโคตตะ[๑] เป็นกัสสปะ พระภัททเสนเป็นโมคคัลลานะ พระสุริยกุมารเป็นพระสารีบุตร ท้าวสักกเทวราช เป็นอนุรุทธะ บริษัทในกาลนั้นได้มาเป็นพุทธบริษัท ส่วนพระจันทกุมารนั้น คือเราสัมมาสัมพุทธะดังนี้แล.

จบอรรถกถาจันทกุมารชาดกที่ ๗

๑. บาลีเป็น วามโคตตะ

๘. มหานารทกัสสปชาดก

พระมหานารทกัสสปทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี

[๘๓๔] พระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า อังคติ เป็นพระราชาของชนชาววิเทหรัฐ ทรงมีพระราชยาน พระราชทรัพย์มากมาย ทรงมีพลนิกายเหลือที่จะนับ ก็คืนหนึ่งในวันเพ็ญกลางเดือน ๑๒ ขณะปฐมยาม พระองค์ประชุมเหล่าอำมาตย์ราชบัณฑิต ผู้ถึงพร้อมด้วยการศึกษาเล่าเรียน เฉลียวฉลาด ผู้ที่ทรงเคยรู้จัก ทั้งอำมาตย์ผู้ใหญ่อีก ๓ นาย คือ **วิชยอำมาตย์** ๑ **สุนามอำมาตย์** ๑ **อลาตอำมาตย์** ๑ แล้วตรัสถามตามลำดับว่า ท่านทั้งหลายจงกล่าวไปตามความพอใจของตน ๆ ว่า ในวันเพ็ญเดือน ๑๒ เช่นนี้ พระจันทร์แจ่มกระจ่าง กลางคืนวันนี้เราทั้งหลายพึงยังฤดูเช่นนี้ให้เป็นไปด้วยความยินดีอะไร.

[๘๓๕] ลำดับนั้น อลาตเสนาบดีได้กราบทูลแด่พระราชาว่า ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พึงจัดพลช้าง พลม้า พลเสนา จะนำชายฉกรรจ์ออกรบ พวกใดยังไม่มาสู่อำนาจ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็จะนำมาสู่อำนาจ นี่เป็นความเห็นของข้าพระพุทธเจ้า เราทั้งหลายจะได้ชัยชนะผู้ที่เรายังไม่ชนะ (ขอเดชะ

ขอพระองค์จงทรงรื่นรมย์ด้วยการรบ นี้เป็นเพียงความความคิดของข้าพระพุทธเจ้า).

[๘๓๖] สุนามอำมาตย์ได้ฟังคำของอลาตเสนาบดีแล้ว ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชา พวกศัตรูของพระองค์มาสู่พระราชอำนาจหมดแล้ว ต่างพากันวางศัสตรา ยอมสวามิภักดิ์แล้วทั้งหมด วันนี้เป็นวันมหรสพสนุกสนานยิ่ง การรบข้าพระพุทธเจ้าไม่ชอบใจ ชนทั้งหลายจงรีบนำข้าวน้ำ และของควรเคี้ยวมาเพื่อพระองค์เถิด ขอเดชะ ขอพระองค์จงทรงรื่นรมย์ด้วยกามคุณ และในการฟ้อนรำขับร้องการประโคมเถิด พระเจ้าข้า.

[๘๓๗] วิชยอำมาตย์ได้ฟังคำของสุนามอำมาตย์แล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชา กามคุณทุกอย่างบำเรอพระองค์อยู่เป็นนิตย์แล้ว การทรงเพลิดเพลินด้วยกามคุณทั้งหลาย พระองค์ทรงหาได้โดยไม่ยากเลย ทรงปรารถนาก็ได้ทุกเมื่อ การรื่นรมย์กามคุณทั้งหลายนี้ ไม่ใช่เป็นความคิดของข้าพระบาท วันนี้เราทั้งหลายควรพากันไปหาสมณะหรือพราหมณ์ ผู้เป็นพหูสูตรู้แจ้งอรรถธรรม ผู้แสวงหาคุณ ซึ่งท่านจะพึงกำจัดความสงสัยของพวกเราดีกว่า.

[๘๓๘] พระเจ้าอังคติราชได้ทรงสดับคำของวิชยอำมาตย์แล้ว ได้ตรัสว่า ตามที่วิชยอำมาตย์พูดว่า วันนี้เราทั้งหลายควรพากันเข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์

ผู้เป็นพหูสูต รู้แจ้งอรรถธรรม ผู้แสวงหาคุณ ซึ่ง ท่านจะพึงกำจัดความสงสัยของพวกเราดีกว่านั้น แม้เราก็ชอบใจ ท่านที่อยู่ ณ ที่นี้ทุกท่านจงลงมติว่า วันนี้เราทั้งหลายควรจะเข้าไปหาใครผู้เป็นบัณฑิต รู้แจ้งอรรถธรรม ผู้แสวงหาคุณซึ่งพึงกำจัดความสงสัยของพวกเราได้.

[๘๓๙] อลาตเสนาบดี ได้ฟังพระดำรัสของพระเจ้าวิเทหราชแล้ว ได้กราบทูลว่า มีอเจลกที่โลกสมมติว่าเป็นนักปราชญ์อยู่ในมฤคทายวัน อเจลกผู้นี้ชื่อว่าคุณะ ผู้กัสสปโคตรเป็นพหูสูต พูดจาไพเราะ เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ ขอเดชะ เราทั้งหลายควรเข้าไปหาเธอ เธอจักกำจัดความสงสัยของเราทั้งหลายได้.

[๘๔๐] พระราชาได้ทรงสดับคำของอลาตเสนาบดีแล้ว ได้ตรัสสั่งสารถีว่า เราจะไปยังมฤคทายวัน ท่านจงนำยานเทียมม้ามาที่นี่.

[๘๔๑] พวกนายสารถีได้จัดพระราชยาน อันล้วนแล้วไปด้วยงา มีกระพองเป็นเงิน และจัดรถพระที่นั่งรองอันขาวผุดผ่อง ดังพระจันทร์ในราตรี ที่ปราศจากมลทินโทษ มาถวายแก่พระราชา รถนั้นเทียมด้วยม้าสินธพสี่ตัว ล้วนมีสีดังสีดอกโกมุท เป็นม้ามีฝีเท้าเร็วดังลมพัด วิ่งเรียบประดับด้วยดอกไม้ทอง พระกลด ราชรถม้า และวีชนี ล้วนมีสีขาว พระเจ้าวิเทหราชพร้อมด้วยหมู่อำมาตย์ เสด็จออกย่อม

งดงามดังพระจันทร์ หมู่พลราชบริพารผู้กล้าหาญขี่
บนหลังม้าถือหอกดาบตามเสด็จ พระเจ้าวิเทหราช
มหากษัตริย์พระองค์นั้น เสด็จถึงมฤคทายวันโดยครู่
เดียว เสด็จลงจากราชยานแล้วทรงดำเนินเข้าไปหา
คุณาชีวก พร้อมด้วยหมู่อำมาตย์ ก็ในกาลนั้น มี
พราหมณ์และคฤหบดีมาประชุมกันอยู่ในพระราช-
อุทยานนั้น พราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้นพระราชา
มิให้ลุกหนีไป.

[๘๔๒] ลำดับนั้น พระราชาเสด็จเข้าไปประทับ
นั่งเหนืออาสนะ อันปูลาดด้วยพระยี่ภู่มีสัมผัสอ่อนนิ่ม
ณ ส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ทรงปราศรัยไต่ถามทุกข์สุข
ว่า ผู้เป็นเจ้าสบายดีอยู่หรือ ลมมิได้กำเริบเสียดแทง
หรือ ผู้เป็นเจ้าเลี้ยงชีวิตโดยไม่ฝืดเคืองหรือ ได้บิณฑ-
บาตพอเยียวยาชีวิตให้เป็นไปอยู่หรือ ผู้เป็นเจ้ามีอาพาธ
น้อยหรือ จักษุมิได้เสื่อมไปจากปรกติหรือ.

[๘๔๓] คุณชีวกทูลปราศรัยกับพระเจ้าวิเทหราช
ผู้ทรงยินดีในวินัยว่า ข้าแต่พระมหาราชา ข้าพระ-
พุทธเจ้าสบายดีอยู่ทุกประการ บ้านเมืองของพระองค์
ไม่กำเริบหรือ ช้างม้าของพระองค์หาโรคมิได้หรือ
พาหนะยังพอเป็นไปแหละหรือ พยาธิไม่มีมาเบียด
เบียนพระสรีระของพระองค์แลหรือ.

[๘๔๔] เมื่อคุณาชีวกทูลปราศรัยแล้ว ทันทีนั้น
พระราชาผู้เป็นจอมทัพ ทรงใคร่ธรรมได้ตรัสถาม

อรรถธรรมและเหตุว่าท่านกัสสปะ นรชนพึงประพฤติธรรมในมารดาและบิดาอย่างไร พึงประพฤติธรรมในอาจารย์อย่างไร พึงประพฤติธรรมในบุตรและภรรยาอย่างไร พึงประพฤติธรรมในวุฒิบุคคลอย่างไร พึงประพฤติธรรมในสมณะและพราหมณ์อย่างไร พึงประพฤติธรรมในพลนิกายอย่างไร และพึงประพฤติธรรมในชนบทอย่างไร ชนทั้งหลายประพฤติธรรมอย่างไรละโลกนี้ไปแล้วจึงไปสู่สุคติ ส่วนคนบางพวกผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมไฉนจึงตกลงไปในนรก.

[๘๔๕] คุณาชีวกกัสสปโคตร ได้ฟังพระดำรัสของพระเจ้าวิเทหราชแล้ว ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระ-มหาราชา ขอพระองค์ทรงสดับทางที่จริงแท้ของพระองค์ ผลแห่งธรรมที่ประพฤติแล้วเป็นบุญเป็นบาปไม่มี ขอเดชะ ปรโลกไม่มี ใครเล่าจากปรโลกนั้นมาในโลกนี้ ปู่ย่าตายายไม่มี มารดาบิดาจักมีที่ไหนขึ้นชื่อว่าอาจารย์ไม่มี ใครจักฝึกผู้ที่ฝึกไม่ได้ สัตว์เสมอกันหมด ผู้ประพฤติอ่อนน้อมต่อท่านผู้เจริญไม่มีกำลังหรือความเพียรไม่มี บุรุษผู้มีความหมั่นจักได้รับผลแต่ที่ไหน สัตว์ที่เกิดตามกันมา เหมือนเรือน้อยห้อยท้ายเรือใหญ่ สัตว์ย่อมได้สิ่งที่ควรได้ ในข้อนั้น ผลทานจักมีแต่ที่ไหน ผลทานไม่มี ความเพียรไม่มีอำนาจ ทานคนโง่บัญญัติไว้ คนฉลาดรับทาน คนโง่สำคัญตัวว่าฉลาดเป็นผู้ไม่มีอำนาจ ย่อมให้ทานแก่นักปราชญ์ทั้งหลาย.

[๘๔๖] รูปกายอันเป็นที่รวม ดิน น้ำ ลม ไฟ สุข ทุกข์และชีวิต ๘ ประการนี้ เป็นของเที่ยง ไม่ขาดสูญ ไม่กำเริบ รูปกาย ๗ ประการนี้ ของสัตว์เหล่าใด ชื่อว่าขาดไม่มี ผู้ที่ถูกฆ่าหรือถูกตัด หรือเบียดเบียนใครๆ ไม่มี ศัสตราทั้งหลายพึงเป็นไปในระหว่างรูปกาย ๗ ประการนี้ ผู้ใดตัดศีรษะของผู้อื่นด้วยดาบอันคม ผู้นั้นไม่ชื่อว่าตัดร่างกายเหล่านั้น ในการทำเช่นนั้น ผลบาปจะมีแต่ที่ไหน สัตว์ทุกจำพวกท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสาร ๘๔ มหากัป ย่อมบริสุทธิ์ได้เอง เมื่อยังไม่ถึงกาลนั้น แม้จะสำรวมด้วยดีก็บริสุทธิ์ไม่ได้ เมื่อยังไม่ถึงกาลนั้น แม้จะประพฤติความดีมากมาย ก็บริสุทธิ์ไม่ได้ ถ้าแม่กระทำบาปมากมาย ก็ไม่ล่วงขณะนั้นไป ในวาทะของเราทั้งหลาย ความบริสุทธิ์ย่อมมีได้โดยลำดับเมื่อถึง ๘๔ กัป พวกเราไม่ล่วงเลยเขตอันแน่นอนนั้นเหมือนคลื่นไม่ล่วงเลยฝั่งไป ฉะนั้น.

[๘๔๗] อลาตเสนาบดีได้ฟังคำของคุณาชีวกกัสสปโคตรแล้วได้กล่าวขึ้นว่า ท่านผู้เจริญกล่าวฉันใด คำนั้นข้าพเจ้าชอบใจฉันนั้น แม้ข้าพเจ้าก็ระลึกชาติหนหลังของตนได้ชาติหนึ่ง คือในชาติก่อนข้าพเจ้าเกิดในเมืองพาราณสีอันเป็นเมืองมั่งคั่ง เป็นนายพรานฆ่าโค ชื่อปิงคละ ข้าพเจ้าได้ทำบาปกรรมไว้มาก ได้ฆ่าสัตว์ที่มีชีวิต คือ กระบือ สุกร แพะ เป็นอันมาก ข้าพเจ้าจุติจากชาตินั้นแล้ว มาเกิดในตระกูลเสนาบดีอันบริบูรณ์นี้ บาปไม่มีผลแน่ข้าพเจ้าจึงไม่ต้องไปนรก.

[๘๔๘] ครั้งนั้น ในมิถิลานครนี้ มีคนเข็ญใจเป็นทาสเขาผู้หนึ่ง ชื่อ**วีชกะ** รักษาอุโบสถศีล ได้เข้าไปยังสำนักของคุณาชีวกได้ฟังคำของกัสสปคุณาชีวกและอลาตเสนาบดีกล่าวกันอยู่ ถอนหายใจฮึดฮัดร้องไห้น้ำตาไหล.

[๘๔๙] พระเจ้าวิเทหรา ได้ตรัสถามนายวีชกะนั้นว่า สหายเอ๋ย เจ้าร้องไห้ทำไม เจ้าได้ฟังได้เห็นอะไรมาหรือ เจ้าได้รับทุกขเวทนาอะไร จงบอกให้เราทราบ.

[๘๕๐] นายวีชกะได้ฟังพระดำรัสของพระเจ้าวิเทหราชแล้ว ได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์ไม่มีทุกข-เวทนาเลย ข้าแต่พระมหาราชา ขอได้ทรงพระกรุณาฟังข้าพระพุทธเจ้า แม้ข้าพระพุทธเจ้าก็ยังระลึกถึงความสุขสบายของตนในชาติก่อนได้ คือ ในชาติก่อนข้าพระพุทธเจ้าเกิดเป็น**ภาวเศรษฐี**ยินดีในคุณธรรมอยู่ในเมืองสาเกต ข้าพระพุทธเจ้านั้นอบรมตนดีแล้ว ยินดีในการบริจาคทานแก่พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย มีการงานอันสะอาด ข้าพระพุทธเจ้าระลึกถึงบาป-กรรมที่ตนกระทำแล้วไม่ได้เลย.

ข้าแต่พระเจ้าวิเทหราช ข้าพระพุทธเจ้าจุติจากชาตินั้นแล้ว มาเกิดในครรภ์ของนางกุมภทาสีหญิงขัดสนในมิถิลามหานครนี้ จำเดิมแต่เวลาที่เกิดแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าก็ยากจนเรื่อยมา แม้ข้าพระพุทธเจ้าจะ

เป็นคนยากจนอย่างนี้ก็ตั้งมั่นอยู่ในความประพฤติชอบ ได้ให้อาหารกึ่งหนึ่ง แก่ท่านที่ปรารถนา ได้รักษาอุโบสถศีลในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ทุกเมื่อ ไม่ได้เบียดเบียนสัตว์และไม่ได้ลักทรัพย์เลย กรรมทั้งปวงที่ข้าพระพุทธเจ้าประพฤติดีแล้วนั้นไร้ผลเป็นแน่ ศีลนี้เห็นจะไร้ประโยชน์ เหมือนอลาตเสนาบดีกล่าว ข้าพระพุทธเจ้ากำเอาแต่ความปราชัยไว้ เหมือนนักเลงผู้มิได้ฝึกหัดฉะนั้นเป็นแน่ ส่วนอลาตเสนาบดีย่อมกำเอาแต่ชัยชนะไว้ ดังนักเลงผู้ชำนาญการพนัน ฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าไม่เห็นประตูอันเป็นเหตุไปสู่สุคติเลย ข้าแต่พระมหาราชา เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้ฟังคำของกัสสปคุณาชีวกแล้ว จึงร้องไห้.

[๘๕๑] พระเจ้าอังคติราชทรงสดับคำของนายวีชกะแล้ว ได้ตรัสว่า ประตูสุคติไม่มี ยังสงสัยอยู่อีก หรือวีชกะ ได้ยินว่า สุขหรือทุกข์สัตว์ย่อมได้เองแน่นอน สัตว์ทั้งปวงหมดจดได้ด้วยการเวียนเกิดเวียนตาย เมื่อยังไม่ถึงเวลาอย่ารีบด่วนไปเลย เมื่อก่อนแม้เราก็เป็นผู้กระทำความดี ขวนขวายในพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย อนุศาสน์ราชกิจอยู่เนือง ๆ งดเว้นจากความยินดีในกามคุณตลอดกาลประมาณเท่านี้.

[๘๕๒] ท่านผู้เจริญ เราทั้งหลายจะได้พบกันอีก ถ้าเราทั้งหลายจักมีการสมาคมกัน (เมื่อผลบุญไม่มี จะมีประโยชน์อะไรด้วยการพบท่าน) พระเจ้า

วิเทหราชครั้นตรัสดังนี้แล้ว ก็เสด็จกลับไปยังพระราชนิเวศน์ของพระองค์.

[๘๕๓] ตั้งแต่รุ่งสว่าง พระเจ้าอังคติราชรับสั่งให้ประชุมเหล่าอำมาตย์ ในที่ประทับสำราญพระองค์แล้วตรัสว่า จงจัดกามคุณทั้งหลายเพื่อเราไว้ในจันทก-ปราสาทของเราทุกเมื่อ เมื่อข้อราชการลับและเปิดเผยเกิดขึ้น ใคร ๆ อย่าเข้ามาหาเรา อำมาตย์ผู้ฉลาดในราชกิจ ๓ นาย คือ วิชยอำมาตย์ ๑ สุนามอำมาตย์ ๑ อลาตเสนาบดี ๑ จงนั่งพิจารณาข้อราชการเหล่านั้น พระเจ้าวิเทหราชครั้นตรัสดังนี้แล้ว จึงตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงใส่ใจกามคุณให้มาก ไม่ต้องขวนขวายในพราหมณ์ คฤหบดี และกิจการอะไรเลย.

[๘๕๔] ตั้งแต่นั้นมาจนถึงวันที่ ๑๔ ราชกัญญาพระนามว่ารุจา ผู้เป็นพระธิดาที่โปรดปรานของพระเจ้าวิเทหราช ได้ตรัสกะพระพี่เลี้ยงว่า ขอท่านทั้งหลายช่วยประดับให้ฉันด้วย และหญิงสหายทั้งหลายของเราก็จงประดับ พรุ่งนี้ ๑๕ ค่ำ เป็นวันทิพย์ ฉันจะไปเฝ้าพระชนกนาถ พระพี่เลี้ยงทั้งหลายได้จัดมาลัย แก่นจันทน์ แก้วมณี สังข์ แก้วมุกดาและผ้าต่างๆ สี อันมีค่ามาก มาถวายแก่พระนางรุจาราช-กัญญา หญิงบริวารเป็นอันมาก ห้อมล้อมพระนางรุจาราชธิดาผู้มีพระฉวีวรรณงามผุดผ่อง ประทับนั่งอยู่บนตั่งทอง งามโสภาราวกะนางเทพกัญญา.

[๘๕๕] ก็**พระนางรุจาราชธิดา**นั้น ประดับด้วยเครื่องสรรพาภรณ์เสด็จไป ณ ท่ามกลางหญิงสหาย เพียงดังสายฟ้าแลบออกจากเมฆ เสด็จเข้าสู่จันทก-ปราสาท พระราชธิดาเสด็จเข้าไปเฝ้าพระเจ้าวิเทหราช ถวายบังคมพระชนกนาถ ผู้ทรงยินดีในวินัย แล้วประทับอยู่ ณ ตั่งอันวิจิตรด้วยทองคำส่วนหนึ่ง.

[๘๕๖] ก็พระเจ้าวิเทหราช ทอดพระเนตรเห็นพระนางรุจาราชธิดาผู้ประทับอยู่ท่ามกลางหญิงสหาย ซึ่งเป็นดังสมาคมแห่งนางเทพอัปสร จึงตรัสถามว่า ลูกหญิงยังรื่นรมย์อยู่ในปราสาทและยังประพาสอยู่ในอุทยานเล่นน้ำในสระโบกขรณีเพลิดเพลินอยู่หรือ เขายังนำของเสวยมากอย่างมาให้ลูกหญิงเสมอหรือ ลูก-หญิงและเพื่อนหญิงของลูก ยังเก็บดอกไม้ต่างๆ ชนิดมาร้อยพวงมาลัยและยังช่วยกันทำเรือนหลังเล็ก ๆ เล่นเพลิดเพลินอยู่หรือ ลูกหญิงขาดแคลนอะไรบ้าง เขารีบนำสิ่งของมาให้ทันใจลูกอยู่หรือ ลูกรักผู้มีพักตร์อันผ่องใส จงบอกความชอบใจแก่พ่อเถิด แม่สิ่งนั้นจะเสมอดวงจันทร์ พ่อก็จักให้เกิดแก่ลูกจนได้.

[๘๕๗] พระนางรุจาราชธิดา ได้สดับพระดำรัสของพระเจ้าวิเทหราชแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชา กระหม่อมฉันย่อมได้สั่งของทุก ๆ อย่างในสำนักของทูลกระหม่อม พรุ่งนี้ ๑๕ ค่ำ เป็นวันทิพย์ ขอราชบุรุษทั้งหลายจงนำพระราชทรัพย์พันหนึ่งมาให้กระ-หม่อมฉันจักให้ทานแก่วณิพกทั้งปวงตามที่ให้มาแล้ว.

[๘๕๘] พระเจ้าอังคติราชได้สดับพระดำรัสของพระนางรุจาราชธิดาแล้วตรัสว่า ลูกหญิงทำทรัพย์ให้พินาศเสียเป็นอันมาก หาผลประโยชน์มิได้ ลูกหญิงยังรักษาอุโบสถศีล ไม่บริโภคข้าวน้ำเป็นนิตย์อยู่ ลูกหญิงไม่พึงบริโภคข้าวน้ำนั้นเป็นนิตย์ เพราะบุญไม่มีจากการไม่บริโภคนั้น แม้วีชกบุรุษได้ฟังคำของคุณาชีวกกัสสปโคตรในกาลนั้น แล้วถอนหายใจฮึดฮัด ร้องไห้น้ำตาไหล ลูกหญิงรุจาเอ๋ย ตราบเท่าที่ลูกยังมีชีวิตอยู่ อย่าอดอาหารเลย ปรโลกไม่มี ลูกหญิงจะลำบากไปทำไม ไร้ประโยชน์.

[๘๕๙] พระนางรุจาราชธิดาผู้มีพระฉวีวรรณงดงาม ทรงทราบกฏธรรมดาในอดีต ๗ ชาติ ในอนาคต ชาติ ได้สดับพระดำรัสของพระเจ้าวิเทหราชแล้วกราบทูลพระชนกนาถว่า แต่ก่อนกระหม่อมฉันได้ฟังมาเท่านั้น กระหม่อมฉันเห็นประจักษ์เองข้อนี้ว่าผู้ใดเข้าไปเสพคนพาล ผู้นั้นก็เป็นพาลไปด้วย ผู้หลงอาศัยคนหลงย่อมถึงความหลงยิ่งขึ้น อลาตเสนาบดีและนายวีชกะสมควรจะหลง.

[๘๖๐] ขอเดชะ ส่วนพระองค์มีพระปรีชา ทรงเป็นนักปราชญ์ ทรงฉลาดรู้ซึ่งอรรถ จะทรงเป็นเช่นกับพวกคนพาล เข้าถึงซึ่งทิฏฐิอันเลวได้อย่างไร ก็ถ้าสัตว์จะบริสุทธิ์ได้ด้วยการท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ การบวชของคุณาชีวกก็ไม่มีประโยชน์ คุณาชีวกเป็นคนหลงงมงาย ย่อมถึงความเป็นคนเปลือย เหมือน

ตั๊กแตนหลงบินเข้ากองไฟ ฉะนั้นคนเป็นอันมากผู้ไม่
รู้อะไร ได้ฟังคำของกัสสปคุณาชีวกว่า ความหมดจด
ย่อมไม่มีได้ด้วยสังสารวัฏ ก็เชื่อมั่นเสียก่อนทีเดียว
จึงพากันปฏิเสธกรรมและผลของกรรม โทษคือความ
ฉิบหายที่ยึดไว้ผิดในเบื้องต้น ก็ยากที่จะเปลื้องได้
เหมือนปลาติดเบ็ด ยากที่จะเปลื้องตนออกจากเบ็ดได้
ฉะนั้น.

[๘๖๑] ข้าแต่พระมหาราชา กระหม่อมฉันจักยก
ตัวอย่างมาเปรียบถวายเพื่อประโยชน์แก่ทูลกระหม่อม
บัณฑิตทั้งหลายในโลกนี้บางพวกย่อมรู้เนื้อความได้
ด้วยอุปมา เปรียบเหมือนเรือของพ่อค้า บรรทุกสินค้า
หนักเกินประมาณ ย่อมนำสินค้าอันหนักยิ่งไปจมลง
ในมหาสมุทร ฉันใด นรชนสั่งสมบาปกรรมทีละน้อย ๆ
ก็ย่อมพาเอาบาปอันหนักยิ่ง ไปจมลงในนรก ฉะนั้น
ทูลกระหม่อมเพคะ อกุศลอันหนักของอลาตเสนาบดี
ยังไม่บริบูรณ์ก่อน อลาตเสนาบดียังสั่งสมบาปอันเป็น
เหตุให้ไปสู่ทุคติอยู่ ขอเดชะการที่อลาตเสนาบดีได้รับ
ความสุขอยู่ในบัดนี้ เป็นผลบุญที่ตนได้ทำไว้แล้วใน
ปางก่อนนั่นเอง บุญของอลาตเสนาบดีนั้นจะหมดสิ้น
อลาตเสนาบดีจึงมายินดีในอกุศลกรรมอันไม่ใช่คุณ
หลีกละทางตรงเดินไปตามทางอ้อม นรชนสั่งสมบุญ
ไว้แม้ทีละน้อยๆ ย่อมไปสู่เทวโลก เหมือนวีชกบุรุษ
ผู้เป็นทาสยินดีในกรรมอันงาม ย่อมมุ่งไปสู่สวรรค์ได้

เปรียบเหมือนตาชั่งที่กำลังชั่งของ ย่อมต่ำลงข้างหนึ่ง เมื่อเอาของหนักออกเสีย ข้างที่ต่ำก็จะสูงขึ้นฉะนั้น.

นายวีชกะผู้เป็นทาสเห็นทุกข์ในตนวันนี้ เพราะได้เสพบาปกรรม ที่ตนกระทำไว้ในปางก่อน บาปของเขาจะหมดสิ้น เขาจึงมายินดีในวินัยอย่างนั้น ทูลกระหม่อมอย่าคบหากัสสปคุณาชีวก ทรงดำเนินทางผิดเลยเพคะ.

[๘๖๒] ข้าแต่พระราชบิดา บุคคลคบคนเช่นใดๆ เป็นบุรุษผู้มีศีลหรืออสัตบุรุษผู้ไม่มีศีล เขาย่อมตกอยู่ในอำนาจของผู้นั้น บุคคลกระทำคนเช่นใดให้เป็นมิตร และเข้าไปคบหาคนเช่นใด แม้เขาก็ย่อมเป็นเช่นคนนั้น เพราะการอยู่ร่วมกันย่อมเป็นเช่นนั้นได้ ผู้เสพย่อมติดนิสัยผู้ที่ตนเสพ ผู้ติดต่อย่อมติดนิสัยผู้ที่ตนติดต่อ เหมือนลูกศรอาบยาพิษย่อมเปื้อนแล่งฉะนั้น.

นักปราชญ์ไม่ควรเป็นผู้มีคนลามกเป็นสหาย เพราะกลัวจะแปดเปื้อน การเสพคนพาล ย่อมเป็นเหมือนบุคคลเอาใบไม้ห่อปลาเน่า แม้ใบไม้ก็มีกลิ่นเหม็นฟุ้งไป ฉะนั้น ส่วนการคบหาสมาคมกับนักปราชญ์ย่อมเป็นเหมือนบุคคลเอาใบไม้ห่อของหอม แม่ใบไม้ก็มีกลิ่นหอมฟุ้งไป ฉะนั้น เพราะฉะนั้น บัณฑิตรู้ความเป็นบัณฑิตของตนดังรบไม้สำหรับห่อ

จึงไม่คบหาสมาคมอสัตบุรุษ คบหาสมาคมสัตบุรุษ อสัตบุรุษย่อมนำไปสู่นรก สัตบุรุษย่อมให้ถึงสุคติ.

[๘๖๓] แม้กระหม่อมฉันก็ระลึกชาติที่ตนได้ท่องเที่ยวมาแล้วได้ ๗ ชาติ และระลึกชาติที่ตนจุติจากชาตินี้แล้วจักไปเกิดในอนาคตอีก ๗ ชาติ ข้าแต่พระจอมประชาชน ชาติที่ ๗ ของกระหม่อมฉันในอดีต กระหม่อมฉันเกิดเป็นบุตรนายช่างทองในแคว้นมคธ ราชคฤห์มหานคร กระหม่อมฉันได้คบหาสหายผู้ลามก ทำบาปกรรมไว้มาก เที่ยวคบชู้ภรรยาของชายอื่นเหมือนจะไม่ตาย กรรมนั้นยังไม่ให้ผลเหมือนไฟอันเถ้าปกปิดไว้.

ในกาลต่อมา ด้วยกรรมอื่นๆ กระหม่อมฉันนั้นได้เกิดในวังสรัฐเมืองโกสัมพี เป็นบุตรเดียวในสกุลเศรษฐีผู้สมบูรณ์ มั่งคั่ง มีทรัพย์มากมาย คนทั้งหลายสักการะบูชาอยู่เป็นนิตย์ ในชาตินั้น กระหม่อมฉันได้คบหาสมาคมมิตรสหายผู้ยินดีในกรรมอันงาม ผู้เป็นบัณฑิต เป็นพหูสูต เขาได้แนะนำให้กระหม่อมฉันรักษาอุโบสถศีลในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ตลอดราตรีเป็นอันมาก กรรมนั้นยังไม่ให้ผล ดังขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ใต้น้ำ.

ครั้นภายหลัง บรรดาบาปกรรมทั้งหลาย ปรทารกกรรมอันใดที่กระหม่อมฉันได้กระทำไว้ในมคธรัฐ ผลแห่งกรรมนั้นมาถึงกระหม่อมฉันแล้ว เหมือนดื่ม

ยาพิษอันร้ายแรง ฉะนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้ครองวิเทหรัฐ กระหม่อมฉันจุติจากตระกูลเศรษฐีนั้นแล้ว ต้องหมกไหม้อยู่ในโรรุวนรกสิ้นกาลนาน เพราะกรรมของตน กระหม่อมฉันระลึกถึงทุกข์ที่ได้เสวยในนรกนั้น ไม่ได้ความสุขเลย กระหม่อมฉันยังทุกข์เป็นอันมากให้สิ้นไปในนรกนั้นนานปี แล้วเกิดเป็นลาถูกเขาตอนอยู่ในภินนาคตะมหานคร.

[๘๖๔] กระหม่อมฉัน (เมื่อเกิดเป็นลา) ต้องพาลูกผู้ดีทั้งหลายไปด้วยหลังบ้าง ด้วยรถบ้าง นั่นเป็นผลกรรม คือ การที่กระหม่อมฉันคบชู้ภรรยาของผู้อื่น ข้าแต่พระองค์ผู้ครองวิเทหรัฐ กระหม่อมฉันจุติจากชาติเป็นลานั้นแล้ว ไปบังเกิดเป็นลิงในป่าใหญ่ ถูกนายฝูงผู้คะนองขบกัดลูกอัณฑะ นั่นเป็นผลแห่งกรรม คือ การที่กระหม่อนฉันคบชู้ภรรยาของผู้อื่น ข้าแต่พระองค์ผู้ครองวิเทหรัฐ กระหม่อมฉันจุติจากชาติเป็นลิงนั้นแล้ว ได้เกิดเป็นโคในทสันนรัฐ ถูกเขาตอน มีกำลังแข็งแรง กระหม่อมฉันต้องเทียมยานอยู่สิ้นกาลนาน นั่นเป็นผลของกรรม คือ การที่กระหม่อมฉันคบชู้ภรรยาของผู้อื่น ข้าแต่พระองค์ผู้ครองวิเทหรัฐ กระหม่อมฉันจุติจากชาติเป็นโคนั้นแล้ว มาบังเกิดเป็นกระเทยในตระกูลที่มีโภคสมบัติมากในแคว้นวัชชี จะได้เกิดเป็นมนุษย์ยากจริง ๆ นั่นเป็นผลแห่งกรรม คือ การที่กระหม่อมฉันคบชู้ภรรยาผู้อื่น ข้าแต่พระองค์ผู้

ครองวิเทหรัฐ กระหม่อมฉันจุติจากชาติเป็นกระเทย นั้นแล้ว ได้ไปบังเกิดเป็นนางอัปสรในนันทนวัน ณ ดาวดึงส์พิภพ มีวรรณะน่าใคร่ มีผ้าและอาภรณ์อันวิจิตร สวมกุณฑลแก้วมณี เป็นผู้ฉลาดในการฟ้อนรำขับร้อง เป็นบาทบริจาริกาของท้าวสักกะ

ข้าแต่พระองค์ผู้ครองวิเทหรัฐ เมื่อกระหม่อมฉันอยู่ในดาวดึงส์พิภพนั้น ระลึกชาติแม้ในอนาคตได้อีก ๗ ชาติ ที่กระหม่อมฉันจุติจากดาวดึงส์พิภพนั้นแล้ว จักไปเกิดต่อไป กุศลที่กระหม่อมฉันกระทำไว้ในเมืองโกสัมพีตามมาให้ผล กระหม่อมฉันจุติจากดาวดึงส์พิภพนั้นแล้ว ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ ข้าแต่พระมหาราชา กระหม่อมฉันเป็นผู้อันชนทั้งหลายสักการะบูชาแล้วเป็นนิตย์ตลอด ๗ ชาติ กระหม่อมฉันไม่พ้นจากความเป็นหญิงตลอด ๖ ชาติ ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ชาติที่ ๗ กระหม่อมฉันจักได้เกิดเป็นเทวดาผู้ชาย เป็นเทพบุตรผู้มีฤทธิมาก เป็นผู้สูงสุดในหมู่เทวดา แม้วันนี้ นางอัปสรทั้งหลายก็ยังร้อยดอกไม้เป็นพวงมาลัยอยู่ในนันทนวัน เทพบุตรนามว่า **ชวะ** สามีของกระหม่อมฉัน ยังรับพวงมาลัยอยู่ ๑๖ ปีในมนุษย์นี้ราวครู่หนึ่งของเทวดา ๑๐๐ ปีในมนุษย์เป็นคนหนึ่งวันหนึ่งของเทวดาดังที่ได้กราบทูลให้ทรงทราบมานี้ กรรมทั้งหลายย่อมติดตามไปทุก ๆ ชาติแม้ตั้งอสงไขย ด้วยว่ากรรมจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม (อันบุคคลทำแล้ว) ย่อมไม่พินาศไป.

[๘๖๕] ชายใดปรารถนาเป็นบุรุษทุก ๆ ชาติไป ก็พึงเว้นภรรยาผู้อื่นเสีย เหมือนบุคคลล้างเท้าสะอาดแล้วเว้นเปือกตม ฉะนั้น หญิงใดปรารถนาเป็นบุรุษทุก ๆ ชาติไป ก็พึงยำเกรงสามีเหมือนนางเทพอัปสรผู้เป็นบาทบริจาริกา ยำเกรงพระอินทร์ฉะนั้น ผู้ใดปรารถนาโภคทรัพย์ อายุ ยศและสุขอันเป็นทิพย์ ก็พึงเว้นบาปทั้งหลาย ประพฤติแต่สุจริตธรรม ๓ อย่าง สตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม ควรเป็นผู้ไม่ประมาท ด้วยกาย วาจา ใจ มีปัญญาเครื่องพิจารณาเพื่อประโยชน์ของตน.

นรชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลกนี้ ที่เป็นคนมียศมีโภคทรัพย์บริบูรณ์ทุกอย่าง นรชนเหล่านั้นได้สั่งสมกรรมดีไว้ในปางก่อนแล้วโดยไม่ต้องสงสัย สัตว์ทั้งปวงล้วนมีกรรมเป็นของตัว ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอพระองค์ทรงพระราชดำริด้วยพระองค์เองเถิด ข้าแต่พระจอมชน พระสนม (ผู้ทรงโฉมงดงาม) ปานดังนางเทพอัปสรผู้ประดับคลุมกายด้วยร่างแหทอง เหล่านี้ พระองค์ทรงได้มาเพราะผลแห่งกรรมอะไร พระนางรุจาราช กัญญา ทรงยังพระเจ้าอังคติราชพระชนกนาถให้ทรงยินดี พระราชกุมารีผู้มีวัตรอันดีงามกราบทูลทางสุคติแก่พระชนกนาถ ดังหนึ่งบอกทางให้แก่คนหลงทาง และได้กราบทูลข้อธรรมถวายโดยนัยต่าง ๆ ดังนี้แล.

[๘๖๖] ในกาลนั้น นารทมหาพรหมตรวจดูชมพูทวีป ได้เห็นพระเจ้าอังคติราช ผู้ทรงมีความเห็นผิด จึงมาจากพรหมโลกถึงถิ่นมนุษย์ ลำดับนั้น นารท-มหาพรหมได้ยืนอยู่ที่ปราสาท เบื้องพระพักตร์แห่งพระเจ้าวิเทหราช พระนางรุจาราชธิดาเห็นนารทฤาษีนั้นมาถึง จงนมัสการ.

[๘๖๗] ครั้งนั้น พระราชาทรงหวาดพระทัย เสด็จลงจากราชอาสน์ เมื่อจะตรัสถามนารทฤาษี ได้ ตรัสพระดำรัสนี้ว่า ท่านมีผิวพรรณงามดังเทวดา ส่องรัศมีสว่างจ้าไปทั่วทิศดังพระจันทร์ ท่านมาจากไหนหนอ ข้าพเจ้าถามแล้ว ขอท่านจงบอกนามและโคตรแก่ข้าพเจ้า คนในมนุษยโลกย่อมรู้จักท่านอย่างไรหนอ.

[๘๖๘] อาตมภาพมาจากเทวโลกเดี๋ยวนี้เอง ส่องรัศมีสว่างจ้าไปทั่วทิศดังพระจันทร์ มหาบพิตรตรัสถามแล้ว อาตมภาพขอถวายพระพรนามและโคตรให้ทรงทราบ คนทั้งหลายเขารู้จักอาตมภาพโดยนามนารทะ และโดยโคตรว่ากัสสปะ.

[๘๖๙] สัณฐานของท่านและการที่ท่านเหาะไปและยืนอยู่บนอากาศได้น่าอัศจรรย์ ดูก่อนท่านนารทะ ข้าพเจ้าขอถามเนื้อความนี้กะท่าน เออเพราะเหตุอะไร ท่านจึงมีฤทธิ์เช่นนี้.

[๘๗๐] คุณธรรม ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ๑ ธรรมะ ๑ ทมะ ๑ จาคะ ๑ อาตมภาพได้ทำไว้แล้วใน

ภพก่อน เพราะคุณธรรมที่อาตมาภาพเสพมาดีแล้วนั้น
แล อาตมภาพจึงไปไหน ๆ ได้ตามความปรารถนา
เร็วทันใจ.

[๘๗๑] เมื่อท่านบอกความสำเร็จแห่งบุญ ชื่อว่า
ท่านบอกความอัศจรรย์ ถ้าแลเป็นจริงอย่างท่านกล่าว
ดูก่อนท่านนารทะ ข้าพเจ้าขอถามเนื้อความนี้กะท่าน
ข้าพเจ้าถามแล้ว ขอท่านจงพยากรณ์ให้ดี.

[๘๗๒] ขอถวายพระพร ข้อใดพระองค์ทรง
สงสัย เชิญมหาบพิตรตรัสถามข้อนั้นกะอาตมภาพเถิด
อาตมภาพจะถวายวิสัชนาให้มหาบพิตรทรงสิ้นสงสัย
ด้วยนัย ด้วยญายธรรม และด้วยเหตุทั้งหลาย.

[๘๗๓] ดูก่อนท่านนารทะ ข้าพเจ้าขอถามเนื้อ
ความนี้กะท่าน ท่านถูกถามแล้ว อย่าได้กล่าวมุสาแก่
ข้าพเจ้า ที่คนเขาพูดกันว่า เทวดามี มารดาบิดามี
ปรโลกมีนั้น เป็นจริงหรือ.

[๘๗๔] ที่คนเขาพูดกันว่าเทวดามี มารดาบิดามี
และปรโลกมีนั้นเป็นจริงทั้งนั้น แต่นรชนผู้หลงงมงาย
ใคร่ในกามทั้งหลายจึงไม่รู้ปรโลก.

[๘๗๕] ดูก่อนท่านนารทะ ถ้าท่านเชื่อว่าปรโลก
มีจริง สถานที่อยู่ในปรโลกของเหล่าสัตว์ผู้ตายไปแล้ว
ก็ต้องมี ขอท่านจงให้ทรัพย์ ๕๐๐ กหาปณะแก่ข้าพเจ้า
ในโลกนี้ ข้าพเจ้าจะใช้ให้ท่านพันหนึ่งในปรโลก.

[๘๗๖] ถ้าอาตมภาพรู้ว่ามหาบพิตรทรงมีศีล ทรงรู้ความประสงค์ของสมณพราหมณ์ อาตมภาพก็จะให้มหาบพิตรทรงยืมสักห้าร้อน แต่มหาบพิตรหยาบช้า ทรงจุติจากโลกนี้แล้ว จะต้องไปอยู่ในนรก ใครจะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลกเล่า ผู้ใดในโลกนี้เป็นผู้ไม่มีศีลธรรม ประพฤติชั่ว เกียจคร้าน มีกรรมอันหยาบช้า บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่ให้หนี้ในผู้นั้น เพราะจะไม่ได้ทรัพย์คืนจากคนเช่นนั้น ส่วนบุคคลผู้ขยันหมั่นเพียร มีศีล รู้ความประสงค์ คนทั้งหลายรู้แล้วย่อมเอาโภคทรัพย์มาเชื้อเชิญเอง ด้วยคิดว่า ผู้นี้ทำการงานเสร็จแล้ว พึงนำมาใช้ให้.

[๘๗๗] ขอถวายพระพร มหาบพิตรเสด็จไปจากที่นี่แล้ว จักทอดพระเนตรเห็นพระองค์เองอยู่ในนรกนั้น ซึ่งถูกฝูงการุมยื้อแย่งฉุดคร่าอยู่ ใครเล่าจะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลก กะมหาบพิตรผู้ตกอยู่ในนรก ถูกฝูงกา ฝูงแร้ง ฝูงสุนัขรุมกัดกิน ตัวขาดกระจัดกระจาย เลือดไหลโทรม.

[๘๗๘] ในโลกันตนรกนั้นมืดที่สุด ไม่มีพระ-จันทร์และพระอาทิตย์ โลกันตนรกมืดตื้ออยู่ทุกเมื่อ น่ากลัว กลางคืนกลางวันไม่ปรากฏ ผู้ต้องการทรัพย์คนไรเล่า จะพึงเที่ยวไปในสถานที่เช่นนั้นได้.

[๘๗๙] ในโลกันตนรกนั้นมีสุนัข ๒ เหล่า คือ ด่างเหล่า ๑ ดำเหล่า ๑ ล้วนมีร่างกายกำยำ ล่ำสัน

แข็งแรง ย่อมพากันมากัดกินผู้ที่จุติจากมนุษยโลกนี้ ไปตกอยู่ในโลกันตนรก ด้วยเขี้ยวเหล็ก ใครเล่าจะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลกกะมหาบพิตรผู้ตกอยู่ในนรก ถูกสุนัขอันทารุณร้ายกาจ นำทุกข์มาให้ รุมกัดกิน ตัวขาดกระจัดกระจายเลือดไหลโทรมได้.

[๘๘๐] และในนรกอันร้ายกาจ พวกนายนิรยบาลชื่อกาลูปกาละ ผู้เป็นข้าศึก พากันเอาดาบและหอกอันคมกริบมาทิ่มแทงนรชนผู้กระทำกรรมชั่วไว้ในภพก่อน ใครเล่าจะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลกกะมหาบพิตรผู้ถูกทิ่มแทงที่ท้อง ที่สีข้างพระอุทรพรุนวิ่งวุ่นอยู่ในนรก ตัวขาดกระจัดกระจาย เลือดไหลโทรมได้.

[๘๘๑] ในโลกันตนรกนั้น มีห่าฝนต่าง ๆ ชนิด คือ หอก ดาบ แหลน หลาว มีประกายวาวดังถ่านเพลิง ตกลงบนศีรษะ สายอัสนีศิลาอันแดงโชน ตกต้องสัตว์นรกผู้มีกรรมหยาบช้า และในนรกนั้นมีลมร้อนยากที่จะทนได้ สัตว์ในนรกนั้น ย่อมไม่ได้รับความสุขแม้แต่น้อย ใครเล่าจะพึงไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลกกะมหาบพิตร ซึ่งทรงกระสบกระส่ายวิ่งไปมาหาที่ซ่อนเร้นมิได้.

[๘๘๒] ใครเล่า จะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลก กะมหาบพิตรผู้ถูกเทียมในรถวิ่งไปวิ่งมา ต้องเหยียบแผ่นดินอันลุกโพลงถูกแทงด้วยประตักอยู่ได้.

[๘๘๓] ใครเล่า จะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งใน
ปรโลกกะมหาบพิตรซึ่งทนไม่ได้ วิ่งไปขึ้นภูเขาอัน
ดาดไปด้วยขวากกรด ลุกโชนน่าสยดสยองอย่างยิ่ง
ตัวขาดกระจัดกระจายเลือดไหลโทรมได้.

[๘๘๔] ใครเล่า จะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งใน
ปรโลกกะมหาบพิตร ซึ่งต้องวิ่งขึ้นเหยียบถ่านเพลิง
กองเท่าภูเขา ลุกโพลงน่ากลัว มีตัวถูกไฟไหม้ทนไม่
ไหวร้องครวญครางอยู่ได้.

[๘๘๕] ต้นงิ้วสูงเทียมเมฆ เต็มไปด้วยหนาม
เหล็ก คมกริบ กระหายเลือดคน หญิงผู้ประพฤติล่วง
สามี และชายผู้คบหากระทำชู้ภรรยาผู้อื่น ลูกนาย
นิรยบาลผู้ทำตามสั่งของพระยายม ถือหอกไล่ทิ่มแทง
ให้ขึ้นต้นงิ้วนั้น ใครเล่าจะไปทวงทรัพย์ จำนวนนั้น
กะมหาบพิตร ซึ่งต้องขึ้นต้นงิ้วในนรกเลือดไหล
เปรอะเปื้อน มีกายเหี้ยมเกรียมหนังปอกเปิก กระสับ
กระส่ายเสวยเวทนาอย่างหนัก ใครเล่าจะไปขอทรัพย์
จำนวนเท่านั้นกะพระองค์ผู้หอบแล้วหอบอีก อันเป็น
โทษของบุรพกรรม หนึ่งปอกเปิกเดินทางผิดได้.

[๘๘๖] ต้นงิ้วสูงเทียมเมฆ เต็มไปด้วยใบเหล็ก
คมกริบดังดาบ กระหายเลือดคน ใครเล่าจะไปทวง
ทรัพย์พันหนึ่งในปรโลก กะมหาบพิตรซึ่งขึ้นอยู่บน
ต้นงิ้วนั้น ก้าวไปเหยียบใบเหล็กอันคมดังดาบ ก็ถูก
ใบงิ้วอันคมนั้นบาด มีตัวขาดกระจัดกระจายเลือด
ไหลโทรมได้.

[๘๘๗] ใครเล่าจะไปทวงทรัพย์จำนวนนั้นกะมหาบพิตร ซึ่งเดินหนีออกจากขุมนรกไม้งิ้ว มีใบเป็นดาบ ไปพลัดตกลงในแม่น้ำเวตรณีได้.

[๘๘๘] ข้าพเจ้าแทบจะล้มเหมือนต้นไม้ที่ถูกตัด ข้าพเจ้าหลงสำคัญผิดจึงไม่รู้จักทิศ ท่านฤาษีข้าพเจ้าได้ฟังคาถาภาษิตของท่านแล้วย่อมร้อนใจ เพราะกลัวมหาภัย ท่านฤาษี ขอท่านจงเป็นที่พึ่งของข้าพเจ้าดังหนึ่งน้ำสำหรับแก้กระหายในเวลาร้อน เกาะเป็นที่อาศัยในห้วงมหาสมุทร และประทีปสำหรับส่องสว่างในที่มืดฉะนั้นเถิด ท่านฤาษี ขอท่านจงสอนอรรถและธรรมแก่ข้าพเจ้า ในกาลก่อนข้าพเจ้าได้กระทำความผิดไว้ส่วนเดียว ข้าแต่ท่านนารทะ ขอท่านจงบอกทางบริสุทธิแก่ข้าพเจ้า โดยที่ข้าพเจ้าจะไม่พึงตกไปในนรกด้วยเถิด.

[๘๘๐] พระราชา พระองค์นี้ คือ ท้าวธตรฐ ท้าวเวสสามิตระ ท้าวอัฏฐกะ ท้าวยมทัตติ ท้าวอุสสินนระ ท้าวสีวิราชและพระราชาพระองค์อื่น ๆ ได้ทรงบำรุงสมณพราหมณ์ทั้งหลายแล้วเสด็จไปยังสวรรค์ฉันใด ดูก่อนมหาบพิตรผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน แม้มหาบพิตรดีฉันนั้น จงทรงเว้นอธรรม แล้วทรงประพฤติธรรม ราชบุรุษทั้งหลายจงถืออาหารไปประกาศภายในพระราชนิเวศน์ และภายในพระนครว่าใครหัว ใครกระหาย ใครปรารถนามาลา ใครปรารถนา

เครื่องลูบไล้ ใครไม่มีผ้านุ่งห่ม จักนุ่งผ้าสีต่าง ๆ ตามปรารถนา ใครต้องการร่ม ใครต้องการรองเท้าอย่างเนื้ออ่อนอย่างดี ราชบุรุษทั้งหลายจงประกาศดังนี้ในพระนครของพระองค์ ทั้งเวลาเย็นและเวลาเช้า มหาบพิตรอย่าได้ใช้คนแก่เฒ่า และโคม้าอันแก่ชราเหมือนดังก่อน และจงพระราชทานเครื่องบริหารแก่บุคคลที่เป็นกำลัง เคยกระทำความดีไว้เท่าเดิมเถิด.

[๘๙๑] มหาบพิตรจงทรงสำคัญพระวรกายของพระองค์ว่าเป็นดังรถ อันมีใจเป็นนายสารถี กระปรี้กระเปร่า (เพราะปราศจากถิ่นมิทธะ) อันมีอวิหิงสา เป็นเพลาที่เรียบร้อยดี มีการบริจาคเป็นหลังคามีการสำรวมเท่าเป็นกง มีการสำรวมมือเป็นกระพอง มีการความเงียบสนิท มีการกล่าวคำสัตย์เป็นองค์รถอันบริบูรณ์ มีการไม่กล่าวคำส่อเสียดเป็นเข้าหน้าไม้ความเงียบสนิท มีการกล่าวคำสัตย์เป็นองค์รถอันบริบูรณ์ มีการไม่กล่าวคำส่อเสียดเป็นการเข้าหน้าไม้สนิท มีการกล่าวคำอ่อนหวานเป็นเครื่องรถอันเกลี้ยงเกลา มีการกล่าวพอประมาณเป็นเครื่องผูกรัด มีศรัทธาและอโลภะเป็นเครื่องประดับ มีการถ่อมตนและกราบไหว้เป็นกูบ มีความไม่กระด้างเป็นงอนรถ มีการสำรวมศีลเป็นเชือกขันชะเนาะ มีความไม่โกรธเป็นอาการไม่กระเทือน มีกุศลธรรมเป็นเศวตฉัตร มีพาหุสัจจะเป็นสายทาบ มีการตั้งจิตมั่นเป็นที่มั่น มี

ความคิดเครื่องรู้จักกาลเป็นไม้แก่น มีความแกล้วกล้าเป็นไม้ค้ำ มีความประพฤติถ่อมตนเป็นเชือกขันแอก มีความไม่เย่อหยิ่งเป็นแอกเบา มีจิตไม่หดหู่เป็นเครื่องลาด มีการเสพบุคคลผู้เจริญเป็นเครื่องกำจัดธุลี มีสติของนักปราชญ์เป็นประตัก มีความเพียรเป็นสายบังเหียน มีใจที่ฝึกฝนดีแล้วเป็นดังม้าที่หัดไว้เรียบเป็นเครื่องนำทาง ความปรารถนาและความโลภเป็นทางคด ส่วนความสำรวมเป็นทางตรง ขอถวายพระพร ปัญญาเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนม้า ในรถคือพระวรกายของมหาบพิตรที่กำลังแล่นไปในรูป เสียง กลิ่น รส พระองค์นั้นแลเป็นสารถี ถ้าความประพฤติชอบและความเพียรมั่นมีอยู่ด้วยยานนี้ รถนั้นจะให้สิ่งที่น่าใคร่ทุกอย่างจะไม่นำไปบังเกิดในนรก.

[๘๙๒] อลาตเสนาบดีเป็นพระเทวทัต สุนามอำมาตย์เป็นพระภัททชิ วิชยอำมาตย์เป็นพระสารีบุตร วีชกบุรุษเป็นพระโมคคัลลานะ คุณาชีวกผู้อเจลกเป็นสุนักขัตตลิจฉวีบุตร พระนางรุจาราชธิดาผู้ทรงยังพระราชาให้เลื่อมใสเป็นพระอานนท์ พระเจ้าอังคติราชผู้มีทิฏฐิชั่วในกาลนั้นเป็นพระอุรุเวลกัสสปะ มหานารทพรหมโพธิสัตว์เป็นเราตถาคต ท่านทั้งหลายจงทรงชาดกไว้ด้วยประการฉะนี้แล.

จบมหานารทกัสสปชาดกที่ ๘

๘. อรรถกถาพรหมนารทชาดก๑

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ในสวนตาลหนุ่มทรงปรารภถึงการทรงทรมานท่านอุรุเวลกัสสปตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า อหุ ราชา วิเทหานํ ดังนี้

ดังจะกล่าวโดยพิศดาร ในกาลที่พระศาสดาทรงประกาศพระธรรมจักรอันประเสริฐ ทรงทรมานชฎิล ๓ คนพี่น้อง มีอุรุเวลกัสสปชฎิลเป็นต้น แวดล้อมไปด้วยปุราณชฎิล ๑,๐๐๐ คน เสด็จไปยังสวนตาลหนุ่ม เพื่อพระประสงค์จะทรงเปลื้องปฏิญญา ที่ได้ทรงให้ไว้แก่พระเจ้าพิมพิสาร ผู้เป็นเจ้าแผ่นดินแห่งมคธรัฐ ในกาลนั้นเมื่อพระเจ้าพิมพิสารพระเจ้าแผ่นดินมคธรัฐ พร้อมด้วยบริษัทประมาณ ๑๒ นหุต เสด็จมาถวายบังคมพระทศพลแล้วประทับนั่งอยู่ ขณะนั้น พวกพราหมณ์คหบดีในภายในราชบริษัท เกิดความปริวิตกขึ้นว่า ท่านพระอุรุเวลกัสสป ประพฤติพรหมจรรย์ในพระมหาสมณโคดม หรือพระมหาสมณโคดมประพฤติพรหมจรรย์ในท่านพระอุรุเวลกัสสป.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบความปริวิตกแห่งใจของพวกบริษัทเหล่านั้นด้วยพระทัย จึงทรงพระดำริว่า จักต้องประกาศภาวะที่กัสสปมาบวชในสำนักของเราให้พวกนี้รู้ ดังนี้แล้วจึงตรัสพระคาถาว่า

กัสสปผู้อยู่ในอุรุเวลประเทศท่านเคยเป็นอาจารย์สั่งสอนหมู่ชฎิลผู้ผอมเพราะกำลังประพฤติพรต ท่านเห็นอะไรจึงได้ละไฟที่เคยบูชาเสีย เราถามเนื้อความนั้นละท่าน อย่างไร ท่านจึงละการบูชาเพลิงของท่านเสีย.

๑. บาลีเป็น มหานารทกัสสปชาดก.

ฝ่ายพระเถระ ก็ทราบพระพุทธประสงค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ใคร่จะแสดงเหตุ จึงกราบทูลว่า

ยัญทั้งหลายย่อมกล่าวสรรเสริญรูป เสียง กลิ่น รส และหญิงที่น่าใคร่ทั้งหลาย ข้าพระองค์รู้ว่า ของน่ารักใคร่นั้น ๆ เป็นมลทินตกอยู่ในอุปกิเลสทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นข้าพระองค์จึงมิได้ยินดีในการเซ่นสรวงและการบูชาเพลิง ข้าพระองค์ได้เห็นธรรมอันระงับแล้วไม่มีกิเลสเครื่องเศร้าหมอง อันเป็นเหตุก่อให้เกิดทุกข์ ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่ติดข้องอยู่ในกามภพ มิใช่วิสัยที่ผู้อื่นจะนำมาให้ผู้อื่นรู้ได้ ไม่แปรปรวนกลายเป็นอย่างอื่น เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์จึงไม่ยินดีในการเซ่นสรวงและการบูชาไฟ.

ครั้นพระอุรุเวลกัสสปกล่าวคาถาเหล่านี้แล้ว เพื่อจะประกาศภาวะที่ตนเป็นพุทธสาวก จึงซบศีรษะลงที่หลังพระบาทของพระตถาคต ทูลประกาศว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวกของพระองค์ ดังนี้แล้วเหาะขึ้นสู่เวหาส ๗ ครั้ง คือครั้งที่ ๑ สูงชั่วลำตาล ๑ ครั้งที่ ๒ สูงชั่ว ๒ ลำตาล จนถึงครั้งที่ ๗ สูง ๗ ชั่วลำตาล แล้วลงมาถวายบังคมพระตถาคต นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง มหาชนเห็นปาฏิหาริย์ดังนั้น ก็ได้กล่าวสรรเสริญคุณของพระศาสดาว่า น่าอัศจรรย์จริง พระพุทธเจ้ามีอานุภาพมาก ธรรมดาผู้มีความเห็นผิดที่มีกำลังถึงอย่างนี้ เมื่อสำคัญตนว่า เป็นพระอรหันต์ แม้ท่านพระอุรุเวลกัสสป พระองค์ก็ทรงทำลายข่ายคือทิฏฐิทรมานเสียได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงสดับดังนั้นแล้ว จึงตรัสว่า ดูก่อนอุบาสกทั้งหลาย การที่เราถึงซึ่งสัพพัญญุตญาน ทรมานอุรุเวลกัสสปนี้ ในบัดนี้ไม่น่าอัศจรรย์เท่ากับครั้งก่อน แม้ในเวลาที่เรายังมีราคะโทสะและโมหะ เป็นพรหมชื่อว่า **นารทะ** ทำลายข่ายคือทิฏฐิของเธอ กระทำเธอให้หมดพยศดังนี้แล้วก็ทรงดุษณีภาพ อันบริษัทนั้นกราบทูลอาราธนาจึงทรงนำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล ยังมีพระราชาพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า **พระเจ้าอังคติราช** เสวยราชสมบัติในกรุง **มิถิลามหานคร** ณ วิเทหรัฐ พระองค์ทรงตั้งอยู่ในธรรม เป็นพระธรรมราชา พระองค์มีพระราชธิดาองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า พระนางรุจาราชกุมารี มีพระรูปโฉมสวยงาม ชวนดู ชวนชม มีบุญมาก ได้ทรงตั้งปณิธานความปรารถนาไว้สิ้นแสนกัป จึงได้มาเกิดในพระครรภ์ของพระอัครมเหสี ส่วนพระเทวีนอกนั้นของพระองค์ ๑๖,๐๐๐ คน ได้เป็นหญิงหมันพระนางรุจาราชกุมารีนั้น จึงเป็นที่โปรดปรานของพระองค์ยิ่งนัก พระองค์ได้ทรงจัดผ้าเนื้อละเอียดอย่างยิ่ง หาค่ามิได้พร้อมกับผอบดอกไม้ ๒๕ ผอบ อันเต็มไปด้วยบุปผาชาตินานาชนิด ส่งไปพระราชทานพระราชธิดา ทุกๆ วัน ด้วยทรงพระประสงค์จะให้พระราชธิดาทรงประดับพระองค์ด้วยของเหล่านี้ และของเสวยที่จัดส่งไปประทานนั้นเป็นขาทนียะและโภชนียะอันหาประมาณมิได้ ทุกกึ่งเดือนได้ทรงส่งพระราชทานทรัพย์ ๑,๐๐๐ ไปพระราชทานพระราชธิดา โดยตรัสสั่งว่า ส่วนนี้ลูกจงให้ทานเถิด และพระองค์มีอำมาตย์อยู่ ๓ นาย คือ **วิชยอำมาตย์ ๑ สุนามอำมาตย์ ๑ อลาตอำมาตย์ ๑**

ครั้นถึงคืนกลางเดือน ๑๒ ดอกโกมุทบานเทศกาลมหรพ มหาชนพากันตบแต่งพระนครและภายในพระราชฐานไว้อย่างตระการปานประหนึ่งว่าเทพนคร จึงพระเจ้าอังคติราชเข้าโสรจสรงทรงลูบไล้พระองค์ ประหนึ่งเครื่องราชอลังการ

เสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว เสด็จประทับนั่งเหนือราชอาสน์ บนพื้นปราสาทใหญ่ริมสีหบัญชรไชยมีหมู่อำมาตย์แวดล้อม ทอดพระเนตรดูจันทมณฑลอันทรงกรดหมดราคีลอยเด่นอยู่ ณ พื้นคัดนานต์อากาศ จึงมีพระราชดำรัสถามเหล่าอำมาตย์ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ราตรีอันบริสุทธิ์เช่นนี้น่ารื่นรมย์หนอ วันนี้เราพึงเพลิดเพลินกันด้วยเรื่องอะไรดี.

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศเนื้อความนั้นได้ตรัสว่า

พระเจ้าอังคติผู้เป็นพระราชาของชนชาววิเทหรัฐ
พระองค์มีช้างม้าพลโยธามากมายเหลือที่จะนับ ทั้ง
พระราชทรัพย์ก็เหลือหลาย ก็คืนหนึ่งในวันเพ็ญขึ้น
๑๕ ค่ำ กลางเดือน ๑๒ ดอกโกมุทบาน ตอนปฐมยาม
พระองค์ทรงประชุมเหล่าอำมาตย์ราชบัณฑิต ผู้เป็น
พหูสูตเฉลียวฉลาด ผู้ทรงเคยรู้จัก ทั้งอำมาตย์ผู้ใหญ่
อีก ๓ นาย คือวิชัยอำมาตย์ ๑ สุนามอำมาตย์ ๑
อลาตอำมาตย์ ๑ แล้วจึงตรัสถามตามลำดับว่า เธอจง
แสดงความเห็นของตนมาว่า ในวันกลางเดือน ๑๒
เช่นนี้ พระจันทร์แจ่มกระจ่าง กลางคืนวันนี้ พวกเรา
จะยังฤดูเช่นนี้ให้เป็นไปด้วยความยินดีอะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปหูตโยโค** ความว่า พระองค์ ประกอบด้วยพลช้างมากมายเป็นต้น. บทว่า **อนนฺตพลโปริโส** ได้แก่ พระองค์มีพลโยธามากมายเหลือที่นับ. บทว่า **อนาคเต** ความว่า ยังไม่ถึง คือ ยังไม่ล่วงถึงที่สุด. บทว่า **จาตุมาสา** ได้แก่ ในราตรีอันเป็นวันสุดท้าย แห่งเดือนอัน

มีในฤดูฝน ๔ เดือน. บทว่า โกมุทิยา เมื่อดอกโกมุทบาน. บทว่า **มิตปุพฺเพ** ความว่า มีปกติกระทำยิ้มแย้มก่อนแล้วกล่าวในภายหลัง. บทว่า **ตมนุปุจฺฉิ** ความว่า ตรัสถามตามลำดับกะอำมาตย์แต่ละคนในบรรดาอำมาตย์เหล่านั้น. บทว่า **ปจฺเจกํ พฺรูถ สํ รุจึ** ความว่า พวกเธอทั้งหมด จงแสดงเรื่องที่เหมาะสมแก่อัธยาศัยของตน ๆ อันน่าชอบใจของตนแต่ละอย่างแก่เรา. บทว่า **โกมุทชฺชา** ตัดเป็น **โกมุที อชฺช.** บทว่า **ชุณฺหํ** ความว่า ดวงจันทร์อันมีในคืนเดือนหงายโผล่ขึ้นแล้ว. บทว่า **พฺยปหตํ ตมํ** ความว่า แสงจันทร์นั้นกำจัดมืดทั้งปวงเสียได้. บทว่า **อุตุ** ความว่า วันนี้ เราจะยังราตรีคือฤดูเห็นปานนี้ ให้เป็นอยู่ด้วยความยินดีอย่างไรหนอ.

ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสถามพวกอำมาตย์ทั้งหลาย อำมาตย์เหล่านั้น ถูกพระองค์ตรัสถามแล้ว จึงกราบทูลถ้อยคำอันสมควรแก่อัธยาศัยของตน ๆ.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

ลำดับนั้น อลาตเสนาบดีได้กราบทูลแด่พระราชาว่า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พึงจัดพลช้าง พลม้า พลเสนา จะนำชายฉกรรจ์ออกรบ พวกใดยังไม่มาสู่อำนาจ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็จะนำมาสู่อำนาจ นี่เป็นความเห็นของข้าพระพุทธเจ้า เราทั้งหลายจะได้ชัยชนะผู้ที่เรายังไม่ชนะ (ขอเดชะ ขอพระองค์จงทรงรื่นรมย์ด้วยการรบ นี้เป็นเพียงความคิดของข้าพระพุทธเจ้า).

สุนามอำมาตย์ ได้ฟังคำของอลาตเสนาบดีแล้ว ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชา พวกศัตรูของ

พระองค์มาสู่พระราชอำนาจหมดแล้ว ต่างพากันวาง ศาสตรา ยอมสวามิภักดิ์แล้วทั้งหมด วันนี้เป็นวัน มหรสพ สนุกสนานยิ่ง การรบข้าพระพุทธเจ้าไม่ชอบ ใจ ชนทั้งหลายจงรีบนำข้าวน้ำ และของควรเคี้ยวมา เพื่อพระองค์เถิด ขอเดชะ ขอพระองค์จงทรงรื่นรมย์ ด้วยกามคุณ และการฟ้อนรำ ขับร้อง การประโคม เถิดพระเจ้าข้า.

วิชยอำมาตย์ ได้ฟังคำของสุนามอำมาตย์แล้วได้ กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชา กามคุณทุกอย่าง บำเรอพระองค์อยู่เป็นนิตย์แล้ว การทรงเพลิดเพลิน ด้วยกามคุณทั้งหลาย พระองค์ทรงหาได้โดยไม่ยาก เลย ทรงปรารถนาก็ได้ทุกเมื่อ การรื่นรมย์ด้วยกามคุณ ทั้งหลายนี้ ไม่ใช่เป็นความคิดของข้าพระบาท วันนี้ เราทั้งหลายควรพากันไปหาสมณะหรือพราหมณ์ ผู้ เป็นพหูสูต รู้แจ้งอรรถธรรม ผู้แสวงหาคุณ ซึ่งท่าน จะพึงกำจัดความสงสัยของพวกเราดีกว่า.

พระเจ้าอังคติราช ได้ทรงสดับคำของวิชยอำ-มาตย์แล้ว ได้ตรัสว่า ตามที่วิชยอำมาตย์พูดว่า วันนี้ เราทั้งหลายควรพากันเข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์ ผู้ เป็นพหูสูต รู้แจ้งอรรถธรรม ผู้แสวงหาคุณซึ่งท่าน จะพึงกำจัดความสงสัยของพวกเราดีกว่านั้น แม่เราก็ ชอบใจ ท่านที่อยู่ ณ ที่นี้ทุกท่านจงลงมติว่า วันนี้ เราทั้งหลายควรจะเข้าไปหา ใครผู้เป็นบัณฑิต รู้แจ้ง

อรรถธรรม ผู้แสวงหาคุณ ที่ท่านพึงกำจัดความสงสัย ของพวกเราได้.

อลาตเสนาบดี ได้ฟังพระราชดำรัสของพระเจ้าวิเทหราชแล้ว ได้กราบทูลว่า มีอเจลกที่โลกสมมติว่าเป็นนักปราชญ์อยู่ในมฤคทายวัน อเจลกผู้นี้ชื่อว่าคุณะ ผู้กัสสปโคตรเป็นพหูสูต พูดจาไพเราะ เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ ขอเดชะ เราทั้งหลายควรเข้าไปหาเธอ เธอจักขจัดความสงสัยของเราทั้งหลายได้.

พระราชา ได้ทรงสดับคำของอลาตเสนาบดีแล้ว ได้ตรัสสั่งสารถีว่า เราจะไปยังมฤคทายวัน ท่านจงนำยานเทียมม้ามาที่นี่.

บทว่า **หฏฺโ** แปลว่า ยินดีร่าเริง. บทว่า **โอชินามเส** ความว่า พวกเราจะเอาชัยชนะ ผู้ที่พวกเราไม่ชนะ นี้เป็นอัธยาศัยของเราแล พระราชาทรงทราบถ้อยคำท่าน ไม่ทรงคัดค้าน ไม่ทรงยินดี. บทว่า **เอตทพฺรวิ** ความว่า สุนามอำมาตย์ ได้เห็นพระราชาผู้ไม่ทรงยินดี ไม่ทรงคัดค้านคำของอลาตเสนาบดีคิดว่า นี้ไม่เป็นอัธยาศัยของนักรบ เราจะยึดเอาความคิดของท่าน แล้วจักสรรเสริญความยินดียิ่งในกามคุณ จึงได้กล่าวคำนี้มีอาทิว่า กามทั้งหมดเป็นของท่าน. บทว่า **วิชโย เอตทพฺรวิ** ความว่า พระราชาทรงสดับคำของสุนามอำมาตย์แล้ว ก็ไม่ทรงยินดี ไม่ทรงคัดค้าน. ลำดับนั้นวิชัยอำมาตย์จึงคิดว่าพระราชานี้สดับคำของท่านทั้งสองนี้แล้ว ได้ยืนนิ่งอยู่ทีเดียว ธรรมดาบัณฑิตทั้งหลาย เป็นนักฟังธรรม เราจะสรรเสริญการฟังธรรมแก่พระองค์ ดังนี้แล้วจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **สพฺเพ กามา** กามทั้งปวงดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตวมุปฏฺิตา** แปลว่า บำรุงบำเรอพระองค์. บทว่า **โมทิตุ**

ความว่า เมื่อท่านมีความปรารถนาจะบันเทิง ยินดียิ่ง พระองค์จะได้กามคุณเหล่านี้โดยไม่ยากเลย. บทว่า **เนตๆ จิตฺตมตๆ มม** ความว่า ชื่อว่า ความอภิรมย์ด้วยกามคุณของท่านนี้ ไม่ใช่เป็นเพียงมติของข้าพระองค์ ความคิดของข้าพระองค์มิได้มุ่งไปในข้อนี้. บทว่า **โย นชฺชา** ตัดบทเป็น **โย โน อชฺช.** บทว่า **อตฺถธมฺมวิทู** ได้แก่ รู้ซึ่งอรรถแห่งบาลีและธรรมแห่งบาลี. บทว่า **อิเส** ได้แก่ **ฤาษี** คือผู้มีคุณอันแสวงหาแล้ว. บทว่า **องฺคติมพฺรวิ** ตัดบทเป็น **องฺคติ อพฺรวิ.** บทว่า **มยฺหๆ เจตๆ ว รุจฺจติ** ความว่า แม้ข้าพเจ้าก็ชอบใจข้อนั้นเหมือนกัน. บทว่า **สพฺเพว สนฺตา** ความว่า พวกท่านทั้งหมดมีอยู่ในที่นี้ จงกระทำ คือจงคิดซึ่งมติ. บทว่า **อลาโต เอตทพฺรวิ** ความว่า อลาตเสนาบดี ฟังถ้อยคำของพระราชานั้นแล้ว คิดว่า อาชีวก ผู้ชื่อว่า **คุณะ** ผู้เข้าสู่ตระกูลของเรานี้ อยู่ในราชอุทยาน เราจะสรรเสริญ อาชีวกนั้น กระทำให้เป็นผู้เข้าถึงราชตระกูล จึงได้กล่าวคำนี้มีอาทิว่า **อตฺถายๆ** ดังนี้. บทว่า **ธีรสมฺมโต** แปลว่า สมมติว่าเป็นบัณฑิต. บทว่า กสฺสปโคตฺตาย ความว่า ผู้นี้เป็นกัสสปโคตร. บทว่า **สุโต** ได้แก่ มีพุทธพจน์อันสดับแล้วมาก. บทว่า **คณี** แปลว่า หมู่มาก. บทว่า **โจเทสิ** แปลว่า ได้สั่งบังคับแล้ว.

พระราชา เมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

พวกนายสารถีได้จัดพระราชยาน อันล้วนแล้ว
ไปด้วยงา มีกระพองเป็นเงิน และจัดรถพระที่นั่งรอง
อันขาวผุดผ่อง ดังพระจันทร์ในราตรี ที่ปราศจาก
มลทินโทษ มาถวายแก่พระราชา รถนั้นเทียมด้วยม้า
สินธพสี่ตัว ล้วนมีสีดังสีดอกโกมุท เป็นม้ามีฝีเท้าเร็ว
ดังลมพัด วิ่งเรียบ ประดับด้วยดอกไม้ทอง พระกลด

ราชรถม้า และวีชนี ล้วนมีสีขาว พระเจ้าวิเทหราช พร้อมด้วยหมู่อำมาตย์ เสด็จออกย่อมงดงามดังพระ-จันทร์ หมู่พลราชบริพารผู้กล้าหาญ ขี่บนหลังม้าถือหอกดาบตามเสด็จ พระเจ้าวิเทหราชมหากษัตริย์พระองค์นั้น เสด็จถึงมฤคทายวันโดยครู่เดียว เสด็จลงจากราชยานแล้ว ทรงดำเนินเข้าไปหาคุณาชีวก พร้อมด้วยหมู่อำมาตย์ ก็ในกาลนั้น มีพราหมณ์และคฤหบดีมาประชุมกันอยู่ในพระราชอุทยานนั้น พราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้น พระราชามิให้ลุกหนีไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตสฺส ยานํ** ความว่า พวกนายสารถี ได้จัดพระราชยาน ถวายแด่พระราชานั้น. บทว่า **ทนฺตํ** ได้แก่ อันล้วนแล้วไปด้วยงา. บทว่า **รูปิยปกฺขรํ** แปลว่า มีกระพองเป็นเงิน. บทว่า **สุกฺกมฏฺฐปริวารํ** ความว่า มีรถอันบริสุทธิ์ เกลี้ยงเกลา ไม่หยาบเป็นเครื่องแห่แหน. บทว่า **โทสินา มุข** ความว่า เป็นเสมือนพระจันทร์เพ็ญประหนึ่งหน้าแห่งราตรี ที่ปราศจากมลทินโทษ. บทว่า **ตตฺราสุ** แปลว่า ได้มีในรถนั้น. บทว่า **กุมุทา** แปลว่า เป็นเสมือนสีแห่งโกมุท. บทว่า **สินฺธวา** ได้แก่ ม้าที่มีฝีเท้าเร็วเชื่อชาติม้าสินธพ. บทว่า **อนีลุปฺปลมุปฺ-ปาตา** ได้แก่ ม้าที่มีกำลังเสมือนกับกำลังลม. บทว่า **เสตจฺฉตฺตํ** แม้ฉัตรที่เขายกขึ้นไว้บนรถนั้นก็มีสีขาว. บทว่า **เสตรโถ** ความว่า แม้รถนั้นก็มีสีขาวเหมือนกัน. บทว่า **เสตสฺสา** ความว่า แม้ม้าก็มีสีขาว บทว่า เสตวีชนี ความว่า แม้พัดวีชนีก็ขาว. บทว่า **นียํ** ความว่า พระเจ้าวิเทหราชแวดล้อมไปด้วยหมู่อำมาตย์ เสด็จไปด้วยรถเงินนั้น ย่อมงดงามดังจันทเทพบุตร. บทว่า **นรา นรวราธิปฺ** ความว่า เป็นอธิบดีแห่งนรชนผู้ประเสริฐเป็นพระราชา ยิ่งกว่าพระราชา. บทว่า **โส มุหุตฺตํ ว ยายิตฺวา** ความว่า

พระราชานั้น เสด็จไปสู่พระราชอุทยาน โดยครู่เดียวเท่านั้น. บทว่า **ปตฺติ-คุณมุปาคมิ** ความว่า ทรงพระราชดำเนินเข้าไปหาคุณาชีวก. บทว่า **เยปิ ตตฺถ ตทา อาสุ** ความว่าในกาลนั้น พวกพราหมณ์คฤหบดีทั้งหลายไปก่อนไปในอุทยานนั้น เข้าไปนั่งใกล้อาชีวกนั้น. บทว่า **น เต อปนยี** ความว่า พระราชาตรัสว่า โทษเป็นของพวกเราเท่านั้น พวกเรามาภายหลัง อย่าวิตกไปเลย จึงไม่ให้พวกพราหมณ์และคฤหบดี กระทำโอกาส คือลุกขึ้นหลีกไปเพื่อประโยชน์แก่พระราชา. บทว่า **ภูมิมาคเต** ความว่า เขาเหล่านั้น ผู้มาสู่พื้นที่ประชุม อันพระราชามิให้ลุกขึ้นแล้วหนีไป.

พระเจ้าอังคติราชนั้น แวดล้อมไปด้วยบริษัท ผสมกันนั้นแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วทรงกระทำปฏิสันถาร.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

ลำดับนั้น พระเจ้าอังคติราชนั้น เสด็จเข้าไปประทับนั่งบนอาสนะ อันปูลาดพระยี่ภู่ มีสัมผัสอันอ่อนนุ่ม ณ ส่วนข้างหนึ่งแล้วได้ทรงปราศรัย ถามทุกข์สุขว่า ผู้เป็นเจ้าสบายดีอยู่หรือ ลมมิได้กำเริบเสียดแทงหรือ ผู้เป็นเจ้าเลี้ยงชีวิตโดยมิฝืดเคืองหรือ ได้บิณฑบาตพอเยียวยาชีวิตให้เป็นไปอยู่หรือ ผู้เป็นเจ้ามีอาพาธน้อยหรือ จักษุมิได้เสื่อมไปจากปรกติหรือ.

คุณาชีวก ทูลปราศรัยกับพระเจ้าวิเทหราช ผู้ทรงยินดีในวินัยว่า ข้าแต่มหาราชา ข้าพระพุทธเจ้าสบายดีทุกประการ บ้านเมืองของพระองค์ไม่กำเริบหรือ ช้างม้าของพระองค์หาโรคมิได้หรือ พาหนะยังพอเป็นไปแหละหรือ พยาธิไม่มีมาเบียดเบียนพระสรีระของพระองค์แลหรือ.

เมื่อคุณาชีวกทูลปราศรัยแล้ว ลำดับนั้น พระราชาผู้เป็นจอมทัพทรงใคร่ธรรม ได้ตรัสถามอรรถธรรมและเหตุว่า ท่านกัสสป นรชนพึงประพฤติธรรมในมารดาและบิดาอย่างไร พึงประพฤติธรรมในอาจารย์อย่างไร พึงประพฤติธรรมในบุตรและภรรยาอย่างไร พึงประพฤติธรรมในวุฒิบุคคลอย่างไร พึงประพฤติธรรมในพลนิกายอย่างไร และพึงประพฤติธรรมในชนบทอย่างไร ชนทั้งหลายประพฤติธรรมอย่างไร ละโลกนี้ไปแล้วจึงไปสู่สุคติ ส่วนคนบางพวกผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมไฉนจึงตกลงไปใต้นรก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มุทุกา ภิสิยา** ความว่า ด้วยพระยี่ภู่ซึ่งมีสัมผัสสบายอ่อนนุ่ม. บทว่า **มุทุจิตฺตกสณฺฑเต** ความว่า บนเครื่องลาดอันวิจิตร มีสัมผัสสบาย. บทว่า **มุทุปจฺจตฺถเต** ความว่า อันลาดด้วยเครื่องลาดอันอ่อนนุ่ม. บทว่า **สมฺโมทิ** ความว่า ได้กระทำสัมโมทนียกถากับอาชีวก. บทว่า **ตโต** ความว่า ถัดจากการนั่งนั่นแล ได้กล่าวสาราณียกถา. บทว่า **กจฺจิ ยาปนียํ** ความว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านอยู่ดีหรือ ท่านสามารถยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยปัจจัยอันประณีตอยู่หรือ. บทว่า **วาตานมวิยตฺตตา** ความว่า วาโยธาตุในร่างกายของท่านเป็นไปอย่างสบายอยู่หรือ โรคลมมิได้กำเริบหรือ อธิบายว่า ลมที่เกิดขึ้นเป็นพวกในร่างกายนั้น ๆ ของท่านไม่เบียดเบียนท่านหรือ. บทว่า **อกสิรา** ได้แก่ หมดทุกข์. บทว่า **วุตฺติ** ได้แก่ ความเป็นไปแห่งชีวิต. บทว่า **อปฺปาพาโธ** ความว่า เว้นจากอาพาธอันหักรานอิริยาบถ. ด้วยบทว่า **จกฺขุ** นี้ ท่านถามว่า อินทรีย์มี

จักขุนทรีย์เป็นต้นของท่านไม่เสื่อมหรือ. บทว่า **ปฏิสมฺโมทิ** ความว่า ท่านกล่าวตอบด้วยสัมโมทนียกถา. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพเมตํ** คำที่ท่านกล่าวว่า ลมมิได้กำเริบเสียดแทงเป็นต้น ทั้งหมดนั้นย่อมเป็นอย่างนั้นนั่นแล. บทว่า **ตทูภยํ** ความว่า แม้คำที่ท่านกล่าวว่า ท่านมีอาพาธน้อย จักษุไม่เสื่อมหรือ ทั้ง ๒ นั้น ก็เป็นอย่างนั้น เหมือนกัน. บทว่า **น พลียเร** ได้แก่ ไม่ครอบงำ ไม่กำเริบ ด้วยบทว่า **อนนฺตรา** นี้ ท่านถามปัญหาในลำดับแต่ปฏิสันถาร. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อตฺถํ ธมฺมญฺจ ญายญฺจ** ได้แก่ อรรถแห่งบาลี ธรรมแห่งบาลี และอรรถธรรมอันประกอบไปด้วยเหตุ ก็อำมาตย์นั้นเมื่อถามว่า **กถํ ธมฺมญฺจเร** จึงถามอรรถธรรมและความประพฤติดีนี้ว่า ขอท่านจงบอก อรรถแห่งบาลี ธรรมแห่งบาลี และอรรถธรรมอันสมควรแก่เหตุ อันแสดงการปฏิบัติในมารดาและบิดาเป็นต้นแก่ข้าพเจ้า. บทว่า **กถญฺเจเก อธมฺมฏฺฐา** ความว่า ชนบางพวกตั้งอยู่ในอธรรม อย่างไรคนบางพวกจึงเอาหัวลงตกสู่นรก และเอาเท้าขึ้น ตกไปในอบาย.

ก็ปัญหานั้นเป็นปัญหาที่พระราชาควรจะตรัสถามผู้มีศักดิ์ใหญ่คนหลังๆ เพราะไม่ได้คำตอบจากคนก่อน ๆ ในบรรดาพระสัพพัญญูพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระพุทธสาวก และพระมหาโพธิสัตว์ แต่กลับตรัสถามคุณาชีวก ผู้เปลือยกาย หาสิริมิได้ เป็นคนอันธพาล ไม่รู้ปัญหาอะไรเลย. คุณาชีวกนั้น ครั้นถูกถามแล้วอย่างนี้ จึงไม่เห็นทางพยากรณ์อันเหมาะสมแก่ราชปุจฉา ซึ่งเป็นประหนึ่งเอาท่อนไม้ตีโคที่กำลังเที่ยวไปอยู่ หรือเหมือนคราดหยากเยื่อทั้งด้วยจวักฉะนั้น แต่ได้ทูลขอโอกาสว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์จงสดับเถิด แล้วเริ่มตั้งมิจฉาวาทะของตน.

พระศาสดาเธอจะทรงประกาศความนั้นจึงตรัสว่า

คุณาชีวกกัสสปโคตร ได้ฟังพระดำรัสของพระ-
เจ้าวิเทหราช ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชา ขอ
พระองค์ทรงสดับทางที่จริงแท้ของพระองค์ ผลแห่ง
ธรรมที่ประพฤติแล้วเป็นบุญเป็นบาปไม่มี ขอเดชะ
ปรโลกไม่มี ใครเล่าจากปรโลกนั้นมาโลกนี้ ปู่ย่าตายาย
ไม่มี มารดาบิดาจะมีที่ไหน ขึ้นชื่อว่าอาจารย์ไม่มี
ใครจักฝึกผู้ที่ฝึกไม่ได้ สัตว์เสมอกันหมด ผู้ประพฤติ
อ่อนน้อมต่อท่านผู้เจริญไม่มี กำลังหรือความเพียรไม่มี
บุรุษผู้มีความหมั่นจักได้รับผลแต่ที่ไหน สัตว์ที่เกิดตาม
กันมา เหมือนเรือน้อยห้อยท้ายเรือใหญ่ สัตว์ย่อมได้
สิ่งที่ควรได้ ในข้อนั้น ผลทานจักมีแต่ที่ไหน ผลทาน
ไม่มี ความเพียรไม่มีอำนาจ ทานคนโง่บัญญัติไว้
คนฉลาดรับทาน คนโง่สำคัญตัวว่าฉลาด เป็นผู้ไม่มี
อำนาจ ย่อมให้ทานแก่นักปราชญ์ทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิธาคโต** ความว่า ชื่อว่าผู้จากปรโลกนั้นมาสู่โลกนี้ย่อมไม่มี. บทว่า **ปิตโร วา** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ เฉพาะปิยชนทั้งหลาย มีปู่ย่าตายายเป็นต้นย่อมไม่มี เมื่อท่านเหล่านั้นไม่มี มารดาจะมีแต่ที่ไหน บิดาจะมีแต่ที่ไหน ?. บทว่า **ยถา โหถ วิโย ตถา** ความว่า พวกสัตว์เป็นเหมือนเรือน้อยห้อยท้ายตามเรือใหญ่ไปฉะนั้น. ท่านกล่าวว่า เรือน้อยที่ผูกห้อยท้ายตามหลังเรือใหญ่ไปฉันใด สัตว์เหล่านี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมติดตามไปอย่างแน่นอนทีเดียวถึง ๘๔ กัป. บทว่า **อวโส เทว วีริโย** ความว่า เมื่อผลของทานไม่มีด้วยอาการอย่างนี้ คนพาลคนใด

คนหนึ่งย่อมชื่อว่าให้ทาน ท่านแสดงไว้ว่าคนพาลนั้นไม่มีอำนาจไม่มีความเพียรย่อมให้ทานโดยอำนาจ คือโดยกำลังของตนหาได้ไม่ แต่ย่อมเชื่อต่อคนอันธพาลเหล่าอื่น จึงให้ด้วยสำคัญว่า ผลทานย่อมมี. บทว่า **พาเลหิ ทานํ ปญฺญตฺตํ** ความว่า คนพาลเท่านั้นย่อมให้ ทานนั้นบัณฑิตย่อมคอยรับทานที่คนอันธพาลบัญญัติไว้ คืออนุญาตไว้ว่า ควรให้ทานแล.

ครั้นคุณาชีวกทูลพรรณนาภาวะที่ทานเป็นของไม่มีผลอย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อพรรณนาถึงบาปที่ไม่มีผล จึงกล่าวว่า

รูปกายอันเป็นที่รวม ดิน น้ำ ลม ไฟ สุข ทุกข์และชีวิต ๗ ประการนี้ เป็นของเที่ยง ไม่ขาดสูญ ไม่กำเริบ รูปกาย ๗ ประการนี้ ของสัตว์เหล่าใด ชื่อว่าขาดไม่มี ผู้ที่ถูกฆ่าหรือถูกตัด หรือเบียดเบียนใด ๆ ไม่มี ศาสตราทั้งหลายพึงเป็นรูปในระหว่างรูปกาย ๗ ประการนี้ ผู้ใดตัดศีรษะของผู้อื่นด้วยดาบอันคม ผู้นั้นไม่ชื่อว่าตัดร่างกายเหล่านั้น ในการทำเช่นนั้น ผลบาปจะมีแต่ที่ไหน สัตว์ทุกจำพวกท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสาร ๘๔ มหากัป ย่อมบริสุทธิ์ได้เอง เมื่อยังไม่ถึงกาลนั้น แม้จะสำรวมด้วยดีก็บริสุทธิ์ไม่ได้ เมื่อยังไม่ถึงกาลนั้นแม้จะประพฤติความดีมากมาย ก็บริสุทธิ์ไม่ได้ ถ้าแม้กระทำบาปมากมาย ก็ไม่ล่วงขณะนั้นไป ในวาทะของเราทั้งหลาย ความบริสุทธิ์ย่อมมีได้โดยลำดับเมื่อถึง ๘๔ กัป พวกเราไม่ล่วงเลยเขตอันแน่นอนนั้นเหมือนคลื่นไม่ล่วงฝั่งไปฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กายา** แปลว่า หมู่. บทว่า **อวิโกปิโน** ได้แก่ ไม่อาจจะแยกออกจากกันได้. บทว่า **ชีเว จ** ได้แก่ ชีวะ (ชีวิต) ปาฐะว่า ชีโว จ ดังนี้ก็มีอรรถเป็นอันเดียวกัน. บทว่า **สตฺติเม กายา** ได้แก่ หมู่สัตว์เหล่านี้. บทว่า **หญฺเญ วาปิ โกจิ** ความว่า ผู้ใดพึงเบียดเบียน แม้ผู้นั้นก็ไม่จัดว่าเป็นผู้ทำร้าย. บทว่า **สตฺถานิ วินิวตฺตเร** ความว่า ศาสตราทั้งหลายเที่ยวไปอยู่ในภายในกายทั้ง ๗ นี้ ไม่สามารถจะตัดได้. บทว่า **สิรมาทาย** ความว่า จับศีรษะของชนเหล่าอื่น. บทว่า **นิสิตาสินา** ความว่า ท่านกล่าวว่า ตัดด้วยดาบอันคม ท่านแสดงไว้ว่า แม้ผู้นั้นตัดพวกนั้นด้วยกาย ธาตุดินก็จัดเป็นปฐวีธาตุ ธาตุลมเป็นต้น ก็จัดเข้าเป็นอาโปธาตุเป็นต้น สุขทุกข์และชีวิต ย่อมแล่นไปสู่อากาศ. บทว่า สํ สรํ ความว่า ดูก่อนมหาราชเจ้า สัตว์เหล่านี้จะทำแผ่นดินนี้ให้เป็นลานเนื้ออันหนึ่งก็ดี ท่องเที่ยวไปตลอดกัปมีประมาณเท่านี้ก็ดี ก็หาบริสุทธิ์ได้ไม่ จริงอยู่ ชื่อว่าผู้สามารถจะชำระเหล่าสัตว์ให้บริสุทธิ์จากสงสารย่อมไม่มี สัตว์ทั้งหมดนั้น ย่อมบริสุทธิ์ด้วยสงสารนั่นเอง. บทว่า **อนาคเต ตมฺหิ กาเล** ความว่า ก็เมื่อกาลหนึ่งตามที่กล่าวแล้ว ยังไม่ถึงอนาคตกาล ผู้ที่สำรวมดีก็ดี ผู้มีศีลบริสุทธิ์ก็ดีในระหว่าง ย่อมไม่บริสุทธิ์. บทว่า **ตํ ขณํ** ได้แก่ ตลอดกาลมีประการดังกล่าวแล้วนั้น. บทว่า **อนุปุพฺเพน โน สุทฺธิ** ความว่า ความหมดจดย่อมมีโดยลำดับในวาทะของเรา อธิบายว่า ความหมดจดโดยลำดับแห่งเราทั้งปวงก็มี. บทว่า **ตํ เวลํ** ได้แก่ ตลอดกาลมีประการดังกล่าวแล้วนั้น.

คุณาชีวกผู้มีวาทะว่าขาดสูญ เมื่อจะยังวาทะของตนให้สำเร็จตามกำลังของตน จึงกราบทูลโดยหาหลักฐานมิได้.

อลาตเสนาบดี ได้ฟังคำของคุณาชีวกกัสสปโคตร แล้ว ได้กล่าวคำนี้ว่า ท่านผู้เจริญกล่าวฉันใด คำนั้น

ข้าพเจ้าชอบใจฉันนั้น แม้ข้าพเจ้าก็ระลึกชาติหนหลัง ของตนได้ชาติหนึ่ง คือในชาติก่อนข้าพเจ้าเกิดในเมือง พาราณสีอันเป็นเมืองมั่งคั่ง เป็นนายพรานฆ่าโค ชื่อว่า ปิงคละ ข้าพเจ้าได้ทำบาปธรรมไว้มาก ได้ฆ่าสัตว์ที่ มีชีวิต คือ กระบือ สุกร แพะ เป็นอันมาก ข้าพเจ้า จุติจากชาตินั้นแล้ว มาเกิดในตระกูลเสนาบดีอันบริ- สุทธิ์นี้ บาปไม่มีผลแน่ ข้าพเจ้าจึงไม่ต้องไปนรก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อลาโต เอตทพฺรวิ** ความว่า ได้ยินว่า อลาตเสนาบดีนั้น กระทำการบูชาด้วยพวงดอกอังกาบที่เจดีย์ ในกาลแห่งพระทศพลทรงพระนามกัสสปะในกาลก่อน ในมรณสมัยถูกกรรมอื่นซัดไปตามอานุภาพ ท่องเที่ยวไปในสงสาร ด้วยผลแห่งบาปกรรมอันหนึ่ง จึงบังเกิดในตระกูลแห่งโคฆาต ได้กระทำกรรมเป็นอันมาก ครั้นในเวลาที่เขาจะตาย บุญกรรมอันนั้นที่ตั้งอยู่ตลอดกาลประมาณเท่านี้ได้ให้โอกาส เหมือนไฟที่เอาขี้เถ้าปิดไว้ฉะนั้น. ด้วยอานุภาพแห่งกรรมนั้นเขาจึงบังเกิดในที่นี้ ได้รับสมบัติเช่นนั้น และระลึกชาติได้ เมื่อไม่อาจระลึกถึงกรรมอื่นจากอนันตรกรรมในอดีต จึงสนับสนุนวาทะของคุณาชีวกนั้นด้วยสำคัญว่า เราได้กระทำกรรมคือการฆ่าโคจึงบังเกิดในที่นี้ จึงได้กล่าวคำนี้มีอาทิว่า **ยถา ภทฺทนฺโต** ดังนี้.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สเร สํ สริตตฺตโน** ความว่า ระลึกถึงชาติที่ตนท่องเที่ยวอยู่ได้. บทว่า **เสนาปติกุเล** แปลว่า เกิดในตระกูลแห่งเสนาบดี

ครั้งนั้น ในมิถิลานครนี้ มีคนเข็ญใจเป็นทาส เขาผู้หนึ่ง ชื่อว่าวีชกะ รักษาอุโบสถศีล ได้เข้าไป ยังสำนักของคุณาชีวก ได้ฟังคำของกัสสปคุณาชีวก และอลาตเสนาบดีกล่าวกันอยู่ ถอนหายใยฮึดฮัด ร้อง ไห้น้ำตาไหล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อเถตฺถ** ความว่า ครั้งนั้นในเมืองมิถิลานั้น. บทว่า ปฏฺจฺฉรี ได้แก่ คนเข็ญใจกำพร้า. บทว่า **คุณสนฺติกวุปาคมิ** ความว่า ได้ไปยังสำนักของคุณาชีวก พึงทราบความว่า เข้าไปใกล้ด้วยตั้งใจว่า ข้าพระองค์จักฟังเหตุอะไรนั่นแล.

พระเจ้าวิเทหราช ได้ตรัสถามนายวีชะนั้นว่า
สหายเอ๋ย เจ้าร้องไห้ทำไม เจ้าได้ฟังได้เห็นอะไรมา
หรือเจ้าได้รับทุกขเวทนาอะไร จงบอกให้เราทราบ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กึ มํ เวเทสิ เวทนํ** ความว่า เจ้าได้รับเวทนาทางกาย หรือทางจิตอะไรหรือเป็นอย่างไร เจ้าจึงร้องไห้อย่างนี้ จงบอกให้เราทราบ เจ้ากระทำคนให้ลำบากอย่างไรหรือ จงบอกเรา.

นายวีชกะได้ฟังพระดำรัสของพระเจ้าวิเทหราช
แล้ว ได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์ไม่มีทุกขเวทนาเลย
ข้าแต่พระมหาราชา ขอได้ทรงพระกรุณาฟังข้าพระ-
พุทธเจ้า แม้ข้าพระพุทธเจ้าก็ยังระลึกถึงความสุขสบาย
ของตนในชาติก่อนได้ คือ ในชาติก่อนข้าพระพุทธเจ้า
เกิดเป็นภาวเศรษฐี ยินดีในคุณธรรม อยู่ในเมือง
สาเกต ข้าพระพุทธเจ้านั่นอบรมตนดีแล้ว ยินดีใน
การบริจาคทานแก่พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย มี
การงานอันสะอาด ข้าพระพุทธเจ้าระลึกถึงบาปกรรม
ที่ตนกระทำแล้วไม่ได้เลย ข้าแต่พระเจ้าวิเทหราช
ข้าพระพุทธเจ้าจุติจากชาตินั้นแล้ว มาเกิดในครรภ์ของ
นางกุมภทาสีหญิงขัดสนในมิถิลามหานครนี้ จำเดิม
แต่เวลาที่เกิดแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าก็ยากจนเรื่อยมา

แม้ข้าพระพุทธเจ้าจะเป็นคนยากจนอย่างนี้ ก็ตั้งมั่นอยู่ในความประพฤติชอบ ได้ให้อาหารกึ่งหนึ่งแก่ท่านที่ปรารถนา ได้รักษาอุโบสถศีลในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำทุกเมื่อ ไม่ได้เบียดเบียนสัตว์และไม่ได้ลักทรัพย์เลย กรรมทั้งปวงที่ข้าพระพุทธเจ้าประพฤติดีแล้วนั้น ไร้ผลเป็นแน่ ศีลนี้เห็นจะไร้ประโยชน์ เหมือนอลาต เสนาบดีกล่าว ข้าพระพุทธเจ้ากำเอาแต่ความปราชัยไว้เหมือนนักเลงผู้ไม่ได้ฝึกหัดฉะนั้นเป็นแน่ ส่วนอลาต เสนาบดีย่อมกำเอาแต่ชัยชนะไว้ ดังนักเลงผู้ชำนาญการพนัน ฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้า ไม่เห็นประตูอันเป็นเหตุสุคติเลย ข้าแต่พระราชา เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้ฟังคำของกัสสปคุณาชีวกแล้วจึงร้องไห้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ภาวเสฏฺฐี** ความว่า เศรษฐีผู้มีสมบัติ ๘๐ โกฏิ ผู้มีชื่ออย่างนี้. บทว่า **คุณรโต** แปลว่า ผู้ยินดีในคุณ. บทว่า **สมฺมโต** ความว่า อันตนอารมดีแล้ว. บทว่า **สุจิ** ได้แก่ ผู้มีกรรมอันสะอาด. บทว่า **อิธ ชาโต ทุริตฺถิยา** ความว่า ข้าพเจ้าเกิดในท้องกุมภทาสี ผู้เป็นหญิงขัดสนเข็ญใจ กำพร้า ในมิถิลานครนี้.

ดังได้สดับมา ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า กัสสปะ ในปางก่อน. นายวีชกบุรุษนั้นเกิดเป็นนายโคบาล แสวงหาโคพลิพัททะ ที่หายไปในป่า ถูกภิกษุรูปหนึ่งผู้หลงทางถามถึงหนทางได้นิ่งเสีย ถูกท่านถามอีก ก็โกรธแล้วกล่าวว่า ขึ้นชื่อว่า สมณขี้ข้านี้ปากแข็ง ชะรอยว่าท่านนี้จะเป็นขี้ข้าเขาจึงปากแข็งยิ่งนัก. กรรมหาได้ให้ผลในชาตินั้นไม่ ตั้งอยู่เหมือนไฟ ที่มีเถ้า

ปิดไว้ ฉะนั้น ถึงเวลาตาย กรรมอื่นก็ปรากฏ. เขาจึงท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสาร ตามลำดับของกรรม เพราะผลแห่งกุศลกรรมอย่างหนึ่ง เขาจึงเป็นเศรษฐี มีประการดังกล่าวแล้ว ในเมืองสาเกต ได้กระทำบุญมีทานเป็นต้น. ก็กรรมที่เขาด่าภิกษุผู้หลงทางนั้นตั้งอยู่ ประหนึ่งขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ในแผ่นดิน ได้โอกาสจึงให้ผลแก่เขาในอัตภาพนั้น. เขาเมื่อไม่รู้จึงกล่าวอย่างนั้นด้วยสำคัญว่า ด้วยกรรมอันดีงามนอกนี้ เราจึงเกิดในท้องของนางกุมภทาสี. บทว่า **ยโต ชาโต สุทฺคฺคโต** ท่านแสดงว่า ข้าพเจ้านั้น ตั้งแต่เกิดมา เป็นคนเข็ญใจอย่างยิ่ง. บทว่า **สมจริยมธิฏฺฐิโต** ความว่า ข้าพเจ้าตั้งอยู่ในความประพฤติสม่ำเสมอทีเดียว. บทว่า **นูเนตำ** แก้เป็น **เอกำ เสเนตำ** เป็นอย่างนั้นโดยส่วนเดียว. บทว่า **มญฺญิหำ สีลำ** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ธรรมดาว่า ศีลนี้เห็นจะไร้ประโยชน์. บทว่า **อลาโต** ความว่า อลาตเสนาบดีนี้กล่าวว่า เรากระทำกรรมชั่ว ต่อปาณาติบาตไว้มากในภพก่อนจึงได้ตำแหน่งเสนาบดี เพราะเหตุใด เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงสำคัญว่า ศีลไร้ประโยชน์. บทว่า **กลิเมว** ความว่า ผู้ไม่มีศิลปะไม่ได้ศึกษา เป็นนักเลงสะกา ถือเอาการปราชัย ฉันใด ข้าพเจ้าย่อมถือเอาฉันนั้นแน่ พึงให้สมบัติของตนในภพก่อนฉิบหายไป บัดนี้ข้าพเจ้าจึงเสวยทุกข์. บทว่า **กสฺสปภาสิตำ** ท่านกล่าวว่า ได้ฟังภาษิตของอเจลกกัสสปโคตร.

พระเจ้าอังคติราชสดับคำของนายวีชกะแล้ว ได้
ตรัสว่า ประตูสุคติไม่มี ยังสงสัยอยู่อีกหรือวีชกะ ได้
ยินว่าสุขหรือทุกข์สัตว์ย่อมได้เองแน่นอน สัตว์ทั้งปวง
หมดจดได้ด้วยการเวียนเกิดเวียนตาย เมื่อยังไม่ถึงเวลา
อย่ารีบด่วนไปเลย เมื่อก่อนแม้เราก็เป็นผู้กระทำความ
ดี ขวนขวายในพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย

อนุศาสน์ราชกิจอยู่เนือง ๆ งดเว้นจากความยินดี ใน
กามคุณตลอดกาลประมาณเท่านี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **องฺคติมพฺรวิ** ความว่า พระเจ้าอังคติราช สดับคำของคนทั้ง ๓ คือของ ๒ คนนอกนี้ก่อน และของวีชกะในภายหลัง ยึดมั่นมิจฉาทิฏฐิ แล้วกล่าวคำมีอาทิว่า ประตูไม่มี. บทว่า **นิยตํ กงฺขา** ความว่า ดูก่อนวีชกะผู้สหาย ท่านจงตรวจดูแต่ความแน่นอนเท่านั้น. พระเจ้าอังคติราช ตรัสอย่างนี้โดยอธิบายว่า ความจริง กาลมีประมาณ ๘๔ มหากัปเท่านั้น ย่อมยังสัตว์ทั้งหลายให้บริสุทธิ์ได้ ท่านอย่ารีบด่วนนักเลย. บทว่า **อนาคเต** ความว่า ท่านอย่ารีบด่วนว่า เมื่อยังไม่ถึงกาลนั้นแล้ว เราจะไปสู่เทวโลกในระหว่างได้. บทว่า **ปาวโฏ** ความว่า อย่าได้มีความขวนขวายด้วยการกระทำมีการกระทำการขวนขวายทางกายเป็นต้นแก่ชนทั้งหลายนั้น คือในพวกพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย. บทว่า **โวหารํ** ความว่า นั่งในที่เป็นที่วินิจฉัยแล้วพร่ำสอนตามบัญญัติแห่งราชกิจ. บทว่า **รติหิโน ตทนฺตรา** ความว่า ละจากความยินดีในกามคุณตลอดกาลมีประมาณเท่านี้.

ก็แลครั้นพระราชาตรัสอย่างนี้แล้ว ก็ตรัสบอกลาคุณาชีวกว่า ท่านกัสสปโคตร พวกข้าพเจ้าประมาทมาแล้วสิ้นกาลเท่านี้ แต่บัดนี้พวกข้าพเจ้าได้อาจารย์แล้ว ตั้งแต่นี้ไปพวกข้าพเจ้าจะเพลิดเพลินยินดีแต่ในกามคุณเท่านั้น แม้การฟังธรรมในสำนักของท่าน ให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีก ก็เป็นกาลเนิ่นช้าของพวกข้าพเจ้าเปล่า ท่านจงหยุดเถิด พวกข้าพเจ้าจักลาไปละดังนี้ จึงตรัสคาถาว่า

ปุนปิ ภนฺเต ทกฺเขมุ สงฺคติ เจ ภวิสฺสติ
ถ้าการสมาคมจักมีผล พวกข้าพเจ้าจักมาหาท่านอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สงฺคติ เจ** ความว่า ถ้าการสมาคมของพวกข้าพเจ้า ในที่แห่งหนึ่งจักไม่เกิดผล คือเมื่อผลบุญไม่มี จะประโยชน์อะไรด้วยท่านที่เราจะมาเยี่ยม.

อิทำ วตฺวาน เวเทโห ปจฺจคา สนฺนิเวสนำ .

ครั้นพระเจ้าวิเทหราชตรัสดังนี้แล้ว ก็เสด็จกลับ

ไปยังพระราชนิเวศน์ของพระองค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สนฺนิเวสนำ** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าวิเทหราชครั้นตรัสคำนี้แล้ว จึงเสด็จขึ้นสู่รถพระที่นั่ง กลับไปยังพื้นจันทกปราสาทอันเป็นพระราชนิเวศน์ของพระองค์.

ตอนแรกพระราชาเสด็จไปยังสำนักของคุณาชีวก ทรงนมัสการแล้วจึงได้ตรัสถามปัญหา ก็แล เมื่อเสด็จกลับหาได้ทรงนมัสการไม่ ก็เพียงแต่การทรงนมัสการคุณาชีวกยังไม่ได้รับเพราะเป็นผู้ไม่มีคุณ ไฉนจะได้รับพระราชทานสักการะมีก้อนข้าวเป็นต้น. ส่วนพระราชาทรงยังคืนนั้นให้ผ่านไป วันรุ่งขึ้นจึงให้ประชุมเหล่าอำมาตย์แล้วตรัสว่า พวกท่านจงบำเรอกามคุณกันเถิด นับแต่วันนี้ไปเราจะเสวยความสุขในกามคุณเท่านั้น อย่าพึงรายงานกิจการอื่นให้เราทราบเลย ผู้ใดผู้หนึ่งจงกระทำการวินิจฉัยเถิด ครั้นตรัสดังนี้แล้ว ทรงมัวเมาเพลิดเพลินยินดีอยู่แต่ในกามคุณเท่านั้น.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ตั้งแต่รุ่งสว่าง พระเจ้าอังคติราชรับสั่งให้ประชุม
เหล่าอำมาตย์ ในที่ประทับสำราญพระองค์แล้วตรัสว่า
จงจัดกามคุณทั้งหลายเพื่อเราไว้ในจันทกปราสาทของ
เราทุกเมื่อ เมื่อข้อราชการลับและเปิดเผยเกิดขึ้น ใคร ๆ
อย่าเข้ามาหาเรา อำมาตย์ผู้ฉลาดในราชกิจ ๓ นายคือ
วิชยอำมาตย์ ๑ สุนามอำมาตย์ ๑ อลาตเสนาบดี ๑
จงนั่งพิจารณาข้อราชการเหล่านั้น พระเจ้าวิเทหราช
ตรั้นตรัสดังนี้แล้วจึงตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงใส่ใจกาม

คุณให้มาก ไม่ต้องขวนขวายในพราหมณ์ คฤหบดี
และกิจการอะไรเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปฏฺฐานมฺหิ** ได้แก่ ในที่ประทับสำราญพระองค์. บทว่า **จนฺทเก เม** ได้แก่ ในจันทกปราสาทอันเป็นสำนักของเรา. บทว่า **วิเธนฺตุ เม** ความว่า จงจัดคือจงบำรุงบำเรอกามคุณทั้งหลายแก่เราเป็นนิตย์. บทว่า **คุยฺหปากาสิเยสุ** ความว่า เมื่อเรื่องราวทั้งลับทั้งเปิดเผยเกิดขึ้น ใคร ๆ อย่าเข้ามาหาเรา. บทว่า **อตฺเถ** ได้แก่ ในที่เป็นที่วินิจฉัยเหตุผล. บทว่า **นิสีทนฺตุ** ความว่า จงนั่งกับด้วยอำมาตย์ที่เหลือเพื่อกระทำกิจที่เราพึงกระทำ.

ตั้งแต่วันนั้นมาจนถึงวันที่ ๑๔ ราชกัญญาพระ
นามว่ารุจา ผู้เป็นพระธิดาที่โปรดปรานของพระเจ้า-
วิเทหราช ได้ตรัสกะพระพี่เลี้ยงว่า ขอท่านทั้งหลาย
ช่วยประดับให้ฉันด้วย และหญิงสหายทั้งหลายของเรา
จงประดับ พรุ่งนี้ ๑๕ ค่ำ เป็นวันทิพย์ ฉันจะไป
เฝ้าพระชนกนาถ. พระพี่เลี้ยงทั้งหลายได้จัดมาลัย
แก่นจันทน์ แก้วมณี สังข์ แก้วมุกดาและผ้าต่าง ๆ สี
อันมีค่ามาก มาถวายแก่พระนางรุจาราชกัญญา หญิง
บริวารเป็นอันมาก ห้อมล้อมพระนางรุจาราชธิดาผู้มี
พระฉวีวรรณงามผุดผ่อง ประทับนั่งอยู่บนตั่งทอง
งามโสภาราวกะนางเทพกัญญา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตโต** ความว่า จำเดิมแต่ที่พระราชาติดข้องอยู่ในเบื้อกตมคือกามคุณนั้น. บทว่า **เทวสตฺรตตฺสฺส** แปลว่า ในวันที่ ๑๔. บทว่า **ธาติมาตมาทพฺรวี** ความว่า เป็นผู้ใคร่จะไปยังสำนักของพระบิดา จึงกล่าวกะพี่เลี้ยงทั้งหลาย.

ดังได้สดับมา ในวันที่ ๑๔ พระนางรุจาราชธิดา ทรงผ้าสีต่าง ๆ แวดล้อมไปด้วยหมู่กุมารี ๕๐๐ พาหมู่พระพี่เลี้ยงนางนม ลงจากปราสาท ๗ ชั้น ด้วยสิริวิลาสอันใหญ่ยิ่ง เสด็จไปยังจันทกปราสาท เพื่อเฝ้าพระชนกนาถ. ลำดับนั้น พระเจ้าวิเทหราช ทอดพระเนตรเห็นพระธิดา ทรงมีพระทัยยินดี ชื่นบาน ให้จัดมหาสักกาหะต้อนรับ เมื่อจะส่งกลับ จึงได้พระราชทานทรัพย์ ๑,๐๐๐ แล้วส่งไปด้วย ตรัสว่า นี่ลูก เจ้าจงให้ทาน พระนางรุจานั้นเสด็จกลับไปยังนิเวศน์ของตนแล้ว วันรุ่งขึ้นจึงทรงรักษาอุโบสถศีล ทรงให้ทานแก่คนกำพร้าคนเดินทางไกล ยาจกและวนิพกเป็นอันมาก.

ได้ยินว่า ชนบทหนึ่ง พระเจ้าวิเทหราช ได้พระราชทานแก่พระธิดา พระนางรุจาได้ทรงกระทำกิจทั้งปวง ด้วยรายได้จากชนบทนั้น ก็ในกาลนั้น เกิดลือกันขึ้นทั่วพระนครว่า พระราชาทรงอาศัยคุณาชีวก จึงทรงถือมิจฉาทิฏฐิ. พวกพระพี่เลี้ยงนางนม ได้ยินเขาลือกันดังนั้น จึงมาทูลพระนางรุจาว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า เขาลือกันว่า พระชนกของพระองค์ ทรงสดับถ้อยคำของอาชีวกแล้วทรงถือมิจฉาทิฏฐิ และได้ยินว่า พระราชานั้น ตรัสสั่งให้รื้อโรงทานที่ประตูเมืองทั้ง ๔ และทรงข่มขืนหญิงและเด็กหญิงที่ผู้อื่นหวงห้าม มิได้ทรงพิจารณาถึงพระราชกรณียกิจเลย ทรงมัวเมาอยู่แต่ในกามคุณ. พระนางรุจานั้นได้ทรงสดับคำของพระพี่เลี้ยงนางนมเหล่านั้น ก็ทรงสลดพระหฤทัย จึงทรงพระดำริว่า เพราะเหตุอะไรหนอ พระชนกของเราจึงเสด็จเข้าถามปัญหากะคุณาชีวก ผู้ปราศจากคุณธรรม ไม่มีความละอาย ผู้เปลือยกายเช่นนั้น สมณ-พราหมณ์ผู้มีธรรมเป็นกรรมวาที ควรที่จะเข้าไปถามมีอยู่มิใช่หรือ แต่เว้นเราเสียแล้ว คนที่จะปลดเปลื้องมิจฉาทิฏฐิพระชนกของเรา ให้กลับตั้งอยู่ในสัมมาทิฏฐิอีก คงจะไม่มีใครสามารถ ก็เราระลึกถึงชาติได้ถึง ๑๔ ชาติ คือ

ที่เป็นอดีต ๗ ชาติ ที่เป็นอนาคต ๗ ชาติ เพราะฉะนั้น เราจะทูลแสดงกรรมชั่ว ที่ตนทำในชาติก่อน และแสดงผลแห่งกรรม ปลุกพระชนกของเราให้ทรงตื่น ก็ถ้าเราจักเฝ้าในวันนี้ไซร้ พระชนกของเราคงจะท้วงเราว่า เมื่อก่อนลูกเคยมาทุกกึ่งเดือน เพราะเหตุไรวันนี้จึงรีบมาเล่า ถ้าเราจะทูลว่า กระหม่อมฉันมาในวันนี้นั้น เพราะได้ทราบข่าวเล่าลือกันว่า พระองค์ทรงถือมิจฉาทิฏฐิ ดังนี้ คำของเราจะไม่ยึดคุณค่าอันหนักแน่นได้นัก เพราะฉะนั้น วันนี้เราอย่าไปเฝ้าเลย ถึงวัน ๑๔ ค่ำ จากนี้ไป เฉพาะในวัน ๑๔ ค่ำ ในกาฬปักข์ เราจะทำเป็นไม่รู้ เข้าไปเฝ้าโดยอาการที่เคยเข้าไปเฝ้าในกาลก่อน ๆ ครั้นเวลากลับ เราจักทูลขอพระราชทรัพย์พันหนึ่งมาทำงาน เมื่อนั้น พระชนกของเราจักแสดงการถือมิจฉาทิฏฐิแก่เรา ลำดับนั้น เราจักมีโอกาสให้พระองค์ทรงละทิ้งมิจฉาทิฏฐินั้นเสียได้ด้วยกำลังของตน. เพราะฉะนั้นในวัน ๑๔ ค่ำ พระนางรุจาราชธิดาจึงทรงใคร่จะไปเฝ้าพระชนก จึงตรัสอย่างนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สชิโย** ใจความว่าหญิงสหายกับทั้งกุมาริกาประมาณ ๕๐๐ ของเราทั้งหมด จงประดับด้วยเครื่องประดับต่าง ๆ แต่ละอย่างไม่เหมือนกัน คือด้วยดอกไม้ของหอม และเครื่องลูบไล้มีสีต่าง ๆ. บทว่า **ทิพฺโย** แปลว่า วันทิพย์. ที่ชื่อว่า ทิพย์ เพราะประชุมกันประดับอย่างเทวดาก็มี. บทว่า **คจฺฉึ** ความว่า ฉันจักไปเฝ้าพระเจ้าวิเทหราชผู้เป็นพระชนกนาถเพื่อให้นำทานวัตรของเรามา. บทว่า **อภิหรึสุ** ความว่า เล่ากันมาว่าให้อาบด้วยหม้อน้ำหอม ๑๖ หม้อ แล้วนำไปเพื่อประดับนางกุมาริกา. บทว่า **ปริกิริย** แปลว่า แวดล้อมแล้ว. บทว่า **อโสภึสุ** ความว่า วันนั้นหญิงบริวารพากันแวดล้อมพระนางรุจาราชธิดา งามยิ่งนักราวกะนางเทพกัญญา.

ก็พระนางรุจาราชธิดานั้น ประดับด้วยเครื่อง
อาภรณ์ทั้งปวง เสด็จไป ณ ท่ามกลางหญิงสหาย
เพียงดังสายฟ้าแลบออกจากกลีบเมฆ เสด็จเข้าสู่
จันทกปราสาท พระนางรุจาราชธิดาเสด็จเข้าไปเฝ้า
พระเจ้าวิเทหราช ถวายบังคมพระชนกนาถ ผู้ทรงยินดี
ในวินัย แล้วประทับอยู่ ณ ตั้งอันวิจิตรด้วยทองคำ
ส่วนหนึ่ง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สเตริตา** แปลว่า เหมือนสายฟ้าแลบ. บทว่า **อพฺภมิว** ได้แก่ แลบออกจากภายในกลีบเมฆ. บทว่า **ปาวิสิ** ความว่า เสด็จเข้าไปสู่จันทกปราสาท อันเป็นที่ประทับของพระชนกนาถ. บทว่า **สุวณฺณขจิเต** ได้แก่ ที่ตั่งอันล้วนแล้วด้วยทองคำ อันวิจิตรด้วยรัตนะ ๗.

ก็พระเจ้าวิเทหราช ทอดพระเนตรเห็นพระนาง
รุจาราชธิดา ผู้ประทับอยู่ท่ามกลางหญิงสหาย ซึ่งเป็น
ดังสมาคมแห่งนางเทพอัปสร จึงตรัสถามว่า ลูกหญิง
ยังรื่นรมย์อยู่ในปราสาท และยังประพาสอยู่ในอุทยาน
เล่นน้ำในสระโบกขรณีเพลิดเพลินอยู่หรือ เขายังนำ
เอาของเสวยมากอย่างมาให้ลูกหญิงเสมอหรือ ลูก
หญิงและเพื่อนหญิงของลูก ยังเก็บดอกไม้ต่าง ๆ ชนิด
มาร้อยพวงมาลัย และยังช่วยกันทำเรือนหลังเล็ก ๆ
เล่นเพลิดเพลินอยู่หรือ ลูกหญิงขาดแคลนอะไรบ้าง
เขารีบนำสิ่งของมาให้ ทันใจลูกอยู่หรือ ลูกรักผู้มี
พักตร์อันผ่องใส จงบอกความชอบใจแก่พ่อเถิด แม้
สิ่งนั้นจะเสมอดวงจันทร์ พ่อก็จักให้เกิดแก่ลูกจนได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อจฺฉรานํ ว สงฺคมํ** ความว่า ทอดพระเนตรเห็นสมาคมนั้น เหมือนสมาคมแห่งนางเทพอัปสร. บทว่า **ปาสาเท** ความว่า ดูก่อนลูก เจ้าย่อมยินดีเพลิดเพลินใน รติวัฑฒปราสาท อันเสมอเวชยันตปราสาท ซึ่งพ่อสร้างไว้เพื่อเจ้าอยู่หรือ. บทว่า **อนฺโต โปกฺขรณึ ปติ** ความว่า เฉพาะเรื่องภายในนี้ลูกยังประพาสสระโบกขรณี อันมีส่วนเปรียบด้วยนันทโบกขรณีซึ่งพ่อสร้างไว้เพื่อลูก เจ้ายังเล่นน้ำรื่นรมย์ยินดีอยู่หรือ. บทว่า **มาลยํ** ความว่า พระเจ้าวิเทหราชตรัสว่า ลูกเอ๋ย พ่อจะส่งผอบดอกไม้ ๒๕ กล่องแก่เจ้าทุกวันๆพวกเจ้าผู้เป็นกุมาริกาทั้งหมด ยังเก็บดอกไม้ร้อยพวงมาลัยนั้นเล่นเพลิดเพลินอยู่เป็นนิตย์หรือ ยังทำเรือนเฉพาะหลังเล็ก เล่นเพลิดเพลินอยู่หรือ พวกเจ้ายังกระทำเรือนดอกไม้ ห้องดอกไม้ ที่นั่งดอกไม้และที่นอนดอกไม้ เหมือนอย่างแข็งขันกันโดยเฉพาะอย่างนี้ว่า เราจะทำให้ดีกว่าอยู่หรือ. บทว่า **วิกลํ** แปลว่า ขาดแคลน. บทว่า **มนํ กรสฺสุ** ความว่า จงยังจิตให้เกิด. บทว่า **กุฏฺฐมุขึ** ความว่า พระเจ้าวิเทหราชตรัสกะพระนางรุจานั้นอย่างนั้น เพราะพระนางเป็นผู้มีพักตร์อันผ่องใส ด้วยปลายเมล็ดพันธุ์ผักกาด จริงอยู่หญิงทั้งหลายทำสีหน้าให้ผ่องใส ทาหน้าด้วยปลายเมล็ดพันธุ์ผักกาดก่อน เพื่อกำจัดย่อมที่หน้าที่มีโลหิตเสีย ประทุษร้าย แต่นั้นย่อมฉาบทาด้วยผงดิน เพื่อกระทำโลหิตให้สม่ำเสมอ แต่นั้นด้วยปลายเมล็ดงา เพื่อทำผิวให้ผ่องใส. บทว่า **จนฺทสมํ หิ เต** ความว่า ชื่อว่าหน้าอันงดงามกว่าดวงจันทร์หาได้ยาก ย่อมไม่มี เจ้าชอบใจในของเช่นนั้นจงบอกพ่อ พ่อจะได้ให้จัดแจงให้แก่ลูก.

พระนางรุจาราชธิดา ได้สดับพระดำรัส ของ
พระเจ้าวิเทหราชแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชา
กระหม่อมฉันย่อมได้ของทุก ๆ อย่าง ในสำนักของ
ทูลกระหม่อม พรุ่งนี้ ๑๕ ค่ำ เป็นวันทิพย์ ขอราช-

บุรุษทั้งหลายจงนำพระราชทรัพย์หนึ่งพันมาให้ กระ-
หม่อมฉัน จักให้ทานแก่วนิพกทั้งปวงตามที่ให้มาแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพวนิสฺวหํ** ความว่า กระหม่อมฉันจักให้ทานในบรรดาวนิพกทั้งปวง.

พระเจ้าอังคติราชได้สดับพระดำรัส ของพระ-
นางรุจาราชธิดาแล้วตรัสว่า ลูกหญิงทำทรัพย์ให้พินาศ
เสียเป็นอันมาก หาผลประโยชน์มิได้ ลูกหญิงยังรัก-
ษาอุโบสถศีล ไม่บริโภคข้าวน้ำเป็นนิตย์ ลูกหญิงไม่
บริโภคข้าวน้ำเป็นนิตย์ บุญไม่มี แก่ผู้ไม่บริโภค.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **องฺคติมพฺรวิ** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าอังคติราชนั้น แม้พระราชธิดา เคยทูลขอ ก็ได้ให้ทรัพย์หนึ่งพัน ด้วยตรัสว่า ลูกเอ๋ย เจ้าจงให้ทาน แม้ถูกพระราชธิดาทูลขอในวันนั้น ก็ไม่ให้ เพราะถือมิจฉาทิฏฐิ จึงได้ตรัสคำนี้มีอาทิว่า ลูกหญิงทำให้ฉิบหายเสียเป็นอันมาก. บทว่า **นิยเตตํ อภุตฺตพฺพํ** ความว่า ชรอยว่าเจ้าไม่บริโภคอาหารนี้แน่นอน ผู้บริโภคก็ดี ไม่บริโภคก็ดี บุญย่อมไม่มี คนทั้งปวงพึงบริสุทธิ์ได้โดยไม่ล่วงเลย ๘๔ มหากัปแล.

แม้วีรบุรุษได้ฟังคำของคุณาชีวกกัสสปโคตร
ในกาลนั้นแล้ว ถอนหายใจฮึดฮัดร้องไห้น้ำตาไหล
ลูกหญิงรุจาเอ๋ย ตราบที่ลูกยังมีชีวิตอยู่ อย่าอดอาหาร
เลย ปรโลกไม่มี ลูกหญิงจะลำบากไปทำไม ไร้
ประโยชน์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วีชโกปิ** ความว่า พระเจ้าอังคติราชทรงนำแม้เรื่องแห่งวีชกบุรุษมาเป็นอุทาหรณ์แก่พระราชธิดาว่า แม้วีชกบุรุษ

กระทำกัลยาณกรรมในกาลก่อน เพราะผลแห่งกรรมนั้นจึงบังเกิดในท้องของนางทาสี. บทว่า **นตฺถิ ภทฺเท** ความว่า ดูก่อนนางผู้เจริญ คุณาจารย์กล่าวอย่างนี้ว่า โลกนี้ไม่มี โลกอื่นไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี สัตว์ทั้งหลายผู้ผุดเกิดไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ยินดีในความพร้อมเพรียงกัน ผู้ปฏิบัติชอบย่อมไม่มี เพราะเหตุนั้น เมื่อปรโลกมีโลกนี้ชื่อว่าพึงมี โลกนี้นั้นนั่นแลย่อมไม่มี และเมื่อมารดาบิดามี บุตรธิดาที่ชื่อว่าจะพึงมีนั้นนั่นแลย่อมไม่มี เมื่อธรรมมีสมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรมที่จะพึงมีนั้นนั่นแลย่อมไม่มี ลูกจะให้ทานไปทำไมจะรักษาศีลไปทำไม เดือดร้อนไปทำไมไร้ประโยชน์.

พระนางรุจาราชธิดา ผู้มีพระฉวีวรรณงดงาม
ทรงทราบกฎธรรมดาในอดีต ๗ ชาติ ในอนาคต ๗
ชาติ ได้สดับพระดำรัสของพระเจ้าวิเทหราชแล้ว
กราบทูลพระชนกนาถว่า แต่ก่อนกระหม่อมฉันได้ฟัง
มาเท่านั้น กระหม่อมฉันเห็นประจักษ์เองข้อนี้ว่า ผู้
ใดเข้าไปเสพคนพาล ผู้นั้นก็เป็นพาลไปด้วย ผู้หลง
อาศัยคนหลงย่อมถึงความหลงยิ่งขึ้น อลาตเสนาบดี
และนายวีชกะสมควรจะหลง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุพฺพาปรํ ธมฺมํ** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระนางรุจาราชธิดา ได้ทรงสดับพระดำรัสของพระชนกนาถทรงรู้ธรรมในก่อนคือในอดีต ๗ ชาติ และธรรมที่ยังไม่มาถึงคืออนาคต ๗ ชาติ ทรงพระประสงค์จะปลดเปลื้องพระชนกนาถจากมิจฉาทิฏฐิ จึงตรัสคำนี้มีอาทิว่า **สุตเมว** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมุปชฺชถ** ความว่า ผู้ใดคบคนพาล ผู้นั้นก็สำเร็จเป็นคนพาลไปด้วย ดังนี้ คำนี้หม่อมฉันได้ยินมาก่อนแล้วทีเดียว แต่วันนี้หม่อมฉันเห็นประจักษ์แล้ว. บทว่า **มุฬฺโห หิ**

ความว่า แม้คนหลงด้วยอำนาจทิฏฐิ อาศัยคนหลงด้วยอำนาจทิฏฐิ ย่อมถึงความหลงยิ่งขึ้น หลงหนักขึ้น เหมือนคนหลงทางอาศัยคนหลงทาง ฉะนั้น.

บทว่า **อลาเตน** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ การที่พระองค์อาศัยคุณาชีวกผู้เป็นพาลไม่มีความละอายเช่นกับเด็กชาวบ้าน แล้วมาหลงกับอลาต-เสนาบดีผู้เสื่อมจากชาติ โคตร ตระกูล ประเทศ ความเป็นใหญ่ บุญและปัญญา และกับวีชกทาส ผู้มีปัญญา ผู้ไม่มีปัญญาทราม ผู้เสื่อมแล้วโดยส่วนเดียว เป็นการไม่สมควร เป็นการไม่เหมาะสมเลย เหตุไฉนพระองค์จึงไปหลงกับคนเช่นนั้นเล่า.

พระนางรุจาราชธิดาทรงติเตียนชนทั้ง ๒ นั้นอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงสรรเสริญพระชนกนารถ ด้วยทรงประสงค์จะปลดเปลื้องจากมิจฉาทิฏฐิจึงกราบทูลว่า

ขอเดชะ ก็พระองค์มีพระปรีชา ทรงเป็นนักปราชญ์ ทรงฉลาดรู้ซึ่งอรรถ จะทรงเป็นเช่นกับพวกคนพาล เข้าถึงซึ่งทิฏฐิอันเลวได้อย่างไร ก็ถ้าสัตว์จะบริสุทธิ์ได้ด้วยการท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ การบวชของคุณาชีวกก็ไม่มีประโยชน์ คุณาชีวกเป็นคนหลงงมงาย ย่อมถึงความเป็นคนเปลือย เหมือนตั๊กแตนหลงบินเข้ากองไฟ ฉะนั้น คนเป็นอันมากไม่รู้อะไร ได้ฟังคำของกัสสปคุณาชีวกว่า ความหมดจดย่อมไม่มีด้วยสังสารวัฏ ก็เชื่อมั่นเสียก่อนทีเดียว จึงพากันปฏิเสธกรรมและผลของกรรม โทษคือความฉิบหายที่ยึดไว้ผิดในเบื้องต้นก็ยากที่จะเปลื้องได้ เหมือนปลาติดเบ็ดยากที่จะเปลื้องตนออกจากเบ็ดได้ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สปฺปญฺโญ** ความว่า ก็พระองค์เป็นผู้มีปัญญาด้วยปัญญา อันได้ด้วยการใส่ใจถึงยศวัยและปัญญาเครื่องทรงจำ และการสนทนาธรรม ชื่อว่า เป็นนักปราชญ์ เพราะเหตุนั้นเหมือนกัน ชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดในเหตุ เพราะเหตุแห่งประโยชน์และมิใช่ประโยชน์โดยเป็นนักปราชญ์. บทว่า **พาเลหิ สทิโส** ความว่า พระองค์เป็นผู้เข้าถึงทิฏฐิอันเลวเหมือนคนเหล่านั้นอย่างไรจึงเป็นคนพาล. บทว่า **อปาปตฺ** ตัดเป็น **อปิ อาปตฺ** อธิบายว่าตกไปอยู่ พระราชธิดาตรัสอธิบายไว้ว่า ข้าแต่พระชนกนาถ เมื่อความบริสุทธิ์ด้วยสงสารมี แม้คุณาชีวกก็ละกามคุณ ๕ แล้วถึงความเป็นคนเปลือยกายไม่มีสิริ ไม่มีความละอาย ไม่มีความแช่มชื่น เพราะความหลงด้วยสามารถแห่งโมหะ เหมือนตั๊กแตนเห็นไฟโพลงในส่วนแห่งราตรี ไม่รู้ถึงทุกข์อันมีกองไฟนั้นเป็นปัจจัย ตกไปในกองไฟนั้นถึงความทุกข์ใหญ่ฉะนั้น. บทว่า **ปุเร นิวิฏฺฐา** ความว่า ข้าแต่พระชนกนาถ ชนเป็นอันมาก ฟังคำของกัสสปโคตรว่า บริสุทธิ์ด้วยสงสาร เชื่อมั่นลงไปก่อนทีเดียว เพราะถือว่าผลของกรรมที่ทำดีและทำชั่วย่อมไม่มี เมื่อไม่รู้ก็ยึดเอาสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ด้วยความเห็นผิด จึงปฏิเสธกรรม อธิบายว่า เมื่อปฏิเสธกรรมนั้นก็ชื่อว่าปฏิเสธผลแห่งกรรม เมื่อพวกเขายึดถือเอาโทษอันเป็นความปราชัยแห่งพวกเขาในชั้นต้นอย่างนี้ก็เป็นอันชื่อว่ายึดถือผิด. บทว่า **ทุมฺโมจยา พลิสา อมฺพุโช ว** ความว่า ชนพาลเหล่านั้นเมื่อไม่รู้อย่างนี้ ยึดถือความฉิบหายด้วยการเห็นผิดดำรงอยู่ ย่อมชื่อว่าปลดเปลื้องออกจากความฉิบหายนั้นได้โดยยาก เหมือนปลาที่กลืนเบ็ดเข้าไป ปลดเปลื้องออกจากเบ็ดได้ยากฉะนั้น.

พระนางรุจาราชธิดา ครั้นตรัสดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงพร่ำสอนพระราชาให้ยิ่งขึ้นไป จึงตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

ข้าแต่พระราชา กระหม่อมฉันจักยกตัวอย่างมา
เปรียบถวาย เพื่อประโยชน์แก่ทูลกระหม่อมบัณฑิตทั้ง
หลายในโลกนี้บางพวกย่อมรู้เนื้อความได้ด้วยอุปมา
เปรียบเหมือนเรือของพ่อค้า บรรทุกสินค้าหนักเกิน
ประมาณ ย่อมนำสินค้าอันหนักยิ่งไปจมลงในมหา-
สมุทรฉันใด นรชนสั่งสมบาปกรรมทีละน้อยๆ ก็ย่อม
พาเอาบาปอันหนักยิ่งไปจมลงในนรกฉันนั้น ทูลกระ-
หม่อมเพคะ อกุศลอันหนักของอลาตเสนาบดียังไม่
บริบูรณ์ก่อน อลาตเสนาบดียังสั่งสมบาปอันเป็นเหตุ
ให้ไปสู่ทุคติอยู่ ขอเดชะการที่อลาตเสนาบดีได้รับ
ความสุขอยู่ในบัดนี้ เป็นผลบุญที่ตนทำไว้แล้วในปาง
ก่อนนั่นเอง บุญของอลาตเสนาบดีนั้นจะหมดสิ้น
อลาตเสนาบดีจึงมายินดีในอกุศลกรรมอันไม่ใช่คุณ
หลีกละทางตรงเดินไปตามทางอ้อม นรชนสั่งสมบุญ
ไว้แม้ทีละน้อย ๆ ย่อมไปสู่เทวโลก เหมือนวีชกบุรุษ
เป็นทาสยินดีในกรรมอันงาม ย่อมมุ่งไปสู่สวรรค์ได้
เปรียบเหมือนตาชั่งที่กำลังชั่งของ ย่อมต่ำลงข้างหนึ่ง
เมื่อเอาของหนักออกเสีย ข้างที่ต่ำก็จะสูงขึ้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิรเย** ได้แก่ มหานรก ๘ ขุม อุสสทนรก ๑๖ ขุมและโลกันตนรก. บทว่า **ภาโร** ความว่า ข้าแต่ทูลกระหม่อม ท่านอลาตเสนาบดีนั้น มีอกุศลภาระยังไม่เพียบก่อน. บทว่า **ตสฺส** ความว่า ข้อที่ท่านอลาตเสนาบดีนั้น ได้ความสุขเพราะบุญ นั่นเป็นปัจจัยนั้นเป็นผลแห่ง

บุญกรรมที่ตนทำไว้ในชาติก่อน ข้าแต่ทูลกระหม่อม ความจริงผลแห่งการฆ่าโค อันชื่อว่าเป็นบาปอกุศลจักเป็นผลที่น่าปรารถนา น่าใคร่ก็หาไม่ นั่นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้เลย. บทว่า **อคุเณ รโต** ความว่า จริงอย่างนั้น บัดนี้เขาย่อมยินดีแต่ในอกุศลกรรม. บทว่า **อุชุมคฺคํ** ความว่า ละทางกุศลกรรมบถ ๑๐. บทว่า **กุมฺมคฺคํ** ความว่า แล่นไปสู่ทางอกุศลกรรมบถ ๑๐ อันเป็นทางไปนรก. บทว่า **โอหิเต ตุลมณฺฑเล** ความว่า เมื่อเอาตราชั่งคล้องไว้เพื่อรับสิ่งของ. บทว่า **อุนนฺเมติ** ความว่า ย่อมยกให้สูงขึ้นข้างบน. บทว่า อาจินํ ความว่า เมื่อนรชนสั่งสมบุญทีละน้อย ๆ ปลดบาปที่หนักลง ยกกัลยาณกรรมขึ้นบนศีรษะแล้วไปสู่เทวโลก. บทว่า **สคฺคาติมาโน** ความว่า มุ่งไปในสวรรค์ยินดียิ่งในกัลยาณกรรม อันเป็นสุขสำราญยังสัตว์ให้ถึงสวรรค์. บาลีว่า **สคฺคาธิมาโน** ดังนี้ก็มี อธิบายว่า มีจิตตั้งมั่นกระทำสวรรค์ไว้เป็นเบื้องหน้า. บทว่า **สาตเว รโต** ความว่า วีชกทาสนั้น ยินดีในกุศลกรรมอันน่าสำราญใจ มีผลชื่นใจ เวลาบาปกรรมนี้สิ้นไป เขาจักบังเกิดในเทวโลก เพราะผลแห่งกัลยาณกรรม แต่บัดนี้เขาเข้าถึงความเป็นทาส ได้มีบาปกรรมที่เขาทำไว้ในกาลก่อน อันเป็นทางเป็นไปเช่นนั้นเพราะผลแห่งกัลยาณกรรมหามิได้ ในข้อนี้พึงถึงความตกลงดังว่ามานี้แล.

พระนางรุจาราชธิดาเมื่อจะทรงประกาศความนี้จึงได้ตรัสว่า

นายวีชกะผู้เป็นทาส เห็นทุกข์ในตนวันนี้ เพราะได้เสพบาปกรรมที่ตนทำไว้ในปางก่อน บาปกรรมของเขาจะหมดสิ้น เขาจึงมายินดีในวินัยอย่างนี้ ทูลกระหม่อมอย่าคบหากัสสปคุณาชีวก ทรงดำเนินทางผิดเลยเพคะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มา เหวฺปฺปถมาคมา** ความว่า พระนางรุจาราชธิดาทูลว่า ข้าแต่ทูลกระหม่อม ทูลกระหม่อมเข้าไปหากัสสปคุณาชีวกคนเปลือยนี้ ทูลกระหม่อมอย่าเข้าไปสู่ทางผิดอันเป็นทางไปนรก อย่าได้กระทำบาปเลยเพคะ.

บัดนี้พระนางรุจาราชธิดา เมื่อจะทรงแสดงโทษในการซ่องเสพบาปและคุณในการคบหากับกัลยาณมิตรแก่พระราชาจึงตรัสว่า

ข้าแต่พระราชบิดา บุคคลคบบุคคลใด ๆ จะเป็นสัตบุรุษก็ตามอสัตบุรุษก็ตาม ผู้มีศีลก็ตาม ผู้ไม่มีศีลก็ตาม เขาย่อมตกไปสู่อำนาจของนั้น บุคคลทำบุคคลเช่นใดให้เป็นมิตร และเข้าไปคบหาคนเช่นใด แม้เขาก็ย่อมเป็นคนเช่นนั้น เพราะการอยู่ร่วมกันก็ย่อมเป็นเช่นนั้น ผู้เสพย่อมติดนิสัยผู้ที่ตนเสพ ผู้ติดต่อย่อมติดนิสัยผู้ที่ตนติดต่อ เหมือนลูกศรอาบยาพิษย่อมเปื้อนแล่งฉะนั้น นักปราชญ์ไม่ควรเป็นผู้มีคนลามกเป็นสหาย เพราะกลัวจะแปดเปื้อน การเสพคนพาลย่อมเป็นเหมือนบุคคลเอาใบไม้ห่อปลาเน่า แม้ใบไม้ก็มีกลิ่นเหม็นฟุ้งไป ฉะนั้น ส่วนการคบหาสมาคมกับนักปราชญ์ ย่อมเป็นเหมือนบุคคลเอาใบไม้ห่อของหอม แม้ใบไม้ก็มีกลิ่นหอมฟุ้งไป ฉะนั้น เพราะฉะนั้นบัณฑิตรู้ความเป็นบัณฑิตของตนดังใบไม้สำหรับห่อ จึงไม่คบหาสมาคมอสัตบุรุษ คบหาสมาคมสัตบุรุษอสัตบุรุษย่อมนำไปสู่นรก สัตบุรุษย่อมให้ถึงสุคติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สนฺตํ วา** ได้แก่ สัตบุรุษก็ดี บทว่า **ยทิ วา อสํ** ได้แก่ อสัตบุรุษก็ดี. บทว่า **สโร ทุฏฺโฐ กลาปํ ว**

ความว่า ข้าแต่พระราชบิดา มิตรชั่ว เมื่อเสพคบหากับคนอื่น และสนิทชิดเชื้อกับคนอื่น ย่อมจะทำบุรุษผู้ไม่ได้แปดเปื้อนกับบาป ให้มีอัธยาศัยเป็นเช่นเดียวกับตน เข้าไปเปื้อนคือ กระทำให้แปดเปื้อนบาปเหมือนกัน. บทว่า **วายนฺติ** ความว่า แม้หญ้าคาเหล่านั้นที่ห่อของนั้นก็ย่อมมีกลิ่นเหม็นฟุ้งขจรไป. บทว่า **ตครญฺจ** ความว่า ใบไม้ห่อกฤษณาและคันธชาตที่สมบูรณ์ด้วยกลิ่นอย่างอื่น ย่อมมีกลิ่นหอมไปด้วย. บทว่า **เอวํ** ความว่า เข้าไปคบกับนักปราชญ์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน จริงอยู่นักปราชญ์กระทำผู้คบกับตนให้เป็นนักปราชญ์เหมือนกัน. บทว่า **ตสฺมา ปตฺตปุฏสฺเสว** ความว่า เพราะเหตุที่ใบไม้ที่ห่อของหอมมีกฤษณาเป็นต้น ย่อมพลอยมีกลิ่นหอมไปด้วย ฉะนั้น พึงรู้อย่างนี้ว่า แม้เราก็เป็นบัณฑิต เพราะการช่องเสพกับบัณฑิต เหมือนใบไม้สำหรับห่อฉะนั้น . บทว่า **สมฺปากมตฺตโน** ความว่า ครั้นรู้ความแก่กล้า ความแปรไป ความเป็นบัณฑิตของตนแล้ว พึงละอสัตบุรุษคบหาแต่สัตบุรุษผู้เป็นบัณฑิต. ในบทว่า **นิรยํ เนนฺติ** นี้ บัณฑิตพึงนำอุทาหรณ์ด้วยอำนาจนิทานว่า ชื่อว่านำนรกมาด้วยเรื่องพระเทวทัตเป็นต้น และนำสุคติมาด้วยเรื่องพระสารีบุตรเถระเป็นต้น.

พระราชธิดา ครั้นทรงแสดงธรรมแก่พระชนกนาถด้วย ๖ คาถาอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงถึงทุกข์อันตนเคยเสวยมาในอดีตจึงตรัสว่า

แม้กระหม่อมฉันก็ระลึกชาติที่ตนท่องเที่ยวมา
แล้วได้ ๗ ชาติ และระลึกชาติที่ตนจุติจากชาตินี้แล้ว
จักไปเกิดในอนาคตอีก ๗ ชาติ ข้าแต่พระจอมประชา-
ชน ชาติที่ ๗ ของกระหม่อมฉันในอดีต กระหม่อม-
ฉันเกิดเป็นบุตรนายช่างทองในแคว้นมคธ ราชคฤห์
มหานคร กระหม่อมฉันได้คบหาสหายผู้ลามก ทำบาป

กรรมไว้มาก เที่ยวคบชู้ภรรยาของชายอื่นเหมือนจะไม่ตาย กรรมนั้นยังไม่ให้ผล เหมือนไฟอันเถ้าปกปิดไว้ ในกาลต่อมาด้วยกรรมอื่น ๆ กระหม่อมฉันนั้นได้เกิดในวังสรัฐเมืองโกสัมพี เป็นบุตรคนเดียวในสกุลเศรษฐีผู้สมบูรณ์มั่งคั่ง มีทรัพย์มากมาย คนทั้งหลายสักการะบูชาอยู่เป็นนิตย์ ในชาตินั้น กระหม่อมฉันได้คบหาสมาคมมิตรสหายผู้ยินดีในกรรมอันงาม ผู้เป็นบัณฑิต เป็นพหูสูต เขาได้แนะนำให้กระหม่อม-ฉันรักษาอุโบสถศีลในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ตลอดราตรีเป็นอันมาก กรรมนั้นยังไม่ได้ให้ผล ดังขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ใต้น้ำ ครั้นภายหลัง บรรดากรรมทั้งหลาย ปรทารกกรรมอันใดที่กระหม่อมฉันได้กระทำไว้ในมคธรัฐ ผลแห่งกรรมนั้นมาถึงกระหม่อมฉันแล้วเหมือนดื่มยาพิษอันร้ายแรงฉะนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้ครองวิเทหรัฐ กระ-หม่อมฉันจุติจากตระกูลเศรษฐีนั้นแล้ว ต้องหมกไหม้อยู่ในโรรุวนรกสิ้นกาลนานเพราะกรรมของตน กระ-หม่อมฉันได้ระลึกถึงทุกข์ที่ได้เสวยในนรกนั้น ไม่ได้ความสุขเลย กระหม่อมฉันยังทุกข์เป็นอันมาก ให้สิ้นไปในนรกนั้นนานปี แล้วเกิดเป็นลาถูกเขาตอนอยู่ในภิณณาคตนคร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สตฺต** ความว่า ข้าแต่ทูลกระหม่อม ชื่อว่า โลกนี้และโลกหน้า และผลแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีและทำชั่ว ย่อมมี แต่

สงสารไม่สามารถจะชำระสัตว์ทั้งหลายให้หมดจดได้ ด้วยว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมหมดจดด้วยกรรมเท่านั้น อลาตเสนาบดีและวีชกะผู้เป็นทาส ย่อมระลึกได้เพียงชาติเดียวเท่านั้น มิใช่แต่ท่านเหล่านั้นเท่านั้นที่ระลึกชาติได้ แม้กระหม่อมฉันก็ระลึกถึงความที่ตนท่องเที่ยวในอดีตได้ถึง ๗ ชาติ ทั้งย่อมระลึกถึงชาติที่จะพึงไปจากนี้แม้ในอนาคตถึง ๗ ชาติเหมือนกัน. บทว่า **ยา เม สา** ความว่า ชาติที่ ๗ ในอดีตของหม่อมฉันก็มีอยู่. บทว่า **กมฺมารปุตฺโต** ความว่า ในชาติที่ ๗ นั้นหม่อมฉันเกิดเป็นบุตรช่างทองในกรุงราชคฤห์ มคธรัฐ. บทว่า **ปรทารสฺส เหเฐนฺตา** ได้แก่ เบียดเบียนภรรยาของคนอื่น คือผิดในภัณฑะที่คนเหล่าอื่นรักษาคุ้มครองไว้. บทว่า **อฏฺฐ** เพราะกรรมชั่วนั้นที่หม่อมฉันทำในเวลานั้นไม่ได้โอกาสได้ตั้งเก็บไว้ แต่เมื่อได้โอกาสจึงให้ผล เหมือนไฟอันเถ้าปิดไว้ฉะนั้น . บทว่า **วฺ สภูมิยํ** แปลว่า ในวังสรัฐ. บทว่า **เอกปตฺโต** ความว่า หม่อมฉันได้เป็นบุตรคนเดียว ในตระกูลเศรษฐี มีสมบัติถึง ๘๐ โกฏิ. บทว่า **สาตเว รตํ** ความว่า ยินดียิ่งในกัลยาณกรรม. บทว่า **โส มํ** ได้แก่ เขาได้เป็นสหาย ได้ชักนำหม่อมฉันให้ตั้งอยู่ในสิ่งเป็นประโยชน์คือในกุศลกรรม. บทว่า **ตํ กมฺมํ** ความว่า กัลยาณกรรมของหม่อมฉันแม้นั้น ยังไม่ได้โอกาสในกาลนั้น ครั้นเมื่อได้โอกาสจึงให้ผล. บทว่า **อุทกนฺติเก** ความว่า ได้เป็นขุมทรัพย์ฝังไว้ในน้ำ บทว่า ยเมตํ ความว่า ลำดับในบรรดากรรมชั่วมีประมาณเท่านี้ของหม่อมฉัน กรรมใดที่หม่อมฉันกระทำแล้วในภรรยาของคนอื่นในมคธรัฐ ผลแห่งกรรมนั้นจึงติดตามมาถึงหม่อมฉัน. ถามว่า เหมือนอะไร ? แก้ว่า เหมือนบุคคลบริโภคยาพิษฉะนั้น อธิบายว่า กรรมนั้นย่อมถึงหม่อมฉัน เหมือนยาพิษที่ชั่วช้า กล้าแข็ง ร้ายกาจ กำเริบแก่บุคคลผู้บริโภคโภชนะอันมียาพิษฉะนั้น. บทว่า **ตโต** ได้แก่ จากตระกูลเศรษฐี ในกรุงโกสัมพีนั้น. บทว่า **ตํ สรํ** ความว่า หม่อมฉันเมื่อระลึกถึงทุกข์ที่

หม่อมฉันเสวยในนรกนั้น ย่อมไม่ได้รับความสบายใจเลย หม่อมฉันย่อมเกิดแต่ความกลัวเท่านั้น. บทว่า **ภินฺนาคเต** ความว่า ในภินนาคตรัฐ หรือในนครชื่อว่า ภินนาคตะ. บทว่า **อุทฺธตปฺผโล** ได้แก่ พืชที่ถูกเขาตอนก็แพะนั้นได้เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยกำลัง. คนทั้งหลายแม้ขึ้นขี่หลังแพะน้ำแพะนั้นไป เทียนแพะนั้นแม้ที่ยานน้อย.

พระนางรุจาราชธิดา เมื่อประกาศความนั้นจึงกล่าวว่า

กระหม่อมฉันพาลูกผู้ดีทั้งหลายไปด้วยหลังบ้าง
ด้วยรถบ้าง นั่นเป็นผลแห่งกรรมคือการที่หม่อมฉัน
คบชู้กับภรรยาของคนอื่น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สาตปุตฺตา** ได้แก่ บุตรแห่งอำมาตย์ทั้งหลาย. บทว่า ตสฺส กมฺมสฺส ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ การที่หม่อมฉันหมกไหม้อยู่ในมหาโรรุวนรก และกรรมที่หม่อมฉันถูกตอนในกาลเป็นแพะ ทั้งหมดนั่น เป็นผลของกรรมนั้น คือกรรมที่หม่อมฉันคบชู้กับภรรยาของคนอื่น.

ก็แล ครั้นหม่อมฉันจุติจากชาติเป็นลานั้นแล้ว ก็ถือปฏิสนธิในกำเนิดลิงในป่า ครั้นในวันที่หม่อมฉันเกิด พวกลิงเหล่านั้นนำหม่อมฉันไปแสดงแก่ลิงผู้เป็นนายฝูง ลิงผู้เป็นนายฝูงกล่าวว่า จงนำบุตรมาให้เรา ดังนี้แล้วจับไว้มั่นแล้วกัดลูกอัณฑะของลิงนั้นถึงจะร้องเท่าไรก็ไม่ปล่อย.

เมื่อพระนางรุจาราชธิดาประกาศความนั้นจึงกราบทูลว่า

ข้าแต่พระชนกนาถผู้ปกครองวิเทหรัฐ กระ-
หม่อมฉันจุติจากชาติลานั้นแล้ว ก็ไปเป็นลิงอยู่ในป่า
สูง ถูกลิงนายฝูงคนองปากขบกัดลูกอัณฑะ นั่นเป็น
ผลของการที่เป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิลุจฺฉิตผโลเยว** ความว่า หม่อมฉันถูกลิงนายฝูงคนองปากในป่านั้น ขบกัดลูกอัณฑะเอาทีเดียว.

เมื่อพระนางรุจาราชธิดาจะทรงแสดงชาติอื่น ๆ จึงทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ครองวิเทหรัฐ กระหม่อมฉันจุติจากชาติเป็นลิงนั้นแล้ว ได้เกิดเป็นโคในทสันนรัฐ ถูกเขาตอน มีกำลังแข็งแรง กระหม่อมฉันต้องเทียมยานอยู่สิ้นกาลนาน นั่นเป็นผลของกรรม คือ การที่กระหม่อมฉันคบชู้ภรรยาผู้อื่น ข้าแต่พระองค์ผู้ครองวิเทหรัฐ กระหย่อมฉันจุติจากชาติเป็นโคนั้นแล้ว มาบังเกิดเป็นกระเทยในตระกูลที่มีโภคสมบัติมากในแคว้นวัชชี จะได้เกิดเป็นมนุษย์ยากจริงๆ นั่นเป็นผลแห่งกรรม คือ การที่กระหม่อมฉันคบชู้ภรรยาผู้อื่น ข้าแต่พระองค์ผู้ครองวิเทหรัฐ กระหม่อมฉันจุติจากชาติเป็นกระเทยนั้นแล้ว ได้ไปบังเกิดเป็นนางอัปสรในนันทนวัน ณ ดาวดึงส์พิภพ มีวรรณะน่าใคร่ มีผ้าและอาภรณ์อันวิจิตร สวมกุณฑลแก้วมณี เป็นผู้ฉลาดในการฟ้อนรำขับร้อง เป็นบาทบริจาริกาของท้าวสักกะ ข้าแต่พระองค์ผู้ครองวิเทหรัฐ เมื่อกระหม่อนฉันอยู่ในดาวดึงส์พิภพนั้น ระลึกชาติแม้ในอนาคตได้อีก ๗ ชาติที่กระหม่อมฉันจุติจากดาวดึงส์พิภพนั้นแล้ว จักไปเกิด ต่อไป กุศลที่กระหม่อมฉันทำไว้ในเมืองโกสัมพีตามมาให้ผล กระหม่อมฉันจุติจากดาวดึงส์พิภพนั้นแล้ว ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ ข้าแต่พระมหาราชา

กระหม่อมฉันเป็นผู้อันชนทั้งหลายสักการะแล้วเป็นนิตย์ตลอด ๗ ชาติ กระหม่อมฉันไม่พ้นจากความเป็นหญิงตลอด ๖ ชาติ ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐชาติที่ ๗ กระหม่อมฉันจักได้เกิดเป็นเทวดาผู้ชาย เป็นเทพบุตร ผู้มีฤทธิ์มาก เป็นผู้สูงสุดในหมู่เทวดา แม้วันนี้นางอัปสรทั้งหลายก็ยังร้อยดอกไม้เป็นพวงมาลัย อยู่ในนันทนวัน เทพบุตรนามว่าชวะสามีกระหม่อมฉัน ยังรับพวงมาลัยอยู่ ๑๖ ปีในมนุษย์นี้ราวครู่หนึ่งของเทวดา ๑๐๐ ปีในมนุษย์เป็นคืนหนึ่งวันหนึ่งของเทวดา ดังที่ได้กราบทูลให้ทรงทราบมานี้ กรรมทั้งหลายย่อมติดตามไปทุก ๆ ชาติ แม้ตั้งอสงไขยด้วยว่ากรรมจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม (ยังไม่ให้ผลแล้ว) ย่อมไม่พินาศไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทสนฺเนสุ** แปลว่า ในทสันนรัฐ. บทว่า **ปสุ** แปลว่า เป็นโค. บทว่า **อหุ** แก้เป็น อโหสิ แปลว่า ได้เป็นแล้ว. บทว่า นิลุจฺฉิโต ความว่า ในกาลที่หม่อมฉันเป็นลูกโคนั้นเองพวกเขาได้ตอนพืชของหม่อมฉันด้วยคิดว่าจักเป็นที่ชอบใจด้วยประการฉะนี้ หม่อมฉันนั้นถูกเขาตอนแล้ว คือเป็นเหมือนคนมีกำลังดีถูกถอนพืชฉะนั้น. บทว่า วชฺชีสุ กุลมาคโต นี้พระนางรุจาราชธิดาแสดงว่า หม่อนฉันจุติจากกำเนิดโคแล้วบังเกิดในตระกูลคนผู้มีโภคะมากตระกูลหนึ่งในแคว้นวัชชี. ด้วยบทว่า หม่อมฉัน น ปุมา นี้ท่านกล่าวหมายถึงกระเทย. **ภวเน ตาวตึสาหํ** ความว่า หม่อมฉันเกิดในภพดาวดึงส์. บทว่า **ตตฺถ ฐิตาหํ เวเทห สรามิ ชาติโย อิมา** ความว่า ได้ยินว่า พระนางรุจานั้นอยู่ในเทวโลกนั้นตรวจดูอยู่ว่า เรา

มาสู่เทวโลกเห็นปานนี้ มาจากไหนหนอ ? เห็นแล้วซึ่งความเกิดในเทวโลกนั้น เพราะจุติจากความเป็นกระเทยในตระกูลที่มีโภคะมาก ในแคว้นวัชชี จากนั้น พระนางรุจาราชธิดาตรวจดูว่า เพราะกรรมอะไรหนอ เราจึงบังเกิดในที่อันน่ารื่นรมย์เช่นนี้ เห็นแล้วซึ่งกุศลมีทานที่ตนทำแล้วเป็นต้น ทำให้บังเกิดในตระกูลเศรษฐีในกรุงโกสัมพี ตรวจดูว่า เราบังเกิดในอัตภาพเป็นกระเทย ในภพอดีตเป็นลำดับ มาแต่ที่ไหน ดังนี้ ได้รู้แล้วว่าตนเคยเสวยทุกข์ใหญ่ในกำเนิดโค ในทสันนรัฐ เมื่อหวลระลึกถึงชาติต่อจากนั้น ได้เห็นตนถูกตอนในกำเนิดลิง เมื่อหวลระลึกชาติถัดจากนั้น จึงหวลระลึกถึงภาวะที่ตนถูกตอนพืชในกำเนิดแพะ ในภินนาคตะรัฐ เมื่อหวลระลึกถัดจากชาตินั้นได้ระลึกถึงภาวะที่ตนบังเกิดในโรรุวนรก ลำดับนั้นเมื่อพระนางรุจาราชธิดาระลึกถึงภาวะที่ตนหมกไหม้ในนรก และทุกข์ที่ตนเสวยในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ความกลัวจึงเกิดขึ้น. ลำดับนั้น พระนางรุจาราชธิดา เมื่อหวลระลึกถึงชาติที่ ๖ ว่า เราเสวยทุกข์เห็นปานนี้เพราะกรรมอะไรหนอ จึงเห็นกัลยาณกรรมที่ตนกระทำในกรุงโกสัมพีในชาตินั้น แล้วทรงตรวจดู ชาติที่ ๗ ได้เห็นกรรมคือ การคบชู้กับภรรยาคนอื่นที่ตนทำเพราะอาศัยมิตรชั่วในมคธรัฐ จึงได้รู้ว่าเราเสวยทุกข์ใหญ่นั้น เพราะผลแห่งกรรมนั้น. ลำดับนั้นพระนางจึงตรวจดูว่า เราจุติจากชาตินี้แล้ว จักบังเกิดในภพไหนในอนาคต ได้รู้ว่า เราจักบังเกิดเป็นบาทบริจาริกาของท้าวสักกเทวราชนั่นแลอีก ดำรงอยู่ตลอดชีวิต. เมื่อพระนางได้ตรวจดูบ่อยๆ อย่างนี้ ได้ทราบว่าในอัตภาพที่ ๗ จักบังเกิดเป็นบาทบริจาริกาของท้าวสักกเทวราชนั่นแล. ส่วนชาติที่ ๔ และ ๕ ก็เหมือนกัน รู้ว่าเราจักบังเกิดเป็นอัครมเหสีของชวนะเทพบุตรในเทวโลกนั้นนั่นเอง แล้วตรวจดูถัดจากชาตินั้นไป รู้ว่าในอัตภาพที่ ๖ เราจุติจากภพดาวดึงส์นี้แล้ว จักบังเกิดในพระครรภ์ของพระอัครมเหสีของพระเจ้าอังคติราช เราจักมีนามว่า รุจา ดังนี้

จึงตรวจดูว่า ถัดจากชาตินั้นจักบังเกิด ณ ที่ไหน รู้ว่าในชาติที่ ๗ จุติจากชาตินั้นแล้ว จักบังเกิดเป็นเทพบุตร ผู้มีฤทธิ์มากในภพดาวดึงส์ จักพ้นจากความเป็นหญิง เพราะเหตุนั้น พระนางรุจาราชธิดาจึงตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงครอบครองวิเทหรัฐ หม่อมฉันอยู่ที่นั้นระลึกชาติได้ ๗ ชาติ แม้ในอนาคตจุติจากชาตินี้ไปก็ระลึกได้ ๗ ชาติเหมือนกัน. บทว่า **ปริยาคตํ** ความว่า โดยปริยาย ท่องเที่ยวไปมาตามวาระของตน. บทว่า **สตฺต ชจฺจา** ความว่า พระนางตรัสว่า ๗ ชาติ คือในเทวโลก ๕ ชาติกับชาติที่เป็นกระเทยในแคว้นวัชชี และในชาติที่ ๖ นี้พระนางทรงแสดงไว้ว่า หม่อมฉันเป็นผู้อันเขาบูชาสักการะเป็นนิตย์ตลอด ๗ ชาตินั้น. บทว่า **ฉฏฺฐา ว คติโย** นี้ พระนางกล่าวว่า เราจักไม่พ้นความเป็นหญิง ตลอด ๖ คติเหล่านี้ คือในเทวโลก ๕ คติ และในชาตินี้ ๑ คติ. บทว่า **สตฺตมี จ** ความว่า จุติต่อจากนั้นแล้ว เป็นชาติที่ ๗. บทว่า **สนฺตานมยํ** ความว่า มีความสืบต่อที่ตนทำด้วยอำนาจขั้วเดียวกันเป็นต้น. บทว่า **คนฺเถนฺติ** ความว่า เป็นเหมือนสืบต่อด้วยกัน. เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้ทุกวันนี้นางบำเรอของเรา ก็ไม่รู้ความจุติของเราในนันทนวัน ย่อมร้อยพวงมาลัยเพื่อประโยชน์แก่เราเท่านั้น. บทว่า **โส เม มาลํ ปฏิจฺฉติ** ความว่า ดูก่อนมหาราชเจ้า โดยชาติอันเป็นลำดับเทพบุตรนามว่า ชวะ ผู้เป็นสวามีของหม่อมฉันย่อมรับพวงดอกไม้ที่หล่นจากต้น. บทว่า **โสฬส** ความว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ว่าโดยชาติของหม่อมฉันจนบัดนี้ได้ ๑๖ ปี แต่กาลประมาณเท่านี้เหมือนกับกาลครู่หนึ่งของเทวดา ก็เพราะเหตุนั้นหญิงบำเรอเหล่านั้น จึงไม่รู้แม้ถึงการจุติของหม่อมฉัน ยังคงร้อยพวงมาลัยเพื่อ หม่อมฉันอยู่เชียว. บทว่า มานุสึ ความว่า อาศัยการนับปีของมนุษย์. บทว่า **สรโทสตํ** ความว่า เป็น ๑๐๐ ปี (ของมนุษย์) เทวดาทั้งหลายมีอายุยืนอย่างนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ด้วยเหตุนี้ ขอพระองค์จงทรงทราบปรโลก กรรมดีและกรรมชั่วว่ามีอยู่. บทว่า **อนฺเวนฺติ** ความว่า กรรมดีและกรรมชั่วย่อมติดตามเราไปทุก ๆ ชาติ

อย่างนี้. บทว่า **น หิ กมฺมํ วินสฺสติ** ความว่า ทิฏฐเวทนียกรรม ย่อมให้ผลในอัตภาพนั้นนั่นเอง อุปปัชชเวทนียกรรม ย่อมให้ผลในอัตภาพถัดไป ส่วนอปราปรเวทนียกรรมไม่ให้ผล จักไม่พินาศไป พระนางรุจาราชธิดาทรงหมายเอาอปราปรเวทนีกรรมนั้น จึงตรัสว่า กรรมจักไม่พินาศไปแล ดังนี้แล้วจึงตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ เพราะผลแห่งกรรมที่หม่อมฉันทำชู้กับภรรยาของคนอื่น หม่อมฉันจึงหมกไหม้ในนรก แล้วเสวยทุกข์อย่างใหญ่ในกำเนิดสัตว์เดียรฉาน ถ้าแม้บัดนี้ พระองค์ทรงเชื่อถ้อยคำของคุณาชีวก จักกระทำอย่างนี้ พระองค์ก็จักเสวยทุกข์ เหมือนที่หม่อมฉันเสวยแล้วนั่นแล เพราะเหตุนั้นพระองค์อย่าได้ทรงกระทำอย่างนั้นเลย.

ลำดับนั้น พระนางรุจาราชธิดา เมื่อจะทรงแสดงธรรมให้ยิ่งขึ้นไปแก่พระราชบิดานั้นจึงตรัสว่า

ชายใดปรารถนาเป็นบุรุษทุก ๆ ชาติไป ก็พึงเว้น
ภรรยาผู้อื่นเสีย เหมือนบุคคลล้างเท้าสะอาดแล้วเว้น
จากเปือกตม ฉะนั้น หญิงใดปรารถนาเป็นบุรุษทุก ๆ
ชาติไป ก็พึงยำเกรงสามี เหมือนนางเทพอัปสรผู้เป็น
บาทบริจาริกายำเกรงพระอินทร์ ฉะนั้น ผู้ใดปรารถนา
โภคทรัพย์ อายุ ยศและสุขอันเป็นทิพย์ก็พึงเว้นบาป
ทั้งหลายประพฤติแต่สุจริตธรรม ๓ อย่าง สตรีก็ตาม
บุรุษก็ตาม ควรเป็นผู้ไม่ประมาทด้วยกาย วาจา ใจ
มีปัญญาเครื่องพิจารณาเพื่อประโยชน์ของตน นรชน
เหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลกนี้ ที่เป็นคนมียศ มีโภคทรัพย์
บริบูรณ์ทุกอย่าง นรชนเหล่านั้นได้สั่งสมกรรมดีไว้
ในปางก่อนแล้วโดยไม่ต้องสงสัย สัตว์ทั้งปวงล้วนมี
กรรมเป็นของตัว ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอพระ-

องค์ทรงพระราชดำริด้วยพระองค์เองเถิด ข้าแต่
พระจอมชน พระสนม (ผู้ทรงโฉมงดงาม) ปานดัง
นางเทพอัปสรผู้ประดับประดาคลุมกายด้วยตาข่ายทอง
เหล่านี้ พระองค์ทรงได้มาเพราะผลแห่งกรรมอะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โหตุ** แปลว่า เพื่อเป็น. บทว่า **สพฺพสมนฺตโภคา** แปลว่า มีโภคะทุกอย่างบริบูรณ์. บทว่า **สุจิณฺณ** ได้แก่ สั่งสมไว้ด้วยดีคือกระทำกัลยาณกรรม. บทว่า กมฺมสฺสกา เส ความว่า มีกรรมเป็นของแห่งตน คือเสวยผลของกรรมที่ตนทำนั่นเอง ไม่ใช่กรรมที่มารดาบิดาทำแล้วให้ผลแก่บุตรธิดา ไม่ใช่กรรมที่บุตรธิดาเหล่านั้นทำแล้วให้ผลแก่มารดาบิดา กรรมที่คนนอกนั้นกระทำจะให้ผลแก่คนนอกนั้นอย่างไร ? ศัพท์ว่า **อิงฺฆ** เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่าประท้วง. บทว่า **อนุจินฺเตสิ** แปลว่า พึงคิดบ่อยๆ. บทว่า **ยา เม อิมา** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ อันดับแรกพึงคิดด้วยตนเองดังนี้ว่า หญิงที่บำรุงบำเรอพระองค์ผู้สมมติเทพ อันพระองค์นอนหลับได้ หรือได้มาเพราะกระทำการปล้นในหนทาง หรือตัดช่องย่องเบาเป็นต้นได้มา หรือได้มาเพราะอาศัยกัลยาณกรรมเป็นต้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้นจึงตรัสว่า

พระนางรุจาราชกัญญา ยังพระเจ้าอังคติราช
ชนกนาถให้ทรงยินดี พระราชกุมารีผู้มีวัตรอันดีงาม
กราบทูลทางสุคติแก่พระชนกนาถ ประหนึ่งบอกทาง
ให้แก่คนหลงทาง และได้กราบทูลข้อธรรมถวายโดย
นัยต่าง ๆ ด้วยประการฉะนี้แล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิจฺเจวฺ** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระราชกัญญานั้น ทรงยังพระราชบิดา ให้ทรงยินดีด้วยถ้อยคำอันไพเราะเห็นปานนี้ ด้วยประการฉะนี้. ทูลบอกทางสุคติแด่พระชนกนาถนั้น เหมือน

คนบอกหนทางแก่คนหลงทางฉะนั้น. และเมื่อจะทรงกล่าวธรรมแก่พระชนก-นาถนั่นแหละได้ทรงกล่าวสุจริตธรรมด้วยนัยต่าง ๆ. บทว่า **สุพฺพตา** แปลว่า ผู้มีวัตรอันดีงาม.

พระนางรุจาราชธิดา ได้ทูลเล่าถึงชาติที่ตนเกิดมาแล้วในอดีต และแสดงธรรมถวายแด่พระชนกนาถ ตั้งแต่เช้าตลอดคืนยังรุ่งแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์อย่าทรงถือถ้อยคำของคนเปลือยกาย ผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิเลย โลกนี้มี โลกหน้ามี สมณพราหมณ์มี ผลของความดีความชั่วก็มี ขอพระองค์จงทรงเชื่อฟังคำของกัลยาณมิตร เช่นกระหม่อมฉันกล่าวนี้เถิด อย่าได้ทรงแล่นไปในที่มิใช่ท่าเลย แม้เมื่อพระนางรุจาราชธิดา กราบทูลถึงอย่างนี้ ก็ไม่อาจปลดเปลื้องพระชนกจากมิจฉาทิฏฐิได้ ส่วนพระเจ้าอังคติราชทรงสดับวาจาอันไพเราะ ของพระราชธิดานั้นแล้ว ทรงปลื้มพระราชหฤทัยจริงอยู่ มารดาบิดา ย่อมรักเอ็นดูถ้อยคำของบุตรที่รัก แต่คำพูดนั้นหาทำให้บิดาละมิจฉาทิฏฐิได้ไม่. แม้ชาวพระนครก็ลือกระฉ่อนกันว่า พระนางรุจาราชธิดาทรงแสดงธรรมหวังจะให้พระชนกละมิจฉาทิฏฐิ มหาชนพากันดีใจว่า พระราชธิดาเป็นบัณฑิต ปลดเปลื้องมิจฉาทิฏฐิพระชนกได้แล้ว จักถึงความสวัสดีแก่ชาวพระนครทั้งหลาย. พระนางรุจาราชธิดา เมื่อไม่อาจปลุกพระชนกให้ตื่นได้ก็ไม่ทรงละความพยายามเลย ทรงดำริหาช่องทางต่อไปว่า จักหาอุบายอย่างใดอย่างหนึ่ง มากระทำความสวัสดีแก่พระชนก แล้วประคองอัญชลีกรรมขึ้นเหนือพระ-เศียร นมัสการทิศทั้ง ๑๐ แล้วทรงอธิษฐานว่า ในโลกนี้ ย่อมมีสมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรม มีท้าวโลกบาล ท้าวมหาพรหมเป็นผู้บริหารโลก ข้าพเจ้าขอเชิญท่านเหล่านั้นมาปลดเปลื้องมิจฉาทิฏฐิของพระชนกนาถของข้าพเจ้าด้วยกำลังตน เมื่อพระคุณของพระชนกนาถไม่มี ขอเชิญด้วยคุณด้วยกำลังและด้วยความสัจของข้าพเจ้า จงมาช่วยปลดเปลื้องความเห็นผิดนี้ จงได้มาทำความสวัสดีแก่สากลโลก.

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ได้เป็นมหาพรหมนามว่า นารทะ ก็ธรรมดาพระโพธิสัตว์ มีอัธยาศัยใหญ่ด้วยเมตตาภาวนา เที่ยวตรวจดูโลกตามกาลอันสมควร เพื่อจะดูเหล่าสัตว์ผู้ปฏิบัติดีและปฏิบัติชั่ว ในวันนั้น ท่านตรวจดูโลก เห็นพระนางรุจาราชธิดานั้น กำลังนมัสการเหล่าเทวดาผู้บริหารโลก เพื่อจะปลดเปลื้องพระชนกนาถจากมิจฉาทิฏฐิ จึงมาดำริว่า คนอื่นเว้นเราเสีย ย่อมไม่สามารถเพื่อจะปลดเปลื้องมิจฉาทิฏฐิ พระเจ้าอังคติราชนั้นได้ วันนี้เราควรจะไปกระทำการสงเคราะห์ราชธิดาและกระทำความสวัสดี แก่พระราชาพร้อมด้วยบริวารชนแต่จะไปด้วยเพศอะไรดีหนอ เห็นว่า เพศบรรพชิตเป็นที่รักเป็นที่เคารพ มีวาจาเป็นที่เชื่อฟัง ยึดถือของพวกมนุษย์ เพราะฉะนั้น เราจะไปด้วยเพศบรรชิต ครั้นตกลงใจฉะนี้แล้ว ก็แปลงเพศเป็นมนุษย์ มีวรรณะดังทองคำ น่าเลื่อมใสผูกชฎามณฑลอันงามจับใจ ปักปิ่นทองไว้ในระหว่างชฎา นุ่งผ้าพื้นแดงไว้ภายใน ทรงผ้าเปลือกไม้ ย้อมฝาดไว้ภายนอก กระทำเฉวียงบ่าผ้าหนังเสือ อันแล้วไปด้วยเงิน ซึ่งขลิบด้วยดาวทอง แล้วเอาภิกขาภาชนะทองใส่สาแหรกอันประดับด้วยมุกดาช้าง ๑ เอาคนโทน้ำแก้วประพาฬใส่ในสาแหรกอีกข้าง ๑ เสร็จแล้วก็ยกคานทองอันงามงอนขึ้นวางเหนือบ่า แล้วเหาะมาโดยอากาศ ด้วยเพศแห่งฤาษีนี้ ไพโรจน์โชติช่วง ประหนึ่งพระจันทร์ (เพ็ญ) ลอยเด่นบนพื้นอากาศ เข้าสู่พื้นใหญ่แห่งจันทกปราสาท ได้ยืนอยู่ ณ เบื้องพระพักตร์พระเจ้าอังคติราช.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศความนั้นจึงตรัสว่า

ในกาลนั้น นารทมหาพรหมตรวจดูชมพูทวีป
ได้เห็นพระเจ้าอังคติราชผู้ทรงมีความเห็นผิด จึงมา
จากพรหมโลกถึงถิ่นมนุษย์ ลำดับนั้น นารทมหา-
พรหมได้ยืนอยู่ที่ปราสาทเบื้องพระพักตร์แห่งพระเจ้า

วิเทหราช ก็พระนางรุจาราชธิดาเห็นนารทฤาษีนั้นมา
ถึง จึงนมัสการ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อทฺทส** ความว่า นารทมหาพรหม ผู้สถิตอยู่ในพรหมโลกนั่นแล ได้เพ่งดูชมพูทวีป ได้เห็นพระเจ้าอังคติราช ผู้ยึดถือความเห็นผิด ในสำนักของคุณาชีวก อธิบายว่า เพราะเหตุนั้นจึงมา. บทว่า **ตโต ปติฏฺฐา** ความว่า แต่นั้น พรหมนั้นเมื่อจะแสดงรอย ในที่ไม่มีรอยนั้น ในปราสาทนั้น เบื้องพระพักตร์ของพระราชานั้น ผู้แวดล้อมไปด้วยหมู่อำมาตย์ประทับอยู่ จึงยืนอยู่บนอากาศ. บทว่า **อนุปฺปตฺตึ** แปลว่า ถึงแล้ว ต่อมาถึงแล้ว. บทว่า **อิสึ** ความว่า พระศาสดาตรัสเรียกว่า **อิสึ** เพราะมาด้วยเพศแห่งฤาษี. บทว่า **อวนฺทถ** ความว่า พระนางรุจาราชธิดานั้น ทรงยินดีร่าเริงว่า ท้าวเทวราชนั้น จักมาทำความกรุณาในพระชนกนาถของเรา ด้วยความอนุเคราะห์แก่เรา ดังนี้จึงน้อมกายลงนมัสการนารทมหาพรหม เหมือนต้นกล้วยทองที่ถูกลมพัดต้องฉะนั้น.

ฝ่ายพระราชา พอเห็นนารทมหาพรหม ถูกเดชแห่งพรหมคุกคามแล้ว ไม่สามารถจะทรงดำรงอยู่บนราชอาสน์ของพระองค์ได้ จึงเสด็จลงจากราชอาสน์ประทับยืนอยู่ที่พื้น แล้วตรัสถามพระนารทะถึงเหตุที่เสด็จมา และนามและโคตร.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศความนั้นจึงตรัสว่า

ครั้งนั้น พระราชาทรงหวาดพระทัยเสด็จลง
จากราชอาสน์ เมื่อจะตรัสถามนารทฤาษี ได้ตรัส
พระดำรัสนี้ว่า ท่านมีผิวพรรณงามดังเทวดา ส่องรัศมี
สว่างไสวไปทั่วทิศ ดังพระจันทร์ ท่านมาจากไหน
หนอ ข้าพเจ้าถามแล้ว ขอท่านจงบอกนามและใคร
แก่ข้าพเจ้า คนในมนุษยโลกย่อมรู้จักท่านอย่างไรหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พฺยมฺหิตมานโส** ได้แก่ เป็นผู้มีจิตคิดกลัว. บทว่า **กุโต นุ** ความว่า พระราชาทรงสำคัญว่า ผู้นี้ชรอยว่า เป็นวิชาธรบ้างหรือหนอ จึงไม่ทรงไหว้เลย ถามอย่างนี้.

ลำดับนั้น นารถฤาษี คิดว่า พระราชานี้สำคัญว่า ปรโลกไม่มี เราจักถามเฉพาะปรโลกแก่พระราชานั้นก่อน ดังนี้แล้วจึงกล่าวคาถาว่า

อาตมภาพมาจากเทวโลกเดี๋ยวนี้เอง ส่องรัศมี
สว่างจ้าไป ทั่วทิศดังพระจันทร์ มหาบพิตรตรัสถาม
แล้ว อาตมภาพขอถวายพระพรนามและโคตรให้ทรง
ทราบ คนทั้งหลายเขารู้จักอาตมภาพ โดยนามว่า
นารทะ และโดยโคตรว่ากัสสปะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เทวโต** แปลว่า จากเทวโลก. บทว่า **นารโท กสฺสโป จ** ความว่า คนทั้งหลายรู้จักอาตมภาพโดยชื่อว่า นารทะ และโดยโคตรว่า กัสสปะ.

ลำดับนั้น พระเจ้าอังคติราชทรงพระดำริว่า เรื่องปรโลกเราจักไว้ถามภายหลัง เราจักถามถึงเหตุที่เธอได้ฤทธิ์เสียก่อน แล้วจึงตรัสคาถาว่า

สัณฐานของท่าน การที่ท่านเหาะไป และยืน
อยู่บนอากาศได้น่าอัศจรรย์ ดูก่อนท่านนารทะ ข้าพ-
เจ้าขอถามความนี้กะท่าน เออ เพราะเหตุอะไร ท่าน
จึงมีฤทธิ์เช่นนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยาทิสญฺจ ความว่า สัณฐานของท่านเป็นเช่นใด ท่านเหาะไป และยืนอยู่บนอากาศได้อย่างไร นี้น่าอัศจรรย์.

ลำดับนั้น ท่านนารทฤาษีจึงทูลว่า

คุณธรรม ๔ ประการนี้คือ สัจจะ ๑ ธรรมะ ๑ ทมะ ๑ จาคะ ๑ อาตมภาพได้ทำไว้ในภพก่อน เพราะคุณธรรมที่อาตมภาพเสพมาดีแล้วนั้นนั่นแล อาตมภาพจึงไปไหน ๆ ได้ตามความปรารถนาเร็วทันใจ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สจฺจ** ได้แก่ วจีสัจจะ. บทว่า **ธมฺโม จ** ได้แก่ สุจริตธรรม ๓ ประการ และฌานธรรมอันเกิดแต่การบริกรรมกสิณ. บทว่า **ทโม** ได้แก่ การฝึกอินทรีย์. บทว่า **จาโค** ได้แก่ การสละกิเลสและการสละไทยธรรม. ด้วยบทว่า **ปกตา ปุราณา** ท่านแสดงว่า เราได้กระทำไว้ในภพก่อน. บทว่า **เตเหว ธมฺเมหิ สุเสวิเตหิ** ความว่า ด้วยคุณธรรมทั้งปวงนั้น ซึ่งอาตมภาพได้เสพดีแล้ว คือได้อบรมมาแล้ว. บทว่า **มโนชโว** แปลว่า เร็วทันใจ. บทว่า **เยน กามํ คโตสฺมิ** ความว่า อาตมภาพจะไปในแดนของเทวดา และแดนของมนุษย์ได้ตามความปรารถนา.

แม้เมื่อพระโพธิสัตว์กราบทูลอย่างนี้ พระเจ้าอังคติราชก็ไม่ทรงเชื่อปรโลก เพราะทรงยึดถือมิจฉาทิฏฐิเสียมั่นดีแล้ว จึงตรัสคาถาว่า ผลของบุญมีอยู่หรือ แล้วจึงตรัสคาถานี้ว่า

เมื่อท่านบอกความสำเร็จแห่งบุญ ชื่อว่าท่านบอกความอัศจรรย์ ถ้าแลเป็นจริงอย่างท่านกล่าว ดูก่อนท่านนารทะ ข้าพเจ้าขอถามเนื้อความนี้กะท่าน ข้าพเจ้าถามแล้ว ขอท่านจงพยากรณ์ให้ดี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุญฺญสิทฺธึ** ความว่า ท่านเมื่อจะบอกความสำเร็จแห่งบุญ คือความที่บุญให้ผล ชื่อว่าท่านย่อมบอกความอัศจรรย์.

นารทฤาษีจึงทูลว่า

ขอถวายพระพร ข้อใดพระองค์ทรงสงสัย เชิญ
มหาบพิตรตรัสถามข้อนั้นกะอาตมภาพเถิด อาตมภาพ
จะถวายวิสัชนาให้มหาบพิตรทรงสิ้นสงสัยด้วยนัย
ด้วยญายธรรม และด้วยเหตุทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตเวส อตฺโถ** ความว่า อันข้อความที่พระองค์จะพึงถามนั้น. บทว่า **ยํ สํ สยํ** ความว่า พระองค์สงสัยในอรรถข้อใดข้อหนึ่ง พระองค์จงถามความข้อนั้นกะอาตมภาพเถิด. บทว่า **นิสฺสํ สยตํ** ความว่า อาตมภาพจะนำให้พระองค์หมดความสงสัย. บทว่า **นเยหิ** ได้แก่ ด้วยคำอันเป็นเหตุ. บทว่า **ญาเยหิ** ได้แก่ ด้วยญาณ. บทว่า **เหตุภิ** ได้แก่ ด้วยปัจจัย. อธิบายว่า อาตมภาพจะไม่กราบทูลโดยเหตุ เพียงปฏิญาณไว้เท่านั้น จักกระทำให้พระองค์หมดความสงสัย ด้วยการกำหนดด้วยญาณแล้วกล่าวเหตุ และด้วยปัจจัยอันเป็นเหตุให้ธรรมเหล่านั้นตั้งขึ้น.

ดูก่อนท่านนารทะ ข้าพเจ้าขอถามเนื้อความนี้
กะท่าน ท่านถูกถามแล้วอย่าได้กล่าวมุสากะข้าพเจ้า ที่
คนพูดกันว่า เทวดามี มารดาบิดามี ปรโลกมีนั้น
เป็นจริงหรือ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชโน ยมาห** ความว่า พระเจ้าอังคติราชถามว่า ข้อที่พูดกันอย่างนี้ว่า เทวดามี มารดาบิดามี ปรโลกมี ทั้งหมดมีอยู่จริงหรือ ?.

พระนารทฤาษีจึงกราบทูลว่า

ที่เขาพูดกันว่า เทวดามี มารดาบิดามี และ
ปรโลกมีนั้น เป็นจริงทั้งนั้นแต่นรชนผู้หลงงมงายใคร่
ในกามทั้งหลาย จึงไม่รู้ปรโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อตฺเถว** ความว่า ดูก่อนมหาบพิตร เทวดามี มารดาบิดามี. ที่นรชนพูดกันว่า ปรโลกมี แม้นั้นก็อยู่จริงทีเดียว. บทว่า **น วิทู** ความว่า นรชนผู้ติดอยู่ในกามและหลงงมงายเพราะโมหะ จึงไม่รู้ คือย่อมไม่ทราบปรโลก.

พระเจ้าอังคติราชได้ทรงสดับดังนั้น จึงทรงพระสรวลตรัสว่า

ดูก่อนนารทะ ถ้าท่านเชื่อว่าปรโลกมีจริง สถาน ที่อยู่ในปรโลกของเหล่าสัตว์ผู้ตายไปแล้วก็ต้องมี ท่าน จงให้ทรัพย์ ๕๐๐ กหาปณะแก่ข้าพเจ้าในโลกนี้ ข้าพเจ้าจะใช้ให้ท่านหนึ่งพันกหาปณะในปรโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิเวสนํ** ได้แก่ สถานที่เป็นที่อยู่อาศัย. บทว่า **ปญฺจสตานิ** แปลว่า ๕๐๐ กหาปณะ.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ เมื่อจะกล่าวติเตียนในท่ามกลางบริษัทจึงทูลว่า

ถ้าอาตมภาพรู้ว่ามหาบพิตรทรงมีศีลทรงรู้ความประสงค์ของสมณพราหมณ์ อาตมภาพก็จะให้มหาบพิตรทรงยืมสัก ๕๐๐ แต่มหาบพิตรหยาบช้า ทรงจุติจากโลกนี้แล้ว จะต้องไปอยู่ในนรกใครจะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลกเล่า ผู้ใดในโลกนี้เป็นผู้ไม่มีศีลธรรม ประพฤติชั่วเกียจคร้าน มีกรรมอันหยาบช้า บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่ให้หนี้ในผู้นั้น เพราะจะไม่ได้ทรัพย์คืนจากคนเช่นนั้น ส่วนบุคคลผู้ขยันหมั่นเพียร มีศีล รู้ความประสงค์ คนทั้งหลายรู้แล้ว ย่อมเอาโภคทรัพย์มาเชื้อเชิญเอง ด้วยคิดว่า ผู้นี้ทำการงานเสร็จแล้ว พึงนำมาใช้ให้.

บรรดาบทเหล่านั้นบทว่า **ชญฺญาม เจ** ความว่า ถ้าอาตมภาพรู้ว่ามหาบพิตรเป็นผู้มีศีล รู้ความประสงค์ คือรู้ว่า สมณพราหมณ์ผู้ทรงธรรมมีความต้องการด้วยสิ่งนี้ ในเวลานี้ เป็นผู้กระทำกิจนั้น ๆ ชื่อว่ารู้ความประสงค์ เมื่อเช่นนี้อาตมภาพจึงยอมให้ทรัพย์แก่ท่าน ๕๐๐ กหาปณะ แต่มหาบพิตรเป็นคนหยาบช้า ทารุณ ยึดถือมิจฉาทิฏฐิกำจัดทานและศีล ผิดในภรรยาของคนอื่น จุติจากโลกนี้แล้วจักเกิดในนรก ใครจะไปในนรกนั้นทวงเอาทรัพย์กะมหาบพิตร ผู้หยาบช้าผู้อยู่ในนรกว่า ท่านจงให้ทรัพย์ ๑,๐๐๐ กหาปณะ ด้วยอาการอย่างนี้. บทว่า **ตถาวิธมฺหา** ความว่า คนเช่นนั้นชื่อว่าจะมาทวงหนี้ที่ให้แล้วย่อมไม่มี. บทว่า ทกฺขิ ได้แก่ ฉลาดในการยังทรัพย์ให้เกิด บทว่า **ปุนมาหเรสิ** ความว่า ท่านทำกรรมของตนแล้วยังทรัพย์ให้เกิด แล้วนำทรัพย์ที่มีอยู่มาให้เราอีก. บทว่า **นิมนฺตยนฺติ** ความว่า คนทั้งหลายย่อมเชื้อเชิญด้วยโภคทรัพย์แม้ด้วยตนเอง.

พระเจ้าอังคติราชอันพระนารทฤาษีกล่าวข่มขู่ด้วยประการฉะนี้ ก็หมดปฏิภาณที่จะตรัสโต้ตอบ. มหาชนต่างพากันร่าเริงยินดี เล่าลือกันทั่วพระนครว่า วันนี้ท่านนารทฤาษีผู้เป็นเทพมีฤทธิ์มาก ปลดเปลื้องมิจฉาทิฏฐิพระเจ้าอยู่หัวได้. ด้วยอานุภาพของพระมหาสัตว์ ชนชาวมิถิลาผู้อยู่ไกลแม้ตั้งโยชน์ก็ได้ยินพระธรรมเทศนาของพระมหาสัตว์ในขณะนั้นสิ้นด้วยกันทุกคน. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงคิดว่า พระราชานี้ยึดมิจฉาทิฏฐิเสียมั่นแล้ว จำเราจะต้องคุกคามด้วยภัยในนรก ให้ละมิจฉาทิฏฐิแล้วให้ยินดีในเทวโลกอีกภายหลัง ดังนี้แล้วจึงกราบทูลว่า ขอถวายพระพร ถ้าพระองค์ยังไม่ทรงละทิฏฐิไซร้ ก็จักต้องเสด็จสู่นรกซึ่งเต็มไปด้วยทุกขเวทนา แล้วเริ่มกล่าวนิรยกถาว่า

ขอถวายพระพร มหาบพิตรเสด็จไปจากที่นี่แล้ว
จักทอดพระเนตรเห็นพระองค์เองอยู่ในนรกนั้น ซึ่งถูก
ฝูงการุมยื้อแย่งฉุดคร่าอยู่ ใครเล่าจะไปทวงทรัพย์พัน
หนึ่งในปรโลก กะมหาบพิตรผู้ตกอยู่ในนรก ถูกฝูง
กา ฝูงแร้ง ฝูงสุนัข รุมกัดกิน ตัวขาด กระจัด-
กระจาย เลือดไหลโทรม.

ก็แล ครั้นพระนารทฤาษี พรรณนาถึงนรกอันเต็มไปด้วยฝูงกาและนกเค้าแก่ท้าวเธอแล้ว จึงกราบทูลว่า ถ้าพระองค์ไม่ไปเกิดในที่นั้น ก็จักบังเกิดในโลกันตนรก เพื่อจะทูลชี้แจงโลกันตนรกนั้นถวายจึงกล่าวคาถาว่า

ในโลกกันตนรกนั้นมืดที่สุด ไม่มีพระจันทร์และ
พระอาทิตย์ โลกันตรกมืดตื้ออยู่ทุกเมื่อน่ากลัว กลาง
คืนกลางวัน ไม่ปรากฏ ผู้ต้องการทรัพย์คนไรเล่า จะ
พึงเที่ยวไปในสถานที่เช่นนั้นได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนฺธตมํ** ความว่า ดูก่อนมหาบพิตร มิจฉาทิฏฐิบุคคลบังเกิดในโลกันตนรกใด ในโลกันตนรกนั้นมืดที่สุด เป็นที่ห้ามการเกิดขึ้นแห่งจักษุวิญญาณ. บทว่า **สทา ตมฺโล** ความว่า นรกนั้น มีความมืดตื้ออยู่เป็นนิจ. บทว่า **โฆรรูโป** ความว่า นรกนั้นเป็นที่หวาดกลัวอย่างยิ่ง. บทว่า **สา เนว รตฺติ น ทิวา** ความว่า ในนรกนั้นกลางคืนกลางวันก็ไม่ปรากฏเลย. บทว่า **โก วิจเร** ความว่า ใครจักเที่ยวไป ยังความพยายามให้สำเร็จเล่า.

ครั้นพระนารทฤาษีพรรณนาโลกันตนรกนั้นถวายแล้ว จึงทูลชี้แจงต่อไปว่า ขอถวายพระพร ถ้าพระองค์ยังไม่ทรงละมิจฉาทิฏฐิ ก็จักต้องได้รับทุกขเวทนาแม้อื่น ๆ อีกไม่สิ้นสุด แล้วกล่าวคาถานี้ว่า

ในโลกันตนรกนั้น มีสุนัขอยู่ ๒ เหล่า คือด่าง
เหล่า ๑ ดำเหล่า ๑ ล้วนมีร่างกายกำยำล่ำสันแข็งแรง
ย่อมพากันมากัดกิน ผู้ที่จุติจากมนุษยโลกนี้ ไปตกอยู่
ในโลกันตนรกด้วยเขี้ยวเหล็ก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิโต ปนฺณฺณ** ความว่า ผู้จุติจากมนุษยโลกนี้. แม้ในนรกอื่นก็นัยนี้เหมือนกัน. เพราะเหตุนั้น บัณฑิตทั้งหลายพึงให้สถานที่นรกทั้งหมดนั้นพิศดาร โดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลังพร้อมกับความพยายามของนายนิรยบาลนั้นแล แล้วพึงพรรณนาบทที่ยังไม่ง่ายแห่งคาถานั้น ๆ ว่า

ใครเล่าจะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลกกะ
มหาบพิตร ผู้ตกอยู่ในนรก ถูกสุนัขอันทารุณร้ายกาจ
นำทุกข์มาให้ รุมกัดกินตัวขาดกระจัดกระจาย เลือด
ไหลโทรมได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ลุทฺเทหิ** แปลว่า ทารุณ. บทว่า **พาเลหิ** แปลว่า ผู้ร้ายกาจ. บทว่า **อมฺมมฺมิเกหิ** ความว่า ผู้นำความคับแค้นมาให้ คือนำความทุกข์มาให้.

และในนรกอันร้ายกาจ พวกนายนิรยบาลชื่อ
กาลูปกาละ ผู้เป็นข้าศึก พากันเอาดาบและหอกอัน
คมกริบทิ่มแทงนรชนผู้ทำกรรมชั่วไว้ในภพก่อน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **หนนฺติ วิชฺฌนฺติ จ** ความว่า พวกนายนิรยบาล เอาดาบและหอกสับฟันและทิ่มแทงกระทำร่างกายทั้งสิ้น ให้เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยให้ตกไปบนแผ่นดินเหล็กอันไฟลุกโชน. บทว่า **กาลูปกาลา**

ได้แก่ นายนิรยบาลทั้งหลายผู้มีชื่ออย่างนี้. บทว่า **นิรยมฺหิ** ความว่า นายนิรยบาล กล่าวคือ กาปลูปกาลา ผู้อยู่ในนรกนั้นนั่นเอง. บทว่า **ทุกฺกฏกมฺม-การึ** ได้แก่ ผู้กระทำกรรมชั่วด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ.

ใครเล่าจะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลกกะ
มหาบพิตรผู้ถูกทิ่มแทงที่ท้องที่สีข้าง พระอุทรพรุนวิ่ง
วุ่นอยู่ในนรก ตัวขาดกระจัดกระจายเลือดไหลโทรมได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตํ** ความว่า กะมหาบพิตร ผู้ถูกสับฟันทิ่มแทงอยู่อย่างนั้นในนรกนั้น. บทว่า **วชนฺตํ** ความว่า ผู้วิ่งไปข้างโน้นข้างนี้. บทว่า **กุจฺฉิสฺมึ** ความว่า ถูกทิ่มแทงที่ท้องและที่สีข้าง.

ในโลกันตนรกนั้น มีห่าฝนต่าง ๆ ชนิด คือ
หอก ดาบ แหลน หลาวมีประกายวาวดังถ่านเพลิง
ตกลงบนศีรษะ สายอัสนีศิลาอันแดงโชนตกต้องสัตว์
นรกผู้มีกรรมหยาบช้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **องฺคารมิวจฺฉิมนฺโต** ความว่า ฝนอาวุธมีประกายวาว ดังถ่านเพลิงที่ลุกโชนตกบนศีรษะ. บทว่า **ลุฑฺฑกมฺเม** ความว่า ห่าฝนสายอัสนีศิลาอันลุกโชนตั้งขึ้นบนอากาศ แล้วตกกระหน่ำลงบนศีรษะของผู้ทำกรรมชั่วเหล่านั้น เหมือนสายอัสนีตกลงในเมื่อฝนตก.

และในนรกนั้นมีลมร้อนยากที่จะทนได้ สัตว์ใน
นรกนั้น ย่อมไม่ได้รับความสุขแม้แต่น้อย ใครเล่าจะ
พึงไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลก กะมหาบพิตรซึ่ง
ทรงกระสับกระส่ายวิ่งไปมาหาที่ซ่อนเร้นมิได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิตรํ ปิ** แปลว่า แม้นิดน้อย. บทว่า **ธาวนฺตํ** แปลว่า แล่นไปอยู่.

ใครเล่า จะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลก กะมหาบพิตรผู้ถูกเทียมในรถวิ่งไปวิ่งมา ต้องเหยียบแผ่นดินอันลุกโพลง ถูกแทงด้วยประตักอยู่ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รเถสุ ยุตฺตํ** ความว่า เทียมที่รถอันแล้วด้วยโลหะ อันลุกโชนนั้นๆ ตามวาระโดยวาระ. บทว่า กมนฺตํ แปลว่า ก้าวไปอยู่. บทว่า **สุโจทยนฺตํ** แปลว่า ไปทวงอยู่ด้วยดี.

ใครเล่า จะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลก จะมหาบพิตรซึ่งทนไม่ได้ วิ่งไปขึ้นภูเขาอันดาดไปด้วยขวากกรด ลุกโชนน่าสยดสยองอย่างยิ่ง ตัวขาดกระจัดกระจายเลือดไหลโทรมได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตมารุหนฺตํ** ความว่า กะมหาบพิตรผู้อดทนการประหารด้วยอาวุธอันลุกโชนไม่ได้ แล้ววิ่งขึ้นสู่ภูเขาอันล้วนแล้วด้วยโลหะอันลุกโชน ดารดาษไปด้วยคนตาบหอกอันลุกโชน.

ใครเล่า จะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลก กะมหาบพิตร ซึ่งต้องวิ่งเหยียบกองถ่านเพลิงเท่าภูเขา ลุกโพลงน่ากลัว มีตัวถูกไฟไหม้ทนไม่ไหว ร้องครวญครางอยู่ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สนฺพฑฺฒคตฺตํ** ได้แก่ ร่างกายที่ถูกไฟไหม้ด้วยดี.

ต้นงิ้วสูงเทียมเมฆ เต็มไปด้วยหนามเหล็กคมกริบ กระหายเลือดคน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กณฺฏกาหิ จิตา** แปลว่า เต็มไปด้วยหนามอันลุกโพลง. บทว่า **อโยมเยหิ** นี้ ท่านกล่าวเพื่อแสดงถึงหนามอันเต็มไปด้วยเหล็ก.

หญิงผู้ประพฤติล่วงสามี และชายผู้กระทำชู้กับภรรยาของผู้อื่น ถูกนายนิรยบาลผู้ทำตามคำสั่งของพระยายม ถือหอกไล่ทิ่มแทงให้ขึ้นต้นงิ้วนั้น.

บรรดาเหล่านั้น บทว่า **ตมารุหนฺติ** ความว่า ย่อมขึ้นต้นงิ้วเห็นปานนั้น. บทว่า **ยมนิทฺเทสการิภิ** ความว่า อันนายนิรบาลผู้กระทำตามคำของพระยายม.

ใครเล่าจะไปทวงทรัพย์จำนวนนั้นกะมหาบพิตร ซึ่งต้องขึ้นต้นงิ้วในนรกเลือดไหลเปรอะเปื้อน มีกายเหี้ยมเกรียม หนึ่งปอกเปิกกระสับกระส่าย เสวยเวทนาอย่างหนัก ใครเล่าจะไปขอทรัพย์จำนวนเท่านั้นกะพระองค์ผู้หอบแล้วหอบอีก อันเป็นโทษของบุรพธรรม หนึ่งปอกเปิก เดินทางผิดได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิทฑฺฒกายํ** แปลว่า มีกายถูกกำจัดแล้ว. บทว่า **วิตจํ** ความว่า เหมือนดอกทองหลางและดอกทองกวาว เพราะถูกตัดหนังและเนื้อ.

ต้นงิ้วสูงเทียมเมฆ เต็มไปด้วยใบเหล็กคมกริบ กระหายเลือดคน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสิปตฺตจิตา** แปลว่า เต็มไปด้วยใบดาบเหล็กอันคมกริบ.

ใครเล่า จะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลก กะมหาบพิตร ซึ่งขึ้นอยู่บนต้นงิ้วนั้น ก้าวไปเหยียบใบเหล็กอันคมดังดาบ ก็ถูกใบงิ้วอันคมนั้นบาด มีตัวขาดกระจัดกระจายเลือกไหลโทรมได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตมานุปตฺตํ** ความว่า กะมหาบพิตร ผู้ซึ่งขึ้นอยู่บนต้นงิ้วนั้น ทนไม่ไหวต่ออาวุธเครื่องประหารของนายนิรยบาล.

ใครเล่า จะไปทวงทรัพย์จำนวนเท่านั้น กะมหาบพิตร ซึ่งเดินหนีออกจากขุมนรกไม้งิ้ว มีใบเป็นดาบ ไปพลัดตกลงในแม่น้ำเวตรณีได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมฺปติตํ** แปลว่า ตกลง.

แม่น้ำเวตรณี น้ำเป็นกรด เผ็ดร้อน ยากที่จะข้ามได้ ดาดาษไปด้วยบัวเหล็กใบคมกริบไหลอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขรา** แปลว่า หยาบ คือ เผ็ดร้อน. บทว่า **อโยโปกฺขรสญฺฉนฺนา** ความว่า ปิดด้วยใบบัวเหล็ก อันคมกริบอยู่โดยรอบ บทว่า **ปตฺเตหิ** ความว่า แม่น้ำนั้นคมกริบไหลออกจากใบเหล่านั้น.

ใครเล่า จะไปทวงทรัพย์นั้นกะมหาบพิตร ซึ่งมีตัวขาดกระจัดกระจาย เปรอะเปื้อนไปด้วยโลหิต ลอยอยู่ในเวตรณีนที่นั้น หาที่เกาะมิได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เวตรณฺเณ** ความว่า ในเวตรณีนที คือแม่น้ำกรดเวตรณี.

จบนิรยกัณฑ์

ส่วนพระเจ้าอังคติราช ได้ทรงสดับนิรยกถาของพระมหาสัตว์นี้ ก็มีพระหฤทัยสลด เมื่อจะทรงแสวงหาที่พึ่งกะพระมหาสัตว์ จึงตรัสว่า

ข้าพเจ้าแทบจะล้มเหมือนต้นไม้ที่ถูกตัด ข้าพเจ้าหลงสำคัญผิดจึงไม่รู้จักทิศ ท่านฤาษี ข้าพเจ้าได้ฟังคาถาภาษิตของท่านแล้ว ย่อมร้อนใจ เพราะกลัวมหาภัย ท่านฤาษี ขอท่านจงเป็นที่พึ่งของข้าพเจ้า ประหนึ่งน้ำสำหรับแก้กระหายในเวลาร้อน เกาะเป็นที่อาศัยในห้วงมหาสมุทร และประทีปสำหรับส่องสว่างในที่มืดฉะนั้นเถิด ท่านฤาษี ขอท่านจงสอนอรรถและธรรมแก่ข้าพเจ้า ในกาลก่อนข้าพเจ้าได้กระทำความผิดไว้ส่วนเดียว ข้าแต่พระนารทะ ขอท่านจงบอกทางบริสุทธิ์แก่ข้าพเจ้า โดยข้าพเจ้าจะไม่พึงตกไปในนรกด้วยเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ภยสานุตปฺปามิ** ความว่า ตามเดือดร้อนเพราะภัยแห่งบาปที่ตนทำไว้. บทว่า **มหา จ เม ภยา** ความว่า และนิรยภัยใหญ่อันบังเกิดแก่ข้าพเจ้า. บทว่า **ทีปี โวเม** ความว่า เป็นดังเกาะในห้วงน้ำฉะนั้น ท่านอธิบายไว้ว่า เป็นดังท่ามกลางน้ำในกายที่ไม่ติดทั่ว เหมือนเกาะของบุคคลผู้ไม่ได้ที่พึ่งแห่งเรือที่อัปปางในห้วงน้ำหรือในมหาสมุทร ท่านจงเป็นที่พึ่งของข้าพเจ้า เหมือนแสงสว่างที่โชติช่วงแก่ผู้ไปในที่มืด. บทว่า **อตีตมทฺธา อปราธิตฺ มยา** ความว่า ข้าพเจ้าได้กระทำความผิดอันเป็นกรรมชั่วไว้ในอดีต ล่วงกุศลทำแต่อกุศลเท่านั้น.

ครั้นเมื่อพระมหาสัตว์ ทูลบอกทางอันบริสุทธิ์แก่พระเจ้าอังคติราชนั้น เมื่อจะแสดงซึ่งข้อปฏิบัติชอบของพระราชาในปางก่อน โดยยกเป็นอุทาหรณ์ จึงกล่าวว่า

พระราชา ๖ พระองค์นี้ คือ ท้าวธตรฐ ท้าวเวสสามิตร ท้าวอัฏฐกะ ท้าวยมทัตติ ท้าวอุสสินนระ ท้าวสิวิราชและพระราชาพระองค์อื่น ๆ ได้ทรงบำรุงสมณพราหมณ์ทั้งหลายแล้วเสด็จไปยังสวรรค์ ฉันใด ดูก่อนมหาบพิตรผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน แม่มหาบพิตร ก็ฉันนั้น จงทรงเว้นอธรรม แล้วทรงประพฤติธรรม ราชบุรุษทั้งหลายจงถืออาหารไปประกาศภายในพระ-ราชนิเวศน์ และภายในพระนครว่า ใครหิว ใคร กระหาย ใครปรารถนามาลา ใครปรารถนาเครื่องลูบ-ไล้ ใครไม่มีผ้านุ่งห่ม จงนุ่งห่มผ้าสีต่าง ๆ ตามปรารถนา ใครต้องการร่ม ใครต้องการรองเท้า อย่างเนื้ออ่อน อย่างดี ราชบุรุษทั้งหลายจงประกาศดังนี้ ในพระนครของพระองค์ทั้งเวลาเย็นเวลาเช้า มหาบพิตรอย่าได้ใช้คนแก่เฒ่า และโคม้าอันแก่ชราเหมือนดังก่อน และจงทรงพระราชทาน เครื่องบริหารแก่บุคคลที่เป็นกำลังเคยกระทำความดีไว้เท่าเดิมเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอเต จ** ความว่า พระราชาทั้ง ๖ เหล่านั้นคือ ท้าวธตรฐ ท้าวเวสสามิตร ท้าวอัฏฐกะ ท้าวยมทัตติ ท้าวอุสสินนระ ท้าวสิวิราช และพระราชาอื่น ๆ ได้ประพฤติธรรม อันเป็นวิสัยแห่งท้าวสักกะ ฉันใด แม้พระองค์ก็พึงเว้นอธรรม พึงประพฤติธรรมฉันนั้น. บทว่า **โก ฉาโต** ความว่า ดูก่อนมหาบพิตร พวกราชบุรุษผู้ถืออาหารจงประกาศไปในวิมาน ในบุรี ในราชนิเวศน์ และในพระนครของพระองค์ว่า ใครหิว

ใครกระหาย ดังนี้เพื่อประสงค์จะให้แก่พวกเหล่านั้น. บทว่า **โก มาลํ** ความว่า จงโฆษณาว่า ใครปรารถนามาลา ใครปรารถนาเครื่องลูบไล้ ใครปรารถนาสีแดงต่าง ๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง จงให้ผ้าสีนั้น ๆ ใครเป็นคนเปลือยกายจักนุ่งห่ม. บทว่า **โก ปนฺเถ ฉตฺตมาเทติ** ความว่า ใครจะกั้นร่มในในหนทาง. บทว่า **ปาทุกา จ** ความว่า และใครจะปรารถนารองเท้าอ่อนนุ่มและสวยงาม. บทว่า **ชิณฺณํ โปสํ** ความว่า ผู้ใดเป็นอุปัฏฐากของท่านจะเป็นอำมาตย์ หรือ ผู้อื่นที่ทำอุปการะไว้ก่อน ในเวลาที่คร่ำคร่าเพราะชราไม่สามารถจะทำการงานได้เหมือนในก่อน. แม้โคและม้าเป็นต้น ในเวลาแก่ก็ไม่สามารถจะทำการงานได้. แม้ในบรรดาโคและม้าเป็นต้น แม้ตัวเดียวท่านก็อย่าใช้ในการงานทั้งหลายเช่นในก่อน. จริงอยู่ ในเวลาแก่ สัตว์เหล่านั้นไม่สามารถจะทำการงานเหล่านั้นได้ การบริหารในบทว่า **ปริหารญฺจ** นี้ท่านกล่าว สักการะ. ท่านอธิบายไว้ว่า ก็ผู้ใดเป็นกำลังของท่าน คือเป็นการกระทำอุปการะมาก่อนโดยเป็นเจ้าหน้าที่ ท่านพึงให้การบริหารแก่เขาเหมือนก่อนมา. จริงอยู่ อสัตบุรุษในเวลาที่บุคคลสามารถเพื่อจะทำอุปการะแก่ตนย่อมทำความนับถือ ในเวลาที่เขาไม่สามารถก็ไม่แลดูบุคคลผู้นั้นเลย ส่วนสัตบุรุษในเวลาสามารถก็ดี ในเวลาไม่สามารถก็ดี ย่อมสามารถกระทำสักการะเหมืออย่างนั้นแก่เขาเหล่านั้น เพราะฉะนั้น แม้พระองค์ก็พึงกระทำอย่างนั้นแล.

ดังนั้น พระมหาสัตว์ครั้นแสดงทานกถาและศีลกถาแล้ว บัดนี้เพราะเหตุที่พระราชานี้ ย่อมยินดีในพรรณนาโดยเปรียบเทียบด้วยรถในอัตภาพของตน เพราะเหตุดังนี้นั้นเมื่อจะแสดงธรรมโดยเปรียบเทียบด้วยรถอันให้ความใคร่ทั้งปวงจึงกล่าวว่า

มหาบพิตรจงทรงสำคัญพระวรกายของพระองค์
ว่าเป็นดังรถ อันมีใจเป็นสารถี กระปรี้กระเปร่า

(เพราะปราศจากถิ่นมิทธะ) อันมีอวิหิงสาเป็นเพลาที่เรียบร้อยดี มีการบริจารเป็นหลังคา มีการสำรวมเท้าเป็นกง มีการสำรวมมือเป็นกระพอง มีการสำรวมท้องเป็นน้ำมันหยอด มีการสำรวมวาจาเป็นความเงียบสนิท มีการกล่าวคำสัตย์เป็นองค์รถอันบริบูรณ์ มีการกล่าวคำไม่ส่อเสียดเป็นการเข้าหน้าไม้สนิท มีการกล่าวคำอ่อนหวานเป็นเครื่องรถอันเกลี้ยงเกลา มีการกล่าวพอประมาณเป็นเครื่องผูกรัด มีศรัทธาและอโลภะเป็นเครื่องประดับ มีการถ่อมตนและกราบไหว้เป็นทูบ มีความไม่กระด้างเป็นงอนรถ มีการสำรวมศีลเป็นเชือกขันชะเนาะ มีความไม่โกรธเป็นอาการไม่กระเทือน มีกุศลกรรมเป็นเศวตฉัตร มีพาหุสัจจะเป็นสายทาบ มีการตั้งจิตมั่นเป็นที่มั่น มีความคิดเครื่องรู้จักกาลเป็นไม้แก่น มีความแกล้วกล้าเป็นไม้ค้ำ มีความประพฤติถ่อมตนเป็นเชือกขันแอก มีความไม่เย่อหยิ่งเป็นแอกเบา มีจิตไม่หดหู่เป็นเครื่องลาด มีการเสพบุคคลผู้เจริญเป็นเครื่องกำจัดธุลี มีสติของนักปราชญ์เป็นประตัก มีความเพียรเป็นสายบังเหียน มีใจที่ฝึกฝนดีแล้วเช่นดังม้าที่หัดไว้เรียบเป็นเครื่องนำทาง ความปรารถนาและความโลภเป็นทางคด ส่วนความสำรวมเป็นทางตรง ขอถวายพระพร ปัญญาเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนม้า ในรถคือพระวรกายของมหาบพิตรที่กำลังแล่นไปในรูป เสียง กลิ่น รส พระองค์

นั้นแลเป็นสารถี ถ้าความประพฤติชอบและความเพียรมั่นมีอยู่ด้วยยานนี้ รถนั้นจะให้สิ่งที่น่าใคร่ทุกอย่าง จะไม่นำไปบังเกิดในนรก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รถสญฺญาโต** ความว่า ดูก่อนมหาบพิตร พระองค์ทรงสำคัญว่า พระวรกายของพระองค์ว่าเป็นดังรถ. บทว่า **มโนสารถิโก** ความว่า ประกอบด้วยกุศลจิตคือใจเป็นนายสารถี. บทว่า ลหุ ได้แก่ เป็นผู้เบาเพราะปราศจากถิ่นมิทธะ. บทว่า **อวิหึสาสาริตกฺโข** ความว่า ประกอบด้วยเพลาอันเป็นเครื่องแล่นอันสำเร็จเรียบร้อยแล้วไปด้วยอวิหึสา. บทว่า **สวภาคปฏิจฺฉโท** ความว่า ประกอบด้วยหลังคา อันสำเร็จด้วยการจำแนกทาน. บทว่า **ปาทสญฺญมเนมิโย** แปลว่า ประกอบด้วยกงอันสำเร็จด้วยการสำรวมเท้า. บทว่า **หตฺถสญฺญมปกฺขโร** แปลว่า ประกอบด้วยกระพองอันสำเร็จด้วยการสำรวมมือ. บทว่า **กุจฺฉิสญฺญมนพฺภนฺโต** ความว่า หยอดด้วยน้ำมัน อันสำเร็จด้วยโภชนะพอประมาณ กล่าวคือการสำรวมท้อง. บทว่า **วาจาสญฺญมกูชโน** แปลว่า มีการสำรวมวาจาเป็นการเงียบสนิท. บทว่า **สจฺจวากฺยสมตตงฺโค** ความว่า มีการกล่าวคำสัตย์เป็นองค์รถบริบูรณ์ไม่บกพร่อง. บทว่า **อเปสุญฺญสุสญฺญโต** ความว่า มีการไม่กล่าวคำส่อเสียดเป็นการสำรวมสัมผัสอย่างสนิท. บทว่า **คิราสขิลเนลงฺโค** ความว่า มีการกล่าวคำอ่อนหวานน่าคบเป็นสหาย ไม่มีโทษเป็นเครื่องรถอันเกลี้ยงเกลา. บทว่า **มิตภาณิสิเลสิโต** ความว่า มีการกล่าวพอประมาณอันสละสลวยเป็นเครื่องผูกรัดด้วยดี. **สทฺธาโลภสุสงฺขาโร** ความว่า ประกอบด้วยเครื่องประดับอันงาม อันสำเร็จด้วยศรัทธา กล่าวคือการเชื่อกรรมและผลแห่งกรรม และสำเร็จด้วยอโลภะ. บทว่า **นิวาตญฺชลิกุพฺพโร** ความว่า ประกอบด้วย

ทูบรถอันสำเร็จด้วยความประพฤติอ่อนน้อม และสำเร็จด้วยอัญชลีกรรมแก่ผู้มีศีล. บทว่า **อถทฺธตานตีสาโก** ความว่า ไม่มีความกระด้างหน่อยหนึ่งเป็นงอนรถ เพราะไม่มีความกระด้างกล่าวคือ ความเป็นผู้มีวาจาน่าคบเป็นสหาย และมีวาจานำมาซึ่งความบันเทิงใจ. บทว่า **สีลสํ วรนทฺธโน** ความว่า ประกอบด้วยเชือกขันชะเนาะ กล่าวคือการสำรวมจักขุนทรีย์และมีศีล ๕ ไม่ขาดเป็นต้น บทว่า **อกฺโกธนมนุคฺฆาฏี** ความว่า ประกอบด้วยการไม่กระทบกระทั่ง กล่าวคือความเป็นผู้ไม่โกรธ. บทว่า **ธมฺมปณฺฑรฉตฺตโก** ได้แก่ ประกอบด้วยเศวตฉัตรอันขาวผ่อง กล่าวคือ กุศลกรรมบถธรรม ๑๐ ประการ. บทว่า พาหุสจฺจมุปาลมฺโภ ได้แก่ประกอบด้วยสายทาบ อันสำเร็จด้วยความเป็นพหูสูตอันอิงอาศัยประโยชน์. บทว่า **ฐิติจิตฺตมุปาธิโย** ความว่า ประกอบด้วยเครื่องลาดอันยอดเยี่ยมหรือด้วยราชอาสน์อันตั้งมั่น กล่าวถึงความเป็นผู้มีอารมณ์เป็นหนึ่ง อันตั้งมั่นด้วยดี โดยภาวะไม่หวั่นไหว. บทว่า **กาลญฺญุตาจิตฺตสาโร** ความว่า ประกอบด้วยจิตคือด้วยกุศลจิตอันเป็นสาระ อันรู้จักกาลแล้วจึงกระทำ กล่าวคือความเป็นผู้รู้จักกาลอย่างนี้ว่า นี้กาลที่ควรให้ทาน นี้กาลที่ควรรักษาศีล. ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ดูก่อนมหาบพิตร พระองค์ควรปรารถนาทัพสัมภาระทั้งหมด ตั้งต้นแต่ลิ่มแห่งรถและสิ่งอันบริสุทธิ์ สำเร็จแต่สิ่งอันเป็นสาระฉันใด รถนั้นก็ควรแก่การตั้งอยู่ได้นานฉันนั้น แม้รถคือกายของพระองค์ก็เหมือนกัน จึงมีจิตอันหมดจดรู้จักกาลแล้วจึงกระทำ จงประกอบด้วยกุศลสาระมีทานเป็นต้น. บทว่า **เวสารชฺชติทณฺฑโก** ความว่า แม้เมื่อแสดงในท่ามกลางบริษัท จงประกอบด้วยไม้สามขากล่าวคือความเป็นผู้แกล้วกล้า. บทว่า **นิวาตวุตฺติโยตฺตงฺโค** ความว่า ประกอบด้วยเชือกผูกแอกอันอ่อนนุ่ม กล่าวคือความประพฤติในโอวาท จริงอยู่ม้าสินธพย่อมนำรถอันผูกได้ด้วยเชือกผูกแอกอันอ่อนนุ่มไปได้สะดวกพระวรกายของพระองค์ก็เหมือนกัน อันผูกมัด

ด้วยความประพฤติในโอวาทของบัณฑิตทั้งหลาย ย่อมแล่นไปได้อย่างสะดวก. บทว่า **อนติมานยุโค ลหุ** ความว่า ประกอบด้วยแอกเบากล่าวคือความไม่ทนงตัว. บทว่า **อลีนจิตฺตสนฺถาโร** ความว่า รถคือพระวรกายของพระองค์จงมีจิตไม่ท้อถอยไม่คดโกงด้วยกุศลมีทานเป็นต้น ย่อมงามด้วยเครื่องลาดอันโอฬารสำเร็จด้วยงา เช่นเดียวกับเครื่องลาดจิตของพระองค์ ที่ไม่หดหู่ย่อหย่อนด้วยกุศลกรรมมีทานเป็นต้นฉะนั้น. บทว่า **วุฑฺฒิเสวี รโชหโต** ความว่า รถเมื่อแล่นตามทางที่มีธุลี อันไม่เสมอ เกลื่อนกล่นไปด้วยธุลี ย่อมไม่งาม เมื่อแล่นโดยหนทางสม่ำเสมอปราศจากธุลี ย่อมงดงามฉันใด แม้รถคือกายของพระองค์ก็ฉันนั้น ดำเนินไปตามทางตรงมีพื้นสม่ำเสมอเพราะเสพกับบุคคลผู้เจริญด้วยปัญญา จงเป็นผู้ขจัดธุลี. บทว่า **สติ ปโตโท ธีรสฺส** ความว่า พระองค์มีนักปราชญ์คือบัณฑิต จงมีสติตั้งมั่นอยู่ที่รถเป็นประตัก. บทว่า **ธิติ โยโค จ รสฺมิโย** ความว่า พระองค์มีความตั้งมั่น กล่าวคือมีความเพียรไม่ขาดสาย และจงมีความพยายาม กล่าวคือความประกอบในข้อปฏิบัติอันเป็นประโยชน์ และจงมีบังเหียนอันมั่นคงที่ร้อยไว้ในรถของพระองค์นั้น. บทว่า **มโน ทนฺตำ ปถำ เนติ สมทนฺเตหิ วาชิภิ** ความว่า รถที่แล่นไปนอกทางด้วยม้าที่ฝึกไม่สม่ำเสมอ ย่อมแล่นผิดทาง แต่เทียมด้วยม้าที่ฝึกดีแล้ว ศึกษาดีแล้ว ย่อมแล่นไปตามทางตรงทีเดียว ฉันใด แม้ใจของพระองค์อันฝึกแล้วก็ฉันนั้น ย่อมละพยศไม่เสพทางผิด ถือเอาแต่ทางถูกฉะนั้น. เพราะฉะนั้น จิตที่ฝึกดีแล้วสมบูรณ์ด้วยอาจาระ จึงยังกิจแห่งม้าสินธพ แห่งรถคือพระวรกายของพระองค์ให้สำเร็จ. บทว่า **อิจฺฉา โลโภ จ** ความว่า ความปรารถนาในวัตถุที่ยังไม่มาถึงและความโลภที่มาถึงเข้า เพราะฉะนั้นความปรารถนาและความโลภนี้ จึงชื่อว่าเป็นทางผิดเป็นทางคดโกง เป็นทางไม่ตรง ย่อมนำไปสู่อบายถ่ายเดียว แต่การสำรวมในศีล อันเป็นไปด้วยอำนาจแห่งกุศลกรรมบถ ๑๐ หรือมรรคมีองค์ ๘

ชื่อว่าทางตรง. บทว่า รูเป ความว่า พระองค์จงมีเป็นปัญญาเป็นเครื่องรถคือพระวรกายของพระองค์ผู้ถือเอานิมิตในกามคุณมีรูปเป็นต้นอันเป็นที่ชอบใจเหล่านั้น เหมือนประตักสำหรับเคาะห้ามม้าสินธพแห่งราชรถที่แล่นออกนอกทาง ก็ปัญญานั้นคอยห้ามรถคือพระวรกายนั้นจากการแล่นไปนอกทาง ให้ขึ้นสู่ทางตรงคือทางสุจริต. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อตฺตนาว** ความว่า ก็ชื่อว่า นายสารถีอื่น ย่อมไม่มีในรถคือพระวรกายของพระองค์นั้น พระองค์นั้นแหละเป็นสารถีของพระองค์เอง. บทว่า **สเจ เอเตน ยาเนน** ความว่า ถ้ารถใดมียานเป็นเครื่องแล่นไปเห็นปานนั้นมีอยู่. บทว่า **สมจริยา ทพฺหาธิติ** ความว่า รถคือกายใด ย่อมมีความประพฤติสม่ำเสมอ และมีความตั้งมั่นคงถาวร รถนั้นก็จะไปด้วยยานนั้น เพราะเหตุที่รถนั้นย่อมให้ความใคร่ทั้งปวง คือย่อมให้ความใคร่ทั้งปวงตามที่มหาบพิตรปรารถนา เพราะเหตุนั้น พระองค์ไม่ต้องไปนรกแน่นอน พระองค์ทรงยานนั้นไว้โดยส่วนเดียว พระ-องค์ไม่ไปสู่นรกด้วยยานนั้น มหาบพิตร จะตรัสข้อใดกะอาตมภาพว่า นารทะ ขอท่านจงบอกทางแห่งวิสุทธิ ตามที่อาตมาจะไม่พึงตกนรกด้วยประการฉะนี้แล้ว ความข้อนั้นอาตมภาพได้บอกแก่พระองค์แล้วโดยอเนกปริยายแล.

ครั้นพระนารทฤาษีแสดงธรรมถวายพระเจ้าอังคติราช ให้ทรงละมิจฉาทิฏฐิ ให้ตั้งอยู่ในศีลอย่างนี้แล้ว จึงถวายโอวาทกะพระราชาว่า ตั้งแต่นี้ไป พระองค์จงละปาปมิตร เข้าไปใกล้กัลยาณมิตร อย่าทรงประมาทเป็นนิตย์ ดังนี้แล้วพรรณนาคุณของพระนางรุจาราชธิดา ให้โอวาทแก่ราชบริษัทและทั้งนางใน เมื่อมหาชนเหล่านั้นกำลังดูอยู่นั่นแลได้กลับไปสู่พรหมโลก ด้วยอานุภาพอันใหญ่.

พระเจ้าอังคติราช ทรงตั้งอยู่ในโอวาทของพรหมนารทะ ละมิจฉาทิฏฐิ บำเพ็ญบารมีทานเป็นต้น ได้เป็นผู้มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อนเราก็ทำลายข่ายคือ ทิฏฐิแล้วจึงทรมานอุรุเวลกัสสปะนั่นเอง เมื่อจะประชุมชาดก จึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ในตอนจบว่า

อลาตเสนาบดีเป็นพระเทวทัต สุนามอำมาตย์
เป็นพระภัททชิ วิชยอำมาตย์เป็นสารีบุตร คุณา
ชีวกผู้อเจลกเป็นสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร พระนางรุจา
ราชธิดา ผู้ทรงยังพระราชาให้เลื่อมใสเป็นพระอานนท์
พระเจ้าอังคติราช ผู้มีทิฏฐิชั่วในกาลนั้นเป็นพระอุรุเวล
กัสสปะ มหาพรหมโพธิสัตว์เป็นเราตถาคต ท่านทั้ง
หลายจงทรงจำชาดกไว้ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถากมหานาทกัสสปชาดกที่ ๘

๙. วิธุรชาดก

พระวิธุรบัณฑิตบำเพ็ญสัจบารมี

ท้าววรุณนาคราชตรัสว่า

[๘๙๓] เธอมีผิวพรรณเหลือง ซูบผอม ถอย กำลัง เมื่อก่อนรูปพรรณของเธอมิได้เป็นเช่นนี้เลย ดูก่อนพระน้องวิมลา พี่ถามแล้ว ขอเธอจงบอก เวทนาในร่างกายของเธอเป็นเช่นไร.

พระนางวิมลาเทวีทูลว่า

[๘๙๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมหมู่นาค ชื่อว่าความอยากได้โน่นอยากได้นี่ เขาเรียกกันว่าเป็นธรรมดาของหญิงทั้งหลายในหมู่มนุษย์ ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐสุดในหมู่นาค หม่อมฉันปรารถนาดวงหทัยของของวิธุรบัณฑิต ที่บุคคลนำมาได้โดยชอบเพคะ.

ท้าววรุณนาคราชตรัสว่า

[๘๙๕] ดูก่อนพระน้องวิมลา เธอปรารถนาหทัยของวิธุรบัณฑิต ดังจะปรารถนาพระจันทร์ พระอาทิตย์ หรือลม เพราะว่าวิธุรบัณฑิตยากที่บุคคลจะเห็นได้ ใครจักนำวิธุรบัณฑิตมาในนาคพิภพมิได้.

พระนางอิรันทตีทูลถามว่า

[๘๙๖] ข้าแต่สมเด็จพระบิดา เหตุไรหนอสมเด็จพระบิดาจึงทรงซบเซา พระพักตร์ของสมเด็จ-

พระบิดา เป็นเหมือนดอกปทุมที่ถูกขยำด้วยมือ ข้า
แต่สมเด็จพระบิดาผู้เป็นใหญ่ เป็นที่เกรงขามของศัตรู
เหตุไรหนอ สมเด็จพระบิดาจึงทรงเป็นทุกข์พระทัย
อย่าทรงเศร้าโศกไปเลย เพคะ.

ท้าววรุณนาคราชตรัสว่า

[๘๙๗] อิรันทตีลูกรัก ก็พระมารดาของเจ้า
ปรารถนาดวงหทัยของวิธุรบัณฑิต เพราะวิธุรบัณฑิต
ยากที่บุคคลจะเห็นได้ ใครจักนำวิธุรบัณฑิต มาใน
นาคพิภพนี้ได้.

[๘๙๘] เจ้าจงไปเที่ยวแสวงหาสามี ซึ่งสามารถ
นำวิธุรบัณฑิตมาในนาคพิภพนี้ ก็นางนาคมาณพิกานั้น
ได้สดับพระดำรัสของพระบิดาดังนี้แล้ว เป็นผู้มีจิตชุ่ม
ด้วยกิเลส ออกเที่ยวแสวงหาสามีในคืนนั้น.

นางอิรันทตีกล่าวว่า

[๘๙๙] คนธรรพ์ รากษส นาค กินนร หรือ
มนุษย์ผู้ฉลาดสามารถจะให้สิ่งที่น่าใคร่ทั้งปวงได้ คน
ไหนก็ตามที่จักเป็นสามีของเราตลอดกาลนาน.

ปุณณกยักษ์กล่าวว่า

[๙๐๐] ดูก่อนนางผู้มีนัยน์ตาหาที่ติมิได้ เธอจง
เบาใจเถิด เราจักเป็นสามีของเธอ จักเป็นผู้เลี้ยงดูเธอ
ด้วยปัญญาของเรา อันสามารถจะนำเนื้อดวงใจของ
วิธุรบัณฑิตมาให้ จงเบาใจเถิด เธอจักเป็นภรรยา
ของเรา.

พระศาสดาตรัสว่า

[๙๐๑] นางอิรันทตีผู้มีใจกำหนัดรักใคร่ เพราะเคยร่วมอภิรมย์กันมาในภพก่อน ได้กล่าวกับปุณณกยักษ์ว่า มาเถิดท่าน เราจักไปในสำนักพระบิดาของดิฉัน พระบิดาของดิฉันจักตรัสบอกเนื้อความนั้นแก่ท่าน.

[๙๐๒] นางอิรันทตีประดับประดานุ่งผ้าเรียบร้อย ทัดทรงดอกไม้ ประพรมด้วยจุรณแก่นจันทน์ จูงมือปุณณกยักษ์เข้าไปสู่สำนักแห่งพระบิดา.

ปุณณกยักษ์ทูลว่า

[๙๐๓] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าหมู่นาค ขอพระองค์ได้ทรงโปรดสดับถ้อยคำของข้าพระองค์ ขอพระองค์จงทรงรับสินสอดตามสมควร ข้าพระองค์ปรารถนาพระนางอิรันทตี ขอพระองค์ ได้ทรงพระกรุณาให้ข้าพระองค์ได้อยู่ร่วมกับพระนางอิรันทตีเถิด ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอได้ทรงพระกรุณารับสินสอดนั้น คือ ช้าง ๑๐๐ ม้า ๑๐๐ รถเทียมม้า ๑๐๐ เกวียนบรรทุกของเต็ม ล้วนแก้วต่าง ๆ ๑๐๐ ขอได้โปรดพระราชทานพระราชธิดาอิรันทตี แก่ข้าพระองค์เถิดพระเจ้าข้า.

ท้าววรุณตรัสว่า

[๙๐๔] ขอท่านจงรออยู่จนเราได้ปรึกษาหารือกับบรรดาญาติ มิตร และเพื่อนที่สนิทเสียก่อน กรรมที่

กระทำด้วยการไม่ปรึกษาหารือ ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง.

[๙๐๕] ลำดับนั้น ท้าววรุณนาคราชเสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ ตรัสปรึกษากับพระชายาเป็นพระคาถาความว่า ปุณณกยักษ์มาขอลูกอิรันทตีกะเรา เราจะให้ลูกอิรันทตี ซึ่งเป็นที่รักของเรา แก่ปุณณกยักษ์นั้นเพราะได้ทรัพย์เป็นจำนวนมากหรือ.

พระนางวิมลาเทวีตรัสว่า

[๙๐๖] ปุณณกยักษ์ไม่พึงได้ลูกอิรันทตีของเราเพราะทรัพย์ เพราะสิ่งที่ปลื้มใจ แต่ถ้าปุณณกยักษ์ได้หทัยของวิธุรบัณฑิตนำมาในนาคพิภพนี้โดยชอบธรรม เพราะความชอบนั้นแล เขาจะพึงได้ลูกสาวของเรา หม่อมฉันปรารถนาทรัพย์อื่นยิ่งไปกว่าหทัยของวิธุรบัณฑิตหามิได้.

[๙๐๗] ลำดับนั้น ท้าววรุณนาคราชเสด็จออกจากนิเวศน์ แล้วตรัสเรียกปุณณกยักษ์มาตรัสว่า ท่านไม่พึงได้ลูกอิรันทตีของเราเพราะทรัพย์ เพราะสิ่งปลื้มใจ ถ้าท่านได้หทัยของวิธุรบัณฑิต นำมาในนาคพิภพนี้โดยชอบธรรม ท่านจะพึงได้ลูกสาวของเรา เราปรารถนาทรัพย์อื่นยิ่งไปกว่าหทัยของวิธุรบัณฑิตหามิได้.

ปุณณกยักษ์ทูลว่า

[๙๐๘] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ในโลกนี้ คนบางพวกย่อมเรียกคนใดว่า เป็นบัณฑิต คนพวกอื่นกลับเรียกคนนั้นนั่นแลว่าเป็นพาล ในเรื่องนี้ คนทั้งหลายยังกล่าวแย้งกันอยู่ ขอได้ตรัสบอกแก่ข้าพระองค์ พระองค์ทรงเรียกใครว่าเป็นบัณฑิต.

นาคราชตรัสว่า

[๙๐๙] บัณฑิตชื่อว่าวิธุระ ผู้ทำการสั่งสอนอรรถธรรมแก่พระเจ้าธนัญชัยโกรพยราช ถ้าท่านได้ฟังได้ยินมาแล้ว ท่านจงไปนำบัณฑิตนั้นมา ครั้นท่านได้มาโดยธรรมแล้ว อิรันทตีธิดาของเราจงเป็นภรรยาของท่านเถิด.

[๙๑๐] ฝ่ายปุณณกยักษ์ ได้สดับพระดำรัสของท้าววรุณนาคราชดังนี้แล้ว ยินดียิ่งนัก ลุกขึ้นแล้วไปสั่งบุรุษคนใช้ของตนผู้อยู่ในที่นั้นว่า เจ้าจงนำม้าอาชาไนยที่ประกอบไว้แล้วมา ณ ที่นี้ ม้าสินธพอาชาไนยนั้น มีหูทั้งสองประดับด้วยทองคำ กีบหุ้มด้วยแก้วแดง มีเครื่องประดับอกล้วนแล้วด้วยทองชมพูนุทอันสุกใส.

พระศาสดาตรัสว่า

[๙๑๑] ปุณณกยักษ์ผู้ประดับประดาแล้ว แต่งผมและหนวดดีแล้ว ขึ้นม้าอันเป็นพาหนะของเทวดาเหาะไปในอากาศกลางหาว ปุณณกยักษ์นั้น กำหนัด

แล้วด้วยกามราคะ ปรารถนานางอิรันทตีนาคกัญญา ไปทูลท้าวกุเวรเวสวัณผู้เรืองยศ ซึ่งเป็นใหญ่แห่งหมู่ยักษ์ว่า ภพนาคนั้นเขาเรียกชื่อว่าโภควดีนครบ้าง วาสนครบ้าง หิรัญญวดีนครบ้าง เป็นเมืองที่บุญกรรมนิรมิต ล้วนแต่ทองคำ สำเร็จแก่พระยานาคผู้บริบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ทุกอย่าง ป้อมและเชิงเทิน สร้างโดยสัณฐานคออูฐ ล้วนแล้วด้วยแก้วแดงและแก้วลาย ในนาคพิภพนั้น มีปราสาทล้วนแล้วด้วยหิน มุงด้วยกระเบื้องทอง ในนาคพิภพนั้น มีไม้มะม่วง ไม้หมากเม่า ไม้หว้า ไม้ตีนเป็ด ไม้จิก ไม้การะเกด ไม้ประยงค์ ไม้ราชพฤกษ์ ไม้มะม่วงหอม ไม้ชะบา ไม้ยางทราย ไม้จำปา ไม้กากระทิง มะลิซ้อน มะลิลา และไม้กะเบา ต้นไม้ในนาคพิภพเหล่านี้มีกิ่งติดต่อกันและกัน งามยิ่งนัก ในนาคพิภพนั้น มีต้นอินทผาลัมอันสำเร็จด้วยแก้วอินทนิล มีดอกและผลล้วนไปด้วยทองเนืองนิตย์ ท้าววรุณนาคราชผู้มีฤทธิ์มาก เป็นผู้ผุดขึ้นเกิดอยู่ในนาคพิภพนั้น มเหสีของพระยานาคราชนั้น กำลังรุ่นสาว ทรงพระนามว่าวิมลา มีพระรูปพระโฉมอันประกอบด้วยสิริ งดงามดังก้อนทองคำ สะโอดสะองดังหน่อเถาจิงจ้อดำ พระถันทั้งคู่มีสัณฐานดังผลมะพลับ น่าดูยิ่งนัก พระฉวีวรรณแดงดังน้ำครั่ง เปรียบเหมือนดอกกรรณิการ์อันแย้มบาน เปรียบดัง

นางอัปสรผู้อยู่ในสวรรค์ชั้นไตรทศ หรือเปรียบเหมือนสายฟ้าอันแลบออกจากกลีบเมฆ ข้าพระองค์ผู้เป็นใหญ่ พระนางวิมลานั้นทรงแพ้พระครรภ์ ทรงปรารถนาดวงหทัยของวิธุรบัณฑิต ข้าพระองค์ จะถวายดวงหทัยของวิธุรบัณฑิต แก่ท้าววรุณนาคราชและพระนางวิมลา เพราะการนำดวงหทัยของวิธุรบัณฑิตไปถวายแล้ว ท้าววรุณนาคราชและพระนางวิมาลาจะพระราชทานพระนางอิรันทตีธิดา แก่ข้าพระองค์.

[๙๑๒] ปุณณกยักษ์นั้น ทูลลาท้าวกุเวรเวสวัณผู้เรืองยศ เป็นใหญ่ในหมู่ยักษ์ แล้วไปสั่งบุรุษคนใช้ของตนผู้อยู่ในที่นั้นว่า เจ้าจงนำม้าอาชาไนยที่ประกอบแล้วมา ณ ที่นี้ ม้าสินธพนั้นมีหูทั้งสองประดับด้วยทองคำ กีบหุ้มด้วยแก้วแดง เครื่องประดับอกล้วนด้วยทองคำชมพูนุทอันสุกใส ปุณณกยักษ์ผู้ประดับประดาแล้ว แต่งผมและหนวดดีแล้ว ขึ้นม้าอันเป็นยานพาหนะของเทวดา เหาะไปในอากาศกลางหาว.

[๙๑๓] ปุณณกยักษ์นั้น ได้เหาะไปสู่กรุงราชคฤห์อันน่ารื่นรมย์ยิ่งนัก เป็นนครของพระเจ้าอังคราช อันพวกข้าศึกไม่กล้าเข้าใกล้ มีภักษาหาร และข้าวน้ำมากมาย ดังมสักกสารภพของท้าววาสวะ เป็นนครกึกก้องด้วยหมู่นกยูงและนกกระเรียน อื้ออึงด้วยฝูงนกต่าง ๆ ชนิด เป็นที่เสพอาศัยของฝูงทิชาชาติ มีนก

ต่าง ๆ ส่งเสียงร้องอยู่อึงมี่ ภูมิภาคราบเรียบ ดารดาษ ไปด้วยบุปผชาติดังขุนเขาหิมวันต์ ปุณณกยักษ์นั้น ขึ้นสู่วิบุลบรรพตอันเป็นภูเขาศิลาล้วน เป็นที่อาศัยอยู่ ของหมู่กินนรเที่ยวแสวงหาแก้วมณีดวงประเสริฐอยู่ ได้เห็นดวงแก้วมณีนั้น ณ ท่ามกลางยอดภูเขา.

[๙๑๔] ปุณณกยักษ์ ครั้นเห็นดวงแก้วมณีมีรัศมีอันผุดผ่อง เป็นแก้วมณีอันประเสริฐสุด สามารถจะนำทรัพย์มาให้ได้ดังใจปรารถนา รุ่งโรจน์ชัชวาลย์ด้วยหมู่แก้วบริวารเป็นอันมาก สว่างไสวดังสายฟ้าในอากาศ ปุณณกยักษ์ได้ถือเอาแก้วมณีชื่อมโนหรจินดา อันมีค่ามาก มีอานุภาพมาก เป็นผู้มีวรรณะไม่ทราม ขึ้นหลังม้าสินธพอาชาไนยเหาะไปในอากาศกลางหาว.

[๙๑๕] ปุณณกยักษ์ได้เหาะไปยังอินทปัตตนคร ลงจากหลังม้าแล้วเข้าไปสู่ที่ประชุมของชาวกุรุรัฐ ไม่กลัวเกรงพระราชา ๑๐๑ พระองค์ ที่ประชุมพร้อมเพรียงกันอยู่ ณ ที่นั้น กล่าวท้าทายด้วยสกถา บรรดาพระราชาในราชสมาคมนี้พระองค์ไหนหนอ จะทรงชิงเอาแก้วอันประเสริฐของข้าพระองค์ได้ หรือว่าข้าพระองค์จะพึงชนะพระราชาพระองค์ไหน ด้วยทรัพย์อันประเสริฐ อนึ่ง ข้าพระองค์จะชิงเอาแล้วอันประเสริฐยิ่ง กะพระราชาพระองค์ไหน หรือพระราชาพระองค์ไหน จะทรงชนะข้าพระองค์ด้วยทรัพย์อันประเสริฐ.

พระเจ้าธนัญชัยตรัสว่า

[๙๑๖] ชาติภูมิของท่านอยู่ในแว่นแคว้นไหน ถ้อยคำของท่านนี้ไม่ใช่ถ้อยคำของชาวกุรุรัฐเลย ท่านมิได้กลัวเกรงเราทั้งปวง ด้วยรัศมีแห่งผิวพรรณ ท่านจงบอกชื่อและพวกพ้องของท่านแก่เรา

ปุณณกยักษ์ทูลว่า

[๙๑๗] ข้าแต่พระราชา ข้าพระองค์เป็นมาณพกัจจายนโคตร ชื่อว่าปุณณกะ ญาติและพวกพ้องของข้าพระองค์ อยู่ในนครกาลจัมปากะแคว้นอังคะ ย่อมเรียกข้าพระองค์อย่างนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ข้าพระองค์มาถึงในเมืองนี้ด้วยต้องการจะเล่นพนันสกา.

พระเจ้าธนัญชัยตรัสว่า

[๙๑๘] พระราชาผู้ทรงชำนาญการเล่นสกา เมื่อชนะท่าน จะพึงนำเอาแก้วเหล่าใดไป แก้วเหล่านั้นของมาณพมีอยู่หรือ แก้วของพระราชามีอยู่เป็นจำนวนมาก ท่านเป็นคนเข็ญใจ จะมาพนันกะพระราชาเหล่านั้นได้อย่างไร.

ปุณณกยักษ์ทูลว่า

[๙๑๙] แก้วมณีของข้าพระองค์ดวงนี้ ชื่อว่าสามารถนำทรัพย์มาให้ได้ดังใจปรารถนา นักเลงเล่นสกาชนะข้าพระองค์แล้ว พึงนำแก้วมณีดวงประเสริฐสามารถนำทรัพย์มาให้ได้ดังใจปรารถนา และม้าอาชาไนยเป็นที่เกรงขามของศัตรูนี้ไป

พระเจ้าธนัญชัยตรัสว่า

[๙๒๐] ดูก่อนมาณพ แก้วมณีดวงเดียวจักทำอะไรได้ อนึ่ง ม้าอาชาไนยตัวเดียวจักทำอะไรได้ แก้วของพระราชามีเป็นอันมาก ม้าอาชาไนยที่มีกำลังรวดเร็วดังลมของพระราชามีมิใช่น้อย.

ปุณณกยักษ์ทูลว่า

[๙๒๐] ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดกว่าประชาชน ขอพระองค์ทรงทอดพระเนตรดูแล้วมณีของข้าพระองค์ดวงนี้ รูปหญิงและรูปชาย รูปเนื้อและรูปนก ปรากฏเป็นหมู่ ๆ อยู่ในแก้วมณีดวงนี้ พระยานาคและพระยาครุฑ ก็ปรากฏอยู่ในแก้วมณีดวงนี้ เชิญพระองค์ทอดพระเนตรสิ่งที่น่าอัศจรรย์ อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ พระเจ้าข้า.

[๙๒๒] ขอเชิญทอดพระเนตรจตุรงคินีเสนา คือ กองช้าง กองม้า กองรถ และกองเดินเท้าอันสวมเกราะ อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ เชิญทอดพระเนตรพลทหารที่จัดไว้เป็นกรม ๆ คือ กรมช้าง กรมม้า กรมรถ กรมราบ อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

[๙๒๓] ขอเชิญทอดพระเนตรพระนครอันสมบูรณ์ด้วยป้อม มีกำแพงและค่ายเป็นอันมาก มีถนนสามแพร่ง สี่แพร่ง มีพื้นราบเรียบ อันธรรมดาสร้าง

สรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรเสา ระเนียด เสาเขื่อน กลอนประตู ซุ้มประตู และ ประตู อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

[๔๒๔] ขอเชิญทอดพระเนตรฝูงนก นานาชนิด มากมาย ที่เสาค่ายและหนทาง คือ ฝูงหงส์ นกกะเรียน นกยูง นกจากพราก และนกเขา อันธรรมดาสร้าง สรรไว้ในแล้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรพระนคร อันเกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงนกต่าง ๆ คือนกดุเหว่าดำ นกดุเหว่าลาย ไก่ฟ้า นกโพระดกเป็นจำนวนมาก อัน ธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

[๔๒๕] ขอเชิญทอดพระเนตรพระนครอันแวด-ล้อมไปด้วยกำแพงทอง เป็นนครน่าอัศจรรย์ขนพอง สยองเกล้า เขาชักธงขึ้นประจำ ลาดด้วยทรายทองน่า รื่นรมย์ อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอ เชิญทอดพระเนตรร้านตลาดอันบริบูรณ์ด้วยสินค้า ต่าง ๆ เรือน สิ่งของในเรือน ถนนซอย ถนนใหญ่ อันธรรมดาสร้างสรรจัดไว้เป็นส่วนๆ ในแก้วมณีดวงนี้.

[๔๒๖] ขอเชิญทอดพระเนตรโรงขายสุรา นัก-เลงสุรา พ่อครัว โรงครัว พ่อค้า และหญิงแพศยา อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอด พระเนตรช่างดอกไม้ ช่างย้อม ช่างปรุงของหอม ช่าง ทอผ้า ช่างทอง และช่างแก้ว อันธรรมดาสร้างสรร

ไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรช่างของ
หวาน ช่างของคาว นักมหรสพ บางพวกฟ้อนรำ
ขับร้อง บางพวกปรบมือ บางพวกตีฉิ่ง อันธรรมดา
สร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

[๔๒๗] ขอเชิญทอดพระเนตรกลอง ตะโพน
สังข์ บัณเฑาะว์ มโหระทึก และเครื่องดนตรีทุกอย่าง
อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอด
พระเนตรเปิงมาง กังสดาล พิณ การฟ้อนรำขับร้อง
เครื่องดนตรีดีดสีตีเป่า อันเขาประโคมครึกครื้น อัน
ธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอด
พระเนตรนักกระโดด นักมวยปล้ำ นักเล่นกล หญิง
งาม ชายงาม คนเฝ้ายาม และช่างตัดผม อันธรรมดา
สร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

[๔๒๘] แท้จริง ในแก้วมณีดวงนี้ มีงานมหรสพ
อันเกลื่อนกล่นไปด้วยชายหญิง ขอเชิญทอดพระเนตร
พื้นที่เป็นที่เล่นมหรสพบนเตียงที่ซ้อนกันเป็นชั้น ๆ อัน
ธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ เชิญทอดพระ-
เนตรเถิด ขอเชิญทอดพระเนตรพวกนักมวยซึ่งกำลัง
ต่อยกันในสนามมวย ทั้งผู้ชนะและผู้แพ้ อันธรรมดา
สร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

[๔๒๙] ขอเชิญทอดพระเนตรฝูงเนื้อต่าง ๆ เป็น
อันมากที่เชิงภูเขา คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง ช้าง หมี

หมาใน เสือดาว แรด โคลาน กระบือ ละมั่ง กวาง เนื้อทราย ระมาด วัว สุกรบ้าน ชะมด แมวป่า กระต่าย และกระแต ซึ่งมีอยู่มากมายหลายหลาก ขอเชิญทอดพระเนตรฝูงเนื้อต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่เกลื่อนกลาด อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

[๙๓๐] ในแก้วมณีดวงนี้ มีแม่น้ำอันมีท่าอันรายเรียบลาดด้วยทรายทอง มีน้ำใสสะอาดไหลไปไม่ขาดสาย เป็นที่อยู่อาศัยแห่งฝูงปลา อนึ่ง ในแม่น้ำนี้มีฝูงจรเข้ มังกร ปลาฉลาม เต่า ปลาสลาด ปลากระบอก ปลากด ปลาเค้า ปลาตะเพียน ท่องเที่ยวไปมา ขอเชิญทอดพระเนตรขอบสระโบกขรณี อันก่อสร้างด้วยแผ่นแก้วไพฑูรย์ เกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงนกต่างๆ ดารดาษไปด้วยหมู่ไม้นานาชนิด อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

[๙๓๑] ขอเชิญทอดพระเนตร สระโบกขรณีในแก้วมณีดวงนี้ อันธรรมดาจัดสรรไว้เรียบร้อยดีทั้ง ๔ ทิศ เกลื่อนกล่นด้วยฝูงนกต่างชนิด เป็นที่อยู่อาศัยของปลาใหญ่ ๆ ขอเชิญทอดพระเนตรแผ่นดินอันมีน้ำล้อมโดยรอบ เป็นกุณฑลแห่งสาคร ประกอบด้วยทิวป่า (เขียวขจี) อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

[๙๓๒] เชิญทอดพระเนตรบุพวิเทหทวีป อมรโคยานทวีป อุตรกุรุทวีป และชมพูทวีป ขอเชิญทอดพระเนตรสิ่งอัศจรรย์ อันธรรมดาสร้างสรรไว้ใน

แก้วมณีดวงนี้ พระเจ้าข้า ขอเชิญทอดพระเนตรพระจันทร์และพระอาทิตย์ อันเวียนรอบสิเนรุบรรพต ส่องสว่างไปทั่วทิศ ๔ ทิศ ขอเชิญทอดพระเนตรสิ่งอัศจรรย์อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรสิเนรุบรรพต หิมวันตบรรพต สมุทรสาคร พื้นแผ่นดินใหญ่ และท้าวมหาราชทั้ง ๔ อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรพุ่มไม้ในสวนแผ่นหินและเนินหินอันน่ารื่นรมย์เกลื่อนกล่นไปด้วยพวกกินนร อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรสวนสวรรค์ คือ ปารุสกวัน จิตตลดาวัน มิสสกวัน และนันทนวัน ทั้งเวชยันตปราสาท อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรสุธรรมเทวสภา ต้นปาริจฉัตตกพฤกษ์ อันมีดอกแย้มบาน และพระยาช้างเอราวัณซึ่งมีอยู่ในดาวดึงส์พิภพ อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรเถิดพระเจ้าข้า ขอเชิญทอดพระเนตรดูเหล่านางเทพกัญญาอันทรงโฉมล้ำเลิศ ดังสายฟ้าแลบออกจากกลีบเมฆ เที่ยวเล่นอยู่ในนันทนวันนั้น อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรเถิดพระเจ้าข้า ขอเชิญทอดพระเนตรเหล่าเทพกัญญา ผู้ประเล้าประโลมเทพบุตร อภิรมย์เหล่าเทพกัญญาอยู่ในนันทนวันนั้น อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ พระเจ้าข้า.

[๙๓๓] ขอเชิญทอดพระเนตรปราสาทมากกว่าพัน ในดาวดึงส์พิภพ พื้นลาดด้วยแผ่นแก้วไพฑูรย์มีรัศมีรุ่งเรือง อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี และชั้นปรนิมมิตวสวัสดี อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรสระโบกขรณีในสวรรค์ชั้นนั้น ๆ อันมีน้ำใสสะอาด ดารดาษไปด้วยมณฑาลกะ ดอกปทุมและอุบล.

[๙๓๔] ลายขาว ๑๐ แห่งอันน่ารื่นรมย์ใจ ลายเหลืองอ่อน ๒๑ แห่ง ลายเหลืองขมิ้น ๑๔ แห่ง ลายสีทอง ๒๐ แห่ง ลายสีน้ำเงิน ๒๐ แห่ง ลายสีแมลงค่อมทอง ๓๐ แห่ง มีปรากฏอยู่ในแก้วมณีดวงนี้ ในแก้วมณีดวงนี้มีลายดำ ๑๖ แห่ง และลายแดง ๒๕ แห่ง อันเจือด้วยดอกชะบา วิจิตรด้วยนิลุบล ข้าแต่พระ-มหาราชาผู้สูงสุดกว่าปวงชน ขอเชิญทอดพระเนตรแก้วมณีดวงนี้ อันสมบูรณ์ด้วยองค์ทั้งปวง มีรัศมีรุ่ง-เรืองผุดผ่องอย่างนี้ ผู้ใดจักชนะข้าพระองค์ด้วยการเล่นสกา แก้วมณีดวงนี้จักเป็นส่วนค่าพนันของผู้นั้น.

[๙๓๕] ข้าแต่พระราชา กรรมในโรงเล่นสกาสำเร็จแล้ว เชิญพระองค์เสด็จไปทรงเล่นสกา แก้วมณีเช่นนี้ของพระองค์ไม่มี เราพึงชนะกันโดยธรรม

อย่าชนะกันโดยไม่ชอบธรรม ถ้าข้าพระองค์จักชนะพระองค์ไซร้ ขอพระองค์อย่าได้ทรงทำให้เนิ่นช้า.

[๙๓๖] ข้าแต่พระเจ้าสุรเสนปัญจาราชผู้ปรากฏ พระเจ้ามัจฉราชและพระเจ้ามัททราช ทั้งพระเจ้าเกกกะราช พร้อมด้วยชาวชนบท ขอจงทอดพระเนตรดู ข้าพเจ้าทั้งสองจะสู้กันด้วยสกา กษัตริย์ก็ดี พราหมณ์ก็ดี ไม่ได้ทำสักขีพยานไว้แล้ว ย่อมไม่ทำกิจอะไร ๆ ในที่ประชุม

[๙๓๗] พระราชาของชาวกุรุรัฐ และปุณณกยักษ์มัวเมาในการเล่นสกา เข้าไปสู่โรงเล่นสกาแล้ว พระราชาทรงเลือกได้ลูกบาศก์ที่มีโทษ ทรงปราชัย ส่วนปุณณกยักษ์ชนะ พระราชาและปุณณกยักษ์ทั้งสองนั้น เมื่อเจ้าพนักงานเอาสกามารวมพร้อมแล้ว ได้เล่นสกากันอยู่ในโรงสกานั้น ปุณณกยักษ์ได้ชัยชนะพระราชาผู้แกล้วกล้าประเสริฐกว่านรชน ท่ามกลางพระราชา ๑๐๑ พระองค์และพยานที่เหลือ เสียงบันลือลั่นได้มีขึ้น ในสนามสกานั้น ๓ ครั้ง.

ปุณณกยักษ์ทูลว่า

[๙๓๘] ข้าแต่พระมหาราชา เราทั้งสองผู้พยายามเล่นสกา ความชนะและความแพ้ย่อมมีแก่คนใดคนหนึ่ง ข้าแต่พระจอมชน ข้าพระองค์ชนะพระองค์ด้วยทรัพย์อันประเสริฐแล้ว ข้าพระองค์ชนะแล้ว ขอพระองค์พระราชทานเสียเร็ว ๆ เถิด.

ท้าวธนัญชัยตรัสว่า

[๙๓๙] ดูก่อนท่านกัจจานะ ช้าง ม้า โค แก้วมณี กุณฑล และแก้วอันประเสริฐกว่าทรัพย์ทั้งหลายมีอยู่ในแผ่นดินของเรา ท่านจงรับเอาเถิด เชิญขนเอาไปตามปรารถนาเถิด.

ปุณณกยักษ์ทูลว่า

[๙๔๐] ช้าง ม้า โค แก้วมณี กุณฑล และแก้วอื่นใด ที่มีอยู่ในแผ่นดินของพระองค์ บัณฑิตมีนามว่าวิธุระ เป็นแก้วอันประเสริฐกว่าทรัพย์เหล่านั้น ข้าพระองค์ชนะพระองค์แล้ว โปรดพระราชทานวิธุร-บัณฑิตแก่ข้าพระองค์เถิด.

ท้าวธนัญชัยตรัสว่า

[๙๔๑] วิธุรบัณฑิตนั้นเป็นตัวของเรา เป็นที่พึ่ง เป็นคติ เป็นเกาะ เป็นที่เร้น และเป็นที่ไปในเบื้องหน้าของเรา ท่านไม่ควรจะเปรียบวิธุรบัณฑิตนั้นกับทรัพย์ของเรา วิธุรบัณฑิตนั้นเช่นกับชีวิตของเรา คือเป็นตัวเรา.

ปุณณกยักษ์ทูลว่า

[๙๔๒] การโต้เถียงกันของข้าพระองค์และพระ-องค์ จะพึงเป็นการช้านาน ขอเชิญเสด็จไปถามวิธุร-บัณฑิตกันดีกว่า ให้วิธุรบัณฑิตนั้นแลชี้แจงเนื้อความนั้น วิธุรบัณฑิตจักกล่าวคำใด คำนั้นจงเป็นอย่างนั้นแก่เราทั้งสอง.

พระเจ้าธนัญชัยตรัสว่า

[๙๔๓] ดูก่อนมาณพ ท่านพูดจริงแท้ทีเดียว และไม่ผลุนผลัน เราไปถามวิธุรบัณฑิตกันเถิดนะ เราทั้งสองคน จงยินดีตามคำที่วิธุรบัณฑิตพูดนั้น.

[๙๔๔] เทวดาทั้งหลายย่อมรู้จักอำมาตย์ในแคว้นกุรุรัฐ ชื่อว่าวิธุระ เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม จริงหรือการบัญญัติชื่อว่าวิธุระในโลกนั้น ท่านเป็นอะไร คือเป็นทาส หรือเป็นพระประยูรญาติของพระราชา.

วิธุรบัณฑิตกล่าวว่า

[๙๔๕] ในหมู่นรชน ทาสมี ๔ จำพวก คือ ทาสครอกจำพวก ทาสไถ่จำพวก ๑ ทาสที่ยอมตัวเป็นข้าเฝ้าจำพวก ๑ ทาสเชลยจำพวก ๑ แม้ข้าพเจ้าก็เป็นทาสโดยกำเนิดแท้ทีเดียว ความเจริญก็ตาม ความเสื่อมก็ตาม จะมีแก่พระราชา แม้ข้าพเจ้าจะไปยังที่อื่นก็คงเป็นทาสของสมมติเทพนั่นเอง ดูก่อนมาณพ พระราชาเมื่อจะพระราชทานข้าพเจ้าให้เป็นค่าพนันแก่ท่าน ก็พึงพระราชทานโดยธรรม.

ปุณณกยักษ์ทูลว่า

[๙๔๖] วันนี้ ความชนะได้มีแก่ข้าพระองค์เป็นครั้งที่ ๒ เพราะว่า วิธุรบัณฑิตผู้เป็นปราชญ์อันข้าพระองค์ถามแล้ว ได้ชี้แจงปัญหาแจ่มแจ้ง พระราชาประเสริฐ ไม่ทรงตั้งอยู่ในธรรมหนอ ไม่ทรงยอมให้วิธุรบัณฑิตแก่ข้าพระองค์.

พระเจ้าธนัญชัยตรัสว่า

[๙๔๗] ดูก่อนกัจจานะ ถ้าวิธุรบัณฑิตชี้แจงปัญหาแก่เราทั้งหลายอย่างนี้ว่า เราเป็นทาส เราหาได้เป็นญาติไม่ ท่านจงรับเอาวิธุรบัณฑิตผู้เป็นทรัพย์อันประเสริฐกว่าทรัพย์ทั้งหลาย พาไปตามที่ท่านปรารถนาเถิด.

[๙๔๘] ท่านวิธุรบัณฑิต คฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนจะพึงมีความประพฤติอันปลอดภัยได้อย่างไร จะพึงมีความสงเคราะห์ได้อย่างไร จะพึงมีความไม่เบียดเบียนได้อย่างไร และอย่างไรมาณพจึงจะชื่อว่ามีปรกติกล่าวคำสัตย์ จากโลกนี้ไปยังโลกหน้าแล้วจะไม่เศร้าโศกได้อย่างไร.

[๙๔๙] วิธุรบัณฑิตผู้มีคติ มีความเพียร มีปัญญาเห็นอรรถธรรมอันสุขุม กำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ได้กราบทูลพระราชาในโรงธรรมสภานั้นว่า ผู้ครองเรือนไม่ควรคบหญิงสาธารณะเป็นภรรยา ไม่ควรบริโภคอาหารมีรสอร่อยแต่ผู้เดียว ไม่ควรซ่องเสพถ้อยคำอันให้ติดอยู่ในโลก ไม่ให้สวรรค์นิพพาน เพราะถ้อยคำเช่นนั้นไม่ทำให้ปัญญาเจริญ ผู้ครองเรือนพึงเป็นผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยวัตร ไม่ประมาท มีปัญญาเครื่องสอดส่องเหตุผล มีความประพฤติถ่อมตน ไม่เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น เป็นผู้สงบเสงี่ยม กล่าวถ้อยคำ

จับใจ อ่อนโยน ผู้ครองเรือน พึงเป็นผู้สงเคราะห์
มิตร จำแนกแจกทาน รู้จักจัดทำ พึงบำรุงสมณะ
พราหมณ์ด้วยข้าวน้ำทุกเมื่อ ผู้ครองเรือนพึงเป็นผู้ใคร่
ธรรม จำทรงอรรถธรรมที่ได้สดับมาแล้ว หมั่นไต่ถาม
พึงเข้าไปหาท่านผู้มีศีลเป็นพหูสูตโดยเคารพ คฤหัสถ์
ผู้ครองเรือน จะพึงมีความประพฤติอันปลอดภัยได้
อย่างนี้ จะพึงมีความสงเคราะห์ได้อย่างนี้ จะพึงมี
ความไม่เบียดเบียนกันได้อย่างนี้ และมาณพพึงปฏิบัติ
อย่างนี้จึงจะชื่อว่ามีปรกติกล่าวคำสัตย์ จากโลกนี้แล้ว
ไปยังโลกหน้า จะไม่เศร้าโศกได้ด้วยอาการอย่างนี้
พระเจ้าข้า.

(นี้) ชื่อฆราวาสปัญหา.

ปุณณกยักษ์กล่าวว่า

[๙๕๐] เราจักไปกันเดี๋ยวนี้แหละ พระเจ้าแผ่นดิน
ผู้เป็นอิสราธิบดี ทรงพระราชทานท่านให้แก่ข้าพเจ้า
แล้ว ขอท่านจงปฏิบัติประโยชน์แก่ข้าพเจ้า ธรรมนี้
เป็นของเก่า.

วิธุรกล่าวว่า

[๙๕๑] ดูก่อนมาณพ ข้าพเจ้าย่อมรู้ว่า ข้าพเจ้า
เป็นผู้อันท่านได้แล้ว ข้าพเจ้าเป็นผู้อันพระราชา ผู้
เป็นอิสราธิบดีพระราชทานแก่ท่านแล้ว แต่ว่าข้าพเจ้า
ขอให้ท่านพักอยู่ในเรือนสัก ๓ วัน ขอให้ท่านยับยั้ง
อยู่ ตลอดเวลาที่ข้าพเจ้าสั่งสอนบุตรภรรยาก่อน.

ปุณณกยักษ์กล่าวว่า

[๙๕๒] คำที่ท่านกล่าวนั้น จงมีแก่ข้าพเจ้าเหมือนอย่างนั้น ข้าพเจ้าจะพักอยู่ ๓ วัน ตั้งแต่วันนี้ท่านจงทำกิจในเรือนทั้งหลาย ท่านจงสั่งสอนบุตรภรรยาเสียแต่วันนี้ ตามที่บุตรภรรยาของท่านจะพึงมีความสุขได้ภายหลัง ในเมื่อท่านไปแล้ว.

[๙๕๓] ปุณณกยักษ์ผู้มีสมบัติน่าใคร่มากมายกล่าวว่า ดีละ แล้วหลีกไปพร้อมกับวิธุรบัณฑิต เป็นผู้มีมารยาทอันประเสริฐสุด เข้าไปภายในบ้านของวิธุรบัณฑิต บริบูรณ์ด้วยช้างและม้าอาชาไนย.

[๙๕๔] ปราสาทของพระมหาสัตว์มีอยู่ ๓ คือ โกญจปราสาท ๑ มยูรปราสาท ๑ ปิยเกตปราสาท ๑ ในปราสาททั้ง ๓ นั้น พระมหาสัตว์ได้พาปุณณกยักษ์เข้าไปยังปราสาท อันเป็นที่น่ารื่นรมย์ยิ่งนัก มีภักษาหารบริบูรณ์ มีข้าวน้ำเป็นอันมาก ดังหนึ่งมสักกสารวิมานของท้าววาสวะฉะนั้น.

[๙๕๕] นารีทั้งหลายผู้ประดับประดางดงาม ดังเทพอัปสรในเทวโลก ฟ้อนรำขับร้องเพลงอันไพเราะจับใจ กล่อมปุณณกยักษ์อยู่ในปราสาทนั้น พระมหาสัตว์ผู้รักษาธรรม รับรองปุณณกยักษ์ด้วยนางบำเรอที่น่ายินดี ทั้งข้าวและน้ำ แล้วคิดถึงประโยชน์ส่วนตน ได้เข้าไปในสำนักของภรรยาในกาลนั้น ได้กล่าวกะ

ภรรยาผู้ลูบไล้ด้วยจุรณจันทน์และของหอม มีผิวพรรณผุดผ่องดุจแต่งทองชมพูนุทว่า ดูก่อนนางผู้เจริญ ผู้มีดวงตาอันแดงงาม มานี่เถิด จงเรียกบุตรธิดามาฟังคำสั่งสอน นางอโนชาได้ฟังคำของสามีแล้ว ได้กล่าวกะลูกสะใภ้ผู้มีเล็บแดง มีตาอันงามว่า ดูก่อนผู้มีผิวพรรณดังดอกนิลุบลเจ้าจงไปเรียกบุตรและธิดาของเรา ผู้แกล้วกล้าสามารถเหล่านั้นมา

[๙๕๖] พระมหาสัตว์ผู้รักษาธรรม ได้จุมพิตบุตรธิดาผู้มาแล้วนั้นที่กระหม่อม ไม่หวั่นไหว ครั้นเรียกบุตรธิดามาพร้อมแล้วได้กล่าวสั่งสอนว่า พระราชาในพระนครอินทปัตตะนี้ พระราชทานพ่อให้แก่มาณพแล้ว พ่อพึงมีความสุขของตนเองได้เพียง ๓ วัน ตั้งแต่วันนี้ไป พ้นจากนั้นไป พ่อก็ต้องเป็นไปในอำนาจของมาณพนั้น เขาจะพาพ่อไปตามที่เขาปรารถนา ก็พ่อมาเพื่อสั่งสอนลูกทั้งหลาย พ่อยังไม่ได้ทำเครื่องป้องกันให้แก่ลูกทั้งหลายแล้ว จะพึงไปได้อย่างไร ถ้าว่าพระราชาผู้ปกครองกุรุรัฐ ผู้มีพระราชสมบัติอันน่าใคร่เป็นอันมาก ทรงต้องการกัลยาณมิตร จะพึงตรัสถามลูกทั้งหลายว่า เมื่อก่อนเจ้าทั้งหลาย ย่อมรู้เหตุเก่าๆ อะไรบ้าง พ่อของเจ้าทั้งหลายได้พร่ำสอนอะไรไว้ในกาลก่อนบ้าง ถ้าแหละพระราชาจะพึงมีพระราชโองการตรัสว่า เจ้าทั้งปวงเป็นผู้มีอาสนะ

เสมอกันกับเรา ในราชสกุลนี้มนุษย์คนไรซึ่งจะมีชาติสกุลสมควรกับพระราชาไม่มี ลูกทั้งหลายพึงถวายบังคมกราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระองค์อย่าได้รับสั่งอย่างนั้นเลยพระเจ้าข้า เพราะข้อนี้มิใช่ธรรมเนียม ขอเดชะ ข้าพระองค์ทั้งหลายมีชาติต่ำต้อย ไม่สมควรมีอาสนะเสมอด้วยพระองค์ผู้สูงศักดิ์ เหมือนสุนัขจิ้งจอกผู้มีชาติต่ำต้อย จะพึงมีอาสนะเสมอด้วยพระยาไกรสรราชสีห์อย่างไรได้ พระเจ้าข้า.

จบลักขกัณฑ์

[๙๕๗] วิธุรบัณฑิตนั้น มีความดำริแห่งใจอันไม่หดหู่ ได้กล่าวกะบุตร ธิดา ญาติ มิตรและเพื่อนที่สนิทว่า ดูก่อนลูกรักทั้งหลาย ลูกทั้งหลายจงมานั่งฟังราชวัสดีธรรม อันเป็นเหตุให้บุคคลผู้เข้าไปสู่ราชสกุลได้ยศ.

[๙๕๘] ผู้เข้าไปสู่ราชสกุล พระราชายังไม่ทรงทราบความสามารถย่อมไม่ได้ยศ ราชเสวกไม่ควรกล้าเกินไป ไม่ควรขลาดเกินไป ควรเป็นผู้ไม่ประมาทในกาบทุกเมื่อ เมื่อใดพระราชาทรงทราบความประพฤติปรกติ ปัญญา และความบริสุทธิ์ของราชเสวกนั้น เมื่อนั้น ย่อมทรงวางพระทัยและไม่ทรงรักษาความลับ.

[๙๕๙] ราชเสวกอันพระราชาไม่ตรัสใช้ ไม่พึงหวั่นไหวด้วยอำนาจฉันทาคติเป็นต้น ดังตราชูที่บุคคลประคองให้มีคันเสมอเที่ยงตรง ฉะนั้น ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงตั้งใจกระทำราชกิจทุกอย่าง ให้เสมอต้นเสมอปลาย เหมือนตราชูที่บุคคลประคองให้มีคันเสมอเที่ยงตรงดีฉะนั้น ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้.

[๙๖๐] ราชเสวกต้องเป็นคนฉลาดในราชกิจอันพระราชาตรัสใช้ กลางวันหรือกลางคืนก็ตาม ไม่พึงหวาดหวั่นในการกระทำราชกิจนั้น ๆ ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้ ทางใดที่เขาตกแต่งไว้เรียบร้อยดี สำหรับเสด็จพระราชดำเนิน ถึงพระราชาทรงอนุญาต ราชเสวกก็ไม่ควรเดินโดยทางนั้น ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้.

[๙๖๑] ราชเสวกไม่พึงบริโภคสมบัติที่น่าใคร่ทัดเทียมกับพระราชาในกาลไหนๆ ควรเดินหลังในทุกสิ่งทุกอย่าง ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกไม่ควรใช้สอยประดับประดาเสื้อผ้า มาลา เครื่องลูบไล้ ทัดเทียมกับพระราชา ไม่พึงประพฤติอากัปกิริยา หรือพูดจาทัดเทียมกับพระราชา ควรทำอากัปกิริยาเป็นอย่างหนึ่ง ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้.

[๙๖๒] เมื่อพระราชาทรงพระสำราญอยู่กับหมู่อำมาตย์อันพระสนมกำนัลในเฝ้าแหนอยู่ เสวกามาตย์

เป็นคนฉลาด ไม่พึงกระทำการทอดสนิทในพระสนม กำนัลใน ราชเสวกไม่ควรเป็นคนฟุ้งซ่าน ไม่คนอง กายวาจา มีปัญญาเครื่องรักษาตน สำรวมอินทรีย์ สมบูรณ์ด้วยการตั้งใจไว้ดี ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้.

[๙๖๓] ราชเสวกไม่ควรเล่นหัว เจรจาปราศรัยในที่ลับกับพระสนมกำนัลใน ไม่ควรถือเอาทรัพย์จากพระคลังหลวง ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกไม่พึงเห็นแก่การหลับนอนมากนัก ไม่พึงดื่มสุราจนเมามาย ไม่พึงฆ่าเนื้อในสถานที่พระราชทานอภัย ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกไม่พึงขึ้นร่วมพระตั่ง ราชบัลลังก์ พระราชอาสน์ เรือและรถพระที่นั่ง ด้วยอาการทนงตนว่าเป็นคนโปรดปราน ราชเสวยนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกต้องเป็นผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณา ไม่ควรเฝ้าให้ไกลนัก ใกล้นัก ควรยืนเฝ้าพอให้ท้าวเธอทอดพระเนตรเห็นถนัด ในสถานที่ที่พอจะได้ยินพระราชดำรัสเบื้องพระพักตร์ของพระราชา ราชเสวกไม่ควรทำความวางใจว่า พระราชาเป็นเพื่อนของเรา เพราะราชาเป็นคู่กันกับเรา พระราชาทั้งหลายย่อมทรงพระพิโรธได้เร็วไวเหมือนนัยน์ตาอันผงกระทบ ราชเสวกไม่ควรถือตัวว่าเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิต พระราชทรงบูชา

ไม่ควรเพ็ดทูลถ้อยคำหยาบคายกะพระราชาซึ่งประทับ
อยู่ในราชบริษัท.

[๙๖๔] ราชเสวกผู้ได้รับพระราชทานพระทวาร
เป็นพิเศษ ก็ไม่ควรวางใจในพระราชาทั้งหลาย พึง
เป็นผู้สำรวมดำรงตนไว้เพียงดังไฟ ราชเสวกนั้นพึง
อยู่ในราชสำนักได้ พระเจ้าอยู่หัวจะทรงยกย่องพระ-
ราชโอรสหรือพระราชวงศ์ ด้วยบ้าน นิคม แว่นแคว้น
หรือชนบท ราชเสวกควรนิ่งดูก่อน ไม่ควรเพ็ดทูล
คุณหรือโทษ.

[๙๖๕] พระราชาจะทรงปูนบำเหน็จรางวัลให้
แก่กรมช้าง กรมม้า กรมรถ กรมเดินเท้า ตามความ
ชอบในราชการของเขาราชเสวกไม่ควรทัดทานเขา
ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกผู้เป็น
นักปราชญ์ พึงโอนไปเหมือนคันธนูและพึงไหวไป
ตามเหมือนไม้ไผ่ ไม่ควรทูลทัดทาน ราชเสวกนั้นพึง
อยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงเป็นผู้มีท้องน้อย
เหมือนคันธนู พึงเป็นผู้ไม่มีลิ้นเหมือนปลา พึงเป็นผู้
รู้จักประมาณในโภชนะ มีปัญญาเครื่องรักษาตน
แกล้วกล้า ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้.

[๙๖๖] ราชเสวกไม่พึงสัมผัสหญิงนัก ซึ่งเป็น
เหตุให้สิ้นเดช ผู้สิ้นเดชย่อมได้ประสบโรคไอมองคร่อ
ความกระวนกระวายความอ่อนกำลัง ราชเสวกไม่ควร

พูดมากเกินไป ไม่ควรนิ่งทุกเมื่อ เมื่อถึงเวลาพึงเปล่ง วาจาพอประมาณ ไม่พร่ำเพรื่อ เป็นคนไม่มักโกรธ ไม่กระทบกระเทียบ เป็นคนพูดจริง อ่อนหวาน ไม่ส่อเสียด ไม่ควรพูดถ้อยคำเพ้อเจ้อ ราชเสวกนั้น พึงอยู่ในราชสำนักได้.

[๙๖๗] ราชเสวกพึงเลี้ยงดูมารดาบิดา พึงประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้เจริญในสกุล มีวาจาอ่อนหวาน กล่าววาจาอ่อนโยน ราชเสวยนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงเป็นผู้ได้รับแนะนำดีแล้ว มีศิลป ฝึกฝนแล้ว เป็นผู้ทำประโยชน์ เป็นผู้คงที่ อ่อนโยน ไม่ประมาท สะอาดหมดจด เป็นคนขยัน ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงเป็นผู้มีความประพฤติอ่อนน้อม มีความเคารพยำเกรงในท่านผู้เจริญ เป็นผู้สงบเสงี่ยม มีการอยู่ร่วมเป็นสุข ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงเว้นให้ห่างไกล ซึ่งทูตที่ส่งมาเกี่ยวด้วยความลับ พึงดูแลแต่เจ้านายของตน ไม่ควรพูด (เรื่องลับ) ในสำนักของพระราชาอื่น.

[๙๖๘] ราชเสวกพึงเข้าหาสมาคมกะสมณะและพราหมณ์ผู้มีศีล เป็นพหูสูต โดยเคารพ ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกเมื่อได้เข้าหาสมาคมกะสมณะและพราหมณ์ ผู้มีศีลเป็นพหูสูตแล้ว

พึงสมาทานรักษาอุโบสถศีลโดยเคารพ ราชเสวกนั้น ควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงบำรุงเลี้ยงสมณะและพราหมณ์ผู้มีศีล เป็นพหูสูต ด้วยข้าวและน้ำ ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกผู้หวังความเจริญแก่ตน พึงเข้าไปสมาคมคบหาละสมณะและพราหมณ์ผู้มีศีล เป็นพหูสูต มีปัญญา.

[๙๖๙] ราชเสวกไม่พึงทำทาน ที่เคยพระราชทานในสมณพราหมณ์ให้เสื่อมไป อนึ่ง เห็นพวกวณิพกซึ่งมาในเวลาพระราชทานไม่ควรห้ามอะไรเลย ราชเสวกพึงมีปัญญา สมบูรณ์ด้วยความรู้ ฉลาดในวิธีจักราชกิจ รู้จักกาล รู้จักสมัย ราชเสวยนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงเป็นคนขยันหมั่นเพียร ไม่ประมาท มีปัญญาสอดส่องพิจารณาในการงานที่ตนพึงทำ จัดการงานให้สำเร็จด้วยดี ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้.

[๙๗๐] อนึ่ง ราชเสวกพึงไปตรวจตราดูลานข้าวสาลีปศุสัตว์และนาเสมอๆ พึงตวงข้าวเปลือกให้รู้ประมาณแล้ว ให้เก็บไว้ในฉาง พึงนักบริวารชนในเรือนแล้ว ให้หุงต้มพอประมาณ ไม่ควรตั้งบุตรธิดาพี่น้อง หรือวงศ์ญาติ ผู้ไม่ตั้งอยู่ในศีลให้เป็นใหญ่ เพราะคนเหล่านั้นเป็นคนพาล ไม่จัดว่าเป็นพี่น้อง คนเหล่านั้น เป็นเหมือนคนที่ตายไปแล้ว แต่เมื่อเขา

เหล่านั้นมาหาถึงสำนัก ก็ควรให้ผ้านุ่งห่มและอาหาร ควรตั้งพวกทาสหรือกรรมกร ผู้ตั้งมั่นอยู่ในศีล เป็นคนขยันหมั่นเพียร ให้เป็นใหญ่.

[๙๗๑] ราชเสวกพึงเป็นผู้มีศีล ไม่โลภมาก พึงประพฤติตามเจ้านาย ประพฤติประโยชน์แก่เจ้านายทั้งต่อหน้าและลับหลัง ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงเป็นผู้รู้จักพระราชอัธยาศัย และพึงปฏิบัติตามพระราชประสงค์ ไม่ควรประพฤติขัดต่อพระราชประสงค์ ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงก้มศีรษะลงชำระพระบาท ในเวลาผลัดพระภูษาทรง และในเวลาสรงสนาน แม้จะถูกกริ้วก็ไม่ควรโกรธตอบ ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้.

[๙๗๒] บุรุษผู้หวังความเจริญแก่ตน พึงกระทำอัญชลีในหม้อน้ำและพึงกระทำประทักษิณนกแอ่นลมอย่างไร เขาจักไม่พึงนอบน้อมพระราชา ผู้เป็นนักปราชญ์สูงสุด พระราชทานสมบัติอันน่าใคร่ทุกอย่างเล่า เพราะพระราชาทรงพระราชทานที่นอน ผ้านุ่ง ผ้าห่ม ยวดยาน ที่อยู่อาลัย บ้านเรือน ยังโภคสมบัติให้ตกทั่วถึง เหมือนมหาเมฆยังน้ำฝนให้ตกเป็นประโยชน์แก่หมู่สัตว์ทั่วไปฉะนั้น ดูก่อนเจ้าทั้งหลายนี้ชื่อว่าราชวัสดี เป็นอนุศาสน์สำหรับราชเสวก นรชน

ประพฤติตาม ย่อมยังพระราชาให้โปรดปราน และ
ย่อมได้การบูชาในเจ้านายทั้งหลาย.

(นี้) ชื่อราชวัสดี.

[๙๗๓] วิธุรบัณฑิตผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณา
ครั้นพร่ำสอนหมู่ญาติอย่างนี้แล้ว หมู่ญาติมิตรห้อม
ล้อมเข้าไปเฝ้าพระราชาถวายบังคมยุคลบาทด้วยเศียร
เกล้า และทำประทักษิณท้าวเธอ แล้วประคองอัญชลี
กราบบังคมทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงปราบศัตรู
มาณพนี้ปรารถนาจะทำตามความประสงค์ จึงจะนำเข้า
พระองค์ไป ข้าพระองค์จะกราบทูลประโยชน์แห่ง
ญาติทั้งหลาย ขอเชิญพระองค์ทรงสดับประโยชน์นั้น
ขอพระองค์ ได้ทรงพระกรุณาเอาพระทัยใส่ดูแลบุตร
ภรรยาของข้าพระองค์ ทั้งทรัพย์อย่างอื่นๆ ที่มีอยู่ใน
เรือน โดยที่หมู่ญาติของข้าพระองค์จะไม่เสื่อมในภาย
หลัง ในเมื่อข้าพระองค์ถวายบังคมลาไปแล้ว ความ
พลั้งพลาดของข้าพระองค์นี้ เหมือนบุคคลพลาดล้ม
บนแผ่นดิน ย่อมกลับตั้งอยู่บนแผ่นดินนั้นเอง ฉะนั้น
ข้าพระองค์ย่อมเห็นโทษนี้.

พระเจ้าธนัญชัยตรัสว่า

[๙๗๔] ท่านไม่อาจจะไปนั่นแลเป็นความพอใจ
ของเรา เราจะสั่งให้ฆ่าตัดออกเป็นท่อน ๆ แล้วหมก
ไว้ให้มิดชิดในเมืองนี้ ท่านอยู่ในที่นี้แหละ การทำ

ดังนี้ เราชอบใจ ดูก่อนบัณฑิตผู้มีปัญญาอันสูงสุด
กว้างขวางดุจแผ่นดิน ท่านอย่าไปเลย.

วิธุรบัณฑิตทูลว่า

[๙๗๕] ขอใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอย่าทรงตั้ง
พระราชหฤทัย ไว้ในอธรรมเลย ขอจงทรงประกอบ
พระองค์ไว้ในอรรถและในธรรมเถิด กรรมอันเป็น
อกุศลไม่ประเสริฐ บัณฑิตติเตียนว่า ผู้ทำกรรมอัน
เป็นอกุศลพุ่งเข้าถึงนรกในภายหลัง นี่ไม่ใช่ธรรมเลย
ไม่เข้าถึงกิจที่ควรทำ ข้าแต่พระจอมประชาชน ธรรม-
ดานายผู้เป็นใหญ่ของทาส จะทุบตีก็ได้ จะเผาก็ได้
จะฆ่าเสียก็ได้ ข้าพระองค์ไม่มีความโกรธเลย และ
ข้าพระองค์ขอกราบทูลลาไป.

[๙๗๖] พระมหาสัตว์นั้นมีเนตรทั้งสองนองด้วย
น้ำตา กำจัดความกระวนกระวายในหทัยแล้ว สวม
กอดบุตรผู้ใหญ่ แล้วเข้าไปยังเรือนใหญ่.

[๙๗๗] บุตรพันหนึ่ง ธิดาพันหนึ่ง ภรรยาพัน
หนึ่ง และทาสเจ็ดร้อย ในนิเวศน์ของวิธุรบัณฑิตต่าง
ประคองแขนทั้งสองร้องไห้คร่ำครวญ กลิ้งเกลือกกลับ
ทับกันไป เหมือนป่าไม่รังถูกลมพัดลิมระเนระนาดทับ
กันไป ฉะนั้น พระสนมกำนัล พระราชกุมาร พวก
พ่อค้า ชาวนา และพราหมณ์ทั้งหลาย ต่างก็มาประ
คองแขนร้องไห้คร่ำครวญอยู่ในนิเวศน์ของวิธุรบัณฑิต

พวกกองช้าง กองม้า กองรถ กองเดินเท้า.... ชาวชนบทและชาวนิคม ต่างมาประชุมประคองแขนร้องไห้คร่ำครวญอยู่ในนิเวศน์ของวิธุรบัณฑิตภรรยาพันหนึ่ง และทาสีเจ็ดร้อย ต่างพากันประคองแขนร้องไห้คร่ำครวญว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงจักละดิฉันทั้งหลายไป พระสนมกำนัล พระราชกุมาร พ่อค้า ชาวนาและพราหมณ์ทั้งหลาย พวกกองช้าง กองม้า กองรถ กองเดินเท้า.... ชาวชนบท และชาวนิคม ต่างมาประชุมประคองแขนร้องไห้คร่ำครวญว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงจักละข้าพเจ้าทั้งหลายไป.

[๙๗๘] พระมหาสัตว์ กระทำกิจทั้งหลายในเรือนสั่งสอนคนของตน คือ มิตร สหาย คนใช้ บุตรธิดา ภรรยา และพวกพ้อง จัดการงาน บอกมอบทรัพย์ในเรือน ขุนทรัพย์และการส่งหนี้เสร็จแล้ว ได้กล่าวกะปุณณกยักษ์ว่า ท่านได้พักอยู่ในเรือนของข้าพเจ้า ๓ วันแล้ว กิจที่จะพึงทำในเรือนของข้าพเจ้าทำเสร็จแล้ว อนึ่ง บุตรและภรรยาข้าพเจ้าได้สั่งสอนแล้ว ข้าพเจ้ายอมทำกิจตามอัธยาศัยของท่าน.

[๙๗๙] ดูก่อนมหาอำมาตย์ผู้สำเร็จราชกิจทั้งปวง ถ้าแลท่านสั่งสอนบุตร ภรรยาและคนอาศัยแล้ว เชิญท่านมารีบไปในบัดนี้ เพราะหนทางข้างหน้ายังไกลนัก ท่านอย่ากลัวเลย จงจับหางม้าอาชาไนย การเห็นชีวโลกของท่านนี้ เป็นการเห็นครั้งที่สุด.

[๙๘๐] ข้าพเจ้าจักสะดุ้งกลัวไปทำไม เพราะข้าพเจ้าไม่มีกรรมชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจอันเป็นเหตุให้ไปสู่ทุคติ.

[๙๘๑] พระยาม้านั้น นำวิธุรบัณฑิตเหาะไปในอากาศกลางหาวไม่กระทบที่กิ่งไม้หรือภูเขา วิ่งเข้าไปสู่กาฬคีรีบรรพตโดยฉับพลัน.

[๙๘๒] ภรรยาพันหนึ่ง และทาสีเจ็ดร้อยประคองแขนร้องไห้คร่ำครวญว่า ยักษ์แปลงเพศเป็นพราหมณ์มาพาเอาวิธุรบัณฑิตไป พระสนมกำนัลในพระราชกุมาร พ่อค้า ชาวนาและพราหมณ์ กองช้าง กองม้า กองรถ กองเดินเท้า... ชาวชนบทและชาวนิคมต่างมาประชุมพร้อมกัน ประคองแขนทั้งสองร้องไห้คร่ำครวญว่า ยักษ์แปลงเพศเป็นพราหมณ์มาพาเอาวิธุรบัณฑิตไป ภรรยาพันหนึ่งและทาสีเจ็ดร้อย ต่างประคองแขนร้องไห้คร่ำครวญว่า วิธุรบัณฑิตนั้นไปแล้ว ณ ที่ไหน พระสนมกำนัลในพระราชกุมาร พ่อค้า ชาวนาและพราหมณ์ กองช้าง กองม้า กองรถ กองเดินเท้า.... ชาวชนบทและชาวนิคม ต่างมาประชุมพร้อมกันประคองแขนร้องไห้คร่ำครวญว่า วิธุรบัณฑิตไปแล้ว ณ ที่ไหน

[๙๘๓] ถ้าท่านวิธุรบัณฑิต จักไม่มาโดย ๗ วัน ข้าพระพุทธเจ้าจักพากันเข้าไปสู่กองไฟ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่มีความต้องการด้วยชีวิต.

[๙๘๔] ก็วิธุรบัณฑิตเป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลม สามารถแสดงประโยชน์ และมิใช่ประโยชน์แจ้งชัด มีปัญญาเครื่องพิจารณา คงจะเปลื้องตนได้โดยพลัน ท่านทั้งหลายอย่ากลัวไปเลย วิธุรบัณฑิตปลดเปลื้องตนแล้ว ก็จักรีบกลับมา.

(นี้) ชื่ออันตรเปยยาล.

[๙๘๕] ปุณณกยักษ์นั้น ไปยืนคิดอยู่บนยอดกาฬาคีรีบรรพต ความคิดย่อมเป็นความคิดสูง ๆ ต่ำ ๆ ประโยชน์อะไร ๆ ด้วยความเป็นอยู่ของวิธุรบัณฑิตนี้ หามีแก่เราไม่ เราจักฆ่าวิธุรบัณฑิตนี้เสีย แล้วนำเอาแต่ดวงใจไปเถิด.

[๙๘๖] ปุณณกยักษ์นั้นมีจิตประทุษร้ายลงจากยอดเขาไปสู่เชิงเขา วางพระมหาสัตว์ไว้ในระหว่างภูเขา ชำแรกเข้าไปภายในภูเขานั้นจับพระมหาสัตว์เอาศีรษะลงเบื้องต่ำ ขว้างลงไปที่พื้นดินที่ไม่มีอะไรกีดกั้น.

[๙๘๗] วิธุรบัณฑิตผู้เป็นอำมาตย์ประเสริฐสุดของชาวกุรุรัฐ เมื่อถูกห้อยศีรษะลงในเหวอันชัน เป็นที่น่ากลัว น่าสยดสยอง น่าหวาดเสียวมา ไม่สะดุ้งกลัว ได้กล่าวกะปุณณกยักษ์ว่า ท่านเป็นผู้มีรูปดังผู้ประเสริฐ แต่หาเป็นคนประเสริฐไม่ คล้ายจะเป็นคนสำรวม แต่ไม่สำรวม กระทำกรรมอันหยาบช้าไร้

ประโยชน์ ส่วนกุศลแม้แต่น้อยหนึ่งย่อมไม่มีในจิต ของท่าน ท่านจะโยนข้าพเจ้าลงในเหว ประโยชน์อะไรด้วยการตายของข้าพเจ้า จะพึงมีแต่ท่านหนอ วันนี้ผิวพรรณของท่านเหมือนของอมนุษย์ ท่านจงบอกข้าพเจ้า ท่านเป็นเทวดาชื่ออะไร.

ปุณณกยักษ์ตอบว่า

[๙๘๘] ข้าพเจ้าเป็นยักษ์ชื่อปุณณกะ และเป็นอำมาตย์ของท้าวกุเวร ถ้าท่านคงได้ฟังมาแล้ว พระยานาคใหญ่นามว่าวรุณ ผู้ครอบครองนาคพิภพมีรูปงามสะอาด สมบูรณ์ด้วยผิวพรรณและกำลัง ข้าพเจ้ารักใคร่อยากได้นางนาคกัญญานามว่าอิรันทตีธิดาของพระยานาคนั้น ดูก่อนท่านผู้เป็นปราชญ์ เพราะเหตุแห่งนางอิรันทตีผู้มีเอวอันงามน่ารักนั้น ข้าพเจ้าจึงตกลงใจจะฆ่าท่าน.

วิธุรบัณฑิตกล่าวว่า

[๙๘๙] ดูก่อนยักษ์ ท่านอย่าได้มีความลุ่มหลงนักเลย สัตว์โลกเป็นอันมากฉิบหายแล้วเพราะความถือผิด เพราะเหตุไรท่านจึงทำความรักใคร่ในนางอิรันทตีผู้มีเอวอันงามน่ารัก ท่านจะมีประโยชน์อะไรด้วยความตายของข้าพเจ้า เชิญท่านจงบอกเหตุทั้งปวงแก่ข้าพเจ้าด้วย.

ปุณณกยักษ์กล่าวว่า

[๙๙๐] ข้าพเจ้าปรารถนาธิดาของพระยาวรุณ-นาคราช ผู้มีอานุภาพมาก ข้าพเจ้าชื่อว่าเป็นผู้รับอาสาญาติของนางอิรันทตีมา ญาติเหล่านั้นได้สำคัญข้าพเจ้าว่า ถูกความรักใคร่ครอบงำโดยส่วนเดียว เหตุนั้น พระยาวรุณนาคราชได้ตรัสกะข้าพเจ้า ผู้ทูลขอนางอิรันทตีนาคกัญญาว่า เราทั้งหลายพึงให้ธิดาของเรา ผู้มีร่างกายอันสลวย มีเนตรงามอย่างน่าพิศวง ลูบไล้ด้วยจุรณแก่นจันทน์ ถ้าท่านพึงได้ดวงหทัยของวิธุรบัณฑิตนำมาในนาคพิภพนี้โดยธรรม เพราะความดีความชอบนี้ ท่านก็จะได้ธิดาของเรา เราทั้งหลายมิได้ปรารถนาทรัพย์อื่นยิ่งไปกว่านั้น ดูก่อนท่านอำมาตย์ ข้าพเจ้าไม่ได้เป็นคนหลง ท่านจงฟังให้ทราบเรื่องอย่างนี้ อนึ่งข้าพเจ้ามิได้มีความถือผิดอะไรๆ เลย เพราะดวงหทัยของท่าน ที่ข้าพเจ้าได้ไปโดยชอบธรรม ท้าววรุณนาคราชและพระนางวิมลาจะประทานนางอิรันทตีนาคกัญญาแก่ข้าพเจ้า เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงพยายามเพื่อจะฆ่าท่าน ข้าพเจ้ามีประโยชน์ด้วยการตายของท่าน จึงจะผลักท่านให้ตกลงในเหวนี้ ฆ่าเสียแล้วนำเอาดวงหทัยไป.

วิธุรบัณฑิตกล่าวว่า

[๙๙๑] จงวางข้าพเจ้าลงเร็วเถิด ถ้าท่านมีกิจที่จะต้องทำด้วยหทัยของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะแสดงสาธุ-นรธรรมทั้งปวงนี้แก่ท่านในวันนี้.

[๙๙๒] ปุณณกยักษ์นั้น รีบวางวิธุรบัณฑิตอำมาตย์ผู้ประเสริฐที่สุดของชาวกุรุรัฐลงบนยอดเขา เห็นวิธุรบัณฑิตผู้มีปัญญาไม่ทรามนั่งอยู่ จึงถามว่า ท่านอันข้าพเจ้ายกขึ้นจากเหวแล้ว วันนี้ข้าพเจ้ามีกิจที่จะต้องทำด้วยหทัยของท่าน ท่านจงแสดงสาธุนรธรรมทั้งหมดนั้นแก่ข้าพเจ้าในวันนี้.

วิธุรบัณฑิตกล่าวว่า

[๙๙๓] ข้าพเจ้าอันท่านยกขึ้นจากเหวแล้ว ถ้าท่านมีกิจที่จะต้องทำด้วยหทัยของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะแสดงสาธุนรธรรมทั้งหมดนี้แก่ท่านในวันนี้.

[๙๙๔] ดูก่อนมาณพ ท่านจงเดินไปตามทางที่ท่านเดินไปแล้ว ๑ จงอย่าเผาฝ่ามืออันชุ่ม ๑ อย่าได้ประทุษร้ายในหมู่มิตร ในกาลไหนๆ ๑ อย่าตกอยู่ในอำนาจของหญิงอสติ ๑.

ปุณณกยักษ์กล่าวว่า

[๙๙๕] บุคคลชื่อว่า เป็นผู้เดินไปตามทางที่ท่านเดินไปแล้วอย่างไร บุคคลชื่อว่าเผาฝ่ามืออันชุ่มอย่างไร บุคคลเช่นไรชื่อว่าประทุษร้ายมิตร หญิงเช่นไรชื่อว่าอสติ ข้าพเจ้าถามแล้ว ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้น.

[๙๙๖] ผู้ใดพึงเชื้อเชิญคนที่ไม่คุ้นเคยกัน ไม่เคยพบเห็นกันแม้ด้วยอาสนะ บุรุษพึงกระทำประโยชน์

แก่บุคคลนั้นโดยแท้ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวบุรุษนั้นว่า ผู้เดินไปตามทางที่ท่านเดินแล้ว บุคคลพึงอยู่ในเรือนของผู้ใดแม้คืนเดียว ได้ข้าวน้ำด้วย ไม่ควรคิดร้ายแก่ผู้นั้นแม้ด้วยใจ ผู้คิดร้ายต่อบุคคลเช่นนั้น ชื่อว่าเผาฝ่ามืออันชุ่ม และชื่อว่าประทุษร้ายมิตร บุคคลนั่งหรือนอนที่ร่มเงาของต้นไม้ใด ไม่ควรหักรานกิ่งของต้นไม้นั้น เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนชั่วช้า หญิงที่สามียกย่องอย่างดี ถึงแก่ให้แผ่นดินนี้อันบริบูรณ์ด้วยทรัพย์ ได้โอกาสแล้วพึงดูหมิ่นสามีนั้นได้ บุคคลไม่ควรตกอยู่ในอำนาจของหญิงเหล่านั้น ผู้ชื่อว่าอสติ บุคคลชื่อว่าเดินไปตามทางที่ท่านเดินแล้วอย่างนี้ ชื่อว่าตกอยู่ในอำนาจของหญิงผู้ชื่อว่าอสติอย่างนี้ ชื่อว่าประทุษร้ายมิตรอย่างนี้ ท่านจงเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม จงละอธรรมเสีย.

(นี้) ชื่อสาธุนรธรรมกัณฑ์.

[๙๙๗] ข้าพเจ้าได้อยู่ในเรือนท่านตลอด ๓ วัน ทั้งเป็นผู้ที่ท่านบำรุงด้วยข้าวและน้ำ ท่านเป็นผู้พ้นจากข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอปล่อยท่าน ดูก่อนท่านผู้มีปัญญาอันสูงสุด เชิญท่านกลับไปเรือนของท่าน ตามปรารถนาเถิด ความต้องการของตระกูลพระยานาคจะเสื่อมไปก็ตามที เหตุที่จะให้ได้นางนาคกัญญาข้าพเจ้าเลิกละ ดูก่อนท่านผู้มีปัญญา เพราะคำสุภาษิตของตนนั่นแล ท่านจึงพ้นจากข้าพเจ้าผู้จะฆ่าท่านในวันนี้.

วิธุรบัณฑิตกล่าวว่า

[๙๙๘] ดูก่อนปุณณกยักษ์ เชิญท่านนำข้าพเจ้าไปในสำนักของพ่อตาของท่าน จงประพฤติประโยชน์ในข้าพเจ้า แม้ข้าพเจ้าก็อยากเห็นท้าววรุณผู้เป็นอธิบดีของนาคและวิมานของท้าวเธอซึ่งข้าพเจ้าไม่เคยเห็น.

ปุณณกยักษ์กล่าวว่า

[๙๙๙] คนมีปัญญา ไม่ควรจะดูสิ่งที่ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่นรชนนั้นเลย ดูก่อนท่านผู้มีปัญญาอันสูงสุด เออก็เพราะเหตุอะไรหนอ ท่านจงปรารถนาจะไปยังที่อยู่ของศัตรูเล่า.

วิธุรบัณฑิตกล่าวว่า

[๑๐๐๐] แม่ข้าพเจ้าก็รู้ชัด ซึ่งข้อที่ผู้มีปัญญาไม่ควรเห็นสิ่งที่ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่นรชนนั้นแน่แท้ แต่ข้าพเจ้าไม่มีความชั่วที่กระทำไว้ในที่ ๆ ไหนเลย เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่รังเกียจต่อความตายอันจะมาถึงตน.

ปุณณกยักษ์กล่าวว่า

[๑๐๐๑] ดูก่อนบัณฑิต เชิญเถิด ท่านกับข้าพเจ้ามาไปดูพิภพของพระยานาคราช ซึ่งมีอานุภาพหาที่เปรียบมิได้ เป็นที่อยู่อันมีการฟ้อนรำขับร้องตามปรารถนา เหมือนนิพิญญราชธานีเป็นที่ประทับอยู่ของท้าวเวสวัณ ฉะนั้น นาคพิภพนั้น เป็นที่ไปเที่ยว

เล่นเป็นหมู่ ๆ ของนางนาคกัญญา ตลอดวันและคืน
เป็นนิตย์ มีดอกไม้ดารดาษอยู่มากมายหลายชนิดสว่าง
ไสวดังสายฟ้าในอากาศ บริบูรณ์ด้วยข้าวและน้ำเพียบ
พร้อมด้วยการฟ้อนรำขับร้องและการประโคม พร้อม
มูลไปด้วยนางนาคกัญญาที่ประดับประดาสวยงาม งาม
สง่าไปด้วยผ้านุ่งผ้าห่มและเครื่องประดับ.

[๑๐๐๒] ปุณณกยักษีนั้น เชิญให้วิธุรบัณฑิตผู้
ประเสริฐสุดของชาวกุรุรัฐ นั่งเหนืออาสนะข้างหลัง
ได้พาวิธุรบัณฑิตผู้มีปัญญาไม่ทรามเข้าไปสู่ภพของ
พระยานาคราช วิธุรบัณฑิตได้สถิตอยู่ข้างหลังแห่ง
ปุณณกยักษ์ จนถึงพิภพของพระยานาคซึ่งมีอานุภาพที่
เปรียบมิได้ ก็พระยานาคทอดพระเนตรเห็นลูกเขยผู้มี
ความจงรักภักดี ได้ตรัสทักทายปราศรัยก่อนทีเดียว.

ท้าววรุณตรัสว่า

[๑๐๐๓] ท่านได้ไปยังมนุษยโลก เที่ยวแสวงหา
ดวงหทัยของบัณฑิตกลับมาถึงในนาคพิภพนี้ด้วยความ
สำเร็จหรือ หรือว่าท่านได้พาเอาบัณฑิตผู้มีปัญญาไม่
ต่ำทรามมาด้วย.

ปุณณกยักษ์ทูลว่า

[๑๐๐๔] ท่านผู้นี้แหละ คือวิธุรบัณฑิต ที่พระ-
องค์ทรงปรารถนานั้นมาแล้วโดยธรรม เชิญใต้ฝ่าละออง
ธุลีพระบาททอดพระเนตรวิธุรบัณฑิต ผู้จะแสดงธรรม
ถวายด้วยเสียงอันไพเราะ เฉพาะพระพักตร์ ณ บัดนี้

การสมาคมด้วยสัปบุรุษทั้งหลาย ย่อมเป็นเหตุนำความสุขมาให้โดยแท้.

(นี้) ชื่อว่ากาลาคิรีกัณฑ์.

ท้าววรุณตรัสว่า

[๑๐๐๕] ท่านเป็นมนุษย์ มาเห็นพิภพของนาคที่ตนไม่เคยเห็นแล้วเป็นผู้ถูกภัยคือความตายคุกคามแล้วเป็นผู้ไม่กลัว และไม่อภิวาท อาการเช่นนี้ดูเหมือนจะไม่มีแก่ผู้มีปัญญา.

วิธุรบัณฑิตทูลว่า

[๑๐๐๖] ข้าแต่พระยานาคราช ข้าพระองค์เป็นผู้ไม่กลัวและไม่เป็นผู้อันภัยคือความตายคุกคาม นักโทษประหารไม่พึงกราบไหว้เพชฌฆาต หรือเพชฌฆาตก็ไม่พึงให้หนักโทษประหารกราบไหว้ตน อย่างไรหนอนรชนจะพึงกราบไหว้บุคคลผู้ปรารถนาจะฆ่าตน และผู้ปรารถนาจะฆ่าเขา จะพึงให้บุคคลผู้ที่ตนจะฆ่ากราบไหว้ตนอย่างไรเล่า กรรมนั้นย่อมไม่สำเร็จประโยชน์เลยพระเจ้าข้า.

ท้าววรุณตรัสว่า

[๑๐๐๗] ดูก่อนบัณฑิต คำนั้นถูกอย่างที่ท่านพูด ท่านพูดจริง นักโทษประหารไม่พึงกราบไหว้เพชฌฆาต หรือเพชฌฆาตก็ไม่พึงให้นักโทษประหารกราบไหว้ตน อย่างไรหนอนรชนพึงกราบไหว้บุคคลผู้

ปรารถนาจะฆ่าตน และผู้ปรารถนาจะฆ่าเขา จะพึงให้บุคคลผู้ที่ตนจะฆ่ากราบไหว้ตนอย่างไรเล่า กรรมนั้นย่อมไม่สำเร็จประโยชน์เลย.

วิธุรบัณฑิตทูลว่า

[๑๐๐๘] ข้าแต่พระยานาคราช วิมานของฝ่าพระบาทนี้เป็นของไม่เที่ยงแต่เป็นเช่นกับของเที่ยง ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง พระกำลังกาย พระวิริยภาพและการเสด็จอุบัติในนาคพิภพ ได้มีแล้วแก่ฝ่าพระบาท ข้าพระองค์ขอทูลถามเนื้อความนั้น กะฝ่าพระบาท วิมานนี้ทรงได้มาอย่างไรหนอ วิมานนี้ฝ่าพระบาททรงได้มาเพราะอาศัยอะไร หรือเป็นของเกิดขึ้นตามฤดูกาล ฝ่าพระบาททรงกระทำเอง หรือเทวดาทั้งหลายถวายแก่พระองค์ ข้าแต่พระยานาคราช ขอฝ่าพระ-บาทตรัสบอกเนื้อความนี้แก่ข้าพระองค์ ตามที่ฝ่า-พระบาทได้วิมานมาเถิด พระเจ้าข้า.

ท้าววรุณตรัสว่า

[๑๐๐๙] วิมานนี้ เราจะได้มาเพราะอาศัยอะไรก็หามิได้ เกิดขึ้นตามฤดูกาลก็หามิได้ เรามิได้กระทำเอง แม้เทวดาทั้งหลายก็มิได้ให้ แต่วิมานนี้เราได้มาด้วยบุญกรรมอันไม่ลามกของตนเอง.

วิธุรบัณฑิตทูลว่า

[๑๐๑๐] ข้าแต่พระยานาคราช อะไรเป็นวัตรของฝ่าพระบาท และอะไรเป็นพรหมจรรย์ของฝ่าพระ-

บาท ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง พระกำลังกาย พระวิริยภาพ และการอุบัติในนาคพิภพ ทั้งวิมานใหญ่ของฝ่าพระบาทนี้ เป็นผลแห่งกรรมอะไร อันฝ่าพระบาททรงประพฤติดีแล้ว.

ท้าววรุณตรัสว่า

[๑๐๑๑] เราและภรรยาเมื่อยังอยู่ในมนุษยโลก เป็นผู้มีศรัทธา เป็นทานบดี ในครั้งนั้น เรือนของเราเป็นดังบ่อน้ำของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย และเราได้บำรุงสมณพราหมณ์ให้อิ่มหนำสำราญ เราทั้งสองได้ถวายทาน คือดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ เครื่องประทีป ที่นอนที่พักอาศัย ผ้านุ่งผ้าห่ม ผ้าปูนอน ข้าวและน้ำโดยเคารพ ทานที่ได้ถวายโดยเคารพนั้น เป็นวัตรของเรา และการสมาทานวัตรนั้น เป็นพรหมจรรย์ของเรา ดูก่อนท่านผู้เป็นปราชญ์ ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง กำลังกาย ความเพียร การเกิดในนาคพิภพและวิมานใหญ่ของเรานี้เป็นวิบากแห่งวัตรและพรหมจรรย์นั้น อันเราประพฤติดีแล้ว.

วิธุรบัณฑิตทูลว่า

[๑๐๑๒] ถ้าวิมานนี้ ฝ่าพระบาทได้ด้วยอานุภาพแห่งทานอย่างนี้ ฝ่าพระบาทก็ชื่อว่าทรงทราบผลแห่งบุญ และทรงทราบการเสด็จอุบัติในนาคพิภพเพราะผลแห่งบุญ เพราะเหตุนั้นแล ขอฝ่าพระบาททรงเป็นผู้ไม่ประมาทประพฤติธรรม ตามที่จะได้ทรงครอบครองวิมานนี้ต่อไปฉะนั้นเถิด พระเจ้าข้า.

ท้าววรุณตรัสว่า

[๑๐๑๓] ดูก่อนบัณฑิต ในนาคพิภพนี้ ไม่มีสมณพราหมณ์ที่เราจะพึงถวายข้าวและน้ำเลย เราถามแล้วขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่เรา ตามที่เราจะพึงได้ครอบครองวิมานต่อไปเถิด.

วิธุรบัณฑิตทูลว่า

[๑๐๑๔] ข้าแต่พระยานาคราช ก็นาคทั้งหลายที่เป็นพระโอรส พระธิดา พระชายา ทั้งพระญาติ พระมิตร และข้าเฝ้าของฝ่าพระบาท ซึ่งเกิดในนาคพิภพนี้ มีอยู่ ขอฝ่าพระบาททรงเป็นผู้ไม่ประทุษร้ายในนาคมีพระโอรสเป็นต้นเท่านั้น ด้วยพระกายและพระวาจาเป็นนิตย์ ฝ่าพระบาททรงรักษาความไม่ประทุษร้ายด้วยพระกาย และพระวาจาอย่างนี้ ฝ่าพระบาททรงสถิตอยู่ในวิมานนี้ตลอดพระชนมายุ แล้วจักเสด็จไปสู่เทวโลกอันสูงกว่านาคพิภพ.

ท้าววรุณตรัสว่า

[๑๐๑๕] ท่านเป็นอำมาตย์ของพระราชาผู้ประเสริฐสุดพระองค์ใด พระราชาผู้ประเสริฐสุดพระองค์นั้น พรากจากท่านแล้ว ย่อมจะเศร้าโศกแน่แท้ทีเดียว คนที่ถูกความทุกข์ครอบงำก็ดี คนป่วยหนักก็ดี ได้สมาคมกับท่านแล้วพึงได้ความสุข.

วิธุรบัณฑิตทูลว่า

[๑๐๑๖] ข้าแต่พระยานาคราช ฝ่าพระบาทตรัสธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย ซึ่งเป็นบทอันแสดงประ-

โยชน์อย่างล้ำเลิศ ที่นักปราชญ์ประพฤติแล้วโดยแท้ ก็คุณวิเศษของบุคคลผู้มีปัญญาเช่นข้าพระองค์ย่อมปรากฏในเมื่อมีภยันตรายเช่นนี้แหละ พระเจ้าข้า.

ท้าวรุณตรัสว่า

[๑๐๑๗] ขอท่านจงบอกแก่เรา ปุณณกยักษ์นี้ได้ท่านมาเปล่า ๆ หรือ ขอจงบอกแก่เรา ปุณณกยักษ์นี้ชนะในการเล่นสกาจึงได้ท่านมา ปุณณกยักษ์นี้กล่าวว่าได้มาโดยธรรม ท่านถึงเงื้อมมือของปุณณกยักษ์นี้ได้อย่างไร.

วิธุรบัณฑิตทูลว่า

[๑๐๑๘] ปุณณกยักษ์นี้ เล่นสกาชนะพระราชาของข้าพระองค์ ผู้เป็นอิสราธิบดีในอินทปัตตะนครนั้น พระราชาพระองค์นั้นอันปุณณกยักษ์ชนะแล้ว ได้ทรงพระราชทานข้าพระองค์แก่ปุณณกยักษ์นี้ ข้าพระองค์เป็นผู้อันปุณณกยักษ์นี้ได้มาแล้วโดยธรรม มิใช่ได้มาโดยธรรมอันสาหัสพระเจ้าข้า.

[๑๐๑๙] ในกาลนั้น พระยานาคผู้ประเสริฐ ทรงสดับคำสุภาษิตของวิธุรบัณฑิตผู้เป็นปราชญ์แล้วทรงชื่นชมโสมนัส มีพระทัยเต็มตื้นด้วยปีติ ทรงจูงมือวิธุรบัณฑิตผู้มีปัญญาไม่ทราม เสด็จเข้าไปในที่อยู่ของพระชายา ตรัสว่า ดูก่อนพระน้องวิมลา เพราะเหตุใด พระน้องจึงดูผอมเหลืองไป เพราะเหตุใด พระน้องจึงไม่เสวยกระยาหาร ก็คุณงามความดีของวิธุรบัณฑิตผู้ที่พระน้องต้องประสงค์ดวงหทัย เป็นผู้บรร-

เทาความมืดของโลกทั้งปวง เช่นนี้นั้นของเราไม่มี ผู้นี้คือวิธุรบัณฑิตมาถึงแล้ว จะทำความสว่างไสวให้แก่พระน้อง เชิญพระน้องตั้งหทัยฟังคำของท่าน การที่จะได้เห็นท่านอีกเป็นการหาได้ยาก.

[๑๐๒๐] พระนางวิมาลา ทอดพระเนตรเห็นวิธุรบัณฑิต ผู้มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดินนั้นแล้ว มีพระทัยยินดีโสมนัส ทรงยกพระองคุลีทั้ง ๑๐ ขึ้นอัญชลี และตรัสกะวิธุรบัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์ประเสริฐสุดของชาวกุรุรัฐว่า ท่านเป็นมนุษย์มาเห็นพิภพของนาคที่ตนไม่เคยเห็น เป็นผู้ถูกภัยคือความตายคุกคาม เป็นผู้ไม่กลัว และไม่อภิวาท อาการเช่นนี้ดูเหมือนจะไม่มีแก่ผู้มีปัญญา.

วิธุรบัณฑิตทูลว่า

[๑๐๒๑] ข้าแต่พระนางเจ้านาคี ข้าพระองค์เป็นผู้ไม่กลัว และไม่เป็นผู้อันภัยคือความตายคุกคาม นักโทษประหารไม่พึงไหว้เพชฌฆาต หรือเพชฌฆาตก็ไม่พึงให้นักโทษประหารกราบไหว้ตน อย่างไรหนอนรชนจะพึงกราบไหว้ บุคคลผู้ที่ปรารถนาจะฆ่าตน และผู้ปรารถนาจะฆ่าเขา จะพึงให้บุคคลผู้ที่ตนจะฆ่ากราบไหว้ตนอย่างไรเล่า กรรมนั้นย่อมไม่สำเร็จประโยชน์พระเจ้าข้า.

พระนางวิมลาตรัสว่า

[๑๐๒๒] ดูก่อนบัณฑิต คำนั้นถูกอย่างที่ท่านพูด ท่านพูดจริง นักโทษประหารไม่พึงกราบไหว้เพชฌฆาต หรือเพชฌฆาตก็ไม่พึงให้นักโทษประหารกราบไหว้ตน อย่างไรหนอนรชน จะพึงกราบไหว้บุคคลผู้ปรารถนาจะฆ่าตน และผู้ปรารถนาจะฆ่าเขา จะพึงให้บุคคลผู้ที่ตนจะฆ่ากราบไหว้อย่างไรเล่า กรรมนั้นย่อมไม่สำเร็จประโยชน์เลย.

วิธุรบัณฑิตทูลว่า

[๑๐๒๓] ข้าแต่พระนางเจ้านาคกัญญา วิมานของพระองค์นี้เป็นของไม่เที่ยง แต่เป็นเช่นกับของเที่ยง ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง พระกำลังกาย พระวิริยภาพ และการเสด็จอุบัติในนาคพิภพไม่มีแล้วแก่ฝ่าพระบาท ข้าพระองค์ขอทูลถามเนื้อความนั้น กะฝ่าพระบาท วิมานนี้ฝ่าพระบาทได้มาอย่างไรหนอ วิมานนี้ฝ่าพระบาทได้มาเพราะอาศัยอะไร หรือเป็นของเกิดขึ้นตามฤดูกาล ฝ่าพระบาททรงกระทำเอง หรือเทวดาทั้งหลายถวายฝ่าพระบาท ข้าแต่พระนางเจ้านาคกัญญา ขอฝ่าพระบาทตรัสบอกเนื้อความนี้แก่ข้าพระองค์ ตามที่ฝ่าพระบาทได้วิมานเถิด พระเจ้าข้า.

พระนางวิมาลาตรัสว่า

[๑๐๒๔] วิมานนี้ ฉันจะได้มาเพราะอะไรก็หามิได้ เกิดขึ้นตามฤดูกาล ก็หามิได้ ฉันมิได้กระทำเอง แม้เทวดาทั้งหลายก็มิได้ให้ แต่วิมานนี้ฉันได้มาด้วยบุญกรรมอันไม่ลามกของตนเอง.

วิธุรบัณฑิตทูลว่า

[๑๐๒๕] ข้าแต่พระนางเจ้านาคี อะไรเป็นวัตรของฝ่าพระบาท และอะไรเป็นพรหมจรรย์ของฝ่าพระบาท ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง พระกำลังกาย พระวิริยภาพ และการเสด็จอุบัติในนาคพิภพ ทั้งวิมานอันใหญ่ของฝ่าพระบาทนี้ เป็นผลแห่งกรรมอะไร อันฝ่าพระบาททรงประพฤติดีแล้ว พระเจ้าข้า.

พระนางวิมลาตรัสว่า

[๑๐๒๖] ฉันและพระสวามีของฉัน เป็นผู้มีศรัทธา เป็นทานบดีในครั้งนั้น เรือนของฉันเป็นดังบ่อน้ำของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย และฉันได้บำรุงสมณพราหมณ์ให้อิ่มหนำสำราญ ฉันและพระสวามีเมื่อยังอยู่ในมนุษยโลกนั้น ได้ถวายทานคือ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ เครื่องประทีป ที่นอน ที่พักอาศัย ผ้านุ่งผ้าห่ม ผ้าปูนอน ข้าวและน้ำ โดยเคารพ ทานที่ฉันได้ถวายโดยเคารพนั้น เป็นวัตรของฉัน และการสมาทานวัตรนั้นเป็นพรหมจรรย์ของฉัน ดูก่อนท่านผู้เป็นปราชญ์ ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง กำลังกาย ความเพียร การเกิดในนาคพิภพ และวิมานใหญ่ของเรานี้ เป็นวิบากแห่งวัตรและพรหมจรรย์นั้น อันเราประพฤติดีแล้ว.

วิธุรบัณฑิตทูลว่า

[๑๐๒๗] ถ้าวิมานนี้ฝ่าพระบาท ทรงได้ด้วย
อานุภาพแห่งทานอย่างนี้ ฝ่าพระบาทก็ชื่อว่าทรงทราบ
ผลแห่งบุญ และทรงทราบการเสด็จอุบัติในนาคพิภพ
เพราะผลแห่งบุญ เพราะเหตุนั้นแล ขอฝ่าพระบาท
ทรงเป็นผู้ไม่ประมาท ประพฤติธรรมตามที่จะได้ทรง
ครอบครองวิมานนี้ต่อไปฉะนั้นเถิด พระเจ้าข้า.

พระนางวิมลาตรัสว่า

[๑๐๒๘] ดูก่อนบัณฑิต ในพิภพนี้ ไม่มีสมณ-
พราหมณ์ที่เราจะพึงถวายข้าวและน้ำเลย ฉันถามแล้ว
ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่ฉัน ตามที่ฉันจะพึงได้
ครอบครองวิมานต่อไปเถิด.

วิธุรบัณฑิตทูลว่า

[๑๐๒๙] ข้าแต่พระนางเจ้านาคี ก็นาคทั้งหลาย
ที่เป็นพระโอรส พระธิดา พระสวามี ทั้งพระญาติ พระ-
มิตร และข้าเฝ้าของฝ่าพระบาท ซึ่งเกิดในนาคพิภพ
นี้ มีอยู่ ขอฝ่าพระบาททรงเป็นผู้ไม่ประทุษร้ายใน
นาคมีพระโอรสเป็นต้นเหล่านั้น ด้วยพระกาย และ
พระวาจาเป็นนิตย์ ฝ่าพระบาทจงทรงรักษาความไม่
ประทุษร้ายด้วยพระกายและพระวาจาอย่างนี้ ฝ่าพระ-
บาททรงสถิตอยู่ในวิมานนี้ตลอดพระชนมายุแล้ว จัก
เสด็จไปสู่เทวโลกอันสูงส่งกว่านาคพิภพนี้ พระเจ้าข้า.

พระนางวิมลาตรัสว่า

[๑๐๓๐] ท่านเป็นอำมาตย์ของพระราชาผู้ประเสริฐสุดพระองค์ใด พระราชาผู้ประเสริฐสุดพระองค์นั้น พรากจากท่านแล้ว ย่อมจะทรงเศร้าโศกแน่แท้ที่เดียว คนผู้ถูกความทุกข์ ครอบงำก็ดี คนผู้ป่วยหนักก็ดี ได้สมาคมกับท่านแล้วพึงได้ความสุข.

วิธุรบัณฑิตทูลว่า

[๑๐๓๑] ข้าแต่พระนางเจ้านาคี ฝ่าพระบาทตรัสธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย ซึ่งเป็นบทอันแสดงประโยชน์ล้ำเลิศ ที่นักปราชญ์ประพฤติดีแล้วโดยแท้ ก็คุณวิเศษของบุคคลผู้มีปัญญาเช่นข้าพระองค์ ย่อมปรากฏในเมื่อมีภัยอันตรายเช่นนี้แหละ พระเจ้าข้า.

พระนางวิมลาตรัสว่า

[๑๐๓๒] ขอท่านจงบอกแก่ฉัน ปุณณกยักษ์นี้ได้ท่านมาเปล่า ๆ หรือขอท่านจงบอกแก่ฉัน ปุณณกยักษ์นี้ชนะในการเล่นสกาจึงได้ท่านมา ปุณณกยักษ์นี้กล่าวว่าได้มาโดยธรรม ท่านถึงเงื้อมมือของปุณณกยักษ์นี้ได้อย่างไร.

วิธุรบัณฑิตทูลว่า

[๑๐๓๓] ปุณณกยักษ์นี้ เล่นสกาชนะพระราชาของข้าพระองค์ผู้เป็นอิสราธิบดีในอินทปัตตะนครนั้น พระราชาพระองค์นั้น อันปุณณกยักษ์ชนะแล้ว ได้ทรงพระราชทานข้าพระองค์แก่ปุณณกยักษ์นี้ ข้าพระ-

องค์เป็นผู้อันปุณณกยักษ์นี้ได้มาแล้วโดยธรรม มิใช่ได้มาด้วยกรรมอันสาหัสพระเจ้าข้า.

[๑๐๓๕] ท้าววรุณนาคราช ตรัสถามปัญหากะวิธุรบัณฑิต ฉันใด แม้พระนางวิมลานาคกัญญา ก็ตรัสถามปัญหากะวิธุรบัณฑิต ฉันนั้น วิธุรบัณฑิตผู้เป็นปราชญ์ อันท้าววรุณนาคราชตรัสถามแล้ว ได้พยากรณ์ปัญหาให้ท้าววรุณนาคราชทรงยินดี ฉันใด วิธุรบัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์ แม้พระนางวิมลานาคกัญญาตรัสถามแล้ว ก็พยากรณ์ให้นางวิมลานาคกัญญาทรงยินดี ฉันนั้น วิธุรบัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์ ทราบว่าพระยานาคราชผู้ประเสริฐ และพระนางนาคกัญญาทั้งสองพระองค์นั้น ทรงมีพระทัยชื่นชมโสมนัส ไม่ครั่นคร้ามไม่กลัว ไม่ขนพองสยองเกล้า ได้กราบทูลท้าววรุธนาคราชว่า ข้าแต่พระยานาคราช ฝ่าพระบาทอย่าทรงพระวิตกว่า ทรงกระทำกรรมของคนผู้ประทุษร้ายมิตร และอย่าทรงพระดำรู้ว่าจักฆ่าบัณฑิตนี้ ขอฝ่าพระบาททรงกระทำกิจด้วยเนื้อหทัยของข้าพระองค์ ตามที่ฝ่าพระบาททรงพระประสงค์เถิด ถ้าฝ่าพระบาทไม่ทรงสามารถจะฆ่าข้าพระองค์ ข้าพระองค์ จะทำถวายตามพระอัธยาศัยของฝ่าพระบาทเอง พระเจ้าข้า.

[๑๐๓๕] ปัญญานั่นเอง เป็นหทัยของบัณฑิตทั้งหลาย เราทั้งสองนั้นยินดีด้วยปัญญาของท่านยิ่งนัก

ปุณณกยักษ์จงไปส่งท่าน ให้ถึงแคว้นกุรุรัฐในวันนี้ทีเดียว.

[๑๐๓๖] ปุณณกยักษ์นั้น ได้นางอิรันทตีนาคกัญญาแล้ว มีใจชื่นชมโสมนัสปีติปราโมทย์ ได้กล่าวกะวิธุรบัณฑิตผู้ประเสริฐสุดของชาวกุรุรัฐว่า ข้าแต่ท่านวิธุรบัณฑิต ท่านได้ทำให้ข้าพเจ้ามีความพร้อมเพรียงกันกับภรรยา ข้าพเจ้าจะทำกิจตอบแทนท่าน ข้าพเจ้าจะให้แก้วมณีนี้แก่ท่าน และจะนำท่านไปส่งให้ถึงแคว้นกุรุรัฐในวันนี้ทีเดียว.

วิธุรบัณฑิตกล่าวว่า

[๑๐๓๗] ดูก่อนกัจจานะ ท่านจงมีความไมตรีสนิทสนมกับภรรยาที่น่ารัก อันไม่มีใครทำให้แตกแยกตลอดไป ท่านจงเป็นผู้มีจิตเบิกบาน มีปีติโสมนัส ท่านได้ให้แก้วมณีแต่ข้าพเจ้าแล้ว ขอจงนำข้าพเจ้าไปยังอินทปัตตนครด้วยเถิด.

[๑๐๓๘] ปุณณกยักษ์นั้น เชิญวิธุรบัณฑิตผู้ประเสริฐสุดของชาวกุรุรัฐผู้มีปัญญาไม่ทราม ให้ขึ้นนั่งบนอาสนะข้างหน้าของตนขึ้นม้าอาชาไนยเหาะไปในอากาศกลางหาว ปุณณกยักษ์นั้น ได้นำวิธุรบัณฑิตประเสริฐสุดของชาวกุรุรัฐไปถึงอินทปัตตนครเร็วยิ่งกว่าใจของมนุษย์พึงไป.

ปุณณกยักษ์กล่าวว่า

[๑๐๓๙] อินทปัตตนครปรากฏอยู่โน่น และป่ามะม่วงอันน่ารื่นรมย์ ก็เห็นอยู่เป็นหย่อม ๆ ข้าพเจ้า

เป็นผู้มีความพร้อมเพรียงกับภรรยา และท่านก็ได้ถึงที่อยู่ของตนแล้ว.

[๑๐๔๐] ปุณณกยักษ์ผู้มีวรรณะ วางวิธุรบัณฑิต ผู้ประเสริฐสุดของชาวกุรุรัฐ ลงในท่ามกลางธรรมสภา แล้วขึ้นม้าอาชาไนยเหาะไปในอากาศกลางหาว พระราชาทอดพระเนตรเห็นวิธุรบัณฑิตนั้น ทรงพระปรีดาปราโมทย์เป็นอย่างยิ่ง เสด็จลุกขึ้น สวมกอดวิธุรบัณฑิตด้วยพระพาหาทั้งสอง ไม่ทรงหวั่นไหว ทรงเชื้อเชิญให้นั่งเหนืออาสนะท่ามกลางสภาตรงพระพักตร์ของพระองค์.

พระเจ้าธนัญชัยตรัสว่า

[๑๐๔๑] ท่านเป็นผู้แนะนำเราทั้งหลาย เหมือนนายสารถีนำเอารถที่หายแล้วกลับมาได้ ฉะนั้น ชาวกุรุรัฐทั้งหลายย่อมยินดี เพราะได้เห็นท่าน ฉันถามแล้ว ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่ฉัน ท่านหลุดพ้นจากมาณพมาได้อย่างไร.

วิธุรบัณฑิตทูลว่า

[๑๐๔๒] ข้าแต่พระองค์ผู้จอมประชาชน ผู้ทรงแกล้วกล้า ประเสริฐกว่านรชน บุรุษที่ฝ่าพระบาทตรัสเรียกมาณพนั้นไม่ใช่มนุษย์ เป็นยักษ์ชื่อปุณณกะพระเจ้าข้า ฝ่าพระบาททรงเคยได้ยินชื่อมาแล้ว ก็ปุณณกยักษ์นั้น เป็นอำมาตย์ของท้าวกุเวรพระยานาคทรงนามว่าวรุณผู้ครองนาคพิภพ มีพระกายใหญ่โตสะอาด ทรงสมบูรณ์ด้วยวรรณะและกำลัง ปุณณกยักษ์รักใคร่

นางนาคกัญญานามว่าอิรันทตี พระธิดาของพระยา-
นาคราชนั้นจึงตกลงใจจะฆ่าข้าพระองค์ เพราะเหตุ
แห่งนางอิรันทตีผู้มีเอวบางร่างน้อยน่ารักใคร่ แต่
ปุณณกยักษ์เป็นผู้พร้อมเพรียงกับภรรยา ส่วนข้า-
พระองค์เป็นผู้อันพระยานาคทรงอนุญาตให้มา และ
ปุณณกยักษ์ให้แก้วมณีมาด้วย.

พระเจ้าธนัญชัยตรัสว่า

[๑๐๔๓] มีต้นไม้ต้นหนึ่ง เกิดริมประตูวังของ
เรา ลำต้นประกอบด้วยปัญญา กิ่งแล้วด้วยศีล ต้นไม้
นั้นตั้งอยู่ในอรรถและธรรมมีผลเต็มไปด้วยเบญจโครส
ดารดาษไปด้วยช้าง ม้าและโค เมื่อมหาชนทำการบูชา
ต้นไม้นั้น เล่นเพลินอยู่ด้วยการฟ้อนรำขับร้องและ
ดนตรี มีบุรุษมาไล่เสนาที่ยืนแวดล้อมต้นไม้นั้นให้หนี
ไปแล้วถอนต้นไม้ไป ต้นไม้นั้นกลับมาตั้งอยู่ที่ประตู
วังของเราตามเดิม วิธุรบัณฑิตเช่นกับต้นไม้ใหญ่นี้
กลับมาสู่ที่อยู่ของตนแล้ว ท่านทั้งหลายจงกระทำการ
เคารพนบนอบแก่ต้นไม้ คือ วิธุรบัณฑิตนี้เถิด ขอ
เชิญอำมาตย์ผู้มีความปลื้มใจด้วยยศที่ได้ เพราะอาศัย
เราทุก ๆ ท่านเทียว จงแสดงจิตของตนให้ปรากฏใน
วันนี้ ท่านทั้งหลายจงกระทำบรรณาการให้มา จงทำ
การเคารพนบนอบแก่ต้นไม้ คือ วิธุรบัณฑิตนี้ สัตว์
เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่ถูกผูกไว้และถูกขังไว้ ซึ่งมีอยู่ใน
แว่นแคว้นของเรา จงปล่อยไปให้หมด วิธุรบัณฑิตนี้
หลุดพ้นจากเครื่องผูก ฉันใด สัตว์เหล่านั้นก็หลุดพ้น

จากเครื่องผูก ฉันนั้น พวกชาวไร่ชาวนา จงหยุดพักเล่นมหรสพตลอดเดือนหนึ่งนี้ ขอเชิญพราหมณ์ทั้งหลายมาบริโภคข้าวอันเจือด้วยเนื้อ พวกนักเลงสุราจงเว้นการเที่ยวดื่มสุรา เอาหม้อใส่ให้เต็มปรี่ ไปนั่งดื่มที่ร้านของตน ๆ พวกหญิงแพศยาที่อาศัยอยู่ตามถนนใหญ่ จงเล้าโลมชายที่มีความต้องการเป็นนิตย์ อนึ่ง ราชบุตรทั้งหลายจงจัดการรักษาในแว่นแคว้นให้เข้มแข็ง โดยมิได้เบียดเบียนกันและกันได้ ท่านทั้งหลายจงกระทำการเคารพนบนอบแก่ต้นไม้ คือ วิธุรบัณฑิตนี้.

[๑๐๔๔] พระสนมกำนัลใน พวกราชกุมาร พวกพ่อค้าชาวนา และพราหมณ์ทั้งหลาย ได้นำข้าวและน้ำเป็นอันมากมาให้แก่วิธุรบัณฑิต พวกกองช้าง กองม้า กองรถ และกองเดินเท้าได้นำข้าวและน้ำเป็นอันมากมาให้แก่วิธุรบัณฑิต ชาวชนบท และชาวนิคมพร้อมเพรียงกัน ได้นำเอาข้าวและน้ำเป็นอันมากมาให้แก่วิธุรบัณฑิต คนเป็นอันมาก เมื่อวิธุรบัณฑิตมาถึงแล้ว ได้เห็นวิธุรบัณฑิตมาแล้ว ต่างก็มีจิตโสมนัสพากันโบกผ้าขาว โห่ร้องขึ้นเสียงอึงมี ด้วยประการฉะนี้แล.

จบวิธุรชาดกที่ ๘

อรรถกถามหานิบาต

วิธุรชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงพระปรารภปัญญาบารมี จึงได้ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **ปณฺฑิตกีสิยาสิ ทุพฺพลา** ดังนี้.

ความพิศดารว่า วันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายสนทนากัน ที่โรงธรรมสภาว่า ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย น่าอัศจรรย์จริงหนอ พระศาสดา ทรงมีพระปัญญามาก มีพระปัญญากว้างขวาง มีพระปัญญาเร็วไว มีพระปัญญาร่าเริง มีพระปัญญาเฉียบแหลม มีพระปัญญาปรุโปร่ง ทรงย่ำยีถ้อยคำกล่าวด้วยของคนอื่น ทรงทำลายปัญหาอันละเอียด ที่กษัตริย์และบัณฑิตเป็นต้นแต่งขึ้นได้ด้วยอานุภาพแห่งพระปัญญาของพระองค์ ทรงทรมานให้หมดพยศ แล้วให้ตั้งอยู่ในสรณะ และศีล และให้ดำเนินไปตามหนทางอันจะนำสัตว์ไป สู่อมตมหานิพพาน พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า บัดนี้พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบ จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่เราตถาคตได้บรรลุพระปรมาภิสัมโพธิญาณ อันสามารถทำลายเสียซึ่งคำที่คนอื่นกล่าวให้ร้าย แนะนำชนทั้งหลายมีกษัตริย์เป็นต้น ได้เช่นนี้ ไม่น่าอัศจรรย์ เพราะว่าตถาคตแม้เมื่อกำลังแสวงหา พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในภพก่อน ก็เป็นผู้มีปัญญา ย่ำยีถ้อยคำที่คนอื่นกล่าวให้ร้ายเช่นนี้ เหมือนกันจริงอย่างนั้น ในกาลที่เราเป็น **วิธุรบัณฑิต** เราทรมานยักษ์เสนาบดีนามว่าปุณณกะ ได้ด้วยกำลังญาณ บนยอดกาฬคิริบรรพต สูงถึง ๖๐ โยชน์ ปราบให้หมดพยศ ให้ตั้งอยู่ในศีล ๕ จนยอมมอบชีวิตให้แก่เรา ดังนี้แล้ว

ทรงดุษณีภาพ อันภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนาแล้ว จึงทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล พระราชาทรงพระนามว่า **ธนัญชัยโกรพยราช** ทรงครองราชย์ในกรุงอินทปัตตะ แคว้นกุรุ อำมาตย์ชื่อว่า **วิธุรบัณฑิต** ได้เป็นราชเสวกของพระเจ้าธนัญชัยโกรพยราชนั้น ในตำแหน่งผู้ถวายอรรถธรรม ท่านเป็นผู้มีถ้อยคำไพเราะ เป็นมหาธรรมกถึก ประเล้าประโลมพระราชาชาวชมพูทวีปทั้งสิ้น ด้วยธรรมเทศนาอันไพเราะจับใจของตน ประหนึ่งกระแสเสียงแห่งพิณอันยังช้างให้รักใคร่ ฉะนั้น ไม่ยอมให้พระราชาเหล่านั้นเสด็จกลับไปยังแว่นแคว้นของพระองค์ แสดงธรรมแก่มหาชน ด้วยพุทธลีลาอาศัยอยู่ในนครนั้นด้วยยศใหญ่. แม้ในกรุงพาราณสีแล ยังมีพราหมณมหาศาล ๔ คน เคยเป็นเพื่อนคฤหัสถ์ด้วยกัน ในเวลาที่ตนแก่ลง เห็นโทษในกามทั้งหลาย ละทิ้งเหย้าเรือน เข้าไปสู่หิมวันตประเทศ บวชเป็นฤาษีบำเพ็ญอภิญญาและสมาบัติให้เกิดแล้ว มีรากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร อยู่ในหิมวันตประเทศนั้นนั่นแลสิ้นกาลนาน จึงเที่ยวจาริกไป เพื่อต้องการเสพรสเค็มและรสเปรี้ยว ไปถึงกรุงกาลจัมปากนคร ในแคว้นอังคะ พากันพักอยู่ในพระราชอุทยาน วันรุ่งขึ้นจึงเข้าไปภิกษาจารยังนคร.

ในกรุงกาลจัมปากะนั้น ยังมีกุฏุมพีอยู่ ๔ สหาย เลื่อมใสในอิริยาบถของฤาษีเหล่านั้น ต่างก็ไหว้แล้วรับเอาภิกษาภาชนะ นำมาสู่เรือนของตน คนละองค์ ๆ อังคาสด้วยอาหารอันประณีต จึงขอรับปฏิญญาแล้วให้อยู่ในสวน. ดาบสทั้ง ๔ ครั้นฉันอาหารในเรือนกุฏุมพี ๔ สหายเสร็จแล้ว มีความประสงค์จะพักผ่อนกลางวัน จึงองค์หนึ่งไปสู่ภพชั้นดาวดึงส์ องค์หนึ่งไปสู่ภพพระยานาค องค์หนึ่งไปสู่ภพพระยาครุฑ องค์หนึ่งไปสู่พระราชอุทยานชื่อว่า มิคาชินะ ของพระเจ้าโกรพยราช บรรดาดาบสทั้ง ๔ องค์ที่ไปพักผ่อนกลางวัน

ยังเทวโลก ได้เห็นพระอิสริยยศแห่งท้าวสักกเทวราช จึงได้พรรณนาพระอิสริยยศนั้นนั่นแล แก่กุฏุมพีผู้เป็นอุปัฏฐากของตน องค์ที่ไปพักผ่อนกลางวันยังพิภพนาค ได้เห็นสมบัติของพระยานาค เมื่อกลับมาถึงแล้ว จึงพรรณนาสมบัติของพระยานาคนั้นนั่นแล แก่กุฏุมพีผู้เป็นอุปัฏฐากของตน องค์ที่ไปพักผ่อนกลางวัน ยังพิภพพระยาครุฑ ได้เห็นเครื่องประดับของพระยาครุฑ เมื่อกลับมาแล้ว จึงพรรณนาเครื่องประดับของพระยาครุฑนั้นแก่กุฏุมพีผู้เป็นอุปัฏฐากของตน องค์ที่ไปพักผ่อนกลางวัน ยังพระราชอุทยานของพระเจ้าโกรพยราชได้เห็นสมบัติอันเลิศด้วยความงามคือ สิริของพระเจ้าธนัญชัย ครั้นกลับมาจึงพรรณนาโภคสมบัติของพระเจ้าธนัญชัยนั้น แก่กุฏุมพีผู้เป็นอุปัฏฐากของตน. กุฏุมพี ๔ สหายนั้น เมื่อปรารถนาฐานะนั้น ๆ จึงบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้นในที่สุดแห่งการสิ้นอายุ คนหนึ่งบังเกิดเป็นท้าวสักกเทวราช คนหนึ่งพร้อมด้วยบุตรและภรรยา เกิดเป็นพระยานาคในนาคพิภพ คนหนึ่งเกิดเป็นพระยาครุฑในฉิมพลีรุกขพิมาน คนหนึ่งเกิดในครรภ์ของพระอัครมเหสี ของพระเจ้าธนัญชัย ดาบสทั้ง ๔ นั้น ก็ไม่เสื่อมจากฌาน ทำกาละแล้วบังเกิดในพรหมโลก บรรดากุฏุมพี สหายนั้น กุฏุมพีผู้เป็นพระโกรัพยกุมาร ทรงเจริญวัยขึ้นแล้ว ครั้นพระราชบิดาสวรรคต ทรงครองราชสมบัติสืบสันติวงศ์ ครองราชย์โดยธรรม โดยถูกต้อง อันพระเจ้าโกรพยราชนั้นทรงพอพระราชหฤทัยในการทรงสกา ท้าวเธอทรงตั้งอยู่ในโอวาทของวิธุรบัณฑิต ทรงบำเพ็ญทาน รักษาเบญจศีล และอุโบสถศีล วันหนึ่งท้าวเธอทรงสมาทานอุโบสถแล้ว ทรงดำริว่า เราจะพอกพูนวิเวกดังนี้ แล้วเสด็จพระราชดำเนินสู่พระราชอุทยาน ประทับนั่ง ณ มนุญสถาน ทรงเจริญสมณธรรม ฝ่ายท้าวสักกเทวราชทรงสมาทานอุโบสถแล้ว ทรงพระดำริว่า ในเทวโลก ยังมีความกังวลอยู่ ดังนี้

แล้วจึงเสด็จไปยังพระอุทยานนั้นนั่นแลในมนุษยโลก ได้ประทับนั่ง เจริญสมณธรรมอยู่ ณ มนุญสถาน แม้วรุณนาคราช สมาทานอุโบสถแล้ว คิดว่า ในนาคพิภพมีความกังวลอยู่ จึงไปในพระราชอุทยานนั้น นั่งเจริญสมณธรรม ณ มนุญสถานส่วนหนึ่ง ฝ่ายพระยาครุฑ สมาทานอุโบสถแล้วก็ดำริว่า ในพิภพครุฑมีความกังวล จึงไปในพระราชอุทยานนั้น แล้วนั่งเจริญสมณธรรม ณ มนุญสถานส่วนหนึ่ง พระราชาทั้ง ๔ พระองค์นั้น ในเวลาเย็นออกจากที่อยู่ของตน ๆ ไปพบกันที่ฝั่งสระโบกขรณีอันเป็นมงคล พอเห็นกันและกัน ต่างก็มีความพร้อมเพรียงชื่นชมยินดี เข้าไปตั้งไว้ซึ่งจิตมีเมตตาแก่กันและกัน ต้อนรับด้วยถ้อยคำอันไพเราะ ด้วยอำนาจแห่งความรักใคร่ ซึ่งเคยมีแก่กันและกันในปางก่อน ฝ่ายท้าวสักกเทวราช ประทับนั่งเหนือพื้นศิลาอันเป็นมงคล ส่วนพระราชาทั้ง ๓ นั้น ทรงทราบโอกาสที่ควรแก่พระองค์ ๆ ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชจึงตรัสกับพระราชาทั้ง ๓ นั้นว่า พวกเราทั้ง ๔ ล้วนเป็นพระราชาสมาทานอุโบสถ แต่ในบรรดาเราทั้ง ๔ ใครจะมีศีลมากกว่ากัน ลำดับนั้น วรุณนาคราชได้พูดขึ้นว่า ศีลของข้าพเจ้าเท่านั้น มากกว่าศีลของพวกท่านทั้ง ๓ ท้าวสักกเทวราชตรัสถามเธอว่า เหตุไฉนในเรื่องนี้ท่านจึงพูดอย่างนั้น วรุณนาคราชกล่าวว่า เหตุว่าพระยาครุฑนี้เป็นข้าศึกแก่พวกข้าพเจ้า ทั้งที่เกิดแล้วและยังไม่เกิด แม้ข้าพเจ้าเห็นพระยาครุฑ ผู้เป็นข้าศึกที่อาจทำร้ายพวกข้าพเจ้าให้สิ้นชีวิตได้เช่นนี้ ก็มิได้ทำความโกรธต่อพระยาครุฑนั้นเลย เพราะเหตุนี้ ศีลของข้าพเจ้าจึงมากกว่า ๆ ศีลของท่านทั้ง ๓ ดังนี้แล้ว จึงตรัสคาถาที่ ๑ ในจตุโปสถชาดกในทสกนิบาตดังนี้ว่า

คนใดย่อมไม่ทำความโกรธ ในบุคคลควรโกรธ
อนึ่งคนใดเป็นสัปบุรุษ ย่อมไม่โกรธในกาลไหน ๆ
ถึงเขาโกรธแล้ว ก็หาทำความโกรธให้ปรากฏไม่ บัณ-
ฑิตทั้งหลายเรียกคนนั้นแลว่า ผู้สงบในโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โย** ได้แก่ ในบรรดาชนทั้งหลายมีกษัตริย์เป็นต้น คนใดคนหนึ่ง. บทว่า **โกปเนยฺเย** ความว่า ไม่กระทำความโกรธ ในบุคคลที่ควรโกรธ เหมือนขันติวาทีดาบสฉะนั้น. บทว่า **กทาจิ** ความว่า ก็บุคคลใดไม่กระทำความโกรธ ในกาลไหน ๆ. บทว่า **กุทฺโธปิ** ความว่า ก็ถ้าบุคคลนั้นเป็นสัปบุรุษ ย่อมโกรธไซร้ หรือแม้โกรธแล้ว ก็ไม่ทำความโกรธนั้นให้ปรากฏเหมือนจูฬโพธิดาบสฉะนั้น. บทว่า **ตํ เว นรํ** ความว่า ดูก่อนมหาราชเจ้า บัณฑิตทั้งหลายย่อมเรียกบุคคลผู้นั้น ผู้เป็นสัปบุรุษ ว่าเป็นผู้สงบในโลก เพราะสงบความชั่วเสียได้ ก็คุณธรรมเหล่านี้มีอยู่ในข้าพเจ้า เพราะฉะนั้น ศีลของข้าพเจ้า เท่านั้นจึงมากกว่าศีลของท่านทั้งสาม

พระยาครุฑได้สดับดังนั้น จึงกล่าวว่า นาคนี้เป็นอาหารอย่างดีของข้าพเจ้า แต่ข้าพเจ้าแม้เห็นนาค ผู้เป็นอาหารอย่างดีเช่นนี้แล้ว ก็อดกลั้นความอยากไว้เสีย ไม่ทำความชั่ว เพราะเหตุแห่งอาหาร เพราะฉะนั้นศีลของข้าพเจ้าจึงมากกว่า ดังนี้แล้วจึงกล่าวคาถาว่า

คนใดมีท้องพร่อง แต่ทนความอยากไว้ได้ เป็น
ฝน มีความเพียรเผาผลาญกิเลส บริโภคข้าวและ
น้ำพอประมาณ ไม่ทำความชั่ว เพราะเหตุแห่งอาหาร
ปราชญ์เรียกคนนั้นแลว่า ผู้สงบในโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทนฺโต** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยการฝึกอินทรีย์. บทว่า **ตปสฺสี** แปลว่า ผู้อาศัยความเพียรเครื่องเผาผลาญกิเลส. บทว่า **อาหารเหตุ น กโรติ ปาปํ** ความว่า บุคคลแม้ถูกความหิวเบียดเบียน ก็ไม่ทำกรรมอันลามก เหมือนพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร แต่ข้าพเจ้าในวันนี้ไม่กระทำความชั่วเพราะเหตุแห่งอาหาร เพราะฉะนั้นศีลของข้าพเจ้าจึงมากกว่า.

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชจึงตรัสว่า ข้าพเจ้าละสมบัติในเทวโลกอันมีความสุขเป็นเหตุใกล้มีประการต่างๆ มาสู่มนุษยโลกเพื่อต้องการจะรักษาศีล เพราะฉะนั้นศีลของข้าพเจ้าจึงมากกว่าศีลของท่าน ดังนี้แล้วจึงตรัสพระคาถานี้ว่า

บุคคลใดละขาดการเล่น การยินดีในกามได้ทั้ง
หมด ไม่พูดเหลาะแหละแม้น้อยหนึ่งในโลก เว้นจาก
เมถุน เว้นจากตกแต่งร่างกาย นักปราชญ์ทั้งหลาย
เรียกคนนั้นนั่นแลว่า เป็นผู้สงบในโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขิฑฺฑำ** ได้แก่ การเล่นทางกายและการพูดเล่นทางวาจา. บทว่า **รตึ** ได้แก่ ความยินดีในกามคุณอันเป็นทิพย์. บทว่า **กิญฺจิ** แปลว่า แม้มีประมาณน้อย. บทว่า **วิภูสนฏฺฐานา** ความว่า การตกแต่งมี ๒ อย่างคือ การตกแต่งเนื้อ ๑ การตกแต่งผิวหนัง ๑ ในการตกแต่ง ๒ อย่างนั้น อาหารที่กลืนกินเข้าไปชื่อว่า การตกแต่งเนื้อ การตกแต่งด้วยมาลาและเครื่องหอมเป็นต้น ชื่อว่า การตกแต่งผิวหนัง อันเป็นเหตุเป็นที่ตั้งแห่งอกุศลจิตที่เกิดความยินดี เว้นขาดจากความยินดีนั้น. บทว่า **เมถุนสฺมา** ความว่า เว้นขาดจากการซ่องเสพเมถุน. บทว่า **ตำ เว นรำ สมณมาหุ โลเก** ความว่า ก็วันนี้ เราละนางเทพอัปสรทั้งหลายมาในมนุษยโลกนี้ทำสมณธรรม เพราะฉะนั้นศีลของเราจึงมากกว่า.

แม้ท้าวสักกเทวราชก็ย่อมทรงสรรเสริญศีลของพระองค์เท่านั้น.

พระเจ้าธนัญชัยได้ทรงสดับดังนั้น จึงตรัสว่า วันนี้ ข้าพเจ้าละราชสมบัติที่หวงแหนเป็นอันมาก และพระราชวังที่พรั่งพร้อมด้วยเหล่าหญิงนักฟ้อนหกหมื่น มาบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ในพระราชอุทยานนี้ ฉะนั้นศีลของข้าพเจ้าจึงมากกว่า ดังนี้แล้วจึงได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

นรชนใดแล กำหนดรู้วัตถุกามและกิเลสกามด้วย
ปริญญาแล้ว สละ วัตถุกามและกิเลสกามทั้งปวง
ได้เด็ดขาด นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกนรชนนั้นแล ผู้
ฝึกตนแล้วมีตนอันมั่นคง ปราศจากตัณหาเป็นเหตุยึด
ถือว่าของเรา หมดความหวังว่า เป็นผู้สงบในโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปริคฺคหํ** ได้แก่ วัตถุกามมีประการต่างๆ. บทว่า **โลภธมฺมํ** ได้แก่ ตัณหาที่เกิดขึ้นในเพราะวัตถุกามนั้น. บทว่า **ปริญฺญาย** ความว่า กำหนดรู้ด้วยปริญญา ๓ เหล่านี้คือ ญาตปริญญา ตีรณปริญญา ปหานปริญญา ความรู้สภาวะแห่งขันธ์เป็นต้น ชื่อญาตปริญญา ในบรรดาปริญญา ๓ อย่างนั้น กิริยาที่ใคร่ครวญพิจารณาเห็นโทษในขันธ์ทั้งหลาย ชื่อว่า ตีรณปริญญา กิริยาที่เห็นโทษในขันธ์เหล่านั้นแล้วพรากความติดอยู่ด้วยอำนาจความพอใจ ชื่อว่า ปหานปริญญา ชนเหล่าใดกำหนดรู้ด้วยปริญญา ๓ เหล่านี้แล้วสละละทิ้งวัตถุกามและกิเลสกามไปอยู่. บทว่า ทนฺตํ ได้แก่ ผู้หมดพยศแล้ว. บทว่า **ฐิตตฺตํ** ได้แก่ มีสภาวะตั้งอยู่ โดยความไม่มีแห่งมิจฉาวิตก. บทว่า **อมมํ** ได้แก่ ไม่มีตัณหาเป็นเหตุยึดถือว่าของเรา. บทว่า **นิราสํ** ได้แก่ มีจิตหมดห่วงใยด้วยบุตรและภรรยาเป็นต้น. บทว่า **ตํ เว นรํ** ความว่า บัณฑิตทั้งหลายย่อมเรียกบุคคลเห็นปานนั้นว่า ผู้สงบดังนี้.

ดังนั้น พระราชาทั้ง ๔ พระองค์นั้น ต่างสรรเสริญศีลของตน ๆ เท่านั้นว่า มีมากกว่าดังนี้แล้ว จึงตรัสถามพระเจ้าธนัญชัยว่า ดูก่อนมหาราช-เจ้า ก็ใครๆ เป็นบัณฑิตในสำนักของพระองค์ที่จะพึงบรรเทาความสงสัยของพวกเรามีอยู่หรือ. พระเจ้าธนัญชัยตรัสตอบว่า มีอยู่มหาราชเจ้า คือวิธุร-บัณฑิตผู้ดำรงตำแหน่งอรรถธรรมานุสาสน์ เป็นผู้ทรงปัญญาหาผู้เสมอเหมือนมิได้ จักบรรเทาความสงสัยของพวกเราได้ พวกเราจงพากันไปยังสำนักของวิธุรบัณฑิตนั้นเถิด พระราชาทั้ง ๓ พระองค์นั้น ทรงรับคำพร้อมกันแล้ว. ลำดับนั้น พระราชาเหล่านั้นทั้งหมดพากันเสด็จออกจากพระราชอุทยานไปสู่โรงธรรมสภา รับสั่งให้ประดับธรรมาสน์ เชิญพระโพธิสัตว์ให้นั่ง ณ ท่ามกลางบัลลังก์อันประเสริฐ ทำปฏิสันถารแล้วประทับ นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ตรัสกะบัณฑิตว่า ความสงสัยเกิดขึ้นแก่พวกเรา ขอท่านจงทรงบรรเทาความสงสัยนั้นเถิด ดังนี้แล้วได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอถามบัณฑิต ผู้มีปัญญาไม่ต่ำ
ทราม สามารถรู้เหตุและมิใช่เหตุ ควรทำและไม่ควร
ทำ ด้วยการโต้เถียงกันในเรื่องศีลได้เกิดมีแก่ข้าพเจ้า
ทั้งหลาย ขอท่านได้โปรดตัดความสงสัยคือวิจิกิจฉา
ทั้งหลายให้ในวันนี้ จงช่วยพวกข้าพเจ้าทั้งปวงให้ข้าม
พ้นความสงสัยในวันนี้เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กตฺตารํ** ได้แก่ ท่านผู้สามารถทราบเหตุและมิใช่เหตุ อันได้แก่เหตุที่ควรทำและไม่ควรทำ. บทว่า **วิคฺคโห อตฺถิ ชาโต** ความว่า การกล่าวขัดแย้งกันในเรื่องศีล คือการโต้เถียงกันในเรื่องศีลเรื่องหนึ่ง เกิดขึ้นอยู่. บทว่า **ฉินฺทชฺช** ความว่า วันนี้ท่านจงตัดความสงสัยคือความลังเลใจนั้นของข้าพเจ้าทั้งหลาย เหมือนท้าวสักกเทวราชตัดยอด

เขาสิเนรุด้วยเพชรฉะนั้น. บทว่า **วิตเรมุ** แปลว่า ให้พวกข้าพเจ้าข้ามไป.

ลำดับนั้น วิธุรบัณฑิต ได้สดับพระกระแสรับสั่งของพระราชาทั้ง ๔ พระองค์นั้น จึงทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า เรื่องโต้เถียงกันที่อาศัยศีลของพระองค์ทั้งหลายเกิดแล้วนั้น ข้าพระองค์จะทราบได้อย่างไรว่า พระกระแสรับสั่งนั้น เช่นไรผิด เช่นไรถูก ดังนี้แล้วจึงกล่าวคาถานี้ว่า

บัณฑิตทั้งหลาย ผู้ที่เห็นข้อความแต่จะตัดสิน
ความด้วยอุบายอันแยบคายได้ ในเมื่อโจทก์และจำเลย
บอกข้อที่พิพาทกันให้ตลอด ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอม
แห่งทวยราษฎร์ ข้าพระองค์ขอพระวโรกาส บัณฑิตผู้
ฉลาดทั้งหลาย เมื่อโจทก์และจำเลย ไม่บอกข้อความ
ให้แจ้งจะพึงตัดสินพิจารณาข้อความนั้นได้อย่างไร
เหตุนั้น ขอพระองค์ตรัสเล่าข้อความให้ข้าพระองค์
ทราบก่อน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อตฺถทสฺส** ความว่า ผู้สามารถเพื่อเห็นข้อความ. บทว่า **ตตฺถ กาเล** ความว่า ในกาลที่โจทก์และจำเลยบอกข้อความที่ทะเลาะกันนั้นกาลที่ควรและไม่ควร บัณฑิตทั้งหลายเมื่อบอกข้อความนั้น ย่อมกล่าวโดยแยบคาย. บทว่า **อตฺถํ เนยฺยุ กุสลา** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งทวยราษฎร์ บัณฑิตทั้งหลาย แม้เป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลม เมื่อโจทก์และจำเลยไม่บอกข้อความให้แจ้งชัด จะพึงพิจารณาข้อความนั้นได้อย่างไร. วิธุรบัณฑิต เรียกพระราชาทั้งหลายว่าผู้เป็นจอมแห่งทวยราษฎร์. เพราะฉะนั้นขอพระองค์จงตรัสข้อความนี้ให้ข้าพเจ้าทราบก่อน

พระมหาสัตว์ ทูลต่อไปว่า

พระยานาคราชตรัสว่าอย่างไร พระยาครุฑตรัส
ว่าอย่างไร ท้าวสักกเทวราชตรัสว่าอย่างไร ส่วน
มหาราชเจ้า ผู้เป็นจอมแห่งชาวกุรุรัฐตรัสว่าอย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คนฺธพฺพราชา** วิธุรบัณฑิตกล่าวหมายเอาท้าวสักกเทวราช.

ลำดับนั้น พระราชาทั้ง ๔ พระองค์นั้นตรัสพระคาถาตอบพระมหาสัตว์นั้นว่า

พระยานาค ย่อมทรงสรรเสริญอธิวาสนขันติ
กล่าวคือ ความไม่โกรธในบุคคลแม้ผู้ควรโกรธ.
พระยาครุฑ ย่อมทรงสรรเสริญการไม่ทำความชั่ว
เพราะเหตุแห่งอาหารกล่าวคือ บริโภคอาหารแต่น้อย.
ท้าวสักกเทวราช ทรงสรรเสริญการละความยินดีในกามคุณ ๕.
พระเจ้ากุรุรัฐ ทรงสรรเสริญความไม่มีความกังวล.

พึงทราบคำอันเป็นคาถานั้นดังต่อไปนี้ว่า ดูก่อนบัณฑิต พระยานาคราชสรรเสริญอธิวาสนขันติ กล่าวการไม่โกรธในบุคคลแม้ผู้ควรโกรธ พระยาครุฑย่อมสรรเสริญการไม่ทำความชั่วเพราะเหตุแห่งอาหาร กล่าวคือการบริโภคอาหารน้อย ท้าวสักกเทวราช ทรงสรรเสริญการละความยินดีในกามคุณ ๕ พระเจ้ากุรุรัฐ ทรงสรรเสริญความไม่มีความกังกล.

พระมหาสัตว์ได้สดับพระกระแสรับสั่งของพระราชาทั้ง ๔ พระองค์แล้ว กล่าวคาถานี้ว่า

พระกระแสรับสั่งทั้งปวงนี้ เป็นสุภาษิตทั้งหมด
แท้จริงพระกระแสรับสั่งเหล่านี้ จะเป็นทุพภาษิต

เพียงเล็กน้อยหามิได้ คุณธรรม ๔ ประการนี้ตั้งมั่นอยู่ ในนรชนใด เป็นดังกำเกวียนที่รวมกันอยู่ ที่ดุมเกวียน บัณฑิตเรียกนรชนผู้ประกอบพร้อมด้วยธรรม ๔ ประการนั้นแลว่า เป็นผู้สงบในโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอตานิ** ความว่า คุณชาติทั้ง ๔ ประการนี้ ตั้งมั่นด้วยดีในบุคคลใด เป็นดังกำเกวียนตั้งรวมกันอยู่ด้วยดีที่ดุมเกวียน ฉะนั้นบัณฑิตทั้งหลายเรียกบุคคลนั้น ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเหล่านี้ว่าผู้สงบในโลกฉะนั้น.

พระมหาสัตว์ได้ทำศีลของพระราชาทั้ง ๔ พระองค์ให้มีคุณสม่ำเสมอกันทีเดียวอย่างนี้.

ท้าวเธอทั้ง ๔ ครั้นได้ทรงสดับดังนั้น ต่างมีพระหฤทัยร่าเริงยินดี เมื่อจะทรงชมเชยพระมหาสัตว์ จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

ท่านเป็นผู้ประเสริฐสุด เป็นผู้ยอดเยี่ยม ไม่มีใครเทียมถึง มีปัญญาดี รักษาธรรม และรู้แจ้งธรรม วิเคราะห์ปัญหาของพวกข้าพเจ้าได้ด้วยดี ด้วยปัญญาของตน พวกข้าพเจ้าอ่อนวอนท่านว่า ขอท่านผู้เป็นปราชญ์ จงตัดความสงสัยลังเลใจของพวกข้าพเจ้าให้ขาดไปในวันนี้เหมือนช่างทำงาช้าง ตัดงาช้างให้ขาดไปด้วยเลื่อยอันคม ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตฺวมนุตฺตโรสิ** ความว่า ท่านเป็นผู้ยอดเยี่ยมไม่มีผู้เทียมถึง ชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีผู้ยอดเยี่ยมเท่าท่าน. บทว่า **ธมฺมคู** ความว่า ทั้งเป็นผู้รักษาธรรมและรู้ธรรม. บทว่า **ธมฺมวิทู** ความว่า ผู้มี

ธรรมเป็นที่ปรากฏ. บทว่า **สุเมโธ** ความว่า ผู้มีปัญญาดี. บทว่า **ปญฺญาย** ความว่า ศึกษาปัญหาของพวกเราเป็นอย่างดีด้วยปัญญาแล้ว ก็ทราบความจริงว่า ในเรื่องนี้มีเหตุอย่างนี้. บทว่า **อจฺเฉจฺฉ** ความว่า ขอท่านผู้ทรงเป็นปราชญ์โปรดตัดสินข้อสงสัยของพวกข้าพเจ้า และเมื่อตัดสินอย่างนี้ โปรดให้คำขอร้องของพวกข้าพเจ้านี้จบสิ้นว่า ท่านได้ตัดสินข้อสงสัย คือวิจิกิจฉาแล้วดังนี้. บาทคาถาว่า **จุนฺโท ยถา นาคทนฺตํ ขเรน** ความว่า ขอท่านช่วยตัดข้อสงสัย เหมือนนายช่างทำงาช้าง ตัดงาช้างด้วยเลื่อยเล่มคม ฉะนั้น.

พระราชาแม้ทั้ง ๔ พระองค์นั้น ครั้นตรัสชมเชยพระมหาสัตว์อย่างนั้นแล้ว ต่างทรงพอพระหฤทัยด้วยพยากรณ์ปัญหาของพระมหาสัตว์ ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชจึงทรงบูชาพระมหาสัตว์ด้วยผ้าทุกุลพัสตร์อันเป็นทิพย์ พระยาครุฑบูชาด้วยมาลัยทอง วรุณนาคราชบูชาด้วยแก้วมณี พระเจ้าธนัญชัยบูชาด้วยวัตถุต่างๆ มีโคนมนับจำนวนพันเป็นต้น พระราชาทั้ง ๔ พระองค์นั้นได้ตรัสอย่างนี้ว่า

ดูก่อนท่านผู้เป็นนักปราชญ์ ข้าพเจ้ายินดีด้วย
การพยากรณ์ปัญหา นี้ผ้าทิพย์สีดอกบัวเขียว ปราศ
จากมลทิน เนื้อละเอียดดังควันเพลิง หาค่ามิได้ข้าพ-
เจ้าให้แก่ท่านเพื่อบูชาธรรม พระยาครุฑบูชาด้วยดอก
ไม้ทองตรัสว่า ดูก่อนท่านผู้เป็นนักปราชญ์ ข้าพเจ้า
ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหานี้ ดอกไม้ทอง มีกลีบร้อย
กลีบแย้มออกแล้ว มีเกสรแล้วด้วยแก้วนับด้วยพัน
ข้าพเจ้าให้แก่ท่านเพื่อบูชาธรรม พระยาวรุณนาคราช

บูชาด้วยแก้วมณีตรัสว่า ดูก่อนท่านผู้เป็นนักปราชญ์ ข้าพเจ้ายินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหานี้ แก้วมณีอันเป็นเครื่องประดับของข้าพเจ้า มีสีงดงามผุดผ่อง หาค่ามิได้ ข้าพเจ้าให้แก่ท่านเพื่อบูชาธรรม พระเจ้าธนัญชัยทรงบูชาด้วยวัตถุต่างๆ มีโคนมพันหนึ่งเป็นต้น แล้ว มีพระราชดำรัสว่า ข้าพเจ้ายินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหา โคนมพันหนึ่งและโคอุสุภราชนายฝูง รถ ๑๐ คัน เทียมด้วยอาชาไนย บ้านส่วย ๖ บ้าน เหล่านี้ ข้าพเจ้าให้แก่ท่านเพื่อบูชาธรรม.

พระราชาทั้ง ๔ พระองค์ มีท้าวสักกเทวราชเป็นต้น ครั้นทรงบูชาพระมหาสัตว์แล้ว ได้เสด็จไปยังที่ประทับของพระองค์ตามเดิมด้วยประการฉะนี้.

จบจตุโปสถกัณฑ์

บรรดาพระราชา ๔ พระองค์นั้น พระยานาคมีพระชายานามว่า พระนางวิมลาเทวี พระนางนั้น เมื่อไม่เห็นเครื่องประดับแก้วมณีที่พระศอของพระยานาคี จึงทูลถามว่า แก้วมณีของพระองค์หายไปไหนเล่าพระเจ้าข้า. ท้าวเธอจึงตรัสว่า ดูก่อนนางผู้เจริญ เราได้สดับธรรมกถาของวิธุรบัณฑิต บุตรแห่งจันทพราหมณ์ มีจิตเลื่อมใสจึงเอาแก้วมณีนั้นบูชาเธอ จะบูชาแต่เราคนเดียวก็หามิได้ แม้ท้าวสักกเทวราชก็ยังทรงบูชาเธอด้วยผ้าทุกุลพัสตร์อันเป็นทิพย์ พระยาครุฑบูชาเธอด้วยดอกไม้ทอง พระเจ้าธนัญชัยทรงบูชาเธอด้วยวัตถุต่าง ๆ มีโคนมพันหนึ่งเป็นต้น. พระนางทูลถามว่า พระวิธุรบัณฑิตนั้นเป็นพระธรรม-

กถึกหรือพระเจ้าข้า. ดูก่อนนางผู้เจริญแล้วจะพูดไปไยเล่า พระราชา ๑๐๑ พระองค์ในชมพูทวีปทั้งสิ้น ล้วนพอพระหฤทัยในธรรมกถาอันไพเราะของเธอ เหมือนกับกาลอุบัติขึ้นแห่งพระพุทธเจ้ายังเป็นไปอยู่ในชมพูทวีปทั้งสิ้น จนจะเสด็จกลับไปยังแว่นแคว้นของตน ๆ ไม่ได้ เป็นดังกระแสเสียงพิณ ชื่อหัตถีกันต์ ประโลมฝูงช้างตกมันให้ใคร่ เธอเป็นธรรมกถึกเอก แสดงธรรมไพเราะจับใจยิ่งนัก พระยาวรุณนาคราชทรงสรรเสริญคุณของพระมหาสัตว์ ด้วยประการฉะนี้. พระนางได้สดับคุณกถาของพระวิธุรบัณฑิตใคร่จะสดับธรรมกถาของท่าน จึงทรงดำริว่า หากเราจะทูลว่า หม่อมฉันใคร่จะฟังธรรมกถาของพระ-วิธุรบัณฑิต ขอพระองค์โปรดให้เชิญมาในนาคพิภพนี้เถิด พระเจ้าข้า ดังนี้ ท้าวเธอจักไม่โปรดให้เชิญมาให้แก่เรา อย่ากระนั้นเลย เราควรจะแสดงอาการดังเป็นไข้ด้วยปรารถนาดวงหฤทัยวิธุรบัณฑิตนั้น. พระนางครั้นกระทำอย่างนั้นแล้ว ให้สัญญาแก่เหล่านักสนม จึงเสด็จเข้าผทมอยู่ ณ พระแท่นอันประกอบด้วยสิริ. พระยานาคราชเมื่อไม่ทรงเห็นพระนางวิมลาเทวีในเวลาเข้าเฝ้า จึงตรัสถามว่า พระนางวิมลาไปไหน ? เมื่อเหล่านางนักสนมทูลว่า พระนางทรงประชวร พระเจ้าข้า ท้าวเธอจึงเสด็จลุกจากพระราชอาสน์ เสด็จไปยังสำนักแห่งพระนางวิมลานั้น ประทับนั่งข้างพระแท่น ทรงลูบคลำพระสรีระกายของพระนางอยู่ ได้ตรัสพระคาถาที่ ๑ ว่า

เธอเป็นไรไป มีผิวพรรณเหลืองซูบผอม ถดถอยกำลัง ในปางก่อนรูปโฉมของเธอไม่ได้เป็นเช่นนี้เลย ดูก่อนพระน้องวิมลา พี่ถามแล้วจงบอก เวทนาในร่างกายของเธอเป็นเช่นไร ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปณฺฑุ** แปลว่า มีผิวพรรณดังใบไม้เหลือง. บทว่า **กีสิยา** แปลว่า ซูบผอม. บทว่า **ทุพฺพลา** แปลว่า มี

กำลังน้อย. บทว่า **วณฺณรูเป น ตเวทิสํ ปุเร** ความว่า รูปกล่าวคือวรรณะของเจ้า มิได้เป็นเหมือนในก่อนเลย คือในก่อนไม่มีโทษไม่เศร้าหมอง แต่บัดนี้รูปนั้นได้เปลี่ยนแปลงไป มีภาวะไม่เป็นที่ชื่นใจเลย. พระยานาคตรัสเรียกพระนางวิมลาเทวีว่า **วิมลา** ดูก่อนพระน้องวิมลาดังนี้.

ลำดับนั้น พระนางวิมลาเทวี เมื่อจะทูลบอกความนั้นแก่ท้าวเธอจึงตรัสพระคาถาที่ ๒ ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมหมู่นาคชื่อว่าความอยาก
ได้โน่นอยากได้นี่ เขาเรียกกันว่า เป็นธรรมดาของ
หญิงทั้งหลายในหมู่มนุษย์ ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ
สุดในหมู่นาค หม่อมฉันอยากได้ดวงหทัยของวิธุร-
บัณฑิต ที่บุคคลนำมาได้โดยชอบเพคะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺโม** ได้แก่ สภาวะ. บทว่า **มาตีนํ** ได้แก่ หญิงทั้งหลาย. บทว่า **ชนินฺท** แปลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งหมู่นาค. สองบาทคาถาว่า **ธมฺมาหฏฺ นาคกุญฺชร วิธุรสฺส หทยาภิ-ปตฺถเย** ความว่า ข้าแต่นาคผู้ประเสริฐสุด เมื่อดิฉันอยากได้ดวงหทัยของวิธุรบัณฑิตที่พระองค์นำมาได้โดยชอบธรรม ไม่ใช่โดยกรรมที่สาหัส ชีวิตของหม่อมฉันจะยังทรงอยู่ได้ ถ้าเมื่อดิฉันไม่ได้ไซร้ หม่อมฉันเห็นจะมรณะอยู่ในที่นี้แล พระนางตรัสอย่างนั้นหมายถึงปัญญาของวิธุรบัณฑิตนั้น.

ดูก่อนพระน้องวิมลา เธอปรารถนาดวงหทัย
ของวิธุรบัณฑิตนั้น ดังจะปรารถนา พระจันทร์
พระอาทิตย์หรือลม เพราะว่าวิธุรบัณฑิต ยากที่บุคคล
จะเห็นได้ ใครจะนำวิธุรบัณฑิตมาในนาคพิภพนี้ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทุลฺลเภ หิ วิฐุรสฺส ทสฺสเน** ความว่า การเห็นวิฐุรบัณฑิตผู้มีเสียงอันไพเราะ หาผู้เสมือนมิได้นั้น หาได้ยาก. ด้วยว่า พระราชาในชมพูทวีปทั้งสิ้น ทรงจัดการพิทักษ์รักษาป้องกันวิฐุรบัณฑิตอย่างกวดขันประกอบโดยธรรม. แม้ใคร ๆ จะเห็นก็เห็นไม่ได้ ใครเล่าจะนำวิฐุรบัณฑิตนั้นมาในนาคพิภพนี้ได้.

พระนางวิมลาเทวีได้สดับพระสวามีตรัสดังนั้นจึงทูลว่า เมื่อหม่อมฉันไม่ได้ จักตายในที่นี้แล แล้วเบือนพระพักตร์ผันพระปฤษฎางค์ให้แก่พระสวามี เอาชายพระภูษาปิดพระพักตร์บรรทมนิ่งอยู่. พระยานาคเสด็จไปสู่ห้องที่ประกอบด้วยสิริของพระองค์ ประทับนั่งลงเหนือพระแท่นบรรทม ทรงเข้าพระทัยว่า พระนางวิมลาเทวีจะให้เอาเนื้อหทัยของวิฐุรบัณฑิตมาให้ จึงทรงพระดำริว่า เมื่อพระนางวิมลาไม่ได้ดวงหทัยของวิฐุรบัณฑิต ชีวิตของเธอจักหาไม่ ทำอย่างไรหนอ เรจึงจักได้เนื้อหทัยของวิฐุรบัณฑิตนั้น. ลำดับนั้น นางนาคกัญญานามว่า อิรันทตี ซึ่งเป็นธิดาของพระยานาคนั้น ประดับด้วยเครื่องประดับพร้อมสรรพ มาสู่ที่เฝ้าพระบิดาด้วยสิริวิลาสอันใหญ่ ถวายบังคมพระบิดาแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เห็นพระอินทรีย์ของพระบิดาผิดปกติ จึงทูลว่า ข้าแต่สมเด็จพ่อ ดูเหมือนสมเด็จพ่อได้รับความน้อยพระทัยเป็นอย่างยิ่ง นี่เป็นเพราะเหตุไรหนอ พระพุทธเจ้าข้า ดังนี้แล้วจึงได้ตรัสพระคาถาว่า

ข้าแต่สมเด็จพระบิดา เหตุไรหนอสมเด็จพระ-
บิดาจึงทรงซบเซา พระพักตร์ของสมเด็จพระธิดา
เป็นเหมือนดอกปทุมที่ถูกขยำด้วยมือ ข้าแต่สมเด็จ
พระบิดาผู้เป็นใหญ่ เป็นที่เกรงขามของศัตรู เหตุไร

หนอสมเด็จพระบิดา จึงทรงเป็นทุกข์พระทัย อย่าทรง
เศร้าโศกไปเลยเพคะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปชฺฌายสิ** ได้แก่ คิดบ่อยๆ. บทว่า **ทตฺถคตํ** ความว่า พระพักตร์ของพระองค์ เป็นเหมือนดอกปทุมที่ถูกขยำด้วยมือ. บทว่า **อิสฺสร** ความว่า ข้าแต่พระบิดาผู้เป็นเจ้าของมณฑลนาคพิภพ ซึ่งมีประมาณห้าร้อยโยชน์.

พระยานาคราชทรงสดับคำของธิดา เมื่อจะทรงบอกเรื่องนั้น จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

อิรันทตีลูกรัก ก็พระมารดาของเจ้าปรารถนา
ดวงหทัยของวิธุรบัณฑิต เพราะวิธุรบัณฑิต ยากที่
บุคคลจะเห็นได้ ใครจะนำวิธุรบัณฑิต มาในนาคพิภพ
นี้ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธนิยฺยติ** แปลว่า ย่อมปรารถนา. ลำดับนั้นพระยานาคราชจึงตรัสกะเธอว่า ดูก่อนลูกหญิง บุคคลผู้สามารถเพื่อจะนำวิธุรบัณฑิตมาในสำนักของเราได้ก็ไม่มี เจ้าจงให้ชีวิตแก่มารดาเถิด จงไปแสวงหาภัสดาผู้สามารถนำดวงหทัยของวิธุรบัณฑิตมาให้ได้ เมื่อจะส่งธิดาไป จึงตรัสกึ่งคาถาว่า

เจ้าจงไปเที่ยวแสวงหาภัสดา ซึ่งสามารถนำ
วิธุรบัณฑิตมาในนาคพิภพนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จร** แปลว่า จงเที่ยวไป.

พระยานาคนั้นได้ตรัสถ้อยคำ แม้ที่ไม่สมควรแก่ธิดา เพราะถูกกิเลสครอบงำด้วยประการฉะนี้. เพราะเหตุนั้น พระศาสดาจึงตรัสว่า

ก็นางนาคมาณวิกานั้นได้สดับพระดำรัสของพระ
บิดาแล้ว เป็นผู้มีจิตชุ่มด้วยกิเลส ออกเที่ยวแสวงหา
สามีในเวลากลางคืน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อวสฺสตี จริ** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นางนาคมาณวิกานั้น ได้สดับคำพระบิดาแล้ว จึงปลอบโยนพระบิดาให้เบาพระทัยแล้วไปสู่สำนักพระมารดาแล้ว ไปยังห้องอันประกอบด้วยสิริของตน ประดับพร้อมสรรพนุ่งผ้าสีดอกดำผืนหนึ่ง ทำเฉวียงบ่าผืนหนึ่ง แหวกน้ำเป็นสองส่วน ออกจากนาคพิภพไปในคืนนั้นเอง เหาะไปสู่กาฬคิรีบรรพต มีแท่งทึบเป็นอันเดียว มีสีดังดอกอัญชันสูงได้ ๖๐ โยชน์ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ฝั่งสมุทร ณ หิมวันตประเทศ เป็นผู้มีจิตชุ่มด้วยอำนาจกิเลส ได้เที่ยวแสวงหาภัสดาแล้ว.

นางอิรันทตีนาคกัญญานั้น เก็บดอกไม้ในหิมวันตประเทศนั้น ที่สมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่น มาประดับยอดบรรพตทั้งสิ้น ให้เป็นดุจพนมแก้วมณี ลาดดอกไม้ที่พื้นเบื้องบนแห่งบรรพตนั้น ฟ้อนรำด้วยท่าทางอันงามเพริศพริ้ง ขับร้องเพลงขับไพเราะจับใจ ได้กล่าวคาถาที่ ๗ ว่า

คนธรรพ์ รากษส นาค กินนร หรือมนุษย์
คนไหนเป็นผู้ฉลาดสามารถจะให้สิ่งทั้งปวงได้ คนนั้น
จักได้เป็นสามีของเราตลอดกาลนาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เก คนฺธพฺเพ จ รกฺขเส นาเค** ความว่า คนธรรพ์ รากษส หรือนาคก็ตาม. บทว่า **เก ปณฺฑิเต สพฺพกามทเท** ในบรรดาคนธรรพ์เป็นต้นนั้น คนไหนเป็นผู้ฉลาดสามารถเพื่อจะให้สมบัติอันน่าใคร่ทุกอย่าง เมื่อนำมโนรถของมารดาของเราผู้ปรารถนาดวงหทัยของวิธุรบัณฑิตมา ผู้นั้นจักได้เป็นภัสดาของเราตลอดกาลนาน.

ขณะนั้น ปุณณกยักษ์เสนาบดี หลานของท้าวเวสวัณมหาราช เผ่น ขึ้นม้ามโนมัยสินธพสูงประมาณ ๓ คาวุต เหาะไปสู่ยักษ์สมาคมที่พื้นมโนศิลา เหนือยอดกาฬาคิรีบรรพต ได้ยินเสียงแห่งนางอิรันทตีนาคกัญญานั้น เสียงขับร้องของนางอิรันทตี ได้ตัดผิวหนังเป็นต้นของปุณณกยักษ์ เข้าไปกระทั่งถึงเยื่อในกระดูก เพราะเคยอยู่ร่วมกันในอัตภาพถัดมา ปุณณกยักษ์นั้นมีจิตปฏิพัทธ์ ชักม้ากลับคืน นั่งอยู่บนหลังม้าสินธพนั้นแล เล้าโลมนางให้ยินดีว่า ดูก่อนนางผู้เจริญ พี่เป็นผู้สามารถนำดวงหทัยของวิธุรบัณฑิตมาให้ได้โดยชอบธรรมด้วยปัญญาของพี่ อย่าคิดวิตกไปเลย แล้วกล่าวคาถาที่ ๘ ว่า

ดูก่อนนางผู้มีนัยน์ตาหาที่ติไม่ได้ เธอจงเบาใจเถิด เราจักเป็นสามีของเธอ จักเป็นผู้เลี้ยงดูเธอเพราะปัญญาของเรา อันสามารถจะนำเนื้อหทัยของวิธุรบัณฑิตมาให้ จงเบาใจเถิด เธอจักเป็นภรรยาของเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนินฺทโลจเน** แปลว่า ผู้มีขนตางามที่จะพึงตำหนิมิได้. บทว่า **ตถาวิธาหิ** ความว่า อันสามารถนำนาซึ่งเนื้อหทัยของวิธุรบัณฑิตมาได้. บทว่า **อสฺสาส** ความว่า เจ้าจงได้ความดีใจไว้ วางใจเถิด. บทว่า **เหสฺสสิ** ความว่า เจ้าจักเป็นภรรยาของพี่.

เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า

นางอิรันทตีผู้มีใจกำหนัดรักใคร่ เพราะเคยร่วมอภิรมย์กันมาในภพก่อน ได้กล่าวกะปุณณกยักษ์ว่า มาเถิดท่าน เราจักไปในสำนักพระบิดาของดิฉัน พระบิดาของดิฉันจักตรัสบอกเนื้อความนั้นแก่ท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น พระคาถาว่า **ปุพฺพปถานุคเตน เจตสา** ความว่า นางมีใจกำหนัดรักใคร่ในปุณณกยักษ์นั้น ผู้เคยเป็นสามีมาในอัต-ภาพถัดมา เพราะเคยร่วมอภิรมย์กันมาในกาลก่อนนั่นแล. บทว่า **เอหิ คจฺฉาม** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุณณกยักษ์เสนาบดีนั้นครั้นกล่าวอย่างนั้นแล้ว จึงคิดว่า เราจักขึ้นหลังม้านี้ นำไปลงเหนือยอดบรรพต จึงเหยียดมือออกจับมือนางอิรันทตีนั้น ฝ่ายนางอิรันทตีนั้นไม่ให้จับมือตน จับมือปุณณกยักษ์ที่เหยียดออกไปเสียเองแล้วกล่าวว่า ข้าแต่นาย ดิฉันมิใช่คนไร้ที่พึ่ง พระยานาคนามว่าวรุณเป็นบิดาของดิฉัน พระนางวิมลาเทวีเป็นมารดาของดิฉัน มาเถิดท่าน ดิฉันจะพาไปสู่สำนักแห่งบิดาของดิฉัน เราทั้งสองจะควรทำมงคลด้วยประการใด ท้าวเธอคงตรัสบอกเนื้อความนั้นแก่ท่านด้วยประการนั้น.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

นางอิรันทตีประดับประดานุ่งผ้าเรียบร้อย ทัด
ทรงดอกไม้ ประพรมด้วยจุรณแก่นจันทน์ จูงมือ
ปุณณกยักษ์เข้าไปสู่สำนักแห่งพระบิดา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปิตุ สนฺติกมุปาคมิ** ความว่า เข้าไปสู่สำนักพระบิดา.

ฝ่ายปุณณกยักษ์ ติดตามไปยังสำนักแห่งพระยานาค เมื่อจะทูลขอนางอิรันทตีจึงทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าหมู่นาค ขอพระองค์
ได้ทรงโปรดสดับถ้อยคำของข้าพระองค์ ขอพระองค์
จงทรงรับสินสอดตามสมควร ข้าพระองค์ปรารถนา
พระนางอิรันทตี ขอพระองค์ได้ทรงโปรดกรุณาให้

ข้าพระองค์ได้ทรงอยู่ร่วมกับพระนางอิรันทตีเถิด ข้า
แต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอได้ทรงพระกรุณารับสิน
สอดนั้นคือ ช้าง ๑๐๐ ม้า ๑๐๐ รถเทียมม้า ๑๐๐ เกวียน
บรรทุกของเต็ม ล้วนแก้วต่าง ๆ ๑๐๐ ขอได้โปรด
พระราชทานพระราชธิดาอิรันทตี แก่ข้าพระองค์เถิด
พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุงฺกยํ** ความว่า ขอพระองค์จงทรงรับเอาทรัพย์คือสินสอดเพื่อพระราชา ตามสมควรแก่ตระกูลและประเทศของพระองค์เถิด. บาทพระคาถาว่า **ตาย สมงฺคึ กโรหิ มํ ตุวํ** ความว่า ขอพระองค์จงทรงพระกรุณากระทำข้าพระองค์ให้เป็นผู้อยู่ร่วมกับพระนางอิรันทตีราชธิดานั้นเถิด. บทว่า **พลภิยฺโย** แปลว่า เกวียนอันเต็มไปด้วยสิ่งของ. บทว่า **นานารตนสฺส เกวลา** ความว่า ล้วนเต็มไปด้วยแก้วนานาชนิด.

ลำดับนั้น พระยานาคราชจึงตรัสกะปุณณกยักษ์นั้น ด้วยพระคาถาว่า

ขอท่านจงรออยู่จนกว่าเราจะได้ปรึกษาหารือกับ
บรรดาญาติมิตรและเพื่อนสนิทเสียก่อนกรรมที่กระทำ
ด้วยการไม่ปรึกษาหารือ ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยาว อามนฺตเย** ความว่า ดูก่อนยักษ์-เสนาบดีผู้เจริญ เราจะให้ธิดาแก่ท่าน หรือจะไม่ให้ก็หามิได้ แต่ว่าท่านจงรอก่อน เราจะปรึกษาหารือกะพวกญาติมิตรและเพื่อนที่สนิทดูก่อน. บาทพระคาถาว่า **ตํ ปจฺฉา อนุตปฺปติ** ความว่า พระยาวรุณนาคราชกล่าวว่า เพราะว่าหญิงทั้งหลายบางทีก็ยินดีรักใคร่กัน บางทีก็ไม่ยินดีรักใคร่กัน กรรมที่เราทำลงไปโดยมิได้ปรึกษาหารือใคร เมื่อเวลาเขาไม่ยินดีรักใคร่ต่อกัน เพราะฉะนั้นพวกญาติมิตรและเพื่อนสนิทย่อมจะไม่ช่วยกระทำความขวนขวาย ด้วย

เหตุที่กรรมที่เราทำโดยมิได้ปรึกษาหารือกับเขา จึงเป็นเช่นนี้ กรรมนั้นย่อมจะนำมาซึ่งความเดือดร้อนในภายหลัง

ลำดับนั้น ท้าววรุณนาคราชเสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ ปรึกษากะพระชายาเป็นพระคาถาความว่าปุณณยักษ์มาขอลูกอิรันทตีกะเรา เราจะให้ลูกอิรันทตี ซึ่งเป็นที่รักของเราแก่ปุณณกยักษ์นั้น เพราะได้ทรัพย์เป็นจำนวนมากหรือ ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปวิสิตฺวา** ความว่า ปล่อยปุณณกยักษ์ไว้ในที่นั้นนั่นเอง พระองค์ก็เสด็จลุกขึ้นเข้าไปยังพระนิเวศน์ที่ชายาของพระองค์บรรทมอยู่ทันที. บทว่า **ปิยํ มมํ** ความว่า พระองค์ตรัสถามว่า เราจะให้ธิดาซึ่งเป็นที่รักของเรา โดยได้ทรัพย์เครื่องปลื้มใจเป็นอันมากหรือ ?

พระนางวิมลาเทวี ตรัสว่า

ปุณณกยักษ์ไม่พึงได้ลูกอิรันทตีของเราเพราะทรัพย์ เพราะสิ่งที่ปลื้มใจ ถ้าปุณณกยักษ์ได้หทัยของวิธุรบัณฑิตนำมาในนาคพิภพนี้โดยชอบธรรม เพราะความชอบธรรมนั่นแล เขาจะพึงได้ลูกสาวของเรา หม่อมฉันปรารถนาทรัพย์อื่น ยิ่งกว่าหทัยของวิธุร-บัณฑิตหามิได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อมฺหํ อิรนฺทตี** ความว่า อิรันทตีธิดาของเรา. บทว่า **เอเตน จิตฺเตน** ความว่า ด้วยอาการที่ยินดีนั้นนั่นแล.

ลำดับนั้น ท้าววรุณนาคราชเสด็จออกจากนิเวศน์ ตรัสเรียกปุณณยักษ์มาตรัสว่า ท่านไม่พึงได้ลูก

อิรันทตีของเรา เพราะทรัพย์ เพราะสิ่งเครื่องปลื้มใจ
ถ้าท่านได้หทัยของวิธุรบัณฑิตนำมา ในนาคพิภพนี้โดย
ชอบธรรม ท่านจะพึงได้ลูกสาวของเรา เราปรารถนา
ทรัพย์อื่นยิ่งไปกว่าหทัยของวิธุรบัณฑิตหามิได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บาทพระคาถาว่า **ปุณฺณกามนฺตยิตฺวาน** ความว่า เรียกปุณณกยักษ์มา.

ปุณณกยักษ์ทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ในโลกนี้คนบางพวก
ย่อมเรียกคนใดว่าเป็นบัณฑิต คนบางพวกกลับเรียก
คนนั้นนั่นแลว่าเป็นพาล ในเรื่องนี้ คนทั้งหลายยัง
กล่าวแย้งกันอยู่ ขอได้ตรัสบอกแก่ข้าพระองค์ พระ-
องค์ทรงเรียกใครว่าเป็นบัณฑิต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยํ ปณฺฑิโต** ความว่า ได้ยินว่า ปุณณกยักษ์ได้สดับว่าให้นำหทัยวิธุรบัณฑิตมาดังนี้ คิดว่า คนบางพวก เรียกคนใดว่า เป็นบัณฑิต แต่คนพวกอื่นก็เรียกคนนั้นแหละว่าเป็นพาล. ทั้งที่แม่นางอิรันทตีบอกเราว่า วิธุรบัณฑิตแม้โดยแท้ ถึงกระนั้นเราจักทูลถามท้าวเธอให้รู้แน่นอนกว่านั้น เพราะเหตุดังนี้นั้นจึงได้กล่าวอย่างนั้น.

พระยานาคราชตรัสว่า

บัณฑิตชื่อว่าวิธุระ ผู้ทำการสั่งสอนอรรถธรรม
แก่พระเจ้าธนัญชัยโกรพยราช ถ้าท่านได้ยินได้ฟังมา
แล้ว ท่านจงไปนำบัณฑิตนั้นมา ครั้นท่านได้มาโดย
ธรรมแล้ว อิรันทตีธิดาของเรา จงเป็นภรรยาของ
ท่านเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมลทฺธา** แปลว่า ได้มาแล้วโดยธรรม. บทว่า **ปาทจราว** แปลว่า เป็นหญิงบำเรอ.

ฝ่ายปุณณกยักษ์ ได้สดับพระดำรัส ของท้าววรุณนาคราชดังนี้แล้ว ยินดียิ่งนัก ลุกขึ้นแล้ว ไปสั่งบุรุษ คนใช้ของตน ผู้อยู่ในที่นั้นว่า เจ้าจงนำม้าอาชาไนยที่ประกอบไว้แล้ว มา ณ ที่นี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสฺ สิ** ได้แก่ สั่งบังคับคนใช้ของตน. บทว่า **อาชญฺญ** ได้แก่ ม้าสินธพผู้รู้เหตุ และมิใช่เหตุ. บทว่า **ยุตฺตฺ** แปลว่า ประกอบเสร็จแล้ว.

พระโบราณาจารย์ กล่าวพรรณนาม้าสินธพนั้นไว้ว่า

ม้าสินธพอาชาไนยนั้น มีหูทั้งสองประดับด้วยทองคำ กีบหุ้มด้วยแก้วแดง มีเครื่องประดับบอก ล้วนแล้วด้วยทองชมพูนุทอันสุกใส.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชาตรูปมยา** ความว่า เมื่อจะกล่าวพรรณนาม้าสินธพนั้นนั่นแล จึงได้กล่าวอย่างนั้น จริงอยู่ม้าสินธพมโนมัยนั้น มีหูทั้งสองล้วนแล้วด้วยทองคำ. บทว่า **กาจมหิจมยา ขุรา** ความว่า ม้าสินธพนั้น มีกีบล้วนแล้วด้วยแก้วมณี. บทว่า **ชมฺโพนทสฺส ปากสฺส** ความว่า มีเครื่องประดับบอก ล้วนแล้วด้วยทองชมพูนุท มีสีแดงสุกปลั่ง.

บุรุษคนใช้นั้น นำม้าสินธพมาในขณะนั้นนั่นเอง ปุณณกยักษ์ ขึ้นขี่ม้าสินธพอาชาไนยนั้น เหาะไปสู่สำนักของท้าวเวสวัณโดยทางอากาศ แล้วพรรณนาภพแห่งนาค แล้วบอกเรื่องนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะทรงประกาศความนั้นจึงได้ตรัสว่า

ปุณณยักษ์ผู้ประดับประดาแล้ว แต่งผมและหนวดดีแล้ว ขึ้นม้าอันเป็นพาหนะของเทวดา เหาะไปในอากาศกลางหาว ปุณณกยักษ์นั้น กำหนัดแล้วด้วยกามราคะ ปรารถนานางอิรันทตีนาคกัญญา ไปทูลท้าวกุเวรเวสวัณผู้เรืองยศ ซึ่งเป็นใหญ่แห่งหมู่ยักษ์ว่า ภพนาคนั้นเขาเรียกชื่อว่าโภควดีนครบ้าง วาส-นครบ้าง หิรัญญวดีนครบ้าง เป็นเมืองที่บุญกรรมนิรมิต ล้วนแต่ทองคำ สำเร็จแก่พระยานาคผู้บริบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ทุกอย่าง ป้อมและเชิงเทิน สร้างโดยสัณฐานคออูฐ ล้วนแล้วด้วยแก้วแดงและแล้วลาย ในนาคพิภพนั้น มีปราสาทล้วนแล้วด้วยหิน มุงด้วยกระเบื้องทองในนาคพิภพนั้น มีไม้มะม่วง ไม้หมากเม่า ไม้หว้า ไม้ตีนเป็ด ไม้จิก ไม้การะเกด ไม้ประยงค์ ไม้ราชพฤกษ์ ไม้มะม่วงหอม ไม้ชะเบา ไม้ยางทราย ไม่จำปา ไม้กากะทิง มะลิซ้อน มะลิลา และไม้ละเบา ต้นไม้ในนาคพิภพเหล่านี้มีกิ่งต่อกันและกัน งามยิ่งนัก ในนาคพิภพนั้น มีต้นอินท-ผาลัม อันสำเร็จด้วยแก้วอินทนิล มีดอกและผลล้วนไปด้วยทองเนืองนิตย์ ท้าววรุณนาคราชผู้มีฤทธิ์มาก เป็นผู้ผุดขึ้นเกิดอยู่ในนาคพิภพนั้น มเหสีของพระยานาคราชนั้น กำลังรุ่นสาว ทรงพระนามว่าวิมลา มีพระรูป พระโฉมอันประกอบด้วยสิริ งดงามดังก้อนทองคำ สะโอดสะองดังหน่อเถาจิงจ้อดำ พระฉันทั้ง

คู่มีสัณฐานดังผลมะพลับ น่าดูยิ่งนัก พระฉวีวรรณ
แดงดังน้ำครั่ง เปรียบเหมือนดอกกรรณิการ์อันแย้ม
บาน เปรียบดังนางอัปสร ผู้อยู่ในสวรรค์ชั้นไตรทศ
หรือเปรียบเหมือนสายฟ้าอันแลบออกจากกลีบเมฆ
ข้าพระองค์ผู้เป็นใหญ่ พระนางวิมลานั้น ทรงแพ้พระ-
ครรภ์ ทรงปรารถนาดวงหทัยของวิธุรบัณฑิต ข้า-
พระองค์ จะถวายดวงหทัยของวิธุรบัณฑิต แก่ท้าว
วรุณนาคราชและพระนางวิมลา เพราะการนำดวงหทัย
ของวิธุรบัณฑิตไปถวายแล้ว ท้าววรุณนาคราช และ
พระนางวิมลา จะพระราชทานพระนางอิรันทตีราช
ธิดาแก่ข้าพระองค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เทววาหวหำ** ความว่า พาหนะที่จะพึงนำไป ย่อมนำพาหนะ กล่าวคือเทวดาไป เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เทววาหวหะ นำไปด้วยพาหนะเทวดา. บทว่า **ยานำ** ความว่า ชื่อว่ายาน เพราะเป็นเครื่องนำไป คือเป็นเครื่องไป. บทว่า **กปฺปิตเกสมสฺสุ** ความว่า แต่งผมและหนวดดีแล้ว ด้วยอำนาจประดับ ถามว่า ก็ธรรมดาการแต่งผมและหนวดของเทวดาทั้งหลายย่อมไม่มี แต่ก็กล่าวถ้อยคำให้วิจิตรไป. บทว่า **ชิคีสำ** แปลว่า ผู้ปรารถนา. บทว่า **เวสฺสวณำ** ได้แก่ พระราชาผู้เป็นอิสระแห่งราชธานีประจำทิศอีสาน. บทว่า **กุเวรำ** ได้แก่ ผู้มีชื่อว่า กุเวร อย่างนั้น. บทว่า **โภควตี นาม** ได้แก่ ผู้ได้ชื่ออย่างนั้น เพราะเป็นมีโภคสมบัติสมบูรณ์ บทว่า **มนฺทิเร** ความว่า พระราชมนเทียรคือพระราชวัง บทว่า **วาสา หิรญฺญวตี** ความว่า ท่านเรียกว่า ที่ประทับ เพราะเป็นที่ประทับของพระยานาค และกล่าวว่า **หิรญฺญวตี** เพราะพระที่นั่งหิรัญญวดี แวด

ล้อมไปด้วยกำแพงทอง. บทว่า **นครำ นิมิตฺตำ** แปลว่า มีนครเป็นเครื่องหมาย. บทว่า **กาญฺจนมเย** แปลว่า สำเร็จแล้วด้วยทอง. บทว่า **มณฺฑลสฺส** ได้แก่ ประกอบด้วยโภคมณฑล. บทว่า **นิฏฺฐิตำ** แปลว่า สำเร็จในเพราะการทำ. บทว่า **โอฏฺฐคีวิโย** ได้แก่ กระทำโดยสัณฐานดังคออูฐ. บาทคาถาว่า **โลหิตงฺคสฺส มสารคลฺลิโน** ได้แก่ ป้อมและคอหอย อันสำเร็จด้วยแก้วแดง สำเร็จด้วยแก้วตาแมว. บทว่า **ปาสาเทตฺถ** นี้ ได้แก่ ปราสาทในนาคพิภพนี้. บทว่า **สิลามยา** แปลว่า สำเร็จด้วยแก้วมณี. บทว่า โสวณฺณ-**รตเนน** ความว่า มุงด้วยรัตนะ กล่าวคือทอง คือด้วยอิฐอันสำเร็จด้วยทองคำ. บทว่า **สห** แปลว่า ทำพร้อมกัน. บทว่า **อุปริ ภณฺฑกา** ได้แก่ ต้นปาริฉัตตกะ. บทว่า **อุทฺทาลกา** ได้แก่ ต้นจำปา ต้นกากะทิง และต้นมะลิวัลย์. บาทพระคาถาว่า **ภคินิมาลา อตฺเถตฺถ โกลิยา** ความว่า ไม้มะลิลา และต้นกระเบา ย่อมมีในนาคพิภพนี้. บทว่า **เอเต ทุมา ปรินามิตา** ความว่า ต้นไม้ที่เผล็ดดอก ออกผลเหล่านั้น มีกิ่งเกี่ยวพันน้อมหากันและกันนุงนัง. บทว่า **ขชฺชุเรตฺถ** ได้แก่ ต้นอินทผาลัม มีในนาคพิภพนี้. บทว่า **สิลามยา** แปลว่า สำเร็จด้วยแก้วอินทนิล. บทว่า **โสวณฺณธุวปุปฺผิตา** ความว่า ก็ต้นไม้เหล่านั้น มีดอกอันสำเร็จด้วยทองบานอยู่เป็นนิตย์. บทว่า **ยตฺถ วสโตปปาติโก** ความว่า พระยานาคผู้เกิดอยู่ในภพนาคใด. บทว่า **กาญฺจนเวลุลิวิคฺคหา** ได้แก่ มีพระสรีระเช่นกับหน่อทองคำ. บาทพระคาถาว่า **กาฬา ตรุณาว อุคฺคตา** ความว่า ผุดขึ้นแล้ว ดังแก้วกาฬวัลลีและแก้วประพาฬ เพราะประกอบด้วยความงาม. บทว่า **ปิจุมณฺฑตฺถนี** มีพระถันทั้งสองมีสัณฐานดังผลมะพลับ. บทว่า **ลาขารสรตฺตสุจฺฉวี** นี้ ท่านกล่าวหมายถึงพระฉวีวรรณ แห่งพื้นพระหัตถ์และพระบาท. บทว่า **ติทิโวกฺ-กจรา** แปลว่า เปรียบเหมือนนางอัปสรในสวรรค์ชั้นไตรทศ. บทว่า **วิชฺชุ-**

วพฺภมนา ความว่า เปรียบเหมือนสายฟ้า ที่แลบออกจากกลีบเมฆ คือจากภายในแห่งกลีบเมฆอันหนาทึบ. บทว่า ตํ เนสฺ ททามิ ความว่า เราจะให้ดวงหทัยของวิธุรบัณฑิตแก่พวกเขา ท่านจงรู้อย่างนี้. ปุณณกยักษ์เรียกพระเจ้าลุงว่า อิสฺสร ผู้เป็นใหญ่.

ปุณณกยักษ์นั้น ท้าวเวสวัณยังไม่ทรงอนุญาต ก็ไม่อาจจะไปได้ จึงได้กล่าวคาถามีประมาณเท่านี้ เมื่อเขาทูลท้าวเวสวัณให้ทรงอนุญาต ด้วยประการฉะนี้ ส่วนท้าวเวสวัณ ไม่ทรงได้ยินถ้อยคำของปุณณกยักษ์นั้น มีคำถามสอดเข้ามาว่า เพราะเหตุไร ท้าวเวสวัณ จึงไม่ทรงได้ยินถ้อยคำของปุณณกยักษ์ ? แก้ว่า เพราะว่า ท้าวเวสวัณ กำลังตัดสินคดีของเทวบุตร ๒ องค์ เรื่องที่พิพาทกันด้วยวิมาน ปุณณกยักษ์ทราบว่า ท้าวเธอมิได้ยินถ้อยคำของตน จึงไปยืนใกล้เทวบุตรผู้ชนะ ท้าวเวสวัณ ทรงตัดสินคดีแล้ว บังคับเทวบุตร ผู้แพ้มิให้ลุกขึ้น ตรัสกะเทวบุตรผู้ชนะว่า ท่านจงไปอยู่ในวิมานของท่าน ในขณะที่ท้าวเวสวัณตรัสว่า ท่านจงไปดังนี้นั่นแล ปุณณก-ยักษ์บอกเทวบุตร ๒-๓ องค์ ให้เป็นพยานว่า ท่านทั้งหลายจงทราบว่า พระเจ้าลุงของเราส่งเราไป แล้วสั่งให้นำม้าสินธพมา เผ่นขึ้นม้าสินธพนั้นเหาะไป โดยนัยที่กล่าวมาแล้วในหนหลัง.

พระศาสดา เมื่อทรงประกาศความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

ปุณณยักษ์นั้น ทูลลาท้าวกุเวรเวสวัณผู้เรืองยศ
เป็นใหญ่ในหมู่ยักษ์ แล้วไปสั่งบุรุษคนใช้ของตนผู้อยู่
ในที่นั้นว่า เจ้าจงเอาน้ำอาชาไนยที่ประกอบแล้วมา ณ
ที่นี้ ม้าสินธพนั้นมีหูทั้งสองประดับด้วยทองคำ กีบ
หุ้มด้วยแก้วแดง เครื่องประดับอกล้วนด้วยทองคำ
ชมพูนุทอันสุกใส ปุณณกยักษ์ผู้ประดับประดาแล้ว

แต่งผม และหนวดดีแล้ว ขึ้นม้าอันเป็นยานพาหนะ
ของเทวดา เหาะไปในอากาศกลางหาว

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อามนฺตย** แปลว่า เรียกมาแล้ว.

ปุณณกยักษ์นั้น เหาะไปทางอากาศนั้นเองคิดว่า วิธุรบัณฑิตมีบริวารมาก เราไม่อาจจับเอาเธอได้ แต่ว่าพระเจ้าธนัญชัยโกรพยราช พอพระทัยในการทรงสกา เราชนะท้าวเธอด้วยสกาแล้ว จักจับเอาวิธุรบัณฑิต เออก็แก้วในพระคลังข้างที่ ของท้าวเธอมีเป็นจำนวนมาก ท้าวเธอคงไม่ทรงสกาด้วยแก้วที่เป็นของพนันมีค่าเล็กน้อย บุคคลผู้ชนะพระราชาได้ควรจะนำเอาแก้วมณีมีค่ามากมา พระราชาจักไม่ทรงรับแก้วชนิดอื่น แก้วมณีเป็นเครื่องใช้สอยของพระเจ้าจักรพรรดิราช มีอยู่ในระหว่างแห่งวิบุลบรรพตใกล้กรุงราชคฤห์ เราต้องเอาแก้วมณี ซึ่งมีอานุภาพมากนั้นมาโลมล่อพระราชาจึงจะชนะพระราชาได้ ปุณณกยักษ์ได้ทำอย่างนั้นแล้ว.

พระศาสดา เมื่อทรงประกาศความนั้น จึงได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

ปุณณยักษ์นั้น ได้เหาะไปสู่กรุงราชคฤห์อันน่า
รื่นรมย์ยิ่งนัก เป็นนครของพระเจ้าอังคราช อันพวก
ข้าศึกไม่กล้าเข้าใกล้ มีภักษาหาร และข้าวน้ำมากมาย
ดังมสักกสารพิภพของท้าววาสวะ เป็นนครกึกก้องด้วย
หมู่นกยูงและนกกะเรียน อื้ออึงด้วยฝูงนกต่าง ๆ ชนิด
เป็นที่เสพอาศัยของฝูงทิชาชาติ มีนกต่าง ๆ ส่งเสียง
ร้องอยู่ อึงมี่ ภูมิภาคราบเรียบ ดารดาษไปด้วยบุปผ-
ชาติ ดังขุนเขาหิมวันต์ ปุณณกยักษ์นั้น ขึ้นสู่วิบุล-
บรรพตอันเป็นภูเขาศิลาล้วน เป็นที่อาศัยอยู่ของหมู่
กินนร เที่ยวแสวงหาแก้วมณีดวงประเสริฐอยู่ ได้เห็น
ดวงแก้วมณีนั้น ณ ท่ามกลางยอดภูเขา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **องฺคสส รญฺโญ** ความว่า ในกาลนั้น พระเจ้าอังคราช ได้ครองมคธรัฐ ด้วยเหตุนั้นจึงตรัสไว้. บทว่า **ทุราสทำ** ความว่า อันข้าศึกจะเข้าไปหาได้ยาก. บทว่า **มสกฺกสารำ วิย วาสวสฺส** ความว่า ดุจพิภพแห่งท้าววาสวะ อันได้นามว่า มสักกสาระ เพราะสร้างไว้ใกล้ภูเขาสิเนรุ กล่าวคือ มสักกสาระ. บทว่า **ทิชาภิรำ ฆุฏฺฐำ** ความว่า เป็นที่อยู่กึกก้องลือลั่นไปด้วยฝูงนกอื่น ๆ. บทว่า **นานาสกุณาภิรุทำ** ความว่า ฝูงนกนานาชนิด ส่งเสียงร้องด้วยเสียงอันไพเราะ เซ็งแซ่ อื้ออึงอยู่. บทว่า **สุวงฺคณำ** ความว่า มีเนินอันสวยงาม มีภาคพื้นราบเรียบเป็นที่น่าฟูใจ. บทว่า **หิมวำ วำ ปพฺพตำ** แปลว่า เหมือนภูเขาหิมันต์. บทว่า **วิปุลมาภิรุยฺห** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุณณกยักษ์นั้นขึ้นสู่วิบุลบรรพตเห็นปานนั้น. บทว่า **ปพฺพตกูฏมชฺเฌ** ความว่า ได้เห็นแก้วมณีนั้นในระหว่างยอดแห่งภูเขา.

ปุณณกยักษ์ครั้นเห็นแก้วมณีมีรัศมีอันผุดผ่อง
เป็นแก้วมณีดีเลิศด้วยยศ รุ่งโรจน์โชติช่วงด้วยแก้วมณี
เป็นอันมาก สว่างไสวดังสายฟ้าแลบในอากาศ สามารถ
นำทรัพย์มาให้ดังใจหวัง แล้วถือเอาแก้วโนหรจินดา
มีค่ามาก มีอานุภาพมากนั้น เผ่นขึ้นม้าสินพอาชาไนย
เหาะไปในอากาศกลางหาว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธนาหรำ** ความว่า สามารถนำทรัพย์มาได้ตามใจหวัง. บทว่า **ทฑฺทลฺลมานำ** แปลว่า รุ่งโรจน์ชัชวาล. บทว่า **ยสสา** แปลว่า ด้วยหมู่แก้วมณีมีบริวารมาก. บทว่า **โอภาสตี** ความว่า แก้วมณีนั้นสว่างไสว เหมือนสายฟ้าแลบในอากาศฉะนั้น. บทว่า **ตมคฺคหี** ความว่า ได้ถือเอาแก้วมณีนั้น. บทว่า **มโนหรนฺนาม** ความว่า ได้นามอย่างนี้ว่า สามารถนำมาซึ่งทรัพย์ดังใจนึก.

ยักษ์ตนหนึ่งชื่อว่า **กุมภิระ** มีพวกยักษ์กุมภัณฑ์แสนหนึ่งเป็นบริวาร รักษาแก้วมณีนั้นอยู่ แต่กุมภิรยักษ์นั้น เมื่อปุณณกยักษ์ทำท่าโกรธถลึงตาดูเท่านั้น ก็สะดุ้งกลัวตัวสั่นหนีไปแอบเขาจักวาลแลดูอยู่. ปุณณกยักษ์นั้นขับไล่กุมภิรยักษ์ให้หนีไปแล้ว จึงถือเอาแก้วมณีเหาะไปโดยทางอากาศถึงนครนั้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

ปุณณกยักษ์นั้น ได้เหาะไปยังอินทปัตตนคร ลงจากหลังม้าแล้วเข้าไปสู่ที่ประชุมของชาวกุรุรัฐ ไม่กลัวเกรงพระราชา ๑๐๑ พระองค์ ที่ประชุมพร้อมเพรียงกันอยู่ ณ ที่นั้น กล่าวท้าทายด้วยสกาว่า บรรดาพระราชาในราชสมาคมนี้ พระองค์ไหนหนอจะทรงชิงเอาแก้วอันประเสริฐ ของข้าพระองค์ได้ หรือว่าข้าพระองค์จะพึงชนะพระราชาพระองค์ไหน ด้วยทรัพย์อันประเสริฐ อนึ่ง ข้าพระองค์จะชิงแก้วอันประเสริฐยิ่ง กะพระราชาพระองค์ไหน หรือพระราชาพระองค์ไหนจะทรงชนะข้าพระองค์ด้วยทรัพย์อันประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โอรุยฺหุปาคญฺฉิ สภํ กุรูนํ** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุณณกยักษ์นั้นลงจากหลังม้าแล้ว พักม้าที่มีรูปอันใครไม่เห็นแล้วเข้าไปสู่สภาแห่งชาวกุรุรัฐ ด้วยเพศแห่งมาณพน้อย. บทว่า **เอกสตํ** ความว่า เป็นผู้ไม่เกรงกลัวพระราชา ๑๐๑ พระองค์ ได้กล่าวท้าทายด้วยสกา โดยนัยมีอาทิว่า พระราชาพระองค์ไหนหนอ. บทว่า โกนีธ ความว่า พระราชาพระองค์ไหนหนอในราชสมาคมนี้. บทว่า รญฺญํ ความว่า ในระหว่างพระราชาทั้งหลาย. บทว่า วรมาภิเชติ ความว่า พระราชาพระองค์ไหนที่จะชิงเอาแก้ว

อันประเสริฐของข้าพเจ้าได้ คืออาจกล่าวได้ว่าเราชนะดังนี้. บทว่า **กมาภิเชยฺยาม** ความว่า หรือว่า พวกเราจะพึงชนะใคร ?. บทว่า **วรทฺธเนน** แปลว่า ด้วยทรัพย์อันสูงสุด. บทว่า **กมนุตฺตรํ** ความว่า ก็พวกเรา เมื่อจะชนะ จงชนะทรัพย์อันประเสริฐกะพระราชาพระองค์ไหน ?. บทว่า **โก วาปิ โน เชติ** ความว่า ก็หรือว่า พระราชาพระองค์ไหนจะชนะพวกเราด้วยทรัพย์อันประเสริฐ ปุณณกยักษ์นั้น พูดเคาะพระเจ้าโกรพยราชนั่นแลด้วยบท ๔ บท ด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนั้น พระเจ้าโกรพยราชทรงพระดำริว่า ก่อนแต่นี้ เรายังไม่เคยเห็นใครที่พูดกล้าหาญเช่นนี้ นี่จะเป็นใครหนอแล เมื่อจะรับสั่งถามจึงตรัสพระคาถาว่า

ชาติภูมิของท่านอยู่ในแว่นแคว้นไหน ? ถ้อยคำของท่านนี้ ไม่ใช่ถ้อยคำของชาวกุรุรัฐเลย ท่านมิได้กลัวเกรงเราทั้งปวง ด้วยรัศมีแห่งผิวพรรณ ท่านจงบอกชื่อและพวกพ้องของท่านแก่เรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โกรพฺยสฺเสว** ความว่า ถ้อยคำของท่าน ไม่ใช่ถ้อยคำของคนผู้อยู่ในแว่นแคว้นกุรุรัฐเลย.

ฝ่ายปุณณกยักษ์ได้ฟังดังนั้นจึงคิดว่า พระราชานี้ ย่อมถามชื่อของเราด้วย ทาสชื่อปุณณกะมีอยู่คนหนึ่ง ถ้าเราจะทูลบอกว่าชื่อปุณณกะไซร้ ท้าวเธอจักดูหมิ่นได้ว่า เพราะเหตุไรทาสจึงพูดกะข้าด้วยความคะนองอย่างนี้ อย่าเลย เราจักทูลบอกชื่อของเราในชาติอดีตเป็นลำดับแก่ท้าวเธอ แล้วกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระราชา ข้าพระองค์เป็นมาณพกัจจายนโคตร ชื่อปุณณกะ ญาติและพวกพ้องของข้าพระองค์

อยู่ในนครกาลจัมปากะ แคว้นอังคะย่อมเรียกข้าพระ-
องค์อย่างนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ข้าพระองค์
มาถึงในนี้ด้วยต้องการจะเล่นพนันสกา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนูนนาโม** ความว่า ได้กล่าวปกปิดเฉพาะชื่อเต็มเท่านั้นโดยชื่อที่บกพร่องนั้น. บทว่า **อิติ มาหุยนฺติ** ความว่า พวกญาติย่อมกล่าวย่อมเรียกข้าพเจ้าดังนี้. บทว่า **องฺเคสุ** ความว่า อยู่ในนครกาลจัมปากะ ในอังครัฐ. บทว่า **อตฺเถน เทวสฺมิ** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระองค์มาถึงในที่นี้ด้วยประสงค์จะเล่นสกา.

ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะตรัสถามปุณณกยักษ์นั้นว่า ดูก่อนมาณพท่านผู้ที่พระราชาชำนะด้วยสกา จักถวายอะไรแก่พระราชาท่านมีอะไรหรือ จึงตรัสพระคาถาว่า

พระราชาผู้ทรงชำนาญการเล่นสกา เมื่อชนะ
ท่านจึงพึงนำเอาแก้วเหล่าใดไป แก้วเหล่านั้นของ
มาณพมีอยู่หรือ แก้วของพระราชามีอยู่จำนวนมาก
ท่านเป็นคนเข็ญใจ จะมาพนันกะพระราชาเหล่านั้นได้
อย่างไร.

คำอันเป็นคาถานั้นมีอธิบายดังนี้ แก้วเหล่านั้นของมาณพผู้เจริญมีอยู่หรือ. บทว่า **เย ตำ ชินนฺโต** ความว่า พระราชตรัสว่า ท่านผู้ชำนาญเล่นสกา เมื่อท่านชำนะเขาแล้ว ท่านกล่าวว่า จงนำมา ดังนี้แล้ว พึงนำไป แต่แก้วเป็นอันมากมีอยู่ในพระนิเวศน์ของพระราชาทั้งหลาย ท่านเป็นคนจน ท่านจะเอาทรัพย์เป็นค่าเดิมพันพนันกะพระราชาเหล่านั้น ผู้มีทรัพย์มากอย่างนี้ได้อย่างไร ?

ลำดับนั้น ปุณณกยักษ์ทูลว่า

แก้วมณีของข้าพระองค์ดวงนี้ ชื่อว่า สามารถนำ
ทรัพย์มาให้ได้ดังใจปรารถนา นักเลงเล่นสกาชนะ
ข้าพระองค์แล้ว พึงนำแก้วมณีดวงประเสริฐสามารถ
นำทรัพย์มาให้ได้ดังใจปรารถนา และม้าอาชาไนย
เป็นที่เกรงขามของศัตรูนี้ไป.

ก็ในบาลีโปตถกะ ท่านลิขิตไว้ว่า แก้วมณีของข้าพระองค์นี้ มีสีแดง ก็แก้วมณีนั้นเป็นแก้วไพฑูรย์ เพราะฉะนั้นคำนี้แหละจึงสมกัน. บรรดาบทเหล่านั้น. บทว่า **อาชญฺญ** ความว่า นักเลงผู้ชำนาญเล่นสกาชนะแล้วพึงนำสิ่งทั้งสองของเรานี้คือ ม้าอาชาไนยและแก้วมณีนี้ไป เพราะฉะนั้น ปุณณกยักษ์เมื่อจะแสดงม้าจึงได้กล่าวอย่างนั้น.

พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้วจึงตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนมาณพ แก้วมณีดวงเดียวจักทำอะไรได้
อนึ่ง ม้าอาชาไนยตัวเดียวจักอะไรได้ แก้วของ
พระราชามีเป็นอันมาก ม้าอาชาไนยมีกำลังรวดเร็วดัง
ลมของพระราชามีมิใช่น้อย.

จบโทหฬินีกัณฑ์

ปุณณกยักษ์นั้นได้สดับพระดำรัสของพระราชาดังนั้นแล้ว จึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า เพราะเหตุไรพระองค์จึงตรัสดังนั้น ม้าของข้าพระองค์ตัวเดียวเท่ากับม้าพันตัว แก้วมณีของข้าพระองค์ดวงเดียวเท่ากับแก้วพันดวง ม้าทั้งปวงจะเทียมเท่าม้าของข้าพระองค์ตัวเดียวหามิได้ ขอพระองค์ทอดพระเนตรดูความว่องไวของม้าตัวนี้ก่อน แล้วเผ่นขึ้นม้าขับไปโดยเบื้องบนแห่งกำแพงพระนครที่กว้าง ๗ โยชน์ ได้ปรากฏประหนึ่งว่าม้าเอาคอจดกันเรียงล้อม

พระนคร ถ้าม้าวิ่งเร็วกว่าลำดับนั้นไปก็ไม่ปรากฏ. แม้ยักษ์ก็ไม่ปรากฏ มีแต่ผ้าแดงคาดพุงเท่านั้น ได้ปรากฏดังผ้าแดงผืนเดียววงรอบพระนคร ปุณณกยักษ์ลงจากหลังม้ากราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์ทอดพระเนตรเห็นกำลังเร็วแห่งม้าแล้วหรือ เมื่อท้าวเธอตรัสบอกว่า เออมาณพเราเห็นแล้ว จึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์จงทอดพระเนตรดูอีกในกาลบัดนี้ แล้วขับม้าไปบนหลังน้ำในสระโบกขรณีที่อุทยานภายในพระนคร ม้าได้วิ่งไปมิได้ให้ปลายกีบเปียกเลย. ลำดับนั้น ปุณณกยักษ์ให้ม้าวิ่งควบไปบนใบบัว ตบมือแล้วเหยียดมือออก ม้าวิ่งเผ่นมาหยุดอยู่ที่ฝ่ามือ. ลำดับนั้น ปุณณกยักษ์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งนรชน ม้าเห็นปานนี้ ควรจะจัดเป็นม้าแก้วหรือไม่พระพุทธเจ้าข้า เมื่อพระองค์ตรัสว่า ควรมาณพ จึงกราบทูลอีกว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ม้าแก้วยกไว้ก่อนเถิด พระองค์จงทอดพระเนตรดูอานุภาพแห่งแก้วมณี ดังนี้แล้วเมื่อจะประกาศอานุภาพแห่งแก้วมณีนั้น จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดในทวีป ขอพระองค์จงทอดพระเนตรดูแล้วมณีของข้าพระองค์นี้ รูปหญิงและรูปชาย รูปเนื้อและรูปนกมิใช่น้อย ย่อมปรากฏอยู่ในแก้วมณีนี้ หมู่เนื้อและหมู่นกต่างชนิด ย่อมปรากฏอยู่ในแก้วมณีนี้ พระยานาคและพระยาครุฑก็ปรากฏอยู่ในแล้วมณีนี้ เชิญพระองค์ทอดพระเนตรสิ่งที่น่าอัศจรรย์ อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีนี้ พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิตฺถีนํ** ความว่า รูปหญิงมิใช่น้อย ที่ประดับตกแต่งในแก้วมณีนั้น รูปชายก็เหมือนกัน หมู่เนื้อและนกมีประการต่างๆ หมู่เสนาเป็นต้นย่อมปรากฏ เมื่อจะประกาศสิ่งเหล่านั้น จึงได้ทูลอย่างนั้น.

ด้วยบทว่า **นิมฺมิตํ** นี้ ปุณณกยักษ์กล่าวว่า ขอพระองค์จงทอดพระเนตรดูสิ่งอันน่าอัศจรรย์เห็นปานนี้อันธรรมดาสร้างไว้ในแก้วมณีนี้ เมื่อจะแสดงแม้สิ่งอื่น ๆ อีกจึงกล่าวคาถาว่า

ขอพระองค์จงทอดพระเนตรจตุรงคินีเสนาคือ
กองช้าง กองม้า กองรถ และ กองเดินเท้าอันสวม
เกราะ อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ เชิญ
ทอดพระเนตรพลทหารที่จัดไว้เป็นกรม ๆ คือกองช้าง
กองม้า กองรถ กองราบ อันธรรมดาสร้างสรรไว้ใน
แก้วมณีดวงนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พลคฺคานิ** แปลว่า กองพลนั้นเอง. บทว่า **วิยูหานิ** ได้แก่ ตั้งด้วยอำนาจกระบวน.

ขอเชิญทอดพระเนตรพระนครอันสมบูรณ์ด้วย
ป้อม มีกำแพงและค่ายเป็นอันมาก มีถนนสามแพร่ง
สี่แพร่ง มีพื้นราบเรียบ อันธรรมดาสร้างสรรไว้ใน
แก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรเสาระเนียด เสา
เขื่อน กลอนประตู ซุ้มประตูกับประตู อันธรรมดา
สร้างสรรไว้ในแก้วมณีดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุรํ** แปลว่า พระนคร. บทว่า **อฏฺฏาลสมฺปนฺนํ** ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยป้อมและเชิงเทิน. บทว่า **พหุปาการโตรณํ** แปลว่า มีกำแพงรั้วค่ายอันสูง. บทว่า **สีฆาฏเก** แปลว่า ถนนสี่แพร่ง. บทว่า **สุภูมิโย** ความว่า มีพื้นอันน่ารื่นรมย์วิจิตรด้วยอุปจารแห่งนคร. บทว่า **เอสิกา** ได้แก่เสาระเนียดที่ตั้งขึ้นที่ประตูพระนคร, บทว่า **ปลีฆํ** ได้แก่ กลอนเหล็ก อีกอย่างหนึ่งบาลีก็อย่างนี้แล. บทว่า **อคฺคฬานิ**

ได้แก่ ประตูพระนครและหน้าต่าง. บทว่า **อฏฺฏาลเก จ** แปลว่า ซุ้มประตู.

ขอเชิญทอดพระเนตรฝูงนก นานาชนิดมากมาย
ที่เขาค่ายและหนทาง คือ ฝูงหงส์ นกกะเรียน นกยูง
นกจากพราก และนกเขา อันธรรมดาสร้างสรรไว้ใน
แก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรพระนครอัน
เกลื่อนกล่น ไปด้วยฝูงนกต่างๆ คือ นกดุเหว่าดำ
ดุเหว่าลาย ไก่ฟ้า นกโพระดก เป็นจำนวนมาก อัน
ธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โตรณมคฺเคสุ** ได้แก่ ที่เสาค่ายและหนทางในพระนครนี้. บทว่า **กุณาลกา** แปลว่า นกดุเหว่าดำ. บทว่า **จิตฺรา** ได้แก่ นกดุเหว่าลาย.

ขอเชิญทอดพระเนตรพระนครอันแวดล้อมไป
ด้วยกำแพง เป็นนครน่าอัศจรรย์ ขนพองสยองเกล้า
เขาชักธงขึ้นประจำ ลาดด้วยทรายทองอันน่ารื่นรมย์
อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ เชิญทอด
พระเนตรร้านตลาดอันบริบูรณ์ด้วยสินค้าต่าง ๆ เรือน
สิ่งของในเรือน ถนนซอย ถนนใหญ่ อันธรรมดา
สร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุปากาโร** ได้แก่ แวดล้อมไปด้วยกำแพงแก้ว. บทว่า **ปณฺณสาลาโย** ได้แก่ ร้านตลาดอันพรั่งพร้อมไปด้วยสินค้านานาชนิด. บทว่า **นิเวสเน นิเวเส จ** ได้แก่ เรือน และสิ่งของในเรือน.

บทว่า **สนฺธิพฺยูพเห**[๑] ได้แก่ ที่ต่อแห่งเรือน และตรอกน้อย. บพว่า นิพฺพิทฺธวีถิโย ได้แก่ ถนนใหญ่.

ขอเชิญทอดพระเนตรโรงขายสุรา นักเลงสุรา พ่อครัว โรงครัว พ่อค้า และหญิงแพศยา อันธรรม-ดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตร ช่างดอกไม้ ช่างย้อม ช่างปรุงของหอม ช่างทอผ้า ช่างทอง และช่างแก้วอันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้ว มณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตร ช่างของหวาน ช่างของคาว นักมหรสพ บางพวกฟ้อนรำขับร้อง บางพวกปรบมือ บางพวกตีฉิ่ง อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โสณฺเฑ จ** ความว่า โรงสุราอันประ-กอบด้วยเครื่องประดับคอและเครื่องประดับหูอันสมควรแก่ตน และนักเลงสุรา ผู้นั่งจัดแจงที่ดื่มสุรา. บทว่า **อาพาริเก** แปลว่า พ่อครัว. บทว่า **สูเท** แปลว่า ผู้ปรุงอาหาร. บทว่า **ปาณิสฺสเร** ความว่า ขับร้องด้วยการตบมือ. บทว่า **กุมฺภถูนิเก** แปลว่า พวกตีฉิ่ง.

ขอเชิญทอดพระเนตรกลอง ตะโพน สังข์ บัณเฑาะว์ มโหรทึก และเครื่องดนตรีทุกอย่าง อัน ธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอด พระเนตรเปิงมาง กังสดาล พิณ การฟ้อนรำขับร้อง เครื่องดนตรีดีดสีตีเป่า อันเขาประโคมครึกครื้น อัน ธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอด พระเนตรนักกระโดด นักมวยปล้ำ นักเล่นกล หญิง

๑. บาลีว่า สนฺธิพฺยูเห.

งาม ชายงาม คนเฝ้ายาม และช่างตัดผม อัน
ธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมฺมตาลํ** ได้แก่ ตะโพน ที่ทำด้วยไม้ตะเคียนเป็นต้นและกังสดาล. บทว่า **ตุริยตาฬิตสมฺปฺปฺจ** ได้แก่ เครื่องดนตรีต่างๆ ที่เขาประโคมไว้อย่างครึกครื้นเป็นอันมาก. บทว่า **มุฏฺฐิกา** ได้แก่นกมวยปล้ำ. บทว่า **โสภิยา** ได้แก่ หญิงงามเมือง และชายรูปงาม. บทว่า **เวตาลิเก** ได้แก่ ผู้ทำกาลเวลาให้ปรากฏขึ้น. บทว่า **ชลฺเล** ได้แก่ ช่างตัดผมกำลังปลงผมและหนวดอยู่.

ในแก้วมณีดวงนี้ มีงามมหรสพอันเกลื่อนกล่น
ไปด้วยชายหญิง ขอเชิญทอดพระเนตรพื้นที่เป็นที่เล่น
มหรสพ บนเตียงที่ซ้อนกันเป็นชั้น ๆ อันธรรมดา
สร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มญฺจาติมญฺเจ** ได้แก่ เตียงที่ผูกไว้ข้างบนแห่งเตียงใหญ่. บทว่า **ภูมิโย** ได้แก่ ภูมิที่แสดงมหรสพ อันน่ารื่นรมย์.

ขอพระองค์จงทอดพระเนตรดูพวกนักมวย ซึ่ง
ต่อยกันด้วยแขนทั้งสองอยู่ในสนามเล่นมหรสพ ทั้งผู้
ชนะและผู้แพ้ อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณี
ดวงนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมฺมชฺชสฺมึ** แปลว่า ในสนามมวย. บทว่า **นีหเต** แปลว่า ผู้กำจัด คือชนะตั้งอยู่. บทว่า **นีหตมาเน** แปลว่า ผู้แพ้.

ขอเชิญทอดพระเนตรฝูงเนื้อต่าง ๆ เป็นอันมาก
ที่เชิงภูเขา คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง ช้าง หมี หมาใน

เสือดาว แรด โคลาน กระบือ ละมั่ง กวาง เนื้อ
ทราย ระนาด วัว สุกรบ้าน ชะมด แมวป่า
กระต่าย และกระแต ซึ่งมีอยู่มากมายหลายหลาก
ขอเชิญทอดพระเนตรฝูงเนื้อต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่เกลื่อน-
กลาด อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปลสตา** แปลว่า เนื้อแรด. บาลีว่า **พลสตา** ดังนี้ก็มี. บทว่า **ควชา** แปลว่า โคลาน. บทว่า **สรภา** ได้แก่ เนื้อชนิดหนึ่ง ระมาดและสุกรบ้าน. บทว่า **พหู จิตฺรา** ได้แก่ เนื้ออันวิจิตรโดยประการต่างๆ. บทว่า **วิฬารา** แปลว่า แมวป่า. บทว่า สสกณฺณกา ได้แก่ กระต่ายและกระแต.

ในแก้วมณีดวงนี้ มีแม่น้ำอันมีท่า อันราบเรียบ
ลาดด้วยทรายทอง มีน้ำใสสะอาดไหลไปไม่ขาดสาย
เป็นที่อาศัยแห่งฝูงปลา อนึ่ง ในแม่น้ำนี้มีฝูงจระเข้
มังกร ปลาฉลาม เต่า ปลาสลาด ปลากระบอก
ปลากด ปลาเค้า ปลาตะเพียน ท่องเที่ยวไปมา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นชฺชาโย** แปลว่า แม่น้ำ. บทว่า **โสวณฺณพากุลสณฺฐิตา** ความว่า มีพื้นตั้งอยู่ราบเรียบลาดด้วยทรายทอง. บทว่า **กุมฺภิลา** ความว่า สัตว์เหล่านี้ มีรูปเห็นปานนี้เที่ยวสัญจรไปมาในแม่น้ำ เชิญทอดพระเนตรสัตว์แม้เหล่านั้นที่ธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีนี้.

เชิญทอดพระเนตร ขอบสระโบกขรณี อันก่อ
สร้างด้วยแผ่นแก้วไพฑูรย์ เกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงนก
นานาชนิดดารดาษไปด้วยหมู่ไม้นานาพรรณ อัน
ธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เวฬุริยผลกโรทาโย** ความว่า ฝูงนกป่าพากันเคาะแผ่นหินอันล้วนแล้วด้วยแก้วไพฑูรย์ ส่งเสียงร้องเพราะเสียงแก้วมณีนั้น.

ขอเชิญทอดพระเนตรดูสระโบกขรณีในแก้วมณี ดวงนี้ อันธรรมดาสร้างสรรไว้เรียบร้อยทั้ง ๔ ทิศ เกลื่อนกล่นด้วยฝูงนกต่างชนิด เป็นที่อยู่อาศัยของปลาใหญ่ ๆ ขอเชิญทอดพระเนตรแผ่นดิน อันมีน้ำล้อมโดยรอบ เป็นกุณฑลแห่งสาครประกอบด้วยทิวป่า (เขียวขจี) อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุถุโลมจฺฉเสวิตา** แปลว่า เป็นที่อยู่อาศัยของฝูงปลา. บทว่า **วนราเชภิ** แปลว่า ด้วยทิวป่าเป็นดังเทริดประดับ. อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

เชิญทอดพระเนตรบุพวิเทหทวีป อมรโคยานทวีป อุตรกุรุทวีป และชมพูทวีป ขอเชิญทอดพระ-เนตรสิ่งอัศจรรย์ อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ พระเจ้าข้า ขอเชิญทอดพระเนตรพระจันทร์และพระอาทิตย์ อันเวียนรอบสิเนรุบรรพต ส่องสว่างไปทั่ว ๔ ทิศ ขอเชิญทอดพระเนตรสิ่งอัศจรรย์ อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรสิเนรุบรรพต หิมวันตบรรพต สมุทรสาคร แผ่นดินใหญ่ และท้าวมหาราชทั้ง ๔ อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรพุ่มไม้ในสวน แผ่นหินและเนินหินอันน่ารื่นรมย์เกลื่อน

กล่นไปด้วยพวกกินนร อันธรรมดาสร้างสรรไว้ใน แก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรสวนสวรรค์ คือ ปารุสกวัน จิตตลดาวัน มิสสกวันและนันทวัน ทั้ง เวชยันตปราสาท อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณี ดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรสุธรรมเทวสภา ต้นปาริ-ฉัตตกพฤกษ์อันมีดอกแย้มบาน และพระยาช้าง เอราวัณซึ่งมีอยู่ในดาวดึงส์พิภพ อันธรรมดาสร้างสรร ไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรเถิด พระ-เจ้าข้า ขอเชิญทอดพระเนตรดูเหล่านางเทพกัญญาอัน ทรงโฉมล้ำเลิศ ดังสายฟ้าแลบออกจากกลีบเมฆเที่ยว เล่นอยู่ในนันทวันนั้น อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้ว มณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรเถิดพระเจ้าข้า ขอ เชิญทอดพระเนตรเหล่าเทพกัญญาผู้ประเล้าประโลม เทพบุตร อภิรมย์เหล่าเทพกัญญาอยู่ในนันทนวันนั้น อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิเทเห** ได้แก่ บุพวิเทหทวีป. บทว่า **โคยานิเย จ** ได้แก่ อมรโคยานทวีป. บทว่า **กุรุโย ชมฺพูทีปญฺจ** ได้แก่ อุตรกุรุทวีปและชมพูทวีป. บทว่า **อนุปริยายนฺเต** ความว่า ซึ่งพระจันทร์และพระอาทิตย์เหล่านั้น เวียนรอบภูเขาสิเนรุ. บทว่า **ปาฏิเย** ความว่า หลังแผ่นหินดุจตั้งลาดไว้.

ขอเชิญทอดพระเนตรปราสาทมากกว่าพัน ใน ดาวดึงส์พิภพ พื้นลาดด้วยแผ่นแก้วไพฑูรย์ มีรัศมี รุ่งเรือง อันธรรมสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอ

เชิญทอดพระเนตรสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้น
ดุสิต ชั้นนิมมานรดี และชั้นปรนิมมิตวสวัสดี อัน
ธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอด
พระเนตรสระโบกขรณีในสวรรค์ชั้นนั้น ๆ อันมีน่าใส
สะอาดดารดาษไปด้วยมณฑาลกะ ดอกปทุมและอุบล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปโรสทสฺส ความว่า ในปราสาทมากกว่าพัน ในภพชั้นดาวดึงส์.

ลายขาว ๑๐ แห่งอันน่ารื่นรมย์ใจ ลายเหลือง
อ่อน ๒๑ แห่ง ลายเหลืองขมิ้น ๑๔ แห่ง ลายสีทอง
๒๑ แห่ง ลายสีน้ำเงิน ๒๐ ลายสีแมลงค่อมทอง ๓๐
แห่ง มีปรากฏในแก้วมณีนี้ แก้วมณีดวงนี้มีลายดำ
๑๖ แห่ง และลายแดง ๒๕ แห่ง อันเจือด้วยดอกชะบา
วิจิตรด้วยนิลุบล ข้าแต่มหาราชผู้สูงสุดกว่าปวงชน
ขอเชิญทอดพระเนตรแก้วมณีดวงนี้ อันสมบูรณ์ด้วย
องค์ทั้งปวงมีรัศมีรุ่งเรืองผุดผ่องอย่างนี้ ผู้ใดจักชนะ
ข้าพระองค์ด้วยการเล่นสกา แก้วมณีดวงนี้ จักเป็น
ส่วนค่าพนันของผู้นั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทเสตฺถ ราชิโย** ความว่า ลายขาว ๑๐ แห่ง มีอยู่ในแท่งแก้วมณีนั้น. บทว่า **ฉ ปิงฺคลา ปณฺณรส** แปลว่า ลายเหลืองอ่อน ๒๑ แห่ง. บทว่า **หลิทฺทา** แปลว่า ลายเหลืองขมิ้น ๑๔ แห่ง. บทว่า ตึสติ ความว่า ลายสีแมลงค่อมทอง ๓๐ แห่ง. บทว่า ฉ จ ความว่า ลายสีดำ ๑๖ แห่ง. บทว่า **มณฺเชฏฺฐา ปณฺจวีสติ** ความว่า โปรดทอดพระเนตรลายสีแดง ๒๕ แห่ง. บทว่า **มิสฺสา พนฺธุกปุปฺผหิ** ความว่า ขอจง

ทอดพระเนตรลายสีดำอันวิจิตร ลายสีแดงเจือด้วยดอกเหล่านั้นอันวิจิตร จริง อยู่ในแก้วมณีนี้มีลายดำลายสีแดงเจือด้วยดอกชะบาวิจิตรด้วยดอกอุบลเขียว. บทว่า โอธิสุงฺกำ แปลว่า เป็นส่วนค่าพนัน. ปุณณกยักษ์กล่าวว่า ผู้ชำนะเรา ด้วยการเล่นสกา แก้วมณีนี้จะเป็นส่วนค่าพนันของผู้นั้น. ก็บาลีในอรรถกถาว่า โหตุ สุงฺกำ มหาราช จงเป็นส่วยของพระมหาราช ดังนี้ก็มี คำนั้นมีอธิบายว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดกว่าสัตว์สองเท้า พระองค์จงทอดพระเนตร แก้วมณีนี้คือเห็นปานนี้ ข้าแต่มหาราชเจ้า แก้วมณีนี้เป็นส่วยของข้าพระองค์ ผู้ใดชนะข้าพระองค์ด้วยการเล่นสกา แก้วมณีนี้เป็นส่วยของผู้นั้น.

จบมณิกัณฑ์

ปุณณกยักษ์ ครั้นกล่าวอย่างนั้นแล้วทูลถามว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า แม้ถ้าพระองค์ทรงชนะข้าพระองค์ด้วยสกาก่อน ข้าพระองค์จักถวายแก้วมณีนี้ แต่หากข้าพระองค์ชนะ พระองค์จะประทานอะไรแก่ข้าพระองค์. พระเจ้าธนัญชัยตรัสว่า ดูก่อนพ่อ ยกเว้นตัวของเราและเศวตฉัตรกับพระมเหสีเสีย ของที่เหลือซึ่งเป็นของ ๆ เรา เรายกให้เป็นส่วยสำหรับท่าน. ปุณณกยักษ์ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ถ้าอย่างนั้น พระองค์อย่าชักช้าเลย เพราะข้าพระองค์มาแต่ไกล โปรดให้จัดแจงโรงสกาเสียเถิด พระราชารับสั่งให้พวกอำมาตย์จัดแจงแล้ว. อำมาตย์เหล่านั้นจัดแจงโรงเล่นสกาโดยเร็ว ปูพระที่นั่งด้วยเครื่องลาดอันวิจิตรงดงามสำหรับพระราชา ตกแต่งอาสนะถวายพระราชาที่เหลือ และตกแต่งอาสนะอันสมควรแก่ปุณณกยักษ์ เสร็จแล้วกราบบังคมทูลกำหนดกาลแด่พระราชา.

ลำดับนั้น ปุณณกยักษ์ได้กราบทูลพระราชาด้วยคาถาว่า

ข้าแต่พระมหาราชเจ้า กรรมในโรงเล่นสกา
สำเร็จแล้ว เชิญพระองค์ไปทรงเล่นสกา แก้วมณีเช่น
นี้ ของพระองค์ไม่มี เราพึงชนะกันโดยธรรม อย่า
ชนะกันโดยไม่ชอบธรรม ถ้าข้าพระองค์ชนะพระองค์
ไซร้ ขอพระองค์อย่าได้ทรงทำให้เนิ่นช้า.

คำเป็นคาถานั้นมีอธิบายว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า กรรมในโรงสกาถึงเข้าแล้ว คือสำเร็จแล้ว แก้วมณีเช่นนี้นี่ ไม่มีแก่พระองค์ ขอพระองค์อย่าได้ทรงทำให้เนิ่นช้า. บทว่า อุเปหิ ลกฺขํ ความว่า ขอพระองค์จงทรงเข้าไปสู่โรงสกา อันเป็นสถานที่เล่นด้วยสกาทั้งหลาย และเมื่อเล่น เราทั้งหลายพึงชนะกันโดยชอบธรรมเท่านั้น ความชนะจงมีแก่เราทั้งหลายโดยสงบเถิด ก็ถ้าข้าพระองค์พึงชนะไซร้ เมื่อเป็นเช่นนี้พระองค์จงอย่าชักช้าจงรีบกระทำทีเดียว เพราะฉะนั้นพระองค์ไม่พึงกระทำให้เนิ่นช้า พึงให้ทรัพย์ที่ข้าพระองค์ชนะแล.

ลำดับนั้นพระราชาจึงตรัสกะปุณณกยักษ์นั้นว่า ดูก่อนมาณพ ท่านอย่ากลัวเราว่าเป็นพระราชา ชัยชนะหรือปราชัยจักมีโดยธรรมเท่านั้น ความชนะและแพ้ของเราจักมีโดยสงบ.

ปุณณกยักษ์ได้สดับดังนั้น จึงทูลว่า ขอพระองค์ทั้งหลายจงทรงทราบความชนะและแพ้ของเราทั้งสองก็โดยธรรมเท่านั้น ดังนี้แล้ว เมื่อจะกระทำพระราชาเหล่านั้นให้เป็นพยานจึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระสุรเสนผู้ปรากฏในกรุงปัญจาละ พระ-
เจ้ามัจฉราชและพระเจ้ามัททราช ทั้งพระเจ้าเกกกะราช
พร้อมด้วยชาวชนบท ขอจงทอดพระเนตรดู ข้าพเจ้า
ทั้งสองจะสู้กันด้วยสกา กษัตริย์ก็ดี พราหมณ์ก็ดี

ไม่ได้ทำสักขีพยานไว้แล้ว ย่อมไม่ทำกิจอะไร ๆ ใน ที่ประชุม.

บรรดาบทเหล่านั้น ปุณณกยักษ์เรียกพระเจ้าปัญจาลราชนั่นแลว่า **ปัจจุคคตา** เพราะเป็นผู้เลื่องชื่อคือผู้ปรากฏ ลือเด่น. บทว่า **มจฺฉา จ** ความว่า ข้าแด่พระสหาย ก็พระองค์เป็นพระราชาในมัจฉรัฐ. บทว่า **มทฺทา** ความว่า ข้าแต่พระเจ้ามัททราช. บทว่า **สห เกกเกภิ** ความว่า ข้าแต่พระเจ้าวัตตมานเกกกะราชพระองค์พร้อมด้วยชาวชนบทชื่อเกกกะ อีกอย่างหนึ่ง บัณฑิตวาง **สห** ศัพท์ ไว้หลังบทว่า **เกกเกภิ** และกระทำศัพท์ว่า ปจฺจุคฺคต ให้เป็นบทวิเสสนะ ของบทว่า **สูรเสน** แล้วพึงทราบความในคาถานี้อย่างนี้ว่า พระเจ้าสูรเสนมัจฉะผู้ปรากฏในแคว้นปัญจาละและพระเจ้ามัททะ พระเจ้าเกกกะและพระราชาที่เหลือพร้อมด้วยขาวชนบทชื่อว่า เกกกะ. บทว่า **ปสฺสตุ โน เต** ความว่า ขอพระราชเหล่านั้นจงดูการต่อสู้กันเป็นคะแนนด้วยสกาของเราทั้งสอง. บทว่า **โน** ในบทว่า **น โน สภายํ กโรนฺติ กญฺจิ** นี้ เป็นเพียงนิบาต. ความว่า กษัตริย์ทั้งหลายก็ดี พราหมณ์ทั้งหลายก็ดี ย่อมไม่กระทำใคร ๆ ให้เป็นพยานในที่ประชุม แต่ย่อมกระทำตามธรรมเนียม เพราะฉะนั้น ปุณณกยักษ์จึงได้กระทำยักษ์เสนาบดีให้เป็นพยานอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายจักไม่ได้กล่าวว่าเหตุอันไม่สมควรอะไรจะเกิดว่า ที่เราไม่ยอมรับฟัง เราไม่ยอมรับเห็น พวกท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด

ลำดับนั้น พระเจ้าธนัญชัยโกรพยราช มีพระราชา ๑๐๑ พระองค์แวดล้อมเป็นบริวาร ทรงพาปุณณกยักษ์เสด็จเข้าสู่โรงเล่นสกา พระราชาแม้ทั้งหมดและปุณณกยักษ์ต่างก็ประทับนั่งและนั่งบนอาสนะอันสมควรแล้ว. เจ้าพนักงานก็ยกกระดานสกาที่ทำด้วยเงิน และลูกบาศก์ที่ทำด้วยทองมาตั้งลงในท่ามกลาง. ฝ่ายปุณณกยักษ์ได้กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์ทรง

ทอดสกาเร็ว ๆ ลูกบาศก์สกาทั้งหลายจัดเป็น ๒๔ ลูก มีชื่อว่า มาลี สาวดี พหุลี และสันติภัทรเป็นต้น ในลูกบาศก์สกาเหล่านั้น ขอพระองค์ทรงถือลูกบาศก์ลูกที่ชอบพระทัยของพระองค์เถิด. พระราชาตรัสว่า ดีละ แล้วทรงถือเอาลูกบาศก์ที่ชื่อว่า พหุลี ปุณณกยักษ์ถือเอาลูกบาศก์ที่ชื่อว่า สาวดี ขณะนั้นพระราชาตรัสกะปุณณกยักษ์ว่า ดูก่อนมาณพ ถ้ากระนั้นท่านจงทอดลูกสกาก่อน. ปุณณกยักษ์กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า วาระที่ข้าพระองค์จะทอดยังไม่ถึง ขอพระองค์ทรงทอดก่อนเถิดพระเจ้าข้า. พระราชาทรงรับว่า ดีละ. ก็อารักขเทวดาที่เคยเป็นพระชนนีของท้าวเธอในอัตภาพที่ ๓ มีอยู่ พระราชาทรงชนะด้วยสกา เพราะอานุภาพแห่งอารักขเทวดานั้น. อารักขเทวดานั้นได้สถิตอยู่ในที่ใกล้แห่งพระราชานั้น. พระราชาทรงระลึกถึงนางเทพธิดานั้นเมื่อจะทรงทอดสกาจึงตรัสพระคาถาว่า

ข้าแต่มารดา ขอมารดาจงดูแลข้าพเจ้าด้วย
โปรดช่วยให้ความชนะปรากฏแก่ข้าพเจ้า ข้าแต่มารดา
ขอมารดาจงช่วยอนุเคราะห์แก่ข้าพเจ้า เพราะเดชแห่ง
มารดา ความชนะมากจะมีแก่ข้าพเจ้า ลูกบาศก์ที่ทำ
ด้วยทองชมพูนุท ๔ เหลี่ยมจตุรัส กว้างและยาว ๘ นิ้ว
รุ่งเรืองอยู่ในท่ามกลางบริษัทดุจแก้วมณีมีรัศมีสว่าง
ไสว ที่ข้าพเจ้าจะทอดลง ณ บัดนี้ ขอให้พลิกขึ้นตาม
ใจหวัง ข้าแต่เทวดา จงให้ความชนะแก่ข้าพเจ้า จง
เห็นแก่ข้าพเจ้าผู้มีโภคสมบัติน้อย อันคนที่มารดาคอย
ช่วยอนุเคราะห์อยู่แล้ว ย่อมจะเห็นแต่ความเจริญทุก
เมื่อ ลูกบาศก์สกาชื่อมาลี ท่านกล่าวว่ามี ๘ แต้ม ลูก
บาศก์สกาชื่อสาวดี ท่านกล่าวว่ามี ๖ แต้ม ลูกบาศก์

สกาชื่อพหุลรทราบว่ามี ๔ แต้ม ลูกบาศก์สกาชื่อสันติ-
ภัทรทราบว่า มี ๒ แต้ม และกระดานสกานั้น ท่าน
ผู้รู้ประกาศว่ามี ๒๔ ตา.

พระราชาครั้นทรงขับเพลงสกาแล้ว ทรงพลิกลูกบาศก์ด้วยพระหัตถ์โยนขึ้นไปในอากาศ ด้วยอานุภาพแห่งปุณณกยักษ์ ลูกบาศก์จะยังพระราชาปราชัย ย่อมตกลงไม่ดี. พระราชทรงฉลาดในศิลปศาสตร์สกา เมื่อทราบว่าลูกบาศก์หมุนตกลงจะทำพระองค์ให้ปราชัย ทรงรับไว้เสียก่อนในอากาศ ทรงจับโยนขึ้นไปใหม่ในอากาศ. แม้ครั้งที่ ๒ ก็ทรงทราบลูกบาศก์ตกลงจะทำให้พระองค์ปราชัย จึงทรงรับไว้อย่างนั้นเหมือนกัน. ลำดับนั้น ปุณณกยักษ์ดำริว่า พระราชาองค์นี้เล่นสกากับยักษ์ผู้เช่นเรา ยังมายื่นมือรับลูกบาศก์อันกำลังตกลงไว้ได้ นี่เพราะเหตุอะไรหนอ เมื่อทราบว่าเพราะอานุภาพของอารักขเทวดาแล้ว จึงถลึงตาดูอารักขเทวดานั้น แสดงดุจดังว่าโกรธ. อารักข-เทวดาพอปุณณกยักษ์เพ่งดูเท่านั้น ก็สะดุ้งกลัว วิ่งหนีไปถึงที่สุดเขาจักรวาลได้ยืนแอบตัวสั่นอยู่รัว ๆ. พระราชา ทรงโยนลูกบาศก์ขึ้นไปครั้งที่ ๓ แม้จะทรงทราบว่า ลูกบาศก์ตกลงแล้วจะทำพระองค์ให้ปราชัยก็หาสามารถจะทรงเหยียดพระหัตถ์ออกรับไว้ได้ไม่ เพราะอานุภาพแห่งปุณณกยักษ์. ลูกบาศก์นั้นตกลงไม่ดี ยังพระราชาให้ปราชัย. ลำดับนั้นปุณณกยักษ์ทราบว่า ท้าวเธอทรงปราชัย มีใจยินดีตบมือหัวเราะด้วยเสียงอันดัง ๓ ครั้งว่า ข้าพเจ้าชนะแล้ว ข้าพเจ้าชนะแล้ว ข้าพเจ้าชนะแล้วดังนี้. เสียงนั้นได้แผ่ไปทั่วชมพูทวีป.

พระศาสดา เมื่อทรงประกาศความนั้นจึงตรัสพระคาถาว่า

พระราชาของกุรุรัฐและปุณณกยักษ์ ผู้มัวเมาใน
การเล่นสกาเข้าไปสู่โรงเล่นสกาแล้ว พระราชทรง
เลือกได้ลูกบาศก์ ที่มีโทษ ทรงปราชัย ส่วนปุณณก-

ยักษ์ชนะ พระราชาและปุณณกยักษ์ทั้งสองนั้น เมื่อ เจ้าพนักงานเอาสกามารวมพร้อมแล้ว ได้เล่นสกากัน อยู่ในโรงสกานั้น ปุณณกยักษ์ได้ชัยชนะ พระราชา ผู้แกล้วกล้าประเสริฐกว่านรชน ท่านกลางพระราชา ๑๐๑ พระองค์ และพยานที่เหลือ เสียงบันลือลั่นได้มี ขึ้น ในสนามสกานั้น ๓ ครั้ง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาวิสุ** ความว่า เข้าไปในโรงสกา. บทว่า **วิจินํ** ความว่า พระราชา ทรงเลือกใน ๒๔ ตา ได้ยึดในทางที่มีโทษ คือยึดเอาทางปราชัย. บทว่า **กฏฺมคฺคหิ** ความว่า ส่วนปุณณกยักษ์ยึดเอาชัยชนะ พระราชากับปุณณกยักษ์ทั้งสองนั้น เมื่อเจ้าพนักงานเอาสกามาพร้อมกันในโรงเล่นสกานั้น ท่านทั้งสองได้เล่นสกาแล้ว. บทว่า **รญฺญ** ความว่า ครั้นปุณณกยักษ์นั้น ชนะพระราชา ผู้แกล้วกล้าประเสริฐกว่านรชนในท่ามกลางแห่งพระราชา ๑๐๑ และท่านผู้เป็นสักขีพยานที่เหลือ. บทว่า **ตตฺถปฺปนาโท ตุมุโล พภูว** ความว่า เสียงบันลือลั่นได้มีขึ้นในมณฑลสกานั้น ๓ ครั้งว่า ขอพระองค์จงทราบความที่พระราชาทรงปราชัยแล้ว ข้าพเจ้าชนะแล้ว ข้าพเจ้าชนะแล้ว ข้าพเจ้าชนะแล้ว.

พระราชา ครั้นทรงปราชัยแล้ว ทรงเสียพระทัยเป็นกำลัง. ลำดับนั้นปุณณกยักษ์เมื่อจะปลอบโยนท้าวเธอให้เบาพระทัย จึงทูลเป็นคาถาว่า

ข้าแต่พระมหาราชา เราทั้งสองผู้พยายามเล่น สกา ความชนะและความแพ้ย่อมมีแก่คนใดคนหนึ่ง ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมชน ข้าพระองค์ชนะพระองค์ ด้วยทรัพย์อันประเสริฐแล้ว ข้าพระองค์ชนะแล้ว ขอ พระองค์ทรงพระราชทานเสียเร็ว ๆ เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อายูหตๆ ความว่า บรรดาเราทั้งสองผู้พยายามเล่นสกา ความชนะและความแพ้ย่อมมีแก่คนใดคนหนึ่งเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น ท่านอย่าคิดว่า เราเป็นผู้แพ้แล้ว. บทว่า ฆินฺโนสิ° ความว่า ท่านเป็นผู้เสื่อมแล้ว. บทว่า วรนฺธเนน แปลว่า ด้วยทรัพย์อันประเสริฐ. บทว่า ขิปฺปมาวากโรหิ ความว่า ขอพระองค์โปรดพระราชทานทรัพย์สำหรับเป็นค่าชัยชนะโดยฉับพลันเถิดพระเจ้าข้า.

ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะตรัสกะปุณณกยักษ์ว่า จงรับเอาซิ พ่อ จึงตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนท่านกัจจานะ ช่าง ม้า โค แก้วมณี
กุณฑล และแก้วอันประเสริฐกว่าทรัพย์ทั้งหลายมีอยู่
ในแผ่นดินของเรา ท่านจงรับเอาเถิด เชิญขนเอาไป
ตามปรารถนาเถิด.

ปุณณกยักษ์กราบทูลว่า

ช้าง ม้า โค แก้วมณี กุณฑล และแก้วอื่นใด
ที่มีอยู่ในแผ่นดินของพระองค์ บัณฑิตมีนามว่าวิธุระ
เป็นแก้วมณีอันประเสริฐกว่าทรัพย์เหล่านั้น ข้าพระ-
องค์ชนะพระองค์แล้ว โปรดพระราชทานวิธุรบัณฑิต
แก่ข้าพระองค์เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โส เม ชิโต ความว่า ข้าพระองค์ก็ชนะพระองค์แล้ว ผู้เป็นรัตนะอันสูงสุด และพระองค์ก็เป็นผู้ประเสริฐกว่ารัตนะทั้งปวง เพราะฉะนั้น เป็นอันชื่อว่า ข้าพระองค์ชนะพระองค์แล้ว พระองค์โปรดจงทรงพระราชทานวิธุรบัณฑิตแก่ข้าพระองค์เถิด.

๑. บาลีเป็น ชินฺโนสิ- ท่านเป็นผู้ชนะแล้ว.

พระราชาตรัสพระคาถาว่า

วิธุรบัณฑิตนั้นเป็นตัวของเรา เป็นที่พึ่งเป็นคติ
เป็นเกาะ เป็นที่เร้น และเป็นที่ไปในเบื้องหน้าของเรา
ท่านไม่ควรจะเปรียบวิธุรบัณฑิตนั้นกับทรัพย์ของเรา
วิธุรบัณฑิตนั้นเช่นกับชีวิตของเรา คือ เป็นตัวเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อตฺตา จ เม โส** ความว่า ก็วิธุรบัณฑิตนั้น ชื่อว่าเป็นตัวของเรา และเราได้พูดแล้วว่า เว้น ตัวเรา เศวตฉัตร และอัครมเหสีเสีย นอกนั้นเราให้แก่ท่าน เพราะเหตุนั้น ท่านอย่ายึดวิธุรบัณฑิตนั้นไว้ และวิธุรบัณฑิตนั้นไม่ใช่เพียงแต่เป็นตัวของเราอย่างเดียว โดยที่แท้วิธุรบัณฑิตนั้น ทั้งเป็นที่พึ่ง เป็นคติ เป็นเกาะ เป็นที่เร้น และเป็นที่ไปในเบื้องหน้าของเราอีกด้วย. บทว่า **อสนฺตุเลยฺโย มม โส ธเนน** ความว่า ท่านไม่ควรเปรียบวิธุรบัณฑิตกับด้วยทรัพย์ ๗ ประการของเรา.

ปุณณกยักษ์กล่าวคาถาว่า

การโต้เถียงกันของข้าพระองค์และของพระองค์
จะพึงเป็นการช้านาน ขอเชิญเสด็จไปถามวิธุรบัณฑิต
กันดีกว่า ให้วิธุรบัณฑิตนั้นแลชี้แจงเนื้อความนั้น
วิธุรบัณฑิตจักกล่าวเท่าใด คำนั้นจงเป็นอย่างนั้นแก่
เราทั้งสอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิวรตุ เอตมตฺถํ** ความว่า ขอวิธุรบัณฑิตนั้นนั่นแล จงประกาศว่า ท่านเป็นตัวของท่านหรือไม่. บทว่า **โหตุ กถา อุภินฺนํ** ถ้อยคำที่วิธุรบัณฑิตนั่นแล จงเป็นประมาณแก่เราทั้งสอง.

พระราชาตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนมาณพ ท่านพูดจริงแต่ทีเดียวและไม่ผลุน
ผลัน เราถามวิธุรบัณฑิตกันเถิดนะ เราทั้งสองจงยินดี

ตามคำที่วิธุรบัณฑิตพูดนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น จ มาณว สาหสํ** ความว่า ท่านอย่าใช้คำอำนาจกล่าวคำผลุนผลันออกไป.

ก็แลพระราชาครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ทรงร่าเริงพระทัยพาพระราชา ๑๐๑ พระองค์ และปุณณกยักษ์เข้าไปโรงธรรมสภาโดยเร็ว. วิธุรบัณฑิตลงจากอาสนะถวายบังคมพระราชาแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ลำดับนั้น ปุณณกยักษ์เจรจาปราศรัยกะพระมหาสัตว์ว่า ข้าแต่บัณฑิต เกียรติศัพท์ของท่านได้ปรากฏไปในสากลโลกว่า ท่านตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่พูดเท็จแม้เพราะเหตุแห่งชีวิตเช่นนี้ ก็ข้าพเจ้าจักทราบความที่ท่านเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมได้ในวันนี้แล แล้วกล่าวคาถาว่า

เทวดาทั้งหลายย่อมรู้จักอำมาตย์ในแคว้นกุรุรัฐ
ชื่อวิธุรบัณฑิตผู้ตั้งอยู่ในธรรม จริงหรือ การบัญญัติ
ชื่อว่าวิธุระในโลกนั้น ท่านเป็นอะไร คือเป็นทาส
หรือเป็นพระประยูรญาติของพระราชา.

ในคาถานั้น ข้าพเจ้าขอถามว่าเทวดาทั้งหลายเรียก คือกล่าวประกาศถึงท่านวิธุระ. ผู้เป็นอำมาตย์ผู้ตั้งอยู่ในธรรมแห่งแคว้นกุรุอย่างนี้ว่า อำมาตย์ชื่อว่าวิธุระผู้ตั้งอยู่ในธรรม ไม่พูดมุสาวาทแม้เพราะเหตุแห่งชีวิต. เทพเหล่านั้นเมื่อทราบชัดอย่างนี้ จึงได้กล่าวแต่คำสัตย์ หรือว่าเทพเหล่านั้นพูดแต่ความไม่เป็นจริงเท่านั้นแล. บทว่า **วิธุโรติ สํ ขฺยํ กตโมสิ โลเก** ความว่า ชื่อของท่านปรากฏอยู่ในโลกว่าวิธุระ ท่านประกาศเป็นไฉน คือเป็นทาสเป็นคนชนต่ำ หรือเป็นเสมอ หรือยิ่งกว่า หรือเป็นพระประยูรญาติของพระราชา คำที่เราถามมาแล้วนี้ท่านจงบอกแก่เราก่อนว่า ท่านเป็นทาส หรือเป็นพระประยูรญาติของพระราชา.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ดำริว่า มาณพนี้ถามเราอย่างนี้ เราจะบอกเขาว่าเราเป็นญาติของพระราชา เราเป็นคนสูงกว่าพระราชา หรือไม่ได้เป็นอะไรเลยของพระราชาเช่นนี้ก็ได้เหมือนกัน แต่ว่าชื่อว่าที่พึ่งในโลกนี้ จะเสมอด้วยคำจริงย่อมไม่มี เราควรจะพูดคำจริงเท่านั้น เพื่อจะแสดงว่า ข้าพเจ้าไม่ได้เป็นพระประยูรญาติของพระราชา และมิได้เป็นคนสูงกว่าพระราชา แต่ว่าข้าพเจ้าเป็นทาสคนใดคนหนึ่งแห่งทาส ๔ จำพวก จึงกล่าว ๒ คาถาว่า

ในหมู่นรชน ทาสมี ๔ จำพวกคือ ทาสครอก
จำพวก ๑ ทาสไถ่จำพวก ๑ ทาสที่ยอมตัวเป็นข้าเฝ้า
จำพวก ๑ ทาสเชลยจำพวก ๑ แม้ข้าพเจ้าก็เป็นทาส
โดยกำเนิดแท้ทีเดียว ความเจริญก็ตาม ความเสื่อมก็
ตาม จะมีแก่พระราชา แม้ข้าพเจ้าจะไปยังที่อื่น ก็
คงเป็นทาสของสมมติเทพนั่นเอง ดูก่อนมาณพ พระ
ราชาเมื่อจะพระราชทานข้าพเจ้าให้เป็นค่าพนันแก่ท่าน
ก็พึงพระราชทานโดยชอบธรรม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อามายทาสา** ได้แก่ ทาสที่เกิดในท้องของนางทาสีผู้มีสามีเป็นทาส. บทว่า **สยํ ปิ เหเก อุปยนฺติ ทาสา** ความว่า คนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง เกิดมาเป็นคนใช้เขาทั้งหมดนั้น ชื่อว่า ทาสผู้เข้าถึงความเป็นทาสเอง. บทว่า **ภยา ปนุนฺนา** ความว่า คนผู้เป็นเชลยถูกไล่ออกจากที่อยู่ของตน โดยราชภัยหรือโจรภัยแม้ไปสู่แดนแห่งข้าศึก ก็ชื่อว่าเป็นทาสเหมือนกัน. บทว่า **อทฺธา หิ โยนิโต อหํ ปิ ทาโส** ความว่า ดูก่อนมาณพ แม้เราก็เป็นทาสเกิดจากกำเนิดทาสเอง รวมอยู่ในกำเนิดทาส ๔ จำพวกโดยส่วนเดียวแท้ๆ. บทว่า **ภโว จ รณฺโณ อภโว จ** ความว่า ความเจริญหรือความเสื่อม จงมีแก่พระราชาก็ตาม ข้าพเจ้าไม่สามารถจะพูด

เท็จได้เลย. บทว่า **ปรั ปิ** ความว่า ข้าพเจ้าแม้ไปสู่ที่ไกล ก็ต้องเป็นทาสของสมมติเทพอยู่ตามเดิม. บทว่า **ทชฺชา** ความว่า พระราชาทอดทิ้งข้าพเจ้าเพราะทรัพย์ในการชนะแล้ว ประทานข้าพเจ้าเป็นค่าพนันแก่ท่าน จึงพึงพระราชทานโดยธรรม คือ โดยความเป็นจริงนั่นเอง.

ปุณณกยักษ์ได้ยินดังนั้น ก็ยินดีร่าเริงปรบมืออีก แล้วกล่าวคาถาว่า

วันนี้ ความชนะได้มีแก่ข้าพระองค์เป็นครั้งที่ ๒
เพราะว่าวิธุรบัณฑิตผู้เป็นปราชญ์ อันข้าพระองค์ถาม
แล้ว ได้ชี้แจงปัญหาอย่างแจ่มแจ้ง พระราชาผู้ประ-
เสริฐไม่ทรงตั้งอยู่ในธรรมหนอ ไม่ทรงยอมให้วิธุร-
บัณฑิตแก่ข้าพระองค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ราชเสฏฺโ** ความว่า พระราชาผู้ประเสริฐนี้ ไม่ทรงตั้งอยู่ในธรรมหนอ. บทว่า **สุภาสิตํ** ความว่า อันวิธุรบัณฑิตกล่าวดีแล้ว คือวินิจฉัยดีแล้ว. บทว่า **นานุชานาสิ มยฺหํ** ความว่า ปุณณกยักษ์กล่าวว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ยอมให้ข้าพเจ้าได้รู้จักกับวิธุรบัณฑิต ท่านไม่ให้เพื่ออะไร.

พระราชา ได้ทรงสดับดังนั้น ทรงโทมนัสว่า วิธุรบัณฑิตนี้ ไม่เห็นแก่ผู้มีอุปการะคุณ ผู้ให้ลาภให้ยศเช่นเรา เห็นแก่มาณพที่พึงเห็นกันเดี๋ยวนี้ แล้วทรงพระพิโรธแก่พระมหาสัตว์ ตรัสกะปุณณกยักษ์ว่า แน่ะมาณพ ถ้าวิธุรบัณฑิตเป็นทาส ท่านจงเอาเขาไปเสีย ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนกัจจานะ ถ้าวิธุรบัณฑิตชี้แจงปัญหาแก่เรา
ทั้งหลายอย่างนี้ว่า เราเป็นทาส เราหาได้เป็นญาติไม่
ท่านจงรับเอาวิธุรบัณฑิต ผู้เป็นทรัพย์อันประเสริฐกว่า
ทรัพย์ทั้งหลาย พาไปตามที่ท่านปรารถนาเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอวญฺจ โน โส วิวเรตฺถ ปญฺหํ** ความว่า ถ้าวิธุรบัณฑิตเปิดเผยปัญหาอย่างนี้ว่า เราเป็นทาสหาได้เป็นญาติไม่เลย ขอท่านจงรับเอาวิธุรบัณฑิตผู้เป็นแก้วอันประเสริฐ กว่าทรัพย์ทั้งหลาย พาไปตามปรารถนาในบริษัทมณฑลของท่านเถิด.

จบอักขยัณฑกัณฑ์

ก็แลพระราชา ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว จึงทรงพระดำริว่า มาณพลักพาวิธุรบัณฑิตไปตามชอบใจ นับตั้งแต่วันที่เธอจากไป ยากที่เราจะได้ฟังธรรมกถาอันไพเราะ ถึงอย่างไรเราควรขอให้เธอพักอยู่ในถิ่นของตน ถามปัญหาในฆราวาสธรรมเสียก่อน ลำดับนั้นท้าวเธอทรงอาราธนาพระมหาสัตว์นั้นอย่างนี้ว่า ข้าแต่บัณฑิต เมื่อท่านจากไปแล้ว ยากที่ข้าพเจ้าจักได้ฟังธรรมกถาอันไพเราะ ขอท่านพักอยู่ในถิ่นของตนเองก่อน เชิญนั่งบนธรรมาสน์อันประดับแล้วแสดงปัญหาในฆราวาสธรรมแก่ข้าพเจ้า ณ บัดนี้ พระมหาสัตว์รับพระบรมราชโองการว่า ดีละ พระเจ้าข้า แล้วนั่งบนธรรมาสน์ที่ประดับแล้ว วิสัชนาปัญหาที่พระราชาตรัสถาม ปัญหาคาถาในฆราวาสธรรมนั้นมีดังต่อไปนี้.

ท่านวิธุรบัณฑิต คฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนจะพึงมี
ความประพฤติอันปลอดภัยได้อย่างไร จะพึงมีความ
สงเคราะห์ได้อย่างไร จะพึงมีความไม่เบียดเบียนได้
อย่างไร และอย่างไรมาณพจึงจะชื่อว่ามีปกติกล่าวคำ
สัตย์ จากโลกนี้ไปยังโลกหน้าแล้วจะไม่เศร้าโศกได้
อย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เขมา วุตฺติ กถํ อสฺส** ความว่า คฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือน จะพึงประพฤติตนให้ปลอดภัยได้อย่างไร. บทว่า

กถนฺน อสฺส สงฺคโห ความว่า อย่างไรหนอ เขาจะพึงมีการสงเคราะห์ กล่าวคือ สังคหวัตถุ ๔ ประการใด. บทว่า **อพฺยาปชฺฌ** แปลว่า ความเป็นผู้ปราศจากทุกข์. บทว่า **สจฺจวาที จ** ความว่า ก็อย่างไร มาณพจะพึงชื่อว่ากล่าวแต่คำสัตย์. บทว่า **เปจฺจ** แปลว่าไปสู่ ปรโลก.

พระศาสดา เมื่อทรงประกาศความข้อนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

วิธุรบัณฑิตผู้มีคติ มีความเพียร มีปัญญาเห็น
อรรถธรรมอันสุขุม กำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ได้กราบทูล
พระราชาในโรงธรรมสภานั้นว่า ผู้ครองเรือนไม่ควร
คบหญิงสาธารณะเป็นภริยา ไม่ควรบริโภคอาหารมีรส
อร่อยแต่ผู้เดียว ไม่ควรซ่องเสพถ้อยคำอันให้ติดอยู่ใน
โลก ไม่ให้สวรรค์และนิพพาน เพราะถ้อยคำเช่นนั้น
ไม่ทำให้ปัญญาเจริญได้เลย ผู้ครองเรือนพึงเป็นผู้มีศีล
สมบูรณ์ด้วยวัตร ไม่ประมาท มีปัญญาเครื่องสอดส่อง
เหตุผล มีความประพฤติถ่อมตน ไม่พึงเป็นคนตระหนี่
เหนียวแน่น เป็นผู้สงบเสงี่ยม มีวาจาน่าคบเป็นสหาย
อ่อนโยน ผู้ครองเรือนพึงเป็นผู้สงเคราะห์มิตร จำแนก
แจกทาน รู้จักจัดทำ พึงบำรุงสมณพราหมณ์ด้วย
ข้าวน้ำทุกเมื่อ ผู้ครองเรือนพึงเป็นผู้ใคร่ต่อธรรม จำ
ทรงอรรถธรรมที่ได้สดับมาแล้ว หมั่นไต่ถาม พึงเข้า
ไปหาท่านผู้มีศีล เป็นพหูสูตโดยเคารพ คฤหัสถ์ผู้
ครองเรือนจะพึงมีความประพฤติอันปลอดภัยได้อย่างนี้
จะพึงมีความสงเคราะห์ได้อย่างนี้ จะพึงมีความไม่

เบียดเบียนกันได้อย่างนี้ และมาณพพึงปฏิบัติอย่างนี้
จึงจะชื่อว่ามีปกติกล่าวคำสัตย์ จากโลกนี้แล้วไปยัง
โลกหน้า จะไม่เศร้าโศกด้วยอาการอย่างนี้ พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตํ ตตฺถ** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิธุรบัณฑิตได้แสดงฆราวาสธรรมถวายพระราชาในโรงธรรมสภานั้น. บทว่า **คติมา** ความว่า ชื่อว่า ผู้มีคติด้วยญาณคติอันประเสริฐ. บทว่า **ธิติมา** ได้แก่ ผู้มั่นคงเพราะมีความเพียรไม่ขาดสาย. บทว่า **มติมา** ความว่า ชื่อว่า ผู้มีปัญญา เพราะมีปัญญาอันไพบูลย์เสมอด้วยแผ่นดิน. บทว่า **อตฺถทสฺสินา** ความว่า ชื่อว่า ผู้เห็นอรรถด้วยญาณอันเห็นอรรถอันละเอียดสุขุม. บทว่า **สงฺขาตา** ความว่า วิธุรบัณฑิต กำหนดรู้ธรรมได้ทั้งหมดด้วยปัญญา คือญาณเครื่องรู้แล้ว กราบทูลคำมีอาทิว่า อย่าคบหาภริยาอันสาธารณะ ในฆราวาสธรรมนั้น ผู้ใดผิดภรรยาของชนเหล่าอื่น ผู้นั้นชื่อว่ามีภริยาเป็นสาธารณะ ผู้เช่นนั้น อย่าพึงมีภริยาอันเป็นสาธารณะเลย. บทว่า **สาธุเมกโก** ความว่า ผู้อยู่ครองเรือน ไม่ให้โภชนะอันประณีตมีรสอร่อยแก่ชนเหล่าอื่น ไม่พึงบริโภคแต่ผู้เดียว. บทว่า **โลกายติกํ** ความว่า ไม่ควรซ่องเสพวาทะอันเกี่ยวในทางหายนะ อันเป็นคำพูดให้เขาหลงเชื่อ ไม่อาศัยประโยชน์ ไม่เป็นทางให้ไปสวรรค์. บทว่า **เนตํ ปญฺญาย วฑฺฒนํ** ความว่า ก็ข้อนั้น เป็นทางทำโลกให้ปั่นป่วน ไม่ทำให้ปัญญาเจริญ. บทว่า **สีลวา** ได้แก่ ประกอบด้วยศีล ๕ ข้อ ไม่ขาด. บทว่า **วตฺตสมฺปนฺโน** ความว่า ผู้อยู่ครอบครองเรือน ต้องเข้าถึงความประพฤติอนุวัตรตามพระราชา. บทว่า อปฺปมตฺโต ความว่า เป็นผู้ไม่ประมาทในกุศลธรรม. บทว่า **นิวาตวุตฺติ** ความว่า ไม่กระทำความเย่อหยิ่งประพฤติตนตกต่ำ รับโอวาทานุศาสนี. บทว่า **อตฺถทฺโธ**

ความว่า เว้นจากความตระหนี่เหนียวแน่น. บทว่า **สุรโต** ความว่า ประกอบด้วยความสงบเสงี่ยม. บทว่า **สขิโล** แปลว่า ผู้มีวาจาเป็นที่ตั้งแห่งความรัก. บทว่า **มุทุ** ได้แก่ ผู้ไม่หยาบคายด้วยกายวาจาและจิต. บทว่า **สงฺคเหตา จ มิตฺตานํ** ความว่า ผู้อยู่ครองเรือนพึงเป็นผู้ทำการสงเคราะห์มิตรอันดีงาม คือ พึงสงเคราะห์ในบรรดาทานเป็นต้น อันเป็นเครื่องสงเคราะห์กันนั้น. บทว่า **สํ วิภาคี** ได้แก่ ทำการจำแนกทาน แก่สมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรมเป็นต้น และแก่คนกำพร้าเป็นต้น. บทว่า **วิธานวา** ความว่า พึงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยการจัดแจง ในกิจทั้งหมดอย่างนี้ว่า ในเวลานี้ควรจะไถ เวลานี้ควรจะหว่าน. บทว่า **ตปฺเปยฺย** ความว่า พึงบรรจุภาชนะที่ตนรับแล้ว ๆ ให้เต็มแล้ว เมื่อให้พึงพอใจ. บทว่า **ธมฺมกาโม** ความว่า ผู้ครองเรือน พึงเป็นผู้ใคร่ปรารถนาประเพณีธรรมบ้างสุจริตธรรมบ้าง. บทว่า **สุตาธาโร** ความว่า เป็นผู้ทรงสุตะ. บทว่า **ปริปุจฺฉโก** ความว่า ผู้อยู่ครองเรือนพึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์ผู้ทรงธรรม แล้วมีปกติ ไต่ถามด้วยคำมีอาทิว่า อะไรเป็นกุศลนะขอรับ. บทว่า **สกฺกจฺจํ** แปลว่า โดยความเคารพ. บทว่า **เอวํ นุ อสฺส สงฺคโห** ความว่า ผู้อยู่ครองเรือน แม้การสงเคราะห์ก็สมควรทำเช่นนั้น. บทว่า **สจฺจวาที** ความว่า ผู้อยู่ครองเรือนปฏิบัติได้อย่างนี้ชื่อว่าเป็นผู้กล่าวคำสัตย์.

พระมหาสัตว์ แสดงปัญหาในฆราวาสธรรมถวายแด่พระราชาอย่างนี้แล้ว ลงจากบัลลังก์ถวายบังคมพระราชา ฝ่ายพระราชาทรงกระทำมหาสักการะแก่พระมหาสัตว์นั้น มีพระราชา ๑๐๑ พระองค์แวดล้อมเป็นบริวาร เสด็จกลับไปสู่พระนิเวศน์ของพระองค์

จบฆราวาสธรรมปัญหา

ส่วนพระมหาสัตว์ กลับเรือนของตนแล้ว. ลำดับนั้นปุณณกยักษ์ จึงกล่าวคาถาว่า

ท่านมาไปด้วยกัน ณ บัดนี้ พระเจ้าแผ่นดิน
ธนัญชัย ผู้เป็นอิสราธิบดี พระราชทานท่านให้แก่
ข้าพเจ้าแล้ว ขอท่านจงปฏิบัติประโยชน์แก่ข้าพเจ้า
ธรรมนี้เป็นของเก่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โน** ในบทว่า **ทินฺโน โน** นี้เป็นเพียงนิบาต. อธิบายว่า ท่านอันพระเจ้าธนัญชัยผู้เป็นอิสราธิบดี ได้พระรา-0 ทานแล้ว. บทว่า **เอส ธมฺโม สนนฺตโน** ความว่า เพราะเมื่อท่านปฏิบัติ ให้เป็นประโยชน์แก่เรา ชื่อว่าเป็นอันปฏิบัติให้เป็นประโยชน์แก่นายของตน การทำให้เป็นประโยชน์แก่นายของตนนั้น ชื่อว่าเป็นธรรมของเก่าคือ เป็นแบบของบัณฑิตในปางก่อนอย่างแท้จริง.

วิธุรบัณฑิตกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนมาณพ ข้าพเจ้าย่อมรู้ว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้อัน
ท่านได้แล้ว ข้าพเจ้าเป็นผู้อันพระราชาผู้เป็นอิสราธิบดี
พระราชทานแก่ท่านแล้ว แต่ข้าพเจ้าขอให้ท่านพักอยู่
ในเรือนสัก ๓ วัน ขอให้ท่านยับยั้งอยู่ตลอดเวลาที่
ข้าพเจ้าสั่งสอนบุตรภรรยาก่อน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตยาหมสฺมิ** ความว่า ข้าพเจ้าย่อมรู้ว่าท่านได้ข้าพเจ้าแล้ว คือ เมื่อได้ข้าพเจ้า ไม่ใช่ได้โดยประการอื่น. บทว่า **ทินฺโนหมสฺมิ ตว อิสฺสเรน** ความว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้อันพระราชาผู้เป็นอิสราธิบดีของข้าพเจ้า ได้พระราชทานแก่ท่านแล้ว. บทว่า **ตีหญฺจ** ความว่า

ดูก่อนมาณพ เราเป็นผู้มีอุปการะมากแก่ท่าน เพราะไม่เห็นคล้อยตามพระราชาพูดไปตามความจริงเท่านั้น เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงเป็นผู้อันท่านได้แล้ว ท่านจงรู้ว่าข้าพเจ้าเป็นใหญ่แก่ตน พวกเราจะพักอยู่ในเรือนของตน ๓ วัน เพราะฉะนั้นท่านจงยับยั้งอยู่ ให้ข้าพเจ้าสั่งสอนบุตรและภรรยาก่อน.

ปุณณกยักษ์ ได้ฟังดังนั้นแล้วคิดว่า บัณฑิตนี้พูดจริง เธอมีอุปการะแก่เราเป็นอย่างมาก แม้หากว่าเมื่อเธอจะขอให้เราพักอยู่ ๗ วันก็ดี ครึ่งเดือนก็ดี เราก็จะยับยั้งอยู่โดยแท้ ดังนี้แล้วจึงกล่าวคาถาว่า

คำที่ท่านกล่าวนั้น จงมีแก่ข้าพเจ้าเหมือนอย่างนั้น ข้าพเจ้าจักพักอยู่ ๓ วัน ตั้งแต่วันนี้ ท่านจงทำกิจในเรือนทั้งหลาย ท่านจงสั่งสอนบุตรภริยาเสียแต่วันนี้ ตามที่บุตรภริยาของท่านจะพึงมีความสุขในภายหลัง ในเมื่อท่านไปแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตมฺเม** ความว่า คำที่ท่านขอนั้นทั้งหมดข้าพเจ้าตามใจท่าน. บทว่า **ภวชฺช** ความว่า ท่านผู้เจริญ จงสั่งสอนบุตรและภริยา ๓ วันตั้งแต่วันนี้ไป. บทว่า **ตยี เปจฺจ** ความว่า ท่านจงสั่งสอนโดยประการที่เมื่อท่านไปแล้ว ภายหลังบุตรและภริยาของท่านจะพึงมีความสุข.

ปุณณกยักษ์ ครั้นกล่าวอย่างนั้นแล้ว เข้าไปสู่นิเวศน์ของพระมหาสัตว์นั้นแล.

พระศาสดา เมื่อทรงประกาศความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

ปุณณกยักษ์ ผู้มีสมบัติน่าใคร่มากมายกล่าวว่าดีละ แล้วหลีกไปกับวิธุรบัณฑิต เป็นผู้มีมารยาทอันประเสริฐสุด เข้าไปในบ้านของวิธุรบัณฑิต อันบริบูรณ์ด้วยช้างและม้าอาชาไนย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปหูตกาโม** แปลว่า ผู้มีโภคทรัพย์มากมาย. บทว่า **ตํ กุญฺชราชญิญหยานุจิณฺณํ** ความว่า สั่งสมคือบริบูรณ์ด้วยช้างและม้าอาชาไนย. บทว่า **อริยเสฏฺโฐ** ความว่า เป็นผู้สูงสุดในมารยาทอันประเสริฐสุด.

ปุณณกยักษ์ เข้าไปในบ้านแห่งวิธุรบัณฑิตแล้ว ก็พระมหาสัตว์ได้มีปราสาท ๓ หลัง เพื่อเป็นที่พักแรม ๓ ฤดู. ในปราสาท ๓ หลังนั้น หลังหนึ่งชื่อว่าโกญจะ หลังหนึ่งชื่อว่ามยูระ. หลังหนึ่งชื่อว่าปิยเกต. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาปราสาท ๓ หลังนั้น จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

ปราสาทของพระมหาสัตว์มีอยู่ ๓ หลังคือ โกญจ-
ปราสาท ๑ มยูรปราสาท ๑ ปิยเกตปราสาท ๑ ใน
ปราสาททั้ง ๓ นั้น พระมหาสัตว์ได้พาปุณณกยักษ์เข้า
ไปยังปราสาทอันเป็นที่น่ารื่นรมย์ยิ่งนักมีภักษาหาร
บริบูรณ์ มีข้าวน้ำเป็นอันมาก ดังหนึ่งมสักกสารวิมาน
ของท้าววาสวะ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตตฺถ** ความว่า บรรดาปราสาททั้ง ๓ นั้น พระมหาสัตว์พาปุณณกยักษ์เข้าไปยังปราสาท อันเป็นที่ที่ตนอยู่ในสมัยนั้น ซึ่งเป็นที่ที่น่ารื่นรมย์ยิ่งนัก ก็แลครั้นเข้าไปแล้ว ให้จัดแจงห้องอันเป็นที่นอน และห้องโถงใหญ่ ในชั้นที่ ๗ แห่งปราสาทที่ได้ตบแต่งไว้ แล้วให้ปูที่นอนอันทรงสิริบำรุงวิธีมีข้าวและน้ำเป็นต้นทั้งหมด แล้วมอบให้แก่ปุณณกยักษ์นั้นด้วยสั่งว่า หญิง ๕๐๐ ดุจนางเทพกัญญาเหล่านี้ จงเป็นหญิงบำรุงบำเรอท่าน ท่านอย่าเบื่อหน่ายจงอยู่ในที่นี้เถิด ครั้นมอบให้แล้ว จึงได้ไปสู่ที่อยู่ของตน. เมื่อพระมหาสัตว์ไปแล้ว หญิงบำเรอเหล่านั้น จับเครื่องดนตรีต่าง ๆ เริ่มการประโคมมีฟ้อนรำขับร้องเป็นต้น เพื่อบำเรอปุณณกยักษ์.

พระศาสดา เมื่อทรงประกาศความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

นารีทั้งหลายผู้ประดับประดางดงามดังเทพอัปสร
ในเทวโลก ฟ้อนรำขับเพลงอันไพเราะจับใจ กล่อม
ปุณณกยักษ์อยู่ในปราสาทหลังนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อวฺหยนฺติ** แปลว่า ย่อมร้องเรียก. บทว่า **วราวรํ** ความว่า นางบำเรอเหล่านั้นประดับองค์ทรงเครื่องอันงดงามพากันฟ้อนรำและขับกล่อมประสานเสียงกันอยู่.

พระมหาสัตว์ ผู้รักษาธรรม รับรองปุณณก-
ยักษ์ ด้วยนางบำเรอที่น่ายินดี ทั้งข้าวและน้ำแล้ว
คิดถึงประโยชน์ส่วนตน ได้เข้าไปในสำนักของภริยา
ในกาลนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปมุทาหิ** ความว่า พระมหาสัตว์ รับรองปุณณกยักษ์ ด้วยเหล่านางบำเรอที่น่ายินดีชื่นใจ และด้วยข้าวและน้ำ. บทว่า **ธมฺมปาโล** แปลว่า ผู้รักษาธรรม คือ ผู้คุ้มครองธรรม. บทว่า **อตฺถมตฺถเมว** ได้แก่ ซึ่งประโยชน์อันเลิศนั่นเอง. บทว่า **ปาเวกฺขิ ภริยาย** ความว่า ได้เข้าไปใกล้ภริยาผู้ประเสริฐกว่าสตรีทั้งปวง.

ได้กล่าวกะภริยาผู้มีผิวพรรณอันผุดผ่อง ดุจแท่ง
ทองชมพูนุท มีองค์อันลูบไล้ด้วยแก่นจันทร์และของ
หอมว่า ดูก่อนนางผู้เจริญ ผู้มีเนตรอันแดงงาม เจ้า
จงมา จงเรียกบุตรธิดาของเรามาฟังคำสั่งสอน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ภริยํ อวจ** แปลว่า ได้กล่าวกะภริยา. บทว่า **อามนฺตย** แปลว่า ได้เรียก.

นางอโนชาได้สดับถ้อยคำของสามี ได้กล่าวกะ
ลูกสะใภ้ ผู้มีเล็บอันแดง มีตาอันงดงามว่า ดูก่อน
ยอดดวงใจ ผู้มีดวงตาอันงดงามหาที่ติมิได้ เจ้าจงเรียก
บุตรทั้งหลายของเราผู้ทรงเครื่องปกปิดหนังผู้แกล้ว
กล้าสามารถมา ณ บัดนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อโนชา** ได้แก่ ภรรยาผู้มีชื่ออย่างนั้น. บทว่า **สุณิสํ อวจ ตมฺพนขึ สุเนตฺตํ** ความว่า นางอโนชาได้สดับถ้อยคำของสามี เป็นผู้มีหน้านองด้วยน้ำตาร้องไห้อยู่ คิดว่า เราไม่ควรจะไปเรียกบุตรด้วยตนเอง เราจักสั่งลูกสะใภ้ไป ดังนี้แล้วไปสู่ที่อยู่ของลูกสะใภ้นั้น ได้กล่าวกะลูกสะใภ้ผู้มีเล็บอันแดง มีดวงตางดงาม. บทว่า **อามนฺตย** แปลว่า จงเรียก. บทว่า **จมฺมธรานิ** ความว่า ผู้ทรงซึ่งเครื่องปกปิดหนัง ผู้แกล้วกล้าสามารถ. ก็เครื่องอาภรณ์นั่นเอง ท่านประสงค์เอาว่า **จมฺม** เครื่องปกปิดหนึ่งในที่นั้น เพราะฉะนั้นจึงมีความว่า ผู้ทรงไว้ซึ่งเครื่องอาภรณ์ดังนี้ก็มี. บทว่า **เจเต** ความว่า ลูกสะใภ้เรียกเขาโดยชื่อ. บทว่า **ปุตฺตานิ** ได้แก่ บุตรและธิดาของเรา. บทว่า **อินฺทีวรปุปฺผสาเม** ความว่า ย่อมร้องเรียกเขา.

ลูกสะใภ้รับคำว่า ดีละ แล้วเที่ยวไปตามปราสาท ร้องเรียกเพื่อนสนิทของพระมหาสัตว์บุตรและธิดาหมดทุกคนให้ไปประชุมกันว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย บิดาต้องการจะให้โอวาท จึงเรียกท่านทั้งหลายมา ได้ยินว่า ท่านทั้งหลาย เห็นบิดาครั้งนี้ เป็นการเห็นครั้งสุดท้าย. ส่วนว่า ธรรมปาลกุมารได้ยินคำนั้นแล้ว จึงพาพี่น้องร้องไห้ไปสู่สำนักของท่านบิดา. ฝ่ายวิธุรบัณฑิต

เห็นบุตรธิดาเหล่านั้น ก็ไม่อาจดำรงอยู่ได้ตามปกติ มีเนตรเต็มไปด้วยน้ำตา สวมกอดและจูบศีรษะบุตรธิดาเหล่านั้น ให้บุตรคนโตนอนบนตัก สักครู่หนึ่งแล้วก็ยกลงจากตัก ออกจากห้องอันประกอบด้วยสิริ ขึ้นนั่งบนบัลลังก์ ที่พื้นปราสาทหลังใหญ่ ได้ให้โอวาทแก่บุตรพันหนึ่ง

พระศาสดาเมื่อประกาศความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

พระมหาสัตว์ผู้รักษาธรรม ได้จุมพิตบุตรธิดา
ผู้มาแล้วนั้นที่กระหม่อมไม่หวั่นไหว ครั้นเรียกบุตร
ธิดามาพร้อมแล้ว ได้กล่าวสั่งสอนว่า พระราชาใน
พระนครอินทปัตตะนี้ พระราชทานพ่อให้แก่มาณพ
แล้วพ่อพึงมีความสุขของตนเองได้เพียง ๓ วัน ตั้งแต่
วันนี้ไป พ้นจากนั้นไป พ่อก็ต้องเป็นไปในอำนาจของ
มาณพนั้น เขาจะพาพ่อไปตามที่เขาปรารถนา ก็พ่อ
มาเพื่อจะสั่งสอนลูกทั้งหลาย พ่อยังไม่ได้ทำเครื่อง
ป้องกันให้แก่ลูกทั้งหลายแล้ว จะพึงไปได้อย่างไร ถ้า
พระราชาผู้ปกครองกุรุรัฐ ผู้มีพระราชสมบัติอันน่า
ใคร่เป็นอันมาก ทรงต้องการกัลยาณมิตร จะพึงตรัส
ถามลูกทั้งหลายว่า เมื่อก่อนเจ้าทั้งหลายย่อมรู้เหตุเก่า ๆ
อะไรบ้าง พ่อของเจ้าทั้งหลายได้พร่ำสอนอะไรไว้ใน
กาลก่อนบ้าง ถ้าแหละพระราชาจะพึงมีพระราชโอง
การตรัสว่า เจ้าทั้งปวงเป็นผู้มีอาสนะเสมอกัน กับเรา
ในราชตระกูลนี้ มนุษย์คนไรซึ่งจะมีชาติตระกูลคู่ควร
กับพระราชาไม่มี ลูกทั้งหลายพึงถวายบังคมกราบทูล

อย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระองค์อย่าได้รับสั่งอย่างนั้นเลยพระเจ้าข้า เพราะข้อนี้มิใช่ธรรมเนียม ขอเดชะ ข้าพระองค์ทั้งหลายมีชาติต่ำต้อย ไม่สมควรมีอาสนะเสมอด้วยพระองค์ผู้สูงศักดิ์ เหมือนสุนัขจิ้งจอกผู้มีชาติต่ำต้อย จะพึงมีอาสนะเสมอด้วยพระยาไกรสรราชสีห์อย่างไรได้พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมปาโล** ได้แก่ พระมหาสัตว์. บทว่า **ทินฺนาหํ** ความว่า เราเป็นผู้อันพระราชาทอดทิ้งทรัพย์ในชัยชนะพระราชทานแก่มาณพ. บทว่า **ตสฺสชฺชหํ อตฺตสุขี วิเชยฺโย** ความว่า บิดามีความสุขในอำนาจแห่งตนได้ชั่ว ๓ วัน แต่วันนี้ไป พ้นจาก ๓ วันนี้ไป บิดาก็เป็นไปในอำนาจแห่งมาณพ ก็ในวันที่ ๔ มาณพนั้นจะพาบิดาไปในที่ไหน ๆ ที่เขาปรารถนาโดยส่วนเดียว. บทว่า **อปริตฺตาย** ความว่า ก็บิดามาเพื่อจะสอนเจ้าทั้งหลายว่า บิดาหากยังมิได้ทำเครื่องป้องกันแก่พวกเจ้าจะพึงไปได้อย่างไร เหตุนั้น บิดาจะต้องมาเพื่อสั่งสอนพวกเจ้า. บทว่า **ชนสณฺโฐ** ความว่า พระราชาผู้ทำความมั่นคงแก่ชนผู้เป็นมิตรด้วยการผูกมิตร. บทว่า **ปุเร ปุราณํ** ความว่า ในกาลก่อนแต่นี้พวกเจ้าย่อมรู้เหตุการณ์เก่า ๆ อะไรบ้าง บิดาของพวกเจ้าสั่งสอนพร่ำสอนไว้อย่างไรบ้าง เจ้าทั้งหลายที่พระราชาตรัสถามอย่างนี้พึงทูลว่า บิดาของข้าพระองค์ทั้งหลายได้ให้โอวาทอย่างนี้ ๆ. บทว่า **สมานาสนา โหถ** ความว่า ก็ถ้าว่า เมื่อพวกเจ้าทูลบอกโอวาทที่บิดาให้นี้ พระราชาจะพึงมีพระราชโองการตรัสว่า พวกเจ้าทั้งปวงมานั่งบนอาสนะเสมอกันกับเราในวันนี้. บทว่า **โกนีธ รญฺโญ อพฺภุติโก มนุสฺโส** ความว่า ในตระกูลนี้ มนุษย์คนไรนอกจากพวกเจ้า ซึ่งจะมีชาติสกุลสูงศักดิ์เสมอด้วย

พระราชาหามิได้ เพราะฉะนั้น จงให้นั่งบนอาสนะของตน. บทว่า **ตมญฺชลึ** ความว่า ถ้าพวกเจ้าพึงกระทำอัญชลีถวายบังคมทูลอย่างนี้ไซร้ ขอเดชะ ขอพระองค์อย่าได้ตรัสอย่างนั้น เพราะข้อนั้นหาได้ถูกธรรมเนียมไม่. บทว่า **วิยคฺฆราชสฺส** ได้แก่ ไกรสรราชสีห์. บทว่า **นิหีนชจฺโจ** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระองค์มีชาติต่ำต้อยเหมือนสุนัขจิ้งจอกแก่ จะพึงมีอาสนะเสมอด้วยพระองค์ได้อย่างไร สุนัขจิ้งจอกย่อมเป็นผู้มีอาสนะเสมอด้วยราชสีห์แม้ฉันใด พวกข้าพระองค์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่ควรมีอาสนะเสมอด้วยพระองค์

ส่วนพวกบุตรธิดาญาติผู้มีใจดีและทาสกรรมกรทั้งหมดนั้น ได้สดับถ้อยคำของพระมหาสัตว์ดังนี้ ไม่อาจดำรงอยู่ได้ตามปกติ ต่างพากันร้องไห้พิไรร่ำไปตามกัน. พระมหาสัตว์ได้ตักเตือนชนเหล่านั้น ให้คลายโศกาดูรมีสติรู้สึกตัวได้แล้ว ด้วยประการฉะนี้.

จบลักขกัณฑ์

ลำดับนั้น วิธุรบัณฑิตเห็นบุตรธิดาและพวกญาติเข้าไปหาตนนั่งนิ่งเงียบอยู่ จึงกล่าวว่า ดูก่อนพ่อและแม่ทั้งหลาย พวกเจ้าอย่าวิตกไปเลย อย่าเศร้าโศก อย่าพิไรร่ำร่ำพันไปเลย สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงไม่ยั่งยืนมีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา สมมติธรรมอันได้นามว่ายศ ย่อมมีวิบัติเป็นที่สุด อนึ่ง เราจักแสดงจริยาวัตรของพระราชเสวกนามว่า ราชวสดีธรรม อันเป็นเหตุให้เกิดยศแก่พวกเจ้า พวกเจ้าจงตั้งใจสดับราชวสดีธรรมนั้น ครั้นกล่าวดังนี้แล้วจึงเริ่มแสดงราชวสดีธรรมด้วยพุทธลีลา.

พระศาสดาเมื่อจะประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสพระคาถานี้ว่า

ก็วิธุรบัณฑิตนั้น มีความดำริแห่งใจอันหดหู่
กล่าวกะบุตร ธิดา ญาติมิตรและเพื่อนสนิทว่า ดูก่อน

ลูกรักทั้งหลาย ลูกทั้งหลายจงมานั่งฟังราชวสดีธรรม
อันเป็นเหตุให้บุคคลผู้เข้าไปสู่ราชสกุลได้ยศ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุหทชฺชเน** แปลว่า คนมีหทัยดี. บทว่า **เอถยฺยา** ความว่า วิธุรบัณฑิตนั้น เรียกบุตรและธิดา ด้วยคำร้องเรียกอันน่ารักว่า แม่และพ่อจงมาดังนี้. บทว่า **ราชวสตึ** ความว่า พวกเจ้าจงพึงการบำรุงพระราชาที่เราจะกล่าว. บทว่า **ยถา** แปลว่า ด้วยเหตุใด. บทว่า **ราชกุลมฺปตฺโต** ความว่า บุคคลผู้เข้าไปสู่ราชสกุล คืออยู่ในสำนักพระราชาย่อมประสพยศ พวกเจ้าจงพึงเหตุนั้น ดังที่เราจะกล่าวต่อไปนี้

ผู้เข้าสู่ราชสกุล พระราชายังไม่ทรงทราบ ย่อม
ไม่ได้ยศ ราชเสวกไม่ควรกล้าเกินไป ไม่ควรขลาด
เกินไป ควรเป็นผู้ไม่ประมาทในกาลทุกเมื่อ เมื่อใด
พระราชาทรงทราบความประพฤติปรกติ ปัญญา และ
ความบริสุทธิ์ของราชเสวกนั้น เมื่อนั้น ย่อมทรงวาง
พระทัยและไม่ทรงรักษาความลับ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อญฺญาโต** ได้แก่ ผู้มีคุณยังไม่ปรากฏ ผู้ยังไม่รับพระราชทานยศศักดิ์อันแจ่มชัด. บทว่า **นาติลูโร** แปลว่า ผู้ไม่แกล้วกล้า. บทว่า **นาติทุมฺเมโธ** แปลว่า ไม่ใช่ผู้มีชาติแห่งบุคคลผู้ขลาด. บทว่า **ยทาสฺส สีลํ** ความว่า เมื่อใดพระราชาทรงประสบศีล ปัญญา ความสะอาดและทรงทราบอาจารสมบัติ กำลังแห่งญาณ และความเป็นผู้สะอาดของเสวกนั้น. บทว่า **อถ วิสฺสาสเต ตมฺหิ** ความว่า เมื่อนั้น พระราชาทรงไว้วางใจในเสวกนั้น คือทรงกระทำความคุ้นเคย ไม่ต้องรักษา ไม่ต้องปกปิดความลับของพระองค์ ย่อมทรงเปิดเผย.

ราชเสวกอันพระราชามิได้ตรัสใช้ ไม่พึงหวั่น
ไหวด้วยอำนาจฉันทาคติเป็นต้น ดังตราชูที่บุคคล
ประคองให้มีคันเสมอ เที่ยงตรงฉะนั้น ราชเสวกนั้น
พึงอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงตั้งใจกระทำราชกิจ
ทุกอย่างให้เสมอต้นเสมอปลาย เหมือนตราชูที่บุคคล
ประคองให้มีคันเสมอเที่ยงตรงฉะนั้น ราชเสวกนั้น
พึงอยู่ในราชสำนักได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตุลา ยถา** ความว่า ราชเสวกอันพระราชาตรัสใช้ว่า เจ้าจงทำกรรมนี้ในราชกิจบางอย่าง เป็นผู้ไม่หวั่นไหวด้วยอำนาจการถึงอคติมีฉันทาคติเป็นต้น คือ พึงเป็นผู้เสมอในกิจทั้งปวง เหมือนตราชูที่มีประการดังกล่าวแล้วนี้ ย่อมไม่ยุบลง ไม่ฟูขึ้นฉะนั้น. บทว่า **ส ราชวสตึ** ความว่า ราชเสวกเห็นปานนี้นั้น พึงอยู่ในราชตระกูล พึงปรนนิบัติพระราชา ก็แลเมื่อปรนนิบัติอย่างนี้ พึงได้ยศ. บทว่า **สพฺพานิ อภิสมฺโภนฺโต** ความว่า เมื่อทำราชกิจทุกอย่าง.

ราชเสวกต้องเป็นคนฉลาดในราชกิจ อันพระ-
ราชาตรัสใช้ กลางวันหรือกลางคืนก็ตามไม่พึงหวาด
หวั่นไหวในการกระทำราชกิจนั้น ๆ ราชเสวกนั้นพึง
อยู่ในราชสำนักได้ ทางใดที่เขาตกแต่งไว้เรียบร้อยดี
สำหรับเสด็จพระราชดำเนิน ถึงพระราชาทรงอนุญาต
ราชเสวกก็ไม่ควรเดินโดยทางนั้น ราชเสวกนั้นพึง
อยู่ในราชสำนักได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น วิกมฺเปยฺย** ความว่า ราชเสวกไม่พึงหวั่นไหวปฏิบัติราชกิจเหล่านั้น. บทว่า **โย จสฺส** ความว่า หนทางที่เขาตบแต่งไว้เป็นอันดี เพื่อเป็นมรรควิถีเสด็จพระราชดำเนิน. บทว่า **สุปฏิยาทิโต** ความว่า เป็นราชเสวกแม้จะได้พระราชานุญาติ ก็ไม่ควรเดินไปทางนั้น.

ราชเสวกไม่พึงบริโภคสมบัติที่น่าใคร่ ทัดเทียม
กับพระราชาในกาลไหน ๆ ควรเดินหลังในทุกสิ่ง
ทุกอย่าง ราชเสวกนั้น พึงอยู่ในราชสำนักได้ ราช-
เสวกไม่ควรใช้สอยประดับประดาเสื้อผ้า มาลา เครื่อง
ลูบไล้ทัดเทียมกับพระราชาไม่พึงประพฤติอากัปกิริยา
หรือพูดจาทัดเทียมกับพระราชา ควรทำอากัปกิริยา
เป็นอย่างหนึ่ง ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น รญฺโญ** ความว่า เป็นราชเสวกไม่พึงบริโภคโภคสมบัติที่น่าใคร่ ทัดเทียมกับพระราชา เพราะพระราชาย่อมทรงกริ้วต่อบุคคลเช่นนั้น. บทว่า **สพฺพตฺถ** ความว่า พึงเดินตามหลัง ปฏิบัติให้ต่ำกว่าทุกสิ่งทุกอย่าง ในกามคุณมีรูปเป็นต้น. บทว่า **อญฺญํ กเรยฺย** ความว่า พึงกระทำอากัปกิริยาอย่างอื่น จากราชอากัปกิริยา. บทว่า **ส ราชวสตึ วเส** ความว่า บุคคลนั้น พึงเข้าไปเฝ้าพระราชาแล้วพึงอยู่.

เมื่อพระราชาทรงพระสำราญอยู่กับหมู่อำมาตย์
อันพระสนมกำนัลในเฝ้าแหนอยู่ เสวกามาตย์เป็นผู้
ฉลาด ไม่พึงทำการทอดสนิท ในพระสนมกำนัลใน

ราชเสวกไม่ควรเป็นคนฟุ้งซ่าน ไม่คะนองกายวาจา มี
ปัญญาเครื่องรักษาตน สำรวมอินทรีย์ สมบูรณ์ด้วย
การตั้งใจไว้ดี ราชเสวกนั้น พึงอยู่ในราชสำนักได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ภาวี** ได้แก่ ความประสงค์ด้วยอำนาจความคุ้นเคย. บทว่า **อจปโล** ได้แก่ ไม่เป็นผู้ตบแต่งประดับเป็นปกติ. บทว่า **นิปโก** ได้แก่ ผู้มีญาณแก่กล้า. บทว่า **สํ วุตินฺทฺริโย** ได้แก่ ผู้สำรวมปิดกั้นอินทรีย์ ๖ ได้แล้ว คืออย่าพึงมองดูอวัยวะน้อยใหญ่ของพระราชา และไม่พึงมองดูตำหนักนางสนมกำนัลของพระราชานั้น. บทว่า **มโนปณิธิ สมฺปนฺโน** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยจิตอันไม่หวั่นไหว คือตั้งไว้ด้วยดี.

ราชเสวกไม่ควรเล่นหัว เจรจาปราศรัยในที่ลับ
กับพระสนมกำนัลใน ไม่ควรถือเอาทรัพย์จากพระคลัง
หลวง ราชเสวกนั้น พึงอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวก
ไม่พึงเห็นแก่การหลับนอนมากนัก ไม่พึงดื่มสุราจน
เมามาย ไม่พึงฆ่าเนื้อในสถานที่พระราชทานอภัย ราช
เสวกนั้น พึงอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกไม่พึงขึ้น
ร่วมพระตั่ง ราชบัลลังก์ พระราชอาสน์ เรือและรถ
พระที่นั่ง ด้วยอาการทนงตนว่าเป็นคนโปรดปราน
ราชเสวกนั้น พึงอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกต้อง
เป็นผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณา ไม่ควรเข้าเฝ้าให้ไกลนัก
ใกล้นัก ควรยืนเฝ้าพอให้ท้าวเธอทอดพระเนตรเห็น
ถนัด ในสถานที่ที่พอจะได้ยินพระราชดำรัสเบื้องพระ-
พักตร์ของพระราชา ราชเสวกไม่ควรทำความวางใจว่า

พระราชาเป็นเพื่อนของเรา พระราชาเป็นคู่กันกับเรา
พระราชาทั้งหลาย ย่อมทรงพระพิโรธได้โดยเร็วไว
เหมือนนัยน์ตาอันผงกระทบ ราชเสวกไม่ควรถือตนว่า
เป็นนักปราชญ์ ราชบัณฑิต พระราชาทรงบูชา ไม่
ควรเพ็ดทูลถ้อยคำหยาบคายกับพระราชา ซึ่งประทับ
อยู่ในราชบริษัท.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น มนฺเตยฺย** ความว่า เป็นราชเสวกไม่ควรเล่นหัวกับพระสนมกำนัลใน ไม่พึงเจรจาปราศรัยในที่ลับ. บทว่า **โกสา ธนํ** ความว่า อย่าลักลอบเอาพระราชทรัพย์จากพระคลังหลวง. บทว่า **น มทาย** ความว่า ดูก่อนพ่อและแม่ทั้งหลาย ราชเสวกไม่พึงดื่มสุราจนเมามาย. บทว่า **ทาเย** ความว่า ไม่พึงฆ่า ไม่พึงเบียดเบียนมฤคที่พระราชทานอภัย. บทว่า **โกจฺฉ** ได้แก่ พระแท่นภัทรบิฐ. บทว่า **สมฺมโตมฺหิ** ความว่า ราชเสวกอย่าทนงตนว่า เราเป็นคนโปรดปรานแล้วจะขึ้นร่วม. บทว่า **สเมกฺขญฺจสฺส ติฏฺเฐยฺย** ความว่า เป็นราชเสวก พึงยืนข้างหน้าของพระราชาในที่ไม่ไกลนัก ไม่ใกล้นัก พอที่จะได้ยินพระดำรัสที่ตรัสใช้. บทว่า **สนฺทิสฺสนฺโต สภตฺตุโน** ความว่า ราชเสวกนั้น พึงยืนอยู่ในที่ที่ท้าวเธอจะทอดพระเนตรเห็นได้. บทว่า **สุเกน** ความว่า เป็นราชเสวกอย่าชะล่าใจว่า พระราชาเป็นเพื่อนของเรา และเป็นคู่กันกับเรา อันพระราชาทั้งหลายย่อมทรงพระพิโรธเร็วไว ดุจนัยน์ตาถูกผงกระทบฉะนั้น. บทว่า **น ปูชิโต มญฺญมาโน** ความว่า เป็นราชเสวกไม่พึงถือตนว่า เป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิต พระราชาทรงนับถือบูชา ชะล่าใจจ้วงจาบเพ็ดทูลถ้อยคำที่หยาบคาย. บทว่า **ผรุสํ** ความว่า ไม่พึงเจรจาปราศรัยถ้อยคำ อันเป็นเหตุให้พระราชาทรงพระพิโรธ.

ราชเสวก ผู้ได้รับพระราชทานพระทวารเป็นพิเศษ ไม่ควรวางใจในพระราชาทั้งหลาย พึงเป็นผู้สำรวมดำรงตนไว้เพียงดังไฟ ราชเสวกนั้น พึงอยู่ในราชสำนักได้ พระเจ้าอยู่หัวจะทรงยกย่องพระราชโอรสหรือพระราชวงศ์ด้วยบ้าน นิคม แว่นแคว้น หรือชนบท ราชเสวกควรนิ่งดูก่อน ไม่ควรเพ็ดทูลคุณหรือโทษ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ลทฺธทฺวาโร ลเภ ทฺวารํ** ความว่า เราเป็นราชเสวก เราไม่ใช่คนเฝ้าประตู แต่ได้ประตูเป็นพิเศษ ไม่ทรงอนุญาตอย่าพึงเข้าไป แม้ได้ประตูอีกต่อเมื่อได้รับอนุญาตจึงเข้าไป. บทว่า **สโต** ได้แก่ เป็นผู้ไม่ประมาท. บทว่า **ภาตรํ สํ วา** ได้แก่ พระราชโอรสหรือพระราชวงศ์. บทว่า **สมฺปคฺคณฺหาติ** ความว่า ในกาลใดพระราชาตรัสกับเสวกทั้งหลายว่า เราจะให้บ้านโน้น หรือนิคมโน้นแก่ผู้โน้น. บทว่า **น ภเณ เฉกปาปกํ** ความว่า เป็นเสวกไม่พึงกล่าวสรรเสริญคุณหรือโทษในกาลนั้น.

พระราชาทรงปูนบำเหน็จรางวัลให้แก่กรมช้าง กรมม้า กรมรถ กรมเดินเท้า ตามความชอบในราชการของเขา ราชเสวกไม่ควรทัดทานเขา ราชเสวกนั้น พึงอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวยผู้เป็นนักปราชญ์ พึงโอนไปเหมือนคันธนู และพึงไหวไปตามเหมือนไม้ไผ่ ไม่ควรทูลทัดทาน ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราช-สำนักได้ ราชเสวกพึงเป็นผู้มีท้องน้อยเหมือนคันธนู

พึงเป็นผู้ไม่มีลิ้นเหมือนปลา พึงเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ มีปัญญาเครื่องรักษาตน แกล้วกล้า ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น เตสํ อนฺตรํ คจฺเฉ** ความว่า เป็นราชเสวก ไม่ควรทูลขัดตัดลาภผลของคนเหล่านั้น. บทว่า **วิ โส วา** ความว่า พึงเป็นผู้มีจิตอ่อนโยนโอนไปในกาลที่พระราชาตรัส เหมือนยอดไม้ไผ่ลำที่สูงกว่าทุกลำในกอไผ่ ย่อมไหวในคราวที่ต้องลมพัดฉะนั้น. บทว่า **จาโปวูโนทโร** ความว่า เป็นราชเสวก ไม่พึงเป็นผู้มีท้องใหญ่เหมือนคันธนู ฉะนั้น. บทว่า **อชิวฺหตา** ความว่า พึงเป็นผู้ไม่มีลิ้นด้วยการพูดแต่น้อย เหมือนปลาย่อมไม่พูดเพราะไม่มีลิ้น. บทว่า **อปฺปาสิ** ความว่า พึงเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ.

ราชเสวกไม่พึงสัมผัสหญิงนัก ซึ่งเป็นเหตุให้สิ้นเดช ผู้สิ้นเดชย่อมได้ประสบโรคไอม่องคร่อ ความกระวนกระวาย ความอ่อนกำลัง ราชเสวกไม่ควรพูดมากเกินไปไม่ควรนิ่งทุกเมื่อ เมื่อถึงเวลาพึงเปล่งวาจาพอประมาณ ไม่ควรพร่ำเพรื่อ เป็นคนไม่มักโกรธ ไม่กระทบกระเทียบ เป็นคนพูดจริง อ่อนหวาน ไม่ส่อเสียด ไม่ควรพูดถ้อยคำเพ้อเจ้อ ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น พาหฺหํ** ความว่า เสวกไม่พึงมัวเมาด้วยสตรีบ่อยๆ. บทว่า **เตชสํ ขยํ** ความว่า เพราะว่าบุรุษเมื่อถึงอย่างนี้ ย่อมจะถึงความสิ้นไปแห่งเดช เมื่อสัมผัสซึ่งเหตุให้สิ้นเดชนั้น อย่าพึงมัวเมามากนัก. บทว่า **ทรํ** แปลว่า ความกระวนกระวายแห่งกาย. บทว่า

พาลฺยํ แปลว่า ซึ่งความเป็นผู้อ่อนกำลัง. บทว่า **ขีณเมโธ** ความว่า บุรุษผู้สิ้นปัญญา ด้วยอำนาจความยินดีด้วยกิเลสบ่อย ๆ ย่อมถึงความเป็นโรคไอเป็นต้น. บทว่า **นาติเวลํ** ความว่า ดูก่อนพ่อและแม่ทั้งหลาย เสวก ไม่พึงพูดมากเกินประมาณ ในสำนักของพระราชาทั้งหลาย. บทว่า **ปตฺเต กาเล** ความว่า เมื่อถึงเวลาที่ตนจะต้องพูด. บทว่า **อสํ ฆฏฺโฏ** แปลว่า ไม่พูดกระทบกระทั่งบุคคลอื่น. บทว่า **สมฺผํ** แปลว่า คำไร้ประโยชน์. บทว่า **คิรํ** แปลว่า ถ้อยคำ.

ราชเสวกพึงเลี้ยงดูมารดาบิดา พึงประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้เจริญที่สุดในตระกูล สมบูรณ์ด้วยหิริโอตตัปปะ ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงเป็นผู้ได้รับแนะนำดีแล้ว มีศิลปฝึกตนแล้ว เป็นผู้ทำประโยชน์ เป็นผู้คงที่ อ่อนโยน ไม่ประมาท สะอาดหมดจด เป็นคนขยัน ราชเสวกนั้น ควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงเป็นผู้มีความประพฤติอ่อนน้อม มีความเคารพยำเกรงในท่านผู้เจริญ เป็นผู้สงบเสงี่ยม มีการอยู่ร่วมเป็นสุข ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงเว้นให้ห่างไกล ซึ่งทูตที่ส่งมาเกี่ยวด้วยความลับ พึงดูแลแต่เจ้านายของตนไม่ควรพูด (เรื่องลับ) ในสำนักของพระราชาอื่น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วินีโต** ได้แก่ ผู้สมบูรณ์ด้วยมารยาท. บทว่า **สิปฺปวา** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยศิลปะที่จะพึงศึกษาในตระกูลของตน. บทว่า **ทนฺโต** ได้แก่ ผู้หมดพยศในทวารทั้ง ๖. บทว่า **กตฺโต** ได้แก่ ผู้มีตนถึงพร้อมแล้ว (ทั้งวิทยาและจริยาสมบัติ). บทว่า **นิยโต** ได้แก่

ผู้มีสภาวะไม่หวั่นไหวเหตุอาศัยยศเป็นต้น. บทว่า **มุทุ** ได้แก่ ผู้อ่อนโยน ไม่เย่อหยิ่ง. บทว่า **อปฺปมตฺโต** ได้แก่ ผู้เว้นแล้วจากความเลินเล่อในราชกิจที่ควรทำ. บทว่า **ทกฺโข** ได้แก่ เป็นผู้ฉลาดในตำแหน่งการบำรุง. บทว่า **นิวาตวุตฺติ** ได้แก่ มีความประพฤติอ่อนน้อม. บทว่า **สปฺปติสฺโส** ได้แก่ ผู้มีปกติอยู่ร่วมกันด้วยความเคารพ. บทว่า **สณฺหิตุ ปหิตํ** ความว่า ทูตที่พระราชาอื่นส่งไปยังราชสำนักด้วยอำนาจรักษาความลับ และกระทำความลับให้ปรากฏ. ราชเสวกเมื่อจะกล่าวทูลเช่นนั้น พึงกล่าวต่อพระพักตร์กับพระราชา. บทว่า **ภตฺตารญฺเญ วุทิกฺเขยฺย** ความว่า พึงดูแลเอาใจใส่แต่เฉพาะเจ้านายของตนเท่านั้น. บทว่า **น อญฺญสฺส จ ราชิโน** ความว่า ราชเสวกไม่พึงพูดในสำนักของพระราชาอื่น.

ราชเสวก พึงเข้าหาสมาคมสมณะและพราหมณ์
ผู้มีศีลเป็นพหูสูตโดยเคารพ ราชเสวกนั้นควรอยู่ใน
ราชสำนักได้ ราชเสวกเมื่อได้เข้าหาสมาคมกับสมณะ
และพราหมณ์ผู้มีศีลเป็นพหูสูตแล้ว พึงสมาทาน
รักษาอุโบสถศีลโดยเคารพ ราชเสวยพึงบำรุงเลี้ยง
สมณะและพราหมณ์ผู้มีศีลเป็นพหูสูต ด้วยข้าวและน้ำ
ราชเสวกนั้น ควรอยู่ในสำนักได้ ราชเสวก ผู้หวัง
ความเจริญแก่ตน พึงเข้าไปสมาคมคบหากับสมณะ
และพราหมณ์ผู้มีศีล เป็นพหูสูต มีปัญญา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สกฺกจฺจํ ปยิรูปาเสยฺย** ความว่า ราชเสวก พึงเข้าไปทาบ่อย ๆ ด้วยความเคารพ. บทว่า **อนุวาเสยฺย** ความว่า พึงเข้าจำอุโบสถประพฤติ. บทว่า ตปฺเปยฺย ความว่า พึงเลี้ยงดูด้วยการให้

จนพอแก่ความต้องการ. บทว่า **อาสชฺช** แปลว่า เข้าไปใกล้. บทว่า **ปณฺเฑ** ได้แก่ ผู้เป็นบัณฑิต. อีกอย่างหนึ่ง บาลีว่า **อาลชฺช ปณฺหํ** ดังนี้ก็มี. บทว่า **ปณฺหํ** ความว่า พึงถามถึงเหตุที่เป็นกุศลและอกุศล ที่บัณฑิตทั้งหลาย พึงกระทำด้วยปัญญา.

ราชเสวก ไม่พึงทำทาน ที่เคยพระราชทานในสมณะและพราหมณ์ให้เสื่อมไป อนึ่ง เห็นพวกวณิพกซึ่งมาในเวลาพระราชทานไม่ควรท่านอะไรเลย ราชเสวกพึงเป็นผู้มีปัญญา สมบูรณ์ด้วยความรู้ ฉลาดในวิธีจัดราชกิจ รู้จักกาล รู้จักสมัย ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงเป็นคนขยันหมั่นเพียร ไม่ประมาท มีปัญญาสอดส่องพิจารณาในการงานที่ตนพึงทำ จัดการงานให้สำเร็จด้วยดี ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทินฺนปุพฺพํ** ได้แก่ ทานวัตรที่ตกแต่งไว้โดยปกติ. บทว่า **สมณพฺราหฺมเณ** ได้แก่ สมณะหรือพราหมณ์. บทว่า วนิพฺพเก ราชเสวกเห็นพวกวณิพกมาในเวลาที่พระราชทาน ไม่พึงห้ามอะไรๆ เลย. บทว่า **ปณฺฑวา** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยปัญญาเครื่องพิจารณาสอดส่อง. บทว่า **พุทฺธิสมฺปนฺโน** ได้แก่ ผู้สมบูรณ์ด้วยความรู้ไม่บกพร่อง. บทว่า **วิธานวิธิโกวิโท** ได้แก่ ผู้ฉลาดในส่วนเครื่องจัดแจงทาส กรรมกรและบุรุษ เป็นต้น มีประการต่างๆ. บทว่า **กาลญฺญู** ความว่า ราชเสวกพึงรู้ว่า กาลนี้เป็นกาลควรเพื่อจะให้ทาน กาลนั้นเป็นกาลเพื่อจะรักษาศีล กาลนี้เป็นกาลเพื่อจะกระทำอุโบสถกรรม. บทว่า **สมยญฺญู** ความว่า ราชเสวก

พึงรู้ว่า สมัยนี้เป็นสมัยที่ควรไถ สมัยนี้เป็นสมัยที่ควรหว่าน สมัยนี้เป็นสมัยที่ควรค้าขาย สมัยนี้เป็นสมัยที่ควรบำรุง. บทว่า **กมฺมเชยฺเยสุ** ได้แก่ ในการงานที่ตนควรกระทำ.

อนึ่ง ราชเสวก พึงไปตรวจตราดูลานข้าวสาลี ปศุสัตว์และนาเสมอๆ พึงตวงข้าวเปลือกให้รู้ประมาณ แล้วให้เก็บไว้ในฉาง พึงนับบริวารชนในเรือนแล้ว ให้หุงต้มพอประมาณ ไม่ควรตั้งบุตรธิดา พี่น้อง หรือ วงศ์ญาติ ผู้ไม่ตั้งอยู่ในศีลให้เป็นใหญ่ เพราะคน เหล่านั้นเป็นคนพาล ไม่จัดว่าเป็นพี่น้องคนเหล่านั้น เป็นเหมือนคนที่ตายไปแล้ว แต่เมื่อเขาเหล่านั้น มา หาถึงสำนัก ก็ควรให้ผ้านุ่งผ้าห่ม และอาหารควรตั้ง พวกทาสหรือกรรมกร ผู้ตั้งมั่นอยู่ในศีล เป็นคนขยัน หมั่นเพียรให้เป็นใหญ่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปลุ เขตฺตํ** ได้แก่ ตระกูลปศุสัตว์และสถานที่หว่านข้าวกล้า. บทว่า **คนฺตฺวา** แปลว่า มีการไปเป็นปกติ. บทว่า **มิตํ** ความว่า ควรตวงให้รู้ว่าข้าวเปลือกมีประมาณเท่านี้ แล้วเก็บไว้ในยุ้งฉาง. บทว่า **ฆเร** ความว่า พึงนับบริวารชนในเรือนให้หุงต้มพอประมาณเหมือนกัน. บทว่า **สีเลสุ อสมาหิตํ** ความว่า บุตรหรือพี่น้องวงศ์ญาติผู้ไม่ตั้งอยู่ในศีลาจารวัตรควรตั้งไว้โดยฐานะที่ควรยกย่องให้ปกครองอะไรๆ. บทว่า **อนงฺควา หิ เต พาลา** ความว่า คำว่า **องค์** นี้ ชาวโลกกล่าวหมายถึงความเป็นญาติพี่น้องของมนุษย์ ญาติพี่น้อง แม้บางคน เหล่านั้น ที่กล่าวว่าองคาพยพ เพราะมีส่วนเสมอญาติ แต่ผู้ทุศีล ฉะนั้น จึงย่อมไม่เป็นเสมอญาติ

เพราะแต่งตั้งคนเช่นนั้น เหล่านั้นไว้ให้เป็นใหญ่ ก็เหมือนแต่งตั้งคนตายที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ฉะนั้น. เพราะพวกเหล่านั้นย่อมผลาญทรัพย์ให้พินาศ และผู้ผลาญทรัพย์หรือคนจนย่อมไม่ยังราชกิจให้สำเร็จบริบูรณ์ได้. บทว่า **อาสีนานํ** ความว่า แต่ว่า ครั้น เขามาถึงแล้ว ควรให้วัตถุสักว่าอาหารและเครื่องนุ่งห่ม เหมือนให้มีตกภัตเพื่อคนตายฉะนั้น. บทว่า **อุฏฺฐานสมฺปนฺเน** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความขยันหมั่นเพียร.

ราชเสวกพึงเป็นผู้มีศีล ไม่โลภมากพึงประพฤติตามเจ้านาย ประพฤติประโยชน์แก่เจ้านาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงเป็นผู้รู้จักพระราชอัธยาศัยและพึงปฏิบัติตามพระราชประสงค์ ไม่ควรประพฤติขัดต่อพระราช-ประสงค์ ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงก้มศีรษะลงชำระพระบาท ในเวลาผลัดพระภูษาทรง และในเวลาสรงสนาน แม้ถูกกริ้วก็ไม่ควรโกรธตอบ ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อโลโภ** แปลว่า ผู้ไม่โลภ. บทว่า **อนุวตฺโต จสฺส ราชิโน** ความว่า พึงเป็นผู้ประพฤติตามใจเจ้านาย. บทว่า **จิตฺตตฺโถ** ได้แก่ ตั้งอยู่ในจิต อธิบายว่า อยู่ในอำนาจแห่งจิตของเจ้านาย. บทว่า **อสํ กุสกวุตฺติสฺส** แปลว่า พึงประพฤติตามเจ้านายไม่เข้ากับคนผิด. บทว่า **อโธสิรํ** ความว่า ราชเสวก แม้เมื่อล้างพระบาท พึงก้มศีรษะลง พึงก้มหน้าลงล้าง ไม่พึงแลดูหน้าพระราชา.

บุรุษผู้หวังหาความเจริญ พึงกระทำอัญชลีใน
หม้อน้ำและพึงกระทำประทักษิณนกแอ่นลม อย่างไร
เขาจักไม่พึงนอบน้อม พระราชาผู้เป็นนักปราชญ์สูงสุด
พระราชทานสมบัติอันน่าใคร่ทุกอย่างเล่า เพราะพระ
ราชาพระราชทานที่นอน ผ้านุ่ง ผ้าห่ม ยวดยานที่
อยู่อาศัย บ้านเรือน ยังโภคสมบัติให้ตกทั่วถึง เหมือน
มหาเมฆยังน้ำฝนให้ตก เป็นประโยชน์แก่หมู่สัตว์ทั่ว
ไปฉะนั้น ดูก่อนเจ้าทั้งหลาย นี้ชื่อว่าราชวัสดี เป็น
อนุศาสน์สำหรับราชเสวก นรชนประพฤติตาม ย่อม
ยังพระราชาให้โปรดปราน และย่อมได้การบูชาใน
เจ้านายทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กุมฺภิมฺหิ อญฺชลึ กยิรา วายสํ วาปิ ปกฺขิณํ** ความว่า ก็บุรุษผู้หวังความเจริญ (แก่ตน) เห็นหม้อที่เต็มด้วยน้ำ พึงทำอัญชลีแก่หม้อน้ำนั้น แม้เพียงแก่นกแอ่นลมเขายังทำประทักษิณได้ เมื่อเขาทำอัญชลีแล้วทำประทักษิณแก่ชนเหล่าใด ชนเหล่านั้น ย่อมไม่สามารถจะให้อะไรได้. บทว่า **กิเมว** ความว่า พระราชาผู้เป็นนักปราชญ์ พระราชทานสมบัติที่น่าใคร่ทุกอย่าง เหตุไฉนจึงไม่นมัสการพระราชานั้นเล่า. พระราชาเท่านั้น ที่พึงนมัสการ และพึงให้โปรดปราน. บทว่า **ปชฺชุนฺโนริว** แปลว่า ดุจเมฆ. บทว่า **เอเสยฺยา ราชวสดี** ความว่า นี่แน่ะเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่าราชวสดีที่เรากล่าวแล้วนี้ เป็นอนุสาสนีสำหรับราชเสวกทั้งหลาย. บทว่า ยถา ความว่า ราชวสดีนี้อันนรชนประพฤติตามอยู่ ย่อมเป็นเหตุให้พระราชาทรงโปรดปราน และย่อมได้รับการบูชาจากสำนักพระราชาทั้งหลายแล.

พระวิธุรบัณฑิตผู้มีธุรกิจหาผู้อื่นเสมอเหมือนมิได้ ได้แสดงราชวสดี-ธรรมสอนบุตรภรรยาญาติและมิตรด้วยพุทธลีลา จบลงด้วยประการฉะนี้แล.

จบราชสวดีกัณฑ์

เมื่อพระมหาสัตว์พร่ำสอนบุตรภรรยาญาติและมิตรเป็นต้น อย่างนี้นั่นแลจบลง ก็เป็นวันที่ ๓. พระมหาสัตว์นั้น ครั้นทราบว่าครบกำหนดวันแล้ว อาบน้ำแต่เช้าตรู่ บริโภคโภชนาหารที่รสเลิศต่าง ๆ คิดว่า เราพร้อมด้วยมาณพจักทูลลาพระราชาไป ดังนี้แล้วแวดล้อมด้วยหมู่ญาติไปสู่พระราชนิเวศน์ ถวายบังคมแล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้กราบทูลถ้อยคำอันสมควรที่ตนจะพึงกราบทูล.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสพระคาถาว่า

วิธุรบัณฑิตผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณา ครั้นพร่ำ
สอนหมู่ญาติอย่างนี้แล้ว หมู่ญาติมิตรพากันห้อมล้อม
เข้าไปเฝ้าพระราชา ถวายบังคมพระยุคลบาทด้วยเศียร
เกล้า และทำประทักษิณท้าวเธอ แล้วประคองอัญชลี
กราบบังคมทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงปราบศัตรู
มาณพนี้ปรารถนาจะทำตามความประสงค์จึงจะนำข้า-
พระองค์ไป ข้าพระองค์จะกราบทูลประโยชน์แห่งญาติ
ทั้งหลาย ขอเชิญพระองค์ทรงสดับประโยชน์นั้น ขอ
พระองค์ ได้ทรงพระกรุณาเอาพระทัยใส่ดูแลบุตร
ภรรยาของข้าพระองค์ทั้งทรัพย์อื่น ๆ ที่อยู่ในเรือน
โดยที่หมู่ญาติของข้าพระองค์ จะไม่เสื่อมในภายหลัง
ในเมื่อข้าพระองค์ถวายบังคมลาไปแล้ว ความพลั้ง
พลาดของข้าพระองค์นี้ เหมือนบุคคลพลาดล้มบน

แผ่นดิน ย่อมกลับตั้งอยู่บนแผ่นดินนั้นเอง ฉะนั้น
ข้าพระองค์ย่อมเห็นโทษนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุหเทหิ** ได้แก่ อันญาติและมิตรเป็นต้นผู้มีใจดี. บทว่า **ยญฺจมญฺญ** ความว่า ขอพระองค์เท่านั้น จงดูแลทรัพย์สมบัติอย่างอื่นทั้งหมดนั้น อันจะนับจะประมาณมิได้ ที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทและพระราชาเหล่าอื่น พระราชทานไว้สำหรับเรือนของข้าพระองค์. บทว่า **เปจฺจ** แปลว่า ในภายหลัง. บทว่า **ขลติ** แปลว่า ย่อมพลาดล้ม. บทว่า **เอเวตํ** ตัดบทเป็น **เอวํ เตตํ** เพราะความพลั้งพลาดในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ข้าพระองค์ขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ในพระองค์ตามเดิม เหมือนบุคคลพลาดล้มบนแผ่นดิน ย่อมตั้งขึ้นบนแผ่นดินนั้นนั่นแหละ. บทว่า **เอตํ ปสฺสามิ** ความว่า เมื่อข้าพระองค์ ถูกมาณพถามว่า พระราชาเป็นอะไรแก่ท่านหรือ จึงไม่มองพระองค์ ปรารถนาแต่ความสัตย์จริงกล่าวว่า ข้าพระองค์เป็นทาส นี้เป็นโทษของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เห็นแต่โทษนี้แต่โทษของข้าพระองค์อย่างอื่นไม่มี ขอพระองค์จงอดโทษนั้น แก่ข้าพระองค์เถิด ขออย่าได้การทำโทษนั้นไว้ในพระหฤทัย จับผิดในบุตรและภริยาของข้าพระองค์ในภายหลัง.

พระราชาครั้นทรงสดับดังนั้นแล้ว เมื่อจะทรงแสดงว่า ดูก่อนบัณฑิต การไปของท่านไม่ถูกใจเราเลย เราจักทำอุบายเรียกมาณพสั่งบังคับให้เอาไปฆ่าแล้วปิดเนื้อความเสียมิให้ใครได้รู้ ข้อนั้นแหละจะชอบใจเรา ดังนี้ จึงได้ตรัสคาถาว่า.

ท่านไม่อาจจะไปนั่นแล เป็นความพอใจของเรา
เราจะสั่งให้ฆ่าตัดออกเป็นท่อน ๆ แล้วหมกไว้ให้มิดชิดในเมืองนี้ ท่านอยู่ในที่นี้แหละ การทำดังนี้เราชอบ

ใจ ดูก่อนบัณฑิตผู้มีปัญญาอันสูงสุด กว้างขวางดุจ
แผ่นดิน ท่านอย่าไปเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ฆตฺวา** ความว่า เราจะโบยท่านให้ตายแล้วปกปิดไว้ในกรุงราชคฤห์นี้เอง.

พระมหาสัตว์ ได้สดับดังนั้น จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระราชอัธยาศัยเห็นปานนี้ มิบังควรแก่พระองค์เลย ดังนี้แล้ว กล่าวคาถาว่า.

ขอใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท อย่าทรงตั้งพระ-
ราชหฤทัยไว้ในอธรรมเลย ขอจงทรงประกอบพระองค์
ไว้ในอรรถและในธรรมเถิด กรรมอันเป็นอกุศลไม่
ประเสริฐ บัณฑิตติเตียนว่า ผู้ทำกรรมอันเป็นอกุศล
พึงเข้าถึงนรกในภายหลัง นี้มิใช่ธรรมเลย ไม่เข้าถึง
กิจที่ควรทำ ข้าแต่พระจอมประชาชน ธรรมดาว่านาย
ผู้เป็นใหญ่ของทาส จะทุบตีก็ได้ จะเผาก็ได้ จะฆ่า
เสียก็ได้ ข้าพระองค์ไม่มีความโกรธเลย และข้าพระ-
องค์ขอกราบทูลลาไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มา เหว ธมฺเมสุ** ความว่า ขอใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท อย่าทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้ในอธรรมคือในอนัตถะได้แก่ในความชั่วของพระองค์เลย. บทว่า **ปจฺฉา** ความว่า ความไม่แก่และไม่ตาย ย่อมไม่มีเพราะการทำกรรมใด โดยที่แท้ บุคคลผู้การทำกรรมนั้น ย่อมเข้าถึงนรกในภายหลังทีเดียว. บทว่า **ธิรตฺถุ กมฺมํ** ความว่า กรรมนั้น น่าติเตียน คือเป็นกรรมที่บัณฑิตในปางก่อนติเตียนแล้ว. บทว่า **เนเวส** ความว่า นี้มิใช่เป็นสภาวะธรรมของโปราณกบัณฑิต. บทว่า **อยิโร** แปลว่า นาย. บทว่า **ฆาเตตุ** ความว่า ธรรมดาว่า นายผู้เป็นใหญ่แห่งทาส เพื่อจะทำ

การฆ่าเป็นต้นนั้นย่อมไม่ได้ เพื่อจะทำกรรมทั้งหมดนั้นได้ ดูก่อนมาณพ ความโกรธของเราแม้มีประมาณน้อย ย่อมไม่มี นับตั้งแต่เวลาพระราชทานข้าพระองค์ให้แก่มาณพนี้ ควรที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จะทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้ให้เที่ยงตรง ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งนรชน ข้าพระองค์ขอลาไป.

พระมหาสัตว์ ครั้นกราบทูลอย่างนั้นแล้วจึงถวายบังคมลาพระราชาไป สั่งสอนพระสนมกำนัลใน และราชบริษัท เมื่อชนเหล่านั้น แม้อดกลั้นความโศกไว้ตามปกติไม่ได้ ร้องไห้คร่ำครวญอย่างใหญ่หลวง ได้ออกจากพระราชนิเวศน์ไป. ชนชาวพระนครทั้งสิ้นพูดกันเซ็งแซ่ว่า ข่าวว่า วิธุรบัณฑิต จะไปกับมาณพ พวกเราจงมาไปเยี่ยมท่านเถิด ดังนี้แล้ว จึงไปประชุมกันเยี่ยมพระมหาสัตว์ที่หน้าพระลานหลวง. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ ได้สั่งสอนชาวพระนครเหล่านั้นว่า พวกท่านอย่าคิดวิตกไปเลย สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สรีระไม่ยั่งยืน สมมติธรรมอันได้นามว่า ยศ ย่อมมีความวิบัติเป็นที่สุด อนึ่งท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้ไม่ประมาทในบุญกุศลมีทานเป็นต้น ดังนี้แล้ว ได้บ่ายหน้ากลับสู่เรือนของตน. ขณะนั้น ธรรมปาลกุมารพาหมู่น้องชายน้องหญิงออกไป ด้วยหวังว่า จะทำการต้อนรับบิดา ได้พร้อมกันคอยบิดาอยู่ที่ประตูบ้าน. พระมหาสัตว์เห็นธรรมปาลกุมารนั้นแล้วไม่อาจกลั้นความโศกไว้ได้ สวมกอดธรรมปาลกุมารเข้าไว้กันทรวงแล้วอุ้มไปสู่เรือน.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสพระคาถาว่า

พระมหาสัตว์นั้น มีเนตรทั้งสองนองด้วยน้ำตา
กำจัดความกระวนกระวายในหทัยแล้ว สวมกอดบุตร
คนโตแล้วเข้าไปยังเรือนหลังใหญ่.

ก็พระมหาสัตว์นั้น มีบุตรพันหนึ่ง มีธิดาพันหนึ่ง ภริยาพันหนึ่ง นางวรรณทาสีเจ็ดร้อย และทั้งทาสกรรมกรญาติและมิตรที่เหลือ บรรดามีอยู่

ในเรือนของท่าน ต่างก็พากันร้องไห้ ล้มฟุบลงทับกันไปประดุจป่าไม้รัง ถูกลมยุคันต์พัดให้หักทับล้มลงไปฉะนั้น

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

บุตรพันหนึ่ง ธิดาพันหนึ่ง ภริยาพันหนึ่ง และ
ทาสเจ็ดร้อย ในนิเวศน์ของวิธุรบัณฑิต ต่างประคอง
แขนทั้งสองร้องไห้คร่ำครวญ กลิ้งเกลือกกลับทับกันไป
เหมือนป่าไม้รังถูกลมพัดล้มระเนระนาดทับกันไป
ฉะนั้น พระสนมกำนัลใน พระราชกุมาร พวกพ่อค้า
ชาวนา และพราหมณ์ทั้งหลาย ต่างก็มาประคองแขน
ร้องไห้คร่ำครวญอยู่ในนิเวศน์ของวิธุรบัณฑิต พวกกอง
ช้าง กองม้า กองรถ กองเดินเท้า ชาวชนบทและ
ชาวนิคม ต่างมาประชุมประคองแขนร้องไห้คร่ำครวญ
อยู่ในนิเวศน์ของวิธุรบัณฑิต ภริยาพันหนึ่ง และทาสี
เจ็ดร้อยต่างพากันประคองแขนร้องไห้คร่ำครวญว่า
เพราะเหตุไร ท่านจึงจะละดิฉันทั้งหลายไปเสีย พระ-
สนมกำนัล พระราชกุมาร พ่อค้า ชาวนา และ
พราหมณ์ทั้งหลาย พวกกองช้าง กองม้า กองรถ
กองเดินเท้า ชาวชนบท และชาวนิคม ต่างมาประชุม
ประคองแขนร้องไห้คร่ำครวญว่า เพราะเหตุไร ท่าน
จึงจักละข้าพเจ้าทั้งหลายไปเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เสนฺติ** ความว่า บุตรพันหนึ่ง ธิดาพันหนึ่ง ภริยาพันหนึ่ง และนางวรรณทาสีเจ็ดร้อย บรรดามีอยู่ในเรือนของวิธุรบัณฑิต ต่างกอดแขนทั้งสองข้างร้องไห้คร่ำครวญ กลิ้งเกลือกล้มระเน

ระนาดทับกันไป ดังป่าไม้รังใหญ่ที่ถูกลมพัดหักทับทอดพื้นแผ่นดินใหญ่ฉะนั้น. บทว่า **ภริยานํ** ได้แก่ หญิงคือภริยาพันหนึ่ง. บทว่า **กสฺมา โน** ความว่า พากันคร่ำครวญว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงจักละพวกเราไป.

พระมหาสัตว์ ปลอบโยนมหาชนทั้งหมดนั้นให้สร่างโศก ทำกิจที่ยังเหลือให้เสร็จ สั่งสอนอันโตชนและพาหิรชน บอกเรื่องที่ควรจะบอกทุกอย่างแก่บุตรและภริยาเสร็จแล้ว ไปสู่สำนักของปุณณกยักษ์ บอกกิจของตนที่ทำเสร็จแล้วแก่ปุณณกยักษ์นั้น

พระศาสดา เมื่อจะประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

พระมหาสัตว์ กระทำกิจทั้งหลายในเรือนสั่งสอน
คนของตน คือมิตร สหาย คนใช้ บุตร ธิดา ภริยา
และพวกพ้อง จัดการงาน บอกมอบทรัพย์ในเรือน
ขุมทรัพย์และการส่งหนี้เสร็จแล้ว ได้กล่าวกะปุณณก-
ยักษ์ว่า ท่านได้พักอยู่ในเรือนของข้าพเจ้า ๓ วันแล้ว
กิจที่จะพึงทำในเรือนของข้าพเจ้าทำเสร็จแล้ว อนึ่ง
บุตรและภริยาข้าพเจ้าได้สั่งสอนแล้ว ข้าพเจ้าย่อมทำ
กิจตามอัธยาศัยของท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กมฺมนฺตฺ สํ วิเธตฺวาน** ความว่า จัดกิจที่ควรทำในเรือนว่า ควรทำอย่างนี้และอย่างนี้. บทว่า **นิธึ** ได้แก่ ทรัพย์ที่ฝังไว้ในที่นั้น ๆ. บทว่า **อิณทานํ** ได้แก่ ทรัพย์ที่ประกอบไว้ด้วยอำนาจหนี้. บทว่า **ยถามตึ เต** ความว่า บัดนี้ท่านจงกระทำตามอัธยาศัยของท่าน.

ลำดับนั้น ปุณณกยักษ์กล่าวกะพระมหาสัตว์ว่า

ดูก่อนมหาอำมาตย์ผู้สำเร็จราชกิจทั้งปวง ถ้าว่า
ท่านสั่งสอนบุตรภริยาและคนอาศัยแล้ว เชิญท่านมา

รีบไปในบัดนี้ เพราะในทางข้างหน้ายังไกลนัก ท่าน
อย่ากลัวเลย จงจับหางม้าอาชาไนย การเห็นชีวโลก
ของท่านนี้ เป็นการเห็นครั้งสุดท้าย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กตฺเต** ความว่า ปุณณกยักษ์ถึงโสมนัสเรียกมหาสัตว์ว่า **กตฺเต.** บทว่า **อทฺธาปิ** ความว่า แม้เพียงหนทางที่จะพึงไปก็ยังไกลนัก. บทว่า **อสมฺภีโตว** แปลว่า เป็นทางปลอดภัย. ปุณณกยักษ์นั้น ไม่หยั่งลงสู่ภายใต้ปราสาท ประสงค์จะหลีกไปจากนั้น จึงได้กล่าวอย่างนั้น.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์กล่าวกะปุณณกยักษ์นั้นว่า

ข้าพเจ้าจักสะดุ้งกลัวทำไปทำไม ข้าพเจ้าไม่มีกรรม
ชั่วทางกาย ทางวาจาและทางใจ อันเป็นเหตุให้ไปสู่
ทุคติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โสหํ กิสฺสานุภายิสฺสํ** ความว่า พระมหาสัตว์ ถูกปุณณกยักษ์กล่าวว่า อย่ากลัวเลย ท่านจงถือเอาเถิดดังนี้ จึงได้กล่าวอย่างนั้น.

พระมหาสัตว์บันลือสีหนาทด้วยประการอย่างนี้ จะได้สะดุ้งกลัวหามิได้ เป็นผู้หมดภัยองอาจดังพระยาไกรสรราชสีห์ ทำอธิษฐานบารมีให้เป็นปุเรจาริกว่าผ้าสาฎกของอาตมาผืนนี้ จงอย่าหลุดลุ่ยออกจากร่างกายของอาตมา แล้วนุ่งผ้าให้แน่นจับหางม้าด้วยมือทั้งสองกระหวัดหางม้าไว้ให้มั่น เอาเท้าทั้งสองเกี่ยวขาม้าไว้ให้แน่นกล่าวว่า ดูก่อนมาณพ ข้าพเจ้าจับทางม้าแล้ว ท่านจงไปตามความชอบใจเถิด ขณะนั้นปุณณกยักษ์ได้ให้สัญญาแก่ม้ามโนมัยสินธพ ส่วนม้ามโนมัยสินธพนั้น ได้พาวิธุรบัณฑิตเหาะไปในอากาศ.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงได้ตรัสพระคาถาว่า

พระยาม้านั้น นำวิธุรบัณฑิตเหาะไปในอากาศ
กลางหาว ไม่กระทบที่กิ่งไม้หรือภูเขา วิ่งเข้าไปสู่
กาฬาคิรีบรรพตโดยฉับพลัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สาขาสุ เสเลสุ อสชฺชมาโน** ความว่า ได้ยินว่า ปุณณกยักษ์คิดว่า เรามาไกลแล้ว เราควรจะทุบวิธุรบัณฑิตนี้ให้ตายที่ต้นไม้และภูเขาในหิมวันตประเทศ ถือเอาแต่เนื้อหทัย ทิ้งทรากศพเสียในซอกแห่งภูเขา แล้วไปสู่นาคพิภพ ถวายเนื้อหทัยนั้นแก่พระนางวิมลาเทวีในนาคพิภพ แล้วจักรับเอานางอิรันทตีกลับมา.

ปุณณกยักษ์นั้น ทุบพระมหาสัตว์ที่ต้นไม้และภูเขา ขับม้าไปในระหว่างทางแห่งต้นไม้และภูเขานั้นแล ด้วยอานุภาพแห่งพระมหาสัตว์ ต้นไม้ก็ดี ภูเขาก็ดี ได้แหวกช่องหลีกออกห่างจากสรีระของพระมหาสัตว์ข้างละศอก ปุณณกยักษ์เหลียวกลับหลังมองดูหน้าพระมหาสัตว์ เพื่ออยากทราบว่าตายแล้วหรือยัง เห็นหน้าพระมหาสัตว์ผ่องใสดุจแว่นทอง รู้ว่าแม้ทำเพียงนี้เธอก็ยังไม่ตาย จึงทุบตีพระมหาสัตว์ที่ต้นไม้และภูเขา ๓ ครั้ง ขับม้าไปในระหว่างแห่งต้นไม้และภูเขาในหิมวันตประเทศนั้นอีก ต้นไม้ก็ดี ภูเขาก็ดี ย่อมแหวกช่องหลีกออกให้ห่างไกลเช่นกับหนก่อนนั่น และพระมหาสัตว์ได้รับความลำบากกายเป็นอย่างยิ่ง ปุณณกยักษ์ดำริว่า เราจักทำเธอให้เป็นจุณวิจุณไปที่กองลมในบัดนี้ แล้วขับม้าไปในกองลม เหลียวกลับดูด้วยคิดว่า เธอตายแล้วหรือยังไม่ตาย เห็นหน้าพระมหาสัตว์เบิกบานดังดอกปทุมที่แย้มบานก็โกรธเหลือกำลัง ควบม้าไปสู่กองลมแล่นกลับไปกลับมาสิ้น ๗ ครั้ง. ด้วยอานุภาพแห่งพระโพธิ-สัตว์ กองลมได้แยกออกเป็น ๒ ภาคให้ช่องแก่พระมหาสัตว์. ลำดับนั้น ปุณณกยักษ์ขับม้าไปให้กระทบสมแม้ที่ลมเวรัมภะ. แม้อันว่าลมเวรัมภะก็มี

เสียงดังครืน ดุจเสียงฟ้าฟาดตั้งแสนครั้ง ได้แยกช่องให้แก่พระโพธิสัตว์ ฝ่ายปุณณกยักษ์เมื่อเห็นว่าพระโพธิสัตว์ไม่เป็นอันตรายด้วยลมเวรัมภะนั้น ได้ขับม้าไปสู่กาฬาคิรีบรรพต. เพราะเหตุนั้น พระศาสดาจึงตรัสพระคาถาว่า

พระยาม้านั้น นำวิธุรบัณฑิตเหาะไปในอากาศ
กลางหาว ไม่กระทบที่กิ่งไม้หรือภูเขา วิ่งเข้าไปสู่
กาฬาคิรีบรรพตโดยฉับพลัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสชฺชมาโน** ความว่า ไม่ติดขัด ไม่กระทบกระทั่ง นำวิธุรบัณฑิตเข้าไปสู่ยอดแห่งกาฬาคิรีบรรพต.

ในเวลาที่ปุณณกยักษ์พาพระมหาสัตว์ไปอย่างนั้น ปิยชนทั้งหลายมีบุตรและภรรยาเป็นต้นของวิธุรบัณฑิต ไปสู่ที่พักแห่งปุณณกยักษ์ ไม่เห็นพระมหาสัตว์จึงล้มลงกลิ้งเกลือกไปมาดุจมีเท้าขาดไป ต่างคนต่างพากันร้องไห้ร่ำไรด้วยเสียงอันดัง

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

ภรรยาพันหนึ่ง และทาสีเจ็ดร้อย ประคองแขน
ร้องไห้คร่ำครวญว่า ยักษ์แปลงเพศเป็นพราหมณ์มา
พาเอาวิธุรบัณฑิตไป พระสนมกำนัลใน พระราช-
กุมาร พ่อค้า ชาวนา และพราหมณ์ กองช้าง กอง
ม้า กองรถ กองเดินเท้า ชาวชนบท และชาวนิคม
ต่างมาประชุมพร้อมกัน ประคองแขนทั้งสองร้องไห้
คร่ำครวญว่า ยักษ์แปลงเพศเป็นพราหมณ์มาพาเอา
วิธุรบัณฑิตไป ภรรยาพันหนึ่งและทาสีเจ็ดร้อย ต่าง
ประคองแขนร้องไห้คร่ำครวญว่า วิธุรบัณฑิตนั้น ไป
แล้ว ณ ที่ไหน พระสนมกำนัลใน พระราชกุมาร

พ่อค้า ชาวนาและพราหมณ์ กองช้าง กองม้า กอง
รถ กองเดินเท้า ชาวชนบท และชาวนิคม ต่างมา
ประชุมพร้อมกัน ประคองแขนร้องไห้คร่ำครวญว่า
วิธุรบัณฑิตไปแล้ว ณ ที่ไหน.

ชนเหล่านั้นทั้งหมด เห็นและได้ทราบว่าปุณณกยักษ์พาพระมหาสัตว์ไปทางอากาศพากันคร่ำครวญแล้วแม้อย่างนี้ พากันคร่ำครวญพร้อมด้วยชนพระนครทั้งสิ้น ได้พากันไปยังพระราชวัง. พระราชาทรงสดับเสียงคร่ำครวญอันดัง ทรงเปิดสีหบัญชรทอดพระเนตรดู จึงตรัสถามว่า พวกเจ้าร้องไห้พิไรร่ำรำพัน เพราะเหตุไร. ลำดับนั้น ชนชาวพระนครเหล่านั้นทูลบอกเนื้อความนั้นแด่ท้าวเธอว่า ข้าแต่สมมติเทพ นัยว่ามาณพนั้นไม่ใช่พราหมณ์ เป็นยักษ์จำแลงเพศเป็นพราหมณ์มาเอาวิธุรบัณฑิตไป ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายพลัดพรากจากวิธุรบัณฑิตนั้นเสียแล้วชีวิตเห็นจะหาไม่ ถ้าวิธุรบัณฑิตจักไม่กลับมาในวันที่ ๗ แต่วันนี้ไปไซร้ พวกข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวง จักขนเอาฟืนมาด้วยเกวียน ๑๐๐ เล่ม ๑,๐๐๐ เล่ม ก่อไฟให้เป็นเปลวลุกรุ่งโรจน์ แล้วเข้าไปสู่กองไฟ ดังนี้แล้ว ทูลด้วยคาถานี้ว่า

ถ้าวิธุรบัณฑิตนั้น จักไม่มาโดย ๗ วัน ข้าพระ
พุทธเจ้าจักพากันเข้าไปสู่กองไฟ ข้าพระพุทธเจ้าทั้ง
หลาย ไม่มีความต้องการด้วยชีวิต.

แม้ในกาลเป็นที่ปรินิพพานแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย ไม่มีใครพูดว่าพวกเราจะเข้ากองไฟตายเช่นนี้ หาได้มีเหมือนครั้งเสวยพระชาติเป็นวิธุรบัณฑิตไม่ เหตุนั้น ผู้มีปัญญาจึงเข้าใจว่า ในพระนครพระมหาสัตว์ครอบครองด้วยแล้วแล. พระราชาทรงสดับถ้อยคำของชนเหล่า

นั้นแล้ว จึงมีพระราชดำริว่า พวกเจ้าอย่าพากันวิตก อย่าเศร้าโศกร่ำไรไปนักเลย วิธุรบัณฑิตเป็นผู้แสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุดจะเล้าโลมมาณพด้วยธรรมกถา ให้หมอบลงแทบบาทของตนไม่กี่วันก็จักมาเช็ดหน้าของพวกเราที่เต็มไปด้วยน้ำตาให้เบิกบาน พวกเจ้าอย่าละห้อยสร้อยเศร้าไปเลย ดังนี้แล้วตรัสพระคาถาว่า

วิธุรบัณฑิตเป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลมสามารถแสดง
ประโยชน์และมิใช่ประโยชน์แจ้งชัด มีปัญญาเครื่อง
พิจารณา คงจะเปลื้องตนได้โดยพลัน ท่านทั้งหลาย
อย่ากลัวไปเลย วิธุรบัณฑิตปลดเปลื้องตนแล้วก็จักรีบ
กลับมา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิยตฺโต** ความว่า ประกอบด้วยความเป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลมคือด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา. บทว่า **วิภาวี** ความว่า เป็นผู้สามารถแสดงถึงประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ เหตุและมิใช่เหตุให้แจ่มชัด. บทว่า **วิจกฺขโณ** ความว่า ประกอบด้วยปัญญาอันเป็นเครื่องรู้แจ้งถึงเหตุที่เกิดขึ้นตามฐานะในขณะนั้นนั่นเอง. บทว่า **มา ภายิตฺถ** ความว่า ท่านสั่งสอนว่า พวกท่านอย่ากลัวเลย วิธุรบัณฑิตปลดเปลื้องตนให้พ้นแล้วจักกลับมาโดยเร็วพลัน.

ฝ่ายชาวพระนครกลับได้ความอุ่นใจว่า วิธุรบัณฑิตจักทูลบอกกับพระราชาแล้วจึงไปด้วยประการฉะนี้แล

จบกัณฑ์ว่าด้วยการปลดเปลื้องโทษ

ฝ่ายปุณณกยักษ์พักพระมหาสัตว์ไว้บนยอดกาฬาคิรีบรรพตแล้ว จึงคิดว่า เมื่อวิธุรบัณฑิตนี้ยังมีชีวิตอยู่ ชื่อว่าความเจริญย่อมไม่มีแก่เรา จำเรา

ต้องฆ่าวิธุรบัณฑิตนี้ให้ตายเสีย ถือเอาเนื้อหทัยไปถวายพระนางวิมลาที่นาคพิภพจักรับนางอิรันทตีไปสู่เทวโลก.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นได้ตรัสพระคาถาว่า

ปุณณกยักษีนั้น ไปยืนคิดอยู่บนยอดกาฬาคีรีบรรพต ความคิดย่อมเป็นความคิดสูง ๆ ต่ำ ๆ ประโยชน์อะไร ๆ ด้วยความเป็นอยู่ของวิธุรบัณฑิตนี้ หามีแก่เราไม่ เราจักฆ่าวิธุรบัณฑิตนี้เสียแล้วนำเอาแต่ดวงใจไปเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โส** ได้แก่ ปุณณกยักษ์นั้น. บทว่า **ตตฺถ คนฺตฺวาน** ความว่า ไปยืนอยู่ที่บนยอดกาฬาคีรีบรรพตนั้น. บทว่า เจตนกา ความว่า ความคิดที่เกิดขึ้นทุกขณะจิต ย่อมเป็นความคิดสูงบ้างต่ำบ้าง แต่ว่า ความคิดเป็นเหตุให้ชีวิตแก่พระมหาสัตว์เป็นฐานะอันจะพึงเกิดขึ้นบ้างมิได้มีเลย ได้ทำตามความตกลงใจว่า เรามิต้องการด้วยความเป็นอยู่ของวิธุรบัณฑิตนี้แม้แต่น้อยหนึ่งเลย เราจักฆ่าวิธุรบัณฑิตนี้ นำเอาไปแต่ดวงหทัยของเธอนี้เท่านั้น.

ลำดับนั้นปุณณกยักษ์คิดว่า ถ้าอย่างไรเราไม่พึงฆ่าวิธุรบัณฑิตนี้ให้ตายด้วยมือของตน จะให้ถึงซึ่งความสิ้นชีวิต ด้วยการแสดงรูปอันน่าสะพึงกลัวแล้วจึงแปลงกายเป็นยักษ์น่าสะพึงกลัวมาขู่พระมหาสัตว์ ผลักพระมหาสัตว์นั้นให้ล้มลง จับเท้าทั้งสองใส่เข้าในระหว่างแห่งฟัน ทำอาการเหมือนประสงค์จะเคี้ยวกิน ถึงทำอาการอย่างนั้น ความสะดุ้งกลัวแม้เพียงเป็นเครื่องทำให้ขนลุกก็มิได้มีแก่พระมหาสัตว์ ลำดับนั้น ปุณณกยักษ์จำแลงเพศเป็นพระยาไกรสรราชสีห์เป็นช้างตกมันตัวใหญ่บ้าง วิ่งมาทำดังจะทิ่มแทงด้วยเขี้ยวและงา เมื่อพระมหาสัตว์ไม่สะดุ้งกลัวแม้ด้วยอาการอย่างนั้น จึงนฤมิตเพศเป็นงูใหญ่ประ-

มาณเท่าเรือโกลนลำหนึ่ง เลื้อยมาพันสรีระร่างกายของพระมหาสัตว์กระหวัดรัดให้รอบแล้วแผ่พังพานไว้บนศีรษะ แม้เหตุทำให้กลัวเพียงความแสยงขนก็มิได้มีแก่พระมหาสัตว์ ลำดับนั้นปุณณกยักษ์จึงพักพระมหาสัตว์ไว้บนยอดบรรพตบันดาลให้พายุใหญ่พัดมา ด้วยหมายว่าจักทำให้มหาสัตว์ตกลงเป็นจุณวิจุณไป พายุใหญ่นั้นมิอาจพัดแม้สักว่าปลายเส้นผมให้ไหวได้ ลำดับนั้น ปุณณกยักษ์จึงพักพระมหาสัตว์ไว้บนยอดบรรพตนั่นแหละ. เขย่าบรรพตให้ไหวไปมา ดุจช้างเขย่าต้นเป้งฉะนั้น ถึงอย่างนั้น ก็ไม่อาจทำพระมหาสัตว์ให้เคลื่อนจากที่ยืนแม้ประมาณเท่าเส้นผมได้ ขณะนั้นจึงชำแรกเข้าไปภายในแห่งบรรพตร้องขึ้นด้วยเสียงอันดังทำแผ่นดินและนภากาศให้มีเสียงกึกก้องสนั่นหวั่นไหวเป็นอันเดียวกัน ด้วยหมายใจว่าจักชำแหละหทัยของพระมหาสัตว์ให้ตายด้วยความสะดุ้งหวาดเสียวแต่เสียง ถึงทำอาการอย่างนั้น เหตุทำให้กลัวแม้เพียงแต่ความแสยงขนก็มิได้มีแก่พระมหาสัตว์ แท้จริงพระมหาสัตว์ย่อมทราบว่าที่แปลงเพศเป็นยักษ์เป็นราชสีห์เป็นช้าง และเป็นพระยานาคมาก็ดี ทำให้ลมพัดและเขย่าบรรพตก็ดี ชำแรกเข้าไปยังภายในบรรพตแล้วเปล่งสีหนาทก็ดี คือมาณพนั้นเองหาเป็นคนอื่นไม่ ลำดับนั้นปุณณกยักษ์คิดว่า เราไม่สามารถให้วิธุรบัณฑิตนี้ตายด้วยความพยายามภายนอกได้ อย่าเลยเราจะให้เธอตายด้วยมือของเรานี่แหละ คิดดังนี้แล้วจึงพักพระมหาสัตว์ไว้บนยอดบรรพตลงไปสู่เชิงบรรพต ชำแรกขึ้นไปโดยภายในแห่งบรรพต ดังบุคคลร้อยด้ายแดงเข้าไปในดวงแก้ว-มณี ร้องตวาดด้วยเสียงอันดัง จับพระมหาสัตว์เข้าให้มั่นกวัดแกว่งให้ศีรษะลงเบื้องต่ำ แล้วขว้างไปในอากาศซึ่งไม่มีที่ยึดเหนี่ยว.

เพราะเหตุนั้น พระศาสดาจึงตรัสพระคาถาว่า

ปุณณกยักษ์นั้นมีจิตคิดประทุษร้ายลงจากยอดเขา
วางพระมหาสัตว์ไว้ในระหว่างภูเขา ชำแรกเข้าไป

ภายในภูเขานั้น จับพระมหาสัตว์เอาศีรษะลงเบื้องต่ำ
ขว้างลงไปที่พื้นดิน ไม่มีอะไรกีดกั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คนฺตฺวา** ความว่า ปุณณกยักษ์ลงจากยอดบรรพตไปสู่เชิงบรรพต แล้วพักวิธุรบัณฑิตไว้ที่ระหว่างแห่งบรรพต ชำแรกไปในภายใต้แห่งที่ ๆ พระมหาสัตว์ผู้ยืนอยู่บนยอดแห่งบรรพต จับพระมหาสัตว์ขว้างลงไปที่พื้นแผ่นดินที่ไม่มีอะไรกีดขวาง. บทว่า **ธารยิ** ความว่า ครั้งแรกให้พระมหาสัตว์นั้นยืนอยู่บนยอดบรรพตนั่นเอง.

ก็ปุณณกยักษ์ ยืนอยู่บนยอดบรรพตนั่นเองขว้างพระมหาสัตว์ลงไปที่พื้นแผ่นดิน ครั้งแรกพระมหาสัตว์ตกลงไกลประมาณ ๑๕ โยชน์ แล้วยื่นมือออกไปจับเท้าทั้ง ๒ ของพระมหาสัตว์ ยกขึ้นให้มีศีรษะลงเบื้องต่ำ มองดูหน้าทราบว่ายังไม่ตายจึงขว้างพระมหาสัตว์ไปอีก แม้ครั้งที่ ๒ พระมหาสัตว์ตกไปไกลประมาณ ๓๐ โยชน์ แล้วยื่นมือออกไปจับพระมหาสัตว์ยกขึ้นโดยทำนองนั้นเหมือนกัน แลดูหน้าเห็นว่ายังมีชีวิตอยู่. จึงคิดว่าคราวนี้เธอตกไปแม้ไกลได้ประมาณ ๖๐ โยชน์จักไม่ตายไซร้ เราจักจับเท้าของเธอฟาดลงบนยอดบรรพตนี้ให้ตาย ลำดับนั้นปุณณกยักษ์ได้ขว้างพระมหาสัตว์เป็นครั้งที่ ๓ ในเวลาที่พระมหาสัตว์ตกลงไปไกลได้ ๖๐ โยชน์ แล้วจึงยื่นมือออกไปจับเท้าพระมหาสัตว์ยกขึ้นมองดูหน้า ฝ่ายพระมหาสัตว์คิดว่า มาณพนี้ขว้างอาตมาไปครั้งแรกไกล ๑๕ โยชน์ แม้ครั้งที่ ๒ ก็ไกลได้ ๓๐ โยชน์ ครั้งที่ ๓ ไกลได้ ๖๐ โยชน์ บัดนี้มาณพนี้จักไม่ขว้างอาตมาไปอีก แต่ว่าเขาจักยกอาตมาขึ้นฟาดบนยอดบรรพตนี้ให้ตายโดยแท้ อาตมาซึ่งมีศีรษะห้อยลงเบื้องต่ำอยู่อย่างนี้จักถามถึงเหตุแห่งการจะฆ่าอาตมา ในเวลาที่ปุณณกยักษ์จะยกพระมหาสัตว์ขึ้นฟาดลงกับยอดบรรพต พระมหาสัตว์มิได้สะดุ้งกลัวและครั่นคร้ามเลย ได้กระ-
ทำอย่างนั้นแล้ว

ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสพระคาถาว่า

วิธุรบัณฑิตผู้เป็นอำมาตย์ประเสริฐสุดของชาวกุรุรัฐ เมื่อถูกห้อยศีรษะลงในเหวอันชัน อันเป็นที่น่ากลัว น่าสยดสยอง น่าหวาดเสียวมาก ก็ไม่สะดุ้งได้ กล่าวกะปุณณกยักษ์ว่า ท่านเป็นผู้มีรูปดังผู้ประเสริฐ แต่หาเป็นคนประเสริฐไม่ คล้ายจะเป็นคนสำรวม แต่ไม่สำรวม กระทำกรรมอันหยาบช้า ไร้ประโยชน์ ส่วนกุศลแม้แต่น้อยย่อมไม่มีในจิตของท่าน ท่านจะโยนข้าพเจ้าลงไปในเหวประโยชน์อะไร ด้วยการตายของข้าพเจ้า จะพึงมีแก่ท่านหนอ วันนี้ ผิวพรรณของท่านเหมือนอมนุษย์ ท่านจงบอกข้าพเจ้า ท่านเป็นเทวดาชื่ออะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โส ลมฺพมาโน** ความว่า วิธุรบัณฑิตผู้เป็นปราชญ์ประเสริฐสุดของชนชาวกุรุ เมื่อมีศีรษะห้อยลงไปในเหวอันชัน เป็นวาระที่ ๓. บทว่า **อริยาวกาโส** ความว่า ท่านมีผู้มีรูปเช่นกับผู้ประเสริฐ มีวรรณะดังเทพบุตรเที่ยวไปอยู่. บทว่า **อสญฺญโต** ความว่า ท่านเป็นผู้ไม่สำรวมกายเป็นต้น เป็นผู้ทุศีล. บทว่า **อจฺจาหิตํ** แปลว่า ซึ่งกรรมอันล่วงเสียซึ่งประโยชน์ หรือกรรมอันไม่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง. บทว่า **ภาเว จ เต** ความว่า กรรมอันกุศลแม้น้อยหนึ่งก็ย่อมไม่มีในจิตของท่าน. บทว่า **อมานุสสฺเสว เต อชฺช วณฺโณ** ความว่า วันนี้เหตุของท่านที่จะบวงสรวงอมนุษย์มีอยู่. บทว่า **กตมาสิ เทวตา** ความว่า ท่านเป็นเทวดาชื่ออะไรในระหว่างแห่งเทวดาทั้งหลาย.

ลำดับนั้น ปุณณกยักษ์กล่าวกับพระมหาสัตว์ด้วยคาถาว่า

ข้าพเจ้าเป็นยักษ์ชื่อปุณณกะ และเป็นอำมาตย์
ของท้าวกุเวร ถ้าท่านได้ฟังมาแล้ว พระยานาคใหญ่
นามว่าวรุณ ผู้ครอบครองนาคพิภพมีรูปงามสะอาด
สมบูรณ์ด้วยผิวพรรณและกำลัง ข้าพเจ้ารักใคร่อยาก
ได้นางนาคกัญญานามอิรันทตีธิดาของพระยานาคนั้น
ดูก่อนท่านผู้เป็นปราชญ์ เพราะเหตุแห่งนางอิรันทตีผู้
มีเอวอันงามน่ารักนั้น ข้าพเจ้าจึงตกลงใจจะฆ่าท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สชีโว** ได้แก่ เป็นอำมาตย์ชื่อว่า สชีวะ. บทว่า **พฺรหา** ความว่า สมบูรณ์ด้วยส่วนยาวและส่วนกว้าง. บทว่า **สุจิ** ได้แก่ เช่นรูปทองอันยกขึ้นแล้ว. บทว่า **วณฺณพลูปปนฺโน** ความว่า ผู้เข้าถึงด้วยความงามแห่งเรือนร่าง และด้วยกำลังกาย. บทว่า **ตสฺสานุชํ** ได้แก่ ธิดาผู้เกิดแต่พระยานาคนั้น. บทว่า **ปตารยึ** ความว่า ข้าพเจ้ายังจิตให้เป็นไปแล้วคือได้กระทำการตกลงใจแล้ว .

พระมหาสัตว์ได้สดับดังนั้น จึงคิดว่า โลกนี้ย่อมฉิบหายเพราะความถือผิด ปุณณกยักษ์เมื่อปรารถนานางนาคมาณวิกา จะฆ่าอาตมาประโยชน์อะไร อาตมาถามให้รู้เหตุนั้นโดยถ่องแท้เสียก่อน แล้วกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนปุณณกยักษ์ ท่านอย่าได้มีความลุ่มหลง
นักเลย สัตว์โลกเป็นอันมากฉิบหายแล้วเพราะความ
ถือผิด เพราะเหตุไรท่านจึงทำความรักใคร่ในนางอิ-
รันทตี ผู้มีเอวอันงามน่ารัก ท่านจะมีประโยชน์อะไร
ด้วยความตายของข้าพเจ้า เชิญท่านจงบอกเหตุทั้งปวง
แก่ข้าพเจ้าด้วย.

ลำดับนั้น ปุณณกยักษ์เมื่อจะบอกแก่พระมหาสัตว์จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าพเจ้าปรารถนาธิดาของพระยาวรุณนาคราช ผู้มีอานุภาพมาก ข้าพเจ้าชื่อว่าเป็นผู้รับอาสาญาติของนางอิรันทตีมา ญาติเหล่านั้นได้สำคัญข้าพเจ้าว่า ถูกความรักใคร่ครอบงำโดยส่วนเดียว เหตุนั้น พระยาวรุณนาคราชได้ตรัสกะข้าพเจ้า ผู้ทูลขอนางอิรันทตีนาคกัญญาว่า เราทั้งหลายพึงให้ธิดาของเรา ผู้มีร่างกายอันสลวย มีเนตรงามอย่างน่าพิศวงลูบไล้ด้วยจุรณแก่นจันทน์ ถ้าท่านพึงได้ดวงหทัยของวิธุรบัณฑิตนำมาในนาคพิภพนี้โดยธรรม เพราะความดีความชอบนี้ ท่านก็จะได้ธิดาของเรา เราทั้งหลายมิได้ปรารถนาทรัพย์อื่นยิ่งไปกว่านั้น ดูก่อนท่านอำมาตย์ ข้าพเจ้าไม่ได้เป็นคนหลง ท่านจงพึงให้ทราบเรื่องอย่างนี้ อนึ่ง ข้าพเจ้ามิได้มีความถือผิดอะไรๆ เลย เพราะดวงหทัยท่าน ที่ข้าพเจ้าได้ไปโดยชอบธรรม ท้าววรุณนาคราชและพระนางวิมาลาจะประทานนางอิรันทตีนาคกัญญาแก่ข้าพเจ้า เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าพึงพยายามเพื่อจะฆ่าท่าน ข้าพเจ้ามีประโยชน์ด้วยการตายของท่าน จึงจะผลักท่านให้ตกลงไปในเหวนี้ ฆ่าเสียแล้วนำดวงหทัยไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธีตุกาโม** ความว่า ข้าพเจ้าอยากได้คือปรารถนาธิดา จึงเที่ยวไปเพื่อต้องการธิดา. บทว่า **ญาติภโตหมสฺมิ** ความว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้รับอาสาพวกญาติของนางอิรันทตีนั้นมา. บทว่า **ตํ** แปลว่า ซึ่ง

นางนาคมาณวิกานั้น. บทว่า **ยาจมานํ** แปลว่า ซึ่งข้าพเจ้าผู้ขออยู่. บทว่า **ยถา มํ** ความว่า เพราะเหตุนั้น พระยาวรุณนาคราชจึงได้ตรัสกะข้าพเจ้า ผู้ทูลขออยู่. บทว่า **สุกามนีตํ** ความว่า ญาติเหล่านั้นได้สำคัญ คือรู้ว่าเราถูกความรักใคร่นำไปด้วยดีคือโดยส่วนเดียว เพราะเหตุนั้นพระยาวรุณนาคราชผู้เป็นพ่อตา จึงได้รับสั่งกะข้าพเจ้าผู้ไปสู่ขอนางอิรันทตีนาคกัญญานั้นว่า เราทั้งหลายจะพึงให้ลูกสาวแก่ท่านแลเป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทชฺเชมุ** แปลว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายพึงให้. บทว่า **สุตนุ** แปลว่า ผู้มีรูปร่างอันสวยงาม. บทว่า **อิธ มาหเรสิ** ความว่า ท่านพึงนำมาในที่นี้

พระมหาสัตว์ได้สดับถ้อยคำของปุณณกยักษ์นั้นจึงคิดว่า พระนางวิมลาจะต้องการดวงหทัยของเราหามิได้ แต่ว่าพระยาวรุณนาคราชฟังธรรมกถาของเราเกิดความเลื่อมใส เอาแก้วมณีบูชาเรา กลับไปถึงนาคพิภพนั้นแล้ว จักพรรณนาความที่เราเป็นธรรมกถึกแก่พระนางเป็นแน่ เมื่อเป็นอย่างนั้น ความปรารถนาด้วยธรรมกถาของเรา จักเกิดขึ้นแก่พระนางวิมลา พระยาวรุณนาคราชจักถือผิดไป จึงทรงบังคับปุณณกยักษ์นี้ที่ถือผิดไปตามพระองค์มาเพื่อฆ่าเราให้ตาย ภาวะที่เราเป็นบัณฑิต เป็นผู้สามารถในอันค้นคว้าหาเหตุที่ตั้งและเกิดขึ้นได้นั้น ได้ทำเราให้ได้รับทุกข์ถึงเพียงนี้ เมื่อปุณณกยักษ์ฆ่าเราให้ตายเสียจักทำประโยชน์อะไรได้ เอาเถอะเราจักเตือนมาณพนั้นให้รู้สึกตัว ดังนี้แล้วกล่าวว่า ดูก่อนมาณพ ข้าพเจ้าย่อมทราบสาธุนรธรรม ในขณะที่ข้าพเจ้ายังไม่ตาย ท่านจงยังข้าพเจ้าให้นั่งลงบนยอดบรรพต แล้วตั้งใจฟังสาธุนรธรรมก่อน พึงทำกิจที่ท่านปรารถนาจะทำในภายหลัง แล้วคิดว่าเราพึงพรรณนาสาธุนรธรรม ยังปุณณกยักษ์ให้มอบชีวิตคืนแก่เรา พระมหาสัตว์ มีศีรษะห้อยลงเบื้องต่ำอยู่อย่างนั้นนั่นแหละกล่าวคาถาว่า

จงยกข้าพเจ้าขึ้นโดยเร็ว ถ้าท่านมีกิจที่ต้องทำ
ด้วยหทัยของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะแสดงสาธุนรธรรมทั้ง
ปวงนี้แก่ท่านในวันนี้.

ปุณณกยักษ์ได้ฟังดังนั้น จึงดำริว่า ได้ยินว่า ธรรมนี้จักเป็นธรรมที่บัณฑิตยังมิเคยแสดงแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เอาเถอะเราจักยกบัณฑิตขึ้นฟังสาธุนรธรรมเสียก่อน ดังนี้แล้วจึงยกพระมหาสัตว์ขึ้นเชิญให้นั่งบนยอดเขาบรรพต

พระศาสดาเมื่อจะประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสพระคาถาว่า

ปุณณกยักษ์นั้น รีบยกวิธุรบัณฑิตอำมาตย์ผู้
ประเสริฐที่สุดของชาวกุรุรัฐวางลงบนยอดเขา เห็น
วิธุรบัณฑิตผู้มีปัญญาไม่ทรามนั่งอยู่ จึงถามว่าท่านอัน
ข้าพเจ้ายกขึ้นจากเหวแล้ว วันนี้ข้าพเจ้ามีกิจที่จะต้อง
ทำด้วยหทัยของท่าน ท่านจงแสดงสาธุนรธรรมทั้งหมด
นั้นให้ปรากฏแก่ข้าพเจ้าในวันนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสฺสฏฺโ** แปลว่า เป็นผู้ได้ความโล่งใจ. บทว่า **สเมกฺขิยาน** แปลว่า เห็นแล้ว. บทว่า **สาธุ นรสฺส ธมฺมา** ได้แก่ ธรรมดีของนรชน คือ ธรรมงาม.

พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า

ข้าพเจ้าอันท่านยกขึ้นจากเหวแล้ว ถ้าท่านมีกิจที่จะต้องทำด้วยหทัยของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะแสดงสาธุนรธรรมทั้งหมดนี้แก่ท่านในวันนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมุฏฺิโต**[๑] **ตฺยสฺมิ** ความว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้อันท่านยกขึ้นแล้ว.

๑. บาลีว่า สมุทฺธโต.

ลำดับนั้นพระมหาสัตว์พูดกับปุณณกยักษ์นั้นว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้มีสรีระอันเศร้าหมอง จะขออาบน้ำชำระกายเสียก่อน ปุณณกยักษ์รับคำว่า ดีละ แล้วไปนำน้ำสำหรับอาบมา ในเวลาพระมหาสัตว์อาบน้ำเสร็จ ได้ให้ผ้าทิพย์ของหอมและดอกไม้ทิพย์ แก่พระมหาสัตว์ พระมหาสัตว์บริโภคโภชนาหารแล้วให้ประดับยอดกาฬาคีรีบรรพตและตกแต่งอาสนะแล้ว จึงนั่งบนอาสนะที่ปุณณกยักษ์ประดับแล้ว เมื่อจะแสดงสาธุนรธรรมจึงได้กล่าวคาถาว่า

ดูก่อนมาณพ ท่านจงเดินไปตามทางที่ท่านเดินไปแล้ว ๑ จงอย่าเผาฝ่ามืออันชุ่ม ๑ อย่าประทุษร้ายในหมู่มิตร ในกาลไหน ๆ ๑ อย่าตกอยู่ในอำนาจของหญิงอสติ ๑.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อลฺลญฺจ ปาณึ ปริวชฺชยสฺสุ** ความว่า ท่านจงอย่าเผาฝ่ามือที่ชุ่มเสีย.

ปุณณกยักษ์ไม่อาจหยั่งรู้สาธุนรธรรม ๔ ข้อที่พระมหาสัตว์แสดงโดยย่อได้จึงถามโดยพิศดารว่า

บุคคลผู้ชื่อว่า เป็นผู้เดินไปตามทางที่ท่านเดินไปแล้วอย่างไร บุคคลผู้ชื่อว่าเผาฝ่ามืออันชุ่มอย่างไร บุคคลเช่นไร ชื่อว่าประทุษร้ายมิตร หญิงเช่นไรชื่อว่าอสติ ข้าพเจ้าถามแล้ว ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้น.

ฝ่ายพระมหาสัตว์ได้แสดงสาธุนรธรรมแก่ปุณณกยักษ์ว่า

ผู้ใดพึงเชื้อเชิญคนที่ไม่คุ้นเคยกัน ไม่เคยพบเห็นกันด้วยอาสนะ บุรุษพึงกระทำประโยชน์แก่บุคคลนั้นโดยแท้ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวบุรุษนั้นว่า ผู้เดินไปตามทางที่ท่านเดินแล้ว บุคคลพึงอยู่ในเรือนของผู้ใด

แม้คืนเดียว ได้ข้าวน้ำด้วย ไม่ควรคิดร้ายแก่ผู้นั้นแม้
ด้วยใจ ผู้คิดร้ายต่อบุคคลเช่นนั้น ชื่อว่าเผาฝ่ามืออัน
ชุ่มและชื่อว่าประทุษร้ายมิตร บุคคลนั่งหรือนอนที่ร่ม
เงาของต้นไม้ใด ไม่ควรหักรานกิ่งของต้นไม้นั้น เพราะ
ผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนชั่วช้า หญิงที่สามียกย่องอย่าง
ดี ถึงแกให้แผ่นดินนี้อันบริบูรณ์ด้วยทรัพย์ ได้โอกาส
แล้วพึงดูหมิ่นสามีนั้นได้ บุคคลไม่ควรตกอยู่ในอำนาจ
ของหญิงเหล่านั้น ผู้ชื่อว่าอสติ บุคคลชื่อว่าเดินไป
ตามทางที่ท่านเดินแล้วอย่างนี้ ชื่อว่าเผาฝ่ามืออันชุ่ม
อย่างนี้ ชื่อว่าตกอยู่ในอำนาจของหญิงผู้ชื่อว่าอสติ
อย่างนี้ ชื่อว่าประทุษร้ายมิตรอย่างนี้ ท่านจงเป็นผู้ตั้ง
อยู่ในธรรม จงละอธรรมเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสณฺฐตำ** ความว่า ไม่เคยอยู่ร่วมกัน แม้เพียงหนึ่งหรือสองวัน . บทว่า **โย อาสเนนาปิ** ความว่า ผู้ใดไม่พึงเชื้อเชิญผู้ไม่คุ้นเคยกันเห็นปานนี้ แม้ด้วยอาสนะ จะป่วยกล่าวไปไยถึงการเชื้อเชิญด้วยข้าวและน้ำเล่า. บทว่า **ตสฺเสว** ความว่า เป็นบุรุษย่อมทำประโยชน์ตอบแทนแก่ปุพพการีบุคคลนั้นโดยแท้. บทว่า **ยาตานุยายี** ความว่า บัณฑิตทั้งหลายย่อมกล่าวอย่างนี้ว่า เป็นผู้เดินตามทางที่ปุพพการีบุคคลเดินไปแล้ว ก็ผู้กระทำก่อนชื่อว่าผู้เดินทาง ส่วนผู้กระทำภายหลังชื่อว่าผู้เดินตาม ดูก่อนเทวราชเจ้านี้ชื่อว่า สาธุนธรรมที่ ๑. บทว่า **อลฺลญฺจ ปาณึ** ความว่า จริงอยู่ บุคคลเผาเฉพาะมือเครื่องใช้สอยของตนที่นำภัตตาหารมาแต่ไกล ชื่อว่าเป็นผู้ประทุษร้ายมิตร. ชื่อว่าการไม่เผามืออันชุ่ม นี้ชื่อว่าสาธุนรธรรมที่ ๒ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **น ตสฺส** ความว่า ไม่พึงทำลายกิ่ง ใบ หน่อของต้นไม้นั้น

เพราะเหตุไร เพราะผู้ประทุษร้ายต่อมิตรเป็นผู้ลามก ดังนั้นผู้ทำชั่วแม้ต่อต้นไม้ที่ไม่มีเจตนา ที่ได้บริโภคและอาศัยร่มเงา ชื่อว่า เป็นผู้ประทุษร้ายต่อมิตร จะป่วยกล่าวไปไยถึงผู้เป็นมนุษย์. การไม่ประทุษร้ายต่อมิตรอย่างนี้ ชื่อว่า สาธุนรธรรมที่ ๓. บทว่า **ทชฺชิตฺถิยา** ความว่า พึงให้แก่หญิง. บทว่า **สมฺมตาย** ความว่า หญิงที่สามียกย่องด้วยดีอย่างนี้ว่า เราเท่านั้นจะให้ความสุขแม้แก่หญิงนี้ ชายอื่นไม่เป็นเหมือนเราเลย หญิงนั้นย่อมปรารถนาแต่เราเท่านั้น. บทว่า **ลทฺธา ขณ์** ความว่า ได้โอกาสแห่งการล่วงเกิน. บทว่า **อสตีนๆ** ได้แก่ หญิงผู้ประกอบด้วยอสัทธรรม ดังนั้นการอาศัยมาตุคามแล้วไม่กระทำความชั่ว นี้ชื่อว่า สาธุนรธรรมที่ ๔. บทว่า **โส ธมฺมิโก โหหิ** ความว่า ดูก่อนเทวราชเจ้า ท่านนั้นเป็นผู้ประกอบด้วยสาธุนรธรรม ๔ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมแล.

พระมหาสัตว์แสดงสาธุนรธรรมแก่ปุณณกยักษ์ ด้วยพุทธลีลาด้วยประการฉะนี้. ปุณณกยักษ์เมื่อฟังสาธุนรธรรม ๔ ประการนั้นแหละ กำหนดใจว่า บัณฑิตขอชีวิตของตนในที่ ๔ สถานและรู้สึกความผิดของตนได้ว่า ก็บัณฑิตนี้ได้กระทำสักการะเราที่ตนไม่คุ้นเคยในกาลก่อน เราได้เสวยใหญ่อยู่ในเรือนของบัณฑิตนั้นตลอด ๓ วัน แต่เมื่อเราจะทำกรรมชั่วเช่นนี้ลงไป ก็เพราะอาศัยมาตุคามจึงกระทำ หากว่าเราประทุษร้ายต่อบัณฑิต ชื่อว่าประทุษร้ายมิตรแม้ในที่ทุกสถานทีเดียว จัดว่าไม่ประพฤติตามสาธุนรธรรมเราจะประโยชน์อะไรด้วยนาคมาณวิกา เราจักเช็ดหน้าอันเต็มด้วยน้ำตาของชนชาวอินทปัตตนครให้เบิกบาน นำบัณฑิตนี้ไปส่งโดยเร็ว ให้ลงที่โรงธรรมสภา ดำริดังนี้แล้วจึงกล่าวคาถาว่า

ข้าพเจ้าได้อยู่ในเรือนท่าน ๓ วัน ทั้งเป็นผู้ที่
ท่านบำรุงด้วยข้าวและน้ำ ท่านเป็นผู้พ้นจากข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าขอปล่อยท่าน ดูก่อนผู้มีปัญญาอันสูงสุด เชิญ
ท่านกลับไปเรือนของท่านตามปรารถนาเถิด ความต้อง
การของตระกูลพระยานาคจะเสื่อมไปก็ตามที่ เหตุที่
จะให้ได้นางนาคกัญญาข้าพเจ้าเลิกละ ดูก่อนท่านผู้มี
ปัญญา เพราะคำสุภาษิตของตนนั่นแล ท่านจึงพ้นจาก
ข้าพเจ้าผู้จะฆ่าท่านในวันนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปฏฺฐิโตสฺมิ** ความว่า เราเป็นผู้อันท่านบำรุงแล้ว. บทว่า **วิสชฺชามหํ ตํ** ความว่า ข้าพเจ้าย่อมปล่อยท่าน. บทว่า **กามํ** แปลว่า โดยส่วนเดียว. บทว่า **วธาย** แปลว่า เพื่อจะฆ่า. บทว่า **ปณฺฑ** แปลว่า ดูก่อนท่านผู้มีปัญญา.

ครั้งนั้น พระมหาสัตว์กล่าวกะปุณณกยักษ์นั้นว่า ดูก่อนมาณพ ท่านอย่าเพ่อส่งข้าพเจ้าไปเรือนก่อนเลย จงนำข้าพเจ้าไปยังนาคพิภพโน่นเถิด จึงกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนปุณณกยักษ์ เชิญท่านนำข้าพเจ้าไปใน
สำนักของพ่อตาของท่าน จงประพฤติประโยชน์ใน
ข้าพเจ้า แม้ข้าพเจ้าก็อยากเห็นท้าววรุณผู้เป็นอธิบดี
ของนาคและวิมานของท้าวเธอซึ่งข้าพเจ้าไม่เคยเห็น.

บรรดาบทเหล่านั้น ศัพท์ว่า หนฺท เป็นนิบาตใช้ในอรรถแห่งอุปสรรค. บทว่า **สสุรนฺติเก อตฺถํ มยิ จรสฺสุ** ความว่า จงนำข้าพเจ้าไปยังสำนักของพ่อตาของท่าน จงประพฤติประโยชน์ในข้าพเจ้า คืออย่ายังประโยชน์นั้นให้เสียหาย. บทว่า **นาคาธิปตีวิมานํ** ความว่า ข้าพเจ้าควรจะเห็นท้าววรุณผู้เป็นอธิบดีแห่งนาคและวิมานของท้าวเธอ ซึ่งข้าพเจ้าไม่เคยเห็น.

ปุณณกยักษ์กล่าวคาถาว่า

คนมีปัญญา ไม่ควรจะดูสิ่งที่ไม่เป็นไปเพื่อ
ประโยชน์เกื้อกูลแก่นรชนนั้นเลย ดูก่อนท่านผู้มี
ปัญญาอันสูงสุด เออก็เพราะเหตุไรหนอท่านจึง
ปรารถนาจะไปยังที่อยู่ของศัตรูเล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อมิตฺตคามํ** ความว่า เป็นที่อยู่ของศัตรู คือสมาคมของอมิตร.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์กล่าวกะปุณณกยักษ์นั้นว่า

แม่ข้าพเจ้าก็รู้ชัด ซึ่งข้อที่ผู้มีปัญญาไม่ควรเห็น
สิ่งที่ไม่เป็นไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่นรชนนั้นแน่
แท้ แต่ข้าพเจ้า ไม่มีความชั่วที่จะกระทำไว้ในที่ ๆ
ไหนเลย เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่รังเกียจต่อความ
ตายอันจะมาถึงตน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มรณาคมาย** ความว่า ต่อมรณะที่จะมาถึงตน. ดูก่อนเทวราชเจ้า อีกอย่างหนึ่งท่านเป็นคนหยาบช้ากล้าแข็งถึงเพียงนี้ ข้าพเจ้าเล้าโลมด้วยธรรมกถาทำให้อ่อนโยนได้ ดังท่านพูดกับข้าพเจ้าเมื่อกี้นี้เอง ว่า เราจะหยุดด้วยการพยายามให้ได้นางนาคมาณวิกา จะได้หรือไม่ได้ก็ตามที่ไม่ต้องการละ เชิญท่านกลับไปเรือนของตนเถิดดังนี้ การทำพระยานาคให้อ่อนโยน เป็นหน้าที่ของข้าพเจ้า ท่านจงพาข้าพเจ้าไปในนาคพิภพนั้นให้ได้.

ปุณณกยักษ์ ได้สดับดังนั้น รับคำของพระมหาสัตว์ว่า ดีละ แล้วกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนบัณฑิต เชิญเถิด ท่านกับข้าพเจ้ามาไป
ดูพิภพของพระยานาคราช ซึ่งมีอานุภาพหาที่เปรียบ

มิได้ เป็นที่อยู่อันมีการฟ้อนรำขับร้องตามปรารถนา เหมือนนิพิญญราชธานี เป็นที่ประทับอยู่ของท้าวเวสวัณ ฉะนั้น นาคพิภพนั้น เป็นที่ไปเที่ยวเล่นเป็นหมู่ ๆ ลงนางนาคกัญญา ตลอดวันและคืนเป็นนิตย์ มีดอกไม้ดารดาษอยู่มากมายหลายชนิด สว่างไสวดังสายฟ้าในอากาศ บริบูรณ์ด้วยข้าวและน้ำ เพียบพร้อมด้วยการฟ้อนรำขับร้องและประโคม พร้อมมูลไปด้วยนางนาคกัญญาที่ประดับประดาสวยงาม งามสง่าไปด้วยผ้านุ่งห่มและเครื่องประดับ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **หนฺท จ** นี้ เป็นเพียงนิบาตเท่านั้น. บทว่า **ฐานํ** ได้แก่ สถานที่เป็นที่ประทับของพระนาค. บทว่า **นิพิญฺญํ** ได้แก่ ราชธานีชื่อว่า **นิพิญญา.** บทว่า **จริตํ คเณน** ความว่า ที่ประทับของพระยานาคนั้น เป็นที่ ๆ หมู่นางนาคกัญญาเที่ยวไป. บทว่า **นิกีฬิตํ** ความว่า อันเหล่านางนาคกัญญาเที่ยวเล่นเป็นหมู่ตลอดวันและคืนเป็นนิตย์.

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

ปุณณกยักษ์นั้น เชิญให้วิธุรบัณฑิตผู้ประเสริฐสุดของชาวกุรุ นั่งเหนืออาสนะข้างหลัง ได้พาวิธุรบัณฑิตผู้มีปัญญาไม่ทรามเข้าไปสู่ภพของพระยานาคราช วิธุรบัณฑิตได้สถิตอยู่ข้างหลังแห่งปุณณกยักษ์ จนถึงพิภพของพระยานาคซึ่งมีอานุภาพหาเปรียบมิได้ ก็พระยานาคทอดพระเนตรเห็นลูกเขยผู้มีความจงรักภักดี ได้ตรัสทักทายปราศรัยก่อนทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โส ปุณฺณโก** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุณณกยักษ์นั้น พรรณนานาคพิภพอย่างนี้แล้ว จึงยกบัณฑิตผู้ประเสริฐขึ้นสู่ม้าอาชาไนยของตน นำไปสู่นาคพิภพ. บทว่า **ฐานํ** ได้แก่ สถานที่เป็นที่ประทับของพระยานาค. บทว่า **ปจฺฉโต** ความว่า ได้ยินว่า ปุณณกยักษ์ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ถ้าว่าพระยานาคทอดพระเนตรเห็นบัณฑิตแล้ว จักมีพระทัยอ่อนน้อม นั่นเป็นการดี หากว่าท้าวเธอไม่มีพระทัยอ่อนน้อมเล่า เมื่อท้าวเธอไม่ทันทอดพระเนตรบัณฑิตนั้น เราจักยกบัณฑิตขึ้นสู่ม้าอาชาไนยไปเสียลำดับนั้น จึงพักเธอไว้ข้างหลัง. ด้วยเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า เบื้องหลังแห่งปุณณกยักษ์ดังนี้. บทว่า **สามคฺคิเปกฺขิ** ความว่า เพ่งถึงความสามัคคี. บาลีว่า **สามํ อเปกฺขิ** ดังนี้ก็มี. ส่วนพระยานาคทอดพระเนตรเห็นปุณณกยักษ์ลูกเขยของตน จึงได้ตรัสทักทายปราศรัยก่อนทีเดียว.

พระยานาคตรัสเป็นคาถาว่า

ท่านได้ไปยังมนุษยโลก เที่ยวแสวงหาดวงหทัย
ของบัณฑิต กลับมาถึงในนาคพิภพนี้ด้วยความสำเร็จ
หรือ หรือว่าท่านได้พาเอาบัณฑิตผู้มีปัญญาไม่ต่ำทราม
มาด้วย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กจฺจิ สมิทฺเธน** ความว่า ท่านได้ไปยังมนุษยโลกแล้ว กลับมาในนาคพิภพนี้ด้วยความสำเร็จตามมโนรถของท่านหรือ.

ปุณณกยักษ์ทูลว่า

ท่านผู้นี้แหละ คือวิธุรบัณฑิต ที่พระองค์ทรง
ปรารถนานั้น มาแล้วพระเจ้าข้า ท่านวิธุรบัณฑิตผู้
รักษาธรรม ข้าพระพุทธเจ้าได้มาแล้วโดยธรรม เชิญ

ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททอดพระเนตรวิธุรบัณฑิต ผู้แสดงธรรมถวายด้วยเสียงอันไพเราะ เฉพาะพระพักตร์ ณ บัดนี้ การสมาคมด้วยสัปบุรุษทั้งหลาย ย่อมเป็นเหตุนำความสุขมาให้โดยแท้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยํ ตวมิจฺฉสิ** แปลว่า ท่านปรารถนาสิ่งใด. บาลีว่า **ยํ ตุวมิจฺฉสิ** ดังนี้ก็มี. บทว่า **ภาสมานํ** ความว่า ขอพระองค์จงทอดพระเนตรวิธุรบัณฑิตนั้น ผู้รักษาธรรมปรากฏในโลก ผู้แสดงธรรมด้วยเสียงอันไพเราะเฉพาะพระพักตร์ในกาลบัดนี้ ก็ธรรมดาว่าการสมาคมด้วยสัตบุรุษคนดีทั้งหลายในฐานะเป็นอันเดียวกัน ย่อมเป็นเหตุนำความสุขมาให้แล.

จบกาฬคิรีบรรพตกัณฑ์

พระยานาคทอดพระเนตรเห็นพระมหาสัตว์แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า

ท่านผู้เป็นมนุษย์มาเห็นนาคพิภพที่ตนได้เคยเห็นแล้ว เป็นผู้ถูกภัยคือความตายคุกคามแล้ว เป็นผู้ไม่กลัวและไม่อภิวาท อาการเช่นนี้ดูเหมือนจะไม่มีแก่ผู้มีปัญญา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พฺยมฺหิโต** แปลว่า ถูกความกลัวคุกคาม. ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ดูก่อนบัณฑิต ท่านเห็นนาคพิภพที่ตนไม่เคยเห็น เป็นผู้ถูกภัยคือความตายคุกคามแล้ว จึงไม่ถวายโอวาทข้าพเจ้า เหตุเช่นนี้ไม่ใช่อาการของบุคคลผู้มีปัญญาเลย.

เมื่อพระยานาคทรงประสงค์จะให้ถวายบังคมอย่างนั้น พระมหาสัตว์หาได้ทูลตรง ๆ ว่า ข้าพระองค์ไม่ควรถวายบังคมพระองค์ดังนี้ไม่ เป็นผู้ฉลาด

ในอุบายทูลด้วยปรีชาญาณของตนว่า ข้าพเจ้าไม่ถวายบังคมพระองค์ เพราะข้าพเจ้าต้องโทษก็บุคคลจะพึงแทงด้วยลูกศรเสียแล้ว ดังนี้ แล้วจึงทูลด้วย ๒ คาถาว่า

ข้าแต่พระยานาคราช ข้าพระองค์เป็นผู้ไม่กลัว และไม่เป็นผู้อันภัยคือความตายคุกคาม นักโทษประหารไม่พึงกราบไหว้เพชฌฆาต หรือเพชฌฆาต ก็ไม่พึงให้นักโทษประหารกราบไหว้ตน อย่างไรหนอ นรชนจะกราบไหว้บุคคลผู้ปรารถนาจะฆ่าตน และผู้ปรารถนาจะฆ่า เขาจะพึงให้บุคคลผู้ที่ตนจะฆ่า กราบไหว้ตนอย่างไรเล่า กรรมนั้นย่อมไม่สำเร็จ ประโยชน์เลย พระเจ้าข้า.

คำเป็นคาถานั้นมีอธิบายว่า ข้าแต่พระยานาค ข้าพเจ้ามาเห็นนาคพิภพที่ตนยังไม่เคยเห็น ย่อมไม่กลัว และภัยคือความตายคุกคามไม่ได้ด้วย เพราะขึ้นชื่อว่าภัยคือความตาย ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้เช่นข้าพเจ้า อนึ่ง นักโทษที่ต้องถูกฆ่าไม่พึงกราบไหว้เพชฌฆาตผู้จะฆ่าตน หรือเพชฌฆาตไม่พึงยังนักโทษที่จะต้องถูกฆ่าให้กราบไหว้ตน นรชนจะพึงกราบไหว้บุคคลผู้ปรารถนาจะฆ่าตนอย่างไรหนอ หรือว่าผู้ปรารถนาจะฆ่าเขา จะพึงยังบุคคลผู้ที่ตนจะฆ่าให้กราบไหว้ตนอย่างไรเล่า เพราะกรรมคือกราบไหว้ของผู้ต้องถูกฆ่า และการให้กราบไหว้ของผู้จะฆ่านั้น ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขาเลย ก็ข้าพระองค์ได้ทราบแล้วว่า พระองค์รับสั่งจะให้ฆ่าข้าพเจ้าในที่นี้ เหตุนั้นข้าพเจ้าจะถวายบังคมพระองค์อย่างไรได้.

พระยานาคราชทรงสดับดังนั้น ทรงพอพระทัย เมื่อจะทรงทำความชมเชยพระมหาสัตว์ ได้ทรงภาษิต ๒ คาถาว่า

ดูก่อนบัณฑิต คำนั้นถูกอย่างที่ท่านพูด ท่านพูดจริง นักโทษประหารไม่พึงกราบไหว้เพชฌฆาต หรือเพชฌฆาตก็ไม่พึงให้นักโทษประหารกราบไหว้ตน อย่างไรหนอ นรชนพึงกราบไหว้บุคคลผู้ปรารถนาจะฆ่าตน และผู้ปรารถนาจะฆ่าเขา จะพึงให้บุคคลผู้ที่ตนจะฆ่ากราบไหว้ตนอย่างไรเล่า ธรรมนั้นย่อมไม่สำเร็จประโยชน์เลย.

บัดนี้ พระมหาสัตว์เมื่อทำปฏิสันถารกับพระยานาคราชจึงทูลว่า

ข้าแต่พระยานาคราช วิมานของฝ่าพระบาทนี้เป็นของไม่เที่ยง แต่เป็นเช่นกับของเที่ยง ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง พระกำลังกาย พระวิริยภาพและการเสด็จอุบัติในนาคพิภพ ได้มีแล้วแก่ฝ่าพระบาท ข้าพระองค์ขอทูลถามเนื้อความนั้นกะฝ่าพระบาท วิมานนี้ทรงได้มาอย่างไรหนอ วิมานนี้ฝ่าพระบาทได้มาเพราะอะไร หรือเป็นของเกิดขึ้นตามฤดูกาล ฝ่าพระบาททรงกระทำเอง หรือเทวดาทั้งหลายถวายแก่พระองค์ ข้าแต่พระยานาคราช ขอฝ่าพระบาทตรัสบอกเนื้อความนี้แก่ข้าพระองค์ ตามที่ฝ่าพระบาทได้วิมานมาเถิด พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตว อิทำ** ความว่า วิมานอันเกิดแต่ยศสำหรับเป็นพระเกียรติยศของพระองค์นี้ ซึ่งเป็นของไม่เที่ยง แต่ปรากฏเสมือนของเที่ยง ท่านอย่ากระทำความชั่วเพราะอาศัยยศเลย เพราะฉะนั้นด้วยบทนี้

พระมหาสัตว์จึงขอชีวิตของตนไว้. บทว่า **อิทฺธิ** ความว่า ฤทธิ์ของนาคก็ดี ความรุ่งเรืองแห่งนาคก็ดี กำลังกายก็ดี ความเพียรอันเป็นไปทางจิตก็ดี การเสด็จอุบัติในนาคพิภพก็ดี ได้มีแก่พระองค์ทุกสิ่งทุกอย่าง ข้าพระองค์ขอทูลถามเนื้อความนั้น ข้าแต่พระยานาค ข้าพระองค์ขอทูลถามเนื้อความนั้นกะพระองค์ วิมานนี้พระองค์ทรงได้ด้วยอาการอย่างไรหนอ พระองค์อาศัยใครจึงได้ หรือเป็นของเกิดขึ้นตามฤดูกาล หรือพระองค์ทรงทำด้วยมือของพระองค์เอง หรือว่าเทวดาทั้งหลายถวายพระองค์ ข้าแต่พระยานาคผู้ทรงเป็นเจ้าพิภพบาดาล วิมานนี้พระองค์ทรงได้ด้วยประการใด ขอพระองค์ตรัสบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพระองค์ด้วยประการนั้น พระเจ้าข้า.

พระยานาคตรัสพระคาถาว่า

วิมานนี้ เราได้มาเพราะอาศัยอะไรก็หามิได้ เกิดขึ้นตามฤดูกาลก็หามิได้ เรามิได้ทำเอง แม้เทวดาทั้งหลายก็มิได้ ให้แต่วิมานนี้ เราได้มาด้วยบุญกรรมอันไม่ลามกของตนเอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปาปเกหิ** แปลว่า ไม่ลามก.

พระมหาสัตว์ทูลถามว่า

ข้าแต่พระยานาค อะไรเป็นวัตรของพระองค์ และอะไรเป็นพรหมจรรย์ของพระองค์ ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง พระกำลังกาย พระวิริยภาพ และการเสด็จอุบัติในนาคพิภพ ทั้งวิมานใหญ่ของพระองค์นี้ เป็นผลแห่งกรรมอะไร อันพระองค์ทรงประพฤติดีแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กินฺเต วตฺตํ** ความว่า ข้าแต่พระยานาค ในภพก่อน อะไรเป็นวัตรของพระองค์ อนึ่ง อะไรเป็นการอยู่พรหมจรรย์ของพระองค์ อิฏฐวิบุลผลมีความเป็นผู้มีฤทธิ์เป็นต้นนี้ เป็นวิบากสุจริตเช่นไร

พระยานาคตรัสพระคาถาว่า

เราและภรรยา เมื่อยังอยู่ในมนุษยโลกเป็นผู้มีศรัทธาเป็นทานบดี ในครั้งนั้นเรือนของเราเป็นดังบ่อน้ำของสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย และเราได้บำรุงสมณะและพราหมณ์ให้อิ่มหนำสำราญ เราทั้งสองได้ถวายทานคือ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ เครื่องประทีป ที่นอนที่พักอาศัย ผ้านุ่งผ้าห่ม ผ้าปูนอน ข้าวและน้ำโดยเคารพ ทานที่ได้ถวายแล้วโดยเคารพนั้น เป็นวัตรของเรา และการสมาทานวัตรนั้นเป็นพรหมจรรย์ของเรา ดูก่อนท่านผู้เป็นปราชญ์ ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง กำลังกาย ความเพียร การเกิดในนาค-พิภพ และวิมานใหญ่ของเรานี้ เป็นวิบากแห่งวัตรและพรหมจรรย์นั้น อันเราประพฤติดีแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มนุสฺสโลเก** ได้แก่ ในกาลจัมปากนคร แคว้นอังคะ. บทว่า **ตํ เม วตฺตํ** ความว่า ทานที่เราให้โดยเคารพนั้นนั่นแล การสมาทานวัตร และพรหมจรรย์ของเรา อิฏฐวิบุลผลมีฤทธิ์เป็นต้นนี้ เป็นวิบากแห่งสุจริตที่ข้าพเจ้าประพฤติดีแล้วนั้น.

พระมหาสัตว์ทูลเป็นคาถาว่า

ถ้าวิมานนี้ ฝ่าพระบาททรงได้ด้วยอานุภาพแห่งทานอย่างนี้ ฝ่าพระบาทก็ชื่อว่าทรงทราบผลแห่งบุญ

และทรงทราบการเสด็จอุบัติในนาคพิภพ เพราะผล
แห่งบุญ เพราะเหตุนั้นแล ขอฝ่าพระบาททรงเป็นผู้
ไม่ประมาทประพฤติธรรม ตามที่จะได้ทรงครอบครอง
วิมานนี้ต่อไปฉะนั้นเถิด พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชานาสิ** ความว่า ถ้าว่าวิมานนั้นพระองค์ทรงได้ด้วยอานุภาพแห่งทานอย่างนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้พระองค์ชื่อว่าทรงทราบผลแห่งบุญทั้งหลาย และทรงทราบการเสด็จอุบัติในวิมานอันเกิดขึ้นด้วยผลแห่งบุญ. บทว่า **ตสฺมา** ความว่า เพราะเหตุที่วิมานนี้พระองค์ได้มาเพราะเหตุแห่งบุญ. บทว่า **ปุน มาวเสสิ** ความว่า ขอพระองค์จงประพฤติธรรมให้ได้เสด็จอยู่ครองนาคพิภพนี้แม้ต่อไปอีก.

พระยานาคตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนบัณฑิต ในนาคพิภพนี้ ไม่มีสมณ-
พราหมณ์ที่เราจะพึงถวายข้าวและน้ำเลย เราตามแล้ว
ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่เรา ตามที่เราจะพึงได้
ครอบครองวิมานต่อไปเถิด.

พระมหาสัตว์ทูลเป็นคาถาว่า

ข้าแต่พระยานาค ก็นาคทั้งหลายที่เป็นพระโอรส
พระธิดา พระชายา ทั้งพระญาติ พระมิตร และข้า
เฝ้าของฝ่าพระบาท ซึ่งเกิดในนาคพิภพนี้มีอยู่ ขอฝ่า
พระบาททรงเป็นผู้ไม่ประทุษร้ายในนาค มีพระโอรส
เป็นต้นเหล่านั้น ด้วยพระกายและพระวาจาเป็นนิตย์

ฝ่าพระบาททรงรักษาความไม่ประทุษร้าย ด้วยพระกาย
และพระวาจาอย่างนี้ ฝ่าพระบาททรงสถิตอยู่ในวิมาน
นี้ตลอดพระชนมายุ แล้วจักเสด็จไปสู่เทวโลกอันสูง
กว่านาคพิภพ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โภคี** ความว่า นาคผู้มีโภคสมบัติ. บทว่า **เตสุ** ความว่า ขอพระองค์จงอย่าประทุษร้ายเป็นนิตย์ด้วยกายกรรมและวจีกรรมในนาคผู้มีโภคสมบัติมีพระโอรสและพระธิดาเป็นต้นนั้น. บทว่า **อนุปาลย** ความว่า จงตามรักษาความไม่ประทุษร้าย กล่าวคือความมีเมตตาจิต ในพระโอรสและพระธิดาเป็นต้น และในสัตว์ที่เหลืออย่างนี้. บทว่า **อุทฺธ อิโต** ความว่า พระองค์จักเสด็จไปสู่เทวโลกที่สูงกว่านาคพิภพนี้ เพราะเมตตาจิตจัดว่าเป็นบุญยิ่งกว่าทาน.

พระยานาคได้ทรงสดับธรรมกถาของพระมหาสัตว์อย่างนี้แล้ว ทรงพอพระทัยแล้ว จึงทรงดำริว่า บัณฑิตไม่อาจจะทำการเนิ่นช้าอยู่ภายนอก เราควรจะแสดงเธอแก่พระนางวิมลา ให้พระนางเธอได้ฟังสุภาษิตสงบรำงับความปรารถนา แล้วส่งบัณฑิตกลับไปเพื่อให้พระเจ้าธนัญชัยทรงชื่นชมโสมนัสดังนี้ จึงตรัสพระคาถาว่า

ท่านเป็นอำมาตย์ของพระราชาผู้ประเสริฐสุด
พระองค์ใด พระราชาผู้ประเสริฐสุดพระองค์นั้น พราก
จากท่านแล้ว ย่อมจะทรงเศร้าโศกแน่แท้ทีเดียว คนที่
ถูกความทุกข์ครอบงำก็ดี คนผู้ป่วยหนักก็ดี ได้สมาคม
กับท่านแล้วพึงได้ความสุข.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สชีโว** แปลว่า อำมาตย์. บทว่า สเมจฺจ ความว่า มาพร้อมกับท่าน. บทว่า **อาตุโรปิ** ความว่า แม้เป็นไข้หนัก.

พระมหาสัตว์สดับพระกระแสรับสั่งดังนั้นแล้ว เมื่อจะทรงทำความชมเชยพระยานาคจึงทูลเป็นคาถาอีกว่า

ข้าแต่พระยานาคราช ฝ่าพระบาทตรัสธรรมของ
สัตบุรุษทั้งหลาย ซึ่งเป็นบทอันแสดงประโยชน์อย่าง
ล้ำเลิศ ที่นักปราชญ์ประพฤติดีแล้วโดยแท้ ก็คุณวิเศษ
ของบุคคลผู้มีปัญญาเช่นข้าพระองค์ย่อมปรากฏในเมื่อ
มีภยันตรายเช่นนี้แหละ พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สตๆ** ความว่า ท่านแสดงธรรมแก่สัตบุรุษคือบัณฑิตทั้งหลายแน่แท้. บทว่า **อตฺถปทๆ** ได้แก่ ส่วนที่เป็นประโยชน์. บทว่า **เอตาทิสิยาสุ** ความว่า คุณวิเศษของบุคคลผู้มีปัญญาเช่นข้าพเจ้าย่อมปรากฏในเมื่อได้ประสพภัยอันตรายเป็นเช่นนี้ ๆ แหละ พระเจ้าข้า.

พระยานาคทรงสดับดังนั้น ทรงยินดีร่าเริงเป็นนักหนา แล้วตรัสพระคาถาว่า

ขอท่านจงบอกแก่เรา ปุณณกยักษ์มิได้ท่านมา
เปล่า ๆ หรือ ขอท่านจงบอกแก่เรา ปุณณกยักษ์นี้ชนะ
ในการเล่นสกาจึงได้ท่านมา ปุณณกยักษ์นี้กล่าวว่า
ได้มาโดยธรรม ท่านถึงเงื้อมมือของปุณณกยักษ์นี้
ได้อย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อกฺขาหิ โน** ความว่า ท่านจงบอกแก่ข้าพเจ้า. บทว่า **ตายๆ** ตัดเป็น **ตๆ อยๆ .** บทว่า **มุธานุลทฺโธ** ความ

ว่า ปุณณกยักษ์นี้ได้ท่านมาเปล่า ๆ หรือชนะด้วยเล่นสกาจึงได้ท่านมา. บทว่า **อติมายมาห** ความว่า ปุณณกยักษ์นี้ พูดว่าเราได้บัณฑิตมาโดยชอบธรรม. บทว่า **กถํ ตุวํ หตฺถมิมสฺสมาคโต** ความว่า ท่านมาถึงเงื้อมมือปุณณกยักษ์นี้ได้อย่างไร.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทูลพระนาคนั้นด้วยคาถาว่า

ปุณณกยักษ์นี้เล่นสกาชนะพระราชาของข้าพระองค์ผู้เป็นอิสราธิบดีในอินทปัตตนครนั้น พระราชาพระองค์นั้น อันปุณณกยักษ์ชนะแล้ว ได้พระราชทานข้าพระองค์แก่ปุณณกยักษ์นี้ ข้าพระองค์เป็นผู้อันปุณณกยักษ์นี้ ได้มาแล้วโดยธรรม มิใช่ได้มาโดยกรรมอันสาหัส พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โย มิสฺสโร** ความว่า พระราชาพระองค์ใดเป็นอิสราธิบดี ของข้าพระองค์. บทว่า **อิมสฺสทาสิ** ความว่า ได้ให้แก่ปุณณกยักษ์นี้.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนี้ จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

ในกาลนั้น พระยานาคผู้ประเสริฐทรงสดับคำสุภาษิตของวิธุรบัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์แล้ว ทรงชื่นชมโสมนัส มีพระทัยเต็มตื้นด้วยปีติ ทรงจึงมือวิธุรบัณฑิตผู้มีปัญญาไม่ทราม เสด็จเข้าไปในที่อยู่ของพระชายาตรัสว่า ดูก่อนพระน้องวิมลา เพราะเหตุใด พระน้องจึงดูผอมเหลืองไป เพราะเหตุใด พระน้องจึงไม่เสวยกระยาหาร ก็คุณงามความดีของวิธุรบัณฑิต

ผู้ที่พระน้องต้องประสงค์ดวงหทัย เป็นผู้บรรเทาความมืดของโลกทั้งปวง เช่นนี้นั้นของเราไม่ ผู้นี้คือวิธุรบัณฑิต มาถึงแล้วจะทำความสว่างไสวให้แก่พระน้อง เชิญพระน้องตั้งหทัยฟังถ้อยคำของท่าน การที่จะได้เห็นท่านอีกเป็นการหาได้ยาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาเวกฺขิ** แปลว่า เข้าไปแล้ว. บทว่า **เยน** ความว่า ดูก่อนพระน้องวิมลา ผู้เจริญ เจ้าซูบผอมเหลืองไปเพราะเหตุไร และเพราะเหตุไรเจ้าจึงไม่เสวยกระยาหาร. บทว่า **น จ เม ตาทิโส วณฺโณ** ความว่า ก็เกียรติคุณของวิธุรบัณฑิตเช่นนี้ อย่างที่เราและใคร ๆ อื่นมิได้มี ได้แผ่กระฉ่อนไปตลอดพื้นปฐพีและเทวโลก วิธุรบัณฑิตผู้ที่เจ้าต้องการดวงหทัยนั้น เป็นผู้บรรเทาความมืดของชาวโลกทั้งสิ้นมาถึงแล้ว จะทำความสว่างไสวในอรรถธรรมแก่เจ้า ณ บัดนี้. ด้วยบทว่า **ปุน** นี้ท่านกล่าวว่า ชื่อว่าการเห็นวิธุรบัณฑิตนี้อีก หาได้ยาก.

พระนางวิมลา ทอดพระเนตรเห็นวิธุรบัณฑิตผู้มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดินนั้นแล้ว มีพระทัยยินดีโสมนัส ทรงยกพระองค์คุลีทั้ง ๑๐ ขึ้นอัญชลี และตรัสกะวิธุรบัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์ประเสริฐสุดของชาวกุรุรัฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **หฏฺเฐน** ภาเวน แปลว่า ผู้มีจิตยินดี. บทว่า **ปตีตรูปา** ได้แก่ เกิดความโสมนัส.

เบื้องหน้าแต่นี้ พระนางวิมลาเทวี จึงตรัสว่า

ดูก่อนบัณฑิต ท่านเป็นมนุษย์มาเห็นนาคพิภพที่ตนยังไม่เคยเห็น เป็นผู้ถูกมรณภัยคุกคามแล้ว เพราะ

เหตุไรจึงไม่กลัวและไม่ถวายบังคมดิฉันเล่า อาการที่ทำเช่นนี้ ดูเหมือนไม่ใช่อาการของผู้มีปัญญา.

วิธุรบัณฑิตกราบทูลเป็นคาถาว่า

ข้าแต่พระนางเจ้านาคี ข้าพระองค์เป็นผู้ไม่กลัวและไม่เป็นผู้อันภัยคือความตายคุกคาม นักโทษประหารไม่พึงไหว้เพชฌฆาต หรือเพชฌฆาตก็ไม่พึงให้นักโทษประหารกราบไหว้ตน อย่างไรหนอ นรชนจะกราบไหว้บุคคลผู้ที่ปรารถนาจะฆ่าตน และผู้ปรารถนาจะฆ่าเขา จะพึงให้บุคคลผู้ที่ตนจะฆ่ากราบไหว้ตนอย่างไรเล่า กรรมนั้นย่อมไม่สำเร็จประโยชน์ พระเจ้าข้า.

พระนางวิมลาตรัสว่า

ดูก่อนบัณฑิต คำนั้นถูกอย่างที่ท่านพูด ท่านพูดจริง นักโทษประหารไม่พึงกราบไหว้เพชฌฆาต หรือเพชฌฆาตก็ไม่พึงให้นักโทษประหารกราบไหว้ตน อย่างไรหนอนรชน จึงจะกราบไหว้บุคคลผู้ปรารถนาจะฆ่าตน และผู้ปรารถนาจะฆ่าเขา จะพึงให้บุคคลผู้ที่ตนจะฆ่ากราบไหว้เล่า กรรมนั้น ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์เลย.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ เมื่อจะทำปฏิสันถารกับพระนางวิมลาเทวี จึงทูลเป็นคาถาว่า

ข้าแต่พระนางเจ้านาคกัญญา วิมานของพระองค์นี้ เป็นของไม่เที่ยงแต่เป็นเช่นกับของเที่ยง ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง พระกำลังกาย พระวิริยภาพ และการเสด็จอุบัติในนาคพิภพ ได้มีแล้วแก่ฝ่าพระบาท ข้าพระองค์ขอทูลถามเนื้อความนั้นกะฝ่าพระบาท วิมานนี้ ฝ่าพระบาทได้มาอย่างไรหนอ วิมานนี้ ฝ่าพระบาทได้มาเพราะอาศัยอะไร หรือเป็นของเกิดขึ้นตามฤดูกาล ฝ่าพระบาททรงกระทำเอง หรือเทวดาทั้งหลายถวายฝ่าพระบาท ข้าแต่พระนางเจ้านาคกัญญา ขอฝ่าพระบาท ตรัสบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพระองค์ ตามที่ฝ่าพระบาทได้วิมานมาเถิด พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้น พระนางวิมลาเทวี ตรัสบอกแก่พระมหาสัตว์ว่า

วิมานนี้ ดิฉันได้มาเพราะอะไรก็หามิได้ เกิดขึ้นตามฤดูกาลก็หามิได้ ดิฉันมิได้กระทำเอง แม้เทวดาทั้งหลายก็มิได้ให้ แต่วิมานนี้ ดิฉันได้มาด้วยบุญกรรมอันไม่ลามกของตนเอง.

พระมหาสัตว์กล่าวว่า

ข้าแต่พระนางเจ้านาคี อะไรเป็นวัตรของฝ่าพระบาท และอะไรเป็นพรหมจรรย์ของฝ่าพระบาท ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง พระกำลังกาย พระวิริยภาพ และการเสด็จอุบัติในนาคพิภพ ทั้งวิมานอันใหญ่ของฝ่าพระบาทนี้ เป็นผลแห่งกรรมอะไร อันฝ่าพระบาททรงประพฤติดีแล้ว พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้น พระนางวิมลาเทวีตรัสบอกพระมหาสัตว์ว่า

ดูก่อนเจ้านักปราชญ์ ดิฉันและพระสวามีของดิฉันเป็นผู้มีศรัทธา เป็นทานบดี ในครั้งนั้น เรือนของดิฉันเป็นดังบ่อน้ำของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย และดิฉันได้บำรุงสมณพราหมณ์ให้อิ่มหนำสำราญ ดิฉันและพระสวามี เมื่อยังอยู่ในมนุษยโลกนั้น ได้ถวายทาน คือ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้เครื่องประทีป ที่นอน ที่พักอาศัยผ้านุ่งห่ม ผ้าปูนอน ข้าวและน้ำโดยเคารพ ทานที่ดิฉันได้ถวายโดยเคารพนั้น เป็นวัตรของดิฉันและการสมาทานนั้น เป็นพราหมจรรย์ของดิฉัน ดูก่อนท่านผู้เป็นนักปราชญ์ ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง กำลังกาย ความเพียร การเกิดในนาคพิภพ และวิมานใหญ่ของเรานี้ เป็นวิบากแห่งวัตรและพรหมจรรย์นั้น อันเราประพฤติดีแล้ว.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์กราบทูลพระนางวิมลาเทวีนั้นว่า

ถ้าวิมานนี้ ฝ่าพระบาททรงได้ด้วยอานุภาพแห่งทานอย่างนี้ ฝ่าพระบาทก็ชื่อว่า ทรงทราบผลแห่งบุญและทรงทราบการเสด็จอุบัติในนาคพิภพเพราะผลแห่งบุญ เพราะเหตุนั้นแล ขอฝ่าพระบาท จงเป็นผู้ไม่ประมาท ประพฤติธรรม ตามที่จะได้ ทรงครอบครองวิมานนี้ต่อไป ฉะนั้นเถิด พระเจ้าข้า.

พระนางวิมลาเทวีตรัสว่า

ดูก่อนบัณฑิต ในนาคพิภพนี้ไม่มีสมณพราหมณ์ ที่เราจะพึงถวายข้าวและน้ำเลย ดิฉันถามแล้ว ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่ฉัน ตามที่ดิฉันจะพึงได้ครอบครองวิมานนี้ ต่อไปเถิด.

พระมหาสัตว์ทูลว่า

ข้าแต่พระนางเจ้านาคี ก็นาคทั้งหลายที่เป็นพระโอรส พระธิดา พระสวามี ทั้งพระญาติ พระมิตร และข้าเฝ้าของฝ่าพระบาท ซึ่งเกิดในนาคพิภพนี้ มีอยู่ ขอฝ่าพระบาทจงเป็นผู้ไม่ประทุษร้าย ในนาคมีพระโอรสเป็นต้นเหล่านั้น ด้วยพระกาย และพระวาจาเป็นนิตย์ ฝ่าพระบาทจงทรงรักษาความไม่ประทุษร้ายด้วยพระกายและพระวาจาอย่างนี้ ฝ่าพระบาททรงสถิตอยู่ในวิมานนี้ ตลอดพระชนมายุแล้ว จักเสด็จไปสู่เทวโลก อันสูงส่งกว่านาคพิภพนี้ พระเจ้าข้า.

พระนางวิมลาเทวีตรัสว่า

ท่านเป็นอำมาตย์ของพระราชาผู้ประเสริฐสุด พระองค์ใด พระราชาผู้ประเสริฐสุด พระองค์นั้น พรากจากท่านแล้ว ย่อมจะทรงเศร้าโศกแน่แท้ทีเดียว คนผู้ถูกความทุกข์ครอบงำก็ดี คนผู้ป่วยหนักก็ดี ได้สมาคมกับท่านแล้ว พึงได้รับความสุข.

พระมหาสัตว์ทูลว่า

ข้าแต่พระนางเจ้านาคี ฝ่าพระบาทตรัสถึงธรรม
ของสัตบุรุษทั้งหลาย ซึ่งเป็นบทอันแสดงประโยชน์
ล้ำเลิศที่นักปราชญ์ ประพฤติดีแล้วโดยแท้ ก็คุณวิเศษ
ของบุคคลผู้มีปัญญาเช่นข้าพระองค์ ย่อมปรากฏใน
เมื่อมีภยันตรายเช่นนี้แหละพระเจ้าข้า.

พระนางวิมลาเทวีตรัสว่า

ขอท่านจงบอกแก่ดิฉัน ปุณณกยักษ์นี้ ได้ท่าน
มาเปล่า ๆ หรือ ขอท่านจงบอกแก่ดิฉัน ปุณณกยักษ์
นี้ชนะในการเล่นสกา จึงได้ท่านมา ปุณณกยักษ์นี้
กล่าวว่าได้มาโดยธรรม ท่านถึงเงื้อมมือของปุณณก-
ยักษ์นี้ได้อย่างไร.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทูลกะพระนางวิมลาเทวีนั้นว่า

ปุณณกยักษ์นี้ เล่นสกาชนะพระราชาขอข้า-
พระองค์ผู้เป็นอิสราธิบดี ในอินทปัตตนครนั้น พระ-
ราชาพระองค์นั้น อันปุณณกยักษ์ชนะแล้ว ได้พระ-
ราชทานข้าพระองค์แก่ปุณณกยักษ์นี้ ข้าพระองค์เป็น
ผู้อันปุณณกยักษ์มิได้มาแล้วโดยธรรม มิใช่ได้มาด้วย
กรรมอันสาหัส พระเจ้าข้า.

บัณฑิตพึงทราบเนื้อความแห่งคาถาเหล่านี้ โดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวมาแล้วในหนหลังนั้นเถิด.

พระนางวิมลาเทวี ทรงสดับถ้อยคำของพระมหาสัตว์ทรงยินดีเป็นที่ยิ่ง ทรงพาพระมหาสัตว์ไปให้สรงด้วยน้ำหอมเป็นจำนวนพันหม้อ ในเวลาสรงเสร็จ ทรงประทานเครื่องประดับมีผ้าทิพย์และของหอมระเบียบทิพย์เป็นต้น ในเวลาประดับตกแต่งเสร็จแล้ว ได้ประทานทิพยโภชน์ พระมหาสัตว์บริโภคโภชนาหารแล้ว สั่งให้ปูอาสนะที่เขาประดับไว้แล้ว นั่งเหนือธรรมาสน์ที่เขาประดับแล้วแสดงธรรมด้วยพุทธลีลา.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

ท้าววรุณนาคราช ตรัสถามปัญหากะวิธุรบัณฑิต
ฉันใด แม้พระนางวิมลานาคกัญญา ก็ตรัสถามปัญหา
กะวิธุรบัณฑิต ฉันนั้น วิธุบัณฑิตผู้เป็นปราชญ์ อัน
ท้าววรุณนาคราชตรัสถามแล้ว ได้พยากรณ์ปัญหาให้
ท้าววรุณนาคราชทรงยินดี ฉันใด วิธุรบัณฑิตผู้เป็น
นักปราชญ์ แม้พระนางวิมลานาคกัญญาตรัสถามแล้ว
ก็พยากรณ์ให้พระนางวิมาลานาคกัญญาทรงยินดีฉันนั้น
วิธุรบัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์ ทราบว่า พระยานาคราช
ผู้ประเสริฐ และพระนางนาคกัญญาทั้งสองพระองค์
นั้น ทรงมีพระทัยชื่นชมโสมนัส ไม่ครั่นคร้าม ไม่
กลัว ไม่ขนพองสยองเกล้า ได้กราบทูลท้าววรุณนาค
ราชว่า ข้าแต่พระยานาคราช ฝ่าพระบาทอย่าทรง
พระวิตกว่า ทรงกระทำกรรมของคนผู้ประทุษร้ายมิตร
และอย่าทรงพระดำริว่า จักฆ่าบัณฑิตนี้ ขอฝ่าพระ-
บาทจงกระทำกิจด้วยเนื้อหทัยของฝ่าพระองค์ ตามที่

ฝ่าพระบาททรงพระประสงค์เถิด ถ้าฝ่าพระบาทไม่
ทรงสามารถจะฆ่าข้าพระองค์ ข้าพระองค์จะทรงทำ
ถวายตามพระอัธยาศัยของฝ่าพระบาทเอง พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อฉมฺภี** แปลว่า ไม่ครั่นคร้าม. บทว่า **อโลมหฏฺโฐ** ได้แก่ ไม่หวาดเสียวเพราะความกลัวเลย. บทว่า **อิจฺจพฺรวิ** ความว่า ได้กล่าวดังนั้น ด้วยอำนาจการพิจารณา. บทว่า **มา เภถยิ** ความว่า พระองค์อย่ากลัวไปเลยว่า เราจะทำกรรมคือการประทุษร้ายต่อมิตร และอย่าคิดสงสัยไปเลยว่า บัดนี้ เราจักฆ่าบัณฑิตนี้ หรืออย่างไรหนอ. วิธุรบัณฑิตเรียกวรุณนาคราชว่า นาค. บทว่า **อยาหมสฺมิ** ตัดเป็น **อยํ อหมสฺมิ** บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า **ยํ กริสสามิ** ความว่า ถ้าท่านไม่อาจจะฆ่าเรา ด้วยคิดว่า เราได้ฟังธรรมในสำนักของบัณฑิตนี้ไซร้ ข้าพเจ้าจักกระทำถวายเองให้สมกับพระอัธยาศัยของพระองค์.

พระยานาคราชตรัสว่า

ปัญญานั่นเอง เป็นดังใจของบัณฑิตทั้งหลาย เรา
ทั้งสองนั้นยินดีด้วยปัญญาของท่านยิ่งนัก ปุณณกยักษ์
จงไปส่งท่านให้ถึงแคว้นกุรุรัฐในวันนี้ทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เต ตุยมฺห** ความว่า ข้าพเจ้าทั้งสองคนนั้น ยินดีนักหนาด้วยปัญญาของท่าน ยักษ์เสนาบดีผู้มีชื่อไม่บกพร่อง ซึ่งได้แก่ปุณณกยักษ์นี้. บทว่า **ลภตชชทารํ** ความว่า วันนี้ขอปุณณกยักษ์เสนาบดี จงได้ภริยา เราจะให้อิรันทตีธิดาแก่ท่าน. บทว่า **ปาปยาตุ** ความว่า ในวันนี้ปุณณกยักษ์ จงไปส่งท่านให้ถึงอินทปัตตนครแคว้นกุรุนั้นแล.

ก็แล พระยาวรุณนาคราช ครั้นตรัสอย่างนี้แล้วจึงได้พระราชทานนางอิรันทตีให้แก่ปุณณกยักษ์ ปุณณกยักษ์นั้นได้นางอิรันทตีสมปรารถนา ดังนั้นจึงมีจิตยินดี ได้เจรจาปราศรัยกับพระมหาสัตว์เจ้าแล้ว.

พระศาสดา เมื่อจะประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

ปุณณกยักษ์นั้น ได้นางอิรันทตีนาคกัญญาแล้ว
มีใจชื่นชมโสมนัสปีติปราโมทย์ ได้กล่าวกะวิธุรบัณฑิต
ผู้ประเสริฐสุดของชาวกุรุรัฐว่า ข้าแต่ท่านวิธุรบัณฑิต
ท่านได้ทำให้ข้าพเจ้ามีความพร้อมเพรียงกันกับภริยา
ข้าพเจ้าจะทำกิจตอบแทนท่าน ข้าพเจ้าจะให้แก้วมณี
ดวงนี้แก่ท่าน และจะนำท่านไปส่งให้ถึงแคว้นกุรุรัฐ
ในวันนี้ทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มณิรตนํ** ความว่า ดูก่อนบัณฑิต เราเลื่อมใสในอุปการะคุณของท่าน เราควรจะทำกิจอันสมควรแก่ท่าน เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจะให้แก้วมณี อันเป็นของบริโภคแห่งพระเจ้าจักรพรรดินี้แก่ท่าน และข้าพเจ้าจะไปส่งท่านให้ถึงอินทปัตตนครแคว้นกุรุในวันนี้ด้วย.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะกระทำความชมเชยแก่ปุณณกยักษ์นั้น ได้กล่าวคาถานอกนี้ว่า

ดูก่อนกัจจานะ ท่านจงมีความไมตรีสนิทสนม
กับภรรยาที่น่ารัก อันไม่มีใครทำให้แตกแยกตลอดไป
ท่านจงเป็นผู้มีจิตเบิกบาน มีปีติโสมนัส ท่านได้ให้
แก้วมณีแก่ข้าพเจ้าแล้ว ขอจงนำข้าพเจ้าไปยังอินท-
ปัตตนครด้วยเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อชฺเชยฺยเมสา** ความว่า ดูก่อนท่านผู้กัจจายนโคตร ท่านพร้อมกับภริยาเป็นที่รักของท่าน จงเป็นผู้มีความพร้อมเพรียงปรองดองมีความรักใคร่กันตลอดไป จงเป็นผู้มีความสุขสวัสดี มีชัยชนะ

แก่ข้าศึกศัตรู. พระมหาสัตว์กล่าวความที่ปุณณกยักษ์นั้นมีความพรั่งพร้อมด้วยปีติ ด้วยคำมีอาทิว่า **อานนฺทจิตฺโต** เป็นผู้มีจิตบันเทิง ดังนี้. บทว่า **นยินฺทปตฺตํ** ตัดเป็น **นย อินฺทปตฺตํ** แปลว่า จงนำไปสู่อินทปัตตนคร.

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ปุณณยักษ์นั้น เชิญวิธุรบัณฑิตผู้ประเสริฐสุด
ของชาวกุรุรัฐ ผู้มีปัญญาไม่ทราม ให้นั่งบนอาสนะ
กลางหน้าของตน ขึ้นม้าอาชาไนยเหาะไปในอากาศ
กลางหาว ปุณณกยักษ์นั้นได้นำวิธรบัณฑิตผู้ประเสริฐ
สุดของชาวกุรุรัฐ ไปถึงอินทปัตตนคร เร็วยิ่งกว่าใจ
ของมนุษย์พึงไปถึง.

ลำดับนั้น ปุณณกยักษ์กล่าวกะพระมหาสัตว์ว่า

อินทปัตตนครปรากฏอยู่โน้น และป่ามะม่วงอัน
น่ารื่นรมย์ ก็เห็นอยู่เป็นหย่อม ๆ ข้าพเจ้าเป็นผู้มีความ
พร้อมเพรียงกับภริยา และท่านก็ได้ถึงที่อยู่ของตน
แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยถาปิ คจฺเฉ** ความว่า ขึ้นชื่อว่าใจย่อมไม่ไป แต่เมื่อใจถือเอาอารมณ์ในที่ไกล เขาจึงเรียกว่าใจไปแล้ว เพราะฉะนั้น พึงเห็นเนื้อความในบทนี้อย่างนี้ว่า การไปของม้าสินธพมโนมัยนั้นได้เป็นการไปที่เร็วกว่าใจที่ถือเอาอารมณ์. บทว่า **เอตินฺทปตฺตํ** ความว่า เมื่อแสดงแก่เธอผู้นั่งอยู่บนหลังม้านั่นแล จึงได้กล่าวอย่างนั้น. ด้วยบทว่า **สกนิเกตํ** ปุณณกยักษ์กล่าวว่า ท่านถึงที่อยู่ของท่านแล้ว.

ก็ในวันนั้น เวลาใกล้รุ่ง พระเจ้าธนัญชัยโกรพยราชได้ทรงพระสุบินว่ามีต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่ง ตั้งอยู่ใกล้พระทวารพระราชนิเวศน์ ลำต้นประกอบด้วย

ปัญญา กิ่งแล้วไปด้วยศีล ผลเต็มไปด้วยปัญจโครส ห้อมล้อมไปด้วยช้างและม้าที่ประดับประดาแล้ว มหาชนพากันมาทำสักการะอย่างใหญ่ ประคองอัญชลีแก่ต้นไม้นั้นเป็นอันมาก. ลำดับนั้น ยังมีบุรุษดำคนหนึ่งนุ่งผ้าแดง ทัดดอกไม้แดง ถืออาวุธมาตัดรากต้นไม้นั้นให้ขาดแล้ว เมื่อมหาชนร้องไห้ปริเทวนาการอยู่ ได้ลากเอาต้นไม้นั้นไป ไม่กี่วันก็นำเอามาส่งคืนไว้ในที่เดิมอีก แล้วหลีกไปดังนี้ พระราชาทรงพิจารณาพระสุบินนั้นอยู่ ทรงสันนิษฐานว่า ใคร ๆ คนอื่นที่เป็นดุจต้นไม้ใหญ่มิได้มี ต้องเป็นวิธุรบัณฑิต ใคร ๆ คนอื่นที่เปรียบกับบุรุษผู้มาตัดรากต้นไม้นั้น เมื่อมหาชนร้องไห้ปริเทวนาการอยู่ ลากเอาไปแล้วมิได้มี ต้องเป็นมาณพผู้เอาวิธุรบัณฑิตไป วันพรุ่งนี้มาณพจักนำวิธุรบัณฑิตมาประดิษฐานไว้ที่ทวารแห่งโรงธรรมสภาแล้ว จักหลีกไปเปรียบกับบุรุษผู้นำเอาต้นไม้นั้นมาคืนไว้ ณ ที่เดิมอีกแล้วไปเสีย วันนี้เราจักได้เห็นวิธุรบัณฑิตแน่นอน ครั้นทรงสันนิษฐานดังนี้แล้ว ทรงมีพระหทัยโสมนัส จึงมีพระดำรัสสั่งให้ประดับพระนครทั้งสิ้น และให้จัดแจงโรงธรรมสภา ตั้งธรรมาสน์ในอลงกตรัตนมณฑป ครั้นเสร็จแล้ว ท้าวเธอเสด็จพระราชดำเนินไปประทับที่โรงธรรมสภา มีพระราชา ๑๐๑ พระองค์และหมู่อำมาตย์ราษฎรชาวพระนครทั้งสิ้นแวดล้อม ทรงรอคอยการมาของวิธุรบัณฑิตอยู่ ทรงปลอบโยนมหาชนให้สบายใจไปพลางว่า พวกท่านจักเห็นบัณฑิตในวันนี้ อย่าพากันวิตกไปนักเลย. ฝ่ายปุณณกยักษ์พาบัณฑิตลงประดิษฐาน ณ ท่ามกลางบริษัทที่ประตูแห่งโรงธรรมสภา ลาพระมหาสัตว์แล้วพานางอิรันทตีไปสู่เทวนครของตนแล้วแล.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสพระคาถานี้ว่า

ปุณณยักษ์ผู้มีวรรณะดี วางวิธุรบัณฑิตผู้ประเสริฐสุดของชาวกุรุรัฐ ลงในท่ามกลางสภา แล้วขึ้น

ม้าอาชาไนยเหาะไปในอากาศกลางหาว พระราชา
ทอดพระเนตรเห็นวิธุรบัณฑิตนั้น ทรงพระปรีดา-
ปราโมทย์เป็นอย่างยิ่งเสด็จลุกขึ้นสวมกอดวิธุรบัณฑิต
ด้วยพระพาหาทั้งสอง ไม่ทรงหวั่นไหว ทรงเชื้อเชิญ
ให้นั่งบนอาสนะท่ามกลางสภา ตรงพระพักตร์ของ
พระองค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อโนมวณฺโณ** แปลว่า ผู้มีวรรณะไม่ต่ำ คือผู้มีวรรณะอันสูงสุด. บทว่า **อวิกมฺปยิ** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระราชานั้น ทรงประคองวิธุรบัณฑิต ไม่หวั่นไหว ไม่ย่อท้อ ในท่ามกลางมหาชน จับมือทั้งสองให้นั่งบนอาสนะที่ตบแต่งไว้ ให้บ่ายหน้าตรงพระพักตร์ของพระองค์.

ลำดับนั้น พระราชาทรงบันเทิงกับพระมหาสัตว์นั้น เมื่อจะทำปฏิสันถารด้วยพระวาจาอันไพเราะ จึงตรัสพระคาถาว่า

ท่านเป็นผู้แนะนำเราทั้งหลาย เหมือนนายสารถี
นำรถที่หายไปแล้วกลับมาได้ฉะนั้น ชาวกุรุรัฐทั้งหลาย
ย่อมยินดี เพราะได้เห็นท่าน ฉันถามแล้ว ขอท่าน
จงบอกเนื้อความนั้นแก่ฉัน ท่านหลุดพ้นจากมาณพมา
ได้อย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นฏฺโ** ความว่า ท่านช่วยแนะนำเราในอันทำประโยชน์เกื้อกูล โดยเหตุคือ โดยนัย เหมือนนายสารถีนำรถที่หายไปแล้วให้กลับเข้ามาได้ฉะนั้น. บทว่า **นนฺทนฺติ ตํ** ความว่า ชนชาวกุรุรัฐเหล่านี้ พอเห็นท่าน ย่อมยินดีเพราะการได้เห็นท่าน. บทว่า **มาณวสฺส**

ความว่า ท่านได้พ้นจากสำนักของมาณพได้อย่างไร หรือว่าการที่มาณพปล่อยให้ท่านพ้นไปเป็นเพราะเหตุอะไร

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์กราบทูลพระราชานั้นว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน ผู้ทรงแกล้ว
กล้าประเสริฐกว่านรชน บุรุษที่ฝ่าพระบาทตรัสเรียก
มาณพนั้นไม่ใช่มนุษย์ เป็นยักษ์ชื่อปุณณกะ พระเจ้าข้า
ฝ่าพระบาททรงเคยได้ยินชื่อมาแล้ว ก็ปุณณกยักษ์นั้น
เป็นอำมาตย์ของท้าวกุเวร พระยานาคทรงพระนาม
ว่าวรุณผู้ครองนาคพิภพ มีพระกายใหญ่โตสะอาด
ทรงสมบูรณ์ด้วยวรรณะและกำลัง ปุณณกยักษ์รักใคร่
นางนาคกัญญานามว่าอิรันทตี พระธิดาของพระยา
นาคราชนั้น จึงตกลงใจจะฆ่าข้าพระองค์ เพราะเหตุ
แห่งนางอิรันทตีผู้มีเอวบางร่างน้อยน่ารักใคร่ แต่
ปุณณกยักษ์เป็นผู้พร้อมเพรียงกับภรรยา ส่วนข้า-
พระองค์เป็นผู้อันพระยานาคทรงอนุญาตให้มา และ
ปุณณกยักษ์ให้แก้วมณีมาด้วย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยํ มาณโว ตฺยภิวทิ** ความว่า พระมหาสัตว์กราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งหมู่ชน พระองค์ทรงเรียกคนใดว่ามาณพ คนนั้นไม่ใช่มนุษย์เลย เป็นยักษ์ชื่อว่าปุณณกะ. บทว่า **ภูมินฺธโร** แปลว่า ผู้ทรงไว้ซึ่งปัญญาเพียงดังว่าแผ่นดิน อยู่ในนาคพิภพ. บทว่า **สา นาคกญฺญา** ความว่า ปุณณกยักษ์นั้น รักใคร่นางอิรันทตีนาคกัญญาผู้เป็นธิดาของพระยานาคนั้น พยายามเพื่อฆ่าข้าพระองค์ให้ตาย. บทว่า **ปิยาย**

เหตุ ความว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้าก็พระยานาคนั้น เลื่อมใสในการแก้ปัญหาในเรื่องอุโบสถ ๔ บูชาข้าพระองค์ด้วยแก้วมณี แล้วเสด็จกลับไปยังนาคพิภพ เมื่อพระนางวิมลาเทวีทูลถามว่า แก้วมณีของพระองค์หายไปไหน พระเจ้าข้า จึงทรงพรรณนาความที่ข้าพระองค์เป็นธรรมกถึก. พระนางวิมลาเทวีนั้น มีพระประสงค์จะสดับธรรมกถาของข้าพระองค์ ได้ยังความปรารถนาด้วยดวงหทัยของข้าพเจ้าให้เกิดขึ้น. พระยานาคทรงเข้าใจผิด ตรัสกะนางอิรันทตีผู้เป็นธิดาของตนว่า มารดาของเจ้าปรารถนาดวงหทัยของวิธุรบัณฑิต เจ้าจงไปแสวงหาสามีผู้สามารถจะนำดวงหทัยของวิธุรบัณฑิตนั้นมาให้ได้ นางอิรันทตีเที่ยวแสวงหาสามีอยู่ ได้พบปุณณกยักษ์ผู้เป็นหลานของท้าวกุเวรเวสวัณทราบว่าปุณณกยักษ์นั้นมีความปฏิพัทธ์ในตน จึงนำไปสู่สำนักพระบิดา. ลำดับนั้น พระยานาคตรัสกะปุณณกยักษ์ว่า เมื่อเจ้าสามารถนำดวงหทัยของวิธุร-บัณฑิตมาให้ จักได้นางอิรันทตีลูกสาวของเรา. ปุณณกยักษ์จึงนำเอาแก้วมณีอันเป็นของบริโภคแห่งพระเจ้าจักรพรรดิจากเวปุลบรรพตมาพนันเล่นสกากับพระองค์ ได้ข้าพระองค์แล้วพักอยู่ที่เรือนของข้าพระองค์ ๓ วัน บอกให้ข้า-พระองค์จับทางม้าแล้วพาไป ทุบตีข้าพระองค์ที่ต้นไม้บ้างที่ภูเขาบ้าง ในหิมวันต์ประเทศ เมื่อไม่อาจให้ข้าพระองค์ตายได้ จึงบ่ายหน้าต่อลมเวรัมภะ ควบม้าไปในกองลม ๗ ครั้ง แล้ววางข้าพระองค์ไว้บนยอดเขากาฬาคิรีบรรพตที่สูงได้ ๖๐ โยชน์ ทำกรรมอย่างนี้บ้างอย่างโน้นบ้าง ด้วยอำนาจแห่งเพศแห่งราชสีห์เป็นต้น ก็ไม่อาจทำให้ข้าพระองค์ตายได้ ข้าพระองค์ถามถึงเหตุที่เขาจะฆ่า เขาบอกเหตุนั้นให้ทราบโดยตลอด เมื่อเป็นเช่นนั้น ข้าพระองค์จึงได้แสดงสาธุนร-ธรรมแก่เขา เขาได้สดับสาธุนรธรรมนั้น มีจิตเลื่อมใส ใคร่จะนำข้าพระองค์มาส่ง ณ ที่นี้ ครั้น เขามีความประสงค์จะมาส่งเช่นนั้น ข้าพระองค์จึงพาเขาไปสู่นาคพิภพ แสดงธรรมถวายพระยานาคและพระนางวิมลาเทวี นาคบริษัททั้งหมด

พากันเลื่อมใสในธรรมเทศนาทั้งนั้น พระยานาคในเวลาท้าวเธอทรงยินดีในธรรมเทศนาของข้าพระองค์ ได้ประทานนางอิรันทตีแก่ปุณณกยักษ์ ๆ ได้นางอิรันทตีแล้วมีจิตเลื่อมใสจึงบูชาข้าพระองค์ด้วยแก้วมณี อันพระยานาคทรงบังคับให้มาส่งข้าพระองค์ จึงยกข้าพระองค์ขึ้นขี่ม้ามโนมัยสินธพ ส่วนตนเองนั่งบนอาสนะท่ามกลางให้ข้าพระองค์นั่งอาสนะข้างหน้า ให้นางอิรันทตีนั่งอาสนะข้างหลัง นำมาส่งในที่นี้ ยังข้าพระองค์ให้ลงที่ท่ามกลางบริษัทแล้ว พานางอิรันทตีไปสู่นครของตนแล้วแล ข้าแต่พระมหาราชเจ้า เพราะเหตุแห่งนางอิรันทตีผู้มีเอวอันงดงามน่ารักนั้น ปุณณกยักษ์จึงได้พยายามจะฆ่าข้าพระองค์ด้วยประการอย่างนี้ ก็แต่ว่าปุณณกยักษ์ได้อาศัยข้าพระองค์ ในครั้งนั้นแล จึงได้เป็นผู้พร้อมเพรียงสมัครสังวาสกันกับภรรยา พระยานาคทรงสดับธรรมเทศนาของข้าพระองค์ทรงเลื่อมใสแล้ว ทรงอนุญาตให้ส่งข้าพระองค์กลับคืน และข้าพระองค์ได้แก้วมณีอันเป็นของบริโภคแห่งพระเจ้าจักรพรรดิอันสามารถให้สิ่งน่าใคร่ได้ทุกอย่าง ข้าพระองค์ได้มาจากสำนักแห่งปุณณกยักษ์ ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ขอพระองค์ทรงรับแก้วมณีดวงนี้ ครั้นกราบทูลดังนี้แล้ว ได้ถวายแก้วมณีแก่พระราชา. แต่นั้นพระราชาเมื่อจะตรัสเล่าพระสุบินที่พระองค์ทรงเห็นในเวลาจวนรุ่งแก่ชาวพระนคร จึงตรัสว่า ดูก่อนทวยราษฎร์ผู้เจริญทั้งหลาย พวกเจ้าจงฟังสุบินนิมิตที่เราเห็นในเวลานี้ แล้วตรัสเป็นคาถาว่า

มีต้นไม้ต้นหนึ่ง เกิดริมประตูวังของเรา ลำต้น
ประกอบด้วยปัญญา กิ่งแล้วด้วยศีล ต้นไม้นั้น ตั้งอยู่
ในอรรถและธรรม มีผลเต็มไปด้วยปัญจโครส ดารดาษ
ไปด้วยช้างม้าและโคที่ประดับประดาแล้ว เมื่อมหาชน
ทำสักการะบูชาต้นไม้นั้น เล่นเพลิดเพลินด้วยฟ้อน

รำขับร้องและดนตรีอยู่ ครั้นบุรุษดำคนหนึ่ง มาไล่เสนาที่ยืนล้อมอยู่ให้หนีไป จึงถอนต้นไม้นั้นลากไปไม่กี่วัน ต้นไม้นั้นกลับมาประดิษฐานอยู่ที่ประตูวังของเราอีกตามเดิม ต้นไม้ใหญ่นั้น ก็ได้แก่วิธุรบัณฑิตนี้ ซึ่งกลับมาสู่ที่อยู่ของเรา บัดนี้พวกท่านทั้งปวง จงพากันทำสักการะเคารพนบนอบแก่ต้นไม้ คือวิธุรบัณฑิตนี้ขอเชิญบรรดาอำมาตย์ผู้มีจิตยินดี ด้วยยศที่ตนอาศัยเราได้แล้วทั้งหมดทีเดียว จงทำจิตของตนให้ปรากฏในวันนี้ ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านจงกระทำบรรณาการให้มาก พากันนำมาทำสักการะเคารพนบนอบแก่ต้นไม้ คือวิธุรบัณฑิตนี้ สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ที่ผูกไว้ชั้นที่สุดมฤคและปักษีที่ขังไว้เพื่อดูเล่น อันมีอยู่ในแคว้นของเรา สัตว์เหล่านั้นทุกจำพวกจงให้ปล่อยจากเครื่องผูก และที่ขังเสียทั้งหมด บัณฑิตนี้พ้นจากเครื่องผูกฉันใดแล สัตว์เหล่านั้น จงพ้นจากเครื่องผูกและที่ขังฉันนั้นเหมือนกัน พวกชาวไร่ชาวนาทั้งปวง จงเลิกทำไร่ทำนาทั้งปวง พักเสียตลอดเดือนนี้ ให้พวกกลองดีกลองเที่ยวประกาศชาวพระนครพร้อมกันมาทำการสมโภชเป็นการใหญ่ จงอัญชลีพราหมณ์ทั้งหลายมาบริโภคข้าวสุกเจือด้วยเนื้อ พวกนักเลงสุราจงเว้นการเที่ยวดื่มสุรา จงเอาหม้อใส่ให้เต็มปรี่ไปนั่งดื่มอยู่ที่ร้านของตน ๆ พวกหญิงแพศยาที่อยู่ประจำทางจงเล้าโลมลวงล่อชายผู้มีความต้องการ ด้วยกิเลสเป็นนิตย์ อนึ่งจงจัดการรักษาในแว่นแคว้นให้แข็งแรง

อย่างที่พวกชนจะพึงเบียดเบียนกันไม่ได้ พวกท่านจง
ทำสักการเคารพนบนอบ ต้นไม้คือบัณฑิตนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สีลมยสฺส** ความว่า กิ่งของต้นไม้นี้ ล้วนแล้วด้วยศีล. บทว่า **อตฺเถ จ ธมฺเม จ** ความว่า ต้นไม้นั้น ตั้งอยู่ในความเจริญและในสภาวธรรม. บทว่า **นิปาโก** ความว่า ต้นไม้นั้นแล้วด้วยปัญญาประดิษฐานอยู่แล้ว. บทว่า **ควปฺผโล** ความว่า ต้นไม้นั้น มีผลล้วนแล้วด้วยปัญจโครส. บทว่า **หตฺถิควาสฺสฉนฺโน** ความว่า ต้นไม้นั้นดารดาษไปด้วยฝูงช้างฝูงโค และฝูงม้าที่ประดับประดาแล้ว. บทว่า **นจฺจคีต-ตุริยาภินาทิเต** ความว่า ครั้นเมื่อมหาชนกระทำการบูชาต้นไม้นั้น เล่นเพลิดเพลินไปด้วยการฟ้อนรำขับร้องเป็นต้นที่ต้นไม้นั้นอยู่. ครั้งนั้นบุรุษดำคนหนึ่งมาไล่ขับเสนาที่ยืนล้อมถอนต้นไม้นั้นหนีไป ต้นไม้นั้นกลับมาประดิษฐานอยู่ ที่ประตูของเราตามเดิม ต้นไม้ใหญ่นั้นก็ได้แก่บัณฑิตนี้ ซึ่งกลับมาสู่ที่อยู่ของเรา บัดนี้พวกท่านทั้งปวง จงพากันทำสักการะ ยำเกรง เคารพ แก่ต้นไม้คือบัณฑิตนี้ให้มาก. บทว่า **มม ปจฺจเยน** ความว่า บรรดาอำมาตย์ผู้มีจิตยินดีด้วยยศที่ตนอาศัยเราได้มาแล้วทั้งหมดนั้นจงทำกิจของตนให้ปรากฏในวันนี้. บทว่า **ติพฺพานิ** ได้แก่ มากคือใหญ่. บทว่า **อุปายนานิ** ได้แก่ เครื่องบรรณาการทั้งหลาย. บทว่า **เยเกจิ** ความว่า โดยชั้นที่สุดหมายเอามฤคและปักษีที่ขังไว้เพื่อดูเล่น. บทว่า **มุญฺจเร** แปลว่า จงให้ปล่อย. บทว่า **อุนฺนงฺคลา มาสมิมํ กโรนฺตุ** ความว่า ขอพวกชาวนา ชาวไร่ทั้งปวง จงเลิกทำไร่ทำนาเสียตลอดเดือนนี้ ให้คนตีกลองเที่ยวประกาศไป. ชาวพระนคร พร้อมกันมาทำการสมโภชเป็นการใหญ่. บทว่า **ภกฺขยนฺตุ** ความว่า จงเชิญบริโภค. **อ** อักษรในบทว่า **อมชฺชปา** นี้เป็นเพียงนิบาต อธิบายว่า พวกนักเลงสุรา เมื่อควรจะดื่มสุรา ย่อมมาประชุมกันดื่มอยู่ที่ร้าน

ดื่มของตน ๆ. บทว่า **ปุณฺณาหิ ถาลาหิ** แปลว่า ด้วยหม้ออันเต็ม. บทว่า **ปลิสฺสุตาหิ** ความว่า ไหลล้นออกจากหม้อเพราะมีสุราเต็มปรี่. บทว่า **มหาปถนิจฺจุ สมวฺหยนฺตุ** ความว่า พวกหญิงแพศยา ที่อยู่ประจำทางใหญ่ที่ตบแต่งไว้ คือที่ทางหลวง จงประเล้าประโลมลวงล่อชายผู้มีความต้องการด้วยกิเลสเป็นนิตย์. บทว่า **ติพฺพ** แปลว่า แข็งแรง. บทว่า **ยถา** ความว่า ขอท่านทั้งหลายจัดการรักษาต้นไม้ อย่างที่พวกชาวนาจัดแจงรักษาต้นไม้ด้วยดี กระทำความยำเกรงต่อต้นไม้ ไม่เบียดเบียนกันและกัน. พวกท่านจักทำสักการะเคารพนบนอบต้นไม้คือบัณฑิตนี้.

เมื่อพระราชาตรัสดังนั้นแล้ว

พวกพระสนมกำนัลใน พระราชกุมาร พวกพ่อค้าชาวนา พราหมณาจารย์ พวกกรมช้าง กรมราชองครักษ์ กรมม้า กรมรถ กรมเดินเท้า และชาวชนบท ชาวนิคมทุกหมู่เหล่า ที่พระราชาทรงบังคับแล้ว พร้อมกันสั่งมหาชนให้ปล่อยสัตว์จากเครื่องผูกและที่ขัง จัดแจงบรรณาการมีประการต่าง ๆ ส่งข้าวและน้ำกับเครื่องบรรณาการเป็นอันมากไปถวายบัณฑิต ชนเป็นอันมากเมื่อบัณฑิตมาแล้ว ได้เห็นบัณฑิตก็มีใจเลื่อมใส เมื่อบัณฑิตมาถึงแล้ว ก็พากันยกผ้าขาวโห่ร้องขึ้นด้วยความยินดีปราโมทย์เป็นที่ยิ่ง ด้วยประการฉะนี้แล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิหารยุ** ความว่า พระสนมกำนัลในเป็นต้นเหล่านั้นที่พระราชาบังคับแล้วอย่างนี้ พร้อมกันสั่งมหาชนให้ปล่อยสัตว์ทั้งปวง จากที่คุมขังและที่ผูก จัดแจงบรรณาการมีประการต่างๆ ส่งข้าวและน้ำพร้อมด้วยเครื่องบรรณาการนั้นไปถวายบัณฑิต. บทว่า **ปณฺฑิตมาคเต** ความว่า ชนเป็นอันมาก เมื่อบัณฑิตมาถึงแล้ว ได้เห็นบัณฑิตก็มีจิตเลื่อมใส.

ได้มีงานมหรสพสมโภชตลอดกาลล่วงไปเดือนหนึ่ง จึงสำเร็จเสร็จสิ้น. พระมหาสัตว์ แสดงธรรมแก่มหาชน สั่งสอนพระราชา เหมือนกับว่าบำเพ็ญพุทธกิจให้สำเร็จ บำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น และรักษาอุโบสถกรรม ตั้งอยู่ตลอดอายุ เมื่อสิ้นอายุ ได้มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า. ชนชาวกุรุรัฐทั้งหมด ตั้งต้นแต่พระราชา ตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์ พากันรักษาศีล บำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น บำเพ็ญทางสวรรค์ให้บริบูรณ์ ครั้นสิ้นอายุแล้วได้ไปตามกรรมของตนนั้นแล.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายไม่ใช่แต่ในบัดนี้ อย่างเดียวเท่านั้น แม้ในกาลก่อนเราตถาคตก็ถึงพร้อมด้วยปัญญา ฉลาดในอุบายเหมือนกัน ดังนี้แล้วจึงประกาศสัจจะ ประชุมชาดก.

มารดาบิดาของบัณฑิตในกาลนั้น ครั้นกลับชาติมาได้เป็นมหาราชสกุลในบัดนี้ ภริยาใหญ่ของบัณฑิตในกาลนั้นได้เป็นมารดาของพระราหุลในบัดนี้ บุตรคนโตของบัณฑิตในกาลนั้น ได้เป็น **พระราหุล** ในบัดนี้ พระนางวิมลาในกาลนั้นได้เป็น **พระนางอุบลวรรณา** ในบัดนี้ พระยาวรุณนาคราชในกาลนั้นได้เป็น **พระสารีบุตร**ในบัดนี้ พระยาครุฑในกาลนั้นได้เป็น **พระโมคคัลลานะ** ในบัดนี้ ท้าวสักกะเทวราชในกาลนั้นได้เป็น **พระอนุรุทธะ** ในบัดนี้ พระเจ้าโกรพยราชในกาลนั้น ได้เป็นพระอานนท์ ในบัดนี้ ปุณณกยักษ์ในกาลนั้นได้เป็น **พระฉันนะ** ในบัดนี้ ม้ามโนมัยสินธพในกาลนั้นได้เป็น **พระยาม้ากัณฐกะ** ในบัดนี้ บริษัทนอกจากนั้น ในกาลนั้นได้เป็นพุทธบริษัทในกาลนี้ ส่วนวิธุรบัณฑิตในกาลนั้น ครั้นกลับชาติมาได้เป็นเราตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้แล.

จบอรรถกถาวิธุรชาดกที่ ๕

๑๐. เวสสันตรชาดก

พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมี

ท้าวสักกเทวราช ตรัสว่า

[๑๐๔๕] ดูก่อนผุสดีผู้มีรัศมีแห่งผิวพรรณอันประเสริฐ ผู้มีอวัยวะส่วนเบื้องหน้างาม เธอจงเลือกเอาพร ๑๐ ประการในปฐพีซึ่งเป็นที่รักแห่งหฤทัยของเธอ.

พระผุสดีเทพกัญญากราบทูลว่า

[๑๐๔๖] ข้าแก่ท้าวเทวราช ข้าพระบาทนอบน้อมแด่พระองค์ ข้าพระบาทได้ทำบาปกรรมอะไรไว้หรือฝ่าพระบาทจึงให้ข้าพระบาท จุติจากทิพยสถานที่น่ารื่นรมย์ ดุจลมพัดต้นไม้ใหญ่ให้หักไป ฉะนั้น.

ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า

[๑๐๔๗] บาปกรรมเธอมิได้ทำไว้เลย และเธอไม่เป็นที่รักของเราก็หาไม่ แต่บุญของเธอสิ้นแล้ว เหตุนั้น เราจึงกล่าวกะเธออย่างนี้ ความตายใกล้เธอ เธอจักต้องพลัดพรากจากไป จงเลือกรับเอาพร ๑๐ ประการนี้จากเราผู้จะให้.

พระผุสดีเทพกัญญากราบทูลว่า

[๑๐๔๘] ข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าสัตว์ทั้งปวง ถ้าฝ่าพระบาทจะประทานพรแก่ข้าพระบาทไซร้

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอให้ข้าพระบาทพึงเกิดในพระราชนิเวศน์ของพระเจ้าสีวิราช ข้าแต่ท้าวปุรินททะ ขอให้ข้าพระบาท (๑) พึงเป็นผู้มีจักษุดำเหมือนตาลูกมฤคี (มีอายุ ๑ ขวบปี) ซึ่งมีดวงตาดำ (๒) พึงมีขนคิ้วดำ (๓) พึงเกิดในราชนิเวศน์นั้นมีนามว่าผุสดี (๔) พึงได้พระราชโอรสผู้ให้สิ่งอันประเสริฐ ผู้ประกอบเกื้อกูลในยาจก มิได้ตระหนี่ ผู้อันพระราชาทุกประเทศบูชามีเกียรติยศ (๕) เมื่อข้าพระบาททรงครรภ์ขออย่าให้อุทรนูนขึ้น พึงมีอุทรไม่นูน เสมอดังคันศรที่นายช่างเหลาเกลี้ยงเกลา (๖) ถันทั้งคู่ของข้าพระบาทอย่าย้อยยาน ข้าแต่ท้าววาสวะ (๗) ผมหงอกก็อย่าได้มี (๘) ธุลีก็อย่าได้ติดในกาย (๙) ข้าพระบาทพึงปล่อยนักโทษที่ถึงประหารได้ (๑๐) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอข้าพระบาทพึงได้เป็นอัครมเหสีที่โปรดปรานของพระราชาในแว่นแคว้นสีพี ในพระ-ราชนิเวศน์อันกึกก้องด้วยเสียงร้องของนกยูงและนกกระเรียน พรั่งพร้อมด้วยหมู่วรนารี เกลื่อนกล่นไปด้วยคนเตี้ยและคนค่อม อันพ่อครัวชาวมคธเลี้ยงดู กึกก้องไปด้วยเสียงกลอน และเสียงบานประตูอันวิจิตร มีคนเชิญให้ดื่มสุราและกินกับแกล้ม.

ท้าวสักกเทวราช ตรัสว่า

[๑๐๔๕] ดูก่อนนางผู้งามทั่วสรรพางค์กาย พร ๑๐ ประการเหล่าใด ที่เราให้แต่เธอ เธอจักได้พร ๑๐ ประการเหล่านั้น ในแว่นแคว้นของพระเจ้าสีวิราช.

[๑๐๕๐] ครั้นท้าววาสวะมฆวาสุชัมบดีเทวราช ตรัสอย่างนี้แล้ว ก็โปรดประทานพรแก่พระนางผุสดีเทพอัปสร.

(นี้) ชื่อว่าทศพรคาถา.

[๑๐๕๑] พระนางผุสดีเทพอัปสรจุติจากดาวดึงส์เทวโลกนั้น มาบังเกิดในสกุลกษัตริย์ ได้ทรงอยู่ร่วมกับพระเจ้าสญชัยในพระนครเชตุดร พระนางผุสดีทรงครรภ์ถ้วนทศมาส เมื่อทรงทำประทักษิณพระนครประสูติเราที่ท่ามกลางถนนของพวกพ่อค้า ชื่อของเรามิได้เนื่องแต่พระมารดา และมิได้เกิดแต่พระบิดา เราเกิดที่ถนนแห่งพ่อค้า เพราะฉะนั้น เราจึงชื่อว่าเวสสันดร เมื่อใดเรายังเป็นทารก มีอายุ ๔ ขวบแต่เกิดมา เมื่อนั้นเรานั่งอยู่ในปราสาทคิดจะบริจาคทานว่า เราจะพึงให้หทัย ดวงตา เนื้อ เลือด และร่างกาย เมื่อใครมาขอเรา เราก็ยินดีให้ เมื่อเราคิดถึงการบริ-จาคทานอันเป็นความจริง หทัยก็ไม่หวั่นไหวมุ่งมั่นอยู่ในกาลนั้น ปฐพีมีสิเนรุบรรพตและหมู่ไม้เป็นเครื่องประดับ ได้หวั่นไหว.

[๑๐๕๒] พราหมณ์ทั้งหลาย ผู้มีขนรักแร้ดกและมีเล็บยาว ฟันเขลอะ มีธุลีบนศีรษะ เหยียดแขนข้างขวาจะขออะไรฉันหรือ.

พราหมณ์กราบทูลว่า

[๑๐๕๓] ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระองค์ทั้งหลายทูลขอรัตนะเครื่องให้แว่นแคว้นของชาวสีพีเจริญ ขอ

ได้โปรดพระราชทานช้างตัวประเสริฐ ซึ่งมีงาดุจงอน
ไถอันมีกำลังสามารถเถิด พระเจ้าข้า.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๐๕๔] เราจะให้ช้างพลายซับมันตัวประเสริฐ
ซึ่งเป็นช่างราชพาหนะอันสูงสุดที่พราหมณ์ทั้งหลาย
ขอเรา เรามิได้หวั่นไหว.

[๑๐๕๕] พระราชาผู้ผดุงรัฐสีพีให้เจริญรุ่งเรือง
มีพระหฤทัยน้อมไปในการบริจาค เสด็จลงจากคอช้าง
พระราชทานแก่พราหมณ์ทั้งหลาย.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๐๕๖] เมื่อบรมกษัตริย์พระราชทานช้างตัว
ประเสริฐ (แก่พราหมณ์ทั้ง ๘) แล้วในกาลนั้น ความ
น่าสะพึงกลัวขนพองสยองเกล้าได้เกิดมี เมทนีดลก็
หวั่นไหว เมื่อบรมกษัตริย์พระราชทานช้างตัวประเสริฐ
ในกาลนั้น ได้เกิดมีความน่าสะพึงกลัวขนพองสยอง
เกล้า ชาวพระนครกำเริบ ในเมื่อพระเวสสันดรผู้ยัง
แว่นแคว้นของชาวสีพีให้เจริญพระราชทานช้างตัว
ประเสริฐ ชาวบุรีก็เกลื่อนกล่น เสียงอันกึกก้องก็แผ่
ไปมากมาย.

[๑๐๕๗] ครั้งนั้น เมื่อพระเวสสันดรพระราช-
ทานช้างตัวประเสริฐแล้วเสียอื้ออึงน่ากลัวเป็นอันมาก
ก็เป็นไปในนครนั้น ในกาลนั้นชาวนครก็กำเริบ ครั้ง
นั้น ในเมื่อพระเวสสันดรผู้ผดุงรัฐสีพีให้เจริญรุ่งเรือง

พระราชทานช้างตัวประเสริฐแล้ว เสียงอื้ออึงน่ากลัว เป็นอันมากก็เป็นไปในนครนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

[๑๐๕๘] พวกคนที่มีชื่อเสียง พระราชบุตร พวกพ่อค้าชาวนา พวกพราหมณ์ กองช้าง กองม้า กองรถ กองราบ ชาวนิคม ชาวสีพีทั้งสิ้นมาประชุมพร้อมกัน พวกเหล่านั้นเห็นพวกพราหมณ์นำพระยาช้างไป ก็กราบทูลแด่พระเจ้ากรุงสัญชัยว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ แว่นแคว้นของพระองค์ถูกกำจัดแล้ว เหตุไรพระเวสสันดรโอรสของพระองค์ จึงพระราชทานช้างตัวประเสริฐของชาวเราทั้งหลาย อันชาวแว่นแคว้นสักการะบูชา ไฉนพระเวสสันดรราช-โอรสจึงพระราชทานพระยากุญชรของชาวเราทั้งหลาย อันมีงางอนงามแกล้วกล้า สามารถรู้จักเขตแห่งยุทธวิธีทุกอย่าง เป็นช้างเผือกขาวผ่อง ประเสริฐสุด ปกคลุมด้วยผ้ากัมพลเหลือง กำลังซับมัน สามารถย่ำยีศัตรูได้ ฝึกดีแล้ว พร้อมทั้งวาลวิชนีมีสีขาว เช่นดังเขาไกรลาศ ไฉนพระเวสสันดรราชโอรสจึงพระ-ราชทานพระยาช้างราชพาหนะซึ่งเป็นยานชั้นเลิศ เป็นทรัพย์อย่างประเสริฐพร้อมทั้งฉัตรขาว เครื่องลาดหมอช้าง และคนเลี้ยงช้างแก่พวกพราหมณ์.

[๑๐๕๙] พระเวสสันดรโอรสนั้นควรจะพระ-ราชทาน ข้าว น้ำ ผ้านุ่งผ้าห่มและที่นั่งที่นอน สิ่ง

ของเช่นนี้แลสมควรจะพระราชทาน สมควรแก่พวกพราหมณ์ ข้าแต่พระเจ้าสัญชัย ไฉนพระเวสสันดรราชโอรส ผู้เป็นพระราชาโดยสืบพระวงศ์ของพระองค์ ผู้ผดุงสีพีรัฐ จึงทรงพระราชทานพระยาคชสารไป ถ้าพระองค์จักไม่ทรงทำตามถ้อยคำของชนชาวสีพี ชนชาวสีพีก็เห็นจักทำพระองค์พร้อมด้วยพระราชโอรสไว้ในเงื้อมมือ.

พระเจ้าสัญชัยทรงมีพระดำรัสว่า

[๑๐๖๐] ถึงชนบทจะไม่มี และแม้แว่นแคว้นจะพินาศไปก็ตามเถิด เราไม่พึงขับไล่พระราชบุตรผู้ไม่มีโทษจากแว่นแคว้นของตนตามคำของชาวสีพี เพราะพระราชบุตรเกิดจากอกของเรา ถึงชนบทจะไม่มี และแม้แว่นแคว้นจะพินาศไปก็ตามเถิด เราก็ไม่พึงขับไล่พระราชบุตรผู้ไม่มีโทษจากแว่นแคว้นของตน ตามคำของชาวสีพี เพราะพระราชบุตรเกิดแต่ตัวเรา อนึ่ง เราไม่พึงประทุษร้ายในพระราชบุตรนั้น เพราะเธอมีศีลและวัตรอันประเสริฐ แม้คำติเตียนจะพึงมีแก่เรา และเราจะพึงประสบบาปเป็นอันมาก เราจะให้ฆ่าพระเวสสันดรบุตรของเราด้วยศาสตราอย่างไรได้.

ชาวสีพีกราบทูลว่า

[๑๐๖๑] พระองค์อย่าได้รับสั่งให้ฆ่าพระเวสสันดรนั้นด้วยท่อนไม้หรือศาสตราเลย ทั้งพระเวสสันดรนั้นก็ไม่ควรแก่เครื่องพันธนาการ แต่จงทรง

ขับไล่พระเวสสันดรนั้นเสียจากแว่นแคว้น จงไปอยู่ที่เขาวงกตเถิด.

พระเจ้าสัญชัยตรัสว่า

[๑๐๖๒] ถ้าความพอใจของชาวสีพีเช่นนี้ เราก็ไม่ขัด ขอเธอจงได้อยู่และบริโภคกามทั้งหลาย ตลอดคืนนี้ ต่อเมื่อสิ้นราตรีแล้วพระอาทิตย์ขึ้นแล้ว ชาวสีพีจงพร้อมเพรียงกันขับไล่เธอเสียจากแว่นแคว้นเถิด.

[๑๐๖๓] ดูก่อนนายนักการ ท่านจงลุกขึ้น จงรีบไปทูลพระเวสสันดรว่า ขอเดชะ ชาวสีพี ชาวนิคม พวกคนที่มีชื่อเสียง พระราชบุตร พ่อค้า ชาวนา พราหมณาจารย์ พากันโกรธเคืองมาประชุมกันอยู่แล้ว กองช้าง กองม้า กองรถ กองเดินเท้า ทั้งชาวนิคมและชาวสีพีทั้งสิ้นมาประชุมกันแล้ว เมื่อสิ้นราตรีนี้ พระอาทิตย์ขึ้นแล้ว ชาวสีพีจะพรักพร้อมกันขับไล่พระองค์จากแว่นแคว้น.

[๑๐๖๔] นายนักการนั้น เมื่อได้รับพระราชดำรัสสั่ง จึงสวมสอดเครื่องประดับมือ นุ่งห่มเรียบร้อย ประพรมด้วยจุรณจันทน์ ล้างศีรษะในน้ำ สวมกุณฑลแก้วมณีแล้ว รีบเข้าไปยังบุรีอันน่ารื่นรมย์ เป็นที่ประทับอยู่ของพระเวสสันดร ได้เห็นพระเวสสันดรทรงพระสำราญอยู่ในพระราชวังของพระองค์ อัน

เกลื่อนกล่นไปด้วยหมู่อำมาตย์ ปานประหนึ่งท้าววาสวะแห่งไตรทศ.

[๑๐๖๕] นายนักการนั้น ครั้นรีบไปในพระราชนิเวศน์นั้นแล้ว ได้กราบทูลพระเวสสันดรว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ ข้าพระบาทจะกราบทูลความทุกข์แด่พระองค์ ขออย่าได้ทรงกริ้วข้าพระบาทเลย นายนักการนั้น ถวายบังคมแล้วพลางคร่ำครวญกราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่พระมหาราช พระองค์ทรงชุบเลี้ยงข้าพระบาท ทรงนำมาซึ่งรสที่น่าใคร่ทุกอย่าง ข้าพระบาทจะกราบทูลความทุกข์แด่พระองค์ เมื่อข้าพระบาทกราบทูล ข่าวสารเรื่องทุกข์ร้อนนั้นแล้ว ขอพระยุคลบาทจงยังข้าพระบาทให้เบาใจ ขอเดชะชาวสีพี ชาวนิคม คนที่มีชื่อเสียง พระราชบุตร พ่อค้า ชาวนา พราหมณาจารย์พากันโกรธเคืองมาประชุมกันอยู่แล้ว กองช้าง กองม้า กองรถ กองเดินเท้า ทั้งชาวนิคมและชาวสีพีทั้งสิน มาประชุมกันอยู่แล้วเมื่อสิ้นราตรีนี้ พระอาทิตย์ขึ้นแล้ว ชาวสีพีจะพรักพร้อมกันขับไล่พระองค์จากแว่นแคว้นพระ-เจ้าข้า.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๐๖๖] ดูก่อนนายนักการ เพราะเหตุไรชาวสีพีจึงโกรธเรา ขอท่านจงบอกความชั่วแก่เรา ผู้ไม่เห็นความเดือดร้อนให้แจ้งชัด ด้วยเหตุไรเขาจึงขับไล่เรา.

ราชบุรุษกราบทูลว่า

[๑๐๖๗] พวกคนที่มีชื่อเสียง พระราชบุตร พ่อค้า ชาวนา พราหมณาจารย์ พวกกองช้าง กองม้า กองรถ กองเดินเท้า พากันติเตียนเพราะพระราชทานพระยาช้างพระที่นั่งต้น เหตุนั้นเขาจึงขับไล่พระองค์ พระเจ้าข้า.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๐๖๘] เราจะให้หทัย ให้จักษุ เงิน ทอง แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์ หรือแก้วมณี เป็นทรัพย์ภายนอกของเรา จะเป็นอะไรไปเมื่อยาจกมาถึง เราเห็นแล้วก็จงให้แขนขวาแขนซ้าย ไม่หวั่นไหวเลย ใจของเรายินดีในทาน ชาวสีพีทั้งปวงจงขับไล่ จงฆ่าเราเสีย หรือจะตัดเราให้เป็นเจ็ดท่อนก็ตามเถิด เราจักไม่งดการให้ทานเลย.

ราชบุรุษกราบทูลว่า

[๑๐๖๙] ชาวสีพีและชาวนิคมประชุมกันกล่าวอย่างนี้ว่า พระเวสสันดรผู้มีวัตรงาม จงเสด็จไปสู่อารัญชรคีรีทางฝั่งแม่น้ำโกนติมารา ตามทางที่พระราชาผู้ถูกขับไล่เสด็จไปนั้นเถิด.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๐๗๐] เราจักไปตามทางที่พระราชาผู้มีโทษเสด็จไป ขอให้ท่านทั้งหลายจงงดแก่เราคืนและวันหนึ่งพอให้เราได้ให้ทานก่อนเถิด.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๐๗๑] พระราชาตรัสตักเตือนพระมัทรีผู้มีความงาม ทั่วสรรพางค์ว่า ทรัพย์อย่างใดอย่างหนึ่งที่พี่ให้แก่พระน้องนาง และสิ่งของที่ควรสงวนอันเป็นของพระน้องนาง คือ เงิน ทอง แก้วมุกดาหรือแก้วไพฑูรย์ มีอยู่เป็นอันมาก และทรัพย์ฝ่ายพระบิดาของพระน้องนาง ควรเก็บไว้ทั้งหมด.

[๑๐๗๒] พระนางมัทรีราชบุตรีผู้มีความงามทั่วสรรพางค์ได้ทูลถามพระเวสสันดรนั้นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ หม่อมฉันจะเก็บไว้ที่ไหน หม่อมฉันทูลถามแล้ว ขอพระองค์ได้โปรดตรัสบอกเนื้อความนั้นเถิด.

พระเวสสันดรตรัสว่า

[๑๐๗๓] ดูก่อนพระน้องมัทรี พึงให้ทานในท่านผู้ศีลตามสมควร เพราะที่พึ่งของสัตว์ทั้งปวงยิ่งไปกว่าทานไม่มี.

[๑๐๗๔] ก่อนพระน้องมัทรี เธอพึงเอาใจใส่ในลูกทั้งสอง ในพระชนนีและพระชนกของพี่ อนึ่ง ผู้ใดพึงตกลงปลงใจว่าจะเป็นพระสวามีพระน้องนาง เธอพึงบำรุงผู้นั้นโดยเคารพ ถ้าไม่มีใครมาตกลงปลงใจเป็นพระสวามีพระน้องนาง เพราะพระน้องนางกับพี่จะต้องพลัดพรากจากกัน พระน้องนางจงแสวงหาพระสวามีอื่นเถิด อย่าลำบากเพราะจากพี่เลย.

[๑๐๗๕] เพราะพี่จักต้องไปสู่ป่าที่น่ากลัว อันเกลื่อนกล่นไปด้วยสัตว์ร้าย เมื่อพี่คนเดียวอยู่ในป่าใหญ่ ชีวิตก็น่าสงสัย.

[๑๐๗๖] พระนางมัทรีราชบุตรีผู้มีความงามทั่วสรรพางค์ ได้กราบทูลพระเวสสันดรว่า ไฉนหนอพระองค์จึงตรัสเรื่องที่ไม่เคยมีไฉนจึงตรัสเรื่องลามก ข้าแต่พระมหาราช ข้อที่พระองค์จะพึงเสด็จพระองค์เดียวนั้น ไม่ใช่ธรรมเนียม ข้าแต่พระมหากษัตริย์แม้หม่อมฉันก็จะตามเสด็จไป ตามทางที่พระองค์เสด็จ ความตายกับพระองค์นั่นแลประเสริฐกว่า เป็นอยู่เว้นจากพระองค์จะประเสริฐอะไร ก่อไฟให้ลุกโพลง มีเปลวเป็นอันเดียวกันตั้งอยู่แล้ว ความตายในไฟที่ลุกโพลง มีเปลวเป็นอันเดียวกันนั้นประเสริฐกว่า เป็นอยู่เว้นจากพระองค์จะประเสริฐอะไร นางช้างติดตามพระยาช้างผู้อยู่ในป่า เที่ยวไป ณ ภูเขาและที่หล่ม ที่เสมอและไม่เสมอ ฉันใด หม่อมฉันจะพาลูกทั้งสองติดตามพระองค์ไปเบื้องหลัง ฉันนั้น หม่อมฉันจักเป็นผู้อันพระองค์เลี้ยงง่าย จักไม่เป็นผู้อันพระองค์เลี้ยงยาก.

พระนางมัทรีกราบทูลว่า

[๑๐๗๗] เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระ-กุมารทั้ง ๒ นี้ ผู้มีเสียงอันไพเราะ พูดจาน่ารัก นั่ง

อยู่ที่พุ่มไม้ในป่า จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อ พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นพระกุมารทั้ง ๒ นี้ ผู้มีเสียงอันไพเราะ พูดจาน่ารัก เล่นอยู่ที่พุ่มไม้ในป่า จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อพระองค์ทอดพระ-เนตรเห็นพระกุมารทั้ง ๒ นี้ ผู้มีเสียงอันไพเราะ พูดจาน่ารัก ณ อาศรมรัมณียสถาน จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารทั้ง ๒ นี้ ผู้มีเสียงอันไพเราะ พูดจาน่ารัก เล่นอยู่ ณ อาศรมอันเป็นที่รื่นรมย์ จักไม่ทรงระลึกถึงราช-สมบัติ เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารทั้ง ๒ นี้ เล่นอยู่ ณ อาศรมอันเป็นที่รื่นรมย์ ก็จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ ทรงมาลา ฟ้อนรำอยู่ ณ อาศรมรัมณียสถาน เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึกถึงราช-สมบัติ เมื่อใด พระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ ทรงมาลา ฟ้อนรำอยู่ ณ อาศรมอันเป็นที่รื่นรมย์ เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นกุญชรชาติมา-ตังคะ มีวัยล่วง ๖๐ ปี เที่ยวอยู่ในป่าตัวเดียว เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอด พระเนตรเห็นกุญชรชาติมาตังคะ มีวัยล่วง ๖๐ ปี เที่ยวไปในป่าเวลาเย็น ในเวลาเช้า เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด กุญชรชาติมาตังคะ

มีวัยล่วง ๖๐ ปี เดินนำหน้าโขลงหมู่ช่างพังไป ส่งเสียงร้องก้องโกญจนาท พระองค์ได้ทรงสดับเสียงร้องของช้างที่บันลือก้องอยู่นั้น เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทรงสดับเสียงร้องของช้างที่บันลือก้องอยู่นั้น เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นลำเนาป่าสองข้างทาง และสิ่งที่ให้ความน่าใคร่ในป่าอันเกลื่อนกล่นไปด้วยเนื้อร้าย เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นเนื้ออันเดินมาเป็นหมู่ๆ หมู่ละ ๕ ตัว และได้ทอดพระเนตรเห็นพวกกินนรที่กำลังฟ้อนอยู่ เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทรงสดับเสียงกึกก้องแห่งแม่น้ำอันมีน้ำไหลหลั่ง และเสียงเพลงขับของพวกกินนร เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทรงสดับเสียงร้องของนกเค้าที่เที่ยวอยู่ตามซอกเขา เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์จักได้ทรงสดับเสียงแห่งสัตว์ร้ายในป่า คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง แรด และวัวลาน เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นนกยูง อันแวดล้อมไปด้วยนางนกยูง รำแพนหางจับอยู่เป็นกลุ่มบนยอดภูเขา เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระ-องค์ได้ทอดพระเนตรเห็นนกยูง มีขนปีกงามวิจิตร

ห้อมล้อมด้วยนางนกยูงทั้งหลายรำแพนหางอยู่ เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นนกยูงมีคอเขียวมีหงอน แวดล้อมด้วยนางนกยูงฟ้อนอยู่ เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นต้นไม้อันมีดอกบาน มีกลิ่นหอมฟุ้งไปในฤดูเหมันต์ เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นแผ่นดินอันเขียวชะอุ่ม ดารดาษไปด้วยแมลงค่อมทองในเดือนฤดูเหมันต์ เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นต้นไม้อันมีดอกบานสะพรั่ง คืออัญชันเขียวที่กำลังผลิยอดอ่อน ต้นโลท และ บัวบก มีดอกบานสะพรั่ง มีกลิ่นหอมฟุ้งไปในฤดูเหมันต์ เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทรงทอดพระเนตรเห็นหมู่ไม้มีดอกบานสะพรั่งและปทุมชาติอันมีดอกร่วงหล่นในเดือนฤดูเหมันต์ เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ.

จบกัณฑ์หิมพานต์

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๐๗๘] สมเด็จพระนางผุสดีราชบุตรีผู้เรืองยศได้ทรงสดับคำที่พระราชโอรส และพระสุณิสาพร่ำสนทนากัน ทรงคร่ำครวญละห้อยไห้ว่า เรากินยาพิษเสียดีกว่า เราโดดเหวเสียดีกว่า เอาเชือกผูกคอตาย

เสียดีกว่า เหตุไฉน ชาวนครสีพีจึงจะให้ขับไล่เจ้าเวสสันดรลูกรักผู้ไม่มีโทษผิด เหตุไฉน ชาวนครสีพีจึงจะให้ขับไล่เจ้าเวสสันดรลูกรักผู้ไม่มีโทษผิด ผู้เป็นปราชญ์เปรื่อง เป็นทานบดี ควรแก่การขอ ไม่ตระหนี่ เหตุไฉนชาวนครสีพีจึงจะให้ขับไล่เจ้าเวสสันดรลูกรักผู้ไม่มีโทษผิด อันท้าวพระยาบูชา ผู้มีเกียรติมียศ เหตุไฉน ชาวนครสีพีจึงจะให้ขับไล่เจ้าเวสสันดรลูกรักผู้ไม่มีโทษผิด ผู้เลี้ยงดูมารดาบิดา ประพฤติถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ในราชสกุล เหตุไฉน ชาวนครสีพีจึงจะให้ขับไล่เจ้าเวสสันดรลูกรักผู้ไม่มีโทษผิด ผู้เกื้อกูล แก่พระเจ้าแผ่นดิน แก่เทพเจ้า แก่พระประยูรญาติและมิตรสหาย ผู้เกื้อกูลทั่วรัฐสีมามณฑล.

พระนางผุสดีกราบทูลว่า

[๑๐๗๕] ชาวนครสีพีจะให้ขับพระราชโอรสผู้ไม่มีโทษผิดเสีย รัฐสีมามณฑลของพระองค์ก็จะเป็นเหมือนรังผึ้งร้าง เหมือนผลมะม่วงหล่นลงบนดิน ฉะนั้น พระองค์อันพวกอำมาตย์ละทิ้งแล้ว จักต้องลำบากอยู่พระองค์เดียว เหมือนหงส์มีขนปีกหลุด ลำบากอยู่ในหนองอันไม่มีน้ำ ฉะนั้น ข้าแต่มหาราช เพราะฉะนั้น เกล้ากระหม่อมฉันขอกราบทูลพระองค์ว่า ประโยชน์อย่าได้ล่วงพระองค์ไปเสียเลย ขอพระองค์อย่าทรงขับไล่พระราชโอรสผู้ไม่มีความผิด เพราะถ้อยคำของชาวนครสีพีเลย.

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

[๑๐๘๐] เราทำความยำเกรงต่อพระราชประเพณี จึงขับไล่พระราชโอรสผู้เป็นธงของชาวสีพี เราจำต้องขับไล่ลูกของตน ถึงแม้จะเป็นที่รักยิ่งกว่าชีวิตของเรา.

พระนางผุสดีตรัสว่า

[๑๐๘๑] แต่ปางก่อนยอดธงเคยแห่ตามเสด็จพระเวสสันดร ดังดอกกรรณิการ์บาน วันนี้พระเวสสันดรจะเสด็จแต่พระองค์เดียว แต่ปางก่อนยอดธงเคยแห่ตามเสด็จพระเวสสันดรดังป่ากรรณิการ์ วันนี้พระเวสสันดรจะเสด็จแต่พระองค์เดียว แต่ปางก่อนกองทหารรักษาพระองค์เคยตามเสด็จพระเวสสันดรเหมือนดอกกรรณิการ์บาน วันนี้พระเวสสันดรจะเสด็จแต่พระองค์เดียว แต่ปางก่อนกองทหารรักษาพระองค์เคยตามเสด็จพระเวสสันดร เหมือนป่ากรรณิการ์ วันนี้พระเวสสันดรจะต้องเสด็จแต่พระองค์เดียว แต่ปางก่อนทหารรักษาพระองค์ใช้ผ้ากัมพลเหลือง เมืองคันธาระ มีสีเหลืองเรืองรองเหมือนหิ่งห้อย เคยตามเสด็จพระเวสสันดร วันนี้พระเวสสันดรจะเสด็จแต่พระองค์เดียว แต่ปางก่อนพระเวสสันดรเคยเสด็จด้วยช้างพระที่นั่ง วอและรถทรง วันนี้จะเสด็จดำเนินด้วยพระบาทอย่างไร แต่ปางก่อนพระเวสสันดรเคยลูบไล้องค์ด้วยจุรณแก่นจันทน์ ปลุกปลื้มด้วยการฟ้อนรำขับร้อง วันนี้จักทรงแบกหนังเสืออันหยาบ

ขวานและหาบเครื่องบริขารไปได้อย่างไร พระเวสสันดรเมื่อเข้าไปอยู่ในป่าใหญ่ไฉนจะไม่ต้องขนเอาผ้าย่อมน้ำฝาดและหนังเสือไปด้วย พระเวสสันดรเมื่อเข้าไปอยู่ป่าใหญ่ ไฉนจะไม่ต้องใช้ผ้าคากรอง พวกคนที่เป็นเจ้านายบวช จะทรงผ้าคากรองได้อย่างไรหนอ เจ้ามัทรีจักนุ่งห่มผ้าคากรองได้อย่างไร แต่ปางก่อนเจ้ามัทรีเคยทรงแต่ผ้ากาสิกพัสตร์ ผ้าโขมพัสตร์และผ้าโกทุมพรพัสตร์ เมื่อต้องทรงผ้าคากรองจักกระทำอย่างไร เจ้ามัทรีผู้มีรูปร่างสวยงาม แต่ปางก่อนเคยเสด็จด้วยคานหาม วอและรถทรง วันนี้จะเสด็จเดินทางด้วยพระบาทได้อย่างไร เจ้ามัทรีผู้มีรูปร่างสวยงามมีฝ่าพระหัตถ์อันอ่อนนุ่ม ไม่เคยทำงานหนักเคยตั้งอยู่ในความสุข วันนี้จะเสด็จเดินทางด้วยพระบาทได้อย่างไร เจ้ามัทรีผู้มีรูปร่างสวยงาม มีฝ่าพระบาทอันอ่อนนุ่ม ไม่เคยเสด็จดำเนิน ด้วยพระบาทเปล่าตั้งอยู่ในความสุข ทรงสวมรองเท้าทองเสด็จดำเนิน วันนี้จะเสด็จเดินทางด้วยพระบาทได้อย่างไร เจ้ามัทรีผู้มีรูปร่างอันสวยงามทรงสิริ แต่ก่อนเคยเสด็จดำเนินข้างหน้านางข้าหลวงจำนวนพัน วันนี้จะเสด็จเดินป่าพระองค์เดียวได้อย่างไร เจ้ามัทรีผู้มีรูปร่างอันสวยงามขวัญอ่อน พอได้ยินเสียงสุนัขเห่าหอนก็สะดุ้ง วันนี้จักเสด็จเดินป่าได้อย่างไร เจ้ามัทรีผู้มีรูปร่างอันสวยงามขวัญอ่อน ได้สดับเสียงนกฮูกคำรามร้อง ก็กลัวตัวสั่นเหมือนนางวารุณี วันนี้จะเสด็จเดินป่าได้อย่างไร เมื่อ

เกล้ากระหม่อมฉันมาสู่นิเวศน์อันว่างเปล่านี้ จักเศร้า
กำสรดระทมทุกข์สิ้นกาลนาน ดังแม่นกถูกพรากลูก
เห็นแต่รังอันว่างเปล่า ฉะนั้น เมื่อเกล้ากระหม่อมฉันไม่
เห็นลูกรักทั้งสองก็จักซูบผอมเหมือนแม่นกถูกพรากลูก
เห็นแต่รังอันว่างเปล่า ฉะนั้น เมื่อเกล้ากระหม่อมฉัน
ไม่เห็นลูกรักทั้งสอง ก็จักวิ่งพล่านไปตามที่นั้น ๆ ดัง
แม่นกถูกพรากลูกเห็นแต่รังอันว่างเปล่า ฉะนั้น เมื่อ
เกล้ากระหม่อมฉันมาสู่นิเวสน์อันว่างเปล่านี้ จักเศร้า
กำสรดระทมทุกข์สิ้นกาลนาน ดังนางนกออกถูกพราก
ลูกเห็นแต่รังอันว่างเปล่า ฉะนั้น เมื่อเกล้ากระหม่อม
ฉันไม่เห็นลูกรักทั้งสองก็จักซูบผอม ดังนางนกออก
ถูกพรากลูกเห็นแต่รังอันว่างเปล่า ฉะนั้น เมื่อเกล้า
กระหม่อมฉันไม่เห็นลูกรักทั้งสอง ก็จักวิ่งพล่านไป
ตามที่นั้นๆ ดังนางนกออกถูกพรากลูกเห็นแต่รังอัน
ว่างเปล่านี้ ฉะนั้นเมื่อเกล้ากระหม่อมฉันมาสู่นิเวศน์
อันว่างเปล่านี้ ก็จักเศร้ากำสรดระทมทุกข์สิ้นกาลนาน
เป็นแน่แท้เหมือนนางนกจากพรากซบเซาอยู่ในหนอง
อันไม่มีน้ำ ฉะนั้น เมื่อเกล้ากระหม่อมฉันไม่เห็นลูก
รักทั้งสอง ก็จักซูบผอมเป็นแน่แท้ เหมือนนางนก
จากพรากในหนองอันไม่มีน้ำ ฉะนั้น เมื่อเกล้ากระ-
หม่อมฉันไม่เห็นลูกรักทั้งสอง จักวิ่งพล่านไปตามที่
นั้น ๆ เป็นแน่แท้ เหมือนนางนกจากพรากในหนอง
อันไม่มีน้ำ ฉะนั้น ก็เมื่อเกล้ากระหม่อนฉันพร่ำเพ้อ
ทูลอ้อนวอนอยู่อย่างนี้ ถ้าพระองค์ยังจะทรงให้ขับไล่

พระเวสสันดรเสียจากแว่นแคว้น เกล้ากระหม่อมฉัน
เห็นจักต้องสละชีวิตเป็นแน่.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๐๘๒] นางสนมกำนัลในของพระเจ้าสีวิราช
ทุกถ้วนหน้า ได้ยินคำรำพันของพระนางผุสดีแล้ว
พากันมาประชุมประคองแขนทั้งสองขึ้นร่ำไห้ พระ-
โอรส พระธิดา และพระชายา ในนิเวศน์ของพระ-
เวสสันดร นอนกอดกันสะอื้นไห้ ดังหมู่ไม้รังอันถูก
พายุพัดล้มระเนระนาดแหลกรานฉะนั้น พวกชาววัง
พวกเด็ก ๆ พ่อค้าและพวกพราหมณ์ ในนิเวศน์ของ
พระเวสสันดรต่างก็ประคองแขนทั้งสองคร่ำครวญ
พวกกองช้าง กองม้า กองรถ และกองเดินเท้า ใน
นิเวศน์ของพระวเสสันดร ต่างก็ประคองแขนทั้งสอง
คร่ำครวญ ครั้นเมื่อสิ้นราตรีนั้น พระอาทิตย์ขึ้นแล้ว
พระเวสสันดรเสด็จมาสู่โรงทาน เพื่อทรงทานโดยรับ
สั่งว่า ท่านทั้งหลายจงให้ผ้าแก่ผู้ต้องการ จงให้เหล้า
แก่พวกนักเลงเหล้า จงให้โภชนะแก่ผู้ต้องการโภชนะ
โดยทั่วถึง และอย่าเบียดเบียนพวกวณิพกผู้มาในที่นี้
อย่างไร จงเลี้ยงดูพวกวณิพกให้อิ่มหนำด้วยข้าวและ
น้ำ พวกเขาได้รับบูชาแล้วก็จงไป ครั้งนั้น เสียงดัง
กึกก้องโกลาหลน้ำหวาดเสียวเป็นไปในพระนครนั้นว่า
ชาวพระนครสีพีจะขับไล่พระเวสสันดร เพราะทรง
บริจาคทาน ขอให้พระองค์ได้ทรงบริจาคทานอีกเถิด.

[๑๐๘๓] เมื่อพระมหาราชาผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญจะเสด็จออก วณิพกเหล่านั้นเป็นดังคนเมา คนเหน็ดเหนื่อย ลงนั่งปรับทุกข์กันว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ชาวนครสีพีพากันขับไล่พระเวสสันดรผู้ไม่มีผิดเสียจากแว่นแคว้น ก็เปรียบเหมือนช่วยกันตัดต้นไม้ที่ให้ผลต่าง ๆ เสีย ฉะนั้น ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ชาวนครสีพีพากันขับไล่พระเวสสันดรผู้ไม่มีความผิดเสียจากแว่น-แคว้น ก็เปรียบเหมือนช่วยกันตัดต้นไม้อันทรงผลต่างๆ ฉะนั้น ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ชาวนครสีพีพากันขับไล่พระเวสสันดรผู้ไม่มีความผิดเสียจากแว่นแคว้น ก็เปรียบเหมือนช่วยกันตัดต้นไม้อันให้สิ่งที่ต้องการทุกอย่าง ฉะนั้น ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ชาวนครสีพีพากันขับไล่พระเวสสันดรผู้ไม่มีความผิดเสียจากแว่นแคว้น ก็เปรียบเหมือนช่วยกันตัดต้นไม้อันนำรสที่ต้องการทุกอย่างมาให้ ฉะนั้น เมื่อพระมหาราชาผู้ผดุงสีพีรัฐจะเสด็จออก ทั้งคนแก่ เด็ก และคนปานกลางต่างพากันประคองแขนทั้งสองร้องไห้คร่ำครวญ เมื่อพระมหา-ราชาผู้ผดุงสีพีรัฐจะเสด็จออก พวกโหรหลวง พวกขันที มหาดเล็กและเด็กชาต่างก็ประคองแขนทั้งสองร้องไห้คร่ำครวญ เมื่อพระมหาราชาผู้ผดุงสีพีรัฐจะเสด็จออก แม้หญิงทั้งหลายที่มีอยู่ในพระนครนั้นต่างร้องไห้คร่ำครวญ สมณพราหมณ์และวณิพก ต่างก็ประคองแขนร้องไห้คร่ำครวญว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย

ได้ยินว่าเป็นการไม่ยุติธรรมเลย เพราะเหตุพระเวส-
สันดรทรงบำเพ็ญทานอยู่ในพระราชวังของพระองค์
จำต้องเสด็จออกจากแว่นแคว้นของพระองค์ เพราะ
ถ้อยคำของชาวสีพี พระเวสสันดรทรงประทานช้าง
เจ็ดร้อยเชือก ประดับด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง อัน
มีสายรัด มีทั้งกูบและสัปคับทอง นายควาญถือหอก
ซัดและขอขึ้นคอประจำ แล้วเสด็จออกจากแว่นแคว้น
ของพระองค์ พระเวสสันดรพระราชทานม้าเจ็ดร้อยตัว
อันประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง เป็นม้าสินธพ
ชาติอาชาไนย เป็นม้าฝีเท้าเร็ว มีนายสารถีถือทวน
และธนูขึ้นขี่ประจำ แล้วเสด็จออกจากแว่นแคว้นของ
พระองค์ พระเวสสันดรพระราชทานรถเจ็ดร้อยคันอัน
ผูกสอดเครื่องรบปักธงไชยครบครัน หุ้มด้วยหนึ่งเสือ
เหลืองและเสือโคร่ง ประดับด้วยเครื่องอลังการทุก
อย่าง มีนายสารถีสวมเกราะถือธนูขึ้นขับขี่ แล้วเสด็จ
ออกจากแว่นแคว้นของพระองค์ พระเวสสันดรพระ-
ราชทานสตรีเจ็ดร้อยคน นั่งประจำอยู่ในรถคันละคน
สอดสวมสร้อยสังวาล ตบแต่งด้วยเครื่องทอง มีเครื่อง
ประดับ ผ้านุ่ง ผ้าห่ม และเครื่องอาภรณ์ล้วนแต่สี
เหลือง มีดวงตากว้าง ใบหน้ายิ้มแย้ม ตะโบกงาม
เอวบางร่างน้อย แล้วเสด็จออกจากแว่นแคว้นของ
พระองค์ พระเวสสันดรพระราชทานแม่โคนมเจ็ดร้อย
ตัว พร้อมด้วยภาชนะเงินสำหรับรองน้ำนมทุก ๆ ตัว

แล้วเสด็จออกจากแว่นแคว้นของพระองค์ พระเวส-สันดรพระราชทานทาสีเจ็ดร้อยและทาสเจ็ดร้อย แล้วเสด็จออกจากแว่นแคว้นของพระองค์ พระเวสสันดรพระราชทานช้าง ม้า และนารี อันประดับประดาอย่างสวยงาม แล้วเสด็จออกจากแว่นแคว้นของพระองค์ ในกาลนั้น ได้มีสิ่งที่น่ากลัวขนพองสยองเกล้า เมื่อพระเวสสันดรพระราชทานมหาทานแล้ว แผ่นดินก็หวั่นไหว ครั้งนั้นได้มีสิ่งที่น่ากลัว ขนพองสยองเกล้า พระเวสสันดรทรงประคองอัญชลีเสด็จออกจากแว่น-แคว้นของพระองค์.

[๑๐๘๔] ครั้งนั้น เสียงดังกึกก้องโกลาหลน่าหวาดเสียวเป็นไปในพระนครนั้นว่า ชาวนครสีพีขับไล่พระเวสสันดรเพราะบริจาคทาน ขอให้พระองค์ทรงบริจาคทานอีกเถิด.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๐๘๕] เมื่อพระมหาราชาผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญจะเสด็จออก วณิพกเหล่านั้นเป็นดังคนเมา คนเหน็ดเหนื่อย นั่งลงปรับทุกข์กัน.

[๑๐๘๖] พระเวสสันดร กราบทูลพระเจ้าสัญชัยผู้ประเสริฐธรรมิกราชว่า ขอเดชะ ขอพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเนรเทศข้าพระองค์เถิด ข้าพระองค์จะไปยังภูเขาวงกต ข้าแต่พระมหาราช สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่มีมาแล้ว ที่จะมีมา และที่มีอยู่ ยังไม่อิ่ม

ด้วยกามเลย ก็ต้องไปสู่สำนักของพระยายม ข้าพระองค์บำเพ็ญทานอยู่ในปราสาทของตน ยังชื่อว่าเบียดเบียนชาวนครของตน จะต้องออกจากแว่นแคว้นของตน เพราะถ้อยคำของชาวสีพี ข้าพระองค์จักต้องได้เสวยความลำบากนั้น ๆ ในป่าอันเกลื่อนกล่นด้วยพาลมฤค เป็นที่อยู่อาศัยของแรดและเสือเหลือง ข้าพระองค์จะทำบุญทั้งหลาย เชิญพระองค์ประทับจมอยู่ในเปือกตมเถิดพระเจ้าข้า.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๐๘๗] ข้าแต่พระแม่เจ้า ขอได้ทรงโปรดอนุญาตข้าพระองค์ ข้าพระองค์ขอบวช ข้าพระองค์บำเพ็ญทานอยู่ในปราสาทของตน ยังชื่อว่าเบียดเบียนชาวนครของตน จะต้องออกจากแว่นแคว้นของตน เพราะถ้อยคำของชาวสีพี จักต้องได้เสวยความลำบากนั้น ๆ ในป่าอันเกลื่อนกล่นด้วยพาลมฤค เป็นที่อาศัยของแรดและเสือเหลือง ข้าพระองค์จะกระทำบุญทั้งหลาย จะไปสู่เขาวงกต.

พระนางผุสดีตรัสว่า

[๑๐๘๘] ลูกเอ๋ย แม่อนุญาตให้ลูก การบวชของลูกจงสำเร็จ ส่วนแม่มัทรีผู้มีความงาม ตะโพกผึ่งผาย เอวบางร่างน้อย จงอยู่กับลูก ๆ เถิด จักทำอะไรในป่าได้.

พระเวสสันดรตรัสว่า

[๑๐๘๙] ข้าพระองค์ไม่พยายามจะนำแม้ซึ่งนาง-ทาสีไปสู่ป่า โดยเขาไม่ปรารถนา ถ้าเขาปรารถนาจะตามไป (ก็ตามใจ) ถ้าเขาไม่ปรารถนาก็จงอยู่.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๐๙๐] ลำดับนั้น พระมหาราชาเสด็จดำเนินไป ทรงวิงวอนพระสุณิสาว่า ดูก่อนแม่มัทรีผู้มีร่างกายอันชะโลมจันทน์ เจ้าอย่าได้ทรงธุลีละอองเลย แม่มัทรีเคยทรงผ้ากาสี อย่าได้ทรงผ้าคากรองเลย การอยู่ในป่าเป็นความลำบาก ดูก่อนแม่มัทรีผู้มีลักขณาอันงาม เจ้าอย่าไปเลยนะ.

[๑๐๙๑] พระนางมัทรีราชบุตรีผู้งามทั่วพระวรกาย ได้กราบทูลพระสัสสุระนั้นว่า ความสุขอันใดจะพึงมีแก่เกล้ากระหม่อมฉัน โดยว่างเว้นพระเวสสันดร เกล้ากระหม่อมฉัน ไม่พึงปรารถนาความสุขอันนั้น.

[๑๐๙๒] พระมหาราชาผู้ผดุงสีพีรัฐ ได้ตรัสกะพระนางมัทรีนั้นว่า เชิญฟังก่อนแม่มัทรี สัตว์อันจะรบกวน ยากที่จะอดทนได้ มีอยู่ในป่าเป็นอันมาก คือ เหลือบ ตั๊กแตน ยุง และผึ้งมันจะพึงเบียดเบียนเธอในป่านั้น ความทุกข์อย่างยิ่งนั้นจะพึงมีแต่เธอ เธอจะต้องได้พบสัตว์ที่น่ากลัวอื่น ๆ ซึ่งอาศัยอยู่ใกล้แม่น้ำ เช่นงูเหลือมเป็นสัตว์ไม่มีพิษ แต่มันมีกำลังมาก มันรัดมนุษย์ หรือแม้เนื้อที่มาใกล้ ๆ ด้วยลำตัว เอามาไว้

ในขนดหางของมัน เนื้อร้ายอย่างอื่น ๆ เช่นหมีมีขนดำ
คนที่มันพบเห็นแล้ว หนีขึ้นต้นไม้ก็ไม่พ้น ควายเปลี่ยว
ขวิดเฝืออยู่ เขาทั้งคู่ปลายคมกริบ เที่ยวอยู่ในถิ่นนี้
ใกล้ฝั่งแม่น้ำโสตุมพะ ดูก่อนแม่มัทรี เธอเปรียบ
เหมือนแม่โครักลูก เห็นฝูงเนื้อและโคถึกอันท่องเที่ยว
อยู่ในป่า จักทำอย่างไร ดูก่อนแม่มัทรี เธอได้เห็น
ทะโมนไพรอันน่ากลัวที่ประจวบเข้าในหนทางที่เดินได้
ยาก ความพรั่นพรึงจักต้องมีแก่เธอ เพราะไม่รู้จักเขต
เมื่อเธออยู่ในพระนคร ได้ยินเสียงสุนัขเห่าหอน ย่อม
สะดุ้งตกใจ เธอไปถึงเขาวงกตจักทำอย่างไร เมื่อฝูง
นกพากันจับเจ้าในเวลาเที่ยง ป่าใหญ่เหมือนส่งเสียง
กระหึ่ม เธอปรารถนาจะไปในป่าใหญ่นั้นทำไม.

[๑๐๕๗] พระนางมัทรีราชบุตรี ผู้มีความสวยงาม
ทั่วพระวรกาย ได้กราบทูลพระเจ้าสัญชัยนั้นว่า พระ-
องค์ทรงพระกรุณาตรัสบอกสิ่งที่น่ากลัวอันมีอยู่ในป่า
แก่เกล้ากระหม่อมฉัน เกล้ากระหม่อมฉันจักยอมทน
ต่อสู้สิ่งน่ากลัวทั้งปวงนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ
เกล้ากระหม่อมฉันจักไปแน่นอน เกล้ากระหม่อมฉัน
จักแหวกต้นเป้ง คา หญ้าคมบาง แฝก หญ้าปล้อง
หญ้ามุงกระต่าย ไปด้วยอก เกล้ากระหม่อมฉันจักไม่
เป็นผู้อันพระเวสสันดรนำไปได้ยาก อันว่ากุมารีย่อม
ได้สามีด้วยวัตรจริยาเป็นอันมาก คือ ด้วยการอด
อาหาร ตรากตรำท้อง ด้วยการผูกคาดไม้คางโค ด้วย

การบำเรอไฟ และด้วยการดำน้ำ ความเป็นหม้าย
เป็นความเผ็ดร้อนในโลก ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ
เกล้ากระหม่อมฉันจักไปแน่นอน ชายใดจับมือหญิง
หม้ายผู้ไม่ปรารถนาฉุดคร่าไป ชายนั้นเป็นผู้ไม่ควร
บริโภคของที่เป็นเดนของหญิงหม้ายนั้นโดยแท้ ความ
เป็นหม้ายเป็นความเผ็ดร้อนในโลก ข้าแต่พระองค์ผู้
เป็นจอมทัพ เกล้ากระหม่อมฉันจักไปแน่นอน ชาย
อื่นให้ทุกข์มากมายมิใช่น้อย ด้วยการจับผมและเตะ
ถีบจนล้มลงที่พื้นดิน แล้วไม่ให้หลีกหนี ความเป็น
หม้ายเป็นควานเผ็ดร้อนในโลก ข้าแต่พระองค์ผู้เป็น
จอมทัพ เกล้ากระหม่อมฉันจักไปแน่นอน พวกเจ้าชู้
ผู้ต้องการหญิงหม้ายที่มีผิวพรรณผุดผ่อง ให้ของเล็ก
น้อยแล้ว สำคัญตัวว่าเป็นผู้มีโชคดีย่อมฉุดคร่าหญิง
หม้ายผู้ไม่ปรารถนาไป ดังฝูงกาผู้กลุ้มรุมนกเค้าแมว
ฉะนั้น ความเป็นหม้าย เป็นความเผ็ดร้อนในโลก
ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ เกล้ากระหม่อมฉันจักไป
แน่นอน อันว่าหญิงหม้ายแม้จะอยู่ในตระกูลญาติอัน
เจริญรุ่งเรืองไปด้วยเครื่องทอง จะไม่ได้รับคำติเตียน
ล่วงเกินจากพี่น้องและเพื่อนฝูงก็หาไม่ ความเป็นหม้าย
เป็นความเผ็ดร้อนในโลก ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ
เกล้ากระหม่อมฉันจักไปแน่นอน แม่น้ำไม่มีน้ำก็เปล่า
ดาย แว่นแคว้นไม่มีพระราชาก็เปล่าดาย แม่หญิงเป็น
หม้ายก็เปล่าดาย ถึงแม้หญิงนั้นจะมีพี่น้องตั้งสิบคน

ความเป็นหม้ายเป็นความเผ็ดร้อนในโลก ข้าแต่พระ-
องค์ผู้เป็นจอมทัพ เกล้ากระหม่อมฉันจักไปแน่นอน
อันว่าธงเป็นเครื่องหมายแห่งรถ ควันเป็นเครื่องปรากฏ
แห่งไฟ พระราชาเป็นสง่าของแว่นแคว้น ภัสดาเป็น
สง่าของหญิง ความเป็นหม้ายเป็นความเผ็ดร้อนในโลก
ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ เกล้ากระหม่อมฉันจักไป
แน่นอน หญิงจนผู้ทรงเกียรติย่อมร่วมสุขทุกข์ของสามี
ที่จน หญิงมั่งคั่งผู้ทรงเกียรติ ย่อมร่วมสุขทุกข์ของ
สามีที่มั่งคั่ง เทพเจ้าย่อมสรรเสริญหญิงนั้นแล เพราะ
เจ้าหล่อนทำกิจที่ทำได้ยาก เกล้ากระหม่อมฉันจักบวช
ติดตามพระสวามีไปทุกเมื่อ แม่เมื่อแผ่นดินยังไม่ทำ-
ลาย ความเป็นหม้ายเป็นความเผ็ดร้อนของหญิง เกล้า-
กระหม่อมฉันว่างเว้นพระเวสสันดรเสียแล้ว ไม่พึง
ปรารถนาแม้แผ่นดินอันมีสาครเป็นขอบเขต ทรงไว้
ซึ่งเครื่องปลื้มใจเป็นอันมาก บริบูรณ์ด้วยรัตนะต่างๆ
เมื่อสามีตกทุกข์แล้ว หญิงเหล่าใดย่อมหวังสุขเพื่อตน
หญิงเหล่านั้นเลวทรามหนอ หัวใจของหญิงเหล่านั้น
เป็นอย่างไรหนอ เมื่อพระมหาราชาผู้ผดุงสีพีรัฐ เสด็จ
ออกแล้วเกล้ากระหม่อมฉันจักขอติดตามพระองค์ไป
เพราะพระองค์ทรงประทานสิ่งที่น่าปรารถนาทั้งปวง
แก่เกล้ากระหม่อมฉัน.

[๑๐๕๔] พระมหาราชาได้ตรัสกะพระนางมัทรีผู้
มีความงามทั่วพระวรกายว่า ดูก่อนแม่มัทรีผู้มีศุภ-

ลักษณ์ พ่อชาลีและแม่กัณหาชินาลูกรักทั้งสองของเธอนี้ ยังเป็นเด็ก เจ้าจงละไว้ ไปเถิด พ่อจะรับเลี้ยงดูเด็กทั้งสองนั้นไว้เอง.

[๑๐๕๕] พระนางมัทรีราชบุตรี ผู้มีความงามทั่วพระวรกาย ได้กราบทูลพระเจ้าสญชัยนั้นว่า เทวะ พ่อชาลีและแม่กัณหาชินาทั้งสอง เป็นลูกสุดที่รักของเกล้ากระหม่อมฉัน ลูกทั้งสองนั้น จักยังหัวใจของเกล้ากระหม่อมฉันผู้มีชีวิตอันเศร้าโศกให้รื่นรมย์ในป่านั้น.

[๑๐๕๖] พระมหาราชาผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญ ได้ตรัสกะพระนางมัทรีนั้นว่า เด็กทั้งสองเคยเสวยข้าวสาลีอันปรุงด้วยเนื้อสะอาด เมื่อต้องเสวยผลไม้ จักทำอย่างไร เด็กทั้งสองเคยเสวยในถาดทองหนักร้อยปละ อันเป็นของประจำราชสกุล เมื่อต้องเสวยในใบไม้ จักทำอย่างไร เด็กทั้งสองเคยทรงภูษาแคว้นกาสีภูษาโขมรัฐและภูษาโกทุมพรรัฐ เมื่อต้องทรงผ้าคากรอง จักทำอย่างไร เด็กทั้งสองเคยไปด้วยคานหาม วอและรถ เมื่อต้องเดินด้วยเท้าเปล่า จักทำอย่างไร เด็กทั้งสองเคยบรรทมในเรือนยอดมีบานหน้าต่างปิดสนิท ไม่มีลม เมื่อต้องบรรทมที่โคนไม้จักทำอย่างไร เด็กทั้งสองเคยบรรทมบนพรม อันปูลาดไว้อย่างวิจิตรบนบัลลังก์ เมื่อต้องบรรทมเครื่องลาดหญ้า จักทำอย่างไร เด็กทั้งสองเคยลูกไล้ด้วย

กฤษณา และจันทน์หอม เมื่อต้องทรงละอองธุลี จัก
ทำอย่างไร เด็กทั้งสองเคยตั้งอยู่ในความสุข มีผู้พัดวี
ให้ด้วยแส้จามรีและหางนกยูง ต้องถูกเหลือบและยุง
กัด จักทำอย่างไร.

[๑๐๙๗] พระนางมัทรีราชบุตร ผู้มีความงาม
ทั่วพระวรกาย ได้กราบทูลพระเจ้าสญชัยนั้นว่า เทวะ
พระองค์อย่าได้ทรงปริเทวนาและอย่าได้ทรงเสียพระ-
ทัยเลย เกล้ากระหม่อมฉันทั้งสอง จักเป็นอย่างไร
เด็กทั้งสองก็จักเป็นอย่างนั้น พระนางมัทรีผู้มีความ
งามทั่วพระวรกาย ครั้นกราบทูลคำนี้แล้วเสด็จหลีก
ไป พระนางผู้ทรงศุภลักษณ์ ทรงพาพระโอรสและ
พระธิดาเสด็จไปตามทางที่พระเจ้าสีพีเคยเสด็จ.

[๑๐๙๘] ลำดับนั้น พระเวสสันดรขัตติยราช
ครั้นพระราชทานทานแล้ว ทรงถวายบังคมพระราชบิดา
พระราชมารดา และทรงกระทำประทักษิณแล้ว เสด็จ
ขึ้นทรงรถพระที่นั่งอันเทียมด้วยม้าสินธพ ๔ ตัวทรงพา
พระโอรสพระธิดาและพระชายาเสด็จไปสู่ภูเขาวงกต.

[๑๐๙๙] ลำดับนั้น พระเวสสันดรราช เสด็จ
เข้าไปที่หมู่ชนเป็นอันมากตรัสบอกลาว่า เราขอลาไป
ละนะ ขอญาติทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่มีโรคเถิด.

[๑๑๐๐] เมื่อพระเวสสันดรเสด็จออกจากพระ-
นคร ทรงเหลียวมาทอดพระเนตร แม้ครั้งนั้น แผ่น

ดินอันมีขุนเขาสิเนรุและราวป่าเป็นเครื่องประดับ
หวั่นไหว.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๑๐๑] เชิญดูเถิดมัทรี ที่ประทับของพระเจ้า
สีพีราชปรากฏเป็นรูปอันน่ารื่นรมย์ ส่วนมณเฑียร
ของเราเป็นดังเรือนเปรต.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๐๒] พราหมณ์ทั้งหลายได้ตามพระเวสสันดร
นั้นไป เขาได้ขอม้ากะพระองค์ พระองค์อันพราหมณ์
ทั้งหลายทูลขอแล้ว ทรงมอบม้า ๔ ตัวให้แก่พราหมณ์
๔ คน.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๑๐๓] เชิญดูเถิดมัทรี ละมั่งทองร่างงดงาม
ใคร ๆ ไม่เห็น เป็นดังม้าที่ชำนาญนำเราไป.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๐๔] ต่อมา พราหมณ์คนที่ห้าในที่นั้นได้มา
ขอราชรถกะพระองค์ พระองค์ทรงมอบรถให้แก่เขา
และพระทัยของพระองค์มิได้ย่อท้อเลย.

[๑๑๐๕] ลำดับนั้น พระเวสสันดรราชให้คน
ของพระองค์ลงแล้ว ทรงปลอบให้ปลงพระทัยมอบ
รถม้าให้แก่พราหมณ์ผู้แสวงหาทรัพย์.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๑๐๖] ดูก่อนมัทรี เธอจงอุ้มกัณหานี้ผู้เป็นน้องคงจะเบากว่า พี่จักอุ้มชาลี เพราะชาลีเป็นพี่คงจะหนัก.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๐๗] พระราชาทรงอุ้มพระโอรส ส่วนพระราชบุตรีทรงอุ้มพระธิดา ทรงยินดีร่วมกันดำเนิน ตรัสปราศรัยด้วยคำอันน่ารักกะกันและกัน.

จบทานกัณฑ์

[๑๑๐๘] ถ้ามนุษย์บางพวกเดินมาตามทางหรือเดินสวนทางมา เราจะถามมรรคากะพวกเขาว่า ภูเขาวงกตอยู่ที่ไหน พวกเขาเห็นเราในระหว่างบรรดานั้น จะพากันคร่ำครวญด้วยความกรุณาระทมทุกข์ ตอบเราว่า เขาวงกตยังอยู่อีกไกล.

[๑๑๐๙] ครั้งนั้น พระกุมารทั้งสองทอดพระเนตรเห็นต้นไม้อันมีผลในป่าใหญ่ ทรงพระกรรแสงเหตุประสงค์ผลไม้เหล่านั้น หมู่ไม้สูงใหญ่ดังจะเห็นพระกุมารทั้งสองทรงพระกรรแสง จึงน้อมกิ่งลงมาเองจนใกล้จะถึงพระกุมารทั้งสอง พระนางมัทรีผู้งดงามทั่วพระวรกาย ทอดพระเนตรเห็นเหตุอัศจรรย์ไม่เคยมี น่าขนพองสยองเกล้านี้ จึงซ้องสาธุการว่า น่าอัศจรรย์ขนลุกขนพองไม่เคยมีในโลกหนอ ด้วยเดชแห่งพระเวสสันดร ต้นไม้น้อมกิ่งลงมาเองได้.

[๑๑๑๐] เทพเจ้าทั้งหลายมาช่วยย่นมรรคาให้ กษัตริย์ทั้ง ๔ เสด็จถึงเจตรัฐ โดยวันที่เสด็จออกนั่นเอง เพื่ออนุเคราะห์พระกุมารทั้งสอง.

[๑๑๑๑] กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์นั้น ทรงดำเนินสิ้นมรรคายืดยาว เสด็จถึงเจตรัฐอันเป็นชนบทเจริญมั่งคั่ง มีมังสะและข้าวดี ๆ เป็นอันมาก.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๑๒] สตรีชาวนครเจตรัฐ เห็นพระนางมัทรีผู้มีศุภลักษณ์เสด็จมาก็พากันห้อมล้อมกล่าวกันว่า พระแม่เจ้านี้เป็นสุขุมาลชาติหนอ มาเสด็จดำเนินพระบาทเปล่า เคยทรงคานหามสีวิกามาศและราชรถแห่ห้อม วันนี้ พระนางเจ้ามัทรีต้องเสด็จดำเนินในป่าด้วยพระบาท.

[๑๑๑๓] พระยาเจตราชทั้งหลายได้ทัศนาเห็นพระเวสสันดร ต่างก็ทรงกรรแสงเข้าไปเฝ้า กราบทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์ทรงพระสำราญไม่มีโรคาพาธแลหรือ พระองค์ไม่มีความทุกข์แลหรือ พระราชธิดาของพระองค์หาพระโรคา-พาธมิได้แลหรือ ชาวนครสีพีก็ไม่มีทุกข์หรือ ข้าแต่พระมหาราชา พลนิลายของพระองค์อยู่ ณ ที่ไหน กระบวนรถของพระองค์อยู่ ณ ที่ไหน พระองค์ไม่มีม้าทรง ไม่มีรถทรง เสด็จดำเนินมาสิ้นทางไกล พวกอมิตรมาย่ำยีหรือ จึงเสด็จมาถึงทิศนี้.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๑๑๔] สหายทั้งหลายเอ๋ย ข้าพเจ้ามีความสุข ไม่มีโรคาพาธ ข้าพเจ้าไม่มีความทุกข์ อนึ่ง พระราชบิดาของเราก็ทรงปราศจากพระโรคาพาธ และชาวสีพี ก็สุขสำราญดี เพราะข้าพเจ้าได้ให้พระยาเศวตกุญชร-คชาธารอันประเสริฐสุด มีงางอนงามดังงอนไถ มีกำลังแกล้วกล้าสามารถ รู้เขตชัยภูมิแห่งสงครามทั้งปวง อันลาดด้วยผ้ากัมพลเหลือง เป็นช้างซับมันอาจย่ำยีศัตรูได้ มีงางาม พร้อมทั้งพัดวาลวิชนี เป็นช้างเผือกขาวผ่องดังเขาไกรลาส พร้อมทั้งเศวตฉัตรและเครื่องปูลาด ทั้งหมอช้างและควาญช้าง เป็นยานอันเลิศ เป็นราชพาหนะ เราได้ให้แก่พราหมณ์ เพราะเหตุนั้น ชาวนครสีพีพากันโกรธเคืองข้าพเจ้า ทั้งพระราชชิดาก็ทรงกริ้วขับไล่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะไปเขาวงกต สหายทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงให้ข้าพเจ้าทราบโอกาสอันเป็นที่อยู่ในป่าเถิด.

พระเจ้าเจตราชทูลว่า

[๑๑๑๕] ข้าแต่พระมหาราช พระองค์เสด็จมาดีแล้ว พระองค์มิได้เสด็จมาร้ายเลย พระองค์ผู้เป็นอิสราธิบดีเสด็จมาถึงแล้วขอจงตรัสบอกพระประสงค์สิ่งซึ่งมีอยู่ในพระนครนี้ ข้าแต่พระมหาราช ขอเชิญเสวยสุธาโภชนาหารข้าวสาลี ผักดอง เหง้านั้น น้ำผึ้ง

และเนื้อ พระองค์เสด็จมาถึง เป็นแขกที่ข้าพระองค์ทั้งหลายสมควรจะต้อนรับ.

พระเวสสันดรตรัสว่า

[๑๑๑๖] สิ่งใดอันท่านทั้งหลายให้แล้ว สิ่งนั้นทั้งหมดเป็นอันข้าพเจ้ารับไว้แล้ว บรรณาการเป็นอันท่านทั้งหลายกระทำแล้วทุกอย่าง พระราชาทรงพิโรธข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะไปยังเขาวงกต ดูก่อนสหายทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงให้ข้าพเจ้าทราบโอกาสอันเป็นที่อยู่ในป่านั้นเถิด.

พระเจ้าเจตราชทูลว่า

[๑๑๑๗] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ เชิญเสด็จประทับ ณ เจตรัฐนี้ก่อนเถิด จนกว่าชาวเจตรัฐจักไปเฝ้าพระเจ้าสีพีราช เพื่อทูลละขอให้พระองค์ทรงทราบว่า พระมหาราชผู้ผดุงสีพีรัฐไม่มีโทษ ชาวเจตรัฐทั้งหลายได้ที่พึ่งแล้ว มีความปรีดาจะพากันเห่ล้อมแวดล้อมพระองค์ไป ข้าแต่บรมกษัตริย์ ขอพระองค์ทรงทราบอย่างนี้เถิด.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๑๑๘] การไปเฝ้าพระเจ้าสีพีราช เพื่อทูลขอให้พระองค์ทรงทราบว่าเราไม่มีโทษ ท่านทั้งหลายอย่าชอบใจเลย ในเรื่องนั้นแม่พระราชาก็ไม่ทรงเป็นอิสระ เพราะถ้าชาวนครสีพีทั้งพลนิกาย และชาวนิคมโกรธ

เดืองแล้ว ก็ปรารถนาจะกำจัดพระราชาเสีย เพราะเหตุแห่งข้าพเจ้า.

พระเจ้าเจตราชทูลว่า

[๑๑๑๕] ข้าแต่พระองค์ผู้ผดุงรัฐ ถ้าพฤติการณ์นั้นเป็นไปในรัฐนี้ ชาวเจตรัฐขอถวายตัวเป็นบริวาร เชิญเสด็จครองราชสมบัติในเจตรัฐนี้ทีเดียว รัฐนี้ก็มั่งคั่งสมบูรณ์ ชนบทก็เพียบพูนกว้างใหญ่ ข้าแต่สมมติเทพ ขอพระองค์ทรงปลงพระทัยปกครองราชสมบัติเถิด พระเจ้าข้า.

พระเวสสันดรตรัสว่า

[๑๑๒๐] ข้าพเจ้าไม่มีความพอใจ ไม่ตกลงใจเพื่อจะปกครองราชสมบัติ ท่านเจตบุตรทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงพึงข้าพเจ้าผู้ถูกขับไล่จากแว่นแคว้น ชาวพระนครสีพี ทั้งพลนิกายและชาวนิคม คงไม่ยินดีว่า ชาวเจตรัฐราชาภิเษกข้าพเจ้าผู้ถูกขับไล่ไปจากแว่นแคว้น แม้ความไม่เบิกบานใจ พึงมีแก่ท่านทั้งหลาย เพราะเหตุแห่งข้าพเจ้าเป็นแน่ อนึ่ง ความบาดหมางและความทะเลาะกับชาวสีพี ข้าพเจ้าไม่ชอบใจ ใช่แต่เท่านั้น ความบาดหมางพึงรุนแรงขึ้นสงครามอันร้ายกาจก็อาจมีได้ คนเป็นอันมากพึงฆ่าฟันกันเอง เพราะเหตุแห่งข้าพเจ้าผู้เดียว สิ่งใดอันท่านทั้งหลายให้แล้ว สิ่งนั้นทั้งหมดเป็นอันข้าพเจ้ารับไว้แล้ว บรรณาการ เป็นอันท่านทั้งหลายกระทำแล้วทุกอย่าง

พระราชาทรงพิโรธข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะไปยังเขาวงกต ขอท่านทั้งหลายจงให้ข้าพเจ้าทราบโอกาสเป็นที่อยู่ในป่านั้นเถิด.

พวกกษัตริย์ทูลว่า

[๑๐๒๑] เชิญเถิด ราชฤาษีทั้งหลายผู้ทรงบูชาไฟ มีพระทัยตั้งมั่น ประทับอยู่ ณ ประเทศใด ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจักกราบทูลประเทศนั้นให้ทรงทราบ เหมือนอย่างผู้ฉลาดในหนทาง ฉะนั้น ข้าแต่พระมหาราชา โน่นภูเขาศิลาชื่อว่าคันทมาทน์ อันเป็นสถานที่ที่พระองค์พร้อมด้วยพระโอรส พระธิดาและพระชายาสมควรจักประทับอยู่ พระเจ้าข้า.

[๑๐๒๒] พระยาเจตราชทั้งหลายก็ทรงกันแสง พระเนตรนองด้วยอัสสุชล กราบทูลพระเวสสันดรให้ทรงสดับว่า ข้าแต่พระมหาราชา จากนี้ไป ขอเชิญพระองค์ทรงบ่ายพระพักตร์ไปทางทิศอุดร เสด็จสัญจรตรงไปยังสถานที่ ที่มีภูเขานั้น ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ลำดับนั้นพระองค์จักทรงเห็นภูเขาเวปุลบรรพต อันดารดาษไปด้วยหมู่ไม้นานาพันธุ์ มีเงาร่มเย็น เป็นที่รื่นรมย์ใจ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ พระองค์เสด็จล่วงเลยเวปุลบรรพตนั้นแล้ว ถัดนั้นไป จักได้ทรงเห็นแม่น้ำอันมีนามว่าเกตุมดีเป็นแม่น้ำลึก ไหลมาจากซอกเขา เกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงปลาหลากหลาย มีท่าน้ำราบเรียบดี มีน้ำมาก พระองค์

จะได้สรงสนานและเสวยในแม่น้ำนั้น ปลุกปลอบพระราชโอรสและพระราชธิดาให้สำราญพระทัย ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ถัดนั้นไป พระองค์จะได้ทรงเห็นต้นไทรอันมีผลหวานฉ่ำ อยู่บนยอดเขาอันเป็นที่รื่นรมย์ มีเงาร่มเย็น เป็นที่เบิกบานใจ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ถัดนั้นไป พระองค์จะได้ทรงเห็นภูเขาศิลาชื่อว่านาลิกบรรพต อันเกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงนกนานาชนิด เป็นที่ชุมนุมแห่งหมู่กินนร ทางทิศอิสานแห่งนาลิกบรรพตนั้น มีสระน้ำชื่อว่ามุจลินท์ ดาดาษไปด้วยบุณฑริกบัวขาว และดอกไม้มีกลิ่นหอมหวาน เชิญพระองค์ผู้เป็นดังพระยาราชสีห์มีความจำนงเหยื่อ เสด็จเข้าไปยังไพรสณฑ์วนสถานอันเป็นภูมิภาคเขียวชอุ่มดังเมฆอยู่เป็นนิตย์ สะพรั่งไปด้วยไม้มีดอกและไม้มีผลทั้งสองอย่างในไพรสณฑ์นั้น มีฝูงวิหคมากมายต่าง ๆ สี มีเสียงเสนาะกลมกล่อม ต่างส่งเสียงประสานกันอยู่บนต้นไม้อันผลัดดอกตามฤดูกาล พระองค์เสด็จถึงซอกเขาอันเป็นทางเดินลำบาก เป็นแดนเกิดแห่งแม่น้ำทั้งหลาย จะได้ทอดพระเนตรเห็นสระโบกขรณี อันดาดาษไปด้วยสลอดและกุ่มน้ำ มีหมู่ปลาหลากหลายเกลื่อนกล่น มีท่าราบเรียบ มีน้ำมากเปี่ยมอยู่เสมอเป็นสระสี่เหลี่ยม มีน้ำจืดดีปราศจากกลิ่นเหม็น พระองค์ควรทรงสร้างบรรณศาลาทางทิศ

อีสาน แห่งสระโบกขรณีนั้น ครั้นทรงสร้างบรรณ-ศาลาสำเร็จแล้ว ควรทรงบำเพ็ญเพียรเลี้ยงพระชนม์-ชีพด้วยการเที่ยวแสวงหามูลผลาหาร.

จบวนปเวสนกัณฑ์

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๒๓] พราหมณ์ชื่อว่าชูชกอยู่ในเมืองกลิงครัฐ ภรรยาของพราหมณ์นั้นเป็นสาว มีชื่อว่าอมิตตตาปนา ถูกพวกหญิงในบ้านนั้น ซึ่งพากันไปตักน้ำที่ท่าน้ำมา รุมกันด่าว่าอยู่อึงมิว่า มารดาของเจ้าคงเป็นศัตรูเป็นแน่ และบิดาของเจ้าก็คงเป็นศัตรูแน่นอน จึงได้ยกเจ้าซึ่งยังเป็นสาวรุ่นดรุณี ให้แก่พราหมณ์ชราเห็นปานนี้ไม่เกื้อกูลเลยหนอ ที่พวกญาติของเจ้าแอบปรึกษากันยกเจ้าผู้ยังเป็นสาวรุ่น ๆ ให้แก่พราหมณ์เฒ่าเห็นปานนี้เป็นความชั่วหนอ ที่พวกญาติของเจ้าแอบปรึกษากันยกเจ้าผู้ยังเป็นสาวรุ่นๆ ให้แก่พราหมณ์เฒ่าเห็นปานนี้เป็นความลามกมากหนอ ที่พวกญาติของเจ้าแอบปรึก-ษากัน ยกเจ้าผู้ยังเป็นสาวรุ่น ๆ ให้แก่พราหมณ์เฒ่าเห็นปานนี้หนอ ไม่น่าพอใจเลยหนอ ที่พวกญาติของเจ้าแอบปรึกษากัน ยกเจ้าซึ่งยังเป็นสาวรุ่น ๆ ให้แก่พราหมณ์เฒ่าเห็นปานนี้ เจ้าคงไม่พอใจอยู่กับผัวแก่ การที่เจ้าอยู่ในเรือนของพราหมณ์เฒ่า เจ้าตายเสียดีกว่าอยู่ ดูก่อนแม่คนงามคนสวย มารดาและบิดาของเจ้า

คงหาชายอื่นให้เป็นผัวไม่ได้แน่ จึงยกเจ้าซึ่งยังเป็นสาวรุ่น ๆ ให้แก่พราหมณ์เฒ่าเห็นปานนี้ เจ้าคงจักบูชายัญไว้ไม่ดีในดิถีที่ ๘ คงจักไม่ได้ทำการบูชาไฟไว้ เจ้าคงจักด่าสมณพราหมณ์ผู้มีพรหมจรรย์เป็นเบื้องหน้าผู้มีศีล เป็นพหูสูตในโลกเป็นแน่ เจ้าจึงได้มาอยู่ในเรือนของพราหมณ์แก่แต่ยังสาวรุ่น ๆ อย่างนี้ การที่ถูกงูกัดก็ไม่เป็นทุกข์ การที่ถูกแทงด้วยหอกก็ไม่เป็นทุกข์ การที่ได้เห็นผัวแก่นั้นแลพึงเป็นทุกข์ด้วย เป็นความร้ายกาจด้วย การเล่นหัวย่อมไม่มีกับผัวแก่ การรื่นรมย์ย่อมไม่มีกับผัวแก่ การเจรจาปราศรัยย่อมไม่มีกับผัวแก่ แม้การกระซิกกระซี้ก็ไม่งาม แต่เมื่อใดผัวหนุ่มเมียสาวเย้าหยอกกันอยู่ในที่ลับ เมื่อนั้น ความเศร้าทุกอย่างที่เสียดแทงหทัยอยู่ย่อมพินาศไปสิ้น เจ้ายังเป็นสาวรูปสวย พวกชายหนุ่มปรารถนายิ่งนัก เจ้าจงไปอยู่เสียที่ตระกูลญาติเถิด พราหมณ์แก่จักให้เจ่ารื่นรมย์ได้อย่างไร.

นางอมิตตตาปนากล่าวว่า

[๑๑๒๔] ดูก่อนท่านพราหมณ์ ฉันจักไม่ไปตักน้ำที่แม่น้ำเพื่อท่านอีกต่อไป เพราะพวกหญิงชาวบ้านมันรุมด่าฉัน เหตุที่ท่านเป็นคนแก่.

ชูชกกล่าวว่า

[๑๑๒๕] เธออย่าได้ทำการงานเพื่อฉันเลย ฉันจักตักน้ำเอง เธออย่าโกรธเลย

นางกล่าวว่า

[๑๑๒๖] ฉันไม่ได้เกิดในสกุลที่ใช้สามีให้ตักน้ำ ท่านพราหมณ์ขอจงรู้อย่างนี้ว่า ฉันจักไม่อยู่ในเรือนของท่าน ถ้าท่านจักไม่นำทาสหรือทาสีมาให้ฉัน ท่านพราหมณ์จงทราบอย่างนี้ว่า ฉันจักไม่อยู่ในสำนักของท่าน.

ชูชกกล่าวว่า

[๑๑๒๗] ดูก่อนพราหมณี ศิลปกรรมหรือทรัพย์และข้าวเปลือกของฉันไม่มี ฉันจักนำทาสหรือทาสีมาให้เธอแต่ที่ไหน ฉันจักบำรุงเธอ เธออย่าโกรธเลย.

นางกล่าวว่า

[๑๑๒๘] มานี่เถิด ฉันจักบอกแก่ท่านตามคำที่ฉันได้ฟังมา พระเวสสันดรราชฤาษีประทับอยู่ ณ เขาวงกต ท่านพราหมณ์จงไปทูลขอทาสและทาสีกะพระองค์เถิด เมื่อท่านทูลขอแล้ว พระองค์จักพระราชทานทาสและทาสแก่ท่าน.

ชูชกกล่าวว่า

[๑๑๒๙] ฉันเป็นคนชราทุพพลภาพ ทั้งหนทางก็ไกลเดินไปได้ยาก เธออย่ารำพันไปเลย อย่าเสียใจเลย ฉันจักบำรุงเธอ เธออย่าโกรธเลย.

นางกล่าวว่า

[๑๑๓๐] คนขลาดยังไม่ทันถึงสนามรบ ไม่ทันได้รบก็ยอมแพ้ ฉันใด ท่านพราหมณ์ยังไม่ทันได้ไปก็ยอมแพ้ ฉันนั้น ถ้าท่านพราหมณ์จักไม่นำทาสหรือทาสีมาให้ฉัน ขอท่านจงทราบไว้อย่างนี้ว่า ฉันจักไม่อยู่ในเรือนของท่าน ฉันจักกระทำอาการไม่พอใจให้แก่ท่าน ข้อนั้นจักเป็นความทุกข์ของท่าน ในคราวมหรสพซึ่งมีในต้นฤดูนักขัตฤกษ์ ท่านจักได้เห็นฉันผู้แต่งตัวสวยงาม รื่นรมย์อยู่กับชายอื่น ๆ ข้อนั้นจักเป็นทุกข์ของท่าน ดูก่อนท่านพราหมณ์ เมื่อท่านซึ่งเป็นคนแก่รำพันอยู่ เพราะไม่เห็นฉัน ร่างกายที่งอก็จักงอยิ่งขึ้น ผมที่หงอกก็จักหงอกมากขึ้น.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๓๑] ลำดับนั้น พราหมณ์ตกใจกลัว ตกอยู่ในอำนาจของนางพราหมณี ถูกกามราคะบีบคั้น ได้กล่าวกะนางพราหมณีว่า ดูก่อนนางพราหมณี เธอจงทำเสบียงเดินทางให้ฉัน ทั้งขนมงา ขนมเทียน สตูก้อน สตูผง และข้าวผอก เธอจงจัดให้ดี ๆ ฉันจักนำพระพี่น้องสองกุมารมาให้เป็นทาส พระกุมารทั้งสองนั้นเป็นผู้ไม่เกียจคร้าน จักบำเรอเธอทั้งกลางคืนกลางวัน.

[๑๑๓๒] พราหมณ์ชูชกผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพรหม สวมรองเท้าแล้วพร่ำสั่งเสียต่อไป กระทำ

ประทักษิณภรรยา สมาทานวัตรมีหน้านองด้วยน้ำตา หลีกไปสู่นครอันเจริญรุ่งเรืองของชาวสีพี เที่ยวแสวงหาทาสทาสี.

[๑๑๓๓] พราหมณ์ชูชกไปในนครนั้นแล้ว ได้ถามประชาชนที่มาประชุมกันอยู่ในที่นั้น ๆ ว่า พระเวสสันดรราชประทับอยู่ ณ ที่ไหน เราทั้งหลายจะไปเฝ้าพระองค์ผู้บรมกษัตริย์ ณ ที่ไหน ชนทั้งหลายผู้มาประชุมกันอยู่ ณ ที่นั้นได้ตอบพราหมณ์นั้นว่า ดูก่อนท่านพราหมณ์พระเวสสันดรบรมกษัตริย์ ถูกพวกท่านเบียดเบียน เพราะทรงให้ทานมากไป ต้องทรงพาพระราชโอรส พระราชธิดา และพระอัครมเหสีไปประทับอยู่ ณ เขาวงกต.

[๑๑๓๔] พราหมณีนั้นผู้มีความติดใจในกาม ถูกนางพราหมณ์ตักเตือนได้เสวยทุกข์เป็นอันมากในป่าอันเกลื่อนกล่นไปด้วยสัตว์ร้ายเป็นที่เสพอาศัยแห่งแรดและเสือเหลือง แกถือไม้เท้าสีเหมือนผลมะตูม อีกทั้งเครื่องบูชาไฟและเต้าน้ำ เข้าไปสู่ป่าใหญ่ โดยทางที่ได้ทราบข่าวซึ่งพระหน่อกษัตริย์ผู้ประทานตามประสงค์ เมื่อพราหมณ์นั้นเข้าไปสู่ป่าใหญ่ถูกสุนัขล้อมไล่ ตาแกร้องเสียงขรม เดินหลงทางห่างออกไปไกล ลำดับนั้น พราหมณ์ผู้โลภในโภคะ ไม่มีความสำรวม (ถูกสุนัขล้อมไล่) หลงทางที่จะไปสู่เขาวงกต (และนั่งอยู่บนต้นไม้) ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

ชูชกกล่าวว่า

[๑๑๓๕] ใครเล่าหนอจะพึงบอกราชบุตรพระนามว่า เวสสันดรผู้ประเสริฐ ทรงชำนะความตระหนี่อันใครให้แพ้ไม่ได้ ทรงให้ความปลอดภัยในเวลามีภัยแก่เราได้ พระองค์เป็นที่พึ่งของพวกยาจก ดังธรณีเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายฉะนั้น ใครจะพึงบอกซึ่งพระเวสสันดรมหาราชผู้เปรียบเหมือนแม่ธรณีแก่เราได้ พระองค์เป็นที่ไปเฝ้าของพวกยาจก ดังสาครเป็นที่ไหลไปรวมแห่งแม่น้ำทั้งหลายฉะนั้น ใครจะพึงบอกซึ่งพระเวสสันดรมหาราชผู้เปรียบเหมือนสาครแก่เราได้ พระองค์เป็นดังสระน้ำ มีท่าอันงามราบเรียบ ลงดื่มได้ง่าย มีน้ำเย็นเป็นที่รื่นรมย์ใจ ดาดาษไปด้วยบุณฑริกบัวขาบ สะพรั่งด้วยเกสรบัว ใครจะพึงบอกซึ่งพระเวสสันดรมหาราชผู้เปรียบเหมือนสระน้ำแก่เราได้ ใครจะพึงบอกซึ่งพระเวสสันดรมหาราช ผู้เปรียบเหมือนต้นโพธิ์ใบที่เกิดอยู่ใกล้ทาง มีเงาร่มเย็นน่ารื่นรมย์ใจ เป็นที่พักอาศัยของคนเดินทาง ผู้เมื่อยล้าเหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อน แก่เราได้ ใครจะพึงบอกซึ่งพระเวสสันดรมหาราช ผู้เปรียบเหมือนต้นไทรที่เกิดอยู่ใกล้ทาง มีเงาร่มเย็นน่ารื่นรมย์ใจ เป็นที่พักอาศัยของคนเดินทาง ผู้เมื่อยล้าเหน็ดเหนื่อยในเวลาร้อนแก่เราได้ ใครจะพึงบอกพระเวสสันดรมหาราช ผู้เปรียบเหมือนต้นมะม่วงที่เกิดอยู่ใกล้ทาง มีเงาร่มเย็น

น่ารื่นรมย์ใจ เป็นที่พักอาศัยของคนเดินทาง ผู้เมื่อย ล้าเหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อนแก่เราได้ ใครจะพึงบอกซึ่งพระเวสสันดรมหาราช ผู้เปรียบเหมือนต้นรัง ที่เถิดอยู่ใกล้ทาง มีเงาร่มเย็นน่ารื่นรมย์ใจเป็นที่พักอาศัยของคนเดินทาง ผู้เมื่อยล้าเหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อนแก่เราได้ ใครจะพึงบอกซึ่งพระเวสสันดรมหาราช ผู้เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ที่เกิดอยู่ใกล้ทาง มีเงาร่มเย็นน่ารื่นรมย์ใจ เป็นที่พักอาศัยของคนเดินทาง ผู้เมื่อยล้าเหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อน แก่เราได้ ก็เมื่อเราเข้าไปในป่าใหญ่ เพ้อรำพันอยู่อย่างนี้ ผู้ใดจะพึงบอกว่า เรารู้ ผู้นั้นยังความยินดีให้เกิดแก่เรา เมื่อเราเข้าไปในป่าใหญ่ เพ้อรำพันอยู่อย่างนี้ ผู้ใดพึงบอกที่ประทับของพระเวสสันดรว่า เรารู้จัก ผู้นั้นประสบบุญเป็นอันมาก ด้วยวาจาคำเดียวนั้น.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๓๖] นายเจตบุตร เป็นพรานเที่ยวอยู่ในป่า ได้ตอบแก่ชูชกนั้นว่า ดูก่อนพราหมณ์ พระหน่อกษัตริย์ ถูกพวกท่านรบกวน เพราะทรงบำเพ็ญทานอย่างยิ่ง จึงถูกเนรเทศจากแคว้นของพระองค์มาประทับอยู่ ณ เขาวงกต ดูก่อนพราหมณ์ พระหน่อกษัตริย์ถูกพวกท่านรบกวน เพราะทรงบำเพ็ญทานอย่างยิ่ง ต้องทรงพาพระโอรสพระธิดาและพระมเหสีมาประทับ

อยู่ ณ เขาวงกต ท่านผู้มีปัญญาทราม ทำแต่กิจที่ไม่ควรทำ ยังออกจากแว่นแคว้นตามมาถึงป่าใหญ่ เที่ยวแสวงหาพระราชบุตรดุจนกยางเที่ยวหาปลาอยู่ในน้ำ ฉะนั้น แน่ะพราหมณ์ เราจักไม่ให้ชีวิตแก่เจ้าในที่นี้ ลูกศรที่เราจะยิงนี้แหละ จักดื่มเลือดเจ้า ดูก่อนพราหมณ์ เราจักตัดหัวของเจ้า เชือดเอาหัวใจพร้อมทั้งไส้พุง แล้วจักบูชาปันถสกุณยัญพร้อมด้วยเนื้อของเจ้า ดูก่อนพราหมณ์ เราจักเชือดหัวใจของเจ้า ยกขึ้นเป็นเครื่องเซ่นสรวง พร้อมด้วยเนื้อ มันขึ้น และมันในสมองของเจ้า ดูก่อนพราหมณ์ มันข้น จักเป็นยัญที่เราบูชาดีแล้ว เซ่นสรวงดีแล้ว ด้วยเนื้อของเจ้า เจ้าจักนำพระมเหสี และพระโอรส พระธิดาของพระราชบุตรไปไม่ได้.

ชูชกกล่าวว่า

[๑๑๓๗] ดูก่อนเจตบุตร จงฟังเราก่อน พราหมณ์ผู้เป็นทูต เป็นคนหาโทษมิได้ เพราะเหตุนั้นแล คนทั้งหลายย่อมไม่ฆ่าทูต นี้เป็นธรรมเนียมสืบเนื่องมาแต่โบราณ ชาวสีพีทุกคนยินยอมแล้ว พระบิดาก็ทรงปรารถนาจะพบพระราชบุตร และพระมารดาของพระราชบุตรนั้นทรงทุพพลภาพ พระเนตรทั้งสองของพระมารดานั้นจักขุ่นมัวในไม่ช้า เราเป็นทูตที่ชาวสีพีเหล่านั้นส่งมา ดูก่อนเจตบุตร จงฟังเราก่อน เราจัก

นำพระราชบุตรเสด็จกลับ ถ้าเจ้ารู้ จงบอกหนทาง แก่เรา.

เจตบุตรกล่าวว่า

[๑๑๓๘] ดูก่อนพราหมณ์ ท่านเป็นทูตที่รักของพระเวสสันดรผู้เป็นที่รักของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะให้เต้าน้ำผึ้ง และขาเนื้อย่างเป็นบรรณาการแก่ท่าน และจักบอกประเทศที่พระเวสสันดรหน่อกษัตริย์ผู้ให้สำเร็จความประสงค์ประทับอยู่แก่ท่าน.

จบชูชกบรรพ

เจตบุตรกล่าวว่า

[๑๑๓๙] ดูก่อนมหาพราหมณ์ นั่นภูเขาคันธมาทน์อันล้วนแล้วด้วยหิน พระเวสสันดรเจ้า พร้อมด้วยพระโอรสพระธิดาและพระมเหสีทรงเพศนักบวชอันประเสริฐ ทรงขอสำหรับสอยผลไม้ เครื่องบูชาไฟและชฎา ทรงนุ่งห่มหนังเสือ บรรทมเหนือแผ่นดิน ทรงบูชาไฟ ประทับอยู่ ณ อาศรมใด เมื่อท่านบ่ายหน้าเดินทางไปทางทิศอุดร จะได้เห็นอาศรมนั้น นั่นหมู่ไม้เขียวชะอุ่ม มียอดสูงตระหว่าน คือ ไม้ตะแบก หูกวาง ไม้ตะเคียน ไม้รัง ไม้ตะคร้อ ไม้ยางทราย ย่อมหวั่นไหวไปตามลม ดังมาณพดื่มสุราคราวเดียวก็ซวนเซไปมาอยู่ฉะนั้น ท่านได้ฟังเสียงฝูงนกอันจับอยู่บนกิ่งไม้ปานดังเสียงเพลงขับทิพย์ คือ

นกโพระดก นกดุเหว่า นกกระจง พลางส่งเสียงร้อง บินจากต้นไม้โน้นมาสู่ต้นไม้นี้ ทั้งหมู่ไม้ที่ต้องลมพัดสะบัดกิ่งและใบเสียดสีกันคล้ายกับจะเรียกคนผู้กำลังเดินไปให้หยุด และเหมือนดังชักชวนคนผู้จะผ่านไปให้ยินดีชื่นชมพักผ่อน พระเวสสันดรเจ้า พร้อมด้วยพระโอรสพระธิดาและพระมเหสี ทรงเพศเป็นพราหมณ์ ทรงขอสำหรับสอยผลไม้ เครื่องบูชาไฟและชฎา ทรงนุ่งห่มหนึ่งเสือ บรรทมเหนือแผ่นดิน ทรงบูชาไฟ ประทับอยู่ ณ อาศรมใด เมื่อท่านบ่ายหน้าเดินไปทางทิศอุดรจะได้เห็นอาศรมนั้น.

[๑๑๔๐] ในบริเวณอาศรมนั้น มีหมู่ไม้มะม่วง มะขวิด ขนุน ไม้รัง ไม้หว้า สมอพิเภก สมอไทย มะขามป้อม ไม้โพธิ์ ไม้พุทรา มะพลับทอง ต้นไทร และมะสัง มะซางหวานและมะเดื่อ มีผลสุกแดงเรื่อ ๆ อยู่ในที่ต่ำ คล้ายงาช้าง กล้วยหอม ผลจันทน์มีรสหวานเหมือนน้ำผึ้ง รวงผึ้งไม่มีตัวมีในที่นั้น คนเอื้อมือปลิดมาบริโภคได้เอง ในบริเวณอาศรมนั้นมีต้นมะม่วง บางต้นออกช่อแย้มบาน บางต้นมีดอกและใบร่วงหล่น ผลิผลดาษดื่น บางอย่างยังดิบ บางอย่างสุกแล้ว ผลมะม่วงดิบและสุกทั้งสองอย่างนั้น มีสีดังหลังกบ อนึ่ง ในบริเวณอาศรมนั้น บุรุษยืนอยู่ในภายใต้ก็เก็บมะม่วงสุกกินได้ ผลมะม่วงดิบและสุกทั้งหลาย มีสีสวย กลิ่นหอมและรสอร่อยที่สุด เหตุ

การณ์เหล่านี้เป็นที่น่าอัศจรรย์แก่ข้าพเจ้าเหลือเกิน ถึงกับข้าพเจ้าออกอุทานว่า อือ ๆ ที่ประทับอยู่ของพระ-เวสสันดรนั้น เป็นดังที่ประทับอยู่ของทวยเทพ ย่อมงดงามปานด้วยนันทนวัน ต้นตาล ต้นมะพร้าว และอินทผาลัม ที่มีอยู่ในป่าใหญ่มีดอกเรียงรายกันอยู่เหมือนพวงมาลัยที่เขาร้อยไว้ หมู่ไม้เหล่านั้น ย่อมปรากฏดังยอดธงชัย ในบริเวณอาศรมนั้น มีหมู่ไม้ต่างๆ พันธุ์ คือ ไม้มูกมัน โกฐ สะค้าน แคฝอย ไม้บุนนาค บุนนาคเขา และไม้ทรึก มีดอกบานสะพรั่งสีต่าง ๆ กันเหมือนหมู่ดาว เรืองอยู่บนนภากาศฉะนั้น อนึ่ง ในบริเวณอาศรมนั้น มีไม้ราชพฤกษ์ ไม้มะ-เกลือ กฤษณา รักดำ ต้นไทรใหญ่ ไม้รังไก่ ไม้ประดู่ มีดอกบานสะพรั่ง ในบริเวณอาศรมนั้นมีไม้มูกหลวง ไม้สน ไม้กะทุ่ม ไม้ช่อ ไม้ตะแบกนางรัง ล้วนมีดอกเป็นพุ่มพวงดังลอมฟาง บานในที่ไม่ไกลจากอาศรมนั้น มีสระโบกขรณี ณ ภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์ใจ ดาดาษไปด้วยดอกปทุมชาติและอุบล สระโบกขรณีในสวนนันทนวันของทวยเทพฉะนั้น

อนึ่ง ณ ที่ใกล้สระโบกขรณีนั้น มีฝูงนกดุเหว่าเมารสดอกไม้ ส่งเสียงไพเราะจับใจ ทำป่านั้นให้ดังอึกทึกกึกก้อง ในเมื่อคราวหมู่ไม้ผลิดอกแย้มบานตามฤดูกาล รสหวานดังน้ำผึ้งร่วงหล่นจากเกสรดอกไม้ลงมาค้างอยู่บนใบบัวย่อมชื่อว่าน้ำผึ้งใบบัว (ขัณฑสกร) อนึ่ง ลม

ทางทิศทักษิณและทางทิศประจิมย่อมพัดมาที่อาศรม นั้น อาศรมเป็นสถานที่เกลื่อนกล่นไปด้วยละออง เกสรปทุมชาติในสระโบกขรณีนั้น มีกระจับขนาดใหญ่ ๆ ทั้งข้าวสาลีอ่อน บ้างแก่บ้างล้มดาษอยู่บนภาคพื้น และในสระโบกขรณีนั้น น้ำใสสะอาดมองเห็นฝูงปลา เต่าและปูเป็นอันมาก สัญจรไปมาเป็นหมู่ ๆ รสหวานปานน้ำผึ้งย่อมไหลออกจากเหง้าบัว รสมันปานนมสดและเนยใสย่อมไหลออกจากสายบัว ป่านั้นมีกลิ่นหอมต่างๆ ที่ลมรำเพยพัดมา ย่อมหอมฟุ้งตระหลบไป ป่านั้นเหมือนดังจะชวนเชิญคนที่มาถึงแล้วให้เบิกบาน ด้วยดอกไม้และกิ่งไม้ที่มีกลิ่นหอม แมลงภู่ทั้งหลายต่างก็บินว่อนวู่บันลือเสียงอยู่โดยรอบด้วยกลิ่นดอกไม้ อนึ่ง ที่ใกล้อาศรมนั้น ฝูงวิหคเป็นอันมากมีสีต่าง ๆ กัน บันเทิงอยู่กับคู่ของตนๆ ร่ำร้องขานขันแก่กันและกัน มีฝูงนกอีกสี่หมู่ทำรังอยู่ใกล้สระโบกขรณี คือ หมู่ที่ ๑ ชื่อว่านันทิกา ย่อมร้องทูลเชิญพระเวสสันดรเจ้า ให้ชื่นชมยินดีอยู่ในป่านี้ หมู่ที่ ๒ ชื่อว่า ชีวปุตตา ย่อมร่ำร้องถวายพระพรให้พระ-เวสสันดรพร้อมด้วยพระราชโอรส พระราชธิดาและพระอัครมเหสี จงมีพระชนม์ยืนนาน ด้วยความสุขสำราญ หมู่ที่ ๓ ชื่อว่า ชีวปุตตาปิยาจโน ย่อมร่ำร้องถวายพระพรให้พระเวสสันดรพร้อมทั้งพระราชโอรส พระราชธิดา และพระอัครมเหสีผู้เป็นที่รักของพระ-องค์จงพระสำราญ มีพระชนมายุยืนนานไม่มีข้าศึก

ศัตรู หมู่ที่ ๓ ชื่อว่า ปิยาปุตตา ปิยานันทา ย่อมร่ำ ร้องถวายพระพรให้พระราชโอรส พระราชธิดาและพระอัครมเหสีจงเป็นที่รักของพระองค์ ขอพระองค์จงเป็นที่รักของพระราชโอรสพระราชธิดาและพระอัครมเหสี ทรงชื่นชมโสมนัสต่อกันและกัน ดอกไม้ทั้งหลายย่อมตั้งเรียงรายกันอยู่ เหมือนพวงมาลัยที่เขาร้อยไว้ หมู่ไม้เหล่านั้น ย่อมปรากฏดังยอดธงชัยมีดอกสีต่าง ๆ กัน ดังนายช่างผู้ฉลาดเก็บมาร้อยกรองไว้ พระเวสสันดรเจ้า พร้อมด้วยพระราชโอรสพระราชธิดาและพระมเหสีทรงเพศเป็นพราหมณ์ ทรงขอสำหรับสอยผลไม้เครื่องบูชาไฟและชฎา ทรงนุ่งห่มหนังเสือ บรรทมเหนือแผ่นดิน ทรงบูชาไฟประทับอยู่ ณ อาศรมใด เมื่อท่านบ่ายหน้าไปทางทิศอุดร จะได้เห็นอาศรมนั้น.

ชูชกกล่าวว่า

[๑๑๔๑] เออก็ข้าวสตูผงอันระคนด้วยน้ำผึ้งและข้าวสตูก้อนมีรสหวานอร่อยของลุงนี้ อันนางอมิตตดาจัดแจงให้แล้ว ลุงจะแบ่งให้แก่เจ้า.

เจตบุตรกล่าวว่า

[๑๑๔๒] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ จงเอาไว้เป็นเสบียงทาง ขอเชิญท่านจงรับน้ำผึ้งกับขาเนื้อย่างจากสำนักของข้าพเจ้านี้ เอาไปเป็นเสบียงทางอีกด้วย และขอท่านจงไปตามสบายเถิด หนทางนี้เป็นทางเดินได้คนเดียว ตรงลิ่วไปถึงอาศรมของอจุตฤาษี แม้

อจุตฤาษีอยู่ในอาศรมนั้นฟันเขลอะ มีผมเกลือกกลั้วธุลี ทรงเพศเป็นพราหมณ์ มีขอสำหรับสอยผลไม้ เครื่องบูชาไฟและชฎา นุ่งห่มหนังเสือ นอนเหนือแผ่นดิน บูชาไฟ ลุงไปถึงแล้วเชิญถามท่านเถิดท่าน จักบอกหนทางให้แก่ลุง.

[๑๑๔๓] ชูชกเป็นเผ่าพันธุ์แห่งพราหมณ์ ได้ฟังคำของเจตบุตรดังนี้แล้ว มีจิตยินดีเป็นอย่างยิ่ง กระทำประทักษิณเจตบุตรแล้วได้เดินทางตรงไป ณ สถานที่อันอจุตฤาษีสถิตอยู่.

จบจุลวนวรรณนา

[๑๑๔๔] ชูชกพราหมณ์ภารทวาชโคตรนั้น เมื่อเดินไปตามทางที่เจตบุตรพรานป่าแนะให้ ก็ได้พบอจุตฤาษี ครั้นแล้วได้เจรจาปราศรัยกับอจุตฤาษี ไต่ถามถึงทุกข์สุขว่า พระคุณเจ้าไม่มีโรคาพาธเบียดเบียนหรือ เป็นสุขสบายดีหรือ เยียวยาอัตภาพด้วยการแสวงหาผลไม้สะดวกหรือ มูลมันผลไม้มีมากหรือเหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานจะมีน้อยกระมัง ในป่าอันเกลื่อนกล่นไปด้วยเนื้อร้ายไม่มีกล้ำกลายเข้ามารบกวนแหละหรือ.

อจุตฤาษีกล่าวว่า

[๑๑๔๕] ดูก่อนพราหมณ์ เราไม่มีโรคาพาธเบียดเบียน เราเป็นสุขสบายดี เยียวยาอัตภาพด้วยการแสวงหาผลไม้สะดวกดี มูลมันผลไม้ก็มีมาก อนึ่ง

เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานก็น้อยในป่าอันเกลื่อน กลาดไปด้วยเนื้อร้าย ไม่มีกล้ำกรายมารบกวนเราเลย เมื่อเรามาอยู่ในอาศรมสิ้นจำนวนปีเป็นอันมาก เราไม่รู้สึกถึงความอาพาธอันไม่เป็นที่รื่นรมย์ใจเกิดขึ้นเลย ดูก่อนมหาพราหมณี ท่านมาดีแล้ว อนึ่ง ท่านมิได้มาร้าย ดูก่อน ท่านผู้เจริญ เชิญท่านเข้าไปภายใน เชิญล้างเท้าทั้งสองของท่าน ผลมะพลับ ผลมะหาด ผลมะซาง ผลหมากเม่า มีรสหวานคล้ายน้ำผึ้ง เชิญท่านเลือกบริโภคแต่ผลที่ดี ๆ แม้น้ำฉันก็เย็นสนิทเรานำมาจากซอกเขา ดูก่อนมหาพราหมณ์ ถ้าท่านจำนงหวัง ก็เชิญดื่มตามสบายเถิด.

ชูชกกล่าวว่า

[๑๑๔๖] สิ่งใดอันพระคุณเจ้าให้แล้ว สิ่งนั้นทั้งหมดข้าพเจ้ารับไว้แล้ว บรรณาการอันพระคุณเจ้ากระทำแล้วทุกอย่าง ข้าพเจ้ามาแล้วเพื่อจะเยี่ยมเยียนพระเวสสันดรราชฤาษี ราชโอรสของพระเจ้ากรุงสัญชัย ซึ่งพลัดพรากจากชาวสีพีมาช้านาน ถ้าพระคุณเจ้าทราบสถานที่ประทับ โปรดแจ้งแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด.

ดาบสกล่าวว่า

[๑๑๔๗] ท่านมานี่เพื่อเป็นศรีสวัสดิ์ เพื่อมาเยี่ยมเยียนพระเวสสันดรเจ้าก็หาไม่ เราเข้าใจว่าท่านปรารถนา (จะมาขอ) พระอัครมเหสีผู้เคารพนบนอบพระราชสวามีไปเป็นภรรยา หรือมิฉะนั้นท่านก็

ปรารถนา (จะมาขอ) พระกัณหาชินาราชกุมารีและ
พระชาลีราชกุมารไปเป็นทาสทาสี หรือไม่ก็มาเพื่อจะ
นำเอาพระมารดาและพระราชกุมารทั้งสามพระองค์ไป
จากป่า ดูก่อนพราหมณ์ โภคสมบัติทรัพย์และข้าว
เปลือกของพระองค์มิได้มี.

ชูชกกล่าวว่า

[๑๑๔๘] ข้าพเจ้าเป็นผู้ที่ท่านยังไม่สมควรจะ
โกรธเคืองเพราะข้าพเจ้ามิได้มาเพื่อขอทาน การพบ
เห็นอริยชนเป็นความดี การอยู่ร่วมกับอริยชนเป็นสุข
ทุกเมื่อ พระเวสสันดรสีพีราชเสด็จพลัดพรากจาก
ชาวสีพีมา ข้าพเจ้ายังมิได้เห็นเลย ข้าพเจ้ามาเพื่อจะ
เยี่ยมเยียนพระองค์ ถ้าพระคุณเจ้าทราบสถานที่ประทับ
โปรดแจ้งแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด.

ดาบสกล่าวว่า

[๑๑๔๙] ดูก่อนมหาพราหมณ์ นั่นภูเขาคันธ-
มาทน์อันล้วนแล้วด้วยหิน พระเวสสันดรเจ้า พร้อม
ด้วยพระโอรสพระธิดาและพระมเหสี ทรงเพศนักบวช
อันประเสริฐ ทรงขอสำหรับสอยผลไม้ เครื่องบูชาไฟ
และชฎา ทรงนุ่งห่มหนังเสือ บรรทมเหนือแผ่นดิน
ทรงบูชาไฟ ประทับอยู่ ณ อาศรมใด เมื่อท่านบ่ายหน้า
เดินไปทางทิศอุดร จะได้เห็นอาศรมนั้น นั้นหมู่ไม้
เขียวชะอุ่ม ทรงผลต่างๆ ปรากฏดังภูเขาอัญชนบรรพต

เขียวชะอุ่ม มียอดสูงตระหง่าน คือ ไม้ตะแบก หูกวาง ไม้ตะเคียน ไม้รัง ไม้ตะคร้อ ไม่ยางทรายย่อมหวั่นไหวไปตามลม ดังมาณพดื่มสุราคราวเดียวก็ซวนเซไปมาอยู่ ฉะนั้น ท่านจะได้ฟังเสียงฝูงนกอันจักอยู่บนกิ่งไม้ ปานดังเสียงเพลงทิพย์ คือ นกโพระดก นกดุเหว่า นกกระจงส่งเสียงร้องบินจากต้นไม้โน่นมาสู่ต้นไม้นี้ ทั้งหมู่ไม้ที่ต้องลมพัดสะบัดกิ่งและใบเสียดสีกัน คล้ายกับจะเรียกคนผู้กำลังเดินทางไปให้หยุดและเหมือนดังชักชวนผู้จะผ่านให้ยินดีชื่นชมพักผ่อน พระเวสสันดรเจ้า พร้อมด้วยพระโอรสพระธิดาและพระมเหสี ทรงเพศเป็นนักบวชอันประเสริฐ ทรงขอสำหรับสอยผลไม้ เครื่องบูชาไฟและใส่ชฎา ทรงนุ่งห่มหนังสือ บรรทมเหนือแผ่นดิน ทรงบูชาไฟประทับอยู่ ณ อาศรมใด เมื่อท่านบ่ายหน้าเดินทางไปทางทิศอุดรจะได้เห็นอาศรมนั้น ที่ภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์ใจ มีดอกกุ่มตกอยู่เรี่ยราด พื้นแผ่นดินเขียวชะอุ่มไปด้วยหญ้าแพรก ณ ที่นั้นไม่มีธุลีฟุ้งขึ้นเลย หญ้านั้นมีสีเขียวคล้ายขนคอนกยูงเปรียบด้วยสัมผัสแห่งสำลี หญ้าทั้งหลายโดยรอบ ยาวไม่เกิน ๔ องคุลี ต้นมะม่วง ต้นชมพู่ ต้นมะขวิดและมะเดื่อ มีผลสุก ๆ อยู่ในที่ต่ำ ๆ ป่าไม้นั้นเป็นที่ให้เจริญความยินดี เพราะมีหมู่ไม้ผลบริโภคได้เป็นอันมาก น้ำใสสะอาดกลิ่นหอมดี สีดังแก้วไพฑูรย์ เป็นที่อยู่อาศัยของฝูงปลา ไหลหลั่ง

มาในป่านั้น ภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์ใจในที่ไม่ไกล อาศรมนั้น มีสระโบกขรณีดารดาษไปด้วยปทุมชาติ และอุบล เหมือนดังที่มีอยู่ในนันทวันของทวยเทพ ดูก่อนพราหมณ์ ในสระนั้นมีอุบลชาติ ๓ ชนิด คือ เขียว ขาว และแดง งามวิจิตรมากมาย.

พระดาบสกล่าวว่า

[๑๑๕๐] ในสระนั้นมีปทุมชาติดาษดื่น สีขาว ดังผ้าโขมพัสตร์ สระนั้นชื่อว่า มุจลินท์ ดารดาษไปด้วยอุบลขาว จงกลณี และผักทอดยอด อนึ่งเล่า ปทุมชาติในสระนั้นมีดอกบานสะพรั่ง ปรากฏหา กำหนดประมาณมิได้ บ้างก็บานในคิมหันตฤดู บ้างก็บานในเหมันตฤดู ปรากฏเหมือนตั้งอยู่ในน้ำลึกประมาณเพียงเข้า ปทุมชาติอันงามวิจิตรชูดอกสะพรั่ง ส่งกลิ่นหอมฟุ้งตระหลบไป หมู่ภมรโผผินบินว่อนเสียงวู่ ๆ อยู่โดยรอบ เพราะกลิ่นหอมแห่งบุปผชาติ.

[๑๑๕๑] ดูก่อนพราหมณ์ อนึ่งเล่า ที่ใกล้ขอบสระนั้นมีต้นไม้หลากหลายขึ้นออกสะพรั่ง คือ ต้นกระทุ่ม ต้นแคฝอย และต้นทองหลาง ผลิดอกออกสะพรั่ง ไม้ปรู ไม่ทราก ต้นปาริชาตดอกบานสะพรั่ง ต้นกากะทิง ต้นไม้เหล่านี้มีอยู่ที่สองฟากปากสระมุจลินท์ ต้นซึก ต้นแคขาว บัวบก ส่งกลิ่นหอมฟุ้งไป ต้นคนทิสอ ต้นคนทิเขมา และต้นประดู่มีอยู่ ณ ที่

ใกล้สระนั้น ดอกสะพรั่ง ต้นมะคำไก่ ไม้มะทราง ต้นเก้า ต้นมะรุม การะเกด กรรณิการ์ และชะบา ไม้รกฟ้า ไม้อินทนิล ไม้สะท้อน และทองกวาวมีดอกแย้มบาน ผลิดอกออกยอดพร้อม ๆ กัน รุ่งเรืองงาม ไม่มะรื่น ไม้ตีนเป็ด กล้วย ต้นคำฝอย นมแมว คนทา ประดู่ลาย ต้นสลอด มีดอกบานสะพรั่ง ต้นมะไฟ ต้นงิ้ว ไม้ช้างน้าว พุดขาว กฤษณา โกฐเขมา โกฐสอ มีดอกบานสะพรั่ง ต้นไม้ในบริเวณสระนั้น มีทั้งอ่อนและแก่ ต้นตรงไม่คองอ ดอกบานตั้งอยู่สองข้างอาศรมโดยรอบเรือนไฟ.

[๑๑๕๒] อนึ่ง พันธุ์ไม้เป็นอันมาก เกิดขึ้นใกล้ขอบสระนั้น คือ ตะไคร้ ถั่วเขียว ถั่วราชมาส สาหร่าย สันตะวา น้ำในสระนั้นถูกลมรำเพยพัด เกิดเป็นระลอกกระทบฝั่ง มีหมู่แมลงบินว่อนเคล้าเอาเกสรดอกไม้ที่แย้มบาน สีเสียดเทศ เต่าร้าง ผักบุ้งร้วม มีมากในที่ต่างๆ ดูก่อนพราหมณ์ ต้นไม้ทั้งหลายดารดาษไปด้วยกล้วยไม้ กลิ่นแห่งบุปผชาติดังกล่าวแล้วนั้น หอมตระหลบอยู่ ๗ วัน ไม่พลันหาย บุปผชาติเกิดอยู่เรียงรายสองฝั่งสระมุจลินท์ ป่านั้นดารดาษไปด้วยต้นราชพฤกษ์ย่อมงดงาม กลีบดอกราชพฤกษ์นั้นหอมตระหลบอยู่กึ่งเดือนไม่เลือนหาย อัญชันเขียว อัญชันขาว กุ่มแดงดอกบานสะพรั่ง ป่านั้นดารดาษไป

ด้วยยอบเชยและแมงลัก เหมือนดังจะให้คนเบิกบานใจ ด้วยดอกไม้และกิ่งไม้อันมีกลิ่นหอม เหล่าภมรโผผิน บินว่อนเสียงวู่ ๆ อยู่โดยรอบ เพราะกลิ่นหอมแห่งบุปผชาติ ดูก่อนพราหมณ์ ณ ที่ใกล้สระนั้น มีฟักแฟงแตงน้ำเต้า ๓ ชนิด ชนิดหนึ่งผลโตเท่าหม้อ อีกสองชนิดผลโตเท่าตะโพน.

[๑๑๕๓] อนึ่ง ที่ใกล้สระนั้นมีผักกาด กระเทียมหอม เป็นอันมาก ต้นเต่ารั้งตั้งอยู่สล้างดังต้นตาล อุบลเขียวมีเป็นอันมาก ขึ้นอยู่ริมน้ำพอเอื้อมเด็ดได้ มะลิวัน นมตำเลีย หญ้านาง อบเชย อโศก เทียนป่า ดอกเข็ม หางช้าง อังกาบ กากะทิง กระลำพัก ทองเครือ ดอกแย้มบานสะพรั่งขึ้นขนาน ต้นชุมแสง ขึ้นแซงแซกคัดเค้าและชะเอม มะลิซ้อน หงอนไก่ เทพทาโร แคฝอย ฝ้ายทะเล กรรณิการ์ดอกเบ่งบานงาม ปรากฏดังตาข่ายทองเปรียบด้วยเปลวไฟ บุปผชาติเกิดบนบกและที่เกิดในน้ำ ปรากฏมีในสระนั้น ทุกอย่าง สระมุจลินท์มีน้ำมาก เป็นที่รื่นรมย์ ด้วยประการฉะนี้.

[๑๑๕๔] อนึ่ง ในสระนั้นมีปลาซึ่งว่ายอยู่ในน้ำมากมาย คือ ปลาตะเพียน ปลาซ่อน ปลาดุก จระเข้ ปลาฉลาม ณ ที่ใกล้สระนั้น มีชะเอมต้น ชะเอมเครือ กำยาน ประยงค์ เนรภูสี แห้วหมู สัตตบุษย์ สมุล-

แว้ง พิมเสน สามสิบ และกฤษณา เฉากะไดลิง มี
มากมาย บัวบก โกฐขาว กระทุ่มเลือด ต้นหนาด
ขมิ้น แก้วหอม หรดาล คำ คูน สมอพิเภก ไคร้-
เครือ พิมเสน และรางแดง.

[๑๑๕๕] อนึ่ง ในป่านั้นมีสัตว์หลายจำพวก คือ
ราชสีห์ เสือโคร่ง ยักษิณีหน้าพา ช้างพัง ช้างพราย
เนื้อทราย เนื้อฟาน ละมั่ง นางเห็น หมาจิ้งจอก
หมาไน บ่าง กระรอก จามรี ชะนี ลิงลม ค่าง
ลิง ลิงจุ่น กวาง กระทิง หมี วัวเถื่อน มีมากมาย
แรด หมู พังพอน งูเห่า มีอยู่ที่ใกล้สระนั้นเป็นอัน
มาก กระบือ หมาไน หมาจิ้งจอก กิ้งก่า จะกวด
เหี้ย เสือดาว เสือเหลือง มีอยู่โดยรอบ กระต่าย
แร้ง ราชสีห์ และเสือปลา มีอยู่มากหลาย มีสกุณ-
ชาติมากมาย คือ นกกวัก นกยูง หงส์ขาว ไก่ฟ้า
ไก่ป่า ไก่เถื่อน นกหัสดีลิงค์ ร่ำร้องหากันและกัน
นกยางโทน นกยางกรอก นกโพระดก นกต้อยตีวิด
นกกะเรียน เหยี่ยวดำ เหยี่ยวแดง นกช้อนหอย นก
พริก นกคับแค นกแขวก นกกด นกกระเต็นใหญ่
นกนางแอ่น นกคุ่ม นกกะทา นกกระทุง นกกระจอก
นกกระจาบ นกกระเต็นน้อย นกกางเขน นกการ-
เวก นกแอ่นลม นกเงือก นกออก สระมุจลินท์
เกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงนกนานาชนิด กึกก้องไปด้วย
เสียงสัตว์ต่างๆ.

[๑๑๕๖] อนึ่ง ที่ใกล้สระนั้น มีนกมากมาย มี ขนปีกงามวิจิตร มีเสียงไพเราะเสนาะโสต ย่อมปราโมทย์อยู่กับคู่เคียงส่งเสียงกู่ก้องร้องหากันและกันอนึ่ง ที่ใกล้สระนั้น มีฝูงสกุณาทิชาชาติส่งเสียงร้องไพเราะไม่ขาดสาย มีตางามประกอบด้วยเบ้าตาขาว มีขนปีก ขนหางงามวิจิตร อนึ่ง ที่ใกล้สระนั้นมีฝูงนกยูง ส่งเสียงร้องไพเราะไม่ขาดสาย มีสร้อยคอเขียว ส่งเสียงร้องหากันและกัน ไก่เถื่อน ไก่ฟ้า นกเปล้า นกนางนวล เหยี่ยวดำ เหยี่ยวนกเขา นกกาน้ำ นกแขกเต้า นกสาลิกา อนึ่ง ที่ใกล้สระนั้น มีนกเป็นอันมาก เป็นพวก ๆ คือ เหลือง แดง ขาว นกหัสดีลิงค์ พระยาหงส์ทอง นกกาน้ำ นกแขกเต้า นกดุเหว่า นกออก หงส์ขาว นกช้อนหอย นกเค้าแมวห่าน นกยาง นกโพระดก นกต้อยตีวิด นกพิราบ หงส์แดง นกจากพราก นกเป็ดน้ำ นกหัสดีลิงค์ ส่งเสียงร้องน่ารื่นรมย์ใจ เหล่าสกุณาทิชาชาติดังกล่าวแล้ว ต่างก็ส่งเสียงกู่ร้องหากัน ทั้งเช้าและเย็นเป็นนิรันดร์ อนึ่งที่ใกล้สระนั้นมีสกุณาทิชาชาติมากมายสีต่าง ๆ กัน ย่อมบันเทิงอยู่กับคู่เคียง ส่งเสียงกู่ก้องร้องเข้าหากันและกัน อนึ่ง ที่ใกล้สระนั้น มีสกุณาทิชาชาติมากมายสีต่าง ๆ กัน ทุก ๆ ตัวต่างส่งเสียงอันไพเราะระงมไพร ที่ใกล้สองฝั่งสระมุจลินท์ อนึ่ง ที่

ใกล้สระนั้นมีสกุณาทิชาชาติชื่อว่าการเวกมากมาย ย่อมปราโมทย์อยู่ลับคู่เคียง ส่งเสียงกู่ก้องร้องหากันและกัน อนึ่ง ที่ใกล้สระนั้นมีสกุณาทิชาชาติชื่อว่าการเวก ทุก ๆ ตัวต่างส่งเสียงอันไพเราะระงมไพรอยู่ที่สองฝั่งสระมุจลินท์ ป่านั้นเกลื่อนกลาดไปด้วยเนื้อทรายและเนื้อฟาน เป็นสถานที่เสพอาศัยของช้างพลายและช้างพัง ดาษดื่นไปด้วยเถาวัลย์นานาชนิด และเป็นที่อาศัยของฝูงชะมด อนึ่ง ที่ป่านั้น มีธัญญ-ชาติมากมาย คือ หญ้ากับแก้ ลูกเดือย ข้าวสาลี อ้อย มิใช่น้อยเกิดเองในที่ไม่ได้ไถ ทางนี้เป็นทางเดินได้คนเดียว เป็นทางตรงไปจนถึงอาศรม คนผู้ไปถึงอาศรมของพระเวสสันดรนั้นแล้ว ย่อมไม่มีความหิวกระหายหรือความไม่ยินดี พระเวสสันดรเจ้าพร้อมด้วยพระโอรส พระธิดา และมเหสี ทรงเพศนักบวชอันประเสริฐ ทรงขอสำหรับสอยผลไม้ เครื่องบูชาไฟและชฎา ทรงนุ่งห่มหนังเสือ บรรทมเหนือแผ่นดิน ทรงบูชาไฟประทับอยู่ ณ อาศรมใด เมื่อท่านบ่ายหน้าไปทางทิศอุดรจะได้เห็นอาศรมนั้น.

[๑๑๕๗] ชูชกผู้เป็นเผ่าพันธุ์ แห่งพราหมณ์ครั้นสดับถ้อยคำของอจุตฤาษี กระทำประทักษิณ มีจิตชื่นชมโสมนัส อำลามุ่งหน้าไปยังสถานที่ประทับของพระเวสสันดร.

จบมหาวนวรรณนา

พระเวสสันดรตรัสว่า

[๑๑๕๘] ดูก่อนพ่อชาลี เจ้าจงลุกขึ้นยืนเถิด การมาของพวกยาจกในวันนี้ปรากฏเหมือนการมาของพวกยาจกครั้งก่อน ๆ พ่อเห็นเหมือนดังพราหมณ์ ความชื่นชมยินดีทำให้พ่อมีความเกษมศานติ์.

พระชาลีกุมารกราบทูลว่า

[๑๑๕๙] ข้าแต่พระชนกนาถ แม้เกล้ากระหม่อมฉันก็เห็นผู้นั้นปรากฏเหมือนพราหมณ์ ดูเหมือนเป็นคนเดินทาง จักเป็นแขกของเราทั้งหลาย.

ชูชกทูลว่า

[๑๑๖๐] พระองค์ไม่มีโรคาพาธหรือหนอ พระองค์ทรงพระสำราญดีหรือ ทรงเยียวยาอัตภาพด้วยการแสวงหาผลาหารสะดวกหรือ ทั้งมูลมันผลไม้มีมากหรือ เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานมีน้อยแลหรือ ในป่าอันเกลื่อนกล่นไปด้วยพาลมฤค ไม่มีมาเบียดเบียนแลหรือ.

พระโพธิสัตว์ตรัสว่า

[๑๑๖๑] ดูก่อนพราหมณ์ เราทั้งหลายไม่มีโรคาพาธเบียดเบียน อนึ่ง เราทั้งหลายเป็นสุขสำราญดี เราเยียวยาอัตภาพด้วยการหาผลาหารสะดวกดี ทั้งมูลมันผลไม้ก็มีมาก ทั้งเหลือบยุงและสัตว์เสือกคลานก็มีน้อย อนึ่ง ในป่าอันเกลื่อนกล่นไปด้วยพาลมฤค ก็ไม่มีมาเบียดเบียนแก่เรา เมื่อพวกเรามาอยู่ในป่ามีชีวิตอันตรมเกรียมมาตลอด ๗ เดือน เราเพิ่งเห็นท่าน

ผู้เป็นพราหมณ์บูชาไฟ ทรงเพศอันประเสริฐ ถือไม้เท้าสีดังผลมะตูมและลักจั่นน้ำนี้เป็นคนแรก ดูก่อนพราหมณ์ ท่านมาดีแล้ว อนึ่ง ท่านมิได้มาร้าย ดูก่อนท่านผู้เจริญ เชิญท่านเข้ามาภายในเถิด เชิญท่านล้างเท้าของท่านเถิด ผลมะพลับ ผลมะหาด ผลมะซาง ผลหมากเม่า มีรสหวานปานน้ำผึ้ง เชิญเลือกฉันแต่ผลที่ดี ๆ เถิดท่านพราหมณ์ แม่น้ำฉันนี้ก็เย็นสนิท เรานำมาแต่ซอกเขา ดูก่อนพราหมณ์ ถ้าท่านจำนงหวัง ก็เชิญดื่มตามสบายเถิด ดังเราขอถามท่านมาถึงป่าใหญ่เพราะเหตุการณ์อะไรหนอ เราถามแล้ว ขอท่านจงบอกความนั้นแก่เราเถิด.

ชูชกทูลว่า

[๑๑๖๒] ห่วงน้ำ (ในปัญจมหานที) เต็มเปี่ยมตลอดเวลาไม่เหือดแห้ง ฉันใด พระองค์มีพระหฤทัยเต็มเปี่ยมไปด้วยศรัทธา ฉันนั้น เกล้ากระหม่อมฉันกราบทูลขอแล้ว ขอพระองค์ทรงพระกรุณาพระราชทานสองปิโยรสแก่ข้าพระองค์เถิด.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๑๖๓] ดูก่อนพราหมณ์ เรายอมให้ มิได้หวั่นไหว ท่านจงเป็นใหญ่พาเอาลูกทั้งสองของเราไปเถิด พระราชบุตรีมารดาของลูกทั้งสองนี้ เสด็จไปป่าแต่เช้าเพื่อแสวงหาผลไม้ จักกลับจากการแสวงหาผลไม้ในเวลาเย็น ดูก่อนพราหมณ์ เชิญท่านพักอยู่ราตรีหนึ่ง

แล้วจึงไปในเวลาเช้า ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงพาเอาลูกรักทั้งสอง อันประดับด้วยดอกไม้ต่าง ๆ ตกแต่งด้วยของหอมนานา พร้อมด้วยมูลมันและผลไม้หลายชนิดไปเถิด.

ชูชกทูลว่า

[๑๑๖๔] ข้าแต่พระองค์ผู้จอมทัพ ข้าพระองค์ไม่ชอบใจการพักอยู่ ข้าพระองค์ยินดีจะไป แม้อันตรายจะพึงมีแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ขอทูลลาไปทีเดียว เพราะว่าธรรมดาสตรีเหล่านี้เป็นผู้ไม่สมควรแก่การขอ ย่อมทำอันตรายต่อบุญของทายกและลาภของยาจก ย่อมรู้มารยา ย่อมรับสิ่งทั้งปวงโดยข้างซ้าย เมื่อฝ่าพระบาทบำเพ็ญทานด้วยพระราชศรัทธา ฝ่าพระบาทอย่าได้ทรงเห็นพระมารดาของพระปิโยรสทั้งสองเลย ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ พระมารดาของพระปิโย-รสนั้นพึงกระทำแม้อันตรายได้ ข้าพระองค์ขอทูลลาไปทีเดียว ขอพระองค์จงตรัสเรียกพระลูกแก้วทั้งสองนั้นมาอย่าให้พระลูกแก้วทั้งสองได้ทันเห็นพระชนนีเลย เมื่อพระองค์ทรงบำเพ็ญทานด้วยพระราชศรัทธา บุญย่อมเจริญด้วยอาการอย่างนี้ ขอพระองค์ตรัสเรียกพระลูกแก้วทั้งสองนั้นมา อย่าให้พระลูกแก้วทั้งสองได้ทันเห็นพระชนนีเลย ข้าแต่พระราชา พระองค์ทรงประทานทรัพย์ คือพระโอรสพระธิดาแก่ยาจกเช่นข้าพระองค์แล้ว จักเสด็จไปสวรรค์.

พระเวสสันดรตรัสว่า

[๑๑๖๕] ถ้าท่านไม่ปรารถนาจะเห็นภริยาของเราผู้มีวัตรอันงามไซร้ ท่านก็จงทูลถวายชาลีกัณหาชินาทั้งสองนี้ แก่พระเจ้าสญชัยมหาราชผู้พระอัยยกา ท้าวเธอทอดพระเนตรเห็นพระกุมารทั้งสองนี้ ผู้มีเสียงไพเราะ กล่าววาจาน่ารัก จะทรงปลื้มพระหฤทัยปรีดาปราโมทย์ จักพระราชทานทรัพย์แก่ท่านเป็นอันมาก.

ชูชกทูลว่า

[๑๑๖๖] ข้าแต่พระราชบุตร ขอพระองค์ทรงฟังข้าพระองค์ ข้าพระองค์กลัวต่อการที่จะถูกหาว่าฉกชิงเอาไป สมเด็จพระเจ้าสญชัยมหาราชจะลงพระราชอาชญาข้าพระองค์ คือ จะพึงทรงขายหรือให้ประหารชีวิต ข้าพระองค์จะขาดทั้งทรัพย์ทั้งทาสและจะพึงถูกนางพราหมณี ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พราหมณ์ติเตียนได้.

พระเวสสันดรตรัสว่า

[๑๑๖๗] พระมหาราชาทรงสถิตในธรรม ทรงผดุงสีพีรัฐให้เจริญได้ทอดพระเนตรเห็นสองพระกุมารนี้ผู้มีเสียงไพเราะกล่าววาจาน่ารัก ได้พระปีติโสมนัสแล้วจักพระราชทานทรัพย์แก่ท่านเป็นอันมาก.

ชูชกทูลว่า

[๑๑๖๘] พระองค์ทรงพร่ำสอนข้าพระองค์สิ่งใด ๆ ข้าพระองค์จักทำสิ่งนั้น ๆ ไม่ได้ ข้าพระองค์จัก

นำสองพระกุมารไปเป็นทาสรับใช้ของนางพราหมณี.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๖๙] ลำดับนั้น พระกุมารทั้งสอง คือ พระชาลี และพระกัณหาชินาได้สดับคำของชูชก ผู้หยาบช้า ตกพระทัยกลัว จึงพากันเสด็จวิ่งหนีไปในที่นั้น ๆ

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๑๗๐] ดูก่อนพ่อชาลีลูกรัก มานี่เถิด ลูกทั้งสองจงยังบารมีของพ่อให้เต็ม จงช่วยโสรจสรงหทัยของพ่อให้เย็นฉ่ำ จงทำตามคำของพ่อ ขอเจ้าทั้งสองจงเป็นดังยานนาวาของพ่อ อันไม่หวั่นไหวในสาครคือภพ พ่อจักข้ามซึ่งฝั่งคือชาติ จักยังสัตว์โลกพร้อมทั้งทวยเทพให้ข้ามด้วย ดูก่อนลูกกัณหามานี่เถิด เจ้าเป็นธิดาที่รัก ทานบารมีก็เป็นที่รักของพ่อ จงช่วยโสรจสรงหทัยของพ่อให้เย็นฉ่ำ ขอจงทำตามคำของพ่อ ขอเจ้าทั้งสองจงเป็นยานนาวาของพ่อ อันไม่หวั่นไหวในสาครคือภพ พ่อจักข้ามซึ่งฝั่ง คือชาติ จักช่วยสัตวโลกพร้อมทั้งทวยเทพให้ข้ามด้วย.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๗๑] ลำดับนั้น พระเวสสันดรผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญ ทรงพาพระกุมารทั้งสอง คือ พระชาลีและพระกัณหาชินา มาพระราชทานให้เป็นปุตตกทานแก่พราหมณ์ ลำดับนั้น พระเวสสันดรผู้ผดุงสีพีรัฐให้

เจริญ ทรงพาพระกุมารทั้งสอง คือ พระชาลีและ
พระกัณหาชินา มาพระราชทานให้แก่พราหมณ์ มี
พระหฤทัยชื่นบานในปุตตกทานอันอุดม ในครั้งนั้น
เมื่อพระเวสสันดรราชฤาษี พระราชทานพระกุมารทั้ง
สอง ก็บังเกิดมีความบันลือลั่นน่าสะพึงกลัว ขนพอง
สยองเกล้า เมทนีดลก็หวั่นไหว พระเวสสันดรเจ้าผู้
ผดุงสีพีรัฐให้เจริญ ทรงประคองอัญชลี พระราชทาน
สองพระกุมารผู้เจริญด้วยความสุขให้เป็นทานแก่
พราหมณ์ ก็บังเกิดมีความบันลือลั่น น่าสะพึงกลัวขน
พองสยองเกล้า.

[๑๑๗๒] ลำดับนั้น พราหมณ์ผู้หยาบช้านั้น เอา
ฟันกัดเถาวัลย์ให้ขาดแล้ว เอามาผูกพระหัตถ์ พระ-
กุมารทั้งสอง ฉุดกระชากลากมา แต่นั้นพราหมณ์นั้น
จับเถาวัลย์ถือไม้เท้าทุบตีพระกุมารทั้งสองนำไป เมื่อ
พระเวสสันดรสีพีราช กำลังทอดพระเนตรอยู่.

[๑๑๗๓] ลำดับนั้น สองพระกุมารพอหลุดพ้น
จากพราหมณ์ก็รีบวิ่งหนีไป พระเนตรทั้งสองนองไป
ด้วยน้ำอัสสุชล พระชาลีชะเง้อมองดูพระบิดา ทรง
ถวายบังคมพระยุคลบาทของพระบิดา พระวรกายสั่น
ระริกดังใบโพธิ์ ทรงถวายบังคมพระยุคลบาทพระบิดา
แล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระชนกนาถ ก็พระมารดา
เสด็จออกไปป่า และพระบิดาทอดพระเนตรเห็นแต่

กระหม่อมฉัน ข้าแต่พระชนกนาถ ขอพระองค์ทรง
ทอดพระเนตรเกล้ากระหม่อมฉันทั้งสองอยู่ก่อน จน
กว่าเกล้ากระหม่อมฉันทั้งสองได้เห็นพระมารดา ข้าแต่
พระชนกนาถ พระมารดาเสด็จออกไปป่า ขอพระ-
บิดาทอดพระเนตรกระหม่อมฉันทั้งสองอยู่ก่อน ข้าแต่
พระชนกนาถ ขอพระองค์อย่าเพิ่งพระราชทานเกล้า
กระหม่อมฉันทั้งสอง จนกว่าพระชนนีของเกล้ากระ-
หม่อมฉันจะเสด็จกลับมา เมื่อนั้น พราหมณ์นี้จักขาย
หรือจักฆ่าก็ตามปรารถนา พราหมณ์ผู้หยาบช้านี้
ประกอบด้วยบุรุษโทษ ประการ คือ มีเท้าคดทู่
ตะแคง ๑ เล็บเน่า ๑ ปลีน่องย่อยยาน ๑ ริมฝีปาก
บนยาว ๑ น้ำลายไหลยืด ๑ เขี้ยวงอกออกเหมือน
เขี้ยวหมู ๑ จมูกหักฟุบ ๑ ท้องพลุ้ยดังหม้อ ๑ หลัง
ค่อม ๑ ตาข้างหนึ่งเล็กข้างหนึ่งใหญ่ ๑ หนวดแดง ๑
ผมบางเหลือง ๑ หนังย่นเป็นเกลียวตัวตกกระ ๑ ตา
เหลือง ๑ คดสามแห่ง คือ ที่สะเอวหลังและคอ ๑
ขากาง ๑ เดินดังกฏะกฏะ ๑ ขนตามตัวยาวและหยาบ
๑ นุ่งห่มหนังเสือเป็นอมนุษย์น่ากลัวเหลือเกินเป็น
มนุษย์หรือยักษ์มีเนื้อและเลือดเป็นเครื่องบริโภค ออก
จากบ้านมาสู่ป่า มาขอทรัพย์คือบุตรกะพระองค์ ลูก
ทั้งสองกำลังถูกพราหมณ์ปีศาจนำไป ข้าแต่พระชนก-
นาถ กระไรหนอฝ่าพระบาททรงนิ่งเฉยอยู่ได้ พระ

หฤทัยของพระชนกนาถปานดังหนึ่งหิน หรือดังว่ายึดมั่นด้วยพืดเหล็ก พระองค์ช่างไม่ทรงรู้สึกถึงลูกทั้งสอง ซึ่งถูกพราหมณ์ผู้แสวงหาทรัพย์หยาบคาย ผูกมัด แกเฆี่ยนตีลูกทั้งสอง เหมือนนายโคบาลตีโคฉะนั้น ขอให้น้องกัณหาจงอยู่ ณ ที่นี้แหละ เธอไม่รู้จักความทุกข์อะไรๆ เมื่อเธอไม่เห็นพระมารดาก็จะคร่ำครวญหาเหมือนลูกเนื้อที่ยังดื่มนมพลัดจากฝูง ไม่เห็นแม่ก็จะร่ำไห้คร่ำครวญ ฉะนั้น.

[๑๑๗๔] ทุกข์นี้ไม่ใช่ทุกข์ที่แท้จริงของลูก เพราะทุกข์เช่นนี้อันลูกชายพึงได้รับ ส่วนทุกข์อันใดที่ลูกจักไม่ได้เห็นพระมารดา ทุกข์นั้นของลูกเป็นทุกข์ยิ่งกว่าทุกข์ ที่ลูกตาพราหมณีเฆี่ยนตี ทุกข์นี้ไม่ใช่ทุกข์ที่แท้จริงของลูก เพราะทุกข์เช่นนี้อันลูกชายพึงได้รับ ส่วนทุกข์อันใดที่ลูกจักไม่ได้เห็นพระบิดา ทุกข์นั้นของลูกเป็นทุกข์ยิ่งกว่า ทุกข์ที่ลูกตาพราหมณ์เฆี่ยนตี พระมารดาจักเป็นกำพร้าเสียแน่แท้ เมื่อไม่ได้ทรงเห็นกัณหาชินากุมารีผู้มีดวงตางาม ก็จักทรงกรรแสงไห้หาตลอดราตรีนาน พระบิดาจักเป็นกำพร้าเสียเป็นแน่แท้เมื่อไม่ได้ทรงเห็นกัณหาชินากุมารีผู้มีดวงตางาม ก็จักทรงกรรแสงไห้หาตลอดราตรีนาน พระมารดาจักเป็นกำพร้าเสียแน่แท้ เมื่อไม่ได้ทรงเห็นกัณหาชินากุมารี ผู้มีดวงตางาม ก็จักทรงกรรแสงไห้

อยู่ในอาศรมช้านาน พระบิดาจักเป็นกำพร้าเสียแน่แท้ เมื่อไม่ได้เห็นกัณหาชินากุมาร ผู้มีดวงตางาม ก็จักทรงกรรแสงให้อยู่ในอาศรมช้านาน พระมารดาจักเป็นกำพร้าเสียแน่แท้ จักทรงกรรแสงให้อยู่ตลอดราตรีนาน ทรงระลึกถึงเราทั้งสองตลอดครึ่งคืนหรือตลอดคืน จักทรงซูบซีดเหี่ยวแห้งไป เหมือนแม่น้ำน้อยในฤดูแล้งเหือดแห้งไป ฉะนั้น พระบิดาจักเป็นกำพร้าเสียแน่แท้ ทรงกรรแสงให้อยู่ตลอดราตรีนาน ทรงระลึกถึงเราทั้งสองตลอดครั้งคืนหรือตลอดคืนก็จักทรงซูบซีดเหี่ยวแห้งไป เหมือนแม่น้ำน้อยในฤดูแล้งเหือดแห้งไป ฉะนั้น รุกขชาติเหล่านี้มีต่าง ๆ พันธุ์ คือ ต้นหว้า ต้นยางทราย กิ่งห้อยย้อย เราเคยเล่นมาแต่กาลก่อน วันนี้เราทั้งสองจะต้องละรุกขชาติเหล่านั้น ซึ่งเราเคยเก็บดอกและผลเล่นมาช้านาน รุกขชาติที่มีผลต่าง ๆ ชนิด คือ โพธิ์ใบ ขนุน ไทร และมะขวิด ที่เราเคยเล่นมาในกาลก่อน วันนี้เราทั้งสองจะต้องละรุกขชาติที่เราเคยเก็บผลกินมาช้านาน นี้สวน นี่สระน้ำเย็นใส เราเคยเที่ยวเป็นเคยลงสรงสนานมาแต่กาลก่อน วันนี้เราทั้งสองจะต้องละสวนและสระนั่นไป บุปผชาติต่าง ๆ ชนิดบนภูเขาโน้น เราเคยเก็บมาทัดทรงในกาลก่อน วันนี้เราจะต้องละบุปผชาติเหล่านั้นไป นี่ตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า ตุ๊กตาวัว

พระบิดาทรงปั้นเพื่อให้เราทั้งสองเล่น เราเคยเล่นมาในกาลก่อน วันนี้เราทั้งสองจะต้องละตุ๊กตาเหล่านั้น.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๗๕] สองพระกุมารอันชูชกกำลังพาไป ได้กราบทูลสั่งพระบิดาดังนี้ว่า ข้าแต่พระชนกนาถ ขอพระองค์ได้ทรงพระกรุณาตรัสบอกพระมารดาว่าลูกทั้งสองไม่มีโรค และขอพระองค์จงทรงพระสำราญ ตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า ตุ๊กตาวัว เหล่านี้ของกระหม่อมฉันขอพระองค์โปรดประทานแก่พระเจ้าแม่ ความโศกเศร้าจะพินาศเพราะตุ๊กตาเหล่านั้น และพระมารดาได้ทอดพระเนตรเห็นตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า และตุ๊กตาวัวของลูกเหล่านั้น จักห้ำหั่นความโศกให้เสื่อมหาย.

[๑๑๗๖] ลำดับนั้น พระเวสสันดรขัตติยราชครั้นทรงบำเพ็ญทานแล้ว เสด็จเข้าบรรณศาลาทรงกรรแสงพิลาปว่า วันนี้ลูกน้อยทั้งสองจะหิวข้าวอยากน้ำอย่างไรหนอ จะต้องเดินทางไกล ร้องไห้สะอึกสะอื้น เวลาเย็นบริโภคอาหาร ใครจะให้อาหารแก่ลูกทั้งสองนั้น วันนี้ลูกน้อยทั้งสองจะหิวข้าวอยากน้ำอย่างไรหนอ จะต้องเดินทางไกลร้องไห้สะอึกสะอื้น เวลาเย็นเป็นเวลาบริโภคอาหาร ลูกทั้งสองเคยอ้อนกะมัทรีผู้มารดาว่า ข้าแต่พระเจ้าแม่ ลูกทั้งสองหิวแล้ว ขอพระเจ้าแม่จงประทานแก่ลูกทั้งสอง ลูกทั้งสองไม่มีรองเท้า จะเดินทางเท้าเปล่าอย่างไรได้ ลูก

ทั้งสองจะเมื่อยล้า มีบาทาฟกบวมใครจะจูงมือลูกทั้ง สองเดินทาง อย่างไรหนอพราหมณ์นั้นช่างร้ายกาจไม่ ละอาย เฆี่ยนตีลูกทั้งสองผู้ไม่ประทุษร้ายต่อหน้าเรา แม้ตกเป็นทาสีเป็นทาสของเรา หรือคนรับใช้ใครที่มี ความละอายจักเฆี่ยนตีคนที่ต่ำทรามแม้เช่นนั้นได้ พราหมณ์ช่างด่าช่างตีลูกรักทั้งสองของเราผู้มองเห็น อยู่ซึ่งเป็นเหมือนดังปลาติดอยู่ที่ปากลอบปากไซ ฉะนั้น.

พระเวสสันดรทรงพระปริวิตกว่า

[๑๑๗๗] เราจักถือธนูด้วยมือขวา หรือจักเหน็บ พระขรรค์ไว้ข้างซ้ายไปนำเอาลูกทั้งสองของเรามา เพราะลูกทั้งสองถูกเฆี่ยนตีเป็นทุกข์หนัก การที่ลูกน้อย ทั้งสองต้องเดือดร้อนเป็นทุกข์แสนสาหัสไม่ใช่ฐานะ ก็ใครเล่ารู้ธรรมของสัตบุรุษแล้วให้ทานย่อมเดือดร้อน ในภายหลัง.

พระชาลีกุมารทรงรำพันว่า

[๑๑๗๘] ได้ยินว่า นรชนบางพวกในโลกนี้ พูด ความจริงไว้อย่างนี้ว่า ลูกคนใดไม่มีมารดาของตน ลูกคนนั้นเป็นเหมือนไม่มีบิดา น้องกัณหามานี่เถิด เรา ทั้งสองจัดตายด้วยกัน เราทั้งสองจะเป็นอยู่ทำไมไม่มี ประโยชน์ พระบิดาผู้เป็นจอมประชานิกรประทาน

เราทั้งสองแก่พราหมณ์ ผู้แสวงหาทรัพย์ เป็นคนร้าย กาจเหลือเกิน แกเฆี่ยนตีเราทั้งสอง เสมือนนายโคบาลประหารโค ฉะนั้น รุกขชาติเหล่านี้มีต่าง ๆ พันธุ์คือ ต้นหว้า ต้นยางทราย กิ่งห้อยย้อย เราเคยเล่นมาแต่กาลก่อน วันนี้เราทั้งสองจะต้องละรุกขชาติเหล่านั้น ซึ่งเคยเก็บดอกและผลเล่นมาช้านาน รุกขชาติที่มีผลต่าง ๆ ชนิด คือ โพธิ์ใบ ขนุน ไทร และมะขวิด ที่เราเคยเล่นในกาลก่อน วันนี้เราทั้งสองจะต้องละรุกข-ชาติที่เราเคยเก็บผลกันมาช้านาน นี่สวน นี่สระน้ำเย็นใส เราเคยเที่ยวเล่นเคยลงสรงสนานมาแต่กาลก่อน วันนี้เราทั้งสองจะต้องละสวนและสระเหล่านั้นไป บุปผชาติต่าง ๆ ชนิด บนภูเขาโน่น เราเคยเก็บมาทัดทรงในกาลก่อน วันนี้เราต้องละบุปผชาติเหล่านั้นไป นี้ตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า ตุ๊กตาวัว พระบิดาทรงปั้นเพื่อให้เราทั้งสองเล่น เราเคยเล่นในกาลก่อน วันนี้เราทั้งสองจะต้องละตุ๊กตาเหล่านั้นไป.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๗๙] พระกุมารทั้งสอง คือ พระชาลีและกัณหาชินา อันชูชกพราหมณ์นำไป พอหลุดพ้นจากมือพราหมณ์ ต่างก็วิ่งหนีไปในสถานที่นั้น ๆ.

[๑๑๘๐] ลำดับนั้น พราหมณ์นั้นจับเถาวัลย์ถือไม้เท้า ทุบตีพระกุมารทั้งสองนำไป เมื่อพระเวสสันดรสีพีราชกำลังทอดพระเนตรเห็นอยู่.

[๑๑๘๑] พระกัณหาชินาได้กราบทูลพระบิดาว่า ข้าแต่พระบิดาพราหมณ์นี้ทุบตีลูกด้วยไม้เท้า ดังว่าทุบตีทาสผู้เกิดในเรือนเบี้ย ข้าแต่พระบิดา ก็พราหมณ์นี้คงไม่ใช่พราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ตั้งอยู่ในธรรม คงเป็นยักษ์แปลงเพศเป็นพราหมณ์ นำเอาลูกทั้งสองไปเพื่อจะกินเป็นอาหาร ลูกทั้งสองถูกพราหมณ์ปีศาจกำลังนำไป ข้าแต่พระบิดา ช่างกระไรเลย นิ่งเฉยอยู่ได้.

พระกัณหากุมารีทรงรำพันว่า

[๑๑๘๒] เท้าของเราทั้งสองนี้เล็กเป็นทุกข์ ทั้งหนทางก็ไกลยากที่จะเดินไปได้ เมื่อพระอาทิตย์คล้อยต่ำลง พราหมณ์เล่าก็เร่งเราทั้งสองให้รีบเดิน ข้าพเจ้าทั้งสอง ขอคร่ำครวญกราบไหว้เทพเจ้าทั้งหลายผู้สิงสถิตอยู่ ณ ภูเขาลำเนาไพร ในสระน้ำและบ่อน้ำอันมีท่าราบเรียบด้วยเตียรเกล้า ขอเทพเจ้าผู้สถิตอยู่ ณ ป่าหญ้าลดาวัลย์ และต้นไม้ที่เป็นโอสถ บนภูเขาที่ป่าไม้จงช่วยกันกราบทูลพระชนนีว่า ข้าน้อยทั้งสองนี้ไม่มีโรค พราหมณ์นี้นำเอาข้าทั้งสองไป อนึ่ง ขอท่านทั้งหลายจงกราบทูลพระเจ้าแม่มัทรีราชชนนีของข้าน้อยทั้งสองว่า ถ้าพระแม่เจ้าปรารถนาจะเสด็จติดตามมา ก็พึงรีบเสด็จติดตามข้าน้อยทั้งสองมาเร็วพลัน ทางนี้เป็นทางเดินคนเดียวตัดตรงไปยังอาศรม พระมารดาพึงเสด็จไปตามทางนั้นก็จะทันได้เห็นลูกทั้งสอง โดย

เร็วพลัน โอ้หนอ พระเจ้าแม่ผู้ทรงเพศดาบสินี ทรง นำมูลผลาหารมาจากป่า ได้ทรงเห็นอาศรมอันว่าง เปล่า ก็จักทรงมีทุกข์ พระมารดาเที่ยวแสวงหามูล-ผลาหารจนล่วงเวลา คงได้มาไม่น้อย คงไม่ทรงทราบ ว่าลูกทั้งสองถูกพราหมณ์ ผู้แสวงหาทรัพย์หยาบช้า ร้ายกาจผูกมัดเฆี่ยนตีดังหนึ่งนายโคบาลทุกตีโคฉะนั้น เออก็วันนี้ ลูกทั้งสองพึงได้เห็นพระมารดาเสด็จกลับมา จากการแสวงหามูลผลาหารในเวลาเย็น พระมารดาพึง ประทานผลไม้อันเจือด้วยน้ำผึ้งแก่พราหมณ์ ในกาล-นั้น พราหมณ์นี้หิวกระหายไม่พึงเร่งให้เราทั้งสองเดิน นัก เท้าทั้งสองของเราฟกบวมหนอ พราหมณ์ก็เร่งให้ เรารีบเดิน พระกุมารทั้งสองทรงรักใคร่ ในพระ มารดา ทรงกรรแสงพิลาปอยู่ ณ ที่นั้นด้วยประการ ดังนี้.

จบกุมารบรรพ

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๘๓] เทวดาเหล่านั้นได้ฟังสองพระกุมารทรง พิลาปร่ำรำพันแล้ว จึงได้กล่าวกะเทพบุตรทั้ง ๓ ว่า ท่านทั้ง ๓ จงแปลงเพศเป็นสัตว์ดุร้ายในป่า คือ เป็น ราชสีห์ ๑ เสือโคร่ง เสือเหลือง ๑ อย่าให้พระราช บุตรีเสด็จกลับจากการแสวงหามูลผลาหารในเวลาเย็น ได้ ท่านทั้งหลายอย่าให้สัตว์ร้ายในป่าอันเป็นแว่น

แคว้นของพวกเรา เบียดเบียนพระราชบุตรีได้ ถ้าราชสีห์ เสือโคร่งและเสือเหลือง พึงเบียดเบียนพระนาง ผู้ทรงศุภลักษณ์ พระชาลีกุมารก็ไม่พึงมี พระกัณหาชินากุมารีจะพึงมีแต่ที่ไหน พระนางผู้สมบูรณ์ด้วยลักขณาจะพึงเสื่อมเสียโดยส่วนทั้งสอง คือ พระภัศดาและพระลูกรัก เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงกระทำอารักขาให้ดี.

พระนางมัทรีตรัสว่า

[๑๑๘๔] เสียมของเราหล่นลงแล้ว และตาเบื้องขวาของเราก็เขม่นอยู่ริก ๆ ต้นไม้ทั้งหลายที่เคยมีผลก็กลายเป็นไม่มีผล ทิศทั้งปวงก็ทำให้เราฟั่นเฟือนลุ่มหลง เมื่อเรากลับบ่ายหน้ามาสู่อาศรมในเวลาเย็น เมื่อพระอาทิตย์จะอัศดงคต ๓ สัตว์ร้ายก็ปรากฏยืนขวางทาง พระอาทิตย์ก็คล้อยลงต่ำ และอาศรมก็ยังอยู่ไกลหนอ ก็มูลผลาผลอันใดที่เราจักนำไปแต่ป่านี้ พระเวสสันดรและลูกน้อยทั้งสองพึงเสวยมูลผลาผลนั้น โภชนะอื่นไม่มี พระจอมกษัตริย์นั้นจักประทับอยู่ในบรรณศาลาพระองค์เดียว คงทรงปลอบประโลมให้ลูกน้อยทั้งสองผู้กระหายหิวให้ยินดี คอยทอดพระเนตรดูเราผู้ยังไม่มาถึง เป็นแน่แท้ ลูกน้อยทั้งสองของเรา ผู้กำพร้ายากไร้ในเวลาเย็นอันเป็นเวลาดื่มน้ำมัน จักคอยดื่มน้ำนม ดังลูกเนื้อที่กำลังดื่มนม ฉะนั้น เป็นแน่แท้ ลูกน้อยทั้งสองของเราผู้กำพร้ายากไร้ ใน

เวลาเย็นอันเป็นเวลาดื่มน้ำ ก็จักคอยดื่มน้ำ ดังลูกเนื้อที่กำลังกระหายน้ำ ฉะนั้น เป็นแน่แท้ ลูกน้อยทั้งสองของเราผู้กำพร้ายากไร้ จะยืนคอยต้อนรับเราเหมือนหนึ่งลูกโคอ่อนคอยชะแง้หาแม่ ฉะนั้น เป็นแน่แท้ลูกน้อยทั้งสองของเราผู้ยากไร้ คงจะยืนต้อนรับเราเสมือนหนึ่งหงส์ซึ่งตกอยู่ในเปือกตม ฉะนั้น เป็นแน่ ลูกน้อยทั้งสองของเราผู้ยากไร้ คงจะยืนคอยต้อนรับเราอยู่ในที่ใกล้ๆ อาศรม หนทางที่จะไปก็มีอยู่ทางเดียว ทั้งเป็นทางเดินไปได้คนเดียว โดยข้างหนึ่งมีสระ อีกข้างหนึ่งมีบึง เราไม่เห็นทางอื่นซึ่งเป็นทางไปยังอาศรมได้ ข้าแต่พระยามฤดูราชผู้มีกำลังมากในป่าใหญ่ ดิฉันขอนอบน้อมต่อท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายเป็นพี่น้องของดิฉันโดยธรรม ดิฉันขออ้อนวอน ขอท่านทั้งหลายจงให้หนทางแก่ดิฉันเถิด ดิฉันเป็นภรรยาของพระราชบุตรผู้มีสิริ ผู้ถูกขับไล่จากสีพีรัฐ ดิฉันมิได้ดูหมิ่นพระราชสวามีพระองค์นั้นเลย เหมือนดังนางสีดาคอยอนุวัตรตามพระรามราชสวามี ฉะนั้น ขอท่านทั้งหลายจงหลีกทางให้ดิฉันแล้วกลับไปพบลูกน้อยของท่านในเวลาออกหาอาหารในเวลาเย็น ส่วนดิฉันก็จะพึงได้กลับไปพบลูกน้อยทั้งสอง คือพ่อชาลีและแม่กัณหาชินา อนึ่ง มูลมันผลไม้นี้ก็มีอยู่มากและที่เป็นภักษาก็มีไม่น้อย ดิฉันขอแบ่งให้ท่านทั้งหลายกึ่งหนึ่ง ดิฉันอ้อนวอนแล้ว ขอท่านทั้งหลายจงให้ทางแก่ดิฉัน

เถิด พระมารดาของเราทั้งหลายเป็นพระราชบุตรี และพระบิดาของเราทั้งหลายก็เป็นพระราชบุตร ท่านทั้งหลายจึงชื่อว่าเป็นพี่น้องของดิฉันโดยธรรม ดิฉันอ้อนวอนแล้ว ขอท่านทั้งหลายจงหลีกทางให้ดิฉันเถิด.

[๑๑๘๕] เทพเจ้าทั้งหลายผู้แปลงกายเป็นพาลมฤค ได้ฟังพระวาจาอันไพเราะ น่ากรุณาเป็นอันมาก ของพระนางผู้รำพันวิงวอนอยู่ ได้พากันหลีกจากทางไป.

พระนางมัทรีตรัสว่า

[๑๑๘๖] พระลูกน้อยทั้งสองพระองค์จะขมุกขมอมไปด้วยฝุ่น เคยยืนคอยต้อนรับแม่อยู่ที่ตรงนี้ ดังหนึ่งลูกโคอ่อนยืนคอยชะแง้หาแม่ ฉะนั้น พระลูกน้อยทั้งสองขมุกขมอมไปด้วยฝุ่น เคยยืนต้อนรับแม่อยู่ตรงนี้ เหมือนดังหงส์ติดอยู่ในเปือกตม ฉะนั้น พระลูกน้อยทั้งสองขมุกขมอมไปด้วยฝุ่น เคยยืนคอยต้อนรับแม่อยู่ใกล้ๆ อาศรมที่ตรงนี้ พระลูกน้อยทั้งสองเคยร่าเริงหรรษาวิ่งมาต้อนรับแม่ ราวกับจะทำให้หทัยของแม่หวั่นไหว เหมือนลูกเนื้อเห็นแม่แล้วยกหูชูคอวิ่งเข้าไปหาแม่ร่าเริงหรรษาวิ่งไปมารอบๆ ฉะนั้น วันนี้แม่มิได้เห็นพระลูกน้อยทั้งสอง คือ พ่อชาลีแม่กัณหาชินานั้นเหมือนอย่างเคย แม่ละลูกน้อยทั้งสองไว้ออกไปหาผลไม้ ดังแม่แพะและแม่เนื้อละลูกน้อย ๆ

ไปหากิน ดังปักษีละทิ้งลูกน้อยไปจากรัง หรือดังนางราชสีห์ผู้ต้องการอาหาร ละลูกน้อยไว้ออกไปหากิน ฉะนั้น วันนี้แม่ไม่เห็นพระลูกน้อยทั้งสอง คือพ่อชาลี และแม่กัณหาชินาเหมือนอย่างเคย นี้เป็นรอยเท้าวิ่งไปมาของพระลูกน้อยทั้งสองดุจรอยเท้าของช้างทั้งหลายที่เชิงเขา นี่กองทรายที่ลูกน้อยทั้งสองมากองเล่นเรี่ยรายอยู่ ณ ที่ใกล้ ๆ อาศรม วันนี้แม่ไม่เห็นลูกน้อยทั้งสอง คือ พ่อชาลีและแม่กัณหาชินาเหมือนอย่างเคย พระลูกน้อยทั้งสองเคยขมุกขมอมด้วยทรายและฝุ่นวิ่งเข้ามาล้อมแม่อยู่รอบข้าง วันนี้แม่มิได้เห็นพระ-ลูกน้อยทั้งสองนั้น เมื่อก่อนพระลูกน้อยทั้งสองเคยต้อนรับแม่ผู้กลับมาจากป่าแต่ไกล วันนี้แม่ไม่เห็นลูกน้อยทั้งสอง คือ พ่อชาลีแม่กัณหาชินาเหมือนอย่างเคย วันก่อนๆ พระลูกน้อยทั้งสองคอยแลดูแม่อยู่แต่ไกลเหมือนลูกแพะหรือลูกเนื้อทรายคอยชะแง้หาแม่ ฉะนั้น วันนี้แม่ไม่ได้เห็นพระลูกน้อยทั้งสองนั้นเลย เออก็นี่ผลมะตูมสุกสีดังทอง เป็นเครื่องเล่นของลูกน้อยทั้งสอง (ไฉน) จึงมาตกกลิ้งอยู่ที่นี้ วันนี้แม่มิได้เห็นพระลูกน้อยทั้งสอง คือ พ่อชาลีแม่กัณหาชินาเหมือนอย่างเคย ก็ถันทั้งสองของแม่นี้เต็มไปด้วยน้ำนม และอุรุประเทศของแม่ดังหนึ่งว่าจะแตกทำลาย วันนี้แม่ไม่ได้เห็นพระลูกน้อยทั้งสอง คือพ่อชาลีแม่

กัณหาชินาเหมือนอย่างเคย ใครเล่าจะค้นชายพกแม่ ใครเล่าจะเหนี่ยวถันทั้งสองของแม่ วันนี้ไม่ได้เห็นพระลูกน้อยทั้งสอง คือ พ่อชาลีแม่กัณหาชินาเหมือนอย่างเคย เวลาเย็นพระลูกน้อยทั้งสองขมุกขมอมไปด้วยฝุ่น เคยวิ่งมาเกาะที่ชายพกแม่ วันนี้แม่ไม่ได้เห็นพระลูกน้อยทั้งสอง เมื่อก่อนอาศรมนี้ปรากฏแก่เราดังว่านี้มหรสพ วันนี้เมื่อแม่มิได้เห็นพระลูกน้อยทั้งสองนั้น อาศรมเหมือนดังจะหมุนเวียน นี่อย่างไร อาศรมจึงปรากฏแก่เราดูเงียบสงัดจริงหนอ แม้ฝูงกาป่าก็มิได้ส่งเสียงร้อง พระลูกทั้งสองของแม่จักตายเสียแล้วเป็นแน่แท้ นี่อย่างไรอาศรมจึงปรากฏแก่เราดูเงียบสงัดจริงหนอ แม้ฝูงนกก็มิได้ส่งเสียงร้อง พระลูกน้อยทั้งสองของแม่ จักตายเสียแล้วเป็นแน่แท้.

[๑๑๘๗] นี่อย่างไรฝ่าพระบาทจึงทรงนิ่งอยู่ เออก็ใจของหม่อมฉันเหมือนดังฝันเหมือนสุบินในเวลาราตรี แม่ฝูงกาป่าก็มิได้ส่งเสียงร้อง พระลูกน้อยทั้งสองของหม่อมฉันคงจักตายเสียแล้วเป็นแน่แท้ นี่อย่างไรฝ่าพระบาทจึงทรงนิ่งอยู่แม้ฝูงนกก็มิได้ส่งเสียงร้อง พระลูกน้อยของหม่อมฉันคงจักตายเป็นแน่แท้ ข้าแต่พระลูกเจ้า เหล่าเนื้อร้ายในป่าหรือในทุ่งกว้าง มาเคี้ยวกินพระลูกน้อยทั้งสองของหม่อมฉันเสียแล้วหรือไฉน หรือว่าใครมานำเอาพระลูกน้อยทั้งสองของหม่อมฉันไป หรือฝ่าพระบาททรงส่งพระลูกน้อยทั้งสองซึ่งกำลังช่างพูดจาน่ารักใครไปเป็นทูต หรือว่า

เข้าไปหลับอยู่ในบรรณศาลา หรือพระลูกน้อยทั้งสอง ของเรานั้นเที่ยวเล่นคะนองออกไปในภายนอก เส้น พระเกศา พระหัตถ์และพระบาทซึ่งมีลายตาข่าย ของ พระลูกน้อยทั้งสองนั้น มิได้ปรากฏเลย หรือว่านกทั้ง หลายมาโฉบเฉี่ยวเอาไป หรือว่าใครนำเอาพระลูกน้อย
ทั้งสองของหม่อมฉันไป.

[๑๑๘๘] ความทุกข์ที่หม่อมฉัน มิได้เห็นลูกน้อย ทั้งสอง คือชาลีและกัณหาชินาในวันนั้น เป็นทุกข์ยิ่ง กว่าการถูกขับไล่จากแว่นแคว้น เปรียบเหมือนผลที่ ถูกแทงด้วยลูกศร ฉะนั้น ก็การที่หม่อมฉันมิได้เห็น พระลูกน้อยทั้งสอง ทั้งฝ่าพระบาทก็มิได้ตรัสกับหม่อม ฉันนี้ เป็นลูกศรเสียบแทงหฤทัยของหม่อมฉันซ้ำสอง หฤทัยของหม่อมฉันหวั่นไหว ข้าแต่พระราชบุตร ถ้า คืนวันนี้ฝ่าพระบาทมิได้ตรัสกับหม่อมฉัน พรุ่งนี้เช้า ฝ่าพระบาทก็น่าจะได้ทอดพระเนตรหม่อมฉัน ผู้ปราศ- จากชีวิต ตายเสียเป็นแน่.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๑๘๙] เจ้ามัทรีมีรูปงามอุดม เป็นราชบุตรีผู้มี ยศ ไปแสวงหามูลผลาหารตั้งแต่เช้า ไฉนหนอ จึง กลับมาจนเวลาเย็น.

พระนางมัทรีทูลว่า

[๑๑๙๐] ฝ่าพระบาทได้ทรงสดับมิใช่หรือ ซึ่ง เสียงบันลือแห่งราชสีห์ และเสือโคร่ง ทั้งเสียงสัตว์

จตุบาทและฝูงนก ส่งเสียงคำรามร้องสนั่นเป็นอันเดียวกัน ต่างก็มุ่งมาเพื่อจะดื่มน้ำยังสระนี้ บุพนิมิตได้เกิดมีแก่หม่อมฉันผู้กำลังเที่ยวอยู่ในป่าใหญ่ เสียมพลัดตกจากมือของหม่อมฉัน และกระเช้าที่หาบอยู่ก็พลัดตกจากบ่า ทีนั้นหม่อมฉันก็หวาดกลัวเป็นกำลัง จึงกระทำอัญชลีนอบน้อมทิศทั่วทุกแห่ง ขอความสวัสดี พึงมีแต่ที่นี้ ขอพระลูกเจ้าของเราทั้งหลายอย่าได้ถูกราชสีห์หรือเสือเหลืองเบียดเบียนเลย หมีสุนัขป่า หรือเสือดาว อย่ามากล้ำกรายพระลูกน้อยทั้งสองของข้าเลย ๓ สัตว์ร้ายในป่า คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง และเสือเหลืองยืนขวางทางหม่อมฉันเสีย เหตุนั้น หม่อมฉันจึงกลับมาพลบค่ำ.

[๑๑๕๑] ตัวเราเป็นผู้ไม่ประมาท หมั่นปฏิบัติพระสวามีบำรุงพระลูกน้อยทั้งสองทุกวันคืน ดังอันเตวาสิกปฏิบัติอาจารย์ ฉะนั้น ตัวเรามุ่นชฎาเป็นพรหมจาริณี นุ่งห่มหนังอชินะ เที่ยวแสวงหามูลผลาหารในป่าทุกวันคืน เพราะความรักพระลูกทั้งสองเทียวนะพระลูก นี่ขมิ้น สีดังทอง ที่แม่หามาบดไว้สำหรับใช้เพื่อเจ้าทั้งสองอาบน้ำ นี่ผลมะตูมสุกสีเหลือง แม่หามาให้เพื่อลูกทั้งสองเล่น อนึ่ง แม่ได้สรรหาผลไม้สุกอื่น ๆ ที่น่าพอใจมาเพื่อให้ลูกทั้งสองเล่น นี้เป็นของเล่นของลูกรักทั้งสอง ข้าแต่พระจอมกษัตริย์ นี้เหง้าบัวพร้อมทั้งฝักและหน่อแห่งอุบลและกระจับอัน

คลุกเคล้าด้วยน้ำผึ้ง เชิญพระองค์เสวยพร้อมพระโอรส พระธิดาเถิด ขอพระองค์ทรงโปรดประทานดอกปทุมแก่พ่อชาลี ส่วนดอกโกมุทขอได้โปรดประทานแก่กัณหากุมารี พระองค์จะได้ทอดพระเนตรพระกุมารประดับประดาด้วยดอกไม้ฟ้อนรำอยู่ ขอได้โปรดตรัสเรียกสองพระราชบุตรมาเถิด แม่กัณหาชินาจะได้มานี่ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ ขอพระองค์จงสดับพระสุรเสียงอันไพเราะอ่อนหวานของแม่กัณหาชินา ขณะเข้าสู่อาศรม เราทั้งสองถูกเนรเทศจากแว่นแคว้นเป็นผู้มีสุขและทุกข์เสมอกัน เออก็พระองค์ได้ทรงเห็นพระราชบุตรทั้งสอง คือ พ่อชาลีแม่กัณหาชินาบ้างหรือ ชะรอยว่าหม่อมฉัน ได้สาปแช่ง สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ มีศีล เป็นพหูสูต ในโลก วันนี้หม่อมฉันจึงไม่ได้เห็นพระลูกน้อยทั้งสอง คือ พ่อชาลีและแม่กัณหาชินา.

[๑๑๕๒] หมู่นี้นี่ก็ต้นหว้า นี่ต้นยางทรายที่ทอดกิ่งค้อมลงมา เป็นรุกขชาติต่าง ๆ พันธุ์ ที่สองพระกุมารเคยวิ่งเล่น แม่มิได้เห็นสองพระกุมารนั้น หมู่นี้นี่ก็โพธิ์ใบ ต้นขนุน ต้นไทร ต้นมะขวิด เป็นไม้มีผลนานาชนิด ที่พระกุมารทั้งสองเคยมาวิ่งเล่น แม่มิได้เห็นสองพระกุมารนั้น หมู่ไม้เหล่านี้ตั้งอยู่ดุจอุทยาน นี่ก็เป็นแม่น้ำมีน้ำเย็นซึ่งสองพระกุมารเคยมา

เล่น แม่มิได้เห็นสองพระกุมารนั้น รุกขชาติที่ทรงดอกต่างๆ มีอยู่บนภูเขานี้ ที่สองพระกุมารเคยทัดทรงเล่น แม่มิได้เห็นสองพระกุมารนั้น รุกขชาติที่ทรงผลต่างๆ มีอยู่บนภูเขานี้ ที่สองพระกุมารเคยมาเสวย แม่มิได้เห็นสองพระกุมารนั้น เหล่านี้เป็นตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า ตุ๊กตาวัว ที่พระกุมารทั้งสองเคยมาเล่น แม่มิได้เห็นสองพระกุมารนั้น.

[๑๑๕๓] เหล่านี้เป็นตุ๊กตาเนื้อทรายทองตัวเล็ก ๆ ตุ๊กตากระต่าย ตุ๊กตานกเค้า ตุ๊กตาชะมด เป็นอันมาก ที่พระกุมารทั้งสองเคยเล่น แม่มิได้เห็นพระกุมารทั้งสองนั้น เหล่านี้ตุ๊กตาหงส์ เหล่านี้ตุ๊กตานกกะเรียน ตุ๊กตานกยูงมีแววหางงามวิจิตร ที่สองพระกุมารเคยมาเล่น แม่มิได้เห็นพระกุมารทั้งสองเลย.

[๑๑๕๔] พุ่มไม้เหล่านี้มีดอกบานทุกฤดูกาล ที่สองพระกุมารเคยมาเล่น แม่มิได้เห็นพระกุมารทั้งของนั้น สระโบกขรณีนี้น่ารื่นรมย์ เพรียกไปด้วยเสียงนกจากพรากมาคูขัน ดาดาษไปด้วยมณฑาปทุมและอุบล ที่สองพระกุมารเคยมาเล่น แม่มิได้เห็นพระกุมารทั้งสองนั้น.

[๑๑๕๕] พ้นฝ่าพระบาทก็มิได้หัก น้ำก็มิได้ตัก แม้ไฟก็มิได้ติด เพราะเหตุไรหนอพระองค์จึงทรง

หงอยเหงาซบเซาอยู่ ที่รักกับที่รักประชุมพร้อมกันอยู่ ย่อมหายความทุกข์ร้อน แต่วันนี้หม่อมฉันมิได้เห็นพระกุมารทั้งสอง คือ พ่อชาลีและแม่กัณหาชินา.

[๑๑๕๖] ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ หม่อมฉันมิได้เห็นพระลูกรักทั้งสองของเรา ผู้ใดมานำเอาพระลูกรักทั้งสองนั้นไป หรือว่าพระลูกรักทั้งสองนั้นตายเสียแล้ว แม้ฝูงกาป่าก็มิได้ขานขัน พระลูกน้อยทั้งสองของหม่อมฉันตายเสียแล้วเป็นแน่ ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ หม่อมฉันมิได้เห็นพระลูกรักทั้งสองของเรา ผู้ใดมานำเอาพระลูกรักทั้งสองนั้นไป หรือว่าพระลูกรักทั้งสองนั้นตายเสียแล้ว แม่ฝูงนกก็มิได้ขานขัน พระลูกน้อยทั้งสองของหม่อมฉันตายเสียแล้วเป็นแน่.

[๑๑๕๗] พระนางมัทรี ทรงปริเทวนาพลางเที่ยววิ่งค้นหาตลอดซอกบรรพตและป่าชัฏ ในบริเวณเขาวงกตนั้น แล้วเสด็จกลับมายังพระอาศรมทรงกันแสงอยู่ในสำนักของพระราชสวามี ทูลคร่ำครวญว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ หม่อมฉันมิได้เห็นพระลูกรักทั้งสองของเรา ผู้ใดมานำเอาพระลูกรักทั้งสองนั้นไป หรือว่าพระลูกรักทั้งสองนั้นตายเสียแล้ว แม้ฝูงกาป่าก็มิได้ขานขัน พระลูกน้อยทั้งสองของหม่อมฉันตายเสียแล้วเป็นแน่ ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ หม่อมฉัน

มิได้เห็นพระลูกรักทั้งสองของเรา ผู้ใดมานำเอาพระลูกทั้งสองนั้นไป หรือว่าพระลูกรักทั้งสองนั้นตายเสียแล้ว แม้ฝูงนกก็มิได้ขานขัน พระลูกน้อยทั้งสองของหม่อมฉันตายเสียแล้วเป็นแน่ พระนางมัทรีผู้ทรงพระรูปพระโฉมอันอุดม เป็นพระราชบุตรีผู้มียศเที่ยวไปที่โคนต้นไม้ ที่บริเวณภูเขา และในถ้ำมิได้ทรงพบเห็นสองพระกุมาร จึงทรงประคองพระพาหากันแสงไห้คร่ำครวญ ล้มสลบลงที่พื้นพสุธา ณ ที่ใกล้บาทมูลของพระเวสสันดรนั้นแล.

[๑๑๙๘] พระเวสสันดรราชฤาษี ทรงวักน้ำประพรมพระนางมัทรีราชบุตรีผู้ล้มสลบขึ้น ณ ที่ใกล้บาทมูลของพระองค์นั้น ครั้นทรงทราบว่า พระนางฟื้นพระองค์ดีแล้ว จึงได้ตรัสบอกเนื้อความนี้กะพระนางในภายหลังว่า ดูก่อนมัทรี ฉันไม่ปรารถนาจะแจ้งความทุกข์แก่เธอแต่แรกก่อน พราหมณ์แก่เป็นยาจกผู้ยากจนมาสู่ที่อยู่ของฉัน ฉันได้ให้ลูกทั้งสองแก่พราหมณีนั้นไป ดูก่อนมัทรี เธออย่ากลัวเลย จงดีใจเถิด ดูก่อนมัทรี เธอจงดูฉันเถิด จงอย่าดูลูกทั้งสองเลย อย่ากันแสงไห้ไปนักเลย เราเป็นผู้ไม่มีโรค ยังมีชีวิตอยู่ คงจักได้พบเห็นลูกทั้งสองที่พราหมณ์นำไปเป็นแน่แท้ สัปบุรุษเห็นยาจกมาถึงแล้วพึงให้บุตร ปศุสัตว์ ธัญชาติ และทรัพย์อย่างอื่นในเรือนเป็นทานได้ ดูก่อนมัทรี ขอเธอจงอนุโมทนาปุตตทานอันสูงสุดของเรา.

พระนางมัทรีทูลว่า

[๑๑๙๙] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ หม่อมฉันนุโมทนาปุตตทานอันอุดมของฝ่าพระบาท ฝ่าพระบาททรงพระราชทานปุตตทานอันอุดมแล้ว จงยังพระหฤทัยให้เลื่อมใส ขอจงทรงบำเพ็ญทานยิ่ง ๆ ขึ้นไปเถิด ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ของประชุมชนในหมู่มนุษย์ซึ่งมักเป็นคนตระหนี่เหนียว ฝ่าพระบาทพระองค์เดียวผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญ ได้ทรงบำเพ็ญปิยปุตตทานแก่พราหมณ์แล้ว.

[๑๒๐๐] ปฐพีก็บันลือลั่นเสียงสนั่นบันลือไปถึงไตรทิพย์ สายฟ้าแลบอยู่แปลบปลาบโดยรอบ เสียงสะท้านปรากฏ ดังหนึ่งว่าเสียงภูเขาถล่มทลาย.

[๑๒๐๑] เทพเจ้าสองหมู่ ผู้สิงสถิตอยู่ที่นารทบรรพต ถวายอนุโมทนาแก่พระหน่อทศพลเวสสันดรนั้นว่า พระอินทร์ พระพรหม ทั้งท้าวเวสวัณมหาราช และเทพเจ้าขาวดาวดึงส์สวรรค์พร้อมด้วยพระอินทร์ทุกถ้วนหน้า ย่อมถวายอนุโมทนาพระนางเจ้ามัทรีผู้ทรงพระรูปพระโฉมอันอุดม เป็นพระราชบุตรีผู้มียศ ทรงถวายอนุโมทนาปุตตทานอันอุดมของพระเวสสันดรราชฤาษี ด้วยประการฉะนี้แล.

จบมัทรีบรรพ

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๐๒] ลำดับนั้น เมื่อราตรีสิ้นไป พระอาทิตย์ อุทัยขึ้นมา เวลาเช้าท้าวสักกเทวราชทรงแปลงเพศ เป็นอย่างพราหมณี ได้ปรากฏแก่สองกษัตริย์นั้น.

ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า

[๑๒๐๓] พระคุณเจ้าไม่มีโรคาพาธหรือหนอ พระคุณเจ้าทรงพระสำราญดีหรือ ทั้งมูลมันผลไม้มีมากหรือ เหลือบยุงและสัตว์เสือกคลานมีน้อยแลหรือ ในป่าอันเกลื่อนกล่นไปด้วยพาลมฤคไม่มีมาเบียดเบียนแลหรือ.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๒๐๔] ดูก่อนพราหมณ์ เราทั้งหลายไม่มีโรคาพาธเบียดเบียน อนึ่งเราทั้งหลายเป็นสุขสำราญดี เราเยียวยาอัตภาพด้วยการหาผลาหารสะดวกดีทั้งมูลมันผลไม้ก็มีมาก เหลือบ ยุง สัตว์เสือกคลานก็มีน้อย อนึ่ง ในป่าอันเกลื่อนกล่นไปด้วยพาลมฤค ก็ไม่มีมาเบียดเบียนแก่เรา เมื่อพวกเรามาอยู่ในป่า มีชีวิตอันตรมเตรียมมาตลอด ๗ เดือน เราพึงเห็นท่านผู้เป็นพราหมณ์บูชาไฟ ทรงเพศอันประเสริฐ ถือไม้เท้าสีดังผลมะตูม และลักจั่นน้ำนี้เป็นคนที่สอง ดูก่อนพราหมณ์ ท่านมาดีแล้ว อนึ่งท่านมิใช่มาร้าย ดูก่อนท่านผู้เจริญ เชิญท่านเข้าไปภายในเถิด เชิญล้างเท้า

ของท่านเถิด ผลมะพลับ ผลมะหาด ผลมะซาง ผลหมากเม่า มีรสหวานปานน้ำผึ้ง เชิญเลือกฉันแต่ผลที่ดี ๆ เถิด ท่านพราหมณ์ แม่น้ำฉันนี้ก็เย็นสนิท เรานำมาแต่ซอกเขา ดูก่อนพราหมณ์ ถ้าท่านจำนงหวัง ก็เชิญดื่มตามสบายเถิด ดังเราขอถาม ท่านมาถึงป่าใหญ่เพราะเหตุการณ์อะไรหนอ เราถามแล้วขอท่านจงบอกความนั้นแก่เราเถิด.

[๑๒๐๕] ห้วงน้ำ (ในปัญจมหานที) เต็มเปี่ยม ไม่มีเวลาเหือดแห้ง ฉันใด พระองค์มีพระหฤทัยเต็มไปด้วยศรัทธา ฉันนั้น เกล้ากระหม่อมฉันกราบทูลขอแล้ว ขอพระองค์ทรงพระกรุณาพระราชทานพระ-มเหสี แก่เกล้ากระหม่อมฉันเถิด.

[๑๒๐๖] ดูก่อนพราหมณ์ เราย่อมให้มิได้หวั่นไหว ท่านขอสิ่งใดเราก็จะให้สิ่งนั้น เราไม่ซ่อนเร้นสิ่งที่มีอยู่ ใจของเรายินดีในทาน.

[๑๒๐๗] พระเวสสันดรผู้ผดุงสีพีรัฐ ทรงกุมหัตถ์พระนางมัทรี จับเต้าน้ำหลั่งอุทกวารีพระราชทานพระนาง ให้เป็นทานแก่พราหมณ์ ขณะนั้น เมื่อพระมหาสัตว์ทรงบริจาคพระนางมัทรีให้เป็นทาน เกิดความอัศจรรย์น่าสยดสยองโลมชาติก็ชูชัน เมทนีดลก็กัมปนาทหวั่นไหว พระนางเจ้ามัทรีมิได้มีพระพักตร์เง้างอด มิได้ทรงขวยเขิน และมิได้ทรงกันแสง ทรง

เพ่งดูพระราชสวามีโดยดุษณีภาพ โดยทรงเคารพเชื่อถือว่า ท้าวเธอทรงทราบซึ่งสิ่งอันประเสริฐ.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๐๘] เมื่อตถาคตเป็นพระเวสสันดร บริจาคชาลีกัณหาชินาซึ่งเป็นบุตรธิดาและพระมัทรีเทวี ผู้เคารพยำเกรงในพระราชสวามี มิได้คิดเสียดายเลย เพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณเท่านั้น บุตรทั้งสองเป็นที่เกลียดชังของเราก็หามิได้ พระมัทรีเทวีไม่เป็นที่รักของเราก็หามิได้ แต่สัพพัญุตญาณเป็นที่รักของเราฉะนั้นเราจึงได้ให้ของอันเป็นที่รัก.

พระนางมัทรีทรงพระดำริว่า

[๑๒๐๙] ข้าพระบาทเป็นพระมเหสีของพระองค์ตั้งแต่ยังแรกรุ่นสาว พระองค์ก็เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในข้าพระบาท พระองค์ปรารถนาจะพระราชทานข้าพระบาทแต่ผู้ใด ก็พึงพระราชทานได้ ทรงปรารถนาจะขายหรือจะฆ่า พึงทรงขายทรงฆ่าได้.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๑๐] ท้าวสักกะจอมเทพ ทรงทราบชัดซึ่งความทรงดำริของสองกษัตริย์แล้ว จึงตรัสชมดังนี้ว่า อันว่าข้าศึกทั้งมวลล้วนเป็นของทิพย์ (อันห้ามเสียซึ่งทิพยสมบัติ) และเป็นของมนุษย์ (อันห้ามเสียซึ่งมนุษย์สมบัติ) พระองค์ทรงชนะได้แล้ว ปฐพีก็บันลือลั่น

เสียงสนั่นบันลือไปถึงไตรทิพย์ สายฟ้าแลบอยู่แปลบ ปลายโดยรอบ เสียงสะท้านปรากฏดังหนึ่งว่าเสียงภูเขาถล่มทลาย เทพเจ้าสองหมู่ผู้สิงสถิตอยู่ที่นารทบรรพต ถวายอนุโมทนาแก่พระหน่อทศพลเวสสันดรนั้นว่า พระอินทร์ พระพรหม ท้าวประชาบดี จันทเทพบุตร พระยม ทั้งท้าวเวสวัณมหาราช และเทพเจ้าทั้งปวง ย่อมถวายอนุโมทนาว่า พระเวสสันดรบรมกษัตริย์ทรงกระทำกรรมที่ทำได้ยาก เมื่อคนดีทั้งหลายให้สิ่งที่ให้ได้ยาก กระทำกรรมที่ทำได้ยาก คนไม่ดีย่อมทำได้ยาก คนไม่ดีย่อมทำตามไม่ได้ เพราะว่าธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย อันอสัตบุรุษตามได้โดยยาก เพราะฉะนั้น ต่อจากนี้ คติของสัตบุรุษและของอสัตบุรุษย่อมต่างกัน อสัตบุรุษย่อมไปนรก สัตบุรุษมีสวรรค์เป็นที่ไป การที่พระองค์เสด็จมาอยู่ในป่า ได้พระราชทานสองพระราชกุมารและพระมเหสีให้เป็นทานนี้ชื่อว่าเป็นยานอันประเสริฐ ไม่เป็นยานก้าวลงสู่อบายภูมิ ขอปุตตทานมหาทานของพระองค์นั้น จงเผล็ดผลในสรวงสวรรค์.

ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า

[๑๒๑๑] ข้าพเจ้าขอถวายพระนางเจ้ามัทรีพระมเหสี ผู้งามทั่วสรรพางค์คืนให้พระคุณเจ้า พระองค์เท่านั้นเป็นผู้สมควรแก่พระมัทรี และพระมัทรีก็คู่ควร

กับพระราชสวามี น้ำนมและสังข์ ทั้งสองนี้มีสีเหมือนกัน ฉันใด พระองค์และพระมัทรีก็มีพระหฤทัยเสมอกัน ฉันนั้น ทั้งสององค์เป็นกษัตริย์สมบูรณ์ด้วยพระโคตร เป็นอุภโตสุชาตทั้งฝ่ายพระชนนีและพระชนก ทรงถูกขับไล่จากแว่นแคว้นมาอยู่ในอาศรมราวป่า บุญทั้งหลายที่พระองค์กระทำมาแล้วฉันใด ขอพระองค์ทรงให้ทานกระทำบุญอยู่ร่ำไปฉันนั้น.

[๑๒๑๒] ข้าแต่พระราชฤาษี หม่อมฉันเป็นท้าวสักกะจอมเทพ มาในสำนักของพระองค์ ขอพระองค์จงทรงเลือกพร หม่อมฉันขออวยพร ๘ ประการแก่พระองค์.

พระโพธิสัตว์ตรัสว่า

[๑๒๑๓] ข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่แห่งสรรพสัตว์ ถ้าพระองค์จะประสาทพระพรแก่หม่อมฉันไซร้ ขอให้พระบิดาจงมารับหม่อมฉัน ขอพระบิดาพึงทรงต้อนรับหม่อมฉันผู้ออกจากป่านี้ไปถึงเรือนของตนด้วยราชอาสน์ พรนี้เป็นที่ ๑ เป็นพรที่หม่อมฉันปรารถนา อนึ่ง ขอให้หม่อมฉันไม่พึงพอใจซึ่งการฆ่าคน แม้ผู้นั้นจะเป็นนักโทษถึงประหารชีวิตกระทำผิดอย่างร้ายกาจ ขอให้หม่อมฉันพึงปลดปล่อยให้พ้นจากการถูกประหารชีวิต พรนี้เป็นที่ ๒ เป็นพรที่หม่อมฉันปรารถนา อนึ่ง ขอให้ประชาชนทั้งปวง ทั้งแก่เฒ่าเด็ก

และปานกลาง พึงเข้ามาอาศัยหม่อมฉันเลี้ยงชีวิต พรนี้
เป็นที่ ๓ เป็นพรที่หม่อมฉันปรารถนา อนึ่ง หม่อมฉัน
ไม่พึงคบหาภรรยาผู้อื่น พึงพอใจแต่ในภรรยาของตน
ไม่พึงลุอำนาจแห่งหญิงทั้งหลาย พรนี้เป็นที่ ๔ เป็น
พรที่หม่อมฉันปรารถนา อนึ่ง ข้าแต่ท้าวสักกะ ขอให้
บุตรของหม่อมฉัน ผู้พลัดพรากไปนั้น พึงมีอายุยืน
นาน พึงครองซึ่งแผ่นดินโดยธรรมเถิด พรนี้เป็นที่ ๕
เป็นพรที่หม่อมฉันปรารถนา อนึ่ง ตั้งแต่วันที่หม่อม
ฉันกลับคืนถึงพระนคร เมื่อราตรีสิ้นไป พระอาทิตย์
อุทัยขึ้นมาแล้ว ขอให้อาหารอันเป็นทิพย์พึงปรากฏ
พรนี้เป็นที่ ๖ เป็นพรที่หม่อมฉันปรารถนา อนึ่ง เมื่อ
หม่อมฉันให้ทานอยู่ ขอไทยธรรมอย่าได้หมดสิ้นไป
เมื่อกำลังให้ ขอให้หม่อมฉันทำจิตให้ผ่องใส ครั้น
ให้แล้วขอให้หม่อมฉันไม่พึงเดือดร้อนใจในภายหลัง
พรนี้เป็นที่ ๗ เป็นพรที่หม่อมฉันปรารถนา อนึ่ง
เมื่อล่วงพ้นจากอัตภาพนี้ไปขอให้หม่อมฉันครรไลยัง
โลกสวรรค์ ให้ได้ไปถึงชั้นดุสิตอันเป็นชั้นวิเศษ ครั้น
จุติจากชั้นดุสิตนั้นแล้ว พึงมาสู่ความเป็นมนุษย์ แล้ว
ไม่พึงเกิดต่อไป พรนี้เป็นที่ ๘ เป็นพรที่หม่อมฉัน
ปรารถนา.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๑๔] ครั้นท้าวสักกะจอมเทพทรงสดับพระ-
ดำรัส ของพระมหาสัตว์เวสสันดรนั้นแล้ว ได้ตรัส

ดังนี้ว่า ไม่นานนักดอก สมเด็จพระบิดาบังเกิดเกล้าของพระองค์ จักเสด็จมาทรงเยี่ยมพระองค์ ครั้นตรัสพระดำรัสเท่านี้แล้ว ท้าวสุชัมบดีมฆวาฬเทวราช ทรงพระราชทานพรแก่พระเวสสันดรแล้ว ได้เสด็จกลับไปยังหมู่สวรรค์.

จบสักกบรรพ

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

[๑๒๑๕] นั่นหน้าของใครหนองามยิ่งนัก ดังทองคำอันนายช่างหลอมด้วยไฟสุกใส หรือดังแท่งทองคำอันละลายคว้างที่ปากเบ้า ฉะนั้น เด็กทั้งสองคนนี้มีอวัยวะคล้ายคลึงกัน มีลักษณะคล้ายคลึงกัน คนหนึ่งคล้ายคลึงพ่อชาลี คนหนึ่งเหมือนแม่กัณหาชินา ทั้งสองคนมีรูปเสมอกัน ดังราชสีห์ออกจากถ้ำทอง ฉะนั้น เด็กสองคนนี้ปรากฏเหมือนดังหล่อด้วยทองคำเทียว.

[๑๒๑๖] ดูก่อนภารทวาชพราหมณ์ ท่านนำเด็กทั้งสองคนนี้มาจากไหนหนอ ท่านมาจากไหน ลุถึงแว่นแคว้นของเราในวันนี้.

ชูชกทูลว่า

[๑๒๑๗] ข้าแต่พระเจ้าสญชัยสมมติเทพ กุมาร ทั้งสองนี้มีผู้ให้แก่ข้าพระองค์ด้วยความพอใจ ตั้งแต่วันที่ข้าพระองค์ได้สองกุมารนี้มา คืนวันนี้เป็นคืนที่ ๑๕

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

[๑๒๑๘] ท่านมีถ้อยคำดูดดื่มเพียงไร จึงได้เด็กสองคนนี้มา ท่านควรทำให้เราเชื่อโดยเหตุที่ชอบ ใครให้ลูกน้อยทั้งหลาย อันเป็นอุดมทาน ให้ทานนั้นแก่ท่าน.

ชูชกทูลว่า

[๑๒๑๙] พระองค์ใดเป็นที่พึ่งของเหล่ายาจกผู้มาขอ ดังธรณีเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลาย พระองค์นั้น คือ พระเวสสันดรราชซึ่งเสด็จไปอยู่ป่า ได้พระราช-ทานพระราชโอรส และพระราชธิดาแก่ข้าพระองค์ พระองค์ได้เป็นที่รับรองของเหล่ายาจกผู้มาขอ เหมือนสาครเป็นที่รับรองแห่งแม่น้ำทั้งหลายซึ่งไหลลงไป ฉะนั้น พระองค์นั้น คือ พระเวสสันดรราชซึ่งเสด็จไปอยู่ป่า ได้พระราชทานพระราชโอรสและพระราช-ธิดาแก่ข้าพระองค์.

พวกอำมาตย์ทูลว่า

[๑๒๒๐] ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย พระราชายังทรงครองเรือนอยู่เป็นผู้มีศรัทธา ทรงกระทำธรรมไม่สมควรหนอ พระเวสสันดรถูกขับไล่ออกไปอยู่ป่า พึงพระราชทานพระราชโอรสและพระราชธิดาอย่างไรหนอ ท่านผู้เจริญทั้งหลายมีประมาณเท่าใดซึ่งมาประชุมกันอยู่ในสมาคมนี้ จงพิจารณาเรื่องนี้

พระเวสสันดรราชประทับอยู่ในป่า อย่างไรจะพระราชทานพระราชโอรสและพระราชธิดาเล่า พระองค์ควรจะพระราชทานทาส ทาสี ม้า แม่ม้าอัศดร รถ ช้างกุญชร ทำไมจึงพระราชทานพระราชกุมารทั้งสองเล่า.

พระชาลีกุมารทูลว่า

[๑๒๒๑] ข้าแต่สมเด็จพระอัยกา ทาส ม้า แม่น่าอัสดร รถ และช้างกุญชรตัวประเสริฐ ในเรือนของผู้ใดไม่มี ผู้นั้นจะพึงให้อะไรพระเจ้าข้า.

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า.

[๑๒๒๒] ดูก่อนพระหลานน้อย ปู่สรรเสริญทานแห่งบิดาของเจ้านั้น ปู่ไม่ได้ติเตียนเลย หฤทัยแห่งบิดาของเจ้าเป็นอย่างไรหนอ เพราะให้เจ้าทั้งสองแก่พราหมณ์แล้ว.

พระชาลีกุมารทูลว่า

[๑๒๒๓] ข้าแต่พระอัยกามหาราช พระบิดาของเกล้ากระหม่อม. พระราชทานเกล้ากระหม่อมทั้งสองแก่พราหมณ์แล้ว ได้สดับถ้อยคำร่ำพิลาป ที่พระน้องกัณหาได้กล่าวแล้ว.

[๑๒๒๔] ทรงมีพระหฤทัยเป็นทุกข์และเร่าร้อน มีดวงพระเนตรแดงดังหนึ่งดาวโรหิณี และมีพระอัสสุชลหลั่งไหล.

[๑๒๒๕] พระน้องกัณหาชินาได้กราบทูลสมเด็จพระบิดาดังนี้ว่า ข้าแต่พระบิดาเจ้าขา พราหมณ์นี้เฆี่ยนตีเกล้ากระหม่อมฉันด้วยไม้เท้า ดังเฆี่ยนตีหญิงทาสีอันเกิดในเรือนเบี้ย พระบิดาเจ้าขา ผู้นี้ไม่ใช่พราหมณ์เป็นแน่ พราหมณ์ทั้งหลายย่อมตั้งอยู่ในธรรม ยักษ์แปลงเพศเป็นพราหมณ์มานำเอาเกล้ากระหม่อมฉันทั้งสองไปเพื่อจะกิน พระบิดาเจ้าขา เกล้ากระหม่อมฉันทั้งสองถูกปีศาจนำไป ไฉนพระบิดาจึงทรงนิ่งดูดายเสียเล่าหนอ เพคะ.

พระราชาตรัสว่า

[๑๒๒๖] มารดาของเจ้าทั้งสองเป็นพระราชบุตร และบิดาของเจ้าทั้งสองเป็นพระราชบุตร แต่ก่อนเจ้าทั้งสองเคยขึ้นตักของปู่ บัดนี้เหตุไรจึงยืนอยู่ห่างไกลเล่าหนอ.

พระกุมารทูลว่า

[๑๒๒๗] พระมารดาของเกล้ากระหม่อมทั้งสองเป็นพระราชบุตร และพระบิดาของเกล้ากระหม่อมทั้งสองเป็นพระราชบุตร แต่บัดนี้เกล้ากระหม่อมทั้งสองเป็นทาสของพราหมณ์ เพราะฉะนั้น เกล้ากระหม่อมทั้งสองจึงยืนอยู่ห่างไกล พระเจ้าข้า.

พระราชาตรัสว่า

[๑๒๒๘] หลานทั้งสองอย่าได้ชอบกล่าวอย่างนั้นเลย หทัยของปู่กำลังเร่าร้อน ปู่กายของเหมือน

ดังถูกยกขึ้นไว้บนจิตกาธาร หลานรักทั้งสองยังความเศร้าโศกให้แก่ปู่ยิ่งนัก ปู่จักไถ่หลานทั้งสองด้วยทรัพย์ หลานทั้งสองจักไม่ต้องเป็นทาส ดูก่อนพ่อชาลี บิดาของเจ้าทั้งสองได้ตีราคาเจ้าทั้งสองไว้เท่าไร ให้แก่พราหมณ์หลานทั้งสองจงบอกแก่ปู่ตามจริงเถิด พนักงานทั้งหลายจงให้พราหมณ์รับเอาทรัพย์ไปเถิด.

พระกุมารตรัสว่า

[๑๒๒๙] ข้าแต่สมเด็จพระอัยกา พระบิดาทรงตีราคาเกล้ากระหม่อมฉันมีค่าทองคำพันแท่ง ทรงตีราคาพระน้องกัณหาชินาผู้มีพระพักตร์อันผ่องใส ด้วยสัตว์พาหนะมีช้างเป็นต้นอย่างละร้อย ๆ แล้วได้พระราชทานแก่พราหมณ์.

พระราชาตรัสว่า

[๑๒๓๐] เหวยพนักงาน เองจงลุกขึ้นไปนำทาส ทาส ช้าง โค และ โคอุสภราช อย่างละร้อย ๆ กับทองคำพันแท่ง เอามาให้แก่พราหมณ์เป็นค่าไถ่พระหลานรักทั้งสอง.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๓๑] ลำดับนั้น พนักงานรีบไปนำทาส ทาสี ช้าง โค และ โคอุสภราช อย่างละร้อย ๆ กับทองคำพนักแท่งเอามาให้แก่พราหมณ์ เป็นค่าไถ่สองพระกุมาร.

[๑๒๓๒] พนักงานได้ให้ทาส ทาสี ช้าง โค และโคอุสภราช แม่ม้าอัศดร รถ และเครื่องใช้สอย ทุกอย่าง ๆ ละร้อย ๆ กับทองคำพันแท่ง แก่พราหมณ์แสวงหาทรัพย์ ผู้ขอเกินประมาณ หยาบช้า เป็นค่าไถ่พระกุมารทั้งสอง.

[๑๒๓๓] กษัตริย์ทั้งสอง คือ พระเจ้าสญชัย และพระราชเทวี ทรงไถ่พระกุมารทั้งสองแล้ว รับสั่งให้พนักงานสรงสนานและให้พระกุมารทั้งสองเสวยเสร็จแล้ว ทรงประดับประดาด้วยอาภรณ์ทั้งหลาย แล้วทรงอุ้มขึ้นให้ประทับบนพระเพลา พระกุมารทั้งสองทรงสรงสนานพระเศียรแล้วทรงพระภูษาอันสะอาด ประดับด้วยสรรพาภรณ์ พระราชาภูษาพระอันทรงอุ้มพระชาลีขึ้นประทับบนพระเพลา แล้วตรัสถามพระกุมารทั้งสอง ทรงประดับกุณฑลอันมีเสียงดังก้องน่าเพลินใจ ทรงประดับพวงมาลัยและสรรพาลังการแล้ว พระราชาครั้นทรงอุ้มพระชาลีขึ้นประทับบนพระเพลา แล้วได้ตรัสถามว่า ดูก่อนพ่อชาลี พระชนกชนนีทั้งสองของหลานรัก ไม่มีโรคดอกหรือ แสวงหาผลาหารเลี้ยงพระชนมชีพสะดวกหรือ มูลผลาหารมีมากหรือ เหลือบ ยุงและสัตว์เสือกคลานมีน้อยหรือ ในป่าอันเกลื่อนกล่นไปด้วยสัตว์ร้าย ไม่มีมาเบียดเบียนหรือ.

พระชาลีกุมาร ทูลว่า

[๑๒๓๔] ขอเดชะ พระชนกชนนีของเกล้ากระหม่อมทั้งสองพระองค์นั้นไม่มีโรค อนึ่ง ทรงแสวงหามูลผลาหารเลี้ยงพระชนมชีพได้สะดวก มูลผลาหารมีมาก เหลือบ ยุง และสัตว์เสือกคลานก็มีน้อย ในป่าอันเกลื่อนกล่นไปด้วยสัตว์ร้าย ไม่มีมาเบียดเบียนพระชนกชนนีทั้งสอง พระชนนีของเกล้ากระหม่อมฉัน ทรงขุดรากบัว เหง้าบัว มันอ่อน ทรงสอยผลพุทรา ผลรกฟ้า มะตูม นำมาเลี้ยงพระชนกและเกล้ากระหม่อมฉันทั้งสอง พระชนนีทรงนำเอาเหง้าไม้และผลไม้ใด ๆ มาจากป่า พระชนกและเกล้ากระหม่อมฉันทั้งสองมารวมพร้อมกันเสวยเหง้าไม้และผลไม้นั้น ๆ ในเวลากลางคืน ไม่ได้เสวยในเวลากลางวันเลย พระชนนีของเกล้ากระหม่อมทั้งสองผู้เป็นสุขุมาลชาติ ต้องเที่ยวแสวงหาผลไม้ มีพระฉวีวรรณผอมเหลือง เพราะลมและแดด เหมือนดอกปทุมอันถูกขยำด้วยมือ ฉะนั้น เมื่อพระชนนีเสด็จเที่ยวไปในป่าใหญ่ ซึ่งเป็นป่าอันเกลื่อนกล่นไปด้วยสัตว์ร้าย เป็นที่อาศัยแห่งแรดและเสือเหลือง พระเกสาของพระองค์อันมีสีดังปีกแมลงภู่ ถูกกิ่งไม้เป็นต้นเกี่ยวให้กระจุยกระจาย พระชนนีทรงขมวดมุ่นพระเมาลี ทรงไว้ซึ่งเหงื่อไคลที่พระกัจฉะประเทศ (ทรงเพศเป็นดาบสินี

อันประเสริฐ ทรงถือไม้ขอทรงเครื่องบูชาไฟ และ มุ่นพระเมาลี) ทรงพระภูษาหนึ่งสัตว์ บรรทมเหนือ ปฐพี ทรงบูชาไฟ.

[๑๒๓๕] บุตรทั้งหลายเกิดขึ้นมาแล้ว ย่อมเป็นที่รักของมนุษย์ในโลก พระอัยกาของเราไม่ทรงเกิดพระสิเนหาในพระโอรสเสียเลยเป็นแน่.

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

[๑๒๓๖] ดูก่อนพระหลานน้อย จริงทีเดียว การที่ปู่ขับไล่พระบิดาของเจ้าผู้ไม่มีโทษ เพราะถ้อยคำของชาวสีพีทั้งหลายนั้น ชื่อว่าปู่ได้กระทำกรรมอันชั่วช้า และชื่อว่าทำกรรมเครื่องทำลายความเจริญ สิ่งใด ๆ ของปู่มีอยู่ในนครนี้ก็ดี ทรัพย์และธัญชาติที่มีอยู่ก็ดี ปู่ขอยกให้แก่พระชิดาของเจ้าทั้งสิ้น ขอให้เวสสันดรจงมาเป็นพระราชาปกครองในสีพีรัฐเถิด.

พระชาลีกุมารทูลว่า

[๑๒๓๗] ขอเดชะ สมเด็จพระชนกของเกล้ากระหม่อมฉัน คงจักไม่เสด็จมาเป็นพระราชาของชาวสีพี เพราะถ้อยคำของเกล้ากระหม่อมฉัน ขอให้สมเด็จพระอัยกาเสด็จไป ทรงอภิเษกพระบิดาของเกล้ากระหม่อมฉันด้วยราชูปโภคเองเถิดพระเจ้าข้า.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๓๘] ลำดับนั้น พระเจ้าสญชัยได้ดำรัสสั่งเสนาบดีว่า กองทัพ คือ พลช้าง พลม้า พลรถ

พลเดินเท้า จงผูกสอดอาวุธ (จงเตรียมให้พร้อมสรรพ) ชาวนิคม พราหมณ์และปุโรหิตทั้งหลาย จงตามเราไป ถัดจากนั้น พวกโยธีหกหมื่นผู้สง่างาม พร้อมสรรพด้วยเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์ ประดับด้วยผ้าสีต่าง ๆ กัน จงตามมาเร็วพลัน พวกโยธีผู้พร้อมสรรพด้วยเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์ ประดับด้วยผ้าสีต่าง ๆ กัน คือ พวกหนึ่งแต่งผ้าสีเขียว พวกหนึ่งแต่งผ้าสีเหลือง พวกหนึ่งแต่งผ้าสีแดง พวกหนึ่งแต่งผ้าสีขาว จงตามมาเร็วพลัน ภูเขาคันธมาทน์อันมีในป่าหิมพานต์ สะพรั่งไปด้วยคันธชาติดารดาษด้วยพฤกษานานาชนิด เป็นที่อาศัยอยู่แห่งหมู่สัตว์ใหญ่ ๆ และมีต้นไม้เป็นทิพย์โอสถ ย่อมสว่างไสวและหอมไปทั่วทิศ ฉันใด เหล่าโยธีทั้งหลาย ผู้พร้อมสรรพด้วยเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์ จงตามมาเร็วพลัน ก็จงรุ่งเรืองและมีเกียรติฟุ้งขจรไป ฉันนั้น ถัดจากนั้น จงจัดช้างที่สูงใหญ่หมื่นสี่พัน มีสายรัดประคนทอง มีเครื่องประดับและเครื่องปกคลุมศีรษะอันขจิตด้วยทอง มีนายควาญช้างถือโตมรและขอขึ้นขี่คอประจำเตรียมพร้อมสรรพประดับประดาอย่างสวยงาม จงตามมาเร็วพลัน ถัดจากนั้น จงจัดม้าสินธพชาติอาชาไนยอันมีเท้าจัดหมื่นสี่พัน พร้อมด้วยนายควาญม้าประดับประดาด้วยอลังการ ถือแส้แลกเกาทัณฑ์ ผูกสอดเครื่องรบขึ้นประจำหลัง จง

ตามมาเร็วพลัน ถัดจากนั้น จงจัดกระบวนรถรบ หมื่นสี่พัน มีกำกงอันหุ้มด้วยเหล็ก เรือนรถวิจิตรด้วยทอง และจงยกธงขึ้นปักบนรถนั้น ๆ พวกนายขมังธนูผู้ยิงได้แม่นยำ เป็นคนคล่องแคล่วในรถทั้งหลาย จงเตรียมโล่ห์ เกราะและเกาทัณฑ์ไว้ให้เสร็จ พลโยธีเหล่านี้ จงตระเตรียมให้พร้อมรีบตามมา.

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

[๑๒๓๕] เวสสันดรโอรสของเรา จักเสด็จมาโดยบรรดาใด ๆ ตามมรรคานั้น ๆ จงให้โปรยข้าวตอกดอกไม้ มาลัย ของหอมและเครื่องลูบไล้ และจงให้ตั้งเครื่องบูชาอันมีค่ารับเสด็จมา ในบ้านหนึ่ง ๆ จงให้ตั้งหม้อสุราเมรัยรับไว้ บ้านละร้อย ๆ รายไปตามมรรคาที่เวสสันดรโอรสของเราจักเสด็จมา จงให้ตั้งมังสาหารและขนม เช่นขนมแดกงา ขนมกุมมาสอันปรุงด้วยเนื้อปลา รายไปตามมรรคาที่เวสสันดรโอรสของเราจักเสด็จมา จงให้ตั้งเนยใส น้ำมัน นมส้ม นมสด ขนมที่ทำด้วยข้าวฟ่าง และสุราเป็นอันมาก รายไปตามมรรคาที่เวสสันดรโอรสของเราจักเสด็จมา ให้มีพนักงานวิเศษทั้งครัวหวานและครัวคาว จัดตั้งไว้เลี้ยงประชาชนทั่วไป ให้มีมหรสพฟ้อนรำขับร้องทุก ๆ อย่าง เพลงปรบมือ กลองยาว ช่างขับเสภาอันบรรเทาความเศร้าโศก พวกโหรีจงเล่นดนตรีดีดพิณพร้อมทั้งกลอง

น้อยกลองใหญ่ เป่าสังข์ ตีกลองหน้าเดียว ตะโพน บัณเฑาะว์ สังข์ จะเข้ กลองใหญ่ กลองเล็ก ราย ไปตามมรรคาที่เวสสันดรโอรสของเราจักเสด็จมา.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๔๐] กองทัพของสีพีรัฐเป็นกองทัพใหญ่ อันจัดเป็นกระบวนตั้งไว้เสร็จแล้วนั้น มีพระชาลีราชกุมารเป็นผู้นำทาง ได้ยาตราไปยังเขาวงกต ช้างกุญชรตัวประเสริฐมีอายุ ๖๐ ปี มีสายรัดประคนทองผูกตกแต่งไว้ บันลือก้องโกญจนาทกระหึ่มอยู่ เหล่าม้าอาชาไนยย่อมแผดเสียงดังสนั่น เสียงกงรถดังกึก ก้องธุลีละอองฟุ้งตระหลบนภากาศ กองทัพของสีพีรัฐอันจัดเป็นกระบวนยาตราไปเป็นกองทัพใหญ่ สามารถจะทำลายล้างราชดัสกรได้ มีพระชาลีราชกุมารเป็นผู้นำทาง ได้ยาตราไปยังเขาวงกต พระเจ้าสญชัยพร้อมด้วยราชบริพารเหล่านั้นเสด็จเข้าป่าใหญ่ ซึ่งมีต้นไม้มีกิ่งก้านมาก มีน้ำมาก ดารดาษไปด้วยไม้ดอก และไม้ผลทั้งสองอย่างในป่าใหญ่นั้น ฝูงวิหคเป็นอันมากหลาก ๆ สี มีเสียงกลมกล่อมหวานไพเราะเกาะอยู่บนต้นไม้อันเผล็ดดอกตามฤดูกาล ร้องประสานเสียงเสียงระเบงเป็นคู่ ๆ พระเจ้าสญชัยพร้อมทั้งราชบริพารเหล่านั้น เสด็จไปสิ้นระยะทางไกลล่วงหลายวันหลายคืน จึงบรรลุถึงประเทศที่พระเวสสันดรประทับอยู่.

จบมหาราชบรรพ

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๔๑] พระเวสสันดรได้ทรงสดับเสียงกึกก้องแห่งกองพลเหล่านั้นก็ตกพระทัยกลัวเสด็จขึ้นภูเขา ทรงหวาดกลัวทอดพระเนตรดูกองพลเสนา ตรัสว่า ดูก่อนมัทรี เชิญมาดูซิ เสียงอันกึกก้องเช่นใดในป่า ม้าอาชาไนยส่งเสียงร้องกึกก้อง เห็นปลายธงปลิวไสว นายพรานไพรทั้งหลายขึงข่ายล้อมฝูงเนื้อในป่า ไล่ต้อนให้ตกลงในหลุม แล้วไล่ทิ่มแทงด้วยหอก เลือกเอาแต่ตัวพี ๆ ฉันใด เราทั้งสองก็ฉันนั้น เป็นผู้ไม่มีโทษผิด ถูกขับไล่จากแว่นแคว้นมาอยู่ในป่า ย่อมเป็นผู้ต้องตกอยู่ในเงื้อมมือของพวกอมิตรเป็นแน่ ดูเอาเถิดซึ่งบุคคลผู้ประหารคนไม่มีกำลัง.

พระนางมัทรีทูลว่า

[๑๒๔๒] พวกอมิตรไม่พึงย่ำยีพระองค์ เปรียบเหมือนไฟในห้วงน้ำ ฉะนั้น ขอพระองค์จงระลึกถึงข้อนั้นแหละ แต่นี้ไปจะพึงมีแต่ความสวัสดีโดยแท้.

[๑๒๔๓] ลำดับนั้น พระเวสสันดรราชเสด็จลงจากภูเขาแล้วประทับนั่งในบรรณศาลา ทรงทำพระ-มนัสให้มั่นคง.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๔๔] พระบิดาดำรัสสั่งให้กลับรถ ให้ประ-เทียบกระบวนทัพไว้ แล้วเสด็จเข้าไปทาพระราชโอรส

ผู้ประทับอยู่ในป่าเดียวดายเสด็จลงจากคอช้างพระที่นั่งต้น ทรงเฉวียงพระอังสาประนมพระหัตถ์ แวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์ เสด็จเข้าไป เพื่อทรงอภิเษกพระราชโอรสทรงเพศบรรพชิต นั่งเข้าฌานอยู่ในบรรณศาลาไม่หวั่นไหวแน่วแน่ ไม่มีภัยแต่ไหน.

[๑๒๔๕] พระเวสสันดรและพระนางเจ้ามัทรี ทอดพระเนตรเห็นพระบิดา ผู้มีความรักในบุตรกำลังเสด็จมา ทรงต้อนรับถวายอภิวาท ฝ่ายพระนางเจ้ามัทรี ทรงซบพระเศียรอภิวาทแทบพระบาทพระสัสสุระกราบทูลว่า ข้าแต่พระสมมติเทพเกล้ากระหม่อมฉันมัทรีผู้สะใภ้ของพระองค์ พระเจ้าสญชัยทรงสวมกอดสองกษัตริย์ประทับทรวง ฝ่าพระหัตถ์ลูบพระปฤษฎางค์อยู่ไปมา อาศรมนั้น.

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

[๑๒๔๖] ดูก่อนพระลูกรัก ลูกทั้งสองไม่มีโรคาพาธหรือหนอ ลูกทั้งสองสำราญดีหรือ ทั้งมูลมันผลไม้มีมากหรือ เหลือบ ยุงและสัตว์เสือกคลานมีน้อยแลหรือ ในป่าอันเกลื่อนกล่นไปด้วยพาลมฤค ไม่มีมาเบียดเบียนแลหรือ.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๒๔๗] ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ชีวิตของข้าพระบาททั้งสองย่อมเป็นไปตามมีตามได้ ข้าพระบาท

ทั้งสองเป็นอยู่อย่างฝืดเคือง ชีวิตเป็นอยู่ได้ด้วยการเที่ยวแสวงหามูลผลาผล ข้าแต่มหาราช นายสารถีทรมานม้าให้หมดฤทธิ์ ฉันใด ข้าพระบาททั้งสองย่อมเป็นผู้ถูกทรมานให้หมดฤทธิ์ ฉันนั้น ความสิ้นฤทธิ์ย่อมทรมานข้าพระบาททั้งสอง ข้าแต่พระมหาราช เมื่อข้าพระบาททั้งสองผู้ถูกเนรเทศโศกเศร้าอยู่ในป่าเนืองนิตย์ เนื้อหนังก็ซูบซีด เพราะมิได้เห็นพระชนกชนนี.

[๑๒๔๘] ทายาทผู้มีมโนรถยังไม่สำเร็จของฝ่าพระบาทผู้จอมสีพีรัฐ คือชาลีและกัณหาชินา ทั้งสองตกอยู่ในอำนาจของพราหมณ์ผู้มุทะลุหยาบช้า มันต้อนตีเอาชาลีกัณหาชินาทั้งสองนั้นเหมือนดังโค ถ้าพระองค์ทรงทราบหรือทรงได้สดับข่าวลูกทั้งสองของพระราชบุตรีนั้น ขอได้ทรงพระกรุณาตรัสบอกแก่ข้าพระบาทโดยเร็วพลัน ดังหมอรีบพยาบาลคนที่ถูกงูกัดฉะนั้นเถิด.

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

[๑๒๔๙] กุมารทั้งสองนั้น คือ ชาลีและกัณหาชินา พ่อได้ให้ทรัพย์แก่พราหมณ์ไถ่มาแล้ว ดูก่อนลูกรัก อย่ากลัวไปเลย จงเบาใจเถิด.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๒๕๐] ข้าแต่สมเด็จพระบิดา ฝ่าพระบาทไม่มีโรคาพาธหรือหนอ ทรงพระสำราญดีหรือ พระจักษุ

แห่งพระชนนีของข้าพระบาทยังไม่เสื่อมเสียแหละ

หรือ.

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

[๑๒๕๑] ดูก่อนลูกรัก พ่อไม่มีโรคาพาธ และสบายดี อนึ่ง จักษุแห่งมารดาของเจ้าก็ไม่เสื่อมเสีย.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๒๕๒] ยวดยานของฝ่าพระบาทไม่ทรุดโทรมหรือ พลพาหนะยังใช้ได้คล่องแคล่วหรือ ชนบทเจริญดีอยู่หรือ ฝนไม่แล้งหรือพระเจ้าข้า.

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

[๑๒๕๓] ยวดยานของเราไม่ทรุดโทรม พลพาหนะยังใช้ได้คล่องแคล่ว ชนบทเจริญดี และฝนก็ไม่แล้ง.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๕๔] เมื่อสามกษัตริย์ทรงสนทนากันอยู่อย่างนี้ พระมารดาผู้เป็นราชบุตรี ไม่ทรงฉลองพระบาท เสด็จดำเนินไปปรากฏที่ปากทวารเขา ก็พระเวสสันดรและพระมัทรี ทอดพระเนตรเห็นพระมารดาผู้มีความรักในบุตรกำลังเสด็จมา ทรงต้อนรับถวายอภิวาท ฝ่ายพระนางเจ้ามัทรี ทรงซบเศียรเกล้าอภิวาทแทบพระบาทพระสัสสุ กราบทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า เกล้ากระหม่อมฉันมัทรีผู้สะใภ้ ขอถวายบังคมพระยุคลบาทของพระแม่เจ้า.

[๑๒๕๕] ก็พระโอรสทั้งสองผู้เสด็จมาโดยสวัสดี แต่ที่ไกล ทอดพระเนตรเห็นพระนางเจ้ามัทรี ก็คร่ำครวญวิ่งเข้าไปหา ดังหนึ่งลูกโคน้อยวิ่งเข้าไปหาแม่ ฉะนั้น ส่วนพระนางเจ้ามัทรีพอทอดพระเนตรเห็นพระโอรสทั้งสองผู้เสด็จมาโดยสวัสดี แต่ที่ไกล ทรงสั่นระรัวไปทั่วพระกาย เหมือนแม่มดผีสิง ฉะนั้น น้ำมันก็ไหลออกจากพระถันทั้งคู่.

[๑๒๕๖] เมื่อพระญาติทั้งหลายมาพร้อมกันแล้ว ขณะนั้นได้เกิดเสียงสนั่นกึกก้อง ภูเขาทั้งหลายสั่นสะท้าน แผ่นดินไหวสะเทือน ฝนตกลงเป็นท่อธาร ครั้งนั้น พระเวสสันดรราชได้สมาคมร่วมด้วยพระญาติ คือ พระราชา พระเทวี พระโอรส พระสุณิสาและพระราชนัดดาทั้งสองพระองค์ พระญาติทั้งหลายมาประชุมพรักพร้อมกันแล้ว ณ กาลใด. ในกาลนั้นได้เกิดความอัศจรรย์น่าขนพองสยองเกล้า ประชาราษฎร์ทั้งปวงพร้อมใจกันประนมมืออัญชลี ถวายบังคมพระ-มหาสัตว์คร่ำครวญวิงวอนพระเวสสันดรและพระนางเจ้ามัทรี ในป่าอันน่าหวาดกลัวว่า พระองค์เป็นพระ-ราชาผู้เป็นใหญ่แห่งข้าพระบาททั้งหลาย ขอทั้งสองพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดรับเสวยราชสมบัติเป็นพระราชาแห่งข้าพระบาททั้งหลายเทอญ.

จบฉัตติยบรรพ

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๒๕๗] ฝ่าพระบาท ชาวชนบทและชาวนิคม พร้อมใจกันเนรเทศข้าพระบาทผู้ครองราชสมบัติโดยทศพิธราชธรรม จากแว่นแคว้น.

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

[๑๒๕๘] ดูก่อนพระลูกรัก จริงที่เดียว การที่พ่อให้ขับไล่ลูกผู้ไม่มีโทษผิดออกไปจากแว่นแคว้น เพราะถ้อยคำของชาวสีพีนั้น ชื่อว่าพ่อได้ทำกรรมอันชั่วช้า และชื่อว่าพ่อได้ทำกรรมเครื่องทำลายความเจริญ.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๕๙] ขึ้นชื่อว่าบุตร ควรช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ของมารดาบิดา และ พี่น้องที่เกิดขึ้นเพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ด้วยชีวิตของตน (ข้าแต่พระมหาราช เวลานี้เป็นเวลาสมควรที่จะสรงสนาน ขอเชิญทรงชำระพระสรีระมลทินเถิด พระเจ้าข้า).

[๑๒๖๐] ลำดับนั้น พระเวสสันดรบรมกษัตริย์ทรงชำระพระสรีระมลทิน ครั้นแล้วไม่ทรงเพศดาบส.

[๑๒๖๑] พระเวสสันดรบรมกษัตริย์ สระพระ-เกศาแล้ว ทรงเสวตพัสตร์อันสะอาด ทรงประดับด้วยเครื่องราชปิลันธนาภรณ์ทุกอย่าง ทรงสอดพระแสงขรรค์อันทำให้ราชปัจจามิตรเกรงขามเสด็จขึ้นทรง

พระยาปัจจยนาคเป็นพระคชาธาร ครั้งนั้นเหล่าสหชาติโยธาหาญทั้งหกหมื่นสวมสอดสรรพาวุธและประดับสรรพาภรณ์ล้วนด้วยทอง เป็นสง่างามน่าดู ต่างชื่นชมยินดี แวดล้อมพระมหากษัตริย์ผู้เป็นจอมทัพ ลำดับนั้น เหล่าพระสนมกำนัลของพระเจ้าสีพีมาประชุมพร้อมกัน เชิญพระมัทรีให้โสรจสรงด้วยสุคนธวารี แล้วทูลถวายพระพรว่า ขอพระเวสสันดรจงทรงอภิบาลรักษาพระแม่เจ้า ขอพระชาลีและพระกัณหาชินาทั้งสองพระองค์จงทรงบำรุงรักษาพระแม่เจ้าต่อไป อนึ่ง ขอพระเจ้าสญชัยมหาราช จงทรงคุ้มครองรักษาพระแม่เจ้ายิ่งขึ้นไป เทอญ.

[๑๒๖๒] ก็พระเวสสันดรบรมกษัตริย์และพระมัทรี กลับมาได้ดำรงในสิริราชสมบัตินี้ตามเดิมแล้ว ทรงระลึกถึงความลำบากขณะที่เสด็จไปประทับอยู่ในป่าในกาลก่อน จึงรับสั่งให้นำกลองนันทภรีไปตีประกาศที่เวิ้งว้างหว่างเขาวงกต อันเป็นรัมณียสถาน ก็พระเวสสันดรบรมกษัตริย์และพระมัทรี กลับมาได้ดำรงในสิริราชสมบัตินี้ตามเดิมแล้ว พระมัทรีผู้สมบูรณ์ด้วยลักขณา ทรงระลึกถึงความลำบากขณะที่เสด็จไปประทับอยู่ในป่าในกาลล่อน ครั้นได้ทรงประสบพระโอรสพระธิดาก็มีพระทัยปราโมทย์ เกิดโสมนัส ก็พระเวสสันดรบรมกษัตริย์และพระมัทรีผู้มี

ลักขณา กลับได้ดำรงในสิริราชสมบัติตามเดิมแล้ว ทรงระลึกถึงความลำบากขณะที่เสด็จไปประทับอยู่ในป่าในกาลก่อน และได้มาอยู่ร่วมกับพระโอรสและพระธิดา จึงมีพระหฤทัยชื่นชมยินดีปีติโสมนัส.

พระนางมัทรีตรัสว่า

[๑๒๖๓] ดูก่อนลูกรักทั้งสอง ในกาลก่อน คือ เมื่อพราหมณ์นำลูกทั้งสองไป แม่มีความปรารถนาลูกทั้งสอง แม่จึงได้บำเพ็ญวัตรนี้ คือ แม่บริโภคอาหารวันละครั้ง นอนเหนือพื้นแผ่นดินเป็นนิตย์ วัตรของแม่นั้นสำเร็จแล้วในวันนี้ เพราะได้พบพระลูกทั้งสองแล้ว ดูก่อนลูกรักทั้งสอง ขอความโสมนัสอันเกิดจากแม่และแม้ที่เกิดจากพระบิดา จงคุ้มครองลูก อนึ่งเล่า ขอพระเจ้าสญชัยมหาราช จงทรงอภิบาลรักษาลูก บุญกุศลอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่แม่ก็ดี พระบิดาของลูกก็ดี กระทำแล้วมีอยู่ ด้วยบุญกุศลทั้งหมดนั้น ขอให้ลูกจงเป็นผู้ไม่แก่ไม่ตาย.

[๑๒๖๔] พระนางมัทรีจะทรงงดงามด้วยพระ-ภูษาอย่างใด สมเด็จพระผุสดีสัสสุราชเทวีก็ทรงจัดพระภูษาอย่างนั้น คือ พระภูษากัปปาสิกพัสตร์ โกสัยพัสตร์ โขมพัสตร์ และโกทุมพรพัสตร์ ส่งไปประทานแก่พระมัทรีราชสุณิสา พระนางมัทรีจะทรงงดงามด้วยเครื่องประดับอย่างใด พระสัสสุผุสดีราชเทว ก็ทรงจัดเครื่องประดับอย่างนั้น คือ พระธำมรงค์สุวรรณ

รัตน์สร้อยพระศอนพรัตน์ ส่งไปประทานแก่พระมัทรี ราชสุณิสา พระนางมัทรีจะทรงงดงามด้วยเครื่องประดับอย่างใด พระผุสดีสัสสุราชเทวีก็ทรงจัดเครื่องประดับอย่างนั้น คือ พระวลัยสำหรับประดับต้นพระพาหา พระกุณฑลสำหรับประดับพระกรรณ สายรัดพระองค์ฝังแก้วมณีตาบเพชร ไปประทานแก่พระมัทรี ราชสุณิสา พระนางมัทรีจะทรงงดงามด้วยเครื่องประดับอย่างใด พระผุสดีสัสสุราชเทวีก็ทรงจัดเครื่องประดับอย่างนั้น คือ ดอกไม้กรองเครื่องประดับพระเมาฬี เครื่องประดับพระนลาตและเครื่องประดับฝังแก้วมณีสีต่างๆ กัน ไปประทานแก่พระมัทรีราช-สุณิสา พระนางมัทรีจะทรงงดงามด้วยเครื่องประดับอย่างใด พระผุสดีสัสสุราชเทวี ก็ทรงจัดเครื่องประดับอย่างนั้น คือ เครื่องประดับพระกัน เครื่องประดับพระอังสา สะอิ้งเพชร ฉลองพระบาทส่งไปประทานแก่พระมัทรีราชสุณิสา เครื่องประดับที่สมเด็จพระนางผุสดีส่งไปประทานนั้นมีทั้งที่ต้องร้อยด้วยเชือก ทั้งที่ไม่ต้องร้อยด้วยเชือก สมเด็จพระผุสดีทรงตรวจดูเครื่องประดับพระนางมัทรี ทรงเห็นที่ใดยังบกพร่องก็รับสั่งให้นำมาประดับเพิ่มเติมจนเต็ม พระนางมัทรีราชบุตรีทรงงดงามยิ่งนัก ดังนางเทพกัญญาในนันทน-วัน พระนางมัทรีราชบุตรีสระพระเกศาแล้วทรง

เศวตพัสตร์ ประดับด้วยอาภรณ์ทั้งปวง ทรงงดงามยิ่งนัก ดังนางเทพอัปสรในดาวดึงส์ วันนั้น พระนางมัทรีราชบุตรีทรงงดงามน่าพิศวง ดังต้นกล้วยอันเกิดในสวนจิตตลดา ถูกลมรำเพยพัดไหวไปมา ฉะนั้น พระนางมัทรีราชบุตรี ทรงมีไรพระทนต์แดงดังผล ตำลึงสุกงามยิ่งนัก มีพระโอษฐ์แดงดังผลไทรสุก งดงามยิ่งนัก ปานดังกินรีมีขนปีกงามวิจิตร บินร่อนอยู่ในอากาศ ฉะนั้น.

[๑๒๖๕] เหล่าพนักงานตกแต่งดรุณหัตถี มีวัยปานกลาง อันเป็นช้างพระที่นั่งต้นตัวประเสริฐอดทนต่อหอกซัดและลูกศร มีงางอนงามดังอนรถ มีกำลังกล้าหาญ เสร็จแล้วให้นำมาประเทียบเกยคอยรับเสด็จสมเด็จพระนางมัทรีเสด็จขึ้นประทับบนหลังดรุณหัตถี อันมีวัยปานกลาง เป็นช่างพระที่นั่งต้นตัวประเสริฐอดทนต่อหอกซัดและลูกศร มีงางอนงามดังงอนรถมีกำลังกล้าหาญ.

[๑๒๖๖] เนื้อประมาณเท่าใดที่มีอยู่ในป่าทั้งปวง ณ เขาวงกตนั้น เนื้อประมาณเท่านั้น ไม่เบียดเบียนกันและกันด้วยเดชของพระเวสสันดร นกประมาณเท่าใดที่มีอยู่ในป่าทั้งปวง ณ เขาวงกตนั้น นกประมาณเท่านั้นไม่เบียดเบียนกันและกันด้วยเดชของพระเวสสันดร เนื้อประมาณเท่าใดที่มีอยู่ในป่าทั้งปวง ณ เขาวงกตนั้น มาประชุมในที่เดียวกัน ในเมื่อพระเวสสันดรผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญจะเสด็จกกลับ เนื้อประมาณ

เท่าใด ที่มีอยู่ในป่าทั้งปวง ณ เขาวงกตนั้น เนื้อประมาณเท่านั้นต่างพากันมีทุกข์ เพราะจะต้องพลัดพรากจากพระเวสสันดรมิได้ส่งเสียงร้องอันไพเราะ เหมือนกาลก่อนในเมื่อพระเวสสันดรผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญจะเสด็จกลับ นกประมาณเท่าใด ที่มีอยู่ในป่าทั้งปวง ณ เขาวงกตนั้น นกประมาณเท่านั้น ต่างพากันมีทุกข์ เพราะจะต้อพลัดพรากจากพระเวสสันดรมิได้ส่งเสียงร้อง อันไพเราะเหมือนในกาลก่อน ในเมื่อพระเวสสันดรผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญจะเสด็จกลับ.

[๑๒๖๗] ราชวิถีที่จะเสด็จพระราชดำเนินนั้น ประชาราษฎร์ช่วยกันตกแต่งราบรื่น งานวิจิตร ลาดด้วยดอกไม้ ตั้งแต่เขาวงกตที่พระเวสสันดรราชประทับอยู่ ตราบเท่าถึงพระนครเชตุดร ลำดับนั้น เหล่าอำมาตย์สหชาติโยธาหาญทั้งหกหมื่น แต่งเครื่องพร้อมสรรพงามสง่าน่าดู พากันตามเสด็จแวดล้อมโดยรอบ ในเมื่อพระเวสสันดรผดุงสีพีรัฐให้เจริญเสด็จกลับพระนคร พระสนมกำนัลใน พระกุมารที่เป็นพระประยูรญาติและบุตรอำมาตย์ พวกพ่อค้าและพราหมณ์ทั้งหลาย พากันตามเสด็จแวดล้อมโดยรอบ ในเมื่อพระเวสสันดรผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญเสด็จกลับพระนคร กองพลช้าง ลงพลม้า กองพลรถ กองพลเดินเท้า พากันตามเสด็จแวดล้อมโดยรอบ ในเมื่อพระเวสสันดรผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญ เสด็จกลับพระนครชาวชนบทและชาวนิคม พร้อมใจกันมาประชุมแวดล้อมอยู่โดย

รอบ ในเมื่อพระเวสสันดรผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญเสด็จกลับพระนคร เหล่าโยธาสวมหมวกแดง สวมเกราะหนัง ถือธนู ถือโล่ห์ดั้ง เดินนำหน้า ในเมื่อพระเวสสันดรผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญเสด็จกลับพระนคร.

[๑๒๖๘] กษัตริย์ทั้งหกพระองค์นั้น เสด็จเข้าสู่พระนครอันน่ารื่นรมย์ มีป้อมปราการและทวารเป็นอันมาก บริบูรณ์ด้วยข้าวน้ำบริบูรณ์ด้วยการฟ้อนรำขับร้องทั้งสองอย่าง ชาวชนบทและชาวนิคมต่างชื่นชมยินดี มาประชุมพร้อมกัน ในเมื่อพระเวสสันดรผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญเสด็จมาถึง เมื่อพระมหาสัตว์ผู้พระราชทานทรัพย์สมบัติมาถึงแล้ว ชาวชนบทและชาวนิคมต่างเปลื้องผ้าโพกออกโบกสะบัดอยู่ไปมา พระองค์รับสั่งให้นำกลองนันทเภรีไปตีประกาศในพระนคร รับสั่งให้ประกาศการปลดปล่อยสัตว์ทั้งหลายจากเครื่องจองจำ.

[๑๒๖๙] ขณะเมื่อพระเวสสันดรผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญ เสด็จเข้าพระนครแล้ว ท้าวสักกเทวราชทรงบันดาลฝนเงินให้ตกลงในขณะนั้น ลำดับนั้นพระเวสสันดรบรมกษัตริย์ผู้มีพระปัญญา ทรงบำเพ็ญทานแล้ว ครั้นสวรรคต พระองค์ก็ได้เสด็จเข้าถึงสวรรค์ฉะนี้แล.

จบนครกัณฑ์

จบมหาเวสสันตรชาดกที่ ๑๐

จบมหานิบาตชาดก

อรรถกถามหานิบาตชาดก

เวสสันตรชาดก

ทศพรคาถา

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ นิโครธาราม อาศัยกรุงกบิลพัสดุ์ราชธานี ทรงปรารภฝนโบกขรพรรษตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **ผุสฺสตี วรวณฺณาเภ** ดังนี้เป็นต้น.

ความพิสดารว่า พระศาสดาทรงยังธรรมจักรอันบวรให้เป็นไปแล้ว เสด็จสู่กรุงราชคฤห์โดยลำดับ ประทับอยู่ ณ กรุงราชคฤห์นั้นตลอดเหมันตฤดู มีพระอุทายีเถระเป็นมัคคุเทศก์ พระขีณาสพ ๒๐,๐๐๐ แวดล้อม เสด็จจนถึงกรุงกบิลพัสดุ์ เป็นการเสด็จครั้งแรก ศักยราชทั้งหลายประชุมกันด้วยคิดว่า พวกเราจักได้เห็นสิทธัตถกุมารนี้ผู้เป็นพระญาติอันประเสริฐของพวกเรา เลือกหาสถานที่เป็นที่ประทับของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็กำหนดกันว่า ราชอุทยานของนิโครธศักยราชน่ารื่นรมย์ จึงทำวิธีปฏิบัติจัดแจงทุกอย่างในนิโครธารามนั้น ถือของหอมดอกไม้และจุรณเป็นต้นรับเสด็จ ส่งทารกทาริกาชาวเมืองที่ยังหนุ่ม ๆ ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวงไปก่อน แต่นั้นจึงส่งราชกุมารีไป เสด็จไปเองในระหว่างราชกุมารราชกุมารีเหล่านั้น บูชาพระศาสดาด้วยดอกไม้ของหอมและจุรณเป็นต้น พาเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าไปสู่นิโครธารามนั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระขีณาสพ ๒๐,๐๐๐ แวดล้อม ประทับนั่ง ณ บวรพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้ในนิโครธารามนั้น กาลนั้นเจ้าศากยะทั้งหลายเป็นชาติถือตัวกระด้างเพราะถือตัวคิดกันว่า สิทธัตถกุมารนี้เด็กกว่าพวกเรา เป็นน้องเป็น

ภาคิไนย เป็นบุตร เป็นนัดดา ของพวกเรา คิดฉะนี้แล้วจึงกล่าวกะราชกุมารที่ยังหนุ่ม ๆ เหล่านั้นว่า เธอทั้งหลายจงไหว้พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกเราจักนั่งเบื้องหลังพวกเธอ เมื่อเจ้าศากยะเหล่านั้นไม่อภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้านั่งกันอยู่อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบอัธยาศัยของเจ้าศากยะเหล่านั้น จึงทรงดำริว่าพระญาติทั้งหลายไม่ไหว้เรา เอาเถิด เราจักยังพระญาติเหล่านั้นให้ไหว้ ทรงพระดำริฉะนี้แล้ว ทรงเข้าจตุตถฌานอันเป็นบาทแห่งอภิญญา จำเดิมแต่นั้นก็เสด็จขึ้นสู่อากาศ เป็นดุจโปรยละอองธุลีพระบาทลงบนเศียรแห่งพระญาติเหล่านั้น ทรงทำปาฏิหาริย์เช่นกับยมกปาฏิหาริย์ ณ ควงไม้คัณฑามพพฤกษ์.

กาลนั้น พระเจ้าสุทโธทนมหาราชได้ทอดพระเนตรเห็นอัศจรรย์นั้น จึงตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญในวันเมื่อพระองค์ประสูติ เมื่อพระพี่เลี้ยงเชิญพระองค์เข้าไปใกล้เพื่อให้นมัสการชฎิลชื่อกาฬเทวละ ข้าพระองค์ก็ได้เห็นพระบาททั้งสองของพระองค์กลับไปตั้งอยู่ ณ ศีรษะแห่งพราหมณ์ ข้าพระองค์ก็ได้กราบพระองค์ นี้เป็นการกราบของข้าพระองค์ครั้งแรก ในวันวัปปมงคลแรกนาขวัญ เมื่อพระองค์บรรทม ณ พระยี่ภูอันมีสิริใต้ร่มเงาไม้หว้า ข้าพระองค์ได้เห็นเงาไม้หว้าไม่บ่ายไป ข้าพระองค์ก็ได้กราบพระบาทของพระองค์ นี้เป็นการกราบของข้าพระองค์ครั้งที่ ๒ บัดนี้ข้าพระองค์เห็นปาฏิหาริย์ อันยังไม่เห็นนี้ จึงได้กราบพระบาทของพระองค์ นี้เป็นการกราบของข้าพระองค์ครั้งที่ ๓. ก็เมื่อพระเจ้าสุทโทนะถวายบังคมแล้ว เจ้าศากยะแม้องค์หนึ่งที่จะไม่อาจถวายบังคมดำรงนิ่งอยู่มิได้มี ชนเหล่านั้น แม้ทั้งหมดได้ถวายบังคมแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้ายังพระประยูรญาติทั้งหลายให้ถวายบังคมแล้ว เสด็จลงจากอากาศประทับนั่ง ณ บวรพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งแล้ว พระประยูรญาติที่ประชุมกันได้แวดล้อมแล้ว ทั้งหมดมีจิตแน่วแน่

นั่งอยู่. ลำดับนั้น มหาเมฆตั้งขึ้นยังฝนโบกขรพรรษให้ตกแล้ว น้ำฝนนั้นสีแดง เสียงซู่ซ่าไหลไปลงที่ลุ่ม ผู้ต้องการให้เปียก ก็เปียก ฝนนั้นไม่ตกต้องกายของผู้ที่ไม่ต้องการให้เปียกแม้สักหยาดเดียว ชนทั้งปวงเหล่านั้นเห็นอัศจรรย์นั้นก็เกิดพิศวง ภิกษุทั้งหลายพูดกันว่า โอ น่าอัศจรรย์ โอ ไม่เคยมี โอ อานุภาพแห่งพระพุทธเจ้า มหาเมฆจึงยังฝนโบกขรพรรษเห็นปานนี้ ให้ตกในสมาคมแห่งพระประยูรญาติทั้งหลาย พระศาสดาทรงสดับดังนั้นแล้ว ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เธอทั้งหลายนั่งสนทนากันถึงเรื่องอะไร เมื่อภิกษุเหล่านั้น กราบทูลให้ทรงทราบแล้ว มีพระพุทธดำรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่มหาเมฆยังฝนโบกขรพรรษให้ตก แม้ในกาลก่อน เวลาที่เรายังเป็นโพธิสัตว์อยู่ มหาเมฆเห็นปานนี้ ก็ยังฝนโบกขรพรรษให้ตกในญาติสมาคมเหมือนกัน ตรัสฉะนี้แล้วทรงดุษณีภาพ ภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนา จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัสเล่า ดังต่อไปนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล มีพระราชาพระนามว่า **สีวิมหาราช** ครองราชสมบัติในกรุงเชตุดรแคว้นสีพี มีพระโอรสพระนามว่า **สญชัยกุมาร** เพื่อสญชัยกุมารนั้นทรงเจริญวัย พระเจ้าสีวิมหาราชนำราชกัญญาพระนามว่า **ผุสดี** ผู้เป็นราชธิดาของพระเจ้ามัททราชมาทรงมอบราชสมบัติแก่สญชัยราชกุมารนั้นแล้ว ตั้งพระนางผุสดีเป็นอัครมเหสี.

ต่อไปนี้เป็นบุรพประโยคคือความเพียรที่ทำในศาสนาของพระพุทธเจ้าในปางก่อนแห่งพระนางนั้น คือ ในที่สุดแห่งกัปที่ ๙๑ แต่ภัทรกัปนี้ พระศาสดาพระนามว่า **วิปัสสี** เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในกาลนั้น พระราชาพระนามว่า **พันธุมราช** เสวยราชสมบัติในพันธุมดีนคร เมื่อพระวิปัสสีศาสดาประทับอยู่ในเขมมฤคทายวัน อาศัยพันธุมดีนคร กาลนั้นมีพระราชาองค์หนึ่งส่งสุวรรณมาลาราคา ๑ แสน กับแก่นจันทน์อันมีค่ามาก ถวายแด่พระเจ้าพันธุมราช

พระเจ้าพันธุมราชมีพระราชธิดา ๒ องค์ พระเจ้าพันธุมราชมีพระราชประสงค์จะประทานบรรณาการนั้นแก่พระราชธิดาทั้งสอง จึงได้ประทานแก่นจันทน์แก่พระธิดาองค์ใหญ่ ประทานสุวรรณมาลาแก่พระธิดาองค์เล็ก. ราชธิดาทั้งสองนั้นคิดว่า เราทั้งสองจักไม่นำบรรณาการนี้มาที่สรีระของเรา เราจักบูชาพระ-ศาสดาเท่านั้น ครั้นคิดดังนี้แล้วจึงทูลพระราชาว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ข้าพระบาททั้งสองจักเอาแก่นจันทน์และสุวรรณนาลาบูชาพระทศพล พระเจ้าพันธุมราชทรงสดับดังนั้น ก็ประทานอนุญาตว่า ดีแล้ว ราชธิดาองค์ใหญ่บดแก่นจันทน์ละเอียดเป็นจุรณ บรรจุในผอบทองคำแล้วให้ถือไว้ ราชธิดาองค์น้อยให้ทำสุวรรณมาลาเป็นมาลาปิดทรวง บรรจุผอบทองคำแล้วให้ถือไว้ ราชธิดาทั้งสองเสด็จไปสู่มฤคทายวันวิหาร. บรรดาราชธิดาสององค์นั้น องค์ใหญ่บูชาพระพุทธสรีระซึ่งมีวรรณะดังทองคำของพระทศพลด้วยจุรณแก่นจันทน์ โปรยปรายจุรณแก่นจันทน์ที่ยังเหลือในพระคันธกุฏี ได้ทำความปรารถนาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอข้าพระองค์พึงเป็นมารดาแห่งพระพุทธเจ้าผู้เช่นพระองค์ในอนาคตกาล แล้วกล่าวคาถาว่า

ข้าพระพุทธเจ้าได้ทำการบูชาพระองค์ด้วยจุรณ
แห่งแก่นจันทน์นี้ ขอให้ข้าพระพุทธเจ้าได้เป็นมารดา
แห่งพระพุทธเจ้าผู้เช่นพระองค์ในอนาคตกาล.

ฝ่ายราชธิดาองค์เล็กบูชาพระสรีระซึ่งมีวรรณะดังทองคำของพระทศพลด้วยสุวรรณมาลาทำเป็นอาภรณ์เครื่องปิดทรวง ได้ทำความปรารถนาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เครื่องประดับนี้จงอย่าหายไปจากสรีระของข้าพระพุทธเจ้าจนตราบเท่าบรรลุพระอรหัต แล้วกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้าบูชาพระ-
องค์ด้วยสุวรรณมาลา ด้วยอำนาจพุทธบูชานี้ ขอบุญ
จงบันดาลให้สุวรรณมาลามีที่ทรวงของข้าพระพุทธเจ้า.

ส่วนพระบรมศาสดาก็ทรงทำบูชานุโมทนาแก่ราชธิดาทั้งสองนั้นว่า

ก็เธอทั้งสองได้ประดิษฐานการบูชาอันใดแก่เรา
ในภพนี้ วิบากแห่งการบูชานั้น จงสำเร็จแก่เธอทั้งสอง
ความปรารถนาเธอทั้งสองเป็นอย่างใด จงเป็นอย่างนั้น.

ราชธิดาทั้งสองนั้น ดำรงอยู่ตลอดพระชนมายุในที่สุดแห่งพระชนมายุ เคลื่อนจากมนุษยโลกไปบังเกิดในเทวโลก ใน ๒ องค์นั้น องค์ใหญ่เคลื่อนจากเทวโลก ท่องเที่ยวอยู่ยังมนุษยโลก เคลื่อนจากมนุษยโลกท่องเที่ยวอยู่ยังเทวโลก ในที่สุดแห่งกัปที่ ๙๑ ได้เป็นพุทธมารดามีพระนามว่ามหามายาเทวี ฝ่ายราชกุมารีองค์เล็กก็ท่องเที่ยวอยู่อย่างนั้น ในกาลเมื่อพระทศพลพระนามว่ากัสสปะบังเกิด ได้เกิดเป็นราชธิดาแห่งพระราชา พระนามว่ากิกิราช พระนางเป็นราชกุมาริกาพระนามว่า **อุรัจฉทา** เพราะความที่ระเบียบแห่งเครื่องปิดทรวงราวกะว่าทำแล้วด้วยจิตรกรรม เกิดแล้วแต่พระทรวง อันตกแต่งแล้วในกาลเมื่อราชกุมาริกามีชนมพรรษา ๑๖ ปี ได้สดับภัตตานุโมทนาแห่งพระตถาคตเจ้า ก็ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล กาลต่อมาในวันที่พระชนกทรงสดับภัตตานุโมทนาแล้วทรงได้บรรลุโสดาปัตติผล พระนางได้บรรลุพระอรหัต ผนวชแล้วปรินิพพาน พระเจ้ากิกิราชมีพระธิดาอื่นอีก ๗ องค์ พระนามของราชธิดาเหล่านั้นคือ

นางสมณี นางสมณคุตตา นางภิกษุณี นาง
ภิกขุทาสิกา นางธรรมา นางสุธรรมา และนางสังฆ-
ทาสีเป็นที่ ๗.

ราชธิดาทั้ง ๗ เหล่านั้น ในพุทธุปบาทกาลนี้ มีนามปรากฏคือ

นางเขมา นางอุบลวรรณา นางปฏาจารา
พระนางโคดม นางธรรมทินนา พระนางมหามายา
และนางวิสาขาเป็นที่ ๗.

บรรดาราชธิดาเหล่านั้น นางผุสดี ชื่อสุธรรมาได้บำเพ็ญบุญมีทาน เป็นต้น เป็นนางกุมาริกาชื่อผุสดี เพราะความเป็นผู้มีสรีระดุจอันบุคคลประพรมแล้วด้วยแก่นจันทน์แดงเกิดแล้ว ด้วยผลแห่งการบูชาด้วยจุรณแก่นจันทน์อันนางได้ทำแล้วแด่พระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่องเที่ยวอยู่ในเทวดาและมนุษย์ ต่อมาได้เกิดเป็นอัครมเหสีแห่งท้าวสักกเทวราช ครั้งนั้น เมื่อบุรพนิมิตร ๕ ประการเกิดขึ้นตั้งอยู่ชั่วอายุแห่งนางผุสดี ท้าวสักกเทวราชทราบความที่นางจะสิ้นอายุ จึงพานางไปสู่นันทวันอุทยานด้วยยศใหญ่ ประทับบนตั่งที่นอนอันมีสิริ ตรัสอย่างนี้กะนางผู้บรรทมอยู่ ณ ที่นอนอันมีสิริประดับแล้วนั้นว่า แน่ะนางผุสดีผู้เจริญ เราให้พร ๑๐ ประการแก่เธอ เธอจงรับพร ๑๐ ประการเหล่านั้น ท้าวสักกเทวราชเมื่อจะประทานพรนั้น ได้ทรงภาษิตประถมคาถาในมหาเวสสันดรชาดก ซึ่งประดับด้วยคาถาประมาณ ๑,๐๐๐ ว่า

ดูก่อนนางผุสดีผู้มีรัศมีแห่งผิวพรรณอันประเสริฐ
ผู้มีอวัยวะส่วนเบื้องหน้างาม เธอจงเลือกเอาพร ๑๐
ประการ ในแผ่นดินอันเป็นที่รักแห่งหฤทัยของเธอ.

ธรรมเทศนามหาเวสสันดรนี้ ชื่อว่าท้าวสักกเทวราชให้ตั้งขึ้นแล้วในเทวโลก ด้วยประการฉะนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ผุสฺสตี** เป็นบทที่ท้าวสักกเทวราชใช้เรียกชื่อเธอ. บทว่า **วรวณฺณาเภ** ความว่า ประกอบด้วยรัศมีแห่งผิวพรรณอันประเสริฐ. บทว่า **ทสธา** ได้แก่ ๑๐ ประการ. บทว่า **ปถพฺยา** ได้แก่ ทำให้เป็นสิ่งที่พึงถือเอาในแผ่นดิน. บทว่า **วรสฺสุ** ความว่า ท้าวสักกเทวราชตรัสบอกว่า เธอจงถือเอา. บทว่า **จารุปุพฺพงฺคี** ความว่า ประกอบด้วยส่วนเบื้องหน้าอันงาม คือด้วยลักษณะอันประเสริฐ. บทว่า **ยํ ตุยฺหํ มนโส ปิยํ** ความว่า ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า เธอจงถือเอาพรซึ่งเป็นที่รักแห่งใจของเธอนั้น ๆ ทั้ง ๑๐ ส่วน.

ผุสดีเทพกัญญาไม่ทราบว่าตนจะต้องจุติเป็นธรรมดา เป็นผู้ประมาท กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า

ข้าแต่เทวราช ข้าพระบาทขอนอบน้อมแด่พระองค์
ข้าพระบาทได้ทำบาปกรรมอะไรไว้หรือ ฝ่ายพระบาท
จึงให้ข้าพระบาทจุติจากทิพยสถานที่น่ารื่นรมย์ ดุจลม
พัดต้นไม้ใหญ่ให้หักไปฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นโม ตยตฺถุ** ความว่า ขอนอบน้อมแด่พระองค์. บทว่า **กึ ปาปํ** ความว่า นางผุสดีทูลถามว่า ข้าพระบาทได้ทำบาปอะไรไว้ในสำนักของพระองค์. บทว่า **ธรณีรุหํ** ได้แก่ ต้นไม้.

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชทราบว่านางเป็นผู้ประมาทจึงได้ภาษิต ๒ คาถาว่า

บาปกรรม เธอมิได้ทำไว้เลย และเธอไม่เป็นที่
รักของเราก็หาไม่ แต่บุญของเธอสิ้นแล้ว เหตุนั้น เรา
จึงกล่าวกับเธออย่างนี้ ความตายใกล้เธอ เธอจักต้อง
พลัดพรากจากไป จงเลือกรับพร ๑๐ ประการนี้จากเรา
ผู้จะให้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เยน เตวํ** ความว่า ซึ่งเป็นเหตุให้เรากล่าวกะเธออย่างนี้ บทว่า **ตุยฺหํ วินาภาโว** ความว่า เธอกับพวกเราจักพลัดพรากจากกัน. บทว่า **ปเวจฺฉโต** แปลว่า ผู้ให้อยู่.

ผุสดีเทพกัญญาได้สดับคำท้าวสักกเทวราช ก็รู้ว่าตนจุติแน่แท้ เมื่อจะทูลขอรับพรจึงกล่าวว่า

ข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่ของเหล่าสัตว์ทั้งปวง
ถ้าพระองค์จะประทานพรแก่ข้าพระบาทไซร้ ข้าแต่

พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระบาทพึงอยู่ในพระราชนิเวศน์แห่งพระเจ้ากรุงสีพีนั้น.

ข้าแต่ท้าวปุรินททะ ข้าพระบาทพึงเป็นผู้มีจักษุดำเหมือนตาลูกมฤคีซึ่งมีดวงตาดำ พึงมีขนคิ้วดำ พึงเกิดในพระราชนิเวศน์นั้นโดยนามว่าผุสดี พึงได้พระราชโอรสผู้ให้สิ่งอันเลิศ ประกอบความเกื้อกูลแก่ยาจกไม่ตระหนี่ อันพระราชาทุกประเทศบูชา มีเกียรติ มียศ เมื่อข้าพระบาททรงครรภ์ อุทรอย่านูนขึ้นพึงมีอุทรไม่นูน เสมอดังคันศรที่นายช่างเหลาเกลาเกลี้ยงฉะนั้น ถันทั้งคู่ของข้าพระบาทอย่าพึงหย่อนยาน ข้าแต่ท้าววาสวะ ผมหงอกก็อย่าได้มี ธุลีก็อย่าพึงติดในกาย ข้าพระบาทพึงปลดปล่อยนักโทษประหารได้

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระบาทพึงได้เป็นอัครมเหสีที่โปรดปรานของพระเจ้ากรุงสีวีในพระราชนิเวศน์อันกึกก้องด้วยเสียงร้องของนกยูงและนกกระเรียน พรั่งพร้อมด้วยหมู่นารีผู้ประเสริฐ เกลื่อนกล่นไปด้วยคนเตี้ยและคนค่อม อันพ่อครัวชาวมาคธบอกเวลาบริโภคอาหาร กึกก้องไปด้วยเสียงกลอนและเสียงบานประตูอันวิจิตร มีคนเชิญให้ดื่มสุราและกินกับแกล้ม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สิวิราชสฺส** ความว่า นางผุสดีนั้นตรวจดูพื้นชมพูทวีป เห็นพระราชนิเวศน์ของพระเจ้าสีวีราชสมควรแก่ตน เมื่อปรารถนาความเป็นอัครมเหสีในพระราชนิเวศน์นั้น จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า

ยถา มิคี ความว่า เหมือนลูกมฤคอายุ ๑ ปี. บทว่า นีลกฺขี ความว่า ขอจงมีตาคำใสสะอาด เพราะเหตุนั้น จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าพึงเกิดในพระราชนิเวศน์นั้นโดยนามว่าผุสดี. บทว่า **ลเภถ** แปลว่า พึงได้. บทว่า **วรทำ** ความว่า ผู้ให้สิ่งประเสริฐมีเศียรที่ประดับ แล้วนัยน์ตาทั้งคู่ หทัยเนื้อเลือด เศวตฉัตรบุตรและภรรยาเป็นต้น แก่ยากจนผู้ขอแล้ว. บทว่า **กุจฺฉิ** ได้แก่ อวัยวะที่อยู่กลางตัว ดังนั้นท่านแสดงคำที่กล่าวแล้วโดยย่อ. บทว่า **ลิขิตำ** ได้แก่ คันศรที่ช่างศรผู้ฉลาดขัดเกลาอย่างดี. บทว่า **อนุนฺนตำ** ความว่า มีกลางคันไม่นูนขึ้นเสมอดังคันชั่ง ครรภ์ของข้าพเจ้าพึงเป็นอย่างนี้. บทว่า **นปฺปวตฺเตยฺยุ** ความว่า ไม่พึงคล้อยห้อยลง. บทว่า **ปลิตา นสฺสนฺตุ วาสว** ความว่า ข้าแต่ท้าววาสวะผู้ประเสริฐที่สุดในทวยเทพ แม้ผมหงอกทั้งหลายบนศีรษะของข้าพเจ้า ก็จงหายไปคืออย่าได้ปรากฏบนศีรษะของข้าพเจ้า ปาฐะว่า **ปลิตานิ สิโรรุหา** ดังนี้ก็มี. บทว่า **วชฺฌญฺจาปิ** ความว่า ข้าพเจ้าพึงเป็นผู้สามารถปล่อยโจรผู้ทำความผิด คือ ผิดต่อพระราชา ถึงโทษประหาร ด้วยกำลังของตน นางผุสดีแสดงความเป็นใหญ่ของตนด้วยบทนี้. บทว่า **สูทมา-คธวณฺณิเต** ความว่า อันพวกพ่อครัวชาวมาคธทั้งหลายผู้บอกเวลาบริโภคอาหารเป็นต้นกล่าวชมเชยสรรเสริญแล้ว. บทว่า **จิตฺรคฺคเพรุฆุสิเต** ความว่า กึกก้องไปด้วยเสียงกลอนและบานประตูอันวิจิตรด้วยรัตนะ ๗ ที่ส่งเสียงไพเราะน่ารื่นรมย์ใจเช่นเสียงของตนตรีเครื่อง ๕. บทว่า **สุรามำ สปฺปโพธเน** ความว่า เธอจงถือเอาพร ๑๐ ประการเหล่านั้นว่า ข้าพเจ้าพึงเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าสีวีราชในพระราชนิเวศน์ของพระเจ้าสีวีราชเห็นปานนี้ ซึ่งมีคนเชิญบริโภคสุราและเนื้อว่าพวกท่านจงมาดื่มพวกท่านจงมากินดังนี้ ด้วยประการฉะนี้.

บรรดาพร ๑๐ ประการนั้น ความเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าสีวีราช เป็นพรที่ ๑ ความมีตาดำเป็นพรที่ ๒ ความเป็นผู้มีขนคิ้วดำเป็นพรที่ ๓ ชื่อว่าผุสดีเป็นพรที่ ๔ การได้พระโอรสเป็นพรที่ ๕ มีครรภ์ไม่นูนเป็นพรที่ ๖

มีถันไม่คล้อยเป็นพรที่ ๗ ไม่มีผมหงอกเป็นพรที่ ๘ มีผิวละเอียดเป็นพรที่ ๙ สามารถปล่อยนักโทษประหารได้เป็นพร ๑๐.

ท้าวสักกเทวราชได้ทรงสดับดังนั้นจึงตรัสว่า

แน่ะนางผู้งามทั่วองค์ พร ๑๐ ประการเหล่าใด
ที่เราให้แก่เธอ เธอจงได้พรเหล่านั้นทั้งหมด ในแว่น
แคว้นของพระเจ้าสีวีราช.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

ครั้นท้าววาสวะมฆสุชัมบดีเทวราชตรัสอย่างนี้แล้ว
ก็ทรงอนุโมทนาประทานพรแก่นางผุสดีเทพอัปสร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุโมทิตฺถ** ความว่า มีจิตบันเทิง คือทรงโสมนัส. บทว่า **สพฺเพ เต ลจฺฉสิ วเร** ความว่า ย่อมได้พรเหล่านั้นทั้งหมด.

ท้าวสักกเทวราชทรงประทานพร ๑๐ ประการแล้ว เป็นผู้มีจิตบันเทิง มีพระมนัสยินดีแล้วด้วยประการฉะนี้.

จบทศพรคาถา

หิมวันตวรรณนา

ผุสดีเทพกัญญารับพรทั้งหลายดังนี้แล้วจุติจากดาวดึงส์พิภพนั้น บังเกิดในพระครรภ์อัครมเหสีของพระเจ้ามัททราช ในวันขนานพระนามของพระนางนั้น พระญาติทั้งหลายขนานพระนามว่า **ผุสดี** ตามนามเดิมนั้น เพราะเมื่อพระนางประสูติ มีพระสรีระราวกะว่าประพรมด้วยจุรณแก่นจันทน์ ประสูติแล้ว พระนางผุสดีราชธิดานั้นทรงเจริญด้วยบริวารใหญ่ ในกาลมี

พระชนม์ได้ ๑๖ ปี ได้เป็นผู้ทรงพระรูปอันอุดม ครั้งนั้นพระเจ้าสีวีมหาราช ทรงนำพระนางผุสดีมาเพื่อประโยชน์แก่พระเจ้าสญชัยกุมารราชโอรส ให้ยกฉัตรแก่ราชโอรสนั้น ให้พระนางผุสดีเป็นใหญ่กว่าเหล่านารีหมื่นหกพัน ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งพระอัครมเหสีของสญชัยราชโอรส.

เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า

นางผุสดีนั้นจุติจากดาวดึงส์เทวโลกนั้นบังเกิดใน
ขัตติยสกุล ได้ทรงอยู่ร่วมด้วยพระเจ้าสญชัยในนคร
เชตุดร.

พระนางผุสดีได้เป็นที่รักที่เจริญใจแห่งพระเจ้าสญชัย ครั้งนั้น ท้าวสักกเทวราชเมื่อทรงอาวัชนาการก็ทราบว่า บรรดาพรทั้ง ๑๐ ประการที่เราให้แก่นางผุสดี พร ๙ ประการสำเร็จแล้ว จึงทรงดำริว่าโอรสอันประเสริฐเป็นพรข้อหนึ่งยังไม่สำเร็จก่อน เราจักให้พรนั้นสำเร็จแก่นาง ในกาลนั้น พระมหาสัตว์อยู่ในดาวดึงส์เทวโลก อายุของมหาสัตว์นั้นสิ้นแล้วท้าวสักกะทรงทราบความนั้นจึงไปสู่สำนักของพระโพธิสัตว์ตรัสว่า แน่ะท่านผู้นิรทุกข์ ควรที่ท่านจะไปสู่มนุษยโลก ควรถือปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งนางผุสดีอัครมเหสีของพระเจ้าสีวีราช ณ กรุงเชตุดร ตรัสฉะนี้แล้ว ถือเอาปฏิญญาแห่งพระ-โพธิสัตว์ และเหล่าเทพบุตรหกหมื่นเหล่าอื่นผู้จะจุติ แล้วกลับทิพยวิมานที่ประทับของตน ฝ่ายพระมหาสัตว์จุติจากเทวโลกนั้นเกิดในพระครรภ์แห่งพระนางผุสดี เทพบุตรหกหมื่นก็บังเกิดในเคหสถานแห่งอำมาตย์หกหมื่น ก็ในเมื่อพระมหาสัตว์เสด็จอยู่ในพระครรภ์พระมารดา พระนางผุสดีผู้มีพระครรภ์เป็นผู้ทรงใคร่จะโปรดให้สร้างโรงทาน ๖ แห่ง คือที่ประตูพระนครทั้ง ๔ ที่ท่ามกลางพระนคร ๑ ที่ประตูพระราชวัง ๑ ทรงสละพระราชทรัพย์หกแสน

กหาปณะทุกวัน ๆ บริจาคทาน ครั้นพระเจ้าสญชัยสีวีราชทรงทราบความปรารถนาของพระนาง จึงให้เรียกพราหมณ์ทั้งหลายผู้รู้นิมิตมาทำสักการะใหญ่แล้วตรัสถามเนื้อความนั้น พราหมณ์ผู้รู้นิมิตทั้งหลายจึงทูลพยากรณ์ว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ท่านผู้ยินดียิ่งในทานมาอุบัติในพระครรภ์แห่งพระราชเทวีจักไม่อิ่มในทานบริจาค พระราชาได้ทรงสดับพยากรณ์นั้นก็มีพระหฤทัยยินดี จึงโปรดให้สร้างโรงทาน ๖ แห่งมีประการดังกล่าวมาแล้ว ให้เริ่มตั้งทานดังประการที่กล่าวแล้ว จำเดิมแต่กาลที่พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิ ส่วนอากรของพระราชาได้เจริญขึ้นเหลือประมาณ เหล่าพระราชาในชมพูทวีปทั้งสิ้นส่งเครื่องบรรณาการไปถวายพระเจ้าสญชัย ด้วยบุญญานุภาพแห่งพระโพธิสัตว์พระนางผุสดีราชเทวีมีบริวารใหญ่ เมื่อทรงพระครรภ์ครั้น ๑๐ เดือนบริบูรณ์มีพระประสงค์จะทอดพระเนตรพระนคร จึงกราบทูลพระราชสวามี พระเจ้ากรุงสีวีจึงให้ตกแต่งพระนครดุจเทพนคร ให้พระราชเทวีทรงรถที่นั่งอันประเสริฐทำประทักษิณพระนคร ในกาลเมื่อพระนางเสด็จถึงท่ามกลางถนนแห่งพ่อค้า ลมกรรมชวาตก็ป่วนปั่น ราชบุรุษนำความกราบทูลพระราชา พระราชาทรงทราบความจึงให้ทำพลับพลาสำหรับประสูติแก่พระราชเทวีในท่ามกลางวิถีแห่งพ่อค้า แล้วให้ตั้งการล้อมวงรักษาพระนางเจ้าผุสดีประสูติพระโอรส ณ ที่นั้น.

พระนางเจ้าผุสดีทรงครรภ์ถ้วนทศมาส เมื่อทรง
ทำประทักษิณพระนคร ประสูติเราท่านกลางวิถีของ
พ่อค้าทั้งหลาย.

พระมหาสัตว์ประสูติจากพระครรภ์แห่งพระมารดา เป็นผู้บริสุทธิ์ ลืมพระเนตรทั้งสองออกมา เมื่อออกมาก็เหยียดพระหัตถ์ต่อพระมารดาตรัสว่า

ข้าแต่พระแม่เจ้า หย่อมฉันจักบริจาคทาน มีทรัพย์อะไร ๆ บ้าง ครั้งนั้น พระชนนีตรัสตอบว่า พ่อจงบริจาคทานตามอัธยาศัยของพ่อเถิด แล้ววางถุงกหาปณะพันหนึ่งในพระหัตถ์ที่แบอยู่.

พระโพธิสัตว์พอประสูติแล้วได้ตรัสกับพระมารดา ๓ คราว คือในอุมมังคชาดก (เสวยพระชาติเป็นมโหสถ) คราว ๑ ในชาดกนี้คราว ๑ ในอัตภาพมีในภายหลัง (คือเมื่อเป็นพระพุทธเจ้า) คราว ๑.

ครั้งนั้น ในวันถวายพระนามพระโพธิสัตว์ พระประยูรญาติทั้งหลายได้ขยายพระนามว่า เวสสันดร เพราะประสูติในถนนแห่งพ่อค้า เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ชื่อของเราไม่ได้เกิดแต่พระมารดา ไม่ได้เกิด
แต่พระบิดา เราเกิดที่ถนนพ่อค้า เพราะเหตุนั้น เรา
จึงชื่อว่าเวสสันดร.

ก็ในวันที่พระโพธิสัตว์ประสูติ ช้างพังเชือกหนึ่งซึ่งเที่ยวไปได้ในอากาศ นำลูกช้างขาวทั้งตัวรู้กันว่าเป็นมงคลยิ่งมา ให้สถิตในสถานที่มงคลหัตถีแล้วหลีกไป ชนทั้งหลายตั้งชื่อช้างนั้นว่า ปัจจัยนาค เพราะช้างนั้นเกิดขึ้นมีพระมหาสัตว์เป็นปัจจัย พระราชาได้ประทานนางนม ๖๔ นาง ผู้เว้นจากโทษมีสูงเกินไปเป็นต้น มีถันไม่ยาน มีน้ำนมหวาน แก่พระมหาสัตว์ ได้พระราชทานนางนมคนหนึ่งๆ แก่เหล่าทารกหกหมื่นคนผู้เป็นสหชาติกับพระมหาสัตว์ พระมหาสัตว์นั้นทรงเจริญด้วยบริวารใหญ่กับด้วยทารกหกหมื่น ครั้งนั้นพระราชาให้ทำเครื่องประดับสำหรับพระราชกุมารราคาแสนหนึ่ง พระราชทานแด่พระเวสสันดรราชกุมาร พระราชกุมารนั้นเปลื้องเครื่องประดับนั้น

ประทานแก่นางนมทั้งหลายในกาลเมื่อมีชนมพรรษา ๔-๕ ปี ไม่ทรงรับเครื่องประดับที่นางนมทั้งหลายเหล่านั้นถวายคืนอีก นางนมเหล่านั้นกราบทูลประพฤติเหตุแด่พระราชา พระราชาทรงทราบประพฤติเหตุนั้นก็ให้ทำเครื่องประดับอื่นอีกพระราชทาน ด้วยทรงเห็นว่า อาภรณ์ที่ลูกเราให้แล้ว ก็เป็นอันให้แล้วด้วยดีจงเป็นพรหมไทย พระราชกุมารก็ประทานเครื่องประดับ แก่เหล่านางนม ในกาลเมื่อยังทรงพระเยาว์ถึง ๘ ครั้ง ก็ในกาลเมื่อพระราชกุมารมีพระชนมพรรษา ๘ ปี พระราชกุมารเสด็จไปสู่ปราสาทอันประเสริฐ ประทับนั่งบนพระยี่ภู่ทรงคิดว่า เราให้ทานภายนอกอย่างเดียว ทานนั้นหายังเราให้ยินดีไม่ เราใคร่จะให้ทานภายใน แม้ถ้าใคร ๆ พึงขอหทัยของเรา เราจะพึงให้ผ่าอุระประเทศนำหทัยออกให้แก่ผู้นั้น ถ้าเขาขอจักษุทั้งหลายของเรา เราก็จะควักจักษุให้ ถ้าเขาขอเนื้อในสรีระเราจะเชือดเนื้อแต่สรีระทั้งสิ้นให้ ถ้าแม้ใคร ๆ พึงขอโลหิตของเรา เราก็จะพึงถือเอาโลหิตให้ หรือว่าใคร ๆ พึงกล่าวกะเราว่า ท่านจงเป็นทาสของข้า เราก็ยินดียอมตัวเป็นทาสแห่งผู้นั้น.

เมื่อพระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์ทรงคำนึงถึงทานเป็นไปในภายใน ซึ่งเป็นพระดำริแล่นไปเองเป็นเองอย่างนี้ มหาปฐพีอันหนาสองแสนสี่หมื่นโยชน์ก็ดังสนั่นหวั่นไหว ดุจช้างตัวประเสริฐตกมันอาละวาดคำรามร้องฉะนั้น เขาสิเนรุราชก็โอนไปมามีหน้าเฉพาะเชตุดรนครตั้งอยู่ ดุจหน่อหวายโอนเอนไปมาฉะนั้น ฟ้าก็คะนองลั่นตามเสียงแห่งปฐพี ยังฝนลูกเห็บให้ตก สายอสนีอันมีในสมัยมิใช่กาลก็เปล่งแสงแวบวาบ สาครก็เกิดเป็นคลื่นป่วนปั่น ท้าวสักกเทวราชก็ปรบพระหัตถ์ ท้าวมหาพรหมก็ให้สาธุการ เสียงโกลาหลเป็นอันเดียวกันได้มีตลอดถึงพรหมโลก.

สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ในกาลเมื่อเราเป็นทารก เกิดมาได้ ๘ ปี เรานั่งอยู่บนปราสาทคิดเพื่อจะบริจาคทาน ว่าเราพึงให้หัวใจ ดวงตา เนื้อ เลือด และร่างกาย ถ้าใครขอเราให้เราได้ยิน เราก็พึงให้ เมื่อเราคิดถึงการบริจาคทานอันเป็นความจริง หฤทัยก็ไม่หวั่นไหว ตั้งมั่นอยู่ในกาลนั้น แผ่นดินซึ่งมีเขาสิเนรุและหมู่ไม้เป็นเครื่องประดับ ก็หวั่นไหว.

ในกาลเมื่อพระโพธิสัตว์มีพระชนมพรรษาได้ ๑๖ ปี พระโพธิสัตว์ได้ทรงศึกษาศิลปทั้งปวงสำเร็จ ครั้งนั้นพระราชบิดาทรงใคร่จะประทานราชสมบัติแก่พระมหาสัตว์ ก็ทรงปรึกษาด้วยพระนางเจ้าผุสดีผู้พระมารดา จึงนำราชกัญญานานว่า **มัทรี** ผู้เป็นราชธิดาของพระมาตุละแต่มัททราชสกุล ให้ดำรงอยู่ในที่อัครมเหสี ให้เป็นใหญ่กว่าสตรีหมื่นหกพัน อภิเษกพระมหาสัตว์ในราชสมบัติ พระมหาสัตว์ทรงสละทรัพย์หกแสนยังมหาทานให้เป็นไปทุกวัน ๆ จำเดิมแต่กาลที่ดำรงอยู่ในราชสมบัติ.

สมัยต่อมาพระนางมัทรีประสูติพระโอรส พระญาติทั้งหลายรับพระราชกุมารนั้นด้วยข่ายทองคำ เพราะฉะนั้นจึงขนานพระนามว่า **ชาลีราชกุมาร** พอพระราชกุมารนั้นทรงเดินได้ พระนางมัทรีก็ประสูติพระราชธิดา พระญาติทั้งหลายรับพระราชธิดานั้นด้วยหนังหมี เพราะฉะนั้นจึงขนานพระนามว่า กัณหาชินาราชกุมารี พระเวสสันดรโพธิสัตว์ประทับคอช้างตัวประเสริฐอันตกแต่งแล้ว เสด็จไปทอดพระเนตรโรงทานทั้งหก เดือนละ ๖ ครั้ง.

กาลนั้นในกาลิงครัฐเกิดฝนแล้ง ข้าวกล้าไม่สมบูรณ์ ภัยคือความหิวเกิดขึ้นมาก มนุษย์ทั้งหลายไม่อาจเป็นอยู่ก็ทำโจรกรรม ชาวชนบทถูกทุพภิกขภัยเบียดเบียน ก็ประชุมกันติเตียนที่พระลานหลวง เมื่อพระราชาตรัสถามถึงเหตุ จึงกราบทูลเนื้อความนั้น ครั้งนั้นพระราชาตรัสว่า ดีละ ข้าจะยังฝนให้ตก แล้วส่งชาวเมืองกลับไป ทรงสมาทานศีลรักษาอุโบสถศีลสิ้น ๗ วัน ก็ไม่ทรงสามารถให้ฝนตก พระราชาจึงให้ประชุมชาวเมืองแล้วตรับสั่งถามว่า เราได้สมาทานศีลรักษาอุโบสถศีลสิ้น ๗ วัน ก็ไม่อาจยังฝนให้ตก จะพึงทำอย่างไร ชาวเมืองกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ถ้าพระองค์ไม่สามารถให้ฝนตก พระราชโอรสของพระเจ้าสญชัยในกรุงเชตุดร ทรงนามว่าเวสสันดรนั้นทรงยินดีสิ่งในทาน มงคลหัตถีขาวล้วน ซึ่งไปถึงที่ใดฝนก็ตกของพระองค์มีอยู่ ขอพระองค์ส่งพราหมณ์ทั้งหลายไปทูลขอช้างเชือกนั้นนำมา พระราชาตรัสว่า สาธุ แล้วให้ประชุมเหล่าพราหมณ์ เลือกได้ ๘ คน ชื่อรามะ ๑ ธชะ ๑ ลักขณะ ๑ สุชาติมันตะ ๑ ยัญญะ ๑ สุชาตะ ๑ สุยามะ ๑ โกณฑัญญะ ๑ พราหมณ์ชื่อรามะเป็นประมุขของพราหมณ์ทั้ง ๗ ประทานเสบียงส่งไปด้วย พระราชบัญชาว่า ท่านทั้งหลายจงไปทูลขอช้างพระเวสสันดรนำมา พราหมณ์ทั้ง ๘ ไปโดยลำดับลุถึงเชตุดรนคร บริโภคภัตในโรงทาน ใคร่จะทำสรีระของคนให้เปื้อนด้วยธุลี ไล้ด้วยฝุ่นแล้วทูลขอช้างพระเวสสันดร ในวันรุ่งขึ้นไปสู่ประตูเมืองด้านปาจีนทิศ ในเวลาพระเวสสันดรเสด็จไปโรงทาน ฝ่ายพระราชาเวสสันดรทรงรำพึงว่าเราจักไปดูโรงทาน จึงสรงเสวยโภชนะรสเลิศต่าง ๆ แต่เช้า ประทับบนคอคชาธารตัวประเสริฐซึ่งประดับแล้ว เสด็จไปทางปาจีนทวาร พราหมณ์ทั้ง ๘ ไม่ได้โอกาสในที่นั้น จึงไปสู่ประตูเมืองด้านทักษิณทิศ ยืนอยู่

ณ สถานที่สูง ในเวลาเมื่อพระราชาทอดพระเนตรโรงทานทางปาจีนทวารแล้ว เสด็จมาสู่ทักษิณทวาร ก็เหยียดมือข้างขวาออกกล่าวว่า พระเจ้าเวสสันดรราช ผู้ทรงพระเจริญจงชนะ ๆ พระเวสสันดรมหาสัตว์ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ทั้งหลาย ก็บ่ายช้างที่นั่งไปสู่ที่พราหมณ์เหล่านั้นยืนอยู่ ประทับบนคอช้างตรัสคาถาที่หนึ่งว่า

พราหมณ์ทั้งหลายผู้มีขนรักแร้ดก มีเล็บยาว มี
ขนยาวและฟันเขลอะ มีธุลีบนศีรษะ เหยียดแขนขวา
จะขออะไรเราหรือ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปรุพฺหกจฺฉนขโลมา** ความว่า มีขนรักแร้งดก มีเล็บงอก มีขนดก คือมีเล็บยาว มีขนยาว มีขนเกิดที่รักแร้, รักแร้ด้วย เล็บด้วย ขนด้วย เรียกว่า **กจฺฉนขโลมา** รักแร้ เล็บ ขนของพราหมณ์เหล่าใดงอกแล้ว พราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าเป็นผู้มีรักแร้ เล็บและขนงอกแล้ว.

พราหมณ์ทั้ง ๘ กราบทูลว่า

ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระองค์ทั้งหลายจะทูลขอ
รัตนะซึ่งยังแคว้นแห่งชาวสีพีให้เจริญ ขอพระองค์
โปรดพระราชทานช้างตัวประเสริฐซึ่งมีงาดุจงอนไถ
สามารถเป็นราชพาหนะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุรุพฺหวํ** ได้แก่ สามารถเป็นราชพาหนะได้.

พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับคำนั้นแล้ว ทรงดำริว่า เราใคร่จะบริจาคทานเป็นไปภายใน ตั้งแต่ศีรษะเป็นต้น พราหมณ์เหล่านั้นมาขอทานเป็นไปภาย

นอกกะเรา แม้อย่างนั้นเราจะยังความปรารถนาของพราหมณ์เหล่านั้นให้บริบูรณ์ ประทับอยู่บนคอช้างตัวประเสริฐ ตรัสคาถานี้ว่า

เราจะให้ช้างพลายซับมันตัวประเสริฐ เป็นช้างราชพาหนะสูงสุด ที่พราหมณ์ทั้งหลายขอเรา เรามิได้หวั่นไหว.

ครั้นตรัสปฏิญญาฉะนี้แล้ว

พระราชาผู้ผดุงรัฐสีพีให้เจริญ มีพระหฤทัยน้อมไปในการบริจาคทาน เสด็จลงจากคอช้าง พระราชทานทานแก่พราหมณ์ทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปคุยฺหํ** ได้แก่ ราชพาหนะ. บทว่า **จาคาธิมานโส** ได้แก่ มีพระหฤทัยยิ่งด้วยการบริจาค. บทว่า **อทา** ความว่า ได้พระราชทานแก่พราหมณ์ทั้งหลาย.

พระมหาสัตว์ทรงทำประทักษิณช้าง ๓ รอบ เพื่อทรงตรวจที่กายช้างซึ่งประดับแล้ว ก็ไม่เห็นในที่ซึ่งยังมิได้ประดับ จึงทรงจับพระเต้าทองคำอันเต็มด้วยน้ำหอมเจือดอกไม้ ตรัสกะพราหมณ์ทั้งหลายว่า ดูก่อนมหาพราหมณ์ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงมาข้างนี้ ทรงวางงวงช้างซึ่งเช่นกับพวงเงินอันประดับแล้วในมือแห่งพราหมณ์เหล่านั้น หลั่งน้ำลง พระราชทานช้างอันประดับแล้ว อลังการที่ ๔ เท้าช้างราคา ๔ แสน อลังการ ๒ ข้างช้างราคา ๒ แสน ข่ายคลุมหลัง ๓ คือข่ายแก้วมุกดา ข่ายแก้วมณี ข่ายทองคำ ราคา ๓ แสน กระดึงเครื่องประดับที่ห้อย ๒ ข้างราคา ๒ แสน ผ้ากัมพลลาดบนหลังราคา ๑ แสน อลังการคลุมกะพองราคา ๑ แสน สายรัด ๓ สายราคา ๓ แสน

พู่เครื่องประดับที่หูทั้ง ๒ ข้าง ราคา ๒ แสน ปลอกเครื่องประดับงาทั้ง ๒ ราคา ๒ แสน วลัยเครื่องประดับทาบทึ่งวงราคา ๑ แสน อลังการที่หาง ราคา ๑ แสน เครื่องประดับอันตกแต่งงดงามที่กายช้าง ยกภัณฑะไม่มีราคารวมราคา ๒๒ แสน เกยสำหรับขึ้น ราคา ๑ แสน อ่างบรรจุของบริโภคเช่นหญ้าและน้ำ ราคา ๑ แสน รวมเข้าด้วยอีก เป็นราคา ๒๔ แสน ยังแก้วมณีที่กำพูฉัตร ที่ยอดฉัตร ที่สร้อยมุกดา ที่ขอ ที่สร้อยมุกดาผูกคอช้าง ที่กะพองช้าง และที่ตัวพระยาช้าง รวม ๗ เป็นของหาค่ามิได้ ได้พระราชทานทั้งหมดแก่พราหมณ์ทั้งหลาย และพระราชทานคนบำรุงช้าง ๕๐๐ สกุล กับทั้งควาญช้างคนเลี้ยงช้างด้วย ก็มหัศจรรย์มีแผ่นดินไหวเป็นต้น ได้มีแล้วพร้อมกับพระ-เวสสันดรมหาราชทรงบริจาคมหาทาน โดยนัยอันกล่าวมาแล้วในหนหลังนั่นแล

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

เมื่อพระบรมกษัตริย์ พระราชทานช้างตัว
ประเสริฐแล้วในกาลนั้น ความน่าสะพึงกลัวขนพอง
สยองเกล้าได้เกิดมี เมทนีดลก็หวั่นไหว เมื่อบรม
กษัตริย์พระราชทานช้างตัวประเสริฐ ในกาลนั้น ได้
เกิดมีความน่าสะพึงกลัวขนพองสยองเกล้า ชาวพระ-
นครกำเริบ ในเมื่อพระเวสสันดรบรมกษัตริย์ผู้ยังชาว
สีพีให้เจริญ พระราชทานช้างตัวประเสริฐ ชาวบุรีก็
เกลื่อนกล่น เสียงอันอื้ออึงก็แผ่ไปมากมาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตทาสิ** ได้แก่ ได้มีในเวลานั้น . บทว่า **หตฺถินาเค** ได้แก่ สัตว์ประเสริฐคือช้าง. บทว่า **ขุภิตฺถ นครํ ตทา** ความว่า ได้กำเริบแล้ว.

ได้ยินว่าพราหมณ์ทั้งหลายได้ช้างแถบประตูด้านทักษิณทิศ นั่งบนหลังมีมหาชนแวดล้อม ขับไปท่ามกลางพระนคร มหาชนเห็นแล้วกล่าวกะพราหมณ์เหล่านั้นว่า แน่ะเหล่าพราหมณ์ผู้เจริญ ท่านขึ้นช้างของเราทั้งหลาย ท่านได้มาแต่ไหน พราหมณ์เหล่านั้นตอบว่า ช้างนี้พระเวสสันดรมหาราชเจ้าพระราชทานแก่พวกเรา เมื่อโต้ตอบกะมหาชนด้วยวิการแห่งมือเป็นต้น พลางขับไปท่ามกลางพระนคร ออกทางประตูทิศอุดร ชาวพระนครโกรธพระบรมโพธิสัตว์ ด้วยสามารถเทวดาดลใจให้คิดผิด จึงชุมนุมกันกล่าวติเตียนใหญ่แทบประตูวัง.

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

เมื่อพระเวสสันดรผู้ยังแคว้นของชาวสีพีให้เจริญ
พระราชทานช้างตัวประเสริฐ ชาวบุรีก็เกลื่อนกล่น
เสียงอันกึกก้องก็แผ่ไปมากมาย ครั้งนั้น เมื่อพระ-
เวสสันดรพระราชทานช้างตัวประเสริฐแล้ว เสียงอื้ออึง
น่ากลัวเป็นอันมากก็เป็นในนครนั้น ในกาลนั้นชาว
พระนครก็กำเริบ ครั้งนั้น ในเมื่อพระเวสสันดรผู้
ผดุงสีพีรัฐให้เจริญรุ่งเรือง พระราชทานช้างตัว
ประเสริฐแล้ว เสียงอื้ออึงน่ากลัวเป็นอันมากก็เป็นไป
ในนครนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โฆโส** ได้แก่ เสียงติเตียน. บทว่า **วิปฺโล** ได้แก่ ไพบูลย์เพราะแผ่ออกไป. บทว่า **มหา** ได้แก่ มากมายเพราะไปในเบื้องบน. บทว่า **สิวีนํ รฏฺฐวฑฺฒเน** ได้แก่ การทำความเจริญแก่แว่นแคว้นของประชาชนผู้อยู่ในแว่นแคว้นสีพี.

ครั้งนั้นชาวเมืองมีจิตตื่นเต้นเพราะพระเวสสันดรพระราชทานช้างสำคัญของบ้านเมือง จึงกราบทูลพระเจ้าสญชัย.

ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

พวกคนที่มีชื่อเสียง พระราชบุตรทั้งหลาย พ่อค้า ชาวนาทั้งหลาย พราหมณ์ทั้งหลาย ทั้งกองช้าง กองม้า กองรถ กองราบ ชาวนิคม ชาวสีพีทั้งสิ้น ประชุมกันแล้ว เห็นช้างลูกพราหมณ์ทั้ง ๘ นำไป พวกเหล่านั้นจึงกราบทูลพระเจ้าสญชัยให้ทรงทราบว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ แคว้นของพระองค์อันพระ-เวสสันดรกำจัดเสียแล้ว พระเวสสันดรพระโอรสของพระองค์พระราชทานช้างตัวประเสริฐของเราทั้งหลาย ซึ่งชาวแว่นแคว้นบูชาแล้ว ด้วยเหตุไร พระเวสสันดรพระราชทานช้างของเราทั้งหลาย ซึ่งมีงาดุจงอนไถ เป็นราชพาหนะรู้ชัยภูมิแห่งการยุทธ์ทุกอย่าง ขาวทั่วสรรพางค์ เป็นช้างสูงสุด คลุมด้วยผ้ากัมพลเหลืองซับมัน อาจย่ำยีศัตรูได้ฝึกดีแล้ว พร้อมด้วยพัดวาลวีชนี มีกายสีขาวเช่นกับเขาไกรลาส พร้อมด้วยเศวตฉัตร ทั้งเครื่องลาดอันงาม ทั้งหมอ ทั้งคนเลี้ยง เป็นราชยานอันเลิศ เป็นช้างพระที่นั่ง พระราชทานให้เป็นทรัพย์แก่พราหมณ์ทั้ง ๘ เสียด้วยเหตุไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุคฺคา** ได้แก่ เด่น คือ รู้กันทั่ว คือ ปรากฏ. บทว่า **นิคโม** ได้แก่ คนมีทรัพย์ชาวนิคม. บทว่า **วิธมํ เทว เต รฏฺฐํ** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ แคว้นของพระองค์ถูกกำจัดเสียแล้ว. บทว่า **กถํ โน หตฺถินฺ ทชฺชา** ความว่า พระราชทานช้างที่รู้สึกกันว่าเป็นมงคลยิ่งของเราทั้งหลาย แก่พราหมณ์ชาวกาลิงครัฐ ด้วยเหตุไร. บทว่า **เขตฺตญฺญุ สพฺพยุทฺธานํ** ความว่า ผู้สามารถรู้ความสำคัญของชัยภูมิ

แห่งการยุทธ์แม้ทุกอย่าง. บทว่า **ทนฺตึ** ได้แก่ ประกอบด้วยการฝึกจนใช้ได้ตามชอบใจ. บทว่า **สวาลวีชนึ** ได้แก่ ประกอบด้วยพัดวาลวีชนี. บทว่า สุปตฺเถยฺยํ ได้แก่ พร้อมด้วยเครื่องลาด. บทว่า **สาถพฺพนํ** ได้แก่ พร้อมด้วยหมอช้าง. บทว่า **สหตฺถิปึ** ความว่า พร้อมด้วยคนเลี้ยงคือคนบำรุงช้างและคนดูแลรักษาช้าง ๕๐๐. สกุล. ก็และครั้นกราบทูลอย่างนี้แล้ว ได้กล่าวอย่างนี้อีกว่า

พระเวสสันดรนั้นควรพระราชทานข้าวน้ำและ
ผ้านุ่ง ผ้าห่ม เสนาสนะ เพราะว่าของนั้นสมควรแก่
พราหมณ์ทั้งหลาย พระเวสสันดรนี้เป็นพระราชาสืบ
วงศ์มาแต่พระองค์ เป็นผู้ทำความเจริญแก่สีพีรัฐ ข้าแต่
พระเจ้าสญชัย พระเวสสันดรผู้พระราชโอรสพระราช
ทานช้างเสียทำไม ถ้าพระองค์จักไม่ทรงทำตามคำอัน
นี้ของชาวสีพี ชะรอยชาวสีพีจักพึงทำพระองค์กับ
พระราชโอรสไว้ในเงื้อมมือของตน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วฺ สราชาโน** ได้แก่ เป็นมหาราชมาตามเชื้อสาย. บทว่า **ภาเชติ** ได้แก่ พระราชทาน. บทว่า **สิวิหตฺเถ กริสฺสเร** ความว่า ชนชาวสีพีรัฐทั้งหลายจักทำพระองค์กับพระราชโอรสในมือของตน.

พระเจ้าสญชัยได้ทรงสดับดังนั้น ทรงสำคัญว่าชาวเมืองเหล่านี้จักปลงพระชนม์พระเวสสันดร จึงตรัสว่า

ถึงชนบทจะไม่มี และแม้แว่นแคว้นจักพินาศไปก็
ตามเถิด เราก็ไม่พึงเนรเทศพระโอรสผู้หาความผิดมิได้
จากแคว้นของตนตามคำของชาวเมืองสีพี เพราะลูก
เกิดแต่อุระของเรา และเราไม่พึงประทุษร้ายในโอรส

นั้น เพราะเธอเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลและวัตรอันประ-
เสริฐ แม้คำติเตียนจะพึงมีแก่เรา และเราจะพึง
ได้บาปเป็นอันมาก ฉะนั้นเราจะฆ่าลูกเวสสันดรด้วย
ศัสตราได้อย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มาสิ** ตัดบทเป็น **มา อโหสิ** ความว่า จงอย่าเป็น. บทว่า **อริยสีเลวโต** ได้แก่ เป็นผู้ประกอบด้วยศีลและวัตรอันประเสริฐ คือสมาจารสมบัติอันประเสริฐ. บทว่า **ฆาตยามเส** ได้แก่ จักฆ่า. บทว่า **ทุพฺภเยฺย** ความว่า ลูกของเราไม่มีโทษ คือปราศจากความผิด.

ชาวสีพีได้ฟังดังนั้นจึงกราบทูลว่า

พระองค์อย่าประหารพระเวสสันดรนั้นด้วยท่อน
ไม้และศัสตรา เพราะพระปิโยรสนั้นหาควรแก่เครื่อง
พันธนาการไม่ พระองค์จงขับพระเวสสันดรนั้นเสีย
จากแคว้น พระเวสสันดรจงประทับอยู่ ณ เขาวงกต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มา นำ ทณฺเฑน สตฺเถน** ความว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระองค์อย่าทรงประหารพระเวสสันดรนั้นด้วยท่อนไม้หรือด้วยศัสตรา. บทว่า **น หิ โส พนฺธนารโห** ความว่า พระเวสสันดรนั้นเป็นผู้ไม่ควรแก่พันธนาการเลยทีเดียว.

พระเจ้าสญชัยได้ทรงสดับดังนี้ จึงตรัสว่า

ถ้าชาวสีพีพอใจอย่างนี้ เราก็ไม่ขัดความพอใจ
ขอโอรสของเราจงอยู่ตลอดราตรีนี้ และจงบริโภค
กามารมณ์ทั้งหลาย แต่นั้นเมื่อราตรีสว่างแล้ว ดวง
อาทิตย์ขึ้นแล้ว ชาวสีพีจงพร้อมกันขับโอรสของเรา
จากแว่นแคว้นเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วสตุ** ความว่า พระเจ้าสญชัยตรัสว่า ลูกเวสสันดรจงอยู่ให้โอวาทแก่บุตรและทาระ พวกเจ้าจงให้โอกาสเธอราตรีหนึ่ง.

ชาวเมืองสีพีรับพระราชดำรัสว่า พระโอรสนั้นจงยับยั้งอยู่สักราตรีหนึ่ง. ลำดับนั้นพระเจ้าสญชัยส่งชาวเมืองเหล่านั้น ให้กลับไปแล้ว เมื่อจะส่งข่าวแก่พระโอรสจึงตรัสเรียกนายนักการมาส่งไปสำนักพระโอรส นายนักการรับพระ-ราชกระแสรับสั่งแล้วไปสู่พระนิเวศน์แห่งพระเวสสันดรกราบทูลประพฤติเหตุ.

เมื่อพระศาสดาจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

แน่ะนายนักการ เจ้าจงลุก รีบไปบอกลูกเวสสันดร ว่า ข้าแต่สมมติเทพ ชาวสีพีและชาวนิคมขัดเคือง พระองค์ มาประชุมกัน พวกคนที่มีชื่อเสียงและพระ-ราชบุตรทั้งหลาย พ่อค้าทั้งหลาย พราหมณ์ทั้งหลาย ทั้งกองช้าง กองม้า กองรถ กองราบ ชาวนิคม ชาวสีพีทั้งสิ้นประชุมกันแล้ว ในเมื่อราตรีนี้สว่างแล้ว ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้ว ชาวสีพีทั้งหลายพร้อมกันขับ พระองค์จากแว่นแคว้น นายนักการนั้นอันพระเจ้ากรุง สีพีส่งไป ก็สวมสรรพาภรณ์ นุ่งห่มดีแล้ว ประพรม ด้วยแก่นจันทน์ เขาสนานศีรษะในน้ำแล้วสวมกุณฑล มณี ไปสู่วังอันน่ารื่นรมย์ซึ่งเป็นพระนิเวศนี้แห่งพระ เวสสันดร เขาได้เห็นพระเวสสันดรรื่นรมย์อยู่ในวัง ของพระองค์นั้น ซึ่งเกลื่อนไปด้วยเสวกามาตย์ ดุจท้าว วาสวะของเทพเจ้าชาวไตรทศ นายนักการนั้นไป ณ ที่

นั้นได้กราบทูลพระเวสสันดรผู้รื่นรมย์อยู่ว่า ข้าแต่พระจอมพล ข้าพระบาทจักทูลความทุกข์ของพระองค์ ขอพระองค์อย่ากริ้วข้าพระบาท นักการนั้นถวายบังคมแล้วร้องไห้ กราบทูลพระเวสสันดรว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์เป็นผู้ชุบเลี้ยงข้าพระบาท เป็นผู้นำมาซึ่งรสคือความใคร่ทั้งปวง ข้าพระบาทจักกราบทูลความทุกข์ของพระองค์ เมื่อข่าวแสดงความทุกข์อันข้าพระบาทกราบทูลแล้ว ขอฝ่าพระบาททรงยังข้าพระบาทให้ยินดี ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ชาวสีพีและชาวนิคมขัดเคืองพระองค์ มาประชุมกัน พวกคนที่มีชื่อเสียง และพระราชบุตรทั้งหลาย และพวกพ่อค้าทั้งหลาย พราหมณ์ทั้งหลาย ทั้งกองช้าง กองม้า กองรถ กองราบ ชาวนิคม ชาวสีพีทั้งสิ้น ประชุมกันแล้ว ในเมื่อราตรีนี้สว่างแล้ว ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้ว ชาวสีพีทั้งลาย พร้อมกันขับพระองค์จากแว่นแคว้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กุมารำ** ได้แก่ พระราชาที่นับว่าเป็น กุมาร เพราะยังมีพระมารดาและพระบิดา. บทว่า **รมฺนานำ** ได้แก่ ผู้ประทับนั่งตรัสสรรเสริญทานที่พระองค์ให้แล้ว มีความโสมนัส. บทว่า **อมจฺเจหิ** ได้แก่ แวดล้อมไปด้วยเหล่าอำมาตย์ผู้สหชาติประมาณหกหมื่นคน ประทับนั่งเหนือพระราชอาสน์ภายใต้เศวตฉัตรยกขึ้นแล้ว. บทว่า **เวทยิสฺสามิ** ได้แก่ จักกราบทูล. บทว่า **ตตฺถ อสฺสายนฺตุ มำ** ความว่า ข้าแต่สมมติเทพ เมื่อข่าวแสดงความทุกข์นั้นอันข้าพระบาทกราบทูลแล้ว ขอฝ่าพระบาทโปรดยังข้าพระองค์ให้ยินดี คือขอพระองค์โปรดตรัสกะข้าพระบาทว่า เจ้าจงกล่าวตามสบายเถิด นักการกล่าวอย่างนั้น ด้วยความประสงค์ดังนี้.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

ชาวสีพีขัดเคืองเราผู้ไม่เห็นความผิดในเพราะ
อะไร แน่ะนักการ ท่านจงแจ้งความผิดนั้นแก่เรา
ชาวเมืองทั้งหลายจะขับไล่เราเพราะเหตุไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กิสฺมึ** ได้แก่ ในเพราะเหตุอะไร. บทว่า **วิยาจิกฺข** ความว่า จงกล่าวโดยพิสดาร.

นักการกราบทูลว่า

พวกคนมีที่ชื่อเสียงและพระราชบุตรทั้งหลาย
พ่อค้าทั้งหลาย พราหมณ์ทั้งหลาย ทั้งกองช้าง กองม้า
กองรถ กองราบ ขัดเคืองพระองค์เพราะพระราชทาน
คชสารตัวประเสริฐ ฉะนั้นพวกเขาจึงขับพระองค์เสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขียนฺติ** แปลว่า ขัดเคือง.

พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้นก็ทรงโสมนัสตรัสว่า

ดวงหทัยหรือจักษุ เราก็ให้ได้ จะอะไรกะทรัพย์
นอกกายของเรา คือ เงิน ทอง มุกดา ไพฑูรย์หรือ
แก้วมณี ในเมื่อยาจกมาแล้ว เราได้เห็นเขาแล้ว พึง
ให้พาหาเบื้องขวาเบื้องซ้ายก็ได้ เราไม่พึงหวั่นไหว
เพราะใจของเรายินดีในการบริจาค ปวงชาวสีพีจึงขับ
ไล่หรือฆ่าเราเสียก็ตาม พวกเขาจะตัดเราเสียเป็น ๗
ท่อนก็ตามเถิด เราจักไม่งดเว้นจากการบริจาคเป็น
อันขาด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยาจกมาคเต** ความว่า เมื่อยาจกมาแล้ว ได้เห็นยาจกนั้น บทว่า **เนว ทานา วิรมิสฺสํ** ความว่า จักไม่งดเว้นจากการบริจาคเป็นอันขาด.

นักการได้ฟังดังนั้น เมื่อจะกราบทูลข่าวอย่างอื่นตามมติของตน ซึ่งพระเจ้าสญชัยหรือชาวเมืองมิได้ให้ทูลเลย จึงกราบทูลว่า

ชาวสีพีและชาวนิคมประชุมกันกล่าวอย่างนี้ว่า พระเวสสันดรผู้มีวัตรอันงาม จงเสด็จไปสู่ภูผาอันชื่อว่า อารัญชรคีรี ตามฝั่งแห่งแม่น้ำโกนติมารา ตามทางที่พระราชาผู้ถูกขับไล่เสด็จไปนั้นเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โกนฺติมาราย** ได้แก่ ตามฝั่งแห่งแม่น้ำชื่อว่าโกนติมารา. บทว่า **คิริมารญฺชรํ ปติ** ความว่า เป็นผู้มุ่งตรงภูผาชื่อว่าอารัญชร. บทว่า **เยน** ความว่า นักการกราบทูลว่า ชาวสีพีทั้งหลายกล่าวอย่างนี้ว่า พระราชาทั้งหลายผู้บวชแล้วย่อมไปจากแว่นแคว้นโดยทางใด แม้พระเวสสันดรผู้มีวัตรงดงามก็จงเสด็จไปทางนั้น ได้ยินว่า นักการนั้นถูกเทวดาดลใจจึงกล่าวคำนี้.

พระโพธิสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้น จึงมีพระราชดำรัสว่า สาธุ เราจักไปโดยมรรคาที่เสด็จไปแห่งพระราชาทั้งหลายผู้รับโทษ ก็แต่ชาวเมืองทั้งหลายมิได้ขับไปเราด้วยโทษอื่น ขับไล่เราเพราะเราให้คชสารเป็นทาน เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจักบริจาคสัตตสดกมหาทานสักหนึ่งวัน ชาวเมืองจงให้โอกาสเพื่อเราได้ให้ทานสักหนึ่งวัน รุ่งขึ้นเราให้ทานแล้วจักไปในวันที่ ๓ ตรัสฉะนี้แล้วตรัสว่า

เราจักไปโดยมรรคาที่พระราชาทั้งหลายผู้ต้องโทษเสด็จไป ท่านทั้งหลายงดโทษให้เราสักคืนกับวันหนึ่ง จนกว่าเราจะได้บริจาคทานก่อนเถิด.

นักการได้ฟังดังนั้นแล้วกราบทูลว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า ข้าพระบาทจักแจ้งความนั้นแก่ชาวพระนครและแด่พระราชา ทูลฉะนี้แล้วหลีกไป

พระมหาสัตว์ส่งนักการนั้นไปแล้ว จึงให้เรียกมหาเสนาคุตมาเฝ้า ดำรัสให้จัดสัตตสดกมหาทานว่า พรุ่งนี้เราจักบริจาคสัตตสดกมหาทาน ท่าน

จงจัดช้าง ๗๐๐ เชือก ม้า ๗๐๐ ตัว รถ ๗๐๐ คัน สตรี ๗๐๐ คน โคนม ๗๐๐ ตัว ทาส ๗๐๐ คน ทาสี ๗๐๐ คน จงตั้งไว้ซึ่งข้าวน้ำเป็นต้นมีประการต่างๆ สิ่งทั้งปวงโดยที่สุดแม้สุราซึ่งเป็นสิ่งไม่ควรให้ แล้วส่งอำมาตย์ทั้งหลายให้กลับ แล้วเสด็จไปที่ประทับพระนางมัทรีแต่พระองค์เดียว ประทับนั่งข้างพระยีภู่อันเป็นสิริ ตรัสกับพระนางนั้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเวสสันดรบรมกษัตริย์ตรัสเรียกพระนางมัทรี
ผู้งามทั่วสรรพางค์นั้นมาว่า พัสดุอันใดอันหนึ่งที่ฉัน
ให้เธอ ทั้งทรัพย์อันประกอบด้วยสิริ เงิน ทอง มุกดา
ไพฑูรย์มีอยู่มาก และสิ่งใดที่เธอนำมาแต่พระชนก
ของเธอ เธอจงเก็บสิ่งนั้นไว้ทั้งหมด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิทเหยฺยาสิ** ความว่า เธอจงเก็บขุมทรัพย์ไว้. บทว่า **เปติกํ** ได้แก่ ที่เธอนำมาแต่ฝ่ายพระชนก.

พระราชบุตรีพระนามว่ามัทรีผู้งามทั่วพระกายจึง
ทูลถามว่า ข้าแต่สมมติเทพ จะโปรดให้เก็บทรัพย์
ทั้งนั้นไว้ในที่ไหน ขอพระองค์รับสั่งแก่หม่อมฉันผู้
ทูลถามให้ทราบ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตมพฺรวิ** ความว่า ทูลกระหม่อมเวสสันดรพระสวามีของเราไม่เคยตรัสว่า เธอจงเก็บทรัพย์ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ เฉพาะคราวนี้พระองค์ตรัส เราจักทูลถามทรัพย์นั้นจะโปรดให้เก็บไว้ในที่ไหนหนอ พระนางมัทรีมีพระดำริดังนี้จึงได้ทูลถามดังนั้น.

พระเวสสันดรบรมกษัตริย์จึงตรัสว่า

ดูก่อนพระน้องมัทรี เธอจงบริจาคทานในท่าน
ผู้มีศีลทั้งหลายตามควร เพราะที่พึ่งของสัตว์ทั้งปวง
อย่างอื่นยิ่งกว่าทานการบริจาคย่อมไม่มี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทชฺเชสิ** ความว่า แน่ะพระน้องมัทรีผู้เจริญ เธออย่าได้เก็บทรัพย์ไว้ในที่มีพระคลังเป็นต้น เมื่อจะเก็บเป็นชุมทรัพย์ที่จะติดตามตัวไป พึงถวายในท่านผู้มีศีลทั้งหลายในแว่นแคว้นของเรา. บทว่า **น หิ ทานา ปรํ** ความว่า ขึ้นชื่อว่าที่พึ่งอาศัยที่ยิ่งในรูปกว่าทาน ย่อมไม่มี.

พระนางมัทรีรับพระดำรัสว่า สาธุ. ครั้งนั้นพระบรมโพธิสัตว์เมื่อจะประทานพระราโชวาทแก่พระนางให้ยิ่งขึ้นจึงตรัสว่า

ดูก่อนพระน้องมัทรี เธอจงเอ็นดูในโอรสและ
ธิดากับทั้งพระสัสสุและพระสสุระ กษัตริย์ใดมาสำคัญ
ว่าจะเป็นภัสดาเธอ เธอจงบำรุงกษัตริย์นั้นโดยเคารพ
ถ้าว่าไม่มีใครสำคัญว่าจะเป็นภัสดาเธอ เพราะเธอไม่
ได้อยู่กับฉัน เธอจงแสวงหาภัสดาอื่น เธออย่าลำบาก
เพราะพรากจากฉันเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทเยสิ** ความว่า พึงเอ็นดูกระทำความเมตตา. บทว่า **โย จ ตํ ภตฺตา มญฺเญยฺย** ความว่า แน่ะนางผู้เจริญ เมื่อฉันไปแล้วกษัตริย์ใดมาสำคัญว่า เราจักเป็นภัสดาของเธอ เธอพึงบำรุงกษัตริย์แม้นั้นโดยเคารพ. บทว่า **มยา วิปฺปวเสน เต** ความว่า ถ้าใคร ๆ ไม่สำคัญเธอว่า เราจักเป็นภัสดาของเธอ เพราะเธอไม่ได้อยู่กับฉัน เมื่อเป็นเช่นนั้นเธอจงแสวงหาภัสดาอื่นด้วยตนเองนั่นแล. บทว่า **มา กิลิตฺถ มยา วินา** ความว่า เธอพรากจากฉันแล้วอย่าลำบาก คือจงอย่าลำบาก.

ครั้งนั้นพระนางมัทรีมีพระดำริว่า พระเวสสันดรผู้ภัสดาตรัสพระวาจาเห็นปานนี้ เหตุเป็นอย่างไรหนอ จึงกราบทูลถามว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระองค์ตรัสพระวาจาอันไม่สมควรตรัสนี้เพราะเหตุไร ลำดับนั้นพระเวสสันดรจึงตรัสตอบพระนางว่า แน่ะพระน้องมัทรีผู้เจริญ ชาวสีพีขัดเคืองเพราะฉันให้ช้าง

จึงขับไล่ฉันจากแว่นแคว้น พรุ่งนี้ฉันจักให้สัตตสดกมหาทาน จักออกจากพระนครในวันที่ ๓ ตรัสฉะนี้แล้ว ตรัสว่า

ฉันจักไปป่าที่น่ากลัว ประกอบด้วยพาลมฤค
ฉันผู้เดียวอยู่ในป่าใหญ่ มีชีวิตน่าสงสัย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สํ สโย** ความว่า เมื่อฉันผู้สุขุมาลชาติโดยส่วนเดียว อยู่ในป่าที่มีศัตรูไม่น้อยจะมีชีวิตอยู่แต่ไหน ฉันจักตายเสียเป็นแน่ พระเวสสันดรตรัสอย่างนั้นด้วยความประสงค์ดังนี้

พระราชบุตรพระนามว่ามัทรีผู้งามทั่วสรรพางค์ ได้กราบทูลลามพระราชสวามีว่า พระองค์ตรัสพระวาจาซึ่งไม่เคยมีหนอ ตรัสวาจาชั่วแท้ ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พระองค์เสด็จไปแต่พระองค์เดียวไม่สมควร แม้หม่อมฉันก็จักโดยเสด็จด้วย ความตายกับด้วยพระองค์ หรือพรากจากพระองค์เป็นอยู่ สองอย่างนี้ตายนั่นแลประเสริฐกว่า พรากจากพระองค์เป็นอยู่จะประเสริฐอะไร ก่อไฟให้ลุกโพลงมีเปลวเป็นอันเดียวกัน แล้วตายเสียในไฟนั้นประเสริฐกว่า พรากจากพระองค์จะประเสริฐอะไร นางช้างพังไปตามช้างพลายตัวประเสริฐอยู่ในป่าเที่ยวอยู่ตามภูผาทางกันดารสถานที่เสมอแลไม่เสมอ ฉันใด หม่อนฉันจะพาบุตรและบุตรีตามเสด็จไปเบื้องหลังฉันนั้น หม่อมฉันจักเป็นผู้ที่เลี้ยงง่ายของพระองค์ จักไม่เป็นผู้ที่เลี้ยงยากของพระองค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภุมฺเม** ความว่า พระองค์ตรัสแก่หม่อมฉันถึงพระวาจาซึ่งไม่เคยมีหนอ. บทว่า **คจฺเฉยฺย** แปลว่า เสด็จไป. บทว่า **เนส ธมฺโม** ความว่า นั่นไม่ใช่สภาวะ คือนั่นมิใช่เหตุ. บทว่า **ตเทว**

ความว่า หม่อนฉันตายกับด้วยพระองค์นั่นแล ประเสริฐกว่า. บทว่า **ตตฺถ** ได้แก่ ในเชิงตะกอนไม้ที่มีเปลวไฟเป็นอันเดียวกัน. บทว่า **เชสฺสนฺตํ** แปลว่า เที่ยวไปอยู่.

พระนางมัทรีราชกัญญากราบทูลพระภัสดาอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงพรรณนาถึงหิมวันตประเทศ ซึ่งเป็นประหนึ่งว่าได้เคยทอดพระเนตรเห็นแล้วจึงตรัสว่า

เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นกุมารทั้งสองนี้ ผู้มีเสียงอันไพเราะ พูดจาน่ารัก นั่งอยู่ที่พุ่มไม้ในป่า เล่นอยู่ที่พุ่มไม้ในป่า จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารทั้งสองนี้ ผู้มีเสียงไพเรา พูดจาน่ารัก เล่นอยู่ที่พุ่มไม้ในป่า จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ, เมื่อพระองค์ทอดพระ-เนตรเห็นพระกุมารทั้งสองนี้ ผู้มีเสียงไพเราะ พูดจาน่ารัก ที่อาศรมรัมณียสถาน จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ, เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารทั้งสองนี้ ผู้มีเสียงไพเราะ พูดจาน่ารัก เล่นอยู่ ณ อาศรมรัมณียสถาน จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ, เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารทั้งสองนี้ ทรงมาลาประดับพระองค์ ณ อาศรมรัมณียสถาน จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ, เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารทั้งสองนี้ ทรงมาลาประดับพระองค์ เล่นอยู่ ณ อาศรมเป็นที่รื่นรมย์ จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใดพระองค์ทอดพระเนตรเห็นกุญชรชาติมาตังคะ อายุล่วง ๖๐ ปี เที่ยวอยู่ในป่าตัวเดียว เมื่อนั้นจักทรงระลึกถึงราชสมบัติ, เมื่อใด พระองค์ทอด

พระเนตรเห็นกุญชรชาติมาตังคะ มีวัยล่วง ๖๐ ปี เที่ยวไปในเวลาเย็น ในเวลาเช้า เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ, เมื่อใด กุญชรชาติมาตังคะ มีวัยล่วง ๖๐ ปี เดินนำหน้าโขลงช้างพังไป ส่งเสียงร้องกึกก้องโกญจนาท พระองค์ได้ทรงสดับเสียงร้องของช่างที่บันลือก้องอยู่นั้น เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ, เมื่อใดพระองค์ผู้พระราชทานความใคร่แก่หม่อมฉัน ทอดพระเนตรชัฏไพรเป็นหมู่ไม้ทั้ง ๒ ข้าง มรรคา อันเกลื่อนไปด้วยพาลมฤค เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ, พระองค์จักทอดพระเนตรเห็นมฤคผู้มาเป็นแถว ๆ แถวละ ๕ ตัว และเหล่ากินนรผู้ฟ้อนอยู่ในเวลาเย็น ก็จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ, เมื่อใดพระองค์ได้ทรงฟังเสียงกึกก้องแห่งกระแสในแม่น้ำไหล และเสียงขับร้องแห่งฝูงกินนร เมื่อนั้นพระองค์จักระลึกถึงราชสมบัติ, เมื่อใดพระองค์ทรงสดับเสียงร้องของนกเค้าที่เที่ยวอยู่ตามซอกเขา เมื่อนั้นพระองค์จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ, เมื่อใดพระองค์จักได้ทรงสดับเสียงแห่งสัตว์ร้ายในป่า คือราชสีห์ เสือโคร่ง แรด โคลาน เมื่อนั้นก็จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ, เมื่อใดพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นนกยูงผู้ปกคลุมด้วยแพนทางจับอยู่ที่ยอดเขาเกลื่อนไปด้วยนางนกยูงทั้งหลายรำแพนอยู่ เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ, เมื่อใดพระองค์ได้ทอดพระ-เนตรนกยูงผู้เกลื่อนด้วยฝูงนางนกยูง มีแพนหางอัน

วิจิตรรำแพนอยู่ เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ,
เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรนกยูงมีขนคอเขียวมี
หงอนเลื่อนไปด้วยฝูงนางนกยูงรำแพนอยู่ เมื่อนั้น
ก็จักไม่ทรงระลึก ถึงราชสมบัติ. เมื่อใดพระองค์ทอด
พระเนตรเห็นเหล่าพฤกษชาติอันบานแล้ว ส่งกลิ่นหอม
ฟุ้งในเหมันตฤดู และพื้นดินเขียวชอุ่มปกคลุมไปด้วย
แมลงค่อมทองในเดือนเหมันต์ เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึก
ถึงราชสมบัติ, เมื่อใดพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็น
รุกขชาติอันมีดอกบานสะพรั่ง คืออัญชันเขียวที่กำลัง
ผลิยอดอ่อน ต้นโลท และบัวบกมีดอกบ้านสะพรั่ง
ส่งกลิ่นหอมฟุ้งในเหมันตฤดู เมื่อนั้นก็จักไม่ทรง
ระลึกถึงราชสมบัติ. เมื่อใดพระองค์ได้ทอดพระเนตร
เห็นหมู่ไม่มีดอกบานสะพรั่ง และปทุมชาติมีดอกร่วง
หล่นในเดือนฤดูเหมันต์ เมื่อนั้นก็จักไม่ทรงระลึก
ถึงราชสมบัติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มญฺชุเก** ได้แก่ มีเสียงไพเราะ มีถ้อยคำไพเราะ. บทว่า **กเรณุสํ ฆสฺส** ได้แก่ หมู่ช้างพัง บทว่า **ยูถสฺส** ได้แก่ ไปข้างหน้าโขลงช้าง. บทว่า **อุภโต** ได้แก่ ทั้งสองข้างมรรคา. บทว่า **วนวิกาเส** ได้แก่ ชัฏไพร. บทว่า กามทๆ ได้แก่ ผู้ให้สิ่งที่น่าใคร่ทุกอย่างแก่หม่อมฉัน. บทว่า **สินฺธุยา** ได้แก่ แม่น้ำ. บทว่า **วสมานสฺสุ-ลูกสฺส** ได้แก่ นกเค้าผู้อยู่. บทว่า **พาหานิ** ได้แก่ พาลมฤคทั้งหลาย ด้วยว่าเสียงของกินนรเหล่านั้นเป็นราวกะเสียงดนตรีเครื่อง ๕ จักมีในเวลาเย็น เพราะเหตุนั้นพระนางมัทรีจึงทูลว่า พระองค์ทรงสดับเสียงของกินนรเหล่านั้นแล้วจักทรงลืมราชสมบัติ. บทว่า **วรหิ** ได้แก่ ปกคลุมด้วยแพนหาง บทว่า

มตฺถกาสินํ ได้แก่ จับอยู่ที่ยอดบรรพตเป็นนิจ. ปาฐะว่า มตฺตกาสินํ ก็มี ความว่า เป็นผู้เมาด้วยความเมาในกามจับอยู่. บทว่า **พิมฺพชาลํ** ได้แก่ ใบอ่อนแดง. บทว่า **โอปุปฺผานิ** ได้แก่ มีดอกห้อยลง คือมีดอกร่วงหล่น.

พระนางมัทรีทรงพรรณนาถึงหิมวันตประเทศ. ด้วยคาถามีประมาณเท่านี้ ประหนึ่งพระองค์เคยเสด็จประทับอยู่ ณ หิมวันตประเทศแล้วฉะนั้น ด้วยประการฉะนี้.

จบหิมวันตวรรณนา

ทานกัณฑ์

แม้พระนางผุสดีราชเทวีมีพระดำริว่า ข่าวเดือดร้อนมาถึงลูกของเรา ลูกของเราจะทำอย่างไรหนอ เราจักไปให้รู้ความ จึงเสด็จไปด้วยสิวิกากาญจน์ ม่านปกปิดประทับที่ทวารห้องบรรทมอันมีสิริ ได้ทรงสดับเสียงสนทนาแห่งกษัตริย์ทั้งสองคือพระเวสสันดรและพระนางมัทรี ก็พลอยทรงกันแสงคร่ำครวญอย่างน่าสงสาร

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระผุสดีราชบุตรีพระเจ้ามัททราช ผู้ทรงยศได้ทรงสดับพระราชโอรสและพระสุณิสาทั้งสองปริเทวนาการ ก็ทรงพลอยคร่ำครวญละห้อยไห้ว่า เรากินยาพิษเสียดีกว่า เราโดดเหวเสียดีกว่า เอาเชือกผูกคอตายเสียดีกว่า เหตุไฉนชาวสีพีจึงให้ขับไล่ลูกเวสสันดรผู้ไม่มีความผิด เหตุไฉนชาวนครสีพีจึงจะให้ขับไล่เจ้าเวสสันดรลูกรักผู้ไม่มีโทษไม่ผิด ผู้รู้ไตรเพทเป็นทานบดี ควรแก่การขอ ไม่ตระหนี่ เหตุไฉนชาวนครสีพีจึงจะให้ขับไล่เจ้าเวสสันดรลูกรักผู้ไม่มีโทษผิด อันพระราชาต่างด้าวทั้งหลายบูชา มีเกียรติยศ เหตุไฉน

ชาวสีวีจึงให้ขับไล่ลูกเวสสันดรผู้ไม่มีความผิด ผู้เลี้ยง
ดูบิดามารดา ประพฤติถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ในราชสกุล
เหตุไฉนชาวสีวีจึงให้ขับไล่ลูกเวสสันดรผู้ไม่มีความผิด
ผู้เกื้อกูลแก่พระเจ้าแผ่นดิน แก่เทพเจ้า แก่พระประยูร
ญาติ แก่พระสหาย เกื้อกูลทั่วแว่นแคว้น เหตุไฉนจึง
ให้ขับไล่ลูกเวสสันดรผู้ไม่มีความผิดเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ราชปุตฺตี** ได้แก่ พระนางผุสดีราชธิดาของพระเจ้ามัททราช. บทว่า **ปปเตยฺยหํ** ความว่า เราพึงโดด. บทว่า **รชฺชุยา พชฺฌมิยาหํ** ความว่า เราพึงเอาเชือกผูกคอตายเสีย. บทว่า **กสฺมา** ความว่า เมื่อเรายังมีชีวิตอยู่อย่างนี้ เหตุไฉนชาวสีวีจึงให้ขับไล่ลูกของเราผู้ไม่มีความผิดเสีย. บทว่า **อชฺฌายิกํ** ความว่า ผู้ถึงฝั่งแห่งไตรเพท คือถึงความสำเร็จในศิลปะต่าง ๆ.

พระนางผุสดีทรงคร่ำครวญอย่างน่าสงสารฉะนั้นแล้ว ทรงปลอบพระโอรสและพระศรีสะใภ้ให้อุ่นพระหฤทัย แล้วเสด็จไปเฝ้าพระเจ้าสญชัย กราบทูลว่า

ชาวสีวีให้ขับไล่พระราชโอรสผู้ไม่มีความผิด
รัฐมณฑลของพระองค์ ก็จักเป็นเหมือนรังผึ้งร้าง
เหมือนผลมะม่วงหล่นลงบนดิน ฉะนั้น พระองค์อัน
หมู่เสวกามาตย์ละทิ้งแล้ว จักต้องลำบากอยู่พระองค์
เดียว เหมือนหงส์มีขนปีกหลุดร่วงแล้ว ก็ลำบากอยู่
ในเปียกตมอันไม่มีน้ำ ฉะนั้น ข้าแต่พระมหาราชเจ้า
เพราะเหตุนั้น หม่อมฉันจึงขอกราบทูลพระองค์ว่า
ประโยชน์อย่าได้ล่วงเลยพระองค์ไปเสียเลย ขอพระ-

องค์อย่าทรงขับไล่พระราชโอรสผู้ไม่มีความผิดนั้น
ตามคำของชาวสีพีเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปลิตานิ** ได้แก่ เหมือนรวงผึ้งที่ตัวผึ้งหนีไปแล้ว. บทว่า **ปติตา ฉมา** ได้แก่ ผมมะม่วงสุกที่หล่นลงพื้นดิน. พระนางผุสดีทรงแสดงว่า ข้าแต่สมมติเทพ เมื่อขับไล่ลูกของเราไปอย่างนี้แล้ว แว่นแคว้นของพระองค์ก็จักสาธารณ์แก่คนทั่วไป. บทว่า **นิกฺขีณปตฺโต** ได้แก่ มีขนปีกหลุดร่วงแล้ว. บทว่า **อปวิฏฺโฐ อมจฺเจหิ** ความว่า เหล่าอำมาตย์ประมาณหกหมื่นผู้เป็นสหชาติกับลูกของเราละทิ้งแล้ว. บทว่า วิหญฺญสิ แปลว่า จักลำบาก. บทว่า **สีวีนํ วจนา** ความว่า ขอพระองค์อย่าทรงขับไล่ลูกของเราผู้ไม่มีความผิดนั้น ตามคำของชาวสีวีเลย.

พระเจ้าสญชัยได้ทรงสดับดังนั้น จึงตรัสว่า

เมื่อเราขับไล่ลูกที่รักผู้เป็นดุจธงชัยของชาวสีพี
ก็ทำโดยเคารพต่อขัตติยราชประเพณีธรรมของโบราณ
เพราะฉะนั้น ถึงลูกจะเป็นที่รักกว่าชีวิตของเรา เราก็
ต้องขับไล่.

เนื้อความของคาถานั้นว่า แน่ะพระน้องผุสดีผู้เจริญ เมื่อฉันขับไล่ คือ เนรเทศลูกเวสสันดร ซึ่งเป็นธงชัยของชาวสีพี ก็ทำโดยเคารพยำเกรงต่อขัตติยราชประเพณีธรรมของโบราณในสีพีรัฐ เพราะเหตุนั้น ถึงแม้ลูกเวสสันดรนั้นเป็นที่รักกว่าชีวิตของฉัน ถึงอย่างนั้นฉันก็ต้องขับไล่.

พระนางผุสดีราชเทวีได้ทรงสดับดังนั้นก็ทรงครวญคร่ำรำพันว่า

แต่กาลก่อน ๆ เหล่าทหารถือธง และเหล่าทหาร
ม้าเป็นอาทิ ราวกะดอกกรรณิการ์อันบานแล้ว และ
ราวกะราวป่าดอกกรรณิการ์ ไปตามเสด็จพ่อเวสสันดร

ผู้เสด็จไปไหน ๆ วันนี้พ่อจะเสด็จไปแต่องค์เดียว.

เหล่าราชบุรุษผู้ห่มผ้ากัมพลเหลืองมาแต่คันธาร-รัฐ มีแสงสีดุจแมลงค่อมทองตามเสด็จไปไหน ๆ วันนี้พ่อจะเสด็จไปแต่องค์เดียว แต่ก่อนพ่อเคยเสด็จด้วยช้างที่นั่ง พระวอหรือรถที่นั่ง วันนี้พ่อจะต้องเสด็จไปด้วยพระบาทอย่างไรได้.

พ่อมีพระกายลูบไล้ด้วยแก่นจันทน์ อันเจ้าพนักงานปลุกให้ตื่นบรรทมด้วยฟ้อนรำขับร้อง จะต้องทรงหนังเสืออันหยาบขุรขระ และถือเสียมหาบคานอันคอนเครื่องบริขารแห่งดาบสทุกอย่างไปเองอย่างไรได้ ไม่มีใครนำผ้ากาสาวะและหนังเสือไป เมื่อพ่อเสด็จเข้าสู่ป่าใหญ่ ใครจะช่วยแต่งองค์ด้วยผ้าเปลือกไม้ ก็ไม่มี เพราะเหตุไรขัตติยบรรพชิตทั้งหลาย จะทรงผ้าเปลือกไม้ได้อย่างไรหนอ แม่มัทรีจักนุ่งห่มผ้าคากรองกะไรได้ แม่มัทรีเคยทรงภูษามาแต่แคว้นกาสี และโขมพัสตร์และโกทุมพรพัสตร์ บัดนี้จะทรงผ้าคากรองจักทำอย่างไร.

แม้มัทรีเคยเสด็จไปไหน ๆ ด้วยสิวิกากาญจน์คานหามและรถที่นั่ง วันนี้แม่ผู้มีวรกายหาที่มิได้ จะต้องดำเนินไปตามวิถีด้วยพระบาท แม่มัทรีผู้มีฝ่าพระ-หัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อน มักมีพระหฤทัยหวั่นขวัญอ่อนสถิตอยู่ในความสุข เสด็จไปข้างไหนก็ต้องสวมฉลองพระบาททอง วันนี้แม้ผู้มีอวัยวะงาม จะต้อง

ดำเนินสู่วิถีด้วยพระบาทเปล่า แม่จะเสด็จไปไหนเคย มีสตรีนับด้วยพันนางนำเป็นแถวไปข้างหน้า วันนี้แม่ผู้โฉมงามจะต้องเสด็จไปสู่ราวไพรแต่องค์เดียว.

แม่มัทรีได้ยินเสียงสุนัขป่า ก็จะสะดุ้งตกพระ-หฤทัยก่อนทันทีหรือได้ยินเสียงนกเค้าอินทสโคตรผู้ร้องอยู่ก็จะสะดุ้งกลัวองค์สั่น ดุจแม่มดสั่นอยู่ฉะนั้น วันนี้แม่ผู้มีรูปงามเป็นผู้ขลาดไปสู่แนวป่า ตัวแม่เอง จักหมกไหม้ด้วยความทุกข์นาน เพราะอาศัยวังนี้เปล่าจากลูกรัก ตัวแม่แลไม่เห็นลูกรัก จักผอมผิวเหลือง จักแล่นไปในที่นั้น ๆ เหมือนนางนกมีลูกถูกเบียดเบียน เห็นแต่รังเปล่าฉะนั้น ตัวแม่จักหมกไหม้ด้วยความทุกข์นาน เพราะอาศัยวังนี้ว่างจากพระลูกรัก ตัวแม่แลไม่เห็นลูกรัก ก็จักผอมผิวเหลือง จักแล่นไปในที่นั้น ๆ เปรียบดังนางนกเขามีลูกถูกเบียดเบียนแล้ว เห็นแต่รังเปล่า หรือเปรียบเหมือนนางนกจากพรากตกในเปือกตมไม่มีน้ำฉะนั้น เมื่อหม่อมฉันพิลาปอยู่อย่างนี้ ถ้าพระองค์ยังจะขับไล่พระราชโอรสผู้ไม่มีความผิดนั้นเสียจากแว่นแคว้น หม่อมฉัน เห็นจะต้องสละชีวิตเสียเป็นแน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กณิการาว** ความว่า เป็นราวกะดอกกรรณิการ์ที่บานดีแล้ว เพราะประดับด้วยเครื่องอลังการอันเป็นสุวรรณวัตถาภรณ์. บทว่า **ยายนฺตมนุยายนฺติ** ความว่า ตามเสด็จพระเวสสันดร

ผู้เสด็จเพื่อต้องการประพาสสวนอุทยานเป็นต้น. บทว่า **สฺวาชฺเชโกว** ความว่า วันนี้พระเวสสันดรจักเสด็จไปพระองค์เดียวเท่านั้น. บทว่า **อนีกานิ** ได้แก่ มีกองช้างเป็นต้น. บทว่า **คนฺธารา ปณฺฑุกมฺพลา** ความว่า ผ้ากัมพลแดงที่เสนานุ่งห่มมีค่าแสนหนึ่ง เกิดที่คันธารรัฐ. บทว่า **หาริติ** ความว่า แบกไป. บทว่า **ปวิสนฺตํ** ได้แก่ เมื่อพระเวสสันดรเสด็จเข้าไปอยู่. บทว่า **กสฺมา จีรํ น พชฺฌเร** ความว่า ใคร ๆ ที่แต่งตัวได้ จะช่วยแต่งองค์ด้วยผ้าเปลือกไม้ก็ไม่มี เพราะอะไร. บทว่า **ราชปพฺพชิตา** ได้แก่ พวกกษัตริย์บวช. บทว่า **โขมโกทุมฺพรานิ** ได้แก่ ผ้าสาฎกที่เกิดในโขม-รัฐและในโกทุมพรรัฐ. บทว่า **สา กญฺชฺช** ตัดบทเป็น **สา กลฺ อชฺช.** บทว่า **อนุจฺจงฺคี** ได้แก่ ผู้มีพระวรกายไม่มีที่ตำหนิคือหาที่ติมิได้. บทว่า ปีฬมานาว ความว่า หวั่นไหวเสด็จไปเหมือนเหน็ดเหนื่อย. บทว่า **อสฺสุ** ในบทเป็นต้นว่า **ยสฺสุ อิตฺถรสหสฺส** เป็นนิบาต ความว่า ใด ปาฐะว่า **ยาสา** ก็มี. บทว่า **สิวาย** ได้แก่ สุนัขจิ้งจอก. บทว่า **ปุเร** ความว่า อยู่ในพระนครในกาลก่อน. บทว่า **อินฺทสโคตฺตสฺส** ได้แก่ โกสิยโคตร. บทว่า วาริณีว ได้แก่ เหมือนยักษทาสีที่เทวดาสิง. บทว่า **ทุกฺเขน** ได้แก่ ทุกข์คือความโศกเพราะความพลัดพรากจากบุตร. บทว่า **อาคมฺมิมํ ปุรึ** ความว่า เมื่อลูกไปแล้ว แม่มาวังนี้ คือวังของลูก. บทว่า **ปิเย ปุตฺเต** ท่านกล่าวหมายพระเวสสันดรและพระนางมัทรี. บทว่า **หตจฺฉวปา** ได้แก่ มีลูกคือลูกน้อยถูกเบียดเบียนแล้ว. บทว่า **ปพฺพาเชสิ จ นํ รฏฺฐา** ความว่า ถ้าพระองค์ยังจะขับไล่ลูกเวสสันดรนั้นจากแว่นแคว้น .

เหล่าสีพีกัญญาของพระเจ้ากรุงสญชัยทั้งปวงได้ยินเสียงคร่ำครวญของพระนางผุสดีเทวี ก็ประชุมกันร้องไห้ ส่วนราชบริจาริกานารีทั้งหลายในพระราช-นิเวศน์ของพระเวสสันดร ได้ยินเสียงเหล่าราชบริจาริกาของพระเจ้ากรุงสญชัย

ร้องไห้ ต่างก็ร้องไห้ไปตามกัน คนหนึ่งในราชสกุลทั้งสองที่สามารถระทรงตนไว้ได้ไม่มีเลย ต่างทอดกายาพิไรรำพัน ดุจหมู่ไม้รังต้องลมย่ำยีก็ล้มลงตามกันฉะนั้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

เหล่าสีพีกัญญาทั้งปวงในพระราชวัง ได้ฟังสุร-
เสียงของพระนางผุสดีทรงกันแสง ประชุมกันประ-
คองแขนทั้งสองร้องไห้ เหล่าราชบุตรราชบุตรี ชายา
พระสนม พระกุมาร พ่อค้า พราหมณ์ กองช้าง กอง
ม้า กองรถ กองราบ ฝ่ายข้างวังพระเวสสันดร ก็
พากันลงนอนยกแขนทั้งสองร้องไห้ ประหนึ่งหมู่ไม้
รังต้องลมประหารย่ำยีก็ล้มลงตามกันฉะนั้น แต่นั้น
เมื่อราตรีสว่าง ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้ว พระเวสสันดรก็
เสด็จมาสู่โรงทาน ทรงบำเพ็ญทาน โดยพระโองการ
ว่า เจ้าทั้งหลายจงให้ผ้าห่มแก่เหล่าผู้ต้องการผ้านุ่งห่ม
น้ำเมาแก่พวกนักเลงสุรา โภชนาหารแก่เหล่าผู้ต้อง
การโภชนาหารโดยชอบทีเดียว อย่าเบียดเบียนเหล่า
วนิพก ผู้มาในที่นี้แม้แต่คนหนึ่ง จงให้อิ่มหนำด้วย
ข้าวและน้ำ พวกนี้เราบูชาแล้ว จงให้ยินดีกลับไป
ในเมื่อพระเวสสันดรมหาราชผู้ยังแคว้นแห่งชาวสีพีให้
เจริญเสด็จออกแล้ว ดุจคนเมาสุราหรือคนเหน็ดเหนื่อย
ชาวสีพีเหมือนตัดเสีย ซึ่งต้นไม้ที่ให้ผลต่าง ๆ ที่ทรง
ผลต่าง ๆ ที่ให้ความใคร่ทั้งปวง ที่นำมาซึ่งรสคือ
ความใคร่ทั้งปวง เพราะพวกเขาขับไล่พระเวสสันดร

ผู้หาความผิดมิได้จากรัฐมณฑล ในเมื่อพระเวสสันดร มหาราชผู้ยังแคว้นแห่งชาวสีพีให้เจริญเสด็จออกแล้ว เหล่าคนแก่ คนหนุ่ม และคนกลางคนทั้งหมด ภูต แม่มด ขันที สตรีของพระราชา สตรีในพระนคร พราหมณ์ สมณะ และเหล่าวนิพกอื่น ๆ ประคองแขนทั้งสองร้องไห้ว่า ดูเถอะ พระราชาเป็นอธรรม.

พระเวสสันดรเป็นผู้อันมหาชนในเมืองของตนบูชาแล้ว ต้องเสด็จออกจากเมืองของพระองค์ โดยต้องการตามคำของชาวสีวี พระเวสสันดรมหาสัตว์นั้น พระราชทานช้าง ๗๐๐ เชือก ล้วนประดับด้วยคชาลังการ มีเครื่องรัดกลางตัวแล้วไปด้วยทอง คลุมด้วยเครื่องประดับทอง มีนายหัตถาจารย์ขี่ประจำ ถือโตมรและขอม้า ๗๐๐ ตัว สรรพไปด้วยอัศวาภรณ์เป็นชาติม้าอาชาไนยสินธพ เป็นพาหนะว่องไว มีนายอัศวาจารย์ขี่ประจำ ห่มเกราะถือธนู รถ ๗๐๐ คัน อันมั่นคงมีธงปักแล้ว หุ้มหนังเสือเหลืองเสือโคร่งประดับสรรพาลังการ มีคนขับประจำถือธนูห่มเกราะ สตรี ๗๐๐ คน คนหนึ่ง ๆ อยู่ในรถ สวมสร้อยทองคำประดับกายแล้วไปด้วยทองคำ มีอลังการสีเหลือง นุ่งห่มผ้าสีเหลือง ประดับอาภรณ์สีเหลือง มีดวงตาใหญ่ ยิ้มแย้มก่อนจึงพูด มีตะโพกงามบั้นเอวบาง โคนม ๗๐๐ ตัว ล้วนแต่งเครื่องเงินทาสี ๗๐๐ คน ทาส ๗๐๐ คน

(พระองค์ทรงบำเพ็ญทานเห็นปานนี้) ต้องเสด็จออก
จากแคว้นของพระองค์.

พระราชาเวสสันดรพระราชทานช้างม้ารถ และ
สตรีอันตกแต่งแล้ว ต้องนิราศจากแคว้นของพระองค์
ในเมื่อมหาทาน อันพระเวสสันดรพระราชทานแล้ว
พสุธาดลก็กัมปนาทหวาดหวั่นไหว และพระราชา-
เวสสันดรทรงกระทำอัญชลี นิราศจากแคว้นของ
พระองค์ นั่นเป็นมหัศจรรย์อันน่าสยดสยอง. ให้ขน
พองสยองเกล้า ได้เกิดมีแล้วในกาลนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สิวิกญฺญา ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สตรีทั้งหลายของพระเจ้าสญชัยราชาแห่งชาวสีวีแม้ทั้งปวง ได้ฟังเสียงคร่ำ-ครวญของพระนางผุสดีแล้ว ประชุมกันคร่ำครวญร้องไห้. บทว่า **เวสฺสนฺตร-นิเวสเน** ความว่า เหล่าชนฝ่ายช้างวังแม้ของพระเวสสันดร ได้ฟังเสียงคร่ำครวญของสตรีทั้งหลายในวังของพระเจ้าสญชัยนั้น ก็คร่ำครวญไปตามกัน ในราชสกุลทั้งสอง ไม่มีใคร ๆ ที่สามารถจะดำรงอยู่ได้ตามภาวะของตน ต่างล้มลงเกลือกกลิ้งไปมาคร่ำครวญดุจหมู่ไม้รังโค่นลงด้วยกำลังลมฉะนั้น. บทว่า **ตโต รตฺยา วิวสเน** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อราตรีนั้นล่วงไป ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้ว พวกขวนขวายในทานได้กราบทูลแด่พระเวสสันดรว่า ทานได้จัดเสร็จแล้ว. ลำดับนั้น พระราชาเวสสันดรทรงสรงสนานแต่เช้าทีเดียว ประดับด้วยสรรพาลังการ เสวยโภชนาหารรสอร่อย แวดล้อมไปด้วยมหาชน เสด็จเข้าสู่โรงทานเพื่อพระราชทานสัตตสดกมหาทาน. บทว่า เทถ ความว่า พระเวสสันดรเสด็จไปในที่นั้นแล้ว เมื่อตรัสสั่งเหล่าอำมาตย์หกหมื่น ได้ตรัสอย่างนี้. บทว่า **วารุณึ** ความว่า พระเวสสันดรทรงทราบว่า การให้น้ำเมา

เป็นทานไร้ผล แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น ก็ทรงดำริว่า พวกนักเลงสุรามาถึงโรงทานแล้ว อย่าได้กล่าวว่า ไม่ได้ดื่มสุราในโรงทานของพระเวสสันดร ดังนี้จึงให้พระราชทาน. บทว่า **วนิพฺพเก** ความว่า บรรดาเหล่าชนวนิพกผู้ขอ พวกท่านอย่าได้เบียดเบียนใคร ๆ แม้คนหนึ่ง. บทว่า **ปฏิปูชิตา** ความว่า พระเวสสันดรตรัสว่า ท่านทั้งหลายเป็นผู้ที่เราบูชาแล้ว จงกระทำอย่างที่เขาไปสรรเสริญเรา พระเวสสันดรได้พระราชทานสัตตสดกมหาทาน คือ ช้าง ๗๐๐ เชือก มีเครื่องประดับทอง มีธงทอง คลุมด้วยข่ายทอง ม้า ๗๐๐ ตัว ก็เหมือนอย่างนั้นแล รถ ๗๐๐ คัน หุ้มด้วยหนังราชสีห์เป็นต้น วิจิตรด้วยรัตนะต่าง ๆ มีธงทอง สตรีมีขัตติยกัญญาเป็นต้น ๗๐๐ คน ประดับด้วยสรรพาลังการทรงรูปอันอุดม แม่โคนม ๗๐๐ ตัว ซึ่งเป็นหัวหน้าโคผู้ประเสริฐ รีดน้ำนมได้วันละหม้อ ทาสี ๗๐๐ คนผู้ได้รับการฝึกหัดศึกษาดีแล้ว ทาส ๗๐๐ คนก็เหมือนอย่างนั้น พร้อมเครื่องดื่มและโภชนาหารหาประมาณมิได้ ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อพระมหาสัตว์ทรงบริจาคทานอยู่อย่างนี้ ชาวนครมีกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร เป็นต้น ต่างร่ำพิไรรำพันว่า ข้าแต่พระเวสสันดรผู้เป็นเจ้า ชาวสีพีรัฐขับพระองค์ผู้ทรงบริจาคทานเสียจากรรัฐมณฑล พระองค์ก็ยังทรงบริจาคทานอีก.

เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

ครั้งนั้นเสียงกึกก้องโกลาหลน่าหวาดเสียว เป็นไปในพระนครนั้นว่า ชาวพระนครสีพีจะขับไล่พระ-เวสสันดรเพราะทรงบริจาคทาน ขอให้พระองค์ทรงได้บริจาคทานอีกเถิด.

ฝ่ายเหล่าผู้รับทานได้รับทานแล้วก็พากันรำพึงว่า ได้ยินว่า บัดนี้พระราชาเวสสันดรจักเสด็จเข้าสู่ป่า ทำพวกเราให้หมดที่พึ่ง จำเดิมแต่นี้พวกเรา

จักไปหาใคร รำพึงฉะนี้ก็นอนกลิ้งเกลือกไปมา ประหนึ่งว่ามีเท้าขาดคร่ำครวญด้วยเสียงอันดัง.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

เมื่อพระมหาราชาผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญจะเสด็จออก วนิพกเหล่านั้นก็ล้มลงกลิ้งเกลือกไปมา ดุจคนเมาหรือคนเหน็ดเหนื่อยฉะนั้น ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น **สุ** อักษรในบทว่า **เต สุ มตฺตา** นี้เป็นเพียงนิบาต ความว่า วนิพกเหล่านั้น. บทว่า **มตฺตา กิลนฺตาว** ความว่า เป็นผู้ราวกะคนเมาและราวกะคนเหน็ดเหนื่อย. บทว่า **สมฺปตนฺติ** ความว่า ล้มลงบนพื้นดินกลิ้งเกลือกไปมา. บทว่า **อจฺเฉจฺฉุ วต** แปลว่า ตัดแล้วหนอ. บทว่า **ยถา** แปลว่า ด้วยเหตุใด. บทว่า **อติยกฺขา** ได้แก่ หมอผีบ้าง แม่มดบ้าง. บทว่า เวสฺสวรา ได้แก่ พวกขันทีผู้ดูแลฝ่ายใน. บทว่า **วจนตฺเถน** ได้แก่ เพราะเหตุแห่งถ้อยคำ. บทว่า **สมฺหา รฏฺฐา นิรชฺชติ** ความว่า ออกไปจากแคว้นของพระองค์. บทว่า **คามณีเยภิ** ได้แก่ อาจารย์ฝึกช้าง. บทว่า **ชาติเย** ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยชาติ. บทว่า **คามณีเยภิ** ได้แก่ อาจารย์ฝึกม้า. บทว่า **อินฺทิยาจาปธาริภิ** ได้แก่ ผู้ทรงไว้ซึ่งเกราะและธนู. บทว่า **ทีเป อโถปิ เวยฺยคฺเฆ** ได้แก่ หุ้มด้วยหนังเสือเหลืองและหนังเสือโคร่ง. บทว่า **เอกเมกา รเถ จิตา** ความว่า ได้ยินว่า พระเวสสันดรได้พระราชทานนางแก้วคนหนึ่ง ๆ ยืนอยู่บนรถ มีทาสี ๘ คน แวดล้อม. บทว่า **นิกฺขรชฺชูหิ** ได้แก่ สร้อยที่สำเร็จด้วยเส้นทองคำ. บทว่า **อาพารปฺปมุขา** ได้แก่ มีดวงตาใหญ่ บทว่า **หสุลา** ได้แก่ ยิ้มแย้มก่อนจึงพูด. บทว่า **สุสญฺญา** ได้แก่ มีตะโพกผึ่งผาย. บทว่า **ตนุมชฺฌิมา**

ได้แก่ มีเอวบาง. บทว่า **กํ ส** ในบทว่า **กํ สุปาธาริโน** นี้เป็นชื่อของเงิน ความว่า ได้พระราชทานพร้อมด้วยภาชนะใส่น้ำนมที่สำเร็จด้วยเงิน. บทว่า **ปทินฺนมฺหิ** ได้แก่ ให้อยู่. บทว่า **สมกมฺปถ** ความว่า หวั่นไหวด้วยอานุภาพแห่งทาน. บทว่า **ยํ ปญฺชลีกโต** ความว่า พระราชาเวสสันดรพระราชทานมหาทานแล้วประคองอัญชลีนมัสการทานของพระองค์ ได้ทรงกระทำอัญชลีอธิษฐานว่า ขอทานนี้จงเป็นปัจจัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณของเราทีเดียว แม้ข้อนั้นก็ได้เป็นมหัศจรรย์น่าสยดสยองนั่นแล อธิบายว่า แผ่นดินได้หวั่นไหวในขณะนั้น. บทว่า **นิรชฺชติ** ความว่า แม้พระเวสสันดรได้พระราชทานถึงอย่างนี้แล้ว ก็ยังต้องเสด็จนิราศไป ไม่มีใคร ๆ จะห้ามพระองค์ได้.

ก็ในกาลนั้น เทวดาทั้งหลายแจ้งแก่พระราชาในพื้นชมพูทวีปว่า พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญมหาทาน มีพระราชทานนางขัตติยกัญญาเป็นต้น เพราะเหตุนั้นกษัตริย์ทั้งหลายจึงเสด็จมาด้วยเทวานุภาพ รับนางขัตติยกัญญาเหล่านั้นแล้วหลีกไป.

กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร เป็นต้น รับพระราชทานบริจาคของพระเวสสันดรแล้วหลีกไป ด้วยประการฉะนี้ พระเวสสันดรทรงบริจาคทานอยู่จนถึงเวลาเย็น พระองค์จึงเสด็จกลับพระราชนิเวศน์ของพระองค์ ทรงดำริว่า เราจักถวายบังคมลาพระชนกพระชนนีไปในวันพรุ่งนี้ จึงเสด็จไปสู่ที่ประทับของพระชนกพระชนนีด้วยรถที่นั่งอันตกแต่งแล้ว ฝ่ายพระนางมัทรีก็ทรงคิดว่า แม้เราก็จักโดยเสด็จพระสวามี จักยังพระสัสสุและพระสสุระให้ทรงอนุญาตเสียด้วย จึงเสด็จไปพร้อมพระเวสสันดร พระมหาสัตว์ถวายบังคมพระราชบิดาแล้วกราบทูลความที่พระองค์จะเสด็จไป.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเวสสันดรกราบทูลพระเจ้าสญชัย ผู้วรธรร-มิกราชว่า พระองค์โปรดให้หม่อมฉันออกจากเชตุดร ราชธานี หม่อมฉันขอทูลลาไปเขาวงกต ชนทั้งหลาย เหล่าใดเหล่าหนึ่งมีแล้วในอดีต หรือจักมีในอนาคต และเกิดในปัจจุบัน เป็นผู้ไม่อิ่มด้วยกามทั้งหลาย ย่อม ไปสู่ยมโลก หม่อมฉันได้บริจาคทานในวังของตนยัง ชื่อว่าเบียดเบียนตนและคนอื่น จึงนิราศจากแคว้นของ ตนโดยความประสงค์ตามคำของชาวสีพี หม่อมฉันจัก เสวยความทุกข์นั้นในป่าที่เกลื่อนด้วยพาลมฤค มีแรด และเสือเหลืองอยู่อาศัยแล้ว หม่อมฉันบำเพ็ญบุญ ทั้งหลาย เชิญพระองค์จมอยู่ในเปือกตม คือกามเถิด พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมิกํ วรํ** ได้แก่ ผู้สูงสุดในระหว่างพระราชาผู้ทรงธรรมทั้งหลาย. บทว่า **อวรุทฺธสิ** ความว่า นำออกจากแว่นแคว้น. บทว่า **ภูตา** ได้แก่ อดีตกาล. บทว่า **ภวิสฺสเร** ความว่า ชนเหล่าใดจักมีในอนาคต และเกิดในปัจจุบัน. บทว่า **โสหํ สเก อภิสสึ** ความว่า หม่อมฉันนั้นชื่อว่าเบียดเบียนชาวเมืองของตน ทำอะไร. บทว่า **ยชมาโน** ได้แก่ บริจาคทาน. บทว่า **สเก ปุเร** ได้แก่ ในปราสาทของตน แต่ในบาลีเขียนไว้ว่า เมื่อหม่อมฉันนั้นบริจาคทาน. บทว่า **นิรชฺชหึ** ได้แก่ เมื่อหม่อมฉันออก. บทว่า **อมนฺตึ** ความว่า หม่อมฉันจักเสวยทุกข์ที่ผู้อยู่ในป่าพึงเสวยนั้น. บทว่า **ปงฺกมฺหิ** ความว่า พระเวสสันดรทูลว่า แต่พระองค์จะจมอยู่ในเปือกตม คือกาม.

พระมหาสัตว์ทูลกับพระชนกด้วย ๔ คาถานี้ อย่างนี้แล้ว เสด็จไปเฝ้าพระชนนี ถวายบังคมแล้ว เมื่อจะทรงขออนุญาตบรรพชา จึงตรัสว่า

ข้าแต่เสด็จแม่ ขอพระองค์ทรงอนุญาตแก่หม่อมฉัน หม่อมฉันขอบวช หม่อนฉันบริจาคทานในวังของตนยังชื่อว่าเบียดเบียนตนและคนอื่น หม่อมฉันจะออกไปจากแคว้นของตนโดยประสงค์ตามคำของชาวสีพี หม่อมฉันจะเสวยทุกข์นั้นในป่าที่เกลื่อนด้วยพาลมฤค มีแรดและเสือเหลืองอยู่อาศัยแล้ว หม่อมฉันบำเพ็ญบุญทั้งหลาย จะไปเขาวงกต

พระนางผุสดีได้ทรงสดับดังนั้น จึงตรัสว่า

ลูกรัก แม่อนุญาตลูก บรรพชาจงสำเร็จแก่ลูก ก็แต่แม่มัทรีกัลยาณีผู้มีตะโพกงามเอวบาง จงอยู่กับบุตรธิดา แม่จะทำอะไรในป่าได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมิชฺฌตุ** ความว่า จงมีความสำเร็จด้วยฌาน. บทว่า **อจฺฉตุ** ความว่า พระนางผุสดีตรัสว่า จงอยู่ คือจงมีในที่นี้แหละ.

พระเวสสันดรตรัสว่า

หม่อมฉันไม่อาจจะพาแม่ทาสีไปสู่ป่าโดยที่เขาไม่ปรารถนา ถ้าเขาปรารถนาจะตามหม่อมฉันไป ก็จงไป ถ้าไม่ปรารถนาก็จงอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อกามา** ความว่า ข้าแต่เสด็จแม่ เสด็จแม่ตรัสอะไรอย่างนั้น แม้ทาสีหม่อมฉันก็ไม่อาจจะพาไป โดยที่เขาไม่ปรารถนา.

ลำดับนั้น พระเจ้ากรุงสญชัยได้ทรงสดับพระดำรัสแห่งพระราชโอรส ก็ทรงคล้อยตามเพื่อทรงวิงวอนพระสุณิสา

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

ต่อแต่นั้น พระเจ้ากรุงสญชัยมหาราชทรงคล้อย ตามเพื่อทรงวิงวอนพระสุณิสาว่า แน่ะแม่ผู้มีสรีระอัน ประพรมด้วยแก่นจันทน์ แม่อย่าได้ทรงธุลีละอองและ ของเปรอะเปื้อนเลย แม่เคยทรงภูษาของชาวกาสีแล้ว จะมาทรงผ้าคากรอง การอยู่ในป่าเป็นทุกข์ แน่ะแม่ มีลักษณะงาม แม่อย่าไปเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฏิปชฺชถ** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้ากรุงสญชัยได้ทรงสดับถ้อยดำรัสของพระราชโอรสแล้ว ได้ทรงคล้อยตามเพื่อทรงวิงวอนพระสุณิสา. บทว่า **มา จนฺทนสมาจเร** ความว่า แน่ะแม่ผู้มีสรีระที่ประพรมด้วยจันทน์แดง. บทว่า **มา หิ ตฺวํ ลกฺขเณ คมิ** ความว่า แน่ะแม่ผู้ประกอบด้วยลักษณะอันงาม แม่อย่าไปป่าเลย.

พระนางมัทรีราชบุตรผู้งามทั่วองค์ได้กราบทูล พระสุสระว่า หม่อมฉันไม่ปรารถนาความสุข ที่ต้อง พรากจากพระเวสสันดรของหม่อมฉัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตมพฺรวิ** ความว่า ได้กราบทูล คือได้กราบเรียนพระสสุระนั้น.

พระเจ้าสญชัยมหาราชผู้ยังแคว้นแห่งชาวสีพีให้ เจริญ ได้ตรัสกะพระมัทรีว่า แน่ะแม่มัทรี แม่จง พิจารณา สัตว์เหล่าใดมีอยู่ในป่าที่บุคคลทนได้ยากคือ

ตั๊กแตน บุ้ง เหลือบ ยุง แมลง ผึ้ง มีมาก สัตว์
แม้เหล่านั้นพึงเบียดเบียนแม่ในป่านั้น ความเบียด
เบียนนั้นเป็นความทุกข์ยิ่งจะพึงมีแก่แม่ แม่จงดูสัตว์
เหล่าอื่นอีกที่น่ากลัว อาศัยอยู่ที่แม่น้ำ คืองู ชื่อว่างู
เหลือมไม่มีพิษแต่มันมีกำลังมาก มันรัดคนหรือมฤค
ที่มาใกล้มันด้วยขนดให้อยู่ในอำนาจของมัน ยังสัตว์
เหล่าอื่น ดำดังผมที่เกล้าชื่อว่าหมี เป็นมฤคนำความ
ทุกข์มา คนที่มันเห็นแล้วขึ้นต้นไม้ก็ไม่พ้นมัน ฝูง
กระบือมักขวิดชนเอาด้วยเขามีปลายแหลม เที่ยวอยู่
ราวป่าริมฝั่งแม่น้ำชื่อโสตุมพระ แม่มัทรีเป็นเหมือนแม่
โคนมอยากได้ลูก เห็นโคไปตามฝูงมฤคในไพรสณฑ์
จักทำอย่างไร เมื่อแม่มัทรีไม่รู้จักเขตไพรสณฑ์ ภัย
ให้จักมีแก่แม่ เพราะเห็นฝูงลิง น่ากลัวพิลึก มันลง
มาในทางที่เดินยาก แม่มัทรีครั้งยังอยู่ในวัง แม่ไปถึง
เขาวงกตจักทำอย่างไร ฝูงสกุณชาติจับอยู่ในเวลากลาง
วัน ป่าใหญ่ก็จักเหมือนบันลือขึ้น แม่จะอยากไปใน
ราวไพรนั้นทำไม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตมพฺรวิ** ความว่า ได้ตรัสกะพระสุณิสานั้น. บทว่า **อปเร ปสฺส สนฺตาเส** ความว่า จงดู คือจงเห็นเหตุที่ให้เกิดภัยที่น่าหวาดสะดุ้ง. บทว่า **นทีนูปนิเสวิตา** ความว่า อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำโดยสถานที่ใกล้. บทว่า **อวิสา** ได้แก่ ปราศจากพิษ. บทว่า **อปิจาสนฺนํ** ความว่า ใกล้ คือมาสัมผัสสรีระของตน. บทว่า **อมฺมมิคา** ได้แก่ มฤคที่

ทำความลำบาก อธิบายว่า มฤคที่นำความทุกข์มาให้. บทว่า **นทึ โสตุมฺพรึ ปติ** ได้แก่ ที่ริมฝั่งแม่น้ำชื่อโสตุมพระ. บทว่า ยูถานิ ได้แก่ ซึ่งฝูงปาฐะอย่างนี้แหละ. บทว่า **เธนุว วจฺฉกิทฺธาว** ความว่า เธอเป็นเหมือนแม่โคนมอยากได้ลูก เมื่อไม่เห็นลูกๆ ของเธอ จักทำอย่างไร ก็ ว อักษรในบทว่า **วจฺฉกิทฺธาว** นี้เป็นเพียงนิบาตเท่านั้น. บทว่า **สมฺปติเต** ได้แก่ ลงมา บทว่า **โฆเร** ได้แก่ มีรูปแปลกน่าสะพึงกลัว บทว่า **ปลวงฺคเม** ได้แก่ ฝูงลิง บทว่า **อเขตฺตญฺญาย** ได้แก่ ไม่ฉลาดในภูมิประเทศในป่า. บทว่า **ภวิตนฺเต** ความว่า จักมีแก่เธอ. บทว่า **ยา ตฺวํ สิวาย สุตฺวาน** ความว่า ได้ยินเสียงของสุนัขจิ้งจอก. บทว่า มหุ ความว่า แม้เมื่ออยู่ในเมืองก็ตกใจบ่อยๆ. บทว่า **สุณเตว** ได้แก่ เหมือนบันลือ คือส่งเสียง.

พระนางมัทรีราชบุตรี ผู้งามทั่วองค์ได้กราบทูล พระเจ้ากรุงสญชัยว่า หม่อมฉันทราบภยันตรายเหล่านั้น ว่าเป็นภัยเฉพาะหม่อมฉันในพรสณฑ์ แต่หม่อมฉันจะสู้ทนต่อภัยทั้งปวงนั้นไป คือจักบรรเทาแหวกต้นเป้ง หญ้าคา หญ้าคมบาง แฝก หญ้ามุงกระต่าย และหญ้าปล้องไปด้วยอุระ จักนำเสด็จพระภัสดาไปมิให้ยาก กุมารีได้สามีด้วยการประพฤติวัตรเป็นอันมาก เช่นด้วยตรากตรำท้อง มิให้ใหญ่ด้วยวิธีกินอาหารแต่น้อย รู้ว่าสตรีมีบั้นเอวกว้างสีข้างผายได้สามี จึงเอาไม้สัณฐานเหมือนคางโคค่อย ๆ บุบทุบบั้นเอว เอาผ้ารีดสีข้างทั้งสองให้ผึ่งผายออก หรือด้วยทนผิงไฟแม้ในฤดูร้อน ขัดสีกายด้วยน้ำในฤดูหนาว ความเป็นหม้าย

อาการเตรียมตรมในโลก หม่อมฉันจักต้องไปอย่างแน่นอน.

อนึ่งบุรุษไม่สมควรอยู่ร่วมกับสตรีหม้ายที่เขาทิ้งแล้ว บุรุษไรเล่าจะจับมือถือแขนสตรีหม้ายที่เขาไม่ต้องการคร่ามา เหล่าบุรุษจิกหย่อมผมของสตรีหม้ายมาแล้วเอาเท้าเขี่ยให้ล้มลง ณ พื้น ให้ทุกข์เป็นอันมากไม่ใช่น้อยแล้วไม่หลีกไป เหล่าบุรุษต้องการสตรีหม้ายผู้มีผิวขาว ถือตัวว่ารูปงามเลิศ ให้ทรัพย์เล็กน้อยฉุดคร่าสตรีหม้ายผู้ไม่ปรารถนาไป ดุจฝูงกาตอมจิกคร่านกเค้าไปฉะนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง สตรีหม้ายเมื่ออยู่ในสกุลญาติอันมั่งคั่ง รุ่งเรืองด้วยภาชนะทองคำ ไม่พึงได้ซึ่งคำกล่าวล่วงเกิน แต่หมู่พี่น้องและเหล่าสหายว่า หญิงผู้หาผัวมิได้นี้ ต้องตกหนักแก่พวกเราตลอดชีวิต ฉะนี้ไม่มีเลย. I

แม่น้ำไม่มีน้ำก็เปล่าดาย แว่นแคว้นไม่มีพระราชาปกครองก็สูญเปล่า สตรีแม้มีพี่น้องตั้ง ๑๐ คน ถ้าเป็นหม้ายก็สูญหาย ธงเป็นเครื่องปรากฏแห่งราชรถ ควันเป็นเครื่องปรากฏแห่งไฟ พระราชาเป็นเครื่องปรากฏแห่งแว่นแคว้น ภัสดาเป็นเครื่องปรากฏแห่งสตรี ความเป็นหม้ายเป็นอาการเตรียมตรมในโลก หม่อมฉันจักต้องไปอย่างแน่นอน.

สตรีใดเข็ญใจก็ร่วมทุกข์กับสามีผู้เข็ญใจในคราว
ถึงทุกข์ สตรีใดมั่งมี มีเกียรติ ก็ร่วมสุขด้วยสามีผู้
มั่งมีในคราวถึงสุข เทวดาและมนุษย์ย่อมสรรเสริญ
สตรีนั้น เพราะสตรีนั้นทำกรรมที่ทำได้โดยยาก.

หม่อมฉันจะนุ่งห่มผ้ากาสายะตามเสด็จพระภัส-
ดาทุกเมื่อ ความเป็นหม้ายแห่งสตรีผู้มีแผ่นดินไม่แยก
ไม่เป็นที่ยินดี อีกประการหนึ่งหม่อมฉันไม่ปรารถนา
แผ่นดินที่ทรงไว้ซึ่งทรัพย์เป็นอันมาก มีสาครเป็นที่สุด
เต็มไปด้วยรัตนะต่าง ๆ แต่พรากจากพระเวสสันดรผู้
ภัสดา สตรีใดในเมื่อสามีทุกข์ร้อน ย่อมอยากได้
ความสุขเพื่อตน สตรีนั้นเด็ดจริง ใจของเขาจะเป็น
อย่างไรหนอ เมื่อพระเวสสันดรมหาราชเจ้าผู้ยังสีพีรัฐ
ให้เจริญเสด็จออกพระนคร หม่อมฉันจักโดยเสด็จ
พระองค์ เพราะพระองค์เป็นผู้พระราชทานความใคร่
ทั้งปวงของหม่อมฉัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตมพฺรวิ** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระนางมัทรีได้สดับพระดำรัสของพระเจ้ากรุงสญชัยแล้วได้ทูลตอบพระเจ้ากรุงสญชัยนั้น. บทว่า **อภิสมฺโภสฺสำ** ได้แก่ จักสู้ทน คือจักอดกลั้น. บทว่า **โปตกิลำ** ได้แก่ หญ้าคมบาง. บทว่า **ปนูเหสฺสามิ** ความว่า หม่อมฉันจักแหวกไปทางข้างหน้าพระเวสสันดร. บทว่า **อุทรสฺสุปโรเธน** ได้แก่ การงด คือกินอาหารแต่น้อย. บทว่า **โคหนุเวฏฺฐเนน** ความว่า เหล่ากุมาริการู้ว่าสตรีที่มีบั้นเอวกว้างและสีข้างผายย่อมได้สามี จึงเอาไม้มีสัณฐาน

เหมือนคางโคค่อยๆ ทุบบั้นเอว เอาผ้ารัดสีข้างทั้งสองให้ผึ่งผายออก ย่อมได้ สามี. บทว่า **กฏฺฐกำ** ได้แก่ ไม่น่ายินดี. บทว่า **คจฺฉญฺเญว** ได้แก่ จักไปแน่นอน. บทว่า **อปฺปตฺโต** ความว่า ไม่สมควรจะบริโภคของที่เป็นเดนของหญิงหม้ายนั้นทีเดียว. บทว่า **โย นำ** ความว่า บุรุษใดมีชาติต่ำจับมือทั้งสองฉุดคร่าหญิงหม้ายนั้นผู้ไม่ปรารถนาเลย. บทว่า **เกสคฺคหณมุกฺเขปา ภูมฺยา จ ปริสุมฺภนา** ความว่า เหล่าบุรุษจิกหย่อมผมหญิงไม่มีสามี เขี่ยให้ล้มลง ณ พื้น ดูหมิ่นล่วงเกินหญิงเหล่านั้น. บทว่า **ทตฺวา จ** ความว่า บุรุษอื่นยังให้ความทุกข์เป็นอันมาก คือมิใช่น้อยเห็นปานนี้แก่หญิงไม่มีสามี บทว่า **โน ปกฺกมติ** ความว่า เป็นผู้ปราศจากความรังเกียจยืนแลดูหญิงนั้น. บทว่า **สุกฺกจฺฉวี** ได้แก่ มีผิวพรรณที่ถูด้วยจุรณสำหรับอาบ. บทว่า เวธเวรา แปลว่า ผู้มีความต้องการหญิงหม้าย บทว่า **ทตฺวา** ได้แก่ ให้ทรัพย์มีประมาณน้อยอะไร ๆ ก็ตาม. บทว่า **สุภคฺคมานิโน** ได้แก่ เข้าใจตัวว่าพวกเรางามเลิศ. บทว่า **อกามำ** ได้แก่ หญิงหม้าย คือหญิงไม่มีสามีผู้ไม่ปรารถนานั้น. บทว่า **อุลูกญฺเญว วายสา** ความว่า เหมือนฝูงกาจิกคร่านกเค้า. บทว่า **กำ สปฺปชฺโชตเน** ได้แก่ รุ่งเรืองด้วยภาชนะทอง. บทว่า **วสำ** ได้แก่ อยู่ในสกุลญาติแม้เห็นปานนั้น. บทว่า **เนวาติวากฺยำ น ลเภ** ความว่า ไม่พึงได้ คือย่อมไม่ได้เลยทีเดียวซึ่งคำอันเป็นคำล่วงเกิน คือเป็นคำติเตียนนี้จากพี่น้องก็ตาม จากสหายก็ตาม ผู้กล่าวคำเป็นต้นว่า หญิงคนนี้ไม่มีสามี ตกหนักแก่พวกเราไปตลอดชีวิตทีเดียว. บทว่า **ปญฺญาณำ** ได้แก่ กระทำภาวะให้ปรากฏ. บทว่า **ยา ทลิทฺที ทลิทฺทสฺส** ความว่า ข้าแต่พระองค์ หญิงที่มีเกียรติ คือหญิงที่ในเวลาสามีผู้ยากจนของตนมีความทุกข์ แม้ตนเองยากจนก็ร่วมทุกข์ด้วย ในเวลาที่สามีนั้นมั่งคั่งมีความสุข ตน

เองก็มั่งคั่งมีความสุขกับสามีนั้นเหมือนกัน. บทว่า **ตํ เว เทวา ปสํ สนฺติ** ความว่า แม้เทวดาทั้งหลายก็สรรเสริญหญิงนั้นคือเห็นปานนั้น. บทว่า **อภิช-ชนฺตฺยา** ได้แก่ ไม่แตก อธิบายว่า ก็แม้ถ้าแผ่นดินทั้งสิ้นของหญิงไม่แตก หญิงนั้นก็จะเป็นใหญ่ในแผ่นดินทั้งสิ้น ความเป็นหญิงหม้ายเป็นอาการเตรียมตรมแม้ถึงอย่างนั้นทีเดียว. บทว่า **สุขรา วต อิตฺถิโย** ได้แก่ เป็นหญิงเด็ดแท้หนอ.

พระเจ้าสญชัยมหาราชได้ตรัสกะพระนางมัทรี ผู้งามทั่วองค์นั้นว่า แน่ะแม่มัทรีผู้มีลักษณะงาม บุตรทั้งสองของแม่เหล่านี้คือพ่อชาลีและแม่กัญหาชินา ยังเด็กอยู่ แม่จงละไว้ไปแต่ตัว เราทั้งหลายจะเลี้ยงดูหลานทั้งสองนั้นเอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชาลี กณฺหาชินา จุโภ** ได้แก่ บุตรทั้งสองคือพ่อชาลีและแม่กัณหาชินา. บทว่า **นิกฺขิป** ความว่า แม่จงละหลานทั้งสองนี้ไว้ไปแต่ตัวเถิด.

พระนางมัทรีราชบุตรีผู้งามทั่วองค์ได้กราบทูลพระเจ้ากรุงสญชัยว่า ข้าแต่พระองค์ พ่อชาลีและแม่กัณหาชินาทั้งสองเป็นลูกรักของหม่อมฉัน ลูกทั้งสองนั้นจักยังหฤทัยของหม่อมฉันทั้งสองผู้มีชีวิตเศร้าโศกให้รื่นรมย์ในป่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตฺยมฺหํ** ความว่า พวกเหล่านั้นจักยังหฤทัยของเราทั้งหลายให้รื่นรมย์ในป่านั้น. บทว่า **ชีวิโสกินํ** ความว่า จักยังหฤทัยของพวกเราผู้ยังไม่หายเศร้าโศก ให้รื่นรมย์.

พระเจ้าสญชัยมหาราชผู้ยังสีพีรัฐให้เจริญได้ตรัสพระนางมัทรีนั้นว่า เด็กทั้งสองเคยเสวยข้าวสาลีที่ปรุงด้วยเนื้ออันสะอาด เมื่อต้องเสวยผลไม้ จักทำอย่างไร.

เด็กทั้งสองเคยเสวยในถาดทองหนักร้อยปละซึ่งเป็นของประจำราชสกุล เมื่อต้องเสวยในใบไม้ จักทำอย่างไร.

เด็กทั้งสองเคยทรงภูษากาสีรัฐโขมรัฐและโกทุมพรรัฐ เมื่อต้องทรงผ้าคากรอง จักทำอย่าไร.

เด็กทั้งสองเคยเสด็จไปด้วยคานหาม วอและรถ เมื่อต้องเสด็จไปด้วยพระบาทจักทำอย่างไร.

เด็กทั้งสองเคยบรรทมในตำหนักยอดไม่มีลม ลงลิ่มชิดแล้ว เมื่อต้องบรรทมที่โคนไม้ จักทำอย่างไร.

เด็กทั้งสองเคยบรรทมบนพรมทำด้วยขนแกะ ที่ลาดไว้อย่างวิจิตรบนบัลลังก์ เมื่อต้องบรรทมบนเครื่องลาดหญ้า จักทำอย่างไร.

เด็กทั้งสองเคยไล้ทาด้วยของหอม ทั้งกฤษณาและแก่นจันทน์ เมื่อต้องทรงธุลีละอองและโสโครก จักทำอย่างไร เด็กทั้งสองเคยมีผู้อยู่งานพัดด้วยจามรีและแพนหางนกยูง ดำรงอยู่ในความสุขต้องสัมผัสเหลือบและยุง จักทำอย่างไร.

บรรดาเหล่านั้น บทว่า **สตปเล กำ เส** ได้แก่ ในถาดทองที่ทำด้วยทองหนักหนึ่งร้อยปละ. บทว่า **โคนเกน จิตฺรสนฺถเต** ได้แก่ ที่ปูลาดด้วยผ้าโกเชาว์ดำและเครื่องลาดอันวิจิตรบนตั่งใหญ่. บทว่า **จามรโมรหตฺเถหิ** ความว่า มีตนอยู่งานพัดด้วยจามรทั้งหลายและด้วยแพนหางนกยูง.

เมื่อกษัตริย์เหล่านั้นเจรจากันอยู่อย่างนี้แลราตรีก็สว่าง ดวงอาทิตย์ขึ้น เจ้าพนักงานทั้งหลายนำรถที่นั่งอันตกแต่งแล้ว เทียมม้าสินธพ ๔ ตัวมาเทียบไว้แทบประตูวัง เพื่อพระมหาสัตว์ พระนางมัทรีเทวีถวายบังคมพระสัสสุและพระสสุระแล้ว อำลาสตรีที่เหลือทั้งหลาย พาพระชาลีพระกัณหาชินาเสด็จไปก่อนพระเวสสันดรประทับอยู่บนรถที่นั่ง.

พระศาสดาเมื่อจะประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระนางมัทรีราชบุตรีผู้งามทั่วองค์ ได้กราบทูล
พระเจ้ากรุงสญชัยว่า ข้าแต่เทพเจ้าขอพระองค์อย่าทรง
ครั่นครวญเลย และอย่าเสียพระหฤทัยเลย หม่อมฉัน
ทั้งสองยังมีชีวิตเพียงใด ทารกทั้งสองก็จักเป็นสุข
เพียงนั้น พระนางมัทรีผู้งามทั่วองค์ ครั้นกราบทูลคำ
นี้แล้วเสด็จหลีกไป พระนางผู้ทรงศุภลักษณ์ ทรงพา
พระโอรสพระธิดาเสด็จไปตามบรรดาที่พระเจ้าสีวีราช
เสด็จ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สิวิมคฺเคน** ได้แก่ ตามมรรคาที่พระเจ้าสีพีราชเสด็จนั่นแล. บทว่า **อเนฺวสิ** ได้แก่ เสด็จไปสู่ทางนั้น คือ เสด็จลงจากปราสาทขึ้นประทับรถที่นั่ง.

ลำดับนั้นพระราชาเวสสันดรบรมกษัตริย์ทรง
บำเพ็ญทานแล้ว ถวายบังคมพระชนกและพระชนนี
และทรงทำประทักษิณเสด็จขึ้นสู่รถที่นั่งเทียมม้าสินธพ
๔ ตัว วิ่งเร็ว ทรงพาพระโอรสพระธิดาและพระมเหสี
เสด็จไปสู่เขาวงกต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตโต** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกาลที่พระนางมัทรีนั้นเสด็จขึ้นรถทันทีนั่นประทับอยู่ บทว่า **ทตฺวาน** ได้แก่ ทรงบำเพ็ญทานวันวาน. บทว่า **กตฺวา จ นำ ปทกฺขิณำ** ได้แก่ และทรงทำประทักษิณ. บทว่า **นำ** เป็นเพียงนิบาต.

แต่นั้นพระราชาเวสสันดรเสด็จไปโดยตรงที่
มหาชนคอยเฝ้า ตรัสว่า เราทั้ง ๔ ขอลาไปละนะ ขอ
ท่านทั้งหลายผู้เป็นญาติจงปราศจากโรคเถิด.

เนื้อความของคาถานั้นว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้นพระราชาเวสสันดรทรงขับรถที่นั่งไปในที่ที่มหาชนยืนอยู่ด้วยหวังว่าจักเห็นพระราชาเวสสันดร เมื่อทรงลามหาชน ตรัสว่า พวกเราขอลาไปละนะ ขอญาติทั้งหลายจงไม่มีโรคเถิด. บทว่า ตำ ในคาถานั้นเป็นเพียงนิบาต ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระราชาเวสสันดรตรัสกะญาติทั้งหลาย ตรัสเรียกญาติทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลาย คือว่า เราทั้งหลายไปละ ขอท่านทั้งหลายจงมีความสุขปราศจากความทุกข์เถิด.

เมื่อพระมหาสัตว์ตรัสเรียกมหาชนมาประทานโอวาทแก่เขาเหล่านั้นว่า ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาทจงบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น ดังนี้อย่างนี้แล้วเสด็จไป พระนางผุสดีราชมารดาแห่งพระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า ลูกของเรามีจิตน้อมไปในทาน จงบำเพ็ญทาน จึงให้ส่งเกวียนทั้งหลายเต็มด้วยรัตนะ ๗

ประการ พร้อมด้วยอาภรณ์ทั้งหลายไปสองข้างทางเสด็จ ฝ่ายพระเวสสันดรก็ทรงเปลื้องเครื่องประดับที่มีอยู่ในพระวรกาย พระราชทานแก่เหล่ายาจกผู้มาถึงแล้ว ๑๘ ครั้ง ได้พระราชทานสิ่งที่เหลืออยู่ทั้งหมด พระองค์เสด็จออกจากพระนครมีพระประสงค์จะกลับทอดพระเนตรราชธานี ครั้งนั้นอาศัยพระมนัสของพระองค์ ปฐพีในที่มีประมาณเท่ารถที่นั่งก็แยกออกหมุนเหมือนจักรของช่างหม้อ ทำรถที่นั่งให้มีหน้าเฉพาะเชตุดรราชธานี พระองค์ได้ทอดพระเนตรสถานที่ประทับของพระชนกพระชนนี เหตุอัศจรรย์ทั้งหลายมีแผ่นดินไหวเป็นต้นได้มีแล้วด้วยการุญภาพนั้น.

ด้วยเหตุนั้นท่านจึงกล่าวไว้ว่า

เมื่อพระเวสสันดรเสด็จออกจากพระนคร ทรง
กลับเหลียวมาทอดพระเนตร แม้ในกาลนั้นแผ่นดิน
อันมีขุนเขาสิเนรุและหมู่ไม้เป็นเครื่องประดับก็กัมป-
นาทหวาดหวั่นไหว.

ก็เมื่อพระมหาสัตว์ทอดพระเนตรเองแล้ว ตรัสพระคาถาเพื่อให้พระนางมัทรีทอดพระเนตรด้วยว่า

แน่ะพระน้องมัทรี เชิญเธอทอดพระเนตร นั่น
พระราชนิเวศน์ของพระเจ้าสีพีราชผู้ประเสริฐ นั่นวัง
ของฉันซึ่งพระราชธิดาประทาน ย่อมปรากฏเป็นภาพ
ที่น่ารื่นรมย์ทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิสาเมหิ** ได้แก่ จงทอดพระเนตร.

ครั้งนั้น พระเวสสันดรมหาสัตว์ยังอำมาตย์ ๖ หมื่น ผู้สหชาติและเหล่าชนอื่น ๆ ให้กลับแล้ว ขับรถที่นั่งไปตรัสกะพระนางมัทรีว่า แน่ะพระน้อง

ผู้เจริญ ถ้ายาจกมาข้างหลัง แม่พึงคอยดูไว้ พระนางก็นั่งทอดพระเนตรดูอยู่. ครั้งนั้นมีพราหมณ์ ๔ คนมาไม่ทันรับสัตตสดกมหาทานของพระเวสสันดร จึงไปสู่พระนคร ถามว่า พระเวสสันดรราชเสด็จไปไหน ครั้นได้ทราบว่า ทรงบริจาคทานเสด็จไปแล้ว จึงถามว่า พระองค์เสด็จไปเอาอะไรไปบ้าง ได้ทราบว่า เสด็จทรงรถไป จึงติดตามไปด้วยคิดว่า พวกเราจักทูลขอม้า ๔ ตัวกะพระองค์ ครั้งนั้น พระนางมัทรีทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ทั้ง ๔ ตามมา จึงกราบทูลพระภัสดาว่า ข้าแต่สมมติเทพ ยาจกทั้งหลายกำลังมา พระมหาสัตว์ก็ทรงหยุดรถพระที่นั่ง พราหมณ์ทั้ง ๔ คนเหล่านั้นมาทูลขอม้าทั้งหลายที่เทียมรถ พระมหาสัตว์ได้พระราชทานม้าทั้ง ๔ ตัวแก่พราหมณ์ ๔ คนเหล่านั้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พราหมณ์ทั้งหลายได้ตามพระเวสสันดรมา ได้
ทูลขอม้าทั้ง ๔ นั้นต่อพระองค์ พระองค์อันเหล่า
พราหมณ์ขอแล้ว ก็พระราชทานม้า ๔ ตัว แก่พราหมณ์
๔ คน.

ก็เมื่อพระเวสสันดรพระราชทานม้า ๔ ตัวไปแล้ว งอนรถพระที่นั่งได้ตั้งอยู่ในอากาศนั่นเอง ครั้งนั้น พอพวกพราหมณ์ไปแล้วเท่านั้น เทวบุตร ๔ องค์ จำแลงกายเป็นละมั่งทองมารองรับงอนรถที่นั่งลากไป พระมหาสัตว์ทรงทราบว่าละมั่งทั้ง ๔ นั้น เป็นเทพบุตร จึงตรัสคาถานี้ว่า

แน่ะพระน้องมัทรี เชิญเธอทอดพระเนตรมฤค
ทั้ง ๔ มีเพศเป็นละมั่ง เป็นเหมือนม้าที่ฝึกมาดีแล้วนำ
เราไป ย่อมปรากฏเป็นภาพที่งดงามทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทกฺขิณสฺสา วหนฺติ มํ ความว่า เป็นราวกะม้าที่ศึกษาดีแล้วนำเราไป.

ครั้งนั้น ยังมีพราหมณ์อีกคนหนึ่งมาทูลขอรถที่นั่งต่อพระเวสสันดรผู้กำลังเสด็จไปอยู่อย่างนี้ พระมหาสัตว์จึงยังพระโอรสพระธิดาและพระราชเทวีให้เสด็จลงแล้ว พระราชทานรถแก่พราหมณ์ ก็ครั้นเมื่อพระมหาสัตว์พระราชทานรถที่นั่งแล้ว เทวบุตรทั้งหลายได้อันตรธานหายไป.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศความที่พระโพธิสัตว์ทรงบริจาครถไปแล้ว จึงตรัสว่า

ครั้งนั้น พราหมณ์นั้นนับเป็นที่ ๕ ที่มาทูลขอ
รถที่นั่งต่อพระโพธิสัตว์ในป่านี้ พระองค์ก็ประทาน
มอบรถนั้นแก่พราหมณ์นั้น และพระหฤทัยของพระ-
องค์มิได้ย่อหย่อนเลย ต่อนั้น พระราชาเวสสันดรก็
ยังคนของพระองค์ให้เสด็จลงจากรถ ทรงยินดีมอบรถ
ม้าให้แก้พราหมณ์ผู้แสวงหาทรัพย์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อเถตฺถ** ได้แก่ ครั้งนั้น ในป่านี้. บทว่า **น จสฺส ปหโค มโน** ความว่า และพระหฤทัยของพระเวสสันดรนั้นก็มิได้ย่อหย่อนเลย. บทว่า **อสฺสาสยิ** ความว่า ทรงยินดีมอบให้.

จำเดิมแต่นั้น กษัตริย์เหล่านั้นทั้งหมดก็เสด็จดำเนินด้วยพระบาท.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ได้มีพระดำรัสแก่พระนางมัทรีว่า

แน่ะแม่มัทรี แม่จงอุ้มกัณหาชินา เพราะเธอเป็น
น้อง เบา พี่จักอุ้มพ่อชาลี เพราะเธอเป็นพี่ หนัก.

ก็แลครั้นตรัสฉะนี้แล้ว กษัตริย์ทั้งสองก็อุ้มพระโอรสพระธิดาเสด็จไป

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระราชาเวสสันดรทรงอุ้มพระกุมารชาลี พระ-
มัทรีราชบุตรีทรงอุ้มพระกุมารกัณหาชินา ต่างทรง
บรรเทิงตรัสปิยวาจากะกันและกันเสด็จไป.

จบทานกัณฑ์

วนปเวสนกัณฑ์

กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ มีพระเวสสันดรเป็นต้นทอดพระเนตรเห็นคนทั้งหลายที่เดินสวนทางมา จึงตรัสถามว่า เขาวงกตอยู่ที่ไหน คนทั้งหลายทูลตอบว่ายังไกล

เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

ถ้ามนุษย์บางพวกเดินมาตามทาง หรือเดินสวน
ทางมา เราจะถามมรรคากะพวกนั้นว่า เขาวงกตอยู่ที่
ไหน คนพวกนั้น เห็นเราทั้งหลายในป่านั้น จะพากัน
คร่ำครวญน่าสงสาร พวกเขาแจ้งให้ทราบอย่างเป็น
ทุกข์ว่า เขาวงกตยังอยู่อีกไกล.

พระชาลีและพระกัณหาชินาได้ทอดพระเนตรเห็นต้นไม้ทรงผลต่าง ๆ สองข้างทางก็ทรงกันแสง ด้วยบุญญานุภาพแห่งพระมหาสัตว์ ต้นไม้ที่ทรงผลก็น้อมลงมาสัมผัสพระหัตถ์ แต่นั้นพระเวสสันดรก็ทรงเลือกเก็บผลาผลที่สุกดีประทานแก่สองกุมารกุมารีนั้น พระนางมัทรีทอดพระเนตรเห็นดังนั้น ก็ทรงทราบว่าเป็นเหตุอัศจรรย์.

เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า

พระราชกุมารกุมารีทอดพระเนตรเห็นพฤกษชาติ
เผล็ดผลในป่าใหญ่ ก็ทรงกันแสงเพราะเหตุอยากเสวย
ผลไม้เหล่านั้น ต้นไม้ทั้งหลายเต็มไปในป่า ประหนึ่ง
เห็นพระราชกุมารกุมารีทรงกันแสง ก็ร้อนใจน้อม
กิ่งลงมาถึงพระราชกุมารกุมารีเอง พระนางมัทรีราช-
เทวีผู้งามทั่วองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นอัศจรรย์นี้อันไม่
เคยมีมา ทำให้ขนพองสยองเกล้า ก็ยังสาธุการให้เป็น
ไป ความอัศจรรย์ไม่เคยมีทำให้ขนพองสยองเกล้ามี
ในโลก พฤกษชาติทั้งหลายน้อมลงมาเอง ด้วยเดชา
นุภาพแห่งพระเวสสันดร.

ตั้งแต่เชตุดรราชธานีถึงภูเขาชื่อสุวรรณคิรีตาละ ๕ โยชน์ ตั้งแต่สุวรรณคิรีตาละถึงแม่น้ำชื่อโกนติมารา ๕ โยชน์ ตั้งแต่แม่น้ำโกนติมาราถึงภูเขาชื่ออัญชนคิรี ๕ โยชน์ ตั้งแต่ภูเขาอัญชนคิรีถึงบ้านพราหมณ์ชื่อตุณณวิถนาลิทัณฑ์ ๕ โยชน์ ตั้งแต่บ้านพราหมณ์ตุณณวิถนาลิทัณฑ์ถึงมาตุลนคร ๑๐ โยชน์ รวมตั้งแต่เชตุดรนครถึงแคว้นนั้นเป็น ๓๐ โยชน์ เทวดาย่นมรรคานั้น กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์จึงเสด็จถึงมาตุลนครในวันเดียวเท่านั้น.

เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า

เทวดาทั้งหลายย่นมรรคาด้วยอนุเคราะห์แก่พระ-
ราชกุมารกุมารี กษัตริย์ทั้ง ๔ ถึงเจตรัฐโดยวันที่เสด็จ
ออกนั้นเอง.

ก็แลกษัตริย์ทั้ง ๔ เมื่อเสด็จไป ได้เสด็จดำเนินตั้งแต่เวลาเสวยเช้าแล้ว ลุถึงมาตุลนครในเจตรัฐเวลาเย็น

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

กษัตริย์ ๔ พระองค์เสด็จไปสิ้นทางไกลถึงเจตรัฐ ซึ่งเป็นชนบทมั่งคั่ง มีความสุข มีมังสะ สุรา และข้าวมาก.

กาลนั้น มีเจ้าครองอยู่ในมาตุลนคร ๖ หมื่นองค์. พระมหาสัตว์ไม่เสด็จเข้าภายในนคร ประทับพักอยู่ที่ศาลาใกล้ประตูเมือง ครั้งนั้นพระนางมัทรีชำระเช็ดธุลีที่พระบาทของพระมหาสัตว์ แล้วถวายอยู่งานนวดพระบาท ทรงคิดว่า เราจักยังประชาชนให้รู้ความที่พระเวสสันดรเสด็จมา จึงเสด็จออกจากศาลา ประทับยืนอยู่ที่ประตูศาลาตรงทางประตูเมือง เพราะเหตุนั้น หญิงทั้งหลายผู้เข้าสู่เมืองและออกจากเมือง ก็ได้เห็นพระนางมัทรี ต่างเข้าห้อมล้อมพระองค์.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

สตรีชาวเจตรัฐเห็นพระนางมัทรีผู้มีลักษณะเสด็จมา ก็ปริวิตกว่า พระแม่เจ้าผู้สุขุมาลชาตินี้เสด็จมาด้วยพระบาท พระนางเคยเสด็จไปไหน ๆ ด้วยยานที่หาม หรือพระวอและรถที่นั่ง วันนี้พระนางมัทรีเสด็จดำเนินไปในป่าด้วยพระบาท.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ลกฺขณมาคตๆ** ความว่า พระนางมัทรีผู้ถึงพร้อมด้วยลักษณะทั้งปวงเสด็จมา. บทว่า **ปริธาวติ** ความว่า พระนางเป็นเจ้าหญิงสุขุมาลชาติอย่างนี้หนอ ต้องเสด็จด้วยพระบาทเที่ยวไป. บทว่า ปริยายิตฺวา ความว่า เสด็จเที่ยวไปในนครเชตุดรในกาลก่อน. บทว่า **สิวิกาย** ได้แก่ ด้วยวอทอง.

มหาชนเห็นพระนางมัทรี พระเวสสันดร และพระโอรสทั้งสองพระองค์ เสด็จมาด้วยความเป็นผู้น่าอนาถ จึงไปแจ้งแก่พระยาเจตราชทั้งหลาย พระยาเจตราชทั้ง ๖ หมื่นก็กันแสงร่ำพิไรมาเฝ้าพระเวสสันดร

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระยาเจตราทั้งหลายเห็นพระเวสสันดร ก็ร้อง
ให้เข้าไปเฝ้ากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ
พระองค์ทรงพระสำราญ ไม่มีพระโรคาพาธแลหรือ
พระราชบิดาของพระองค์หาพระโรคาพาธมิได้แลหรือ
ชาวนครสีพีก็ไม่มีทุกข์หรือ.

ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พลนิกายของพระองค์อยู่
ที่ไหน รถพระที่นั่งของพระองค์อยู่ที่ไหน พระองค์
ไม่มีม้าทรง ไม่มีรถทรง เสด็จดำเนินมาทางไกลถูก
ข้าศึกย่ำยีกระมัง จึงเสด็จมาถึงประเทศนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทิสฺวา** ได้แก่ เห็นแต่ไกลทีเดียว. บทว่า เจตปาโมกฺขา ได้แก่ กษัตริย์เจ ราชทั้งหลาย. บทว่า **อุปาคมุ** ได้แก่ เข้าไปเฝ้า. บทว่า **กุสลํ** ความไม่มีโรค. บทว่า **อนามยं** ได้แก่ ความไม่มีทุกข์. บทว่า **โก เต พลํ** ความว่า กองทหารของพระองค์อยู่ที่ไหน. บทว่า **รถมณฺฑลํ** ความว่า เหล่ากษัตริย์เจตราชทูลถามว่า รถซึ่งประดับแล้วที่พระองค์เสด็จมานั้น อยู่ที่ไหน. บทว่า **อนสฺสโก** ได้แก่ ไม่มีม้าทรงเลย. บทว่า **อรถโก** ได้แก่ ไม่มีรถทรง. บทว่า **ทีฆมทฺธานมาคโต** ความว่า พระองค์เสด็จมาทางไกล. บทว่า **ปกโต** ได้แก่ ถูกข้าศึกครอบงำย่ำยี.

ครั้งนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะตรัสถึงเหตุการณ์ที่พระองค์เสด็จมา แก่พระยาเจตราชหกหมื่นเหล่านั้น จึงตรัสว่า

แน่ะสหายทั้งหลาย เราไม่มีโรคาพาธ เรามีความสำราญ อนึ่ง พระราชบิดาของเราก็ทรงปราศจากพระโรคาพาธ และชาวสีพีก็สุขสำราญดี แต่เพราะเราให้ช่างซึ่งมีงาดุจงอนไถ เป็นราชพาหนะรู้ชัยภูมิแห่งการยุทธ์ทุกอย่าง ขาวทั่วสรรพางค์ เป็นช้างสูงสุด คลุมด้วยผ้ากัมพลเหลือง ซับมัน อาจย่ำยีศัตรูได้ มีงางาม พร้อมด้วยพัดวาลวีชนี มีกายสีขาวเช่นกับเขาไกรลาส พร้อมด้วยเศวตฉัตร ทั้งเครื่องลาดอันงามทั้งหมด ทั้งคนเลี้ยง เป็นราชยานอันประเสริฐ เป็นช้างพระที่นั่ง ให้เป็นทรัพย์แก่พราหมณ์ทั้ง ๘ คน เพราะเหตุนั้น ชาวสีพีพากันขัดเคืองเรา และพระราชบิดาก็กริ้วขับไล่เรา เราจะไปเขาวงกต แน่ะสหายทั้งหลาย ท่านทั้งหลายรู้โอกาสแห่งที่อยู่ของพวกเราที่จะอยู่ในป่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตสฺมึ เม** ความว่า ชาวสีพีทั้งหลายโกรธเราในเพราะเหตุนั้น. บทว่า **อุปหรโตมโน** ความว่า พระราชบิดาก็กริ้ว คือทรงขัดเคืองด้วย จึงทรงขับไล่เราจากแว่นแคว้น. บทว่า **ยตฺถ** ความว่า พระเวสสันดรตรัสว่า พวกเราควรอยู่ในป่าใด ท่านทั้งหลายรู้โอกาสเป็นที่อยู่ของพวกเราในป่านั้น.

ลำดับนั้น พระยาเจตราชทั้งหลายทูลพระเวสสันดรว่า

ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์เสด็จมาดีแล้ว เสด็จมาแต่ไกลก็เหมือนใกล้พระองค์ผู้เป็นอิสระเสด็จมา

ถึงแล้ว สิ่งใดมีอยู่ในประเทศนี้ โปรดรับสั่งให้ทราบ
เถิด ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์เสวยข้าวสุกแห่ง
ข้าวสาลีอันบริสุทธิ์ ทั้งผัก เหง้าบัว น้ำผึ้ง เนื้อ
พระองค์เสด็จมาเป็นแขกของข้าพระบาททั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปเวทย** ความว่า ข้าพระบาททั้งหลายขอมอบถวายทุกสิ่งที่พระองค์ตรัส. บทว่า **ภึสํ** ได้แก่ เหง้าบัว คือเหง้าอย่างใดอย่างหนึ่ง.

ลำดับนั้น พระเวสสันดรตรัสว่า

สิ่งใดอันท่านทั้งหลายให้แล้ว สิ่งนั้นเป็นอันเรา
รับแล้ว บรรณาการเป็นอันท่านทั้งหลายกระทำแล้ว
ทุกอย่าง พระราชบิดาทรงขับไล่เรา เราจะไปเขาวงกต
พวกท่านรู้โอกาสแห่งที่อยู่ของพวกเราที่จะอยู่ในป่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฏิคฺคหิตํ** ความว่า ทุกสิ่งนั้นที่ท่านทั้งหลายให้แล้ว ก็เป็นอันเรารับไว้แล้วเทียว. บทว่า **สพฺพสฺส อคฺฆิยํ กตํ** ความว่า บรรณาการคือของมอบให้เป็นอันท่านทั้งหลายการทำแล้วแก่เรา. บทว่า **อวรุทฺธสิ มํ ราชา** ความว่า ก็พระราชบิดาทรงลับไล่คือเนรเทศเราจากแว่นแคว้น เพราะฉะนั้น เราจักไปเขาวงกตเท่านั้น ท่านทั้งหลายจงรู้สถานที่อยู่ในป่าของเรานั้น.

พระยาเจตราชทั้งหลายเหล่านั้นทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอเชิญเสด็จประทับ
อยู่ ณ เจตรัฐนี้ จนกว่าพระยาเจตราชทั้งหลายไปเฝ้า
พระราชบิดาทูลขอโทษ. ให้พระราชบิดาทรงเป็นผู้ยัง

แคว้นแห่งชาวสีพีให้เจริญ ทรงทราบว่า พระองค์หา
ความผิดมิได้ เพราะเหตุนั้น พระยาเจตราชทั้งหลาย
จะเป็นผู้อิ่มใจได้ที่พึ่งแล้ว รักษาพระองค์แวดล้อมไป
ข้าแต่บรมกษัตริย์ขอพระองค์ทรงทราบอย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รญฺโญ สนฺติก ยาจิตุ** ความว่า จักไปเฝ้าพระราชบิดาเพื่อทูลขอโทษ. บทว่า **นิชฺฌาเปตุ** ได้แก่ เพื่อให้ทรงทราบว่าพระองค์หาความผิดมิได้. บทว่า **ลทฺธปจฺจยา** ได้แก่ ได้ที่พึ่งแล้ว. บทว่า **คจฺฉนฺติ** ได้แก่ จักไป.

พระหาสัตว์ตรัสว่า

ท่านทั้งหลายอย่าชอบใจไปเฝ้าพระราชบิดาเพื่อ
ทูลขอโทษ และเพื่อให้พระองค์ทรงทราบว่าเราไม่มี
ความผิดเลย เพราะว่าพระองค์มิได้เป็นอิสระในเรื่อง
นั้น แต่จริงชาวสีพี กองพล และชาวนิคมเหล่าใด
ขัดเคืองแล้ว พวกเขาเหล่านั้นก็ปรารถนาจะกำจัด
พระราชบิดาเพราะเหตุแห่งเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตตฺถ** ความว่า แม้พระราชบิดาก็มิได้เป็นใหญ่ในการที่จะให้ว่าเรามิได้มีความผิด. บทว่า **อจฺจุคฺคตา** ได้แก่ ขัดเคืองยิ่ง. บทว่า **พลคฺคา** ได้แก่ พลนิกาย คือแม่ทัพ. บทว่า **ปธ์ เสตุ** ได้แก่ เพื่อนำออกจากราชสมบัติ. บทว่า **ราชานำ** ได้แก่ แม้พระราชบิดา.

พระยาเจตราชเหล่านั้นทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ยังแคว้นให้เจริญ ถ้าพฤติการณ์
นั้นเป็นไปในรัฐนี้ ชาวเจตรัฐขอถวายตัวเป็นบริวาร

เชิญเสด็จครองราชสมบัติในเจตรัฐนี้ทีเดียว รัฐนี้ก็มั่งคั่งสมบูรณ์ ชนบทก็เพียบพูนกว้างใหญ่ ขอพระองค์

ทรงปลงพระหฤทัยปกครองราชสมบัติเถิด พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สเจ เอสา ปวตฺเตตฺถ** ความว่า ถ้าในรัฐนี้มีพฤติการณ์อย่างนี้. บทว่า **รชฺชสฺสมนุสาสิตุ** ได้แก่ เพื่อครอบครองราชสมบัติ อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะก็อย่างนี้แหละ.

ลำดับนั้น พระเวสสันดรตรัสว่า

ดูก่อนพระยาเจตบุตรทั้งหลาย ความพอใจหรือความคิดเพื่อครองราชสมบัติ ไม่มีแก่เราผู้อันพระ-ชนกนาถ เนรเทศจากแว่นแคว้น ท่านทั้งหลายจงฟังเรา ชาวสีพี กองพล และชาวนิคมทั้งหลายคงจะไม่ยินดีว่า พระยาเจตราชทั้งหลาย อภิเษกเราผู้ถูกเนรเทศจากแว่นแคว้น.

ความไม่ปรองดอง จะพึงมีแก่พวกท่าน เพราะเราเป็นตัวการสำคัญ อนึ่งความบาดหมางและการทะเลาะกับชาวสีพี เราไม่ชอบใจ ใช่แต่เท่านั้น ความบาดหมางพึงรุนแรงขึ้น สงครามอันร้ายกาจก็อาจมีได้.

คนเป็นอันมากพึงฆ่าฟันกันเอง เพราะเหตุแห่งเราผู้เดียว สิ่งใดอันท่านทั้งหลายให้แล้ว สิ่งนั้นทั้งหมดเป็นอันเรารับไว้แล้ว บรรณาการเป็นอันท่านทั้งหลายกระทำแล้วทุกอย่าง พระราชบิดาทรงขับไล่เรา เราจักไปเขาวงกต ท่านทั้งหลายรู้โอกาสแห่งที่อยู่ของพวกเราที่จะอยู่ในป่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เจตา รชฺเชภิเสจยุ์** ความว่า พวกชาวสีพีเหล่านั้นรู้ว่า ชาวเจตรัฐอภิเษกพระเวสสันดรในราชสมบัติ คงจะไม่ชอบพวกท่าน. บทว่า **อสมฺโมทิยุ์** ได้แก่ ความไม่ปรองดอง. บทว่า **อสฺส** ได้แก่ **ภเวยฺย** ความว่า จักเป็น. บทว่า **อถสฺส** ความว่า คราวนั้นพวกท่านจักทะเลาะกันเพราะเราคนเดียวเป็นเหตุ.

ก็และครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์แม้พวกพระยาเจตราชทูลวิงวอนโดยอเนกปริยาย ก็ไม่ทรงปรารถนาราชสมบัติ ครั้งนั้นพระยาเจตราชทั้งหลายได้ทำสักการะใหญ่แด่พระมหาสัตว์ พระมหาสัตว์ไม่ปรารถนาจะเสด็จเข้าภายในพระนคร ครั้งนั้นพวกพระยาเจตราชจึงตกแต่งศาลานั้น กั้นพระวิสูตรตั้งพระแท่นบรรทม ทั้งหมดช่วยกันแวดล้อมรักษา พระเวสสันดรพักแรมอยู่ ๑ ราตรี เหล่าพระยาเจตราชเหล่านั้นสงเคราะห์รักษา บรรทมที่ศาลา รุ่งขึ้นสรงน้ำแต่เช้า เสวยโภชนาหารมีรสเลิศต่าง ๆ พระยาเจตราชเหล่านั้นแวดล้อมเสด็จออกจากศาลา พระยาเจตราชหกหมื่นเหล่านั้นโดยเสด็จด้วยพระเวสสันดรสิ้นระยะทาง ๑๕ โยชน์ หยุดอยู่ที่ประตูป่า เมื่อจะทูลระยะทางข้างหน้าอีก ๑๕ โยชน์ จึงกล่าวว่า

เชิญเสด็จเถิด ข้าพระองค์ทั้งหลายจักกราบทูล
พระองค์ให้ทรงทราบ อย่างที่คนฉลาดจะกราบทูล
เสลบรรพตซึ่งเป็นที่สงบของปวงราชฤาษีผู้มีการบูชา
เพลิงเป็นวัตร มีจิตตั้งมั่น โน่น ชื่อว่า คันธมาทน์
พระองค์จะประทับกับพระโอรสทั้งสองและพระมเหสี.
พระยาเจตราชทั้งหลายร้องไห้น้ำตาไหลอาบหน้า
พร่ำทูลว่า ข้าแต่มหาราช ขอพระองค์บ่ายพระพักตร์

ตรงต่อทิศอุดรเสด็จไปจากที่นี้โดยบรรดาใด ถัดนั้น พระองค์จักทอดพระเนตรเห็นวิปุลบรรพตอันเกลื่อนไปด้วยหมู่ไม้ต่าง ๆ มีเงาเย็นน่ารื่นรมย์โดยบรรดานั้น.

ถัดนั้น พระองค์เสด็จพ้นวิปุลบรรพตนั้นแล้ว จักทอดพระเนตรเห็นแม่น้ำเกตุมดี ลึกเป็นน้ำไหลมาแต่ซอกเขา ดาดาษไปด้วยมัจฉาชาติ แลมีท่าอันดี น้ำมากจงสรงเสวยที่แม่น้ำนั้น ให้พระโอรสพระธิดาและพระมเหสีทรงยินดี.

ถัดนั้น พระองค์จะได้ทอดพระเนตรเห็นไม้ไทร มีผลพิเศษรสหวาน ซึ่งเกิดอยู่ที่ภูเขาน่ารื่นรมย์ มีเงาเย็นน่ายินดี.

ถัดนั้น พระองค์จะได้ทอดพระเนตรเห็นบรรพตชื่อนาลิกะ เกลื่อนไปด้วยหมู่นกต่างๆ แล้วไปด้วยศิลาเกลื่อนไปด้วยหมู่กินนร มีสระชื่อมุจลินท์อยู่ด้านทิศอีสานแห่งนาลิกบรรพต ปกคลุมด้วยบุณฑริกและอุบลขาวมีประการต่างๆ และดอกไม้มีกลิ่นหอมหวล.

ถัดนั้น พระองค์จะเสด็จถึงวนประเทศคล้ายหมอ มีหญ้าแพรกเขียวอยู่เป็นนิตย์ แล้วเสด็จหยั่งลงสู่ไพรสณฑ์ ซึ่งปกคลุมด้วยไม้ดอกและไม้ผลทั้งสอง ดังราชสีห์เพ่งเหยื่อหยั่งลงสู่ไพรสณฑ์ฉะนั้น ฝูงนกในหมู่ไม้ซึ่งมีดอกบานแล้วตามฤดูกาลนั้นมีมากมีสีต่าง ๆ ร้องกลมกล่อมอื้ออึง ต่างร้องประสานเสียงกัน.

ถัดนั้น พระองค์จักเสด็จลงชอกเขาอันเป็นทาง
กันดารเดินลำบาก เป็นแดนเกิดแห่งแม่น้ำทั้งหลาย
จะได้ทอดพระเนตรเห็นสระโบกขรณีอันดาดาษด้วย
สลอดน้ำและกุ่มบก มีหมู่ปลาหลากหลายเกลื่อนกล่น
มีท่าเรียบราบ มีน้ำมากเปี่ยมอยู่เสมอ เป็นสระสี่เหลี่ยม
มีน้ำจืดดีไม่มีกลิ่นเหม็น พระองค์จงสร้างบรรณศาลา
ด้านทิศอีสานแห่งสระโบกขรณีนั้น ครั้นทรงสร้าง
บรรณศาลาสำเร็จแล้ว ประทับสำราญพระอิริยาบถ
ประพฤติแสวงหามูลผลาหาร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ราชิสิ** ได้แก่ ผู้ที่เป็นพระราชาแล้ว บวช. บทว่า **สมาหิตา** ได้แก่ เป็นผู้มีจิตแน่วแน่ พระยาเจตราชทั้งหลาย เมื่อยกหัตถ์ขวาขึ้นทูลบอกว่า เชิญพระองค์เสด็จทางเชิงบรรพตนี้ กราบทูลด้วยบทว่า **เอส** นี้. บทว่า **อจฺฉสิ** ได้แก่ จักประทับอยู่. บทว่า **อาปกำ** ได้แก่ แม่น้ำเป็นทางน้ำไหล คือนำน้ำมา. บทว่า **คิริคพฺภรำ** ได้แก่ ไหลมาแต่ช่องเขาทั้งหลาย. บทว่า **มธุวิปฺผลำ** ได้แก่ มีผลอร่อย. บทว่า รมฺมเก ได้แก่ น่ารื่นรมย์. บทว่า **ปุริสายุตำ** ได้แก่ ประกอบ คือ เกลื่อนไปด้วยกินนรทั้งหลาย. บทว่า **เสตโสคนฺธิเยหิ จ** ความว่า ประกอบด้วยอุบลขาวและดอกไม้มีกลิ่นหอมมีประการต่างๆ. บทว่า **สีโหวามิสเปกฺขิว** ความว่า ดุจราชสีห์ต้องการเหยื่อ. บทว่า **พินฺทุสฺสรา** ได้แก่ มีเสียงกลมกล่อม. บทว่า **วคฺคู** ได้แก่ มีเสียงไพเราะ. บทว่า **กูชนฺตมุปกูชนฺติ** ความว่า เข้าไปร้องภายหลังร่วมกะนกที่ร้องอยู่ก่อน. บทว่า **อุตุสมฺปุปฺผิเต ทุเม** ความว่า แอบที่ต้นไม้มีดอกบานตามฤดูกาล ส่งเสียงร้องพร้อมกะนกที

ส่งเสียงร้องอยู่. บทว่า **โส อทฺทส** ความว่า พระองค์นั้นจักได้ทอดพระเนตร. บทว่า **กรญฺชกกุธายุตฺตํ** ความว่า เกลื่อนไปด้วยต้นสลอดน้ำและต้นกุ่มทั้งหลาย. บทว่า **อปฺปฏิคนฺธิยํ** ได้แก่ ปราศจากกลิ่นเหม็น เต็มเปี่ยมด้วยน้ำหวานคาคายด้วยปทุมและอุบลเป็นต้นมีประการต่าง ๆ บทว่า **ปณฺณสาลํ อมาปย** ความว่า พึงสร้างบรรณศาลา. บทว่า อมาเปตฺวา ได้แก่ ครั้นสร้างแล้ว. บทว่า **อุญฺฉาจริยาย อีหถ** ความว่า ข้าแต่สมมติเทพ ลำดับนั้นพระองค์พึงดำรงพระชนมชีพ ด้วยการเที่ยวแสวงหา เป็นผู้ไม่ประมาทอยู่เถิด คือพึงเป็นผู้ปรารภความเพียรอยู่เถิด.

พระยาเจตราชทั้งหลายกราบทูลบรรดา ๑๕ โยชน์ แด่พระเวสสันดรอย่างนี้แล้วส่งเสด็จ คิดว่าปัจจามิตรคนใดคนหนึ่งอย่าพึงได้โอกาสประทุษร้ายเลย เพื่อจะบรรเทาภยันตรายแห่งพระเวสสันดรเสีย จึงให้เรียกพรานป่าคนหนึ่งชื่อเจตบุตร เป็นคนฉลาดศึกษาดีแล้วมาสั่งว่า เจ้าจงกำหนดตรวจตราคนทั้งหลายที่ไป ๆ มา ๆ สั่งฉะนี้แล้วให้อยู่รักษาประตูป่า แล้วกลับไปสู่นครของตน.

ฝ่ายพระเวสสันดรพร้อมด้วยพระราชโอรสพระราชธิดาและพระราชเทวี เสด็จถึงเขาคันธมาทน์ประทับยับยั้งอยู่ ณ ที่นั่นตลอดวัน แต่นั่นบ่ายพระพักตร์ทิศอุดร เสด็จลุถึงเชิงเขาวิปุลบรรพต ประทับนั่งที่ฝั่งเกตุมดีนที เสวยเนื้อมีรสอร่อยซึ่งนายพรานป่าผู้หนึ่งถวาย พระราชทานเข็มทองคำแก่นายพรานนั้น ทรงสรงสนานที่แม่น้ำนั้น มีความกระวนกระวายสงบ เสด็จขึ้นจากแม่น้ำ ประทับนั่งณร่มไม้นิโครธที่ตั้งอยู่ยอดสานุบรรพตหน่อยหนึ่ง เสวยผลนิโครธ ทรงลุกขึ้นเสด็จไปถึงนาลิกบรรพต เมื่อเสด็จต่อไปก็ถึงสระมุจลินท์ เสด็จไปตามฝั่งสระถึงมุมด้านทิศอีสาน เสด็จเข้าสู่ชัฏไพรโดยทางเดินได้คน

เดียว ล่วงที่นั้นก็บรรลุถึงสระโบกขรณีสี่เหลี่ยม ข้างหน้าของภูเขาทางกันดาร เป็นแดนเกิดแห่งแม่น้ำทั้งหลาย.

ขณะนั้นพิภพของท้าวสักกเทวราชสำแดงอาการเร่าร้อน ท้าวสักกะทรงพิจารณาก็ทรงทราบเหตุการณ์นั้น จึงทรงดำริว่า พระมหาสัตว์เสด็จเข้าสู่หิมวันตประเทศ พระองค์ควรได้ที่เป็นที่ประทับ จึงตรัสเรียก พระวิสสุกรรมเทพบุตรมาสั่งว่า ดูก่อนพ่อ ท่านจงไปสร้างอาศรมบทในสถานที่อันเป็นรมณีย์ ณ เวิ้งเขาวงกตแล้วกลับมา สั่งฉะนี้แล้วทรงส่งพระวิสสุกรรมไป พระวิสสุกรรมรับเทวบัญชาว่า สาธุ แล้วลงจากเทวโลกไป ณ ที่นั้น เนรมิตบรรณศาลา ๒ หลัง ที่จงกรม ๒ แห่ง และที่อยู่กลางคืน ที่อยู่กลางวัน แล้วให้มีกอไม้อันวิจิตรด้วยดอกต่างๆ และดงกล้วย ในสถานที่นั้น ๆ แล้วตกแต่งบรรพชิตบริขารทั้งปวง จารึกอักษรไว้ว่าท่านผู้หนึ่งผู้ใดใคร่จะบวช ก็จงใช้บริขารเหล่านั้น. แล้วห้ามกันเสียซึ่งเหล่าอมนุษย์และหมู่เนื้อหมู่นกที่มีเสียงน่ากลัว แล้วกลับที่อยู่ของตน.

ฝ่ายพระมหาสัตว์ทอดพระเนตรเห็นทางเดินคนเดียว ทรงกำหนดว่าจักมีสถานที่อยู่ของพวกบรรพชิต จึงให้พระนางมัทรีและพระราชโอรสธิดาพักอยู่ที่ทวารอาศรมบท พระองค์เองเสด็จเข้าสู่อาศรมบททอดพระเนตรเห็นอักษรทั้งหลาย ก็ทรงทราบความที่ท้าวสักกะประทาน ด้วยเข้าพระทัยว่า ท้าวสักกะทอดพระเนตรเห็นเราแล้ว จึงเปิดทวารบรรณศาลาเสด็จเข้าไป ทรงเปลื้องพระแสงขรรค์และพระแสงศรที่พระภูษา ทรงนุ่งผ้าเปลือกไม้สีแดง พาดหนังเสือบนพระอังสา เกล้ามณฑลชฎาทรงถือเพศฤาษี ทรงจับธารพระกรเสด็จออกจากบรรณศาลา ยังสิริแห่งบรรพชิตให้ตั้งขึ้นพร้อม ทรงเปล่งอุทานว่า โอเป็นสุข เป็นสุขอย่างยิ่ง เราได้ถึงบรรพชาแล้ว เสด็จขึ้นสู่ที่จงกรม เสด็จจงกรมไปมา แล้วเสด็จไปสำนักพระราชโอรสธิดาและพระราชเทวีด้วยความสงบเช่นกับพระปัจเจกพุทธเจ้า ฝ่ายพระนางมัทรีเทวีเมื่อทอดพระเนตร

เห็นก็ทรงจำได้ ทรงหมอบลงที่พระบาทแห่งพระมหาสัตว์ ทรงกราบแล้วทรงกันแสงเข้าสู่อาศรมบทกับด้วยพระมหาสัตว์ แล้วไปสู่บรรณศาลาของพระนาง ทรงนุ่งผ้าเปลือกไม้สีแดง พาดหนังเสือบนพระอังสา เกล้ามณฑลชฎา ทรงถือเพศเป็นดาบสินี ภายหลังให้พระโอรสพระธิดาเป็นดาบสกุมารดาบสินีกุมารีกษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ประทับอยู่ที่เวิ้งแห่งคีรีวงกต ครั้งนั้นพระนางมัทรีทูลขอพรแต่พระเวสสันดรว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระองค์ไม่ต้องเสด็จไปสู่ป่าเพื่อแสวงหาผลไม้ จงเสด็จอยู่ ณ บรรณศาลากับพระราชโอรสและพระราชธิดาหม่อมฉันจะนำผลาผลมาถวาย.

จำเดิมแต่นั้นมา พระนางนำผลาผลมาแต่ป่าบำรุงปฏิบัติพระราชสวามีและพระราชโอรสพระราชธิดา ฝ่ายพระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์ก็ทรงขอพรกะพระนางมัทรีว่า แน่ะพระน้องมัทรีผู้เจริญ จำเดิมแต่นี้เราทั้งสองชื่อว่าเป็นบรรพชิตแล้ว ขึ้นชื่อว่าหญิงเป็นมลทินแก่พรหมจรรย์ ตั้งแต่นี้ไป เธออย่ามาสู่สำนักฉันในเวลาไม่สมควร พระนางทรงรับว่าสาธุ แม้เหล่าสัตว์ดิรัจฉานทั้งปวงในที่ ๓ โยชน์โดยรอบ ได้เฉพาะซึ่งเมตตาจิตต่อกันและกัน ด้วยอานุภาพแห่งเมตตาของพระมหาสัตว์ พระนางมัทรีเทวีเสด็จอุฏฐาการแต่เช้าตั้งน้ำดื่มน้ำใช้แล้วนำน้ำบ้วนพระโอฐ น้ำสรงพระพักตร์มา ถวายไม้ชำระพระทนต์ กวาดอาศรมบท ให้พระโอรสพระธิดาทั้งสองอยู่ในสำนักพระชนก แล้วทรงถือกระเช้า เสียมขอเสด็จเข้าไปสู่ป่า หามูลผลาผลในป่าให้เต็มกระเช้า เสด็จกลับจากป่าในเวลาเย็น เก็บงำผลาผลไว้ในบรรณศาลาแล้วสรงน้ำ และให้พระ-โอรสพระธิดาสรง ครั้งนั้นกษัตริย์ทั้ง ๔ องค์ ประทับนั่งเสวยผลาผลแทบทวารบรรณศาลา แต่นั้นพระนางมัทรีพระชาลีและพระกัณหาชินาไปสู่บรรณศาลา กษัตริย์ทั้ง ๔ ประทับอยู่ ณ เวิ้งเขาวงกตสิ้น ๗ เดือน โดยทำนองนี้แล ด้วยประการฉะนี้.

จบวนปเวสนกัณฑ์

ชูชกบรรพ

กาลนั้นมีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อว่า **ชูชก** เป็นชาวบ้านพราหมณ์ชื่อ **ทุนนวิฏฐะ** ใน **กาลิงครัฐ** เที่ยวภิกขาจารได้ทรัพย์ ๑๐๐ กหาปณะ ฝากไว้ที่สกุลพราหมณ์แห่งหนึ่งแล้วไปเพื่อประโยชน์แสวงหาทรัพย์อีก เมื่อชูชกไปช้านาน สกุลพราหมณ์นั้นก็ใช้กหาปณะเสียหมด ภายหลังชูชกกลับมาทวง ก็ไม่สามารถจะให้ทรัพย์นั้นจึงยกธิดาชื่ออมิตตตาปนาให้ชูชก ชูชกจึงพานางอมิตตตาปนาไปอยู่บ้านทุนนวิฏฐพราหมณ์คามในกาลิงครัฐ นางอมิตตตาปนาได้ปฏิบัติพราหมณ์โดยชอบ.

ครั้งนั้น พวกพราหมณ์หนุ่ม ๆ เหล่าอื่นเห็นอาจารสมบัติของนาง จึงคุกคามภรรยาของตน ๆ ว่า นางอมิตตตาปนานี้ปฏิบัติพราหมณ์ชราโดยชอบ พวกเจ้าทำไมประมาทต่อเราทั้งหลาย ภรรยาพราหมณ์เหล่านั้นจึงคิดว่า พวกเราจักยังนางอมิตตตาปนานี้ให้หนีไปเสียจากบ้านนี้ คิดฉะนี้แล้วจึงไปประชุมกันด่านางอมิตตตาปนาที่ท่าน้ำเป็นต้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อชูชกมีปกติอยู่ในกาลิงครัฐ ภรรยาสาวของพราหมณ์นั้นชื่ออมิตตตาปนา.

นางพราหมณ์เหล่านั้นในหมู่บ้านนั้น ไปตักน้ำที่ท่าน้ำ เป็นประหนึ่งแตกตื่นกันมาประชุมกันกล่าวบริภาษนางอมิตตตาปนาว่า แน่ะนางอมิตตตาปนา บิดามารดาของเจ้า เมื่อเจ้ายังเป็นสาวอยู่อย่างนี้ ยังมอบตัวเจ้าให้แก่ชูชกพราหมณ์แก่ได้ พวกญาติของเจ้าผู้มอบตัวเจ้าแก่พราหมณ์แก่ ทั้งที่เจ้ายังเป็นสาวอยู่

อย่างนี้ เขาอยู่ในที่ลับปรึกษากันถึงเรื่องไม่เป็นประ-
โยชน์เรื่องทำชั่ว เรื่องลามก เรื่องไม่ยังใจให้เอิบอาบ
เจ้าอยู่กับผัวแก่ไม่ยังใจให้เอิบอาบ เจ้าอยู่กับผัวแก่
เจ้าตายเสียดีกว่ามีชีวิตอยู่ บิดามารดาของเจ้าคงหาชาย
อื่นให้เป็นผัวไม่ได้แน่จึงยกเจ้าซึ่งยังเป็นสาวอยู่อย่างนี้
ให้พราหมณ์แก่ เจ้าคงจัดบูชายัญไว้ไม่ดี ในดิถีที่ ๘ คง
จักไม่ได้ทำการบูชาไฟไว้ เจ้าคงจักด่าสมณพราหมณ์
มีพรหมจรรย์เป็นเบื้องหน้า ผู้มีศีล เป็นพหูสูต ใน
โลกเป็นแน่ จึงได้มาอยู่ในเรือนพราหมณ์แก่แต่ยังเป็น
สาวอยู่อย่างนี้ ถูกงูกัดก็ไม่เป็นทุกข์ ถูกแทงด้วยหอก
ไม่เป็นทุกข์ การที่เห็นผัวแก่นั้นแล เป็นความทุกข์
ด้วย เป็นความร้ายกาจด้วย การเล่นหัว การรื่นรมย์
ย่อมไม่มีกับผัวแก่การเจรจาปราศรัยก็ไม่มี แม้การ
กระซิกกระซี้ก็ไม่งาม เมื่อใด ผัวหนุ่มเมียสาวเย้าหยอก
กันอยู่ในที่ลับ เมื่อนั้นความเศร้าโศกทุกอย่างที่เสียด
แทงหัวใจอยู่ย่อมพินาศไปสิ้น เจ้ายังเป็นสาวรูปสวย
พวกชายปรารถนายิ่งนัก เจ้าจงไปอยู่เสียที่ตระกูลญาติ
เถิด คนแก่จักให้เจ้ารื่นรมย์ได้อย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อหุ** แปลว่า ได้มีแล้ว. บทว่า **วาสี กลิงฺเคสุ** ความว่า เป็นชาวบ้านพราหมณ์ทุนนวิฏฐะแคว้นกาลิงครัฐ. บทว่า **ตา นํ ตตฺถ คตาโวจุ** ความว่า หญิงในบ้านนั้นเหล่านั้นไปตักน้ำที่ท่าน้ำได้กล่าวกะนางอมิตตตาปนานั้น. บทว่า **ถิโย นํ ปริภาสึสุ** ความว่า หญิงเหล่านั้นมิได้กล่าวกะใคร ๆ อื่น ด่านางอมิตตตาปนานั้นโดยแท้แล. บทว่า กุตุหลา ได้แก่ เป็นประหนึ่งแตกตื่นกัน. บทว่า **สมาคนฺตฺวา** ได้แก่

ห้อมล้อมโดยรอบ. บทว่า **ทหริยํ** ได้แก่ ยังเป็นสาวรุ่นมีความงามเลิศ. บทว่า **ชิณฺณสฺสุ** ได้แก่ ในเรือนของพราหมณ์แก่เพราะชรา. บทว่า **ทุยิฏฺฐนฺเต นวมิยํ** ความว่า เจ้าจักบูชายัญไว้ไม่ดีในดิถีที่ ๙ คือเครื่องบูชายัญของเจ้านั้นจักเป็นของที่กาแก่ถือเอาแล้วก่อน. ปาฐะว่า **ทุยิฏฺฐา เต นวมิยา** ดังนี้ก็มี ความว่า เจ้าจักบูชายัญในดิถีที่ ๙ ไว้ไม่ดี. บทว่า **อกตํ อคฺคิหุตตฺตกํ** ความว่า แม้การบูชาไฟท่านก็จักไม่กระทำ. บทว่า อภิสฺสสิ ความว่า ด่าสมณพราหมณ์ผู้มีบาปอันสงบแล้ว หรือผู้มีบาปอันลอยแล้ว หญิงทั้งหลายกล่าวอย่างนี้ ด้วยความประสงค์ว่า นี้เป็นผลแห่งบาปของเจ้านั้น. บทว่า **ชคฺมิตํ ปิ น โสภติ** ความว่า แม้การหัวเราะของคนแก่ที่หัวเราะเผยฟันหัก ย่อมไม่งาม. บทว่า **สพฺเพ โสกา วินสฺสนฺติ** ความว่า ความเศร้าโศกของเขาเหล่านั้นทุกอย่างย่อมพินาศไป. บทว่า **กึ ชิณฺโณ** ความว่า พราหมณ์แก่คนนี้จักยังเจ้าให้รื่นรมย์ด้วยกามคุณ ๕ ได้อย่างไร.

นางอมิตตตาปนาได้รับบริภาษแต่สำนักนางพราหมณีเหล่านั้น ก็ถือหม้อน้ำร้องไห้กลับไปเรือน ครั้นชูชกถามว่า ร้องไห้ทำไม เมื่อจะแจ้งความแก่ชูชกจึงกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าแต่พราหมณ์ ฉันจะไม่ไปสู่แม่น้ำเพื่อน้ำตัก
มาให้ท่าน ข้าแต่พราหมณ์ พราหมณีทั้งหลายบริภาษ
ฉันเพราะเหตุที่ท่านเป็นคนแก่.

ความของคาถานั้นว่า ข้าแต่พราหมณ์ พราหมณีทั้งหลายบริภาษฉันเพราะท่านแก่ เพราะฉะนั้นจำเดิมแต่นี้ไป ฉันจักไม่ไปสู่แม่น้ำตักน้ำมาให้ท่าน.

ชูชกกล่าวว่า

แน่ะนางผู้เจริญ เจ้าอย่าได้ทำการงานเพื่อฉันเลย
อย่าตักน้ำมาเพื่อฉันเลย ฉันจักตักน้ำเอง เจ้าอย่าขัด
เคืองเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุทกมาหิสฺสํ** ความว่า ฉันจักนำน้ำมาเอง

พราหมณีอมิตตตาปนากล่าวว่า

แน่ะพราหมณ์ ฉันไม่ได้เกิดในตระกูลที่ใช้ผัวให้ตักน้ำ ท่านจงรู้อย่างนี้ ฉันจักไม่อยู่ในเรือนของท่าน ถ้าท่านจักไม่นำทาสหรือทาสีมาให้ฉัน ท่านจงรู้อย่างนี้ ฉันจักไม่อยู่ในสำนักของท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นาหํ ตมฺหิ** ความว่า ฉันไม่ได้เกิดในตระกูลที่ใช้สามีให้ทำการงาน. บทว่า **ยํ ตฺวํ** ความว่า ฉันไม่ต้องการน้ำที่ท่านจักนำหมา.

ชูชกกล่าวว่า

แน่ะพราหมณี พื้นฐานศิลปะหรือสมบัติคือทรัพย์และข้าวเปลือกของฉันไม่มี ฉันจะหาทาสหรือทาสีมาเพื่อนางผู้เจริญแต่ไหน ฉันจักบำรุงนางผู้เจริญเอง แน่ะนางผู้เจริญ เจ้าอย่าขัดเคืองเลย.

นางอมิตตตาปนาอันเทวดาดลใจ กล่าวกะพราหมณ์ชูชกว่า

มาเถิดท่าน ฉันจักบอกท่านตามที่ฉันได้ยินมา พระราชาเวสสันดรนั้นประทับอยู่ที่เขาวงกต ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงไปทูลขอทาสและทาสีกะพระองค์ เมื่อท่านทูลขอแล้ว พระองค์ผู้เป็นขัตติยชาติจักพระราชทานทาสและทาสีแก่ท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอหิ เต อหมกฺขิสฺสํ** ความว่า ฉันจักบอกแก่ท่าน. นางอมิตตตาปนานั้นถูกเทวดาดลใจ จึงกล่าวคำนี้.

ชูชกกล่าวว่า

ฉันเป็นคนแก่ ไม่มีกำลัง และหนทางก็ไกล ไป
แสนยาก แน่ะนางผู้เจริญ เจ้าอย่าคร่ำครวญไปเลย
อย่าน้อยใจเลย ฉันจักบำรุงนางผู้เจริญของ เจ้าอย่าขัด
เคืองฉันเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชิณฺโณหมสฺมิ** ความว่า แน่ะ นางผู้เจริญ ฉันเป็นคนแก่ ก็ไปอย่างไรได้.

พราหมณีอมิตตตาปนากล่าวว่า

คนขลาดยังไม่ทันถึงสนามรบ ไม่ทันได้รบก็ยอม
แพ้ ฉันได้ ดูก่อนพราหมณ์ ท่านยังไม่ทันได้ไปเลย
ยอมแพ้ ฉันนั้น ดูก่อนพราหมณ์ ถ้าท่านไม่หาทาส
และทาสีมาให้ฉัน ท่านจงรู้อย่างนี้ ฉันจักไม่อยู่ใน
เรือนของท่าน เมื่อใดท่านเห็นฉันแต่งกายในงาน
มหรสพประกอบด้วยนักขัตฤกษ์ หรือพิธีตามที่เคยมี
เมื่อนั้นความทุกข์ก็จักมีแก่ท่าน เมื่อฉันรื่นรมย์กับด้วย
ชายอื่น ๆ ความทุกข์ก็จักมีแก่ท่านเมื่อท่านชราแล้ว
พิไรคร่ำครวญอยู่ เพราะไม่เห็นฉัน ร่างกายที่งอก็จัก
งอยิ่งขึ้น ผมที่หงอกก็จักหงอกมากขึ้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อมนาปนฺเต** ความว่า เมื่อท่านไม่ยอมไปเฝ้าพระเวสสันดร ทูลขอทาสและทาสีมา ฉันจักกระทำกรรมที่ท่านไม่ชอบใจ. บทว่า **นกฺขตฺเต อุตุปุพฺเพส** ความว่า ในงานมหรสพที่เป็นไปด้วยสามารถที่จัดขึ้นในคราวนักฤกษ์ หรือด้วยสามารถที่จัดขึ้นประจำฤดูกาล ในบรรดาฤดูกาลทั้งหก.

ชูชกพราหมณ์ได้ฟังดังนั้นก็ตกใจกลัว.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

แต่นั้น พราหมณ์ชูชกนั้นก็ตกใจกลัว ตกอยู่ใน
อำนาจของนางอมิตตตาปนาพราหมณี ถูกถามราคะ
บีบคั้น ได้กล่าวกะนางว่า แน่ะนางพราหมณี เจ้าจง
จัดเสบียงเดินทางเพื่อฉัน คือจัดขนมที่ทำด้วยงา ขนม
ที่ปรุงด้วยน้ำตาล ขนมที่ทำเป็นก้อนด้วยน้ำผึ้ง ทั้ง
สัตตุก้อนสัตตุผงและข้าวผอก จัดให้ดี ฉันจักนำ
พี่น้องสองกุมารมาให้เป็นทาส กุมารกุมารีทั้งสองนั้น
จักไม่เกียจคร้านบำเรอปฏิบัติเจ้าตลอดคืนตลอดวัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อทฺทิโต** ได้แก่ เบียดเบียน คือบีบคั้น. บทว่า **สํ กุโล** ได้แก่ ขนมที่ทำด้วยงา. บทว่า **สงฺคุพานิ จ** ได้แก่ ขนมที่ปรุงด้วยน้ำตาล. บทว่า **สตฺตุภตฺตํ** ได้แก่ ข้าวสัตตุอัน ข้าวสัตตุผง และข้าวผอก. บทว่า **เมฬุนเก** ได้แก่ ผู้เช่นเดียวกันด้วยชาติโคตรสกุลและประเทศ. บทว่า **ทาสกฺมารเก** ได้แก่ สองกุมาร เพื่อประโยชน์เป็นทาสของเจ้า.

นางอมิตตตาปนารีบตระเตรียมเสบียงแล้วบอกแก่พราหมณ์ชูชก. ชูชกซ่อมประตูเรือน ทำที่ชำรุดให้มั่นคง หาฟืนแต่ป่ามาไว้ เอาหม้อตักน้ำใส่ไว้ในภาชนะทั้งปวงในเรือนจนเต็ม แล้วถือเพศเป็นดาบสในเรือนนั้นนั่นเอง สอนนางอมิตตตาปนาว่า แน่ะนางผู้เจริญ จำเดิมแต่นี้ไป ในเวลาค่ำมืดเจ้าอย่าออกไปนอกบ้าน จงเป็นผู้ไม่ประมาท จนกว่าฉันจะกลับมา สอนฉะนั้นแล้วสวมรองเท้า ยกถุงย่ามบรรจุเสบียงขึ้นสะพายบ่า ทำประทักษิณนางอมิตตตาปนามีนัยน์ตาเต็มด้วยน้ำตาร้องไห้หลีกไป.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

ชูชกผู้เป็นเผ่าพันธุ์พรหมทำกิจนี้เสร็จแล้ว สวมรองเท้า แต่นั้นแกเรียกนางอมิตตตาปนาผู้ภรรยามาพร่ำสั่งเสีย ทำประทักษิณภรรยา สมาทานวัตร มีหน้านองด้วยน้ำตา หลีกไปสู่นครอันเจริญรุ่งเรืองของชาวสีพี เที่ยวแสวงหาทาสและทาสี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รุณฺณมุโข** ได้แก่ ร้องไห้น้ำตาอาบหน้า. บทว่า **สหิตพฺพโต** ได้แก่ มีวัตรอันสมาทานแล้ว อธิบายว่า ถือเพศเป็นดาบส. บทว่า **จรํ** ความว่า ชูชกเที่ยวแสวงหาทาสและทาสี มุ่งพระนครของชาวสีพีหลีกไปแล้ว

ชูชกไปสู่นครนั้น เห็นชนประชุมกันจึงถามว่า พระราชาเวสสันดรเสด็จไปไหน.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พราหมณ์ชูชกไปในนครนั้นแล้ว ได้ถามประชาชนที่มาประชุมกันอยู่ในที่นั้น ๆ ว่า พระเวสสันดรราชาประทับอยู่ที่ไหน เราทั้งหลายจะไปเฝ้าพระบรมกษัตริย์ได้ที่ไหน ชนทั้งหลายผู้มาประชุมกันอยู่ ณ ที่นั้น ได้ตอบพราหมณ์นั้นว่า ดูก่อนพราหมณ์ พระเวสสันดรบรมกษัตริย์ถูกพวกท่านเบียดเบียน เพราะทรงให้ทานมากไป ถึงถูกขับไล่จากแว่นแคว้นของพระองค์ เสด็จไปประทับอยู่ ณ เขาวงกต ดูก่อนพราหมณ์ พระเวสสันดรบรมกษัตริย์ถูกพวกท่านเบียดเบียน เพราะทรงให้ทานมากไป จึงทรงพาพระโอรสพระธิดาและพระมเหสีเสด็จไปประทับอยู่ ณ เขาวงกต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปกโต ความว่า พระเวสสันดรถูกเบียดเบียนบีบคั้น จึงไม่ได้ประทับอยู่ในพระนครของพระองค์ บัดนี้ประทับอยู่ เขาวงกต.

ชนเหล่านั้นกล่าวกะชูชกว่า พวกแกทำพระราชาของพวกเราให้พินาศแล้ว ยังมายืนอยู่ในที่นี้อีก กล่าวฉะนี้แล้วก็ถือก้อนดินและท่อนไม้เป็นต้นไล่ตามชูชกไป. ชูชกถูกเทวดาดลใจ ก็ถือเอาบรรดาที่ไปเขาวงกตทีเดียว.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พราหมณ์ชูชกถูกนางอมิตตตาปนาเตือนแล้ว
เป็นผู้ติดใจในกาม จึงประสบทุกข์นั้น ในป่าที่
เกลื่อนไปด้วยพาลมฤค มีแรดและเสือเหลืองเสพอาศัย
แกถือไม้เท้ามีสีดังผลมะตูม อีกทั้งเครื่องบูชาไฟและ
เต้าน้ำ เข้าไปสู่ป่าใหญ่ ซึ่งแกได้ฟังว่า พระเวสสันดร
ราชฤาษีผู้ประทานผลที่บุคคลปรารถนาประทับอยู่ ฝูง
สุนัขป่าก็ล้อมพราหมณ์นั้นผู้เข้าไปสู่ป่าใหญ่ แกหลง
ทางร้องไห้ ได้หลีกไปไกลจากทางไปเขาวงกต แต่นั้น
แกผู้โลภในโภคะ ไม่มีความสำรวมเดินไปแล้ว หลง
ทางที่จะไปสู่เขาวงกต ถูกฝูงสุนัขล้อมไว้ นั่งบนต้น
ไม้ ได้กล่าวคาถาเหล่านี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อฆมนฺตํ ได้แก่ ทุกข์นั้นคือทุกข์ที่ติดตามโดยมหาชน และทุกข์ที่จะต้องไปเดินป่า. บทว่า **อคฺคิหุตฺตํ** ได้แก่ ทัพพีเครื่องบูชาไฟ. บทว่า **โกกา นํ ปริวารยุ** ความว่า ก็ชูชกนั้นเข้าสู่ป่าทั้งที่ไม่รู้ทางที่จะไปเขาวงกต จึงหลงทางเที่ยวไป. ลำดับนั้น สุนัขทั้งหลายของพรานเจตบุตรผู้นั่งเพื่ออารักขาพระเวสสันดร ได้ล้อมชูชกนั้น. บทว่า **วิกนฺทิ โส** ความว่า ชูชกนั้นขึ้นต้นไม้ต้นหนึ่งร้องไห้เสียงดัง. บทว่า **วิปฺปนฏฺโ** ได้แก่

ผิดทาง. บทว่า **ทูเร ปนฺถา** ความว่า หลีกไปไกลจากทางที่ไปเขาวงกต. บทว่า **โภคลุทฺโธ** ได้แก่ เป็นผู้โลภในลาภคือโภคสมบัติ. บทว่า **อสญฺญโต** ได้แก่ ผู้ทุศีล. บทว่า **วงฺกสฺโสหรเณนตฺโถ** ได้แก่ หลงในทางที่จะไปเขาวงกต.

ชูชกนั้นถูกฝูงสุนัขล้อมไว้ ขึ้นนั่งบนต้นไม้ ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

ใครจะพึงบอกข่าวพระเวสสันดร พระราชบุตรผู้ประเสริฐ ผู้ทรงชำนะมัจฉริยะไม่ปราชัยอีก ผู้ประทานความปลอดภัยในเวลามีภัยแก่เรา พระองค์เป็นที่อาศัยของเหล่ายาจก เช่นธรณีดลเป็นที่อาศัยแห่งเหล่าสัตว์.

ใครจะบอกข่าวพระเวสสันดรมหาราช ผู้เปรียบเหมือนแม่ธรณีแก่เราได้ พระองค์เป็นที่ไปเฝ้าของเหล่ายาจก ดังสาครเป็นที่ไหลไปแห่งแม่น้ำน้อยใหญ่

ใครจะพึงบอกข่าวพระเวสสันดรผู้เปรียบเหมือนสาครแก่เราได้ พระองค์เป็นดังสระน้ำมีท่าอันงาม ลงดื่มได้ง่ายมีน้ำเย็น น่ารื่นรมย์ ดารดาษไปด้วยดอกบุณฑริกบัวขาบ ประกอบด้วยละอองเกสร.

ใครจะพึงบอกข่าวพระเวสสันดรผู้เปรียบเสมือนสระน้ำแก่เราได้ พระองค์เปรียบประหนึ่งต้นนิโครธใกล้ทาง มีร่มเงาน่ารื่นรมย์ใจ เป็นที่พักอาศัยของคนเดินทาง ผู้เมื่อยล้าเหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อน.

ใครจะพึงบอกข่าวพระเวสสันดรมหาราชแก่เราได้ พระองค์เปรียบเหมือนต้นไทรที่ใกล้ทาง มีร่มเงาน่ารื่นรมย์ใจ เป็นที่พักอาศัยของคนเดินทาง ผู้เมื่อยล้าเหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อน.

ใครจะพึงบอกข่าวพระเวสสันดรมหาราชแก่เรา ได้ พระองค์เปรียบเหมือนต้นมะม่วงที่ใกล้ทาง มีร่มเงาน่ารื่นรมย์ใจ เป็นที่พักอาศัยของคนเดินทาง ผู้เมื่อยล้าเหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อน.

ใครจะพึงบอกข่าวพระเวสสันดรมหาราชแก่เรา ได้ พระองค์เปรียบเหมือนต้นรังที่ใกล้ทาง มีร่มเงาน่ารื่นรมย์ใจ เป็นที่พักอาศัยของตนเดินทาง ผู้เมื่อยล้าเหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อน.

ใครจะพึงบอกข่าวพระเวสสันดรมหาราชแก่เรา ได้ พระองค์เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ที่ใกล้ทาง มีร่มเงาน่ารื่นรมย์ใจ เป็นที่พักอาศัยของคนเดินทาง ผู้เมื่อยล้าเหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อน.

ใครจะแจ้งข่าวของพระองค์ ผู้ทรงคุณเห็นปานนั้นแก่เรา เมื่อเราเข้าไปในป่าใหญ่พร่ำเพ้อออยู่อย่างนี้ บุคคลใดบอกว่า ข้าพเจ้ารู้ข่าว บุคคลนั้นชื่อว่ายังความร่าเริงให้เกิดแก่เรา อนึ่ง เมื่อเราเข้าไปในป่าใหญ่พร่ำเพ้ออยู่อย่างนี้ บุคคลใดบอกข่าวว่า ข้าพเจ้ารู้จักราชนิวาสสถานของพระเวสสันดร บุคคลนั้นพึงประสพบุญมิใช่น้อย ด้วยคำบอกเล่าคำเดียวนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชยนฺตุ** ได้แก่ ผู้ชนะความตระหนี่. บทว่า **โก เม เวสฺสนฺตรํ วิทู** ความว่า ชูชกกล่าวว่า ใครจะพึงบอกข่าวพระเวสสันดรแก่เรา. บทว่า **ปติฏฺฐาสิ** ความว่า ได้เป็นที่พึ่งอาศัย. บทว่า **สนฺตานํ** ได้แก่ เป็นไปโดยรอบ. บทว่า **กิลนฺตานํ** ได้แก่ ผู้ลำบากในหนทาง. บทว่า **ปฏิคฺคหํ** ได้แก่ เป็นผู้รับ คือเป็นที่พึ่งอาศัย. บทว่า

อหำ ชานนฺติ โย วชฺชา ความว่า ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้ารู้สถานที่ประทับของพระเวสสันดร.

พรานเจตบุตรเป็นพรานล่าเนื้อที่เหล่าพระยาเจตราชตั้งไว้เพื่ออารักขาพระเวสสันดร เที่ยวอยู่ในป่าได้ยินเสียงคร่ำครวญของชูชกนั้น จึงคิดว่า พราหมณ์นี้ย่อมคร่ำครวญอยากจะพบพระเวสสันดร แต่แกคงไม่ได้มาตามธรรมดา คงจักขอพระมัทรีหรือพระโอรสพระธิดา เราจักฆ่าแกเสียในที่นี้แหละ คิดฉะนี้แล้วจึงไปใกล้ชูชก กล่าวว่า ตาพราหมณ์ ข้าจักไม่ให้ชีวิตแก กล่าวฉะนั้นแล้วยกหน้าไม้ขึ้นสายขู่จะยิง.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พรานผู้เที่ยวอยู่ในป่าชื่อเจตบุตรกล่าวแก่ชูชกว่า แน่ะพราหมณ์ พระเวสสันดรบรมกษัตริย์ถูกพวกแกเบียดเบียน เพราะทรงให้ทานมากไป จึงถูกขับไล่ออกจากแว่นแคว้นของพระองค์ เสด็จไปประทับอยู่ ณ เขาวงกต แน่ะพราหมณ์ พระเวสสันดรบรมกษัตริย์ถูกพวกแกเบียดเบียน เพราะทรงให้ทานมากไป จนต้องพาพระโอรสพระธิดาและพระมเหสีเสด็จไปประ-ที่มิใช่อยู่ ณ เขาวงกต แกเป็นคนมีปัญญาทราม ทำสิ่งที่มิใช่กิจ มาจากรัฐสู่ป่าใหญ่ แสวงหาพระราชบุตรดุจนกยางหาปลา แน่ะพราหมณ์ ข้าจักไม่ไว้ชีวิตแกในที่นี้ เพราะลูกศรนี้อันข้ายิงไปแล้ว จักดื่มโลหิตแก แน่ะพราหมณ์ ข้าจักตัดหัวของแก เชือดเอาหัวใจพร้อมทั้งไส้พุง แล้วจักบูชาปันฉสกุณยัญพร้อมด้วยเนื้อของแก แน่ะพราหมณ์ ข้าจักเฉือนหัวใจของแกพร้อมด้วยเนื้อ มันข้น และเยื่อในสมองของแกบูชา

ยัญ แน่ะพราหมณ์ ข้าจักบูชาบวงสรวงด้วยเนื้อของ
แก จักไม่ให้แกนำพระราชเทวีพระโอรสพระธิดาของ
พระราชบุตรเวสสันดรไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อกิจฺจการี** ความว่า แกเป็นผู้กระทำสิ่งที่มิใช่กิจ. บทว่า ทุมฺเมโธ ได้แก่ ไม่มีปัญญา. บทว่า **รฏฺฐา วิวนมาคโต** ความว่า จากแว่นแคว้นมาป่าใหญ่. บทว่า **สโร ปาสฺสติ** ความว่า ลูกศรนี้จักดื่มโลหิตของแก. บทว่า **วชฺฌยิตฺวาน** ความว่า เราจักฆ่าแกแล้วตัดศีรษะของแกผู้ตกจากต้นไม้ให้เหมือนผลตาล แล้วเฉือนเนื้อหัวใจพร้อมทั้งตับไตไส้พุง บูชายัญชื่อปันถสกุณแก่เทวดาผู้รักษาหนทาง. บทว่า **น จ ตุวฺ** ความว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น แกจักนำพระมเหสีหรือพระโอรสพระธิดาของพระราชบุตรเวสสันดรไปไม่ได้.

ชูชกได้ฟังคำของพรานเจตบุตรแล้ว ก็ตกใจกลัวแต่มรณภัย เมื่อจะกล่าวมุสาวาท จึงกล่าวว่า

ดูก่อนเจตบุตร ข้าเป็นพราหมณทูตไม่ควรฆ่า
เจ้าจงฟังข้าก่อน เพราะฉะนั้น คนทั้งหลายจึงไม่ฆ่า
ทูต นี่เป็นธรรมเนียมเก่า ชาวสีพีทั้งปวงหายขัดเคือง
พระชนกก็ทรงปรารถนาจะพบพระเวสสันดร ทั้งพระ-
ชนนีของท้าวเธอก็ถอยพระกำลัง พระเนตรทั้งสองพึง
เสื่อมโทรมโดยกาลไม่นาน ดูก่อนเจตบุตร ข้าเป็นผู้
อันพระราชาพระราชินีทรงส่งมาเป็นทูต เจ้าจงฟังข้า
ก่อน ข้าจักเชิญพระเวสสันดรราชโอรสกลับ ถ้าเจ้ารู้
จงบอกหนทางแก่เรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิชฺฌตฺตา** ได้แก่ เข้าใจกันแล้ว. บทว่า **อจิรา จกฺขูนิ ขียเร** ความว่า พระเนตรทั้งสองจักเสื่อมโทรมต่อ

กาลไม่นานเลย เพราะทรงกันแสงเป็นนิตย์.

กาลนั้นพรานเจตบุตรก็มีความโสมนัส ด้วยคิดว่า ได้ยินว่า บัดนี้ พราหมณ์นี้จะมาเชิญเสด็จพระเวสสันดรกลับ จึงผูกสุนัขทั้งหลายไว้ให้อยู่ที่ส่วนข้างหนึ่ง แล้วให้ชูชกลงจากต้นไม้ ให้นั่งบนที่ลาดกิ่งไม้ ให้โภชนาหาร เมื่อจะทำปฏิสันถาร จึงกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าแต่ตาพราหมณ์ ตาเป็นทูตที่รักของพระเวส-
สันดรผู้เป็นที่รักของข้า ข้าจะให้กระบอกน้ำผึ้งและ
ขาเนื้อย่างเป็นบรรณาการแก่ตา และจักบอกประเทศที่
พระเวสสันดรผู้ประทานความประสงค์ประทับอยู่แก่ตา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปิยสฺส เม ความว่า ตาเป็นทูตที่รักของพระเวสสันดรผู้เป็นที่รักของข้า ข้าจะให้บรรณาการแก่ตา เพื่อความเต็มแห่งอัธยาศัย

จบชูชกบรรพ

จุลวนวรรณนา

พรานเจตบุตรให้พราหมณ์ชูชกบริโภคแล้ว ให้กระบอกน้ำผึ้งและขาเนื้อย่างแก่ชูชก เพื่อเป็นเสบียงเดินทางอย่างนี้แล้ว ยืนที่หนทางยกมือเบื้องขวาขึ้นเมื่อจะแจ้งโอกาสเป็นที่ประทับอยู่แห่งพระเวสสันดรมหาสัตว์ จึงกล่าวว่า

ดูก่อนมหาพราหมณ์ นั่นภูเขาคันธมาทน์ล้วน
แล้วไปด้วยศิลา ซึ่งเป็นที่ประทับแห่งพระราชา
เวสสันดรพร้อมด้วยพระมัทรีราชเทวีทั้งพระชาลีและ
พระกัณหาชินา ทรงเพศบรรชิตอันประเสริฐ และ

ขอสำหรับสอยผลาผล ภาชนะสำหรับใช้ในการบูชาเพลิง กับทั้งชฎา ทรงหนังสือเหลืองเป็นภูษาทรง บรรทมเหนือแผ่นดิน ทรงนมัสการเพลิง ทิวไม่เขียวนั้นทรงผลต่าง ๆ และภูผาสูงยอดเสียดเมฆเขียวชะอุ่ม **นั่นแลเป็นเหล่าอัญชนภูผาเห็นปรากฏอยู่ นั่นเหล่าไม้ตะแบก ไม้หูกวาง ไม้ตะเคียน ไม้รัง ไม่สะคร้อและเถายางทราย อ่อนไหวไปตามลมดังมาณพดื่มสุราครั้งแรกก็โซเซฉะนั้น เหล่านกโพระดก นกดุเหว่า ส่งเสียงร้องบนกิ่งต้นไม้ พึงฟังดุจสังคีตโผผินบินจากต้นนั้นสู่ต้นนี้ กิ่งไม้และใบไม้ทั้งหลาย อันลมให้หวั่นไหวแล้วเสียดสีกัน ดังจะชวนบุคคลผู้ผ่านไปให้มายินดี และยังบุคคลผู้อยู่ในที่นั้นให้เพลิดเพลิน ซึ่งเป็นที่ประทับแห่งพระราชาเวสสันดรพร้อมด้วยพระมัทรีราชเทวี ทั้งพระชาลีและพระกัมหาชินาทรงเพศบรรพชิตอันประเสริฐ และขอสำหรับสอยผลาผล ภาชนะสำหรับใช้ในการบูชาเพลิง กับทั้งชฎา ทรงหนังเสือเหลืองเป็นภูษาทรง บรรทมเหนือแผ่นดิน ทรงนมัสการเพลิง.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คนฺธมาทโน** ความว่า นั่นภูเขาคันธมาทน์ ท่านบ่ายหน้าทางทิศอุดรเดินไปตามเชิงภูเขาคันธมาทน์ จักเห็นอาศรมที่ท้าวสักกะประทาน ซึ่งเป็นที่พระราชาเวสสันดรพร้อมด้วยพระโอรสพระธิดาและพระมเหสีประทับอยู่. บทว่า **พฺราหฺมณวณฺณี** ได้แก่ เพศบรรพชิตผู้ประเสริฐ. บทว่า **อาสทฺจ มสฺชฏี** ความว่า ทรงขอสำหรับสอย

เก็บผลาผล ภาชนะสำหรับใช้ในการบูชาเพลิง และชฎา. บทว่า **จมฺมวาสี** ได้แก่ ทรงหนังเสือเหลือง. บทว่า **ฉมา เสติ** ความว่า บรรทมเหนือเครื่องปูลาดใบไม้บนแผ่นดิน. บทว่า **ธวสฺสกณฺณา ขทิรา** ได้แก่ ไม้ตะแบก ไม้หูกวาง และไม้ตะเคียน. บทว่า **สกึ ปีตาว มาณวา** ความว่า เป็นราวกะนักเลงดื่มน้ำเมา ดื่มครั้งเดียวเท่านั้น. บทว่า **อุปริ ทุมปริยาเยสุ** ได้แก่ ที่กิ่งแห่งต้นไม้ทั้งหลาย. บทว่า **สงฺคีติโยว สุยฺยเร** ความว่า จะได้ฟังเสียงของเหล่านกต่าง ๆ ที่อยู่กัน ดุจทิพยสังคีต. บทว่า นชฺชุหา ได้แก่ นกโพระดก. บทว่า **สมฺปตนฺติ** ได้แก่ เที่ยวส่งเสียงร้องเจี๊ยวจ๊าว. บทว่า **สาขาปตฺตสมีริตา** ความว่า เหล่านกถูกใบแห่งกิ่งไม้เสียดสีก็พากันส่งเสียงร้องเจี๊ยวจ๊าว หรือกิ่งไม้มีใบอันลมพัดแล้วนั่นแล. บทว่า **อาคนฺตุ** ได้แก่ คนที่จะจากไป. บทว่า **ยตฺถ** ความว่า ท่านไปในอาศรมบทซึ่งเป็นที่ประทับอยู่แห่งพระเวสสันดรแล้ว จักเห็นสมบัติแห่งอาศรมบทนี้.

พรานเจตบุตร เมื่อจะพรรณนาถึงอาศรมบทให้ยิ่งขึ้นกว่าที่กล่าวมาแล้วนั้น จึงกล่าวว่า

ที่บริเวณอาศรมนั้น มีหมู่ไม้มะม่วง มะขวิด ขนุน ไม้รัง ไม้หว้า สมอพิเภก สมอไทย มะขามป้อม ไม้โพธิ์ พุทรา มะพลับทอง ไม้ไทร ไม่มะสัง ไม่มะซางมีรสหวาน งามรุ่งเรือง และมะเดื่อผลสุก อยู่ในที่ต่ำทั้งกล้วยงาช้าง กล้วยหอม ผลจันทน์มีรสหวานเหมือนน้ำผึ้ง ในป่านั้นมีรวงผึ้งไม่มีตัว คนถือเอาบริโภคได้เอง อนึ่งในบริเวณอาศรมนั้น มีดงมะม่วงตั้งอยู่ บางต้นกำลังออกช่อ บางต้นมีผลเป็นหัวแมลง-

วัน บางต้นมีผลห่ามเป็นปากตะกร้อ บางต้นมีผลสุก
ทั้งสองอย่างนั้นมีพรรณดังสีหลังกบ อนึ่งในบริเวณ
อาศรมนั้น บุรุษยืนอยู่ใต้ต้นก็เก็บมะม่วงสุกกินได้
ผลมะม่วงดิบและสุกทั้งหลาย มีสีสวยกลิ่นหอมรส
อร่อยที่สุด เหตุการณ์เหล่านี้เป็นที่น่าอัศจรรย์แก่
ข้าพเจ้าเหลือเกิน ถึงกับออกอุทานว่า อือ ๆ ที่ประทับ
ของพระเวสสันดรนั้น เป็นดังที่อยู่แห่งเทวดาทั้งหลาย
งดงามปานนันทนวัน มีหมู่ตาล มะพร้าว และ
อินทผลัมในป่าใหญ่ ราวกะระเบียบดอกไม้ที่ช่างร้อย
ครองตั้งไว้ ปรากฏดังยอดธง วิจิตรด้วยบุปผชาติมี
พรรณต่าง ๆ เหมือนดาวเรื่อเรืองอยู่ในนภากาศ แลมี
ไม่มูกมัน โกฐ สะค้าน และแคฝอย บุนนาค บุนนาค-
เขาและทองหลาง มีดอกบานสะพรั่ง อนึ่งในบริเวณ
อาศรมนั้น มีไม้ราชพฤกษ์ ไม้มะเกลือ กฤษณา
รักดำ ก็มีมาก ต้นไทรใหญ่ ไม้รกฟ้า ไม่ประดู่ มี
ดอกบานสะพรั่งในบริเวณอาศรมนั้น มีไม้อัญชันเขียว
ไม้สน ไม้กะทุ่ม ขนุนสำมะกอ ไม้ตะแบก ไม้รัง
ล้วนมีดอกเป็นพุ่มคล้ายลอมฟาง ในที่ไม่ไกลอาศรม
นั้น มีสระโบกขรณี ณ ภูมิภาคน่ารื่นรมย์ ดาดาษ
ไปด้วยปทุมและอุบล ดุจในนันทนอุทยานของเหล่า
ทวยเทพฉะนั้น อนึ่งในที่ใกล้สระโบกขรณีนั้น มีฝูง
นกดุเหว่าเมารสบุปผชาติ ส่งเสียงไพเราะจับใจ ทำป่า

นั้นอื้ออึงกึกก้อง ในเมื่อหมู่ไม้ผลิดอกแย้มบานตามฤดูกาล รสหวานดังน้ำผึ้งร่วงหล่นจากเกสรดอกไม้ลงมาค้างอยู่บนใบบัว เรียกว่า โบกขรมธุ น้ำผึ้งใบบัว (ขันฑสกร) อนึ่งลมทางทิศทักษิณและทิศประจิมย่อมพัดมาที่อาศรมนั้น อาศรมเป็นสถานที่เกลื่อนกล่นด้วยละอองเกสรปทุมชาติ ในสระโบกขรณีนั้นมีกระจับใหญ่ ๆ ทั้งข้าวสาลีร่วงลง ณ ภูมิภาค เหล่าปูในสระนั้นก็มีมาก ทั้งมัจฉาชาติและเต่าว่ายไปตามกันเห็นปรากฏ ในเมื่อเหง้าบัวแตก น้ำหวานก็ไหลออก ดุจนมสด เนยใส ไหลออกจากเหง้าบัวฉะนั้น วนประเทศนั้นฟุ้งไปด้วยกลิ่นต่างๆ หอนตลบไป วนประเทศนั้นเหมือนดังจะชวนเชิญชนผู้มาถึงแล้วให้ยินดีด้วยดอกไม้และกิ่งไม้ที่มีกลิ่นหอม แมลงผึ้งทั้งหลายก็ร้องตอมอยู่โดยรอบ ด้วยกลิ่นดอกไม้ อนึ่งในที่ใกล้อาศรมนั้นมีฝูงวิหคเป็นอันมากมีสีสันต่าง ๆ กัน บันเทิงอยู่กับคู่ของตน ๆ ร่ำร้องขานกะกันและกัน มีฝูงนกอีก ๔ หมู่ ทำรังอยู่ใกล้สระโบกรณี คือหมู่ที่ ๑ ชื่อนันทิกา ย่อมร้องทูลเชิญพระเวสสันดรให้ชื่นชมยินดีอยู่ในป่านี้ หมู่ที่ ๒ ชื่อชีวปุตตา ย่อมร่ำร้องถวายพระพรให้พระเวสสันดรพร้อมด้วยพระโอรสพระธิดาและพระมเหสีจงมีพระชนม์ยืนนานด้วยความสุขสำราญ หมู่ที่ ๓ ชื่อชีวปุตตาปิยาจโน ย่อมร่ำร้องถวายพระพรให้พระเวสสันดรพร้อมทั้งพระโอรสพระธิดาและพระมเหสี ผู้

เป็นที่รักของพระองค์จงทรงสำราญ มีพระชนมายุยืน นานไม่มีข้าศึกศัตรู หมู่ที่ ๔ ชื่อปิยาปุตตาปิยานันทา ย่อมร่ำร้องถวายพระพรให้พระโอรสพระธิดาและพระ-มเหสี จงเป็นที่รักของพระองค์ พระองค์จงเป็นที่รักของพระโอรสพระธิดาและมเหสี ทรงชื่นชมโสมนัสต่อกันและกัน ทิวไม้ราวกะระเบียบดอกไม้ที่ช่างร้อยกรองตั้งไว้ ปรากฏดังยอดธง วิจิตรด้วยบุปผชาติมีพรรณต่าง ๆ เหมือนคนฉลาดเก็บมาร้อยกรองไว้ ซึ่งเป็นที่ประทับแห่งพระราชาเวสสันดร พร้อมด้วยพระ-มัทรีราชเทวีทั้งพระชาลีและพระกัณหาชินา ทรงเพศบรรพชิตอันประเสริฐ และขอสำหรับสอยผลาผลภาชนะสำหรับใช้ในการบูชาเพลิงกับทั้งชฎา ทรงหนังเสือเหลืองเป็นภูษาทรง บรรทมเหนือแผ่นดิน ทรงนมัสการเพลิง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จารุติมฺพรุกฺขา** ได้แก่ ต้นมะพลับทอง. บทว่า **มธุมธุกา** ได้แก่ มะซางมีรสหวาน. บทว่า **เถวนฺติ** แปลว่า ย่อมรุ่งเรือง. บทว่า **มธุตฺถิกา** ได้แก่ เหมือนน้ำผึ้ง หรือเช่นกับรวงผึ้งเพราะแม่น้ำหวานไหลเยิ้ม. บทว่า **ปาเรวตา** ได้แก่ ต้นกล้วยงาช้าง. บทว่า **ภเวยฺย** ได้แก่ กล้วยมีผลยาว. **สกมาทาย** ความว่า ถือเอารวงผึ้งนั้นบริโภคได้เองทีเดียว. บทว่า **โทวิลา** ได้แก่ มีดอกและใบร่วงหล่น มีผลดาษดื่น. บทว่า **เภงฺควณฺณา ตทูภยํ** ความว่า มะม่วงทั้งสองอย่างนั้น คือ ดิบบ้าง สุกบ้าง มีสีเหมือนสีของหลังกบทีเดียว. บทว่า **อเถตฺถ เหฏฺฐา ปุริโส** ความว่า อนึ่ง อาศรมนั้น บุรุษยืนอยู่ใต้ต้นมะม่วง

เหล่านั้น ย่อมเก็บผลมะม่วงได้ ไม่จำเป็นต้องขึ้นต้น. บทว่า **วณฺณคนฺธ-รสุตฺตมา** ได้แก่ อุดมด้วยสีเป็นต้นเหล่านั้น. บทว่า **อเตว เม อจฺฉริยํ** ความว่า เป็นที่อัศจรรย์แก่ข้าพเจ้าเหลือเกิน. บทว่า **หิงฺกาโร** ได้แก่ ทำเสียงว่า หึ ๆ. บทว่า **วิเภทิกา** ได้แก่ ต้นตาล บทว่า **มาลาว คนฺถิตา** ความว่า ดอกไม้ทั้งหลายตั้งอยู่บนต้นไม้ที่มีดอกบานสะพรั่ง เหมือนพวงมาลัยที่นายมาลาการร้อยกรองไว้. บทว่า **ธชคฺคาเนว ทิสฺสเร** ความว่า ต้นไม้เหล่านั้น ปรากฏราวกะยอดธงที่ประดับแล้ว. บทว่า **กุฏฺชี กุฏฺฐตครา** ได้แก่ รุกขชาติอย่างหนึ่งชื่อว่าไม้มูกมัน **กอโกฏฺ** และกอกฤษณา. บทว่า **คิริปุนฺนาคา** ได้แก่ บุญนาคใหญ่. บทว่า **โกวิฬารา** ได้แก่ ต้นทองหลาง. บทว่า **อุทฺธาลกา** ได้แก่ ต้นราชพฤกษ์ดอกสีเหลือง. บทว่า **ภลฺลิยา** ได้แก่ ต้นรักดำ. บทว่า **ลพุชา** ได้แก่ ต้นขนุนสำมะลอ. บทว่า **ปุตฺตชีวา** ได้แก่ ต้นไทรใหญ่. บทว่า **ปลาลขลสนฺนิภา** ความว่า พรานเจตบุตรกล่าวว่า ดอกไม้ที่ร่วงหล่นใต้ต้นไม้เหล่านั้นคล้ายลอมฟาง. บทว่า **โปกฺขรณี** ได้แก่ สระโบกขรณีสี่เหลี่ยม. บทว่า **นนฺทเน** ได้แก่ เป็นราวกะสระนันทนโบกขรณี ในนันทนวนอุทยาน. บทว่า **ปุปฺผรส-มตฺตา** ได้แก่ เมาด้วยรสของบุปผชาติคือกรรณิกรสของบุปผชาติรบกวน. บทว่า **มกรนฺเทหิ** ได้แก่ เกสรดอกไม้. บทว่า **โปกฺขเร โปกฺขเร** ความว่า เรณูร่วงจากเกสรดอกบัวเหล่านั้นลงบนใบบัว ชื่อโปกขรมธุน้ำผึ้งใบบัว (ซึ่งแพทย์ใช้เข้ายาเรียกว่า ขัณฑสกร). บทว่า **ทกฺขิรณา อถ ปจฺฉิมา** ความว่า ลมจากทิศน้อยทิศใหญ่ทุกทิศ ท่านแสดงด้วยคำเพียงเท่านี้. บทว่า **ถูลา สีฆาฏกา** ได้แก่ กระจับขนาดใหญ่. บทว่า **สสาทิยา** ได้แก่ ข้าวสาลีเล็กๆ ซึ่งเป็นข้าวสาลีที่เกิดเองตั้งอยู่ เรียกว่าข้าวสาลีบริสุทธิ์ ก็มี. บทว่า **ปสาทิยา** ได้แก่ ข้าวสาลีเหล่านั้น แหละร่วงลงบนพื้นดิน. บทว่า **พฺยาวิธา**

ความว่า เหล่าสัตว์น้ำชนิดต่างๆ เที่ยวไปเป็นกลุ่ม ๆ ในน้ำใส ว่ายไปตามลำดับปรากฏอยู่. บทว่า **มูปยานกา** ได้แก่ ปู. บทว่า **มธุ ภีเสหิ** ความว่า เมื่อเหง้าบัวแตก น้ำหวานไหลออกเช่นกับน้ำผึ้ง. บทว่า **ขีรํ สปฺปิมูฬาลิภิ** ความว่า น้ำหวานที่ไหลออกจากเหง้าบัวเป็นราวกะเนยข้นเนยใสผสมน้ำนม. บทว่า **สมฺโมทิเตว** ความว่า เป็นเหมือนจะยังชนที่ถึงแล้วให้ยินดี. บทว่า **สมนฺตามภินาทิตา** ความว่า เที่ยวบินร่ำร้องอยู่โดยรอบ. บทว่า **นนฺทิกา** เป็นต้นเป็นชื่อของนกเหล่านั้น ก็บรรดานกเหล่านั้น นกหมู่ที่ ๑ ร้องถวายพระพรว่า ข้าแต่พระเวสสันดรเจ้า ขอพระองค์จงชื่นชมยินดีประทับอยู่ในป่านี้เถิด นกหมู่ที่ ๒ ร้องถวายพระพรว่า ขอพระองค์พร้อมทั้งพระโอรสพระธิดาและพระมเหสีจงมีพระชนม์ยืนนานด้วยความสุขสำราญเถิด นกหมู่ที่ ๓ ร้องถวายพระพรว่า ขอพระองค์พร้อมทั้งพระโอรสพระธิดาและพระมเหสีผู้เป็นที่รักของพระองค์ จงทรงสำราญมีพระชนม์ยืนนานไม่มีข้าศึกศัตรูเถิด นกหมู่ที่ ๔ ร้องถวายพระพรว่า ขอพระโอรสพระธิดาและพระมเหสีจงเป็นที่รักของพระองค์ ขอพระองค์จงเป็นที่รักของพระโอรสพระธิดาและพระมเหสี ทรงชื่นชมโสมนัสกันและกันเถิด เพราะเหตุนั้นนกเหล่านั้นจึงได้มีชื่ออย่างนี้แล. บทว่า **โปกฺขรณีมฺรา** ได้แก่ ทำรังอยู่ใกล้สระโบกขรณี.

พรานเจตบุตรแจ้งสถานที่ประทับของพระเวสสันดรอย่างนี้แล้ว ชูชกยินดี เมื่อจะทำปฏิสันถารจึงกล่าวคาถานี้ว่า

ก็สัตตูผงอันระคนด้วยน้ำผึ้งและสัตตูก้อนมีรส
หวานอร่อยของลุงนี้ อมิตตตาปนาจัดแจงให้แล้ว ลุง
จะแบ่งให้แก่เจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สตฺตุภตฺตํ** ได้แก่ ภัตตาหารคือสัตตูที่คล้ายน้ำผึ้งเคี่ยว มีคำอธิบายว่าสัตตูของลุงที่มีอยู่นี้นั้น ลุงจะให้แก่เจ้า เจ้าจงรับเอาเถิด.

พรานเจตบุตรได้ฟังดังนั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ จงเอาไว้เป็นเสบียงทาง ของลุงเถิด ข้าพเจ้าไม่ต้องการเสบียงทาง ขอเชิญลุง รับน้ำผึ้งกับขาเนื้อย่างจากสำนักของข้านี้เอาไปเป็น เสบียงทาง ขอให้ลุงไปตามสบายเถิด ทางนี้เป็นทาง เดินได้คนเดียว มาตามทางนี้ ตรงไปสู่อาศรมอัจจุต-ฤาษี พระอัจจุตฤาษีอยู่ในอาศรมนั้น มีฟันเขลอะ มี ธุลีบนศีรษะ ทรงเพศเป็นพราหมณ์ มีขอสำหรับสอย ผลาผล ภาชนะสำหรับใช้ในการบูชาเพลิง กับทั้งชฎา ครองหนังเสือเหลือง นอนเหนือแผ่นดิน นมัสการ เพลิง ลุงไปถึงแล้วถามท่านเถิด ท่านจักบอกหนทาง ให้แก่ลุง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมฺพลํ** ได้แก่ เสบียงทาง. บทว่า **เอติ** ความว่า หนทางเดินได้เฉพาะคนเดียวมาตรงหน้าเราทั้งสองนี้ ตรงไปอาศรมบท. บทว่า **อจฺจุโต** ความว่า ฤาษีองค์หนึ่งมีชื่ออย่างนี้ อยู่ในอาศรมนั้น.

ชูชกผู้เป็นเผ่าพันธุ์พราหมณ์ได้ฟังคำนี้แล้ว ทำประทักษิณเจตบุตร มีจิตยินดีเดินทางไปยังสถานที่ อัจจุตฤาษีอยู่ ดังนี้แล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เยนาสิ ความว่า อัจจุตฤาษีอยู่ในที่ใด ชูชกไปแล้วในที่นั้น.

จบจุลวนวรรณนา

มหาวนวรรณนา

เมื่อชูชกพราหมณ์ภารทวาชโคตรไป ก็ได้พบพระอัจจุตฤาษี ครั้นได้พบท่านแล้วก็สนทนาปราศรัยกับพระอัจจุตฤาษีว่า พระผู้เป็นเจ้าไม่มีโรคาพาธกระมัง พระผู้เป็นเจ้ามีความผาสุกสำราญกระมัง พระผู้เป็นเจ้ายังอัตภาพให้เป็นไปด้วยการเสาะแสวงหาผลาหารสะดวกกระมัง มูลผลาหารมีมากกระมัง เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานที่จะมีน้อยกระมัง ความเบียดเบียนให้ลำบากในวนประเทศที่เกลื่อนไปด้วยเนื้อร้ายไม่ค่อยมีกระมัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ภารทฺวาโช** ได้แก่ ชูชก. บทว่า **อปฺปเมว** ได้แก่ น้อยทีเดียว. บทว่า **หึสา** ได้แก่ ความเบียดเบียนให้ท่านลำบากด้วยสามารถแห่งสัตว์เหล่านั้น.

ดาบสกล่าวว่า

ดูก่อนพราหมณ์ รูปไม่ค่อยมีอาพาธสุขสำราญดี ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยเสาะหาผลไม้สะดวกดี และมูลผลาหารก็มีมาก อนึ่ง เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานมีบ้างก็เล็กน้อย ความเบียดเบียนให้ลำบากในวนประเทศที่เกลื่อนไปด้วยเนื้อร้ายก็ไม่ค่อยมีแก่รูป เมื่อรูปอยู่อาศรมหลายพรรษา รูปนี้ได้รู้จักอาพาธที่ทำใจไม่ให้ยินดีเกิดขึ้นเลย ดูก่อนมหาพราหมณ์ ท่าน

มาดีแล้วและมาไกลก็เหมือนใกล้ เชิญเข้าข้างใน ขอ ให้ท่านเจริญเถิด ชำระล้างเท้าของท่านเสีย.

ดูก่อนพราหมณ์ ผลมะพลับ ผลมะหาด ผลมะซาง และผลหมากเม่า เป็นผลไม้มีรสหวาน เล็ก ๆ น้อย ๆ เชิญท่านเลือกบริโภคแต่ที่ดี ๆ เถิด ดูก่อนพราหมณ์ น้ำดื่มนี้เย็นนำมาแต่ซอกเขา ขอเชิญดื่มเถิดถ้าปรารถนาจะดื่ม.

ชูชกกล่าวว่า

สิ่งที่พระคุณเจ้าให้แล้ว เป็นอันข้าพเจ้ารับไว้แล้ว บรรณาการอันพระคุณเจ้ากระทำแล้วทุกอย่าง ข้าพเจ้ามาเพื่อพบพระราชโอรสของพระเจ้าสญชัยที่ถูกชาวสีพีขับไล่นั้น ถ้าพระคุณเจ้าทราบก็จงแจ้งแก่ข้าพเจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตมหํ ทสฺสมาคโต** ความว่า ข้าพเจ้ามาเพื่อพบพระเวสสันดรนั้น

ดาบสกล่าวว่า

มิใช่แกมาเพื่อพบพระเจ้าสีวีราชผู้มีบุญ ชะรอยแกปรารถนาพระมเหสีของท้าวเธอ ซึ่งเป็นผู้ยำเกรงพระราชสามี หรือชะรอยแกอยากได้พระกัณหาชินาไปเป็นทาสี และพระชาลีไปเป็นทาส แน่ะตาพราหมณ์ อีกอย่างหนึ่ง แกมาเพื่อนำพระราชเทวีพระราชกุมารกุมารีทั้งสามพระองค์ไปจากป่า โภคสมบัติและพระราชทรัพย์อันประเสริฐของพระเวสสันดร ย่อมไม่มี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น ตสฺส โภคา วิชฺชนฺติ ความว่า ดูก่อนพราหมณ์ผู้เจริญ พระเวสสันดรนั้นอยู่ในป่า ย่อมไม่มีโภคสมบัติและพระราชทรัพย์อันประเสริฐ พระองค์ท่านอยู่อย่างเข็ญใจ แกจักไปเฝ้าพระองค์ทำไม.

ชูชกได้ฟังดังนี้นั้นแล้วจึงกล่าวว่า

ท่านผู้เจริญยังไม่ควรจะโกรธเคืองข้าพเจ้าเพราะ
ข้าพเจ้ามิได้มาขอทาน การเห็นพระผู้ประเสริฐย่อมให้
สำเร็จประโยชน์ การอยู่ร่วมกับพระผู้ประเสริฐเป็น
ความสุขทุกเมื่อ.

ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นพระเจ้าสีวีราชที่ถูกชาวสีพี
ขับไล่ ข้าพเจ้ามาเพื่อจะพบพระองค์ ถ้าพระคุณเจ้า
ทราบก็จงแจ้งแก่ข้าพเจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชานาสิ สํ ส เม** มีคำอธิบายว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้ไม่ควรที่ท่านผู้เจริญจะโกรธเคืองด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ด้วยว่าข้าพเจ้ามาเพื่อจะขออะไร ๆ กะพระเวสสันดรก็หามิได้ อนึ่งการได้เห็นพระผู้ประเสริฐทั้งหลายยังประโยชน์ให้สำเร็จ และการอยู่ร่วมกับพระผู้ประเสริฐเหล่านั้นก็เป็นความสุข ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ของพระเวสสันดรนั้น จำเดิมแต่พระองค์ถูกชาวสีพีขับไล่นั้น ข้าพเจ้าไม่ได้เห็นพระองค์เลย เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงมาเพื่อพบเห็นพระองค์ ถ้าพระคุณเจ้ารู้สถานที่ประทับของพระเวส-สันดร ก็จงแจ้งแก่ข้าพเจ้า.

พระอัจจุตฤาษีได้ฟังคำของชูชกก็เธอจึงกล่าวว่า เอาเถอะ พรุ่งนี้เราจักแสดงประเทศที่ประทับของพระเวสสันดรแก่ท่าน วันนี้ท่านอยู่ในที่นี้ก่อน กล่าวฉะนี้แล้วให้ชูชกกินผลาผลจนอิ่ม รุ่งขึ้นเมื่อจะชี้หนทางจึงเหยียดมือขวาออกกล่าวว่า

ดูก่อนมหาพราหมณ์ นั่นภูเขาคันธมาทน์ล้วนแล้วไปด้วยศิลา ซึ่งเป็นที่ประทับแห่งพระราชาเวสสันดร พร้อมด้วยพระมัทรีราชเทวี ทั้งพระชาลีและพระกัณหาชินา ทรงเพศบรรพชิตอันประเสริฐ ทรงขอสำหรับสอยผลาผล ภาชนะสำหรับใช้ในการบูชาเพลิง กับทั้งชฎา ทรงหนังเสือเหลืองเป็นภูษาทรง บรรทมเหนือแผ่นดิน ทรงนมัสการเพลิง ทิวไม้เขียวนั้นทรงผลต่าง ๆ และภูผาสูงยอดเสียดเมฆ เขียวชะอุ่มนั่นแลเป็นเหล่าอัญชนภูผาเห็นปรากฏอยู่ นั่นเหล่าไม้ตะแบก ไม้หูกวาง ไม้ตะเคียน ไม้รัง ไม้สะคร้อ และเถายางทราย อ่อนไหวไปตามลม ดังมาณพดื่มสุราครั้งแรกก็โซเซฉะนั้น เหล่านกโพระดกนกดุเหว่า ย่อมร่ำร้องบนกิ่งต้นไม้ พึงฟังดุจสังคีต โผผินบินจากต้นนั้นสู่ต้นนี้ กิ่งไม้และใบไม้ทั้งหลายอันลมให้หวั่นไหวแล้ว ดังจะชวนบุคคลผู้ไปให้มายินดี และยังบุคคลผู้อยู่ในที่นั้นให้เพลิดเพลิน ซึ่งเป็นที่ประทับแห่งพระราชาเวสสันดร พร้อมด้วยพระมัทรีราชเทวีทั้งพระชาลีและพระกัณหาชินา ทรงเพศบรรพชิตอันประเสริฐ และขอสำหรับสอยผลาผล ภาชนะสำหรับใช้ในการบูชาเพลิง กับทั้งชฎา ทรงหนังเสือเหลืองเป็นภูษาทรง บรรทมเหนือแผ่นดิน ทรงนมัสการเพลิง.

ดอกกุ่มหล่นเกลื่อนในภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์
ภาคพื้นเขียวไปด้วยหญ้าแพรก ละอองธุลีไม่มีฟุ้งขึ้น
ในสถานที่นั้น ภูมิภาคนั้นเช่นกับสัมผัสนุ่น คล้าย
คอนกยูง หญ้าทั้งหลายขึ้นเสมอกันเพียง ๔ องคุลี
ไม่มะม่วง ไม้หว้า ไม่มะขวิด และมะเดื่อมีผลสุกอยู่
ในที่ต่ำ ราวไพรยังความยินดีให้เจริญ เพราะมีเหล่า
ต้นไม่ที่ใช้บริโภคได้ น้ำใสสะอาดกลิ่นหอมดี สีดัง
แก้วไพฑูรย์ เป็นที่อยู่อาศัยของฝูงปลาไหลหลั่งมาใน
ป่านั้น.
ในภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์ใจไม่ไกลอาศรมนั้น มี
สระโบกขรณีดารดาษไปด้วยปทุมและอุบล ดุจใน
นันทนอุทยานของเหล่าทวยเทพฉะนั้นดูก่อนพราหมณ์
ในสระนั้นมีอุบลชาติ ๓ ชนิดคือ เขียว ขาว และแดง
งามวิจิตรมิใช่น้อย.

เนื้อความของคาถานั้น เหมือนกับที่กล่าวแล้วในหนหลังนั่นแล. บทว่า **กเรริมาลา วิคตา** ความว่า เกลื่อนกลาดไปด้วยดอกกุ่มทั้งหลาย. บทว่า **สทฺทลา หริตา** ความว่า ภูมิภาคเขียวไปด้วยหญ้าแพรกประจำ. บทว่า น **ตตฺถุทฺธ สเต รโช** ความว่า ธุลีแม้มีประมาณน้อยก็ไม่ฟุ้งขึ้นในที่นั้น บทว่า **ตูลผสฺสสมูปมา** ได้แก่ เช่นกับสัมผัสแห่งนุ่น เพราะมีสัมผัสอ่อนนุ่ม. บทว่า **ติณานิ นาติวตฺตนฺติ** ความว่า หญ้ามีสีเหมือนสีคอนกยูงในภูมิภาคนั้นเหล่านั้น ขึ้นสูงแต่ ๔ องคุลีเท่านั้นโดยรอบ ไม่งอกยาวเลยกว่านั้น. บทว่า **อมฺพา ชมฺพู กปิฏฺฐา จ** ได้แก่ ไม้มะม่วงด้วย ไม้หว้าด้วย ไม้มะขวิด

ด้วย. บทว่า **ปริโภเคหิ** ได้แก่ ต้นไม้ทำบริโภคได้ มีดอกมีผล หลายอย่าง. บทว่า **สนฺทติ** ความว่า น้ำหลั่งจากภูเขาไหลเป็นไปในไพรสณฑ์นั้น. บทว่า **วิจิตฺรนีลาเนกานิ เสตานิ โลหิตกานิ จ** ความว่า อัจจุตฤาษีแสดงว่าสระนั้นงามด้วยอุบลชาติสามอย่างเหล่านี้ คือ อุบลเขียวอย่างหนึ่ง อุบลขาวอย่างหนึ่ง อุบลแดงอย่างหนึ่ง ซึ่งคล้ายผอบดอกไม้ที่จัดแต่งไว้อย่างวิจิตรงดงาม.

พระอัจจุตฤาษีพรรณนาสระโบกขรณีสี่เหลี่ยมอย่างนี้แล้ว เมื่อจะพรรณนาสระมุจลินท์อีก จึงกล่าวว่า

> **ปทุมชาติในสระนั้นสีขาวดังผ้าโขมพัสตร์ สระนั้นชื่อว่ามุจลินท์ ดารดาษไปด้วยอุบลขาว จงกลนีและผักทอดยอด อนึ่ง ปทุมชาติในสระนั้นมีดอกบานสะพรั่ง ปรากฏเหมือนไม่มีกำหนดประมาณ บานในคิมหันตฤดูและเหมันตฤดู แผ่ไปในน้ำแค่เข่า เหล่าปทุมชาติงามวิจิตรชูดอกสะพรั่งส่งกลิ่นหอมฟุ้ง หมู่ภมรบินว่อนร่อนร้องอยู่รอบ ๆ เพราะกลิ่นหอมแห่งบุปผชาติ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โขมาว** ได้แก่ สีขาวราวกะว่าสำเร็จแต่ผ้าใยไหม. บทว่า **เสตโสคนฺธิเยหิ จ** ความว่า สระนั้นดารดาษไปด้วยอุบลขาว จงกลนีและผักทอดยอดทั้งหลาย. บทว่า **อปริยนฺตาว ทิสฺสเร** ความว่า ปรากฏเหมือนหาประมาณมิได้. บทว่า **คิมฺหา เหมนฺติกา** ได้แก่ ปทุมชาติที่บานสะพรั่งในคิมหันตฤดูและเหมันตฤดู. บทว่า **ชณฺณุตคฺคมา อุปตฺถรา** ความว่า แผ่ไป ได้แก่ บาน คือปรากฏราวกะดำรงอยู่ในน้ำประมาณแค่เข่า. บทว่า **วิจิตฺรา ปุปฺผสณฺฐิตา** ความว่า ปทุมชาติทั้งหลายงามวิจิตรชูดอกสะพรั่งส่งกลิ่นหอมฟุ้งไปทุกเมื่อ.

ดูก่อนพราหมณ์ อนึ่ง ที่ขอบสระนั้นมีรุกขชาติ
หลายหลากขึ้นอยู่ คือ ไม้กระทุ่ม ไม่แคฝอย ไม้
ทองหลาง ผลิดอกบานสะพรั่ง ไม่ปรู ไม้สัก ไม่
ราชพฤกษ์ ดอกบานสะพรั่ง ไม้กากะทิง มีอยู่สองฟาก
สระมุจลินท์ ไม้ซึก ไม่แคขาว บัวบก ไม้คนทิสอ
ไม้ยางทรายขาว ไม้ประดู่ ดอกบานหอมฟุ้งที่ใกล้สระ
นั้น ต้นมะคำไก่ ต้นพิกุล ต้นแก้ว ต้นมะรุม
ต้นการเกด ต้นกรรณิการ์ ต้นชะบา ต้นรกฟ้าขาว
ต้นรกฟ้าดำ ต้นสะท้อน และต้นทองกวาว ดอกบาน
ผลิดอกออกยอดพร้อม ๆ กัน ตั้งอยู่รุ่งเรืองแท้ ต้น
มะรื่น ต้นตีนเป็ด ต้นกล้วย ต้นคำฝอย ต้นนมแมว
ต้นคนทา ต้นประดู่ลายกับต้นกากะทิง มีดอกบาน
สะพรั่ง ต้นมะไฟ ต้นงิ้ว ต้นช้างน้าว ต้นพุดขาว
ต้นพุดซ้อน โกฐเขมา โกฐสอ มีดอกบานสะพรั่ง
พฤกษชาติทั้งหลายในสถานที่นั้น มีทั้งอ่อนทั้งแก่ ต้น
ไม่คด ดอกบาน ตั้งอยู่สองข้างอาศรม รอบเรือนไฟ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ติฏฺฐนฺติ** ความว่า ตั้งล้อมรอบสระ. บทว่า **กทมฺพา** ได้แก่ ต้นกระทุ่ม. บทว่า **กจฺจิการา จ** ได้แก่ ต้นไม้ที่มีชื่ออย่างนั้น. บทว่า **ปาริชญฺญา** ได้แก่ มีดอกแดง. บทว่า **วารณา วุยฺหนา** ได้แก่ ต้นนาคพฤกษ์. บทว่า **มุจลินฺทมุภโต** ได้แก่ ณ ข้างทั้งสองของสระมุจลินท์. บทว่า **เสตปาริสา** ได้แก่ รุกขชาติที่เป็นพุ่มขาว. ได้ยินว่า ต้นแคขาวเหล่านั้นมีลำต้นขาว ใบใหญ่ มีดอกคล้ายดอกกรรณิการ์. บทว่า

นิคฺคณฺฑี สรนิคฺคณฺฑี ได้แก่ ต้นคนทิสอธรรมดา และต้นคนทิสอดำ. บทว่า **ปงฺกุรา** ได้แก่ ต้นไม้สีขาว. บทว่า **กุสุมฺภรา** ได้แก่ ไม้กอชนิดหนึ่ง. บทว่า **ธนุตกฺการีปุปฺเผหิ** ความว่า งดงามด้วยดอกนมแมวและดอกคนทาทั้งหลาย. บทว่า **สีสปาวารณาหิ จ** ได้แก่ งดงามด้วยต้นประดู่ลายและต้นกากะทิงทั้งหลาย. แม้บทว่า **อจฺฉิปา** เป็นต้นก็เป็นชื่อต้นไม้ทั้งนั้น . บทว่า **เสตเครุตคริกา** ได้แก่ ต้นพุดขาวและต้นกฤษณา. บทว่า **มํ สิโกฏฺฐกุลาวรา** ได้แก่ กอต้นชาเกลือ กอต้นโกฐ และต้นเปราะ-หอม. บทว่า **อกุฏิลา** ได้แก่ ต้นตรง. บทว่า **อคฺยาคารํ สมนฺตโต** ความว่า ตั้งแวดล้อมเรือนไฟ.

อนึ่ง ที่ขอบสระนั้นมีพรรณไม้เกิดเอง เกิดขึ้นเป็นอันมาก คือ ตะไคร้ ถั่วเขียว ถั่วราชมาส ถั่วครั่ง น้ำในสระมุจลินท์นั้นกระเพื่อมเนื่องถึงฝั่ง น้ำ แมลงผึ้งทั้งหลายเรียกว่าหิงคุชาล รุกขชาติทั้งสองคือไม้สีเสียดและไม้เต่าร้าง ก็มี ณ สระมุจลินท์นั้น ผักทอดยอดเป็นอันมากก็มี ณ เบื้องต่ำ ดูก่อนพราหมณ์ รุกขชาติทั้งหลายอันเถาสลิดปกคลุมตั้งอยู่ กลิ่นของดอกสลิดเป็นต้นเหล่านั้น ทรงอยู่ได้ ๗ วัน ไม่จางหาย ฝั่งสระมุจลินท์ทั้งสองฟากมีต้นไม้ตั้งอยู่เป็นส่วน ๆ ราวกะบุคคลปลูกไว้ ป่านั้นดารดาษไปด้วยหมู่ต้นราชพฤกษ์งามดี กลิ่นแห่งดอกราชพฤกษ์เป็นต้นเหล่านั้น ทรงอยู่ได้กึ่งเดือน ไม่จางหาย อัญชัญเขียวอัญชัญขาวและกรรณิการ์เขาดอกบานสะพรั่ง ป่านั้นปกคลุมไปด้วยยอบเชยและแมงลัก อันบุคคลยินดี

ด้วยกลิ่นจากดอกและกิ่งก้าน หมู่ภมรบินว่อนร่อนร้อง
อยู่รอบ ๆ เพราะกลิ่นหอมแห่งบุปผชาติ ดูก่อน
พราหมณ์ ณ ที่ใกล้สระนั้นมี ฟักแฟง แตง น้ำเต้า
สามชนิด ชนิดหนึ่งผลโตเท่าหม้อ อีกสองชนิดผล
โตเท่าตะโพน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ผณิชฺชกา** ได้แก่ ติณชาติที่เกิดเอง บทว่า **มุคฺคติโย** ได้แก่ ถั่วเขียวชนิดหนึ่ง. บทว่า **กรติโย** ได้แก่ ถั่วราชมาส. บทว่า **เสวาลํ สีสกํ** ได้แก่ แม้ต้นไม้เหล่านั้นก็เป็นไม้กอนั่นแล อีกอย่างหนึ่ง. บทว่า **สีสกํ** ท่านกล่าวว่า จันทน์แดง. บทว่า **อุทฺธาปวตฺตํ อลฺลุลิตํ** ความว่า น้ำนั้นถูกลมพัดกระเพื่อมเนื่องถึงริมฝั่งตั้งอยู่. บทว่า **มกฺขิกา หิงคุชาลิกา** ความว่า แมลงผึ้ง ๕ สีที่กลุ่มดอกไม้แย้มบานที่เรียกหิงคุชาล ต่างบินวนว่อนร่อนร้องด้วยเสียงอันไพเราะอยู่ในสระนั้น. บทว่า **ทาสิมกณฺจโก เจตฺถ** ความว่า ในสระนั้นมีรุกขชาติอยู่สองชนิด. บทว่า **นีเจ กลมฺพกา** ได้แก่ ผักทอดยอดมี ณ เบื้องต่ำ. บทว่า **เอลมฺพกรุกฺข-สณฺฉนฺนา** ความว่า อันไม้เถาซึ่งมีชื่ออย่างนี้ปกคลุม. บทว่า **เตสํ** ได้แก่ ดอกเหล่านั้นของไม้เถานั้น กลิ่นของดอกสลิดเป็นต้นเหล่านั้นแม้ทั้งหมดหอมอยู่ตลอด ๗ วัน ดอกไม้ทั้งหลายสมบูรณ์ด้วยกลิ่นหอม ภูมิภาคเต็มไปด้วยทรายคล้ายแผ่นเงิน. บทว่า **คนฺโธ เตสํ** ความว่า กลิ่นของดอกราช-พฤกษ์เป็นต้นเหล่านั้นหอมอยู่กึ่งเดือน. บทว่า **นีลปุปฺผิ** เป็นต้น ได้แก่ ไม้เถามีดอก. บทว่า **ตุลสีหิ จ** ความว่า ผลของไม้เถา ๓ ชนิด คือ ฟักแฟง แตง น้ำเต้า ไม้เถาเหล่านั้น ไม้เถาชนิดหนึ่งมีผลเท่าหม้อใหญ่ อีก ๒ ชนิดผลเท่าตะโพน เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวไว้ อีกอย่างหนึ่ง ๒ ชนิดมีผลเท่าตะโพนและกอกระเพรา.

อนึ่ง ที่ใกล้สระนั้นมีพรรณผักกาดเป็นอันมาก
ทั้งกระเทียมประกอบด้วยใบเขียว ต้นเหลาชะโอนตั้ง
อยู่ดุจต้นตาล ผักสามหาวมีเป็นอันมาก ควรเด็ดดอก
ด้วยกำมือ เถาโคกกระออม นมตำเลีย เถาหญ้านาง
เถาชะเอม ไม้อโศก ต้นเทียน บรเพ็ดไฟ ชิงช้าชาลี
ว่านหางช้าง อังกาบ ไม้หนาด ไม้กากะทิงและมะลิ-
ซ้อนบานแล้ว ต้นทองเครือก็บานขึ้นต้นไม้อื่นตั้งอยู่
ต้นก้างปลา กำยาน คัดเค้า ชะเอม มะลิเลื้อย มะลิ
ธรรมดา ชบา บัวบก ย่อมงดงาม แคฝอย ฝ้ายทะเล
กรรณิการ์ บานแล้ว ปรากฏดังข่ายทอง งามรุ่งเรือง
ดุจเปลวเพลิง ดอกไม้เหล่านั้นเหล่าใดเกิดแต่ที่ดอน
และในน้ำ ดอกไม้เหล่านั้นทั้งหมดปรากฏในสระนั้น
เพราะขังน้ำอยู่มากน่ารื่นรมย์ด้วยประการฉะนี้.

บรรดาเหล่านั้น บทว่า **สาสโป** ได้แก่ พรรณผักกาด. บทว่า **พหุโก** แปลว่า มาก. บทว่า **นาทิโย หริตายุโต** ความว่า กระเทียมประกอบด้วยใบเขียว ธรรมชาติกระเทียมเหล่านี้มีสองชนิด กระเทียมแม้นั้นมีมากที่สระนั้น. บทว่า **อสีตาลาว ติฏฺฐนฺติ** ความว่า ต้นไม้มีชื่อว่าเหลาชะโอนอย่างนี้ปรากฏ ณ ภูมิภาคที่เรียบราบ ตั้งอยู่คล้ายต้นตาล. บทว่า **เฉชฺชา อินฺทวรา พหู** ความว่า ที่ริมน้ำมีผักสามหาวเป็นอันมาก พอที่จะเด็ดได้ด้วยกำมือตั้งอยู่. บทว่า **อปฺโผฏา** ได้แก่ เถาโคกกระออม. บทว่า **วลฺลิโภ ขุทฺทปุปฺผิโย** ได้แก่ บรเพ็ด และชิงช้าชาลี. บทว่า **นาคมลฺลิกา** ได้แก่ ไม้กากะทิงและมะลิซ้อน. บทว่า **กิสุกวลฺลิโย** ได้แก่ ธรรมชาติไม้เถาที่มีกลิ่นหอมเป็นประมาณ. บทว่า **กเตรุหา ปวาเสนฺติ**

ได้แก่ ทั้งสองอย่างเหล่านี้เป็นไม้กอมีดอก. บทว่า **มธุคนฺธิยา** ได้แก่ มีกลิ่นเหมือนน้ำผึ้ง. บทว่า **นิลิยา สุมนา ภณฺฑี** ได้แก่ มะลิเลื้อย มะลิปกติ และชบา. บทว่า **ปทุมตฺตโร** ได้แก่ ต้นไม้ชนิดหนึ่ง. บทว่า **กณิการา จ** ได้แก่ กรรณิการ์เถาบ้าง กรรณิการ์ต้นบ้าง. บทว่า **เหมชาลาว** ความว่า ปรากฏเหมือนข่ายทองที่ขึงไว้. บทว่า **มโหทธิ** ได้แก่ สระมุจลินท์ขังน้ำไว้มาก.

อนึ่ง ในสระโบกขรณีนั้น มีเหล่าสัตว์ที่เที่ยวหา
กินในน้ำเป็นอันมาก คือปลาตะเพียน ปลาช่อน ปลา
ดุก จระเข้ ปลามังกร ปลาฉลาม ผึ้งที่ไม่มีตัว ชะ-
เอมเครือ กำยาน ประยงค์ กระวาน แห้วหมู สัตต-
บุษย์ สมุลแว้ง ไม่กฤษณาต้นมีกลิ่นหอม แฝกดำ
แฝกขาว บัวบก เทพทาโร โกฐทั้ง ๕ กระทุ่มเลือด
และดองดึง ขมิ้น แก้วหอม หรดาลทอง คำคูน
สมอพิเภก ไคร้เครือ การบูรและรางแดง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อถสฺสา โปกฺขรณิยา** ความว่า อัจจุตฤาษีกล่าวเรียกสระนั่นแหละว่าโบกขรณีในที่นี้ เพราะเป็นเช่นกับสระโบกขรณี. บทว่า **โรหิตา** เป็นต้น เป็นชื่อของสัตว์ที่เที่ยวหากินในน้ำเหล่านั้น. บทว่า **มธุ จ** ได้แก่ ผึ้งที่ไม่มีตัว. บทว่า **มธุลฏฺฐิ จ** ได้แก่ ชะเอมเครือ. บทว่า **ตาลิยา** เป็นต้น ทั้งหมดเป็นไม้มีกลิ่นหอมตามธรรมชาติ.

อนึ่ง ที่ป่านั้นมีเหล่าราชสีห์ เสือโคร่ง ยักขินี
ปากเหมือมลา และเหล่าช้าง เนื้อฟาน ทราย กวางดง
ละมั่ง ชะมด สุนัขจิ้งจอก กระต่าย บ่าง สุนัขใน
จามรี เนื้อสมัน ชะนี ลิงลม ค่าง ลิง ลิง

โทน กวาง ละมั่ง หมี โคถึก ระมาด สุนัขป่า พังพอน กระแต มีมากที่ใกล้สระนั้น กระบือป่า สุนัขใน สุนัขจิ้งจอก ลิงลมมีโดยรอบ เหี้ย คชสีห์ มีตระพองดังคชสาร เสือดาว เสือเหลือง กระต่าย แร้ง ราชสีห์ เสือแผ้ว ละมั่ง นกยูง หงส์ขาว และไก่ฟ้า นกกวัก ไก่เถื่อน นกหัสดีลิงค์ ร่ำร้องหากันและกัน นกยางโทน นกยางกรอก นกโพระดก นกต้อยตีวิด นกกระเรียน นกหัสดิน เหล่าเหยี่ยว นกโนรี นกโพระดก นกต้อยตีวิด นกกระเรียน นกกระทา อีรุ้ม อีร้า เหล่านกค้อนหอย นกพระหิต นกคับแล นกกระทา นกกระจอก นกแซงแซว นกกระเต็น และนกกางเขน นกกรวิก นกกระไน นกเค้าโมง นกเค้าแมว สระมุจลินท์เกลื่อนไปด้วยฝูงนกนานาชนิด กึกก้องไปด้วยเสียงต่าง ๆ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุริสาลู** ได้แก่ ยักขินีมีปากเหมือนลา. บทว่า **โรหิตา สรภา มิคา** ได้แก่ กวางดง ละมั่ง ชะมด. บทว่า **โกฏฺฐสุณา** ได้แก่ สุนัขจิ้งจอก. ปาฐะว่า **โกฏฺฐโสณา** ก็มี. บทว่า **สุโณปิ จ** ได้แก่ มฤคชาติเล็ก ๆ ที่ว่องไวชนิดหนึ่ง. บทว่า **ตุลิยา** ได้แก่ บ่าง. บทว่า **นพสนฺนิภา** ได้แก่ สุนัขในมีสีคล้ายดอกอ้อ. บทว่า **จามรี จลนี ลงฺฆี** ได้แก่ จามรี เนื้อสมันและลิงลม. บทว่า **ณาปิตา มกฺกฏา** ได้แก่ ลิงใหญ่สองชนิดนั่นแล. บทว่า **ปิจุ** ได้แก่ ลิงตัวเมียชนิด

หนึ่งหาอาหารกินที่ริมสระ. บทว่า **กกฺกฏา กตมายา จ** ได้แก่ มฤคใหญ่สองชนิด. บทว่า **อิกฺกา** ได้แก่ หมี. บทว่า **โคณสิรา** ได้แก่ โคป่า. บทว่า **กาฬเกตฺถ พหุตโส** ความว่า ชื่อว่าเหล่ากาฬมฤคมีมากใกล้สระนี้. บทว่า **โสณา สิงฺคาลา** ได้แก่ สุนัขป่า สุนัขใน และสุนัขจิ้งจอก. บทว่า **จปฺปกา** ความว่า เหล่าลิงลมที่อาศัยบนกอไผ่ใหญ่ซึ่งตั้งอยู่รอบอาศรม. บทว่า **อากุจฺจา** ได้แก่ เหี้ย. บทว่า **ปจฺจลากา** ได้แก่ คชสีห์มีตะพองดังคชสาร. บทว่า **จิตฺรกา จาปิ ทีปิโย** ได้แก่ เสือดาว และเสือเหลือง. บทว่า **เปลกา จ** ได้แก่ กระต่าย. บทว่า **วิฆาสาทา** ได้แก่ นกแร้งเหล่านั้น. บทว่า **สีหา** ได้แก่ ไกรสรราชสีห์. บทว่า **โกก-นิสาตกา** ได้แก่ มฤคร้ายที่มีปกติจับสุนัขป่ากิน. บทว่า **อฏฺฐปาทา** ได้แก่ ละมั่ง. บทว่า **ภสฺสรา** ได้แก่ หงส์ขาว. บทว่า **กุกุฏฺฐกา** ได้แก่ ไก่ฟ้า. บทว่า **จงฺโกรา** ได้แก่ นกกด. บทว่า **กุกุกุฏฺฐา** ได้แก่ ไก่ป่า. บทว่า **ทินฺทิภา โกญฺจวาทิกา** ได้แก่ เหล่านกทั้งสามชนิดนี้นั่นแล. บทว่า **พฺยคฺฆินสา** ได้แก่ เหยี่ยว. บทว่า **โลหปิฏฺฐา** ได้แก่ นกสีแดง. บทว่า **จปฺปกา** ได้แก่ นกโพระดก. บทว่า **กปิญฺชรา ติตฺติ-ราโย** ได้แก่ นกกระเรียนและนกกระทา. บทว่า **กุลาวา ปฏิกุฏฺฐกา** ได้แก่ นกทั้งหลายสองชนิดแม้เหล่านี้. บทว่า **มณฺฑาลกา เจลเกขฺ** ได้แก่ นกค้อนหอย และนกพระหิต. บทว่า **ภณฺฑุติตฺติรนามกา** ได้แก่ นกคับแค นกกระทา และนกแขวก. บทว่า **เจลาวกา ปิงฺคุลาโย** ได้แก่ สกุณชาติสองชนิด นกกระเต็น นกกางเขน ก็เหมือนกัน. บทว่า **สคฺคา** ได้แก่ นกกระไน. บทว่า **อุหุงฺการา** ได้แก่ นกเค้าแมว.

ยังมีนกทั้งหลายที่ใกล้สระนั้น คือเหล่านกขน เขียว เรียกนกพระยาลอ พูดเพราะ พร้อมกับตัวเมีย ร่ำร้องต่อกันและกันบันเทิงอยู่ และเหล่านกที่มีเสียงไพเราะ มีนัยน์ตางาม มีหางตาสีขาวทั้งสองข้าง มีขนปีกวิจิตร มีอยู่ใกล้สระนั้น อนึ่งเหล่าสกุณชาติที่มีอยู่ใกล้สระนั้น เป็นพวกนกมีเสียงไพเราะ มีหงอนและขนคอเขียว ร่ำร้องต่อกันและกัน เหล่านกกระไน นกกด นกเปล้า นกดอกบัว เหยี่ยวแดง เหยี่ยวกันไกร นกกระลิง นกแขกเต้า นกสาลิกาสีเหลือง สีแดง สีขาว นกกระจิบ นกหัสดิน นกเค้าโมง นกเคล้า นกแก้ว นกดุเหว่า นกออกดำ นกออกขาว หงส์ขาว นกค้อนหอย นกระวังไพร หงส์แดง นกกระไน นกโพระดก นกพระหิด นกพิลาป หงส์ทอง นกจากพราก ผู้เที่ยวไปทั้งในน้ำและบนบก และนกหัสดินทรี ร้องน่ายินดี ร้องในกาลเช้ากาลเย็น ยังเหล่าสกุณชาติมีสีต่างกันเป็นอันมาก มีอยู่ที่ใกล้สระนั้น ร่ำร้องต่อกันและกัน ยินดีกับเหล่าตัวเมีย และทั้งหมดนั้นเสียงไพเราะ ร้องอยู่สองฟากสระมุจลินท์ อนึ่งยังมีเหล่าสกุณชาติชื่อกรวี (การเวก) ที่ใกล้สระนั้น ร่ำร้องหากันและกัน ยินดีกับเหล่าตัวเมีย และทั้งหมดนั้นร้องเสียงไพเราะ อยู่สองฟากสระมุจลินท์

สองฟากสระมุจลินท์เกลื่อนไปด้วยเนื้อทรายและกวาง
มีหมู่ช้างอยู่อาศัย ปกคลุมไปด้วยลดาวัลย์ต่าง ๆ อัน
ชะมดอยู่อาศัยแล้ว และแถบสระมุจลินท์นั้นมีหญ้า
กับแก้ ข้าวฟ่าง ลูกเดือยมากมาย และข้าวสาลีที่
เกิดเองตามธรรมชาติ และอ้อยก็มีมิใช่น้อยที่ใกล้
สระมุจลินท์นั้น นี้เป็นหนทางเดินได้คนเดียวจึงไป
ได้ตรงไปจะถึงอาศรมสถาน บุคคลถึง ณ อาศรมนั้น
แล้วจะไม่ได้ความลำบาก ความระหายและความไม่ยิน
ดีแต่อย่างไรเลย เป็นที่พระเวสสันดรราชฤาษีพร้อม
ด้วยพระโอรสพระธิดาและพระมเหสีประทับอยู่ ทรง
เพศบรรพชิตผู้ประเสริฐ และขอสำหรับสอยผลาผล
ภาชนะในการบูชาเพลิง และชฎา ทรงหนังเสือเหลือง
เป็นภูษาทรง บรรทมเหนือแผ่นดิน นมัสการเพลิง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นีลกา** ได้แก่ มีขนปีกลายวิจิตรสวยงาม. บทว่า **มญฺชุสฺสราสิตา** ได้แก่ มีเสียงไพเราะเป็นนิตย์. บทว่า **เสตกฺขิกูฏา ภทฺรกฺขา** ความว่า มีนัยน์ตางาม ประกอบด้วยหางตาขาวทั้งสองข้าง. บทว่า **จิตฺรเปกฺขณา** ได้แก่ มีขนปีกอันวิจิตร. บทว่า **กุฬีรกา** ได้แก่ นกกด. บทว่า **โกฏฺฐา** เป็นต้น เป็นเหล่าสกุณชาติ. บทว่า **วารณา** ได้แก่ นกหัสดีลิงค์. บทว่า **กทมฺพา** ท่านกำหนดเอานกแก้วใหญ่. บทว่า **สุวโกกิลา** ได้แก่ นกแก้วที่เที่ยวไปกับนกดุเหว่า และนกดุเหว่าทั้งหลาย. บทว่า **กุกฺกุสา** ได้แก่ นกออกดำ. บทว่า **กุรุรา** ได้แก่ นกออกขาว.

บทว่า หํ สา ได้แก่ หงส์ขาว. บทว่า อาฏา ได้แก่ นกที่มีปากมีสัณฐานคล้ายทัพพี. บทว่า ปริวเทนฺติกา ได้แก่ สกุณชาติชนิดหนึ่ง. บทว่า วารณภิรุทา รมฺมา ได้แก่ นกหัสดินทรีร้องน่ายินดี. บทว่า อุโภ กาลุปกูชิโน ความว่า ส่งเสียงร้องกึกก้องเป็นอันเดียวกัน ตลอดเชิงบรรพต ทั้งเย็นทั้งเช้า. บทว่า เอเณยฺยา ปสตากิณฺณ ความว่า เกลื่อนไปด้วยเนื้อทราย กวาง และกวางดาวทั้งหลาย. บทว่า ตตฺถ ปตฺโต น วินฺทติ ความว่า ดูก่อนพราหมณ์ คนที่ไปถึงอาศรมของพระเวสสันดรแล้ว จะไม่ได้ความหิวหรือความระหายน้ำดื่มหรือความไม่พอใจ ในอาศรมนั้นเลย.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

ชูชกพรหมพันธุ์ได้ฟังคำของพระอัจจุตฤาษีนี้แล้ว ทำประทักษิณพระฤาษีมีจิตยินดีหลีกไปยังสถานที่พระเวสสันดรประทับอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เวสฺสนฺตโร อหุ** ความว่า พระเวสสันดรมีอยู่ในที่ใด ชูชกก็ไปสู่ที่นั้น.

จบมหาวนวรรณนา

กุมารบรรพ

ฝ่าย ชูชก ไปจนถึงฝั่งโบกขรณีสี่เหลี่ยมตามทางที่ พระอัจจุตดาบสบอก คิดว่า วันนี้เย็นเกินไปเสียแล้ว บัดนี้พระนางมัทรีจักเสด็จกลับจากไป ขึ้นชื่อว่าผู้หญิงย่อมกระทำอันตรายแก่ทาน พรุ่งนี้เวลาพระนางเสด็จไปป่า เราจึงไปสู่อาศรมบทเฝ้าพระเวสสันดรราชฤาษี ทูลขอกุมารกุมารีทั้งสอง เมื่อพระนางยังไม่เสด็จกลับ ก็จักพาสองกุมารกุมารีนั้นหลีกไป จึงขึ้นสู่เนินภูผาแห่งหนึ่งในที่ไม่ไกลสระนั้นนอน ณ ที่มีความสำราญ.

ก็ราตรีนั้นเวลาใกล้รุ่ง พระนางมัทรีได้ทรงพระสุบิน ความในพระสุบินนั้นว่า มีชายคนหนึ่งผิวดำนุ่งห่มผ้ากาสายะสองผืน ทัดดอกไม้สีแดงทั้งสองหู ถืออาวุธตะดอกขู่มาเข้าสู่บรรณศาลาจับพระชฎาของพระนางคร่ามา ให้พระนางล้มหงาย ณ พื้น ควักดวงพระเนตรทั้งสองและตัดพระพาหาทั้งสองของพระนางผู้ร้องไห้อยู่ ทำลายพระอุระถือเอาเนื้อพระหทัย ซึ่งมีหยาดพระโลหิตไหลอยู่แล้วหลีกไป พระนางมัทรีตื่นบรรทมทั้งตกพระหทัยทั้งสะดุ้ง ทรงรำพึงว่า เราฝันร้าย บุคคลผู้จะทำนายฝันเช่นกับพระเวสันดรไม่มี เราจักทูลถามพระองค์ ทรงคิดฉะนี้แล้วเสด็จไปเคาะพระทวารบรรณศาลาแห่งพระมหาสัตว์.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทรงสดับเสียงเคาะพระทวารนั้น จึงตรัสทักถามว่า นั่นใคร พระนางทูลสนองว่า หม่อมฉันมัทรี พระเจ้าค่ะ พระเวสสันดรตรัสว่า แน่นางผู้เจริญ เธอทำลายกติกาวัตรของเราทั้งสองเสียแล้ว เพราะเหตุไรจึงมาในเวลาอันไม่สมควร พระนางมัทรีกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันมิได้มาเฝ้าด้วยอำนาจกิเลส ก็แต่ว่าหม่อมฉันฝันร้าย พระเวส-

สันดรตรัสว่า ถ้าอย่างนั้นเธอจงเล่าไป พระนางมัทรีก็เล่าถวายโดยทำนองที่ทรงสุบินทีเดียว พระมหาสัตว์ทรงกำหนดพระสุบินนั้นแล้วทรงดำริว่า ทานบารมีของเราจักเต็มรอบ พรุ่งนี้จักมียาจกมาขอบุตรี เราจักยังนางมัทรีให้อุ่นใจแล้วจึงกลับไป ทรงดำริฉะนั้นแล้วตรัสว่า แน่ะมัทรี จิตของเธอขุ่นมัว เพราะบรรทมไม่ดี เสวยอาหารไม่ดี เธออย่ากลัวเลย แล้วตรัสโลมเล้าเอาพระทัย ให้อุ่นพระหทัยแล้วตรัสส่งให้เสด็จกลับไป.

ในเมื่อราตรีสว่าง พระนางมัทรีทรงทำกิจที่ควรทำทั้งปวงแล้วสวมกอดพระโอรสพระธิดา จุมพิต ณ พระเศียรแล้วประทานโอวาทว่า แน่. แม่และพ่อ วันนี้มารดาฝันร้าย แม่และพ่ออย่าประมาทแล้วเสด็จไปเฝ้าพระมหาสัตว์ ทูลขอให้พระมหาสัตว์ทรงรับพระโอรสและพระธิดาด้วยคำว่า ขอพระองค์อย่าทรงประมาทในทารกทั้งสอง แล้วทรงถือกระเช้าและเสียมเป็นต้น เช็ดน้ำพระเนตรเข้าสู่ป่าเพื่อต้องการมูลผลาผล

ฝ่ายชูชกคิดว่า บัดนี้พระนางมัทรีจักเสด็จไปป่าแล้ว จึงลงจากเนินผามุ่งหน้ายังอาศรม เดินไปตามทางที่เดินได้เฉพาะคนเดียว ลำดับนั้นพระมหาสัตว์เสด็จออกหน้าพระบรรณศาลาประทับนั่ง ดุจสุวรรณปฏิมาตั้งอยู่ ณ แผ่นศิลา ทรงคิดว่า บัดนี้ยาจกจักมา ก็ประทับทอดพระเนตรทางมาแห่งยาจกนั้น ดุจนักเลงสุราอยากดื่มฉะนั้น พระราชโอรสและพระราชธิดาทรงเล่นอยู่ใกล้พระบาทมูลแห่งพระราชบิดา พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรทางมา ก็ทอดพระเนตรเห็นชูชกพราหมณ์มาอยู่ ทรงเป็นเหมือนยกทานธุระซึ่งทอดทิ้งมา ๗ เดือน จึงตรัสว่า แน่ะพราหมณ์ผู้เจริญ แกจงมาเถิด ทรงโสมนัสเมื่อตรัสเรียกพระชาลีราชกุมาร จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

แน่ะพ่อชาลี พ่อจงลุกขึ้นยืน การมาของพวก
ยาจกในวันนี้ปรากฏเหมือนการมาของพวกยาจกครั้ง
ก่อน ๆ พ่อเห็นเหมือนดังพราหมณ์ ความชื่นชมยินดี
ทำให้พ่อเกษมศานติ์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โปราณ วิย ทิสฺสติ** ความว่า การมาของยาจกในวันนี้ ปรากฏเหมือนการมาของยาจกทั้งหลายแต่ทิศต่าง ๆ ในนครเชตุดรในกาลก่อน. บทว่า **นนฺทิโย มาภิกีรเร** ความว่า จำเดิมแต่กาลที่เราเห็นพราหมณ์นั้นความโสมนัสก็แผ่คลุมเรา เป็นเหมือนเวลารดน้ำเย็น ๑,๐๐๐ หม้อ ลงบนศีรษะของผู้ที่ถูกแดดเผาในฤดูร้อน

พระชาลีราชกุมารได้ทรงฟังพระราชบิดาตรัสดังนั้น จึงกราบทูลว่า

ข้าแต่เสด็จพ่อ แม้เกล้ากระหม่อมก็เห็น ผู้นั้น
ปรากฏเหมือนพราหมณ์ที่เราจะต้องการอะไรมาอยู่
เขาเป็นแขกของเราทั้งหลาย.

ก็และครั้นกราบทูลฉะนี้แล้ว ได้ทรงทำความเคารพพระมหาสัตว์เสด็จลุกไปต้อนรับพราหมณ์ชูชก ตรัสถามถึงการจะช่วยรับเครื่องบริขาร พราหมณ์ชูชกเห็นพระชาลีราชกุมาร คิดว่า เด็กคนนี้จักเป็นพระชาลีราชกุมาร พระราชโอรสของพระเวสสันดร เราจักกล่าวผรุสวาจาแก่เธอเสียตั้งแต่ต้นทีเดียว คิดฉะนี้แล้วจึงชี้นิ้วมือหมายให้รู้ว่า ถอยไป ถอยไป ดังนี้ พระชาลีกุมารเสด็จหลีกไป ทรงคิดว่า ตาพราหมณ์นี้หยาบเหลือเกิน เป็นอย่างไรหนอ ทอดพระเนตรสรีระของชูชกก็เห็นบุรุษโทษ ๑๘ ประการ ฝ่ายพราหมณ์ชูชกเข้าไปเฝ้าพระโพธิสัตว์ เมื่อจะทำปฏิสันถารจึงกล่าวว่า

พระองค์ไม่มีพระโรคาพาธกระมัง พระองค์มี
ความผาสุกสำราญกระมัง พระองค์ทรงยังอัตภาพให้
เป็นไปด้วยเสาะแสวงหาผลาหารสะดวกกระมัง มูล
ผลาหารมีมากกระมัง เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลาน
ทีจะมีน้อยกระมัง ความเบียดเบียนให้ลำบากในวน-
ประเทศที่เกลื่อนไปด้วยเนื้อร้ายไม่ค่อยมีกระมัง.
ฝ่ายพระโพธิสัตว์เมื่อจะทรงทำปฏิสันถารกับชูชกนั้น จึงตรัสว่า

ดูก่อนพราหมณ์ เราทั้งหลายไม่ค่อยมีอาพาธ
สุขสำราญดี ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยเสาะแสวงหา
ผลไม้สะดวกดี และมูลผลาหารก็มีมาก อนึ่ง เหลือบ
ยุง และสัตว์เลื้อยคลานมีบ้างก็เล็กน้อย ความเบียด
เบียนให้ลำบากในวนประเทศที่เกลื่อนไปด้วยเนื้อร้าย
ก็ไม่ค่อยมีแก่เรา.

เมื่อพวกเรามาอยู่ในป่า มีชีวิตเตรียมตรมตลอด ๗
เดือน เราเพิ่งเห็นพราหมณ์ผู้มีเพศอันประเสริฐ ถือ
ไม้เท้ามีสีดังผลมะตูม ภาชนะสำหรับบูชาเพลิงและ
หม้อน้ำ แม่นี้เป็นครั้งแรก ดูก่อนพราหมณ์ ท่านมา
ดีแล้วและมาไกลก็เหมือนใกล้ เชิญเข้าข้างใน ขอให้
ท่านเจริญเถิด ชำระล้างเท้าของท่านเสีย ดูก่อน
พราหมณ์ ผลมะพลับ ผลมะหวด ผลมะซาง และ
ผลหมากเม่า เป็นผลไม่มีรสหวาน เล็ก ๆ น้อย ๆ เชิญ
ท่านเลือกบริโภคแต่ที่ดี ๆ เถิด ดูก่อนพราหมณ์ น้ำดื่ม
นี้เย็น นำมาแต่ซอกเขา ขอเชิญดื่มเถิด ถ้าปรารถนา
จะดื่ม.

ก็และครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์ทรงดำริว่า พราหมณ์นี้จักไม่มาสู่ป่าใหญ่นี้โดยไม่มีเหตุการณ์ เราจักถามแกถึงเหตุที่มาไม่ให้เนิ่นช้า จึงตรัสคาถานี้ว่า

ก็ท่านมาถึงป่าใหญ่ ด้วยเหตุการณ์เป็นไฉน เรา
ถามท่านแล้ว ขอท่านจงบอกความนั้นแก่เราเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วณฺเณน** ได้แก่ ด้วยเหตุ. บทว่า **เหตุนา** ได้แก่ ด้วยปัจจัย.

ชูชกทูลตอบว่า

ห้วงน้ำซึ่งเต็มเปี่ยมตลอดเวลาย่อมไม่เหือดแห้ง
ฉันใด พระองค์มีพระหฤทัยเต็มเปี่ยมด้วยศรัทธา
ฉันนั้น ข้าพระองค์มาเพื่อทูลขอพระโอรสพระธิดา
กะพระองค์ ขอพระองค์โปรดพระราชทานพระโอรส
พระธิดาแก่ข้าพระองค์ผู้ทูลขอเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วาริวโห** ได้แก่ ห้องน้ำในปัญจมหานที. บทว่า **น ขียติ** ความว่า คนผู้ระหายมาสู่แม่น้ำ ใช้มือทั้งสองบ้าง ภาชนะทั้งหลายบ้างตักขึ้นดื่ม ก็ไม่หมดสิ้นไป. บทว่า **เอวนฺตํ ยาจิตาคณฺฉึ** ความว่า ข้าพระองค์เข้าใจว่า พระองค์เป็นผู้มีอย่างนี้เป็นรูปทีเดียว เพราะเต็มเปี่ยมด้วยศรัทธา จึงได้มาทูลขอกะพระองค์. บทว่า **ปุตฺเต เม เทหิ ยาจิโต** ความว่า พระองค์อันข้าพระองค์ทูลขอแล้ว โปรดพระราชทานพระโอรสพระธิดาทั้งสองของพระองค์ เพื่อประโยชน์เป็นทาสของข้าพระองค์.

พระเวสสันดรมหาสัตว์ได้ทรงสดับคำของชูชกดังนั้นก็ทรงโสมนัส ทรงยังเชิงบรรพตให้บันลือลั่น ดุจบุคคลวางถุงเต็มด้วยกหาปณะหนึ่งพันในมือของบุคคลที่เหยียดออกรับฉะนั้น ตรัสว่า

ดูก่อนพราหมณ์ เรายกให้ ไม่หวั่นไหว ท่านจง
เป็นใหญ่นำไปเถิด พระนางมัทรีราชบุตรีเสด็จไปป่า
เพื่อแสวงหาผลาผลแต่เช้า จักกลับมาเวลาเย็น ดูก่อน
พราหมณ์ ท่านจงอยู่ค้างเสียคืนหนึ่งก่อน รุ่งขึ้นเช้า
จึงไป พากุมารกุมารีซึ่งพระมารดาของเธอให้สรงแล้ว
สูดดมที่เศียรแล้ว ประดับระเบียบดอกไม้ ไปใน
มรรคาที่ปกคลุมด้วยนานาบุปผชาติประดับด้วยนานา
คันธชาติ เกลื่อนไปด้วยมูลผลาหาร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิสฺสโร** ความว่า ท่านจงเป็นใหญ่ คือเป็นเจ้าของพระโอรสพระธิดาทั้งสองของเรา นำเขาไป แต่ยังมีเหตุการณ์นี้อีกอย่างหนึ่งคือ พระราชบุตรีมัทรีผู้เป็นพระมารดาของกุมารกุมารีเหล่านั้นไปหาผลาผลแต่เช้า จักกลับมาจากป่าเวลาเย็น ท่านบริโภคผลาผลอร่อยๆ ที่พระนางมัทรีนั้นนำมา วันนี้พักอยู่คืนหนึ่งในป่านี้แหละ แล้วค่อยพาเด็กทั้งสองไปแต่เช้าทีเดียว. บทว่า **ตสฺสา นหาเต** ได้แก่ พระนางมัทรีสรงให้แล้ว. บทว่า **อุปสิฆฺมาเต** ได้แก่ สูดดมเศียรแล้ว. บทว่า **อถ เน มาล-ธาริเน** ได้แก่ ตกแต่งด้วยระเบียบดอกไม้อันวิจิตร นำระเบียบดอกไม้นั้นไปด้วย. ก็บทว่า **อถ เน** ท่านเขียนไว้ในคัมภีร์บาลี เนื้อความของบทนั้นท่านมิได้วิจารณ์ไว้. บทว่า **มูลผลากิณฺเณ** ความว่า เกลื่อนไปด้วยมูลผลาผลต่าง ๆ ที่ให้ไว้เพื่อประโยชน์แก่เสบียงในมรรคา.

ชูชกกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้จอมทัพ ข้าพระองค์ไม่ชอบใจ
อยู่แรม ข้าพระองค์ชอบใจกลับไป แม้อันตรายจะพึง

มีแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ก็ต้องไปทีเดียว เพราะว่า สตรีทั้งหลายเหล่านี้เป็นผู้ไม่สมควรแก่การขอ เป็นผู้ทำอันตราย รู้มนต์ ถือเอาสิ่งทั้งปวงโดยเบื้องซ้าย เมื่อพระองค์ทรงบำเพ็ญทานด้วยพระศรัทธา พระองค์อย่าได้ทรงเห็นพระมารดาของพระปิโยรสทั้งสองเลย พระมารดาจะทำอันตราย ข้าพระองค์จะต้องไปทีเดียว ขอพระองค์ตรัสเรียกพระโอรสพระธิดาทั้งสองมา พระโอรสพระธิดาทั้งสองอย่าต้องพบพระมารดาเลย เมื่อพระองค์ทรงบริจาคทานด้วยพระศรัทธา บุญก็ย่อมเจริญทั่ว ด้วยประการฉะนี้.

ข้าแต่พระราชฤาษี ขอพระองค์ตรัสเรียกพระ-ราชบุตรพระราชบุตรีมา พระราชบุตรพระราชบุตรีทั้งสองอย่าต้องพบพระมารดาเลย พระองค์พระราชทานทรัพย์แก่ยาจกเช่นข้าพระองค์แล้วจักเสด็จไปสู่สวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นำ** ในบาทคาถาว่า **น เหตา ยาจ-โยคี นำ** นี้ เป็นเพียงนิบาต มีคำอธิบายว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ธรรมดาสตรีเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ควรจะขอเลย คือย่อมเป็นผู้ไม่สมควรแก่การขอโดยแท้. บทว่า **อนฺตรายสฺส การิยา** ความว่า ย่อมกระทำอันตรายแก่บุญของทายก กระทำอันตรายแก่ลาภของยาจก. บทว่า **มนฺตำ** ความว่า สตรีทั้งหลายย่อมรู้มายา. บทว่า **วามโต** ความว่า ถือเอาสิ่งทั้งปวงโดยเบื้องซ้าย ไม่ถือเอาโดยเบื้องขวา. **สทฺธาย ทานำ ททโต** ความว่า เมื่อพระองค์ทรง

เชื่อกรรมและผลแห่งกรรมบริจาคทาน. บทว่า **มาสั** ความว่า อย่าต้องพบพระมารดาของพระกุมารกุมารีเหล่านั้นเลย. บทว่า **กยิรา** แปลว่า พึงกระทำ. บทว่า **อามนฺตยสฺสุ** ความว่า ชูชกทูลว่า ขอพระองค์โปรดให้ทราบว่าจะส่งไปกับข้าพระองค์. บทว่า **ททโต** ได้แก่ เมื่อทรงบริจาค.

พระเวสสันดรตรัสว่า

ถ้าท่านไม่ปรารถนาจะพบพระมเหสีผู้ผู้มีวัตรอัน
งามของข้าไซร้ ท่านจงถวายชาลีกุมารและกัณหาชินา
กุมารีทั้งสองนี้ แด่พระเจ้าสญชัยผู้เป็นพระอัยกา
พระอัยกาทอดพระเนตรเห็นพระกุมารกุมารีทั้งสองนี้ผู้
มีเสียงไพเราะ เจรจาน่ารัก จักทรงปีติดีพระทัย
พระราชทานทรัพย์แก่ท่านเป็นอันมาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อยฺยกสฺส** ได้แก่ แด่พระเจ้าสญชัยมหาราชผู้เป็นพระชนกนาถของเรา. บทว่า **ทสฺสติ เต** ความว่า พระเจ้าสญชัยมหาราชพระองค์นั้นจักพระราชทานทรัพย์เป็นอันมากแก่ท่าน.

ชูชกทูลว่า

ข้าแต่พระราชบุตร ข้าพระองค์กลัวต่อข้อหาชิง
พระกุมารกุมารีแล้วจับข้าพระองค์ไว้ ขอพระองค์
โปรดฟังข้าพระองค์ พระเจ้าสญชัยมหาราชพึงพระ-
ราชทานตัวข้าพระองค์แก่อำมาตย์ทั้งหลายเพื่อลงราช-
ทัณฑ์ หรือพึงให้ข้าพระองค์ขายพระโอรสพระธิดา
หรือพึงประหารชีวิตเสีย ข้าพระองค์ขาดจากทรัพย์
และทาสทาสี นางอมิตตตาปนาพราหมณีจะพึงติเตียน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อจฺเฉทนสฺส** ได้แก่ ต่อข้อหาชิงกุมารกุมารีแล้วจับ. บทว่า **ราชทณฺฑาย มํ ทชฺชา** ความว่า พระเจ้ากรุงสญ-ชัยพึงพระราชทานข้าพระองค์แก่อำมาตย์ทั้งหลายเพื่อลงราชทัณฑ์ ด้วยข้อหาอย่างนี้ว่า พราหมณ์คนนี้เป็นโจรลักเด็ก จงลงราชทัณฑ์แก่มัน. บทว่า **คาเรยฺหสฺส พฺรหฺมพนฺธุยา** ความว่า และข้าพระองค์จักพึงถูกนางอมิตต-ตาปนาพราหมณีติเตียน

พระเวสสันดรตรัสว่า

พระมหาราชเจ้าผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญ สถิตอยู่ใน ธรรม ทอดพระเนตรเห็น พระกุมารกุมารีผู้มีเสียง ไพเราะ เจรจาน่ารักนี้ ทรงได้ปีติโสมนัส จัก พระราชทานทรัพย์แก่ท่านเป็นอันมาก.

ชูชกทูลว่า

ข้าพระองค์จักทำตามรับสั่งไม่ได้ ข้าพระองค์จัก นำทารกทั้งสองไปให้บำเรอนางอมิตตตาปนาพราหมณี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทารเกว** ความว่า ข้าพระองค์ไม่ต้องการทรัพย์อย่างอื่น ข้าพระองค์จักนำสองทารกเหล่านี้ไปให้บำเรอพราหมณีของข้าพระองค์.

พระชาลีราชกุมารและพระกัณหาชินาราชกุมารีได้สดับผรุสวาจานั้นของชูชกก็เกรงกลัว พากันเสด็จไปหลังบรรณศาลา แล้วหนีไปจากที่แม้นั้น ซ่อนองค์ที่ชัฏพุ่มไม้ องค์สั่นทอดพระเนตรเห็นพระองค์เหมือนถูกชูชกมาจับไปแม้ในที่นั้น เมื่อไม่สามารถจะดำรงอยู่ ณ ที่ไร ๆ ก็วิ่งไปแต่ที่นี้บ้าง ๆ เลย

เสด็จไปถึงสระโบกขรณีสี่เหลี่ยม ทรงนุ่งผ้าเปลือกไม้มั่น ตกพระทัยกลัว ลงสู่น้ำ เอาใบบัววางไว้บนพระเศียร เอาน้ำบังองค์ประทับยืนอยู่.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

แต่นั้นพระกุมารกุมารีได้ฟังคำที่ชูชกผู้ร้ายกาจ
กล่าวก็สะทกสะท้านทั้งพระชาลีและพระกัณหาชินา
สององค์พากันวิ่งไปแต่ที่นั้น ๆ.

ฝ่ายชูชกไม่เห็นสองกุมาร จึงพูดรุกรานพระโพธิสัตว์ว่า ข้าแต่พระ-เวสสันดรผู้เจริญ พระองค์ประทานกุมารกุมารีแก่ข้าพระองค์บัดนี้ ครั้น ข้าพระองค์ทูลว่า ข้าพระองค์จักไม่ไปเชตุดรราชธานี จักนำกุมารกุมารีไปให้บำเรออมิตตตาปนาพราหมณีของข้าพระองค์ พระองค์ก็ให้สัญญาโบกไม้โบกมือให้พระโอรสพระธิดาหนีไปเสีย แล้วนั่งทำเป็นไม่รู้ คนพูดมุสาเช่นพระองค์เห็นจะไม่มีในโลก.

ฝ่ายพระมหาสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้นก็ตกพระทัย ทรงดำริว่า เด็กทั้งสองจักหนีไป จึงรับสั่งว่า ดูก่อนพราหมณ์ ท่านอย่าคิดเลย เราจักนำตัวมาทั้งสองคน ตรัสฉะนั้นแล้วเสด็จลุกขึ้นไปหลังบรรณศาลา ก็ทรงทราบว่าพระโอรสพระธิดาเข้าไปสู่ป่าชัฏ จึงเสด็จไปสู่ฝั่งสระโบกขรณี ตามรอยพระบาทของสองกุมารกุมารีนั้น ทอดพระเนตรเห็นรอยพระบาทลงสู่น้ำ ก็ทรงทราบว่า พระโอรสและพระธิดาจักลงไปยืนอยู่ในน้ำ จึงตรัสเรียกว่า พ่อชาลี แล้วตรัสคาถาว่า

ดูก่อนพ่อชาลีพระลูกรัก พ่อจงมา จงเพิ่มพูน
บารมีของพ่อให้เต็ม จงช่วยโสรจสรงหทัยของพ่อให้
เย็นฉ่ำ จงทำตามคำของพ่อ ขอเจ้าทั้งสองจงเป็น

ดังยานนาวาของพ่อ ไม่หวั่นไหวต่อสาครคือภพ พ่อ
จักข้ามฝั่งคือชาติ จักยังมนุษย์ทั้งเทวดาให้ข้ามด้วย

พระชาลีราชกุมารได้ทรงสดับพระดำรัสของพระราชบิดา จึงทรงคิดว่า ตาพราหมณ์จงทำเราตามใจชอบเถิด เราจักไม่กล่าวคำสองกับพระราชบิดา จึงโผล่พระเศียรแหวกใบบัวออกเสด็จขึ้นจากน้ำ หมอบแทบพระบาทเบื้องขวาแห่งพระมหาสัตว์ กอดข้อพระบาทไว้มั่นทรงกันแสง ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงตรัสถามพระชาลีว่า แน่พ่อ น้องหญิงของพ่อไปไหน พระชาลีทูลสนองว่า ข้าแต่พระราชบิดา ธรรมดาว่าสัตว์ทั้งหลาย เมื่อภัยเกิดขึ้น ก็ย่อมรักษาตัวทีเดียว ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ก็ทรงทราบว่า ลูกทั้งสองของเราจักนัดหมายกัน จึงตรัสเรียกว่า แม่กัณหา แม่จงมา แล้วตรัสคาถาว่า

ดูก่อนแม่กัณหาธิดารัก แม่จง มาจงเพิ่มพูนทาน
บารมีที่รักของพ่อ จงช่วยโสรจสรงหทัยของพ่อให้เย็น
ฉ่ำ จงทำตามคำของพ่อ ขอเจ้าทั้งสองจงเป็นดังยาน
นาวาของพ่อ ไม่หวั่นไหวต่อสาครคือภพ พ่อจักข้าม
ฝั่งคือชาติ จักยกขึ้นซึ่งมนุษย์ทั้งเทวดาด้วย.

พระนางกัณหาชินาราชกุมารีได้ทรงสดับพระดำรัสของพระราชบิดา จึงทรงคิดว่า เราจักไม่กล่าวคำสองกับพระราชบิดา จึงเสด็จขึ้นจากน้ำเหมือนกัน หมอบแทบพระบาทเบื้องซ้ายแห่งพระมหาสัตว์ กอดข้อพระบาทไว้มั่นทรงกันแสง พระอัสสุชลของสองพระกุมารกุมารีตกลงหลังหลังพระบาทแห่งพระมหาสัตว์ ซึ่งมีพรรณดุจดอกปทุมบาน พระอัสสุชลของพระมหาสัตว์ก็ตกลงบนพระปฤษฎางค์แห่งสองพระกุมารกุมารีซึ่งเช่นกับแผ่นทองคำ.

ครั้งนั้น พระมหาสัตว์ถึงความกวัดแกว่ง ราวกะว่ามีพระทัยหดหู่ ทรงลูบพระปฤษฎางค์แห่งราชกุมารกุมารีด้วยฝ่าพระหัตถ์อันอ่อนนุ่ม ยังพระ-

ราชกุมารกุมารีให้ลุกขึ้นปลอบโยนแล้วตรัสว่า แน่ะพ่อชาลี เจ้าไม่รู้ว่าพ่อวิตกถึงทานบารมีของพ่อดอกหรือ เจ้าจงยังอัธยาศัยของพ่อให้ถึงที่สุด ตรัสฉะนี้แล้วประทับยืนกำหนดราคาราชบุตรราชบุตรีในที่นั้นดุจนายโคบาลตีราคาโคฉะนั้น.

ได้ยินว่า พระมหาสัตว์ตรัสเรียกพระโอรสมาตรัสว่า แน่ะพ่อชาลี ถ้าพ่อใคร่เพื่อจะเป็นไท พ่อควรให้ทองคำพันลิ่มแก่พราหมณ์ชูชก จึงควรเป็นไท ก็กนิษฐภคินีของพ่อเป็นผู้ทรงอุดมรูป ใคร ๆ ชาติต่ำพึงให้ทรัพย์เล็กน้อยแก่พราหมณ์ ทำกนิษฐภคินีของพ่อให้เป็นไท ทำให้แตกชาติ ยกเสียแต่พระราชาใครจะให้สิ่งทั้งปวงอย่างละ ๑๐๐ ย่อมไม่มี เพราะเหตุนั้น กนิษฐภคินีของพ่ออยากจะเป็นไท พึงให้สิ่งทั้งปวงอย่างละ ๑๐๐ อย่างนี้ คือ ทาสี ทาส ช้าง ม้า โค อย่างละ ๑๐๐ และทองคำ ๑๐๐ ลิ่ม แก่ชูชก แล้วจงเป็นไทเถิด. พระเวสสันดรโพธิสัตว์ทรงกำหนดราคาพระราชกุมารกุมารีอย่างนี้แล้ว ทรงปลอบโยนแล้วเสด็จไปสู่อาศรม จับพระเต้าน้ำ เรียกชูชกมาตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ผู้เจริญ จงมานี่ แล้วทรงหลั่งน้ำลงในมือชูชก ทำให้เนื่องด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ผู้เจริญ พระสัพพัญญุตญาณย่อมเป็นที่รักยิ่งกว่าบุตรและบุตรีผู้เป็นที่รักกว่าร้อยเท่าพันเท่าแสนเท่าเมื่อจะทรงยังปฐพีให้บันลือลั่นได้พระราชทานปิยบุตรทานแก่พราหมณ์ชูชก.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

แต่นั้น พระเวสสันดรราชฤาษีผู้ยังแคว้นของชาว
สีพีให้เจริญ ทรงพาพระชาลีราชโอรสและพระกัณหา-
ชินาราชธิดา ทั้งสององค์มาพระราชทานให้เป็น
ปุตตกทานแก่พราหมณ์ชูชก แต่นั้น พระเวสสันดร
ราชฤาษีทรงพาพระชาลีราชโอรสและพระกัญหาชินา

ราชธิดาทั้งสององค์มา ทรงปลื้มพระมนัสพระราชทาน
พระราชโอรสและพระราชธิดาให้เป็นทานอันอุดม
แก่พราหมณ์ชูชก อัศจรรย์อันให้สยดสยองและยัง
โลมชาติให้ชูชัน ในเมื่อพระกุมารกุมารีทั้งสอง อัน
พระเวสสันดรพระราชทานแก่พราหมณ์ชูชก เมทนีดล
ก็กัมปนาทหวาดหวั่นไหว ได้เกิดมีแล้วในกาลนั้น
อัศจรรย์อันให้สยดสยอง และยังโลมชาติให้ชูชัน
พระเวสสันดรราชฤาษีผู้ยังแคว้นแห่งชาวสีพีให้เจริญ
อันผู้ประชุมชนกระทำอัญชลี ได้พระราชทานพระราช
กุมารกุมารีผู้กำลังเจริญในความสุข ให้เป็นทานแก่
พราหมณ์ชูชก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จิตฺโต** ได้แก่ ทรงเกิดพระปีติโสมนัส. บทว่า **ตทาสิ ยํ ภึสนกํ** ความว่า ในกาลนั้น แผ่นดินใหญ่หนาแน่นสองแสนสี่หมื่นโยชน์ อึกทึกกึกก้องคำรามสั่นสะเทือนเสมือนช้างพลายตกมัน ด้วยเดชแห่งทานบารมี ในกาลนั้นสาครก็กระเพื่อม สิเนรุราชบรรพตก็น้อมยอดลงไปทางเขาวงกตตั้งอยู่ คล้ายหน่อหวายที่ต้มให้สุกดีแล้ว ท้าวสักกเทวราชทรงปรบพระหัตถ์ มหาพรหมได้ประทานสาธุการ เทวดาทั้งหมดก็ได้ให้สาธุการ ได้เกิดโกลาหลเป็นอันเดียวกันจนถึงพรหมโลก ฟ้าคำรามพร้อมกับเสียงปฐพีให้ฝนตกลงชั่วขณะ สายฟ้าแลบในสมัยมิใช่กาล สัตว์จตุบาทมีราชสีห์เป็นต้น ที่อยู่ในหิมวันตประเทศ ได้บันลือเสียงเป็นอันเดียวกัน ทั่วหิมวันต์อัศจรรย์อันน่าสยดสยองได้มีเห็นปานฉะนี้ แต่ในบาลีท่านกล่าวเพียงว่า เมทนีสะเทือน เท่านั้นเอง. บทว่า **ยํ** แปลว่า ในกาลใด. บทว่า **กุมาเร สุขวฺฉิเต** ความว่า ได้พระราชทานพระกุมารกุมารีที่เจริญอยู่ในความสุข

คืออยู่ในความสุขบริจาคอย่างเป็นสุข. บทว่า **อทา ทานํ** ความว่า ดูก่อนพราหมณ์ผู้เจริญ พระสัพพัญญุตญาณย่อมเป็นที่รักยิ่งกว่าบุตรบุตรีของเรา โดยร้อยเท่าพันเท่าแสนเท่า ดังนั้นจึงได้พระราชทานเพื่อประโยชน์พระสัพพัญญุตญาณนั้น.

พระมหาสัตว์ ทรงบำเพ็ญบุตรทานแล้ว ยังพระปีติให้เกิดขึ้นว่า โอทานของเรา เราได้ให้ดีแล้วหนอ แล้วทอดพระเนตรดูพระกุมารกุมารีประทับยืนอยู่.

ฝ่ายชูชกเข้าไปสู่ชัฏป่า เอาฟันกัดเถาวัลย์ถือมา ผูกพระหัตถ์เบื้องขวาแห่งพระชาลีกุมารรวมกันกับพระหัตถ์เบื้องซ้ายแห่งพระกัณหาชินากุมารี ถือปลายเถาวัลย์นั้นไว้ โบยตีพาไป.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

แต่นั้น พราหมณ์ผู้ร้ายกาจนั้น ก็เอาฟันกัด
เถาวัลย์ ผูกพระกรแห่งพระกุมารกุมารีด้วยเถาวัลย์อีก
ข้างหนึ่งไว้ แต่นั้น พราหมณ์ถือเถาวัลย์ถือไม่เฆี่ยนตี
นำพระกุมารกุมารีไปต่อหน้าที่นั่ง แห่งพระเวสสันดร
สีวีราช.

พระฉวีของพระชาลีพระกัณหาชินาแตกตรงที่ที่ถูกตีแล้ว ๆ นั้น ๆ พระโลหิตไหล พระชาลีและพระกัณหาชินาต่างเอาพระปฤษฎางค์เข้ารับไม้แทนกันและกันในเมื่อถูกตี. ลำดับนั้น ชูชกพลาดล้มลงในสถานที่ไม่เสมอแห่งหนึ่ง เถาวัลย์อันแข็งเคลื่อนหลุดจากพระหัตถ์อันอ่อนแห่งพระกุมารกุมารี พระกุมารกุมารีทรงกันแสงหนีไปหาพระมหาสัตว์.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระชาลีและพระหัตตาหลีกไปจากที่นั้น พ้น
พราหมณ์ชูชก มีพระเนตรทั้งสองนองไปด้วยพระอัส-

สุชล พระชาลีชะเง้อดูพระบิดา องค์สั่นดุจใบอัสสัตถ-พฤกษ์ อภิวาทพระบาทพระบิดา ครั้นถวายบังคมพระบาทพระบิดาแล้วได้กราบทูลคำนี้ว่า ข้าแต่พระบิดา พระมารดาเสด็จออกไปป่าแล้ว พระบิดาประทานหม่อมฉันทั้งสอง ขอพระบิดาจงประทานหม่อมฉันทั้งสอง ต่อเมื่อหม่อมฉันทั้งสองได้พบพระ-มารดาก่อนเถิด.

ข้าแต่พระบิดา พระมารดาเสด็จออกไปป่าแล้ว พระบิดาประทานหม่อมฉันทั้งสอง ขอพระบิดาอย่าเพิ่งประทานหม่อมฉันทั้งสอง จนกว่าพระมารดาของหม่อมฉันทั้งสองจะเสด็จ กลับมา พราหมณ์ชูชกนี้จงขายหรือจงฆ่าในกาลนั้นแน่แท้ ชูชกนี้ประกอบด้วยบุรุษโทษ ๑๘ ประการ คือ ตีนแบ ๑ เล็บเน่า ๑ มีปลีน่องย้อยยาน ๑ มีริมฝีปากบนยาว ๑ น้ำลายไหล ๑ มีเขี้ยวยาวออกจากริมฝีปากดังเขี้ยวหมู ๑ จมูกหัก ๑ ท้องโตดังหม้อ ๑ หลังค่อม ๑ ตาเหล่ ๑ หนวดสีเหมือนทองแดง ๑ ผมสีเหลือง ๑ เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง เกลื่อนไปด้วยกระดำ ๑ ตาเหลือกเหลือง ๑ เอวคด หลังโกง คอเอียง ๑ ขากาง ๑ เดินตีนลั่นดังเผาะ ๆ ๑ ขนตามตัวดกและหยาบ ๑ นุ่งห่มหนังเสือเหลือง เป็นดังอมนุษย์น่ากลัว แกเป็นอมนุษย์หรือยักษ์กินเนื้อและเลือด มาแต่บ้านสู่ป่าทูลขอทรัพย์พระบิดา ข้าแต่พระบิดาพระองค์ทอดพระเนตรเห็น

หม่อมฉันทั้งสองอันผู้แกผู้ดุจปีศาจนำไปหรือหนอพระ
หฤทัยของพระองค์ราวกะผู้มั่นด้วยเหล็กแน่ทีเดียว
พราหมณ์ชูชกผู้แสวงหาทรัพย์ ผู้ร้ายกาจเกินเปรียบ
ผูกหม่อมฉันทั้งสอง และตีหม่อมฉันทั้งสองเหมือนตี
ฝูงโค พระองค์ไม่ทรงทราบหรือ น้องกัณหาจงอยู่ ณ
ที่นี้ เพราะเธอยังไม่รู้จักทุกข์สักนิดเดียว ลูกมฤคีที่
ยังกินนม พรากไปจากฝูงก็ร้องไห้หาแม่เพื่อจะกินนม
ฉันใด น้องกัณหาชินาเมื่อไม่เห็นพระมารดาก็จะ
กันแสงเหี่ยวแห้งสิ้นชนมชีพ ฉันนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุทกฺขสิ** ความว่า ไปสำนักพระมหาสัตว์ หวาดหวั่นไหวแลดูอยู่. บทว่า **เวธ** ได้แก่ ตัวสั่น. บทว่า **ตฺวญฺจ โน ตาต ทสฺสสิ** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ พระองค์ได้ประทานหม่อมฉันทั้งสองให้แก่พราหมณ์ ในเมื่อเสด็จแม่ยังมิได้กลับมาเลย ขอเสด็จพ่ออย่าได้ทรงการทำอย่างนี้เลย โปรดยับยั้งไว้ก่อน พระเจ้าค่ะ จนกว่าหม่อมฉันทั้งสองจะได้เห็นเสด็จแม่ ต่อนั้นพระองค์จึงค่อยประทานในกาลที่หม่อมฉันทั้งสองได้เห็นเสด็จแม่แล้ว พระเจ้าค่ะ. บทว่า **วิกฺกีณาตุ หนาตุ วา** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ในเวลาที่เสด็จแม่เสด็จมา พราหมณ์ชูชกนี้จงขายหรือจงฆ่าหม่อมฉันทั้งสองก็ตาม หรือจงทำตามที่ปรารถนาเถิด อนึ่งพระชาลีราชกุมารได้กราบทูลบุรุษโทษ ๑๘ ประการว่า พราหมณ์กักขละหยาบช้านี้ประกอบด้วยบุรุษโทษ ๑๘ ประการ. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พลงฺคปาโท** ได้แก่ ตีนแป. บทว่า **อทฺธนโข** ได้แก่ เล็บเน่า. บทว่า **โอพทฺธปิณฺฑิโก** ได้แก่ มีเนื้อปลีแข้งหย่อนลงข้างล่าง. บทว่า **ทีโฆตฺตโรฏฺโฐ** ได้แก่

ประกอบด้วยริมฝีปากบนยาวยื่นปิดปาก. บทว่า **จปโล** ได้แก่ มีน้ำลายไหล. บทว่า **กพาโร** ได้แก่ ประกอบด้วยเขี้ยวยื่นออกเหมือนเขี้ยวหมู. บทว่า **ภคฺคนาสโก** ได้แก่ ประกอบด้วยจมูกหักคือไม่เสมอกัน. บทว่า โลหมสฺสุ ได้แก่ มีหนวดมีสีเหมือนทองแดง. บทว่า **หริตเกโส** ได้แก่ มีผมสีเหมือนทองงอกหยิก บทว่า **วลีนํ** ได้แก่ หนังย่นเป็นเกลียวทั่วตัว. บทว่า **ติลาหโก** ได้แก่ เกลื่อนไปด้วยกระดำ. บทว่า **ปิงฺคโล** ได้แก่ มีตาเหลือกเหลือง คือประกอบด้วยตาทั้งสองคล้ายตาแมว. บทว่า **วินโต** ได้แก่ มีคดในที่ ๓ แห่ง คือ เอว หลัง คอ. บทว่า **วิกโฏ** ได้แก่ มีเท้าลั่น ท่านกล่าวว่า มีที่ต่อกระดูกมีเสียง ก็มี คือประกอบด้วยที่ต่อกระดูกมีเสียงดังเผาะๆ. บทว่า **พฺรหา** ได้แก่ยาว.

บทว่า **อมนุสฺโส** ความว่า พราหมณ์นี้มิใช่มนุษย์ เป็นยักษ์ที่เที่ยวไปในป่าด้วยเพศของมนุษย์เป็นแน่นะเสด็จพ่อ. บทว่า **ภยานโก** ได้แก่ น่ากลัวเหลือเกิน. บทว่า **มนุสฺโส อุทาหุ ยกฺโข** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ถ้าใคร ๆ เห็นพราหมณ์นี้แล้วถาม ก็ควรจะตอบว่า กินเนื้อและเลือดเป็นอาหาร. บทว่า **ธนํ ตุ ตาต ยาจติ** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ พราหมณ์นี้ประสงค์จะกินเนื้อของหม่อมฉันทั้งสอง จึงทูลขอทรัพย์คือบุตรต่อพระองค์. บทว่า **อุทิกฺขสิ** ได้แก่ เพ่งดู. บทว่า **อสฺมา นูน เต หทยํ** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ธรรมดาบิดามารดาทั้งหลายย่อมมีหทัยอ่อนในบุตรทั้งหลายไม่ทนดูความทุกข์ของบุตรทั้งหลายอยู่ได้ แต่พระหฤทัยของพระองค์เห็นจะเหมือนแผ่นหิน อีกอย่างหนึ่ง หฤทัยของพระองค์คงจะใช้เหล็กผูกไว้มั่น ฉะนั้นเมื่อหม่อมฉันทั้งสองมีความทุกข์เกิดขึ้นเห็นปานฉะนี้ เสด็จพ่อจึงไม่เดือดร้อน. บทว่า **น ชานาสิ** ความว่า พระองค์ประทับนั่งอยู่เหมือนไม่รู้สึก.

บทว่า **อจฺจายิเกน ลุทฺเทน** ได้แก่ ร้ายกาจเหลือเกิน คือเกินประมาณ. บทว่า **โน โย** ความว่า พระองค์ไม่ทรงทราบหรือว่าหม่อมฉันสองพี่น้องถูกพราหมณ์ผูกมัดไว้. บทว่า **สุมฺภติ** ได้แก่ เฆี่ยนตี. บทว่า **อิเธว อจฺฉตุ** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ น้องกัณหาชินานี้ยังไม่รู้จักความทุกข์ยากอะไร ๆ เลย เมื่อไม่เห็นเสด็จแม่ก็จะกันแสง จักเหี่ยวแห้งสิ้นชนมชีพไปเหมือนลูกมฤคีน้อยที่ยังกินนม พรากจากฝูง เมื่อไม่เห็นแม่ ย่อมร้องคร่ำครวญอยากกินนมฉะนั้น เพราะฉะนั้น ขอพระองค์จงทรงประทานหม่อมฉันเท่านั้นแก่พราหมณ์ หม่อมฉันจักไป ขอให้น้องกัณหาชินานี้อยู่ในที่นี้แหละ.

เมื่อพระชาลีราชกุมารกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์ก็มิได้ตรัสอะไร ๆ แต่นั้นพระชาลีราชกุมารเมื่อทรงคร่ำครวญปรารภถึงพระชนกชนนี จึงตรัสว่า

ทุกข์เห็นปานดังนี้ของลูกนี้ ไม่สู้กระไร เพราะทุกข์นี้ลูกผู้ชายพึงได้รับ แต่การที่ลูกไม่ได้พบพระมารดา เป็นทุกข์ยิ่งหว่าทุกข์เห็นปานดังนี้, พระมารดาพระบิดาเมื่อไม่ทอดพระเนตรเห็นกัณหาชินากุมารีผู้งามน่าดู ก็จะเป็นผู้กำพร้าทรงกันแสงสิ้นราตรีนาน พระมารดาพระบิดาเมื่อไม่ทอดพระเนตรเห็นกัณหาชินากุมารีผู้งามน่าดู ก็จะเป็นผู้กำพร้าทรงกันแสงอยู่นานในพระอาศรม.

พระมารดาพระบิดาจะเป็นผู้กำพร้าทรงกันแสงตลอดราตรีนาน จักเหี่ยวแห้งในกึ่งราตรีหรือตลอดราตรี ดุจแม่น้ำเหือดแห้งไปฉะนั้น.

วันนี้เราทั้งสองจะละรุกขชาติต่าง ๆ เช่นไม้หว้า ไม้ยางทรายซึ่งมีกิ่งห้อยย้อย และรุกขชาติที่มีผลต่าง ๆ เช่นไม้โพบาย ขนุน ไทร มะขวิด วันนี้เราทั้งสองจะละสวนและแม่น้ำซึ่งมีน้ำเย็น ที่เราเคยเล่นในกาลก่อน วันนี้เราทั้งสองจะละบุปผชาติต่าง ๆ บนภูผา ซึ่งเคยทัดทรงในกาลก่อน และผลไม้ต่าง ๆ บนภูผา ซึ่งเคยบริโภคในกาลก่อน วันนี้เราทั้งสองจะละตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า ตุ๊กตาวัว ซึ่งพระบิดาทรงปั้นประทาน ที่เราเคยเล่นในกาลก่อน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุมุนา** ความว่า ทุกข์นี้อันบุรุษผู้ท่องเที่ยวอยู่ในภพพึงได้. บทว่า **ตำ เม ทุกฺขตรำ อิโต** ความว่า ทุกข์ของเราเมื่อไม่ได้เห็นพระมารดานั้น เป็นทุกข์ยิ่งกว่าทุกข์ที่เกิดแต่ถูกเฆี่ยนตีนี้ร้อยเท่าพันเท่า แสนเท่า. บทว่า **รุจฺฉติ** ได้แก่ จักทรงกันแสง. บทว่า **อฑฺฒรตฺเต ว รตฺเต วา** ความว่า ทรงนึกถึงเราทั้งสอง จักทรงกันแสงนานตลอดกึ่งราตรี หรือตลอดราตรี. บทว่า **อวสุสฺสติ** ความว่า จักเหี่ยวแห้งเหมือนแม่น้ำเล็ก ๆ ซึ่งมีน้ำน้อย คือ จักเหี่ยวแห้งสิ้นพระชนม์ เหมือนแม่น้ำนั้นจักเหือดแห้งทันทีในเมื่ออรุณขึ้น ฉะนั้น พระชาลีราชกุมารกล่าวอย่างนี้ด้วยความประสงค์ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **เวทิสา** ได้แก่ มีกิ่งห้อย. บทว่า **ตานิ** ความว่า รากไม้ดอกไม้ผลของต้นไม้เหล่าใด ที่เราจับเล่นเป็นเวลานาน เราทั้งสองจะต้องละต้นไม้เหล่านั้นไปในวันนี้. บทว่า **หตฺถิกา** ได้แก่ ตุ๊กตาช้างที่พระบิดาปั้นให้เราทั้งสองเล่น.

เมื่อพระชาลีราชกุมารทรงคร่ำครวญอยู่อย่างนี้กับพระภคินีกัณหาชินา ชูชกก็มาโบยตีกุมารกุมารีพาตัวหลีกไป.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระราชกุมารกุมารี ทั้งสองเมื่อถูกชูชกนำไปได้ กราบทูลคำนี้แด่พระราชบิดาว่า ขอเสด็จพ่อโปรดรับสั่งแก่เสด็จแม่ว่าหม่อมฉันทั้งสองสบายดี และขอให้เสด็จพ่อจงทรงมีความสุขสำราญเถิด.

ขอเสด็จพ่อจงทรงประทานตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า ตุ๊กตาวัวเหล่านี้ของหม่อมฉันทั้งสองแด่เสด็จแม่ เสด็จแม่จักนำความโศกออกได้ด้วยตุ๊กตาเหล่านี้ เสด็จแม่ทอดพระเนตรเห็นเครื่องเล่น คือ ตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า ตุ๊กตาวัว ของหม่อมฉันทั้งสองเหล่านี้นั้น จักทรงบรรเทาความเศร้าโศกเสียได้.

กาลนั้น ความเศร้าโศกมีกำลังเพราะปรารภพระโอรสพระธิดา ได้เกิดขึ้นแก่พระมหาสัตว์ พระหทัยมังสะของพระมหาสัตว์ได้เป็นของร้อน พระองค์ทรงหวั่นไหวด้วยความเศร้าโศก ดุจช้างพลายตกมันถูกไกรสรราชสีห์จับและดุจดวงจันทร์เข้าไปในปากแห่งราหู ไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้ด้วยภาวะของพระองค์ มีพระเนตรนองไปด้วยพระอัสสุชล เสด็จเข้าบรรณศาลาทรงปริเทวนาการอย่างน่าสงสาร.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

แต่นั้นพระเวสสันดรราชขัตติยดาบสทรงบริจาคปิยบุตรทานแล้วเสด็จเข้าสู่บรรณศาลา ทรงคร่ำครวญอย่างน่าสงสาร.

คาถาแสดงการพร่ำรำพันของพระมหาสัตว์มีดังต่อไปนี้

วันนี้เด็กทั้งสองจะเป็นอย่างไรหนอ หิว กลัว เดินทางร้องไห้ เวลาเย็นบริโภคอาหาร ใครจะให้ โภชนาหารแก่เด็กทั้งสองนั้น เด็กทั้งสองจะร้องขอ อาหารว่า แม่จ๋า หม่อมฉันทั้งสองหิว ขอเสด็จแม่จง ประทานอาหารแก่หม่อมฉันทั้งสอง เด็กทั้งสองดำเนิน ด้วยพระบาทเปล่าไม่มีรองพระบาท จะดำเนินไปตาม หนทางอย่างไรหนอ เมื่อเด็กทั้งสองมีพระบาทพอง บวมทั้งสองข้าง ใครจักจูงหัตถ์เธอทั้งสองไป ชูชกตี ลูก ๆ ผู้ไม่ประทุษร้ายต่อหน้าเรา แกช่างไม่อดสูแก่ ใจบ้างเลยหนอ แกเป็นอลัชชีแท้ ใครที่มีความอดสู แก่ใจ จักกล้าตีทาสีทาสหรือคนใช้อื่นของเราที่สละ ให้แล้วได้ ชูชกแกด่าตีลูก ๆ ที่รักของเราทั้งเห็นต่อ ตาดุจคนหาปลาตีปลาที่ติดอยู่ในปากแห.

บรรดาบทเหล่านี้ บทว่า **กนฺวชฺช** ตัดบทเป็น **กึ นุ อชฺช.** บทว่า **อุปรุจฺเฉนฺติ** ความว่า จักเดินร้องไห้ไปตลอดทาง ๖๐ โยชน์. บทว่า **สํ เวสนากาเล** ได้แก่ เวลามหาชนเข้าเมือง. บทว่า **โส เน ทสฺสติ** ความว่า ใครจักให้โภชนาหารแก่ลูก ๆ เหล่านั้น. บทว่า **กถนฺนุ ปถึ คจฺฉนฺติ** ความว่า จักเดินทาง ๖๐ โยชน์ได้อย่างไรหนอ. บทว่า **ปตฺติกา** ได้แก่ เว้นจากยานคือช้างเป็นต้น. บทว่า **อุปาหนา** ได้แก่ มีเท้าละเอียดอ่อนเว้น แม้เพียงรองเท้าก็ไม่มี. บทว่า **คเหสฺสติ** ความว่า ใครจักช่วยประคอง เพื่อบรรเทาความลำบาก. บทว่า **ทาสีทาสสฺส** ความว่า เป็นทาสีเป็นทาส.

บทว่า **อญฺโญ วา ปน เปสิโย** ความว่า ซึ่งเป็นคนใช้ คือผู้ทำการรับใช้คนที่ ๔ ของเราโดยสืบต่อ ๆ กันมาของทาสและนายทาสอย่างนี้ว่า เป็นทาสของผู้นั้นบ้าง เป็นทาสของผู้นั้นบ้าง รู้ว่า คนนี้เป็นทาสและนายทาสของพระเวสสันดรพระองค์นั้น ซึ่งทรงสละให้แล้วอย่างนี้. บทว่า **โก ลชฺชี** ความว่า ใครที่มีความอดสูแก่ใจจะกล้าดีด้วยคิดว่า การตีลูก ๆ ของเราผู้ไม่มีความอดสูแก่ใจนั้น ไม่สมควรเลยหนอ. บทว่า **วาริชสฺเสว** ความว่า ของเรา เหมือนตีปลาที่คิดอยู่ในปากแห. **อ** อักษร ในบทว่า **อปสฺสโต** เป็นเพียงนิบาต ชูชกทั้งด่าทั้งตีลูก ๆ ที่รักของเราทั้งเห็นต่อตาทีเดียว โอ ตานี่ทารุณเหลือเกิน.

ครั้งนั้นความปริวิตกได้เกิดขึ้นแก่พระเวสสันดรมหาสัตว์ ด้วยทรงสิเนหาในพระโอรสและพระธิดาอย่างนี้ว่า พราหมณ์นี้เบียดเบียนลูกทั้งสองของเราเหลือเกิน เมื่อไม่อาจกลั้นความโศกไว้ได้ดังนี้ เราจักติดตามไปฆ่าพราหมณ์เสียแล้วนำลูกทั้งสองกลับมา แต่นั้นกลับทรงหวนคิดได้ว่า การที่ลูกเราทั้งสองถูกเบียดเบียนเป็นความลำบากยิ่ง นั่นไม่ใช่ฐานะ การบริจาคปิยบุตรทานแล้วจะเดือดร้อนภายหลัง หาใช่ธรรมของสัตบุรุษไม่ คาถาแสดงความปริวิตก ๒ คาถาที่ส่องเนื้อความนั้น มีดังนี้ว่า

เราจะถือคันพระแสงศร เหน็บพระแสงขรรค์ไว้
เบื้องซ้าย นำลูกทั้งสองของเรากลับมา เพราะการที่
ลูกทั้งสองลูกเมี่ยนตีนำมาซึ่งความทุกข์ แต่ลูกทั้งสอง
พึงลำบากยากเข็ญนั้น ไม่ใช่ฐานะ ก็ใครเล่ารู้ธรรม
ของสัตบุรุษ บำเพ็ญทานแล้วจะเดือดร้อนภายหลัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สตํ** ได้แก่ ธรรมคือประเพณีของพระ-โพธิสัตว์ในกาลก่อน. ได้ยินว่า พระโพธิสัตว์นั้นทรงอนุสรณ์ถึงประเพณีแห่ง

พระโพธิสัตว์ทั้งหลายในขณะนั้น แต่นั้นพระองค์ทรงดำริว่า พระโพธิ์สัตว์ทั้งปวงไม่ทรงบริจาคมหาบริจาค ๕ ประการ คือ บริจาคทรัพย์ บริจาคอวัยวะ บริจาคชีวิตบริจาคบุตร บริจาคภรรยา หาเคยเป็นพระพุทธเจ้าได้ไม่ ก็ตัวเราก็เข้าอยู่ในจำพวกพระโพธิสัตว์เหล่านั้น แม้เราไม่บริจาคบุตรและชายา ก็ไม่อาจจะเป็นพระพุทธเจ้าได้ ทรงดำริฉะนี้แล้ว ยังสัญญาให้เกิดขึ้นว่า แน่ะเวสสันดรเป็นอย่างไร ท่านไม่รู้ความที่บุตรและบุตรีที่ให้เพื่อเป็นทาสทาสีแก่ชนเหล่าอื่น จะนำมาซึ่งความทุกข์ดอกหรือ เราจักตามไปฆ่าชูชกด้วยเหตุไรเล่า แล้วทรงดำริต่อไปว่า ขึ้นชื่อว่าบริจาคทานแล้วตามเดือดร้อนภายหลัง หาสมควรแก่เราไม่ ทรงตัดพ้อพระองค์เองอย่างนี้แล้ว ทรงอธิษฐานสมาทานศีลมั่นโดยมนสิการว่า ถ้าชูชกฆ่าลูกทั้งสองของเรา จำเดิมแต่เวลาที่เราบริจาคแล้วเราจะไม่กังวลอะไร ๆ ทรงอธิษฐานมั่นฉะนี้แล้ว เสด็จออกจากบรรณศาลาประทับนั่ง ณ แผ่นศิลา แทบทวารบรรณศาลา ดุจปฏิมาทองคำฉะนั้น.

ฝ่ายชูชกตีพระชาลีและพระกัณหาชินาต่อหน้าพระที่นั่งแห่งพระมหาสัตว์ นำไป.

ลำดับนั้น พระชาลีราชกุมารตรัสรำพันว่า

ได้ยินว่า นรชนบางพวกในโลกนี้ กล่าวความจริงได้อย่างนี้ว่า ผู้ใดไม่มีมารดาของตน ผู้นั้นเหมือนไม่มีทั้งบิดามารดา แน่ะน้องกัณหา มาเถิด เราจักตายด้วยกัน อยู่ไปก็ไม่มีประโยชน์ พระบิดาผู้จอมชนได้ประทานเราทั้งสองแก่พราหมณ์ผู้แสวงหาทรัพย์แกร้ายกาจเหลือเกิน แกตีเราทั้งสองเห็นนายโคบาลตีฝูงใด แน่ะน้องตัณหา เราทั้งสองจะละรุกขชาติต่าง ๆ

เช่นไม้หว้า ไม้ยางทราย ซึ่งมีกิ่งห้อยย้อย และรุกข-
ชาติที่มีผลต่าง ๆ เช่นไม้โพบาย ขนุน ไทร มะขวิด
ละสวนและแม่น้ำซึ่งมีน้ำเย็นที่เราเคยเล่นในกาลก่อน
ละบุปผชาติต่าง ๆ บนภูผา ซึ่งเคยทัดทรงในกาลก่อน
และผลไม้ต่าง ๆ บนภูผา ซึ่งเคยบริโภคในกาลก่อน
และละตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาวัว ที่พระบิดาวัว ที่พระบิดาทรง
ปั้นประทาน ที่เราเคยเล่นในกาลก่อน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยสฺส** ความว่า มารดาของตนไม่มีในสำนักของผู้ใด.

ชูชกพราหมณ์พลาดล้มในสถานที่ไม่เสมอแห่งหนึ่งอีก เถาวัลย์ที่ผูกก็เคลื่อนหลุดจากพระหัตถ์พระราชกุมารกุมารี ทั้งสององค์มีพระกายสั่นดุจไก่ถูกตี หนีมาหาพระราชบิดาโดยเร็วพร้อมกัน.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

ชาลีราชกุมารและกัณหาชินาราชกุมาร ทั้งสอง
องค์ที่ถูกชูชกพราหมณ์นำไป พอหลุดพ้นจากแกมาได้
ก็วิ่งไปสู่สำนักพระเวสสันดรราชบิดา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เตน เตน** ความว่า ได้วิ่งไปหาพระ-ราชบิดาของเธอทั้งสอง ของที่หลุดพ้นจากพราหมณ์ชูชกนั้น อธิบายว่า วิ่งมาสู่สำนักของพระราชบิดาทีเดียว.

ฝ่ายชูชกลุกขึ้นโดยเร็วถือเถาวัลย์และไม้ ท่วมไปด้วยความโกรธเหมือนไฟตั้งขึ้นแต่กัลป์ฉะนั้น มาแล้วกล่าวว่า หนูทั้งสองฉลาดหนีเหลือเกิน ผูกพระหัตถ์ทั้งสองแล้วนำพระกุมารกุมารีไปอีก.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

แต่นั้น พราหมณ์ถือเถาวัลย์ ถือไม้เฆี่ยนตีนำ.
กุมารกุมารีไปต่อหน้าที่นั่งแห่งพระเวสสันดรสีวีราช.

เมื่อพระชาลีและพระกัณหาชินาอันชูชกนำไปอยู่อย่างนี้ พระกัณหาชินาเหลียวกลับมาทอดพระเนตรทูลพระราชบิดา.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระกัณหาชินาราชกุมารีได้ทูลพระราชบิดาว่า
ข้าแต่เสด็จพ่อ พราหมณ์นี้ตีหม่อมฉันด้วยไม้ เหมือน
นายตีทาสีที่เกิดในเรือน ข้าแต่เสด็จพ่อ ธรรมดาว่า
พราหมณ์ทั้งหลายย่อมเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม แต่ตา
พราหมณ์นี้หาเป็นดังนั้นไม่ ยักษ์มาด้วยเพศพราหมณ์
เพื่อจะนำหม่อมฉันสองพี่น้องไปเคี้ยวกิน หม่อมฉัน
สองพี่น้องอันปีศาจนำไปอยู่ พระองค์ทอดพระเนตร
เห็นหรือหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตं** ได้แก่ พระเจ้าสีวีราชผู้พระชนกซึ่งประทับนั่งทอดพระเนตรดูอยู่นั้น. บทว่า **ทาสิยं** ได้แก่ ทาสี. บทว่า **ขาทิตุ** ได้แก่ เพื่อต้องการจะเคี้ยวกิน พระกัณหาชินาราชกุมารีทรงคร่ำครวญว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ก็ตาพราหมณ์นี้นำหม่อมฉันสองพี่น้องไปยังไม่ทันถึงประตูป่าเลย แกมีตาทั้งคู่แดงเป็นเหมือนมีโลหิตไหล เพื่อจะเคี้ยวกิน คือนำไปด้วยหวังว่าจักเคี้ยวกินเสียทั้งหมด พระองค์ก็ทรงเห็นหม่อมฉันสองพี่น้องถูกนำไปเพื่อเคี้ยวกินหรือเพื่อต้มเสีย ขอพระองค์จงมีความสุขทุกเมื่อเถิด.

เมื่อพระกัณหาชินากุมารีน้อยทรงพิลาปรำพันองค์สั่นเสด็จไปอยู่ พระเวสสันดรมหาสัตว์ทรงเศร้าโศกเป็นกำลัง พระหทัยวัตถุร้อน เมื่อพระนาสิก

ไม่พอจะระบายพระอัสสาสะปัสสาสะ ก็ต้องทรงปล่อยให้พระอัสสาสะปัสสาสะอันร้อนออกทางพระโอษฐ์ พระอัสสุเป็นดังหยาดพระโลหิตไหลออกจากพระเนตรทั้งสอง พระเวสสันดรมหาสัตว์ทรงดำริว่า ทุกข์เห็นปานนี้เกิดเพราะโทษแห่งความเสน่หา หาใช่เพราะเหตุการณ์อื่นไม่ เพราะฉะนั้น ควรเราเป็นผู้มีจิตมัธยัสถ์วางอารมณ์เป็นกลาง อย่าทำความเสน่หา ทรงดำริฉะนี้แล้ว ทรงบรรเทาความโศกเห็นปานนั้นเสียด้วยกำลังพระญาณของพระองค์ ประทับนั่งด้วยพระอาการเป็นปกติ.

พระกัณหากุมารียังเสด็จไม่ถึงประตูป่า ก็ทรงพิลาปรำพันพลางเสด็จไปว่า

เท้าน้อย ๆ ของเราสองพี่น้องนี้นำมาซึ่งความทุกข์ ทั้งหนทางก็ยาวไกลไปได้ยาก เมื่อดวงอาทิตย์อัสดงลงต่ำ พราหมณ์ก็ให้เราสองพี่น้องเดินไป ข้าพเจ้าสองพี่น้องขอน้อมนบไหว้ด้วยเศียรเกล้า ต่อเทพเจ้าเหล่าที่สิงสถิตอยู่ ณ ภูผาพนาลัยและที่สระปทุม ชาติ และแม่น้ำซึ่งมีท่าอันดี ทั้งที่ติณชาติลดาวัลย์สรรพพฤกษาที่เป็นโอสถ อันเกิด ณ บรรพตและแนวไพร ขอเทพเจ้าเหล่านั้นจงทูลแด่พระมารดาว่า หม่อมฉันสองพี่น้องมีความสำราญ พราหมณ์นี้กำลังนำหม่อมฉันสองพี่น้องไป ข้าแต่เทพเจ้าผู้เจริญทั้งหลาย ขอเหล่าท่านจงทูลแด่พระมารดาของข้าพเจ้าสองพี่-น้อง ผู้มีพระนามว่า พระแม่มัทรีว่า ถ้าพระมารดาทรงใคร่จะติดตามลูกทั้งสอง จงเสด็จติดตามมาโดยพลัน ทางนี้เป็นทางเดินได้เฉพาะคนเดียว มาตรงไป

สู่อาศรม พระแม่เจ้าจงเสด็จตามมาทางนั้น จะได้ทอดพระเนตรเห็นลูกทั้งสองทันท่วงที โอ ข้าแต่พระแม่ชฎินีผู้ทรงนำมูลผลาผลมาแต่ไพร ความระทมทุกข์ จักมีแด่พระแม่เจ้า เพราะทอดพระเนตรเห็นอาศรมนั้นว่างเปล่า มูลผลาผลที่พระแม่เจ้าได้มาด้วยทรงเสาะหาจนล่วงเวลา คงไม่น้อย พระแม่เจ้าคงไม่ทรงทราบว่า ลูกทั้งสองลูกพราหมณ์ผู้แสวงทรัพย์ ผู้ร้ายกาจเหลือเกิน ผูกไว้ แกตีลูกทั้งสอง เหมือนเขาตีฝูงโค เออก็ลูกทั้งสองได้ประสบพระแม่เจ้าผู้เสด็จมาแต่ที่ทรงเสาะหามูลผลาผล ณ เย็นวันนี้ พระแม่เจ้าคงประทานผลไม้กับทั้งรวงผึ้งแก่พราหมณ์ พราหมณ์นี้ได้กินอิ่มแล้ว คงไม่ยังลูกทั้งสองให้รีบเดินไป เท้าของลูกทั้งสองบวมพองแล้ว พราหมณ์ก็ยังรีบเดินไป พระบาลีและพระกัณหาปรารถนาจะพบพระมัทรีผู้พระมารดา ก็ทรงพิลาปรำพันในสถานที่นั้น ด้วยประการฉะนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาทุกา** ได้แก่ เท้าน้อย ๆ. บทว่า **โอกนฺทามฺหเส** ได้แก่ คร่ำครวญ. ข้าพเจ้าสองพี่น้องขอแสดงความนับถือคือความประพฤตินอบน้อมให้ทราบ. บทว่า **สรสฺส** ความว่า ขอกราบไหว้เหล่าเทวดาผู้รักษาสระปทุมนี้ด้วยเศียรเกล้า. บทว่า **สุปติตฺเถ จ อาปเก** ความว่า ขอกราบไหว้แม้เทวดาที่สิงสถิตอยู่ในแม่น้ำซึ่งมีท่าอันดี. บทว่า **ติณา ลตา** ได้แก่ ติณชาติและลดาชาติที่ห้อยย้อยลง. บทว่า **โอสโฏย**

ได้แก่ พฤกษชาติที่เป็นโอสถ พระกัณหาชินากุมารีตรัสอย่างนี้ทรงหมายถึงเหล่าเทวดาที่สิงสถิตอยู่ในที่ทั้งปวง. บทว่า **อนุปติตุกามา** ความว่า แม้ถ้าพระแม่เจ้านั้นมีพระประสงค์จะเสด็จมาตามรอยเท้าของลูกทั้งสอง. บทว่า **อปิ ปสฺเสสิ โน ลหุ** ความว่า ถ้าพระแม่เจ้าเสด็จตามมาทางที่เดินได้เฉพาะคนเดียวนั้น ก็จะได้พบลูกน้อยทั้งสองของพระองค์ทันท่วงที ฉะนั้นพระกัณหา-กุมารีจึงตรัสอย่างนี้ พระกัณหากุมารีตรัสเรียกพระแม่เจ้า ด้วยการเรียกลับหลังว่า **ชฏินี.** บทว่า **อติเวลํ** ได้แก่ ทำให้เกินประมาณ. บทว่า **อุญฺฉา** ได้แก่ มูลผลในป่า ที่ได้มาด้วยการเที่ยวเสาะหา. บทว่า **ขุทฺเทน มิสฺสกํ** ได้แก่ ผสมน้ำผึ้งเล็กน้อย. บทว่า **อาสิโต** ได้แก่ ได้กินคือบริโภคผลไม้แล้ว. บทว่า **ฉาโต** ได้แก่ มีความพอใจแล้ว. บทว่า **น พาฬฺหํ ตรเยยฺย** ความว่า ไม่พึงนำไปด้วยความเร็วจัด. บทว่า **มาตุคิทฺธิโน** ความว่า พระชาลีและพระกัณหาชินาประกอบด้วยความรักในพระมารดา มีความเสน่หาเป็นกำลัง จึงได้พร่ำรำพันอย่างนี้

จบกุมารบรรพ

มัทรีบรรพ

ก็ในเมื่อ พระเวสสันดรราชฤาษี ทรงบริจาคปิยบุตรมหาทาน เกิดมหัศจรรย์มหาปฐพีบันลือลั่นโกลาหลเป็นอันเดียวกันตลอดถึงพรหมโลก หมู่เทวดาที่อยู่ ณ หิมวันตประเทศ เป็นประหนึ่งมีหทัยจะภินทนาการด้วยเหตุอันได้ยินเสียงพิลาปรำพันนั้นแห่งพระชาลีราชกุมารและพระกัณหาชินาราชกุมารีที่ชูชกพราหมณ์นำไป ต่างปรึกษากันว่า ถ้าพระนางมัทรีเสด็จมาสู่อาศรมสถาน

แต่วัน พระนางไม่เห็นพระโอรสธิดาในอาศรมนั้น ทูลถามพระเวสสันดร ทรงทราบว่าพระราชทานแก่พราหมณ์ชูชกไปแล้ว พึงเสด็จแล่นตามไปด้วยความเสน่หาเป็นกำลัง ก็จะพึงเสวยทุกข์ใหญ่.

ลำดับนั้น เทวดาเหล่านั้นจึงบังคับสั่งเทพบุตร ๓ องค์ว่า ท่านทั้ง ๓ จงจำแลงกายเป็นราชสีห์ เป็นเสือโคร่ง เป็นเสือเหลือง กั้นทางเสด็จพระนางมัทรีไว้ แม้พระนางวิงวอนขอทางก็อย่าให้ จนกว่าดวงอาทิตย์อัสดงคต พึงจัดอารักขาให้ดี เพื่อไม่ให้ราชสีห์เป็นต้นเบียดเบียนพระนางได้ จนกว่าได้เสด็จเข้าอาศรมด้วยแสงจันทร์.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

เทพเจ้าทั้งหลาย ได้ฟังความคร่ำครวญของราชกุมารกุมารี จึงได้กล่าวกะเทพบุตรทั้ง ๓ ว่า ท่านทั้งสามจงจำแลงกายเป็นสัตว์ร้ายในป่า คือ เป็นราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง คอยกันพระนางมัทรีราชบุตรี อย่าพึงเสด็จกลับมาจากเสาะหาผลาผลแต่เย็นเลย เหล่าพาลมฤคในป่าอันเป็นเขตแดนของพวกเรา อย่าได้เบียดเบียนพระนางเจ้าเลย ถ้าราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลืองพึงเบียดเบียนพระนางเจ้าผู้มีลักษณะพระชาลีราชกุมารจะไม่พึงมีพระชนม์อยู่ พระกัณหาชินาจะพึงมีพระชนม์อยู่แต่ไหน พระนางเจ้าผู้มีลักษณะจะพึงเสื่อมจากพระราชสวามีและพระปิยบุตรทั้งสอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิทำ วจนมพฺรวุ** ความว่า เทวดาเหล่านั้นได้กล่าวคำนี้กะเทพบุตรทั้งสามว่า ท่านทั้งหลาย คือทั้งสามองค์ จงแปลงเป็นพาลมฤคในป่าสามชนิดอย่างนี้คือ ราชสีห์หนึ่ง เสือโคร่งหนึ่ง เสือ

เหลืองหนึ่ง. บทว่า **มา เหว โน** ความว่า เทวดาทั้งหลายกล่าวว่า พระนางมัทรีราชบุตรีอย่าเสด็จกลับมาจากเสาะหาผลาผลแต่เย็นเลย จงเสด็จมาจนค่ำอาศัยแสงเดือน. บทว่า **มา เหวมฺหากำ นิพฺโภเค** ความว่า พาลมฤคไร ๆ ในป่าอันเป็นเขตแดน คือเป็นแว่นแคว้นของพวกเรา อย่าได้เบียดเบียนพระนางเจ้าในป่าชัฏของพวกเราเลย เทวดาทั้งหลายสั่งเทพบุตรทั้งสามว่า พวกท่านจงอารักขาพระนางมัทรีโดยประการที่สัตว์ร้ายทั้งหลายเบียดเบียนไม่ได้. บทว่า **สีโห เจ นํ** ความว่า ก็ถ้าสัตว์ร้ายไร ๆ ในบรรดาราชสีห์เป็นต้นพึงเบียดเบียนพระนางมัทรีซึ่งไม่มีการระวังรักษา ครั้นเมื่อพระนางมัทรีถึงชีพิตักษัย พระชาลีราชกุมารจะไม่พึงมีพระชนม์อยู่ พระกัณหาชินาราชกุมารีจะพึงมีพระชนม์อยู่แต่ไหน พระนางเจ้าผู้ถึงพร้อมด้วยลักษณะนั้นจะพึงเสื่อมจากพระปิยบุตรทั้งสองทีเดียว. บทว่า **ปติปุตฺเต จ** ความว่า พระนางเจ้ามัทรีจะพึงเสื่อมจากส่วนทั้งสอง เพราะฉะนั้นท่านทั้งสามจงจัดอารักขาให้ดี.

ครั้งนั้น เทพบุตรทั้งสามรับคำของเทวดาเหล่านั้นว่า สาธุ ต่างจำแลงกายกลายเป็นราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง มานอนหมอบเรียงกันอยู่ในมรรคาที่พระนางเจ้ามัทรีเสด็จมา.

ฝ่ายพระนางมัทรีหวั่นพระหฤทัยว่า วันนี้เราฝันร้าย จักหามูลผลาผลในป่ากลับอาศรมแต่วัน ก็ทรงพิจารณาหามูลผลาผลทั้งหลาย ลำดับนั้น (เกิดลางร้าย) เสียมหลุดจากพระหัตถ์ของพระนางเจ้า กระเช้าก็หลุดจากพระอังสา พระเนตรเบื้องขวาก็เขม่น พฤกษาชาติที่มีผลก็เป็นเหมือนไม่มีผล พฤกษาชาติที่ไม่เคยมีผลก็ปรากฏเป็นราวกะว่ามีผล ทิศทั้งปวงก็ไม่ปรากฏ พระนางเจ้ามัทรีทรงพิจารณาว่า นี่เป็นอย่างไรหนอ ไม่เคยมีมาแต่ก่อนก็มามีในวันนี้ เหตุการณ์อะไรจักมีแก่เรา แก่ลูกทั้งสองของเรา หรือแด่พระเวสสันดรราชสวามี กระมัง ทรงคิดฉะนี้แล้ว ตรัสว่า

เสียมก็ตกจากมือของเรา และนัยน์ตาขวาของเราก็เขม่น รุกขชาติที่เคยมีผลก็หาผลมิได้ ทิศทั้งปวงเราก็ฟั่นเฟือนลุ่มหลง พระนางเจ้าเสด็จมาสู่อาศรมในเวลาเย็น ในเมื่อดวงอาทิตย์อัศดงคต พาลมฤคก็ปรากฏในหนทาง ครั้นเมื่อพระอาทิตย์โคจรลงต่ำ อาศรมก็ยังอยู่ไกล เราจักนำมูลผลาผลใดไปแต่ที่นี้ เพื่อพระราชสวามีและลูกทั้งสอง พระราชสวามีและลูกทั้งสองพึงเสวยมูลผลาผลอันเป็นของเสวยนั้น พระบรมกษัตริย์ผู้ภัสดาเสด็จอยู่ที่บรรณศาลาแต่พระองค์เดียวแท้ ๆ ทรงเห็นว่าเรายังไม่กลับ ก็จะทรงปลอบโยนพระโอรสพระธิดาผู้หิว ลูกทั้งสองของเราเป็นกำพร้าด้วยความเข็ญใจ เคยเสวยนมเคยเสวยน้ำในเวลาที่คนสามัญเรียกให้อาหารเวลาเย็น ลูกทั้งสองของเราเป็นกำพร้าด้วยความเข็ญใจ เคยลุกยืนรับเรา เหมือนลูกโคอ่อนยืนคอยแม่โคนม ลูกทั้งสองของเราเป็นกำพร้าด้วยความเข็ญใจ หรือประหนึ่งลูกหงส์ยืนอยู่บนเปือกตมคอยแม่ ลูกทั้งสองของเราเป็นกำพร้าด้วยความเข็ญใจ เคยยืนรับเราแต่ที่ใกล้อาศรม ทางเดินไปมีเฉพาะทางเดียว เป็นทางเดินได้คนเดียว เพราะมีสระและที่ลุ่มลึกอยู่ข้าง ๆ เราไม่เห็นทางอื่นซึ่งจะพึงแยกไปสู่อาศรม ข้าขอนอบน้อมพระยาพาลมฤคผู้มีกำลังมากในป่า ท่านทั้งหลายจงเป็นพี่ของข้าโดยธรรม จง

ให้มรรคาแก่ข้าผู้ขอเถิด ข้าเป็นมเหสีของพระเวส-สันดรราชบุตรผู้มีสิริ ผู้ถูกเนรเทศจากแคว้น ข้าผู้อนุวัตรไม่ล่วงเกินพระราชสวามี ดุจนางสิดาผู้อนุวัตรไม่ล่วงเกินพระรามราชสวามี ฉะนั้น ขอท่านทั้งหลายจงให้ทางแก่ข้า แล้วไปพบลูกทั้งสอง เพราะถึงเวลาเรียกกินอาหารเย็นแล้ว ส่วนข้าก็จะได้ไปพบชาลีและกัณหาชินาบุตรบุตรีทั้งสองของข้า รากไม้ผลไม้นี้มีมากและภักษานี้ก็มีไม่น้อย ข้าให้กึ่งหนึ่งแต่มูลผลาผลนั้น แก่ท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงให้บรรดาแก่ข้าผู้ขอเถิด พระมารดาของพวกข้าเป็นพระราชบุตร และพระบิดาของพวกข้าก็เป็นพระราชบุตร ท่านทั้งหลายจงเป็นภาดาของข้าโดยธรรม จงให้มรรคาแก่ข้าผู้ขอเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตสฺสา** ได้แก่ เรานั้น. บทว่า **อสฺสมาคมนํ ปติ** ความว่า มาหมายเฉพาะอาศรม. บทว่า อุปฏฺฐหุ ได้แก่ ปรากฏขึ้น เล่ากันมาว่า สามสัตว์เหล่านั้นนอนเรียงกันอยู่ก่อน เวลาพระนางมัทรีเสด็จมา จึงลุกขึ้นบิดตัวแล้ว แล้วกั้นบรรดายืนขวางเรียงกันอยู่. บทว่า **ยญฺจ เนสํ** ความว่า ชนทั้งสามนั้น คือ พระเวสสันดรและลูกน้อยทั้งสองของพระองค์ พึงบริโภคมูลผลาผลที่ข้านำไปแต่ป่านี้เพื่อเขา โภชนาหารอย่างอื่นไม่มีแก่เขาเหล่านั้น. บทว่า **อนายตึ** ความว่า พระเวสสันดรทราบว่าข้ายังไม่กลับมา พระองค์เดียวนั่นแหละประทับนั่งปลอบโยนเด็กทั้งสองแน่ ๆ. บทว่า **สํ เวสนากาเล** ได้แก่ ในเวลาที่ตนให้กินอาหาร

ให้ดื่มน้ำในวันอื่น ๆ. บทว่า **ขีรํ ปีตาว** ความว่า พระนางมัทรีตรัสว่า ลูกน้อยมฤคีที่ยังไม่อดนมร้องหิวนม เมื่อไม่ได้นมก็ร้องไห้จนหลับไป ฉันใด ลูกน้อยทั้งสองของข้า ร้องไห้อยากผลาผล เมื่อไม่ได้ผลาผลก็จักร้องไห้จนหลับไป ฉันนั้น. บทว่า **วารึ ปีตาว** ความว่า ในอาศรมบท พึงเห็นเนื้อความโดยนัยนี้ว่า เหมือนลูกน้อยมฤคมีความระหาย ร้องหิวน้ำ เมื่อไม่ได้น้ำก็ร้องคร่ำครวญจนหลับไป. บทว่า **อจฺฉเร** ได้แก่ อยู่. บทว่า **ปจฺจุคฺคตา มํ ติฏฺฐนฺติ** ความว่า ยืนคอยรับเรา. ปาฐะว่า **ปจฺจุคิคตุ** ก็มีความว่า ต้อนรับ. บทว่า **เอกายโน** ได้แก่ เป็นที่ไปแห่งคนผู้เดียวเท่านั้น คือเป็นทางเดินได้เฉพาะคนเดียว. บทว่า **เอกปโถ** ความว่า ทางนั้นเฉพาะคนเดียวเท่านั้น ไม่มีคนที่สอง คือไม่อาจแม้จะก้าวลงไปได้ เพราะเหตุไร เพราะมีสระและที่ลุ่มลึกอยู่ข้างทาง. บทว่า **นมตฺถุ** ความว่า พระนางมัทรีนั้นทอดพระเนตรไม่เห็นทางอื่นคิดว่า เราจักอ้อนวอนสามสัตว์เหล่านี้ให้ช่วยเรากลับไปได้ จึงลดกระเช้าผลไม้ลงจากพระอังสา ประคองอัญชลีนมัสการกล่าวอย่างนี้. บทว่า **ภาตโร** ความว่า ก็พวกเราเป็นลูกของเจ้ามนุษย์ แม้พวกท่านก็เป็นลูกของเจ้ามฤค ดังนั้นขอพวกท่านจงเป็นพี่โดยธรรมของข้าเถิด. บทว่า **อวรุทฺธสฺส** ได้แก่ ถูกเนรเทศจากแว่นแคว้น. บทว่า **รามํ สีตาวนุพฺพ-ตา** ความว่า พระนางมัทรีกล่าวว่า พระเทวีสีตาผู้พระกนิษฐาของพระราม เป็นพระอัครมเหสีของพระรามนั้นเอง เป็นผู้อนุวัตรตามพระราม คือ เคารพยำเกรงพระรามผู้สวามีเหมือนเทวดา เป็นผู้ไม่ประมาทบำรุงบำเรอพระราม ราชโอรสของพระเจ้าทศรถมหาราช ฉันใด แม้ข้าก็เป็นผู้ไม่ประมาทบำรุงบำเรอพระเวสสันดร ฉันนั้น. บทว่า **ตุมฺเห จ** ความว่า พระนางมัทรีอ้อนวอนว่า ขอท่านทั้งหลายจงให้บรรดาแก่เราแล้วไปพบลูก ๆ ของท่านในเวลากินอาหารเย็นส่วนข้าก็จะพบลูก ๆ ของข้า ขอท่านทั้งหลายจงให้บรรดาเถิด

ครั้งนั้น เทพบุตร (ที่จำแลงเป็นสามสัตว์) เหล่านั้น แลดูเวลาก็รู้ว่าบัดนี้เป็นเวลาที่จะให้บรรดาแก่พระนางแล้ว จึงลุกขึ้นหลีกไป

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

เมื่อพระนางเจ้ามัทรีทรงพิไรรำพันอยู่ เหล่า
มฤคจำแลงได้ฟังพระวาจาอันอ่อนหวานกอรปด้วยน่า
เอ็นดูมาก ก็หลีกไปจากทางเสด็จ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เนลปตึ** ความว่า วาจาอ่อนหวาน บริสุทธิ์ ไม่มากไปด้วยน้ำลาย คือปราศจากน้ำลายแตก.

เมื่อพาลมฤคทั้งสามหายไปแล้ว พระนางเจ้ามัทรีก็เสด็จไปถึงอาศรม ก็ในกาลนั้นเป็นวันบูรณมีอุโบสถ พระนางเจ้าเสด็จถึงท้ายที่จงกรม ไม่เห็นพระลูกรักทั้งสองซึ่งเคยเห็นในที่นั้น ๆ จึงตรัสว่า

พระลูกน้อยทั้งสองขะมุกขะมอมไปด้วยฝุ่นเคย
ลุกยืนรับเราในประเทศนี้ ดุจลูกวัวอ่อนยืนคอยแม่
โคนมฉะนั้น.

พระลูกน้อยทั้งสองขะมุกขะมอมไปด้วยฝุ่นเคย
ยืนต้อนรับแม่อยู่ตรงนี้ดุจหงส์ยืนอยู่บนเปือกตมฉะนั้น

พระลูกน้อยทั้งสองขะมุกขะมอมไปด้วยฝุ่นเคย
ยืนรับเราอยู่ที่ใกล้อาศรมนี้ ลูกทั้งสองเคยร่าเริงหรรษา
วิ่งมาต้อนรับแม่ ดุจมฤคชาติชูหูวิ่งแล่นไปโดยรอบ
ฉะนั้น ร่าเริงบันเทิงเป็นไป ประหนึ่งยังหัวใจแม่ให้
ยินดี วันนี้แม่ไม่เห็นชาลีและกัณหาชินาลูกรักทั้งสอง
นั้น วันนี้แม่ละลูกทั้งสองออกไปหาผลไม้ เหมือน
แม่แพะแม่เนื้อและแม่นกพ้นไปจากรัง และแม่ราชสีห์

อยากได้เหยื่อ ละลูกไว้ออกไปฉะนั้น แม่กลับมาก็ไม่เห็นชาลีและกัณหาชินาลูกรักทั้งสองนั้น วันนี้แม่ไม่เห็นชาลีและกัณหาชินาลูกรักทั้งสองนั้น ซึ่งมีรอยบาทก้าวไปมาปรากฏอยู่ดุจรอยเท้าแห่งช้าง ช้างภูเขาและกองทรายที่ลูกทั้งสองกองไว้ ยังเกลื่อนอยู่ในที่ไม่ไกลอาศรม แม่ไม่เห็นลูกทั้งสองซึ่งเคยเอาทรายโปรยเล่นจนกายขะมุกขะมอมไปด้วยฝุ่นวิ่งไปรอบๆ วันนี้แม่ไม่เห็นชาลีและกัณหาชินาลูกรักทั้งสอง ซึ่งแต่ก่อนเคยต้อนรับแม่ผู้กลับจากป่ามาแต่ไกล วันนี้แม่ไม่เห็นลูกทั้งสองซึ่งคอยรับแม่ แลดูแม่แต่ไกลดุจลูกแพะลูกเนื้อวิ่งมาหาแม่ของตนแต่ไกล ก็ผลมะตูมเหลืองนี้เป็นของเล่นของลูกทั้งสองตกอยู่แล้ว วันนี้แม่ไม่เห็นชาลีและกัณหาชินาลูกรักทั้งสองนั้น ถันทั้งสองของแม่นี้เต็มด้วยน้ำนม แต่อุระราวกะจะแตกทำลาย วันนี้แม่ไม่เห็นชาลีและกัณหาชินาลูกรักทั้งสองนั้น ลูกชายหรือลูกหญิงเลือกดื่มนมอยู่บนตักของแม่ราวกะถันข้างหนึ่งของแม่จะยาน วันนี้แม่ไม่เห็นชาลีและกัณหาชินาลูกรักทั้งสองนั้น.

ลูกน้อยทั้งสองขะมุกขะมอมไปด้วยฝุ่นในสายัณห์สมัย มาเกลือกกลิ้งไปมาบนตักแม่ แม่ไม่เห็นลูกทั้งสองนั้น เมื่อก่อนอาศรมนี้นั้นปรากฏแก่เราราวกะมีมหรสพ วันนี้แม่ไม่เห็นลูกทั้งสองนั้น อาศรมเหมือนจะหมุนไป นี่อย่างไร อาศรมสถานเงียบเสียง

เสียทีเดียว ปรากฏแก่แม่ แม้แต่ฝูงกาก็ไม่มีอยู่ ลูกทั้งสองของแม่จักสิ้นชนมชีพเสียแน่แล้ว นี่อย่างไร

อาศรมสถานเงียบเสียงเสียทีเดียว ปรากฏแก่แม่ แม้แต่ฝูงสกุณชาติก็ไม่มีอยู่ ลูกทั้งสองของแม่จักสิ้นชนมชีพเสียแน่แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นํ** เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **ปํ สุกุณฺจิตา** ได้แก่ เปรอะเปื้อนด้วยฝุ่น. บทว่า **ปจฺจุคฺคตา มํ** ความว่า คอยรับเรา. ปาฐะว่า **ปจฺจุคนฺตุ** ดังนี้ก็มี ความว่า ต้อนรับ. บทว่า **อุกฺกณฺณา** ความว่า เหมือนพวกลูกเนื้อตัวน้อย ๆ เห็นแม่ ก็ยกหูชูคอเข้าไปหาแม่ ร่าเริงยินดี วิ่งเล่นอยู่รอบ ๆ. บทว่า **วตฺตมานาว กมฺปเร** ความว่า เป็นไปราวกะยังหัวใจขอแม่ให้ยินดี เมื่อก่อนลูกทั้งสองของเราเป็นอย่างนี้. บทว่า **ตยชฺช** ความว่า วันนี้แต่ไม่เห็นลูกรักทั้งสองนั้น. บทว่า **ฉคิลึว มิคึ ฉาปึ** ความว่า พระนางมัทรีกล่าวว่า แม่แพะ แม่เนื้อ และแม่นกที่พ้นไปจากรังคือกรง และแม่ราชสีห์พึงยากได้เหยื่อ ละลูกน้อยของตนหลีกไปหาเหยื่อฉันใด แม่ก็ละลูกทั้งสองออกไป ฉันนั้น. บทว่า **อิทํ เนสํ ปรกฺกนฺตํ** ความว่า รอยเท้าที่วิ่งไปวิ่งมาในสถานที่เล่นของลูกทั้งสองยังปรากฏอยู่ ดุจรอยเท้าช้างที่เนินเขาในฤดูฝน. บทว่า **จิตกา** ได้แก่ กองทรายที่ลูกทั้งสองกองเข้าไว้. บทว่า **ปริกิณฺณาโย** ได้แก่ กระจัดกระจาย. บทว่า **สมนฺตาม-ภิธาวนฺติ** ความว่า วิ่งแล่นไปรอบๆ ในวันอื่น ๆ. บทว่า **ปจฺจุเทนฺติ** ได้แก่ ต้อนรับ. บทว่า **ทูรมายตึ** ได้แก่ ผู้มาแต่ไกล. บทว่า **ฉคิลึว มิคึ ฉาปา** ความว่า เห็นแม่ของตนแล้ววิ่งมาหา เหมือนลูกแพะเห็นแม่แพะ ลูกเนื้อเห็นแม่เนื้อ. บทว่า **อิทญฺจ เนสํ กีฬนํ** ความว่า ผลมะตูมมีสีดังทองนี้ เป็นของเล่นของลูกทั้งสองซึ่งเล่นตุ๊กตาช้างเป็นต้น กลิ้งตกอยู่แล้ว.

บทว่า **มยฺหิเม** ความว่า ก็ถันทั้งสองของเรานี้เต็มด้วยน้ำนม. บทว่า **อุโร จ สมฺปทาลิภิ** ความว่า แต่หทัยเหมือนจะแตก. บทว่า **อุจฺจงฺเก เม วิวตฺตนฺติ** ความว่า กลิ้งเกลือกอยู่บนตักของเรา. บทว่า **สมฺมชฺโช ปฏิภาติ มํ** ความว่า ปรากฏแก่เราเหมือนโรงมหรสพ. บทว่า **ตฺยชฺช** ตัดบทเป็น **เต อชฺช** ความว่า วันนี้เราไม่เห็นลูกทั้งสองนั้น. **น ปสฺสนฺตฺยา** ได้แก่ เราไม่เห็นอยู่. บทว่า **ภมเต วิย** ความว่า ย่อมหมุนเหมือนจักรของช่างหม้อ. บทว่า **กาโกลา** ได้แก่ ฝูงกาป่า. บทว่า **มตา นูน** ความว่า จักตายคือจักถูกใคร ๆ นำไปแน่. บทว่า **สกุณาปิ** ได้แก่ ฝูงนกที่เหลือ. บทว่า **มตา นูน** ความว่า จักตายเสียเป็นแน่แล้ว

พระนางมัทรีพิลาปรำพันอยู่ด้วยประการฉะนี้ เสด็จไปเฝ้าพระเวสสันดรมหาสัตว์ ปลงกะเช้าผลไม้ลงเห็นพระมหาสัตว์ประทับนั่งนิ่งอยู่ เมื่อไม่เห็นพระโอรสธิดาในสำนักพระภัสดา จึงทูลถามว่า

นี้อย่างไร พระองค์ทรงนิ่งอยู่ เออก็เมื่อหม่อม
ฉันฝันในราตรี ใจก็นึกถึงอยู่ แม้ฝูงกาฝูงนกก็ไม่มี
อยู่ ลูกทั้งสองของหม่อมฉันจักสิ้นชีพเสียแน่แล้ว
ข้าแต่พระลูกเจ้า พาลมฤคในป่าที่ไร้ผลและเงียบสงัด
ได้กัดกินลูกทั้งสองของหม่อมฉันเสียแล้วกระมัง หรือ
ใครนำลูกทั้งสองของหม่อมฉันไปเสียแล้ว ลูกทั้งสอง
ของหม่อมฉันพระองค์ให้เป็นทูตส่งไปเฝ้าพระสีวีราช
กรุงเชตุดรหรือเธอผู้ช่างตรัสเป็นที่รักบรรทมหลับใน
บรรณศาลา หรือเธอขวนขวายในการเล่นเสด็จออกไป
ข้างนอกหนอ เส้นพระเกสาของลูกทั้งสองไม่ปรากฏ

พระหัตและพระบาทซึ่งมีลายตาข่ายก็ไม่ปรากฏเลย
เห็นจะถูกนกทั้งหลายโฉบคาบไป ลูกทั้งสองของ
หม่อมฉันอันใครนำไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปิ รตฺเตว เม มโน** ความว่า เออก็ใจของหม่อมฉันเป็นเหมือนเห็นสุบินในเวลาใกล้รุ่ง. บทว่า **มิคา** ได้แก่ พาลมฤคมีราชสีห์เป็นต้น. บทว่า **อีริเน** ได้แก่ ไร้ผล. บทว่า **วิวเน** ได้แก่ เงียบสงัด. บทว่า **อาทู เต** ความว่า หรือว่าพระองค์ให้เป็นทูตส่งไปเฝ้าพระเจ้าสีวีราชกรุงเชตุดร. บทว่า **อาทู สุตฺตา** ความว่า เสด็จเข้าบรรทมภายในบรรณศาลา. บทว่า **อาทู พหิ โน** ความว่า พระนางมัทรีทูลถามว่า หรือว่าลูกทั้งสองของหม่อมฉันเหล่านั้นขวนขวายในการเล่นออกไปข้างนอก. บทว่า **เนวาสํ เกสา ทิสฺสนฺติ** ความว่า ข้าแต่พระสวามีเวสสันดร เกสาสีดอกอัญชันดำของลูกทั้งสองนั้นไม่ปรากฏเลย หัตถ์และบาทซึ่งมีลายตาข่ายก็ไม่ปรากฏ. บทว่า **สกุณานญฺจ โอปาโต** ความว่า ในหิมวันตประเทศมีนกหัสดีลิงค์ นกเหล่านั้นบินมาพาไปทางอากาศนั่นแล เหตุนั้นหม่อมฉันอันนกเหล่านั้นนำไปหรือ แม้นกอะไร ๆ อื่นจากนี้ซึ่งเป็นราวกะว่านกเหล่านั้นโฉบเอาไป ขอพระองค์โปรดบอก ลูกทั้งสองของหม่อมฉันอันใครนำไป.

แม้เมื่อพระนางมัทรีกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์ก็มิได้ตรัสอะไร ลำดับนั้น พระนางจึงกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ เหตุไรพระองค์จึงไม่ตรัสกะหม่อมฉัน หม่อมฉันมีความผิดอย่างไร ทูลฉะนี้แล้วตรัสว่า

การที่พระองค์ไม่ตรัสกะหม่อมฉันนี้เป็นทุกข์ยิ่ง
ว่าการที่วันนี้หม่อมฉันไม่เห็นชาลีและกัณหาชินาลูก

รักทั้งสองนั้น เหมือนแผลที่ถูกแทงด้วยลูกศร การไม่เห็นลูกทั้งสองและพระองค์ไม่ตรัสกะหม่อมฉัน แม้นี้เป็นทุกข์ซ้ำสอง เหมือนลูกศรแทงหทัยของหม่อมฉัน.

ข้าแต่พระราชบุตร วันนี้ถ้าพระองค์ไม่ตรัสกะหม่อมฉันตลอดราตรีนี้ พรุ่งนี้เช้าชะรอยพระองค์จะได้ทอดพระเนตรเห็นหม่อมฉันปราศจากชีวิตตายเสียแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิทำ ตโต ทุกฺขตรำ** ความว่า ข้าแต่พระสวามีเวสสันดร การที่พระองค์ไม่ตรัสกับหม่อมฉัน เป็นทุกข์แก่หม่อมฉันยิ่งกว่าทุกข์ที่หม่อมฉันถูกเนรเทศจากแว่นแคว้นมาอยู่ป่า และทุกข์ที่หม่อมฉันไม่เห็นลูกทั้งสอง เพราะพระองค์ทำให้หม่อมฉันลำบากด้วยความนิ่ง เหมือนรื้อเรือนไฟไหม้ เหมือนเอาไม้ตีคนตกต้นตาล เหมือนเอาลูกศรแทงที่แผล ด้วยว่าหทัยของหม่อมฉันนี้ย่อมหวั่นไหวและเจ็บปวด เหมือนแผลที่ถูกแทงด้วยลูกศร. ปาฐะว่า **สำ วิทฺโธ** ดังนี้ก็มี ความว่า แทงทะลุตลอด. บทว่า **โอกฺกนฺตสนฺตมำ** ได้แก่ ซึ่งหม่อมฉันผู้ปราศจากชีวิต. **โน** อักษร ในบทว่า **ทกฺขสิ โน** นี้เป็นเพียงนิบาต ความว่า พระองค์จะได้ทอดพระเนตรเห็นหม่อมฉันตายเสียแล้วตรงเวลาทีเดียว.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทรงดำริว่า เราจักให้พระนางมัทรีละความโศกเพราะบุตรเสียด้วยถ้อยคำหยาบ จึงตรัสคาถานี้ว่า

แน่ะมัทรี เธอเป็นราชบุตร มีรูปงาม มียศ ไป
เสาะหาผลไม้แต่เช้า ไฉนหนอจึงกลับมาจนเย็น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กิมิทำ สายนาคตา** ความว่า พระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์ตรัสคุกคามและลวงว่า แน่ะมัทรี เธอมีรูปงามน่าเลื่อมใส และในหิมวันตประเทศก็มีพรานป่า ดาบสและวิทยาธรเป็นต้นท่องเที่ยวอยู่เป็นอันมาก ใครจะรู้เรื่องอะไรๆ ทีเธอทำแล้ว เธอไปป่าแต่เช้า กลับมาจนเย็นนี่อย่างไร ธรรมดาหญิงที่ละเด็กเล็กๆ ไปป่า จะเป็นหญิงมีสามีหรือไม่มีก็ตามย่อมไม่เป็นอย่างนี้ ความคิดแม้เพียงนี้ว่า ลูกน้อยของเราจะเป็นอย่างไร หรือสามีของเราจักคิดอย่างไร ดังนี้มิได้มีแก่เธอ เธอไปแต่เช้า กลับมาด้วยแสงจันทร์นี้เป็นโทษแห่งความยากเข็ญของฉัน.

พระนางมัทรีได้สดับพระราชดำรัสดังนั้นจึงทูลสนองว่า

พระองค์ได้ทรงสดับเสียงกึกก้องของพาลมฤคที่มาสู่สระเพื่อดื่มน้ำ คือราชสีห์ เสือโคร่งผู้บันลือเสียงแล้วมิใช่หรือ ? บุรพนิมิตได้เกิดมีแก่หม่อมฉันผู้เที่ยวอยู่ในป่าใหญ่ เสียมหลุดจากมือของหม่อนฉัน กระ-เช้าที่คล้องอยู่บนบ่าก็พลัดตก กาลนั้นหม่อมฉันตกใจกลัว ได้กระทำอัญชลีไหว้ทิศต่าง ๆ ทุกทิศด้วยปรารถนาว่า ขอความปลอดโปร่งแต่ภัยนี้พึงมีแก่เรา และพระ-ราชบุตรของเราทั้งหลาย อันราชสีห์และเสือเหลืองอย่าได้เบียดเบียนเลย ทั้งกุมารกุมารีทั้งสอง อันหมีหมาป่า และเสือดาว อย่าได้มาจับต้องเลย พาลมฤคในป่าทั้งสามสัตว์ คือราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลืองเหล่านั้น พบหม่อมฉันแล้วขวางทางไว้ ด้วยเหตุนั้นหม่อมฉันจึงได้กลับเย็นไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เย สรํ ปาตุ** ความว่า สัตว์เหล่าใด มาสู่สระนี้เพื่อดื่มน้ำ. บทว่า **พฺยคฺฆสฺส จ** ความว่า พระนางมัทรีทูลถามว่า พระองค์ได้ทรงสดับเสียงของเสือโคร่งและสัตว์สี่เท้าอื่น ๆ มีช้างเป็นต้น และฝูงนกที่ส่งเสียงร้องกึกก้องเป็นอันเดียวกันแล้วมิใช่หรือ ก็เสียงนั้นได้มีในเวลาที่พระมหาสัตว์พระราชทานพระโอรสและพระธิดา. บทว่า **อหุ ปุพฺพนิมิตฺตํ** ความว่า ข้าแต่สมมติเทพ บุรพนิมิตเพื่อเสวยทุกข์อันนี้ได้มีแก่หม่อมฉันแล้ว. บทว่า **อุคฺคีวฺ** ได้แก่ กระเช้าที่คล้องอยู่บนบ่าพลัดตก. บทว่า **ปุถุ** ความว่า หม่อมฉันนมัสการแต่ละทิศทั่วสิบทิศ. บทว่า **มาเหว โน** ความว่า หม่อนฉันนมัสการปรารถนาว่า ขอพระราชบุตรเวสสันดรของพวกเราจงอย่าถูกพาลมฤคมีราชสีห์เป็นต้นฆ่า ขอลูกทั้งสองจงอย่าถูกหมีเป็นต้นแตะต้อง. บทว่า **เต มํ ปริยาวรุ มคฺคํ** ความว่า พระนางมัทรีกราบทูลว่า ข้าแต่พระสวามี หม่อมฉันคิดว่า เราได้เห็นเหตุที่น่ากลัวเหล่านี้เป็นอันมาก และเห็นสุบินร้ายวันนี้เราจักกลับมาให้ทันเวลาทีเดียว เห็นต้นไม้ที่ผลิตผลเหมือนไม่มีผล ต้นไม้ที่ไม่มีผล ก็เหมือนผลิตผล เก็บผลาผลได้โดยยาก ไม่อาจมาถึงประตูป่า ทั้งราชสีห์เป็นต้นเหล่านั้นเห็นหม่อมฉันแล้วได้ยืนเรียงกันกั้นทางเสีย เพราะเหตุนั้นหม่อมฉันจึงมาจนเย็น ขอพระองค์ได้โปรดยกโทษแก่หม่อมฉันเถิด พระเจ้าค่ะ.

พระมหาสัตว์ตรัสพระวาจาเท่านี้กับพระนางมัทรีแล้ว มิได้ตรัสอะไร ๆ อีกจนอรุณขึ้น จำเดิมแต่นี้ พระนางมัทรีพิลาปรำพันมีประการต่าง ๆ ตรัสว่า

หม่อมฉันผู้เป็นชฏินีพรหมจารินี บำรุงพระสวามี
และลูกทั้งสองตลอดวันคืนดุจมาณพบำรุงอาจารย์
หม่อมฉันนุ่งห่มหนึ่งเสือเหลืองนำมูลผลในป่ามา

ประพฤติอยู่ตลอดวันคืน เพราะใคร่ต่อพระองค์และ บุตรธิดา หม่อมฉันฝนขมิ้นสีเหมือนทองนี้เพื่อทาลูก ทั้งสอง และนำผลมะตูมสุกเหลืองนี้เพื่อถวายให้ทรง เล่น และนำผลไม้ทั้งหลายมาด้วยหวังว่า ผลไม้เหล่า นี้จะเป็นเครื่องเล่นของพระโอรสธิดาแห่งพระองค์ ข้าแต่บรมกษัตริย์ขอพระองค์พร้อมด้วยพระโอรสและ พระธิดา จงเสวยสายบัว เหง้าบัว กระจับประกอบ ด้วยรสหวานน้อย ๆ นี้ พระองค์จงประทานดอกกุมุท แก่แม่กัณหา พระองค์จะได้ทอดพระเนตรพระกุมาร ผู้ประดับระเบียบดอกไม้ฟ้อนรำอยู่ โปรดตรัสเรียก สองพระราชบุตรมาเถิด แม่กัณหาชินาจะได้มานี่ ข้าแต่พระองค์ผู้จอมทัพ ขอพระองค์จงพิจารณาดูแม่ กัณหาชินาผู้มีเสียงดังไพเราะขณะเข้าไปสู่อาศรม เรา ทั้งสองถูกเนรเทศจากแว่นแคว้น เป็นผู้ร่วมสุขร่วม ทุกข์กัน ก็พระองค์ได้ทรงเห็นพระราชบุตรทั้งสอง คือพ่อชาลีและแม่กัณหาชินาบ้างหรือไม่ ชรอยว่า หม่อมฉันได้บริภาษสมณพราหมณ์ผู้มีพรหมจรรย์เป็น ที่ไปในเบื้องหน้า ผู้มีศีล ผู้พหูสูต ในโลกไว้กระมัง วันนี้จึงไม่พบลูกทั้งสอง คือพ่อชาลีและแม่กัณหา ชินา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อาจริยมิว มาณโว** ความว่า เหมือนอันเตวาสิกผู้สมบูรณ์ด้วยวัตรปฏิบัติอาจารย์. บทว่า **อนุฏฺฐิตา** ความว่า

หม่อมฉันบำรุง คือเป็นผู้ไม่ประมาทปฏิบัติด้วยการลุกขึ้นบำเรอ. บทว่า **ตุมฺหํ กามา** ความว่า ปรารถนาพระองค์ด้วยใคร่ต่อพระองค์ พระนางมัทรีคร่ำครวญรำพันถึงสองกุมารด้วยบทว่า **ปุตฺตกา.** บทว่า **สุวณฺณหาลิทฺทึ** ความว่า หม่อมฉันฝนคือบดขมิ้นซึ่งมีสีเหมือนทองถือมาเพื่อสรงสนานพระโอรสธิดาของพระองค์. บทว่า **ปณฺฑุเวลุวํ** ความว่า แม้ผลมะตูมสุกซึ่งมีสีเหมือนทองนี้ หม่อมฉันก็นำมาเพื่อพระองค์ทรงเล่น. บทว่า **รุกฺขปกฺกานิ** ความว่า แม้ผลไม้อื่น ๆ ซึ่งเป็นที่ชอบใจ หม่อมฉันก็ได้นำมาเพื่อพระองค์ทรงเล่น. บทว่า **อิเมโว** ความว่า พระนางมัทรีกล่าวว่า ลูกน้อยทั้งสองนี้เป็นเครื่องเล่นของพระองค์. บทว่า **มูฬาลิวตฺตกึ** ได้แก่ สายบัว. บทว่า **สาลุกึ** ความว่า แม้เหง้าบัวมีอุบลเป็นต้นนี้ หม่อมฉันก็นำมาเป็นอันมาก. บทว่า **ชิณฺหโรทกึ** ได้แก่ กระจับ. บทว่า **ภุญฺช** ความว่า พระนางมัทรีคร่ำครวญว่า ขอพระองค์โปรดเสวยของนี้ทั้งหมดซึ่งประกอบด้วยน้ำผึ้งเล็กน้อยพร้อมด้วยพระโอรสธิดา. บทว่า **สิวิ ปุตฺตานิ อวยฺห** ความว่า ข้าแต่พระเจ้าสีวีราชผู้สวามี ขอพระองค์โปรดรีบตรัสเรียกพระโอรสธิดาจากที่บรรทมในบรรณศาลา. บทว่า **อปิ สิวิ ปุตฺเต ปสฺเสสิ** ความว่า ข้าแต่พระเจ้าสีวีราชผู้สวามี พระองค์ทอดพระเนตรดูพระโอรสธิดาทั้งสองเถิด ถ้าทรงเห็นก็โปรดแสดงแก่หม่อมฉัน ขอได้โปรดอย่าให้หม่อมฉันลำบากนักเลย. บทว่า **อภิสสึ** ความว่า หม่อมฉันได้ด่าเป็นแน่อย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายจงอย่าพบบุตรธิดาของพวกท่านเลย.

แม้พระนางมัทรีทรงพิลาปรำพันอยู่อย่างนี้ พระเวสสันดรมหาสัตว์ก็มิได้ตรัสอะไร ๆ ด้วยเลย ครั้นพระมหาสัตว์ไม่ตรัสด้วย พระนางมัทรีก็หวั่นพระหฤทัยเสด็จเที่ยวค้นหาพระโอรสพระธิดาของพระองค์ด้วยอาศัยแสงจันทร์

เสด็จถึงสถานที่ทั้งปวงนั้น ๆ มีต้นหว้าเป็นต้น ซึ่งเป็นที่พระโอรสพระธิดาเคยเล่น ทรงคร่ำครวญตรัสว่า

รุกขชาติต่าง ๆ เช่นไม้หว้า ไม้ยางทรายซึ่งมีกิ่งห้อยย้อย อนึ่งรุกขชาติที่มีผลต่าง ๆ เช่นไม้โพใบขนุน ไทร มะขวิด ปรากฏอยู่ทั้งนั้น แต่ลูกทั้งสองหาปรากฏไม่ ลูกทั้งสองเคยเล่นที่สวนและแม่น้ำซึ่งมีน้ำเย็น เคยทัดทรงบุปผชาติต่าง ๆ บนภูผา และเคยเสวยผลไม้ต่าง ๆ บนภูผา แต่ลูกทั้งสองหาปรากฏไม่ ตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า ตุ๊กตาวัว ที่ลูกทั้งสองเคยเล่นยังปรากฏอยู่ แต่ลูกทั้งสองหาปรากฏไม่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิเม โน หตฺถิกา อสฺสา** ความว่า พระนางมัทรีทรงค้นหาพระโอรสพระธิดาบนภูเขา ไม่เห็นก็ทรงคร่ำครวญ เสด็จลงจากภูเขามาสู่อาศรมบทอีก ทรงคร่ำครวญถึงพระโอรสพระธิดาในอาศรมบทนั้น ทอดพระเนตรเห็นของเล่นทั้งหลายของพระโอรสพระธิดา จึงตรัสอย่างนี้ ครั้งนั้น ฝูงมฤคและปักษีต่างออกจากที่อยู่เพราะสำเนียงทรงคร่ำครวญและเสียงฝีพระบาทของพระนางมัทรี.

พระนางมัทรีทอดพระเนตรเห็นสัตว์เหล่านั้น จึงตรัสว่า

ตุ๊กตาเนื้อทรายทอง ตุ๊กตากระต่าย ตุ๊กตานกเค้า และตุ๊กตาชะมดเหล่านี้เป็นอันมากที่ลูกทั้งสองเคยเล่นยังปรากฏอยู่ แต่ลูกทั้งสองหาปรากฏไม่ เหล่าตุ๊กตาหงส์ ตุ๊กตานกกระเรียน และตุ๊กตานกยูงขนหางวิจิตร เหล่านี้ที่ลูกทั้งสองเคยเล่นปรากฏอยู่ แต่ลูกทั้งสองหาปรากฏไม่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สามา** ได้แก่ เนื้อทรายทองตัวเล็กๆ. บทว่า **สโสลูกา** ได้แก่ กระต่ายและนกเค้าป่า.

พระนางมัทรีไม่เห็นพระปิยบุตรทั้งสอง ณ อาศรมบท จึงเสด็จออกจากอาศรมบทเข้าสู่ชัฏป่าดอกไม้ ทอดพระเนตรดูสถานที่นั้น ๆ ตรัสว่า

พุ่มไม้มีดอกตลอดกาล และสระโบกขรณีที่น่า
รื่นรมย์ มีนกจากพรากส่งเสียงร้อง ดาดาษไปด้วย
มณฑาดอกและปทุมอุบล ซึ่งเป็นที่ลูกทั้งสองเคยเล่น
ยังปรากฏอยู่ แต่ลูกทั้งสองหาปรากฏไม่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วนคุมฺพาโย** ได้แก่ พุ่มดอกไม้ป่านั่นเอง.

พระนางมัทรีไม่ประสบพระปิยบุตรทั้งสอง ณ ที่ไร ๆ ก็เสด็จมาเฝ้าพระมหาสัตว์อีก เห็นพระองค์ประทับนั่งมีพระพักตร์เศร้าหมอง จึงทูลว่า

พระองค์ไม่หักไม้แห้ง ไม่นำน้ำมา ไม่ติดไฟ
เป็นไฉนหนอ พระองค์ดูเหมือนอ่อนแรงซบเซาอยู่
พระองค์เป็นที่รักของหม่อมฉัน ความทุกข์หายไป
เพราะสมาคมกับพระองค์ ผู้เป็นที่รักของหม่อมฉัน
วันนี้หม่อมฉันไม่เห็นลูกทั้งสอง คือพ่อชาลีและแม่
กัณหาชินา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น หาสิโต** ได้แก่ ไม่ให้ลุกโพลง ท่านอธิบายไว้ว่า ข้าแต่พระสวามี เมื่อก่อนพระองค์หักฟืน นำน้ำมาตั้งไว้ ก่อไฟในกระเบื้องถ่านเพลิง วันนี้พระองค์ไม่ทำแม้อย่างเดียวในเรื่องเหล่านั้น เป็นเหมือนอ่อนแรงซบเซาอยู่เพราะเหตุไรหนอ หม่อมฉันไม่ชอบใจกิริยาของ

พระองค์เลย. บทว่า **ปิโย ปิเยน** ความว่า พระเวสสันดรเป็นที่รักของหม่อมฉัน ที่รักของหม่อมฉันยิ่งกว่าพระเวสสันดรนี้ ไม่มี เมื่อก่อนความทุกข์ย่อมหายไปคือย่อมปราศจากไป เพราะมาสมาคมคือมาประชุมกับพระองค์ผู้เป็นที่รักของหม่อมฉันนี้ แต่วันนี้ แม้หม่อมฉันเห็นพระองค์อยู่ ความเศร้าโศกก็ไม่ปราศจากไปเหตุอะไรหนอ. บทว่า **ตฺยชฺช** ความว่า เหตุการณ์ที่หม่อมฉันเห็นแล้ว จงยกไว้เถิด วันนี้หม่อมฉันไม่เห็นลูกทั้งสองนั้น เพราะเหตุนั้น แม้เมื่อหม่อมฉันเห็นพระองค์อยู่ความเศร้าโศกก็ไม่หายไป.

แม้พระนางมัทรีกราบทูลถึงอย่างนี้ พระมหาสัตว์ก็ประทับนั่งนิ่งอยู่นั่นเอง. เมื่อพระมหาสัตว์ไม่ตรัสด้วย พระนางเจ้าก็เต็มแน่นไปด้วยลูกศรคือความโศก พระกายสั่นดุจแม่ไก่ถูกตี เสด็จเที่ยวค้นหาตามที่เคยค้นหาครั้งแรกแล้ว เสด็จกลับมาเฝ้าพระมหาสัตว์ กราบทูลว่า

ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันไม่พบคนที่นำลูกทั้งสองไป ลูกทั้งสองคงสิ้นชนมชีพแล้ว ฝูงกาฝูงนกทั้งหลายไม่มีอยู่ ลูกทั้งสองของหม่อมฉันคงสิ้นชนม-ชีพเสียแล้วเป็นแน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น โข โน** ความว่า ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันไม่เห็นลูกทั้งสองของเราเลย. บทว่า **เยน เต นีหฏา มตา** ความว่า พระนางมัทรีทูลด้วยความประสงค์ว่า หม่อมฉันไม่ทราบว่าใครนำลูกทั้งสองไป.

แม้พระนางมัทรีกราบทูลถึงอย่างนี้ พระมหาสัตว์ก็มิได้ตรัสอะไรๆ พระนางมัทรีอันความโศกในเพราะพระโอรสถูกต้องแล้ว ทรงพิจารณาพระโอรสทั้งสอง เสด็จเที่ยวไปยังสถานที่นั้น ๆ ด้วยความเร็วดุจลมถึง ๓ วาระ

ได้ยินว่าสถานที่พระนางเจ้าเสด็จเที่ยวไปตลอดราตรีหนึ่ง ประมาณระยะทาง ราว ๑๕ โยชน์ ลำดับนั้น ราตรีสว่าง อรุณขึ้น พระนางเจ้าเสด็จมาประทับยืนคร่ำครวญอยู่ ณ ที่ใกล้พระมหาสัตว์อีก.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระนางมัทรีเสด็จเที่ยวร่ำไรรำพันไปตามภูผา
และป่าไม้ในเวิ้งเขาวงกตแล้วเสด็จกลับมาสู่อาศรมอีก
ทรงกันแสง ณ สำนักพระภัสดาว่า ข้าแต่สมมติเทพ
หม่อมฉันไม่พบคนที่นำลูกทั้งสองไป ลูกทั้งสองคง
สิ้นชนมชีพแล้ว ฝูงกาฝูงนกย่อมไม่มีอยู่ ลูกทั้งสอง
ของหม่อมฉันคงสิ้นชีพเสียแล้วเป็นแน่.

เมื่อพระนางมัทรีผู้ทรงโฉม ผู้เป็นพระราชบุตร
พระเจ้ามัททราชผู้มียศเสด็จเที่ยวไป ณ ภูเขาและถ้ำทั้ง
หลายทรงประคองพระพาหากันแสงว่า ข้าแต่สมมติ
เทพ หม่อมฉันไม่เห็นคนที่นำลูกทั้งสองของเราไป
ลูกทั้งสองคงสิ้นชนมชีพแล้ว ด้วยประการฉะนี้แล้วก็
ล้มลง ณ ภูมิภาคแทบพระยุคลบาทแห่งพระเวสสันดร
นั้นนั่นเอง.

บรรดาบทเหล่านั่น บทว่า **สามิกสฺสนฺติ โรทติ** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระนางมัทรีนั้นเสด็จเที่ยวคร่ำครวญไปตามเนินผาและป่าไม้ในเวิ้งเขาวงกตนั้น แล้วเสด็จมาอาศัยพระภัสดาอีก ประทับยืน ณ ที่ใกล้พระ-ภัสดา ทรงกันแสง คือทรงครวญคร่ำรำพันว่า **น โข โน** เป็นต้น เพื่อต้องการพระโอรสและพระธิดา. บทว่า **อิติ มทฺที วราโรหา** ความว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระนางมัทรีผู้ทรงพระรูปอันอุดม ชื่อว่าผู้ทรงโฉมนั้น เสด็จเที่ยวไป ณ โคนไม้เป็นต้น ไม่เห็นพระโอรสพระธิดา ประคองพระพาหาคร่ำครวญว่า ลูกทั้งสองจักตายเสียแน่แล้ว ดังนี้ แล้วล้มลง ณ ภูมิภาคแทบพระยุคลบาทแห่งพระเวสสันดรนั้นเอง เสมือนต้นกล้วยสีทองถูกตัดฉะนั้น.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เจ้าพระองค์สั่นด้วยทรงสำคัญว่า พระนางมัทรีสิ้นพระชนม์เสียแล้ว ทรงรำพึงว่า มัทรีมาสิ้นพระชนม์ในที่ต่างด้าวอันไม่ใช่ฐานะ หากว่าเธอทำกาลกิริยาในเชตุดรราชธานี การบริหารก็จักเป็นการใหญ่ รัฐทั้งสองก็สะเทือนถึงกัน ก็ตัวเราอยู่ในอรัญญประเทศแต่ผู้เดียวเท่านั้น จักทำอย่างไรดีหนอ ทรงคำนึงดังนี้แล้ว แม้เป็นผู้มีความโศกมีกำลัง ก็ทรงตั้งพระสติให้มั่น เสด็จลุกขึ้นด้วยทรงสำคัญว่า เราจักต้องรู้ให้แน่ก่อน จึงวางพระหัตถ์เบื้องขวาตรงพระหทัยวัตถุแห่งพระนางเจ้า ก็ทรงทราบว่ายังมีความอบอุ่นเป็นไปอยู่ จึงทรงนำน้ำมาด้วยพระเต้า แม้มิได้ทรงถูกต้องพระกายตลอด ๗ เดือน แต่ไม่อาพรจะทรงกำหนดความที่พระองค์เป็นบรรพชิต เพราะความโศกมีกำลัง มีพระนัยนาเต็มไปด้วยพระอัสสุชล ช้อนพระเศียรของพระ-นางเจ้าขึ้นวางไว้บนพระเพลา พรมด้วยน้ำ ลูบพระพักตร์และที่ตรงพระหทัย ประทับนั่งอยู่ ฝ่ายพระนางมัทรี พอสักครู่หนึ่งก็กลับได้พระสติ เต้าตั้งไว้เฉพาะซึ่งหิริและโอตตัปปะ ลุกขึ้นกราบพระมหาสัตว์ ทูลถามว่า ข้าแต่พระสวามีเวสสันดร ลูกทั้งสองของพระองค์ไปไหน พระมหาสัตว์ตรัสตอบว่า แน่ะพระเทวี ฉันให้เพื่อเป็นทาสแห่งพราหมณ์คนหนึ่งไปแล้ว.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

วันนี้พระเวสสันดรทรงประพรมพระนางมัทรี
ราชบุตรผู้ล้มลงด้วยน้ำ ทรงทราบว่าพระนางเจ้าค่อย
สำราญ ทีนั้นจึงตรัสคำนี้กะพระนาง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตมชฺช ปตฺตํ** ความว่า ผู้ล้มลงใกล้พระองค์ อธิบายว่า ผู้ล้มลงถึงวิสัญญีภาพแทบพระยุคลบาท. บทว่า **เอตม-พฺรวิ** ความว่า ได้ตรัสคำนี้ คือคำว่า ฉันให้เพื่อเป็นทาสแห่งพราหมณ์คนหนึ่งไปแล้ว.

แต่นั้น เมื่อพระนางมัทรีทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพพระองค์ประทานลูกทั้งสองแก่พราหมณ์แล้ว ไม่รับสั่งให้หม่อมฉันผู้คร่ำครวญเที่ยวอยู่ตลอดราตรีทราบความ เพราะเหตุไร พระมหาสัตว์จึงตรัสว่า

แน่ะมัทรี ฉันไม่ปรารถนาจะบอกเธอแต่แรก
ให้เป็นทุกข์ว่า พราหมณ์แก่เป็นยาจกเข็ญใจมาสู่
อาศรม บุตรบุตรีฉันให้แก่พราหมณ์นั้นแล้ว แน่ะ
มัทรีเธออย่ากลัวเลย จงยินดีเถิด เธอจงเห็นแก่ฉัน
อย่าเห็นแก่บุตรบุตรี อย่าคร่ำครวญนักเลย เราทั้งสอง
ยังมีชีวิตอยู่ ไม่มีโรคก็จักได้บุตรบุตรี และสัตว์ของ
เลี้ยง ธัญญาหารทั้งทรัพย์อย่างอื่นในเรือน สัตบุรุษ
เห็นยาจกมาบริจาคทาน ดูก่อนมัทรี เธอจงอนุโมทนา
ปิยบุตรทาน อันเป็นอุดมทานของฉัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อาทิเยเนว** ได้แก่ แต่แรก มีคำอธิบายว่า ถ้าฉันบอกความเรื่องนี้แก่เธอแต่แรก เมื่อเธอได้ฟังดังนั้นก็จะไม่อาจกลั้นความโศกไว้ได้ หทัยพึงแตก เพราะฉะนั้น ฉันจึงไม่ปรารถนาจะบอกแก่เธอแต่แรกให้เป็นทุกข์ นะมัทรี. บทว่า **ฆรมาคโต** ความว่า มายังสถานที่อยู่ของพวกเรานี้. บทว่า **อโรคา จ ภวามฺหเส** ความว่า พระเวสสันดรมหาสัตว์ตรัสว่า ทั้งนี้ทั้งนั้น เราทั้งสองเป็นผู้ไม่มีโรค ยังมีชีวิตอยู่ จักพบ

ลูกทั้งสองที่พราหมณ์นำไปเป็นแน่. บทว่า **ยญฺจ อญฺญมเร ธนำ** ได้แก่ สวิญญาณกทรัพย์และอวิญญาณกทรัพย์อย่างอื่นในเรือน. บทว่า **ทชฺชา สปฺปุริโส ทานำ** ความว่า สัตบุรุษเมื่อปรารถนาประโยชน์สูงสุด พึงผ่าอุระ ควักเนื้อหัวใจให้เป็นทาน.

พระนางมัทรีทูลว่า

ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันขออนุโมทนาปิย-
บุตรทานอันอุดมของพระองค์ พระองค์ทรงบริจาค
ทานแล้วจงยังพระหฤทัยให้เลื่อมใส ขอจงทรงบำเพ็ญ
ทานให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปเถิด ข้าแต่พระชนาธิปราช ใน
เมื่อชนทั้งหลายมีความตระหนี่ พระองค์ผู้ยังแคว้น
ของชาวสีพีให้เจริญ ได้ทรงบริจาคบุตรทานแก่
พราหมณ์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุโมทามิ เต** ความว่า พระนางมัทรีทรงอุ้มพระครรภ์ ๑๐ เดือน ประสูตรแล้วให้สรงสนาน ให้ทรงดื่ม ให้เสวย วันละสองสามครั้ง ประคับประคองพระลูกน้อยทั้งสองนั้นให้บรรทมบนพระอุรประเทศ ครั้นพระโพธิสัตว์พระราชทานพระลูกน้อยทั้งสองไป จึงทรงอนุโมทนาส่วนบุญเอง พระนางมัทรีตรัสอย่างนี้ด้วยประการฉะนี้ ด้วยเหตุนี้ พึงทราบว่า บิดาเท่านั้นเป็นเจ้าของเด็กๆ ทั้งหลาย. บทว่า **ภิยฺโย ทานำ ทโท ภว** ความว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอพระองค์จงเป็นผู้บริจาคทานบ่อยๆ ให้ยิ่งๆ ขึ้นไปเถิด ทานอันพระองค์ทรงบริจาคดีแล้วด้วยประการฉะนี้ ขอพระองค์ผู้ได้พระราชทานพระปิยบุตรทั้งสองในเมื่อสัตว์ทั้งหลายมีความตระหนี่นั้นจงยังพระหฤทัยให้เลื่อมใสเถิด

ครั้นพระนางมัทรีทูลอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์จึงตรัสถึงเหตุอัศจรรย์ทั้งปวงมีแผ่นดินไหวเป็นต้นว่า แน่ะมัทรี นั่นเธอพูดอะไร ถ้าฉันให้ลูกทั้งสองแล้วไม่ทำจิตให้เลื่อมใส ความอัศจรรย์ทั้งหลายของฉันเหล่านี้ก็ไม่พึงเป็นไป แต่นั้นพระนางมัทรีได้ประกาศความอัศจรรย์เหล่านั้นนั่นแล เมื่อจะทรงอนุโมทนาปิยบุตรทาน จึงตรัสว่า

ปฐพีบันลือลั่น เสียงสาธุการก้องไปถึงสวรรค์
ชั้นไตรทิพย์ เพราะพระองค์ทรงบำเพ็ญปิยบุตรทาน
สายฟ้าก็แวบวาบไปโดยรอบ เสียงโกลาหลนั้นปรากฏ
ดังหนึ่งเสียงภูเขาล่มทลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิชฺชุลตา อาคู** ความว่า สายฟ้าผิดฤดูกาลแลบโดยรอบในหิมวันตประเทศ. บทว่า **คิรีนํ ว ปฏิสฺสุตา** ความว่า เสียงโกลาหลปรากฏราวกะเสียงภูเขาถล่มทลาย.

เทพนิกายทั้งสองคือนารทะและทะและเหล่านั้น
ย่อมอนุโมทนาแก่พระเวสสันดรนั้น พระอินทร์ พระ
พรหม พระปชาบดี พระโสม พระยม และพระเวส-
วัณมหาราช ทั้งเทพเจ้าชาวดาวดึงส์ทั้งหมดพร้อมด้วย
พระอินทร์ต่างอนุโมทนาทานของพระองค์ พระนาง
มัทรีราชบุตรีผู้ทรงโฉม ผู้มียศ ทรงอนุโมทนาปิย-
บุตรทานอันอุดมแห่งพระเวสสันดร ด้วยประการฉะนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นารทปฺปมุขา** ความว่า เทพนิกายทั้งสองแม้เหล่านี้ สถิตอยู่ที่ประตูวิมานของตนๆ นั่นเอง อนุโมทนาแด่พระองค์ว่า ทานอันพระองค์ประทานดีแล้วหนอ. บทว่า **ตาวตึสา สอินฺทกา**

ความว่า แม้เหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ซึ่งมีพระอินทร์เป็นหัวหน้า ก็พากันอนุโมทนาทานของพระองค์.

พระมหาสัตว์ทรงสรรเสริญทานของพระองค์อย่างนี้แล้ว พระนางมัทรีก็ทรงกลับเอาข้อความนั้นเองมาทรงสรรเสริญว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ทานอันพระองค์ประทานดีแล้ว ดังนี้แล้วทรงอนุโมทนาประทับนั่งอยู่ ด้วยเหตุนั้นพระศาสดาจึงตรัสคาถาว่า **อิติ มทฺที วราโรหา** ดังนี้เป็นต้น.

จบมัทรีบรรพ

สักกบรรพ

เมื่อกษัตริย์ทั้งสององค์ คือพระเวสสันดรและพระนางมัทรีตรัสสัมโมทนียกถาต่อกันและกันอยู่อย่างนี้ ท้าวสักกเทวราชทรงดำริว่า เมื่อวันวานนี้พระเวสสันดรมหาราชนี้ได้ประทานปิยบุตรแก่ชูชกพราหมณ์ แผ่นดินไหว บัดนี้ถ้าจะมีคนต่ำช้าผู้หนึ่งไปเฝ้าพระเวสสันดร ทูลขอพระนางมัทรีผู้สมบูรณ์ด้วยลักษณะทั้งปวงมีศีลาจารวัตรบริบูรณ์ พาพระนางมัทรีไป ทำให้ท้าวเธออยู่คนเดียว แต่นั้นท้าวเธอก็จะเปล่าเปลี่ยวขาดผู้ปฏิบัติ อย่ากระนั้นเลยเราจะจำแลงเพศเป็นพราหมณ์ไปเฝ้าท้าวเธอ ทูลขอพระนางมัทรี ให้ถือเอาทานนั้นเป็นยอดแห่งทานบารมี ทำให้ไม่ควรสละแก่ใครๆ แล้วถวายพระนางเจ้านั้นคืนท้าวเธอไว้อีก แล้วกลับเทวสถานของเรา ท้าวสักกเทวราชนั้นได้เสด็จไปสู่สำนักแห่งพระบรมโพธิสัตว์ในเวลาพระอาทิตย์ขึ้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

ลำดับนั้น เมื่อราตรีสิ้นไป ดวงอาทิตย์อุทัยขึ้นมา ท้าวสหัสสนัยจำแลงเพศเป็นพราหมณ์ ได้ปรากฏแก่สองกษัตริย์นั้นแต่เช้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาโต เนสํ อทิสฺสถ** ความว่า ได้มีรูปปรากฏยืนอยู่เบื้องหน้าของกษัตริย์ทั้งสองแต่เช้าทีเดียว.

ก็และครั้นประทับยืนอยู่แล้ว เมื่อจะทรงทำปฏิสันถาร จึงตรัสว่า

พระองค์ไม่มีพระโรคาพาธกระมัง พระองค์มีความผาสุกสำราญกระมัง พระองค์ทรงยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยเสาะแสวงหาผลาหารสะดวกกระมัง มูล-ผลาหารมีมากกระมัง เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานทีจะมีน้อยกระมัง ความเบียดเบียนให้ลำบากในวนประเทศที่เกลื่อนไปด้วยเนื้อร้ายไม่ค่อยมีกระมัง.

เมื่อท้าวสักกเทวราชทูลถามอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์เมื่อทรงทำปฏิสันถารกับท้าวสักกเทวราชนั้น ตรัสว่า

ดูก่อนพราหมณ์ เราทั้งหลายไม่มีอาพาธ สุขสำราญดี ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยเสาะแสวงหาผลไม้สะดวกดี และผลาผลก็มีมาก อนึ่ง เหลือบ ยุงและสัตว์เลื้อยคลานมีบ้างก็เล็กน้อย ความเบียดเบียนให้ลำบากในวนประเทศที่เกลื่อนไปด้วยเนื้อร้าย ก็ไม่ค่อยมีแก่เรา เมื่อพวกเรามาอยู่ป่ามีชีวิตเตรียมตรมตลอด ๗ เดือน เราพึงเห็นพราหมณ์ผู้มีเพศดังเพศแห่ง

เทพถือไม้เท้ามีสีดังผลมะตูม ทรงหนังเสือเหลืองเป็น
เครื่องปกปิดกาย แม้นี้เป็นคนที่สอง.

ดูก่อนมหาพราหมณ์ ท่านมาดีแล้ว และมาไกล
ก็เหมือนใกล้เชิญเข้าข้างใน ขอให้ท่านเจริญเถิด ชำระ
ล้างเท้าของท่านเสีย ดูก่อนพราหมณ์ ผลมะพลับ ผล
มะหาด ผลมะชาง และผลหมากเม่า เป็นผลไม้มี
รสหวานปานน้ำผึ้ง เชิญท่านเลือกบริโภคแต่ที่ดี ๆ เถิด
ดูก่อนพราหมณ์ น้ำดื่มนี้เย็นนำมาแต่ซอกเขา ขอเชิญ
ดื่มเถิดถ้าปรารถนาจะดื่ม.

พระมหาสัตว์ทรงทำปฏิสันถารกับพราหมณ์นั้นอย่างนี้แล้ว ตรัสถามว่า

ก็ท่านมาถึงป่าใหญ่ด้วยเหตุการณ์เป็นไฉน เรา
ถามท่านแล้ว ขอท่านจงบอกความนั้นแก่เราเถิด.

พระมหาสัตว์ตรัสถามถึงเหตุที่ท้าวสักกะมาด้วยประการฉะนี้ ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชทูลสนองว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ข้าพระองค์เป็นคนแก่มาในที่นี้ มาเพื่อทูลขอประทานพระนางมัทรีอัครมเหสีของพระองค์ ขอพระองค์โปรดประทานพระนางเจ้านั้นแก่ข้าพระองค์ ครั้นทูลฉะนี้แล้วกล่าวคาถาว่า

ห้วงน้ำซึ่งเต็มเปี่ยมตลอดเวลา ไม่มีเวลาเหือด
แห้ง ฉันใด พระองค์มีพระหฤทัยเต็มเปี่ยมด้วยศรัทธา
ฉันนั้น ข้าพระองค์มาเพื่อทูลขอพระนางมัทรีกะ
พระองค์ ขอพระองค์โปรดพระราชทานพระมเหสีแก่
ข้าพระองค์ผู้ทูลขอเถิด.

เมื่อท้าวสักกเทวราชแปลงทูลอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์มิได้ตรัสว่า เมื่อวานนี้อาตมาได้ให้บุตรบุตรีแก่พราหมณ์ไปแล้ว อาตมาจะต้องอยู่ในป่ารูป

เดียวเท่านั้น จักให้มัทรีแก่ท่านได้อย่างไร ดังนี้ เป็นเพียงดังผู้มีกำลังวางถุงกหาปณะพันหนึ่งลงบนหัตถ์ที่เหยียดออกรับ มีพระมนัสไม่ขัดไม่ข้องไม่หดหู่เป็นราวกะยังภูผาให้บันลือลั่น ตรัสว่า

ก่อนพราหมณ์ อาตมาให้สิ่งที่ท่านขอต่อ
อาตมา อาตมาไม่หวั่นหวาด ไม่ซ่อนสิ่งที่มีอยู่ ใจ
ของอาตมายินดีในทาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สนฺตํ นปฺปฏิคุยฺหามิ** ความว่า ไม่ซ่อนสิ่งที่มีอยู่.

ก็และครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์ทรงนำน้ำมาด้วยพระเต้าทันทีทีเดียว หลั่งน้ำลงในมือของพราหมณ์ พระราชทานปิยทารทานแก่พราหมณ์ มหัศจรรย์ทั้งปวงมีประการดังกล่าวแล้วในหนหลัง ได้ปรากฏในขณะนั้นนั่นเทียว.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเวสสันดรผู้ยังแคว้นสีพีให้เจริญ ทรงจับ
พระกรพระนางมัทรีด้วยพระหัตถ์ข้างหนึ่ง จับพระเต้า
น้ำด้วยพระหัตถ์ข้างหนึ่งหลั่งอุทกลงในมือพราหมณ์
ได้พระราชทานพระนางมัทรีแก่พราหมณ์ มหัศจรรย์
อันให้สยดสยองและยังโลมชาติให้ชูชัน คือเมื่อพระ-
เวสสันดรทรงบริจาคพระนางมัทรีแก่พราหมณ์ แผ่น
ดินได้กัมปนาทหวั่นไหวในกาลนั้น พระนางมัทรี
มิได้ทำพระพักตร์สยิ้วกริ้วพระภัสดา ไม่ทรงแสดง
พระอาการขวยเขิน ไม่ทรงกันแสง เมื่อพระภัสดา

ทอดพระเนตร พระนางเจ้าก็ทรงดุษณีภาพ พระภัสดา
ก็ทรงทราบพระอัธยาศัยอันประเสริฐของพระนางเจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อทา ทานำ** ความว่า พระเวสสันดรมหาสัตว์ตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ผู้เจริญ พระสัพพัญญุตญาณเท่านั้นเป็นที่รักของอาตมายิ่งกว่าแม้พระนางมัทรี ร้อยเท่า พันเท่า แสนเท่า ขอทานของอาตมานี้จงเป็นปัจจัยให้ได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ดังนี้แล้วได้ทรงบริจาคปิยทารทาน.

สมจริงดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ว่า

เราตถาคตเมื่อสละชาลีโอรส กัณหาชินาธิดา
และมัทรีเทวีผู้เคารพต่อภัสดามิได้คิดเสียดายเลยเพราะ
เหตุแห่งพระโพธิญาณเท่านั้น ลูกทั้งสองเป็นที่เกลียด
ชังของเราก็หามิได้ มัทรีเทวีไม่เป็นที่รักของเราก็หา
มิได้ พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรายิ่งกว่า
เพราะฉะนั้น เราจึงได้ให้บุตรธิดาและเทวีผู้เป็นที่รัก
เสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมกมฺปถ**[๑] ความว่า แผ่นดินไหวจดถึงน้ำ. บทว่า **เนวสฺส มทฺที ภกฺฏี** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ขณะนั้นพระนางมัทรีมิได้มีพระพักตร์สยิ้ว เพราะกริ้วว่า พระราชาเวสสันดรประทานเราแก่พราหมณ์แก่. บทว่า **น สนฺธียติ น โรทติ** ความว่า มิได้ทรงเก้อเขิน มิได้ทรงกันแสงจนน้ำตาเต็มพระเนตรทั้งสอง ด้วยทรงคิดว่าพระสวามีดูเราทำไมทั้งทรงดุษณีภาพเข้าพระทัยว่า เมื่อให้นางแก้วเช่นเรา จักไม่ให้เพราะไร้เหตุ อธิบายว่า พระนางมัทรีประทับยืนทอดพระเนตรดูพระ-

๑. ม. สมฺปกมฺปถ.

พักตร์ของพระเวสสันดรซึ่งมีวรรณะดังดอกปทุมบาน ด้วยเข้าพระทัยว่า พระ-สวามีของเรานี้แหละทรงทราบสิ่งที่ประเสริฐ.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทอดพระเนตรดูพระพักตร์ของพระนางมัทรี ด้วยทรงคิดว่า มัทรีจะเป็นอย่างไร พระนางเจ้าจึงทูลถามว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระองค์ทอดพระเนตรดูหน้าหม่อมฉันทำไม เมื่อทรงบันลือสีหนาทจึงตรัสคาถานี้ว่า

หม่อมฉันผู้ยังเป็นสาว เป็นเทวีของพระองค์
ท่านใด พระองค์ท่านนั้นเป็นพระภัสดาเป็นใหญ่ของ
หม่อมฉัน พระองค์ท่านทรงปรารถนาจะพระราชทาน
แก่บุคคลใด ก็จงพระราชทานแก่บุคคลนั้น หรือจะ
พึงตายพึงฆ่าเสียย่อมได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยสฺส** ความว่า หม่อมฉันเป็นเทวีสาวของพระองค์ท่านใด พระองค์ท่านนั้นแหละเป็นพระภัสดาด้วย เป็นใหญ่ด้วยของหม่อมฉัน พระองค์ท่านปรารถนาจะพระราชทานแก่ผู้ใด ก็พึงพระราชทานแก่ผู้นั้น หรือเมื่อต้องการทรัพย์ ก็พึงขายหม่อมฉัน หรือเมื่อต้องการเนื้อ ก็พึงฆ่าหม่อมฉัน เพราะฉะนั้น พระองค์จงกระทำสิ่งที่ทรงชอบพระทัยเถิด หม่อมฉันไม่โกรธ.

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงทราบอัธยาศัยอันประณีตของกษัตริย์ทั้งสอง จึงทรงชมเชยสองกษัตริย์นั้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

ท้าวสักกะจอมเทพทรงทราบพระดำริของสอง
กษัตริย์ จึงได้ตรัสคำนี้ว่า ข้าศึกทั้งปวงทั้งที่เป็นของ

ทิพย์และของมนุษย์พระองค์ทั้งสองทรงชนะแล้วปฐพี บันลือลั่น เสียงสาธุการก้องไปถึงสวรรค์ชั้นไตรทิพ สายฟ้าก็แวบวาบไปโดยรอบ เสียงโกลาหลนั้นปรากฏ ดังหนึ่งเสียงภูเขาถล่มทลาย เทพนิกายทั้งสองคือ นารทะและปัพพตะเหล่านั้นย่อมอนุโมทนาแก่สอง

กษัตริย์นั้น พระอินทร์ พระพรหม พระปชาบดี พระโสม พระยม และพระเวสวัณมหาราช เทพเจ้าทั้งหมดย่อมอนุโมทนาว่า พระองค์ทรงทำกิจที่ทำได้ยากแท้ เพราะความที่เหล่าผู้ให้ทานให้ด้วยยาก เพราะความที่เหล่าผู้ทำบุญกรรมทำด้วยยาก อสัตบุรุษทั้งหลาย ทำตามไม่ได้ ธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย อันอสัตบุรุษทั้งหลายนำไปยาก เหตุดังนั้น คติภูมิที่ไปจากโลกนี้ ของสัตบุรุษและอสัตบุรุษทั้งหลายต่างกัน อสัตบุรุษทั้งหลายย่อมไปสู่นรก สัตบุรุษทั้งหลายมีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ข้อที่พระองค์เมื่อเสด็จประทับ แรมอยู่ในป่า ได้พระราชทานกุมารกุมารีและพระมเหสีนี้ นับว่าเป็นพรหมยานอันสัมฤทธิ์แล้วแด่พระองค์ เพราะจะมิต้องเสด็จไปในอบายภูมิ ขอพระกุศลทานอันนั้นจงอำนวยวิบากสมบัติแด่พระองค์ในสวรรค์เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปจฺจูหา** ได้แก่ ข้าศึก. บทว่า **ทิพฺพา** ได้แก่ ห้ามเสียซึ่งทิพยสมบัติ. บทว่า **มานุสา** ได้แก่ ห้ามเสียซึ่งมนุษยสมบัติ. แต่อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า บทว่า **เต** ได้แก่ ธรรมคือความ

ตระหนี่, ความตระหนี่ทุกอย่างนั้น อันพระมหาสัตว์ผู้ประทานโอรสธิดาและมเหสี ทรงชำนะแล้ว เพราะเหตุนั้น ท้าวสักกเทวราชจึงตรัสว่า **สพฺเพ ชิตา เต ปจฺจูหา** ดังนี้. บทว่า **ทุกฺกรํ หิ กโรติ โส** ความว่า ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า เทวดาทั้งปวงเหล่านั้นอนุโมทนาอย่างนี้ว่า พระราชาเวสสันดรนั้นประทับอยู่ในป่าพระองค์เดียวเท่านั้น เมื่อประทานพระมเหสีแก่พราหมณ์ ย่อมกระทำกรรมที่ทำได้โดยยาก ท้าวสักกเทวราชเมื่อทรงทำอนุโมทนาจึงตรัสคาถาว่า **ยเมตํ** เป็นต้น. บทว่า **วเน วสํ** แปลว่า ประทับอยู่ในป่า. บทว่า **พฺรหฺมยานํ** ได้แก่ ยานอันประเสริฐก็ธรรมคือความสุจริตสามอย่างและธรรมคือการบริจาคเห็นปานนี้ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งอริยมรรค ดังนั้น ท่านจึงเรียกว่าพรหมยาน เพราะฉะนั้นพรหมยานนี้จึงสำเร็จแก่พระองค์ผู้ให้ทานในวันนี้เพราะไม่ต้องเสด็จไปสู่อบายภูมิ. บทว่า **สคฺเค เต ตํ วิปจฺจตุ** ความว่า จงให้พระสัพพัญญุตญาณในที่สุดแห่งวิบากนั่นเทียว

ท้าวสักกเทวราชทรงอนุโมทนาแด่พระเวสสันดรอย่างนี้แล้ว ทรงดำริว่า บัดนี้ควรที่เราจะไม่ชักช้าในที่นี้ ควรถวายคืนพระนางมัทรีแด่พระเวสสันดรแล้วกลับไป ทรงดำริฉะนี้แล้วตรัสว่า

ข้าพระองค์ขอถวายพระนางมัทรีพระมเหสีผู้งามทั่วสรรพางค์ คืนแด่พระองค์ผู้เจริญ เพราะพระองค์มีพระฉันทะอัธยาศัยเสมอด้วยพระนางมัทรี และพระนางมัทรีก็ทรงมีพระฉันทะอัธยาศัยเสมอด้วยพระองค์พระสวามี.

น้ำมันและสังข์มีสีเสมอเหมือนกัน ฉันใด พระองค์และพระนางมัทรี ก็มีพระมนัสเจตนาเสมอเหมือนกัน ฉันนั้น.

พระองค์ทั้งสองเป็นขัตติยชาติ สมบูรณ์ด้วย
พระวงศ์ เกิดดีแล้วแต่พระมารดาพระบิดา ถูกเนรเทศ
เสด็จมาแรมอยู่ ณ อาศรมในราวไพรนี้ ขอพระองค์
เมื่อทรงบำเพ็ญทานต่อ ๆ ไป พึงบำเพ็ญบุญกุศลตาม
สมควรเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ฉนฺโน** ได้แก่ สมควร. บทว่า **อุโภ สมานวณฺณิโน** ความว่า ทั้งสองมีวรรณะเสมอกันบริสุทธิ์แท้. บทว่า **สมาน-มนเจตสา** ความว่า ประกอบด้วยใจกล่าวคือมนะที่เสมอกันโดยคุณมีอาจาระเป็นต้น. บทว่า **อวรุทฺเธตฺถ** ความว่า ถูกเนรเทศจากแว่นแคว้น ประทับอยู่ในอรัญประเทศนี้. บทว่า ยถา **ปุญฺญานิ** ความว่า พระองค์อย่าทรงยินดีด้วยบุญเพียงเท่านี้คือ บุญที่ทรงทำไว้เป็นอันมากในกรุงเชตุดร บุญที่ทรงทำเช่นเมื่อวันวานพระราชทานพระโอรสธิดา วันนี้พระราชทานพระมเหสี ทรงบริจาคทานต่อ ๆ ไปแม้ยิ่งขึ้นกว่าที่กล่าวแล้วนั้นพึงบำเพ็ญบุญทั้งหลายตามสมควรเถิด.

ครั้งนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงมอบพระนางมัทรีแด่พระมหาสัตว์แล้ว เมื่อจะแจ้งพระองค์ว่าเป็นพระอินทร์ เพื่อถวายพระพร จึงตรัสว่า

หม่อมฉันคือท้าวสักกะจอมเทพ มาสู่สำนักของ
พระองค์ ข้าแต่พระราชฤาษีขอพระองค์จงทรงเลือก
เอาพระพร หม่อมฉันขอถวายพระพร ๘ ประการแด่
พระองค์ท่าน.

เมื่อท้าวสักกะจอมเทพตรัสอยู่อยู่นั่นเอง ก็รุ่งเรืองเปล่งปลั่งด้วยอัตภาพทิพย์ สถิตอยู่ในอากาศปานประหนึ่งภาณุมาศเปล่งรัศมีอ่อน ๆ ฉะนั้น

แต่นั้นพระโพธิสัตว์เมื่อจะทรงรับพระพร จึงตรัสว่า

ข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่ของสรรพสัตว์ ถ้าพระองค์จะประทานพระพรแก่หม่อมฉัน ขอพระชนกของหม่อมฉันพึงทรงยินดีให้หม่อมฉันกลับจากป่านี้สู่นิเวศน์ของหม่อมฉัน พึงเชื้อเชิญด้วยราชบัลลังก์ หม่อมฉันขอเลือกข้อนี้เป็นพระพรข้อที่ ๑.

หม่อมฉันไม่ชอบการฆ่าคน แม้ทำผิดร้ายแรง พึงยังคนมีโทษให้พ้นจากการประหารชีวิต หม่อมฉันขอเลือกข้อนี้เป็นพระพนข้อที่ ๒.

ชนเหล่าใดเป็นคนแก่ เป็นคนหนุ่ม และเป็นคนกลางคน ชนเหล่านั้นพึงอาศัยหม่อมฉันเลี้ยงชีพ หม่อมฉันขอเลือกข้อนี้เป็นพระพรข้อที่ ๓.

หม่อมฉันไม่พึงถึงภรรยาของคนอื่น พึงขวนขวายแต่ในภรรยาของตน และไม่พึงตกอยู่ในอำนาจแห่งสตรีทั้งหลาย หม่อมฉันขอเลือกข้อนี้เป็นพระพรข้อที่ ๔.

ข้าแต่ท้าวสักกะ บุตรของหม่อมฉันที่พลัดพรากไปนั้น พึงมีอายุยืน พึงครองแผ่นดินโดยธรรม หม่อมฉันขอเลือกข้อนี้เป็นพระพรข้อที่ ๕.

เมื่อราตรีสิ้นไป พระอาทิตย์อุทัยขึ้นมา ขอให้ภิกษาหารอันเป็นทิพย์พึงปรากฏมี หม่อมฉันขอเลือกข้อนี้เป็นพระพรข้อที่ ๖.

เมื่อหม่อมฉันบริจาคทาน ทรัพย์สมบัติพึงไม่หมดสิ้นไป บริจาคแล้วไม่พึงเดือดร้อนภายหลัง เมื่อกำลังบริจาคพึงทำจิตให้ผ่องใส หม่อมฉันขอเลือกข้อนี้เป็นพระพรข้อที่ ๗.

เมื่อหม่อมฉันพ้นจากอัตภาพนี้ พึงไปสู่สวรรค์ถึงชั้นดุสิตอันวิเศษ จุติจากชั้นดุสิตนั้นมาเป็นมนุษย์พึงเป็นผู้ไม่เกิดอีก หม่อมฉันขอเลือกข้อนี้เป็นพระพรข้อที่ ๘.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุโมเทยฺย** ได้แก่ พึงทรงรับ คือไม่กริ้ว. บทว่า **อิโต ปตฺตึ** ได้แก่ จากป่านี้ถึงนิเวศน์ของตน. บทว่า **อาสเนน** ได้แก่ ด้วยราชบัลลังก์ คือพระเวสสันดรตรัสว่า ขอพระชนกจงประทานราชสมบัติแก่หม่อมฉัน. บทว่า **อปิ กิพฺพิสการกึ** ความว่า หม่อมฉันเป็นพระราชา พึงปล่อยนักโทษประหารแม้เป็นผู้ทำความผิดต่อพระราชา ให้พ้นจากถูกประหาร หม่อมฉันแม้เป็นถึงอย่างนี้ก็ไม่ชอบการประหาร. บทว่า **มเมว อุปชีเวยฺยุ** ความว่า ขอเขาเหล่านั้นทั้งหมดพึงอาศัยหม่อมฉันนี่แหละเลี้ยงชีพ. บทว่า **ธมฺเมน ชิเน** ความว่า จงชนะโดยธรรม คือจงครองราชสมบัติโดยเรียบร้อย. บทว่า **วิเสสคู** ความว่า พระเวสสันดรตรัสว่า ขอหม่อมฉันจงเป็นผู้ไปสู่สวรรค์ชั้นพิเศษ คือเป็นผู้บังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต. บทว่า **อนิพฺพตฺตี ตโต อสฺสํ** ความว่า พระเวสสันดรตรัสว่า หม่อมฉันจุติจากดุสิตพิภพนั้นแล้วมาสู่ความเป็นมนุษย์ พึงเป็นผู้ไม่บังเกิดในภพใหม่ทีเดียว คือพึงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

ท้าวสักกะจอมเทพได้ทรงสดับพระดำรัสของพระมหาสัตว์นั้นแล้ว ได้ตรัสคำนี้ว่า พระราชธิดาผู้บังเกิดเกล้าของพระองค์ จักเสด็จมาพบพระองค์โดยไม่นานนัก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทฏฺฐุเมสฺสติ** ความว่า ข้าแต่พระ-มหาราชเจ้า พระบิดาของพระองค์ประสงค์จะเยี่ยมพระองค์ จักเสด็จมาที่นี้โดยไม่นานนัก ก็และครั้นเสด็จมาแล้ว จักพระราชทานเศวตฉัตรแด่พระองค์แล้วเชิญเสด็จไปกรุงเชตุดรทีเดียว ความปรารถนาของพระองค์ทุกอย่างจักถึงที่สุดอย่าร้อนพระหฤทัยไปเลย จงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด มหาราช.

ครั้นประทานโอวาทแด่พระมหาสัตว์อย่างนี้แล้วท้าวสักกเทวราชก็เสด็จไปสู่ทิพยสถานของพระองค์นั่นแล.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

ท้าวมัฆวานสุชัมบดีเทวราชตรัสดังนี้แล้ว ประ-ทานพระพรแด่พระเวสสันดรแล้วเสด็จไปสู่หมู่เทพในสรวงสวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เวสฺสนฺตเร** ได้แก่ แด่พระเวสสันดร. บทว่า **อปกฺกมิ** ได้แก่ เสด็จไปแล้ว คือเสด็จถึงแล้วโดยลำดับนั่นแล.

จบสักกบรรพ

มหาราชบรรพ

กาลนั้น พระเวสสันดรโพธิสัตว์และพระนางมัทรี ทรงบันเทิงเสด็จแรมอยู่ในอาศรมที่ท้าวสักกะประทาน ครั้งนั้น พราหมณ์ชูชกพาพระชาลีพระกัณหาทั้งสององค์เดินทาง ๖๐ โยชน์ เหล่าเทพเจ้าได้อารักขาพระกุมารกุมารี ฝ่ายชูชกครั้นดวงอาทิตย์อัสดงคต ก็ผูกพระกุมารกุมารีทั้งสองไว้ที่กอไม้ ให้บรรทมเหนือพื้นดิน ตนเองขึ้นต้นไม้นอนที่หว่างค่าคบกิ่งไม้ ด้วยเกรงพาลมฤคที่ดุร้าย.

ในขณะนั้น มีเทพบุตรองค์หนึ่งแปลงเพศเป็นพระเวสสันดรมา ภายหลังมีเทพธิดาองค์หนึ่งแปลงเพศเป็นพระนางมัทรี มาแก้สองกุมาร นวดพระหัตถ์และพระบาทของสองกุมาร สรงน้ำ ประดับ ให้เสวยทิพยโภชนาหาร ตกแต่งด้วยสรรพาลังการ ให้บรรทมบนพระยี่ภู่ทิพย์ พออรุณขึ้นก็ให้บรรทมด้วยเครื่องพันธนาการตามเดิมอีก แล้วอันตรธานหายไป ราชกุมารกุมารีทั้งสองนั้นหาพระโรคมิได้ เสด็จไปด้วยเทวสงเคราะห์อย่างนี้ เมื่อราตรีนั้นสว่างแล้ว ชูชกลงจากต้นไม้ล้างหน้าบ้วนปากสีฟันแล้ว บริโภคผลาผล กาลนั้น แกพาสองกุมารไปถึงมรรคาหนึ่งคิดว่า เราจักไปกาลิงครัฐ แล้วเดินไป เห็นทางสองแพร่ง ทางหนึ่งไปกาลิงครัฐ ทางหนึ่งไปกรุงเชตุดร เทวดาดลใจ แกจึงละทางไปกาลิงครัฐ เห็นทางหนึ่งไปกรุงเชตุดร จึงนำสองกุมารไปด้วยสำคัญว่า ทางนี้เป็นทางไปกาลิงครัฐ แกคิดว่า เราจักไปกาลิงครัฐ ล่วงเชิงภูผาของภูผาที่ไปยากทั้งหลาย ถึงกรุงเชตุดรโดยกาลนับได้กึ่งเดือน.

วันนั้นเวลาใกล้รุ่ง พระเจ้ากรุงสญชัยสีวีมหาราชทรงพระสุบิน พระสุบินนั้นมีข้อความนี้ว่า เมื่อพระเจ้าสญชัยมหาราชประทับนั่งในสถานที่มหา

วินิจฉัยมีชายคนหนึ่งผิวดำ นำดอกปทุมสองดอกมาวางไว้ในพระหัตถ์แห่งพระ-ราชา พระราชาทรงรับดอกปทุมทั้งสองดอกนั้นไว้ ทรงประดับที่พระกรรณสองข้าง ละอองเกสรแห่งดอกปทุมสองดอกนั้น ล่วงลงบนพระอุระแห่งพระ-ราชา พระเจ้าสญชัยตื่นบรรทม ตรัสเรียกพวกพราหมณ์ผู้รู้ทำนายสุบินมาตรัสถาม พราหมณ์เหล่านั้นทูลพยากรณ์ว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระประยูรญาติของพระองค์ที่จากไปนานจักมา พระเจ้ากรุงสญชัยได้ทรงสดับคำพยากรณ์นั้น ทรงยินดี โปรดให้พราหมณ์เหล่านั้นกลับไป สนานพระเศียรแต่เช้าแล้วเสวยโภชนาหารมีรสเลิศต่าง ๆ ตกแต่งพระองค์ด้วยเครื่องอลังการคืออาภรณ์ทั้งปวง ประทับนั่ง ณ สถานมหาวินิจฉัย เทวดานำพราหมณ์กับกุมารมายืนอยู่ที่พระลานหลวง ขณะนั้นพระเจ้ากรุงสญชัยทอดพระเนตรดูมรรคาทรงเห็นสองกุมาร จึงตรัสว่า

นั้นเป็นดวงหน้าของใครงามนัก ราวกะว่าทอง
คำที่หลอมร้อนแล้วด้วยไฟ หรือประหนึ่งว่าลิ่มแห่ง
ทองคำที่ละลายกว่างในปากเบ้า ทั้งสองกุมารกุมารีมี
อวัยวะคล้ายกัน ทั้งสองกุมารกุมารีมีลักษณะคล้ายกัน
คนหนึ่งเหมือนพระชาลี คนหนึ่งเหมือนแม่กัณหาชินา
ทั้งสองกุมารกุมารีมีรูปสมบัติ ดังราชสีห์ออกจากป่า
กุมารกุมารีเหล่านี้ปรากฏประดุจหล่อด้วยทองคำที่
เดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วฺตฺตตฺตมคฺคินา** ได้แก่ หลอมร้อนแล้วด้วยไฟ. บทว่า **สีหา วิลาว นิกฺขนฺตา** ความว่า เป็นราวกะราชสีห์ออกจากถ้ำทองทีเดียว.

พระเจ้าสญชัยตรัสสรรเสริญสองกุมารด้วยคาถา ๓ คาถาอย่างนี้แล้ว มีพระราชดำรัสสั่งอมาตย์คนหนึ่งผู้ฉลาดศึกษาดีแล้วว่า เจ้าจงไปนำพราหมณ์กับทารกทั้งสองมา อมาตย์นั้นได้ฟังดังนั้น ก็ลุกขึ้นไปโดยเร็ว นำพราหมณ์กับทารกทั้งสองมาแสดงแด่พระเจ้าสญชัย. ลำดับ นั้น พระเจ้าสญชัยเมื่อตรัสถามพราหมณ์ชูชก ตรัสว่า

ดูก่อนตาพราหมณ์ภารทวาชโคตร แกนำทารกทั้งสองนี้มาแต่ไหน แกมาจากไหนถึงแว่นแคว้นในวันนี้.

ชูชกกราบทูลสนองว่า

ข้าแต่พระเจ้าสญชัย พระราชกุมารราชกุมารีทั้งสองนี้ พระเวสสันดรทรงยินดี พระราชทานแก่ข้าพระบาท ๑ ราตรีทั้งวันนี้ นับแต่ข้าพระบาทได้พระราชกุมารกุมารีมา.

พระเจ้าสญชัยได้ทรงสดับคำชูชกกราบทูล จึงตรัสว่า

แกได้มาด้วยวาจาพึงให้รักอย่างไร ต้องให้พวกข้าเชื่อด้วยเหตุโดยชอบ ใครบ้างจะให้บุตรบุตรีอันเป็นทานสูงสุดเป็นทานแก่แก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทินฺนา จิตฺเตน** ได้แก่ ยินดีคือเลื่อมใส. บทว่า **อชฺช ปณฺณรสา รตฺตี** ความว่า ชูชกกราบทูลว่า จำเดิมแต่วันที่ข้าพระบาทได้สองกุมารกุมารีนี้มา ๑๕ ราตรีเข้าวันนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เกน วาจาย เปยฺเยน** ความว่า ตาพราหมณ์ แกได้สองกุมารกุมารีเหล่านั้นด้วยคำอันเป็นที่รักอย่างไร. บทว่า

สมฺมา ฌาเยน สทฺทเห ความว่า แกอย่าทำมุสาวาท ต้องให้พวกข้าเชื่อด้วยเหตุการณ์โดยชอบทีเดียว. บทว่า **ปุตฺตเก** ความว่า ใครจะทำลูกน้อย ๆ ที่น่ารักของตนให้เป็นทานอันสูงสุดแล้วให้ทานนั้นแก่แก.

ชูชกกราบทูลว่า

พระราชาเวสสันดรพระองค์ใดเป็นที่พึ่งอาศัย ของยาจกทั้งหลาย ดุจธรณีเป็นที่พึ่งอาศัยของสัตว์ทั้งหลาย หรือเป็นที่ไปมาของยาจกทั้งหลาย ดุจสาครเป็นที่ไหลหลั่งไปมาแห่งแม่น้ำทั้งหลาย พระราชาเวสสันดรพระองค์นั้น เมื่อเสด็จประทับแรม ณ ราวไพร ได้พระราชทานพระโอรสพระธิดาแก่ข้าพระบาท.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปติฏฺฐาสิ** ได้แก่ เป็นที่พึ่ง.

อำมาตย์ทั้งหลายได้ฟังชูชกกล่าวดังนั้น เมื่อจะติเตียนพระเวสสันดร จึงกล่าวว่า

เรื่องนี้พระราชาเวสสันดร ถึงมีพระราชศรัทธาแต่ยังครองฆราวาสวิสัย ทำไม่ถูก พระองค์ถูกขับจากราชอาณาจักรไปประทับอยู่ในป่า พึงพระราชทานพระโอรสพระธิดาเสียอย่างไรหนอ.

ท่านผู้เจริญทั้งหลายผู้มาประชุมกัน ณ ที่นี้ จงพิจารณาเรื่องนี้ดู พระราชาเวสสันดรเมื่อประทับอยู่ในป่า พระราชทานพระโอรสพระธิดาเสียอย่างไร.

พระราชาเวสสันดรควรพระราชทานทาส ทาสี ม้า แม่ม้าอัสสดร รถ ช้างตัวประเสริฐพระองค์ต้อง

พระราชทานพระโอรสพระธิดาทำไมหนอ พระองค์
ควรพระราชทานทอง เงิน ศิลา แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์
แก้วมณี แก้วประพาฬ พระองค์ต้องพระราชทาน
พระโอรสพระธิดาทำไม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สทฺเธน** ความว่า แม้มีศรัทธา. บทว่า **ฆรเมสินา** ความว่า เรื่องนี้ พระราชาเวสสันดรเมื่อทรงอยู่ครองฆราวาสวิสัย ทรงทำไม่ถูก คือทรงทำไม่ควรหนอ. บทว่า **อวรุทฺธโก** ความว่า พระเวสสันดรถูกขับไล่จากแว่นแคว้นประทับแรมในป่า. บทว่า **อิมํ โภนฺโต** ความว่า อมาตย์ทั้งหลายกล่าวอย่างนี้ด้วยความประสงค์ว่า ขอชาวพระนครผู้เจริญทั้งหลายบรรดาที่มาประชุมกันอยู่ ณ ที่นี้ทั้งหมด จงพิจารณา คือใคร่ครวญเรื่องนี้ดูเถิด พระเวสสันดรนี้พระราชทานพระโอรสน้อย ๆ ของพระองค์ให้เป็นทาสได้อย่างไร เรื่องอย่างนี้เคยมีใครทำไว้. บทว่า **ทชฺชา** ความว่า จงพระราชทานทรัพย์อย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาทรัพย์ทั้งหลายมีทาสเป็นต้น. บทว่า **กถํ โส ทชฺชา ทารเก** ความว่า อมาตย์ทั้งหลายกล่าวว่า พระเวสสันดรได้พระราชทานพระโอรสธิดาเหล่านั้นด้วยเหตุไร.

พระชาลีราชกุมารได้ทรงฟังคำอมาตย์เหล่านั้น เมื่อทรงอดทนคำครหาพระชนกไม่ได้ เป็นผู้ราวกะจะค้ำจุนเขาสิเนรุที่ถูกลมประหารด้วยพระพาหาของพระองค์ จึงตรัสคาถานี้ว่า

ทาส ม้า แม่ม้าอัสสดร รถ และช่างกุญชร
ตัวประเสริฐ ไม่มีในนิเวศน์แห่งพระราชธิดา ข้าแต่
พระอัยกาเจ้า พระราชบิดาจะพึงพระราชทานอะไรเล่า
ในอาศรมแห่งพระราชบิดาไม่มีศิลา ทอง เงิน แก้ว

มณีและแก้วประพาฬ ข้าแต่พระอัยกาเจ้า พระราช-
บิดาจะพึงพระราชทานอะไรเล่า.

พระเจ้ากรุงสญชัยได้ทรงสดับดังนั้น จึงตรัสว่า

ดูก่อนพระหลานน้อย พวกเราสรรเสริญทาน
ของบิดาเจ้าดอก มิได้ติเตียนเลย บิดาของหลานให้
หลานทั้งสองแก่คนขอทาน หฤทัยของเขาเป็นอย่างไร
หนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทานมสฺส ปสํ สาม** ความว่า ดูก่อนพระหลานน้อย พวกเราสรรเสริญทานของบิดาเจ้า มิได้ติเตียน.

พระชาลีราชกุมารได้สดับดังนั้น จึงตรัสว่า

ข้าแต่พระอัยกามหาราช พระบิดาของหม่อม
ฉันพระราชทานหม่อมฉันทั้งสองแก่คนขอทานแล้ว
ได้ทรงฟังวาจาอันน่าสงสารที่น้องหญิงกัณหากล่าว
พระองค์ทรงมีพระทัยเป็นทุกข์และเร่าร้อน มีพระ-
เนตรแดงก่ำดังดาวโรหิณี มีพระอัสสุชลหลั่งไหล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทุกฺขสฺส** ความว่า ข้าแต่พระอัยกาเจ้า พระบิดานั้นทรงสดับคำนี้ที่น้องกัณหาชินาของหม่อมฉันกล่าว พระองค์ได้มีพระหฤทัยเป็นทุกข์. บทว่า **โรหิณีเหว ตามฺพกฺขี** ความว่า พระบิดาของหม่อมฉันมีพระเนตรแดงก่ำราวกะดาวโรหิณีที่มีสีแดงฉะนั้น ทรงมีพระอัสสุชลหลั่งไหลเป็นดังสายเลือดในขณะนั้น.

ปัดนี้ พระชาสีราชกุมารเมื่อจะทรงแสดงพระวาจาของพระกัณหาชินานั้น จึงตรัสว่า

น้องกัณหาชินาได้กราบทูลพระบิดาว่า ข้าแต่พระบิดา พราหมณ์นี้ตีหม่อมฉันด้วยไม้เท้า ดุจตีทาสีเกิดในเรือน ข้าแต่พระบิดา พราหมณ์ทั้งหลายเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม แต่พราหมณ์นี้หาเป็นเช่นนั้นไม่ แกเป็นยักษ์แปลงเพศเป็นพราหมณ์ มานำหม่อมฉันทั้งสองไปเคี้ยวกิน ข้าแต่พระบิดา หม่อมฉันทั้งสองถูกปีศาจนำไป พระองค์ทอดพระเนตรเห็นหรือหนอ.

ลำดับนั้น พระเจ้ากรุงสญชัยทอดพระเนตรเห็นพระราชนัดดาทั้งสองยังไม่พ้นจากมือพราหมณ์ชูชก จึงตรัสคาถาว่า

พระมารดาของหลานทั้งสองก็เป็นราชบุตรี พระบิดาของหลานทั้งสองก็เป็นราชโอรส แต่ก่อนหลานทั้งสองขึ้นนั่งบนตักปู่ เดี๋ยวนี้มายืนอยู่ไกล เพราะอะไรหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุพฺเพ เม** ความว่า แต่ก่อนนี้ หลานทั้งสองเห็นปู่เข้ามาโดยเร็ว ขึ้นตักปู่ บัดนี้เหตุอะไรหนอ หลานทั้งสองจึงยืนอยู่ไกล.

พระชาลีราชกุมารกราบทูลว่า

พระชนนีของหม่อมฉันทั้งสองเป็นพระราชบุตรี พระชนกของหม่อมฉันทั้งสองเป็นพระราชบุตร แต่หม่อมฉันทั้งสองเป็นทาสีของพราหมณ์ เพราะเหตุนั้น หม่อมฉันทั้งสองจึงต้องยืนอยู่ไกล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทาสา มยํ** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ เมื่อก่อนหม่อมฉันทั้งสองรู้ตัวว่าเป็นราชบุตร แต่เดี๋ยวนี้หม่อมฉันทั้งสองเป็นทาสของพราหมณ์ ไม่ได้เป็นนัดดาของพระองค์.

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

หลานรักทั้งสองอย่าได้พูดอย่างนี้เลย หทัยของปู่เร่าร้อน กายของปู่เหมือนถูกยกขึ้นไว้บนจิตกาธาร ปู่ไม่ได้ความสุขในราชบัลลังก์ หลานรักทั้งสองอย่าได้พูดอย่างนี้เลย เพราะยิ่งเพิ่มความโศกแก่ปู่ ปู่จักไถ่หลานทั้งสองด้วยทรัพย์ หลานทั้งสองจักไม่ต้องเป็นทาส แน่ะพ่อชาลี บิดาของหลานให้หลานทั้งสองแก่พราหมณ์ ตีราคาไว้เท่าไร หลานจงบอกปู่ตามจริง พนักงานจะได้ให้พราหมณ์รับทรัพย์ไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมฺม** เป็นคำแสดงความรัก. บทว่า **จิตกายํ ว เม กาโย** ความว่า บัดนี้กายของปู่เป็นเหมือนถูกยกขึ้นสู่เชิงตะกอนถ่านเพลิง. บทว่า **ชเนถ มํ** ความว่า ให้เกิดแก่ปู่ บาลีก็อย่างนี้แหละ. บทว่า **นิกฺกีณิสฺสามิ ทพฺเพน** ความว่า จักให้ทรัพย์แล้วเปลื้องจากความเป็นทาส. บทว่า **กิมฺคฺฆิยํ** ความว่า ตีราคาไว้เท่าไร. บทว่า **ปฏิปาเทนฺติ** ความว่า ให้รับทรัพย์.

พระชาลีราชกุมารได้สดับดังนั้น จึงตรัสว่า

ข้าแต่พระอัยกา พระบิดาพระราชทานหม่อมฉันแก่พราหมณ์ ทรงตีราคาพันตำลึงทองคำ ทรงตีราคาน้องกัณหาชินาผู้มีพระพักตร์ผ่องใส ด้วยทรัพย์มีช้างเป็นต้นอย่างละร้อย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สหสฺสคฺฆํ หิ มํ** ความว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระบิดาพระราชทานหม่อมฉันแก่พราหมณ์ ทรงตีราคาพันลิ่มทองคำ. บทว่า **อจฺฉ** ความว่า แต่น้องหญิงกัณหาชินาของหม่อมฉัน บทว่า **หตฺถิอาทิสเตน** ความว่า พระชาลีทูลว่า พระบิดาทรงตีราคาด้วยช้าง ม้า รถ เหล่านั้นทั้งหมดอย่างละร้อยแม้โดยที่สุดจนเตียงและตั่งก็อย่างละร้อยทั้งนั้น.

พระเจ้าสญชัยได้ทรงฟังพระชาลีกราบทูล เมื่อจะทรงโปรดให้ไถ่พระกุมารกุมารีทั้งสององค์ จึงตรัสว่า

ดูก่อนเสวกามาตย์ เจ้าจงลุกขึ้น รีบให้ทาสี ทาส โคเมีย โคผู้ ช้าง อย่างละร้อยๆ แก่พราหมณ์ เป็นค่าไถ่แม่กัณหา และจงให้ทองคำพันตำลึงเป็นค่าไถ่พ่อชาลี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อวากรา** ได้แก่ จงให้. บทว่า นิกฺกยํ ความว่า จงให้ค่าไถ่.

เสวกามาตย์ทั้งหลายได้ฟังพระดำรัสสั่งดังนั้นแล้วจึงกระทำตามนั้น ได้จัดค่าไถ่สองกุมารให้แก่พราหมณ์ทันที.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

แต่นั้น เสวกามาตย์รีบให้ทาสี ทาส โคเมีย โคผู้ ช้าง อย่างละร้อย ๆ แก่พราหมณ์เป็นค่าไถ่พระกัณหา และได้ให้ทองคำพันตำลึงเป็นค่าพระชาลี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อวากริ** ได้แก่ ได้ให้แล้ว บทว่า **นิกฺกยํ** ความว่า ให้ค่าไถ่.

พระเจ้าสญชัยได้พระราชทานสิ่งทั้งปวงอย่างละร้อยและทองคำพันตำลึงแก่พราหมณ์ชูชกเป็นค่าไถ่พระราชกุมารกุมารี และพระราชทานปราสาท ๗

ชั้นแก่ชูชกด้วยประการฉะนี้ จำเดิมแต่นั้น ชูชกก็มีบริวารมาก แกรวบรวมทรัพย์ขึ้นสู่ปราสาท นั่งบนบัลลังก์ใหญ่ บริโภคโภชนะมีรสอันดี แล้วนอนบนที่นอนใหญ่.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเจ้าสญชัยสีวีราชได้พระราชทานทาสี ทาส
โคเมีย ช้าง โคผู้ แม่ม้าอัสดรและรถ ทั้งเครื่อง
บริโภคอุปโภคทั้งปวงอย่างละร้อยๆ และทองคำพัน
ตำลึง แก่พราหมณ์ชูชกผู้แสวงหาทรัพย์ ผู้ร้ายกาจ
เหลือเกิน เป็นค่าไถ่สองกุมารกุมารี.

ลำดับนั้น พระเจ้าสญชัยมหาราชให้พระชาลีและพระกัณหาสนานพระ-เศียร แล้วให้เสวยโภชนาหารทรงประดับราชกุมารกุมารีทั้งสอง ทรงจุมพิตพระเศียรพระเจ้าสญชัยให้พระชาลีประทับนั่งบนพระเพลา พระนางเจ้าผุสดีให้พระกัณหาชินาประทับนั่งบนพระเพลา.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระอัยกาพระอัยกีทรงไถ่พระชาลีพระกัณหาแล้ว
ให้สนานพระกาย ให้เสวยโภชนาหาร แต่งองค์ด้วย
ราชาภรณ์แล้วให้ประทับนั่งบนพระเพลา.

เมื่อพระราชกุมารกุมารีสนานพระเศียร ทรงภูษา
อันหมดจด ประดับด้วยสรรพาภรณ์และสรรพาลังการ
คืออุณหิสซึ่งมีเสียงดังเสนาะ ทั้งระเบียบดอกไม้แล้ว
พระอัยกาให้พระชาลีประทับนั่งบนพระเพลา แล้ว
ตรัสถามด้วยคำนี้ว่า.

แน่ะพ่อชาลี พระชนกชนนีทั้งสองของพ่อไม่มี
พระโรคาพาธกระมัง ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยเสาะ
แสวงหาผลาหารสะดวกกระมัง มูลผลาหารมีมาก
กระมัง เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานทีจะมีน้อย
กระมัง ความเบียดเบียนให้ลำบากในวนประเทศที่
เกลื่อนไปด้วยเนื้อร้าย ไม่ค่อยมีกระมัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กุณฺฑเล** ได้แก่ ให้ประดับกุณฑลทั้งหลาย. บทว่า **ฆุสิเต** ได้แก่ กุณฑลซึ่งมีเสียงดังเสนาะ คือส่งเสียงเป็นที่ยินดีแห่งใจ. บทว่า **มาเล** ได้แก่ ให้ประดับดอกไม้นั้น ๆ ทั้งสอง. บทว่า **องฺเก กริตฺวาน** ได้แก่ ให้พระชาลีราชกุมารประทับนั่งบนพระเพลา.

พระชาลีราชกุมารได้ทรงฟังพระราชดำรัสถามดังนั้น จึงกราบทูลสนองว่า

ข้าแต่สมมติเทพ พระชนกชนนีทั้งสองของ
หม่อมฉันไม่ค่อยมีพระโรคาพาธ ยังอัตภาพให้เป็นไป
ด้วยเสาะแสวงหาผลาหารสะดวกดี และมูลผลาหารก็
มีมาก อนึ่ง เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลาน มีบ้าง
ก็เล็กน้อย ความเบียดเบียนให้ลำบากในวนประเทศที่
เกลื่อนไปด้วยเนื้อร้าย ก็ไม่ค่อยมีแต่พระชนกพระ-
ชนนีทั้งสองนั้น.

พระชนนีของหม่อมฉันทั้งสองเสด็จไปขุดมัน
กระชากมันอ่อน มันมือเสือ มันนก และนำผลกะเบา
ผลจาก มะนาว มาเลี้ยงกัน.

พระชนนีเป็นผู้หามูลผลในป่า ทรงนำมาซึ่งมูล
ผลใด หม่อมฉันทั้งหลายประชุมพร้อมกันเสวยมูลผล
นั้นในเวลากลางคืน ไม่ได้เสวยในเวลากลางวัน.
พระชนนีของหม่อมฉันทั้งสองเป็นสุขุมาลชาติ
ต้องทรงหาผลไม้ในป่ามาเลี้ยงกัน จนทรงซูบมีพระ
ฉวีเหลืองเพราะลมและแดด ดุจดอกปทุมอยู่ในกำมือ.
เมื่อพระชนนีเสด็จเที่ยวอยู่ในป่าใหญ่ ซึ่งเกลื่อน
ไปด้วยพาลมฤค มีแรดและเสือเหลืองอยู่อาศัย พระ-
เกสาก็ยุ่งเหยิง พระองค์เกล้าพระชฎาบนพระเกสา
ทรงเปรอะเปื้อนที่พระกัจฉประเทศ.
พระชนกทรงเพศบรรพชิตผู้ประเสริฐ ทรงถือ
ไม้ขอ ภาชนะเครื่องบูชาเพลิงและชฎา ทรงหนังเสือ
เหลืองเป็นพระภูษาทรง บรรทมเหนือแผ่นดินนมัส-
การเพลิง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขนนฺตาลุกลมฺพานิ** ความว่า พระชาลีราชกุมารทรงพรรณนาถึงชีวิตลำเค็ญของพระชนกชนนี ด้วยคำว่า ขุดมันมือเสือ มันนกเป็นต้น. บทว่า **โน ในบทว่า ตนฺโน** นี้ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **ปทุมํ หตฺถคตมิว** ความว่า เหมือนดอกปทุมที่ถูกขยำด้วยมือ. บทว่า **ปตนูเกสา** ความว่า ข้าแต่สมมติเทพ เมื่อพระชนนีของหม่อมฉันเสด็จเที่ยวไปหามูลผลาหารในป่าใหญ่ พระเกศาซึ่งดำมีสีเหมือนขนปีกแมลงภู่ถูกกิ่งไม้เป็นต้นเกี่ยวเสียยุ่งเหยิง. บทว่า ชลฺลมธารยิ ความว่า มีพระกัจฉประเทศทั้งสองข้างเปรอะเปื้อน เสด็จเที่ยวไปด้วยเครื่องแต่งองค์ปอน ๆ.

พระชาลีราชกุมารกราบทูลถึงความที่พระชนนีมีความทุกข์ยากอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทูลท้วงพระอัยกา จึงตรัสว่า

ลูกทั้งหลายที่เกิดขึ้นในโลก ย่อมเป็นที่รักของ
มนุษย์ผู้เป็นพ่อแม่ทั้งหลาย พระอัยกาของหม่อมฉัน
ทั้งสอง คงไม่เกิดเสน่หาในพระโอรสเป็นแน่ทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุทปชฺชึสุ** ความว่า ย่อมเกิดขึ้น

ลำดับนั้น พระเจ้าสญชัยเมื่อชี้โทษของพระองค์ จึงตรัสว่า

ดูก่อนพระหลานน้อย จริงทีเดียว การที่ปู่ให้
ขับไล่พระบิดาของเจ้าผู้ไม่มีโทษเพราะถ้อยคำของชาว
สีพีนั้น ชื่อว่าปู่ได้กระทำกรรมอันชั่วช้า ทำกรรมอัน
ทำลายความเจริญแก่พวกเรา สิ่งใด ๆ ของปู่ที่อยู่ใน
นครนี้ก็ดี ทรัพย์และธัญชาติที่มีอยู่ก็ดี ปู่ขอยกให้แก่
พระบิดาของเจ้าทั้งสิ้น ขอให้เวสสันดรจงมาเป็นราชา
ปกครองในสีพีรัฐเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โปต** ความว่า ดูก่อนชาลีกุมารหลานน้อย นั่นเป็นกรรมที่พวกเราทำไว้ชั่ว. บทว่า **ภูนหจฺจ** ได้แก่ เป็นกรรมที่ทำลายความเจริญ. บทว่า **ยํ เน กิญฺจิ** ความว่า สิ่งอะไร ๆ ของปู่มีอยู่ในพระนครนี้ สิ่งนั้นทั้งหมดปู่ยกให้แก่พระบิดาของหลาน. บทว่า **สิวิรฏฺเ ปสาสตุ** ความว่า ขอพระเวสสันดรนั้นจงเป็นราชาปกครองในพระนครนี้.

พระชาลีราชกุมารกราบทูลว่า

ข้าแต่สมมติเทพ พระชนกของหม่อมฉันคงจัก
ไม่เสด็จมาเป็นพระราชาของชาวสีพี เพราะถ้อยคำ

ของหม่อมฉัน ขอพระองค์เสด็จไปอภิเษกพระราช
โอรสด้วยราชสมบัติ ด้วยพระองค์เองเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สิวิสุตฺตโม** ได้แก่ เป็นผู้ประเสริฐที่สุดของชาวสีพี. บทว่า **สิญฺจ** ความว่า อภิเษกด้วยราชสมบัติ เหมือนมหาเมฆโปรยหยาดน้ำฝนฉะนั้น.

พระเจ้าสญชัยได้ทรงสดับฟังพระชาลีตรัส จึงมีพระราชดำรัสเรียกหาเสนาคุตอมาตย์มาสั่งให้ตีกลองใหญ่ป่าวประกาศทั่วเมือง

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

แต่นั้นพระเจ้าสญชัยบรมกษัตริย์ตรัสกะเสนาบดี
ว่า กองทัพ คือกองช้าง กองม้า กองม้า กองราบ
จงผูกสอดศัสตราวุธ ชาวนิคม พราหมณ์ปุโรหิตจง
ตามข้าไป แต่นั้นอมาตย์หกหมื่นผู้สหชาตของบุตรเรา
งามน่าดู ประดับแล้วด้วยผ้าสีต่าง ๆ พวกหนึ่งทรงผ้า
สีเขียว พวกหนึ่งทรงผ้าสีเหลือง พวกหนึ่งทรงผ้าสี
แดงเป็นดุจอุณหิส พวกหนึ่งทรงผ้าสีขาว ผูกสอด
ศัสตราวุธจงมาโดยพลัน เขาหิมวันต์ เขาคันธรและ
เขาคันธมาทน์ ปกคลุมด้วยนานาพฤกษชาติ เป็นที่อยู่
แห่งหมู่ยักษ์ยังทิศทั้งหลายให้รุ่งเรืองฟุ้งตลบไปด้วย
ทิพยโอสถ ฉันใด โยธาทั้งหลายผูกศัสตราวุธแล้ว จง
มาพลันจงยังทิศทั้งหลายให้รุ่งเรืองฟุ้งตลบไปฉันนั้น
จงผูกช้างหมื่นสี่พันเชือกให้มีสายรัดแล้วด้วยทองแท่ง
เครื่องประดับแล้วด้วยทอง อันเหล่าควาญช้างถือโตมร

และขอขี้นขี่ ผูกสอดศัสตราวุธแล้ว มีอลังการปรากฏ
บนคอช้าง จงรีบมา แต่นั้นจงผูกม้าหมื่นสี่พันตัว
ที่เป็นชาติอาชาไนยสินธพมีกำลัง อันควาญม้าฉลาดาบ
และแล่งธนูขี่ ผูกสอดศัสตราวุธแล้ว ประดับกายแล้ว
อยู่บนหลังม้า จงรีบมาแต่นั้น จงเทียมรถหมื่นสี่พัน
คัน ซึ่งมีกงรถแล้วด้วยเหล็ก มีเรือนรถขจิตด้วยทอง
จงยกขึ้นซึ่งธง โล่ เขน แล่งธนู ในรถนั้น เป็นผู้
มีธรรมมั่นคง มุ่งประหารข้าศึก ผูกสอดศัสตราวุธ
แล้ว เป็นช่างรถอยู่ในรถ จงรีบมา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สนฺนาหยนฺตุ** ได้แก่ จงผูกสอดอาวุธทั้งหลาย. บทว่า **สฏฺฐีสหสฺสานิ** ได้แก่ อมาตย์หกหมื่นผู้เป็นสหชาติกับบุตรของเรา. บทว่า **นีลวตฺถาธราเนเก** ความว่า พวกหนึ่งทรงผ้าสีเขียว คือเป็นผู้นุ่งห่มผ้าสีเขียวจงมา. บทว่า **มหาภูตคณาลโย** ได้แก่ เป็นที่อยู่ของหมู่ยักษ์ทั้งหลาย. บทว่า **ทิสา ภนฺตุ ปวนฺตุ จ** ความว่า จงให้รุ่งเรืองและฟุ้งตลบไปด้วยอาภรณ์และเครื่องลูบไล้ทั้งหลาย. บทว่า **หตฺถิกฺขนฺเธหิ** ความว่า ควาญช้างเหล่านั้นจงขี่คอช้างรีบมา. บทว่า **ทสฺสิตา** ได้แก่ มีเครื่องประดับปรากฏ. บทว่า **อโยสุกตเนมิโย** ได้แก่ มีกงรถที่ใช้เหล็กหุ้มอย่างดี. บทว่า **สุวณฺณจิตฺรโปกฺขเร** ความว่า พระเจ้าสญชัยตรัสว่า จงเทียมรถหมื่นสี่พันคันปานนี้ ซึ่งมีเรือนรถขจิตด้วยทอง. บทว่า **วิปฺผาเลนฺตุ** ได้แก่ จงยกขึ้น.

พระเจ้าสญชัยจัดกองทัพอย่างนี้แล้ว ตรัสสั่งว่า พวกเจ้าจงตกแต่งมรรคาเป็นที่มา ให้มีพื้นเรียบ กว้างแปดอุสภะ ตั้งแต่เชตุดรราชธานีจนถึงเขาวงกต แล้วทำสิ่งนี้ด้วย ๆ เพื่อต้องการตกแต่งบรรดาให้งดงาม แล้วตรัสว่า

พวกเจ้าจงจัดบุปผชาติทั้งระเบียบดอกไม้ของหอมเครื่องทา กับทั้งข้าวตอกเรี่ยรายลง ทั้งบุปผชาติและรัตนะอันมีค่า จัดหม้อสุราเมรัย ๑๐๐ หม้อทุกประตูบ้าน จัดมังสะ ขนม ขนมทำด้วยงา ขนมกุมมาส ประกอบด้วยปลา และจัดเนยใส น้ำมัน น้ำส้ม นม สด สุราทำด้วยแป้งข้าวฟ่างให้มาก แล้วจงยืนอยู่ ณ ทางที่พ่อเวสสันดรลูกข้าจะมา. ให้มีคนหุงต้ม พ่อครัว คนฟ้อนรำ คนโลดเต้น และคนขับร้องเพลง ปรบมือ กลองยาว คนขับเสียงแจ่มใส คนเล่นกลสามารถกำจัดความโศกได้ จงนำพิณทั้งปวง และกลอง ทั้งมโหระทึกมา จงเป่าสังข์ ตีกลองหน้าเดียว จงประโคมตะโพน บัณเฑาะว์ สังข์ และดุริยางค์ ๔ คือ โคธะ กลองใหญ่ กลองรำมะนา กุฏุมพะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ลาชา โอโลกิยา ปุปฺผา** ความว่า พระเจ้าสญชัยมีรับสั่งว่า จงจัดโปรยดอกไม้ดอกกับข้าวตอกทั้งหลาย ซึ่งชื่อว่าดอกไม้มีข้าวตอกเป็นที่ห้า โปรยดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ในมรรคาห้อยดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ที่เพดาน. บทว่า **อคฺฆิยานิ จ** ความว่า จงตั้งบุปผชาติและรัตนะอันมีค่าในทางที่ลูกของเราจะมา. บทว่า **คาเม คาเม** ได้แก่ ตั้งไว้ทุก ๆ ประตูบ้าน. บทว่า **ปติตา ธนุตฺ** ความว่า จงจัดแจงตั้งหม้อสุราเมรัยเป็นต้น เพื่อผู้ระหายจะได้ดื่ม. บทว่า **มจฺฉ-สํ ยุตา** ได้แก่ ประกอบด้วยปลาทั้งหลาย. บทว่า **กงฺคุปิฏฺฐา** ได้แก่ สำเร็จด้วยแป้งข้าวฟ่าง. บทว่า **มุทฺทิกา** ได้แก่ คนขับร้องเสียงใส. บทว่า **โสกช-ฌายิกา** ความว่า พวกเล่นกล หรือแม้คนอื่น ๆ ใครก็ตามที่สามารถระงับ

ความโศกที่เกิดขึ้นเสียได้ ท่านเรียกว่า **โสกชฺฌายิกา.** บทว่า **ขรมุขานิ** ได้แก่ สังข์ใหญ่เกิดแต่สมุทรเป็นทักษิณาวัฏ. บทว่า **สงฺขา** ได้แก่ สังข์สองชนิดคือ สังข์รูปกำมือ และสังข์รูปขวด ดนตรี ๔ อย่างเหล่านี้คือ โคธะ กลองใหญ่ กลองรำมะนา และกุฏุมพะ.

พระเจ้าสญชัยทรงสั่งจัดการประดับบรรดาด้วยประการฉะนี้ กาลนั้น ฝ่ายชูชกบริโภคอาหารเกินประมาณ ไม่อาจให้อาหารที่บริโภคนั้นย่อยได้ ก็ทำกาลกิริยาในที่นั้นเอง. ครั้งนั้นพระเจ้าสญชัยให้ทำฌาปนกิจชูชก ให้ตีกลองใหญ่ป่าวประกาศในพระนครว่า คนใดคนหนึ่งซึ่งเป็นญาติของชูชก จงเอาสมบัติที่พระราชทานเหล่านั้นไป ครั้นไม่พบคนที่เป็นญาติของชูชก จึงโปรดให้ขนทรัพย์ทั้งปวงคืนเข้าพระคลังหลวงอีกตามเดิม.

ครั้งนั้น พระเจ้าสญชัยจัดประชุมกองทัพทั้งปวงประมาณ ๑๒ อักโขภิณี สิ้น ๗ วัน พระบรมกษัตริย์พร้อมด้วยราชบริพารใหญ่ ยกกองทัพออกจากพระนคร ให้พระชาลีราชกุมารเป็นผู้นำทางเสด็จ.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

กองทัพใหญ่นั้น เป็นพาหนะของชนชาวสีพี
ควบคุมกัน มีพระชาลีราชกุมารเป็นผู้นำทางไปสู่เขา
วงกต ช้างพลายกุญชรมีอายุ ๖๐ ปี พอควาญช้างผูก
สายรัดก็บันลือโกญจนาท ม้าอาชาไนยทั้งหลายก็ร่าเริง
เสียงกงรถก็เกิดดังกึกก้อง ธุลีละอองก็ฟุ้งปิดนภากาศ
เมื่อกองทัพพาหนะของชาวสีพีควบคุมกันยกไป กอง
ทัพใหญ่นั้นควบคุมกัน นำสิ่งที่ควรนำไป มีพระชาลี
ราชกุมารเป็นผู้นำทางไปสู่เขาวงกต โยธาทั้งหลายเข้า

ไปสู่ป่าใหญ่อันมีกิ่งไม้มาก มีน้ำมาก ดาดาษไปด้วย
ไม้ดอกและไม้ผลทั้งสองอย่าง เสียงหยาดน้ำไหลใน
ไพรสณฑ์นั้นดังลั่น นกทั้งหลายเป็นอันมากมีพรรณ
ต่าง ๆ กัน เข้าไปร่ำร้องกะนกที่ร่ำร้องอยู่ที่แถวไม้อัน
มีดอกบานตามฤดูกาล กษัตริย์ทั้ง ๔ องค์ เสด็จทาง
ไกลล่วงวันและคืน ก็ลุถึงประเทศที่พระเวสสันดร
ประทับอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มหตี** ได้แก่กองทัพนับประมาณ ๑๒ อักโขภิณี. บทว่า **อุยฺยุตฺตา** ได้แก่ ควบคุมกัน. บทว่า **โกญฺจ นทติ** ความว่า ในกาลนั้น พราหมณ์ชาวกาลิงครัฐ เมื่อฝนตกในแคว้นของตนแล้ว ก็นำช้างปัจจัยนาคตัวประเสริฐนั้นมาถวายคืนแด่พระเจ้าสญชัย ช้างนั้นดีใจว่าจักได้พบนายละหนอ จึงได้บันลือโกญจนาท ท่านกล่าวคำนี้หมายเอาช้างนั้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กจฺฉาย** ความว่า พอควาญช้างผูกสายรัดทองคำก็ดีใจบันลือโกญจนาท. บทว่า **หสิสฺสนฺติ** ได้แก่ ได้ส่งเสียงดัง. บทว่า **หาริหารินี** ได้แก่ สามารถนำสิ่งที่พึงนำไป. บทว่า **ปาวิสุ** ได้แก่ เข้าไปแล้ว. บทว่า **พหุสาขํ** ได้แก่ มีกิ่งไม้มาก. บทว่า **ทีฆมทฺธานํ** ได้แก่ ทางประมาณ ๖๐ โยชน์. บทว่า **อุปาคญฺฉุ** ความว่า ลุถึงประเทศที่พระเวสสันดรประดับอยู่.

จบมหาราชบรรพ

ฉขัตติยบรรพ

ฝ่ายพระชาลีราชกุมารให้ตั้งค่ายแทบฝั่งสระมุจลินท์ ให้กลับรถหมื่นสี่พันคัน ตั้งให้มีหน้าเฉพาะทางที่มา แล้วให้จัดการรักษาสัตว์ร้ายมีราชสีห์เสือโคร่งเสือเหลืองและแรดเป็นต้นในประเทศนั้น ๆ เสียงพาหนะทั้งหลายมีช้างเป็นต้นอื้ออึงสนั่น ครั้งนั้น พระเวสสันดรมหาสัตว์ได้ทรงสดับเสียงนั้น ก็ทรงกลัวแต่มรณภัย ด้วยเข้าพระทัยว่า เหล่าปัจจามิตรของเราปลงพระชนม์พระชนกของเราแล้วมาเพื่อต้องการตัวเรากระมังหนอ จึงพาพระนางมัทรีเสด็จขึ้นภูผาทอดพระเนตรดูกองทัพ.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเวสสันดรราชฤาษีได้ทรงสดับเสียงกึกก้อง
แห่งกองทัพเหล่านั้น ก็ตกพระหฤทัย เสด็จขึ้นสู่
บรรพต ทอดพระเนตร ดูกองทัพด้วยความกลัว ตรัส
ว่า แน่ะพระน้องมัทรี เธอจงพิจารณาสำเนียงกึกก้องใน
ป่าฝูงม้าอาชาไนยร่าเริง ปลายธงปรากฏไสว พวกที่มา
เหล่านี้ ดุจพวกพรานล้อมฝูงมฤคชาติในป่าไว้ด้วยข่าย
ต้อนให้ตกในหลุมก่อน แล้วทิ่มแทงด้วยหอกสำหรับ
ฆ่ามฤคชาติอันคม เลือกฆ่าเอาแต่ที่มีเนื้อล่ำ ๆ เราทั้ง
หลายผู้หาความผิดมิได้ ต้องเนรเทศมาอยู่ป่า ถึงความ
ฉิบหายด้วยมือมิตร เธอจงดูคนฆ่าคนไม่มีกำลัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิงฺฆ** เป็นนิบาตลงในอรรถว่า ตักเตือน. บทว่า **นิสาเมหิ** ความว่า เธอจงดู คือใคร่ครวญดูว่า กองทัพของเราหรือ

กองทัพปรปักษ์ การเชื่อมความของสองคาถากึ่งว่า **อิเม นูน อรญฺญมฺหิ** เป็นต้น พึงทราบอย่างนี้ แน่ะพระน้องมัทรี พวกพรานล้อมฝูงมฤคในป่าไว้ด้วยข่าย หรือต้อนลงหลุม พูดในขณะนั้นว่า จงฆ่าสัตว์ร้ายเสีย ทิ่มแทงด้วยหอกสำหรับฆ่ามฤคอันคม เลือกฆ่ามฤคเหล่านั้นเอาแต่ตัวล่ำ ๆ ฉันใด สองเรานี้ถูกทิ่มแทงด้วยวาจาอสัตบุรุษว่า จักฆ่าเสียด้วยหอกอันคม และเราผู้ไม่มีผิด ถูกขับไล่คือเนรเทศออกจากแว่นแคว้นมาอยู่ในป่า ก็ฉันนั้นเหมือนกัน แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น. บทว่า **อมิตฺตหตฺถฏฺฐคตา** ได้แก่ ก็ยังถึงความฉิบหายด้วยมือของเหล่าอมิตร. บทว่า **ปสฺส ทุพฺพลมาตกํ** ความว่า พระเวสสันดรทรงคร่ำครวญเพราะมรณภัย ด้วยประการฉะนี้.

พระนางมัทรีได้ทรงสดับพระราชดำรัส จึงทอดพระเนตรกองทัพ ก็ทรงทราบว่า เป็นกองทัพของตนเมื่อจะให้พระมหาสัตว์ทรงอุ่นพระหฤทัย จึงตรัสคาถานี้

เหล่าอมิตรไม่พึงข่มเหงพระองค์ได้ เหมือนเพลิง
ไม่พึงข่มเหงทะเลได้ฉะนั้น ขอพระองค์ทรงพิจารณา
ถึงพระพรที่ท้าวสักกเทวราชประทานนั้นนั่นแล ความ
สวัสดีจะพึงมีแก่เราทั้งหลายจากพลนิกายนี้เป็นแน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อคฺคิว อุทกณฺณเว** ความว่า ไฟที่ติดด้วยคบหญ้าเป็นต้น ย่อมไม่ข่มเหงน้ำทั้งกว้างทั้งลึกกล่าวคือทะเล คือไม่อาจทำให้ร้อนได้ ฉันใด ปัจจามิตรทั้งหลายย่อมข่มเหงพระองค์ไม่ได้ คือข่มขี่ไม่ได้ ฉันนั้น. บทว่า **ตเทว** ความว่า พระนางมัทรีให้พระมหาสัตว์อุ่นพระหฤทัยว่า ก็พรอันใดที่ท้าวสักกเทวราชประทานแด่พระองค์ตรัสว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ไม่นานนักพระชนกของพระองค์จะเสด็จมา ขอพระองค์จงพิจารณาพร้อมนั้นเถิด ความสวัสดีพึงมีแก่พวกเราจากพลนิกายนี้เป็นแน่แท้.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทรงบรรเทาความโศกให้เบาลงแล้ว พร้อมด้วยพระนางมัทรีเสด็จลงจากภูเขาประทับนั่งที่ทวารบรรณศาลา ฝ่ายพระนางมัทรีก็ประทับนั่งที่ทวารบรรณศาลาของพระองค์.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

แต่นั้นพระเวสสันดรราชฤาษีเสด็จลงจากบรรพต
ประทับนั่ง ณ บรรณศาลา ทำพระหฤทัยให้มั่นคง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทฬฺหํ กตฺวาน มานสํ** ความว่า ประทับนั่งทำพระหฤทัยให้มั่นคงว่า เราเป็นบรรพชิต ใครจักทำอะไรแก่เรา.

ขณะนั้น พระเจ้าสญชัยตรัสเรียกพระนางผุสดีราชเทวีมารับสั่งว่า แน่ะผุสดีผู้เจริญ เมื่อพวกเราทั้งหมดไปพร้อมกัน จักมีความเศร้าโศกใหญ่ ฉันจะไปก่อน ต่อนั้น เธอจงกำหนดดูว่า เดี๋ยวนี้พวกเข้าไปก่อนจักบรรเทาความเศร้าโศกนั่งอยู่แล้ว พึงไปด้วยบริวารใหญ่ ลำดับนั้น พ่อชาลีและแม่กัณหาชินารออยู่สักครู่หนึ่งแล้วจงไปภายหลัง ตรัสสั่งฉะนี้แล้วให้กลับรถให้มีหน้าเฉพาะทางที่มา จัดการรักษาในที่นั้น ๆ เสด็จลงจากคอช้างตัวประเสริฐซึ่งประดับแล้ว เสด็จไปสู่สำนักของพระราชโอรส.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเจ้าสญชัยผู้ชนกนาถให้กลับรถ ให้กองทัพ
ตั้งยับยั้งอยู่แล้ว เสด็จไปยังพระเวสสันดรผู้โอรสซึ่ง
เสด็จประทับอยู่ในป่าพระองค์เดียว เสด็จลงจากคอช้าง
พระที่นั่ง ทรงสะพักเฉวียงพระอังสาประนมพระหัตถ์
อันเหล่าอำมาตย์ห้อมล้อม เสด็จนาเพื่ออภิเษกพระ
โอรส พระเจ้าสญชัยได้ทอดพระเนตรเห็นพระเวส-

สันดรราชโอรส มีพระกายมิได้ลูบได้ตกแต่ง มีพระ-
มนัสแน่วแน่ นั่งเข้าฌานอยู่ในบรรณศาลานั้น ไม่มี
ภัยแต่ที่ไหน ๆ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วุฏฺฐาเปตฺวาน เสนิโย** ความว่า ให้พลนิกายตั้งยับยั้งอยู่เพื่อประโยชน์แก่การอารักขา. บทว่า **เอกํ โส** ได้แก่ ทำผ้าห่มเฉวียงพระอังสาข้างหนึ่ง. บทว่า **สิญฺจิตฺวามาคมิ** ความว่า เสด็จเข้าไปเพื่ออภิเษกในราชสมบัติ. บทว่า **รมฺมรูปี** ได้แก่ มิได้ลูบไล้และตกแต่ง.

พระเวสสันดรและพระนางมัทรีทอดพระเนตร
เห็นพระราชบิดาผู้มีความรักในพระโอรสนั้น เสด็จมา
เสด็จลุกต้อนรับถวายบังคม ฝ่ายพระนางมัทรีทรงซบ
พระเศียรอภิวาทแทบพระบาทพระสัสสุระ กราบทูลว่า
ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันมัทรีผู้สะใภ้ของพระองค์
ขอถวายบังคม พระยุคลบาทของพระองค์ พระเจ้า
สญชัยทรงสวมกอดสองกษัตริย์ประทับทรวง ฝ่าพระ-
หัตถ์ลูบพระปฤษฎางค์อยู่ไปมา ณ อาศรมนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาเท วนฺทามิ เต ทุสา** ความว่า พระนางมัทรีกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันผู้สะใภ้ของพระองค์ ขอถวายบังคมแทบพระยุคลบาท กราบทูลฉะนั้นแล้วถวายบังคม. บทว่า **เตสุ ตตฺถ** ได้แก่ กษัตริย์ทั้งสองนั้น ณ อาศรมที่ท้าวสักกเทวราชประทานนั้น. บทว่า **ปลิสชฺช** ความว่า ให้อิงแอบแนบพระทรวง ทรงจุมพิตพระเศียร ทรงลูบพระปฤษฎางค์ของสองกษัตริย์ด้วยพระหัตถ์อันอ่อนนุ่ม.

ต่อนั้น พระเจ้าสญชัยทรงกันแสงคร่ำครวญ ครั้นสร่างโศกแล้ว เมื่อจะทรงทำปฏิสันถารกับสองกษัตริย์นั้น จึงตรัสว่า

ลูกรัก พ่อไม่มีโรคาพาธกระมัง สุขสำราญดี
กระมัง ยังอัตภาพให้เป็นรูปด้วยเสาะแสวงหาผลาหาร
สะดวกกระมัง มูลผลาหารมีมากกระมัง เหลือบ ยุง
และสัตว์เลื้อยคลานทีจะมีน้อยกระมัง ความเบียดเบียน
ให้ลำบากในวนประเทศที่เกลื่อนไปด้วยเนื้อร้าย ไม่
ค่อยมีกระมัง.

พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับพระดำรัสของพระบิดา จึงกราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ หม่อมฉันทั้งสองมี
ความเป็นอยู่อย่างฝืดเคือง เที่ยวเสาะแสวงหามูลผลา-
หารเลี้ยงชีพ ข้าแต่พระมหาราชเจ้า หม่อมฉันทั้งหลาย
เป็นผู้เข็ญใจ ฝึกแล้วคือหมดพยศ ความเข็ญใจฝึกหม่อม
ฉันทั้งหลาย ดุจนายสารถีฝึกม้าให้หมดพยศฉะนั้น ข้า
แต่มหาราช หม่อมฉันทั้งหลายลูกเนรเทศมีร่างกาย
เหี่ยวแห้ง ด้วยการหาเลี้ยงชีพในป่า จึงมีเนื้อหนังซูบ
ลงเพราะไม่ได้เห็นพระชนกและพระชนนี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยาทิสิ กีทิสา** ความว่า เป็นความเป็นอยู่ต่ำอย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า **กสิรา ชีวิกา โหม** ความว่า ข้าแต่พระบิดา ความเป็นอยู่ของหม่อมฉันทั้งหลายเป็นทุกข์ เพราะหม่อมฉันทั้งหลายมีชีวิตอยู่ด้วยการเที่ยวเสาะแสวงหามูลผลาหาร. บทว่า **อนิทฺธินำ** ความว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ความเข็ญใจย่อมฝึกคนจนที่เข็ญใจและความเข็ญใจนั้นย่อมฝึก คือทำให้หมดพยศ เหมือนนายสารถีผู้ฉลาดฝึกม้าฉะนั้น หม่อมฉันทั้งหลายอยู่ในที่นี้เป็นผู้เข็ญใจอันความเข็ญใจฝึกแล้ว คือทำให้หมดพยศแล้ว

ความเข็ญใจนั่นแหละฝึกหม่อมฉันทั้งหลาย. ปาฐะว่า **ทเมถ โน** ดังนี้ก็มี ความว่าฝึกหม่อมฉันทั้งหลายแล้ว. บทว่า **ชีวิโสกินํ** ความว่า พระเวสสันดรทูลว่าหม่อมฉันทั้งหลายมีความเศร้าโศกอยู่ในป่า จะมีความสุขอย่างไรได้.

ก็และครั้นกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระเวสสันดรเมื่อจะทูลถามถึงข่าวคราวของพระโอรสและพระธิดาอีกจึงทูลว่า

ทายาทผู้มีมโนรถยังไม่สำเร็จ ของพระองค์ผู้
ประเสริฐของชาวสีพี คือพ่อชาลีและแม่กัณหาชินา
ทั้งสองตกอยู่ในอำนาจของพราหมณ์ร้ายกาจเหลือเกิน
แกตีพ่อชาลีและแม่กัณหาชินา ดุจคนตีฝูงโค ถ้า
พระองค์ทรงทราบ หรือได้สดับข่าวลูกทั้งสองของ
พระราชบุตรีมัทรีนั้น ขอได้โปรดตรัสบอกแก่หม่อม
ฉันทั้งสองทันที ดุจหมองูเยียวยามาณพที่ถูกงูกัด
ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทายาทปฺปตฺตมานสา** ความว่า พระเวสสันดรกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ทายาทของพระองค์ผู้ประเสริฐของชาวสีพี มีมนัสยังไม่ถึงแล้ว คือมีมโนรถยังไม่สมบูรณ์ ตกอยู่ในอำนาจของพราหมณ์ พราหมณ์นั้นแกตีสองกุมารนั้นราวกะว่าคนตีฝูงโค ถ้าพระองค์ทรงทราบ หรือได้สดับข่าวลูกทั้งสองของพระราชบุตรีมัทรีนั้น ด้วยได้ทอดพระเนตรเห็นหรือด้วยได้ทรงสดับข่าวก็ตาม. บทว่า **สปฺปทฏฺฐํ ว มาณวํ** ความว่า ขอได้โปรดแจ้งให้ทราบคือตรัสบอกแก่หม่อมฉันทั้งสองทันที เหมือนหมองูเยียวยามาณพที่ถูกงูกัด เพื่อสำรอกพิษเสียฉะนั้น.

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

หลานทั้งสองคือชาลีและกัณหาชินา พ่อได้ให้ทรัพย์แก่พราหมณ์ชูชกไถ่ไว้แล้ว เจ้าอย่าวิตกเลย จงโปร่งใจเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิกฺกีตา** ได้แก่ ให้ทรัพย์ไถ่ไว้แล้ว.

พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้น ก็ทรงได้ความโปร่งพระหฤทัย เมื่อจะทรงทำปฏิสันถารกับพระบิดาจึงตรัสว่า

ข้าแต่พระบิดา พระองค์ไม่มีพระโรคาพาธกระมัง สุขสำราญดีกระมัง พระเนตรแห่งพระมารดาของหม่อมฉันยังไม่เสื่อมกระมัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จกฺขุ** ความว่า พระเวสสันดรทูลถามว่า พระเนตรของพระมารดาผู้ทรงกันแสงเพราะความเศร้าโศกถึงพระโอรส ไม่เสื่อมเสียหรือ.

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

ลูกรัก พ่อไม่ค่อยมีโรค และมีความสุขสำราญดี อนึ่ง จักษุของมารดาเจ้าก็ไม่เสื่อม.

พระมหาสัตว์กราบทูลว่า

ยวดยานของพระองค์หาโรคภัยนี้ได้กระมัง พาหนะยังใช้ได้คล่องแคล่วดีกระมัง ชนบทมั่งคั่งกระมัง ฝนตกต้องตามฤดูกาลกระมัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วุฏฺฐิ** ได้แก่ ฝน.

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

ยวดยานของพ่อไม่มีโรคภัย พาหนะยังใช้ได้
คล่องแคล่วดี ชนบทก็มั่งคั่ง ฝนก็ตกต้องตามฤดู
กาล.

เมื่อสามกษัตริย์ตรัสปราศรัยกันอยู่อย่างนี้ พระนางผุสดีเทวีทรงกำหนดว่า บัดนี้กษัตริย์ทั้งสามจักทำความโศกให้เบาบาง ประทับนั่งอยู่ จึงเสด็จไปสู่สำนักพระโอรสพร้อมด้วยบริวารใหญ่

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

เมื่อสามกษัตริย์กำลังตรัสกันอยู่อย่างนี้ พระนาง
ผุสดีราชมารดา ผู้เป็นพระราชบุตรีพระเจ้ามัททราช
เสด็จด้วยพระบาทไม่ได้สวมฉลองพระบาท ได้ปรากฏ
และช่องภูผา พระเวสสันดรและพระนางมัทรีทอด
พระเนตรเห็นพระราชชนนีผู้มีความรักในพระโอรส
กำลังเสด็จมา ก็เสด็จลุกต้อนรับเสด็จ ถวายบังคม
พระนางมัทรีทรงอภิวาทแทบพระบาทแห่งพระสัสสุ
ด้วยพระเศียร ทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า หม่อมฉัน
มัทรีผู้สะใภ้ขอถวายบังคมพระยุคคลบาทของพระแม่เจ้า.

ก็ในเวลาที่พระเวสสันดรและพระนางมัทรีถวายบังคมพระนางผุสดีเทวีแล้วประทับยืนอยู่ พระชาลีและพระกัณหาชินาทั้งสอง อันกุมารกุมารีห้อมล้อมเสด็จมาถึง พระนางมัทรีประทับยืนทอดพระเนตรทางมาแห่งพระโอรสพระธิดาอยู่ พระนางเจ้าทอดพระเนตรเห็นพระโอรสพระธิดาเสด็จมาโดยสวัสดี ก็ไม่สามารถจะทรงพระวรกายอยู่ด้วยภาวะของพระองค์ ทรงคร่ำครวญเสด็จไปแต่ที่นั้น ดุจแม่โคมีลูกอ่อนฉะนั้น ฝ่ายพระชาลีและพระกัณหาทอดพระเนตรเห็นพระมารดา ก็ทรงคร่ำครวญวิ่งตรงเข้าไปหาพระมารดาทีเดียว.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระชาลีและพระกัณหาชินาผู้มาโดยสวัสดีแต่ที่
ไกลทอดพระเนตรเห็นพระนางมัทรี ก็ทรงกันแสงวิ่ง
เข้าไปหาดุจลูกโคอ่อนเห็นแม่ ก็ร้องวิ่งเข้าไปหาฉะนั้น
พระนางมัทรีเล่า พอทอดพระเนตรเห็นพระโอรสพระ
ธิดาผู้มาโดยสวัสดีแต่ที่ไกลก็สั่นระรัวไปทั่วพระวรกาย
คล้ายแม่มดที่ผีสิงตัวสั่นฉะนั้น น้ำมันก็ไหลออกจาก
พระถันทั้งคู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กนฺทนฺตา อภิธาวึสุ** ความว่า ร้องไห้วิ่งเข้าไปหา. บทว่า **วารุณีวุ ปเวเธนฺติ** ความว่า ตัวสั่นเหมือนแม่มดที่ถูกผีสิง. บทว่า **ถนธาราภิสิญฺจถ** ความว่า สายน้ำนมไหลออกจากพระถันทั้งสอง.

ได้ยินว่า พระนางมัทรีทรงคร่ำครวญด้วยพระสุรเสียงอันดัง พระกายสั่นถึงวิสัญญีภาพล้มลงเหยียดยาวเหนือปฐพี ฝ่ายพระชาลีและพระกัณหาก็เสด็จมาโดยเร็ว ถึงพระชนนีก็ถึงวิสัญญีภาพล้มลงทับพระมารดา ในขณะนั้นน้ำนมก็ไหลออกจากพระยุคลถันของพระนางมัทรี เข้าพระโอษฐแห่งกุมารกุมารีทั้งสองนั้น ได้ยินว่า ถ้าจักไม่มีลมหายใจประมาณเท่านี้ พระกุมารกุมารีทั้งสองจักมีหทัยแห้งพินาศไป.

ฝ่ายพระเวสสันดรทอดพระเนตรเห็นพระปิยบุตรบุตรีก็ไม่อาจทรงกลั้นโศกาดูรไว้ ถึงวิสัญญีภาพล้มลง ณ ที่นั้นเอง แม้พระชนกและพระชนนีแห่งพระเวสสันดรก็ถึงวิสัญญีภาพล้มลงในที่นั้นเหมือนกัน.

เหล่าอำมาตย์หกหมื่นผู้สหชาติของพระมหาสัตว์เห็นกิริยาของ ๖ กษัตริย์ ดังนั้นก็ถึงวิสัญญีภาพล้มลง ณ ที่นั้นเหมือนกัน.

บรรดาราชบริพารทั้งหลายที่เห็นเหตุการณ์อันน่าสงสารนั้น แม้คนหนึ่งก็ไม่อาจดำรงอยู่ได้โดยภาวะของตน อาศรมบททั้งสิ้นได้เป็นเหมือนป่ารังอันลมยุคันตวาตย่ำยี่แล้ว ขณะนั้นภูผาทั้งหลายก็บันลือลั่น มหาปฐพีก็หวั่นไหว มหาสมุทรก็กำเริบ เขาสิเนรุราชก็โอนเอนไปมา เทวโลกทั่วกามาพจรก็เกิดโกลาหลเป็นอันเดียวกัน.

ครั้งนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงดำริว่า กษัตริย์ทั้ง ๖ องค์ พร้อมด้วยราชบริษัทถึงวิสัญญีภาพ ไม่มีใครแม้คนหนึ่งที่สามารถจะลุกขึ้นรดน้ำลงบนสรีระของใครได้ เอาเถอะ เราจักยังฝนโบกขรพรรษให้ตกลงเพื่อชนเหล่านั้นในบัดนี้ ดำริฉะนี้แล้วจึงยังฝนโบกขรพรรษให้ตกลง ณ สมาคมแห่งกษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์ ชนเหล่าใดใคร่ให้เปียกชนเหล่านั้นก็เปียก เหล่าชนที่ไม่ต้องการให้เปียก แม้สักหยาดเดียวก็ไม่ตั้งอยู่ในเบื้องบนแห่งชนเหล่านั้น เพียงดังน้ำกลิ้งไปจากใบบัวฉะนั้น ฝนโบกขรพรรษนั้นเป็นเหมือนน้ำฝนที่ตกลงบนใบบัวด้วยประการฉะนี้ ในกาลนั้นกษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์ก็กลับฟื้นพระองค์ มหาชนทราบความมหัศจรรย์ว่า ฝนโบกขรพรรษตก ณ สมาคมพระญาติแห่งพระมหาสัตว์ และแผ่นดินไหว.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

ความกึกก้องใหญ่ได้เกิดแก่สมาคมพระญาติ ภูเขาทั้งหลายก็บันลือลั่น แผ่นดินก็หวั่นไหว ฝนตกลงเป็นท่อธารในกาลนั้น ลำดับนั้น พระราชาเวสสันดรก็ประชุมด้วยพระประยูรญาติทั้งหลาย พระชาลีและพระกัณหาชินาผู้พระราชนัดดา พระนางมัทรีผู้สะใภ้ พระเวสสันดรผู้พระราชโอรส พระเจ้าสญชัยผู้มหาราช

และพระนางเจ้าผุสดีผู้พระมเหสี ได้ประชุมโดยความเป็นอันเดียวกันในกาลใด ความมหัศจรรย์อันให้ขนพองสยองเกล้าได้มีในกาลนั้น ชาวแคว้นสีพีที่มาประชุมกันทั้งหมด ร้องไห้อยู่ในป่าอันน่ากลัว ประนมมือแด่พระเวสสันดร ทูลวิงวอนพระเวสสันดรและพระนางมัทรีว่า ขอพระองค์เป็นอิสรราชแห่งข้าพระองค์ทั้งหลาย ขอทั้งสองพระองค์จงครองราชสมบัติเป็นพระ-ราชาแห่งข้าพระองค์ทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โฆโส** ได้แก่ ความกึกก้องอันประกอบด้วยความกรุณา. บทว่า **ปญฺชลิกา** ความว่า ชาวพระนคร ชาวนิคมและชาวชนบท ทั้งหมดต่างประคองอัญชลี. บทว่า **ตสฺส ยาจนฺติ** ความว่า หมอบลงแทบพระบาทแห่งพระเวสสันดร ร้องไห้คร่ำครวญวิงวอนว่า ข้าแต่สมมติเทพ ขอพระองค์จงเป็นนาย เป็นใหญ่ เป็นบิดาของข้าพระองค์ทั้งหลาย มหาชนประสงค์จะอภิเษกทั้งสองพระองค์ในที่นี้นี่แหละแล้วนำเสด็จสู่พระนคร ขอพระองค์จงรับเศวตฉัตรอันเป็นของมีอยู่แห่งราชสกุล.

จบฉัตติยบรรพ

นครกัณฑ์

พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้นแล้ว เมื่อจะตรัสกับพระชนก จึงตรัสคาถานี้ว่า

พระองค์และ ชาวชนบท ชาวนิคมประชุมกันให้เนรเทศหม่อมฉันผู้ครองราชสมบัติโดยธรรมจากแว่นแคว้น.

ต่อนั้น พระเจ้าสญชัยเมื่อจะยังพระโอรสให้อดโทษแก่พระองค์ จึงตรัสว่า

ลูกรัก จริงทีเดียว การที่พ่อให้ขับไล่ลูกผู้ไม่มีโทษ เพราะถ้อยคำของชาวสีพีนั้น ชื่อว่าพ่อได้กระทำกรรมอันชั่วช้า ทำกรรมอันทำลายความเจริญแก่พวกเรา.

ครั้นตรัสคาถานี้แล้ว เมื่อจะทรงวิงวอนพระโอรสเพื่อนำความทุกข์ของพระองค์ไปเสีย จึงตรัสคาถานี้ว่า

ธรรมดาบุตรควรนำความทุกข์ของบิดามารดา
หรือพี่น้องหญิงออกเสีย ด้วยคุณที่ควรสรรเสริญอันใด
อันหนึ่ง แม้ด้วยชีวิตของตน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุทพฺพเห** ได้แก่ พึงนำไป. บทว่า **อปิ ปาเณหิ อตฺตโน** ความว่า ได้ยินว่า พระเจ้าสญชัยตรัสอย่างนี้กะพระเวสสันดร ด้วยพระประสงค์อันนี้ว่า แน่ะพ่อ ธรรมดาบุตรพึงนำความ

ทุกข์ เพราะความเศร้าโศกของบิดามารดาไปเสีย แม้ต้องสละชีวิต เพราะเหตุนั้น ลูกอย่าเก็บโทษของพ่อไว้ในใจ จงทำตามคำของพ่อ จงเปลื้องเพศฤาษีออกแล้วถือเพศกษัตริย์เถิดนะลูก.

พระโพธิสัตว์แม้ทรงใคร่จะครองราชสมบัติ แต่เมื่อไม่ตรัสคำมีประมาณเท่านี้ ก็หาชื่อว่าเป็นผู้หนักไม่ เพราะเหตุนั้น จึงตรัสกับพระราชบิดา. พระเจ้าสญชัยทรงอาราธนาพระมหาสัตว์ พระมหาสัตว์ทรงรับว่า สาธุ.

ครั้งนั้น เหล่าอำมาตย์หกหมื่นผู้สหชาติ รู้ว่าพระมหาสัตว์ทรงรับอาราธนาจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า เวลานี้เป็นเวลาสนานพระวรกาย จงชำระล้างธุลีและสิ่งเปรอะเปื้อนเถิด.

ลำดับนั้นพระมหาสัตว์ตรัสว่า ท่านทั้งหลายรอสักครู่หนึ่ง เสด็จเข้าบรรณศาลา ทรงเปลื้องเครื่องฤาษีเก็บไว้ ทรงพระภูษาสีดุจสังข์ เสด็จออกจากบรรณศาลา ทรงรำพึงว่า สถานที่นี้เป็นที่อันเราเจริญสมณธรรมสิ้น ๙ เดือนครึ่ง และสถานที่นี้เป็นที่แผ่นดินไหว เหตุเราผู้ถือเอายอดแห่งพระบารมีบริจาคปิยบุตรทารทาน ทรงรำพึงฉะนี้แล้ว ทำประทักษิณบรรณศาลา ๓ รอบ ทรงกราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้วทรงสถิตอยู่.

ครั้งนั้นเจ้าพนักงานมีภูษามาลาเป็นต้น ก็ทำกิจมีเจริญพระเกสาและพระมัสสุเป็นต้นแห่งพระมหาสัตว์ ชนทั้งหลายได้อภิเษกพระมหาสัตว์ผู้ประดับด้วยราชาภรณ์ทั้งปวงผู้รุ่งเรืองดุจเทวราช ในราชสมบัติ.

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

แต่นั้น พระเวสสันดรราชทรงชำระล้างธุลีและ
ของไม่สะอาดแล้ว สละวัตรปฏิบัติทั้งปวง ทรงเพศ
เป็นพระราชา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปวาหยิ ความว่า ให้นำไป ก็และครั้นให้นำไปแล้ว ให้ถือเพศเป็นพระราชา.

ครั้งนั้น พระมหาสัตว์เป็นผู้มีพระยศใหญ่ สถานที่พระองค์ทอดพระเนตรแล้วทอดพระเนตรแล้วก็หวั่นไหว. เหล่าผู้รู้มงคลทรงจำมงคลไว้ด้วยปาก ก็ยังมงคลทั้งหลายให้กึกก้อง. พวกประโคมก็ประโคมดนตรีทั้งปวงขึ้นพร้อมกัน ความกึกก้องโกลาหลแห่งดนตรีเป็นการครึกครื้นใหญ่ ราวกะเสียงกึกก้องแห่งเมฆคำรามกระหึ่มในท้องมหาสมุทรฉะนั้น เหล่าอำมาตย์ประดับหัตถีรัตนะแล้วเตรียมเทียบไว้รับเสด็จ พระเวสสันดรมหาสัตว์ทรงผูกพระแสงขรรค์รัตนะแล้วเสด็จขึ้นหัตถีรัตนะ เหล่าอำมาตย์หกหมื่นผู้สหชาติทั้งปวง ประดับเครื่องสรรพาลังการ แวดล้อมพระมหาสัตว์ ฝ่ายนางกัญญาทั้งปวงให้พระนางมัทรีสนานพระกายแล้วตกแต่งพระองค์ถวายอภิเษก เมื่อถวายการรดน้ำสำหรับอภิเษก ณ พระเศียรแห่งพระนางมัทรีได้กล่าวมงคลทั้งหลายเป็นต้นว่า ขอพระเวสสันดรจงทรงอภิบาล.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเวสสันดรมหาสัตว์สนานพระเศียร ทรงพระภูษาอันสะอาด ประดับด้วยราชปิลันธนาภรณ์ทุกอย่าง ทรงผูกสอดพระแสงขรรค์อันทำให้ราชปัจจามิตรเกรงขาม เสด็จขึ้นทรงพระยาปัจจัยนาคเป็นพระคชาธาร ลำดับนั้น เหล่าสหชาติโยธาหาญทั้งหกหมื่นผู้งามสง่าน่าทัศนา ต่างร่าเริงแวดล้อมพระมหาสัตว์ผู้จอมทัพ แต่นั้นเหล่าสนมกำนัลของพระเจ้ากรุงสีพีประชุมกันสรงสนานพระนางมัทรีราชกัญญา ทูลถวายพระพรว่า

ขอพระเวสสันดรจงอภิบาลพระแม่เจ้า ขอพระชาลีและพระกัณหาชินาทั้งสองพระองค์ จงอภิบาลพระแม่เจ้า อนึ่ง ขอพระเจ้าสญชัยมหาราชจงคุ้มครองรักษาพระแม่เจ้าเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปจฺจยํ นาคมารุยฺห** ได้แก่ ช้างตัวประเสริฐซึ่งเกิดในวันที่พระเวสสันดรประสูตินั้น. บทว่า **ปรนฺตปฺ** ได้แก่ ยังอมิตรให้เกรงขาม. บทว่า **ปริกรึสุ** ได้แก่ แวดล้อม. บทว่า **นนฺทยนฺตา** ได้แก่ ให้ยินดี. บทว่า **สิวิกญฺญา** ความว่า เหล่าปชาบดีของพระเจ้าสีพีราช ประชุมกันให้พระนางมัทรีสรงสนานด้วยน้ำหอม. บทว่า **ชาลี กณฺหาชินา จุโภ** ความว่า แม้พระโอรสพระธิดาของพระแม่เจ้าเหล่านี้ ก็จงรักษาพระมารดา.

พระเวสสันดรและพระนางมัทรีทรงได้ปัจจัยนี้ ทรงอนุสรถึงการประทับแรมในป่าอันเป็นความลำบากของพระองค์มาแต่ก่อน จึงให้ตีอานันทเภรีเที่ยวป่าวร้องตามเวิ้งเขาวงกตอันเป็นที่ควรยินดี พระนางมัทรีทรงได้ปัจจัยนี้ ทรงอนุสรถึงการประทับแรมในป่าอันเป็นความลำบากแห่งพระองค์มาแต่ก่อน พระนางถึงพร้อมด้วยพระลักษณะ มีพระหฤทัยร่าเริงยินดี ที่พบพระโอรสและพระธิดา พระนางมัทรีทรงได้ปัจจัยนี้ ทรงอนุสรถึงหารประทับแรมในป่า อันเป็นความลำบากของพระองค์มาแต่ก่อน ทรงมีพระลักษณะ ดีพระหฤทัย อิ่มพระหฤทัยแล้วพร้อมด้วยพระราชโอรสและพระราชธิดา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิทญฺจ ปจฺจยํ ลทฺธา** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเวสสันดรและพระนางมัทรี ทรงได้ปัจจัยนี้ คือที่พึ่งนี้แล้วดำรงอยู่ในราชสมบัติ. บทว่า **ปุพฺเพ** ความว่า ทรงอนุสรถึงการประทับแรมอยู่ในป่า อันเป็นความลำบากของพระองค์ในกาลก่อนแต่นี้ จึงให้ตีกลองอานันทเภรีเที่ยวป่าวร้อง. บทว่า **รมฺมณีเย คิริพฺพเช** ความว่า ให้ตีกลองอานันทเภรีที่ผูกด้วยลดาทองท่องเที่ยวป่าวร้องในเวิ้งเขาวงกตอันเป็นที่ควรยินดีว่าเป็นอาณาเขตแห่งพระราชาเวสสันดร จัดเล่นมหรสพให้เพลิดเพลิน. บทว่า **อานนฺทจิตฺตา สุมนา** ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยพระลักษณะ ความว่า พระนางมัทรีได้พบพระโอรสพระธิดา ทรงดีพระหฤทัย คือยินดีเหลือเกิน. บทว่า **ปีติตา** ได้แก่ มีปีติโสมนัสเป็นไปแล้ว. ก็และครั้นทรงอิ่มพระหฤทัยอย่างนี้แล้ว พระนางมัทรีได้ตรัสแก่พระโอรสพระธิดาว่า

แน่ะลูกรักทั้งสอง เมื่อก่อนแม่กินอาหารมื้อ
เดียว นอนเหนือแผ่นดินเป็นนิตย์ แม่ได้ประพฤติ
อย่างนี้ เพราะใคร่ต่อลูก วัตรนั้นสำเร็จแล้วแก่แม่ใน
วันนี้ เพราะอาศัยลูกทั้งสอง วัตรนั้นเกิดแต่แม่ก็ตาม
เกิดแต่พ่อก็ตาม จงอภิบาลลูก อนึ่ง ขอพระมหาราช
สญชัยจงคุ้มครองลูก บุญอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งแม่และ
พ่อได้บำเพ็ญไว้ จงสำเร็จแก่ลูก ด้วยอำนาจบุญกุศล
นั้นทั้งหมด ขอลูกจงอย่าแก่ (เร็ว) อย่าตาย (เร็ว).

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตุมฺหํ กามา หิ ปุตฺตกา** ความว่า พระนางมัทรีตรัสว่า แน่ะลูกน้อยทั้งสอง แม่ปรารถนาลูก ๆ เมื่อลูก ๆ ถูกพราหมณ์นำไปในกาลก่อน แม่กินอาหารมื้อเดียว นอนเหนือแผ่นดิน แม่มีความปรารถนาลูก ๆ จึงได้ประพฤติวัตรนี้ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **สมิทฺธชฺช** ความว่า วัตรนั่นแลสำเร็จแล้วในวันนี้. บทว่า **มตฺถํ ปิ ตํ ปาเลตุ**

ปิตุ ปิ จ ปุตฺตกา ความว่า โสมนัสที่เกิดแต่แม่ก็ตาม เกิดแต่พ่อก็ตาม จงคุ้มครองลูก ๆ คือบุญที่เป็นของแม่และพ่อ จงคุ้มครองลูก เพราะเหตุนั้นเอง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ยํ กิญฺจิตฺถิ กตํ ปญฺญ** ดังนี้.

ฝ่ายพระนางผุสดีเทวีมีพระดำริว่า ตั้งแต่นี้ไป สุณิสาของเราจงนุ่งห่มภูษาเหล่านี้และทรงอาภรณ์เหล่านั้น ดำริฉะนี้แล้วสั่งให้บรรจุวัตถาภรณ์เต็มในหีบทองส่งไปประทาน.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้นจึงตรัสว่า

พระผุสดีราชเทวีผู้พระสัสสุได้ประทานกัปปาสิก
พัสตร์ โขมพัสตร์ และโกทุมพรพัสตร์ อันเป็น
เครื่องงดงามแห่งพระนางมัทรีผู้พระสุณิสา แต่นั้น
พระนางเจ้าประทานเครื่องประดับพระศอแล้วไปด้วย
ทองคำ เครื่องประดับต้นพระกร เครื่องประดับบั้น
พระองค์แล้วไปด้วยแก้วมณี เครื่องประดับพระศออีก
ชนิดหนึ่ง สัณฐานดุจผลอินทผลัมแล้วไปด้วยทองคำ
เครื่องประดับพระศอแล้วไปด้วยรัตนะ เครื่องประดับ
พระนลาตซึ่งขจิตด้วยสุวรรณเป็นต้น เครื่องประดับ
วิการด้วยสุวรรณส่วนพระกายมีพระทนต์เป็นอาทิ
เครื่องประดับมีพรรณต่าง ๆ แล้วไปด้วยแก้วมณี เครื่อง
ประดับทรวง เครื่องประดับบนพระอังสา เครื่องประดับ
บั้นพระองค์ชนิดแล้วไปด้วยสุวรรณและหิรัญ เครื่อง
ประดับที่พระบาทและเครื่องประดับที่ปักด้วยด้ายและมิ
ได้ปักด้วยด้ายอันเป็นเครื่องงดงามแห่งพระนางมัทรีผู้

พระสุณิสาพระนางมัทรีผู้ราชบุตรีทรงเพ่งพินิจพระ-
วรกายอันยังบกพร้องด้วยเครื่องประดับนั้น ๆ ก็ทรง
ประดับให้บริบูรณ์ งดงามดุจเทพกัญญาในนันทนวัน.

พระนางมัทรีสนานพระเศียร ทรงพระภูษาอัน
สะอาด ประดับด้วยราชปิลันธนาภรณ์ทุกอย่าง งาม
ดุจเทพอัปสรในดาวดึงส์พิภพ วันนั้นเสด็จลีลาศงาม
ดังกัทลีชาติต้องลมที่เกิดอยู่ ณ จิตรลดาวัน สมบูรณ์
ด้วยริมพระโอฐมีสีแดงดังผลตำลึงและพระนางมีพระ
โอฐแดงดังผลนิโครธสุกงาม ประหนึ่งกินรีอันเรียกว่า
มานุสินี เพราะเกิดมามีสรีระดุจมนุษย์ มีปีกอันวิจิตร
กางปีกร่อนไปในอัมพรวิถีฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โขมญฺจ กายูรํ** ได้แก่ เครื่องประดับพระศอมีสัณฐานดังผลอินทผลัมแล้วไปด้วยทองคำ. บทว่า **รตนามยํ** ได้แก่ เครื่องประดับพระศออีกชนิดหนึ่งแล้วไปด้วยรัตนะ. บทว่า **องฺคทํ มณิเมขลํ** ได้แก่ เครื่องประดับต้นพระกร และเครื่องประดับบั้นพระองค์แล้วไปด้วยแก้วมณี. บทว่า **อณฺณตํ** ได้แก่ เครื่องประดับชนิดหนึ่ง. บทว่า **มุขผุลฺลํ** ได้แก่ เครื่องประดับดิลกบนพระนลาต. บทว่า **นานารตฺเต** ได้แก่ มีสีต่าง ๆ. บทว่า **นาณิเย** ได้แก่ แล้วไปด้วยแก้วมณี. เครื่องประดับสองชนิดแม้เหล่านั้นคือเครื่องประดับทรวงและพระอังสา. บทว่า เมขลํ ได้แก่ เครื่องประดับบั่นพระองค์แล้วไปด้วยสุวรรณและหิรัญ. บทว่า **ปฏิปาทุกํ** ได้แก่ เครื่องประดับพระบาท. บทว่า **สุตฺตญฺจ สุตฺตวชฺชญฺจ** ได้แก่ เครื่องประดับที่มีสายร้อย และมิได้มีสายร้อย. แต่ในบาลี

เขียนไว้ว่า **สุปฺปญฺจ สุปฺปวชฺชญฺจ** ดังนี้ก็มี. บทว่า **อุปนิชฺฌาย เสยฺยสิ** ความว่า พระนางมัทรีราชเทวีทรงตรวจดูพระวรกายที่ยังบกพร่องด้วยเครื่องประดับที่มีสายร้อยและมิได้มีสายร้อย ก็ทรงประดับให้บริบูรณ์ ทำให้ทรงพระโฉมประเสริฐขึ้นอีก งดงามเพียงเทพกัญญาในนันทนวัน. บทว่า **วาตจฺฉุปิตา** ความว่า วันนั้นพระนางเจ้าเสด็จลีลาศงามดุจกัทลีทองต้องลมซึ่งเกิดที่จิตรลดาวันฉะนั้น. บทว่า **ทนฺตาวรณสนฺปนฺนา** ได้แก่ ประกอบด้วยริมพระโอฐสีแดงเช่นผลตำลึงสุก. บทว่า **สกุณี มานุสินีว ชาตา จิตฺตปฺปตฺตา ปติ** ความว่า แม้สกุณีมีนามว่ามานุสินี ซึ่งเกิดมาโดยสรีระดุจมนุษย์ มีขนปีกอันวิจิตร กางปีกบินร่อนไปในอากาศ ย่อมงดงาม ฉันใด พระนางมัทรีมีพระโอฐดังผลนิโครธสุก เพราะมีพระโอฐแดงก็งดงาม ฉันนั้น.

อมาตย์ทั้งหลายนำช่างตัวประเสริฐไม่แก่นักเป็น
ช้างทนต่อหอกและศรมีงาดุจงอนรถ สามารถนำ
มาเพื่อพระนางมัทรีทรง พระนางมัทรีนั้นเสด็จขึ้นสู่
ช้างตัวประเสริฐไม่แก่นัก เป็นช้างทนต่อหอกและศร
มีงาดุจงอนรถมีกำลังกล้าหาญ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตสฺสา จ** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อมาตย์ทั้งหลายได้นำช้างหนุ่มเชือกหนึ่งซึ่งไม่แก่นัก ยังหนุ่มมัชฌิมวัย เป็นช้างทนต่อการประหารด้วยหอกและศร ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง เพื่อพระนางมัทรี. บทว่า **นาคมารุหิ** ความว่า เสด็จขึ้นทรงหลังช้าง.

พระเวสสันดรและพระนางมัทรีทั้งสองพระองค์ได้เสด็จไปสู่กองทัพด้วยพระอิสริยยศใหญ่ ด้วยประการฉะนี้ ฝ่ายพระเจ้าสญชัยมหาราชประพาสเล่นตามภูผาและป่าประมาณหนึ่งเดือนกับด้วยทวยหาญ ๑๒ อักโขภิณี พาล-

มฤคและนกในป่าใหญ่ถึงเพียงนั้น มิได้เบียดเบียนสัตว์ไร ๆ ด้วยเดชานุภาพแห่งพระมหาสัตว์.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

เหล่ามฤคชาติและปักษีชาติมีอยู่ในป่านั้นทั้งหมด
เพียงไร ย่อมไม่เบียดเบียนกันและกัน ด้วยเดชานุภาพ
แห่งพระเวสสันดร เมื่อพระเวสสันดรผู้ยังแคว้นสีพีให้
เจริญเสด็จไปแล้ว เหล่ามฤคชาติและปักษีชาติมีอยู่ใน
ป่านั้นทั้งหมดเพียงไร ต่างมาชุมนุมกันอยู่ทีเดียวกัน
เมื่อพระเวสสันดรผู้ยังแคว้นสีพีให้เจริญ เสด็จไปแล้ว
เหล่ามฤคชาติและปักษีชาติ ในป่านั้นทั้งหมดเพียงไร
ต่างไม่ร้องเสียงหวาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยาวนฺเตตฺถ** ตัดบทเป็น **ยาวนฺโต เอตฺถ** ความว่า ตลอดทั้งในป่านั้น. บทว่า **เอกชฺฌํ สนฺนิปตึสุ** ความว่า ประชุมในที่เดียวกัน ก็และครั้นประชุมกันแล้ว ได้มีความโทมนัสว่าตั้งแต่นี้ไป เราทั้งหลายจักไม่มีความละอายหรือความสังวรต่อกันและกันในบัดนี้. บทว่า **นาสฺส มญฺชูนิ ภูชึสุ** ความว่า มีความทุกข์เพราะพลัดพรากจากพระมหาสัตว์จึงไม่ส่งเสียงร้องไพเราะอ่อนหวาน.

พระเจ้าสญชัยนรินทรราช ครั้นเสด็จประพาสเล่นตามภูผาและราวไพรประมาณหนึ่งเดือนกับทวยหาญ ๑๒ อักโขภิณีแล้ว ตรัสเรียกเสนาคุตอมาตย์มา ตรัสถามว่า เราทั้งหลายอยู่ในป่ากันนานแล้ว บรรดาเสด็จของบุตรเราพวกเจ้าตกแต่งแล้วหรือ ครั้นเหล่าอมาตย์กราบทูลว่า ตกแต่งแล้ว และทูลเชิญเสด็จว่า ถึงเวลาเสด็จแล้วพระเจ้าค่ะ จึงโปรดให้ทูลพระเวสสันดร ให้ตี

กลองป่าวร้องให้ทราบกาลเสด็จกลับพระนคร แล้วทรงพากองทัพเสด็จกลับพระเวสสันดรมหาสัตว์เสด็จยาตราด้วยราชบริพารใหญ่ สู่มรรคาที่ตกแต่งแล้ว กำหนดได้ ๖๐ โยชน์ตั้งแต่เวิ้งเขาวงกต จนถึงกรุงเชตุดร.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

ทางหลวงตกแต่งแล้ว วิจิตรงดงามโปรยปราย
ด้วยดอกไม้ ตั้งแต่เขาวงกตที่พระเวสสันดรประทับจน
ถึงกรุงเชตุดร แต่นั้นโยธาหกหมื่นงดงามน่าทัศนา
นางข้างใน ราชกุมาร พ่อค้า พราหมณ์ กองช้าง
กองน้ำ กองรถ กองราบ ห้อมล้อมพระเวสสันดรผู้
ยังแคว้นสีพีให้เจริญ ผู้เสด็จไปอยู่โดยรอบ ทหารสวม
หมวก ทรงหนังเครื่องบังที่คอ ถือธนู สวมเกราะ
ไปข้างหน้าพระเวสสันดรผู้ยังแคว้นสีพีให้เจริญผู้เสด็จ
ไปอยู่ และชาวชนบท ชาวนิคม พร้อมกันห้อมล้อม
พระเวสสันดรผู้ยังแคว้นสีพีให้เจริญ ผู้เสด็จไปอยู่
โดยรอบ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปยตฺโต** ได้แก่ ตกแต่งเหมือนในกาลจัดบูชาพิเศษในวันวิสาขบูรณมี. บทว่า **วิจิตฺโต** ได้แก่ วิจิตรไปด้วยต้นกล้วย หม้อน้ำเต็ม ธงและแผ่นผ้าเป็นต้น. บทว่า **ปุปฺผสณฺฐโต** ได้แก่ โปรยปรายด้วยดอกไม้ทั้งหลายมีข้าวตอกเป็นที่ห้า. บทว่า **ยตฺถ** ความว่า ประดับตกแต่งมรรคาตั้งแต่เขาวงกตที่พระเวสสันดรประทับอยู่ ติดต่อกันจนถึงกรุงเชตุดร. บทว่า **กโรฏิยา** ได้แก่ หมู่ทหารสวมหมวกบนศีรษะที่ได้นามว่า **สีสกโรฏิกะ** ทหารสวมหมวกเกราะ. บทว่า **จมฺมธรา** ได้แก่ ทรงหนัง

เครื่องบังที่คอ. บทว่า **สุวมฺมิกา** ได้แก่ สวมเกราะด้วยดีด้วยข่ายอันวิจิตร. บทว่า **ปุรโต ปฏิปชฺชึสุ** ความว่า โยธาผู้กล้าหาญเห็นปานนี้ แม้มีโขลงช้างซับมันพากันมาก็ไม่ถอยกลับ คงดำเนินไปข้างหน้าพระราชาเวสสันดร.

พระราชาเวสสันดรล่วงบรรดา ๖๐ โยชน์มาสิ้น ๒ เดือนถึงกรุงเชตุดร เสด็จเข้าสู่พระนครอันประดับตกแต่งแล้ว เสด็จขึ้นปราสาท.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

กษัตริย์ทั้งหกพระองค์นั้นเข้าบุรีที่น่ารื่นรมย์ มีปราการสูงและหอรบ ประกอบด้วยข้าวน้ำ และการฟ้อนรำและขับร้องทั้งสองในเมื่อพระเวสสันดรมหาสัตว์ผู้ยังชาวสีพีรัฐให้เจริญเสด็จถึงแล้ว ชาวชนบทและชาวนิคมพร้อมกันมีจิตยินดี.

เมื่อพระเวสสันดรมหาสัตว์ผู้พระราชทานทรัพย์เสด็จมาถึง การยกแผ่นผ้าก็เป็นรูปรับสั่งให้ตีนันทเภรีป่าวร้องในพระนคร โฆษณาให้ปล่อยสรรพสัตว์ที่ผูกขังไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พหุปาการโตรณ** ความว่า ประกอบด้วยปราการสูงใหญ่ และเสาค่ายที่มีหอรบเป็นอันมาก. บทว่า **นจฺจคีเตหิ จูภยํ** ความว่า ประกอบด้วยการฟ้อนรำ และด้วยการขับร้องทั้งสอง. บทว่า **จิตฺตา** ได้แก่ ยินดีคือถึงความโสมนัส. บทว่า **อาคเต ธนทายเก** ความว่า เมื่อพระมหาสัตว์ผู้พระราชทานทรัพย์แก่มหาชนเสด็จมาถึง. บทว่า **นนฺทิปฺปเวสิ** ความว่า ให้ตีกลองอานันทเภรีป่าวร้องในพระนคร

ว่า เป็นราชอาณาจักรของพระเวสสันดรมหาราช. บทว่า **พนฺธโมกฺโข อโฆสถ** ความว่า ได้ป่าวร้องให้ปล่อยสรรพสัตว์จากที่ผูกขังไว้ คือพระเวสสันดรมหาราชโปรดให้ปล่อยสรรพสัตว์จากที่ผูกขังไว้ โดยที่สุดแมวก็ให้ปล่อย.

ในวันเสด็จเข้าพระนครนั่นเอง พระเวสสันดรทรงพระดำริในเวลาใกล้รุ่งว่า พรุ่งนี้ ครั้นราตรีสว่างแล้ว พวกยาจกรู้ว่าเรากลับมาแล้ว ก็จักพากันมา เราจักให้อะไรแก่ยาจกเหล่านั้น ในขณะนั้นพิภพแห่งท้าวสักกเทวราชได้สำแดงอาการเร่าร้อน พระองค์ทรงอาวัชนาการก็ทรงทราบเหตุการณ์นั้น จึงยังพื้นที่ข้างหน้าและข้างหลังแห่งพระราชนิเวศน์ ให้เต็มด้วยรัตนะสูงประมาณเอวบันดาลให้ฝนรัตนะเจ็ดตกเป็นราวกะฝนลูกเห็บ ให้ตกในพระนครทั้งสิ้นสูงประมาณเข่า วันรุ่งขึ้นพระมหาสัตว์โปรดให้พระราชทานทรัพย์ที่ตกอยู่ในพื้นที่ข้างหน้าและข้างหลังแห่งตระกูลนั้น ๆ ว่า จงเป็นของตระกูลเหล่านั้นแหละแล้วให้นำทรัพย์ที่เหลือขนเข้าท้องพระคลัง กับด้วยทรัพย์ในพื้นที่แห่งพระราชนิเวศน์ของพระองค์ แล้วให้เริ่มตั้งทานมุข.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

เมื่อพระเวสสันดรโพธิสัตว์ผู้ยังสีพีรัฐให้เจริญ
เข้าพระนครแล้ว วัสสวลาหกเทพบุตรได้ยังฝนอันล้วน
แล้วไปด้วยทองคำให้ตกลงมาในกาลนั้น แต่นั้นพระ-
เวสสันดรขัตติยราช ทรงบำเพ็ญทานบารมี เบื้องหน้า
แต่สิ้นพระชนมชีพ พระองค์ผู้มีพระปรีชาก็เสด็จเข้า
ถึงสวรรค์

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สคฺคํ โส อุปฺปชฺชถ** ความว่า จุติจากอัตภาพนั้นแล้ว เสด็จเข้าถึงดุสิตบุรีด้วยอัตภาพที่สอง.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนามหาเวสสันดรชาดก ซึ่งประดับด้วยคาถาประมาณ ๑,๐๐๐ คาถานี้มาแล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ในกาลก่อน มหาเมฆก็ยังฝนโบกขรพรรษให้ตกในที่ประชุมแห่งพระประยูรญาติของเราอย่างนี้เหมือนกัน ตรัสดังนี้แล้วทรงประชุมชาดกว่า

พราหมณ์ชูชกในกาลนั้น คือภิกษุเทวทัต นาง อมิตตตาปนาคือนางจิญจมาณวิกา พรานเจตบุตรคือภิกษุฉันนะ อัจจุตดาบสคือภิกษุสารีบุตร ท้าวสักกเทวราชคือภิกษุอนุรุทธะ พระเจ้าสญชัยนรินทรราชคือพระเจ้าสุทโธทนมหาราช พระนางผุสดีเทวีคือพระนางสิริมหามายา พระนางมัทรีเทวีคือ ยโสธราพิมพามารดาราหุล ชาลีกุมารคือราหุล กัณหาชินาคือภิกษุณีอุบลวรรณา ราชบริษัทนอกนี้คือพุทธบริษัท ก็พระเวสสันดรราช คือเราเองผู้สัมมาสัมพุทธเจ้าแล.

จบ นครกัณฑ์

จบ อรรถกถาเวสสันดรชาดก

จบอรรถกถาชาดก ภาคที่ ๑๐